STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

1

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

1

ANUL XV

1 9 6 4

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

APARE DE 6 ORI PE AN

Redacția revistei:
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie, Calea Victoriei nr. 194. Telefon 15.07.91

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XV, nr. 1 1964

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

DESPRE STRUCTURA SILABICĂ ÎN INDO-EUROPEANĂ *

DE

ACAD. AL. ROSETTI

Putem socoti că indo-europeana, în epoca ei cea mai îndepărtată, avea aceleași trăsături caracteristice ale structurii silabice ca și limbile care provin din indo-europeană.

Centrul silabei este, prin esență, o deschidere, și această deschidere este formată de o vocală sau de o consoană deschisă (= sonantă).

F. de Saussure a arătat, pe bună dreptate, că lichidele sînt nu numai consoane, ci și sonante, adică sunete susceptibile de a forma o silabă [1].

În ce privește sonantele indo-europenei se admite că, de exemplu, *eR* = *Re* (> *R̥*) datează din epoca indo-europeană comună. În *prst* sau *krk*, *r* se comportă ca o vocală : din punct de vedere fonologic este același fonem ca și *r* care, în altă vecinătate fonologică, joacă rol de consoană [2]. J. Kuryłowicz a arătat că sonantele vocalice ale indo-europenei pot fi privite în patru moduri posibile : 1. grup format din vocală redusă + consoană non-silabică *l*, *r*, *m*, *n* (epoca îndepărtată a indo-europenei, cînd *e* și *o* existau autonom), 2. consoană non-silabică, 3. consoană silabică, 4. sonantă vocalică fonologic distinctă de consoana corespunzătoare [3].

Scrierea silabică notează vocalele : silabisirea se face cu ajutorul silabelor care implică folosirea fonemelor deschise, astfel gr. κτοίνα, notat în miceniană *ko-to-i-na*, sau gr. τρίποδε, notat *ti-ri-po-de* [4] etc.

După cum a arătat J. Kuryłowicz, numărul de silabe dintr-un cuvînt corespunde cu numărul de vocale care formează silabă. Un grup ca *tr*

---

* Vezi versiunea franceză în „Revue roumaine de linguistique", IX (1964), nr. 1.

[1] F. de Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, în *Recueil des publications scientifiques*..., Heidelberg, 1922, p. 7—9.

[2] N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1948, p. 62—64 ; J. Kuriłowicz, *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław, 1956, p. 115—122.

[3] J. Kuriłowicz, *op. cit.*, p. 118.

[4] I. M. Tronskij, *Slogovaja struktura drevnegrečeskogo jazyka i grečeskoe slogovoe pis'mo*, *Akad. Vasiliju Vasilievič Struve. Drevnij mir. Sbornik statej*, Moskva, 1962, p. 624 ; pentru silabisire, v. observațiile noastre în „Studii și cercetări lingvistice", XII (1961), p. 467—470.

nu apare niciodată ca *-tr* implosiv, urmat de o vocală aparținînd silabei următoare, ci doar ca *tr-* exploziv (lat. *pa-tri*) sau ca *t-r* (sanscrit *pit-re*). De aceea, conchide J. Kuriłowicz, „vocala singură poate constitui o silabă, dar consoana niciodată" [5].

Clasificarea sunetelor limbii în foneme deschise și foneme închise ne permite să includem într-o singură unitate sunetele deschise, vocalele, consoanele deschise (*s* și *š*, *f*, *v* etc. în limbile provenind din indo-europeană) și sonantele propriu-zise (*l*, *r*, *m*, *n*) [6]. Mai tîrziu, limbile provenite din indo-europeană au inovat, adică au dezvoltat un element vocalic înainte sau după sonantă (vocala care figurează lîngă sonantă provine deci dintr-o dezvoltare ulterioară). Numai indo-iraniana a păstrat sonantele. Astfel, față de i.-e. *l̥*, *r̥*, avem, în avestică *r̥*, în greacă αλ, λα, αρ, ρα, în latină *ol*, *ul*, *or*, în lituaniană *il*, *ir* și în germanică *ul*, *ur* [7].

Într-un studiu recent asupra rolului sonantelor în indo-europeană se demonstrează, pe bună dreptate, că tocmai caracterul deschis al lichidelor le permite să îndeplinească funcția silabică : silaba se sprijină pe sunetul cel mai deschis. Nașterea unui timbru vocalic corespunde unei tendințe de lărgire a „bazei materiale a silabei". Reducerea elementului vocalic duce la dispariția silabei. Și autorul adaugă — așa cum și noi am arătat — că „elementul hotărîtor pentru funcția silabică este deschiderea canalului bucal" [8].

Esențială pentru silabă este deci, așa cum am mai afirmat, deschiderea, adică prezența aerului [9]. Faptele din indo-europeană confirmă acest punct de vedere.

[5] J. Kuriłowicz, *Contribution à la théorie de la syllabe*, în „Bulletin de la Société polonaise de linguistique", VIII, Cracovie, 1948, p. 80—83.

[6] V. expunerile noastre în „Acta linguistica", III, 1942—1943, p. 31—33, „Phonetica", 5, 1960, p. 123—124 și *Istituto orientale di Napoli*, „Annali", sez. linguistica, III, 1961, p. 99—103, unde este discutată și problema semivocalelor.

[7] F. de Saussure, *loc. cit.*, A. Meillet, *Introd. à l'étude comparative des langues i.-e.* [7], Paris, 1937, p. 105 și urm. și H. Krahe, *Germanische Sprachwissenschaft*, I, Berlin, 1942, p. 46.

[8] L. Zabrocki, *Les sonantes à la lumière de la phonétique structurale*, în „Poznańskie towarzystwo przyjaciół. Bulletin phonographique", IV, p. 3 și urm.

[9] V. memoriul nostru *Sur la théorie de la syllabe*, 's Gravenhage, 1959, *Sur le problème de la syllabe*, „Phonetica", 7, 1961, p. 109—113 și comunicarea noastră *La syllabe phonologique*, în *Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences*, The Hague, 1962, p. 494—499.

ROMÎNA ȘI SPANIOLA, ARII LATERALE ALE LATINITĂȚII*

DE

ACAD. IORGU IORDAN

Elaborarea diverselor atlase lingvistice, începînd cu al lui Gilliéron și Edmont, precum și a lucrărilor întocmite pe baza rezultatelor înregistrate în atlase, a dus la anumite concluzii cu privire la poziția diverselor idiome romanice unele față de altele și ale tuturora față de limba lor de bază, latina. Aceste concluzii uneori au confirmat lucruri știute de mai înainte, alteori le-au prezentat sub alt aspect sau chiar le-au modificat cu totul.

Întemeindu-se pe noutățile aduse de geografia lingvistică, Matteo Bartoli a crezut că poate stabili adevărate legi în ce privește comportarea față de inovații a principalelor limbi romanice. Este bine cunoscută lucrarea lui *Introduzione alla neolinguistica*, Geneva, 1925, în care își expune părerile asupra problemei inovațiilor lingvistice, de fapt, a evoluției diferite pe care a suferit-o limba latină în procesul de transformare a ei, de-a lungul veacurilor, în idiomele romanice de mai tîrziu. Normele stabilite — așa le spune el, cu un termen prudent, acestor adevărate legi, la fel de stricte ca și legile fonetice ale neogramaticilor, pe care le combate totuși cu înverșunare tocmai din cauza caracterului lor prea rigid — au la bază ariile lingvistice, adică, în realitate, așezarea geografică a diferitelor provincii din imperiul roman, unde au luat naștere limbi romanice, față de centru. La acest criteriu, cel mai important din punctul de vedere al ivirii și răspîndirii inovațiilor, Bartoli adaugă încă două : unul cronologic, adică istoric, după care ariile lingvistice se împart în ,,anterioare'' și ,,posterioare'' (pe acestea din urmă le numește *seriori* ,,mai tîrzii''), celălalt, de extindere sau de suprafață, căci unele arii sînt ,,majore'', altele ,,minore''. Pentru fiecare categorie crede el că a găsit trăsături caracteristice care se explică cu o precizie, aș zice, matematică, prin unul dintre criteriile amintite. Siguranța, bazată pe încrederea nelimitată în

* Vezi versiunea franceză în ,,Revue roumaine de linguistique'', IX (1964), nr. 1.

aceste creații, aparent realiste, ale minții sale, este așa de mare, încît Bartoli extinde criteriile amintite și la limbile indo-europene vechi, pentru care, bineînțeles, nu există, fiindcă nu pot exista, atlase lingvistice, în scopul de a explica în același mod ca în cazul limbilor romanice raporturile de la una la alta și de la toate la indo-europeana comună. Cf. diversele studii ale sale adunate în volumul *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945.

În cazul nostru, Bartoli aplică norma ariilor laterale sau periferice : Spania (de fapt, Peninsula Iberică; el spune Iberia) și Dacia sînt arii laterale, în comparație cu Italia și Galia, arii centrale. Primele două se caracterizează prin păstrarea unui însemnat număr de particularități lingvistice latinești, care în celelalte două au fost înlocuite prin altele, cele mai multe apărute tot în latină. Cu alte cuvinte, spaniola și romîna reprezintă în cadrul Romaniei arii arhaice sau conservatoare, italiana și franceza (Bartoli întrebuințează tot denumirile geografice : Galia și Italia) arii inovatoare [1]. Deși din chipul cum am prezentat pînă aici teoria lui Bartoli rezultă, măcar indirect, dar destul de clar, că am de făcut rezerve, ceea ce se va vedea mai departe, în mod concret, cu ajutorul faptelor, trebuie să recunosc că în această teorie există un sîmbure de adevăr, pe care îl confirmă, într-o măsură chiar mai mare, dată fiind natura lor mai puțin complexă, alte fenomene din viața socială. La Bartoli supără pe de o parte siguranța absolută că lucrurile se petrec întocmai cum afirmă el, deși este silit adesea să nu neglijeze realitatea lingvistică sau să vină singur cu exemple care constituie „excepții" (așadar iarăși ca în cazul legilor fonetice ale neogramaticilor), iar pe de altă parte, luarea în considerație aproape exclusivă a vocabularului. Este drept că faptele lexicale se pretează mai bine la discuții de felul acesta, pentru că transformările în domeniul vocabularului sînt mult mai numeroase, mai rapide și, deci, mai convingătoare în materie de inovații. Dar lăsarea la o parte a celorlalte sectoare ale limbii, cînd este vorba să caracterizăm idiome, înrudite genealogic, din punctul de vedere al poziției lor unele față de altele și a fiecăruia în parte față de limba de origine, nu se justifică și ea slăbește mult baza teoretică a neolingvisticii, așa cum o concepe Bartoli, bază, de altfel, destul de șubredă și fără asta.

În cele ce urmează voi trece în revistă o serie de fapte aparținînd tuturor sectoarelor limbilor romînă și spaniolă, nu pentru a susține și nici chiar pentru a combate propriu vorbind pe fostul profesor al Universității din Torino, ci pur și simplu pentru a arăta cum se prezintă situația reală în aceste două limbi și a înlesni astfel acelora care s-ar pasiona de această problemă o eventuală reluare a ei pe baze largi și, în orice caz, pentru a-i ajuta să tragă o concluzie [2].

Din domeniul foneticii, mă voi opri la cîteva fapte mai caracteristice pentru cele două limbi despre care este vorba. Se știe că, în ce privește diftongarea lui *e* deschis accentuat latinesc, atît romîna cît și spaniola nu

[1] În treacăt spus, Iberia nu înseamnă, strict vorbind, numai spaniola, ci și portugheza, precum și catalana, tot așa prin Galia trebuie să înțelegem atît franceza, cît și provensala, plus grupul de dialecte franco-provensale.

[2] Trebuie să precizez că articolul de față este o simplă schiță, destul de aproximativă, pe care sper s-o pot dezvolta într-o lucrare specială.

cunosc distincția existentă, de pildă, în italiană și în franceză, după natura silabei, ci prezintă un *ie* în toate pozițiile. Dat fiind că diftongarea reprezintă o inovație, surprinde această deosebire (dacă ne situăm pe poziția lui Bartoli) : ne-am aștepta ca ariile centrale, adică italiana și franceza, să diftongheze pe *e* și în silabă închisă, nu numai în silabă deschisă, cum se întîmplă în realitate. Ce explicație se poate da acestui fapt? În ultimii ani, lingvistul suedez B. Malmberg, fonetician, fonolog și hispanizant foarte apreciat, a publicat o serie de articole în care consideră drept caracteristică a unor limbi romanice occidentale, în frunte cu spaniola, tendința spre silabă deschisă. Ar fi aceasta o explicație convingătoare, dacă nu uităm că o silabă deschisă se mișcă mai liber și, deci, vocala cu care se termină își poate mări volumul (bineînțeles, cînd e accentuată, ceea ce presupune o durată mai lungă a ei) mult mai ușor decît o silabă închisă. În această ipoteză, o explicație similară ar trebui găsită și pentru limba romînă. Marius Sala, pornind de la unele studii ale lui Malmberg, a izbutit să explice diverse fapte fonetice romînești (de altă natură decît cele aici în discuție), aplicînd ideea de tendință spre silabă deschisă a limbii noastre. În ce privește cealaltă vocală care se diftonghează de obicei în condiții asemănătoare, constatăm o deosebire tranșantă între spaniolă și romînă : prima diftonghează regulat și pe *o* deschis accentuat latinesc, pe cînd romîna îl păstrează chiar în silabă deschisă, deosebindu-se, prin acest ultim amănunt, și de cele două arii lingvistice centrale (italiana și franceza), care, cum știm, transformă în *uo* pe *o* deschis accentuat, dacă acesta se găsește în silabă deschisă (așadar, în aceleași condiții ca pe *e* deschis accentuat).

Deosebirile dintre spaniolă și romînă sînt foarte numeroase și foarte mari în evoluția consoanelor. Limba noastră se dovedește a fi, de astă dată, cu adevărat conservatoare, căci păstrează intacte, de pildă, oclusivele surde intervocalice (dacă acestea nu sînt urmate de un *i* sau *e*), la fel pe cele sonore, afară de *b* (cu aceeași restricție) etc., pe cînd spaniola, se știe, le sonorizează pe cele dintîi (uneori chiar le pierde) și transformă în fricative pe cele de-al doilea. Așadar, una dintre ariile laterale, romîna, prezintă stări de lucruri arhaice, și prin aceasta seamănă cu una dintre ariile centrale (aș spune cea mai centrală), italiana, care o întrece totuși în privința caracterului ei conservator (mă refer la italiana literară și la dialectele italienești centro-meridionale); a doua arie laterală, spaniola, se arată, dimpotrivă, inovatoare, mergînd, astfel, mai degrabă cu franceza, care reprezintă limita extremă a inovației consonantice, întrucît, cum știm, nu păstrează decît oclusivele intervocalice labiale (*p*, *b*), dar transformate și acestea în *v*.

Să vedem acum cîteva fapte de ordin gramatical.

Morfologia este, cum a spus, cred, cineva, exagerînd, firește, într-o anumită măsură, produsul modificărilor fonetice, al accidentelor suferite de sunetele limbii de bază de-a lungul procesului ei de transformare în limbile care o continuă. Așa stînd lucrurile, ne așteptăm, față de ceea ce știm din fonetica istorică a limbilor romanice și, puțin, față de cele arătate ceva mai înainte (cu privire, e adevărat, la alte aspecte ale fonetismului spaniol și romînesc), ca între cele două arii laterale ale Romaniei să existe

deosebiri multe şi mari. Ce-am spus despre consonantismul romînesc este valabil, în linii generale, şi pentru morfologia limbii noastre, în sensul că ea merge cu italiana, păstrînd unele desinenţe ale flexiunii nominale şi pierzînd pe altele, pe care le înlocuieşte prin desinenţe noi. Caracterul conservator al morfologiei nominale romîneşti şi italieneşti se vede clar la substantivele (şi adjectivele) de declinarea I şi, ceva mai puţin, la cele de a II-a şi a III-a latineşti : *casa* [3] — *case* < *casa* — *casae*; *servo*, *şerb*(*u*) — *servi*, *şerbi* < *servus* — *servi*; *cane*, *cî*(*i*)*ne* — *cani*, *cî*(*i*)*ni* < *canis*, *canes*. Inovaţiile, în măsura în care putem vorbi de inovaţii, constau în dispariţia lui *s* final şi în prefacerea (după mine, de natură analogică, sub influenţa declinării a II-a şi din necesitatea de a distinge pluralul de singular) a lui *e* final de la plural în *i* (la decl. III). Spaniola, dimpotrivă, a păstrat pe *s* final, la fel cu celelalte idiome romanice occidentale, dar numai la plural, spre deosebire de vechea franceză şi vechea provensală, în care acest sunet s-a menţinut şi la singular [4].

Din flexiunea adjectivală este de reţinut, de astă dată în acord deplin cu teoria lui Bartoli, că cele două arii romanice laterale în chestiune sînt conservatoare : comparativul adjectivului (şi al adverbului) se formează în romînă şi în spaniolă cu ajutorul lui *magis* (> *mai*, *más*), care deja în latina clasică servea la formarea acestui grad de comparaţie la o serie de adjective. *Plus*, existent în ariile centrale, este o inovaţie a latinei populare ivită relativ devreme şi explicabilă prin sinonimia perfectă a lui *plus* cu *magis*.

Din domeniul morfologiei aş mai menţiona situaţia verbului, care, în romîna actuală, prezintă un foarte pronunţat început de dezvoltare paralelă cu cea a verbului spaniol. În limba noastră cele patru clase verbale moştenite din latină s-au păstrat foarte multă vreme aş zice intacte, întocmai ca în italiană, cea mai fidelă dintre toate limbile romanice, din acest punct de vedere, faţă de latină. În epoca ei modernă, romîna a început să-şi împuţineze treptat verbele de conjugarea a II-a terminate la infinitiv în *ere* accentuat. Astăzi, marea lor majoritate au trecut definitiv sau sînt pe cale să treacă la clasa verbelor în *ere* neaccentuat : afară de *rămîne*(*re*), *ţine*(*re*) şi *umple*(*re*), recomandate, ca să zic aşa, drept literare de însăşi Gramatica Academiei, ne întîmpină, atît în limba scrisă, cît şi, mai ales, în cea vorbită (trebuie să adaug a oamenilor cultivaţi) aspecte flexionare după conjugarea a III-a şi la *apărea* şi *dispărea* (*va apare*, *ar dispare* sînt mai mult ori mai puţin generale), *complăcea* şi *displăcea* (acestea îmi sună chiar mie, om vechi şi respectuos faţă de regulile grama-

[3] În romînă *a* final neaccentuat a devenit *ă*, ceea ce nu schimbă cu mult situaţia.

[4] Am folosit termenii „păstra" şi „menţine", fiindcă m-am referit la formele flexionare latineşti clasice. Altfel se poate vorbi, cel puţin aceasta este părerea cvasi unanim acceptată, de o revenire la *s* final, în urma unei renaşteri a studiilor de latină înainte de constituirea limbilor romanice. În ce mă priveşte, nu sînt de loc convins că lucrurile s-au petrecut astfel, fără să pot aduce alt argument decît unul pur logic : cîţi indivizi urmau cursurile şcolilor, care, evident, nu erau foarte numeroase în primele veacuri ale evului mediu, pentru a admite că prin ei pronunţarea lui *s* final s-a putut răspîndi şi apoi generaliza? Chiar dacă ţinem, şi trebuie să ţinem, seamă de faptul că oamenii simpli, analfabeţi, care formau marea majoritate a populaţiilor în curs de romanizare, auzeau la biserică o pronunţare latinească literară, cu *s* final, situaţia se prezintă totuşi foarte puţin favorabil pentru acceptarea explicaţiei, care, repet, este considerată ca ceva perfect dovedit.

ticii tradiţionale, destul de curios, căci toată lumea spune, cred, *a se complace* şi *a displace*), *prevedea* şi *întrevedea* (situaţia este identică cu a verbelor imediat precedente) etc. [5]. Fenomenul se datoreşte analogiei, determinată de faptul că, cu excepţia infinitivului, a pers. 4 şi 5 prezentul indicativ şi conjunctiv şi a imperativului, toate celelalte forme sînt perfect identice la conjugările a II-a şi a III-a [6]. Şi cum verbele în *ere* neaccentuat sînt mult mai numeroase decît cele în *ere* accentuat, este inevitabil ca influenţa analogică să se exercite în dauna acestora din urmă. În spaniolă, fenomenul s-a petrecut mai de mult şi definitiv, numai că acolo au învins verbele foste de conjugarea a II-a latinească, adică, de fapt, s-a impus regula generală a accentului, care cere ca cuvintele terminate în *r* să fie accentuate pe ultima silabă. Constatăm iarăşi că ariile laterale sînt nu conservatoare, ci inovatoare, şi, graţie situaţiei existente în una dintre ele în momentul de faţă, avem posibilitatea să urmărim procesul în devenirea lui.

Şi în sintaxă, romîna şi spaniola posedă particularităţi comune. Voi menţiona două dintre ele. Una constă în exprimarea acuzativului complement direct la numele de fiinţe umane cu ajutorul unei prepoziţii : *pe* în romîneşte (*văd pe Ion*), *a* în spaniolă (*veo a Juan*). Faptul acesta este, în limba noastră, relativ recent, căci primele noastre texte (datînd din secolul al XVI-lea) par a arăta că inovaţia (cu *pe*) se găsea atunci oarecum la începuturile ei. (Altfel nu se pot explica în mod convingător coexistenţa construcţiilor cu şi fără *pe* şi, mai ales, generalizarea acesteia din urmă în secolele următoare.) În spaniolă este vorba de o inovaţie mult mai veche, ceea ce a făcut posibilă folosirea lui *a* şi înaintea unor substantive nume de lucruri, care nu sînt totdeauna personificări. Se vede clar că apariţia construcţiei prepoziţionale a fost provocată, în ambele limbi, de nevoia vorbitorilor de a evita confuzia dintre nominativ şi acuzativ, deşi în spaniolă *a Juan* se poate confunda la fel de uşor cu dativul [7], iar în romînă *pe* este lăsat adesea la o parte, chiar în scris, acolo unde regula gramaticală clasică îl cere.

Cealaltă particularitate sintactică comună romînei şi spaniolei este repetarea (sau reluarea), sub forma pronumelui personal neaccentuat, a complementului direct şi indirect, indiferent dacă acesta stă în urma sau înaintea verbului : *l-am văzut pe Ion*, *i-am dat lui Ion cartea* — *le he visto a Juan*, *le di a Juan el libro*. Şi aici inovaţia, căci cu o inovaţie avem a face, cum dovedesc celelalte limbi romanice [8] şi latina, este mai veche în spaniolă decît în romînă, cum rezultă din împrejurarea că în prima

---

[5] Am dat exemple de verbe compuse, şi aceasta, pentru că procesul în discuţie începe cu ele, dată fiind structura accentului romînesc care nu cade bucuros pe o silabă prea depărtată de finală. Dar se aud şi chiar se citesc forme după conjugarea a III-a şi la temele acestor verbe : *mi s-ar pare curios, nu ştiu dacă-i va place* (mai ales *mi-ar place*), poate şi *s-ar vede*.

[6] Deosebirile amintite se reduc la poziţia accentului.

[7] Inconvenientul acesta pare a fi mai mic, pentru motivul că numărul verbelor care se pot construi cu două complemente (unul indirect, celălalt direct şi personal) este, probabil, foarte mic. Afară de asta, deosebirea dintre verbele intranzitive şi cele tranzitive se face, de obicei, cu mare uşurinţă.

[8] Unde fenomenul, cînd apare (şi acest lucru se întîmplă), este de natură stilistică, nu s-a gramaticalizat, ca la spanioli şi la romîni.

fenomenul s-a generalizat, pe cînd în a doua generalizarea există numai în construcțiile cu complementul pus înaintea verbului.

Încă o dată, deci, inovații, și încă foarte îndrăznețe, aș zice chiar revoluționare, în cele două arii romanice laterale, prezentate (și nu numai de către Bartoli, împreună cu alți neolingviști, poate și de către unii „paleolingviști") ca fiind prin excelență conservatoare[9].

Am ajuns, în sfîrșit, la lexic, specialitatea creatorului neolingvisticii (vezi cele spuse la începutul acestui articol). Încep cu exemplele invocate de el mai cu seamă în *Introduzione* (dar și în *Saggi*).

La începutul prezentului articol am spus că Bartoli urmărește aproape exclusiv vocabularul[10] romînesc în comparație cu cel spaniol, pentru a verifica și în același timp a confirma justețea ideii sale despre caracterul arhaic, conservator al acestor arii laterale. Iată o bună parte din cuvintele discutate de el: rom. *iapă*, span. *yegua* < *equa*[11]; rom. *pasăre*, span. *pájaro* < *passer*, *-ris*; rom. *frumos*, span. *hermoso* < *formosus*; rom. *îngust*, span. *angosto* < *angustus*[12]; rom. *fura(re)*, span. *hurtar* < *furare* (verbul spaniol are aceeași temă *fur-*, amplificată însă cu *t* de la *furtum*); rom. *lătra(re)*, span. *ladrar* < *latrare*; rom. *pisa(re)*, span. *pisar* < *pinsare*. Unele coincidențe lexicale înregistrate de Bartoli n-au valoarea pe care le-o atribuie el, din cauză că cuvintele corespunzătoare ne întîmpină și în alte idiome romanice situate în arii centrale, de ex. rom. *noră*, span. *nuera* < lat. pop. *nora* (= clasic *nurus*), cf. ital. *nuora*; rom. *părinți*, span. *parientes* < *parentes*, păstrat și în franceză (*parents*), sau pentru că fie numai spaniola, fie numai romîna, fie eventual amîndouă posedă și sinonimele existente în ariile centrale, cum este cazul lui *caput* > rom. *cap*, span. *cabeza*, alături de *testa* > rom. *țeastă* „craniu", *fervere* > rom. *fierbe(re)*, span. *hervir*, alături de *bullire* > span. *bullir* etc. S-ar mai putea menționa, între altele, *dies* > rom. *zi*, span. *día*, pe care îl regăsim, e adevărat că numai în cuvinte compuse, în italiană și franceză (*lunedì*, *lundi* etc.). Sînt convins că, afară de cazurile relevate de mine, în sensul că, pentru motivele arătate, ele nu sînt specifice limbilor în chestiune, există și altele în aceeași situație, care s-ar putea descoperi la o cercetare mai atentă. Dar, abstracție făcînd de toate aceste rezerve, numărul cuvintelor înregistrate de Bartoli este cît se poate de redus, ceea ce dovedește o dată mai mult că latina populară a fost, în ciuda condițiilor istorice în care a evoluat de la o vreme, destul de unitară.

Material mai bogat și, la prima vedere, impresionant, tocmai datorită bogăției, discută, tot în spirit neolingvistic, filologul romîn Gh. Giuglea

---

[9] S-ar putea adăuga, împotriva ideii lui Bartoli, dar în alt sens decît pînă aici, că fenomenul în discuție este cunoscut și altor limbi romanice, printre ele italiana și franceza, care sînt arii centrale, cu altă situație, din punct de vedere neolingvistic, decît romîna și spaniola. Cf. articolul meu din *Recueil d'études romanes*, București, 1959, p. 115 și urm.

[10] Printre faptele de ordin gramatical invocate de el sînt, de pildă, rom. *le*, span. *les* (dat. pers. III plural) < *illis*; rom. *ăst(a)*, span. *este* < *iste*; rom. *fac(u)*, span. *hacen* (pers. III plural indic. prezent) < **facunt* (spaniola cere un *facent*); genul feminin la subst. lat. *sal*, *salis* și *mel*, *mellis* (în italiană și în franceză ele sînt masculine).

[11] Păstrat și în sardă (arie de asemenea conservatoare, fiind izolată).

[12] *Canutus* (> rom. *cărunt*, v. span. *canudo*) și *canus* (> span. *cano*) există și în alte limbi romanice.

într-o serie de studii publicate între 1937 şi 1948 : *Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone pyrénéenne*, Cluj, 1937 ; *Coïncidences, concordances* [sic !] *entre le roumain et d'autres langues romanes*, în „Langue et Littérature". Bulletin de la Section littéraire de l'Académie Roumaine, 1941, p. 157—182 ; *Coïncidences et concordances entre le roumain et les autres langues romanes*, ibidem, II, 1943, p. 20 — 66 ; *Coïncidences, concordances* [sic !] *entre le roumain et d'autres langues romanes*, ibidem, IV, 1948, p. 12—18. Cf. şi articolul, similar ca conţinut, publicat în „Dacoromania", X, 1941, p. 58 — 67. Din păcate, acest harnic etimolog — se poate spune că aproape întreaga sa activitate ştiinţifică, de peste o jumătate de secol, şi-a consacrat-o etimologiei — procedează fie reconstruind cuvinte latineşti populare slab sprijinite, fie făcînd apropieri între termeni care posedă puţine şi neînsemnate elemente comune sau numai asemănătoare. Impresia produsă asupra unui cercetător neprevenit este aceea de artificialitate, cu care sîntem deprinşi din mai toate studiile lui etimologice. În cazul de faţă, această impresie creşte, fiindcă situaţia este mult mai grea : aproape toate cuvintele au anumite particularităţi, care le fac obscure sau inaccesibile unei discuţii cît de cît convingătoare.

Să dau cîteva exemple. *Miaţă* (aromîn *ńaţă*) „fièvre" este derivat din lat. *metus*, care a dat naştere span. *miedo*. *Căpuşă* „tique" are aceeaşi temă ca span. *caparra* idem, şi anume lat. *capere*, fiindcă, motivează autorul, „această insectă se prinde uşor (de diverse obiecte)". *Înfiripa* „recomposer ; commencer à pousser ; se remettre" este identic, ca origine, cu span. *emprehilar* < **inperfiliare*. *Dezbăra* „déshabituer quelqu'un de tendances mauvaises[13]" şi span. *desbravar* provin din acelaşi etimon : lat. *barburus* [14]. Aş putea continua cu înşirarea exemplelor de acest fel, contra cărora trebuie să mai obiectez că, de cele mai multe ori, ele rămîn neexplicate din punct de vedere fonetic sau în ce priveşte modul de formare (în cazul derivatelor şi al compuselor) [15].

Altă dată se invocă simple evoluţii paralele, produs a ceea ce Schuchardt numea înrudire elementară : fenomene care se ivesc ori se pot ivi în tot felul de limbi şi în toate timpurile, datorită gîndirii logice şi afectivităţii, în general identice la oamenii de oricînd şi de pretutindeni. De pildă : *a se crăpa de ziuă* „a începe să se facă ziuă" — span. *quebrar los albores* „idem" ; (*un*) *stat* (*de om*) „de dimensiunea, de înălţimile unui om" — span. *estado* ; *a* (*se*) *afuma* „a (se) acoperi cu fum, a fi supus acţiunii fumului" — span. *ahumar* idem.

În ciuda declaraţiei că în articolul de faţă mă interesează mai puţin justeţea sau nejusteţea punctului de vedere al lui Bartoli, revin, prin forţa lucrurilor şi ca încheiere, tot la aspectul teoretic, de importanţă oarecum generală, al problemei concordanţelor dintre romînă şi spaniolă ca arii lingvistice laterale. Mi-am exprimat, aproape continuu, rezervele nu atît

[13] Subliniat de autor, pentru justificarea etimologiei propuse (*barburus* !).

[14] Se ştie că despre originea span. *bravo* s-a discutat mult şi se mai discută. În orice caz, sînt puţini lingvişti care-l derivă de la *barbarus*. Vezi J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, I, p. 512—513.

[15] Cf., între altele, rom. *răpciune* — span. *ramoneo* ; rom. *mîrlan* — span. *marón* ş.a.

față de ideea în sine, cît mai cu seamă față de faptele aduse de către creatorul neolingvisticii și adepții lui, nu prea numeroși de altfel, ca argument pentru demonstrarea ideii că ariile laterale sînt, dacă nu totdeauna, cel puțin de obicei, conservatoare.

La obiecțiile făcute de-a lungul discuției de pînă aici aș adăuga încă una, care mi se pare mai puternică decît celelalte. Romîna reprezintă o arie laterală a Romaniei, iar de la o vreme (nu însă, cum se afirmă în general, după scindarea imperiului roman, ci după ce slavii au început a se instala în Peninsula Balcanică), teritoriul unde s-a format ea a devenit și o arie izolată, deci de două ori conservatoare, ca să zic așa. Cu toate acestea, pe lîngă destule trăsături arhaice, ea posedă altele, mai numeroase, care fac din ea un idiom romanic inovator prin excelență [16]. Și nu mă refer la întreaga ei existență, cum ar trebui, desigur, să fac, și nici numai la lexic (sectorul limbii cel mai des și mai puternic supus fluctuațiilor), cum face aproape totdeauna creatorul neolingvisticii. Am în vedere exclusiv epoca ei de formație, care se încheie, cum se susține, după mine pe bună dreptate, în *Istoria Romîniei*, I (capitolul final), cu secolele IX—X și din care datează cîteva inovații esențiale, de pildă, formarea numeralelor 11—19 cu ajutorul lui *spre* (< *super*), ca element de legătură între *unu*, *doi* etc. și *zece*; forma substantivală de plural a lui *zece* la numeralele 20—90 (*douăzeci*, *treizeci* etc.); înlocuirea unor cuvinte latinești din lexicul fundamental prin cuvinte vechi slave (*drag*, *nevastă*, *a iubi* etc.) ș.a. Așadar, o arie laterală și izolată în același timp, bogată în inovații, mai bogată, poate, decît toate celelalte (centrale, majore etc.). Faptul se datorește, evident, contactului : tocmai izolarea teritoriului lingvistic romînesc de restul Romaniei a pus limba noastră în relație cu limbi aparținînd altor familii, avînd drept rezultat pe cel obișnuit în asemenea cazuri, adică influențe reciproce, pe bază de amestec etnic și de legături economice, politice, culturale etc.

Și, ca să închei definitiv, aș face o paralelă, desigur îndrăzneață, între romînă și franceză. În cursul articolului am spus, în treacăt, că arie centrală propriu-zisă trebuie considerat, în Galia, numai teritoriul lingvistic provensal. Cel francez este, mai degrabă, periferic, cel puțin în sensul arătat ceva mai înainte cu privire la romînă ca limbă în contact cu idiome străine. Franceza s-a format și mai cu seamă s-a dezvoltat curînd după constituirea ei în contact cu alte limbi : germana la răsărit, flamanda la nord-est, normanda la vest. Cred că anumite inovații ale francezei, în special cele fonetice, care sînt aproape revoluționare, se explică mai bine prin contact decît prin însușirea ei de arie lingvistică centrală, cum vor neolingviștii.

---

[16] De altminteri, Bartoli însuși a spus (v. *Saggi* cit., p. 139) că această limbă „este, într-un anumit fel, cea mai latină și cea mai puțin latină dintre limbile romanice, adică Dacia este, între provinciile imperiului roman, cea mai fidelă și totodată cea mai puțin fidelă".

CONTRIBUȚII LA INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE A PRIMELOR TEXTE ROMÎNEȘTI * (I)

DE

ANDREI AVRAM

I. INTRODUCERE **

1. INTERPRETAREA GRAFIEI ȘI FONETICA ISTORICĂ

Prin interpretarea grafiei unui text scris cu ajutorul unui sistem de scriere alfabetic înțelegem determinarea segmentelor fonologice (foneme, arhifoneme, succesiuni de foneme și arhifoneme) care corespund anumitor litere sau succesiuni de litere.

---

* O versiune prescurtată a acestei lucrări a apărut în limba franceză, în « Revue roumaine de linguistique » IX, 1964, nr. 1.

** Pentru studiile (cărți și articole), dicționarele și revistele citate de mai multe ori în cursul lucrării am folosit următoarele abrevieri : Balotă, *Nasalisation* = Anton B. I. Balotă, *La nasalisation et le rothacisme* [sic !] *dans les langues roumaine et albanaise*, Bucarest, 1925 ; Bărbulescu, *Fonetica* = Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele romîne din veacul XVI și XVII, în legătură cu monumentele paleo-, sîrbo-, bulgaro-, ruso- și romîno-slave*. Cu o introducere despre „Felurile de scriere" și „Alfabetul cirilic și ortografia slavă" la romîni, București, 1904 ; BL = « Bulletin linguistique », București, 1933 și urm. ; Candrea, PS I-II = I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*. Ediţiune critică. [I. *Introducerea*] ; II. *Textul și glosarele*, București, 1916 ; Capidan, *Aromînii* = Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromîn. Studiu lingvistic*, București, 1932 ; Capidan, *Meglenoromînii* I = Th. Capidan, *Meglenoromînii*. I. *Istoria și graiul lor*, București, 1925 ; CL = « Cercetări de lingvistică », Cluj, 1956 și urm. ; DA = *Dicționarul limbii romîne*, București, 1913—1948 ; Densusianu, HLR II = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome second. *Le seizième siècle*, Paris, 1914—1938 ; DLRM = *Dicționarul limbii romîne moderne*, [București], 1958 ; DR = « Dacoromania. Buletinul „Muzeului limbii romîne" », Cluj, 1921 și urm. ; FD = « Fonetică și dialectologie », București, 1958 și urm. ; Graur-Rosetti, *Esquisse* = A. Graur et A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL VI, 1938, p. 5—29 ; Ionașcu, *Diftongarea*=Al. Ionașcu, *Cu privire la problema „diftongării" lui* **e** *și* **o** *accentuați în poziția* **ă**, **e**, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, [București], 1958, p. 425—432 ; Ivănescu, *Problemele* = Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, în « Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide" » XI—XII, 1944—1945, p. 1—412 ; LR = « Limba romînă », București, 1952 și urm. ; Petrovici, *Corelația consoanelor rotunjite* =

Definiția de mai sus se bazează pe adevărul de multă vreme stabilit că în scris se notează, în general, i n v a r i a n t e l e, nu v a r i a n t e l e, adică numai ceea ce este distinctiv, lăsîndu-se la o parte trăsăturile pur fonetice, fără valoare distinctivă. În lingvistica noastră, asupra acestui adevăr a atras atenția Al. Philippide, în termenii următori : „limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale" [1]; în repetate rînduri, același lucru a fost subliniat de acad. Al. Rosetti : „în scrierea obișnuită notăm foneme, aplicîndu-le reguli ortografice învățate, și nu notăm sunete" [2].

Rezultă din cele arătate că, în principiu, nu ne putem aștepta ca examinarea grafiei unui text să ne ofere posibilitatea de a da o transcriere f o n e t i c ă a textului respectiv. Cu privire la acest aspect putem să obținem însă unele indicații folosind datele pe care ni le pune la îndemînă fonetica istorică a idiomului considerat. De exemplu, știind că actualul [*i*], în anumite poziții, are la bază un [*e*] latin, se poate presupune că într-o epocă mai îndepărtată a istoriei limbii romîne sau exista încă vechiul [*e*], sau se ajunsese deja la [*i*] sau, în sfîrșit, lui [*i*] din limba de astăzi îi corespundea un sunet intermediar între [*e*] și [*i*], de timbru [*ẹ*], [*ị*] etc. Evident, studiind grafia textelor din secolul al XVI-lea, nu vom ajunge să putem stabili cu precizie care era gradul de deschidere al vocalei care ne interesează, dar, plecînd de la raportul dintre scriere și fonologie, putem să stabilim dacă sunetul respectiv era identic, din punct de vedere f o n o l o g i c, cu /*e*/ sau cu /*i*/. Dacă, în același context, literele є și и notează

Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba romînă*, în SCL III, 1952, p. 127—185 ; Petrovici, *Influența slavă* = Emil Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romîne*, [București], 1956 ; Petrovici, *Nasalité* =Émile Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930 ; Petrovici, *Sinarmonism* = E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii romîne*, în CL II, 1957, p. 97—124 ; Philippide, OR II = Alexandru Philippide, *Originea romînilor*. II. *Ce spun limbile romîne și albaneză*, Iași, 1927 ; Procopovici, *Istoria* = Alexe Procopovici, *Din istoria raporturilor noastre interdialectale*, în DR IV, 1924—1926, partea 1, p. 38—66 ; Procopovici, *Nazalizare* = Alexie Procopovici, *Despre nazalizare și rotacism*. Extras din Analele Academiei Romîne, Seria II—Tom. XXX. Memoriile Secțiunii literare, București, 1908 ; Pușcariu, *Considerațiuni* = Sextil Pușcariu, *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii romîne*, în DR VII, 1931—1933, p. 1—54 ; Pușcariu, *Contribuțiuni* = S. Pușcariu, *Contribuțiuni fonologice*, în DR III, 1922—1923, p. 378—397 ; Pușcariu, LR II = Sextil Pușcariu, *Limba romînă*. Vol. II. *Rostirea*, [București], 1959 ; Pușcariu, *Studii* II = Sextil Pușcariu, *Studii istroromîne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan. II. *Introducere — Gramatică — Caracterizarea dialectului istroromîn*, București, 1926 ; Rosetti, ILR III = Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*. III. *Limbile slave meridionale (sec. VI—XII)*. Cu o hartă afară din text. Ediția a patra, revăzută și adăugită, București, 1962 ; Rosetti, LR XIII—XVI = Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, [București], 1956 ; Rosetti, ML = A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague — Bucarest, 1947 ; Rosetti, *Silabisirea* = Al. Rosetti, *Silabisirea ca mijloc de interpretare a notării prin scris a fonemelor*, în SCL XI, 1961, 4, p. 467—470 ; SCL = « Studii și cercetări lingvistice », București, 1950 și urm. ; Strungaru, *Contribuții* I—III = Diomid Strungaru, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice* : I. *Criteriile suprascrierii literelor*, în LR X, 1961, 5, p. 474—487 ; II. *Problema „dispariției" lui* ı *final în limba romînă*, în LR X, 1961, 6, p. 606—610 ; III. *Problema „dispariției" lui* ъ *final în limba romînă*, în LR XI, 1962, 5, p. 582—594 ; Tiktin, DRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, 1895—1925 ; Ursu, *Problema grafiei* = N. A. Ursu, *Problema interpretării grafiei chirilice romînești din jurul anului 1800*, în LR IX, 1960, 3, p. 33—46.

[1] Alexandru Philippide, *Istoria limbii romîne*. Volumul întîi. *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 237.

[2] SCL V, 1954, 3—4, p. 439 ; cf. Rosetti, ML, p. 10. 15.

segmente fonologic distincte, putem afirma că acestea erau diferite şi din punct de vedere f o n e t i c; presupunînd că valoarea de [i] a lui и este sigură, avem, cel puţin, posibilitatea să spunem că ѥ nota un sunet mai deschis decît [i].

Bineînţeles, orice afirmaţie cu privire la statutul fonologic al unui sunet trebuie să aibă în vedere sistemul fonologic în ansamblu, deoarece nu poate fi exclusă posibilitatea ca numărul şi calitatea fonemelor să fi fost altele într-o epocă mai veche. De exemplu, spunînd că un sunet oarecare era o variantă a fonemului /ă/, nu înseamnă neapărat că /ă/ se definea prin aceleaşi trăsături ca în sistemul fonologic al limbii contemporane.

Cu foarte puţine excepţii, în studiile de pînă acum consacrate limbii romîne s-a urmărit numai istoria sunetelor, mai precis, istoria c î t e u n u i s u n e t, luat izolat. Multe dintre afirmaţiile făcute cu privire la valorile cutărei sau cutărei litere în primele noastre texte au mari şanse de a corespunde realităţii, dar numai o analiză fonologică ne poate da posibilitatea de a descoperi motivele pentru care într-o anumită situaţie s-a folosit o literă şi nu alta sau motivele pentru care o singură literă corespundea unor segmente fonetice foarte probabil sau chiar sigur deosebite între ele. Dat fiind că în scris sînt redate invariantele, nu variantele, stabilirea, pe baza analizei textelor, a sistemului fonologic (sau a sistemelor fonologice) al(e) limbii romîne din perioada primelor texte este realizabilă (cel puţin într-o foarte mare măsură), în timp ce cu privire la aspectul fonetic, prin forţa lucrurilor, nu se poate ajunge, în unele cazuri, la depăşirea stadiului ipotezelor.

Fonologia istorică (diacronică) şi fonetica istorică nu pot fi rupte una de alta. Textele examinate în lucrarea de faţă neaparţinînd unui idiom necunoscut, metoda de analiză nu este aceea a d e s c i f r ă r i i. Latina, pe de o parte, şi limba contemporană, pe de altă parte, oferă „puncte de reper" pe baza cărora se pot face anumite presupuneri cu privire la stadiul de evoluţie fonetică reprezentat în primele noastre texte. Aceste presupuneri pot fi, apoi, confirmate sau infirmate de analiza fonologică. În acelaşi timp, rezultatele obţinute prin analiza fonologică oferă indicaţii şi cu privire la realizarea pe plan fonetic a unor segmente fonologice.

Interpretarea grafiei primelor noastre texte este îngreunată mai ales de doi factori.

În primul rînd, cu privire la unele texte nu se ştie exact nici unde, nici cînd au fost scrise. Întrucît datele oferite de graiurile actuale sînt importante pentru problemele care ne interesează, o localizare precisă ar fi făcut ca fonetismele întîlnite astăzi în aceeaşi regiune în care a fost scris un text să poată fi folosite într-o măsură mult mai mare şi, eventual, nu ar mai fi fost necesară referirea la fapte întîlnite în alte regiuni. În situaţia existentă, trebuie aduse în discuţie o serie de fapte care astăzi apar în regiuni diferite, deşi textele analizate dovedesc că ele coexistau în acelaşi grai (de exemplu, pentru problema lui [r̄] trebuie să ne raportăm la graiul actual din Ţara Oaşului, dar pentru rotacism fapte comparabile cu cele din CV sau din PH întîlnim în Munţii Apuseni). Pe de altă parte, întrucît unele texte nu sînt datate, e greu să facem aprecieri asupra rolului pe care

a putut să-l joace „tradiția grafică", de atîtea ori invocată în disputele cu privire la valoarea anumitor litere.

O altă dificultate este legată de faptul că alfabetul chirilic nu a fost inventat, ci adaptat pentru scrierea limbii romîne. De aceea, ne putem aștepta ca o serie de particularități ale grafiei primelor noastre texte să fie datorite aplicării unor reguli ortografice folosite în scrierea textelor slave. Dificultatea constă tocmai în a distinge ceea ce este un simplu fapt de ortografie, de ceea ce corespunde unei realități lingvistice [3].

Dar chiar dacă alfabetul chirilic ar fi fost inventat de cei care au scris mai întîi romînește, nu am putea să ne așteptăm la o corespondență perfectă între litere și foneme. Această corespondență există doar în lucrările de lingvistică, în timp ce sistemele de scriere numai se apropie de ea, într-o măsură care variază de la un caz la altul. S-a remarcat pe bună dreptate că „si l'écriture alphabétique est phonologique dans l'ensemble, les orthographes le sont à des degrés différents" [4]. Aceeași literă sau același grup de litere poate să corespundă unor realități fonologice diferite [5], după cum aceleiași realități fonologice pot să-i corespundă două sau mai multe grafii (de exemplu, două foneme pot fi notate cu litere diferite și după ce ele au ajuns să se confunde într-un singur fonem [6]). Cu toate acestea, studierea grafiei furnizează elemente importante pentru stabilirea sistemelor fonologice, căci redarea în scris a unei realități lingvistice, mai ales în momentul inventării sau adaptării unui alfabet pentru scrierea unui idiom, se bazează pe o analiză „fonologică" — lucru care a fost subliniat de nenumărate ori [7].

2. ALTERNANȚELE GRAFICE

Una dintre dificultățile pe care le întîmpină cercetătorul textelor romînești vechi este legată de prezența așa-numitelor „alternanțe grafice". Acestui termen i s-a dat, în general, o accepțiune foarte largă, ceea ce a avut ca urmare faptul că numai în foarte puține cazuri s-a mai recunoscut existența unei consecvențe a grafiei.

Plecîndu-se de la situația din limba contemporană, s-a considerat, adesea, că ori de cîte ori echivalentele fonetice ale aceluiași sunet actual

[3] Cu privire la dificultățile pe care le întîmpină interpretarea fonologică în cazurile cînd există o tradiție grafică și cînd alfabetul este de împrumut, vezi Henry M. Hoenigswald, *Language Change and Linguistic Reconstruction*, Chicago, [1960], p. 7—8.

[4] Marcel Cohen, *La grande invention de l'écriture et son évolution*. [I]. *Texte*, Paris, 1958, p. 225. Cf. Josef Vachek, «Acta linguistica» V, 1945—1949, 2, p. 92.

[5] Cf. notarea prin aceeași literă a unei vocale lungi și a celei scurte corespunzătoare în ortografia ionic-atică clasică (I. Fischer, SCL XI, 1960 4, p. 889—892), valoarea grupului *th* în engleză etc.

[6] Vezi, cu privire la această neconcordanță și la altele similare, interesantele observații ale lui Herbert Penzl, în *Studies Presented to Joshua Whatmough...*, 's- Gravenhage, 1957, p. 193—208.

[7] *Ibidem*, p. 197. Notarea diferită a sunetelor [*i*] și [*ɨ*] din limba polonă este considerată de Wiktor Jassem («Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft» XI, 1958, 4, p. 304) argument în favoarea tezei că cele două vocale sînt foneme diferite.

sînt notate, în primele noastre texte, în două sau mai multe feluri, ne găsim în prezenţa unei alternanţe grafice care arată că una dintre litere (şi anume aceea a cărei valoare coincide cu fonetismul actual) corespundea unei realităţi fonetice, iar cealaltă (sau celelalte) nu corespundea(u) unei asemenea realităţi. De exemplu, adesea s-a considerat că dacă vocala pronunţată astăzi [*i*], în două cuvinte diferite, era notată într-un cuvînt є, iar în altul и, avem suficiente motive să afirmăm că şi є nota tot pe [*i*], prezenţa acestei litere fiind datorită tradiţiei grafice, nu faptului că sunetul scris є ar fi fost diferit de cel scris и (adică s-a eliminat posibilitatea ca aceleiaşi vocale din limba actuală să-i fi corespuns două vocale, în cuvinte diferite). Dacă mergem mai departe şi considerăm alternanţă grafică şi prezenţa unei litere într-un text şi prezenţa altei litere în alt text, luînd ca o singură unitate ,,limba romînă în perioada începuturilor scrisului'' (respectiv, ansamblul textelor din această perioadă), în interiorul acestei unităţi apare, în multe privinţe, un adevărat ,,haos grafic''.

După părerea noastră, trebuie să acordăm termenului ,,alternanţă grafică'' o accepţiune mult mai restrînsă. Considerăm că trebuie privite separat nu numai diversele texte [8], ci şi diversele cuvinte sau forme. Aşadar, grafia *x* în textul *A* şi grafia *y* (în acelaşi cuvînt sau în alt cuvînt) în textul *B* nu reprezintă un caz de alternanţă. Pe de altă parte, grafia *x* în cuvîntul *a* şi grafia *y* în cuvîntul *b* (unde în limba contemporană avem acelaşi sunet) nu reprezintă, în acelaşi text, un caz de alternanţă decît dacă se poate arăta că literele respective apar î n a c e l e a ş i c o n d i ţ i i (adică dacă deosebirea dintre cele două grafii nu poate fi pusă în legătură cu poziţia diferită sau cu o deosebire originară între segmentele corespunzătoare). De exemplu, dacă aceleiaşi vocale din limba contemporană îi corespunde într-un text o anumită literă numai după anumite c n-soane şi altă literă în celelalte poziţii, trebuie să avem în vedere posibilitatea ca cele două litere să noteze două vocale diferite.

După cum vom vedea, acordînd termenului în discuţie o accepţiune restrînsă, grafia primelor noastre texte apare mai consecventă decît se afirmă uneori; inconsecvenţele (alternanţele) se explică, de cele mai multe ori, prin intervenţia copiştilor, respectiv prin amestecul de graiuri şi de sisteme ortografice. Restricţia pe care am făcut-o este justificată de faptul că pe de o parte, o anumită evoluţie fonetică (de exemplu, trecerea lui [*e*] la [*i*]) a putut să se producă mai devreme în anumite poziţii decît în altele, iar, pe de altă parte, deosebirea originară dintre două sunete (reprezentate astăzi printr-un singur sunet) putea să se menţină încă în perioada care ne interesează. În ce priveşte limitarea la un singur text (ideal ar fi să ne putem limita la partea din text aparţinînd unui singur scrib, în cazul că textul a fost scris de mai multe persoane), ea reprezintă, într-o anumită măsură, aplicarea la fonologia istorică a unui principiu care este admis în fonologia sincronică şi care a fost formulat de acad. Al. Graur şi acad. Al. Rosetti în felul următor : ,,Les mots cités en exemple pour une opposition phonologique doivent être de la même époque, du même dialecte,

[8] Cu privire la importanţa acestui procedeu, vezi J. Séguy, « Pallas. Études sur l'Antiquité » (Annales publiées par la Faculté des Lettres de Toulouse), I, 1953, p. 173.

et utilisés par la même catégorie sociale"[9]. În interpretarea grafiei, am plecat de la ideea că, pînă la proba contrară, nu se poate afirma că două texte oarecare reflectă același grai[10], iar cu privire la grafiile diferite care apar, pentru același cuvînt, într-un text copiat (și, în general, într-un text care nu e datorit unei singure persoane) nu se poate susține în toate cazurile și fără nici un fel de rezerve că ele aparțin aceluiași scrib (sau tipograf) sau că reflectă același stadiu de evoluție fonetică.

3. OBIECTUL ȘI STRUCTURA LUCRĂRII, TEXTELE ȘI METODELE DE CERCETARE FOLOSITE

Prezentul studiu a fost elaborat în cadrul lucrărilor pregătitoare pentru *Tratatul de istorie a limbii romîne*. Examinînd, mai întîi, un singur text (*Codicele Voronețean*), am ajuns la o serie de concluzii, care au fost prezentate (în iunie 1961), sub forma unei comunicări, unor membri ai colectivului de conducere a lucrărilor pentru *Tratat* și ai colectivului care elaborează volumul destinat limbii romîne în secolele al XVI-lea—al XVIII-lea[11]. Ulterior am trecut la examinarea și a altor texte, ceea ce a permis, în unele cazuri (de exemplu, în legătură cu problema opoziției */ă/* : */î/* în limba romînă) completarea argumentării, iar, pe de altă parte, a făcut necesară revizuirea cîtorva dintre explicațiile date și aducerea în discuție a unor probleme noi.

Lucrarea este, în esență, o lucrare de f o n o l o g i e i s t o r i c ă și — într-o măsură mai mică — de f o n e t i c ă i s t o r i c ă. Aspectul fonologic se află pe primul plan prin forța lucrurilor : întrucît, după cum am văzut, literele notează foneme și succesiuni de foneme, afirmațiile cu privire la realitatea fonetică corespunzătoare nu pot fi, adesea, decît simple ipoteze și, de obicei, ele se bazează nu numai pe fapte de grafie, ci și pe datele oferite de limba actuală (în special, de graiurile cu trăsături arhaice). Cercetarea are un caracter istoric nu numai în sensul că obiectul ei îl constituie o anumită perioadă din trecutul limbii romîne, ci și prin faptul că realitatea lingvistică reflectată în textele studiate este raportată la situația din dacoromîna actuală și, uneori, și la fazele premergătoare începuturilor scrisului în limba romînă.

În loc de a folosi un număr oarecare de exemple extrase (mai mult sau mai puțin la întîmplare) din foarte multe texte, am preferat să utilizăm un număr restrîns de texte, luînd în considerație t o a t e cuvintele (acest lucru a fost posibil datorită existenței unor indici[12]).

---

[9] Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 7.

[10] Cu privire la textele vechi romînești, O. Densusianu observă că „le morcellement dialectal est assez visible" (Densusianu, HLR II, p. 12).

[11] Cu acest prilej, au făcut observații prețioase asupra lucrării acad. Al. Rosetti, prof. B. Cazacu, membru corespondent al Academiei R.P.R., prof. I. Coteanu, conf. Em. Vasiliu, Mioara Avram, șef de sector la Institutul de lingvistică din București al Academiei R.P.R. și M. Sala, cercetător principal la același Institut; le mulțumim tuturor pe această cale. Studiul de față a beneficiat mai ales de observațiile și sfaturile acad. Al. Rosetti, care s-a interesat îndeaproape și în permanență de mersul cercetării și ne-a pus la dispoziție unele materiale. Îl rugăm să găsească aici expresia recunoștinței sincere și profunde a autorului.

[12] Vezi mai jos.

Întrucît ne interesează fonetica şi fonologia limbii romîne, nu a fost necesar să facem o distincţie între textele traduse şi cele netraduse (distincţie care se impune în cercetările de sintaxă) şi să le considerăm mai concludente pe cele din urmă. Dimpotrivă, am preferat textele traduse, care sînt mai întinse şi care, prin urmare, ne oferă posibilitatea să urmărim valoarea unei litere în diverse categorii de cuvinte sau felul cum este scris acelaşi cuvînt (sau cum sînt redate în scris cuvinte care pun aceleaşi probleme) în mai multe locuri.

Concluziile la care am ajuns rezultă, în esenţă, din examinarea a patru texte de bază [13]:

CV = *Codicele Voroneţean, cu un vocabulariu şi studiu asupra lui de* Ion al lui G. Sbiera, Cernăuţi, 1885;

PH = *Psaltirea Hurmuzaki* (fotocopie după manuscris, păstrată în biblioteca Institutului de lingvistică din Bucureşti al Academiei R.P.R.);

CT = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Braşov, 1560—1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti, 1574.* Ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963;

PO = *Palia d'Orăştie (1581—1582).* I. *Préface et Livre de la Genèse,* publiés avec le texte hongrois de Heltai et une introduction par Mario Roques, Paris, 1925.

Am mai folosit, sporadic, exemple [14] din:

PS = *Psaltirea Scheiană (1482). Mss. 449 B.A.R.*, publicată de I. Bianu. Tomul I. *Textul în facsimile şi transcriere cu variantele din Coresi (1577)*, Bucureşti, 1889;

CA = *Lucrul apostolesc — Apostolul — tipărit de diaconul Coresi în Braşov la anul 1563* (Texte de limbă din secolul XVI reproduse în facsimile, îngrijite de I. Bianu, VI), Bucureşti, 1930;

SB = *Scrisori romîneşti din Arhivele Bistriţei (1592—1638)*, publicate de Al. Rosetti, cu 22 de planşe afară din text, Bucureşti, 1944.

Cele cîteva exemple din alte texte au fost citate, în majoritatea cazurilor, indirect, după studiile existente.

Pentru CV am utilizat indicele cu chirilice, iar pentru CT indicele cu cuvintele date în transliteraţie, după ediţiile menţionate mai sus (exemplele din CT au fost confruntate cu facsimilele existente în ediţia indicată şi au fost transpuse în alfabetul chirilic). Pentru PH am folosit indicele

---

[13] Prin „textele studiate" vom înţelege, în cele ce urmează, numai aceste patru texte.

[14] În exemplele citate (din indiferent ce text) am respectat particularităţile grafice din original (respectiv, din ediţiile cu litere chirilice), cu următoarele excepţii: 1) nu am reprodus accentele şi spiritele; 2) nu am respectat ligaturile (de exemplu, în CV literele т şi ρ, în forme de tipul *trece*, sînt, adesea legate între ele); 3) am întrebuinţat numai pe т, ш şi pe σ, neglijînd variantele pur grafice ale acestor litere (în CV litera corespunzătoare lui [*l*] are, uneori, o formă asemănătoare cu a cifrei 7; în PH litera corespunzătoare lui [*r̄*] seamănă, uneori, cu ρ, cu deosebirea că în locul liniei drepte apare o linie sinuoasă). Am respectat însă literele suprascrise si paiericul (cînd nu ne-au interesat direct aceste particularităţi, am căutat, pe cît posibil, să cităm exemple fără litere suprascrise şi fără paieric); iericul din PH l-am reprodus, întotdeauna, la dreapta literei pe care o însoţeşte (deşi în manuscris este, de multe ori, suprascris).

manuscris (cu chirilice) aflat în arhiva Institutului de lingvistică din Bucureşti al Academiei R.P.R. Din păcate, pentru PO nu am avut la dispoziţie, ca pentru celelalte trei texte de bază, un indice exhaustiv cu chirilice sau cu cuvintele date în transliteraţie. Pentru acest text am putut consulta un indice în transcriere interpretativă [15], dar, evident, în rezolvarea problemelor care ne interesează numai rareori am putut să ţinem seamă de materialul prezentat în transcriere (căci, adesea, o literă latină corespunde la două sau chiar mai multe litere chirilice); exemplele din PO pe care le-am citat în cursul lucrării provin numai dintr-o parte a textului, anume cea editată (cu chirilice) de M. Roques. Pentru SB am avut la dispoziţie nu numai textul în transliteraţie şi facsimilele corespunzătoare, ci şi fotocopiile (mai clare decît facsimilele) pe care a binevoit să ni le pună la dispoziţie acad. Al. Rosetti. În ce priveşte exemplele din PS, am plecat de la indicele din ediţia I.-A. Candrea [16]; identificînd cuvîntul în textul acestei ediţii, am recurs, apoi, la facsimilele din ediţia datorită lui I. Bianu şi am citat exemplele în forma în care apar în textul original.

Pentru exemplele extrase din CV şi din PS am trimis (după ediţiile menţionate) la pagina şi rîndul din manuscris [17]; pentru PH şi CT trimiterile se fac la fila (recto şi verso) şi rîndul din manuscris, respectiv, din tipăritura originală; la exemplele din PO şi din CA se indică pagina şi rîndul din ediţiile folosite, iar la SB numărul scrisorii (1—8) [18] şi rîndul, după ediţia Al. Rosetti.

Fiecare capitol al lucrării este consacrat unei litere sau cîtorva litere a căror interpretare pune probleme identice sau legate între ele. Întinderea şi structura diverselor capitole variază, în funcţie de specificul chestiunilor studiate şi de necesităţile demonstraţiei.

Adesea, a fost necesar să ne oprim asupra unor probleme de fonologie şi de fonetică a limbii contemporane fără a căror rezolvare nu ar fi fost posibil (sau ar fi fost mai greu) să demonstrăm anumite afirmaţii privitoare la perioada primelor noastre texte. De asemenea, a fost necesară discutarea unor chestiuni de ordin teoretic, cu referiri şi la alte limbi.

Nu am luat în discuţie decît unele dintre literele alfabetului chirilic întrebuinţat în textele romîneşti şi anume pe acelea de a căror interpretare se leagă cele mai importante probleme de fonetică şi fonologie a limbii romîne în perioada primelor texte (de altfel, dintre cele lăsate la o parte majoritatea nu ridică nici o dificultate de interpretare). Prima parte a lucrării este consacrată interpretării unor litere care pun probleme în legătură cu vocalismul; capitolul în care ne-am ocupat de interpretarea literelor σ şi ρρ priveşte consonantismul, iar capitolul următor (L i t e r a ѫ) priveşte şi sistemul vocalic şi sistemul consonantic al limbii romîne. Împărţirea aceasta este valabilă numai în liniile ei generale, căci, de exemplu,

[15] Cu permisiunea autoarei indicelui, Viorica Pamfil-Ilea, cercetătoare ştiinţifică la Institutul de lingvistică din Cluj, căreia îi mulţumim pe această cale.

[16] Candrea, PS II (vezi lista abrevierilor pe care am dat-o la începutul lucrării).

[17] Cînd urmează unul după altul mai multe exemple din acelaşi text, am dat sigla textului numai la primul exemplu; la celelalte am indicat numai pagina şi rîndul, respectiv, fila şi rîndul.

[18] Am luat în consideraţie numai cele opt scrisori din secolul al XVI-lea.

unele chestiuni discutate în capitolul consacrat literelor σ și ρρ se leagă de interpretarea lui ȣ în poziție finală. Am căutat, în măsura posibilităților, să discutăm diversele probleme într-o ordine care să facă necesară într-o măsură cît mai mică referirea, în cursul unui capitol, la probleme discutate în capitolele următoare. Cu toate acestea, anticipările au fost inevitabile, așa încît, cu puține excepții, expunerea din fiecare capitol poate fi complet înțeleasă numai prin raportare la unele pasaje din capitolele următoare (la care se fac trimiteri) [19].

Factorul statistic a fost invocat, în cursul lucrării, ori de cîte ori ni s-a părut că el poate să confirme sau să infirme anumite păreri. Evident, dacă pentru un cuvînt (sau pentru o categorie de cuvinte care pun aceleași probleme) dispunem de un număr foarte mic de atestări, cifrele nu sînt semnificative (sau sînt mai puțin semnificative). Dacă însă, pentru un cuvînt cu atestări numeroase apare, să zicem, în 98% din numărul cazurilor o anumită grafie, avem motive să ne îndoim că atunci cînd apare altă grafie aceasta din urmă este cea care corespunde realității lingvistice [20]; dimpotrivă e probabil ca în cazurile mai puțin numeroase să avem a face cu simple erori (pe care a putut să le comită nu numai un copist sau un tipograf, ci și traducătorul textului) [21].

Întrucît, în felul în care au ajuns pînă la noi, textele studiate nu se datoresc cîte unei singure persoane, nu trebuie să pierdem din vedere posibilitatea ca un singur text să reflecte două sau mai multe graiuri, două sau mai multe stadii de evoluție a unui fenomen. În această situație se găsește și PH : o serie de fapte, care altfel ar părea „ciudate", își găsesc o explicație satisfăcătoare dacă admitem că textul este o copie [22]. În cursul cercetării, am considerat nu numai că două texte oarecare trebuie studiate fără a amesteca fapte dintr-un text cu fapte din celălalt [23], dar și că este posibil ca în același text să fie reprezentate două (eventual, mai multe) stadii din evoluția unui fenomen.

Deși datele din graiurile actuale au fost adesea invocate în cursul lucrării [24], am evitat să raționăm în felul următor : dacă fenomenul *a*

[19] Bineînțeles, se întîmplă mai des ca înțelegerea anumitor pasaje să presupună cunoașterea conținutului paginilor precedente.

[20] Pentru CV am putut folosi o listă completă a cuvintelor care sînt scrise în două sau în mai multe feluri, cu indicarea frecvenței fiecărei grafii; lista ne-a fost pusă la dispoziție de Sanda Golopenția-Eretescu, cercetătoare la Centrul de cercetări fonetice și dialectale al Academiei R.P.R., căreia îi mulțumim și în acest loc.

[21] Herbert Penzl, *loc. cit.*, p. 198 : „Occasional spellings may represent just graphical errors"; cf. Rosetti, LR XIII-XVI, p. 23—24.

[22] Pentru argumente în favoarea acestei păreri, vezi, în special, cap. *Litera* ѱ, § 5.

[23] Cf. Rosetti, LR XIII—XVI, p. 46 : „În regulă generală, trebuie ținut seamă, în interpretarea faptelor, de posibilitatea ca o inovație, semnalată într-un punct oarecare al teritoriului dacoromîn, să fie locală sau răspîndită numai pe un teritoriu foarte restrîns".

[24] Am utilizat, în primul rînd, prețiosul material din *Atlasul lingvistic romîn* (= ALR : I 1—2 = Partea I : vol. 1, Cluj, 1938; vol. al 2-lea, Sibiu-Leipzig, 1942; II 1 = Partea a II-a : vol. 1, Sibiu-Leipzig, 1940; II_2 1—3 = [Partea a II-a], serie nouă; vol. 1—2, [București], 1956; vol. 3, [București], 1961) și din *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic romîn II* (ALRT II), Sibiu — Leipzig, 1943 (prescurtat : ALRT). La exemplele din ALR am indicat partea, volumul, numărul hărții (= h.) și numărul punctului cartografic (= pc.) sau, pentru materialul necartografiat (= MN), pagina (= p.) și numărul întrebării; la exemplele din ALRT am indicat pagina și rîndul.

coexistă astăzi cu fenomenul *b* într-un grai oarecare și dacă fenomenul *a* este reflectat în mod sigur într-un text, atunci în graiul vorbit de cel care a scris sau a copiat textul respectiv exista și fenomenul *b*; dimpotrivă, am considerat că, dintre două fenomene coexistente astăzi în același grai, unul poate fi mai vechi și altul mai nou (deci prezența unuia într-un grai din perioada primelor texte nu implică prezența celuilalt) și, invers, am considerat că păstrarea unui stadiu mai arhaic într-un anumit domeniu al fonologiei și al foneticii nu ne poate determina să respingem posibilitatea ca, în același text, să fie reprezentată o inovație în alt domeniu, deși arhaismul și inovația avute în vedere nu coexistă astăzi în același grai. Faptul că am vorbit uneori de un ,,grai al traducătorului'' și de un ,,grai al copistului'' sau de ,,amestec de graiuri'' nu înseamnă nici că excludem posibilitatea ca un text ajuns pînă la noi să fie o copie de pe altă copie [25], nici că textul respectiv reprezintă un conglomerat de ,,graiuri'' în sensul curent al termenului; am căutat doar să separăm ceea ce aparține unor ,,idiolecte'' diferite în cazul unui anumit fenomen, fără să neglijăm însă faptul că în privința altor fenomene textul reprezintă un singur stadiu de evoluție. Așadar, de la caz la caz, într-un text este reflectat ,,un grai'' sau mai multe ,,graiuri''; cei care au tradus (sau au scris), au copiat sau au tipărit un anumit text nu aveau n u m a i particularități lingvistice comune. Menționăm, totuși, că preocuparea noastră principală a fost nu aceea de a stabili că cutare grai sau vorbirea cutărui scrib avea o anumită particularitate, ci de a stabili dacă în perioada studiată e x i s t a (în dacoromînă, în general, sau unele graiuri) un anumit stadiu de evoluție fonologică și fonetică.

Pentru a arăta cum se explică prezența, în perioada studiată, a unor trăsături inexistente în limba actuală, ni s-a părut necesar, uneori, să studiem și modul în care au apărut sau au dispărut, între timp, unele foneme, succesiuni de foneme, opoziții sau trăsături fonologice. În același scop, a fost nevoie să ne referim, în cîteva cazuri, și la perioadele anterioare epocii studiate.

Conform principiilor expuse mai sus, concluziile la care am ajuns în lucrarea de față sînt valabile numai pentru textele studiate. E posibil ca în alte texte (respectiv, în alte graiuri) situația să fi fost diferită. Mențiunea făcută în mai multe locuri — ,,cel puțin în unele graiuri'' — trebuie subînțeleasă, în principiu, și acolo unde ea nu apare formulată ca atare, în legătură cu o anumită afirmație, deși considerăm că multe dintre afirmațiile făcute sînt valabile pentru toate graiurile dacoromîne din perioada începuturilor scrisului.

Nu am urmărit să dăm descrieri complete ale sistemelor fonologice din graiurile reflectate în textele studiate. În ce privește consonantismul, unele chestiuni (de exemplu, statutul fonologic al lui [ḑ], scris s) au fost lăsate la o parte, deoarece rezolvarea lor nu implică o interpretare propriu-zisă a grafiei. Cît despre vocalism, stabilirea valorii cîtorva litere care puneau probleme s-a soldat cu degajarea întregului sistem vocalic exis-

[25] Deci nu putem să-l opunem pe traducător numai u n u i copist.

tent, după părerea noastră, în cel puțin unele graiuri din epoca primelor texte româneşti.

În lipsa unor lucrări de detaliu care ar fi putut să ne ajute şi dat fiind numărul restrîns de texte studiate (limitate la o perioadă de timp nu prea mare), cu privire la unele probleme am putut să emitem doar ipoteze. Am considerat că e preferabil să procedăm în acest fel (în loc să ne mărginim la faptele care, după părerea noastră, sînt sigure), deoarece prezența unei ipoteze poate servi ca punct de plecare pentru cercetări ulterioare care să o confirme sau să o infirme, în timp ce în absența ei pot să rămînă neobservate unele lucruri care merită să fie studiate.

Cu privire la unele probleme, credem că am reuşit să aducem argumente noi — obținute prin aplicarea metodelor analizei fonologice — în favoarea unor păreri formulate în lucrările de pînă acum. În alte cazuri însă, concluziile la care am ajuns nu concordă cu nici una dintre părerile contradictorii emise de cercetătorii care ne-au precedat şi, probabil, unele afirmații vor putea fi considerate „surprinzătoare". Chiar dacă ele nu vor fi acceptate de specialişti, sperăm că vor provoca discuții din care cunoaşterea fonologiei istorice a limbii romîne nu va avea decît de profitat — şi, în felul acesta, lucrarea de față îşi va fi atins scopul.

II. LITERELE ѣ ꙗ ŞI ѧ

1. INTRODUCERE

Valoarea literei ѣ în primele texte romîneşti constituie una dintre cele mai controversate probleme ale foneticii istorice a limbii romîne. Părerile emise cu privire la această problemă pot fi împărțite în două mari categorii : unii specialişti consideră că ѣ avea o valoare diferită de aceea a lui є *în toate pozițiile*, în timp ce alții admit că ѣ corespundea unui segment fonetic deosebit de cel notat є *numai în anumite poziții*. Vom vedea, mai jos, ce divergențe apar cînd e vorba de a stabili mai exact, pentru diverse poziții, natura fonetică (diftong, vocală deschisă sau semideschisă) a segmentului scris ѣ[1].

În legătură cu litera ꙗ se pune întrebarea dacă ea corespundea sau nu în toate pozițiile unui sunet sau unui grup de sunete diferit de [i̯e].

Interpretarea literei ѧ, care, în multe texte, alternează atît cu ѣ, cît şi cu ꙗ, este determinată, în mare măsură, de rezultatele obținute cu privire la celelalte două litere ; de aceea, le-am grupat pe toate trei în acelaşi capitol.

În prima parte — cea mai întinsă — a capitolului de față vom discuta valoarea literei ѣ ; printre exemple figurează însă şi cuvinte în care apare, ѧ, dată fiind echivalența dintre cele două litere [2].

---

[1] Stabilirea valorii lui ѣ în textele romîneşti este îngreunată, printre altele, şi de faptul că nu s-a ajuns la o părere unanim acceptată nici în ce priveşte valoarea aceleiaşi litere în textele slave ; vezi Rosetti, ILR III, p. 91.

[2] Pentru care vezi § 6 al acestui capitol.

În prezentarea sumară a materialului, pe care o facem mai jos, am reținut numai cîteva dintre faptele mai importante pentru soluționarea problemelor care ne interesează; în cursul discuției am citat, cînd a fost cazul, și alte exemple.

CV : Diverși cercetători [3] au remarcat consecvența cu care se scrie ѣ sau ꙗ (nu și є) în cuvinte de tipul *lege* : лѣџє 32/14 [4]. Segmentul fonetic corespunzător lui [i̯e] din cuvinte de tipul *ele* este notat ѥ sau ꙗ. Deci litera ꙗ alternează și cu ѣ (прєємꙗщє 80/2 ~ прєємѣщє 69/7—8), și cu ѥ (ꙗлє 76/5 ~ ѥлє 61/12). După ч, literele ѣ și ꙗ alternează și cu а.

PH : În poziția *e* ѣ alternează cu ꙗ și cu є, după consoană, iar ѥ alternează cu ꙗ și cu є(е) la început de silabă (grafia є este mai puțin frecventă) : лѣџє 20ʳ/9 ~ лꙗџє 106ᵛ/9 ~ лєџє 19ᵛ/23, ѥсте 28ʳ/2 (de 5 ori) ~ ꙗсте 9ʳ/3 (de 34 de ori) ~ есте 63ᵛ/1 (o dată). După africată prepalatală se scrie ѣ, ꙗ (în poziția *e*, și є) sau а : чѣрє 25ᵛ/8 ~ чꙗрє 1ᵛ/21 ~ чєрє 32ʳ/23; чапѣ (= *cete*) 124ᵛ/24. Foarte numeroase sînt cazurile în care ѣ și ꙗ notează segmente fonetice reprezentate astăzi, în limba literară, prin [e] în poziție neaccentuată : alături de армє 121ᵛ/3, apar армѣ 47ᵛ/20 și армꙗ 17ᵛ/14; cuvîntul *cîntec* este scris cu ѣ de 16 ori : кънтѣкъ 26ᵛ/11—12. Rar, є apare ca echivalent al lui [e̯a] din limba contemporană : сє сє мъреckъ (conj. prez. 3 sg.) 34ᵛ/16. Segmentul rezultat prin întîlnirea unui [e] final de cuvînt cu [a] inițial al cuvîntului următor, este notat ѣ, ꙗ și, destul de des, є : сєꙋ (= *se-au*) 111ʳ/12; cf. și датоумєꙋ (= *datu-mi-au*) 12ᵛ/5.

CT : În poziția *e*, după consoană, se scrie, în marea majoritate a cazurilor, ѣ sau (mai rar) ꙗ; є este cu totul excepțional : ꙟкѣщє 147ᵛ/19 (dar ꙟкєщє 11ᵛ/10); la inițială de silabă se scrie ѥ sau ꙗ și, rar, є : грѫꙗщє 7ᵛ/21 ~ грѫєщє 188ʳ/10—11.

PO : Literele ѣ și ꙗ (după consoană) și ѥ și ꙗ (la început de cuvînt sau de silabă) alternează cu є : дѣдє 21/4 ~ дєдє 21/17; ѥстє 9/23 ~ ꙗстє 9/23 ~ єстє 18/16. Litera є apare și ca echivalent al lui [e̯a] sau [i̯a] din limba contemporană : Ардєлоулꙋи 3/3—4, ꙟнлꙋминєꙁъ-нє (imper.) 11/6, Марієнъ (= *Marian*) 12/20.

În SB nu am întîlnit nici un caz de notație є în poziția *e* (se scrie numai ѣ sau ꙗ). De remarcat grafia коѣ SB 5/12, cu ѣ la inițială de silabă (alături de коꙗ SB 5/6).

2. VALOAREA FONOLOGICĂ A LITEREI ѣ ÎN CV

Problema valorii literei ѣ are două aspecte. Vom încerca, mai întîi, să stabilim dacă ѣ nota sau nu în toate pozițiile un segment fonologic diferit de segmentul scris є, urmînd ca, în continuare, să ne ocupăm de valoarea fonetică a lui ѣ.

[3] Vezi, de exemplu, Rosetti, LR XIII—XVI, p. 70.

[4] чєє (= *cele*) CV 53/3 se datorește, probabil, neînțelegerii textului de către copist : чѣє scris, din greșeală, cu omiterea lui л, a fost interpretat ca *ce e* (= *ce este*).

Întrucît pentru problema care ne interesează este important dacă într-un text există sau nu alternanța ѣ (ѧ, ꙗ) ~ ѥ, vom împărți textele enumerate în două categorii, după acest criteriu. Am văzut că această alternanță lipsește în CV și în SB; concluziile la care vom ajunge pe baza studierii situației din CV pot fi considerate valabile și pentru SB (exemplele de mai jos provin numai din primul text, mai întins).

Vom pleca de la examinarea unor perechi de forme de tipul лꙋмѣ CV 169/9 — лꙋмѥ 164/3. Este ușor de văzut că aici ѣ corespunde unui segment fonologic diferit de cel reprezentat prin ѥ; prin urmare, cel puțin în unele poziții, literele ѣ și ѥ reprezintă, în CV, foneme (sau succesiuni de foneme) diferite: pe de o parte, /*e*/, pe de altă parte, un fonem sau o succesiune de foneme pentru care vom întrebuința, în cele ce urmează, în mod convențional, notația /*ä*/ [5].

În poziția *e* [6] lucrurile se prezintă întrucîtva altfel, deoarece din totalitatea formelor atestate în CV nu pot fi extrase perechi minimale de tipul *лѥџѥ—лѣџѥ. De fapt, trebuie să vedem, mai întîi, dacă ѥ apare sau nu în această poziție. Aici intervin în discuție formele invocate de O. Densusianu în favoarea tezei conform căreia ѣ în poziția *e* corespunde sunetului [*e*] [7] (și, prin urmare, fonemului /*e*/). După cum vom încerca să arătăm, grafiile клѥкѥтѥ CV 73/7 (vezi și forma articulată la 144/13—14) și мѥщѥрꙋ CV 125/10 (vezi și formele de plural la 8/4 și 12/14) dovedesc tocmai contrariul. De altfel, însuși autorul citat admite că vocala accentuată din cele două cuvinte a putut să fie tratată altfel decît [*e*] accentuat din *lege* [8] (дѫѕѥѥщѥлѥ CV 168/4 este „o greșeală a copistului" [9] și, în consecință, îl eliminăm din discuție).

În rîndurile următoare, ne vom referi numai la cuvîntul *meșter*, care este cunoscut și astăzi pe întreg teritoriul țării. Deși, după cum am mai spus, nu se pot da exemple de perechi minimale cu ѣ și ѥ în poziția *e*, se poate observa că în *meșter* ѥ apare într-un context fonetic foarte asemănător cu acela în care apare ѣ, de exemplu, în ꙗбѣщѥ CV 118/6. Important pentru discuția noastră este faptul că în *meșter* se pronunță și astăzi [*e*], nu [*ę*], și în regiunile care cunosc pronunțarea [*ę*] în *iubește*, *pește*, *lege* etc. — ceea ce se poate vedea din ALR II_2 2, h. 499 ([*męșt''ęr̯*], pl., înregistrat în pc. 334, unde apar și alte fonetisme și cuvinte care arată o puternică influență maghiară, nu contrazice afirmația de mai sus; sub această formă cuvîntul este un împrumut recent, cu vocalismul etimonului maghiar păstrat întocmai, după cum rezultă și din prezența lui [*ę*] în silaba a doua). Indiferent dacă [*ę*] actual din prima silabă a lui *lege* este rezultatul unei evoluții recente [10] sau reprezintă păstrarea unui stadiu fonetic mai vechi, este de reținut faptul că *meșter* (ca și *lesne* sau pluralele *greble*,

---

[5] Vezi justificarea acestei notații în cap. *Litera* ѣ, § 6.

[6] Pentru comoditate, întrebuințăm formulele „poziția *e*" și „poziția *ă*", cu referire la cuvintele de tipul *lege*, respectiv, cuvintele de tipul *leagă*, *teamă* (sau *teama*).

[7] Densusianu, HLR II, p. 62.

[8] *Ibidem.*

[9] Candrea, PS I, p. CXXIV. Vezi și Gr. Gr. Scorpan, «Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"» II, 1935, p. 33.

[10] Aceasta este părerea acad. Al. Rosetti, FD III, 1961, p. 65.

mierțe, *porecle* etc.) nu intră în categoria lui *iubește*, *pește*, *lege* etc. în ce privește tratamentul vocalei accentuate [11].

După părerea noastră, constatările de mai sus infirmă ipoteza conform căreia ѣ în poziția *e* s-ar explica prin respectarea unei tradiții grafice [12]. Nu este ușor de admis nici că copistul ar fi respectat o regulă după care ori de cîte ori în silaba următoare apărea [*e*] el trebuia să scrie ѣ acolo unde pronunța, de fapt, [*e*] (sunet notat cu є în alte locuri) — dar este cu totul exclusă posibilitatea aplicării unei reguli care ar fi cerut ca același sunet, [*e*] (respectiv, același fonem, /*e*/) să fie scris, î n a c e e a ș i p o z i ț i e, în unele cuvinte є, în altele ѣ. Din moment ce se scria є în *meșter* — cuvînt care conținea fonemul /*e*/ în prima silabă — dacă segmentul vocalic accentuat din *lege*, *iubește* etc. ar fi fost identic cu /*e*/ el ar fi fost notat la fel, adică є, nu ѣ.

În legătură cu părerea pe care o susținem, trebuie să avem în vedere și evoluția formei reprezentate astăzi, în limba literară, de pronumele și adjectivul demonstrativ *aceea*. Precedat de o consoană prepalatală și urmat de iot, segmentul vocalic accentuat din acest cuvînt a avut o evoluție paralelă cu aceea a segmentului vocalic accentuat din cuvinte de tipul *iubește*, *pește*, *lege* etc., motiv pentru care unii specialiști înglobează într-o singură formulare cele două fenomene [13]. În graiul reflectat de CV, *aceea* nu ajunsese încă la stadiul cu [*e*] din limba literară actuală; dovada constă în faptul că se scrie, consecvent, ачѣꙗ CV 124/10 (sau ачѣѧ 126/9) pentru forma de fem. sg., dar ачєꙗ 118/1 (sau ачєѧ 2/7) pentru forma de masc. pl. [14] Așadar literele ѣ și є apar exact în același context; cele două forme menționate constituie o pereche minimală. Atît în *iubește* și în *meșter*, cît și în *aceea* și în *aceia* s-a ajuns astăzi, în limba literară, la aceeași vocală sub accent [15], în urma evoluției lui *iubește*, respectiv, a lui *aceea*. Dat fiind acest paralelism, este logic să admitem că în CV literele ѣ și є notau segmente fonologic diferite nu numai în *aceea* și *aceia*, ci și în *iubește* față de *meșter*. Apariția lui є în *meșter* (față de ѣ în *iubește*) este semnificativă [16] și ea nu poate fi explicată altfel decît prin faptul că ѣ și є corespundeau ș i î n p o z i ț i a *e* unor segmente fonologic (și, implicit, fonetic) diferite, situație care se regăsește în graiurile actuale din aria nord-vestică a domeniului dacoromîn [17].

---

[11] Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, 1920, p. 153—184; cuvintele *clevetă* și *meșter*, cele două cazuri în care în CV apare є în poziția *e*, sînt discutate la p. 156, respectiv, 157.

[12] Părerea aceasta apare, de exemplu, la Densusianu, HLR II, p. 62—63.

[13] Philippide, OR II, p. 18; Ivănescu, *Problemele*, p. 216—217.

[14] *Ceea* apare într-un singur loc sub forma чєѧ CV 84/13—14; este, desigur, o greșeală a copistului, explicabilă prin faptul că substantivul *margine*, pe lîngă care stă adjectivul demonstrativ se află la mare distanță de acesta (85/1).

[15] Deși nu se scriu la fel, *aceea* și *aceia* sînt astăzi omofone.

[16] Controlînd (cu ajutorul indicelui) felul cum este scris cuvîntul *meșter* în diverse texte (din secolele al XVI-lea — al XIX-lea) publicate de M. Gaster (*Chrestomatie romînă*..., vol. I—II, Leipzig — București, 1891), am constatat că în toate cazurile (19 la număr) apare є, nu ѣ. Cuvîntul *clevetă* apare scris cu є (ca în CV) și în *Cazania a II-a* a lui Coresi (M. Gaster, *op. cit.* vol. I, p. 30).

[17] Din mărturiile gramaticilor rezultă clar că încă în jurul anului 1800 ѣ și є în poziția *e* nu aveau, în unele texte, o valoare identică (Ursu, *Problema grafiei*, p. 39—41).

Nu mai insistăm asupra valorii lui ѣ în cuvinte de tipul *leac* sau *leagă*; toți specialiștii sînt de acord că aici ѣ notează un segment diferit de [*e*]. Avînd în vedere apariția lui [*e*] în aceleași poziții, se poate spune că, pe plan fonologic, segmentul corespunzător lui ѣ era diferit de /*e*/. Rezultă că prin literele ѣ și є sînt redate în CV segmentele fonologic diferite /*ä*/, respectiv, /*e*/, atît în poziția *e*, cît și în celelalte poziții [18].

3. VALOAREA FONETICĂ A LITEREI ѣ ÎN CV

Stabilirea valorii f o n e t i c e a literei ѣ, respectiv, a segmentului notat fonologic /*ä*/ prezintă unele dificultăți, cauzate, în parte, tocmai de factorii care facilitează interpretarea fonologică : în general scrierea reflectă identitatea sau neidentitatea fonologică a două segmente, dar nu redă deosebirile fonetice dintre variantele aceluiași fonem.

Considerînd sigură realizarea ca [*e*] a segmentului /*e*/, scris є, datele foneticii istorice și fonetica graiurilor actuale ne dau dreptul să admitem, în principiu, pentru segmentul /*ä*/, scris ѣ, oricare dintre valorile din seria de sunete [*ę*], [*ę̈*], [*ä*], [*ᵉä*], [*e̯ä*], [*e̯à*], [*e̯a*]. Întrucît nu este posibil să deducem din grafia textului detalii de ordin fonetic care nu sînt consemnate în scris decît de specialiști, problema se simplifică oarecum, în sensul că putem, c e l m u l t, să ne propunem să stabilim dacă ѣ notează un diftong sau o vocală anterioară (în mod necesar, mai deschisă decît vocala scrisă є, căreia i se opune din punct de vedere fonologic).

Problema nu poate fi abordată în mod corect fără să se țină seamă de următoarele două lucruri :

1. Identitatea fonologică a două segmente de expresie, în poziții diferite, nu implică identitatea lor fonetică. Acest adevăr a fost, în general, neglijat în lucrările consacrate interpretării grafiei chirilice a textelor romînești vechi.

2. Variantele unui fonem (sau arhifonem) pot fi nu numai simple (sunete), ci și complexe (succesiuni de sunete) [19].

Conform celor arătate mai sus, pentru segmentul notat de noi /*ä*/ pot fi admise nu numai realizările [*ę*] în toate pozițiile sau [*e̯a*] în toate pozițiile, ci și realizarea [*ę*] în unele poziții [20] și [*e̯a*] în altele; s-a atras, pe bună dreptate, atenția asupra faptului că [*ę*] și [*e̯a*] pot să coexiste fără a se opune unul altuia [21]. Situația întîlnită în graiurile actuale ne arată că, după ce am stabilit că ѣ nu nota pe [*e*], problema nu trebuie pusă

---

[18] În silabă accentuată finală opoziția grafică dintre є și ѣ marca opoziția fonologică dintre prezentul indicativului și imperfectul unor verbe (*putem — puteam*). Cuvintele cu [*e*] în poziția *ă* nu sînt prea numeroase, dar unele dintre ele, vechi, existau, desigur, și în graiul reflectat în CV. Pentru limba actuală se pot cita mai ales perechi contrastive (*cergă — (să) meargă*), dar există și perechi minimale (în limba literară : *seră — seară*; regional : *greblă — greablă* „greblează").

[19] Vezi, pentru principiu, Kenneth L. Pike, *Phonemics. A Technique for Reducing Languages to Writing*, [Sixth Printing], Ann Arbor, 1959, p. 13.

[20] Nu numai în poziția *e*, ci și în forme articulate de tipul *cartea* (cf. Ivănescu, *Problemele*, p. 218).

[21] Al. Ionașcu, SCL X, 1959, 4, p. 588, nota 3.

astfel : ѣ nota s a u pe [ea] s a u pe [ę] în toate poziţiile — sau n u m a i pe [ea] în anumite poziţii şi n u m a i pe [ę] în altele.

În cazuri de tipul *lumea*, fonetismul [ea] apare, astăzi, în limba literară şi în majoritatea graiurilor dacoromîne. A fost înregistrat însă şi fonetismul [ę], în unele graiuri din aria nord-vestică a domeniului dacoromîn ; tot acolo s-a notat [ię] pentru [ia] din limba literară. De exemplu, în Crişana şi în Ţara Oaşului apar forme articulate ca [*lumę*] ALRT 139/21, [*mńęrę*] 150/22, [*pt''ęlę*] 139/27, [*uręt''ę*] [22] ALR II 1, h. 22, pc. 310, 316, 325, 334, [*bătaię*] ALRT 144/8 etc. Acelaşi fonetism a fost semnalat în regiunea Suceava : [*lęlę*], [*lęnę*] etc. [23]. De remarcat că, alături de fonetismul [ę], relativ frecvent, în ALR au fost notate, în poziţia care ne interesează, şi nuanţe intermediare, mai apropiate de [ea], respectiv, de [e] : *muier*[ę] ALR II 1, h. 130, pc. 279, [*roşiię*] = *Roşia* (nume de localitate) ALR II 1, h. 2, pc. 310.

În cuvinte de tipul *lege*, în afară de [e] — fonetismul din limba literară şi din unele graiuri — apare, destul de des, în silaba accentuată, [ę] [24]. Fonetismul [ea] este curent în aromînă [25].

Vocala deschisă [ę] (corespunzînd lui [ea] din limba literară) apare, frecvent, sub accent, în forme de tipul [*spuńę*] ALRT 137/15.

În poziţia *ă*, în graiurile dacoromîne apare aproape numai fonetismul [ea] [26]. Cîteva exemple de tipul *mir*[ę]*să* (singular!) a citat Al. Ionaşcu [27].

Faptele prezentate mai sus sprijină concluziile la care am ajuns plecînd de la considerente de ordin fonologic : *a priori*, nu poate fi exclusă, pentru epoca apariţiei primelor texte, nici valoarea [ę], nici valoarea [ea] a lui /ä/, în indiferent ce poziţie sau în toate poziţiile. Ambele fonetisme apar în graiuri cu trăsături arhaice şi, în principiu, nu este imposibil ca [ea] din *leagă*, în pronunţarea literară actuală, să constituie o inovaţie la fel de recentă ca şi [e] din *lege* ; pe de altă parte, s-ar putea ca ar. [ea] în poziţia *e* să fie mai nou decît [ę] întîlnit în aceeaşi poziţie, în diverse graiuri (nu numai dacoromîne). Întrucît în toate poziţiile există, astăzi, şi [ę] şi [ea], cele două fonetisme au, în principiu, şanse egale de a fi existat şi în trecut. Simpla prezenţă a lui ѣ sau ѧ în CV nu ne oferă nici un indiciu cu privire la natura fonetică (vocală deschisă sau diftong) a segmentului fonologic /ä/ [28].

Valoarea [ę] a lui ѣ în toate poziţiile, în unele din primele noastre texte, a fost susţinută, recent, de Al. Ionaşcu ; referindu-se la pronunţarea [ę], [ǫ] în poziţiile *ă* şi *e*, autorul citat scrie : „Aceasta este, după

---

[22] În acest exemplu şi în cel precedent am redat prin [t''] literele suprapuse [t'] şi [k'] din ALR şi din ALRT.

[23] Gheorghe Iftinchi, LR IX, 1960, 3, p. 74. Fonetismul [ę] apare, în această poziţie, nu numai în dacoromînă ; cf. [*mul'arę*] = *muierea*, în graiul meglenoromîn din Lugunţa (Capidan, *Meglenoromînii* I, p. 106).

[24] Vezi exemple în alineatul precedent.

[25] Capidan, *Aromînii*, p. 240.

[26] Notat, uneori, [ęȧ], cu indicarea nuanţei anterioare a vocalei.

[27] Ionaşcu, *Diftongarea*, p. 426.

[28] Cf. Ivănescu, *Problemele*, p. 221 : în mod normal, [ę] ar fi trebuit să fie notat — ca şi [ea] — cu ajutorul literelor ѣ sau ѧ, nu cu є, „deşi nici această grafie nu este exclusă".

părerea noastră, ultima fază care a caracterizat romîna comună. Dovezi concludente în această privinţă reprezintă faptele păstrate pînă azi în anumite graiuri (atît dacoromîne cît şi suddunărene) şi anume pronunţarea [ę] şi [ǫ] sub accent în poziţiile *ă* şi *e*" [29].

Într-un articol ulterior, Al. Ionaşcu face o serie de precizări, dintre care reţinem pe următoarele :

În perioada primelor texte romîneşti dacoromîna cunoştea două tipuri de pronunţare : 1. [ę] atît în poziţia *e*, cît şi în poziţia *ă* (acest tip caracteriza graiurile ,,nordice" şi este reflectat în CV) ; 2. [*e*] în poziţia *e* şi [*e̯a*] în poziţia *ă* (în graiurile ,,sudice"). Tradiţia grafică a primelor texte notate în scris s-a transmis şi celorlalte texte (ѣ redă şi fonemul realizat ca [*e*] şi pe cel realizat ca [*e̯a*]), cu inconsecvenţe explicabile prin influenţa vorbirii vii [30].

După părerea noastră, pentru problema care ne preocupă, fonetismele din graiurile actuale ar putea fi luate în consideraţie numai dacă ar fi posibil să se demonstreze că, într-adevăr, [ę] nu provine dintr-un mai vechi [*e̯a*], iar [ǫ] nu provine din [*o̯a*]. De fapt, interpretarea lui ѣ din primele texte, pe de o parte, şi stabilirea provenienţei lui [ę] din graiurile actuale (fonetism păstrat din romîna comună sau rezultatul evoluţiei lui [*e̯a*]), pe de altă parte, sînt aspecte ale aceleiaşi probleme : dacă ѣ nota pe [*e̯a*] în poziţia *e*, fonetismul actual [ę] este, evident — cel puţin în dacoromînă — rezultatul evoluţiei lui [*e̯a*]; dacă pînă în perioada apariţiei primelor texte romîneşti (inclusiv această perioadă) nu a existat niciodată [*e̯a*] în poziţia *e* în dacoromînă, atunci, după toate probabilităţile, el nu a existat nici într-o epocă ulterioară în graiurile cu fonetismul actual [ę] în poziţia menţionată [31] şi deci acest fonetism este păstrat dintr-o fază foarte veche. În legătură cu fonetismul [ę] în poziţia *ă*, în forme de tipul *mir*[*ę*]*să* (sg.), despre care Al. Ionaşcu crede că s-a păstrat din romîna comună ,,pînă în zilele noastre în... graiurile dacoromîne de nord" [32], e de remarcat că unele dintre exemplele reproduse după ALR [33] provin din zona graiurilor ,,sudice" ale dacoromînei (sudul Ardealului, nordul Munteniei) — graiuri care, după cum admite autorul citat, cunoşteau fonetismul [*e̯a*] în poziţia *ă* încă în secolul al XVI-lea [34]. Prin urmare, [ę] în poziţia *ă* a fost precedat de [*e̯a*] şi nu reprezintă conservarea unui stadiu fonetic din romîna comună.

Din moment ce în unele graiuri şi într-o anumită poziţie [ę] s-a dezvoltat din [*e̯a*], putem lua în discuţie posibilitatea ca acelaşi fenomen să se fi petrecut şi în alte graiuri şi în alte poziţii; de altfel, majoritatea specialiştilor consideră că [ę] şi [*e*] din silaba accentuată a cuvintelor de tipul *lege* provin, în graiurile actuale, dintr-un mai vechi [*e̯a*].

Vom încerca, mai jos, să arătăm că există un fapt de grafie care pledează în favoarea valorii [*e̯a*] a lui ѣ în CV. Este vorba de alternanţa

---

[29] Ionaşcu, *Diftongarea*, p. 426.

[30] Al. Ionaşcu, SCL X, 1959, 4, p. 588.

[31] O afirmaţie asemănătoare este valabilă cu privire la [ę] în poziţia *ă*.

[32] Ionaşcu, *Diftongarea*, p. 432.

[33] *Ibidem*, p. 426.

[34] Vezi mai sus.

ѣ(ѧ) ~ а după consoana notată ч; această alternanță apare în toate pozițiile (inclusiv poziția *e*): ачѣста CV 8/8 ~ ачаста 4/2, чѣσтъ (verb) 168/7 ~ чаσтъ 137/7, ачичѧ 69/9 ~ ачича 57/11, чѣреци 127/8 ~ чареци 13/4, чѣле че 127/3 (чѧле че 141/5—6) ~ чале че 19/4.

Alternanța menționată se explică mai ușor dacă admitem că ѣ = = [*ea̯*], decît în ipoteza că ѣ = [*ę*]. Dacă ѣ corespundea unui diftong, cele două grafii apar ca echivalente ale unor segmente fonetice (aproape) identice[35], întocmai după cum ceea ce notăm, în transcriere fonetică, [*ča*] și [*če̯a*] reprezintă, practic, același lucru[36]. Potrivit acestei interpretări, în formele scrise cu ча nu este notat elementul semivocalic palatal care, după o consoană prin natura ei prepalatală, poate fi mai mult sau mai puțin „absorbit" de aceasta[37], fără ca absența lui să aibă consecințe pe plan fonologic. Față de consecvența cu care se scrie ѣ(ѧ) după consoane nepalatale în CV (sub accent, în poziția *e*), faptul că în anumite poziții а alternează cu ѣ arată, credem, că segmentul corespunzător lui ѣ „conținea" vocala [*a*]; identificarea elementului semivocalic din [*e̯a*] (care apărea după consoane nepalatale) cu elementul prepalatal din componența africatei a permis ca după [*č*] să se noteze numai al doilea element al diftongului, adică vocala [*a*].

4. LITERA ѣ ȘI SINEREZA SAU CONTRAGEREA LUI [*e*] + [*a*]

Atît în favoarea, cît și împotriva tezei că ѣ nota pe [*ę*] au fost aduse în discuție exemple care conțin un ѣ corespunzător segmentului fonetic rezultat din întîlnirea unui [*e*] final de cuvînt cu [*a*] inițial al cuvîntului următor, în cazuri de tipul дѣдевъръ (= *de-adevăr*) CV 80/12, асѣдȣра (= *a se-aduna*) 30/7—8.

După acad. Al. Rosetti valoarea [*e̯a*] a lui ѣ este sigură în astfel de cazuri; în consecință, ѣ are aceeași valoare, în unele poziții, și în interiorul cuvîntului[38]. Dimpotrivă, Al. Ionașcu consideră dovedită existența lui [*ę*] în alte poziții și pornește de aici în interpretarea lui ѣ care notează segmentul rezultat din „contopirea" lui [*e*] cu [*a*]: „De fapt, este firesc ca, în perioada în care limba cunoștea vocalele *e*, *ę* și *a*, grupul *e-a* apărut dintr-o cauză sau alta, să fie contras în *ę*: *une-alte*>*unęlte*"[39]; așadar, după acest din urmă autor, am avea a face nu cu o sinereză, ci cu o contragere.

După părerea noastră, rezultatul fuzionării într-o singură silabă a vocalelor [*e*] și [*a*] putea să fie [*e̯a*] (sinereză) chiar dacă acest diftong

---

[35] Cf. Candrea, PS I, p. CXL.

[36] Cf. A. Graur, BL III, 1935, p. 30: „il n'y a pas de différence appréciable entre la prononciation de *geam* et celle de *ǧam*". Scrierea cu а, alături de ѣ sau ѧ, după ч, щ, „e o *ortografie comună tuturor literaturilor slave cirilice*, — ortografie după care чѣ suna tot ca ча și щѣ tot ca ща" (Bărbulescu, *Fonetica*, p. 154; autorul consideră însă că în poziția *e* toate aceste grafii corespundeau, în textele romînești, grupului «consoană + [*e*]»).

[37] Cf Rosetti, LR XIII—XVI, p. 30, 94.

[38] SCL X, 1959, 1, p. 102. Întrebuințarea lui ѣ în cazuri de tipul *de-adevăr* este invocată și de Sextil Pușcariu, DR I, 1920—1921, p. 384—385, ca argument în favoarea valorii [*e̯a*] a lui ѣ și în alte poziții (cu referire la textele coresiene).

[39] Al. Ionașcu, SCL X, 1959, 4, p. 589.

nu exista în alte poziţii şi putea să fie [ę] (contragere) chiar dacă acest sunet nu exista, în graiul respectiv, în alte poziţii : în fonetica sintactică apar şi sunete sau succesiuni de sunete care nu se întîlnesc în interiorul cuvîntului (de exemplu, [*frađ‿de cruĉe*] ALRT 258/10 apare, într-o localitate din Oltenia, la un subiect în al cărui grai nu există, în mod normal, consoana [*đ*]. Pe de altă parte, faptele întîlnite în graiurile actuale ne dau dreptul să presupunem că de la [*e*] + [*a*] se putea ajunge, în cazurile discutate, şi la vocala [*e*][40]. Iată cîteva exemple, culese din ALRT, care arată că [*e*] + [*a*] şi [*o*] + [*a*] pot să ajungă, fuzionînd într-o singură silabă, nu numai la stadiul [*ȩa*], respectiv, [*o̯a*] — pentru care nu credem că este nevoie de citate — ci şi la o pronunţare mai închisă, inclusiv stadiul limită [*e*], respectiv, [*o*] : [*ti̯-ài̯*]*pornit*[41], [*lę-äi̯*] *văzut* ALRT 59/32, [*di̯-ębęę*] = *de-abia*, [*d-ęi̯a*] = *de-aia* ALRT 76/25, [*de-ǵa*] = *de-abia*; [*acol-o̯m*] *stat*, [*s-o‿dunat*] = *s-o-adunat* « s-au adunat »[42].

Dacă cele arătate în alineatul precedent ne permit să admitem şi pentru graiul reflectat în CV posibilitatea ca prin întîlnirea lui [*e*] final de cuvînt cu [*a*] iniţial al cuvîntului următor să se fi ajuns fie la [*ȩa*], fie la [*ę*] sau la [*e*], nu e mai puţin adevărat că apariţia literei ѣ (şi nu a lui є) ne obligă să eliminăm din discuţie fonetismul [*e*]. Faptul că se scrie ѣ nu dovedeşte însă nici că se pronunţa *d*[*ȩa*]*devăr*, nici că se pronunţa *d*[*ę*]*devăr*. Coexistenţa grafiilor ѣ şi єа, la care se referă acad. Al. Rosetti[43], nu ni se pare concludentă, deoarece nu este exclus ca prima grafie să corespundă lui [*ę*] şi cealaltă lui [*ea*] (în hiat) ; nici sinereza şi nici contragerea nu sînt obligatorii în toate cazurile, după cum se poate vedea, de exemplu, din faptul că acelaşi subiect la care s-a notat exemplul, citat mai sus, [*de-ǵa*] ALRT 80/15 a pronunţat, în acelaşi text, [*li̯-am*] *apărat* 80/11 (deci fără contragere) şi [*tǫte afară*] 80/6 (deci cu [*e*] şi [*a*] în hiat).

În concluzie, întrebuinţarea literei ѣ pentru a nota rezultatul fuziunii lui [*e*] cu [*a*] nu dovedeşte că ѣ avea valoarea [*ȩa*] ; această valoare este însă cea mai probabilă (nu numai în cazuri ca дѣдєвъръ, ci în toate cazurile), în lumina faptelor discutate în paragraful precedent.

5. LITERA ѣ ÎN TEXTELE CARE CUNOSC ALTERNANŢA ѣ ∼ є

Cea mai plauzibilă dintre explicaţiile propuse pînă acum pentru alternanţa ѣ(ꙗ) ∼ є (е) în poziţia *e*, în primele noastre texte, este aceea după care є corespunde relatăţii lingvistice iar ѣ se datoreşte tradiţiei grafice. Am văzut că tradiţia grafică nu poate fi invocată pentru CV, unde є nu apare niciodată în cuvinte de tipul *lege*, iar cele două cazuri cu є în poziţia *e* sînt reprezentate tocmai de cuvinte în care segmentul corespunzător este /*e*/ (*clevetă*, *meşter*).

---

[40] De altfel, presupunerea aceasta este confirmată de fapte de grafie : vezi, de exemplu, сєѸ = *se-au* PH 111ʳ/12.

[41] Am redat prin *à* literele suprapuse *ä* şi *a* din ALRT.

[42] Cu excepţia celor două cazuri pentru care se indică pagina şi rîndul din ALRT, exemplele de aici sînt citate după M. Sala, SCL VI, 1955, 3—4, p. 225—226.

[43] SCL XII, 1961, 4, p. 577.

În PH, PO și CT există alternanța ѣ (ꙗ, ıa) ~ є (є). Prin urmare, dacă am socoti că explicația menționată mai sus este singura posibilă, ar trebui să admitem că, față de fonetismul *l*[*ẹa*]*ge*, reflectat în CV și în SB, situația din celelalte texte este un reflex al stadiului fonetic cu [*e*] în poziția *e* (ca în limba literară contemporană), întrebuințarea literei ѣ fiind datorită tradiției. Vom încerca, totuși, să arătăm că prezența alternanțelor grafice nu poate constitui un argument decisiv în favoarea fonetismului [*e*]. Oprindu-ne, pentru moment, numai asupra textului PH, în principiu, nu poate fi exclusă posibilitatea ca în acest text litera є în silaba accentuată a cuvintelor de tipul *lege* să se datorească unui copist în al cărui grai segmentul vocalic corespunzător ajunsese fonologic identic cu /*e*/; PH ar reflecta deci două studii fonetice și fonologice în ce privește fenomenul care ne preocupă. Dar, după o examinare amănunțită a materialului, această interpretare nu poate fi reținută.

În primul rînd, trebuie să ținem seamă de faptul că є apare nu numai în *lege*, ci și în forme de tipul *leagă*, unde în mod s i g u r segmentul vocalic accentuat era diferit de /*e*/. Alături de cazuri ca лєџє PH 19v/23 ~ лѣџє 20r/9 ~ лꙗџє 106v/9, apar altele, de tipul дєлѕлъ PH 19r/5, сє сє мърєскъ (conj. prez. 3 sg.) 34v/16.

Încă în documente din secolele al XIV-lea și al XV-lea, segmentul vocalic accentuat /*ä*/, devenit /*a*/, în actualul *Tismana*, este notat, de mai multe ori, є; după cum a arătat acad. Al. Rosetti, „scrierea cu *e* a acestui nume nu corespunde pronunțării cu *e*, care nu e justificată aici”[44]. Dacă se admite că în alte poziții є putea să corespundă unui segment fonologic diferit de /*e*/, în speță lui /*ä*/, nimic nu ne împiedică să admitem că același lucru era posibil și în poziția *e*[45].

Faptul că a s t ă z i înainte de [*ă*] segmentul scris є în мърєскъ (= *mărească*) este diferit de /*e*/, în timp ce segmentul scris є în prima silabă a lui лєџє este identic cu /*e*/ nu poate constitui o dovadă că, în cel de al doilea caz, la această identitate se ajunsese deja în epoca primelor noastre texte.

Pe de altă parte, trebuie să remarcăm că, atît în cuvinte de tipul *leagă*, cît și în cele de tipul *lege*, apar nu numai literele ѣ și є, ci și litera а, și nu numai după consoane (pre)palatale[46]. Alături de дємъниpaцъ PH 83r/14, лоуминpaѕъ 68v/7, întîlnim grafiile чаштѣ = *cete* PH 124v/24 (dar чєтєлє 125r/19), поушарѣ 68r/20, дадє 12r/13, 45v/5.

Așadar, atît în poziția *ă*, cît și în poziția *e* apar litere care, în mod obișnuit, redau, în alte poziții, nu numai pe /*ä*/, ci și pe /*e*/ sau pe /*a*/. În același timp, litera ѣ echivalent grafic al lui /*ä*/, se întrebuințează și pentru a nota pe /*e*/ sau pe /*a*/: аpмѣ PH 47v/20, (dar аpмє 121v/3), кънштѣкъ 26v/11—12 (exemple numeroase), кънштѣpє PH 76v/12.

Dacă /*ä*/ = [*ẹa*], [*ẹ*] etc. ar fi apărut, într-o anumită etapă de evoluție a limbii romîne, numai în poziția *e*, alternanța ѣ(ꙗ) ~ є în forme de tipul *lege* sau *cîntec* — și numai în aceste cazuri — ar fi putut să fie interpretată ca o consecință a dispariției opoziției /*ä*/ : /*e*/; s-ar fi ajuns astfel

[44] Rosetti, LR XIII—XVI, p. 31.

[45] Cf. Al. Procopovici, DR VI, 1929—1930, p. 399.

[46] Unde alternanța ѣ (ꙗ) ~ а este obișnuită.

ca cele două litere să aibă, pretutindeni, o singură valoare. Opoziția /ä/ : /e/ exista însă și în cazuri ca *puteam* — *putem*, *lumea* — *lume*, așa încît ѣ nu a putut ajunge niciodată să noteze pe /e/ în toate pozițiile, căci dacă, de exemplu, s-ar fi notat cu ѣ vocala finală din *lume*, s-ar fi ajuns la confuzia între forma nearticulată și cea articulată a acestui substantiv. Dat fiind că, pe de o parte, valoarea de /ä/ a lui ѣ este sigură în unele poziții, iar, pe de altă parte, cazurile în care, cu siguranță, ѣ = /e/ și ѣ = /a/ coexistă cu cele în care є = /ä/ și а = /ä/, grafia є în *lege* nu poate fi considerată dovadă a faptului că /ä/ devenise /e/ în cuvintele de acest tip. Neglijența sau nepriceperea celui care a scris sau a copiat textul (eventual, imperfecta stăpînire a limbii romîne) explică suficient și în egală măsură atît grafiile армѣ = *arme* sau дадє = *dede*, cît și pe cele de tipul лєџє. Ținînd însă seamă de faptul că în PH se constată o mare confuzie între literele ѣ și є, în toate pozițiile, credem că nu e indicat să atribuim grafiilor menționate o importanță mai mare decît merită în rezolvarea problemei care ne preocupă : faptele de grafie nu pot fi invocate nici în favoarea părerii că ѣ = /ä/, nici în favoarea părerii că ѣ = /e/ în cuvinte de tipul *lege*. Cu toate acestea, pe baza unor factori de altă natură (asemănările dintre PH și CV în ce privește o serie de particularități fonetice și fonologice[47], asemănări care au fost explicate prin proveniența din aceeași regiune a celor două texte [48]) considerăm m a i p l a u z i b i l ă părerea după care în PH este reflectat, în cuvinte de tipul *lege*, același stadiu fonologic ca în CV. Cît despre echivalentul fonetic al lui /ä/, e și mai greu să tragem concluzii; putem spune doar că e mai probabilă valoarea [*ęa*] a lui /ä/, întocmai ca în CV.

Spre deosebire de situația întîlnită în PH, în CT grafia este destul de consecventă[49]; є în poziția *e* apare foarte rar. După părerea noastră, este mai ușor să admitem că în cîteva cazuri s-a scris (respectiv, s-a tipărit) din greșeală є în loc de ѣ(ѧ) [50] decît să credem că a putut fi aplicată, cu o consecvență aproape deplină, o regulă conform căreia în poziția *e* ar fi trebuit să se scrie ѣ (=/ä/ în cazuri ca *puteam*, *lumea*), împotriva realității fonologice și fonetice. Dacă segmentul vocalic accentuat din *lege* ar fi fost /e/, fonetic [*e*], el nu ar fi fost notat, în marea majoritate a cazurilor cu o literă care corespundea, în alte poziții, unui fonem diferit de /e/.

În ce privește textul PO, coexistența grafiilor є și ѣ în cuvinte de tipul *lege* reflectă, probabil, coexistența a două stadii lingvistice : *l*/*ä*/*ge* și *l*/*e*/*ge*. Totuși, prezența lui є în poziția *e* nu poate fi socotită destul de concludentă, căci aceeași literă apare și în poziții în care, cu siguranță, ea notează un segment fonologic diferit de /e/[51]. Asupra acestui text ne pronunțăm cu rezerve, dat fiind că nu am avut la dispoziție un indice care să ne permită examinarea întregului material.

[47] Vezi capitolele următoare.
[48] Cf. Al. Rosetti, SCL V, 1954, 3—4, p. 439.
[49] Aceeași situație se întîlnește și într-un alt text coresian, *Cartea cu învățătură* : „față de nenumărate cazuri cu *ea*, numai excepțional se găsesc scrieri ca *înmulțeşte*" (Sextil Pușcariu, DR I, 1920—1921, p. 384).
[50] Vezi mai sus, § 1.
[51] Vezi exemplele date în § 1 al acestui capitol.

6. LITERELE ꙗ ŞI ѧ

Toată lumea este de acord că litera ꙗ corespundea unui segment fonetic alcătuit din [i̯] şi o vocală. Divergenţele apar cînd se pune problema de a stabili care era timbrul acestei vocale în diverse poziţii — în special, de a stabili dacă, de exemplu, în ꙗсте CV 8/9 vocala accentuată era sau nu diferită de [*e*].

Întrucît în graiurile actuale în care vocala accentuată din *lege* este mai deschisă decît [*e*] se pronunţă o vocală deschisă şi în forme ca *este*, după [i̯], avem toate motivele să admitem că, în perioada primelor texte romîneşti, raportul dintre segmentele notate є şi ѣ după consoane era similar cu raportul dintre segmentele scrise є (е) şi ꙗ la început de cuvînt sau de silabă; altfel spus, dacă, în poziţia *e*, segmentul vocalic scris ѣ după consoane propriu-zise era diferit de [*e*], înseamnă că era diferită de [*e*] (adică mai deschisă decît acest sunet) şi vocala precedată de semiconsoana (semivocala) [i̯] din segmentul notat ꙗ. Desigur, în graiurile care cunoşteau fonetismul [*e̜a*], după consoană, în poziţia *e*, exista, în aceeaşi poziţie, fonetismul [i̯*a*] la iniţială de silabă; mai mult, după părerea unor autori, [i̯*a*] în forme ca *este* exista chiar în unele graiuri în care se pronunţa [*e*] în forme de tipul *lege*[52]. Asupra statutului fonologic al segmentului fonetic [i̯*a*] ne vom opri în alt capitol al lucrării de faţă[53].

Litera ѧ se întîlneşte în aceleaşi poziţii în care apar, pe de o parte, ѣ (după consoane), pe de altă parte, ꙗ (la început de silabă); am întîlnit rareori exemple de tipul коѣ SB 5/12, cu ѣ neprecedat de consoană (de asemenea rară este grafia єа în această poziţie : коєа PH 43ᵛ/21, коуръціїєа 76ʳ /14). Niciodată ѧ şi ѣ, respectiv, ѧ şi ꙗ nu corespund unor segmente fonologice diferite (ѧлє CV 76/5 = ꙗлє 61/12, лѧщє PH 106ᵛ/9 = лѣщє 20ʳ/9). Evident, dacă ѧ = ѣ şi ѧ = ꙗ, înseamnă că sînt echivalente şi literele ѣ şi ꙗ. Într-adevăr, după cum vom vedea în alt loc[54], toate cele trei litere corespund aceluiaşi segment fonologic. Pentru alternanţa ꙗ(ѧ) ~ є(е) la început de silabă (ꙗсте PH 28ʳ/2 ~ ѧсте 9ʳ/3 ~ есте 63ᵛ/1) sînt valabile, în linii mari, aceleaşi explicaţii ca şi pentru alternanţa ѣ(ѧ) ~ є după consoane.

7. CONCLUZII

Graiurile reflectate în CV şi în SB cunoşteau opoziţia /*e*/ : /*ä*/ în poziţia *e*. În ce priveşte realizarea fonetică a segmentului notat /*ä*/, fonetismul [*e̜a*] (după consoane prepalatale, [*a*]) este mai probabil decît fonetismul [*e̜*], deşi stricta aplicare a principiilor fonologice în analiza grafiei nu are cum să ne ofere indicaţii precise în această direcţie.

Pe baza asemănărilor existente, din alte puncte de vedere, între CV şi PH, se poate presupune că şi în acest din urmă text este reflectat acelaşi

---

[52] Densusianu HLR II, p. 64; Ionaşcu, *Diftongarea*, p. 427—429.

[53] Cap. *Litera* ꙇ, § 6.

[54] *Ibidem*.

stadiu fonologic ca şi în CV, în ciuda numeroaselor cazuri de alternanţă ѣ ~є (care apar în toate poziţiile, nu numai în cuvinte de tipul *lege*).

Cu privire la CT, are mai mari şanse de a corespunde realităţii părerea că opoziţia /e/ : /ă/ se menţinuse în poziţia *e*, decît părerea contrară, conform căreia ar trebui să admitem că litera ѣ (cu valoare de /ă/ în unele poziţii) a fost întrebuinţată, fără o justificare fonologică, pentru a nota] e /e/ în marea majoritate a cuvintelor de tipul *lege*.

Textul PO reflectă, probabil, un amestec de graiuri.

În cazul că, în poziţia *e*, ѣ nota pe [*e̯a*], ꙗ era, în aceeaşi poziţie, echivalentul lui [*i̯a*]; această valoare a lui ꙗ nu este exclusă însă nici în cazul că ѣ corespundea lui [*ę*]. Litera ѧ avea atît valoarea lui ѣ, cît şi pe cea a lui ꙗ [55].

[55] Cf. Bărbulescu, *Fonetica*, p. 190.

INSCRIPȚII SLAVE VECHI DE LA BASARABI (REG. DOBROGEA)*

DE

G. MIHĂILĂ

După cum se știe, în anul 1957 a fost descoperită o bisericuță (B1) în cariera de cretă din dealul de la sud de localitatea Basarabi (Murfatlar), reg. Dobrogea. Cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse din 1957 pînă în prezent de către Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. în colaborare cu Direcția Monumentelor istorice din cadrul C.S.C.A. S., care efectuează lucrări de consolidare, au fost descoperite încă trei bisericuțe (B2, B3, B4) și alte încăperi, camere funerare și galerii. Întreg complexul prezintă un mare interes și a atras atenția istoricilor și arheologilor din țară și din străinătate, printre altele, datorită faptului că pe pereții bisericuțelor au fost descoperite și o serie de inscripții runice (probabil turcice), slave chirilice și glagolitice, grecești etc. Complexul este datat de arheologi în sec. X [1].

★

În cele ce urmează ne propunem să ne ocupăm de o parte din inscripțiile slave din B4, descoperite cu ocazia săpăturilor din 1960–1961, publicate, în parte, de I. Barnea, cu unele comentarii sumare, în două din articolele citate [2].

---

* Vezi versiunea în limba rusă în „Revue roumaine de linguistique", IX (1964), nr. 2.

[1] Vezi: I. Barnea și V. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi* (*reg Constanța*), cu o *Anexă* de D. P. Bogdan, în „Materiale și cercetări arheologice", VI (1956), p. 541–566; D. P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, în „Analele Universității București Seria științe sociale. Istorie", IX (1960), nr. 16, p. 31–41; I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja*, în „Cahiers archéologiques", t. XIII, Paris, 1962, p. 187–208 (extras); Idem, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi* (*reg. Dobrogea*), *ibidem*, XIII (1962), nr. 2, p. 349–371; Idem, *Предварительные сведения о каменных памятниках в Басараби* (*обл. Добруджа*), în „Dacia", nouvelle série, VI, 1962, p. 293–316; *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi* (*reg. Dobrogea*), SCIV, XIV (1963), p. 189–195.

[2] *Les monuments...*, p. 196, fig. 13 (numerotată în articolul nostru, mai jos, 4); *Предварительные сведения...*, p. 310, fig. 17–3 (mai jos, nr. 5), p. 312, fig. 18 (mai jos, nr. 7), fig. 19 (mai jos, nr. 4), p. 314, fig. 21 (mai jos, nr. 8).

Vom prezenta mai întîi inscripțiile din altar [3], apoi pe cele din naos și, în sfîrșit, pe cele din pronaos. La fiecare inscripție vom da textul, întregind literele deteriorate în paranteze drepte, acolo unde e posibil, și traducerea, după care urmează comentarii asupra problemelor mai dificile și asupra faptelor de limbă sau de grafie care reclamă unele explicații. La sfîrșitul articolului se dă un indice-vocabular complet. Anexăm totodată desenele inscripțiilor studiate.

Bisericuța pe pereții căreia sînt incizate inscripțiile de care ne ocupăm mai jos (B4) este cea mai mare din complexul arheologic Basarabi și se află sub B3, fiind descoperită în 1960. Lungimea ei este de 7 m, iar lățimea de 3,50 m. Planul bisericuței amintește pe acela al unei bazilici, avînd altar, naos și pronaos [4].

1. INSCRIPȚIA DE PE MASA DIN DREAPTA ALTARULUI (Fig. 1)

Inscripția, scrisă într-un rînd, este incizată pe latura dinspre interiorul altarului și are dimensiunile 12,5×2 cm.

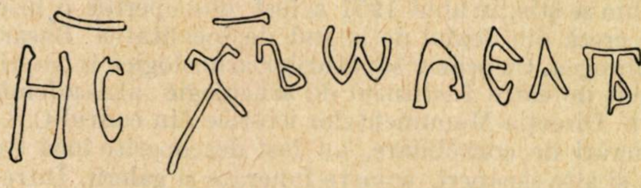

Fig. 1. — Inscripția de pe masa din dreapta altarului (B4).

Textul :

И҃с Х҃ъ ѡдѣлѣ.

Traducerea :

Isus Hristos a biruit.

и҃с reprezintă prescurtarea pentru **Исоүсъ** [5], iar **Х҃ъ** pentru **Хрьстъ** sau **Христосъ** [6].

ѡдѣлѣ, scris cu ѡ în loc de о, este aoristul simplu de la vb. одѣлѣти „a învinge, a birui".

Textul reprezintă cunoscuta formulă creștină gr. Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ „Isus Hristos biruie", înscrisă adesea pe obiectele de cult, mai ales pe cruci. În textul slav vechi verbul a fost redat însă la aorist.

---

[3] Folosim pentru aceasta desenele puse la dispoziție de către Direcția Monumentelor istorice (executate de arhitectul șantierului Liana Grigore, la scara 1 : 1; aici micșorate), precum și fotografiile și desenele publicate de I. Barnea. Aducem cu această ocazie mulțumirile noastre tovarășilor șef de sector I. Barnea, arh. V. Bilciurescu, arh. Liana Grigore și conducerii celor două instituții științifice, pentru ajutorul acordat în studierea inscripțiilor.

[4] Vezi I. Barnea, *Предварительные сведения* ..., p. 305.

[5] Vezi A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, t. I, Paris, 1948, p. 25.

[6] *Ibidem*, p. 25.

2. INSCRIPŢIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL ALTARULUI (Fig. 2)

Inscripţia are dimensiunile 8×3 cm.

Textul :

ѣнъ.

Poate fi sfîrşitul unui cuvînt, probabil nume propriu, de exemplu [Димиѣ]нъ, care apare în inscripţia nr. 4, aflată pe piciorul arcadei dintre altar şi naos.

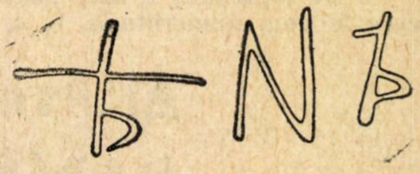

Fig. 2. — Inscripţia de pe peretele din dreapta al altarului (B 4).

3. INSCRIPŢIA DE PE CONSOLA DIN DREAPTA ALTARULUI (Fig. 3)

Consola pe care se află această inscripţie constituie un bloc cruţat lîngă perete. Inscripţia, scrisă pe două rînduri, are dimensiunile 12×9 cm.

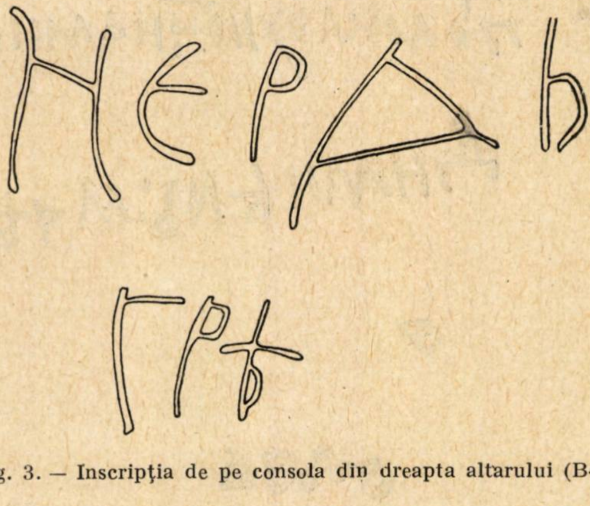

Fig. 3. — Inscripţia de pe consola din dreapta altarului (B4).

Textul :

Нєр[ⰰ]дь
грѣ[шьникъ]

Traducerea :

Nerad păcătosul.

Primul cuvînt, scris **Нєрдь**, a fost întregit de noi : **Нєрадь**, nume propriu, pe care-l vom regăsi în inscripţia nr. 8 (vezi mai jos). Probabil că aici avem de-a face cu o haplografie, dată fiind asemănarea dintre literele **а** şi **д**.

Cel de-al doilea cuvînt a fost întregit de noi, la sugestia acad. E. Petrovici : **грѣшьникъ** „păcătosul” şi reprezintă epitetul pe care şi-l atribuie autorul inscripţiei, probabil un călugăr localnic.

4. INSCRIPŢIA DE PE PICIORUL ARCADEI DIN DREAPTA DINTRE ALTAR ŞI NAOS (Fig. 4)[7]

De fapt, sînt 4 sau, poate, 5 inscripţii, incizate una sub alta, pe care le vom numerota a, b, c, d, e. Prima (a) constă din 6 rînduri şi

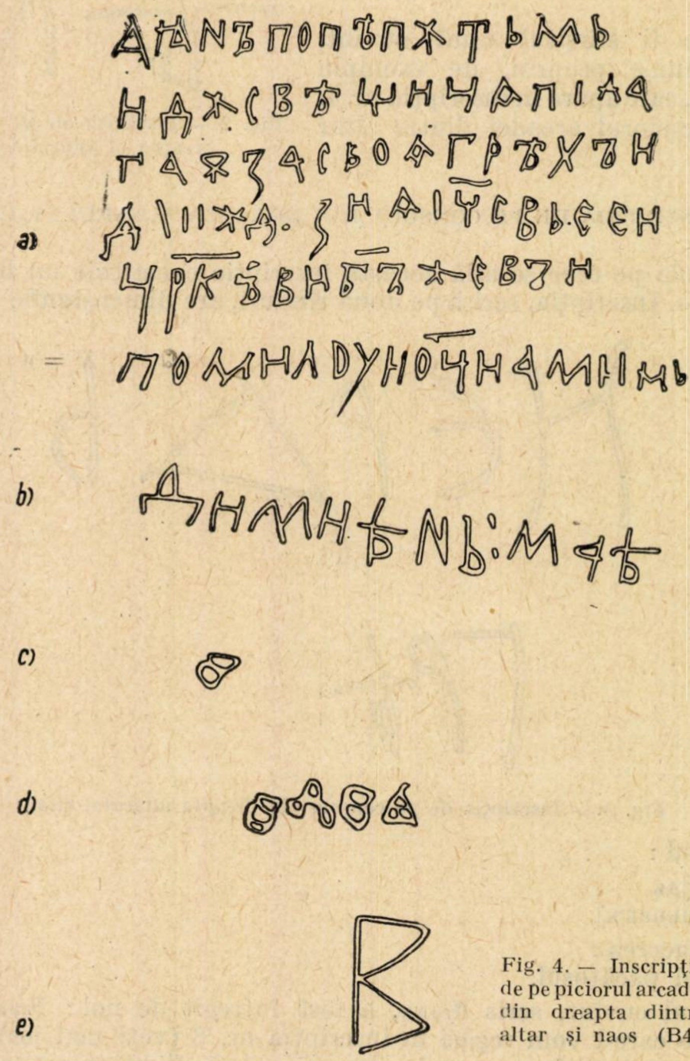

Fig. 4. — Inscripţia de pe piciorul arcadei din dreapta dintre altar şi naos (B4).

are dimensiunile 12 × 8 cm. Cea de-a doua (b) constă dintr-un singur rînd (11 × 1 cm), fiind scrisă sub prima, la distanţă de 2 cm, putînd fi, eventual,

[7] Vezi I. Barnea, *Les monuments*. . ., p. 196, fig. 13 ; Idem, *Предварительные сведения*. . ., p. 312, fig. 19.

considerată ca făcînd parte din prima. A treia (c) constă dintr-o singură literă glagolitică (0,5 ×1 cm), a patra (d) reprezintă, probabil, un cuvînt, constînd din patru litere glagolitice (dimensiunile 3,5 ×1 cm) și, în sfîrșit, a cincea (e) reprezintă o literă chirilică izolată, mai mare decît celelalte (1,5 ×3 cm).

Textul :

a) Аꙗнъ[Дꙗ҃нъ?] попъ пѫтьмь
идѫ свѣщицѧ пола
гаѫ за своѧ грѣхъи
д.....жд·ѕ҃и ѧі ѹе вь сеи
цр҃къви бъ҃ же въи
помилоуи оц҃и аминь

b) Димиѣнъ : маѣ.

c) Litera glagolitică : ⰻ (= и) sau ⰻ (= ь), ⰻ (= ъ[?])

d) Litere glagolitice : ⰑⰎⰻⰴ (= ѡлиѣ) sau ⰑⰎⰻⰴ (= ѡльѣ).

e) Ꙗ

Traducerea :

a) [Eu] Aian [Dimian?] preotul merg pe drum (= călătoresc), pun lumînări pentru păcatele mele... omule, în această biserică. Iar dumnezeu să vă miluiască cu sfinții părinți. Amin.

b) Dimian. [Luna] mai.

d) untdelemn (?).

Aian poate fi un nume propriu turcic, dacă nu cumva primul cuvînt trebuie citit ca o prescurtare : Дꙗнъ (e adevărat că lipsește titla, dar în inscripții acest procedeu se întîlnește uneori) = Дамиꙗнъ (sau Димиꙗнъ, cum întîlnim mai jos).

полагаѫ, pers. I sing. de la vb. полагати „a pune”, în loc de полагаѭ. Fenomenul de dispariție a lui *-j-* intervocalic la formele verbale cu tema în *aje-* este cunoscut în textele slave vechi, mai ales la pers. III sing., de ex. подобатъ, în loc de подобаѥтъ „se cuvine” [8], dar și la pers. I sing., chiar în același cuvînt ca și în inscripția noastră : полагаѫ, în inscripția țarului Samuil din anul 993 [9].

оц҃и (=отьци), instr. pl. „cu [sfinții] părinți”. Dacă lecțiunea noastră este corectă, avem aici un caz rar de instrumental asociativ fără prepoziție : бъ же въи помилоуи оц҃и, în loc de съ оц҃и. Instrumentalul asociativ propriu-zis fără prepoziție apare foarte rar în textele slave vechi, fiind atestat aproape exclusiv în *Codex Suprasliensis* : de ex., ѥдинъ же нѣкъıи ст҃ъıимь

[8] Cf. A. Vaillant, *Manuel...*, I, p. 215 ; St. Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 341 ; W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik* [2], Berlin, 1912, p. 561.

[9] Vezi, de pildă, la St. Stoianov și M. Ianakiev, *Старобългарски език. Текстове и речник*[2], Sofia, 1960, tabl. V.

мѫчєникмъ васнлєємъ бъівъін . . . „Un oarecare [om] fiind cu sfîntul mucenic Vasilie . . .” (*Supr.* 538_7)[10].

Rîndul al patrulea este în cea mai mare parte ilizibil. Prima literă este clar Д. Urmează o linie înclinată de la stînga spre dreapta \, care poate fi o parte a literei л, apoi două linii verticale ||, care pot reprezenta litera н sau и. În continuare, se citesc literele жл, urmate de un punct. Am putea, astfel, citi данжд., care însă cu greu poate fi interpretat ca o formă modificată a cuvîntului дажди, pers. II sing. imper. „dă”[11] (prin scrierea cu anticipație a literei и). Semnul următor pare a reprezenta o formă arhaică a literei ѯ (ks) sau, poate, ѕ. Urmează două litere clare, и și ѧ și, în sfîrșit, probabil I. Acest pasaj rămîne singurul neclar în toată inscripția.

Димнѣнъ, nume propriu creștin. Forma obișnuită în textele slave vechi este Дамианъ[12], cf. gr. Δαμιανός, lat. *Damianus*. Numele apare însă și în forma *Demian* (cf. rus. *Демьян*) și chiar *Dimian*, cu asimilare regresivă [13].

Interpretarea acestui nume propriu depinde de faptul dacă reprezintă o inscripție independentă sau e legat de inscripția precedentă. În primul caz, el poate fi numele unui preot sau călugăr localnic și pe baza lui nu poate fi construită nici o ipoteză.

Dimpotrivă, dacă face parte din inscripția de sus, el poate fi legat de primul cuvînt (în cazul în care acesta este într-adevăr Д҃анъ = Димианъ). Dar cine ar fi putut fi acest *Dimian* (sau *Damian*) care vine la bisericuța ascunsă de la Basarabi, după toate datele de care dispunem, în secolul al X-lea? Conținutul inscripției și locul unde este incizată nu lasă nici o îndoială asupra autorului ei: acesta este un prelat bisericesc, un „preot” în sensul larg al cuvîntului, care-și găsește refugiu aici în condiții neprielnice. Istoria ne-a păstrat numele primului patriarh al Bulgariei, Damian, proclamat în această demnitate în anul 932[14]. El fusese pînă atunci mitropolit al Dîrstorului (Durostorum), în Dobrogea de sud. Dar în primăvara anului 972, armatele împăratului bizantin Ioan Tzimisces ocupă Preslavul, capitala Bulgariei, întreaga parte de est a acestei țări și Dobrogea. Țarul bulgar Boris II este răsturnat și dus prizonier la Constantinopol, iar patriarhul Damian, care se refugiase la Dîrstor, probabil a reușit să fugă în zilele asediului acestei cetăți sau a fost ulterior eliberat, întrucît se pare că redevine ulterior patriarh în Bulgaria apuseană[15]. Am putea deci pre-

[10] Vezi *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Б. Бернштейна, Moscova, 1958, p. 42. Autorii subliniază caracterul extrem de arhaic al acestei construcții și faptul că *Supr.* prezintă unele particularități neîntîlnite în alte texte slave vechi.

[11] Cf. A Vaillant, *Manuel*..., I, p. 299.

[12] Vezi L Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p. 18 (în continuare, prescurtat *Hwb.*).

[13] Cf. N. A Constantinescu, *Dicționar onomastic romînesc*, Ed. Acad. R P R, 1963, p. 39.

[14] Vezi Iv. Snegarov, *Първата българска патриаршия*, în „Годишник на Софийска духовна академия Св. Климент Охридски”, I (XVII), 1950/1951, p. 3–25; *История на България*, t. I, ed. 2, Sofia, 1961, p. 122, 143; *Istoria Romîniei*, vol. II, București, 1962, p. 180

[15] Vezi amănunte la G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, Paris, 1896–1905, cap. II, III. În alte lucrări de istorie se admite data 971 (*История на Блгария*, I, p. 139; *Istoria Romîniei*, II, p. 50–51). În sprijinul datei 972 se pronunță

supune că prelatul bulgar a încercat să se refugieze de la Dîrstor spre nord, la aşezarea rupestră de la Basarabi, după ce la 4 aprilie 972 căzuse Preslavul, iar curînd după aceea o serie de cetăţi de la Marea Neagră şi de la Dunăre, printre care şi Constantia (vechiul Tomis), îşi deschiseseră porţile în faţa armatelor bizantine. Dîrstorul e cucerit, după un lung asediu, la 24 iulie 972.

În legătură cu aceasta atrage atenţia faptul că după numele Димитрия urmează două puncte şi apoi мај ,,(luna) mai'', genitivul timpului de la cuvîntul маи. Este de presupus că venirea prelatului a avut loc în luna mai, ceea ce nu contrazice succesiunea evenimentelor. Din păcate însă, ziua şi anul nu sînt scrise şi nu există urme că ar fi fost menţionate în inscripţie.

Dacă această ipoteză nu este prea hazardată şi faptele se confirmă, am putea data inscripţia în anul 972. Oricum, ea trebuie legată de venirea unui prelat bisericesc la Basarabi.

Sub inscripţia chirilică se află cîteva semne glagolitice, care par să nu aibă nici o legătură cu cele scrise mai sus şi să reprezinte simple exerciţii. O literă izolată pare a fi Ⰻ (=и) sau, poate Ⱐ (=ь) ori Ⱏ (=ъ), căruia îi lipseşte cîrligul. Mai jos se află scrise în rînd patru litere, pe care le-am citit ѡлиѣ (?) sau ѡльѣ (?), care ar putea reprezenta gen. sing. de la олѣи ,,untdelemn'', deşi forma corectă е олѣѣ (resp. олѣѩ).

În sfîrşit, mai jos, izolat, apare un К de dimensiuni mari, cu colţurile ascuţite.

5. INSCRIPŢIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL NAOSULUI (Fig. 5)[16]

Inscripţia este, în parte, deteriorată, cuprinzînd 8 rînduri (dimensiuni : 20×17 cm).

Textul :

приде отьцъ сꙗ
мо къ се мѣсто
. . . ꙁфи мѣсѧца
октоумврие
д҃ приде къ на[мъ]
. . . . . . пъсалъ
. . . . ѥнав. . .
. . . . ца. . . . . .

şi Iv. Duicev (*Миниатюрите на Манасиевата летопис*, Sofia, 1962, explicaţia la planşa nr. 64 — miniatura înfăţişînd atacul Dîrstorului), sprijinindu-se pe argumentarea lui A. Heisenberg (*Über den Ursprung der illustrierten Chronik des Konstantinos Manasses,* în „Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst'', V, 3 (1928), p. 98—99). Cf. şi acad. Ivan Goşev, *Старобългарски глаголически и кирилски надписи*, Sofia, 1961, p. 83—86.

[16] Vezi I. Barnea, *Предварительные сведения...*, p. 310, fig. 17—3.

Traducerea :

A venit părintele aici, în acest loc [în anul] 6550 (?) [= 1042], luna octombrie, 4. A venit la noi... am scris... luna ianuarie (?).

отъцъ, nom. sing. „părinte”, prezintă înlocuirea lui ь prin ъ [în ambele cazuri. Înlocuirea lui ь final după ц, ш, ж, џ (durificate) și în

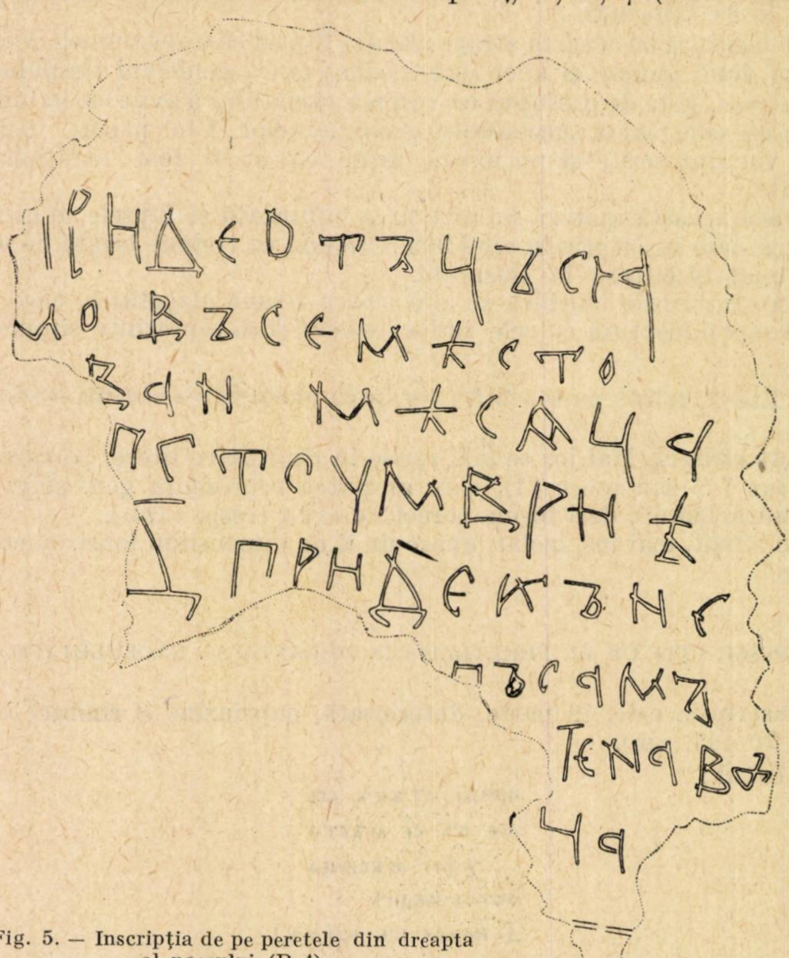

Fig. 5. — Inscripția de pe peretele din dreapta al naosului (B 4).

sufixele -ьць, -ьца, -ьце se întîlnește destul de des în textele slave vechi : отъцъ, în loc de отьць, apare, de pildă, în *Codex Marianus*[17].

сѩмо, adv. „aici, încoace”. Dacă în alte cazuri întîlnim ѣ în locul lui ѩ (de ex., Димитѣнъ), fluctuație întîlnită nu o dată în textele și inscripțiile slave vechi chirilice, bulgare răsăritene[18], aici avem un exemplu în care ѩ este scris acolo unde, de regulă, apare ѣ : сѣмо. „Adverbul în -амо, de

[17] Cf. St. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 87.

[18] *Ibidem*, p. 59—60.

tipul тамо, format de la tema moale a pronumelui сь «acesta», este scris totdeauna сѣмо «încoace, aici»" — arată A. Vaillant [19]. Abaterea va trebui s-o considerăm deci un fenomen local [20].

октоумврнѣ, gen. sing., redă pe ō din greacă prin оу, ceea ce reprezintă tratamentul mai vechi — redarea fonetică, nu simpla transliterare slavă — a acestui împrumut din limba greacă (οκτωβριος) [21]. În ceea ce privește pe ѣ, în loc de ꙗ, cf. mai sus Днмнѣнъ sau Глнгорнѣ, gen. sing., în *Foile lui Undolski*, 43 [22]. În sfîrșit, constatăm că β este redat prin в, nu prin б (cf. vsl. октѧбр'ь, октобр'ь, în *Assem.*, *Sav.* — Hwb. 76), așa cum se întîlnește și în textele slavone : окътѧбрь, октѧбрь (*Sbornicul lui Sviatoslav*, 1073, copie de pe sbornicul tradus pentru țarul bulgar Simeon [893—927]) [23]. Cf., de altfel, bg. *октомврий*, alături de bg. pop. *октоврий* [24].

Despre cine poate fi vorba în această inscripție? Evident, aici отъцъ se referă la un preot sau la un înalt prelat bisericesc, care a venit, poate cu o ocazie festivă, la așezarea de la Basarabi.

Din păcate, anumite părți ale inscripției au fost șterse. Astfel, sînt neclare următoarele părți :

1) Rîndul 3 — primele trei litere, care par a fi ҂ꙃфн. Înaintea lor trebuie să presupunem că a fost, probabil, въ лѣто (evident, prescurtat), întrucît anul premerge lunii și zilei. De la prima literă păstrată lipsește partea de jos, dar se poate deduce că e ҂ꙅ = 6000 (҂ꙃ ar da o cifră prea mare, 7000, ceea ce ar duce la o dată prea tîrzie, cu 1000 de ani în urmă). A doua literă, deși seamănă cu д, trebuie interpretată, mai de grabă, ca ф, căruia îi lipsește o buclă (valoarea cifrică 500). În sfîrșit, după н (= 50), care este clar, pare a mai fi fost o literă, care trebuie să fi reprezentat o unitate. În acest caz, cifra care rezultă este cuprinsă între 6550 — 6559, ceea ce dă anii 1042—1051 e.n.

2) Rîndul 5 — ultimele litere trebuie citite къ на[мъ] „la noi".

3) Rîndul 6 — cuvîntul pare a fi пъсалъ „am scris" (sau „a scris") deși litera л are jos, în dreapta, o mică prelungitură, care pare a fi un accident.

4) Rîndul 7 — ꙗнав . . ., cuvînt neclar, incomplet, deși pare că mai urmează o literă. Ar trebui să admitem o scriere greșită ꙗнав[рꙗ], în loc de ꙗнка[рꙗ], gen. „ianuarie", dacă vrem să legăm cuvîntul de cele două litere din rîndul 8 și care pot reprezenta sfîrșitul cuvîntului [мѣсѧ]ца, gen. sing. „lună". În acest caz, ultimele trei rînduri ar putea fi citite : . . . пъсалъ . . . ꙗнав[рꙗ] [мѣсѧ]ца „am scris . . . în luna ianuarie". Totuși, părțile lipsă sînt prea mari pentru a trage o concluzie definitivă.

---

[19] *Manuel*..., I, p. 28—29.

[20] Vaillant, *loc. cit.*, și p. 147, afirmă că grafii de tipul в(ь)сꙗ в(ь)сꙗкъ, în loc de вьсѣ вьсѣкъ sînt proprii slavonei ruse.

[21] Cf. Vaillant, *op. cit.*, p. 31.

[22] Vezi Kul'bakin, *op. cit.*, p. 59.

[23] Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 501 ; I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древнерусского языка*, St. Pb., 1895, II, col. 654.

[24] St. Mladenov, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, Sofia, 1941, p. 378.

6. INSCRIPŢIA DE PE STÎLPUL DIN PRONAOS (Fig. 6)[25]

Inscripţia, scrisă pe patru rînduri (plus o singură literă în rîndul al cincilea), are dimensiunile 29×8 cm.

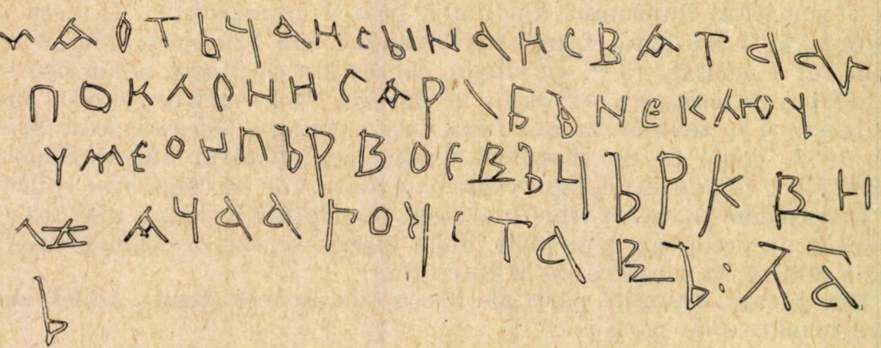

Fig. 6. — Inscripţia de pe stîlpul din pronaos (B4).

Textul :

[въ и]мѧ отьца и сына и свѧтааго д[оуха]
поклони сѧ рабъ неклюү[имъ]
[с]vмеон пъprвое въ цъpкви
мѣ[с]ѧца агоүста въ :л҃а
. . . ъ . . .

Traducerea :

În numele tatălui şi al fiului şi al sfîntului duh, s-a închinat nedestoinicul rob Simeon prima dată în biserică, în luna august, în 31 . . .

сына, gen. sing., apare scris cu ы, în loc de ъı. Această variantă grafică a lui *y* se întîlneşte uneori în textele slave vechi[26]. Constatăm că forma de gen. sing. a cuvîntului сънъ (tema în -*ŭ*, cu genitivul normal în -оү) este terminată în -а, prin contaminare cu declinarea substantivelor cu tema în -*o*. În particular, pentru acest substantiv, fenomenul este aproape generalizat în textele slave vechi, în care predomină съına faţă de forma съıноү[27].

свѧтааго reprezintă forma cu *j* intervocalic dispărut şi cu asimilaţia vocalică a adjectivului lung în forma de genitiv singular свѧтаıего. Fenomenul este, de altfel, curent în textele slave vechi, în care apare şi forma contrasă de tipul свѧтаго[28].

Сvмеон, nom. sing., prezintă un caz rar în aceste inscripţii de omitere a lui ъ final (neintens). Omisiunea s-ar putea datora faptului că avem de-a face cu un împrumut, deşi se cunoaşte faptul că într-un text slav vechi

---

[25] Menţionată de I. Barnea, *Предварительные сведения* . . ., p. 315.
[26] Cf. Vaillant, *Manuel*. . ., I, p. 27.
[27] *Ibidem*, p. 89; Kul'bakin, *op. cit.*, p. 220—221.
[28] Vaillant, *op. cit.*, p. 54, 119.

6. INSCRIPȚIA DE PE STÎLPUL DIN PRONAOS (Fig. 6)[25]

Inscripția, scrisă pe patru rînduri (plus o singură literă în rîndul al cincilea), are dimensiunile 29 × 8 cm.

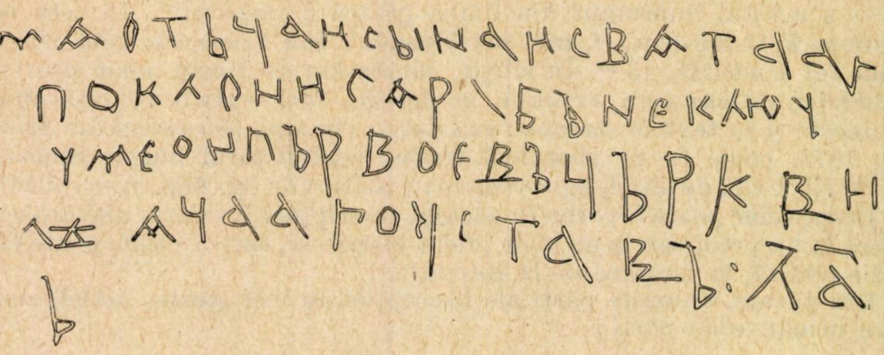

Fig. 6. — Inscripția de pe stîlpul din pronaos (B4).

Textul :

[въ н]мѧ отьца и сына и свѧтааго д[оуха]
поклони сѧ рабъ неклюу[имъ]
[с]vмеон пъpвое въ цъpкви
мѣ[с]ѧца агоуста въ : л͠а
. . . ъ . . .

Traducerea :

În numele tatălui și al fiului și al sfîntului duh, s-a închinat nedestoinicul rob Simeon prima dată în biserică, în luna august, în 31 . . .

сына, gen. sing., apare scris cu ы, în loc de ъı. Această variantă grafică a lui *y* se întîlnește uneori în textele slave vechi[26]. Constatăm că forma de gen. sing. a cuvîntului сънъ (tema în -*ŭ*, cu genitivul normal în -оу) este terminată în -а, prin contaminare cu declinarea substantivelor cu tema în -*o*. În particular, pentru acest substantiv, fenomenul este aproape generalizat în textele slave vechi, în care predomină съıна față de forma съıноу[27].

свѧтааго reprezintă forma cu *j* intervocalic dispărut și cu asimilația vocalică a adjectivului lung în forma de genitiv singular свѧтаѥго. Fenomenul este, de altfel, curent în textele slave vechi, în care apare și forma contrasă de tipul свѧтаго[28].

Сvмеон, nom. sing., prezintă un caz rar în aceste inscripții de omitere a lui ъ final (neintens). Omisiunea s-ar putea datora faptului că avem de-a face cu un împrumut, deși se cunoaște faptul că într-un text slav vechi

[25] Menționată de I. Barnea, *Предварительные сведения* ..., p. 315.
[26] Cf. Vaillant, *Manuel*..., I, p. 27.
[27] *Ibidem*, p. 89 ; Kul'bakin, *op. cit.*, p. 220—221.
[28] Vaillant, *op. cit.*, p. 54, 119.

ca *Evanghelia lui Assemani*, dispariția ierului final se întîlnește destul de des [29].

пъркоѥ este forma neutră lungă adverbializată a numeralului ordinal прьвъ, avînd sensul ,,pentru prima dată'' [30]. Din punct de vedere grafic, observăm redarea lui $\mathring{r}$ (*r* sonans) prin grupul ър, în loc de ръ. Singurul text slav vechi în care ь apare înaintea lui р, л în astfel de cazuri este *Foaia chirilică macedoneană* (datată de specialiști la sfîrșitul secolului al XI-lea), în care au fost semnalate exemple de tipul вьрхь, дьрзь, гьрдь (în acest text se folosește totdeauna ь, atît în poziție justificată etimologic, cît și în locul lui ъ : am fi avut, altfel, гърдъ) [31]. Ulterior, în textele medio-bulgare timpurii (*Psaltirea de la Bologna*, sec. XII-XIII; *Evanghelia lui Dobreișa*, sec. XIII) se întîlnesc, alături de grafiile tradiționale ръ, лъ, pentru $\mathring{r}$, $\mathring{l}$, și grafiile ър, ъл : хълмъ, съвъръшениѥ (ъ scris și înainte, și după р) [32]. Judecînd după situația actuală din graiurile bulgare, putem considera această trăsătură ca fiind specifică mai ales pentru graiurile răsăritene. Într-adevăr, în dialectul răsăritean (precum și în unele graiuri apusene) $\mathring{r}$, $\mathring{l}$ și-au pierdut caracterul silabic, dezvoltînd vocala ъ înaintea lor, dacă după ele urma o singură consoană, și după ele, dacă urmau două consoane (trăsătură fonetică adoptată și de limba literară bulgară) [33].

Așa stînd lucrurile, putem explica grafia пъркоѥ ca exprimînd o trăsătură dialectală bulgară răsăriteană, într-o epocă cel puțin tot atît de veche ca și cea căreia îi aparține *Foaia chirilică macedoneană* [34].

църкви, loc. sing., prezintă același fenomen al redării lui $\mathring{r}$ prin ър. Constatăm, așadar, că această grafie nu este izolată. Într-adevăr, o întîlnim și în inscripția de pe peretele Bisericii rotunde a lui Simeon, din Preslav, datată de unii cercetători (Kr. Miiatev, Vera Ivanova etc.) la începutul secolului al X-lea, iar de alții la sfîrșitul acestui secol [35] : цьркы с[в]ѧтааго Иоана . . . Acest împrumut de origine germanică (v. germ. sup. *chirihha* < **kir*(*i*)*kō*) apare în textele vechi în diverse variante grafice : циркы (moravism); црькы, цръкы (curent); цьркы, църкы (în cele două inscripții) [36].

---

[29] Vezi Kul'bakin, *op. cit.*, p. 80.

[30] Vaillant, *op. cit.*, p. 209.

[31] Cf. W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik* [2], Berlin, 1912, p. 179; Kul'bakin, *op. cit.*, p. 30, 151, K. Mircev, *Историческа граматика на българския език* [2], Sofia, 1963, p. 126.

[32] Mircev, *loc. cit.*

[33] Mircev, *op. cit.*, p. 126—127; St. Stoikov, *Българска диалектология*, Sofia, 1962, p. 132. În cuvintele monosilabice se pronunță în aceste graiuri, de regulă, numai *ръ*, *лъ* : *пръв*, *дълг*.

[34] În fond, aceasta cuprinde un text care se apropie foarte mult de prefața lui Ioan Exarhul (sec. IX—X) la traducerea *Teologiei* lui Ioan Damaschin. Textul este deci o copie sau o prelucrare din sec. al XI-lea după o operă care aparține sec. al IX-lea (cf. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 27; E. Gheorghiev, *Разцветът на българската литература в IX—X в.*, Sofia, 1962, p. 214; *История на българската литература*, vol. I, sub red. lui P. Dinekov ș.a., Sofia, 1962, p. 129).

[35] Vezi discuția la Iv. Goșev, *Старобългарски глаголически и кирилски надписи*, p. 84—86.

[36] Cf. *Hwb.* p. 16, 221; Miklosich, *Lexicon*..., p. 1105—1106; A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, I. *Phonétique*, Lyon-Paris, 1950, p. 117; Idem, *Manuel*..., I,

În sfîrşit, observăm aici dispariţia lui ъ în poziţie neintensă (cf. însă în inscripţia nr. 4, mai sus, црькъви).

агоуста, gen. sing., reprezintă, desigur, o formă populară, împrumutată din latina balcanică: lat. pop. *agustus*, *-um*(clas. *augustus*), care a dat rom. pop. *agust* [37]. În textele slave vechi numele propriu *August* şi numele corespunzător al lunii apare astfel: авъгоустъ (*Zogr.*, *Mar.*), авьгоустъ (*Sav.*), авгостъ (*Assem.*). аугоустъ (*Ostrom.*) — numele propriu; авгостъ (*Assem.*), аугоустъ (*Ostr.*), авгоустъ (*Apostolul de la Ohrida*, text mediobulgar, sec. XII) [38]. Faţă de aceste forme culte, împrumutate prin scris (cuvîntul popular slav pentru denumirea lunii respective era зарєвъ), constatăm, într-o regiune de puternică romanizare (Dobrogea), prezenţa unei forme populare de origine latină, împrumutată, evident, din limba populaţiei romanice (romîneşti) locale [39].

La începutul ultimului rînd, al cincilea, apare o literă izolată: ъ, care poate face parte din prepoziţia къ (în stînga lui ъ există spaţiu pentru o literă).

După cum se vede, cu întregirile uşor de făcut ([въ и]мѧ, д[оух]а, [с]умеон, нєклк[уимъ]), inscripţia pare a fi completă, deşi ъ din ultimul rînd ne face să presupunem cuvintele [в]ъ [лѣто]... „în anul...". Iată deci a treia inscripţie la care era de aşteptat menţionarea anului, după aceea a lunii şi a zilei.

Inscripţia, aflată pe un stîlp din pronaos, pare a nu se mai referi la o faţă bisericească, ci mai de grabă la un laic cu numele de Simeon, care-şi atribuie epitetul de „nedestoinic" (= smerit) şi care a venit aici în pelerinaj. Din text rezultă că nu el e cel care a fixat inscripţia (căci ar fi folosit persoana I), ci că aceasta a fost incizată de un cărturar (călugăr sau preot) localnic. Acest Simeon trebuie să fi fost unul din feudalii locali, căci numai oamenii cu stare ar fi putut cere — în schimbul unor daruri aduse — să se facă menţiune scrisă asupra venirii lui „pentru prima dată" la această biserică să „se închine".

7. INSCRIPŢIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL PRONAOSULUI (Fig. 7) [40]

Inscripţia este scrisă într-un singur rînd, cu litere mari variind între 5 cm şi 1,5 cm, avînd o lungime de 76 cm. Un cuvînt are două litere suprascrise, iar ultimul e prescurtat cu titlă.

Textul:

писано бо єстъ пораждѧ пастъира и разидѧтъ сѧ оц҃а

p. 51. Cf. şi exemplul въ двоу цьрьквоу, loc. dual., citat de A. Leskien, *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*[6], Heidelberg, 1922, p. 76 (din *Nomocanonul* slav vechi — *Древнеславянская кормчая*, ed. Beněšević, St. Pb., 1906, p. 220).

[37] Cf. A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*[4], Paris, 1959, p. 57; I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii romîne*, Bucureşti, 1914, p. 5.

[38] Toate formele sînt citate după: *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praga, fasc. 1, 1958, p. 10 (prescurtat mai jos *Lex.* Pînă în 1963 au apărut 6 fascicule).

[39] Într-o epocă mai veche, la venirea slavilor în sudul Dunării, *a* scurt trecuse în *o* în numele rîului bg. *Огоста* < lat. pop. *Agusta* (< *Augustae*, numele unui oraş antic, la sud de Dunăre). Cf. Vl. Gheorghiev, *Българска етимология и ономастика*, Sofia, 1960, p. 37.

[40] Vezi I. Barnea, *Предварительные сведения* ..., p. 312, fig. 18.

Traducerea :

„Căci scris este : Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile".

După cum se vede, inscripţia reproduce un pasaj care este aproape identic în Evanghelia după Matei, cap. 26, v. 31 şi în Evanghelia după Marcu, cap. 14, v. 27.

Iată textul original grecesc :

Matei, 26, 31 : γέγραπται γάρ Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης [41].

Marcu, 14,27 : ὅτι γέγραπται Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ τὰ πρόβατα διασκορπισθήσονται [42].

În textele evanghelice slave vechi cele două pasaje apar astfel :

1) *Matei, 26, 31* :

Codex Zographensis : псано бо єстъ поражѫ пастырѣ. ї разидѫтъ сѧ овьцѧ стада [43].

Codex Marianus : псано бо єстъ. Поражѫ пастырь и разидѫтъ сѧ овьцѧ стада [44].

Codex Assemanianus : пıсано бо єсть. поражѫ пастырѣ. и разидѫтъ сѧ овєць стада [45].

Savvina kniga : псано бо є́стъ. Поражѫ пастоуХа. и́ разидѫтъ сѧ о́вьұа стада [46].

2) *Marcu, 14,27* :

Codex Zographensis : п'сано бо ѥ̈стъ. поражѫ пастырѣ ї овьцѧ разбѣгнѫтъ сѧ [47].

Codex Marianus : писано бо єстъ. поражѫ пвстырѣ. и овцѧ разбѣгнѫтъ сѧ [48].

În evangheliare (*Assem.*, *Sav.*) acest pasaj nu există.

[41] Καινη Διαθηκη. Text with Critical Apparatus, Londra, 1937, p. 77. Trad. „Căci scris este : Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile turmei" (*Biblia*..., tradusă după textele originale ebraice şi greceşti de preoţii profesori Vasile Radu şi Gala Galaction, ed. II—III, Bucureşti, 1939, p. 1129).

[42] *Ed. citată*, p. 136. Trad. : „Căci scris este : Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile" (*Biblia*..., p. 1151). Textul citat în cele două evanghelii provine din Profetul Zaharia, 13,7 (Vechiul Testament), cu unele modificări, care însă nu interesează discuţia de faţă.

[43] *Quattor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*. Edidit V. Jagić, Berlin, 1879 (reed. Graz, 1954), p. 40.

[44] *Quattor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus.*. Edidit V. Jagić, Berlin — St. Pb., 1883 (reed. Graz, 1960), p. 100. Deasupra cuvîntului псано a fost adăugată litera chirilică и : deci писано (cf. nota lui V. Jagić, *ibid.*).

[45] J. Vajs — J. Kurz, *Evangeliarum Assemani*, t. II. Edidit J. Kurz, Praga, 1955, p. 178.

[46] V. Şcepkin, *Саввина книга*, St. Pb., 1903 (reed. Graz, 1959), p. 84.

[47] *Ed. cit.*, p. 73.

[48] *Ed. cit.*, p. 174.

Observăm deci că textul inscripției noastre se apropie cel mai mult de *Zogr.* Mat. 26,31, față de care lipsește doar cuvîntul стада „(ale) turmei", inexistent, de altfel, la Marcu, 14,27, atît în textul original, grecesc, cît și în traducerea slavă veche. În același timp, constatăm că diferența dintre *Zogr.* Mat. 26,31 și *Mar.* Mat, 26,31 constă doar în forma acuzativului cuvîntului пастыр'ь „păstor" : în *Zogr.* apare, ca și în inscripția noastră, пастырѣ, forma nouă a acuzativului, identică cu genitivul, în timp ce în *Mar.* este folosită vechea formă a acuzativului пастыр'ь, identică cu nominativul (arhaism morfologic). *Assem.* și *Sav.* se îndepărtează întrucîtva de *Zogr.* și *Mar.* : în primul text apare ѻвьць стада, iar în cel de-al doilea întîlnim пастоуха (față de пастырѣ) și ѻвьча стада. În sfîrșit, la Marcu, 14,27 apare atît în *Zogr.*, cît și în *Mar.* verbul развѣгнѫтъ сѧ.

Textul inscripției este scris astfel, încît ajunge la capătul peretelui, deci se poate ca ultimul cuvînt, care nu adăuga prea mult la sensul propoziției, să nu mai fi fost scris din lipsă de spațiu. Caracterul solemn și corectitudinea inscripției, săpată cu litere mult mai mari decît cele din alte inscripții, ne îndeamnă să presupunem că textul ei n-a fost reprodus din memorie, ci după evanghelie, care — după cum se vede — provenea din tradiția chirilo-metodiană. Acest fapt are o însemnătate deosebită, căci ne duce la concluzia că această așezare avea legături puternice cu marile centre din Bulgaria, în primul rînd cu Preslavul, unde unii ucenici ai lui Chiril și Metodie veniseră curînd după anul 880, în urma vizitei pe care Metodie o făcuse la Constantinopol. Fără îndoială că aceștia, ca și cei refugiați mai tîrziu — după moartea lui Metodie (885) — au adus cu ei traducerile făcute de cei doi apostoli și colaboratorii lor [49].

Nu este întîmplător, după părerea noastră, nici textul însuși al inscripției. După cum se știe, în cele două evanghelii pasajul respectiv se referă la așa-zisa vinere a patimilor lui Isus Hristos, după cina cea de taină, cînd acesta, făcînd aluzie la ceea ce urma să se întîmple, spune ucenicilor săi : „Toți vă veți sminti întru mine în noaptea aceasta, căci scris este : Bate-voi păstorul și se vor risipi oile turmei" [50].

Putem presupune că această frază, care conține prevestirea unui fapt dureros, a fost folosită de cei care au săpat inscripția ca o aluzie la evenimentele timpului. Or, mai sus am formulat ipoteza refugierii aici, în primăvara anului 972, a patriarhului Bulgariei Damian. Nu credem că altcineva decît un înalt prelat putea fi asemuit păstorului izgonit și „bătut", în urma căruia turma credincioșilor să se risipească, la venirea armatelor dușmane. Fără a căuta cu orice preț legătura unui pasaj evanghelic cu evenimentele istorice, credem că această ipoteză, coroborată cu cele spuse la analiza inscripției nr. 4, poate avea multe șanse de adevăr [51].

Cîteva observații asupra ortografiei și formulelor gramaticale ale textului :

писано, part. trec. pas. de la vb. писати, reprezintă aceeași formă ca și în *Assem.* și *Mar.*, în timp ce în *Zogr.* și *Sav.* apare п'сано sau chiar псано de la varianta пьсати, cu dispariția ierului. După observația lui

[49] Cf. *История на българската литература*, I, p. 82.

[50] *Biblia*, ed. cit., Matei 26, 31, p. 1129.

[51] Se știe că reprezentanții bisericii folosesc adesea citatele din Biblie pentru a face analogii cu evenimentele timpului.

A. Vaillant, tema infinitivului пьса- apare în mod regulat în *Psalterium Sinaiticum*, *Codex Clozianus* și *Zogr.*, în timp ce tema писа- apare regulat în *Assem.*, *Euchologium Sinaiticum* și, de cele mai multe ori, în *Mar.* În *Sav.* писа- apare rar, în raport cu пса-, în timp ce în *Codex Suprasliensis* predomină писа-, în raport cu п'са-, scris de regulă ѱа-[52]. Observăm, așadar, că manuscrisele importante slave vechi sînt împărțite în două în folosirea acestui verb, care în unele din ele apare în ambele variante. Avem aici o alternanță vocalică între tema infinitivului (inițial пьса-ти) și cea a prezentului (пише-), fenomen vechi, care tinde să dispară prin generalizarea uneia din teme[53].

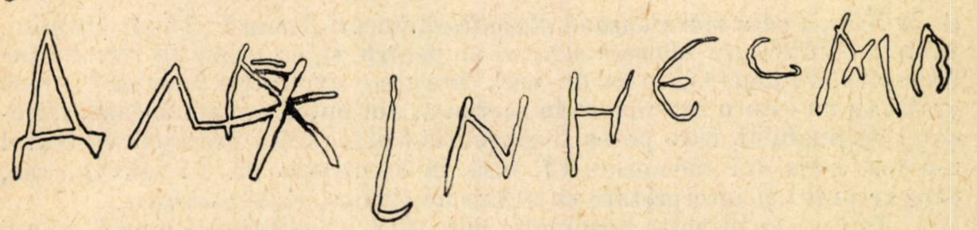

Fig. 8. — Inscripția chirilică de pe peretele de sud al pronaosului Bisericuței 1 (B1).

есть (în loc de ѥсть) prezintă pe *e* inițial neiotat, ca și în inscripția дльжьни есмъ „datori sîntem" din B1, citită de D.P. Bogdan[54], așa cum apare regulat în alfabetul glagolitic, care nu cunoaște decît pe Э (= е).

Potrivit aprecierii specialiștilor, literele cu ligaturi ѥ, ꙗ, ѩ au apărut mai tîrziu în alfabetul chirilic, probabil în secolul al XI-lea. Într-adevăr, ѩ nu apare în *Sav.*, *Supr.*, în *Foile de la Hilandar* și de la *Zograf*, în *Foaia lui Undolski* și în cea *macedoneană*; ѥ se întrebuințează rar în unele din ele, iar în *Foaia lui Undolski* și în *Foile de la Zograf* apare numai е. De asemenea, se întîlnește ѣ și cu valoare de ꙗ : [риѱимн]ѣ, nom. sing., în *Inscripția lui Samuil*, сентѧбрѣ, gen. sing., în *Foile lui Undolski*, землѣ, nom. sing. морѣ, gen. sing., în *Sav.*[55], precum și în inscripția noastră nr. 4 (Димнѣнъ, маѣ). Toate aceste fapte pledează pentru caracterul arhaic al inscripțiilor de la Basarabi.

порамѫ, prez. (cu valoare de viitor simplu) pers. 1 sing., în loc de пораж. Confuzia dintre ѫ și ѧ se întîlnește uneori în textele slave vechi, cele mai multe din cazuri fiind însă întîmplătoare. Totuși, uneori înlocuirea lui ѫ prin ѧ pare a se datora unor cauze fonetice : помажѧтъ „vor unge" (*Assem.*, Marcu, 16,1), în loc de -жѫтъ, стел'ѧшта „așternînd" (*Supr.* 332[30]), în loc de л'ѩшта[56]; observăm deci că ѧ apare după consoană

[52] Vaillant, *Manuel...*, I, p. 261.

[53] *Ibidem*, p. 260.

[54] D. P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, p. 33 și fig. VII, 11 la p. 45 (vezi aici fig. 8). Controlînd inscripția, am constatat că trebuie să citim дльжьни, nu дльжіни (cum dă D. P. Bogdan), căci litera respectivă apare cu partea de sus a buclei distrusă. Lecțiunea есмо trebuie corectată în есмъ, căci ultimul semn trebuie apropiat cel mai mult de ъ : practic vorbind, el se apropie aici de ъ glagolitic.

[55] Vezi A. M. Selișcev, *Старославянский язык*, partea I, Moscova, 1951, p. 55—56. Cf. și Iv. Goșev, *op. cit.*, p. 85.

[56] Vaillant, *Manuel...*, I, p. 47.

muiată. La exemplele citate şi la altele de acelaşi fel, putem adăuga astfel şi pe порѫжѧ.

пастъирѧ, acuz. sing., prezintă două particularităţi grafice, dintre care una are şi caracter fonetic : redarea lui *y* prin ъи şi terminaţia -а. Majoritatea manuscriselor glagolitice redau acest sunet prin ⰟⰊ (= ꙑ) : *Zogr.*, *Mar.*, *Cloz.*, *Ps.* şi *Euchol. Sin.*, *Fragmentul de evanghelie de la Ohrida* şi, cu cîteva excepţii, *Assem.* În alte texte apare însă ⰟⰋ (ъи) : *Missalul de la Kiev*, *Foaia macedoneană glagolitică*, uneori *Assem* [57]. După cîte ştim, textele chirilice nu folosesc semnul ъи pentru ꙑ, cu excepţia terminaţiei adjectivelor lungi -ъи (în loc de -ꙑи), care are o explicaţie fonetică [58]. Dacă grafia ъи nu este o întîmplare în пастъира, am putea atribui aceasta influenţei originalului, care putea fi glagolitic (întrucît am presupus că textul n-a fost scris din memorie). Cf. însă în inscripţia nr. 4 : грѣхъи, въи, care ar putea fi interpretate ca arhaisme grafice, ca şi пастъира.

În ceea ce priveşte terminaţia gen. sing. a acestui substantiv, ne-am fi aşteptat să avem пастъирѣ sau пастъир'ꙗ, nominativul sing. fiind пастꙑр'ь. Ştim însă că adesea formele de genitiv ale variantei moi a declinării a II-a (temele în -*jo*) apar scrise cu а, nu cu ꙗ : отьца, мѫжа etc. [59]. Forma пастъира reflectă decidurificarea lui р' în р, fenomen des întîlnit în principalele texte chirilice *Supr.* şi *Sav.* : распьра „ceartă" (*Sav.* Ioan, VII, 43), în loc de распьр'ꙗ, цѣсара (*Supr.* 194⁷), în loc de цѣсар'ꙗ, gen. sing. [60].

разидѫтъ сѧ, prez. pers. 3 pl. Cuvîntul apare cu două litere suprascrise, probabil datorită faptului că autorul inscripţiei a observat că nu-i va ajunge spaţiul pînă la capătul peretelui. Aceasta se confirmă şi prin scrierea cuvîntului овьцѧ prescurtat : оцꙙ.

La acest din urmă cuvînt ne atrage atenţia folosirea literei ꙙ, pe care o întîlnim în textele chirilice slave vechi *Sav.*, *Supr.*, *Foile de la Zograf*, *Foile de la Hilandar*, *Foaia macedoneană* : „. . . La început, scrierea chirilică nu avea semnul ѩ [= *ję*]: în *Evanghelia lui Sava* vom găsi ѧ cu valoare de *ję* şi ꙙ (ⱔ glagolitic), mai rar ꙙ cu valoare de *ę* neiotat ; în *Foile de la Zograf* de asemenea ꙙ = *ę* şi ѧ = *ję* ; *Codex Suprasliensis* întrebuinţează două semne : ѧ după vocale şi ꙙ după consoane ; *Foile de la Hilandar* prezintă, dimpotrivă, ꙙ după vocale şi ѧ (în forma cea mai veche) după consoane. În *Foaia macedoneană* ꙙ = ѧ şi (de două ori ѧ = ѧ) ; întrebuinţarea numai a lui ѧ în *Foile lui Undolski* este un fapt recent" (Kul'bakin, *op. cit.*, p. 42). Reţinem deci faptul că prin întrebuinţarea semnului ꙙ, ca în *Suprasliensis* (după consoană), inscripţia se încadrează între textele slave vechi chirilice prezentînd arhaisme grafice, ceea ce îi subliniază vechimea. În schimb, în inscripţia nr. 4 ѧ apare cu valoare de *ję* în своѧ (= своѩ).

[57] Kul'bakin, *op. cit.*, p. 62.
[58] Cf. Vondrák, *op. cit.*, p. 70.
[59] Cf. Vaillant, *Manuel...*, I, p. 87.
[60] *Ibidem*, p. 62.

Fig. 9. — Inscripția de pe peretele de apus al pronaosului (B 4).

8. INSCRIPȚIA DE PE PERETELE DE APUS AL PRONAOSULUI (Fig. 9)[61]

De patru ori apare cuvîntul Нєрадь, scris de trei ori în rînd la oarecare distanță (dimensiuni : 1) 15 × 4 cm ; 2) 11 × 3 cm ; 3) 11 × 3 cm) și o dată deasupra, la mijloc, cu litere mai mici (9 × 2 cm). Același cuvînt l-am găsit și în inscripția nr. 3, pe consola din dreapta altarului (vezi mai sus).

Faptul că se repetă de mai multe ori ne îndeamnă să-l interpretăm ca o semnătură, un nume propriu de persoană. Într-adevăr, după cum arată Fr. Miklosich[62], *Nerad* apare ca nume propriu în sîrbo-croată (*Monumenta serbica*, edidit Fr. Miklosich, Viena, 1859, p. 18)[63], în cehă (*Regesta Bohemiae et Moraviae*. I. Opera Caroli Jaromiri Erben, Praga, 1855 ; *Popis staročeských osobních a křestných jmen*, od Fr. Palackého, în „Časopis Českého museum", 1832, p. 60—68), în polonă (*Nierad, Nerad*: *Codex diplomaticus Poloniae*, studio et opera L. Rzyszewski et A. Muczkowski, Varșovia, I, 1847, p. 53 ; A. Mosbach, *Wiadomości do dziejów polskich*, Wrocław, 1860, p. 1).

Format de la rădăcina adjectivală *rad-* „bucuros", prezentă în numele propriu bg. Рад (> rom. *Radu*)[64], și prefixul *ne-*, *Nerad* este, ca epitet, antonimul primului (cf. numele formate prin același procedeu : *Nemil*, *Neljub*, *Nemir*)[65].

În inscripția noastră cuvîntul apare scris totdeauna Нєрадь cu ь, deși este de presupus ъ. Fenomenul nu este izolat : ierurile neintense, în primul rînd cele finale, au început să dispară în limba bulgară la sfîr-

[61] I. Barnea, *Предварительные сведения* ..., p. 314, fig. 21.

[62] *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg, 1927, p. 90.

[63] Cf. și *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. VIII, Zagreb, 1917—1922, p. 44 : *Nerad*, nume propriu (cu atestări de la sfîrșitul sec. al XII-lea și din sec. al XIII-lea).

[64] Cf. St. Mladenov, *Етимологически и правописен речник* ..., p. 541 ; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic romînesc*, p. 355 (*Radu* provine direct din bg. *Рад* nu din compusele acestuia, care de altfel au pătruns și în limba romînă : *Radoslav*, *Radomir*).

[65] Cf. E. Petrovici, comunicare la Cel de-al V-lea Congres internațional al slaviștilor (Sofia, 17—23 IX, 1963 — text completat față de cel din „Romanoslavica", X, 1963).

şitul secolului al X-lea [66]. Aceasta a constituit cauza generală a folosirii uneori neregulate a ierurilor în poziţie finală, unde se scriu numai prin tradiţie. Cea mai simplă explicaţie este confuzia grafică dintre ъ şi ь [67], preferinţa grafică a copistului (ca în *Foaia chirilică macedoneană*, cf. mai sus) sau chiar „fantezia sa momentană" [68]. Cazul de faţă, ca şi вь (inscr. nr. 4), nu reclamă o altă explicaţie.

Întrucît cuvîntul apare scris de mai multe ori, este evident că avem în faţă numele unui localnic (călugăr sau preot?), care şi-a „încercat pana", pentru a lăsa o amintire despre sine [69].

★

Acestea sînt cîteva din consideraţiile lingvistice, ortografice şi cultural-istorice care se impun în prim plan la citirea şi interpretarea celor opt inscripţii slave vechi. Din studiul întreprins se degajă cîteva concluzii, ce vor trebui ulterior îmbogăţite pe baza cercetării complexe paleografice şi lingvistice a tuturor inscripţiilor slave vechi, atît de la Basarabi, cît şi din celelalte localităţi romîneşti în care au fost descoperite astfel de inscripţii : Mircea Vodă, Garvăn, Niculiţel (reg. Dobrogea) şi Bucov (reg. Ploieşti) [70] :

1. Majoritatea absolută a inscripţiilor slave vechi identificate la Basarabi sînt scrise în alfabet chirilic, cu excepţia a două (insuficient de clare) care sînt (sau par a fi) glagolitice [71].

2. Prin particularităţile de limbă, precum şi pe baza unor consideraţii de ordin istoric, care permit să se presupună data unora din ele, inscripţiile pot fi datate în a doua jumătate a secolului al X-lea — prima jumătate a secolului al XI-lea (dacă se acceptă datarea inscripţiei nr. 5). Ele pot fi comparate cu cele descoperite în Bulgaria[72] şi în ţara noastră (Mircea Vodă, a. 943)[73] din aceeaşi epocă.

3. Particularităţile paleografice aşază de asemenea aceste inscripţii alături de cele descoperite în Bulgaria şi de inscripţia dobrogeană din anul 943 (Mircea Vodă)[74].

---

[66] S. B. Bernstein, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Moscova, 1961, p. 249.

[67] Cf. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 67.

[68] *Ibidem*, p. 114.

[69] Interpretare sugerată de Iv. Gălăbov, cu ocazia prezentării comunicării la Cel de-al V-lea Congres internaţional al slaviştilor (Sofia, 21.IX.1963).

[70] Cf. articolul nostru *Книжнославянское влияние на румынский литературный язык* (*Лексика*), în „Romanoslavica", IX (1963), p. 25—26.

[71] Cea de-a doua se află deasupra figurii unui sfînt de pe peretele de apus al pronaosului (B4) şi constă din patru semne, încă neidentificate cu precizie. A fost reprodusă de I. Barnea, *Предварительные сведения* .., p. 304, fig. 11 şi *Les monuments*..., p., 196, fig. 14.

[72] Cf. acum în urmă : St. Stancev, V. Ivanova, M. Balan—P. Boev, *Надписът на чъргубиля Мостич*, Sofia, 1955; Iv. Goşev, *Старобългарски глаголически и кирилски надписи*, Sofia, 1961.

[73] Cf. D. P. Bogdan, *Добруджанская надпись 943 года*, în „Romanoslavica", I (1958), p. 88—104.

[74] Asupra problemelor de paleografie ne propunem să revenim cu ocazia analizei complexe a tuturor inscripţiilor slave vechi de pe teritoriul Romîniei.

Fără îndoială că, în urma studiului complex arheologic, istoric, cultural, artistic [75], lingvistic şi paleografic, vor reieşi noi fapte despre unul din cele mai impresionante monumente aparţinînd evului mediu timpuriu de pe teritoriul ţării noastre. În mod special, cercetătorii trebuie să acorde atenţie şi celorlalte inscripţii, care par a fi notate cu litere greceşti [76], rune turcice şi, poate, în alte alfabete [77].

Oricum ar fi, descoperirea unui număr apreciabil de inscripţii chirilice slave (bulgare) vechi [78] aruncă o lumină nouă asupra dezvoltării scrierii în această parte a ţării noastre. Ele aduc un material lingvistic şi paleografic nou, care-şi va găsi cu siguranţă locul în cercetările consacrate limbii şi culturii slave vechi pe teritoriul ţării noastre.

GLOSAR [79]

агоустъ m. (luna) august : агоуста gen. sing. (6) (Lex. 10 : авъгоустъ — авгостъ, аугоустъ, авгоустъ)

аминь interj. amin (4) (Hwb. 4, Lex. 31 : аминь, аминъ)

бо interj. căci (7) (Hwb. 12, Lex. 121—122)

богъ m. dumnezeu : б҃ъ nom. sing. (4) (Hwb. 13, Lex. 132)

быти, prez. ipf. ıесмь, pf. бѫдѫ a fi : естъ pers. 3 sing. (7), есмъ pers. 1 pl. (B1) (Hwb, 15,27)

въ prep. în (5,6 : 2 x), вь (4) (Hwb. 154, Lex. 232—237)

вы pron. pers. voi : въи ac. pl. (4) (Hwb. 162)

грѣхъ m. păcat : грѣхъи ac. pl. (4) (Hwb. 31)

грѣшьникъ m. păcătos : грѣ[шьникъ] nom. sg. (3) (Hwb. 31)

д҃ num. 4 (5) (Hwb. 18)

Димиѣнъ m. NP[80] (4), Дм҃нъ[дмнъ ?] nom. sg. (4) (Hwb. 18 : Дамиꙗнъ, Дамианъ)

дльжьнъ adj. dator : дльжьни nom. pl. (B1) (Hwb. 20)

доухъ m. duh : д[оуха] gen. sing. (6) (Hwb. 23)

же part. iar (4) (Hwb. 168)

҂ѕфн... num. 6550 (—6559?) = 1042 (—1051 e.n.?)

за prep. pentru (4) (Hwb. 163)

и conj. şi (6,7) (Hwb. 34)

ити, идѫ a merge идѫ prez. pers. 1 sing. (4) (Hwb. 40)

---

[75] Cf. I. Barnea, *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi*, în „Studii şi cercetări de istorie medie”, XIV (1963), 1, p. 189—195.

[76] I. Barnea, *Предварительные сведения*..., p. 314, fig. 22, şi p. 315 reproduce şi interpretează o inscripţie grecească din naosul B 4.

[77] Cf. *ibidem*, p. 315—316; D. P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, p. 34—41.

[78] La Basarabi sînt aproape 20 de inscripţii chirilice (unele, fragmentare, sînt reproduse în *Предварительные сведения* ..., p. 310, fig. 17—1,2, în afară de cele studiate mai sus), una glagolitică (cf. mai sus, inscr. nr. 4 c, d), circa 60 inscripţii runice şi una sau două greceşti (cf. Barnea, *op. cit.*, p. 313).

[79] Includem aici toate cuvintele întregi (sau întregile fără greutate) din inscripţiile chirilice din B4 studiate mai sus (în paranteze se dă numărul de ordine al inscripţiei), precum şi cele două cuvinte din inscripţia din B1 citită de D. P. Bogdan şi corectată mai sus (se indică B1).

[80] Nume propriu.

имѧ n. nume : имѧ ac. sing. (6) (Hwb. 36)
Исоусъ m. NP Isus : ис҃ nom. sing. (1) (Hwb. 40)
къ prep. la, spre (5) (Hwb. 49)
л҃а num. 31 (6) (Hwb. 3,50)
маи m. (luna) mai : маѣ gen. sing. (4) (Hwb. 53)
мѣсто n. loc : мѣсто ac. sing. (5) (Hwb. 55)
мѣсѧць m. lună : мѣсѧца gen. sing. (5,6) (Hwb. 55)
неключимъ pt. p. prez. pas. nedestoinic, smerit : неключ[имъ] nom. sing. (6) (Hwb. 65)
Нерадъ m. NP Nerad : Нерадь (8 : 4 x), Нердь[=Нерадь] (3) (Miklosich, *Die Bildung der slav. Personen- und Ortsnamen*, 90)
одолѣти,- ѣѭ a birui, a învinge : одолѣ aor. pers. 3 sing. (1) (Hwb. 75)
октоумврии m. octombrie : октоумврие gen. sing. (5) (Hwb. 76 : октѧбрь, овтобрь; Mikl. Lex 501, Srezn. II 654 : октѧврь, октѧврѧ ; bg. *октомврий*, Mladenov, 378)
отьць m. tată, părinte : отъцъ n. sing. (5), оц҃и instr. pl. (4) (Hwb. 79)
овьца f. oaie : оц҃ѧ n. pl. (7) (Hwb. 82)

пастырь m. păstor : пастыра ac. sing. (7) (Hwb. 84)
писати, пьсати, пишѫ a scrie : писано ptp. trec. pas. n. (7) (Hwb. 86)
поклонити сѧ, -н'ѭ сѧ refl. a se închina : поклони сѧ aor. pers. 3 sing. (6) (Hwb. 91)
полагати, полагаѭ a pune : полагаѫ prez. (4) (Hwb. 91)
помиловати, -оуѭ a milui : помилоуи imper. pers. 3 sing. (4) (Hwb. 92)
попъ m. nom. sing. preot (4) (Hwb. 93)
поразити, -жѫ a bate : поражѫ prez. (viit.) pers. 1 sing. (7) (Hwb. 93)
прити, -идѫ a veni : приде aor. pers. 3 sing. (5 : 2 ×) (Hwb. 104)
прьвъ, пръвъ num. primul : първое n. sing. = adv. prima dată (6) (Hwb. 107)
пѫть m. : пѫтьмь instr. sing. (4) (Hwb. 97)
рабъ m. nom. sing. rob (6) (Hwb. 111)
разити сѧ, -идѫ сѧ refl. a se împrăştia : разидѫтъ сѧ (7) (Hwb. 114)
свои pron. pos. al său : свои ac. pl. m. (4) (Hwb. 134)
свѣшица f. lumînare, lumînărică : свѣшицѧ ac. pl. (4) (Mikl. Lex. 832, ex. din msse slavone sîrbeşti, sec. XVI)
свѧтъ adj. sfînt : свѧтааго gen. sing. n. (6) (Hwb. 134)
сынъ m. fiu : сына gen. sing. (6) (Hwb. 133)
сь, си, се pron. dem. acest : сеи loc. sing. f. (4), се ac. sing. n. (5) (Hwb. 120)
сѣмо adv. încoace, aici : сымо (5) (Hwb. 119)
Сvмеонъ m. NP Simeon : [с]vмеон nom. sing. (6) (Hwb. 134)
Христосъ, Хрьстъ m. NP Hristos : Хъ҃ n. sing. (1) (Hwb. 33)
цръкы, цръкы f. biserică : цр҃къви loc. sing. (4), църкви (6) (Hwb. 16)
чловѣкъ m. om : ч҃е voc. sing. (4) (Hwb. 17)
iесмь v. быти

Notă. Se observă că aproape toate cuvintele sînt cunoscute din textele canonice slave vechi, cu excepţia numelui propriu Нерадь şi a subst. свѣшица, înregistrat de Miklosich doar din texte slavone. Sînt relevabile totuşi unele variante ale cuvintelor, necunoscute textelor canonice slave vechi : numele lunilor агоустъ, октоумврии şi numele propriu Димнѣнъ. Putem presupune deci, aşa cum s-a arătat, că primul dintre acestea este o formă locală, împrumutată din limba populaţiei romanice (romîneşti).

UN PROCEDEU DISTRIBUŢIONAL DE DELIMITARE A PARADIGMELOR

DE

VALERIA GUŢU-ROMALO

I

1. Gramatica tradiţională grupează, avînd în vedere criterii semantice şi gramaticale (punînd de obicei în primul plan aspectul semantic), elementele lexicale ale unei limbi în c l a s e pe care le numeşte p ă r ţ i d e v o r b i r e, distingînd, în cadrul acestora, părţi de vorbire flexibile şi neflexibile.

Partea de vorbire flexibilă se caracterizează prin faptul că înglobează elemente reprezentate fiecare printr-o mulţime de forme, mulţime care constituie f l e x i u n e a elementului respectiv. Flexiunea specifică reprezintă o caracteristică importantă a părţilor de vorbire flexibile şi, ca urmare, în definiţia acestor clase de cuvinte intervine adeseori referirea la flexiunea lor. Aşa, de exemplu, e curentă, şi nu numai în manualele şcolare, definiţia substantivului ca fiind partea de vorbire c a r e s e d e c l i n ă. Dacă declinarea este definită — cum se întîmplă în multe cazuri — prin referirea la partea de vorbire (N u m i m d e c l i n a r e s c h i m b a r e a f o r m e i s u b s t a n t i v u l u i sau N u m i m d e c l i n a r e t o t a l i t a t e a f o r m e l o r s u b s t a n t i v u l u i) se creează un cerc vicios, cei doi termeni, partea de vorbire şi paradigma, definindu-se unul prin celălalt. La acest neajuns se adaugă, în ce priveşte paradigma, şi acela că definiţia acesteia se bazează pe un element vag : conceptul de t o t a l i t a t e rămîne inconsistent în afara unor precizări limitative explicite.

Aceste precizări nu se fac însă de obicei, iar inventarul de forme care reprezintă flexiunea unei părţi de vorbire este stabilit mai mult sau mai puţin arbitrar avînd în vedere tradiţia, analogia cu alte limbi, sau alte considerente variind de la un cercetător la altul.

Ca urmare, în descrierile celor mai multe limbi apar situaţii discutabile : pe lîngă un anumit număr de forme care sînt recunoscute de

toată lumea ca aparținînd flexiunii uneia sau altei părți de vorbire există întotdeauna şi forme cu o situație ambiguă care, semantic şi chiar sub unele aspecte gramaticale, se pot rataşa de un verb, substantiv etc., dar prin anumite particularități de comportare se deosebesc în mai mare sau mai mică măsură de celelalte forme. Ca exemplu ilustrativ se poate aminti situația discutabilă şi destul de mult discutată a aşa-numitelor „forme nominale" ale verbelor [1].

Lipsa unei modalități clare de delimitare a paradigmelor este şi mai supărătoare dacă avem în vedere faptul că limitele dintre diverse părți de vorbire nu sînt strict determinate, deplasarea diverselor elemente de la o clasă la alta constituind un fenomen normal atît în plan sincronic, cît şi în plan diacronic : un „adjectiv" poate deveni „adverb" şi invers, un „adverb" un „adjectiv" sau chiar un „substantiv" se transformă în „prepoziție" etc.

2. Lingvistica structurală nu a acordat atenție delimitării paradigmelor, deşi această problemă se încadrează, ca un aspect derivat, în problema definirii părților de vorbire, care a fost discutată în repetate rînduri.

Problema părților de vorbire, deşi pusă de obicei în termeni distribuționali, a fost abordată oarecum diferit de diverşi cercetători.

2.1. Adeseori discuția a fost concentrată în jurul morfemului radical : în loc să se definească părțile de vorbire, deci clasele de cuvinte, au fost definite descriptiv, în termeni contextuali, clasele de morfeme [2]. Aşa, de exemplu, m o r f e m e l e r a d i c a l e v e r b a l e, numite uneori simplu verbe, sînt descrise ca fiind morfemele care apar în contextele *-s*, *-ed*, *-ing*. Deducerea unei definiții a părții de vorbire v e r b pornind de la această premisă are defectul de a se baza pe un inventar dat de flective şi implicit de a considera paradigma dată şi caracteristică pentru o anumită parte de vorbire.

2.2. Alteori clasa de morfeme este definită prin contexte mai puțin omogene. Aşa, de exemplu, Z. Harris [3] stabileşte o clasă de morfeme N caracterizată prin faptul că oricare dintre membrii ei poate apărea urmat de *-s* (plural) sau de alomorfele acestuia, şi după *The* — sau adjectiv, pe cînd clasa V (a morfemelor verbale) se caracterizează prin ocurența înainte de *-ed* (trecut), de *-ing* şi după N + *should*, *will*, *might*. În lucrarea ulterioară, *Cooccurrence and transformation in linguistic structure*[4], Z. Harris nu mai menționează printre contextele definitorii contextele reprezentate de afixele flexionare : clasa de morfeme N este definită prin contextele *The -is*, *The — verb*, iar clasa V prin contextul *It will —*. Contextele astfel delimitate permit însă atît inserarea unui morfem unic, cît şi a unui cuvînt sau chiar grup de cuvinte : contextul *The — V* admite atît realizarea *The bird flyes*, cît şi realizările *The birds fly* sau *The grey birds fly*.

---

[1] Cf. discuția din I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, 1956, p. 416 şi M. Caragiu-Marioțeanu, *Moduri nepersonale*, în SCL, XIII (1962), p. 29–45.

[2] În unele limbi, în engleză de exemplu, un morfem reprezintă adesea o formă a unui cuvînt flexibil : engl. *boy* reprezintă în egală măsură un morfem şi un substantiv, engl. *go* (din *I go*, de exemplu) reprezintă un morfem şi un verb.

[3] Cf. *From morpheme to utterance*, în „Language", 22, 1946, p. 145.

[4] Apărută în „Language", 33, 1957, 3 (part. 1), p. 352.

Acest neajuns poate fi îndepărtat prin introducerea unor precizări suplimentare care să circumscrie contextul în așa fel, încît să nu admită decît un morfem sau un grup de morfeme care nu depășește limitele unui cuvînt.

2.3. La rezultate asemănătoare ajunge, pornind de la premise diferite, Ch. C. Fries în *The structure of English. An Introduction to the Construction of Enghish Sentences* (New York, 1952, p. 74 urm.), care stabilește părțile de vorbire (*parts of speech*) avînd în vedere p o z i ț i a pe care o au în comunicare. Astfel, în descrierea lui Fries, clasa 1 de cuvinte, care coincide cu substantivul, se caracterizează prin posibilitatea de ocurență în contextul (*The*) — *is* (*was*).

2.4. Definirea părților de vorbire este abordată într-un mod diferit (care poate fi însă transpus în termenii analizei distributive) de L. Hjelmslev. Acesta distinge și definește diferitele clase de cuvinte prin relațiile specifice care se stabilesc între ele : *substantivul* este definit prin faptul că e cerut de un adjectiv, *adjectivul* prin faptul că selectează un substantiv, *verbul* prin facultatea de a fi cerut de un adverb etc. [5].

2.5. Toate definițiile distributive propuse pentru părțile de vorbire au în vedere una sau cîteva poziții selectate, cel puțin teoretic, din distribuția totală și considerate ca fiind *pozițiile caracteristice*. În ce privește substantivul, din textele considerate definitorii (dacă facem abstracție de definiția lui L. Hjelmslev, care este mai cuprinzătoare) corespund rolului de subiect (cf. Z. Harris, Ch. C. Fries), considerat specific pentru substantiv și de lingvistica nestructurală.

3.1. Orice parte de vorbire și orice cuvînt pot apărea însă și în alte situații decît cele considerate specifice, pot apărea și într-o serie de poziții comune. Distribuția diferitelor cuvinte și a diferitelor părți de vorbire presupune contexte specifice și contexte necaracteristice. Zona contextelor necaracteristice reprezintă domeniul de întretăiere, de suprapunere a distribuției diverselor elemente. Așa, de exemplu, două elemente, fie x și y, se caracterizează fiecare printr-o distribuție : x : a, b, c, d și y : a, b, e, f. Cele două elemente se diferențiază unul de celălalt prin pozițiile specifice : x se deosebește de y prin faptul că apare în pozițiile c și d, dar nu apare în pozițiile e și f și invers. Cele două poziții a și b sînt comune și nespecifice. În lumina acestui exemplu caracterizarea substantivului prin contextul *The* — *V*, de exemplu, deci printr-un context specific, nu pare suficientă pentru a decide dacă un element x, care satisface formula contextuală menționată și poate fi considerat deci substantiv, își păstrează calitatea de substantiv într-un alt context, nespecific, fie *The N is* — de exemplu, în care x apare într-o poziție care poate fi în egală măsură ocupată de un substantiv sau de un adjectiv.

Existența acestor poziții, ambigue din pricină că sînt comune pentru mai multe clase de cuvinte, pune în lumină faptul că definirea părții de vorbire și delimitarea paradigmei unei anumite părți de vorbire reprezintă două probleme care nu se suprapun perfect. Soluțiile lor pot coinci-

[5] Cf. *La notion de rection*, în TCLC, XII (1939).

cide sau, eventual, pot fi puse de acord, de cele mai multe ori, dar nu este exclus ca, cel puţin în unele cazuri, aceste soluţii să fie diferite. În orice caz definirea părţilor de vorbire nu trebuie să piardă din vedere delimitarea paradigmei.

II

1. În articolul de faţă ne propunem să vedem în ce măsură delimitarea paradigmelor unor părţi de vorbire flexibile este posibilă la nivelul analizei distributive şi anume cu ajutorul contextului diagnostic.

1.1. Prin *paradigmă* înţelegem „totalitatea formelor" în care se realizează într-o limbă dată o parte de vorbire, denumim deci flexiunea proprie unei părţi de vorbire flexibile.

1.2. Prezenta încercare de a delimita cu ajutorul contextului paradigmele diferitelor părţi de vorbire presupune următoarele premise:

(a) Ştim că într-o limbă dată cuvintele se organizează din punct de vedere gramatical, în x clase pe care le numim părţi de vorbire. Ştim deci că în limba romînă, de exemplu, există s u b s t a n t i v, a d j e c t i v, v e r b, a d v e r b etc.

(b) Ştim că unele din clasele menţionate cuprind elemente care apar în cursul comunicării în forme diferite, pe cînd altele cuprind elemente care nu cunosc decît o formă unică. Ştim deci că părţile de vorbire se grupează în părţi de vorbire flexibile şi neflexibile.

(c) Ştim de asemenea că între o parte de vorbire şi alta nu există limite absolut rigide în sensul că:

(1) acelaşi radical poate apărea în forme aparţinînd paradigmelor unor părţi de vorbire diferite (cf. *alb-ă*, *alb-eaţă*, *alb-esc* etc.).

(2) Un anumit element, menţinîndu-şi expresia neschimbată, poate apărea în condiţii foarte diferite, încadrîndu-se în paradigme diferite.

Din (b) şi (c) derivă problema delimitării paradigmelor.

1.3. Ipoteza de lucru de la care porneşte prezenta cercetare este aceea a posibilităţii de a delimita paradigma diferitelor părţi de vorbire pe baza posibilităţilor lor combinatorii. Această ipoteză implică deci acceptarea principiului că diferitele părţi de vorbire se caracterizează distribuţional prin posibilităţile combinative specifice.

Delimitarea paradigmei şi deci stabilirea faptului că o anumită formă se încadrează în paradigma uneia sau altei părţi de vorbire va utiliza ca probă, deci ca verificare, o anumită formulă distribuţională. Formula distribuţională selectată ca delimitatoare pentru paradigmă va reprezenta unul din contextele în care poate apărea partea de vorbire respectivă.

Formula distribuţională utilizată în delimitarea paradigmei poate coincide cu formula distribuţională definitorie pentru partea de vorbire respectivă sau se poate întîmpla să fie diferită sub aspectul extensiunii sau chiar sub aspectul componenţei. Problema raportului dintre cele

două tipuri de formule nu interesează în cercetarea de față, deoarece considerăm definite părțile de vorbire [6].

1.4. Procedeul propus are în vedere, ca rezultat principal, p a r a - d i g m a u n e i p ă r ț i d e v o r b i r e și numai după aceasta, ca rezultat, derivat paradigma elementelor concrete care reprezintă partea de vorbire. Contextul diagnostic selectat trebuie să permită caracterizarea unui element concret, în cadrul unei comunicări concrete, ca aparținînd uneia sau altei părți de vorbire. Acest context nu poate însă să indice cărei paradigme concrete îi aparține acel element concret din comunicare. Așa, de exemplu, contextele diagnostice selectate pentru a delimita paradigma trebuie să facă posibilă decuparea într-un șir de forme care prezintă un morfem radical comun al unei paradigme substantivale, adjectivale, verbale etc., dar nu ne ajută să distingem două cuvinte între care există un raport de derivație, dacă aparțin aceleiași părți de vorbire. Într-un șir de forme care ar cuprinde, de exemplu, elemente ca *om*, *omenesc*, *omenire*, *omenie* etc. etc., vom putea stabili pe baza contextului diagnostic selectat că *om* și *omenie* aparțin, spre deosebire de altele, paradigmei substantivale, fără a putea preciza însă care este raportul dintre ele, deci fără a putea indica dacă se raportează la una sau mai multe paradigme individuale. Pentru a stabili că *om* și *omenie* se încadrează în două paradigme distincte e necesar să se recurgă la alte considerente — de distribuție, de repartizare paradigmatică sau de structură morfemică.

2. Eficiența procedeului propus se poate aprecia examinînd prin prisma lui situația formelor flexionare ale unor părți de vorbire. Această verificare presupune selectarea, dintre contextele în care se poate încadra o anumită parte de vorbire, a contextului capabil să-i circumscrie paradigma.

2.1. În cazul substantivului, din numeroase contexte în care poate apărea, un caracter mai specific par a avea cele reprezentate de un determinant adjectival (*casa albă*) sau substantival genitival (*casa vecinului*). Mai avantajos pare să alegem în calitate de context diagnostic pentru delimitarea paradigmei contextul adjectiv [7], pe care, de altfel, L. Hjelmslev îl consideră context definitoriu pentru substantiv ca parte de vorbire.

Formula distribuțională pe baza căreia se face deci verificarea caracterului substantival al diferitelor elemente concrete va fi (*S*) *Aj* [8].

Această formulă este satisfăcută de formele celor cinci cazuri recunoscute de gramaticile romînești.

Nom. *Omul* bun (iartă).
Gen. (Mînia) *omului* bun (nu durează mult).
Dat. (I-a vorbit) *omului* bun.
Ac. (N-a întîlnit) *om* bun.
Voc. *Om* bun (ascultă !)

[6] Considerăm părțile de vorbire definite nu pentru că procedura ca atare impune aceasta, ci pentru că se poate evita astfel digresiunea pe care ar impune-o discuția definițiilor diferitelor părți de vorbire, digresiune care ne-ar îndepărta prea mult de problema centrală.

[7] Genitivul poate fi cerut și de o prepoziție : *împotriva războiului*.

[8] Majuscula cuprinsă între paranteze reprezintă partea de vorbire a cărei paradigmă se delimitează. Este inclusă în paranteze, deoarece nu face parte din contextul diagnostic, care se reduce, în acest caz, la *Aj*.

Formula (*S*) *Aj* este satisfăcută și în situațiile în care apare un al doilea nominativ de tipul : *El a ajuns* **om bun**.

În construcțiile în care se vorbește de un acuzativ circumstanțial în care, cum s-a semnalat, substantivul nu poate fi înlocuit prin pronume, substantivul nu poate primi determinare adjectivală. Așa de exemplu, substantivul *mănunchi* în *Strînge florile mănunchi* nu poate fi calificat. Enunțul : **Strînge florile* **mănunchi mare** nu e posibil. Introducerea determinantului impune schimbarea construcției care devine : *Strînge florile într-un mănunchi mare.*

Incapacitatea elementului *mănunchi* de a satisface în construcția *Strînge florile mănunchi* formula (*S*) *Aj*, duce, conform principiului stabilit, la concluzia că această formă nu face parte din paradigma substantivului *mănunchi*, nu reprezintă un „caz" al acestui substantiv, ci un cuvînt diferit, omonim cu substantivul *mănunchi*.

Tot așa, deoarece elementul *joi* nu satisface formula (*S*) *Aj* în construcții de tipul *Vine joi* [9], o să-l considerăm cuvînt omonim și nu formă cazuală a substantivului *joi*.

Caracterul nesubstantival al elementelor în discuție e pus în evidență și de posibilitățile lor de substituție : ele nu pot fi înlocuite prin pronume, prin nici un fel de pronume, substitutele lor normale fiind adverbele : *așa, cumva, cum*; *atunci, cîndva, cînd.*

Nu pot satisface formula (*S*) *Aj* nici „substantivele" cu statut de prepoziție. Elementul *grație* în contexte ca : *A reușit g r a ț i e ajutorului primit*, nu poate avea nici un fel de determinant adjectival.

În grupări de tipul *în fața*, considerate de obicei locuțiuni prepoziționale, sau de tipul *în față* încadrate la locuțiunile adverbiale, incapacitatea elementului care urmează după prepoziție de a primi un determinant adjectival indică de asemenea că această formă nu mai face parte din paradigma substantivului *față* (ceea ce poate constitui un argument în favoarea considerării grupului ca locuțiune).

Natura substantivală se anulează și în situațiile în care un element rataşabil și ca expresie și din punctul de vedere al conținutului de un substantiv apare însoțit de *mai* sau de *foarte* (contexte obișnuite ale adjectivelor, adverbelor). În *X este mai poet decît Y*, „poet" nu satisface formula (*S*) *Aj*.

Construcția *X a fost poet filozof* poate fi transformată în *X a fost un poet filozof*, *X a fost un poet filozof mare*, *X a fost mai poet filozof*, *X a fost poet mai filozof*, dar nu sînt posibile construcțiile : **X a fost mai poet filozof mare* sau **X a fost poet mai filozof mare.*

În afară de aceste situații, care sînt clare atît din punctul de vedere al problemei în discuție cît și din cel al procedeului propus, trebuie semnalat și un fenomen contradictoriu. În unele construcții în care apare „acuzativul circumstanțial" determinarea adjectivală e posibilă : *Lucrează noaptea*, *Lucrează noaptea întreagă* (*toată noaptea*). Cum se poate ușor

[9] Nici chiar *joia mare* ca nume de sărbătoare, deci avînd unele contingențe cu cuvintele compuse, nu poate apărea în acest context.

observa formula (*S*) *Aj* nu poate fi satisfăcută decît în cazul unei categorii foarte restrînse de adjective cantitative : **Lucrează noaptea lungă, rece* etc., nu sînt posibile.

Dacă facem abstracţie de ultima situaţie menţionată, formula distribuţională (*S*) *Aj* pare a fi eficace pentru circumscrierea paradigmei substantivului. Această formulă coincide cu cea care corespunde definiţiei substantivului propuse de L. Hjelmslev şi putem spune parafrazînd această definiţie : un cuvînt este şi rămîne substantiv în toate poziţiile în care păstrează capacitatea de a guverna un adjectiv.

2.2. În cazul verbelor selectarea formulei distribuţionale capabile să delimiteze paradigma este mai dificilă.

Contextele cele mai generale pentru clasa verbelor sînt contextele adverbiale, reprezentate prin adverbe propriu-zise (*lucrează aici*) sau prin elemente adverbiale omonime cu forme ale unor substantive (*lucrează luni*) sau ale adjectivelor (*lucrează frumos*).

Contextul adverbial admite însă şi substantive : *Fractura* (*venirea*) *aici este periculoasă* şi ca atare nu poate fi considerat specific în aşa măsură, încît să fie utilizat în delimitarea paradigmei.

În aceeaşi situaţie este şi contextul „substantiv precedat de prepoziţie'' care este de asemenea (dacă avem în vedere clasele şi nu elementele concrete) comun tuturor verbelor.

Mai adecvat scopului urmărit pare a fi contextul S, care reprezintă, cel puţin în multe din realizările sale, determinanţi specifici verbului — substantivul în nominativ [10] (de exemplu *Omul învaţă*).

Determinanţii substantivali prepoziţionali ai verbului sînt destul de numeroşi în limba romînă şi variază ca număr şi formă cazuală de la o clasă de verbe la alta [11]. Din cauza acestei varietăţi nu se poate porni de la o formulă distribuţională unică, ci trebuie avute în vedere formulele satisfăcute de diferite tipuri de verbe.

Formulele distribuţionale pe care le satisfac diferitele verbe romîneşti în limitele unui singur enunţ nedepăşind cadrul determinanţilor substantivali neprepoziţionali sînt [12] :

1. V	9. V + D + X
2. V + N	10. V + N + N + Ac
3. V + Ac	11. V + N + N + D
4. V + D	12. N + N + Ac + X
5. V + N + N	13. V + N + D + X
6. V + N + Ac	14. V + N + Ac + D
7. V + N + D	15. V + N + Ac + D + X
8. V + Ac + X	16. V + N + N + Ac + D

În virtutea principiului propus, o secvenţă fonică va fi considerată ca aparţinînd paradigmei verbale dacă satisface, cel puţin parţial, una din formulele distribuţionale enumerate.

[10] Considerăm determinant şi nominativul subiect, cf. V. Guţu-Romalo, *În problema clasificării verbelor* : *Încercare de clasificare sintagmatică*, în SCL, XIV (1963), nr. 1, p. 32.

[11] Cf. *lucr. cit.*

[12] *Idem*, p. 35—36.

Aşa, de exemplu, în cazul verbelor care fac parte din clasa caracterizată prin formula distribuţională V + N + Ac + D (cf. *a da*) vor fi considerate ca făcînd parte din paradigma verbală formele care satisfac în întregime sau parţial această formulă.

Examinarea diferitelor forme presupuse verbale duce la constatarea că :

— Satisfac această formulă distribuţională toate formele modurilor personale : *Profesorul dă* (*dădea, ar da, să dea* etc.) *note elevilor*, infinitivul *A da profesorul note elevilor* şi gerunziul *Dînd profesorul note elevilor.*

— Aşa-numitul supin nu satisface decît parţial formula, cere un Ac. şi un D, dar nu şi un N. — *Profesorul s-a apucat de dat note elevilor.* (Nominativul *Profesorul* se datorește verbului la mod personal.)

Afirmaţia de mai sus rămîne valabilă atît timp cît cazul impus ultimului din cele două substantive (*note*) de elementul *dat* poate fi considerat acelaşi (deci acuzativ) cu al substantivului corespunzător din contextul formelor personale. Identitatea cazuală a formelor din aceste două contexte nu este clară deoarece, ca determinant al supinului, substantivul nu este comutabil cu pronumele personal [13].

— De asemenea, parţial, mai restrîns încă, pare a fi satisfăcută formula avută în vedere de participiul adjectival. Astfel, în *nota dată elevului*, de exemplu, nu este satisfăcută decît valenţa combinativă D. Determinarea substantivală în dativ nu face parte însă în limba romînă din determinările specifice verbului. O întîlnim şi în grupurile al căror centru este un adjectiv sau un adverb (*Condiţii favorabile* muncii, *A acţionat favorabil* ţie) sau o interjecţie (*Bravo* fruntaşilor).

Mai mult decît atît, modalitatea de realizare a acestei determinări pare a apropia forma în discuţie mai curînd de alte părţi de vorbire decît de verb, pentru că, la fel ca în cazul adjectivului de exemplu, determinantul pronominal-pronume personal este realizat numai de forma accentuată : *dat ţie*, ca şi *favorabil ţie*, faţă de *îţi dă* (*ţie*).

Valenţa combinativă N nu este nici ea satisfăcută. Singura construcţie care ar părea să permită afirmaţia că participiul-adjectiv impune un nominativ este cea de tipul : *Nota dată, examenul s-a terminat*, care însă catalizată are forma *Nota fiind dată examenul s-a terminat*, morfemul de nominativ fiind deci impus de gerunziu subînţeles [14].

Verbul *a deveni* se caracterizează distribuţional, cel puţin în anumite contexte, prin formula V + N + N .

Această formulă este satisfăcută în totalitatea ei de toate formele personale : *Ion, devine* (*devenea, ar deveni, să devină*) *profesor*, de infinitiv = *a deveni Ion profesor*... şi de gerunziu : *Ion devenind profesor*...

---

[13] În această poziţie, spre deosebire de altele (cf. 2.1.), deşi necomutabil cu pronumele personal substantival, îşi menţine valoarea substantivală, deoarece satisface formula (*S*)*Aj* : *Profesorul s-a apucat de dat note mari elevilor.*

[14] Nominativul şi participiul-adjectiv reprezintă un grup intonaţional diferit (caracterizat printr-o pauză între cele două elemente) de cel alcătuit din nominativ şi celelalte forme verbale. Poziţia pe o care o ocupă participiul-adjectiv în construcţiile de acest fel poate fi ocupată şi de un adjectiv propriu-zis : *Profesorul bolnav, cursul s-a suspendat* (catalizat : *Profesorul f i i n d bolnav, cursul s-a suspendat*).

Supinul satisface parțial formula : *De devenit profesor, o să devină el mai tîrziu.*

Participiul-adjectiv satisface însă, în cazul acestui verb, formula propusă în totalitatea ei, deoarece construcțiile de tipul : *Ion devenit profesor, ceilalți l-au felicitat* nu pot fi catalizate printr-un gerunziu al lui *a fi* : **Ion fiind devenit profesor, ceilalți l-au felicitat* nu reprezintă o frază marcată în limba romînă.

Compararea rezultatelor obținute din examinarea celor două verbe impune constatările : (1) Diferitele forme supuse discuției se pot grupa în două categorii — forme care satisfac total formula distribuțională avută în vedere și forme care nu o satisfac decît parțial. (2) Între cele două categorii de verbe apar deosebiri foarte importante în cazul participiului-adjectiv și anume : în cazul lui *a deveni* (și deci a întregii clase de verbe pe care o reprezintă) participiul-adjectiv satisface formula propusă, prezintă deci aceleași posibilități combinative cu a celorlalte forme discutate, pe cînd în cazul clasei reprezentate de *a da* participiul-adjectiv nu mai păstrează nici una din posibilitățile combinative ale verbului, dar are, în schimb, o comportare foarte asemănătoare cu a adjectivului. Concluzia care decurge din (2) este că paradigmele celor 2 verbe cuprind un număr diferit de forme — paradigma verbelor de tipul *a deveni* cuprinde și forma, participiu-adjectiv, formă care rămîne însă exterioară paradigmei verbelor de tipul *a da*. Generalizînd, se poate afirma că extinderea paradigmei variază de la o clasă de verbe la alta și trebuie deci stabilită pentru fiecare clasă de verbe în parte. Paradigma nu caracterizează deci verbul ca parte de vorbire decît prin zonele *comune* paradigmelor diferitelor clase de verbe. Asemenea zone comune reprezintă, de exemplu, formele personale ale verbelor.

Un alt neajuns al acestui procedeu de delimitare a paradigmei, pe lîngă cel menționat, al necesității stabilirii paradigmei fiecărei clase de verbe în parte, reprezintă și faptul că nu permite delimitarea paradigmei specifice clasei de verbe, foarte puțin numeroase, care nu admit ca adjunct nici un substantiv (*a ploua, a tuna*). Această caracteristică sintagmatică face imposibilă examinarea paradigmei lor în lumina principiului propus, iar constatarea că extinderea paradigmei variază de la o clasă de verbe la alta face riscant să le atribuim prin analogie limitele paradigmei altei clase. E drept însă că morfemul radical al verbelor din această clasă nu apare în forma cea mai labilă din punctul de vedere al apartenenței la paradigma verbală — forma participiului-adjectiv. De la verbul *a ploua* care nu admite nici un adjunct nominal, nu se derivă o asemenea formă. *Plouat* din *Copilul plouat a răcit*, conține radicalul verbului *a ploua* care satisface formula $V + Ac$, cf. : *M-a plouat.*

Putem spune deci că paradigma lui *a ploua*, care nu admite adjunct nominal, se reduce la formele comune tuturor paradigmelor, deci la ceea ce putem numi paradigma comună, și în aceste condiții delimitarea prin analogie încetează de a mai fi hazardată.

3. Procedeul de delimitare a paradigmei propus pare deci să corespundă obiectului studiat.

Diferenţele de paradigme constatate în examinarea verbelor, ca şi situaţia aberantă de care ne-am izbit în urmărirea paradigmei substantivului (cf. *Lucrează noaptea întreagă*) e probabil că se datoresc dinamicii limbii, iar rezolvarea problemei pe care o ridică presupune probabil un model dinamic [15].

[15] Conceptul de *model dinamic*, apare, într-o ordine de idei oarecum diferită, la I.I. Revzin, *Модели языка*, Moscova, 1962, p. 101.

ARTICOLUL POSESIV ÎN ROMÎNA CONTEMPORANĂ

DE

MARIA MANOLIU

În perspectivă romanică, articolul posesiv romînesc apare ca o ciudățenie balcanică greu de explicat. Acest fapt ne-a îndemnat să cercetăm funcțiile articolului posesiv din limba romînă contemporană, pentru a vedea dacă unele legături diacronice nu sînt cumva acoperite de o interpretare sincronică nesatisfăcătoare.

Pentru verificarea descrierii tradiționale ne-am servit de una dintre metodele de analiză formală contemporană și anume de analiza distributivă.

În cursul analizei am considerat ca fiind delimitate mulțimile : substantiv, pronume, adjectiv, verb, numeral.

Formele grupate sub numele de articol posesiv, *al*, *a*, *ai*, *ale*, *alor*, apar în următoarele poziții :

A. # ... Ng[1] + V # în care Ng = nume în genitiv, V = verb, # = pauză (*Ai noștri au plecat*; *Ai casei dorm*) sau # V + ... + Ng # (*Le-am trimis cărți alor tăi*).

B. # ... + Nr + (le) a # (în care Nr = numeral) : *al doilea*, *al treilea*, *a treia* etc. ... În acest context apar numai secvențele *al* și *a*.

C. # D + N + ... + Ng # (în care D = adjectiv calificativ sau determinativ, articol definit) : *Această carte a Ioanei*, *Acest caiet al Mariei*, *Un caiet al lui.* Din acest context este exclusă secvența *alor* (vezi lanțul nereperat * *Acest caiet alor mei*).

D. # Sn + ... + Ng # (în care Sn înseamnă substantiv nearticulat) : *Oameni ai casei*; *copil al nimănui.*

E # Sd + D ... + Ng # (în care Sd = substantiv urmat de articol definit) : *Copilul harnic al surorii mele.*

---

[1] Ng. = nume (substantiv sau pronume) în genitiv. Pentru interpretarea posesivului ca genitiv al pronumelui personal vezi lucrarea noastră *Genitivul pronumelui personal în limba romînă contemporană.*

F # ... + Ng + S # (în care S = substantiv) : *Al casei prag* (mai ales în limbajul poetic).

G. # N + Ve + ... Ng # (în care Ve = verb copulativ : *a fi, a deveni*) : *Cartea* (*aceasta*) *este a Ioanei.*

H. # P + ... + Ng # (în care P = pronume) : *Acela al lui.* Spre deosebire de substantiv, pronumele, ca şi formele *cel, cea, cei, cele,* nu pot fi legate la dreapta de un nume în genitiv.

1. Formele *al, a, ai, ale, alor* nu sînt secvenţe morfematice minimale. Ele pot fi divizate în segmente morfematice mai reduse ca întindere, în baza raportului de independenţă, definit ca o relaţie dintre doi termeni succesivi care nu se presupun reciproc [2]. Segmentul /a/ este comun tuturor formelor articolului posesiv, apare fie cu /e/, fie cu /i/, fie cu /le/. Segmentele /l/, /i/, /le/, /lor/, nu apar singure, fără /a/ dar pot fi înlocuite prin zero şi de aceea pot fi considerate ca segmente independente de *a* [3]. Această segmentare se poate face, de pildă, prin substituţiile efectuate într-un context de tipul :

I # ... + Sg # : Al casei
A casei
Ai casei
Ale casei
Alor casei

Segmentele /l/, /le/, /i/, /lor/, pot fi grupate în aceeaşi clasă particulară de morfeme {L} în baza contextului comun # A + ... Sg #.

Dacă extindem analiza şi la alte tipuri de contexte constatăm că nu totdeauna ocurenţele *a* pot fi considerate ca aparţinînd aceluiaşi segment morfematic.

1.1. Considerăm contextele : II # ... + *l* + Ng + V # şi III # ... + *l* + Nr + lea + V # (De exemplu : *Al nostru pleacă* ~ *Al treilea pleacă*).

Ocurenţele *a* din faţa unui substantiv în genitiv sînt identice fonematic cu ocurenţele *a* din faţa numeralelor urmate de *-lea*, dar nu au distribuţie similară. De pildă, se poate spune *secolul al treilea*, dar nu **secolul al vitezei. Al* în faţa numeralului poate fi precedat de un substantiv articulat, în timp ce *al* urmat de substantiv în genitiv exclude vecinătatea imediată în stînga a articolului, definit. Pentru determinarea diferenţei în distribuţie dintre *al* + *Ng* şi *al* + *lea* compară de asemenea : *un copil al Ilenei învaţă bine*, cu **un copil al treilea învaţă bine.*

Aceasta înseamnă că ocurenţele *a* trebuie împărţite între două segmente morfematice : unul format din ocurenţele care se aşază în faţa substantivului în genitiv (Asg), celălalt, segmentul A nr, format din ocurenţele care se combină cu numeralul cardinal urmat de -lea sau -a.

Anr + *l* apare numai cu *-lea* (*al treilea, al zecelea*), în timp ce Anr apare numai cu -a (*a treia, a zecea*), iar *-lea* apare numai cu *al*, iar *-a* numai cu *a.* S-ar părea deci că *al* şi *-lea*, pe de o parte, *a* şi *-a* pe de altă parte sînt segmente interdependente şi trebuie considerate ca părţi ale

---

[2] Zellig S. Harris, *Methods in structural linguistics*, Chicago, (1960), p. 21.

[3] Vezi *Partial and Seeming Independence* la Zellig S. Harris, *loc. cit.*, par. 12.3 *Apendice*.

unor morfeme discontinui [4] : /*al* ... *lea*/ și /*a* ... *a*/. Ele se pot izola din corpul numeralului ordinal datorită faptului că apar cu diverse forme de numeral : *trei* (*al treilea, a treia*), *zece* (*al zecelea, a zecea*) etc. Comparînd însă enunțuri ca *Al treilea pleacă* — *A treia pleacă* — *Trei pleacă*, /al ... lea/ se poate segmenta în /*a* ... *a*/ și /*l* ... *le*/. Într-adevăr, apariția lui *A nr* cere prezența segmentului -*a* după numeralul cardinal iar -*a* nu poate să apară fără Anr, dar poate să apară fără /l/. *Le* apare sau dispare în funcție de segmentul imediat următor lui Anr : -*l* sau zero. Segmentul -*l* din secvența *al* din fața numeralului ordinal poate fi izolat de Anr datorită faptului că poate fi înlocuit prin zero.

Așadar, segmentele care se combină pentru a forma numeralele ordinale din limba romînă contemporană sînt : /*anr* ... *a*/, /*l* ... *le*/ ; /*zero*/ ; *trei* ; *patru, cinci, zece* etc., secvențe identice din punct de vedere fonematic cu numeralele cardinale.

1.2. Considerăm contextele II # ... + {L} + Ng + V # și IV # D + Sk + ... + {L} + Ng + V # (în care D = articol nehotărît, adjectiv calificativ sau determinativ Sk = substantiv la un caz oarecare). De exemplu : *Al tău vorbește* și *Un elev al tău vorbește*. Comparînd enunțuri rezultate din completarea contextului IV ca :

Elev al mamei
Elevă a mamei
Eleve ale mamei
Elevi ai mamei

se poate ajunge la următoarea segmentare /elev/, /a/, /zero ... l/, /ă ... ... zero/, /e ... le/, /i ... i/.

Ocurențele *a* precedate de substantiv din contexte de tipul IV (A IV) au un comportament diferit de cele ale lui *a* din contexte de tipul I, II, neprecedate de substantiv (Ap.) A IV nu poate fi urmat de secvența -*lor* (vezi lanțul nereperat **Elev alor mei* dar *Le-am spus alor mei*). Contextul II nu poate fi extins prin așezarea unui adjectiv în stînga (*Al meu vorbește* dar nu **Harnic al meu vorbește*), în timp ce contextul IV poate fi extins prin intercalarea unui adjectiv în fața lui *a* (comp. *Acest copil al tău* cu *Acest copil harnic al tău*). Așadar, Ap + Ng nu poate să apară în contextul A + ... + Ng, în timp ce A IV (S + a IV + Ng) poate să apară în contextul A + ... + Ng (în care A = adjectiv).

Rezultă că A p și A IV, deși identice din punct de vedere fonematic, nu sînt similare ca distribuție și nu pot fi considerate ca ocurențe ale aceluiași segment morfematic. Notăm ocurențele *a* precedate de substantiv prin sA și cele neprecedate de substantiv prin *A*.

Același comportament cu sA din contextul IV îl au și ocurențele *a* din următoarele contexte :

V # Sn + ... + Ng # (vezi contextul D) : Comp. *Copil al nimănui* cu *Copil sărman al nimănui* !

VI # Sd + D + ... + Ng # (vezi contextul E) : Comp. *Copilul harnic al mamei* cu *Copilul harnic* (*și*) *drag al mamei*.

[4] Vezi procedeul de reunire în morfeme discontinui a secvențelor parțial dependente nevecine (*partially dependent non-contiguous sequences*) la Zellig S. Harris, *op. cit.*, par. 12.3.2.4.

VII # Ve + ... + Ng + S # : Comp. *E-al casei prag* — *E roșu al casei prag.*

VIII # P + ... + Ng # : Comp. *Ce caiet vrei?* — *Acela al Ioanei* cu *Acela albastru al Ioanei.*

Comportamentul similar al ocurențelor *a* din contextele V, VI, VII, VIII ne permite să le grupăm împreună cu ocurențele lui sA în același segment morfematic.

Întrucît toate contextele în care apare sA au ca element constant un grup de două substantive dintre care cel puțin unul este în genitiv, grupul (S Sg) va fi considerat ca trăsătură distribuțională caracteristică segmentului (sA).

1.3. Secvențe identice din punct de vedere fonematic cu A și sA se regăsesc și în contexte ca cele de tipul IX : S + ... + Nr + S (*Mamă a doi băieți*). Aceste ocurențe sînt însă diferite ca distribuție față de A, (sA) cît și de /anr ... a/.

Comp. (1) *Mama a trei fete* cu **Mama a treia fete*
(1) *A treia fată pleacă* cu **A trei fată pleacă*
(2) *A mea pleacă* dar nu **A doi pleacă*
(3) *Mama a trei fete* dar nu **Mama a casei fete*
sau *A mamei fată* dar nu **A trei fată*

A + Nr cardinal apare în contextul # S + ... + Nc + S # (în care Nc = numeral cardinal) și nu poate să apară în contextul # ... + Nc + + S + V #, în timp ce *a* + numeral ordinal apare în contextul # ... ... No + S + V # și nu poate să apară în contextul S + ... + Nc + S #

sA poate să apară în contextul # ... + Ng + S #, din care este exclus *a* + numeral cardinal, iar *a* + numeral cardinal apare în contextul # Sd + ... + Nc + S #, în care nu este admis sA (*S_λ + ... + S + s).

În sfîrșit, A apare în contextul # ... + Ng + V #, din care este exclus *a* + numeral cardinal.

În afară de aceasta, *a* + numeral cardinal poate fi substituit printr-o prepoziție : Comp. *Mamă a trei copii* — *Mamă cu trei copii* dar *Mamă a copiilor* și nu **Mamă cu copiilor* (cel mult se poate spune *Aleargă mama în jurul copiilor*, dar atunci contextul se schimbă : *mamă* devine *mama*).

Posibilitatea de substituție prin prepoziție confirmă interpretarea lui *a* + numeral cardinal ca prepoziție : Apr.

2. Din segmentarea efectuată în par. 1 au rezultat următoarele segmente morfematice : /anr ... a/, /l ... le/, A, SA și Apr.

Întrucît primele două nu sînt identice din punct de vedere fonematic și nici distribuțional cu A și sA, iar Apr s-a dovedit a fi prepoziție, ele nu vor mai constitui obiectul analizei care urmează.

2.1. Morfemul A poate fi înlocuit în cel puțin un context prin substantive nearticulate.

Comp. *Ai noștri merg*
Copiii noștri merg
Ale noastre merg
Copilele noastre merg

Aceasta înseamnă că A este un substitut al secvenței *N* + *M* în care

N = temă substantivală și M = morfem de gen, număr și caz. Această relație de substituție este caracteristică pro-morfemelor nominale. Faptul apare cu atît mai evident cu cît întreaga secvență A + L, ca oricare alt pronume (de persoana a III-a), poate fi înlocuită totdeauna printr-un substantiv articulat. Secvența A + L are deci caracter pro-nominal. Este adevărat că secvența A + L nu poate să apară fără genitiv, dar, după principiul independenței parțiale, A + L poate fi considerată ca secvență independentă de genitiv întrucît ea poate fi înlocuită printr-o secvență independentă de acesta și anume printr-un substantiv.

A + L și pronumele personal de persoana a treia /PIII/ pot fi reduse la o singură unitate prin substituția cu substantivul. Acesta apare atît în contextele lui A + L cît și ale pronumelui /PIII/ [5].

Ca substitut al substantivului, A se combină și cu -lor, morfem de dativ, pentru a da naștere unei forme pronominale de genitiv-dativ: *alor* (*Le-am spus alor mei*).

Pronumele genitival A + L se găsește într-o situație asemănătoare cu pronumele spaniol *lo*, *la* sau cu pronumele francez *le*, *la* care apar în fața adjectivelor sau ale pronumelor posesive (sp. *lo bueno*, *el mio*; fr. *le beau*, *le mien*) [6], în sensul că nu pot să apară singure, între pauze, reiau un substantiv exprimat anterior fără nici o indicație în ceea ce privește distanța sau determinarea, întocmai ca pronumele personale de persoana a treia (cf. *Ion și Ileana au cumpărat cîteva cărți. Ale Ilenei sînt mai interesante*), pot fi substituite printr-un substantiv și apar în poziții din care sînt excluse pronumele personale. În romînă nici un pronume în afară de A nu pot fi legate direct la dreapta de un nume în genitiv, ci numai prin mijlocirea lui sA (*Acela al Mariei* și nu **Acela Mariei.* În franceză nici o formă de pronume personal în afară de *le* nu poate fi legată la dreapta de un adjectiv sau de un pronume posesiv).

Așadar, dezvoltarea secvenței A + L în pronume se încadrează în tendința general romanică de a crea substitute nominale chiar în cazul în care se însoțesc de determinante (adjective sau nume în genitiv). Deoarece romîna este singura limbă romanică în care există o formă substantivală de genitiv, pronumele a dezvoltat atît o variantă pozițională pre-genitivală cît și una pre-adjectivală *cel* (*cel frumos*).

2.2. Segmentul sA + L, caracterizat prin prezența grupului (S Sg), poate fi substituit în cel puțin un context printr-o secvență independentă de Sg și anume prin articol definit [7].

Comp. *Sînt oameni ai casei* — *Sînt copil al nimănui*
Sînt oamenii casei — *Sînt copilul nimănui*

Așadar sA este substituibil prin $(l \sim \theta)^7$.

---

[5] Vezi la Zellig S. Harris principiul reducerii segmentelor morfematice diferite din punct de vedere fonematic, în distribuție complementară, *op. cit.*, § 13.4.21.

[6] Interpretarea formelor sp. *lo*, fr. *le* ca pronume aparține lui Bernard Pottier: pentru fr. *le* vezi *Systématique des éléments de relation*, Paris, (1962), p. 76—77; pentru sp. *lo*, *el* vezi *Introduction à la philologie hispanique*, p. 60—61.

[7] Articolul definit este el însuși format dintr-o suită de segmente morfematice: indicele „definitului", cel al genului și numărului, și unul al cazului. Din compararea secvențelor: *elevul*,

Este adevărat însă că sînt mai numeroase cazurile în care substituirea aceasta nu este posibilă (vezi contextele V, VI, VII, VIII). Această situație relevă faptul că sA tinde să se transforme dintr-un element parțial independent de substantiv într-un morfem subordonat genitivului. Procesul nu este însă încheiat. Atît timp cît există cel puțin un context în care apare grupul (S Sg) dar sA poate lipsi, poate fi înlocuit printr-o secvență independentă de grupul (S Sg), SA nu poate fi interpretat ca dependent de genitiv. Interpretarea secvențelor *al*, *a*, *ai*, *ale*, ca părți ale unui morfem discontinuu de genitiv[8] nu este justificată de comportamentul distribuțional actual. Pentru a susține această interpretare este necesar să se demonstreze că sA depinde de morfemul de genitiv al substantivului, cel puțin în cazurile în care însoțește grupul (SSg) și că genitivul nu poate să apară în grupul (SSg) decît precedat de sA. Așa cum am arătat mai sus, acest fapt este nedemonstrabil pentru faza actuală a limbii romîne.

Dezvoltarea unui morfem independent care apare în fața unuia dintre cele două substantive din grupul nominal SSg se încadrează de asemenea în tendința general romanică de a folosi ca elemente de relație morfeme independente, prepuse substantivului subordonat, prepoziții.

Dar și în această direcție limba romînă se dovedește a avea o structură originală, cu totul diferită de a celorlalte limbi romanice.

În limba romînă, articolul definit este obligatoriu cînd urmează un determinant genitival. În această poziție, opoziția *-ul* „definit" $\sim$ *un* „nedefinit" se suspendă (comp. *Copilul Ioanei* $\sim$ **Un copil Ioanei*). Și totuși opoziția semantică „definit" — „nedefinit" se poate realiza și în acest caz prin alte mijloace și anume cu ajutorul morfemului sA (comp. *Un caiet al elevei — Caietul elevei*). În această poziție, *un* nu mai este expresia valorii „nedefinit" [9]; dovadă faptul că el poate să lipsească : *Copil al nimănui — copilul nimănui.*

În afară de aceasta, morfemul sA se unește cu morfeme din clasa L , care intră în acord cu morfemele de gen, număr și caz ale substantivului regent și precizează astfel sensul raportului de dependență dintre Sg și S în cazul în care Sg se așază în fața lui S sau cînd, între cele două substantive, se intercalează o serie de alte determinante. Acest fapt contribuie la menținerea unei mai mari libertăți în ceea ce privește ordinea cuvintelor în cadrul vorbirii și creează posibilități mai numeroase de exprimare a emfazei [10].

---

elevului, elevii, elevilor, eleva, elevei, elevelor, elevele obținem : ($1 \sim \theta$) „definit"; (zero) „masculin singular; ($i \sim \theta$) „masculin plural"; ($a \sim \theta$) „feminin singular"; ($e \sim \theta$) „feminin plural"; (zero) „nominativ"; ($ui \sim or \sim i$) „genitiv sau dativ".

[8] P. Toma, SCL, XIV (1963), p. 200—201.

[9] Aș spune că în acest caz *un* reia valoarea numerică : *unu*; comp. pt. sens : *Un copil al Ioanei este cuminte* („Unul dintre copiii Ioanei") — *Copil* (*sărman*) *al Ioanei* ! (Nu se știe dacă Ioana are un singur copil sau mai mulți).

[10] În poezie, ordinea SgS este de multe ori preferată. Într-o pagină de poezie luată la întîmplare din volumul M. Eminescu, *Poezii*, Buc., 1958, p. 454 am găsit 6 grupuri SgS (*ale lui zile*; *ale păsărilor spuse*; *a frunzelor sunare*; *al paserilor grai*; *a firii dulce limbă*; *a lanurilor zînă*) și nici un grup S + Sg.

Articolul (1 ~ θ) cumulează în fapt două funcții; una homoplană, sintagmatică, de indice de legătură între substantiv și determinantul postpus (de obicei necalificativ-comp. : *copil frumos* și *copilul frumos; copilul acesta, copilul nostru, copilul mamei* dar nu **copil acesta, *copil nostru, *copil mamei*-), cealaltă, heteroplană, de indice al valorii „definit" (comp. *zboară păsări* ~ *zboară păsările*).

În schimb, sA este numai indice de legătură în grupul SSg- de aici relația de substituție cu (1 ~ θ) —, indiferent la valoarea de „definit" sau „nedefinit" (Comp. *copilul acesta al Ioanei*, unde *al* apare împreună cu *-l*, indice al „definitului" și (*un*) *copil al Ioanei*, unde *al* apare împreună cu indicele „nedefinitului" — substantiv nearticulat enclitic și *un*).

2.3. Anr, care formează prima parte din morfemul discontinuu din corpul numeralului ordinal, prezintă o serie de caractere comune cu așa-zisul articol care precede în mod obligatoriu numeralele ordinale din alte limbi romanice : nu poate fi substituit printr-un nume (comp. *Al treilea* dar nu **Copilul treilea*; fr. *Le troisième* dar nu **Enfant troisième* sau **Troisième enfant*) și însoțește numeralul ordinal atît în cazul în care apare singur cît și în cazul în care este însoțit de un substantiv (*Al treilea copil pleacă mîine — al treilea pleacă*; fr. *Le troisième enfant partira demain — Le troisième partira demain*). În celelalte limbi romanice, forma morfemului pre-numeral coincide cu cea a articolului hotărît, ș poate fi substituit prin articol nedefinit (*un troisième enfant*). În romînă, unde articolul definit devine un morfem postpus substantivului, s-a preferat forma *a*, care reprezintă varianta pozițională a pronumelui personal în combinație cu substantive în genitiv și nu *cel*, pre-adjectival, probabil, datorită faptului că, în genere, numeralul (ordinal) se comportă mai degrabă ca un nume decît ca un adjectiv (comp. și *cel de-al treilea* cu *cel de aur* și nu **cel al treilea*, dar *cel bun*). În cele din urmă a din fața numeralului a pierdut caracterul independent pronominal și s-a transformat în parte a morfemului discontinuu care exprima valoarea de „numeral ordinal". De altfel *a* se constituie în morfem înainte ca *cel* să se specializeze ca variantă pronominală pre-adjectivală.

Celelalte limbi romanice nu sînt sensibile la diferența pre-nume pre-adjectiv pentru simplul fapt că nu folosesc variante ale pronumelui personal urmate de atribute substantivale [11].

CONCLUZII

1. Secvențele *al*, *a*, *ai*, *ale*, *alor* pot fi divizate în : segmentele morfematice */a/*, */l/*, */i/*, */le/*, */lor/*.

2. În baza principiului distribuției similare se poate dovedi faptul că ocurențele *a* nu aparțin aceluiași segment morfematic. Segmentul

[11] Vezi totuși fr. populară : „*j'en ai des au poil*", B. Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris (1962), p. 77.

morfematic *sA* este caracterizat prin trăsătura distribuțională : *SSg* (grup de două substantive în care cel puțin unul este în genitiv) ; segmentul *A*, caracterizat prin prezența unui nume în genitiv, exclude determinarea adjectivală prepusă. Ocurențele *a* din fața numeralului ordinal se comportă ca părți ale unui segment morfematic discontinuu /a ... a/.

3. Segmentele morfematice *sA* și *A* sînt identice fonematic, dar nu pot fi considerate ca variante ale aceluiași morfem pentru că intră în relații de substituție diferite : *sA* poate fi înlocuit printr-un articol definit în cel puțin un context ; *A* poate fi înlocuit printr-un substantiv nearticulat.

CONTRIBUȚII LA CLASIFICAREA DIALECTELOR FRIULANE *

DE

MARIA ILIESCU

Deși retoromana de est, friulana, este mai unitară din punct de vedere lingvistic decît re oromana centrală și occidentală, ea prezintă totuși diferențe dialectale destul de însemnate, care nu au fost studiate suficient pînă acum [1]. O primă încercare de clasificare științifică a acestor dialecte a fost făcută de G. Francescato, în articolul citat mai sus. El distinge șase tipuri de dialecte, după cum urmează :

1) un tip marginal (care cuprinde extremul vest : Erto, Claut, Forni di Sopra și di Sotto)

2) un tip central (Udine și regiunea din sudul acestui oraș)

3) un tip gorizian (vorbit între Gorizia, Aquileia și Monfalcone)

4) un tip occidental (Maniago, Spilimbergo etc.)

5) un tip ,,collinar'' (la nord de Udine)

6) mai multe tipuri carnice (în extremul nord al Friulului). În cele patru anchete făcute pînă acum la vorbitorii de limbă friulană din țara noastră [2], am încercat, prin chestionarul minimal pe care l-am folosit, să identific din ce anume tip de grai face parte fiecare colonie și prin ce trăsături distinctive se caracterizează față de celelalte. Intenția mea a fost, de asemenea, să văd în ce măsură datele obținute confirmă sau infirmă clasificarea propusă de Francescato.

Iată rezultatele acestei prime investigații.

Friulanii veniți în țara noastră la sfîrșitul secolului trecut vorbesc graiurile specifice localităților din care erau originari, graiuri ale căror

---

* Vezi versiunea în limba germană, în ,,Revue roumaine de linguistique", IX (1964), nr. 1.

[1] Vezi în această problemă și G. Francescato, *Premesse per una classificazione dei dialetti Friulani* în ,,Il Tesaur", 4—6, 1955, p. 17—60.

[2] Vezi *Vorbitori de limbă retoromană pe teritoriul țării noastre*, în St. C. Șt., Iași, seria Filologie (1963), nr. 2 (sub tipar).

caracteristici le-au păstrat cu multă fidelitate. Aceştia reprezintă trei tipuri diferite de dialecte friulane, după cum urmează:

A) colonia de la Greci, (raionul Măcin) originară din Maniago, Barcis şi Poffabro vorbeşte un dialect occidental, de dincolo de rîul Tagliamento (se încadrează deci în tipul 4 propus de Francescato) [3];

B) colonia din munţi, originară din nordul Friulului din munţii carnici (de la Ovaro, Prato Carnico, Pontebba) vorbeşte un dialect „carnic" (se încadrează deci în tipul 6 propus de Francescato);

C) colonia de la Craiova, originară din şesul Goriziei (de la Cormons şi Gradisca) vorbeşte un grai apropiat de cel „central" de la Udine (deşi ar fi trebuit să se încadreze în tipul 3, propus de Francescato).

Deosebirile între aceste graiuri constau mai ales în trăsături fonetice. În cercetarea de faţă m-am ocupat de trei dintre acestea, şi anume:

a) tratamentul lui *a* latin final neaccentuat;

b) tratamentul vocalelor latine accentuate deschise şi închise;

c) tratamentul oclusivelor velare latine urmate de *a*, *e* şi *i* [4].

a) În ceea ce priveşte situaţia lui *-a* final latin neaccentuat, el este redat tot prin *a* în dialectul occidental vorbit la Greci şi într-o parte a graiurilor carnice vorbite în regiunile muntoase de la noi (Retezat, Lotru, Sebeş), şi anume la vorbitorii originari din Prato Carnico: *casa* < lat. *casa*. Vorbitorii originari de la Ovaro şi Pontebba au *-e* în loc de *-a*, ca şi majoritatea grupului de la Craiova, originari din jurul Goriziei: *case* [5]. Francescato [6] arată că grupul gorizian e caracterizat prin *-a* final.

b) Mai complicat este tratamentul vocalelor latine scurte şi lungi, respectiv deschise şi închise. În friulană au avut loc două diftongări: prima, a lui ę şi ǫ în silabă deschisă şi închisă a avut ca rezultat diftongi ascendenţi cu accentul pe al doilea element, numiţi de Ascoli „organici": *ié* şi *ué* (< *uó*): *piél* < *pĕllis*, *ruéde* < *rŏta*. Excepţiile sînt puţine [7].

Urmat de *r*, diftongul *ié* se deschide în unele dialecte la *iá*; în aceeaşi poziţie *ué* se deschide întotdeauna la *ua*: *fiár* < *fĕrrum*; *fuárfa* < *fŏrficem*. Diftongul *ué* mai poate avea şi alte variante poziţionale ca, de exemplu, *uí* atunci cînd urmează *n*: *puínt* < *pŏntem*. În majoritatea dialectelor diftongii „organici" de care a fost vorba pînă acum se reduc la *î*, respectiv *û* [8], dacă provin din silabă latină deschisă şi se găsesc în friulană în silabă finală închisă accentuată sau în monosilabe: *dîš* < *dĕcem*; *fûk* < *fŏcum*. A doua diftongare, care a fost ulterioară, a avut

---

[3] Nu există pînă în momentul acesta încă nici o descriere a acestei varietăţi de grai, socotită deosebit de interesantă din punct de vedere dialectologic. (Vezi G. Francescato, *Ancora su una classificazione dei dialetti friulani*, în „Il Tesaur", 1956, 1—3, p. 7.)

[4] Foarte interesant şi variat pare să fie şi tratamentul sibilantelor, pe care încă nu l-am putut trata aici din lipsă de material suficient.

[5] În vorbirea unor subiecte de la Breasta-Creţeşti acest *-e* are un timbru foarte asemănător cu *ă* romînesc, de care a fost apropiat şi de Ascoli în lucrarea de tinereţe *Sull'idioma friulano e sulla sua affinita colla lingua valaca*, Udine, 1846. În legătură cu această problemă vor trebui făcute ulterior studii de fonetică experimentală comparată.

[6] *Premesse per una classificazione dei dialetti Friulani*, în „Il Tesaur", 4—6, 1955, p. 19.

[7] Semnalăm numai pe ę + *n* sau *m* + consoană care a dat *-in*, respectiv *-im*: *dint* < *dĕntem*, *arint* < *argĕntum*; *timp* < *tĕmpus*. Cf. rom. *dinte*, *argint*, *timp*.

[8] Semnul ^ arată în cazul de faţă că este vorba de vocale „forte" şi lungi.

ca urmare trecerea în unele dialecte friulane a lui ę și ǫ în silabă deschisă la diftongii descendenți *éi* și *óu* cu accentul pe primul element : *néif* < *nīvem*; *vóuš* < *vōcem*.

În lumina celor expuse, să vedem cum se comportă cele trei dialecte friulane vorbite la noi în țară în ceea ce privește vocalele :

A. Colonia de la Craiova reduce pe *ié* și pe *ué* în condițiile amintite la *î* și *û*, dar nu diftonghează pe ę și pe ǫ. Astfel se păstrează opoziția între vocalele deschise și închise latinești în silabă deschisă[9] : *dîš* și *fûk* față de *nêf* și *vôš*. În graiul acestor coloniști diftongul *ié* e deschis pînă la *iá* atunci cînd urmează un *r* : *fiár* < *fĕrrum*.

B. Colonia din munți reduce și ea pe *ié* și *ué* la *î* și *û* dar diftonghează pe ę și pe ǫ la *éi* și *óu*. Și aici opoziția între vocalele deschise și închise latinești în silabă deschisă e păstrată : *dîš* și *fûk* față de *néif* și *vóuš*. Diftongul *ié* rămîne neschimbat și în fața lui *r* : *fiér*.

C. Colonia de la Greci diftonghează și ea pe ę și pe ǫ la *éi* și *óu* dar în locul lui *î* și *û* din *ié* și *ué* din silabă deschisă latină și silabă închisă finală friulană găsim tot diftongii *éi* și *óu*[10]. În felul acesta dispare de astă dată opoziția între vocalele deschise și închise latinești în silabă deschisă[11] : *déiš* și *fóuk*, față de *néif* și *vóuš*. Și în acest grai diftongul *ié* rămîne neschimbat cînd e urmat de *r*.

Pînă aici rezultatele noastre concordă cu ale lui Francescato, expuse în articolul citat. Interesant este însă că în vorbirea subiectelor anchetate la Greci, alături de diftongul *éi*, ca rezultat al lui ę, apare și diftongul *ié*; *piét* < *pĕdem*, *miél* < *mel*, *čiél* < *caelum*, dar *déiš* < *dĕcem* (răspunsuri date de Guerino Roman Vals); *čéil*, *méil*, dar *pié* (răspunsuri date de Bruno Rosa). Deoarece azi nu se mai aude diftongul *ié* în condițiile și regiunile care ne interesează pe noi[12] pare să fie vorba în acest caz de un element arhaic și nu de o influență vențiano-italiană.

AIS-ul, care a anchetat 13 puncte din Friul, înregistrează și el unele forme izolate cu *ié*. Astfel, la harta 163 ,,picior'' apare : *pyé* la Ronchis și Aviano. În această din urmă localitate, foarte apropiată de Maniago, de unde sînt originare subiectele de la Greci, s-a răspuns de fapt *pyę* la singular și *péyș* la plural. Cercetînd volumul anexă al AIS-ului adică : Jaberg und Jud, *Der Sprachatlas als Forschungsinstrument*, Halle/Saale, 1928, aflăm că subiectele care au dat cele două răspunsuri cu diftongul ascendent sînt născute în 1873 (cel din Ronchis) și 1869 (cel din Aviano). Acești informatori făceau parte, așadar, din aceeași generație cu cei care au venit în Romînia.

Graiul friulanilor din Greci mai prezintă și alte trăsături interesante în ce privește vocalismul, care, după cîte știu, nu au fost semnalate pînă acum. Astfel ǫ latin în silabă deschisă inițială și mediană și ǫ în silabă închisă, care în toate graiurile este reprezentat prin diftongul ascendent *ué* (cu varianta pozițională *uí*), este redat în mod consecvent prin *o*. În loc de

[9] Cf. G. Francescato, *La dittongazione friulana*, în ,,L'Italia Dialettale'', XXIII, 1959, p. 51.

[10] Cauzele acestei situații vor fi discutate în alt articol.

[11] *Ibidem*, p. 52.

[12] Faptul mi-a fost comunicat oral de prof. Francescato.

scuéle (< *scŏla*), *ruéde* (< *rŏta*), *puínt* (< *pŏntem*), *rišpuínt* (< *respondent*), *uéš* (< *ŏssem*) avem în acest grai *šcola*, *roda*, *pont*, *rišpont*, *vos* [13].

În cazul de față faptele contravin celor afirmate de Francesca o în articolul *Punti di vista moderni nello studio del vocalismo ladino*, în „Sot la Nape”, 1958, 10, p. 39 unde se afirmă că : „toate tipurile dialectale friulane prezintă diftongii provenind din lat. vulg. *ę*, *ǫ* în poziție slabă”.

Ar putea fi vorba eventual de reducerea diftongului ascendent *uó* la *o*, care în acest dialect n-a ajuns să se deschidă la *ué*. Presupunerea aceasta e sprijinită de formele *rwóda*, *kwål* și *vwǫ́ṣ* înregistrate la Aviano (punct 337).

Va trebui examinată desigur și posibilitatea unei influențe venețiano-italiene.

c) O altă trăsătură prin care se diferențiază graiurile friulane este tratamentul oclusivelor velare latine *c* și *g* urmate de *a*, *e* și *i*.

A) Colonia de la Craiova prezintă următoarea situație :

C + *a* (și *ti̯* primar și secundar) sînt redate prin africata *č* : *čan* < *cane*, *marčel* < *marti̯el* < *martĕllum*.

C + *e*, *c* + *i* sînt redate prin *s* : *sinc* < *cinque* < *quinque* ; *sera* < *cera*.

Astfel *c* + *e*, *c* + *i* și *s* ajung toate să fie redate prin același sunet *s* : *siet* < *sĕptem*.

G + *a* (și *di̯* primar și secundar) sînt redate prin africata *ǧ* : *ǧal* < *gallum* ; *viǧel* < *vidi̯el* < *vitĕllum*.

G + *e*, *g* + *i* (și *i̯*) sînt redate prin *z* : *zenoli* < *genuclum*, *zovin* < *iuvenem*.

B) Coloniile din munți și de la Greci prezintă un sistem consonantic mai bogat, trifonematic :

C + *a* (*ti̯* primar și secundar) sînt redate prin oclusiva prepalatală *ć*, C) specifică graiurilor retice : *ćan*, *marćel*.

C + *e*, *c* + *i* sînt redate prin africata *č* : *činc*, *čere*.

G + *a* (și *di̯* primar și secundar) sînt redate prin *ǵ* : *ǵal*, *viǵel*.

G + *e* și *g* + *i* cît și *i̯* sînt redate prin africata *ǧ* : *ǧenoli*, *ǧovin*. Deci prin tratamentul oclusivelor velare latine urmate de *a*, *e* și *i* graiul din Gorizia respectiv cel din Craiova se opune graiurilor carnice și occidentale.

Din punct de vedere diacronic, sistemul trifonematic este mai vechi ; cel bifonematic s-a născut prin reducerea celui dintîi [14].

Întorcîndu-ne acum la problema caracteristicilor dialectale ale coloniilor de friulani din țara noastră ajungem la următoarele concluzii :

Graiul coloniei de la Greci, originară din vestul Friulului, se caracterizează prin următoarele : a) păstrarea lui *a* final latin neaccentuat ; b) pierderea opoziției între vocale deschise și închise latinești în silabă deschisă ; păstrarea nealterată a diftongului *ié* în fața lui *r* ; c) sistem trifonematic : *ć*/*č*/*s* și *ǵ*/*ǧ*/*z*.

Graiul coloniei din munți (originară din nordul Friului) se caracterizează prin : a) transformarea parțială a lui -*a* la *e* ; b) păstrarea opozi-

---

[13] AIS-ul înregistrează, tot la Ronchis (punct. 357), forme asemănătoare : *gróṣ*, *rǫ́de*, dar *vwéṣ*, *kwę̂l* (< *cŏllum*).

[14] Pentru această problemă vezi G. Francescato, *Consonanti prepalatali e palatali in friulano*, în *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, CXVII, 1958—59 și Maria Iliescu, *Contribuții la problema palatalelor și prepalatalelor în friulană*, în RFRG, 1, 1963.

ţiei între vocalele deschise şi închise în silabă deschisă; păstrarea diftongului *-ié* în faţa lui *r*; c) sistem trifonematic: *č/č/s* şi *ğ/ğ/z*.

Graiul coloniei din Craiova (originară din sud-estul Friului) se caracterizează prin: a) transformarea lui *a* latin final neaccentuat la *e*; b) păstrarea opoziţiei dintre vocalele deschise şi închise în silabă deschisă; deschiderea diftongului *ié* la *iá* în faţa lui *r*; 3) sistem bifonematic *č/s* şi *ğ/z*.

Dacă considerăm datele de mai sus din punct de vedere al caracterului conservator sau inovator al dialectelor, graiul din Greci pare cel mai conservator, graiul din Craiova cel mai inovator, iar cel din munţi ocupă o poziţie intermediară.

În ce priveşte clasificarea propusă de Francescato, ea este în mare măsură confirmată de rezultatele obţinute de noi.

	A. Latina	A. Colonia de la Craiova (originară din Cormons şi Gradisca)	B Colonia din munţii Retezat, Sebeş, Lotru (originară din Pontebba, Ovaro, Prato, Carnico)	C. Colonia de la Greci (originară din Maniago, Barcis, Poffabro)
	a) a final	e : *case<casa*	e : *case* (la Pontebba şi Ovaro)	
			a : *casa* (Prato Carnico)	a : *casa*
în silabă deschisă latină; în silabă închisă în friulană	b) ę	ī : *dīš < dĕcem* (prin reducerea diftongului *ié*)	ī : *dīs*	éi : *déiš* (ié : *piéd*)
	ǫ	û : *fûk < fŏcus* (prin reducerea diftongului *uó/ué*)	ū : fûk	óu : *fóuk*
	ẹ	ê : *nêf < nivem*	éi : *néif*	éi : *néif*
	ọ	ô : *vôš < vōcem*	óu : *vóuš*	óu : *vóuš*
în silabă închisă latină	ę	ié : *piél < pĕllis*	ié : *piél*	ié : *piél*
	ę vor *r*	iá : *fiár < fĕrrum*	ié : *fiér*	ié : *fiér*
	ǫ	uá : *puínt < pŏntem*	ué/uí : *gruéš*	o : *gros*
		uá : *fuárt < fŏrtis*	*uá : fuárt*	uá : *fuárt*
surde	c) c+a, t+i̯ (primar şi secundar)	č : *čan < canis; marčel < < marti̯el < martĕllum*	c̋ : *c̋an, marc̋el*	c̋ : *c̋an, marc̋el*
			č : *čink*	č : *čink*
	c+e şi i	s : *sink < cinque < quinque*		
	S	s : *siét < septem*	s : *siét*	s : *siét*
sonore	g+a, *d*+i̯ (primar şi secundar)	ğ : *ğal < gallus; viğel < vidi̯el < vitĕllus*	ğ̋ : *ğ̋al, viğ̋el*	ğ̋ : *ğ̋al, viğ̋el*
	g+e şi i, i̯	z : *zenoli < genuclum; zovin < i̯uvenis*	ğ : *ğenoli, ğiovin*	ğ : *ğenoli, ğiovin*

II. PROBLEME DE FONOLOGIE DIACRONICĂ SPANIOLĂ *

DE

MARIUS SALA

Prof. Bertil Malmberg a publicat în timpul din urmă o serie de articole consacrate explicării evoluției suferite de sistemul fonologic al limbii spaniole [1], în care privește această evoluție dintr-un punct de vedere în parte nou, „combinînd metoda strict structurală cu o metodă istorică și socio-lingvistică. Nici o metodă m e c a n i c ă — fie vechea metodă fonetică, cu explicațiile sale articulatorii și psihologice, fie metoda structurală « economică » — nu explică singură nici c u m nici d e c e evoluează limba" (*SL* XV, p. 57).

Ocupîndu-se de evoluția fonetismului spaniol, un loc de seamă în discuțiile teoretice ale prof. Malmberg îl ocupă problema c a u z e l o r care stau la baza schimbărilor prezentate în articolele sale. Două sînt principiile invocate de Malmberg în explicațiile date.

---

* Vezi versiunea în limba franceză în „Revue roumaine de linguistique", IX (1964), nr. 1.

[1] Le dau în ordinea apariției : *Occlusion et spirance dans le système consonantique de l'espagnol*, în *Mélanges de philologie romane offerts à M. Karl Michaëlsson par ses amis et ses élèves*, Göteborg, p. 356—365 ; *Note sur l'articulation du* [s] *et le traitement de l'affriquée* [*ts*] *en roman occidental*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, [București], 1958, p. 543—545 ; *L'extension du castillan et le problème des substrats*, în *Actes du Colloque international de civilisations, littératures et langues romanes organisé par la Commission Nationale Roumaine pour l'UNESCO et l'Académie de la République Populaire Roumaine sous les auspices et avec l'aide de l'Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture*, Bucarest, 14—27 septembre 1959, p. 249—260 ; *Le passage castillan f > h — perte d'un trait redondant?*, în *Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici par ses amis étrangers à l'occasion de son soixantième anniversaire*, în „Cercetări de lingvistică" III, 1958, Supliment, p. 337—343 ; *Linguistique ibérique et ibéro-romane. Problèmes et méthodes*, în „Studia linguistica" XV, 1961, p. 57—113 ; *Phonèmes labio-vélaires en espagnol*, în „(Phonetica)" 7, 1961, p. 85—92 ; *A propos d'un fait de phonétique historique castillane*, în „Lingua" XI, 1962, p. 276—279 ; *La structure phonétique de quelques langues romanes*, în „Orbis" XI, 1962, p. 131—178 ; *Gémination, force et structure syllabique en latin et en roman*, în *Etudes romanes dédiées à Andreas Blinkenberg à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*, Copenhaga, 1963, p. 106—112. Mai vechi, dar nu lipsit de interes, este și articolul *Notes sur les groupes de consonnes en espagnol*, în „Zeitschrift für Phonetik" II, 1948, p. 239—253.

Primul dintre aceste principii este cel al p r i o r i t ă ț i i e x p l i c a ț i e i g e n e r a l e asupra explicației particulare (vezi *SL* XV, p. 58). Malmberg preferă să explice un fapt de evoluție romanică, în general, și de evoluție ibero-romanică, în special, printr-o tendință generală de evoluție fonetică, existentă și în limbi neromanice (slave, germanice), decît să dea explicație pentru fiecare caz în parte. Un exemplu tipic, în această privință, este legea silabei deschise invocată mereu și care este caracteristică unui număr mare de limbi (vezi *Études romanes Blinkenberg*, p. 107, nota 3).

Tendința spre silabă deschisă a avut un rol mare în transformarea consonantismului din Romania occidentală de la începuturi pînă astăzi. În consonantismul spaniol această tendință este mai puternică decît în alte regiuni ale Romaniei și nu este întîmplător, arată Malmberg, pentru că era regiunea cea mai îndepărtată de centru și, deci, norma fiind slăbită, tendințele populare s-au manifestat cu mai multă forță (vezi *Actes du Colloque*, p. 255).

Al doilea principiu este al e x p l i c a ț i e i i n t e r n e (vezi *Actes du Colloque*, p. 258 ; *SL* XV, p. 58). În lucrările sale Malmberg preferă să explice o evoluție fonetică romanică prin o tendință atestată în latină sau în alte limbi romanice, decît să apeleze la un substrat neromanic. Ilustrativă în această privință este explicația pe care o dă transformării *f-* > *h-* pentru care nu crede necesară invocarea unei influențe externe. Factorii externi, substratul, sînt invocați numai în cazul cînd apariția unui fenomen nu se poate explica printr-o evoluție internă. Faptele structurale (componența sistemului etc.) și tendințele fonetice sînt, fără îndoială, forțele principale în evoluție (vezi *Orbis* XI, p. 177–178). Autorul precizează că nu vrea să nege posibilitatea influenței substratului (vezi *SL* XV, p. 110). Dimpotrivă, în articolul consacrat foneticii spaniolei din Paraguay (*Notas sobre la fonética del español en el Paraguay*, Lund, 1947), a explicat o serie de diferențe dintre spaniola din această țară și cea vorbită în alte regiuni ale Americii latine, prin influența exercitată de substrat. Rezerva lui Malmberg față de explicațiile prin substrat în cazul limbii spaniole se datorește faptului că uneori trebuie să se apeleze la bască, iar alteori la celtă, amîndouă limbi a căror istorie nu este prea bine cunoscută. Pentru a explica un fenomen prin substrat trebuie cunoscut rolul și mecanismul fonetic al pretinselor influențe, ceea ce nu se poate face fără o cunoaștere serioasă a limbilor de substrat (vezi *SL* XV, p. 60). Chiar cînd acceptă ideea unei influențe externe, adică a substratului, Malmberg precizează că rolul factorilor externi trebuie privit mai mult indirect. „Dacă basca a avut un rol, atunci l-a avut prin *intermediul* (M.S.) instabilității obișnuințelor lingvistice care este o trăsătură a regiunilor bilingve. În astfel de situații, norma slăbește și trăsăturile redundante pot dispărea" (*SL* XV, p. 74).

Pornind de la aceste premise, toate schimbările petrecute în consonantismul spaniol sînt, pentru Malmberg, efectele unor tendințe populare care se explică prin principiile generale de evoluție romanică (tendința spre crearea silabei deschise, întărirea consoanei inițiale, muierea etc.). Tendințele generale au fost aceleași, dar efectele lor s-au făcut simțite numai

în momentul în care apare o instabilitate *socială*, care permite ca tendința respectivă să se impună, datorită rupturii cu tradiția. De aceea nu este o întîmplare că transformările radicale (reduceri sau pierderi) ale sistemului consonantic spaniol s-au petrecut în perioadele critice din istoria poporului spaniol și anume 1. romanizarea părților retrase ale Cantabriei muntoase 2. extinderea spre sud a dialectului izolat din Cantabria cu mișcarea care a dus la unitatea politică spaniolă și 3. introducerea spaniolei în America (vezi *Actes du Colloque*, p. 258–259; *SL* XV, p. 113).

Ultima idee expusă mai sus arată atitudinea lui Malmberg față de factorul social, care trebuie luat în considerare în analiza transformărilor lingvistice. În articolul consacrat structurii fonetice a cîtorva limbi romanice (*Orbis* XI, p. 174), își expune mai clar punctul de vedere : „Locul limbii în viața socială nu trebuie niciodată neglijat de lingvist, care trebuie să țină totdeauna seama de influențele extralingvistice asupra unei stări de limbă. Faptele structurale și tendințele fonetice sînt fără îndoială forțele principale, însă nici pe departe ele nu sînt singurii factori importanți în evoluția lingvistică". Un punct de vedere identic exprimă autorul cu privire la problema în discuție atunci cînd este vorba de tendințe, despre care spune că sînt un concept care antrenează la rîndul lui în mod logic ideea de luptă neîncetată contra tendințelor. „În aceste tendințe nu vedem nimic *biologic*, nimic misterios, metafizic, ci numai *tradiții sociale.* Tendințele se pot manifesta de-a lungul secolelor; ele depind de forța tradiției și de factorii extralingvistici, care determină tradiția și care fac ca tendința să se realizeze sau nu. *Legea fonetică* e o tendință care s-a realizat" (vezi *SL* XV, p. 106).

★

În articolele de care mă ocup sînt explicate principalele transformări fonetice din istoria limbii spaniole. Pentru a le putea urmări mai bine, le-am grupat în trei categorii, ținînd seama de perioada în care s-au produs, chiar dacă începutul unora dintre aceste transformări s-a manifestat cu multă vreme înainte. Cele mai multe schimbări au avut loc în c o n s o n a n t i s m u l spaniol. Istoria fonetismului spaniol este, spune Malmberg, în cea mai mare măsură istoria modificărilor consonantice (cf. *Actes du Colloque*, p. 252).

1. Transformările fundamentale ale spaniolei, datorită cărora ea se opune altor limbi romanice, deci i n o v a ț i i l e spaniole petrecute în perioada de formare a acestei limbi sînt următoarele :

a) /*λ*/ > /*dʒ*/ (/*ʒ*/)
b) /*-i̯t-*/ > /*tʃ*/
c) *f* > *h* (> zero)
d) *-ll-* și *pl-*, *cl-* (*fl-*) > [λ] [2]

a) Trecerea lui /λ/ la /*dʒ*/(/ʒ/) este un fenomen care apare sporadic și în alte regiuni ale Romaniei, dar numai în spaniolă această transformare a avut urmări deosebite. De aceea, ea poate fi considerată ca trăsătură

[2] Cf. *Mélanges Petrovici*, p. 337, nota 1, unde numai primele trei sînt considerate importante sau „Lingua" XI, p. 276, unde autorul dă ca importante doar [λ] > [*dʒ*] și *f* > *h*.

caracteristică a acestei limbi (vezi *Actes du Colloque*, p. 253). Malmberg îi acordă o importanță deosebită și se ocupă de ea cu diferite ocazii (vezi *Actes du Colloque*, p. 253—254 ; *SL* XV, p. 86—88 ; articolul din „Lingua" XI este consacrat exclusiv fenomenului în discuție).

În explicația pe care o dă, autorul distinge două feluri de [λ] : primul, [λ]¹, care provine din lat. *l* + iot, și al doilea [λ]², posterior, care are la bază lat. *-ll-*. Fenomenul este general răspîndit numai în cazul lui [λ]¹ și este conform cu tendința limbii spaniole de întărire a inițialei silabice. Întărirea constă, în acest caz, în contactul complet al dosului limbii cu palatul. Datorită apariției africatei [*dʒ*] s-a păstrat distincția dintre [λ]¹ și vechiul iot (*mulierem* > *mujer*, dar *mayo*).

În timpul din urmă se observă că și [λ]² suferă aceeași transformare în anumite graiuri și dialecte spaniole moderne (mai ales în regiunea Río de la Plata). De această dată schimbarea a atins și vechiul iot latin ; se ajunge astfel la confuzia dintre vechiul iot și [λ]², amîndouă pronunțîndu-se [*dʒ*] (*cadʒe* pentru *calle* ca și *madʒo* pentru *mayo*). Transformarea [λ]² > [*dʒ*] se aseamănă cu cea din epoca preliterară cînd [λ]¹ > [*dʒ*], cu deosebirea că în vechea spaniolă produsul lui [λ]¹ a rămas opus fonologic iotului latinesc. Astăzi cele două foneme [λ]² și [*y*] se confundă în dialectele despre care am vorbit.

Diferența de tratament dintre cei doi [λ] se datorește următoarelor împrejurări : vechea spaniolă cunoștea opoziția fonologică dintre oclusiva sonoră și spiranta sonoră, bine menținută de existența perechilor /b/ ~ /β/, /d/ ~ /δ/, /g/ ~ /γ/. În cadrul acestei opoziții, oclusivă sonoră ~ spirantă sonoră, se încadra bine și opoziția /dʒ/ ~ /y/. În castiliana modernă, perechile /b/ ~ /β/, /d/ ~ /δ/, /g/ ~ /γ/ s-au schimbat în simple variante și de aceea, în epoca modernă, atunci cînd are loc trecerea lui /λ]² la [dʒ], o opoziție /dʒ/ ~ /y/, oclusivă sonoră ~ spirantă sonoră, ar rămîne izolată în sistem. Fiind izolată în sistem ea nu s-a menținut ; ca urmare [y] s-a putut transforma în [dʒ].

b) Trecerea lui /*-it-*/ la /*tʃ*/ este explicată ca rezultatul unei deplasări a frontierei silabice, care este conformă cu tendințele fonetice ale limbii spaniole. În grupul *-eito-*, elementul palatal implosiv a trecut la silaba următoare pentru a avea numai silabe deschise, de unde palatalizarea lui /*t*/ exploziv, care a avut ca rezultat apariția lui /*tʃ*/. Astfel s-a ajuns de la lat. *lacte* la sp. *leche* (vezi *Actes du Colloque*, p. 254 ; *SL* XV, p. 88 ; cf. *Orbis* XI, p. 168).

c) Transformarea lui *f-* în *h-* constituie subiectul unui articol din seria pe care o prezint și anume articolul din volumul omagial Petrovici (vezi și *Actes du Colloque*, p. 254 ; *SL* XV, p. 73—75 ; *Orbis* XI, p. 160—161). Și de această dată la baza explicației stă un factor de ordin intern. Analizînd situația sistemului spaniol din perioada de început a Reconchistei, autorul arată că exista opoziția oclusivă ~ spirantă, invocată de altfel și mai sus, cînd a fost vorba de trecerea lui [λ]¹ la [*dʒ*]. Sistemul limbii spaniole vechi avea patru serii : oclusivă surdă ~ oclusivă sonoră ~ spirantă surdă ~ spirantă sonoră, care conținea fiecare cîte trei foneme : o ***labială***, o ***dentală*** și o ***palato-velară***, afară de seria spirantelor surde unde

nu există decît un singur fonem, cel labial (*f*) ; *h* şi θ prin care s-ar fi completat seria spirantelor surde apar mai tîrziu.

Schematic, situaţia se prezenta în felul următor :

p — t — k
b — d — g
ƀ — ∂ — γ
f — — — —

În această situaţie factorul „localizare'' devine în cazul lui /*f*/ redundant, în timp ce el rămîne trăsătură distinctivă în celelalte serii paralele. Fiind redundant, el poate să dispară şi /*f*/ să se transforme într-o spirantă surdă neutră. Se ajunge astfel la sistemul

p — t — k
b — d — g
ƀ — ∂ — γ
\ h /

Malmberg presupune că în vechea spaniolă [*f*] era bilabial şi din această cauză diferenţa acustică dintre [*h*] înainte de o vocală rotunjită şi [φ] nu este prea mare. Acest *f* bilabial a fost înregistrat în multe regiuni din America latină şi este considerat de Malmberg ca trăsătură arhaică şi populară, frecventă în spaniola americană (cf. *SL* XV, p. 98—100). Presupunerea de mai sus cu privire la existenţa lui *f* bilabial nu este o *explicaţie*, arată Malmberg ; explicaţia stă în structura sistemului, aşa cum a fost prezentată mai sus.

Autorul are grijă să răspundă şi la eventualele obiecţii care s-ar putea aduce explicaţiei date de el. Principala obiecţie care s-ar putea face se referă la faptul că aceeaşi asimetrie a sistemului există şi în alte limbi şi rezolvarea ei nu se face în acelaşi fel. Unei astfel de obiecţii Malmberg îi răspunde în două feluri :

1) nu trebuie ca acelaşi punct de plecare să ducă totdeauna la acelaşi rezultat şi

2) fenomenul trecerii lui /*f*/ la /*h*/ se întinde de fapt pe o arie vastă pe ambele versante ale Pirineilor occidentali, ceea ce ar putea să arate că *tendinţa* în cauză a existat şi în alte părţi unde sistemul consonantic romanic s-a păstrat intact. Păstrarea unei trăsături redundante, aşa cum este locul de articulare a lui /*f*/, presupune o puternică tradiţie lingvistică [3], aşa cum a existat în cea mai mare parte a Galiei, în sudul Peninsulei Iberice (teritoriul ocupat de mozarabi) şi în regiunile de coastă ale aceleiaşi peninsule. Realizarea tendinţei s-a petrecut numai în castiliană, la început în regiunile muntoase ale vechii Castilii — teritoriu bilingv şi de romanizare recentă — deci într-o regiune în care norma, tradiţia lingvistică era slabă. Această tendinţă continuă să se manifeste şi astăzi în cazul cuvintelor populare din diferite dialecte spaniole din Spania şi America. Este vorba de faptul că *f* a fost înlocuit printr-o spirantă velară sau laringală într-o serie de cuvinte în care limba literară spaniolă îl mai păstrează.

[3] De aceea nu trebuie să mire păstrarea lui /*f*/ în latinisme.

Așa explică Malmberg pronunțări ca *jué, juego, julano* pentru *fué, fuego, fulanó* (vezi mai jos).

d) Pentru explicarea ultimului fenomen din seria celor patru, Malmberg pornește de la observația că geminatele latine au intrat în conflict cu tendința silabică a spaniolei și de aceea tind să se reducă : [-*l*/*l*-] >[-/*l*-]. Confuzia care ar fi rezultat din simplificarea geminatelor a fost înlăturată în mod diferit în spaniolă și portugheză : în spaniolă -*l*- s-a păstrat, iar -*ll*- > [ʎ], în timp ce în portugheză -*l*- cade, iar -*ll*- se transformă în -*l*-. În castiliană noua confuzie, cu *l'* < lat. *l* + iot, s-a evitat prin celebra alterare a lui [ʎ] > [*d*ʒ], [ʒ] (vezi mai sus). Într-un mod asemănător explică Malmberg (*SL* XV, p. 100—101) înlocuirea opoziției -*n*- ~ *nn* prin opoziția calitativă /*n*/ ~ /ɲ/.

★

2. A doua grupă de fenomene este formată din transformările suferite de consonantismul spaniol în trecerea de la spaniola medievală la spaniola modernă (vezi *Actes du Colloque*, p. 256—257). Aceste transformări s-au petrecut în mod lent în Evul Mediu, paralel cu recucerirea și colonizarea regiunilor necastiliene (în parte arabizate), deci paralel cu schimbările sociale și social-lingvistice care rezultă din aceste transformări (cf. *SL* XV, p. 90). Din nou avem a face cu patru fenomene :

a) pierderea distincției spirantă sonoră — spirantă surdă (-*z*-, -*s*-);

b) pierderea distincției oclusivă sonoră — spirantă sonoră (*b* — *v*);

c) înlocuirea opoziției africată — spirantă (*ts* — *s*) prin o opoziție interdentală — dentală (θ — *s*) în centrul Peninsulei Iberice și pierderea opoziției la periferia acestui teritoriu;

d) velarizarea lui /ʃ/ (< v. sp. /ʃ/ și /ʒ/) care devine /*x*/.

a) Primele două transformări implică, după Malmberg, o scădere considerabilă a mijloacelor distinctive ale limbii. Despre prima se mulțumește să susțină, contra lui Martinet, că este o evoluție internă și nu rezultatul influenței substratului. Dovada caracterului recent al acestei transformări o găsește Malmberg în faptul că la colonizarea Americii nu era pe deplin realizată; în primul secol al colonizării această transformare a mai existat în unele cazuri.

b) Tot rezultat al unei evoluții interne este și pierderea distincției oclusivă sonoră — spirantă sonoră, distincție considerată ca trăsătura cea mai caracteristică a fonetismului spaniol (vezi „Orbis" XI, p. 164). Sîntem în prezența unei tendințe populare care a apărut încă în latina vulgară (în inscripții apar ezitări între *b* și *v*). Primele texte spaniole arată o stare de lucruri asemănătoare; în poema Cidului există numeroase cazuri de confuzie între *b* și *v*. Tendința în cauză s-a putut dezvolta mai bine în vechea Castilie pentru că aici norma romanică era mai slabă datorită învecinării cu basca și mediului bilingv. Ea nu s-a putut extinde decît în momentul în care, o dată cu Reconchista, limba din Castilia, sub forma ei cea mai populară, s-a răspîndit spre sud luînd locul dialectelor mozarabe și al arabei. Extinderea castilienei în sud a dat lovitura de grație opoziției dintre oclusiva sonoră și spiranta sonoră. Transplantat în teritoriile cucerite, sistemul nu a mai putut rezista tendințelor distructive cu care se

lupta de un mileniu şi jumătate. Avem a face cu o sărăcie a sistemului la periferie.

c) Înlocuirea opoziţiei africată—spirantă (*ts—s*) este o tendinţă care a fost analizată de Amado Alonso. Această tendinţă a mers pînă la dispariţia elementului oclusiv şi la naşterea unei spirante de tip /*s*/, fonologic distinctă de vechiul /*s*/. Baza fonetică a acestei opoziţii fiind slabă, după pierderea elementului oclusiv, limba a fost pusă în faţa a două alternative : fie să salveze sistemul, accentuînd diferenţele dintre cele două unităţi, fie să dispară opoziţia. Centrul Peninsulei Iberice (unde tradiţia era mai puternică) a ales prima soluţie, în timp ce regiunile periferice (partea de sud, America) au ales-o pe cea de-a doua. Dispariţia opoziţiei petrecută în sudul Spaniei sau în America (= seseo) trebuie pusă în legătură cu slăbirea normelor, care este o consecinţă inevitabilă a regiunilor colonizate (vezi *SL* XV, p. 90). Astfel a apărut, relativ recent (secolul XVII) θ, ca rezultat al eforturilor conştiente de a menţine tradiţia, adică vechea opoziţie africată — spirantă, oricare ar fi fost forma sub care ea s-ar fi realizat.

d) Velarizarea lui /ʃ/ şi transformarea lui în /*x*/ este un exemplu bun pentru a dovedi felul cum intervine în transformările fonologice, principiul economiei. „Rubrica" velară surdă era liberă în sistem, ceea ce a permis ca /ʃ/ să se realizeze fonematic ca /*x*/. Această realizare avea avantajul că mărea distanţele dintre diferitele foneme.

★

3. Transformările din a treia categorie sînt, de fapt, o serie de tendinţe ale consonantismului spaniol în curs de realizare, mai ales în diverse graiuri şi dialecte (unele apar, e drept rar, şi în limba veche) şi care lipsesc în limba literară. Toate aceste tendinţe sînt explicate prin *structura silabică* a spaniolei, care implică o *slăbire* a elementului implosiv, cu căderea completă a acestuia ca rezultat final şi o reducere a posibilităţilor distinctive în raport cu poziţia explosivă; în acelaşi timp există şi tendinţa spre *întărirea* elementelor iniţiale de silabă, mai ales a consoanei iniţiale (vezi *SL* XV, p. 82). Intervine, cu alte cuvinte, tendinţa spre silabă deschisă.

În unele dintre explicaţiile pe care le dă (vezi *Mélanges Michaëlsson*, p. 356—359, „Phonetica" 7, p. 86—87), autorul porneşte de la observaţia amintită mai sus că în spaniolă consoanele surde (*p*, *t*, *k*) sînt oclusive, în timp ce consoanele sonore (*b*, *d*, *g*) sînt oclusive sau spirante, în funcţie de poziţie (oclusive la iniţială de silabă şi spirante, în poziţie intervocalică). Seria consoanelor sonore are deci două feluri de variante : unele *tari* şi altele *slabe*. Consonantismul spaniol este caracterizat, înainte de toate, prin această nesiguranţă în întrebuinţarea variantelor în cauză şi se distinge astfel de toate celelalte limbi romanice. La seria oclusivă surdă— oclusivă sonoră — spirantă sonoră

[*p*]	[*b*]	[β]
[*t*]	[*d*]	[δ]
[*k*]	[*g*]	[γ]

Malmberg adaugă două perechi : [*t*ʃ] : [*dj*] ([*j*]) şi [*kw*] : [*gw*] ([*w*]), în care

[*j*], respectiv [*w*] sînt variantele slabe ale fonemelor oclusive sonore [*dj*], [*gw*] [4]. Schema de mai sus devine

Surde	Sonore	
	variantă tare	variantă slabă
[*p*]	[*b*]	[β]
[*t*]	[*d*]	[δ]
[*k*]	[*g*]	[γ]
[*kw*]	[*gw*]	[*w*]
[*tʃ*]	[*dj*]	[*j*]

Pornind de la existența acestor serii, Malmberg explică o seamă de transformări care se petrec astăzi în consonantismul graiurilor și dialectelor spaniole :

a) *bue-* > *güe-*
b) *hue-* > *güe-*
c) *fu-* > *hu-*
d) *u̯* > *güe*
e) aspirația lui *s*
f) tratamentul grupurilor consonantice

a) Transformarea lui *bue-* în *güe-* (*güeno* pentru *bueno*, de ex.), atît de răspîndită în vorbirea populară spaniolă, în Andaluzia și în America, se datorește faptului că, după alternanța dintre oclusivă și spirantă arătată mai sus, *b* din *bue-* are o variantă slabă [β], care uneori nici nu se pronunță și deci pentru *bue-* avem pronunțarea [*we*]. Tot [*we*] se pronunță uneori și varianta slabă a lui *gw* din *gue-*. Identitatea dintre cele două variante slabe a făcut ca, printr-un fenomen de hipercorectitudine, *g* să ia locul lui *b* din *bue-* (vezi „Orbis" XI, p. 159 ; „Phonetica" 7, p. 88).

b) Pentru a vedea cum s-au petrecut celelalte două fenomene trebuie pornit de la interpretarea monofonematică a grupurilor [*kw-*], [*gw-*], care permite interpretarea monofonematică /f^w/ a lui *fu-* din *fuego*, *fuera* și a lui *ju-* din *juego*, *jueves* ca /x^w/, opuse lui /*f*/ și /*x*/ „simple". Făcînd o schemă, în care să fie incluse și seria spirantelor surde, avem

p	— *b* (β)	— *f* (φ)
t	— *d* (δ)	— Þ
t͡ʃ	— *d͡j* (*j*)	
k	— *g* (γ)	— *x*
k^w	— g^w ($γ^w$, *w*)	— x^w
	|	|
	w	f^w($φ^w$)

Din această schemă rezultă că existau cîteva anomalii în sistem. Spirantele sonore sînt în mod normal variante slabe ale unor foneme neutre din punctul de vedere al distincției oclusivă — spirantă (cf. exemplul dat

[4] Malmberg consideră grupurile *cu-* /*kw-*/ și *gu-* /*gw-*/ ca foneme aparte, opuse ca labiovelare lui /*k*/ și /*g*/ nelabiale (vezi „Phonetica" 7, p. 86).

de autor *Valencia* [*ba'lenđja*], dar *a Valencia* [*a ƀa'lenđja*]). În același timp însă între [*gw*] și [*w*] există opoziție fonologică (ca un rest al vechii opoziții *b* ~ *v*). Din cauză că există identitate între [*w*], varianta slabă a lui /g^w/, și fonemul /*w*/ opoziția fonologică nu se mai poate menține. Astfel, în unele graiuri din Spania și America, cuvintele cu inițiala *hu-* au schimbat pe [*w-*], pronunțarea lui *hu-*, considerată în mod greșit variantă slabă a lui /*gw*/, prin varianta tare [*gw-*]. De aici forme ca *güeso*, *güevo* pentru *hueso*, *huevo*. În felul acesta /*w*/ dispare din inventarul consonantic al unor graiuri și o dată cu el dispare ultimul rest al opoziției dintre oclusivă și spirantă (vezi *Mélanges Michaëlsson*, p. 358—359; „Phonetica" 7, p. 87—88; „Orbis" XI, p. 158—159).

Pornind de la fenomenul în discuție, Malmberg găsește o explicație interesantă pentru tratamentul împrumuturilor din limbile indiene americane cu inițiala în *hu-* care, în spaniolă, prezintă *gu-* (*guanaco*, *guano*, *guarango* etc.) pentru că în quichua *h* era slab și a fost asimilat cu cel din spaniolă.

c) După ce s-a produs confuzia de mai sus, /f^w/ a rămas izolat în sistem. Caracterul lui labial este de fapt redundant, în afară de singura pereche minimală *fuego* ~ *juego*. Acest caracter redundant dispare și, ca urmare, se produce confuzia completă între /f^w/ și /x^w/, de unde forme ca *jueron*, *juera*, pentru *fueron*, *fuera*.

d) Datorită faptului că [*u̯*] funcționează în sistem ca variantă implosivă a lui [*gw*] și din cauza tendinței de întărire a începutului de silabă, [*u̯*] se transformă la început de silabă în [*gw*] : *cirgüela* pentru *ciruela*, *perguano* pentru *peruano* etc. (vezi *Mélanges Michaëlsson*, p. 360).

e) Aspirația lui *-s* are loc numai în graiurile în care s-au produs reducerile fonologice prezentate pînă acum. /þ/ din tabloul de mai sus s-a confundat cu /*s*/. În felul acesta *s* devine partenera spirantă surdă a lui /*t*/ și /*d*/, dar din cauză că sistemul nu permite ca o spirantă cu deschidere „rotundă" să se opună uneia cu deschidere „plată", caracterul siflant al lui /*s*/ devine redundant. Devenind redundant, caracterul siflant al lui /*s*/ poate să slăbească, /*s*/ ajungînd la un fel de [*h*], spirantă neutră. Fenomenul are loc la început mai ales la sfîrșit de silabă, acolo unde opozițiile consonantice sînt mai slabe din cauza tendinței spre silabă deschisă (cf. *ZPh.* II, p. 239). Ulterior fenomenul apare și în poziție intervocalică și chiar în poziție inițială (vezi „Phonetica" 7, p. 89—90).

f) Pentru a explica tratamentul grupurilor consonantice din spaniolă, care de altfel a constituit subiectul unui articol mai vechi al său (vezi *ZPh.* II, p. 239—253), Malmberg observă (vezi *Mélanges Michaëlsson*, p. 362, 364; „Orbis" XI, p. 164—165) că fonemele consonantice spaniole au trei poziții : pe lîngă cele două (tare și slabă), pe care le cunoaștem din schemele date pînă acum, există încă una, poziția *redusă*, care apare cînd avem a face cu poziția implosivă. Distincțiile fonologice proprii diferitelor foneme în poziție explosivă se reduc la una singură în poziție implo-

sivă şi anume la distincţia dintre *labială* şi *nelabială* /*i*/ : /*u*/. Astfel, aşa cum rezultă din schema alăturată

Poziţie tare	Poziţie slabă	Poziţie redusă
[*b*]	[β]	[*u̯*]
[*gw*]	[*w*]	[*u̯*]
[*g*]	[γ]	[*u̯*] şi [*i̯*]
[*d*]	[δ]	[*i̯*]
[*dj*]	[*j*]	[*i̯*]

în poziţie implozivă dispare chiar opoziţia *sonoră* : *surdă*, de altfel bine reprezentată în consonantismul spaniol. Rezultă că la sfîrşit de silabă consonantismul spaniol se caracterizează printr-o deosebită sărăcie.

Observaţiile de mai sus pot fi verificate cu uşurinţă atunci cînd urmărim tratamentul grupurilor consonantice savante, ortografiate *-ct-*, *-cn-*, *-cc-*, care tind să devină în vorbirea populară [*-i̯t-*] (*caraiter*, *aición*) sau [*-u̯t-*] (*aspeuto*, *doutor*). Aceeaşi este situaţia grupurilor consonantice savante care conţin un *b* sau un *p* (*ausoluto*, *causula* pentru *absoluto*, *capsula*). Tendinţa este veche în spaniolă : în limba literară de astăzi există o serie de fonetisme ca *ciudad*, *caudal* care provin din *cibdad*, *cabdal*. Ea nu s-a putut generaliza din cauza acţiunii conservatoare a limbii scrise.

Dintre grupurile consonantice unele (cele care conţin un *r*) sînt mai rezistente decît altele la această tendinţă (vezi *ZPh.* II, p. 241—245; *Mélanges Michaëlsson*, p. 363; „Orbis" XI, p. 165). Chiar şi aceste grupuri sînt însă reduse adesea, mai ales în spaniola americană. Astfel în cazul lui *padre* devenit *paire*, pentru care trebuie să presupunem silabaţia *pad-re*, *d* trece la *i̯* în poziţie implozivă (cf. *madre* > *maire*, *piedra* > *pieira* etc.). Datorită acestor transformări [*i̯*] corespunde atît lui *d* cît şi lui *g* (vezi mai sus) în poziţie implosivă şi, de aceea, *padre* > *pagre*. Nu e vorba deci de o dezvoltare fonetică în acest caz, ci de o confuzie (vezi *Mélanges Michaëlsson*, p. 361).

Alteori, silaba deschisă se realizează prin dispariţia totală a primei consoane : *ojeto*, *dotor* (cf. şi reducerile *mb* > *m*, *nd* > *n* pentru care vezi *SL* XV, p. 76) sau prin introducerea unei vocale parazit între cele două consoane, care, în unele cazuri, s-a putut dezvolta foarte mult (cf. *coronica* pentru *crónica*).

În articolele de care mă ocup mai sînt explicate şi alte fenomene fonetice din dialectele spaniole :

g) confuzia dintre *r* şi *l*, *-m* şi *-n*

h) tratamentul lui *rr*.

g) Confuzia dintre *r* şi *l* şi cea dintre *-m* şi *-n* se explică prin faptul că la sfîrşit de silabă se pierd distincţiile dintre anumite consoane, deoarece poziţia implozivă este cea mai favorabilă pentru reducerile structurale. În spaniola dialectală reducerea distincţiilor în poziţie implozivă se realizează uneori prin trecerea lui *r* şi *l* la [*i̯*] : *poique*, *comei*, *papei* (vezi *Mélanges Michaëlsson*, p. 365; *SL* XV, p. 103).

h) În cele mai multe dialecte spaniole, *rr* este înlocuit fie printr-un *r* velar, fie printr-un anterior, fricativ. Fenomenul este explicat de Malmberg ca o tendinţă de a menţine o diferenţă necesară dar dificilă. Numărul

mai mic sau mai mare de vibrații ale limbii este o trăsătură fonetică mai puțin distinctă și, după cum opozițiile *-l-* ~ *-ll-* și *-n-* ~ *-nn-* au fost înlocuite prin opoziții calitative /*l*/ ~ /λ/ și /*n*/ ~ /ɲ/, opoziția cantitativă *-r-* ~ *-rr-* este înlocuită tot prin o opoziție calitativă.

★

Vocalismul spaniol nu pune prea multe probleme. Sistemul vocalic spaniol este mai sărac decît al latinei vulgare; el are numai cinci foneme în cazul vocalelor accentuate, iar cînd este vorba de vocalele neaccentuate limba tinde spre un sistem și mai redus, cu trei membri, care nu se realizează niciodată, dar care este ușor de surprins cercetînd tendințele populare actuale și istoria limbii spaniole. Astfel, Malmberg arată că fonemele /*i*/ și /*u*/ sînt rare în poziție finală; ele apar numai în cazul unor cuvinte împrumutate sau în limbajul familiar și în graiul copiilor. În anumite graiuri hispano-americane există tendința de a închide pe /*e*/ și /*o*/ în silaba posttonică (vezi „Orbis" XI, p. 157—158).

★

O ilustrare a principiilor expuse cu atîta competență în lucrările prezentate este încercarea de aplicare a concluziilor savantului suedez la studiul iudeo-spaniolei pe care o fac în cele ce urmează. În multe dintre articolele sale, prof. Malmberg se ocupă și de unele fenomene din iudeo-spaniolă (în articolul din „Studia linguistica" XV, consacră chiar un mic capitol iudeo-spaniolei). Reluarea grupată a acestor fapte, ca și a altora pe care Malmberg nu le pomenește, va permite să se schițeze într-o lumină nouă locul iudeo-spaniolei în cadrul domeniului hispanic și, în același timp, va scoate în evidență caracterul fecund al ideilor expuse mai sus.

Se știe că iudeo-spaniola are o situație aparte între idiomurile spaniole. S-a insistat foarte mult asupra caracterului arhaic al acestui idiom, lucru pe care îl face de altfel și Malmberg. Iudeo-spaniola, cu puține modificări (dezvoltări interne și cîteva influențe externe, mai ales în vocabular) a rămas intactă pînă în zilele noastre. Prezintă însă un interes deosebit și cercetarea inovațiilor din iudeo-spaniolă pentru că toate modificările fonetice care au avut loc sînt reflexul unor tendințe hispanice (cf. M. L. Wagner, *Caracteres generales del judeo-español de Oriente*, Madrid, 1930, p. 17; Malmberg, *SL* XI, p. 104).

Analizînd felul cum se prezintă în iudeo-spaniolă cele trei categorii de transformări ale consonantismului spaniol analizate de Malmberg se pot observa următoarele:

Toate sunetele rezultate din transformările din prima categorie există și în iudeo-spaniolă, pentru că toate aceste modificări s-au petrecut în primele secole de existență a limbii spaniole, deci într-o epocă în care evreii spanioli se aflau în Spania. Trebuie făcută o precizare în legătură cu trecerea lui *f-* la *h-* care, în iudeo-spaniolă, nu este un fenomen general. Situația din iudeo-spaniolă nu contrazice explicația dată de Malmberg, așa cum s-ar putea crede la prima vedere. Pentru păstrarea lui *f-* la unele cuvinte și în anumite regiuni trebuie să invocăm situația specială a iudeo-spaniolei în care există fapte numeroase din toate dialectele spaniole,

inclusiv dialectele din nord-vestul Peninsulei Iberice, unde se păstrează *f*-. Existența tendinței de transformare a lui *f* în *h* în iudeo-spaniolă este dovedită de apariția lui *h* și în cazurile cînd este urmat de *ue*, la fel ca în alte dialecte spaniole peninsulare și americane.

Caracteristica fundamentală a iudeo-spaniolei este faptul că în acest idiom nu s-au petrecut transformările din perioada trecerii de la spaniola alfosină la spaniola clasică. Am arătat mai sus că de la începutul secolului al XVI-lea legăturile dintre iudeo-spaniolă și spaniola peninsulară au încetat cu desăvîrșire. Cum transformările în discuție s-au petrecut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea — începutul secolului al XVII-lea, deci după plecarea evreilor din Spania și după ruperea legăturilor cu această țară, iudeo-spaniola nu a mai putut participa la aceste evoluții. Astfel se explică caracterul arhaic al consonantismului iudeo-spaniol: existența lui -*z*- (cf. *Actes du Colloque*, p. 256, unde Malmberg consideră just că dispariția lui -*z*- este ceva recent), existența distincției *b*—*v* și a distincției *š* — *ž*. Prezintă interes faptul că în iudeo-spaniolă s-a pierdut opoziția dintre africată și spirantă, la fel ca în dialectul andaluzian și în spaniola americană. Fenomenul s-a petrecut în iudeo-spaniolă independent de restul domeniului hispanic și, la fel ca în cazul dialectului andaluzian și al spaniolei americane, trebuie pus în legătură cu slăbirea normei. În timp ce în cazul spaniolei meridionale și al spaniolei americane această slăbire a normelor este o consecință inevitabilă a regiunilor colonizate, în cazul iudeo-spaniolei slăbirea normei stă în strînsă legătură cu faptul că influența directoare a dialectului castilian nu s-a mai putut manifesta din motivul arătat mai sus.

Cazul iudeo-spaniolei apare într-o lumină mai interesantă dacă cercetăm a treia grupă de fenomene discutate de Malmberg, în care am pus transformările care se petrec astăzi în consonantismul dialectelor spaniole. Cea mai mare parte a acestor transformări se găsesc și în iudeo-spaniolă, deși de peste patru secole acest idiom nu are nici o legătură cu celelalte regiuni de limbă spaniolă. Se poate trage concluzia că evreii spanioli au venit cu o serie de vechi tendințe hispanice, pe care le-au putut dezvolta pentru că norma dialectului castilian nu mai putea frîna o astfel de evoluție în iudeo-spaniolă. Norma dialectului castilian a ajuns așa de slabă, încît în iudeo-spaniolă se formează chiar o nouă normă avînd, la fel ca norma spaniolei americane, și fenomene care în Spania erau dialectale.

Pornind de la aceste observații se pot dă o serie de exemple care vin să întărească afirmațiile lui Malmberg și, în același timp, pot fi găsite noi explicații, mai convingătoare, pentru unele transformări fonetice din iudeo-spaniolă. Astfel trecerea lui *hue*- la *güe*- apare frecvent (*gwerta*, *gwaru*, *guesu*) și nu a fost explicată pentru iudeo-spaniolă. Într-un mod asemănător se poate explica fonetismul *goler*. Pornind de la constatarea că [*w*-] a fost considerat greșit variantă slabă a lui /*gw*/ putem explica și pe [*gw*] din *tugwersyo* ca rezultat al unei tendințe din consonantismul spaniol și nu ca un sunet pentru evitarea hiatului (cf. Crews, *Jesp.*, p. 205, nota 344). La fel stau lucrurile cu fonetisme ca *fiγúzia* „încredere", *tuγwérto* pentru *tuerto*, *ašuguar* pentru *aš-šuwar*, *zirgu̯ela*, *ǧuγu̯eβes* etc. Pornind de la fonetisme ca *tuγwérto*, *ǧuγu̯eβes*, Malmberg (vezi *Mélanges*

Michaëlsson, p. 360), arată că în iudeo-spaniolă s-a împins mai departe decît în orice alt idiom hispanic tendința de a întări elementul consonantic inițial de silabă.

Mai puțin bine reprezentat este fenomenul *bue-* > *güe-*, care decurge din cel precedent. Cîteva cazuri par să vorbească în favoarea unei astfel de tendințe și în iudeo-spaniolă. J. Subak, *Zum Judenspanischen*, în *ZRPh* XXX, 1906, p. 156 vorbește de un *aguelo* pentru *abuelo*. În același sens poate fi interpretat fonetismul *gomitar* pentru *vomitar*, pentru care nu trebuie să presupunem o influență germană (cf. Luria, *Dialect of Monastir*, § 14) sau să ne gîndim la o influență onomatopeică (*g — g — g* ar simboliza, după Crews, *Jesp.*, p. 209, nota 398 eforturile făcute de om cînd vomitează).

Ideile expuse în articolele pe care le prezint ajută să urmărim tratamentul grupurilor consonantice iudeo-spaniole. Cunoscînd tendința spre silabă deschisă a spaniolei se poate explica dispariția lui *s* din grupul *sp* (*rrepwesta* — cf. Crews, *Jesp.*, p. 216, nota 541) sau din grupul *st* (*crisiano*), fără a căuta o influență străină, așa cum face Wagner (*Jdsp. v. K/pel*). Pierderea distincțiilor consonantice la sfîrșit de silabă ne întîmpină în numeroasele căderi ale consoanelor finale de cuvînt (*d*, *t*, *r*, *n* fiind cele mai frecvente) și în diferitele confuzii, dintre care cea mai interesantă este confuzia dintre *r* și *l* în poziție implosivă (*karal* pentru *karar*, Crews, *Jesp.*, p. 268, nota 1291, nu e deci numai o simplă asimilare, iar *mindel* pentru *minder*, Crews, *Jesp.*, p. 234, nota 763, nu e o schimbare de sufix).

În sfîrșit, iudeo-spaniola din București prezintă un caz special cînd este vorba de *rr*, pentru că opoziția de cantitate /*r*/ ~ /*rr*/ dispare fără urme. Malmberg a arătat că în unele dialecte spaniole americane distincția de cantitate consonantică dintre *r* și *rr*, din ce în ce mai dificilă, a fost înlocuită printr-o distincție de calitate : /*rr*/ a început să fie pronunțat velar (Puerto Rico) sau anterior fricativ (Paraguay). Cred că și în iudeo-spaniola din București a existat tendința de a pronunța pe *rr* ca un *r*. Dar spre deosebire de celelalte regiuni de limbă spaniolă, unde o astfel de pronunțare ar fi putut da naștere la confuzii, în iudeo-spaniola din București, acest pericol era ca inexistent datorită randamentului funcțional scăzut al opoziției /*r*/ ~ /*rr*/. Astfel /*r*/ a luat locul lui /*rr*/ și opoziția dispare.

*

Explicațiile prof. Malmberg constituie fără îndoială puncte de vedere noi în lingvistica hispanică, care trebuie luate în considerare de toți cei care se ocupă de studiul limbii spaniole. Atît principiile generale cît și explicațiile de amănunt sînt convingătoare și fac să așteptăm cu mult interes apariția volumului consacrat foneticii istorice a limbii spaniole anunțat în unul dintre ultimele articole.

AL VIII-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ONOMASTICE

Între 27 şi 31 august 1963 a avut loc la Amsterdam (Olanda) al VIII-lea Congres internaţional de ştiinţe onomastice, la care ţara noastră a fost reprezentată de o delegaţie formată din acad. Iorgu Iordan şi Marius Sala, cercetător principal la Institutul de lingvistică din Bucureşti al Academiei R.P.R.

Studiul numelor de persoană şi de locuri, obiectul ştiinţei onomastice, constituie de multă vreme o preocupare constantă pentru lingvişti şi, într-o măsură mai mică, pentru unii geografi şi pentru istorici. Din analiza acestor nume s-au tras şi concluzii cu caracter mai general, care depăşeau cadrul unei singure discipline (în cazul nostru, al lingvisticii). După cel de-al doilea război mondial, o dată cu dezvoltarea realizată de toate disciplinele, studiile onomastice au început să se înmulţească, iar numărul lingviştilor care se ocupă numai cu cercetarea toponimiei şi antroponimiei devine tot mai mare. Datorită dezvoltării pe care au luat-o cercetările onomastice, s-a simţit necesitatea organizării unor congrese consacrate exclusiv ştiinţelor onomastice. Iniţiativa a luat-o cunoscutul lingvist francez A. Dauzat, la propunerea căruia s-a ţinut în 1947, la Paris, primul congres. De atunci au avut loc în mod regulat congrese de ştiinţe onomastice. La ultimele două (München, 1958 şi Florenţa, 1961) a participat şi ţara noastră.

Al VIII-lea Congres de ştiinţe onomastice a fost organizat, la fel cu toate celelalte, sub egida Comitetului internaţional de ştiinţe onomastice, al cărui secretar general este prof. Dr. H. J. van de Wijer (Louvain, Belgia) şi din care face parte şi acad. Iorgu Iordan, ca reprezentant al ţării noastre. Organizarea acestui congres a căzut în sarcina unui comitet format din lingvişti olandezi, în frunte cu P. J. Meertens şi S. J. Fockema Andreae (preşedinţi) şi Dr. D. P.Blok (secretar).

La congres au participat peste 250 de persoane din 27 de ţări. Cele mai numeroase delegaţii au fost cele din Olanda, ţară organizatoare (33) şi din ţările învecinate (R.F.G., 43, Belgia, 23, Franţa, 29, Anglia, 19). O delegaţie mare a avut şi Italia (23). Dintre ţările socialiste au participat la congres R.P. Albania, R.P. Bulgaria, R.S.F. Iugoslavia, R.P. Polonă, R.P. Ungară. Între lingviştii participanţi am remarcat prezenţa prof. C. Battisti, B. Migliorini, O. Parlangèli, G. B. Pellegrini, G. Alessio (Italia), J. Pokorny, J. Hubschmid (Elveţia), V. Georgiev (R.P. Bulgaria), D. J. Georgacas, H. A. Hatzfeld (SUA), L. Lőrincze (R.P. Ungară), Z. Stieber (R.P Polonă), E. Legros, J. Pohl (Belgia), W. Brandenstein (Austria), E. Çabej (R.P. Albania), F. Falc'hun, H. Guiter, Ch. Rostaing (Franţa), N. Andriotis (Grecia), A. Griera (Spania), A. Caferoglu (Turcia), M. Pavlović (R.S.F. Iugoslavia).

Şedinţele congresului, în care au fost prezentate peste 80 de comunicări, s-au ţinut pe secţii (onomastică generală, onomastică indo-europeană, onomastică germanică, onomastică romanică, onomastică balto-slavă, onomastică neindo-europeană, onomastică turcă, onomastică socială şi ultima secţie, standardizarea numelor geografice). În felul acesta specialiştii într-un domeniu au putut asista la toate comunicările care i-au interesat. Lucrările prezentate au tratat probleme variate din diferite domenii (romanistică, slavistică, germanistică etc.). Au fost aduse în discuţie o serie de probleme cu caracter general, precum şi probleme cu caracter mai special. Numărul acestora din urmă a fost destul de mare, lucru care nu trebuie să surprindă, dacă ţinem seama de faptul că domeniul de cercetare al onomasticii este mult mai restrîns decît cel al altor discipline lingvistice.

Delegaţia ţării noastre a prezentat patru comunicări : pe lîngă cele două ale membrilor delegaţiei (acad. Iorgu Iordan „Formaţii diminutivale în toponimia romînească" şi Marius Sala „În legătură cu unele determinative din toponimia romînească") au fost prezentate încă două (Aurelia Stan, „Relaţia dintre nume şi prenume" şi I. Donat „Unele probleme istorice ale toponimiei din Ţara Romînească"). Comunicările au fost primite cu interes ; participanţii la discuţii au subliniat noutatea temelor şi a metodelor folosite, la fel ca şi rezultatele la care s-a ajuns.

Dintre comunicările prezentate de alţi participanţi la congres, la care au luat parte şi membrii delegaţiei noastre, amintim, pentru interesul lor deosebit, următoarele : J. Pokorny, „*lugudunum* und der irische Gott *lug*", F. Falc'hun, „La double accentuation de certains toponymes gaulois et ses implications", A. Griera, „La toponymie de la frontière Catalano-Aragonaise", M. Pavlović, „Les traces des Celtes à l'Illyricum ; à propos du type *vlach*".

În timpul congresului a domnit o atmosferă de interes reciproc, în care s-au schimbat păreri asupra lucrărilor prezentate la congres, ca şi asupra altor lucrări de lingvistică. Astfel, participanţii la congres au subliniat interesul pe care îl prezintă „Dicţionarul onomastic romînesc" al lui N. A. Constantinescu şi alte lucrări de lingvistică publicate în ultimul timp în ţara noastră. În şedinţa de închidere s-a hotărît ca viitorul congres să aibă loc, peste trei ani, la Londra.

Marius Sala

SEMINARUL DE LINGVISTICĂ MATEMATICĂ

Între 21 şi 25 octombrie 1963 a avut loc la Bucureşti seminarul de lingvistică matematică organizat de Comisia de lingvistică matematică a Academiei R.P.R. La seminar au participat academicieni, profesori universitari, matematicieni şi lingvişti din ţara noastră şi din alte ţări : R.P. Bulgaria, R.S. Cehoslovacă, R.D. Germană, R.P. Ungară. Seminarul s-a axat pe următoarele teme : traducere automată, statistică lingvistică, gramatică algebrică, teoria informaţiei, gramatică mecanică, fonologie şi gramatică structurală.

Programul seminarului de lingvistică matematică a fost următorul :

Tema : *Traducerea automată*

— Jurgen Kunze (R.D. Germană) a prezentat, în lucrarea *Experimentul de traducere din engleză în germană*, scopul şi datele generale ale experimentului : 1) prelucrarea unei metode generale, care poate fi aplicată unui număr nelimitat de texte ; 2) privire asupra problemelor care pot fi considerate ca : rezolvate ; în principiu rezolvate ; încă insuficient rezolvate ; 3) împărţirea unităţilor şi particularităţilor lor lingvistice şi algoritmice.

— S. Abraham (Timişoara) în lucrarea *Bazele teoretice* (*lingvistice*) *ale traducerii automate*, a prezentat unele principii ale gramaticii transformaţionale, care se aplică în traducerea automată. Pornind de la ideea că acelaşi conţinut poate fi exprimat în mod diferit în diverse limbi, a fost formulat principiul posibilităţii de a stabili corespondenţe formale între limbi, adică principiul : posibilitatea — pentru două limbi L şi M, generate de gramaticile transformaţionale T, R de a pune în corespondenţă, pentru orice propoziţie *l* — din L, generată de o triadă P, o triadă Q, care generează propoziţia *m* în *M*, astfel încît *m* este traducerea lui *L* în M. Termenul „traducere" poate fi înţeles semantic sau poate fi definit formal. Au fost expuse operaţiile care trebuie programate pentru traducerea propoziţiei : *l* din limba L într-o propoziţie *m* din limba M.

— Dénes Varga (R.P. Ungaria) a expus metoda analizei morfologice efectuată cu ajutorul delimitărilor succesive, în comunicarea *Analiza morfologică pentru limbi flexionare*. Această metodă este adecvată pentru limbi flexionare şi în cazul ambiguităţilor complexe (de exemplu forme flexionare care pot corespunde mai multor semnificaţii gramaticale etc.). Ea cuprinde ataşarea unui vector boolean la formele flexionare ambigue din dicţionar, prin care fiecărui bit i se acordă o anumită semnificaţie : număr, caz etc. Vectorul conţine /o/ acolo unde cazul respectiv se exclude şi /l/ acolo unde cuvîntul corespunde cu forma reprezentată prin bitul respectiv. Rezolvarea ambiguităţilor se face printr-o simplă înmulţire logică între vectoarele cuvintelor dintr-o expresie dată. Metoda aceasta este avantajoasă pentru că ea tratează toate cuvintele unei expresii dintr-o dată şi nu le analizează succesiv.

— Erika Nistor-Domonkos (București) a prezentat lucrarea *Algoritmul de traducere automată din limba engleză în limba romînă*, care a cuprins rezultatele experiențelor de traducere automată din anul 1962 și a explicat întregul program pe baza căruia a tradus mașina (MECIPT). A fost expus un scurt istoric al lucrării și s-au indicat diversele programe : schemă logică, program limbaj mașină și program codificat. Au fost indicate unele probleme nerezolvate încă sau rezolvate numai parțial și a fost sugerată metoda prin care urmează să fie rezolvate pe viitor.

— S. Székely, V. Dorondoi, P. Schweiger (Cluj) au expus în comunicarea *Analiza independentă în limba rusă (prepoziția)*, particularitățile prepozițiilor din limba rusă. Scopul lucrării a fost descrierea algoritmului analizei independente a prepoziției în context, algoritm prevăzut pentru traducerea mecanică. Pentru explicarea lui au fost studiate circa 7 000 de prepoziții (270 pagini de texte literare). S-a observat că algoritmul poate fi construit pe baza unei descrieri formalizate depline.

— Lucrarea lui Gy. Hell (R.P. Ungară), *Analiza sintactică a textelor maghiare*, s-a referit la determinarea grupelor nominale în traducerea automată din limba rusă în limba maghiară Lucrarea cuprinde un număr considerabil de scheme de programare.

— Gy. Sipőczy (R.P. Ungară) s-a ocupat de problema omonimiei formelor nominale, în lucrarea *Probleme ale traducerii automate*, indicînd sistemul de codificare din dicționar, cu trei numere de cod (unul care dă informații asupra clasei de cuvinte, al doilea, care cuprinde indicații morfologice și al treilea, care dă indicațiile semantice, necesare analizei). În cazul de față, cercetarea autorului are în vedere o analiză sintactică, în vederea determinării rolului grupului nominal în propoziție.

Tot în cadrul temei „traducere automată" — a fost prezentată și lucrarea lui St. Baz (București), *Programarea citirii numeralelor cardinale cu ajutorul mașinii electronice de calcul CIFA*$_3$, care propune un program de citire a numeralelor cardinale pentru mașina de calcul CIFA$_3$, bazat pe formularea : traducerea exprimării numeralelor cardinale din limbajul cifrelor în limbaj obișnuit, adică exprimarea lor în cuvinte. A fost dată schema de organizare a programelor pentru un număr dat = X. A fost descris modul de lucru al programului : după ce operatorul I introduce datele necesare în memoria mașinii, operatorul N stabilește cîte cifre are numărul X și transferă informația la operatorul corespunzător ordinului de mărime a numărului X. Acesta, împreună cu operatorii care urmează după el, scriu cu cuvinte cifrele numărului X.

Tema : *Statistică lingvistică*

— Dr. Bojan Penkov (R.P. Bulgaria), *Cercetarea statistică a limbii bulgare scrise*. S-au dat informații asupra frecvenței literelor din limba bulgară și s-a calculat entropia limbii bulgare $H_1 = 1{,}268$ (unități decimale).

— L. Doležel (R.S. Cehoslovacia) a propus, în comunicarea *Modelul selecțiunii stilistice*, un model pentru descrierea faptelor de selecțiune stilistică, bazat pe criterii statistice.

— Aurelia Stan și Ioan Stan (Cluj) au prezentat comunicarea *Considerații statistice asupra prenumelor*, în care s-a stabilit raportul logaritmic nume-persoană : $P = p^a$ — în care : p = numărul de persoane dintr-o unitate social geografică ; P = numărul de nume de persoane ; a = o constantă specifică egală cu : $a = \frac{\log P}{\text{Log } p}$. S-a observat că, atîta timp cît nu intervin condiții externe, raportul acesta rămîne constant.

— F. Papp (R.P. Ungaria) a prezentat comunicarea *Despre o metodă statistică pentru stabilirea dinamicii limbii în analiza sincronică*. Autorul a introdus în analiza sincronică punctul de vedere statistic, pentru a determina aspectele dinamice ale limbii.

— Ileana Neiescu, Aurelia Stan și Ioan Stan (Cluj) au discutat, în comunicarea *Contribuții statistice cu privire la paternitatea „Cîntării Romîniei"*, elementele statistice care contribuie la stabilirea autorului „Cîntării Romîniei" (istoria literară oscilînd în această privință, între N. Bălcescu și Alecu Russo). Datele statistice indică drept autor al acestei opere pe Alecu Russo.

— J. Prucha (R.S. Cehoslovacia), *Analiza corelațională a sistemului gramatical*. Autorul a făcut o analiză a sistemului gramatical bazată pe sistemul corelațiilor.

— Alexandra Roceric-Alexandrescu (București) a prezentat comunicarea *Observații statistice asupra grupurilor consonantice binare asimetrice*, în care a discutat grupurile caracterizate prin faptul că au o orientare unică (notată de autor prin ventilul →), schimbul reciproc al ordinii elementelor lor nefiind posibil pentru limba romînă. Au fost inventariate aceste grupuri, după criteriile frecvenței și distribuției și s-au stabilit tipurile de grupuri asimetrice posibile în limba romînă.

În cadrul temei *Gramatică algebrică* au fost susținute comunicările :

— Acad. László Kalmár (R.P. Ungaria), *O definiție a noțiunii de limbă*. A fost propus un model matematic al noțiunii de limbă (artificială sau naturală), definită ca un sistem de unsprezece obiecte.

$L = < P, R, F, Q, T, \mu, S, A, B, \alpha, \beta >$

În acest sistem : P și R definesc fonetica și grafematica limbii ; F, Q, T, μ, definesc morfologia ; S definește sintaxa ; A, B, α, β definesc semantica limbii.

— Acad. László Kalmár a prezentat, de asemenea, comunicarea *Reducerea redundanței într-o limbă matematică prin mijloacele omografiei artificiale* — care a fost consacrată unor probleme de redundanță în limbi artificiale, ca *Algol* etc.

— În comunicarea *Gramatici și automate*, S. Marcus (București) a studiat semnificația lingvistică a unor noțiuni și rezultate din teoria automatelor și semnificația, pentru teoria automatelor, a unor fapte lingvistice. S-a arătat, între altele, că noțiunea de derivată a unei partiții, pe baza căreia se modelează, în teoria algebrică a gramaticii, conceptul de parte de vorbire, poate servi la caracterizarea evenimentelor reprezentabile în automate finite. Pe de altă parte, noțiunile de lanț și de secțiune, introduse de Revzin și folosite de autor pentru modelarea genului gramatical, sînt cazuri particulare ale unor noțiuni (GH-lanț și GH-conexă maximală) introduse și studiate de Gluškov relativ la cercetarea legăturilor dintre automate și semigrupuri.

S-au discutat, de asemenea, unele probleme legate de gramaticile lui Chomsky și de limbajul matematic modelat de Haskell Curry.

— Const. Crăciun (București) a prezentat comunicarea *Asupra noțiunii de rădăcină din teoria algebrică a gramaticii*, în care studiază generalizarea conceptului de rădăcină în accepția lui Dobrușin și cîteva proprietăți algebrice ale rădăcinilor în sens generalizat. Autorul a urmărit modul cum se comportă rădăcinile în sens generalizat în raport cu anumite operații algebrice. Cercetarea sa a dus la concluzia următoare : categoriile gramaticale generate de rădăcini în sens generalizat păstrează majoritatea proprietăților aparținînd categoriilor gramaticale ale lui Dobrușin.

— S. Abraham (Timișoara) a arătat, în lucrarea *Studiul matematic al gramaticilor generative*, interesul pe care îl prezintă modelele generative în lingvistica matematică. Prin modelarea generativă a unei limbi L se construiește un sistem S, în care se denumesc elementele propozițiilor generate în S, la un anumit nivel. Cînd toate propozițiile lui L sînt propoziții în S și reciproc, numim prin S modelul generativ al lui L și considerăm că L are structura lui S.

— M. Bierwisch (R.D. Germană) a discutat, în comunicarea *Unele probleme ale gramaticii transformaționale ale limbii germane*, problema formelor gramaticilor transformaționale, mai ales a regulilor de transformare, oprindu-se în mod special la structura construcțiilor pasive. Autorul a dat o nouă formulare transformării pasive, ceea ce face ca transformarea pasivă să fie o regulă obligatorie.

— În lucrarea sa, *Nivelurile în sistemul limbii*, P. Sgall (R.S. Cehoslovacia) a descris limba în cadrul unui sistem de cinci nivele, conform cu punctul de vedere funcțional al școlii de la Praga : nivelul constituit din semanteme, nivelul constituit din tagmeme, nivelul constituit

din foneme, nivelul constituit din morfoneme şi nivelul constituit din fone. S-au definit simbolurile care indică relaţia de reprezentare (între unităţi din niveluri diferite), şi care indică relaţia dintre o unitate elementară şi o unitate complexă din acelaşi nivel. Autorul a subliniat necesitatea de a *defini* relaţia de reprezentare — întrucît nu este atît de simplă încît să poată fi exprimată în mod „descriptiv" — prin definiţii recursive, care pot fi formulate pe baza unui sistem generativ.

— S. Abraham, I. Evseev, G. Salapina (Timişoara) au definit — în comunicarea *Fraza în gramatica transformaţională* — propoziţie compusă (*engl. compound sentence*) ca o propoziţie (generată într-o gramatică transformaţională) în care se pot identifica cel puţin două propoziţii. Autorii au propus clasificarea propoziţiilor compuse în : omogene şi neomogene, după numărul de transformări care li se aplică. În legătură cu aceasta, ei au propus şi o construcţie a limbii în straturi (engl. *strata*) : o propoziţie aparţine stratului *n*, dacă pentru generarea ei au fost aplicate *n* transformări. De asemenea, ei au discutat clasificarea — pe baza acestor criterii — a unor propoziţii din limbile rusă şi engleză.

În cadrul temei *Fonologie şi gramatică structurală* au fost susţinute următoarele comunicări :

— Acad. Al. Rosetti (Bucureşti), *Sunet-tip şi fonem*. S-a făcut o diferenţiere între conceptele : sunet-tip (care împreună cu sunetul şi cu grafemul se clasează între elementele definite psihologic) şi fonem (element care are o valoare funcţională), acestea fiind entităţi cu totul diferite, deşi se referă la aceeaşi substanţă fonică.

— Matilda Caragiu-Marioţeanu (Bucureşti), a făcut o analiză a tipurilor de silabe din dialectul aromîn, în lucrarea *Silaba în aromînă*.

— Liliana Ionescu (Bucureşti), în lucrarea *Asupra clasificării tipurilor sintactice în limba romînă*, a aplicat metoda lui Lambek, pentru stabilirea tipurilor sintactice ale limbii romîne, observînd valabilitatea ei pentru limbile în care concatenarea joacă un rol important.

— În comunicarea *Clasificarea distribuţională a părţilor de vorbire*, Toma Pavel (Bucureşti) a urmărit o definire distribuţională a părţilor de vorbire în limba romînă. Această definire este progresivă şi rezultatul ei este *una* din formele morfologice ale cuvîntului definit.

— În comunicarea *Clasificarea pronumelor*, Maria Manoliu (Bucureşti) a făcut o clasificare a pronumelor din limba romînă, avînd în vedere două definiţii : o definiţie care se bazează pe analiza distribuţională (germ. *Nachbarschaften*) şi o definiţie care se bazează pe vecinătatea în care pot apărea diferite tipuri de pronume.

— Mircea Geanău (Bucureşti) a prezentat lucrarea *Asupra calculului tipurilor sintactice*, pornind de la calculul neasociativ al tipurilor sintactice introdus de Lambek. Autorul a demonstrat unele propoziţii suplimentare şi a făcut cîteva observaţii de detaliu.

— Sorin Stati (Bucureşti) a prezentat lucrarea *Extensiunea lanţurilor sintactice*, urmărind ordinea structurală şi lineară a unităţilor sintactice şi făcînd o clasificare a tipurilor de extensiuni sintactice. Autorul a scos în evidenţă insuficienţa criteriului distribuţiei pentru deosebirea termenului sintactic determinat de cel determinant.

— Laura Vasiliu (Bucureşti) a făcut unele observaţii *Asupra definiţiei prepoziţiei*, stabilind în ce măsură prepoziţiile sînt o clasă distinctă de celelalte clase de cuvinte. Procedeul pe baza căruia s-a făcut această cercetare a fost acela al analizei distribuţionale, iar scopul analizei, identificarea „contextului caracteristic" (diagnostic) al acestei clase de cuvinte.

— Em. Vasiliu (Bucureşti) a prezentat comunicarea *Sistemul cazual al limbii romîne*. Sistemul cazual al limbii romîne a fost descris ca fiind alcătuit din următoarele morfeme : (Nominativ), (Genitiv), (Dativ), (Acuzativ), (Prepoziţional), (Vocativ). Aceste morfeme sînt reprezentate prin diverse alomorfe, care pot fi descrise cu ajutorul regulilor morfofonematice. S-a dat o descriere a *sistemului total*, adică un sistem care ţine seama de toate distincţiile cazuale

ale limbii romîne. Pentru definirea fiecărui membru al categoriei au fost alese următoarele criterii :

a) un morfem cazual *c* poate caracteriza un cuvînt care este un adjunct al verbului; b) un morfem cazual *c* poate caracteriza un cuvînt care este un adjunct al numelui ; c) un morfem cazual *c* poate caracteriza un cuvînt care satisface condiţiile : A) cuvîntul este membru al unei construcţii exocentrice, al cărei al doilea membru este verbul predicativ ; B) cuvîntul nu este adjunct al unui alt cuvînt. Au fost aplicate aceste criterii la cazurile limbii romîne. S-a dat o diagramă, în care pentru fiecare caz se indică diversele trăsături alese ca criterii de clasificare.

— Zoltan Szabo (Cluj) a prezentat lucrarea *Delimitarea derivării verbale lexicale şi gramaticale, cu ajutorul analizei transformaţionale*, aplicînd analiza transformaţională în delimitarea derivării verbale.

— Mihaela Mancaş (Bucureşti) a susţinut lucrarea *Generarea completivelor în gramatica transformaţională a limbii romîne*. Au fost date regulile de transformare pentru generarea propoziţiilor complexe care conţin : propoziţii completive directe, propoziţii indirecte interogative şi propoziţii completive indirecte. Ultimul tip de propoziţii complexe este generat pornind de la două tipuri de propoziţii cu structuri diferite determinate (cu obiect prepoziţional şi cu obiect indirect în dativ).

În cadrul temei *Teoria informaţiei*, Edmond Nicolau a prezentat lucrarea *Entropia sistemelor neliniare* (*discrete*) în care a stabilit că în cazul unei reţele formate din elemente identice prezentînd în total *n* borne de acces, numărul de biţi care corespunde unei anumite scheme topologice nu poate întrece valoarea $H = C_n^2$ biţi. S-a studiat, de asemenea, cazul în care schema este formată din diverse elemente, caracterizate fiecare printr-o anumită calitate şi printr-un anumit număr de borne de acces.

În cadrul temei *Gramatica mecanică* s-au prezentat comunicările :

— D. Gheorghiu (Timişoara), *Cîteva probleme în legătură cu verbul în gramatica mecanică a limbii romîne*. S-a arătat insuficienţa clasificării tradiţionale a verbelor romîneşti în cele 4 conjugări şi necesitatea altor criterii pentru clasificarea lor din punct de vedere al gramaticii mecanice. Lucrarea avut în vedere mai ales verbele de conjugările I şi a IV-a, stabilind pentru cele dintîi şapte categorii, iar pentru celelalte şase categorii.

— P. Schweiger (Cluj), *Analiza microcontextuală în limba romînă*. Criteriul analizei a fost cel al împărţirii formalizate a textului propoziţiei în segmente. Descrierea formalizată a materialului dat este primul pas în stabilirea algoritmului de tradus.

— Jurgen Kunze (R.D. Germană), *Sinteza morfologică a limbii germane*. În această comunicare au fost descrise treptele a X-a şi a XI-a ale experimentului de traducere (englez-german); izvoarele informaţiilor morfologice şi flexiunea.

Pe marginea referatelor au avut loc numeroase discuţii. Pe lîngă comunicări, au fost prezentate dări de seamă asupra cercetărilor de lingvistică matematică desfăşurate în diversele centre ştiinţifice. (R.P.R., R.S.C., R.D.G., R.P.U.). De asemenea, s-au expus unele date despre predarea lingvisticii matematice în învăţămîntul superior.

Au fost discutate modalităţile unei colaborări mai strînse şi permanente între centrele de cercetări de lingvistică matematică şi s-au făcut numeroase propuneri în acest sens. Dintre acestea amintim : crearea unei societăţi de lingvistică matematică comună pentru mai multe ţări ; formularea unor probleme generale de lingvistică matematică sau traducere automată care să fie încadrate în problematica colaborării între academiile ţărilor socialiste ; înfiinţarea unei reviste internaţionale de lingvistică matematică ; crearea unei forme de informare reciprocă (buletin de informaţii de specialitate, bibliografie pe domenii de studiu, centru de documentare).

Expunerile şi discuţiile de la acest seminar au avut loc la un nivel înalt şi au demonstrat încă o dată dezvoltarea pe care studiile de lingvistică matematică şi structurală au luat-o în ultimul timp.

Alexandra Roceric-Alexandrescu

Crestomaţie Romanică, vol. I. Sub redacţia acad. IORGU IORDAN, de MIOARA AVRAM, | NICOLAE DĂNILĂ, | FLORICA DIMITRESCU, VALERIA GUŢU-ROMALO, MARIA ILIESCU, LILIANA MACARIE, CONSTANT MANECA, MARIA MANOLIU, ALEXANDRU NICULESCU, MARIUS SALA, FLORENŢA SĂDEANU, SANDA STAVRESCU, MIRELA TEODORESCU. Editura Academiei Republicii Populare Romîne [Bucureşti], 1962, 884 p.

Marele merit al „Crestomaţiei Romanice" publicate sub conducerea acad. Iorgu Iordan constă în faptul că ea este prima lucrare în acest gen, adică prima lucrare de ansamblu care cuprinde texte reprezentative, atît sub raport lingvistic cît şi sub raport literar, din toate limbile romanice, constituind astfel un preţios instrument de lucru pentru cei ce se ocupă cu studiile de romanistică comparată, şi totodată o completare firească a celor cîteva gramatici şi dicţionare comparative ale limbilor romanice existente pînă în prezent. Dacă într-o gramatică comparată a limbilor romanice, ca aceea a lui Meyer-Lübke, cititorul găseşte o descriere amănunţită a fenomenelor fonetice şi gramaticale specifice acestor limbi, sau dacă un manual ca al lui Bourciez îi oferă o prezentare generală a fiecărei limbi romanice în parte, „Crestomaţia romanică" îi pune la dispoziţie un material bogat pentru ilustrarea concretă a faptelor expuse în asemenea lucrări. Fără o ilustrare de acest fel, fără un contact direct cu texte din fiecare limbă romanică, studiul comparativ sau izolat al acestor limbi se reduce la o înşirare oarecum artificială de fapte, pe care, de obicei, studenţii le învaţă pe de rost. O asimilare organică a materiei nu e posibilă decît cu ajutorul textelor.

Fireşte, texte romanice izolate există destule. Există de asemenea crestomaţii, antologii sau „cărţi de citire" franceze, italieneşti, spaniole, provensale etc. O lucrare de ansamblu însă, cuprinzînd texte din t o a t e limbile romanice şi caracterizată printr-o remarcabilă u n i t a t e m e t o d o l o g i c ă, adică prin aplicarea — pe cît posibil — a unor criterii uniforme în selecţionarea, gruparea şi comentarea textelor n-a existat, din cîte ştiu, pînă acum. De aici valoarea „Crestomaţiei romanice" ca instrument de lucru pentru romanişti şi ca manual pentru studenţi. Deşi destinată, în primul rînd, lingviştilor, ea poate servi, într-o anumită măsură, şi celor ce se ocupă cu studiul literaturilor romanice.

★

Lucrarea se compune din unsprezece părţi, consacrate, prima limbii latine, iar restul celor zece limbi romanice (în următoarea ordine : romîna, dalmata, italiana, sarda, retoromana,

franceza, provensala, catalana, spaniola, portugheza); primele 15 pagini de la început cuprind un „Cuvînt înainte" al acad. Iorgu Iordan, o „Introducere" (în care se dau lămuriri privitoare la structura cărţii şi la principiile de tratare a materialului), o „Bibliografie generală" şi, în sfîrşit, o listă de abrevieri. Textele reproduse merg, după cum se arată în „Introducere", pînă la secolul XVI, inclusiv. Alte două volume, în curs de pregătire, vor cuprinde texte din epocile următoare, mergînd pînă în zilele noastre. Părţile rezervate fiecărei limbi sînt de dimensiuni inegale, ceea ce se explică, în genere, prin împrejurări de ordin obiectiv, uşor de înţeles : dacă pentru unele limbi, cum ar fi franceza, italiana sau spaniola autorii au avut la îndemînă destule opere literare scrise pînă în sec. XVI, pentru altele, cum ar fi dalmata, iudeo-spaniola sau retoromana, materialul era aproape inexistent. Numai în foarte puţine cazuri — cum ar fi de pildă acela al limbii provensale, al limbii catalane, sau al limbii sarde — disproporţia faţă de alte limbi, în ce priveşte numărul de pagini (provensala — 50; catalana — 42; sarda — 38; — faţă de franceză şi italiană cu cîte 147 de pagini fiecare, sau faţă de latină, cu 138 de pagini) se explică nu prin inexistenţa textelor în epoca respectivă, ci fie prin faptul că autorilor crestomaţiei nu le-au fost accesibile aceste texte, fie prin faptul că ei au considerat limbile în discuţie mai puţin „importante", mai puţin cunoscute, decît franceza, italiana ori spaniola, de unde concluzia — după mine greşită — că trebuie să li se rezerve un număr mai mic de pagini. Firesc ar fi, cred, ca tocmai limbile mai puţin cunoscute să fie bine reprezentate într-o lucrare de genul celei pe care o discutăm aici, căci dacă pentru un romanist sau student romîn găsirea unor texte franceze sau italieneşti nu constituie, practic vorbind, nici o greutate, găsirea unor texte sarde ori catalane în bibliotecile noastre este simţitor mai grea.

★

O primă problemă care se pune la alcătuirea oricărei crestomaţii este aceea a selecţionării textelor care urmează să fie cuprinse în ea. Autorii „Crestomaţiei romanice" au rezolvat-o într-un fel cît se poate de fericit, alegînd, într-adevăr, textele cele mai reprezentative, atît din punct de vedere lingvistic, cît şi din punct de vedere literar. Doar ici-colo li se poate aduce cîte o obiecţiune (relativă, fireşte, căci la selecţionarea materialului, pe lîngă criteriile strict obiective apare, inevitabil, un anumit coeficient de subiectivitate) : astfel, la latină ar fi trebuit să se dea, poate, un fragment din opera lui Apuleius, la italiană — capodopera lui Guido Cavalcanti *Ballata dell'Esilio* (căci, după cum se arată în „Introducere" criteriul de alegere a textelor e cel lingvistic dar şi cel literar), la franceză un fragment din ***Pélerinage de Charlemagne***, la spaniolă ceva din vechile „glosare" şi documente din secolul X, cîteva fragmente din aşa-zisa „literatura de debates" (sec. XII—XIII) precum şi din prima operă dramatică (*El Auto de los Reyes Magos*, sec. XIII). Exemple similare s-ar putea da şi pentru alte limbi, cu menţiunea că dacă autorii sînt uneori, inevitabil, subiectivi în alegerea textelor, aceeaşi subiectivitate e inevitabilă şi în aprecierile recenzentului. În general, însă, felul în care au fost selecţionate textele constituie, după părerea mea, unul dintre principalele aspecte pozitive ale „Crestomaţiei".

★

În ce priveşte izvoarele din care au fost luate diferitele texte, „Crestomaţia" se prezintă — desigur, din motive de ordin obiectiv — oarecum inegal : alături de originale transliterate, (la „romînă") şi o reproducere după un facsimil (Biblia din Ferrara — „iudeo-spaniolă"), s-au folosit diverse ediţii — în genere bune — ale operelor reprezentate fragmentar în „Crestomaţie" şi, în sfîrşit — ceea ce nu era tocmai indicat, dar, bănuiesc, inevitabil, din lipsa altor izvoare — cîteva antologii, cum ar fi, de pildă, aceea a lui Şişmarev (franceză), a lui Monacci (italiană) sau a lui Mulertt (spaniolă). În partea consacrată limbii portugheze, aproape toate textele sînt reproduse după antologia lui Nunes sau a lui Leite de Vasconcellos.

★

La începutul fiecăreia dintre părţile consacrate diverselor limbi se dă o bibliografie specială şi, în majoritatea cazurilor, o introducere conţinînd indicaţii cu privire la principalele particularităţi grafice, fonetice şi, uneori, gramaticale ale limbii respective. În cazul limbilor mai puţin „cunoscute", cum ar fi de pildă dalmata, sarda sau retoromana, se face şi o prezentare sumară a lor, din punctul de vedere al graiurilor în care se împart, al numărului de vorbitori, al primelor texte păstrate etc. Deosebit de grea sub acest raport (totuşi rezolvată cu succes), a fost sarcina autoarelor care s-au ocupat de limba retoromană (Maria Iliescu şi Florenţa Sădeanu), dată fiind marea diversitate a graiurilor retoromane şi puţinătatea, adesea chiar lipsa totală, a surselor de informaţie cu privire la valoarea fonetică a literelor şi grupurilor de litere din vechile texte friulane şi engadineze.

★

Capitolele din cadrul fiecărei limbi, numerotate cu cifre romane [1] şi consacrate, fiecare, cîte unui autor sau unei opere încep printr-o scurtă introducere cuprinzînd o prezentare sumară a autorului sau a operei respective, cîteva indicaţii bibliografice şi, în sfîrşit, specificarea izvorului din care au fost luate textele reproduse în continuare. Cu toate dimensiunile lor reduse (cele mai multe nu depăşesc o jumătate de pagină) aceste „introduceri" aduc un real folos celui ce consultă lucrarea, punîndu-i la dispoziţie o serie de date esenţiale cu privire la diverşii autori sau la diversele opere din capitolul respectiv. Uneori, cînd dintr-o operă se reproduce un fragment care nu poate fi înţeles fără o expunere a conţinutului fragmentelor precedente, aceasta se dă în rezumat, îngăduind astfel cititorului să înţeleagă mai bine fragmentul reprodus (ca exemplu în acest sens s-ar putea da piesele lui Plaut, p. 9, 11, *Viaţa Sfintei Eufrosina*, p. 117, *La Farce du Maistre Patelin*, p. 568, piesa portugheză *Os Estrangeiros*, p. 858 etc.).

★

Problema cea mai delicată la întocmirea unei lucrări ca „Crestomaţia romanică" este, fără îndoială, aceea a notelor explicative care trebuie să însoţească textele reproduse. Aceste note reprezintă contribuţia principală şi, într-o anumită măsură, creatoare, a autorului unei crestomaţii.

Sub acest aspect „Crestomaţia romanică" se prezintă pe alocuri inegal, în mare măsură (datorită unor împrejurări de natură obiectivă. Într-adevăr, prima greutate întîmpinată de autori a fost alegerea faptelor care urmau să fie explicate. În principiu, această alegere ar fi trebuit să depindă de nivelul de cunoştinţe al celor cărora le era destinată lucrarea. Dacă se aveau în vedere specialiştii în lingvistica romanică, cunoscători, fie şi în linii mari, ai limbilor reprezentate în „Crestomaţie", note explicative trebuiau date numai pentru faptele neobişnuite (arhaice sau dialectale). Dimpotrivă, dacă se aveau în vedere studenţii, notele trebuiau să aibă un caracter aproape exhaustiv. Judecînd după cele anunţate în introducere (p. X), unde se arată că „în notele care însoţesc textele romanice s-au explicat, în general, formele deosebite de cele existente în aspectul modern al limbii studiate", s-ar părea că autorii adoptă prima ipoteză, destinînd lucrarea, în primul rînd, cititorilor familiarizaţi într-o măsură mai mare sau mai mică cu diversele limbi romanice sub aspectul lor modern. Acest principiu se aplică însă consecvent numai în puţine cazuri, cum ar fi de pildă în partea consacrată limbii latine (remarcabilă prin abundenţa şi caracterul judicios al notelor), în cea consacrată limbii romîne (ireproşabilă, din toate punctele de vedere) sau în capitolul consacrat spaniolei sefardite. În restul cazurilor se constată relativ numeroase abateri de la principiul menţionat mai sus, în sensul că adesea se dau note şi pentru faptele existente în aspectul modern al limbilor respective, pe cînd

[1] Subcapitolele sînt însemnate cu litere verzale şi de rînd.

alteori, dimpotrivă, se lasă neexplicate unele fapte arhaice ori dialectale. Dintre cele două feluri de abateri primul este, evident, mai puţin grav decît al doilea. Mai mult decît atît: în unele cazuri, cum ar fi acela al retoromanei, care nu are un aspect modern literar bine cristalizat, explicarea (în foarte numeroase note) a faptelor actuale alături de cele vechi mi se pare chiar necesară. La fel stau lucrurile în cazul sardei şi al provensalei, unde faptele vechi şi dialectale sînt adesea foarte greu de deosebit de cele moderne, pentru că nici aceste două limbi nu au astăzi aspecte literare în adevăratul sens al cuvîntului.

Dimpotrivă, neîntemeiată mi se pare încălcarea principiului formulat în „introducere" în acele cazuri în care avem a face cu limbi al căror aspect literar modern e bine cristalizat, cu gramatici şi dicţionare normative uşor accesibile. Ca exemplu s-ar putea da nota 16 de la p. 811, unde se explică forma pronominală portugheză *na* (în loc de *a*), nota 5 de la p. 814 pentru forma contrasă *lho*, sau nota 9 de la p. 861, unde se arată că *repousados* e un participiu „de la *repousar*, variantă a lui *repoisar*". Or, în toate trei cazurile avem a face cu fenomene normale în portugheza modernă, menţionate în cele mai elementare gramatici descriptive ale acestei limbi. (Afară de aceasta, *repousar* e o formă mai modernă decît *repoisar*, aşa încît explicarea celui dintîi ca variantă a celui de-al doilea mi se pare neindicată.) Exemple similare, relativ numeroase, se întîlnesc în partea consacrată limbii catalane, unde se dau adesea note pentru formele existente în gramaticile şi dicţionarele moderne, lăsîndu-se în schimb neexplicate destule fapte vechi sau dialectale. Astfel, la p. 694 se dau note explicative pentru formele *haveu, crec, saben, devia, rebuts*, normale în catalana literară modernă (v. Pompeu Fabra, *Gramática catalana*, Barcelona, 1919 p. 71—98) dar nu se explică unele forme mai puţin obişnuite ca *lo, mia* (cat. mod. *meva*), *lladras* (pt. *lladres*), *escriscau* sau *qualcuna*[2]. În genere, principala obiecţiune care li se poate aduce, sub acest aspect, autorilor „Crestomaţiei" este că lasă neexplicate unele fapte care ar avea neapărat nevoie de o explicaţie, căci altminteri cititorul riscă să nu le înţeleagă. Spicuiesc, la întîmplare, cîteva exemple: „*Nîule cose hon la pouret omque pleier, / la polle sempre non amast lo deo menestier*" (Franceza, p. 477); „*Nueve meses complidos, sabet, sobrella* [sobre Valencia] yaz." (Spaniola, p. 715); „*De fazer romaria, pug' en meu coraçon / a Santiag' un dia por fazer oraçon/ e por ueer meu amigo logu'i*". (Portugheza, p. 817).

Felul în care sînt redactate notele, exactitatea explicaţiilor pe care le conţin, seriozitatea şi nivelul lor ştiinţific merită cele mai favorabile aprecieri. Interpretări greşite ori discutabile, precum şi formulări neclare, se întîlnesc foarte rar în lucrare. Astfel la p. 694 (nota 9) se arată că în catalana modernă pers. I condiţional prezent de la verbul *anar* este *aniria* (spre deosebire de forma — considerată veche — *iria* care apare în textul respectiv), ceea ce nu este exact, căci în catalana modernă există, paralel ambele forme: *iria* şi *aniria* (v. Pompeu Fabra, *op. cit.* p. 74). Discutabilă mi se pare afirmaţia că în cazul formei spaniole de imperativ *sacat* avem a face cu o asurzire a lui *d* final (p. 721, nota 2) şi nu cu un simplu fapt de grafie (cu atît mai probabil cu cît cuvîntul următor începe în vocală: *sacat al arçebispo*). Nu tocmai clară e formularea notei 1 de la p. 55, unde, explicîndu-se funcţiunea pronumelui *ipsa* din sintagma *vallis autem ipsa* (pentru care e dată nota), se arată că acesta e „apropiat uneori de articol". Probabil autoarea are în vedere alte cazuri din acelaşi text, ceea ce trebuia însă explicat mai clar. Afară de aceasta, ar fi de semnalat cîteva cazuri în care nu se arată precis ce note aparţin autorilor „Crestomaţiei" şi ce a fost luat din ediţiile-sursă. Ca exemplu în acest sens s-ar putea da fragmentul din *Séquence de Saine Eulalie* (Franceza, p. 477—478), în care cîteva note (de

[2] De altfel şi formele moderne explicate în note sînt alese după un criteriu neclar. La prima vedere, s-ar părea că se explică mai ales diversele forme ale verbelor catalane neregulate. Totuşi, alături de *crec* (explicat) găsim formele *respost, dic, escrit*, fără note explicative. Exemple analoage se întîlnesc şi în alte texte catalane din „Crestomaţie".

pildă 2, 3, 4, 5, 7 etc.) reproduc, în esenţă, explicaţiile din notele corespunzătoare ale ediţiei-sursă (V. Şişmarev, *Kniga dlea čtenia po istorii franţuzskogo iazîka*, Moscova-Leningrad, 1955, p. 22—24), fără a specifica acest lucru. În sfîrşit, cu privire la note, s-ar putea sugera, pentru volumele următoare, înmulţirea comparaţiilor dintre diversele limbi romanice, din punctul de vedere al faptelor comentate, ceea ce ar mări simţitor valoarea „Crestomaţiei" ca instrument de lucru pentru studiile de romanistică comparată [3].

★

Cu privire la „glosarele" de la sfîrşitul părţilor consacrate fiecărei limbi s-ar putea face două obiecţiuni de principiu : în primul rînd, nu se înţelege după ce criteriu unele cuvinte necunoscute sînt glosate în note, pe cînd altele, în glosar. Firesc ar fi ca ori de cîte ori cuvîntul respectiv necesită, pe lîngă simpla glosare, şi o explicaţie oarecare (de pildă indicarea faptului că e un împrumut străin), aceasta să se dea într-o notă (aşa ar fi trebuit să se procedeze de pildă cu cuvîntul sard *bramare* — italienism, cu cuvintele catalane *logar* şi *inchiesta* — primul, spaniolism, cel de-al doilea italienism, precum şi cu altele în aceeaşi situaţie). În al doilea rînd, trecerea în glosar a cuvintelor care nu figurează în „dicţionarele de bază" ale limbilor respective se dovedeşte a fi, cîteodată, un criteriu [4] oarecum mecanic, căci — pe de o parte în unele cazuri aceste „dicţionare de bază" (am în vedere limbile mai puţin cunoscute, cum ar fi retoromana, sarda sau provensala) sînt practic inaccesibile cititorului, aşa încît glosarele respective ar trebui considerabil mărite — iar pe de altă parte, în cazul limbilor mai cunoscute, cum ar fi italiana, spaniola sau portugheza, în glosare se dau cuvinte care nu prezintă nimic neobişnuit, figurînd în majoritatea dicţionarelor de dimensiuni medii ale limbilor respective. (Astfel, la italiană e inexplicabilă prezenţa în glosar a unor cuvinte ca *corridore, dispettoso, vietare* [5], la spaniolă a unor cuvinte ca *consejo* — cu sensul de „sfat", *heredamiento* sau *magrilla* — formaţie diminutivală regulată de la *magra*, la portugheză cuvintele *coração* — cu sensul „curaj" existent şi în portugheza literară contemporană — *cortesia, partido, ribeira* etc.).

Dată fiind amploarea lucrării şi numărul autorilor, cele cîteva lipsuri de ordin strict, formal ale ei, cum ar fi unele inconsecvenţe în tehnica trimiterilor de la un capitol la altul, unele deosebiri (nemotivate) în ce priveşte sistemul de marcare a diverselor capitole şi subcapitole [6], precum şi altele de acelaşi gen nu-i micşorează aproape cu nimic valoarea, fiind inerente unei lucrări colective. Să nu uităm, apoi, că autorii n-au putut profita de experienţa altei lucrări similare, cu un plan atît de vast şi că sursele de informaţie privitoare la diversele limbi romanice sînt, adesea, foarte inegale. Neajunsurile cărţii se reduc deci la aspecte de amănunt, uşor remediabile în volumele II şi III, care urmează să apară, sau în cazul unei eventuale reeditări a volumului I. În schimb, meritele ei sînt numeroase şi esenţiale. De aceea, nu mi se pare exagerat să afirm că apariţia „Crestomaţiei romanice" constituie un moment important în istoria studiilor de romanistică, nu numai din ţara noastră, ci de pretutindeni. Părerile romaniştilor care o vor folosi ca instrument de lucru urmează să confirme, justeţea acestei aprecieri.

Dumitru Copceag

---

[3] Apropierile de acest gen, anunţate în introducere, sînt numeroase numai în partea consacrată limbii latine. În celelalte părţi, numărul lor e foarte redus.

[4] În „Introducere" se arată că acesta este criteriul de alcătuire a glosarelor.

[5] Toate trei există în dicţionarul italian-romîn publicat recent (Bucureşti, 1963) de „Editura Ştiinţifică" sub redacţia prof. N. Façon.

[6] În introducere se anunţă că diversele fragmente din aceeaşi operă a unui autor se marchează cu litere mici, însă acest principiu nu se respectă totdeauna. (Să se compare de pildă fragmentele din *Divina Commedia* — p. 275—280 — unde principiul e respectat — cu cele din *Os Lusiadas*, p. 867—879).

CHARLES KANY, *American-Spanish Euphemisms*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1960, 193+56 p.
CHARLES KANY, *American-Spanish Semantics*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1960, 340+48 p. *

O singură recenzie pentru aceste două volume este motivată de legătura dintre problemele discutate în fiecare dintre ele şi de faptul că o parte din materialul lingvistic folosit în *American-Spanish Euphemisms*, volumul publicat mai întîi, este folosită şi în celălalt volum, în special în capitolele II, VIII, IX, X, XI.

De la început trebuie subliniat că amîndouă studiile au o valoare deosebită prin bogăţia materialului lingvistc şi prin încercările autorului de a clasifica marele număr de exemple. Autorul însuşi indică sursele materialului utilizat : sutele de informatori pe care i-a consultat pe teren în decursul unei perioade de 25 de ani, studenţii şi cadrele didactice de la Universitatea din California, lucrări lexicografice şi monografii dialectale, precum şi diverse opere literare.

Este adevărat că în ambele prefeţe Ch. Kany afirmă că scopul lucrărilor sale este de a clasifica materialul, fapt care nu scuză însă slaba dezvoltare a părţii teoretice în ambele volume, ceea ce reprezintă şi principala lor lipsă.

Ar fi fost binevenite şi unele explicaţii ale anumitor schimbări lexicale, ţinîndu-se seama de realităţile economico-sociale care le-au determinat.

Valoarea studiilor s-ar fi mărit mult dacă ele ar fi cuprins şi cîte un capitol final cu concluzii privind evoluţia şi transformarea lexicului hispano-american, în comparaţie cu lexicul din peninsulă sau cu alte idiomuri romanice.

Avînd în vedere că, problematic, volumul *American-Spanish Euphemisms* se subordonează celuilalt, problema care trebuie discutată în primul rînd este clasificarea faptelor din volumul *American-Spanish Semantics.*

În clasificarea cauzelor care determină schimbările lexicale, Ch. Kany porneşte de la schemele date de Ullmann (*The Principles of Semantics*) şi G. Stern (*Meaning and Change of Meaning*), le combină şi obţine o nouă clasificare, care stabileşte două categorii de cauze ale modificărilor semantice, avînd în vedere cele două tendinţe fundamentale ale limbii : unele datorate conservatismului lingvistic, altele datorate inovaţiei. Prima categorie cuprinde substituţiile prin care aceeaşi expresie serveşte pentru substanţe, variabile în funcţie de realitatea obiectivă. Cealaltă categorie înglobează : a) trasferurile de formă (de expresie), concretizate prin nominaţie [1], metaforă, analogie şi permutaţie ; b) transferurile de sens, ilustrate prin interferenţe fonetice şi prescurtări ; c) transferuri mixte, care cuprind lărgirile şi restrîngerile de sens şi eufemismele.

Noutatea acestei clasificări constă în faptul că, la stabilirea ei, autorul s-a întemeiat pe procesul transferului însuşi, care, atunci cînd priveşte expresia, se înfăptuieşte prin asemănarea (ex. nominaţie, metaforă, analogie combinativă şi analogie corelativă) sau apropierea sensurilor (ex. permutaţia), iar cînd afectează sensul, se realizează pe baza asemănării (ex. interferenţa fonetică) sau apropierii (ex. prescurtarea) între expresii.

Totuşi clasificarea este discutabilă în anumite puncte.

---

* Vezi versiunea în limba franceză, în ,,Revue roumaine de linguistique", IX (1964), nr. 1.

[1] Folosirea neobişnuită a unui cuvînt în locul altuia.

O primă observaţie privind terminologia folosită de autor. Ar fi fost preferabili termenii „metonimie" şi „sinecdocă", în loc de „permutaţie", în primul rînd pentru că s-ar fi păstrat acelaşi criteriu de clasificare a materialului, şi anume în funcţie de tropi; şi în al doilea rînd, pentru că s-ar fi evitat unele exprimări neclare (p. 43), prin care se încearcă o explicaţie a diferenţelor dintre metaforă şi permutare.

Se pot aduce cîteva obiecţii şi cu privire la anumite subclase care nu se justifică sau care se încadrează mai corect în altă clasă. Astfel, Ch. Kany, conducîndu-se în clasificare după schema schimbărilor lexicale întocmită de G. Stern, distinge, în cadrul transferurilor de expresie, subclasa de nominaţii. Exemplele de nominaţie aduse în lucrare pot intra în diversele subclase de metafore sau la permutări: Ex. m e t a f o r e: *adobe* „cărămidă uscată la soare", *cuesco* „sămînţă, sîmbure", *tabique* „cărămidă pătrată", *chiluca* „un fel de porfir" etc. pentru *cabeza* „cap" (p. 29), *ala* „aripă", *aleta* „aripioară" pentru *brazo* „braţ" (p. 30), *lambeladrillos* „linge cărămizi" pentru *religioso hipocrita* „religios ipocrit" (p. 33) etc.; m e t o n i m i i: *macho* „puternic, blond străin" pentru *anglosajon* „anglo-saxon" sau *norteamericano* „nord-american" (p. 39), *blanco* „alb" pentru *rico* „bogat" sau *importante* „important, de seamă" (p. 38), *tico* pentru *costaricano* „locuitor din Costa-Rico" (particularitatea de vorbire e tot o calitate) p. 39; s i n e c d o c ă: *nación* „naţiune, popor" pentru *extranjero* „străin" şi chiar numai pentru *italiano* „italian" (p. 38), *grebano* sau *grevano* „ţăran din Piemont" pentru *italiano* „italian" (p. 38) etc.

Nominaţia este foarte greu de delimitat, deoarece, aşa cum se exprimă însuşi autorul, „adesea este imposibil să diferenţiezi folosirea intenţionată şi conştientă de folosirea neintenţionată şi subconştientă" (p. 27) a unui cuvînt. Aşadar, din moment ce materialul se poate îngloba în alte subclase şi delimitarea nominaţiilor este dificilă, nu mai este necesară o subclasă aparte a nominaţiilor.

Altă observaţie priveşte subclasa analogiei combinative. În cadrul analogiei autorul distinge două subclase: combinativă, care cuprinde grupurile flexionare sau de derivate cu sensul de bază relaţional (ex. *venir-venida*), şi corelativă, care presupune că mai multe cuvinte sînt înţelese împreună (ex. *lunes, martes, hombre, mujer*). Se pune întrebarea dacă analogia combinativă nu se încadrează mai degrabă în categoria transferurilor mixte, decît în a transferurilor de expresie, întrucît transferul se realizează atît pe baza asemănării de sensuri, cît şi pe baza asemănării expresiei.

Autorul îşi dă seama de rolul asemănării formale în procesul analogiei (p. 28), dar se rezumă la o simplă afirmaţie, fără să diferenţieze cele două categorii (combinativă şi corelativă) în clasificare. Acest fapt explică dece la o primă lectură nu se înţelege prea clar rostul capitolului „Combinative Analogy".

Cu privire la clasificare, trebuie nuanţată afirmaţia din *American-Spanish Semantics* că în categoria transferurilor mixte intră eufemismele. Ele intră în măsura în care eufemismele reprezintă lărgiri sau restrîngeri semantice. Autorul însuşi citează cazuri de eufemisme la diverse categorii: nominaţii (p. 27), permutaţii (p. 182), interferenţe fonetice (p. 250) şi prescurtări (p. 251), fapt care demonstrează clar că eufemismele nu pot fi cuprinse într-o singură categorie a clasificării stabilite.

În legătură cu clasificarea materialului din celălalt volum (*American-Spanish Euphemisms*), se observă lipsa unui criteriu unic, dovadă titlurilor capitolelor: I Superstiţie, II Delicateţe, III Defecte morale şi mintale, IV Situaţie financiară, V Ofense, VI Decenţă (corpul), VII Decenţă (dragostea).

Lectura cărţii sugerează o altă organizare a materialului, care ar avea în vedere diversele modalităţi de apariţie a eufemismelor. Afară de faptul că s-ar baza pe un criteriu unic, asemenea clasificare ar permite şi stabilirea unor diferenţieri în cadrul acestei categorii de modificări semantice.

Prima clasă o formează eufemismele apărute prin procedee lingvistice, care au în vedere : 1) cuvîntul ca unitate de expresie şi substanţă şi 2) frecvenţa cuvîntului.

1. a. expresia — asocieri fonetice, ex. *tonto* „prost" e sugerat prin *taranjo* „varietate de particol", *tarcazo* „porumbel" (o anumită specie), p. 57 etc. ;

b. expresia şi substanţa — derivatele, ex. *piscuancio* este un eufemism pentru *pisco* „ţuică din Peru", p. 57, *boberia* „prostie" pentru *bobo* „prost", p. 57 etc. ;

c. substanţa — tropii : metafore, ex. *vivir los años del tabaco* „a trăi anii tutunului" pentru *vivir mucho* „a trăi mult", p. 38, *pulga* „purice" şi *microbio* „microb" pentru o persoană mică de statură, p. 42 etc. ; metonimii, ex. *feo* „urît" pentru *diablo* „drac", p. 2, *pension Rosales* (la carcel del paseo de Roasles a Madrid) „pensiunea Rosales" pentru *carcel* „închisoare", p. 56, *azulejo* „albăstrui" pentru *agente de policia* „agent de poliţie", p. 121 etc. ;

2. folosirea cuvintelor străine şi a arhaismelor. În acest caz raritatea folosirii unor cuvinte combinată cu o înţelegere incompletă a lor le-a favorizat utilizarea ca eufemisme ; ex. : *retar* „a provoca, a desfide" (arhaism) pentru *reprender* „a corija, a blama, a certa", p. 65, *candanga* „prost" (cuvînt indian) pentru *demonic* „diavol", p. 4, eufemismele folosite pentru *águila*, p. 9 etc.

A doua clasă înglobează eufemisme care nu au apărut prin procedee lingvistice, anume cele care au drept corespondent un gest, folosit în acelaşi scop ca eufemismele-cuvinte, ex. *codo* „cotul" pentru *avaro* „avar", p. 70, *cornudo* „încornorat", p. 120 etc.

În ceea ce priveşte gesturile cu valoare de „eufemisme-cuvinte", Ch. Kany nu face întotdeauna diferenţă între gesturile specifice Americii Latine (ex. *hacer los cuernos o la contraguina*, p. 6, 7) şi cele cu circulaţie mult mai largă (ex. pentru defectul de a fi beţiv, p. 82 ; a pune coarne, p. 190 etc.).

Discutînd despre materialul lingvistic folosit în volumele *American-Spanish-Euphemisms* şi *American-Spanish Semantics*, se observă unele deficienţe. Astfel, în a doua lucrare, la subclasa „Metaforă-calitate, activitate, funcţie", în special capitolul „Proper Names", sînt înglobate exemple care, după terminologia autorului, sînt permutaţii : *yoni* < *Johnny* „un englez sau cineva cu o înfăţişare asemănătoare", p. 77, *tony* < *Anthony* „clovn", p. 77 etc.

Sînt cazuri cînd n-ar fi fost inutile unele explicaţii în legătură cu formarea unor eufemisme sau metafore mai curioase. Astfel, printre eufemismele pentru *empeñar* „a amaneta" apar şi expresiile *Llevar una cosa a estudiar* „a duce un lucru să înveţe" sau *. . . a estudiar inglés* „. . . să înveţe englezeşte" (p. 101), care, probabil, trebuie puse în legătură cu sensul de „creditor" al cuvîntului *inglés*.

Era necesară discutarea unor exemple care nu se încadrează riguros într-o anumită clasă. Astfel, în capitolul „Substituţii" din volumul *American-Spanish Semantics* se dau cîteva exemple în legătură cu care nu se face specificarea că reprezintă, afară de substituţii, şi metafore sau permutaţii : *flor de tigüero* „floare de tigüero" cu sensul de „burniţă scurtă cu soare" (în legătură cu o plantă, tigüero, ale cărei flori cad cînd se deschid frunzele care le acoperă, p. 20), *harinear* (în legătură cu *harina* „făină" „a începe să burniţeze", p. 20), *paramo* „platou friguros pustiu", cu derivatele verbale *paramar şi paramear* „a burniţa" (p. 21), *godo* „got" pentru *español* „spaniol" (p. 22) etc.

Deşi nu intrau în intenţiile autorului, ar fi fost binevenite referirile şi la alte limbi romanice, prin care s-ar fi scos încă o dată în evidenţă asemănările dintre idiomurile romanice în problema schimbărilor lexicale.

Se pot da cîteva exemple edificatoare din volumul *American-Spanish Euphemisms* :

p. 73 — *hecho* „făcut", cu sensul de „băut" ca în romînă ;

p. 82 — *remojar el gaznate* „a-şi umezi gîtlejul", cu sensul de „a bea" ca în romînă ;

p. 162 — *encampanarse* „a trage clopotele" pentru „a face curte cuiva" ca în romînă.

Materialul cuprins în volumul *American-Spanish Semantics* oferă mult mai multe posibilităţi de comparaţie cu alte limbi romanice. Iată cîteva dintre numeroasele exemple care se pot aduce :

p. 31 — *cebolla* „ceapă" pentru *reloj* „ceas" (cf. în romînă, argotic) ;

p. 57 — *flores* (vb. *hacer flores*) „flori" (cf. corespondentul romînesc *floricele* (de porumb)) ;

p. 94 — *babujal* „spiriduş", folosit pentru „copil vioi", în romînă *spiriduş* ;

p. 202 — *piedra* „piatră" pentru „greutate, grijă", în romînă *piatră* (cf. expresia *a i se lua cuiva o piatră de pe inimă*).

În cazurile de mai sus, corespondentele s-au găsit în limba romînă. În alte cazuri se pot aduce corespondente şi din alte limbi romanice.

În încheiere, trebuie relevată încă o dată valoarea acestor două lucrări, primele de acest fel consacrate spaniolei americane.

Ileana Vîntu

JACQUES POHL, *Témoignages sur la syntaxe du verbe dans quelques parlers français de Belgique*, Bruxelles, Palais des Académies, 1962, 428 p.*

Lucrarea lui Jacques Pohl continuă preocupările autorului de a studia aspectul limbi franceze actuale vorbite în Belgia. Obiectul lucrării nu este tratarea exhaustivă a problemei sintaxei verbului în teritoriul lingvistic de care se ocupă, ci relatarea de „mărturii" cu privire la specificul tendinţelor existente în evoluţia acestui domeniu al structurii gramaticale. De asemenea, autorul nu-şi propune să studieze totalitatea graiurilor franceze vorbite în Belgia, ci alege, documentar, trei dintre ele : limba vorbită de burghezia [1] oraşului Bruxelles, limba ţăranilor din Gaume, mai ales din Saint-Mard, cu frecvente referiri la regiunea franceză limitrofă, şi al treilea, studiat mai puţin profund, graiul vorbit în regiunea Hainaut picard.

Documentele care formează substanţa lucrării au fost culese pe două căi : observaţia directă şi lectura. Mărturiile publicaţiilor (mai ales cu caracter didactic) care se ocupă de vorbirea populară din Belgia şi ale lucrărilor care au studiat ştiinţific anumite probleme ale acestor graiuri regionale nu sînt folosite decît în măsura în care semnalează fapte de sintaxă pe care autorul nu le-a regăsit în graiurile studiate. Sursa principală de material a constituit-o observarea directă a limbii vorbite. Mărturiile culese sînt fraze citite sau auzite în vorbirea curentă, fără ca subiectul vorbitor să fie solicitat. Ştiind că subiectul vorbitor, conştient că este supravegheat, caută să-şi supravegheze la rîndul lui modul de exprimare, autorul a căutat să nu dea impresia că ia note. Astfel nici metoda chestionarului, nici înregistrarea pe bandă de magnetofon nu sînt utilizate de cercetător pentru atingerea scopului propus.

Ca urmare a cercetărilor întreprinse, afirmaţiile teoretice sînt întotdeauna fundamentate prin numeroase exemple aparţinînd unor oameni din regiuni diferite, din medii sociale diferite şi de vîrste diferite. Autorul specifică raza de răspîndire a fiecărui fapt de limbă comentat, din punct de vedere teritorial sau social. În ceea ce priveşte gradul de răspîndire a faptelor, autorul se limitează la indicaţii de tipul : „particulièrement fréquente, assez fréquente, assez

* Vezi versiunea în limba franceză, în „Revue Roumaine da linguistique", IX (1964), nr. 1.

[1] În concepţia autorului : „l'ensemble des gens qui sont nés ou qui vivent dans des familles dont le chef a fait des études supérieures ou bien exerce une profession équivalente, par les qualités intellectuelles requises, à celle que postulent ces études" (p. 39, n. 2).

rare ». Fără îndoială că cercetarea de către un singur om a unui domeniu atît de întins și variat cum este limba vorbită, chiar dacă se efectuează asupra unui domeniu restrîns, nu putea duce la rezultate statistice precise. Autorul este tentat să facă presupuneri cu privire la existența unui fenomen într-o anumită regiune, la posibila lui răspîndire, atunci cînd materialul de fapte pe care îl posedă nu este concludent în această direcție. Sînt date și două tabele statistice (primul în legătură cu acordul participiului trecut, al doilea în legătură cu inversiunea subiectului în propozițiile interogative). Nu s-ar putea stabili însă un procentaj, avînd în vedere că, dacă „greșelile" au putut fi numărate cu precizie, numărul frazelor corecte nu a mai putut fi indicat cu aceeași certitudine.

Ordinea capitolelor este următoarea : timpurile, modurile personale și nepersonale, regimul verbului, diateza, predicatul și contextul lui, cîteva locuțiuni verbale caracteristice. Alături de chestiunile de ordin sintactic, implicate de acestea, sînt aduse în discuție aspecte de ordin morfologic sau lexical. Astfel autorul face observații în legătură cu tendințele de regularizare a flexiunii verbelor : *il disa* pentru *il dit*, *je courirai* pentru *je courrai*, *j'envoierai* pentru *j'enverrai*, *j'allerai* pentru *j'irai*, *que j'existas* pentru *que j'existasse*, *qu'il tuasse* pentru *qu'il tuât*, *excluer*, *résolver* pentru *exclure*, *résoudre*, *savant*, *avant* pentru *sachant*, *ayant*.

Printre problemele de sintaxă, autorul discută diferitele valori ale timpurilor indicativului des întîlnite în vorbirea studiată, ca imperfectul hipocoristic, prezintă gradul de răspîndire în vorbire a perfectului simplu și a subjonctivului imperfect. Se discută concurența dintre diferitele timpuri : perfectul simplu și perfectul compus sau imperfectul. Se analizează formele compuse, auxiliarele folosite (ex. viitorul perifrastic construit cu ajutorul lui *vouloir*), distribuirea auxiliarelor *être* și *avoir* (legată uneori de exprimarea aspectului : *j'ai mouru de chaud toute l'après-midi*). Autorul discută gradul de răspîndire al subjonctivului, arătînd că el continuă să fie întrebuințat după verbele care exprimă necesitatea sau voința, dar este înlocuit în restul cazurilor fie de condițional (cu valoarea subjonctivului imperfect), fie de indicativ. Autorul comentează frecventa folosire a viitorului și condiționalului după *si* condițional : *s'ils verront s'il resterait, si je n'aurai pas vu*. În ceea ce privește modurile nepersonale, autorul se ocupă cu precădere de acordul participiului trecut cu subiectul : *la collision s'est produit, les chères sœurs se sont plaint*, dar *elles se sont permises d'entrer dans ma cour*; *je me suis mis en colère*, dar *elle s'est mise du rouge à lèvres*, sau cu complementul direct : *la faute que j'ai fait, la pièce qu'il a remis*. În continuare se analizează întrebuințarea infinitivului, propoziția infinitivală introdusă prin *pour*, infinitivul întrebuințat după *que* comparativ, infinitivul atribut, infinitivul substitut (*s'il était passé des gens et nous voir...*). Capitolul despre regimul verbului indică numeroase verbe sau locuțiuni verbale care se construiesc cu alte forme ale pronumelui decît cele obișnuite : *il lui persuada, cela ne lui regarde en rien, il espérait lui faire mieux payer, je les ai besoin tout de suite, je l'ai parlé, il la ressemble*. Pohl include aceste exemple în observații asupra regimului verbului, întrucît observă întrebuințarea mai frecventă cu regim schimbat a unor anumite verbe ca : *intéresser, regarder, empêcher* și respinge ipoteza că ar putea fi vorba de o confuzie între cele două forme ale pronumelui. Și totuși, autorul este acela care semnalează posibilitatea unor asemenea confuzii pe teritoriul belgian, sub influența pronumelor personale din olandeză, care au o singură formă pentru dativ și acuzativ (*hem*, le, lui ; *hen*, les, eux, leur) : « Souvent, en cas de doute ou d'hésitation, c'est la forme la plus consistante, celle du datif (*lui, leur*) qui est préférée par certains Flamands » (p. 138). Materialul faptic adunat ar trebui transferat de la analiza regimului verbului, la analiza formelor pronominale. Ne putem exprima de asemenea îndoiala dacă tipul de construcții : *l'autobus que vous êtes arrivé, la femme que son mari est mort* sînt relevante pentru modificări în regimul verbului. J. Pohl le include în capitolul : « Régime direct pour régime indirect » (p. 138). Nu-și au locul aici nici construcțiile : *le frère que tu as fait le voyage avec, les gens que nous avons*

été chez eux, unde se indică raportul sintactic care se stabileşte între verb şi complementul aşezat înaintea lui, prin prepoziţia adăugată ulterior sau chiar prin reluarea complementului printr-un pronume personal. Nu poate fi vorba de schimbarea regimului verbului, ci de neprecizie în exprimare, şi problema în discuţie este edificatoare mai curînd pentru sintaxa pronumelui relativ decît pentru cea a verbului (aceeaşi situaţie există în limba romînă; v. *Gramatica limbii romîne*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1959, p. 210). Alta este situaţia verbelor cu regim anormal urmate de substantive (alte verbe decît cele semnalate cu privire la pronume). Autorul constată că în graiurile rurale fraceze din Wallonia, numele instrumentului de lucru sau al obiectului lucrului sînt unite cu verbul care exprimă acţiunea prin prepoziţia *à* : *charier au bois, on bat au blé*[2]. Construcţia prepozitivă la verbe care au regim direct se extinde sub influenţa dialectelor olandeze.

În continuarea lucrării, autorul analizează schimbările care au loc în cadrul categoriei diatezei: dezvoltarea de forme pasive, întrebuinţarea formelor reflexive fără pronume sau folosirea anumitor verbe active cu pronume reflexiv : *je me pense, je me le songe* (cf. reflexivul dinamic în limba romînă). Pronumele nu are aici valoare de complement, ci indică participarea intensă la acţiune a subiectului.

Capitolul de sintaxă a predicatului se ocupă de acordul dintre subiect şi predicat, de topica pronumelor complemente, de inversiunea subiectului în propoziţiile interogative.

În încheierea problemelor dezbătute, autorul semnalează cîteva locuţiuni verbale caracteristice limbii franceze vorbite în Belgia : *tirer dehors*; *venir, aller, monter avec*; *travailler pour*; *partir sans*; locuţiuni formate cu ajutorul lui *faire* şi *avoir, pouvoir* şi *savoir*; *tomber faible* etc.

Bogatul material de fapte cules în Belgia este pus mereu în legătură cu studiile asupra limbii franceze vorbite din Franţa. Comparaţia este făcută prin confruntarea cu datele lucrărilor de specialitate franceze. Sînt citate cu deosebire lucrările lui H. Frei (*Grammaire des fautes*, Paris, 1929), H. Bauche (*Le langage populaire*, Paris, 1920), M. Grevisse (*Le bon usage*, 1961; *Problèmes de langage*, 1961), E. de Gal (*Ne dites pas... mais dites...*, Paris, 1928). Constatările autorului în privinţa devierilor de la normele limbii literare franceze contemporane în cadrul sintaxei verbului pe teritoriul belgian sînt fie fapte atestate şi de cercetătorii limbii franceze vorbite în Franţa, fie mărturii relevate de autorul lucrării numai, pe baza observaţiilor sale. În legătură cu acestea din urmă, se presupune că nu sînt răspîndite decît în limitele teritoriului belgian (sau, eventual, şi în graiurile franceze limitrofe). Unele dintre aceste fapte sînt puse în legătură cu influenţa exercitată de limba olandeză (ex. : întrebuinţarea lui *laisser* cu valoarea de auxiliar factitiv, *avoir besoin* construit cu obiect direct etc.).

Lucrarea lui J. Pohl este utilă pentru cel care se ocupă de aspectul vorbit al limbii, nu numai prin bogăţia de material faptic pe care îl conţine şi prin valoarea de generalitate a faptelor (semnificative în cea mai mare parte şi pentru limba franceză vorbită în Franţa), ci şi pentru metoda folosită, cea mai sigură pentru descoperirea subtilităţilor limbii vorbite.

Sanda Reinheimer

---

[2] Cf. rom. „taie la pădure", „treieră la grîu" (construcţii studiate de acad. A. Graur în „Bulletin linguistique", VII (1939), p. 183, 184.)

VLAD BĂNĂȚEANU

(1900—1963)

Ne-a părăsit, la o vîrstă cînd mai putea da lucrări importante, colegul și colaboratorul nostru asiduu Vlad Bănățeanu. Bun cunoscător al limbilor slave și al limbii germane, el a preferat să urmeze filologia clasică, apoi, după luarea licenței, a făcut studii temeinice în străinătate, în primul rînd în Franța. Timp de mai mulți ani a fost student al Universității din Paris, unde a audiat pe maeștrii lingvisticii franceze : Meillet, Vendryes, Jules Bloch, Ernout, într-un cuvînt pe toți cei de la care avea ceva de învățat în domeniul lingvisticii indo-europene. Primul rod al acestor studii a fost lucrarea *Sur les désinences de l'indicatif parfait en latin*, Paris, 1927.

După cum însă a trecut de la slavistică la limbile clasice, tot așa nu s-a mulțumit nici cu acestea, atrăgînd mereu în sfera preocupărilor sale domenii noi, tot mai puțin cunoscute și mai greu de studiat. Încă din timpul studiilor la Paris, a făcut o călătorie în Marea Britanie, pentru a cerceta la fața locului textele medievale galeze și irlandeze. Ca urmare a publicat *L'emploi de la préposition* am *dans la langue des Mabinogion*, 1928, și *Die Legende von König Dathi*, 1929, în *Zeitschrift für celtische Philologie*. Aceste lucrări constituie fără îndoială primele contribuții romînești la studiul limbilor celtice.

Întors în țară, a continuat mereu să-și lărgească orizontul. Rămăsese dator domeniului elenic, asupra căruia nu publicase nimic. În lucrarea *Cîteva numiri grecești pentru noțiunea de „șef"*, apărută în 1933, a tratat o problemă care atrăgea în discuție termeni grecești dintre cei mai obscuri, în primul rînd deoarece reprezintă în mare parte influențe ale limbilor egeo-asianice, puțin cunoscute și greu de cercetat.

Încă de pe cînd era la Paris s-a interesat de studierea armenei clasice, urmînd cursurile de specialitate la Școala de limbi orientale. Întors în țară, a continuat să se ocupe de acest domeniu, pe care, în fapt, nu l-a mai părăsit pînă în ultima clipă. Încă în 1937 a publicat *La traduction*

arménienne des tours participiaux grecs, care a constituit lucrarea de diplomă la Şcoala de înalte studii din Paris.

Timp de mai mulţi ani (1937—1947), a publicat, cu propriile forţe, *Revue des Etudes Indo-Européennes*, care s-a bucurat de colaborarea multora dintre lingviştii cei mai cunoscuţi din Apus. Aici a publicat lucrări atingînd noi domenii lingvistice, de exemplu ilira : *Rumänische Flussnamen illyrischen Ursprunges*, 1944.

Continuînd să se adîncească în acele domenii care prezintă pentru noi greutăţi mai mari, a dat diferite studii asupra armenei clasice, cercetînd legăturile ei cu limbile mai puţin cunoscute, cum sînt urartica, hurita etc. Mai citez, printre lucrările asupra unor domenii grele, *Contribuţii noi privitoare la problema unei limbi „proto-indice" în Asia anterioară* (SCL, XIV (1963)) şi *Polisinteza sau încorporarea în unele limbi indo-europene* (SCL, XIII (1962)). Nu lipsesc totuşi, dintre lucrări, şi unele care interesează limba romînă, de exemplu *Armenii în toponimia romînească şi toponimice romîneşti de origine armeană* (SCL, XI (1960)).

Vlad Bănăţeanu a luat o parte importantă la organizarea secţiei de orientalistică a Societăţii de ştiinţe istorice şi la organizarea şi publicarea seriei *Studia et acta orientalia*, care apare din 1958. Cursurile de armeană clasică pe care le ţinea la Universitatea din Bucureşti au stîrnit interesul multor studenţi pentru această disciplină puţin familiară lingviştilor romîni. Dispariţia lui înseamnă pentru lingvistica romînească o grea pierdere.

Al. Graur

CĂRȚI ȘI REVISTE SOSITE PÎNĂ LA 10 IANUARIE 1964

A. CĂRȚI

MANUEL ALVAR, *Proyecto de un Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón*, Zaragoza, 1963, 87 p.

WILLIAM S. ANDERSON, *Pompey, His Friends, and the Literature of the First Century B.C.*, Berkeley and Los Angeles, 1963, 87 p. (University of California Publications in Classical Philology, Vol. 19, Nr. 1, pp. 1–88).

GÉRALD ANTOINE, *La coordination en français, tome I*, Paris, 1959 ; *tome II*, Paris, 1962, 1409 p. (I–II).

WERNER BEINHAUER, *Spanische Unterrichtssprache. Ein Hilfsbuch für höhere Lehranstalten, 2., neubearbeitete Auflage*, München, 1960, 50 p.

JOSEF BENEŠ, *O českých příjmeních*, Praha, 1962, 355 p.

E. DAUM-W. SCHENK, *Die russischen Verben. Grundformen. Aspekte. Rektion. Betonung. Deutsche Bedeutung. Mit einer Einführung in die Flexion und Aspektbildung des russischen Verbs von Rudolf Ruzicka, 2., unveränderte Auflage*, Leipzig, 1963, VIII + 798 p.

W. THEODOR ELWERT, *Das zweisprachige Individuum*. Ein Selbstzeugnis, Mainz, Wiesbaden, [1960], 80 p. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1959 Nr. 6).

ALFRED ERNOUT, *Le dialecte ombrien. Lexique du vocabulaire des « Tables Eugubines » et des inscriptions*, Paris, 1961, 145 [–147] p. (Études et commentaires XXXVIII).

CAJUS FABRICIUS, *Zu den Jugendschriften des Johannes Chrysostomos. Untersuchungen zum Klassizismus des vierten Jahrhunderts*, Lund, 1962, 159 p.

LOUIS-FERNAND FLUTRE, *Table des noms propres avec toutes leurs variantes figurant dans les romans du moyen âge écrits en français ou en provençal et actuellement publiés ou analysés*, Poitiers, 1962, XVI + 324 p.

PEDRO URBANO GONZÁLEZ DE LA CALLE, *Contribución al estudio del bogotano. Orientaciones metodológicas para la investigación del castellano en América*, Bogotá, 1963, XX + 343 p.

ARTUR GREIVE, *Französisch* part, partie, parti. *Wort- und Bedeutungsgeschichte*, Bonn, 1961, 173 p.

BOHUSLAV HÁLA, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha, 1962, 459 p.

ROBERT A. HALL jr., *Bibliografia della linguistica italiana*. Seconda edizione riveduta e aggiornata, [Vol.] I : Firenze, 1958, 534 [–537] p. ; [Vol.] II : Firenze, 1958, 472 [–475] p. ; [Vol.] III : Firenze, 1958, 272 p.

BOHUSLAV HAVRANEK-ALOIS JEDLIČKA, *Česká mluvnice*, Praha, 1963, 581 p.

LUIGI HEILMANN, *Grammatica storica della lingua greca. Estratto da* Enciclopedia Classica, Vol. V, Torino, 1963, XVI + 276 p.

GUSTAV HERDAN, *The Calculus of Linguistic Observations*, 's Gravenhage, 1962, 271 p.

HEIKKI IMPIWAARA, *Études sur Théophile de Viau, auteur dramatique et poète*, Turku, 1963, 188 p.

VALENTIN KIPARSKY, *Der Wortakzent der russischen Schriftsprache*, Heidelberg, 1962, 396 p.

PAUL KRETSCHMER, ERNST LOCKER, *Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Sprache*. Ausgearbeitet im Auftrage der Wiener Akademie der Wissenschaften. 2., unveränderte Auflage. Mit Ergänzungen von Georg Kisser, Göttingen, 1963, VII + 717 p.
FRITZ KRUGER, *El mobiliaro popular en los países románicos*, Coimbra, 1963, VI + 933 p.
A. LANLY, *Le français d'Afrique du Nord (Algérie — Maroc). Étude linguistique. Thèse ...*, Paris, 1962, 367 p.
HEINRICH LAUSBERG, *Romanische Sprachwissenschaft, III Formenlehre, Teil I—II*, Berlin, 1962, 260 p.
JULIUS LAZICZIUS, *Lehrbuch der Phonetik*, Berlin, 1961, 199 p.
IVAN M. LINFORTH, *Electra's Day in the Tragedy of Sophocles*, Berkeley and Los Angeles, 1963, pp. 89—125 (University of California Publications in Classical Philology, Vol.19, N° 2).
SVEN LUNDSTRÖM, *Abhinc und ante. Studien zur Geschichte der lateinischen Zeitdifferenzbestimmungen*, Lund, 1961, 134 p.
ALBERT H. MARCKWARDT, *American English*, New York, 1958, 194 p.
ANDRÉ MARTINET, *A Functional View of Language*, Oxford, 1962, IX + 163 [—165] p.
GENEVIÈVE MASSIGNON, *Les parlers français d'Acadie. Enquête linguistique. Thèse...*, tom. I—II, Paris, 1962, 975 p.
Mélanges offerts à Mademoiselle Christine Mohrmann. Utrecht/Anvers, 1963, XXXV + 281 p.
Middle English Dictionary. Hans Kurath *Editor*, Sherman M. Kuhn *Associate Editor*, Part D_4, Ann Arbor, 1962, pp. 1151—1278.
EUGENE A. NIDA, *Morphology. The Descriptive Analysis of Words (Second Edition)*, Ann Arbor, [1961], XVI+ 342 p.
JOHN ORR, *Essais d'étymologie et de philologie françaises*, Paris, 1963, 215 [—217] p.
JACQUES PIGNON, *L'évolution phonétique des parlers du Poitou (Vienne et Deux-Sèvres)*, Paris, 1960, 586 p. + 28 hărți.
BERNARD POTTIER, *Systématique des éléments de relation. Étude de morphosyntaxe structurale romane. Thèse...*, Paris, 1962, VII + 375 p.
P. H. REANEY, *The Origin of English Place-Names*, London, [1961], X + 277 p.
JOSEF REDFORS, *Echtheitskritische Untersuchung der apuleischen Schriften De Platone und De mundo*, Lund, 1960, 122 p.
JOHANNES DIETRICH SCHLEYER, *Der Wortschatz von List und Betrug im Altfranzösischen und Altprovenzalischen*, Bonn, 1961, 265 p.
HEINZ SCHULTE-HERBRÜGGEN, *El lenguaje y la visión del mundo*, Santiago (Chile), 1963, 170 p.
ALF SOMMERFELT, *Diachronic and Synchronic Aspects of Language. Selected Articles*, 's Gravenhage, 1962, 421 p.
JEAN STEFANINI, *La voix pronominale en ancien et en moyen français. Thèse...*, Gap, 1962, 753 p.
ROMAN STOPA, *The Evolution of Click Sounds in Some African Languages*, Kraków, 1960, 102 p.
CARLO TAGLIAVINI, *Storia di parole pagane e cristiane attraverso i tempi*, [Brescia], 1963, XIX + 642 p.
TOBLER-LOMMATZSCH, *Altfranzösisches Wörterbuch*. Adolf Toblers nachgelassene Materialien, bearbeitet und herausgegeben von Erhard Lommatzsch..., 46. Lieferung (Fünfte Lieferung des V. Bandes) maderinier-mal, Wiesbaden, 1962, pp. 769—960.
ANTOINE VALLET, *Les noms de personnes du Forez et confins (actuel département de la Loire) aux XIIe, XIIIe, et XIVe siècles*, «Les Belles Lettres», 1961, 332 p.
VĚRBOJ VILDOMEC, *Multilingualism*, Leyden, 1963, 262 p.
WALTHER V. WARTBURG, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes... Lieferung Nr. 84/85, Bd. X rosa-schluss*, Basel, 1962, p. 481—648.
JAROSLAV ZIMA, *Expresivita slova v současné češtině. Studie lexikologická a stylistická*, Praha, 1961, 139 p.

B. REVISTE

Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen, 200 (1963), 3 : HANS GLINZ, *Ziele und Arbeitsweisen der modernen Sprachwissenschaft*, p. 161—181 ; HARRI MEIER, *Die romanische Familie von frz. écot 'Baumstumpf'*, p. 182—190 ; HELMUT

LÜDTKE, *Zur Etymologie von engl.* to dash (afrz. dachier) *und* to squash (*afrz.* escachier), p. 190—194; JAMES L. ROSIER, *Contributions to OE Lexicography: Some Boethius Glosses*, p. 197—198.

Behavioral Science, 8 (1963), 1, 2.

Bibliographie linguistique de l'année 1958 et complément des années précédentes, Utrecht — Anvers, 1960.

Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego — Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique, XX (1961) : LEON ZAVADOWSKI, *Fundamental Relations in Language Contact*, p. 3—26, A. M. САВЧЕНКО. Категория медиума в индоевропейском языке, p. 99—119; JERZY KURYŁOWICZ, Hibernica, p. 121—136.

Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, XXI (1962) : L. BEDNARCZUK, *Zum Problem des Polysyndetons im Indogermanischen*, p. 83—92; J. KURYŁOWICZ, *Le gén. plur. en* — **(n)ām** *en indo-iranien*, p. 93—101; M. ADAMUS, *On the Mutual Relations Between Nordic and other Germanic Dialects*, p. 103—114; K. A. SROKA, *Critique of the Traditional Syntactic Approach to Adverb*/Preposition Words in Modern English, p. 127—140.

Bulletin Signalétique, 21. Sociologie. Sciences du langage, XVII (1963), 1.

Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, LVII (1962), 1 : A. MIRAMBEL, *Aspect verbal et subordination*, p. 1—22; E. BENVENISTE, *Les substantifs en* **-ant** *du hittite*, p. 44—51; A. VAILLANT, *Le parfait indo-européen en balto-slave*, p. 52—56; R. L'HERMITTE, *La neutralisation des genres au pluriel en russe*, p. 57—72; A. MARTINET, *Le sujet comme fonction linguistique et l'analyse syntaxique du basque*, p. 73—82; R. LAFON, *Sur la voyelle ü en basque*, p. 83—102; P. GUIRAUD, *Champ morpho-sémantique de la racine T.K.*, p. 103—125; R. HETZRON, *L'accent en hongrois*, p. 192—205; F. de SIVERS, *Un phonème de réserve en estonien*, p. 206—218.

IDEM, 2. La „Recenzii": *Materiale și cercetări dialectale, I* (G. GOUGENHEIM), p. 123—124.

Études de Linguistique Appliquée, 2 (1963) : G. GOUGENHEIM, *Les enseignements de la statistique de vocabulaire*, p. 5—11; L. GUILBERT, *De l'utilisation de la statistique en lexicologie appliquée*, p. 12—24; M. HASSAN, *Considérations sur le vocabulaire de fréquence des journaux*, p. 25—34; P. GUIRAUD, *La mécanique de l'analyse quantitative en linguistique*, p. 35—46; G. HERDAN, *Mathematical models of linguistic distribution functions*, p. 47—64; R. MOREAU, *Sur la distribution des formes verbales dans le français écrit*, p. 65—88; R. MICHÉA, *Les structures*, p. 89—109; A. J. GREIMAS, *Comment définir les indéfinis (Essai de description sémantique)*, p. 110—125, H. MITTERAND, *Observations sur les pré-déterminants du nom*, p. 126—134; P. R. LÉON, *Perception of French vowels by American listeners*, p. 135—146; J. DUBOIS, *Recherches sur l'intonation française*, p. 147—154; J. VEYRUNES, *La traduction automatique au C.E.T.A. de Grenoble*, p. 155—164; P. MEILE, *Les alphabets de l'Inde et les télécommunications*, p. 165—178.

Kwartalnik Neofilologiczny, X (1963), 3 : B. NADEL, *Les inscriptions latines de la Diaspore Occidentale et le latin vulgaire*, p. 263—272.

Philologica Pragensia, 6 (1963), 3 : HARRY SPITZBARDT, *Overstatement and Understatement in British and American English*, p. 277—286; MIROSLAV RENSKÝ, *A Syntax Based on Concretes*, p. 286—297.

Phonetica, 9 (1963), 2—3 : A. COHEN, I. H. SLIS, J. 'T HART, *Perceptual Tolerances of Isolated Duch Vowels*, p. 65—78; OTMAR WERNER, *Aspiration und stimmlose Nasale / Liquide im phonologischen System des Färingischen*, p. 97—107; FRITZ WINCKEL, *Kybernetische Funktionen bei der Stimmgebund und beim Sprechen*, p. 108—126.

Statistical Methods in Linguistics, 2 (1963) : RAIMO ANTTILA, *Loanwords and Statistical Measures of Style in the Towneley Plays*, p. 73—93; BENGT SIGURD, *A Note on the Number of Phonemes*, p. 94—99; YVES GYLDÉN, *Rational Construction of Trade Marks*, p. 100—109; GUSTAV HERDAN, *A Method for the Quantitative Analysis of Language Mixture*, p. 110—123.

Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, 1962, 13—14 : JOSIP JERNEJ, *Verso una nuova classificazione degli elementi della proposizione*, p. 67—74; AUGUST KOVAČEC, *Notes sur des formes de cas en istroroumain*, p. 75—84; DOMENICO CERNECCA, *Un tipo di costruzione assoluta dell'italiano moderno*, p. 85—108; LEONARDO SPALATIN, *Finite Verb Forms Without a Subject*, p. 109—115; DORA RIFFER-MAČEK, *The*

Rendering of the Geographical Name of Great Britain in 19th Century Croatian Newspapers, p. 153—159.

Travaux de Linguistique et de Littérature publiés par le Centre de Philologie et de Littératures Romanes de l'Université de Strasbourg, I (1963) : BERNARD POTTIER, *Du très général au trop particulier en analyse linguistique*, p. 9—16 ; GEORGES STRAKA, *La division des sons du langage en voyelles et consonnes peut-elle être justifiée?* p. 17—99 ; ROBERT TAYLOR, *Contribution à l'étude de l'aspect articulatoire des consonnes de liaison en français contemporain*, p. 101—123 ; PAUL BURGSTAHLER et GEORGES STRAKA, *Etude du rythme à l'aide de l'oscillographe cathodique combiné avec le sonomètre*, p. 125—141 ; ODETTE METTAS, *Etude sur les facteurs ectosémantiques de l'intonation en français*, p. 143—154 ; CHARLES MULLER, *Le mot, unité de texte et unité de lexique en statistique lexicologique*, p. 155—173 ; GÉRARD MOIGNET, *L'incidence de l'adverbe et l'adverbialisation des adjectifs*, p. 175—194 ; A. MANIET, *Le substrat celtique dans les langues romanes : les problèmes et la méthode*, p. 195—200

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

* * * **Gramatica limbii romîne**, ed. a II-a revăzută și adăugată, 2 vol., 44,50 lei.
IORGU IORDAN, **Toponimia romînească**, 528 p. + 1 pl., 34 lei.
AL. ROSETTI, **Istoria limbii romîne**, vol. II., *Limbile balcanice*, ediția a treia revăzută și adăugită, 148 p. + 3 pl., 4,55 lei.
AL. ROSETTI, **Istoria limbii romîne**, vol. III, **Limbile slave meridionale** (sec. VI — XII), ediția a patra revăzută și adăugită, 160 p. + 1 pl., 4,45 lei.
Sub red. acad. IORGU IORDAN, **Crestomația romanică**, vol. I, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei.
AL. GRAUR, **Etimologii romînești**, 194 p., 5,15 lei.
* * * **Atlasul lingvistic romîn**, seria nouă, vol. III, Hărțile de la 623 la 909 + 4 pl., 99 lei.
TACHE PAPAHAGI, **Dicționarul dialectului aromîn general și etiomlogic** (Dictionnaire aroumain (Macédo-roumain) général et etymologique), 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiță și 1 hartă, 72,60 lei.
N. A. CONSTANTINESCU, **Dicționar onomastic romînesc**, 470 p., 29 lei.
* * * **Studii clasice** V, 476 p. + 27 pl., 31 lei.
* * * **Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă**, vol. III, 236 p., 11,30 lei.
* * * **Fonetică și dialectologie**, vol. IV, 368 pl. + 3 pl., 15,10 lei.
* * * **Probleme de lingvistică generală**, vol. IV, 204 p., 8,20 lei.
* * * **Cahiers de linguistique théorique et appliquée**, I, 257 p., 3,70 lei.
* * * **Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea**, vol. III, 309 p., 14,40 lei.
TUDOR VIANU, **Studii de literatură unievrsală și comparată**, ed. a II-a, revăzută și adăugită, 668 p., 32 lei.

Revista apare de 6 ori pe an.
Preţul unui abonament este de lei 72.
În ţară abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.
Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin :

CARTIMEX

Căsuţa poştală 134—135
Bucureşti
R. P. Romînă

sau prin reprezentanţii din străinătate

S.C.L. An XV, nr. 1 p. 1—122 Bucureşti 1964

I. P. „Informaţia" — c. 260

43830

Lei 12.—

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

2

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

2

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă, se vor trimite la comitetul de redacţie al revistei pe adresa:

BUCUREŞTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei nr. 194. Telefon 15.07.91

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XV, nr. 2 1964

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

CONSIDERAȚII ASUPRA FONETICII ȘI FONOLOGIEI LIMBII ROMÎNE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA *

DE

ACAD. AL. ROSETTI

Considerațiile care urmează sînt prilejuite de apariția lucrării lui Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte romînești* [1].

Această lucrare face parte din memoriile preliminare alcătuite în vederea elaborării *Tratatului* de istorie a limbii romîne de către Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R.

Colectivul de conducere al *Tratatului* a socotit necesar ca expunerea asupra limbii romîne în secolul al XVI-lea să fie precedată de un capitol introductiv consacrat interpretării grafiei chirilice a primelor texte romînești.

Avram a avut o misiune limitată, pe care a îndeplinit-o în mod excelent, dovedind eficacitatea metodelor fonologice, și, în primul rînd, a metodei comutației (opoziției) segmentelor fonologice care apar în același context. El a reușit să dea o descriere a realității fonetice și fonologice a limbii romîne în secolul al XVI-lea, în baza descifrării textelor scrise cu litere chirilice.

Autorii *Tratatului*, pornind de aici, vor da o descriere de ansamblu a limbii romîne în secolul al XVI-lea și în cele următoare.

*

---

* *Abrevieri.* În cursul expunerii noastre, am folosit abrevierile următoare:

CB = *Cuvente den bătrâni*, ed. B. P. Hasdeu. CT = Coresi, *Evangheliar*, 1561. CV = *Codicele Voronețean*, ed. Sbiera. DR = *Dacoromania*, Cluj. H = *Psaltirea Hurmuzaki*, în ed. Candrea. LR XIII—XVI = Al. Rosetti, *Limba romînă în sec. XIII—XVI*, București, 1956. ML = A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-București, 1947. PO = *Palia de la Orăștie*, ed. M. Roques. S = *Psaltirea Scheiană*, ed. Candrea. T = *Cartea de cîntece*, 1570—1573, ed. Sztripszky-Alexics.

[1] Lucrarea se tipărește în „Studii și cercetări lingvistice" XV, 1964. De aceea trimitem la capitolul și la paragraful respectiv al lucrării.

Vom examina aici cîteva din problemele capitale ale foneticii şi fonologiei limbii romîne în secolul al XVI-lea, în lumina rezultatelor obţinute de Andrei Avram, insistînd asupra punctelor care dau încă loc la discuţii.

Textele luate în consideraţie de Avram sînt următoarele : Codicele Voroneţean, Psaltirea Hurmuzaki, Evangheliarul lui Coresi şi Palia de la Orăştie. Din Psaltirea Şcheiană, Apostolul lui Coresi şi scrisorile din arhivele Bistriţei s-au dat numai cîteva exemple.

Scopul cercetării lui Avram e expus în capitolul introductiv : ,,determinarea segmentelor fonologice (foneme, arhifoneme, succesiuni de foneme şi arhifoneme) care corespund anumitor litere sau succesiuni de litere'' (cap. I, § 1).

Autorul arată cu dreptate că în scris se notează invariante, nu variante, şi anume foneme (adăugăm : şi sunete-tip). Se poate vorbi de alternanţă grafică, precizează Avram, numai atunci cînd literele alternante apar în aceleaşi condiţii (cap. I, § 2).

O privire critică asupra materialului de limbă din secolul al XVI-lea care stă la dispoziţia cercetătorului ne revelă că, în regulă generală, mărturiile unui singur text (Cod. Voroneţean) se opun mărturiilor celorlalte texte din secolul al XVI-lea.

Într-adevăr, Codicele Voroneţean ocupă o situaţie singulară printre celelalte texte din sec. al XVI-lea.

Cum trebuie interpretată această opoziţie dintre Codicele Voroneţean şi toate celelalte texte?

Întrucît cercetările anterioare au stabilit că traducerea originală de pe care a fost copiat exemplarul cunoscut sub numele de ,,Codice Voroneţean'' s-a făcut la aceeaşi dată sau la o dată apropiată de traducerea celorlalte texte rotacizante, şi că traducerea s-a efectuat în aceeaşi regiune, urmează că particularităţile fonetice sau fonologice ale Codicelui Voroneţean nu sînt nici arhaisme, nici regionalisme provenind dintr-un teritoriu diferit.

Mărturia Codicelui Voroneţean trebuie deci interpretată în lumina acestor date :

dacă starea presupus fonetică sau fonologică din CV se opune stării oglindite în celelalte texte rotacizante, atunci explicaţia acestei anomalii va trebui căutată în alt domeniu decît al foneticii sau fonologiei. Şi anume, în consideraţii asupra grafiei textelor din secolul al XVI-lea.

Căci nu putem admite că în cutare localitate din nordul Transilvaniei sau din Maramureş, unde s-au tradus în romîneşte Faptele şi Epistolele Apostolilor, *u* de exemplu, nota, în poziţie finală post-consonantică, o vocală silabică (Avram, cap. IV, § 2, 6), pe cînd într-o localitate vecină sau în aceeaşi localitate nu exista acea vocală finală.

În această împrejurare, ne pot fi de ajutor consideraţiile asupra silabisirii literelor, în momentul scrierii, după cum am arătat în alt loc [2] şi, de altă parte, examinarea grafiei unui text tipărit cu litere latine (*Cartea de cîntece [psalmi]*, a lui Pavel Tordasi, tipărită probabil la Cluj

[2] SCL XII, 1961, p. 467—470.

sau Oradea-Mare în 1570—1573), care are avantajul de a ne evita incertitudinile de interpretare datorite intervenției copiștilor. Acest text fiind tipărit cu litere latine, sîntem scutiți de ezitările legate de interpretarea unor slove chirilice ca ѣ, ъ, ь, ѫ, ѧ etc.

În cursul expunerii noastre vom apela, deci, de cîte ori lucrul va fi necesar, la mărturia lui T.

★

Relevăm în expunerea lui Avram, ca și în a altor cercetători, tendința de a atribui copiștilor exemplele contradictorii (de exemplu, scrierea cu $i + n < e + n$, în Codicele Voronețean, ar fi datorită copistului, Avram, cap. III, § 5) : în felul acesta, orice explicație rămîne valabilă, grafia contradictorie fiind atribuită copistului și eliminată pe această cale. Procedînd în felul acesta intrăm în arbitrar, pentru că nu avem nici o siguranță că formele aberante sînt datorite într-adevăr copiștilor și că nu figurau în textul original, unde prezența lor are desigur o explicație, care ne poate scăpa pentru moment.

★

După aceste considerații generale, trecem la examinarea unor probleme limitate.

ĕ

În privința valorii lui ѣ (redat prin *ĕ* în transcrierea latină), în textele din secolul al XVI-lea, o explicație a alternanțelor ѣ(ѧ) — *e* în cuvinte ca *ѧste — este* sau *lĕge — lege* ar fi că scrierea cu *ĕ* s-a menținut prin tradiție, cea cu *e* redînd realitatea fonetică [3].

Avram respinge explicația prin tradiția grafică [4] : „Nu este ușor de admis nici că copistul ar fi respectat o regulă după care ori de cîte ori în silaba următoare apare [*e*], el trebuia să scrie ѣ, acolo unde de fapt pronunța [*e*]" (cap. II, § 2), ne spune Avram. Dar notațiile consecvente *lĕge,* dar *legĭ,* de exemplu, desmint această afirmație [5]. Aceste grafii dovedesc că acei care ne-au lăsat texte din sec. al XVI-lea țineau seama de calitatea vocalei din silaba următoare, fie că ei pronunțau *e̯a'* pe primul *e* din *lege,* fie că-l notau cu slova ѣ prin tradiție.

A nega existența tradiției grafice în scrierea textelor noastre vechi înseamnă a nu ține seama de realitatea faptelor : căci prezența scrierii cu ѣ, în sec. al XVII-lea sau al XVIII-lea, cînd *e̯a'* trecuse de mult la *e*, dovedește netemeinicia unei astfel de presupuneri.

Ca un argument pentru menținerea pronunțării cu *e̯a'* în secolul al XVI-lea, Avram aduce scrierea cu *e* în *meșter* (grafia apare și în Scris. lui Neacșu) : „din moment ce se scria *e* în *meșter,* — cuvînt care conținea fonemul /*e*/ în prima silabă —, dacă segmentul vocalic accentuat din *lege,*

[3] *LR XIII—XVI,* p. 70 și urm.

[4] Deși o admite în alte cazuri, de exemplu în alternanța ѣ (ѧ) *-e* (cap. II, § 5) sau în notarea lui *ă, î* (cap. V, § 4 în fine).

[5] Textele dau exemple de scriere cu *e* și la cazurile oblice, cînd *i* nu urma nemijlocit în silaba următoare, astfel în CV : *legeei,* 55/2, *legiei,* 29/13, 119/2, 129/14; *legeei,* în H, Candrea, S, p. 178/19.

iubește etc. ar fi fost identic cu /e/ el ar fi fost notat la fel, adică *e*, nu *ĕ*'' (cap. II, § 2).

Argumentul ar fi valabil dacă notația din textele respective ar fi fost *fonetică*, și nu *tradițională* (adică un fapt de grafie necorespunzînd pronunțării reale), ceea ce, după cum se știe, nu e cazul.

Avram dă ca probă că ѣ nota pe *ĕa'* în CV grafii ca *acĕsta* — *ačasta* (cap. II, § 3).

Exemplul e bine ales.

E sigur că pronunțarea cu *ea'* s-a menținut pînă tîrziu ; dar explicația menținerii scrierii cu ѣ prin tradiție grafică anulează posibilitatea oricărei preciziuni, în această materie. Singurul fapt sigur, este că în sec. al XVI-lea se ajunsese de mult la stadiul /e/, dovedit prin grafii cu *e* (de ex. *Urecle*), încă din sec. al XV-lea [6].

Mărturia lui T confirmă această afirmație.

Grafiile *greșalele* 152/7, *cza* (= cea) 154/4, 158/11, *czaste* 154/11, 160/2, 164/8 dovedesc existența stadiului /ea'/, iar grafiile cu *e*, existența stadiului /e/, cele două pronunțări coexistînd : *gresele* 152/3, *grele*, 152/3, 160/1, *mezerere* 156/3, *czele* 158/1, *ieste* 160/4, 164/3, *dede* 162/9, *putere* 164/13.

Îndoielile lui Avram (cap. II, § 4) privitoare la valoarea *ea'*, a lui *ĕ* în exemple ca *dĕdeveru*, *a sĕdura* (CV) nu sînt justificate.

e (+n) și i (+n)

În privința scrierilor cu *e* și *i* urmați de *n* (+ consoană), Avram adoptă explicația lui Candrea, după care *e* se menținuse pînă în sec. al XVI-lea după consoane labiale, și explicația lui Densusianu, după care *en* ar fi trecut la *in* mai tîrziu în prepoziții decît în celelalte cazuri.

Această explicație se izbește de faptul că nu ni se arată ce influență a putut să aibă o consoană labială asupra timbrului unei vocale prepalatale. De fapt, *e* ar fi trebuit să treacă la *ă* (cf. *făt*, *măr*, *păr*, *văd* < lat. *fetus*, *melum*, *pilus*, *video*), dar procesul a fost împiedicat de prezența oclusivei nazale următoare [7]. Singurul text care prezintă starea fonetică descrisă mai sus este CV.

În H, Avram constată o situație complicată, pentru care uneori (de ex. în cazul grafiei *vecenrul* ,,vecinul'') ,,nu se poate invoca nici o explicație de ordin fonetic sau fonologic'' (cap. III, § 2).

Explicația că scrierea cu *e* ar porni de la compuse cu *de*, *pre*, *spre* + *în* e respinsă de Avram pe motiv că în CV aceste cuvinte apar scrise cu *i* : *din*, *prin*, *dintru*.

Avram nu ne spune însă cum se explică grafia cu *e* în exemple din zilele noastre, ca *dentâi*, *den*, *denainte*, pe care le-am prezentat mai demult [8], sau ca *denainte*, dintr-un text al lui B. P. Hasdeu [9].

---

[6] LR XIII—XVI, p. 29.

[7] ML, p. 148. Trecerea lui *ă* la *î* sau la *i* e condiționată de calitatea vocalei din silaba următoare : *vînă*, dar pl. *vine* : v. ML, p. 151—153.

[8] LR XIII—XVI, p. 83.

[9] CB, III, p. XV.

Evident că în aceste cazuri nu mai poate fi vorba de conservarea fonetismului cu *e*.

Presupusa acțiune a consoanei labiale invocată mai sus nu e confirmată de exemple ca *cuvinte*, din Scrisoarea lui Neacșu (1521), în care constatăm trecerea lui *e* la *i*. Exemplele din acest text, care, după cum se știe, nu este o copie, apar în ordinea următoare : *den*, *den*, *genere*, *pren*, *cuvinte*, *tine*, *bine*.

În T, numărăm 20 de scrieri cu *i*, în cuvinte ca *cyne* 146/9, *kredintza* 146/2, *tyne*, *tine* 152/4 etc., față de 15 scrieri cu *e* : *den*, *credentze* 148/6, *kuuentelor* 152/2 etc. Grafia cu *e*, în aceste cuvinte, notează tot pe *i*, căci, după cum am mai arătat[10], notația cu *e* apare și în texte din sec. al XVII-lea, cînd *e* în această situație trecuse de mult la *i*. Scrierea cu *e*, în T, ca și în celelalte texte posterioare scrise cu litere latine, provenind din Transilvania, poate fi explicată prin raportarea la cuvintele latine respective [11].

În concluzie, socotim că explicația scrierii cu *e* trebuie să aibă o cauză grafică, nu fonetică. Căci menținerea fonetismului cu *e*, pînă în sec. al XVI-lea, nu poate fi dovedită.

u final

În privința lui *u* final, CV e singurul text care îl notează în mod consecvent, notațiile cu ierurile fiind rare ; în celelalte texte din sec. al XVI-lea, notația cu -*u* alternează cu notația cu ierurile.

Avram observă că aria cu -*u*, din zilele noastre, se află în apropierea regiunii în care se presupune că s-au tradus primele cărți religioase în romînește.

El socotește că în CV notația cu -*u* corespunde realității fonetice : *u* final făcea parte din sunetele sau fonemele limbii vorbite.

Dar dacă adoptăm această teză, rămîne neexplicată starea din celelalte texte.

Pe de altă parte, nu ni se spune cum se explică notația cu -*u* la cuvinte care nu au comportat niciodată un -*u* final.

Căci dacă acest -*u* provine din *u* latin, cum admite Avram, această explicație nu mai e valabilă pentru grafiile cu -*u* din CV în cuvinte ca : ***rodu***, ***kipu*** (de 3 ori), ***alĕnu*** (de 4 ori), ***zboru*** (de 2 ori), ***eresu*** (de 2 ori), ***sîntu*** (3 pl. ind. pr. vb. ***a fi***, de 3 ori), ***găndu*** (de 3 ori), ***glasu*** (de 3 ori), ***ğudețu*** (de 3 ori), ***izvoru***, ***istovu***, ***Iacovu*** (de 4 ori).

Aceste exemple sînt suficiente pentru a anula explicația privitoare la realitatea lui *u* ca sunet sau fonem. Ele arată fără putință de îndoială că scrierea lui -*u* este un obicei grafic, fără valoare fonetică sau fonologică.

Explicația dată de noi nu exclude însă existența pronunțării cu -*u*. Dar grafiile din CV nu ne autorizează să semnalăm pronunțarea cu -*u* în secolul al XVI-lea.

În consecință, față de această situație, trebuie să ne mulțumim, în starea actuală a cunoștințelor noastre, cu explicația pe care acad. Petrovici și noi înșine am dat-o grafiei cu -*u* [12].

---

[10] LR XIII—XVI, p. 85.
[11] V. N. Drăganu, DR IV, 1927, p. 145.
[12] V. SCL XII, 1961, p. 467—470.

Că scrierea cu *-u* e un fapt de grafie ne arată și T, în care putem releva exemplele următoare :

fără *-u* : *timpul* 148/4, *kum* 148/5, *domnul* 150/1, *skulatul* 150/3, *kum* 156/13, *mesterul* 158/15, *kinul* 160/6,

cu *-u* : *muritu* 148/12, *akmussu* 148/1.3, *trupulu* 148/3, *orassu* 150/2, *uaku* 154/9, *ramanu* 156/12, *suentu* 156/1, *kipu* 156/1, *uerniku* 156/4, *lukrullu* 158/6, *darulu* 158/8, *svatu* 164/8.

Exemple ca *orassu* (= oraș), *uaku* (= veac) sau *kipu* (= chip) din T, al căror etimon nu a comportat un *-u*, dovedesc cu prisosință valoarea pur grafică a lui *-u* ; de asemenea, *trupulu* sau *lukrullu*, în care nu poate fi vorba de păstrarea lui *-u* la articolul enclitic.

Adoptînd explicația prezenței lui *-u* ca un fapt de grafie, se rezolvă nedumerirea lui Avram (cap. IV, § 3), care socotește grafiile din H inexplicabile.

Avram aduce două obiecții explicației lui *-u* prin silabisirea sunetelor din cuvîntul fonetic :

1. de ce nu se notează vocale și în interiorul cuvîntului, nu numai la finală?

De fapt, există exemple de notare și în interiorul cuvîntului, dar rare : vezi scrierile lui Petru Șchiopul [13], iar în zilele noastre, în texte scrise de semiculți : *săcrisoare*, *scîrisă* etc. [14].

2. de ce nu se notează, la sfîrșitul cuvîntului, și alte vocale decît *u* (de ex. *ă*, *î*)?

Răspuns : se notează alte vocale de dialectologi sau de acei care au cules muzică populară, după cum am arătat mai demult [15].

ꙟ

Aplicarea consecventă a analizei fonologice i-a îngăduit lui Avram să degajeze valoarea fonologică invariantă a lui ꙟ : arhifonemul *N*.

Această interpretare reiese lămurit din analiza grafiilor.

Din punct de vedere fonetic, trebuie însă insistat asupra faptului (relevat și de Avram, cap. IX, § 4) că unele grafii notează nazalitatea vocalei precedente. Astfel grafiile *măꙟndrie* (97/13) sau *spriꙟnsu* (de 3 ori, 40/14, 44/1, 65/12), *diꙟnșii* (26/6) din CV dovedesc în mod incontestabil această afirmație ; și de asemenea grafia zero.

De reținut definiția lui ꙟ dată de Hasdeu, citată de Avram : „o varietate vocalo-consonantică de sunet nazal" [16].

Diftongii

În privința diftongilor *ea'* și *oa'*, care astăzi sînt difonematici, Avram socotește că în sistemul fonologic al limbii din secolul al XVI-lea ei erau monofonematici, și îi notează cu *ä* și *å*. Ei apar sub această formă în tabloul din capitolul final al lucrării (§ 2).

[13] LR XIII—XVI, p. 24—25.
[14] V. SCL XII, 1961, p. 468, n. 2.
[15] ML, p. 176 și urm., 249 și urm.
[16] CB, supl. la t. I, p. LXXV.

În privința diftongului *ea'*, ne-am pronunțat mai sus, sub litera *ĕ*[17]. Problema diftongilor cu *i* e tratată de Avram în capit. VI al lucrării sale. Grafiile sînt alternante. Faptul că în același text primul segment din verbul *chema*, de exemplu, e notat *kie-* și *ke-* (această grafie apare în toate textele, inclusiv în CV) ne arată clar că se ajunsese la stadiul fonetic *kye-* sau *k'e-*, în secolul al XVI-lea, deci la un diftong difonematic. De altfel, palatalizarea lui *f* în *her* (= *fier*) etc., semnalată în unele texte din secolul al XVI-lea, ne impune să plecăm de la stadiul *fy-*.

ye și *ya* sînt notați în mod consecvent în T : *iest* (= ești), 148/3, *preuegiatz* (= privegbiați), 148/5, *usbaiesk*, 150/5, *uiacza* (= viața), 154/1, 158/14, *iele*, 154/3, *ieste* 154/9, 160/4, 164/3 (de 2 ori), *neuoieste* (= nevoiește), 156/11, *iel* 154/9, 156/2.11.14, 160/1 (de 2 ori), 162/3.5, 166/9, *ieu*, *iew*, 162/2, *preuegie* (= priveghie), 162/5, *iara* (= era), 166/9.

După concepția noastră, alternanțele *ea'-e* sau *oa'-o*, curente în textele din secolul al XVI-lea, sînt fapte de grafie[18].

★

În „încheiere" Avram arată că sistemul fonologic al vocalelor, în sec. al XVI-lea, cuprindea elemente care au suferit transformări mai tîrziu. Graficul cuprinde vocalele de timbru *ä* (diftongul *ea'*) și *å* (diftongul *oa'*). Lipsește *ă*, în seria medială (căci nu apăruse încă diferențierea între *ă* și *î*), vocală pe care Avram o socotește afară din serie, dar făcînd parte din sistemul vocalic al secolului al XVI-lea.

★

Am căutat să arătăm, în paginile precedente, cîteva din punctele în care ne despărțim de Andrei Avram, în privința descrierii stadiului fonetic sau fonologic al vocalismului limbii romîne în secolul al XVI-lea.

Autorii *Tratatului* de istorie a limbii romîne vor rezolva cu mijloace proprii problemele care le stau în față, pornind de la expunerea lui Avram și raportînd faptele examinate la ansamblul textelor din sec. al XVI-lea și din secolele următoare, perspectivă necesară unei interpretări juste a faptelor de limbă într-o expunere istorică a limbii : numai în felul acesta mărturia unui singur text își va căpăta adevărata semnificație.

---

[17] V. expunerea noastră din *Ist. lb. rom.*, III[4], p. 91 și 94; IV, p. 31—36.

[18] Notația cu *o*, după cum am arătat în LR XIII—XVI, p. 97, se explică prin faptul că diftongul nu exista în vechea slavă și nici în maghiară, de unde notațiile din T : *tota*, *omeny*, *morte*, *flore* etc. Pronunțarea cu ò (deschis) din zilele noastre, relevată în graiurile din Transilvania, este atribuită, de I. Pătruț, SCL IV, 1953, p. 212, influenței maghiare.

UTILIZAREA MESAJELOR VERBALE ÎN AUTOMATIZARE*
(ASPECTE PSIHOLINGVISTICE)

DE

TATIANA SLAMA-CAZACU

Activitatea umană în condițiile automatizării pune mai mult decît s-ar crede probleme psihologice și lingvistice, deschizîndu-se astfel și pentru lingvistică încă un domeniu care-i oferă posibilitatea unei directe aplicabilități practice, dar poate și sugestii pentru noi cercetări de interes teoretic. Printre aceste probleme, un rol important, dar care nu a fost încă suficient studiat și nici chiar relevat, îl ocupă problema comunicării verbale — atît în cadrul unei comunicări interumane, cît și în acela al unei comunicări între om și ,,automat".

Spre a clarifica o premisă esențială pentru expunerea noastră, trebuie să precizăm că *automatizarea* [1] nu este echivalentă cu o funcționare complet independentă a ,,mașinii", în absența omului. În faza actuală a automatizării, omul supraveghează tablourile, panourile, pupitrele de comandă și de semnalizare pe care apare dinamica diverșilor parametri ai funcționării ,,mașinilor" și, în anumite împrejurări, intervine pentru a regla dispozitivele, pentru a le întrerupe sau pentru a da telecomenzi prin care să se remedieze avarii etc. Progresul automatizării va face să crească posibilitățile de autoreglare ale ,,automatului", reducînd poate frecvența intervențiilor omului și, mărind centralizarea mijloacelor de semnalizare și de telecomandă, va micșora numărul de oameni necesari pentru controlul unui ,,sistem" ; însă, în ciuda iluziei unora dintre tehnicieni, omul nu va fi complet exclus nici în viitor.

---

* Versiunea franceză a acestui articol va apărea în ,,Revue roumaine de linguistique", nr. 2/1964.

[1] O concepție mecanicistă comună, cristalizată și în unele dicționare, ia termenul *automat* în sensul său *ad litteram*, înțelegînd prin el un dispozitiv care efectuează o anumită operație fără intervenția omului, iar prin *automatizare* o tehnică prin care se permite unor uzine întregi ,,de a funcționa fără a recurge la o mînă de lucru" sau ,,fără intervenția omului" (*Grand Larousse encyclopédique*, tome I, Paris, Larousse, 1960, s.v. *automation*).

Permanența omului creează deci necesitatea studierii problemelor acestei activități — nu numai pentru facilitarea muncii omului, dar chiar pentru a crea condiții favorabile funcționării dispozitivelor tehnice și, totodată, pentru a oferi datele prin care să se realizeze „modelul experimental" cît mai adecvat al mașinilor automate. Acestea sînt deci condițiile în care lingvistica aplicată, în colaborare cu psihologia, găsește un domeniu nou de cercetare.

În ambianța automatizată, omul se întîlnește cu mesaje verbale fie în comunicarea interumană (între operatori, între operatori și dispeceri

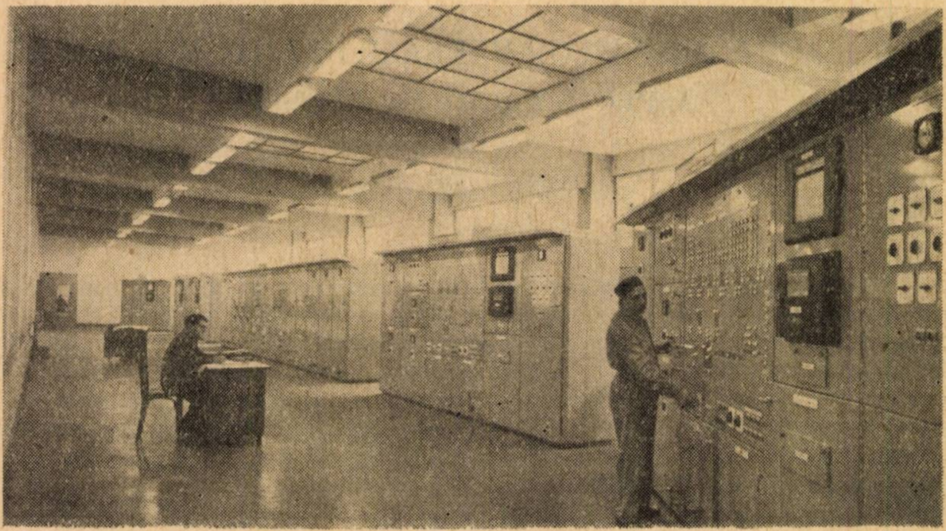
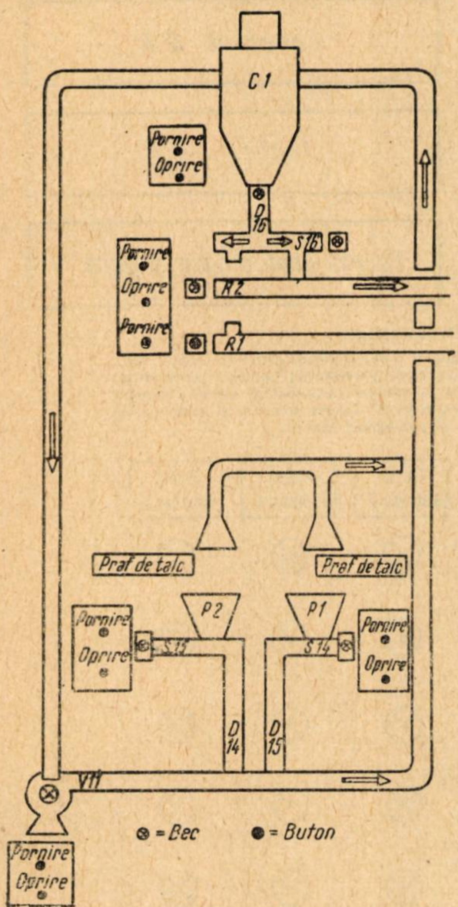

Fig. 1.—*Fotografia unei camere de comandă, cu tablouri de semnalizare și de comandă.*

etc.), fie în aceea dintre om și „automat". În ceea ce privește semnalele verbale care fac parte din sistemul „om-automat", unele servesc la denumirea și, ca atare, la diferențierea numeroaselor becuri, butoane, manete etc. identice, care sînt specifice tablourilor, panourilor sau pupitrelor din camerele de comandă (fig. 1 și 2) și pe care în cursul articolului de față le vom denumi, succint, „tablouri". Complexitatea procesului tehnologic în automatizare și multiplicitatea semnalizărilor prin care omul urmărește sau dirijează de la distanță funcționarea „mașinilor" fac ca aceste inscripții să fie mult mai necesare în condițiile automatizării decît în condițiile oricărei munci cu o mașină. Din aceleași cauze, aceste inscripții își mențin rolul lor important nu numai într-o primă etapă, a învățării semnificației diverselor butoane, becuri etc., dar și ulterior (mai ales în condiții de avarie de pildă, cînd operatorul trebuie să dea rapid diverse „comenzi" automatului, fără a face vreo confuzie între sutele de butoane din fața sa). Alte semnale verbale prezentate în „casete", sub forma unor inscripții a căror valoare de „semnal" se produce numai în momentul iluminării

lor în mod automat, sînt şi mai specifice automatizării. Ele sînt mesaje care furnizează o informaţie cu adevărat nouă şi în orice caz elaborată de către „maşina automată", prin care aceasta „anunţă" că a apărut o avarie, sau indică locul defecţiunii, eventual măsurile luate de către „automat" etc. (fig. 3).

Evident, problemele care apar în legătură cu aceste diverse modalităţi de prezentare a mesajelor verbale nu sînt în egală măsură de specifice automatizării şi în parte acesta este un motiv pentru care ele nu sînt în egală măsură de noi pentru lingvistică sau pentru psihologie. Problemele legate de comunicarea interumană (directă sau transmisă prin mijloace de telecomunicare) sînt acelea care se pun în genere în activitatea umană. Trebuie făcută totuşi menţiunea că în condiţiile automatizării — în care fondul pe care se petrece comunicarea este extrem de complex şi în care mesajele trebuie să circule cu un maximum de eficienţă, în ceea ce priveşte timpul de direcţionare către receptorul util sau în ceea ce priveşte înţele-

Fig. 2a. — *Detaliu dintr-un panou sinoptic*

C = ciclon. D = dozator. S = şnek (germ. Schnecke „melc") etc.

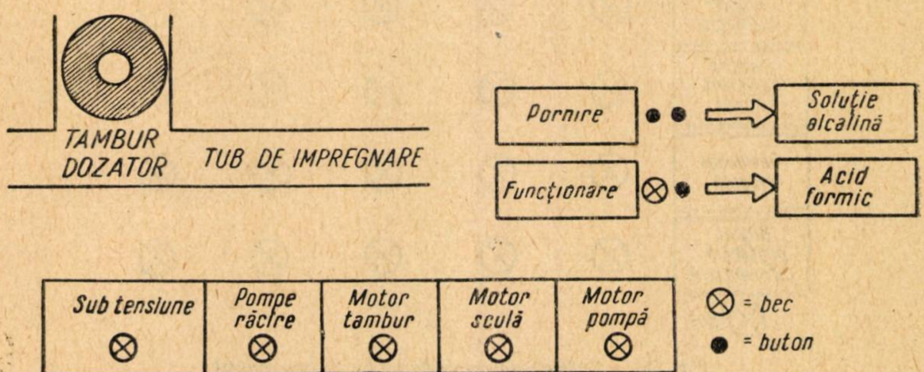

Fig. 2b. — *Detalii din panouri.*

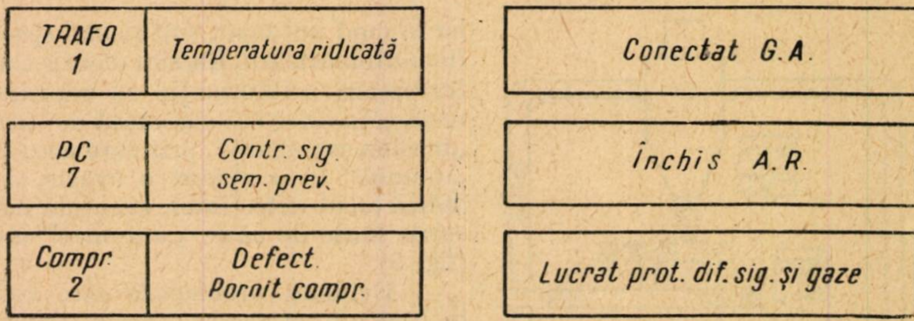

Fig. 3a. — *Casete luminoase*

TRAFO = transformator de forță; PC 7 = panoul [de] comandă [nr.] 7; Contr. sig. sem. prev. = controlul siguranțelor [de la] semnalizarea preventivă; Compr. = compresor Defect. Pornit compr. = Defect [în instalația de aer comprimat. Automat a] pornit compresorul; G.A. = generator auxiliar; A.R. = anclanșare rezervă; Lucrat prot. dif. și gaze = [*A*] lucrat protecția diferențială și [protecția] gazelor.

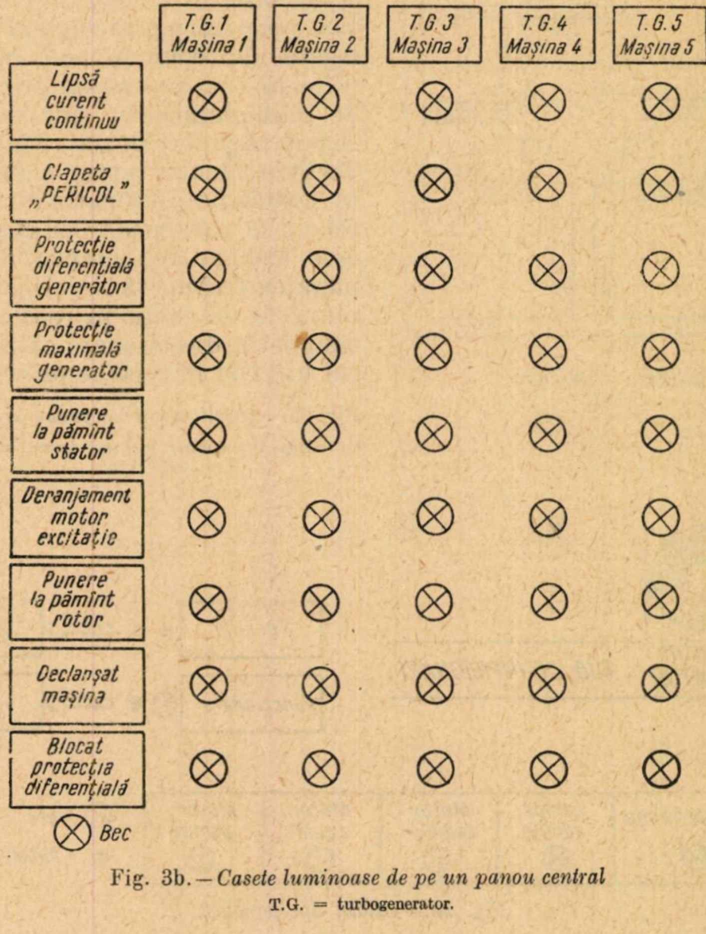

Fig. 3b. — *Casete luminoase de pe un panou central*

T.G. = turbogenerator.

gerea mesajelor etc. —, se pune mai acut pe de-o parte problema tehnico-psihologică a organizării „rețelelor" (a modalității de distribuire a mesajelor). Pe de altă parte, se pune problema psiholingvistică a elaborării și eventual a fixării (în situații tipice) unor mesaje economice și totodată clar inteligibile din punct de vedere auditiv, adică problema „asigurării" acestor mesaje (în genere, sonore) prin procedeul stabilirii fonemelor și a grupelor sonore celor mai rezistente la condiții de „zgomot" etc., sau al stabilirii mijloacelor fonetice, lexicale, gramaticale, prin care să se creeze pe cale acustică redondanța necesară etc.

În ceea ce privește mesajele verbale incluse în sistemul „om-automat", există un anumit specific față de acelea care circulă în comunicarea interumană. Deocamdată, aceste mesaje se prezintă numai sub forma grafică (deci sînt receptate numai vizual), sînt fixate și programate inițial de către proiectant și pot apărea (dacă ne referim la mesajele din „casete") simultan în mai multe locuri pe diversele tablouri etc. urmărite de un unic operator, succedîndu-se uneori foarte rapid, în funcție de amplificarea avariei etc. Problema esențială care se pune, în cazul acestor mesaje, este de a fi rapid perceptibile pe cale vizuală, de a da indicații juste și complete într-o formă economică, dar și ușor (corect și rapid) de discriminat. Așadar — cel puțin în stadiul tehnic actual, cînd forma emiterii este fixă și intervin numai variabilele receptării —, finalitatea cercetărilor trebuie să aibă în vedere în primul rînd facilitarea receptării.

În redactarea acestor mesaje (atît în ceea ce privește inscripțiile fixate lîngă butoane etc., cît și în ceea ce privește „casetele luminoase"), tehnicienii nu țin seama în suficientă măsură de un sistem elaborat de principii lingvistice și psihologice, iar specialiștii din aceste două domenii nu s-au preocupat îndeajuns de aceste probleme. Aceasta face ca lucrări tehnice — dintre care unele discută totuși despre mijloacele de informare ale „componentei umane" [2] — să nu ridice problema redactării mesajelor verbale sau, atunci cînd o discută, să nu facă nici o mențiune cu privire la aspectele lingvistice sau psihologice [3] ale problemei (chiar atunci cînd se iau în discuție sisteme de prescurtări, prin litere sau combinații de litere etc.) [4]. De asemenea, uneori redactarea mesajelor este lăsată chiar în seama executanților-decoratori ai panourilor, care se conduc mai ales după criterii estetice sau scurtează ori lungesc mesajele în raport cu spațiul pe care îl au etc. Rezultatul acestei neglijări principiale a aspectelor lingvistice și psihologice sînt mesaje prost întocmite (în care apar prescurtări neunitare și care contravin legilor receptării, elipse artificiale — variabile sau

---

[2] J. Lyman și L. J. Fogel, *The human component*, în E. M. Grabbe, S. Ramo, D. E. Wooldridge (red.), *Handbook of automation, computation and control*, vol. III, *Systems and components*, New York-Londra, Wiley, 1961, p. 2.01–2.16.

[3] Acesta este cazul — în ceea ce privește insuficienta punere a problemei pe plan psihologic — al unor lucrări ca de pildă: V. Belevitch, *Langage des machines et langage humain*, Bruxelles, Office de publicité, 1956.

[4] Vezi de exemplu J. Hahn, *Schallbilder und Symbole*, în J. Hengstenberg, B. Sturm, O. Winkler (herausgegeben von —), *Messen und Regeln in der chemischen Technik*, Berlin-Göttingen-Heidelberg, Springer, 1957 [1960], p. 1163 urm.

neconforme limbii cunoscute de persoanele care supraveghează tablourile şi în genere „automatele" —, termeni a căror semnificaţie nu poate fi nemijlocit sesizată pentru că ei nu fac parte din limba respectivă etc.).

Problema esenţială care poate interesa lingvistica aplicată — şi în care, ceva mai mult, ea ar fi chiar obligată să intervină — este deci aceea a *redactării optime* a mesajelor utilizate în acest domeniu. (Subliniem că nu este vorba aci pur şi simplu despre terminologie, deoarece „mesajul optim" ridică diverse şi complexe probleme — care au şi implicaţii sintactice, morfologice — ; totodată, „mesajul optim", în aceste condiţii, poate să nu fie întotdeauna cel mai conform normelor limbii literare — dacă ne gîndim de pildă la diversele prescurtări care trebuie să fie folosite adesea — etc.)

În redactarea acestor mesaje joacă un rol important principiul economiei (atît pentru a înlesni o receptare rapidă, cît şi pentru ca mesajul să nu ocupe loc prea mult printre celelalte semnale) [5].

Se pune însă întrebarea : cum să se realizeze această economie? Unele mesaje au forma de sintagme sau chiar de fraze (de pildă [6] : *Lipsă N_2 Spălare Ptr. dulapul I analiză* — în industria chimică —, sau : *Aparat de corecţie pentru fixarea sarcinii pe cazan* — în industria electro-energetică) şi ca atare economia se poate realiza în *primul rînd* prin *elipse* (*Mot. încetarea reacţiei,* în loc de „[Motorina] pentru...", sau *Pipa albire,* în loc de „Pipa de albire", sau *Temperatura joasă abur* — în loc de „a aburului"). Elipsele nu pot fi făcute însă la întîmplare, indiferent de normele limbii respective, de principiul păstrării unei constanţe (care să faciliteze crearea unor asociaţii psihologice între semnale şi reacţii), sau de necesitatea redactării inteligibile şi neechivoce. (Eliminarea unor prepoziţii din anumite mesaje, introducînd o ambiguitate, poate periclita justa interpretare a sensului. Se ştie, de exemplu, că în unele situaţii anumite prepoziţii pot fi înlocuite cu altele — *de* cu *pentru* — fără a se schimba sensul mesajului, pe cînd în alte situaţii comutarea unei prepoziţii cu cealaltă duce la modificarea sensului : datorită acestui fapt, un mesaj eliptic, ca *Temperatura ardere* — întîlnit de noi în practică — este ambiguu deoarece poate fi completat fie cu prepoziţia *pentru* — avînd sensul de „temperatura care serveşte la ardere...", — fie cu prepoziţia *de* — care dă ansamblului atît sensul final cît şi pe cel de indicare a calităţii : „temperatura la care arde...".) De asemenea, nu poate servi la ceva „falsa prescurtare", care constă dintr-o inutilă şi nu rareori echivocă juxtapunere elementară de substantive neflexionate, cînd aproape cu acelaşi număr de semne s-ar fi putut redacta

---

[5] Fără a se putea desprinde totuşi acest aspect de influenţa pe care o are asupra receptării modul propriu-zis de prezentare a mesajului — forma, mărimea, culoarea literelor, iluminarea şi culoarea fondului etc. — şi care, deşi constituie o problemă psihologică, nu poate fi totuşi ignorată de către lingvistul care ar face cercetări în acest domeniu.

[6] Toate exemplele sînt luate din datele culese în diverse întreprinderi. Remarcele conţinute în articolul de faţă se bazează şi pe rezultatele obţinute în cursul unor investigaţii efectuate în anii 1961—1963 în cadrul Institutului de psihologie al Academiei R.P.R. (aspectele propriu-zis psihologice ale cercetării au fost expuse deocamdată în articolul : *Semnalele verbale în tehnica automatizată,* în „Revista de psihologie", 1963, nr. 4, pp. 519—543).

un mesaj complet şi corect (*Întrerupere comandă* — în loc de: ,,Întreruperea comenzii" —, sau *Prelungire încărcare* — în loc de ,,Prelungirea încărcării"). Psihologii trebuie să arate care este pragul limită pentru realizarea economiei prin elipse — deoarece eliminarea excesivă, atingînd rangul ierarhic suprem al componentelor care conţin nucleul fundamental al sensului mesajului, poate împiedica eficienţa mesajului. Dar, în acelaşi timp, lingviştii sînt aceia care pot indica elipsele cele mai conforme limbii respective — în raport, de pildă, cu frecvenţa lor —, sau pot arăta cazurile de comutare care atrag grave modificări de sens etc., contribuind astfel la stabilirea elipselor optime sau chiar a unui sistem general, aplicabil ulterior în fiecare caz particular.

Un alt mijloc de redactare economică — de data aceasta, acţionînd asupra unităţii lexicale, a cuvîntului — îl constituie *prescurtările*. Acestea se realizează prin selectarea uneia sau a mai multor componente ale unui cuvînt, care va fi astfel reprezentat printr-o literă sau prin mai multe (de exemplu, *temperatură* prin *T*). De fapt, în practică se combină aceste două procedee de realizare a economiei : de pildă, *Def. int. TRAFO* — adică ,,defect intern la transformatorul de forţă" —, sau *Contr. sig. sem. prev.* — adică ,,controlul siguranţelor la semnalizarea preventivă" — sau *Acţionat prot. netemp.* — ,,a acţionat protecţia netemporizată" —, *EPCo-29* — ,,electropompa [care serveşte la transportul] condensatului 29" — etc. Principiul prescurtării — la care se adaugă şi sistemele de simboluri speciale — este larg utilizat în ştiinţă şi în tehnică, însă în condiţiile automatizării necesitatea acestor forme de redactare economică se pune mai acut, deoarece apariţia semnalelor verbale pe marile tablouri de semnalizare şi comandă ridică probleme speciale, legate de complexitatea diverselor situaţii, de frecvenţa aceleiaşi denumiri şi de multiplicitatea denumirilor diverse etc.

Necesitatea prescurtărilor s-a impus în asemenea măsură tehnicienilor, încît în ultima decadă s-au elaborat diverse sisteme de prescurtări, tinzîndu-se din ce în ce mai mult la o uniformitate a lor, nu numai în cadrul unei întreprinderi ci şi al unui domeniu ori al unei ţări — propunîndu-se chiar realizarea unor standardizări pe scară internaţională. În Germania Occidentală, de pildă, s-a aplicat sistemul NAMUR, pentru industria chimică (bazat pe alegerea iniţialei — *Analyse* ,,analiză" fiind reprezentat prin *A*, *Druck* ,,presiune" prin *P* sau ΔP etc.) [7]. În Statele Unite s-a creat un sistem mai complicat, *ISA* (în care prima literă reprezintă iniţiala termenului de bază, iar a doua sau a treia indică funcţia instrumentului — de exemplu *Recorder* ,,înregistrator", deci *R*, sau *Controller* ,,controlor, reglator", deci *C* etc. —, astfel încît sensul de ,,temperatura ventilului reglator" este exprimat prin TCV, sensul de ,,temperatura la ventilul de siguranţă" e exprimat prin prescurtarea engleză *TSV* etc.) [8]. În schimb, sistemul — bazat tot pe limba engleză — al Organizaţiei internaţionale de standardizare (*ISO*) este mai simplificat, constînd dintr-o literă unică (*a* pentru *Acceleration* sau pentru *Activity* etc.) [9].

[7] Cf. J. Hahn, *op. cit.*, p. 1163.
[8] *Ibid.*, p. 1165—1167.
[9] *American Standard. Letter Symbols for Chemical Engineering* (ASA y 10.12—1955), American Society of Mechanical Engineers, [1956], p. 5—6.

Este semnificativ însă faptul că pentru stabilirea acestor sisteme tehnicienii nu apelează, în genere, la colaborarea cu lingviști [10] și cu psihologi, încercînd să rezolve probleme care au cel puțin contingență cu psiholingvistica, fără colaborarea specialiștilor în acest domeniu [11].

O primă întrebare este următoarea : în ce trebuie să constea aceste prescurtări sau care trebuie să fie principiul productiv, pe baza căruia să se creeze prescurtările necesare în fiecare situație particulară? (Deoarece, în majoritatea cazurilor, în automatizare nu este vorba exclusiv despre prescurtările „clasice" — ca *T* pentru *Temperatură* etc. —, ci apar necontenit parametri, utilaje, procese etc., care trebuie să figureze, economic denumite, pe tablourile de comandă și de semnalizare.) Este oare mai util să se utilizeze o literă sau mai multe, pentru prescurtarea aceluiași termen, și cum să se creeze „productivitatea" ulterioară (prin adoptarea unei topici fixe și prin ea însăși semnificative — ca de pildă în sistemul *ISA* —, ori printr-o ordine „liberă" etc.)? De asemenea, se mai pune întrebarea dacă trebuie să se aleagă între sistemul eliptic și cel al prescurtărilor combinatorii sau dacă trebuie să se mențină ambele sisteme : adică, dacă un mesaj care apare în forma completă ca : *Înregistrează debitul de apă limpezită în amestecătorul din poziția x* este mai bine să fie redus prin elipse *(Debit apă Poz. 20/II)*, sau prin juxtapunerea simplu sumativă a fiecărui cuvînt, reprezentat printr-o formă prescurtată (Am întîlnit de pildă mesaje de tipul acesta : *FRiCA* — adică „debit înregistrat indicat, reglat, semnalizat").

Dar problema mai are și un alt aspect. Desigur, este necesară unificarea, care conferă constanță în codificare — și deci o decodare universal posibilă — și care totodată asigură — în cazul cînd codul este realizat prin munca unui colectiv format din membri proveniți din diferite întreprinderi etc. — mai mari posibilități de generalizare în diverse situații particulare (de pildă, nu poate fi rațională folosirea unor prescurtări locale arbitrare, ca *ch5* — pentru „cheie nr. 5" —, *AM*-„*aprovizionarea morii*" —, sau *Sem. gaze* — adică „semnal gaze" —, sau *P. la P. 6 kv* — „Punere la pămînt pe sistemul de 6 kilovolți" etc. —, sau forme diverse pentru același termen, ca *T*, *Temp.*, *Temper.* etc., pentru „temperatură"). De asemenea, unificarea poate contribui și la eliminarea formelor polisemantice, care, în condițiile despre care discutăm, pot fi foarte nocive (cel puțin în cadrul unui anumit domeniu, o prescurtare nu trebuie să aibă mai multe semnificații — așa cum am întîlnit de pildă în sistemul *ISO* : *a* pentru *Acceleration* și *Activity*, *F* pentru *Feed rate* și *Force* etc., *R* pentru *Ratio* și *Resistance* etc. [12]; dar, după părerea noastră, nu e util să existe polisemantism nici chiar pentru prescurtările folosite în domenii diverse, mai ales dacă aceste domenii sînt destul de apropiate) [13].

---

[10] Pentru limba romînă, s-a colaborat cu Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R. (C. Maneca), în special în stabilirea *terminologiei* standard.

[11] Astfel, de pildă, în „Sectional Committe on Lettersymbols", care a redactat sistemul menționat la nota 9, toți membrii sînt chimiști sau ingineri (cf. *ibid.*, p. 2).

[12] *American Standard. Letter Symbols for Chemical Engineering*, citat, p. 5—11.

[13] De pildă, într-o uzină chimică am întîlnit *R* pentru „redler", iar în altă uzină chimică aceeași literă reprezenta termenul „reper".

Dar pînă unde trebuie să meargă această unificare? Unii tehnicieni exprimă dezideratul stabilirii unor sisteme internaționale [14]. Dacă însă pentru anumiți termeni standardizarea internațională este utilă (mai ales pentru denumirile fundamentale ale unităților de măsură a cantităților, a timpului, a spațiului etc.), în schimb pentru nenumăratele denumiri de obiecte sau de procese utilizate în fiecare domeniu unde s-a introdus automatizarea, standardizarea internațională prezintă inconveniente. În Germania Occidentală, de pildă, se utilizează [15] atît sistemul NAMUR cît și cel *ISA* sau *ISO* : dar ultimele două sisteme sînt, în marea majoritate a termenilor, neconforme limbii germane, prescurtările corespunzînd termenilor din limba engleză (astfel, pentru *Regelnd* apare prescurtarea *C*, din engl. *Controller*, sau pentru *Anzeigend* e prescurtarea *I*, din engl. *Indicator*, etc.) [16]. Dacă ar fi vorba numai despre apariția unei litere izolate, poate descifrarea mesajelor nu ar prezenta prea mari dificultăți unei persoane care nu cunoaște limba engleză. Dar, după cum menționam, nu trebuie să se uite faptul că aceste prescurtări nu servesc numai pentru lectura proiectelor, a desenelor tehnice etc., cu scopul studierii lor, ci și pentru (iar aici ne interesează *acest* aspect) decodarea rapidă, servind la executarea unei anumite manipulări, în condițiile complexe ale lucrului în fața tablourilor de semnalizare și de comandă. În aceste condiții, necesitatea unei continue transpuneri a codului prescurtărilor în codul limbii materne poate constitui un motiv de întîrziere, de ezitare sau chiar de erori în activitate. Ceva mai mult, procesul traducerii este îngreunat și de faptul că unele dintre aceste sisteme — ca *ISA* — se caracterizează nu numai prin combinarea de litere pentru un anumit obiect sau proces, dar și prin juxtapunerea mai multor prescurtări în șiruri care trebuie să fie totuși descifrate simultan (ele denumind un concept complex dar unitar, ca „debit înregistrat indicat, reglat, semnalizat", din exemplul dat *supra*, p. 142) și rapid. (Din toate aceste puncte de vedere, indicatoare ca exemplul menționat *supra*, la p. 142 — *FRiCA* —, sau : *PdIA 011* Δp *neutralizator final* — corespunzînd, în romînește, mesajului complet „presiune diferențială indicată alarmă, în poziția 011 de montaj [etc.], sau *HLA* — din engl. *High level alarm*, care ar fi tradus în romînă prin „alarmă la nivel ridicat" — pun dificultăți la decodarea lor în limba romînă.) De aceea, poate că în asemenea situații ar fi mai util să se creeze sisteme de prescurtări unitare dar valabile pentru fiecare limbă în parte. În orice caz, acestea sînt aspecte pentru care ar trebui să dea soluții lingviștii în colaborare cu psihologii, pe baza unor investigații speciale.

În legătură cu aspectul discutat mai înainte, vom menționa și detaliul următor, care ține de problema generală a *terminologiei* tehnico-științifice, dar care în automatizare se pune de asemenea în mod acut, deoarece acțiunea corectă este legată direct — și iremediabil, fără drept de eroare — de înțelegerea rapidă a semnificației termenului „afișat". Cînd unele instalații sînt efectuate în colaborare cu o firmă străină, apare necesitatea traducerii diverșilor termeni care sînt imprimați pe mașini, pe tablouri

[14] J. Hahn, *op. cit.*, p. 1163.
[15] Cf. *ibid.*
[16] *Ibid.*, p. 1167.

etc. (deoarece manipularea instalațiilor fără a se cunoaște semnificația diverșilor termeni nu este numai imposibilă principial, pentru perioada învățării acțiunilor respective, dar este și dăunătoare, ulterior, nepermițînd o înțelegere reală a mecanismelor în complexitatea lor) [17]. Dificultatea stă, în aceste cazuri, nu numai în stabilirea terminologiei (care uneori este complet nouă, cînd e vorba despre introducerea unui utilaj sau a unui proces tehnologic nou), și deci a creării sau adoptării unor termeni[18]. Dificultatea poate sta și în traducerea ca atare a mesajelor, în respectarea sintaxei limbii în care se traduce, în adaptarea prescurtărilor etc. — cu grija de a nu se traduce greșit și chiar de a nu se introduce în limba respectivă forme care contravin normelor, sau calcuri etc.).

O ultimă problemă pe care o semnalăm — și care ne pare cea mai importantă, deoarece se referă la posibilitățile evoluției viitoare a automatizării — este aceea a colaborării tehnicienilor cu lingviștii și cu psihologii pentru realizarea progresului în modul de semnalizare al aparatelor automate și totodată în modul lor de a recepționa mesajele umane. Din punct de vedere psihologic, pentru motive pe care nu le vom mai expune aci [19], ar fi mult mai util ca aparatele automate să poată emite (în locul semnalelor grafice — singurele utilizate azi) semnale verbale *sonore*, și în același timp să poată recepționa și reacționa la mesajele verbale *orale* ale emițătorului uman. Pentru aceasta ar trebui pe de-o parte să se facă noi investigații sau să se aplice chiar unele date cunoscute în lingvistică — de pildă, datele relative la analiza spectrală a sunetelor [20]. Iar pe de altă parte, ar trebui — mai mult încă decît este necesar pentru stadiul tehnic actual — să se stabilească mesajele verbale optime — economice și totodată „asigurate" prin redondanța necesară —, care să ofere posibilitatea unei emiteri eficace din partea mașinii (ușurînd inteligibilitatea corectă și rapidă) și totodată a unei emiteri facile, corecte, din partea omului. Pentru stabilirea acestor mesaje stereotipe — și în genere pentru stabilirea principiilor de „modelare" a acestor aparate — lingviștii ar putea contribui și prin extrapolarea principiilor cunoscute, relative la comunicarea umană, și eventual prin completarea ori modificarea lor în funcție de noile condiții apărute în automatizare.

★

În scurta expunere de mai sus, autorul a intenționat numai să atragă atenția asupra unui domeniu, să releve unele probleme și să schițeze unele

[17] Operatorul care, necunoscînd semnificația termenilor engl. *High* „înalt" și *Low* „scăzut", se conduce după reperele concrete constituite din culorile care subliniază cuvintele respective, nu are decît o perspectivă fragmentară a procesului și o conduită elementară ; de asemenea, acela care supraveghează o mașină semiautomată orientîndu-se corect numai după reperul pozițional stînga-dreapta, dar care crede că ital. *Entrata acqua* „intrarea apei" înseamnă „cilindru de aer".

[18] Care termen trebuie ales, cînd este vorba despre unul mai conform limbii romîne, dar nerăspîndit — ca de pildă *ulei de ceruit* — , iar altul mai frecvent utilizat de tehnicieni și poate mai propriu — ca *winterizat*?

[19] A se vedea lucrarea menționată *supra*, nota 6.

[20] „Mașina automată" putînd de pildă să identifice sunetele verbale pe baza trăsăturilor lor spectrale (vezi în acest sens de exemplu datele expuse de N. E. Kirillov, L. V. Fatkin, *Експерименты по опознаванию автоматами звуков речи*, în „Вопросы психологии", 1962, nr. 3, p. 45—56).

direcții de cercetare, fără a pretinde deocamdată să dea soluții, care nu pot veni decît prin cercetări minuțioase — în mare parte experimentale — și prin efortul conjugat al unor lingviști, al unor psihologi și al unor tehnicieni. Dacă unele probleme, dintre cele care au fost relevate, nu sînt absolut specifice muncii în condițiile automatizării, în schimb însă ele se pun fie în mod mai acut în aceste condiții, fie au implicații particulare, datorate situațiilor speciale care apar din cauza utilizării mașinilor automate.

Desigur că anumite aspecte menționate pot părea unora dintre lingviști că țin de domeniul psihologiei (după cum, de altfel — fapt foarte semnificativ —, unora dintre psihologi le pot părea ca aparținînd lingvisticii). Aceasta este însă una dintre caracteristicile științelor moderne, prin care au început să se observe acum mai bine implicațiile profunde ale unui aspect, pentru a cărui studiere astăzi se impune tocmai colaborarea a mai multor științe. Totodată, lingvistica aplicată, atunci cînd se referă la fenomenul uman al comunicării, desigur că nu poate și nu trebuie să încerce să facă o discriminare netă și metafizică între aspecte „pur" lingvistice și aspecte „pur" psihologice.

CONTRIBUȚII LA INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE A PRIMELOR TEXTE ROMÎNEȘTI (II*)

DE

ANDREI AVRAM

III. LITERA ѣ

1. INTRODUCERE

Vocala corespunzătoare actualului [*i*](< [*e*]) din anumite categorii de cuvinte este notată, în primele noastre texte, nu numai и sau ї, ci și ѣ. După cum se va vedea mai jos, cu privire la unele texte problema valorii lui ѣ se pune numai pentru două categorii de cuvinte: 1. cuvintele în care segmentul scris ѣ este urmat de o consoană nazală și se găsește în poziție palatală, datorită unei vocale palatale (ca în *vineri*, *minte*) sau unei consoane prepalatale (ca în *minciună*); 2. compusele cu prepozițiile *de*, *p(r)e*, *spre*. Relativ la prima categorie de cuvinte, întrebarea care a provocat numeroase discuții este dacă litera ѣ avea sau nu valoarea de [*e*], respectiv, /*e*/, după consoane labiale.

În unele texte, anumite cuvinte din categoriile menționate sînt scrise cu ѣ, altele cu и (ї); s-ar părea, la prima vedere, că grafia este cu totul capricioasă. Pe baza unei cercetări amănunțite, ne propunem să stabilim dacă lucrurile se prezintă, într-adevăr, astfel sau, dimpotrivă, repartizarea celor două litere [1] are o justificare de ordin lingvistic.

Referindu-se la textele din secolul al XVI-lea, luate la un loc, acad. Al. Rosetti scrie: „*e* accentuat (+*n*) trecuse la *i*: *čine*, *credință*, *cuvinte*, *din*, *ǧinere*, *mine*, *prin* etc. Grafia cu *i* nu este însă generalizată; toate textele prezintă alternanțe *e*/*i*" [2]. Prin urmare, apariția literei ѣ s-ar explica printr-o rămînere în urmă a grafiei față de realitatea fonetică

---

* Partea I a lucrării a apărut în SCL XV, fasc. 1.

[1] Întrucît и și ї au aceeași valoare (vezi Bărbulescu, *Fonetica*, p. 339), în continuare vom vorbi, uneori, numai de literele ѣ și и, prin ultima înțelegînd și pe ї.

[2] Rosetti, LR XIII—XVI, p. 82.

și fonologică. Acad. Al. Rosetti consideră că notațiile cu є se explică „pornind de la grafiile mai frecvente, și anume de la acelea care interesează cuvinte care revin foarte des în toate textele, ca *din* < *de* + *în*, *dinainte* < *de* + *în* + *ainte*, *prin* < *pre* + *în* etc.”[3]. La rîndul lor, „grafiile *den* sau *pren* se explică... pornindu-se de la un stadiu precedent, cînd cuvintele acestea erau simțite ca fiind compuse. Pornindu-se de la *den*, *pren* etc., grafia cu *e* a fost aplicată și altor cuvinte : *credență*, *cuvente* etc.” [4].

În opoziție cu părerea după care [*e*] accentuat în poziție nazală trecuse la [*i*] în toate cuvintele, înainte de apariția primelor texte, unii specialiști admit existența, în poziția menționată, și a fonetismului [*e*] (sau a unei vocale intermediare între [*e*] și [*i*]), alături de [*i*]. Factorii care au putut să determine tratamentul diferit al lui [*e*] originar au fost examinați mai amănunțit de I.-A. Candrea [5] și de O. Densusianu [6]. Cei doi savanți au ajuns la concluzii în mare parte diferite ; deosebirea esențială dintre ei constă în faptul că O. Densusianu nu recunoaște legătura dintre menținerea lui [*e*], în anumite cazuri, și prezența unei consoane labiale înaintea vocalei ; factorul acesta, care ocupă un loc important în teoria lui I.-A. Candrea, a fost adus în discuție, mai înainte, de H. Tiktin [7].

După părerea lui I.-A. Candrea, pentru a explica tratamentul diferit al lui [*e*] în diversele forme, trebuie să avem în vedere următorii factori : locul accentului (paroxitonele se comportă altfel decît proparoxitonele), caracterul consoanei precedente (labială sau nelabială), sunetul care urmează după [*n*] (vocală palatală, vocală nepalatală sau consoană ; dacă nazala este urmată de consoană, tratamentul lui [*e*] este în funcție de timbrul — palatal sau nepalatal — al vocalei următoare). Trecut de timpuriu la [*i*] sau la [*î*] în cele mai multe cazuri, fostul [*e*] s-a menținut, totuși, după I.-A. Candrea, în stadiul notat *ə* — „sunet neprecis, intermediar între *e* și *i*” [8] — în următoarele situații :

a) cînd [*e*] era precedat de labială, iar [*n*] era urmat de [*e*] sau [*i*], în cuvintele proparoxitone — tipul *ueneris*, *uenimus* ;

b) cînd [*e*] era precedat de labială, iar [*n*] era urmat de consoană + [*e*] sau [*i*], atît în proparoxitone, cît și în paroxitone — tipul *uendimus*, *mentem*.

După același autor, „faza intermediară *ən* începuse fără îndoială să evolueze spre *in* pe la începutul veacului al XVI-lea, după cum se poate constata din numeroasele grafii cu *in* care apar” [9].

O. Densusianu consideră că trebuie admis un tratament diferit pentru [*ẹ*] și pentru [*ę*], înainte de [*n*] urmat de vocală palatală [10].

[3] Rosetti, LR XIII–XVI, p. 83.
[4] *Ibidem*, p. 84.
[5] Candrea, PS I, p. CXXXII—CXXXIV.
[6] Densusianu, HLR II, p. 19—21, 65—68.
[7] Vezi Densusianu, HLR II, p. 67—68.
[8] Candrea, PS I, p. CXXXIV.
[9] *Ibidem*, p. CXXXV.
[10] Densusianu, HLR II, p. 65.

Această părere are ca punct de plecare constatarea că în CV şi în PS, unde apare grafia є în *duminică*, *mine* (pron.) etc., nu se scrie, totuşi, niciodată є în prima silabă a lui *bine* sau a lui *vine* (ind. prez. 3 sg.)[11]. Înainte de a examina valabilitatea părerilor menţionate mai sus, este necesară o prezentare a situaţiei întîlnite în texte.

2. REPARTIZAREA PE CATEGORII DE CUVINTE A LITERELOR є ŞI и(ї) ÎN POZIŢIE NAZALĂ

În CV se întîlnesc relativ puţine forme scrise cînd cu є, cînd cu и (ї): мєꙟрє CV 20/3 (de 22 de ori) ~ миꙟрє 43/1 (мїꙟрє 39/10 — de 3 ori); вєꙟрємѹ (perf. simplu, 1 pl.) CV 15/6 (de 2 ori) ~ вїꙟрємѹ 24/7 (de 6 ori cu и sau cu ї; există şi cazuri de tipul вєꙟримѹ CV 85/1, care arată că avem a face şi cu o alternanţă între forma tare şi cea slabă a per-
ш͠
fectului simplu); вєшмєнтєлє CV 42/13 (scris cu є de 7 ori) ~ вємиꙟнтє 116/12 — 13 (singura atestare). În rest, sub accent, în poziţie nazală, în unele cuvinte se scrie n u m a i и (ї), iar în altele n u m a i є; e exagerat deci să se spună cu privire la CV că este „foarte frecventă"[12] confuzia între cele două grafii.

În ce priveşte pe [*e*] neaccentuat urmat de [*n*] şi precedat de o labială, întîlnim amîndouă grafiile: мєнчюри CV 154/1 ~ миꙟчюри 150/1; diversele forme ale verbului *a (se) vindeca* sînt scrise de 5 ori cu є şi o dată cu и. Fără a menţiona toate exemplele, remarcăm doar că grafia є este mai frecventă decît grafia и.

Alternanţa є ~ и apare numai după consoane labiale. După celelalte categorii de consoane, în CV se scrie, cu consecvenţă, numai и sau ї (коупрїєꙟнсє CV 16/10, cu їє, nu poate fi decît o simplă eroare). De subliniat că printre cuvintele scrise numai cu и în poziţia care ne interesează figurează unele cu atestări foarte numeroase, cum sînt *cine* (19 atestări), *credinţă* (33), *neştine* (18), *sine* (19), *tine* (15); prepoziţia *din* este scrisă дїꙟ CV 1/8, диꙟ 56/10, дїꙟн 76/9, дї 62/1 sau — înainte de cuvinte cu iniţială vocalică — дїꙟр CV 53/14 (în total, cu и sau ї, în 43 de locuri); *dintru* apare în 32 de locuri, *prin* în 5 locuri, numai cu и sau ї.

Pe de altă parte, şi printre cuvintele scrise consecvent cu є există unele atestate de mai multe ori în text: de exemplu, коувєнтє CV 1/4 (de 5 ori), вєрєрї = *vineri* 147/5 (scris în mai multe feluri, dar cu є în prima silabă în toate cele 10 cazuri în care apare acest cuvînt).

Faţă de relativa consecvenţă întîlnită în CV, textul PH ne înfăţişează o situaţie mai complicată. Pe de o parte, grafia и apare într-o proporţie mai mare decît în CV; pe de altă parte, є se întîlneşte şi în

[11] Densusianu, HLR II, p. 66.

[12] Candrea, PS I, p. CXXXV. În acest loc autorul se referă la textele rotacizante în general; în altă parte a lucrării citate (p. LXXXIII), argumentîndu-şi părerea după care CV este o copie, I.-A. Candrea susţine că textul „nu prezintă nici o uniformitate în ce priveşte ortografia" şi menţionează, ca exemplu, alternanţa є ~ и (ї) în poziţie nazală.

cazuri în care CV ne oferă numai exemple cu и (ї). Uneori, pentru prezența acestei litere nu se poate invoca nici o explicație de ordin fonetic sau fonologic : кєчєнроулъ PH 83r/3, cu є ca echivalent al vocalei dezvoltate din [ĭ] latin, care nu avea cum să devină [e].

Deși există un număr mare de grafii care nu se repartizează după anumite criterii lingvistice, ținînd seamă de factorul statistic putem să afirmăm, totuși, că grafiile є și и din PH reflectă o situație mai puțin haotică decît s-ar putea crede.

În primul rînd, se poate observa că sub accent, după consoane nelabiale și înaintea unei silabe conținînd vocala [e], grafia є apare în relativ puține cazuri. Cuvinte ca *aprinde*, *(în)ainte*, *dinte*, *părinte*, *prinde* (acesta din urmă foarte frecvent) sînt scrise numai cu и (ї)[13]; cuvintele *cine* și *tine*, foarte frecvente, sînt scrise cu є numai în 13, respectiv, 3 cazuri. O situație aparte au compusele cu prepozițiile *de* și *pre* : în cuvinte ca *dinainte*, *dinlăuntru*, *dintîi* se scrie numai є; de asemenea, se scrie numai є în prepozițiile *din*, *dintru* și *prin* (de exemplu дє.ѱ PH 3v/25 — foarte frecvent). În schimb, pronumele *dîns* este scris de 6 ori дннсь PH 56v/6 și numai de 2 ori cu є.

În al doilea rînd, după consoane labiale se scrie є (rar ъ, ь sau alte litere, dar niciodată и) în *cuvinte* (foarte frecvent), *minte* (o dată), *seminței* (de 3 ori plus 6 cazuri cu є în forme de plural); de asemenea, în silabă neaccentuată, în poziție palatală[14], apare numai є în *mințiră*, *minciună*, *minciunos* (în total de 9 ori). Examinînd cuvintele care prezintă alternanțe, am observat că pentru cele mai multe grafia є este mai frecventă decît grafia и (deși nu lipsesc nici exemple contrare : de pildă, *veșminte* este scris o dată cu є, o dată cu їє și de 3 ori cu ї).

O mențiune specială merită — pentru motive care vor fi arătate mai jos — cuvintele *bine* și *mine* (pron.). Primul, foarte frecvent (apare și ca adverb independent și ca prim element al unor compuse), nu este scris n i c i o d a t ă cu є. În ce privește pronumele, alături de grafii ca мї.ѱє PH 2r/16, 32v/22 (singurele 2 cazuri) și мїєнрє 45v/25 (cu їє de 9 ori), întîlnim grafia є (ca în мєнрє PH 21v/23, мє.ѱє 1v/19) în 174 de locuri.

Urmărind felul cum sînt scrise în PS cîteva cuvinte în care astăzi apare [i] după labiale, am constatat următoarele : *aminte* este scris de 5 ori cu є și de 2 ori cu и ; *cuvine-se* (de 3 ori) și *bine* (frecvent) sînt scrise numai cu и ; în *cuvinte* raportul numeric dintre є și и este 22 : 38. Mai ales aceste ultime cifre ne-ar putea face să credem că grafia este foarte inconsecventă. Lucrurile apar cu totul altfel, dacă ținem seamă de faptul că textul a fost scris de trei copiști[15]: t o a t e cazurile cu и se află în fragmentul scris de copistul *C* (care scrie є în *cuvinte* numai de două ori, la p. 345), în timp ce copistul *B* scrie, în aceeași formă, n u m a i є (întîmplător, forma citată nu apare în

[13] În prezentarea datelor statistice, facem abstracție de cazurile în care vocala accentuată nu e notată sau în care nu se scrie nici є, nici и, ci o altă literă (de exemplu, ь sau ъ).

[14] Adică înaintea unei consoane (pre)palatale sau înaintea unei silabe conținînd o vocală palatală.

[15] Candrea, PS I, p. XXVIII.

fragmentul datorit copistului *A*); de altfel, și în alte cuvinte din aceeași categorie „la cop. **B** *en* s-a păstrat intact"[16]. Asupra factorilor care explică consecvența cu care se scrie **и** în *bine* ne vom opri mai jos[17].

Principala deosebire între CV, PH și PS, pe de o parte, și CT, pe de altă parte, constă în faptul că în acest din urmă text grafia **є** după labiale apare numai în mod cu totul excepțional. De remarcat că, făcînd abstracție de **сфєнци** CT 249ʳ/15—16, **сфєнтє** 249ʳ/7[18], toate cazurile cu **є** după labiale în poziție nazală (în *vinde*, *vine* subst. pl., *vindeca*, *mincinoasă*) se găsesc în primele 55 de file ale textului.

După consoane nelabiale repartizarea grafiilor **є** și **и** este destul de clară, iar excepțiile sînt foarte puțin numeroase.

În cuvinte ca *aprinde*, *cine*, *deștinge*, *dinte*, *părinte* (printre care unele, ca *cine* și *părinte*, au o mare frecvență) se scrie numai **и** (ї). Singurele excepții sînt **нєпоутєнцѫ** CT 41ᵛ/1—2 (cu **є** în poziția *ă*) și **нєпѹтєнцилє** 6ʳ/25.

În prepozițiile *din*, *prin*, *dintre*, *dintru* și *p(r)entru* se scrie, în majoritatea covîrșitoare a cazurilor, **є**. Grafia **и** nu apare în *din* decît de 7 ori (de exemplu, **дн.ꙟ** CT 12ʳ/12), față de cîteva sute de cazuri în care se scrie **є**: **дє.ꙟ** CT 1ʳ/5. *Dintru* e scris o dată cu ї și de 14 ori cu **є**. În compuse de tipul *dinainte*, *dinlăuntru*, *dintîi* grafia **є** este singura întîlnită.

În opoziție cu prepozițiile și cu compusele de tipul *dintîi*, compusele[19] formate din prepozițiile *de*, *pre* sau *spre* și pronumele *îns(ul)* sînt scrise aproape consecvent cu **и** (ї); am întîlnit numai 3 excepții (CT 2ᵛ/17, 44ʳ/14, 44ʳ/15).

Menționăm că, și după consoane nelabiale, grafiile care constituie „abateri de la regulă" (în raport cu felul cum sînt scrise cuvintele respective în majoritatea cazurilor) apar la începutul textului; de exemplu, toate cele 7 exemple cu ї în prepoziția *din* se întîlnesc pe filele 12—39.

Nu avem posibilitatea să prezentăm o descriere detaliată a situației din PO. Pe baza unui sondaj în text și pe baza indicelui pe care l-am avut la dispoziție (cu cuvintele în transcriere interpretativă)[20], putem să facem doar cîteva observații.

Grafia **є** după labiale apare în PO mai rar decît grafia **и**; **є** este însă foarte frecvent în compusele cu *de* și *p(r)e*. Prepoziția *din*, de exemplu, este scrisă de 7 ori mai des cu **є** decît cu **и** (ї); de asemenea, **є** este mult mai frecvent în compuse ca *dinainte(a)*, *dintre*, *dintru*, *p(r)entru*. În schimb, pronumele *dîns(ul)* este scris numai cu **и** (ї).

---

[16] Candrea, PS I p. XXXVI.

[17] În § 3 al acestui capitol.

[18] În aceste forme vocala din prima silabă a avut același tratament ca în cuvintele de origine latină de tipul *minte* (vezi paragraful următor; cf. Densusianu, HLR II, p. 70).

[19] Pentru discuția de aici nu are nici o importanță distincția între grupuri ca *spre* + *însul* și compuse propriu-zise ca *dintîi*.

[20] Aprecierile asupra frecvenței și asupra repartizării în text a celor două grafii se întemeiază pe acest indice (am considerat că *i* = и sau ї, iar *e* = є).

Deși *din* este scris în două feluri, uneori pe aceeași pagină (de exemplu, дє.ф PO 19/18 ~ дн.ф 19/19), este demn de remarcat faptul că la p. 124—233 și 254—301 [21] singura grafie care apare este є. *Dintre* este scris numai cu є de la p. 122 la 207 și de la p. 239 la 316 [22], iar *dintru* este scris numai cu є de la p. 122 pînă la p. 316.

Am menționat cîteva amănunte cu privire la repartizarea în CT și în PO a celor două grafii, deoarece ea poate, eventual, să servească la delimitarea fragmentelor care aparțin unor traducători, copiști sau tipografi diferiți. În același timp, aceste amănunte arată că două grafii întîlnite în același text nu constituie întotdeauna un caz de alternanță în sens strict. În consecință, încercarea de a degaja anumite reguli de scriere (sau anumite realități fonologice) are mai multe șanse de a reuși dacă nu ne mulțumim cu alăturarea a două exemple luate la întîmplare din indiferent ce parte a textului.

3. EVOLUȚIA LUI [*en*] LA [*in*] ȘI ROLUL CONSOANELOR LABIALE, AL GRADULUI DE DESCHIDERE AL VOCALEI ORIGINARE ȘI AL ACCENTULUI

Am văzut mai sus [23] că, după părerea lui I.-A. Candrea, [*e*] precedat de consoane labiale, în anumite categorii de cuvinte, a ajuns la stadiul [*i*] mai tîrziu decît după consoane nelabiale. Situația întîlnită în CV arată, credem, în mod cît se poate de clar, că, într-adevăr, prezența unei consoane labiale înainte de [*e*] este unul dintre factorii care au jucat un rol în evoluția fonetică discutată aici. Faptul că în acest text se scrie є după labiale, în marea majoritate a formelor din categoriile stabilite de I.-A. Candrea, și că după nelabiale nu se scrie n i c i o d a t ă є nu poate fi considerat întîmplător.

Cazurile în care apare н (ï) în locul lui є așteptat se explică suficient dacă admitem că н (ï) reprezintă o grafie introdusă de copist [24], într-un text care, în forma originară, reflecta un grai cu fonetismul [*e*] înaintea nazalei, în forme ca *vineri*, *cuvinte*, *minte*, *vindeca*.

Predominarea netă a grafiei є în PH și în PS (în cuvinte cum sînt cele enumerate mai sus), arată că, la origine, și în aceste două texte era reflectat, după consoane labiale același stadiu fonetic ca în CV. E adevărat că, după părerea unor specialiști [25], PH constituie manuscrisul autograf al traducătorului, dar ipoteza că și acest text este o copie concordă în mai mare măsură cu faptele de grafie întîlnite. Referindu-ne numai la un singur aspect — cel care ne preocupă în acest loc — nu e imposibil de admis că un copist care pronunța *am*[*i*]*nte* a putut să scrie uneori амєнтє PH 54ᵛ/11 (copiind exact textul) iar alteori амїнтє 33ᵛ/14 (așa cum pronunța) și că, din exces de zel, a introdus pe є în locul lui н (ï) și în cuvinte ca *vecin*. Dimpotrivă, admițînd că textul nu e copie,

---

[21] Paginile tipăriturii originale, după numerotarea avută în vedere de autoarea indicelui.
[22] De la p. 207 la p. 239 grafia н apare numai la p. 220, 235, 237.
[23] În § 1 al acestui capitol.
[24] Vezi mai jos.
[25] Candrea, PS I, p. L—LVII.

nu se poate explica satisfăcător coexistența celor două grafii prin faptul că ε ar fi fost impus de tradiția grafică iar и (ї) ar fi corespuns fonetismului real, pentru că, în acest caz, ar fi cu totul de neînțeles „respectarea" tradiției grafice după consoane labiale, în majoritatea cazurilor și „încălcarea" ei tocmai acolo unde, după I.-A. Candrea, fonetismul [*i*] respectiv, grafia и (ї), este de așteptat.

Al. Procopovici[26] a emis părerea că, întrucît în poziție neaccentuată [*i*] nu l-a înlocuit pe [*e*] peste tot, sub influența formelor de tipul *v*[*e*]*ndeca* a putut să apară [*e*], alături de [*i*], și sub accent (în *vindec* de exemplu); apoi, oscilația între cele două vocale s-a extins și la alte cuvinte, ceea ce a dus la apariția fonetismului [*e*] în *mine*, *tine* etc.

Nu este cu totul exclus ca fonetismul [*e*] să fi găsit un sprijin în păstrarea lui [*e*] în silabă neaccentuată, dar, după cum am văzut — excluzînd prepozițiile și compusele cu prepoziții — grafia ε apare extrem de rar după nelabiale, în timp ce pronumele *mine* este scris aproape întotdeauna cu ε în prima silabă. De altfel, însuși autorul citat recunoaște că „totuși nu poate fi lipsită de anumite cauze împrejurarea că *é* în loc de *i* în poziție nazală apare mai ales după labiale și înainte de *e*" [27].

Așadar, grafia textelor studiate arată că după consoanele labiale, în anumite condiții, [*e*] nu trecuse încă la [*i*] în graiurile vorbite de traducătorii textelor CV, PH și PS; fenomenul se produsese însă în graiul reflectat de CT. Cît despre PO, cu rezervele impuse de materialul avut la dispoziție, putem să afirmăm că în acest text apar numai urme ale fonetismului [*e*] după labiale; cu siguranță, printre traducători erau unii în al căror grai nu se mai pronunța decît *cuv*[*i*]*nte*, *v*[*i*]*neri* etc.

În CV există două categorii de excepții de la regulile date de I.-A. Candrea.

Prima categorie este reprezentată de cele cîteva cazuri cu и (ї) în locul lui ε așteptat, sub accent, în *veșminte* și în forma de pers. 1 pl. de la perfectul simplu al lui *a veni*[28]; la aceste exemple s-ar mai putea adăuga cîteva forme cu [*e*] originar neaccentuat în care и alternează cu ε [29]. Pentru toate cazurile se poate admite că, așa cum am mai spus, grafia и (ї) a fost introdusă de copist — explicație propusă de I.-A. Candrea[30].

Cea de-a doua categorie de excepții este constituită din formele verbale de perfect simplu вѣ҆рю CV 18/11, 61/10 și вѣ҆рѣ 3/2 (9 atestări), cu ε în locul lui и (ї) așteptat (după I.-A. Candrea) — și din pronumele *mine*, scris numai de 4 ori cu и sau cu ї și de 22 de ori cu ε. După I.-A. Candrea, în aceste forme ar fi normal fonetismul [*i*], respectiv, grafia и (ї), deoarece avem a face cu paroxitone (cînd vocala nu era

26 DR II, 1921—1922, p. 209—210.
27 *Ibidem*, p. 210.
28 Vezi mai sus, § 2.
29 *Ibidem*.
30 Candrea, PS I, p. XCV.

urmată de grupul « nazală + consoană », evoluția lui [*e*] la [*i*] ar fi fost mai tîrzie numai în proparoxitone [31]).

După părerea noastră, explicațiile propuse de I.-A. Candrea pentru excepțiile din cea de-a doua categorie nu pot fi reținute.

Formele paroxitone de perfect simplu ale lui *a veni* l-ar datora pe [*e*] influenței formelor proparoxitone din aceeași paradigmă (de exemplu, вєѧрємꙋ CV 15/6) [32]. Deși nu este de neconceput, nu vedem, totuși, cu ce ar putea fi dovedită această influență; în consecință, explicația rămîne o simplă ipoteză care, așa cum vom încerca să arătăm, nu este necesară.

Grafia є în pronumele *mine* este pusă pe seama influenței slavului мєнє [33]. Această explicație este cu totul inacceptabilă din următoarele motive:

1. Nu se poate presupune că un pronume atît de important și cu o frecvență destul de ridicată a fost scris în CV, aproape regulat (în 22 de cazuri din 26), altfel decît se pronunța, numai fiindcă în textul slav traducătorul întîlnea o formă asemănătoare, dar cu є în prima silabă. Aceeași observație este valabilă și pentru PH, unde, după cum am văzut, pronumele este scris rareori cu ї sau cu їє [34] (de 2, respectiv, de 9 ori), în timp ce grafia є apare de 174 de ori.

2. Dacă є din CV și din PH se datorește influenței formei slave, rămîne de neînțeles de ce în CT influența sl. мєнє nu a mai intervenit; în acest text *mine* este scris cu и (ї) în toate cazurile (peste 200 de atestări).

3. Dacă s-ar fi scris є în loc de и (ї) după modelul sl. мєнє, ar fi fost de așteptat să se scrie frecvent, după același model, и în loc de ѧр, ир sau р; în PH apare o singură dată мєнє 24v/3, iar forma cu и lipsește din CV.

După părerea noastră, prezența lui є în formele de perfect simplu singular ale lui *a veni* și în pronumele *mine* comportă o explicație unică. Anume, trebuie să avem în vedere, pe de o parte, deosebirea originară dintre [*ę*] și [*ẹ*] (respectiv, lat. [*ĕ*] și lat. [*ē*]), la care se referă O. Densusianu [35], iar, pe de altă parte, să admitem — spre deosebire de I.-A. Candrea — că și în paroxitone (nu numai în proparoxitone — tipul *uenimus*, *ueneris* [36]), după labiale, [*e*] s-a menținut mai mult timp, în anumite condiții. În timp ce în proparoxitone atît [*e*] provenit din lat. [*ĕ*] cît și [*e*] provenit din lat. [*ē*] au avut, după labiale, același tratament, așa cum a arătat I.-A. Candrea — în paroxitone, [*e*] provenit din [*ĕ*] a trecut la [*i*] mai devreme decît [*e*] provenit din [*ē*]. Regula „*en* (rezultat din lat. vulg. *ęn* sau *ẹn*) a trecut de timpuriu la *in*, în

[31] Candrea, PS I, p. CXXXIV—CXXXV (vezi mai sus, § 1).

[32] *Ibidem*, p. CXXXIII.

[33] *Ibidem*. Posibilitatea acestei influențe este admisă și de Densusianu, HLR II, p. 67. N. Drăganu, DR II, 1921—1922, p. 271, consideră chiar că influența sl. мєнє a fost atît de puternică încît a putut să determine scrierea cu є și a altor cuvinte.

[34] Grafia aceasta poate constitui un argument în favoarea părerii că PH este o copie: copistul a scris întîi ї (conform pronunțării), iar apoi s-a corectat scriind є, dar fără a șterge pe ї.

[35] Vezi mai sus, § 1.

[36] *Ibidem*.

cuvintele paroxitone, dacă *n* era urmat imediat de o vocală palatală (*e*, *i*)"[37] trebuie corectată: după consoane labiale, transformarea menționată a avut loc „de timpuriu" numai cînd vocala în poziție nazală provenea dintr-un lat. [*ĕ*]. În felul acesta se explică deosebirea dintre бнѫре CV 44/6 (lat. *bĕne*), вїѫре (ind. prez.) 145/5 (lat. *uĕnit*), pe de o parte — și мєѫре CV 20/3 (lat. **mēne*), вєѫре 3/2 (lat. *uēnit*), pe de altă parte. Așadar, prezența lui є la perfectul simplu al lui *a veni* și în pronumele *mine* nu constituie o excepție, ci corespunde regulilor evoluției lui [*e*] în poziție nazală la [*i*]; dimpotrivă, constituie o excepție grafia мїѫре CV 39/10, introdusă, probabil, de copist[38].

Rezultă din cele de mai sus că nici teoria lui O. Densusianu și nici teoria lui I.-A. Candrea nu oferă o explicație completă a fenomenului în discuție. Faptul că după consoanele labiale evoluția lui [*en*] a fost alta decît după celelalte consoane este în afară de orice îndoială, împotriva celor susținute de O. Densusianu. În același timp însă, trebuie să admitem, împreună cu acest savant, că a jucat un rol și deosebirea originară dintre [*ę*] și [*ẹ*]. Numai combinarea celor două criterii este în măsură să justifice situația întîlnită în primele texte romînești. Evident, nu este vorba de menținerea pînă în epoca studiată a distincției dintre cele două timbre vocalice, ca în latina vulgară, ci de continuarea ei sub o altă formă (în acest sens, se poate spune că distincția există, în unele cuvinte, și azi: față de [*i̯e*] în *fier*, avem [*e*] în *lege*).

În concluzie, după consoane labiale, în poziție palatală, [*en*] s-a menținut timp mai îndelungat netrecut la [*in*] în următoarele cazuri:

a) în cuvintele proparoxitone, indiferent dacă după [*n*] urmează sau nu o consoană (*uenimus*, ca și *uendimus*) și indiferent dacă la origine vocala este [*ẹ*] sau [*ę*] (*uēnimus*, ca și *uĕneris*);

b) în paroxitone, cînd după [*n*] urmează o consoană, indiferent de gradul de deschidere al vocalei originare (*uĕndit*, ca și *mĕntem*);

c) în paroxitone, cînd după [*n*] urmează o vocală, numai cînd [*e*] din grupul [*en*] provine din [*ẹ*] (**mēne*, *uēnit*, spre deosebire de *bĕne*, *uĕnit*).

În poziție neaccentuată, [*en*] s-a menținut (în *vindeca*, *minți*), ca și în cuvintele din categoriile menționate mai sus, indiferent de gradul de deschidere al vocalei originare. În unele graiuri, procesul de închidere a lui [*e*] era în curs de desfășurare în perioada primelor noastre texte; în alte graiuri se ajunsese deja la stadiul [*i*]. În multe cazuri, grafia и aparține, probabil, — în CV și în PH — unor copiști în al căror grai se ajunsese la *m*[*i*]*ne*, *cuv*[*i*]*nte*[39]; uneori, grafia и comportă însă alte explicații, cu caracter particular[40].

[37] Candrea, PS I, p. CXXXII.

[38] Cf. cap. Litera ѫ, § 4.

[39] Vezi, cu privire la CV, cele arătate în cap. *Litera* ѫ, § 4.

[40] Candrea, PS I, p. CXLVIII—CXLIX.

Ne propunem să arătăm, în continuare, că accentul[41] a jucat un rol important în evoluția lui [*en*] la [*in*] și atunci cînd vocala se afla după consoane nelabiale. Este vorba anume de compusele cu *de*, *pre* și *spre*.

Lăsînd la o parte textul CV, în care ѥ nu apare după nelabiale, în celelalte texte examinate (PH, CT și PO) în compusele formate din prepoziții + pronumele *îns(ul)* se scrie aproape exclusiv н (ї). În schimb, în prepozițiile *din*, *dintre*, *dintru*, *p(r)entru*, *prin*, precum și în prepoziții, adverbe și pronume ca *dinainte(a)*, *dinlăuntru(l)*, *dintîi* se scrie — cu puține excepții — ѥ. După cum se poate lesne observa, cuvintele din cea de a doua categorie au ca trăsătură comună faptul că [*e*] al primului element (*de* sau *pre*) este neaccentuat — în cuvînt (în *dintîi*, de exemplu) sau în frază (ca în *dintru*) — în timp ce în compusele cu *îns(ul)* vocala care precedă consoana nazală este accentuată.

Concluzia care se impune este că în compusele cu prepoziții [*e*] a devenit [*i*] mai întîi sub accent și numai după aceea în poziție neaccentuată. În ce privește prepozițiile *din* și *prin* și compusele în care *de* este elementul neaccentuat, CV ne înfățișează un stadiu de evoluție mai avansat decît PH și decît CT (precum și decît anumite părți din PO[42]).

Constatarea că în CV nu există n i c i u n s i n g u r e x e m p l u de grafie ѥ în compusele cu *de*, *pre* sau *spre*, în timp ce în același text apare (cu puține excepții) grafia ѥ în *mine*, *cuvinte* etc. ne împiedică să acceptăm părerea acad. Al. Rosetti conform căreia, pentru a explica pe ѥ din forme de tipul *cuvinte*, trebuie să plecăm de la *din*, *prin*, *dinainte* etc.[43]. Faptele de grafie studiate demonstrează că trecerea lui [*e*] la [*i*] s-a petrecut, în unele graiuri, mai devreme în *din*, *dinainte* decît în *cuvinte*. Așadar, nu credem că se poate susține afirmația că „stadiul final al evoluției fiind *i*, grafie atestată în secolul al XVI-lea, nu încape îndoială că se ajunsese la etapa *i*"[44]. În prepoziția *p(r)entru*, fonetismul [*e*] s-a menținut pînă astăzi, alături de fonetismul [*i*] sau [*î*] : [*pintru*] ALRT 52/32, [*pîntru*] 158/5. Întrucît atît grafia ѥ, cît și grafia н (ї) sînt atestate în perioada primelor texte (cf. прѥнтрꙋ CT 7ʳ/2, dar прїнтрꙋ CV 71/12)[45], înseamnă că [*e*] și [*i*] coexistau deja în acea perioadă și, evident, grafia ѥ nu poate fi socotită pur și simplu „tradițională", în opoziție cu grafia н (ї), singura care ar fi reprezentat pronunțarea reală (căci [*e*] există și azi). Dar, din moment ce în *p(r)entru* în unele graiuri se pronunța [*e*], iar în altele [*i*], au putut să se afle într-o situație similară — în concordanță cu faptele de grafie — și *din*, *prin*, în care fonetismul [*i*] s-a generalizat ulterior[46].

---

[41] De astă dată nu este vorba de locul accentului, ci de opoziția accentuat—neaccentuat.

[42] Vezi mai sus, § 2, repartizarea în PO a grafiilor ѥ și н în prepozițiile *de*, *dintre* și *dintru*.

[43] Vezi mai sus, § 1.

[44] Rosetti, LR XIII—XVI, p. 83.

[45] *Ibidem*, p. 115.

[46] Cf. S. Pușcariu, DR V, 1927—1928, p. 781 (continuarea notei de la p. 780).

4. EVOLUŢIA LUI [*en*] LA [*in*], „METAFONIA" LUI [*e*] ŞI ROTACISMUL

Afirmaţia că, după labiale, în anumite condiţii, evoluţia lui [*en*] la [*in*] nu era încheiată în momentul apariţiei primelor texte romîneşti [47] poate provoca două obiecţii legate de cronologia fenomenului în discuţie în raport cu alte două fenomene: „metafonia" lui [*e*] şi rotacizarea lui [*n*] intervocalic. Amîndouă aceste ultime fenomene au fost deja aduse în discuţie, ca argumente care ar pleda pentru vechimea mare a stadiului [*i*] în *cuvinte*, *mine* etc.

O. Densusianu scrie: „au moment où *lemne* et *pene* avaient été changés en *leamne* et *peane*, des formes comme *mene*, *prende*, *cuvente* n'avaient plus gardé leur *e*, puisque autrement elles auraient été changées en **meane*, **preande*, **cuveante*" [48]. În continuare, acelaşi autor emite părerea că, în unele cazuri, [*e*] devenise „un son intermédiaire entre *e* et *i*" [49], fonetism care ar fi reflectat de grafiile alternante [50].

Obiecţia poate fi înlăturată cu uşurinţă, căci nimic nu ne obligă să admitem că înaintea unei silabe conţinînd un [*ă*] sau un [*e*], vocala [*e*] în poziţie nazală a trebuit să aibă o evoluţie identică cu cea a lui [*e*] care nu se afla în poziţie nazală. De aceea, considerăm valabilă regula formulată de Al. Philippide: „*é* urmat de *n* + consonantă şi *m* + consonantă (afară de *nn*) nu s-a diftongat nici într-o poziţie" [51]; adăugăm că acelaşi lucru trebuie considerat valabil şi pentru [*e*] urmat de [*n*] necombinat cu o altă consoană. Prin urmare, poziţia nazală, factorul care, la un moment dat, a determinat închiderea lui [*e*] în [*i*], a acţionat oarecum în acelaşi sens, la o epocă anterioară, împiedicînd deschiderea vocalei pînă la stadiul [*ę*], [*ęa*]; influenţa vocalelor [*ă*] şi [*e*] din silaba care urma după silaba accentuată nu s-a putut exercita din cauza poziţiei nazale. Că în momentul „metafoniei" lui [*e*] exista, în unele situaţii un sunet intermediar între [*e*] şi [*i*] (cum crede O. Densusianu [52]) — aceasta este o simplă presupunere, pentru care alternanţele grafice nu oferă nici un temei, din motivele arătate de acad. Al. Rosetti [53]. Din texte (în special, din CV) rezultă doar că [*e*] în poziţie nazală, în anumite cuvinte, nu devenise identic din punct de vedere f o n o l o g i c cu [*i*], indiferent dacă prima vocală era mai mult sau mai puţin apropiată, ca grad de deschidere, de [*i*]; distincţia grafică dintre кї҄ѫре (ind. prez. 3 sg.) CV 145/5 (cf. şi се коувиѫре 125/2) şi кеѫре (perf. simplu 3 sg.) 3/2 reflecta opoziţia f o n o l o g i c ă /*i*/ : /*e*/.

În ce priveşte raportul cronologic dintre rotacizarea lui [*n*] şi trecerea lui [*en*] la [*in*], vechimea mare a primului fenomen a fost considerată dovadă a vechimii şi mai mari a celui de al doilea.

---

[47] După cum am văzut mai sus, fonetismul [*e*] se întîlneşte în graiurile vorbite de traducătorii textelor CV, PS şi PH.

[48] Densusianu, HLR II, p. 66.

[49] *Ibidem.*

[50] *Ibidem*, p. 67.

[51] Philippide, OR II, p. 39; cf. Rosetti, ML, p. 115, nota 5.

[52] Cf. şi părerea lui I.-A. Candrea menţionată mai sus, § 1.

[53] Rosetti, ML, p. 10.

O. Densusianu este de părere că „*n* n'a été changée en *r* qu'après la diphtongaison de *ę* en **ĭe* et la transformation de celui-ci en**ĭi*, *i* devant la nasale : **bĭene* > **bĭine* > *bine* > *bire*" [54]. Deși *bine* nu face parte din categoria cuvintelor care l-au menținut pe [*e*] în poziție nazală pînă în epoca primelor texte, vom vedea, mai jos, că nu este nicidecum obligatoriu să presupunem că închiderea vocalei se produsese deja în momentul apariției rotacismului.

Sextil Pușcariu vede în ir. [*mire*] = *mine* (pronume) o dovadă a faptului că „*e* se prefăcuse în *i* înainte de rotacizarea lui *n* intervocalic" [55]. Dar, întrucît acest autor recunoaște existența lui [*e*] în poziție nazală în perioada primelor noastre texte, el este nevoit să construiască o explicație complicată conform căreia [*e*] a devenit [*i*], iar această vocală s-a transformat, mai tîrziu, din nou în [*e*] : „*mene* a trecut prin stadiul *mine* înainte de a primi iar pe *e* al latinescului *me*" [56].

Admiterea fonetismului [*e*] în silaba accentuată a pronumelui *mine* în epoca în care au fost traduse CV, PS și PH nu implică nici o contradicție de ordin cronologic, deși, după cum se știe, aceste texte cunosc rotacismul. Sîntem și noi de părere că rotacizarea lui [*n*] s-a produs la o epocă foarte veche. E necesar însă să facem o distincție între cele d o u ă f a z e ale acestui fenomen — distincție pe care autorii citați mai sus nu au avut-o în vedere — și în lumina căreia lucrurile devin, după părerea noastră, cît se poate de clare.

Fără a intra aici în detalii [57], ne mulțumim să spunem, deocamdată, că evoluția lui [*e*] la [*i*] în pronumele *mine* (și în celelalte cuvinte în care închiderea vocalei s-a produs relativ tîrziu) este p o s t e r i o a r ă primei faze a rotacismului și a n t e r i o a r ă celei de a doua faze. Prin prima fază a rotacismului înțelegem faza în care nazalitatea nu dispăruse încă, ci se menținea fie ca trăsătură a vocalei, fie ca [*n*] mai mult sau mai puțin perceptibil, fie sub ambele forme. În cea de a doua fază, nazalitatea nu mai este prezentă, locul vocalei nazale și al lui [*n*] următor fiind luat de succesiunea « vocală orală + [*r*] ». Evident, dacă s-ar fi ajuns vreodată la stadiul [*mere*] (pronume), vocala urmată de [*r*] nu ar mai fi avut nici un motiv să treacă la [*i*]. Dar atîta timp cît exista o pronunțare de tipul [*me*^{n}*re*], [*mẽre*] exista și posibilitatea ca vocala din prima silabă să evolueze în sensul închiderii, pînă la stadiul final [*i*], ca în cazurile în care [*e*] era urmat de [*n*] + o consoană alta decît [*r*] : [*me*^{n}*re*] era în aceeași situație cu [*mente*].

S. Pușcariu (ca și alți specialiști) au văzut o singură cale de evoluție a lat. **mene* pînă la stadiul existent în istroromînă : [*mene*] > [*mine*] > [*mire*]. De fapt, după cum dovedesc textele rotacizante, închiderea lui [*e*] după labiale, în anumite cuvinte, este posterioară apariției lui [*r*] : [*mene*] > [*me*^{n}*re*] > [*mi*^{n}*re*] > [*mire*]. Situația întîlnită în graiul rotacizant din Scărișoara (Munții Apuseni), unde nazali-

[54] Densusianu, HLR II, p. 119.
[55] DR I, 1920—1921, p. 389.
[56] *Ibidem.*
[57] Problema rotacismului este discutată amănunțit în cap. *Litera* ѫ, § 4.

tatea nu a dispărut cu totul nici pînă astăzi [58] arată că denazalizarea (care a dus la apariţia celei de a doua faze a rotacismului, singura avută în vedere de lingviştii citaţi mai sus) este un fenomen relativ recent. Aşadar, rotacizarea lui [*n*] cu menţinerea nazalităţii este mai veche decît trecerea lui [*e*] la [*i*] după labiale (în cuvinte ca *mine*) [59].

5. CONCLUZII

Din cele arătate mai sus rezultă, pe de o parte, că întrebuinţarea literelor ѥ şi н (ï) pentru a nota vocale corespunzînd actualului [*i*] din cuvinte ca *bine*, *cuvinte*, *din* etc. nu este întîmplătoare, iar, pe de altă parte, că ѥ nu se datoreşte pur şi simplu unei deprinderi ortografice care nu ar avea nimic a face cu fonetismul real din perioada primelor texte romîneşti. Fiecare dintre cele două litere apare în condiţii bine determinate, diferite, în unele privinţe, de la un text la altul. Abaterile de la regulile pe care am încercat să le stabilim se explică suficient prin intervenţia copistului (în marea majoritate a cazurilor), prin neglijenţa sau nepriceperea traducătorului sau a copistului (în PH, unde se întîlnesc numeroase grafii din care nu se poate trage nici o concluzie cu privire la fonetica limbii romîne în perioada care ne interesează) sau, în sfîrşit, prin amestecul de graiuri şi de sisteme de scriere (în PO, probabil şi în CT). Important este faptul că se pot degaja anumite norme care arată că ѥ corespunde unei realităţi fonetice şi fonologice.

Pe baza repartizării literelor ѥ şi н (ï) în textele examinate se poate trage concluzia că [*e*] nu s-a transformat în [*i*] în acelaşi timp, în toate categoriile de cuvinte unde vocala se găsea în poziţie nazală. Studiind în bloc felul cum sînt scrise cuvinte ca *bine*, *mine*, *dîns(ul)*, *dinainte* se poate naşte impresia că ѥ şi н (ï) se întrebuinţează, amestecat, fără a satisface nici un criteriu; uneori s-a procedat în acest fel, ceea ce a dus la părerea că numai una dintre cele două grafii, anume н (ï), poate să corespundă unui fonetism real. Îndată ce avem în vedere o serie de factori care separă cuvintele de felul celor menţionate în mai multe categorii, lucrurile se clarifică.

Examinarea amănunţită a grafiei ne-a dus la următoarele concluzii cu privire la cronologia relativă a fenomenului în discuţie:

1. După consoane labiale, în condiţiile arătate, evoluţia lui [*e*] la [*i*] s-a produs mai tîrziu decît în cuvinte ca *dinte*, *părinte* etc. şi decît în cuvinte ca *bine*, *vine* (ind. prez. 3 sg.), unde, deşi era precedată de labiale, vocala se găsea în alte condiţii decît în *mine*, *cuvinte* etc.

2. În prepoziţii şi în compusele cu prepoziţii în care [*e*] era neaccentuat (în cuvînt sau în frază) evoluţia discutată s-a produs mai tîrziu decît în compusele din prepoziţii + *îns(ul)*, unde vocala era accentuată.

---

[58] Vezi articolul nostru din CL VIII, 1963, 2, p. 215—227 şi bibliografia citată acolo. Nici în istroromînă nazalitatea nu a dispărut cu desăvîrşire; vezi Puşcariu, *Studii* I, p. 112.

[59] Cf. Ivănescu, *Problemele*, p. 168—169.

Cele trei texte examinate mai amănunțit în acest capitol (CV, PH și CT) nu reprezintă [60] graiuri absolut identice din punctul de vedere al fenomenului care ne interesează. Schematic, asemănările și deosebirile dintre ele pot fi înfățișate în felul următor [61]:

		CV	PH	CT
Tipul	*cuvinte*	[*e*]	[*e*]	[*i*]
,,	*dîns(ul)*	[*i*]	[*i*]	[*i*]
,,	*din(ainte)*	[*i*]	[*e*]	[*e*]

Așadar, în PH întîlnim stadiul fonetic (și fonologic) cel mai arhaic; față de acesta, CV prezintă o fază mai evoluată la tipul *din(ainte)*, iar CT o fază mai evoluată în ce privește tratamentul lui [*e*] după labiale, în forme de tipul *cuvinte*.

Situația întîlnită în CV arată că nu pentru toate graiurile este valabilă părerea lui O. Densusianu conform căreia trecerea lui [*en*] la [*in*] s-a produs mai tîrziu în prepoziții decît în alte cazuri [62] (observația lingvistului citat se aplică însă la CT).

IV. LITERELE ȣ, ю, и și ь

1. INTRODUCERE

În capitolul de față ne vom ocupa de valoarea literelor ȣ, ю, и și ь numai în poziție finală, în forme de tipul *lup*, *lupi* (cu ȣ sau ь, respectiv cu и după consoană), *pui* (substantiv; cu ю după vocală), *lupii* (cu и precedat de и sau de ї).

În măsura în care ъ și ꙿ apar (ca echivalente ale lui ь) în forme de tipul *lup*, vom avea în vedere și aceste litere; de asemenea vom avea în vedere pe ї (echivalent al lui и) și pe ѹ (= ȣ [1]). Am menționat în titlul acestui capitol numai literele cele mai frecvente în pozițiile care ne interesează și, pentru simplificare, vom vorbi, în unele cazuri, numai de ȣ, ю, и și ь (afirmațiile cu privire la ȣ, и, ь sînt valabile și pentru ѹ, respectiv, ї, ъ și ꙿ). Valoarea lui ȣ și ѹ, и și ї în forme de tipul *nostru*, *noștri* etc. nu pune nici o problemă, iar asupra lui ь și ъ în forme ca *apă*, *casă* etc. ne vom opri în alt loc [2].

În legătură cu literele и și ї după consoană se pune întrebarea dacă ele notau un sunet silabic sau o „pseudovocală" de tipul actualului „*i* final". Cît despre formele în care apar celelalte litere, situația este întrucîtva mai complicată, în sensul că, teoretic, se pot admite trei

[60] Respectiv, CV și PH nu r e p r e z e n t a u în forma originară.

[61] Avem în vedere, ca și în alte locuri, numai categoriile de cuvinte în care evoluția lui [*en*] la [*in*] a fost relativ tîrzie.

[62] Densusianu, HLR II, p. 103; cf. Rosetti, LR XIII–XVI, p. 83–84.

[1] Bărbulescu, *Fonetica*, p. 383. În textele examinate ъ și ꙇ apar foarte rar în forme de tipul *lup*, respectiv, *lupi*.

[2] În cap. *Literele* ъ *și* ѫ.

posibilități : cuvintele de tipul *lup*, *pui* se terminau în consoană (respectiv) semiconsoană), în [^{u}] sau în [*u*] [3]. Ne vom opri mai întîi și vom insista mai mult asupra acestei ultime probleme, care s-a bucurat de atenția unui mare număr de cercetători și care constituie unul dintre cele mai dificile capitole ale foneticii și fonologiei istorice a limbii romîne.

Textele examinate de noi pot fi împărțite în două categorii, ținînd seamă de întrebuințarea lui ȣ sau a ierurilor la finala unor cuvinte de tipul *lup* și de prezența sau absența alternanțelor ȣ ~ ь ~ „zero".

Prima categorie este formată din CV, text în care se întrebuințează cu consecvență [4] notația ȣ [5].

În cea de a doua categorie intră PH, CT și PO.

În PH ȣ(оу) alternează cu ь(ъ) : адевъроу 98^r/4 ~ адевърь 3^v/21 ~ адевъръ 108^r/14, арцинтȣ 8^r/23 ~ арцинть 115^r/19.

În CT și în PO, de asemenea, ȣ alternează cu ь (prima notație este puțin frecventă în CT) : елȣ CT 137^r/1 ~ ель 2^r/12, банȣ PO 10/26 ~ бань 10/24. În PO apare și grafia „zero", fără suprascrierea consoanei : връх 36/14. În CT ȣ sau ь lipsesc aproape numai în cazuri de tipul кънд аци врѣ 159^v/10 (*cînd* și *ați* formează un singur cuvînt fonetic) sau atunci cînd consoana precedentă e suprascrisă : ѡмȣ̃оу CT 5^r/19 (aici nu poate fi vorba de grafia „zero" propriu-zisă ; avem a face cu același fenomen ca în ѳа̃ч = *face* CT 157^v/6 unde consoana ч, suprascrisă, corespunde grupului че, cu amîndouă literele scrise în rînd [6]).

După felul cum se folosește, la finală, litera ю, textele pot fi împărțite tot în două grupe :

În CV și în PH se scrie ю (nu și и) ; în PH apare însă ю și acolo unde ne-am aștepta să întîlnim pe ȣ și, mai ales, apare ȣ în loc de ю : амоуцїȣ (perf. simplu 1 sg.) PH 33^r/2, бȣнрю (= *bun*) 115^v/5–6 etc.

În CT și în PO ю alternează cu и : ѳїю CT 16^r/6 ~ ѳїи (sg.) 182^r/7, раю PO 21/13 ~ раи 21/9.

După cum s-a putut observa, printre textele mai întinse (traduse) CV ocupă o poziție aparte [7], caracterizată prin consecvența cu care la finală se scrie ȣ sau ю. Vom începe prin a examina situația din acest text.

2. LITERELE FINALE ȣ ȘI ю ÎN CV

Cu privire la valoarea literelor ȣ și оу în cazuri de tipul ѡмоу CV 36/4 s-au emis două păreri : unii specialiști consideră că ele corespund unei realități lingvistice (notează o vocală sau o pseudovocală de genul actualului „*u* final"), alții sînt de părere că literele în discuție sînt lipsite de valoare fonologică.

---

[3] Facem abstracție, deocamdată, de formele în care ierurile corespund lui „*i* final" din limba actuală.

[4] Cele cîteva cazuri în care în CV se scrie ь la finală pot fi neglijate ; cf. Al. Procopovici, DR VI, 1929–1930, p. 405 ; Rosetti, LR XIII–XVI, p. 88.

[5] Aceeași situație apare în SB 3, SB 5, SB 6.

[6] Vezi, mai pe larg, Strungaru, *Contribuții* I, p. 480–482.

[7] Cf. Rosetti, *Silabisirea*, p. 469.

Renunțînd la enumerarea tuturor argumentelor și contraargumentelor invocate de susținătorii celor două teze contradictorii [8], vom menționa aici interpretarea propusă, recent, de acad. Al. Rosetti, principalul susținător al părerii conform căreia ȣ nu corespunde unei realități fonologice. După autorul citat, prezența lui ȣ în CV se explică prin necesitatea de a silabisi cuvîntul; ca o consecință a silabisirii, consoana finală este însoțită de o emisiune vocalică, care poate avea și alte timbre, nu numai timbru [*u*]. În textul CV este notată această emisiune vocalică [9].

Explicația de mai sus comportă, credem, unele dificultăți. În primul rînd, ne întrebăm de ce nu s-a notat, ca rezultat al silabisirii, nici o emisiune vocalică în interiorul cuvîntului. Acad. Al. Rosetti se referă la grafii de tipul *scîrisă*, care apar și în zilele noastre, în texte notate de semiculți [10], dar CV nu cunoaște astfel de cazuri. Pe de altă parte, e de remarcat că nici o altă literă vocală afară de ȣ(оѵ) nu apare la finală în cuvinte de tipul *lup*. În ipoteza că cuvintele de acest fel se pronunțau, în graiul celui care a scris textul (sau în graiul copistului), ca în limba literară contemporană, ar fi fost de așteptat, mai degrabă, ca silabisirea să ducă la apariția unei vocale „neutre" și deci la scrierea uneia dintre literele corespunzătoare vocalelor [*î*] sau [*ă*] [11]. Consecvența cu care se notează -ȣ în CV nu justifică, după părerea noastră, concluzia categorică a acad. Al. Rosetti : „Singura explicație a notării consecvente a lui -*u* în *Codicele Voronețean* este, prin urmare, că cel care ne-a lăsat originalul acestui text a fost un om conștiincios, care a notat cu *u* finala șoptită din forma absolută a cuvîntului" [12].

Considerăm că pentru a rezolva problema valorii lui -ȣ în CV trebuie să facem apel — așa cum au procedat toți cercetătorii — și la fapte care nu țin de grafia textului în cauză.

Din studiile publicate pînă acum reiese că aducerea în discuție a felului cum sînt notate cuvintele de tipul *lup* în documentele slave, maghiare și latinești anterioare secolului al XVI-lea [13] nu a contribuit prea mult la clarificarea problemei : aceleași fapte au fost interpretate în mod diferit, fără ca în favoarea unei anumite ipoteze să se poată invoca argumente decisive. De aceea, credem că este necesar să ne îndreptăm atenția în altă direcție, și anume să ne referim la realitatea lingvistică din zilele noastre, unde avem a face cu fapte sigure, controlabile și, prin urmare, cu valoare probantă indiscutabilă. În acest sens, pentru problema care ne preocupă, prezența lui „*u* final" în graiurile dacoromîne actuale este de cea mai mare însemnătate. Într-adevăr, toți cercetătorii s-au referit la fonetismele de tipul [*lup*^{u}] întîlnite astăzi într-o arie întinsă a domeniului dacoromîn; cei mai mulți au considerat

---

[8] Pentru bibliografia problemei vezi Rosetti, LR XIII–XVI, p. 90; P. Neiescu, CL II, 1957, p. 159–175; Strungaru, *Contribuții* III, p. 582–594.

[9] Rosetti, *Silabisirea*, p. 469.

[10] *Ibidem*, p. 468 și nota 2.

[11] Cf. Petrovici, *Corelația consoanelor rotunjite*, p. 145–146.

[12] Rosetti, *Silabisirea*, p. 470.

[13] Cu privire la aceste fapte, vezi Petrovici, *Corelația consoanelor rotunjite*, p. 150–151; Rosetti, LR XIII–XVI, p. 31–33; Strungaru, *Contribuții* III, p. 586–588.

că elementul nesilabic final reprezintă continuarea vocalei originare [*u*], în timp ce după acad. Al. Rosetti pseudovocala [ᵘ] nu este altceva decît rezultatul unui mod particular de a articula consoanele finale — fenomen recent, fără vreo legătură cu fosta vocală [*u*], dispărută într-o epocă foarte veche[14]. În ultimă instanță, această explicație ar putea fi considerată valabilă pentru [ᵘ], dar existența lui [*u*] (s i l a b i c !) în unele graiuri dacoromîne actuale nu poate fi interpretată în același fel.

De subliniat că, în zilele noastre, [*u*] final (vocală propriu-zisă, silabică) a fost înregistrat mai ales în arii lingvistice caracterizate și prin alte trăsături arhaice și — ceea ce este interesant de arătat — în apropierea regiunii în care se presupune că a fost scris textul CV (după unii specialiști, s-ar putea ca acest text să provină chiar din regiunea în care se întîlnește azi [*u*] final)[15]. O vocală silabică scurtă a fost notată de dialectologi în regiunea Crișana, în anul 1949[16]; alți cercetători au întîlnit în aceeași regiune, în 1962, un [*u*] — vocală silabică „normală", în cazuri de tipul *un fir de* [*păru*][17]. În ALR și în ALRT au fost notate exemple de tipul *să nu-i fie* [*frigu*] ALRT 139/11 mai ales în localitatea Roșia din Bihor (pc. 310 din ALR); [*u*] apare însă și în alte localități din nord-vestul țării (de exemplu, [*podulu*] ALR II, 1, h. 237, pc. 95 — Scărișoara, în Munții Apuseni).

Dacă [*u*] final actual nu este un fenomen recent, atunci este firesc să admitem că [ᵘ] reprezintă o fază intermediară în procesul de dispariție a vocalei și nu un fonetism mai nou decît fonetismul « zero »; cu alte cuvinte, [*lupᵘ*] provine din [*lupu*], nu din [*lup*]. În orice caz realitatea lingvistică contemporană dovedește că în graiurile în care există astăzi [*u*] final această vocală a existat în mod neîntrerupt, căci altfel prezența ei ar fi inexplicabilă[18]. Prin urmare, în perioada apariției primelor texte romînești existau graiuri în care se pronunța [*lupu*], alături de alte graiuri în care [*u*] final devenise [ᵘ] sau dispăruse. Notarea consecventă a lui -ȣ în CV se explică în modul cel mai satisfăcător dacă admitem că în acest text este reflectat un grai în care exista [*u*]— vocală propriu-zisă, sau [ᵘ]—pseudovocală.

Simpla prezență a lui ȣ nu ne oferă date cu privire la natura fonetică exactă a sunetului notat cu această literă, adică cu privire la caracterul silabic sau nesilabic al elementului vocalic final. Indicații în acest sens ar putea aduce o localizare precisă a textului : dacă în CV

---

[14] Rosetti, ML, p. 249–254.

[15] Adică „dintr-o regiune situată mai la vest și sud-vest de Maramureș sau ținutul Bistriței, deci din Țara Oașului, ținutul Băii Mari, Sălaj, Bihor, ținutul Clujului" (Petrovici, *Corelația consoanelor rotunjite*, p. 148–149). Părerea aceasta este respinsă de acad. Al. Rosetti, SCL V, 1954, 3–4, p. 439.

[16] Vezi Petrovici, *Corelația consoanelor rotunjite*, p. 164. Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, [București, 1961], p. 51–53, înregistrează numeroase forme cu [*ŭ*] — vocală silabică scurtă — culese din mai multe localități din Bihor.

[17] Înregistrare pe bandă de magnetofon, păstrată la Centrul de cercetări fonetice și dialectale al Academiei R.P.R.

[18] Presupunînd, totuși, că actualul [*u*] a apărut, la un moment dat, dintr-un motiv oarecare (și că, prin urmare, nu continuă pe [*u*] latin), ce ne dovedește că o asemenea vocală nu a putut să apară, în unele graiuri, și î n a i n t e de perioada primelor texte, nu numai în zilele noastre?

este reflectat un grai din aria actuală a lui $[^{u}]$, atunci ȣ notează fie pe $[^{u}]$, fie o fază anterioară, [*u*]; dacă însă CV provine din regiunea în care există și astăzi [*u*], atunci ȣ corespunde unei vocale propriu-zise, silabice (căci nu e de presupus că [*u*] a dispărut mai întîi și a reapărut, tot acolo, într-o epocă ulterioară [19]).

În favoarea părerii că ȣ corespunde, în poziție finală postconsonantică, unei vocale silabice D. Strungaru a invocat criteriile suprascrierii literelor [20]. Plecînd de la constatarea că, în regulă generală, se suprascriu numai consoanele care închid, silaba, autorul citat ajunge la concluzia că grafiile de tipul мȣ̂тȣ sau мȣ̂ть (=*mult*) corespund unui cuvînt de două silabe. Argumentul nu ni se pare convingător, deoarece regula suprascrierii putea să țină seamă numai de l i t e r e, nu și de s u n e t e; chiar dacă forma corespunzătoare actualului *mult* era monosilabică din punct de vedere fonetic, litera finală era o vocală din punctul de vedere al grafiei [21]; în consecință, л se găsea la sfîrșitul unei „silabe g r a f i c e” și, ca atare, era suprascris.

S-a făcut și afirmația că, în CV, literele н, ȣ și ю în poziție finală, după consoană, „nu reprezentau sunete, ci indicau numai caracterul muiat (-*i*), rotunjit (-*u*) sau muiat-rotunjit (-*iu*) al consoanei finale” [22]. După părerea noastră, în sprijinul acestei afirmații nu au fost citate fapte hotărîtoare. Argumentului că dispariția vocalelor finale [*i*] și [*u*] cu mult înaintea apariției primelor texte romînești ar fi dovedită de nenotarea lor în documentele medievale scrise în latină sau în maghiară [23] i se poate opune constatarea că vocale silabice finale, în forme de tipul *lup, lupi*, se întîlnesc și astăzi, chiar în regiunea din care, după părerea acad. E. Petrovici, provine, probabil, textul CV [24]; în unele regiuni, vocale de acest fel trebuie să fi existat și în perioada primelor texte.

Interpretarea lui ю final postvocalic este, relativ, mai simplă, în măsura în care ne preocupă numai aspectul fonologic al problemei. Se pot da exemple care dovedesc în mod clar că prezența lui ю corespunde unei realități f o n o l o g i c e: фарисєн (pl.) CV 47/7–8 — фарисєю (sg.) 47/9–10; фїн (verb imper.) 55/12, фїн (subst. pl.) 5/5 — фїю (sg.) „fiu” 47/10; вон (pron. pers.) 1/6 — вою (verb. aux. 1 sg.) 38/7 [25].

---

[19] Chiar dacă CV (și, în general, un text oarecare) provine dintr-o regiune în care astăzi nu există nici [*u*], nici $[^{u}]$, apariția literei ȣ în poziție finală nu poate fi considerată simplu fapt de grafie, căci [*u*] sau $[^{u}]$ au putut să dispară între timp.

[20] Strungaru, *Contribuții* I, p. 479–481; III, p. 583–584.

[21] Cf. Al. Rosetti, SCL XIII, 1962, 4, p. 545–546. În legătură cu importanța pe care o avea în scrierea chirilică deosebirea dintre litere vocale și litere consoane vezi Petrovici, *Nasalité*, p. 94.

[22] Petrovici, *Corelația consoanelor rotunjite*, p. 148; mai pe larg, aceeași părere este susținută de I. Stan, CL V, 1960, 1–2, p. 29–35. Cu privire la unele aspecte ale problemei, vezi obiecțiile acad. Al. Rosetti, FD IV, 1962, p. 71–73.

[23] Petrovici, *Corelația consoanelor rotunjite*, p. 150–151.

[24] Vezi mai sus; forme cu vocale finale silabice, [*u*] sau [*i*], am citat în acest paragraf și în § 5.

[25] Singurul caz în care verbul auxiliar este scris вон, deci cu н, nu cu ю (față de cele 9 cazuri în care se scrie ю) reprezintă o evidentă greșeală a copistului: în grupul de cuvinte споурєвончєєдєвон CV 62/14 verbul apare cu puțin înaintea pronumelui, care este scris, normal, вон; sub influența acestuia, s-a scris н și în forma verbală.

Deosebirea grafică dintre perechile de forme citate corespunde unei deosebiri în planul conţinutului şi, prin urmare, ea nu poate fi explicată nici prin silabisire, nici prin aplicarea vreunei reguli grafice [26]. De altfel, acad. Al. Rosetti admite că în forme de tipul *voi* (verb) exista la finală, un element de timbru [*u*], dat fiind că în această poziţie ,,*u* nu putea să fie supus la dispariţie ca orice -*u* neaccentuat'' [27].

Vom arăta, în alt loc [28], că prezenţa succesiunii de litere -їю într-o anumită categorie de cuvinte dovedeşte că elementul de timbru [*u*] era o vocală s i l a b i c ă, în graiul celui care a tradus textul CV.

3. LITERELE FINALE ȣ ŞI ь ÎN PH [29]

După cum am văzut, în PH ȣ final alternează cu ierurile. Admiţînd că textul PH este o copie, alternanţa menţionată ar putea fi explicată ca rezultat al faptului că copistul a păstrat în unele cazuri grafia textului originar, iar în altele a introdus o grafie diferită (corespunzătoare altui grai sau altor deprinderi grafice). În acest caz, ȣ ar urma să fie interpretat aşa cum s-a arătat mai sus, în legătură cu CV [30].

Se pune însă întrebarea dacă nu cumva este posibil ca cele două grafii să aparţină aceleiaşi persoane, ca notaţii echivalente pentru aceeaşi realitate fonologică. S-ar putea face această presupunere plecînd de la constatarea că ierurile apar în PH, în numeroase cazuri, cu valoare sigură de [*u*] : бътърь-шн цокь PH $17^r/5$, късвентеле PH $46^v/1$. Mai interesante par cazurile în care ъ cu valoare de [*u*] apare la finală, după ,,muta cum liquida'', ca în ностръ PH $40^r/3$ (de 4 ori cu ъ final), востръ $88^r/6$. Întrucît în această poziţie vocala finală [*u*] s-a menţinut pînă astăzi (şi în limba literară), ar trebui să admitem că în PH ierurile notează uneori şi pe [*u*] şi că, prin urmare, este foarte probabil că aceste litere au aceeaşi valoare, în poziţie finală, şi atunci cînd apar după alte grupuri de consoane sau după consoane simple. Totuşi, această concluzie nu se impune, căci, după cum am mai spus, PH abundă în grafii bizare de tot felul; iată două exemple care ilustrează ,,abuzul'' de ieruri : къреле (= *carele*, pron.) PH $8^r/9$, снлнъкь (= *silnic*) $19^r/21$. Faptele de acest fel anulează valoarea grafiilor menţionate mai sus.

---

[26] Necesitatea de a se scrie ȣ (sau ь) după litere consoane, pentru a se obţine silabe deschise (din punct de vedere grafic) nu poate fi în nici un caz invocată în cazul unor forme de tipul *voi*, căci н este literă vocală şi deci ar fi putut să apară la finală fără ,,încălcarea'' regulii.

[27] Rosetti, *Silabisirea*, p. 469. Şi după părerea lui Ovid Densusianu (*Din istoria amuţirii lui « u » final în limba romînă*. Extras din Analele Academiei Romîne. Seria II.-Tom. XXVI. Memoriile Secţiunii literare, Bucureşti, 1904, p. 29) ,,căderea lui *ŭ* după *i*'' reprezintă ultima fază a procesului de amuţire a lui [*u*] final.

[28] Vezi cap. *Litera* ı, § 3.

[29] Nu am mai adus în discuţie, în acest paragraf şi în cel următor, litera ю, pentru a cărei interpretare sînt valabile, în general, afirmaţiile privitoare la ȣ : dacă ȣ = [*u*], atunci ю = [*i̯u*]; dacă ȣ = [^{u}], ю = [*i̯*^{u}]; vezi cap. *Litera* ı, § 3.

[30] Vezi şi precizările din cap. *Literele* σ *şi* ρρ, § 3.

Așadar, nu se poate susține că în PH ierurile notează, la finală, un element de timbru [*u*], dar nici nu se poate dovedi că ȣ în aceeași poziție nu are nici o valoare. Alternanța ȣ ~ ь(ъ) nu este mai inexplicabilă decît alte particularități ale grafiei textului considerat.

4. LITERELE FINALE ȣ ȘI ь ÎN CT ȘI ÎN PO

Examinarea amănunțită a grafiei celor două texte menționate în titlul acestui paragraf nu ne-a dus la descoperirea nici a unui fapt care să infirme părerea — acceptată de numeroși cercetători — că ierurile nu aveau valoare fonologică în cuvinte de tipul *lup* [31]; prin urmare, în esență, PO și CT reflectă, foarte probabil, graiuri în care nu exista „*u* final”. Prezența lui ȣ în unele cazuri poate fi datorită influenței unor deprinderi ortografice care pentru alte graiuri erau fonologic justificate[32]. În orice caz, cele două texte fiind rodul unei munci colective, au o valoare mai mică decît CV atunci cînd se pune problema de a stabili dacă în perioada apariției primelor texte romînești exista sau nu „*u* final”.

Încercările unor cercetători de a dovedi că ierurile notau un element de timbru [*u*] lasă fără răspuns întrebarea de ce pentru notarea acestui element nu s-a recurs la litera ȣ, existentă în alfabet. Așa cum и a putut fi întrebuințat pentru notarea unui element palatal multă vreme după ce acesta încetase de a mai fi silabic, tot așa, ar fi fost normal ca ȣ să noteze pe [^{u}], după ce [*u*] a devenit nesilabic.

5. LITERA и

Întrucît „*i* final” există și astăzi, în toate graiurile dacoromîne, problema care se pune pentru fazele mai vechi de evoluție a dacoromînei este de a stabili dacă elementul vocalic palatal final era sau nu o vocală propriu-zisă (silabică).

Nu trebuie să pierdem din vedere, nici de astă dată, faptul că fonetismul cu vocală s i l a b i c ă apare, în unele graiuri, și astăzi: [*bańi*] (pl. neart.) ALRT 157/25, [*păcurari*] (sg.) 156/24, [*tălpi*] (pl.) ALR II 1, h. 224, pc. 310. Pe de altă parte, întrucît „*i* final” s-a menținut mai bine decît sunetul labial corespunzător (cf. situația din dacoromîna actuală), e foarte probabil că transformarea în „pseudovocală” a lui [*u*] a p r e c e d a t transformarea similară a lui [*i*]. De aici rezultă că, pînă la proba contrară, trebuie să admitem că, dacă într-un text este atestat stadiul [*lupu*] (neart.) această formă corespundea unui plural nearticulat [*lupi*].

Atît litera ȣ, cît și litera и corespund unei realități fonologice și fonetice, dar, dacă ținem seamă numai de faptele discutate mai sus,

---

[31] Vezi, de exemplu, Rosetti, LR XIII—XVI, p. 46, 89—90.

[32] Densusianu, HLR II, p. 94: în PO, „les formes avec *u*... doivent être principalement atribuées à la prononciation divergente des traducteurs qui y collaborèrent”.

valoarea de vocale silabice a celor două litere nu este decît probabilă. Vom încerca, în alt loc[33], să dovedim că ꙋ nota în CV o vocală silabică şi că, prin urmare, e foarte probabil că şi и final postconsonantic nota un sunet de acelaşi tip.

În ce priveşte valoarea lui и în grupurile finale ии sau їи (în formele de plural articulat ale substantivelor masculine, de exemplu), dacă ѡамєри CV 19/7 corespundea unei forme terminate în silaba [*ri*], de sigur că în ѡамєрїи CV 124/12 exista un sunet în plus (cele două forme nu erau omofone); în momentul de faţă nu putem preciza însă dacă acest sunet era vocala [*i*] sau semivocala [*i̯*].

6. CONCLUZII

În CV litera ꙋ corespundea, la finală, unei realităţi fonologice. Faptul în sine că se scrie ꙋ nu ne permite însă să afirmăm că elementul notat cu această literă era o vocală propriu-zisă (silabică).

Ierurile finale, care apar în celelalte texte, erau, după toate probabilităţile, lipsite de valoare fonologică, în cuvinte de tipul *lup*[34]. Alternanţa ꙋ ~ ь pare a fi datorită unui amestec de graiuri sau de deprinderi ortografice[35].

Litera ю, care apare în acelaşi context cu и (există deci perechi minimale diferenţiate prin opoziţia ю : и), nota un segment care conţinea un element de timbru [*u*] (silabic sau nesilabic).

În ce priveşte statutul fonologic al lui „*u* final" şi al lui „*i* final", există argumente care pledează în favoarea interpretării celor două sunete (chiar nesilabice) ca v o c a l e, în graiurile care cunosc rotacismul cu menţinerea nazalităţii[36].

---

[33] Cap. *Litera* ꙋ, § 3.

[34] În forme corespunzînd actualelor *părţi*, *duşi* etc. litera ь (precedată de fricative prepalatale sau de africate prepalatale şi dentale) avea, după părerea acad. Al. Rosetti, aceeaşi valoare ca şi -и (Rosetti, LR XIII—XVI, p. 88). Părerea aceasta este acceptată de Strungaru, *Contribuţii* II, p. 607—608 şi, dacă aşa se prezintă lucrurile, este puţin probabil ca aceeaşi literă să fi avut, în acelaşi text, şi o valoare identică cu cea a lui ꙋ, aşa cum presupune acest cercetător (Strungaru, *Contribuţii* III, p. 583—584).

[35] Cf. Petrovici, *Corelaţia consoanelor rotunjite*, p. 147.

[36] Vezi cap. *Literele* σ *şi* ρρ, § 3.

ROMANIA OCCIDENTALĂ ȘI ROMANIA ORIENTALĂ. ÎN LEGĂTURĂ CU TRATAMENTUL SONANTELOR*

DE

MARIUS SALA

1. În cunoscuta sa lucrare *Economie des changements phonétiques*[1], A. Martinet se ocupă de situația sonantelor *n*, *l*, *r* în Romania occidentală și observă că, în opoziție cu confuzia generală dintre *-m* și *-mm-*, vechea distincție dintre consoanele simple și cele geminate s-a păstrat, sub diferite forme, în cazul sonantelor, pînă astăzi. În trecut numărul idiomurilor din Romania occidentală în care se făcea distincția între *-n-* și *-nn-*, *-l-* și *-ll-* sau *-r-* și *-rr-* era mai mare.

Distincția dintre *-n-* și *-nn-* este generală pe tot întinsul Peninsulei Iberice și în Gasconia ; ea apare și în multe dialecte franco-provensale și în dialectul piemontez. Există însă deosebiri de la idiom la idiom în legătură cu felul în care s-a păstrat vechea distincție. Astfel, în dialectul castilian (și de aici în spaniola literară), dialectul leonez și catalană *-n-* s-a păstrat, în timp ce *-nn-* a căpătat o articulație palatală de durată normală (lat. *lunam* > cast. *luna*, leon. *luna*, cat. *lluna*, dar lat. *cannam* > cast. *caña*, cat. *canya*). Apariția lui *ñ* [ṇ] este explicată de Martinet, pornind de la o observație a lui Sommerfelt, ca rezultat al transformării suplimentului de durată și de energie într-o atingere mai puternică a părții anterioare a limbii la rădăcinile dinților superiori. Această transmutare a energiei este unul dintre procedeele prin care o veche opoziție dintre o consoană tare și una slabă a fost eliminată cu un minim de confuzie. Spre deosebire de *-T-* (< *-tt-*), care a putut să devină *-t-* pentru că *-t-* originar devenise *-d-*, *-N-* (< *-nn-*) nu putea deveni un simplu *-n-* apical fiindcă s-ar fi confundat cu *-n-* originar. În alte cazuri, de exemplu în gasconă și portugheză, sunetul care s-a schimbat a fost *-n-*, deci perechea slabă din corelația /*n*/ ~ /*nn*/. Acest *-n-* a ajuns chiar să dispară, în timp ce

---

* Versiunea franceză a acestui articol apare în revista suedeză „Studia linguistica".
[1] Berna (1955), p. 275 și urm.

-nn- s-a păstrat, datorită unei articulații mai puternice (lat. *lunam* > port. *lua*, gasc. *lue*, dar lat. *annum* > port. *anno*). O evoluție asemănătoare se întîlnește și în dialectele franco-provensale; în alte idiomuri însă *-n-* a trecut la [*r*] iar *-nn-* la [*n*], sau *-n-* a trecut la [ŋ] și *-nn-* a devenit [*n*].

O situație asemănătoare prezintă Romania occidentală și pentru vechea opoziție /*l*/ ~ /*ll*/. În dialectul castilian, dialectul leonez și catalană în locul vechii geminate avem o consoană palatalizată, în timp ce *-l-* se păstrează (lat. *palum* > cast. *palo*, leon. *pálo*, cat. *pal*, dar sufixul latinesc *-ellum* > cast. *-illo*, leon. *-ẹlo*, cat. *-ell*). În portugheză, *-l-* dispare, iar *-ll-* se păstrează sub forma [*l*] : lat. *caelum* > port. *ceo*, dar lat. *castellum* > *castello*, cu grafia *ll* pentru *l*, la fel ca *nn* de mai sus pentru [*n*]. În gasconă, *-l-* se păstrează, iar *-ll-* > [*r*] (lat. *gallinam* > gasc. *garie*). În dialectul din Auvergne, *-l-* > [*w*], cu diferite dezvoltări ulterioare, în timp ce *-ll-* se simplifică. În dialectele nordice italiene (Liguria, Piemont și Lombardia) *-l-* devine *-r-*, iar *-ll-* pare să treacă la *-l-*.

În sfîrșit, în cazul lui *r*, distincția dintre consoanele slabe și tari, corespunzînd consoanelor simple și geminate, pare să fi fost mult mai rezistentă în Romania occidentală. În cea mai mare parte a Peninsulei Iberice opoziția dintre /*r*/ ~ /*rr*/ s-a păstrat sub forma unei opoziții între un *r* cu o singură vibrație și un *r* cu mai multe vibrații (*rr*). În regiunile în care opoziția nu s-a păstrat sub această formă, *r*, fonemul mai slab, tinde să slăbească pînă ajunge la zero. În alte idiomuri, pentru a păstra distincția dintre /*r*/ și /*rr*/, unul dintre cele două foneme capătă o articulație fricativă, așa cum este cazul limbii franceze. Astfel, explică Martinet[2] trecerea lui *-r-* la [*z*] în sec. XVI (*chaire* > *chaise*). Un secol mai tîrziu, în franceza de la Paris, care nu a luat parte la această transformare, pentru păstrarea distincției dintre /*r*/ și /*rr*/, *-rr-* începe să se pronunțe uvular [*R*], în timp ce *-r-* și-a păstrat articulația apicală. Ulterior, datorită unui fenomen de hipercorectitudine, pronunțarea uvulară a luat și locul pronunțării apicale. În sfîrșit, în dialectele din nordul Italiei, *-r-* cade, în timp ce *-rr-* se păstrează ca *-r-*.

În timpul din urmă, pentru limbile ibero-romanice, problema a fost reluată în diferite articole de B. Malmberg. În unul dintre ultimele[3], Malmberg dezvoltă observațiile lui Martinet, arătînd că dispariția geminatei se explică prin tendința silabică a spaniolei.

2. O consoană geminată este prin definiție intervocalică, astfel că opoziția dintre geminată și o consoană simplă (*-c/c-* ~ *-/c-*) poate fi descrisă foarte bine ca o opoziție între o consoană tare și una slabă, geminata fiind tare în raport cu consoana simplă[4]. În acest caz, arată Malmberg, este foarte normal ca la inițială, poziția tare prin excelență și unde există sincretism, să se găsească variante ale fonemelor conso-

---

[2] *Op. cit.*, p. 278.

[3] *Linguistique ibérique et linguistique romane. Problèmes et méthodes*, în „Studia linguistica" XV, p. 100–101.

[4] V. Malmberg, *op. cit.*, p. 81.

nantice care trebuie să se grupeze în categoria consoanelor tari. De aceea în spaniolă și portugheză există un *rr* la inițială de cuvînt, deși nu este înregistrat astăzi de ortografie. Ḷa fel stau lucrurile cu *l-* care în unele idiomuri ibero-romanice a fost tratat ca lat. *-ll-* și de aceea a trecut la [*l̬*][5] sau cu *n-* care în dialectul leonez se transformă în [*n̬*] indiferent de vocala care îl urmează[6]. Identitatea de tratament dintre geminată și consoanele inițiale se poate observa în cazul tuturor consoanelor, nu numai cînd este vorba de sonante. În faza romanică primitivă, geminatele au devenit consoane tari întocmai ca inițialele cu care au evoluat apoi la fel și anume au rămas, în cea mai mare parte a cazurilor, intacte[7].

3. Ne propunem să analizăm situația sonantelor din Romania orientală (romînă) pornind de la observațiile lui Martinet și ale lui Malmberg. Se poate spune că în Romania orientală sonantele au avut aceeași soartă cu sonantele din Romania occidentală și mai ales cu sonantele din idiomurile ibero-romanice. Și în romînă geminatele au fost tratate altfel decît consoanele simple; împreună cu inițialele, ele au fost consoane tari, în opoziție cu consoanele simple, care au fost slabe. Pentru salvarea vechii opoziții de cantitate consonantică, amenințată cu neutralizare prin simplificarea geminatelor, s-a creat o nouă opoziție de forță. Caracterul tare al geminatelor și inițialelor s-a manifestat în mai multe feluri, așa cum vom vedea mai jos.

4. Opoziția */r/* ~ */rr/* din latină s-a păstrat în romînă multă vreme, la fel ca în spaniolă. În lucrările consacrate istoriei limbii romîne se insistă asupra faptului că, în textele din secolul al XVI-lea, apare, pe lîngă *r*, și un *r* cu mai multe vibrații, notat fie prin grafia *rr* (*arrăta*, *rrăspos*), fie printr-un semn special derivat dintr-un *r* glagolitic[8]. Candrea (*loc. cit.*) și acad. Al. Rosetti *(loc. cit.)* au arătat condițiile în care apare *r* apical vibrant (*r̄*):

a) La i n i ț i a l ă de cuvînt în elementele latine (*rrădăcinră*, *rrădica*, *rrăpire*, *rrugăciune*, *rrece*, *rrebda*) sau în cuvinte de altă origine *(rrana*, *rrăzboi*, *rroada*, *r̄ăstignirâ)*.

b) În i n t e r i o r u l cuvîntului în cuvinte de origine latină care conțineau un *rr*: *arrăta* <* *arrectare*, *cărrare* < *carraria*, *curre* < < *currere*, *currundu* < *currendo*, *fierru* < *ferrum*, *țarră* < *terra*. Din această categorie fac parte și *ar̄unca*[9] și probabil *amarră* (cf. *amărî*), deși dicționarele etimologice nu pornesc de la forme cu *rr*. Pentru *arunca* lucrurile sînt clare fiindcă tot un etimon **erruncare* (în loc de *eruncare* propus pînă acum) este cerut și de alte fonetisme romanice (tosc. *arroncare*, abruzz. *arrongá*)[10].

[5] Cf. Malmberg, *loc. cit.*

[6] Martinet, *op. cit.*, p. 282.

[7] V. Bertil Malmberg, *Gémination, force et structure syllabique en latin et en roman*, în *Etudes romanes dédiées à Andreas Blinkenberg à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*, Copenhaga, 1963, p. 108–109.

[8] V. Densusianu, *Istoria limbii romîne*, II, p. 80–82; Candrea, *Psaltirea Scheiană*, I, p. CLXV; Rosetti, *Limba romînă sec. XIII–XVI*, p. 116.

[9] Cf. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, II, p. 352.

[10] V. *REW*[3] 2908.

c) În interiorul cuvîntului în poziție intervocalică în cuvinte, de cele mai multe ori de origine slavă, „unde nu se știe sub ce influență primitivul *r* a ajuns să se pronunțe *rr*" [11] : *izvoarrele*, *parră* „flacără", *hotarră*, *omorri*, *părrăsi*.

d) În interiorul cuvîntului înaintea unei alte consoane (*ar̄de*, *ar̄gint*, *măr̄turisi*, *năpîr̄că*), atît în elemente latine cît și în elemente de altă origine.

Notarea constantă a lui *r̄* în textele rotacizante corespunde cu realitatea fonetică [12]. Densusianu [13] consideră că *r̄* notează o realitate fonetică numai în cazul cuvintelor latinești ; apariția lui în cuvinte de altă origine s-ar datora introducerii arbitrare din partea copistului. Bărbulescu [14] susține, în mod greșit, că grafiile *r̄*, *rr* nu ar nota un *rr*.

În romîna secolului al XVI-lea existau deci două feluri de *r* (unul simplu și unul dublu), care, în elementele latine, apăreau într-o distribuție asemănătoare cu cea din spaniola de astăzi : *r* apărea în cuvintele care aveau un *r* simplu în latină (*acoperi*, *ureche* etc.), iar *rr* în cuvintele cu geminată în latină (*urrî* etc.). Pornind de la situația din spaniolă, putem explica și apariția lui *r̄* la inițială de cuvînt ; în vechea romînă s-a petrecut un proces fonologic asemănător cu cel din cea mai mare parte a Romaniei occidentale, mai vizibil în spaniolă, datorită căruia *r*-a ajuns să se identifice cu corespondenta geminatei latinești (*rrădica* la fel cu *urrî*) [15]. Despre apariția lui *r̄* în elementele de altă origine va fi vorba mai tîrziu.

Între *r* și *rr* a existat o diferență de tratament care se poate vedea din transformările suferite de vocalele care urmează după aceste consoane. În lucrările consacrate istoriei limbii romîne [16] se arată că după un *r̄* intervocalic sau un *r*-, orice *i*, *e* se transformă în *î*, respectiv *ă* (*rîu*, *urî*, *rău*, *urăsc*), în timp ce după *r* cele două vocale își păstrează timbrul (*peri* < *perire*). Pentru vechimea transformărilor în discuție, acad. Al. Rosetti [17] invocă formele din aromînă (*arău*, *arîu* etc.).

5. În vechea romînă a existat opoziție și între /*n*/ și /*nn*/. Vechea opoziție de cantitate consonantică s-a păstrat în romînă sub o altă formă și anume s-a schimbat într-o opoziție de forță, în care consoana simplă a devenit consoană slabă, iar consoana geminată s-a transformat într-o consoană tare. Comparația cu spaniola prezintă din nou interes, pentru că, la fel ca în spaniolă, lat. -*nn*- s-a transformat în romînă într-o consoană cu o articulație mai energică. Spre deosebire de spaniolă, unde, așa cum au arătat Martinet [18] și Malmberg [19], suplimentul de energie și

---

[11] Candrea, *Psaltirea Scheiană*, I, p. CLXV.

[12] Candrea, *loc. cit.* ; Rosetti, *loc. cit.*

[13] *Op. cit.*, p. 80.

[14] *Curentele literare la romîni în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 124.

[15] Cf. Martinet, *op. cit.*, p. 281.

[16] Vezi, printre altele, Pușcariu, în „Convorbiri literare" XXXIX, p. 314 și urm. ; Densusianu, *op. cit.*, II, p. 29 ; Rosetti, *op. cit.*, p. 117.

[17] *Op. cit.*, p. 117.

[18] *Op. cit.*, p. 276.

[19] „Studia linguistica" XV, p. 101.

de durată a lui *-nn-* a dus la apariţia lui *ñ* , în romînă *-nn-* şi-a păstrat mai bine caracterul de consoană nazală.

În studiile de istorie a limbii romîne s-a insistat asupra diferenţei de tratament dintre *n* şi *nn*[20]. Astfel, în timp ce *-n-* se rotacizează (exemplele sînt mai numeroase în primele texte romîneşti), *-nn-* se păstrează ca *n* : lat. *lana* > v. rom. *lîră*, dar lat. *annum* > v. rom. *an*. Diferenţa dintre *-n-* şi *-nn-* se vede şi din fonetismul vocalelor care precedă consoanele respective : în timp ce *á* + *n* devine *î* (lat. *mane* > > rom. *mîne*, lat. *canem* > rom. *cîne*), *a* + *nn* se păstrează ca *a* (lat. *annum* > rom. *an*). Tot aşa *o*, *e* + *n* > *u*, respectiv *i* (lat. *bene* > rom. *bine*, lat. *bonus* > rom. *bun*), în timp ce aceleaşi sunete urmate de *nn* nu se închid (lat. *pĭnna* > **penna* > rom. *peană* > *pană*).

Diferenţa de tratament dintre cei doi *n* se poate explica foarte bine dacă considerăm că vechea corelaţie de cantitate consonantică s-a transformat într-o corelaţie de forţă. Am spus mai sus că în această nouă corelaţie *-n-* era membrul slab al corelaţiei respective. „Slăbiciunea" lui *-n-* se manifesta în două feluri :

a) la pronunţarea lui scade f o r ţ a de presiune a limbii şi de aceea *-n-* îşi poate schimba modul de articulare. Scăderea f o r ţ e i la rostirea lui *-n-* explică transformarea lui *-n-* într-un *n* fricativ (notat *ṅ* în *ALR*, iar în limba veche *nr*) sau într-un *r* ;

b) scăderea forţei de presiune a limbii duce implicit şi la slăbirea nazalităţii lui *-n-*, la „denazalizarea" lui[21]. Vibraţiile nazale ale lui *-n-* trec asupra vocalei precedente, închizînd-o, şi astfel *á* + *n* > *î* (prin faza *ă*), *o* + *n* > *u*, *e* + *n* > *i*. Acad. Al. Rosetti[22] observă, cu dreptate, că în limbile care cunosc rotacismul dialectologii au înregistrat un *r* nazal precedat de o vocală nazală.

În istoria limbii romîne există o situaţie asemănătoare. Este vorba de *-ń-* < lat. *n* + *i̯* care, slăbind din punct de vedere al forţei de articulare, s-a transformat într-o fricativă nazalizată *ĩ̯* (notată de *ALR* II pentru nordul ţării, în Maramureş ; cf. şi I.-A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1907, p. 13—14 unde este notată greşit). Ulterior, a dispărut şi nazalitatea lui *ĩ̯*, ajungîndu-se la forma de astăzi *i̯*. Deci lat. *vinea* > *vińe* > *viĩ̯e* > *vii̯e*[23].

Spre deosebire de *-n-*, care a fost slab, *-nn-* a fost membrul tare al corelaţiei de forţă, ceea ce înseamnă că forţa de presiune a limbii a fost mai puternică decît la *-n-*. Cf. observaţia lui Sommerfelt, citată de Martinet[24] : „comparate cu consoanele slabe, consoanele tari se caracterizează printr-o presiune mai mare a limbii". Fiind mai puternică forţa de presiune a limbii, modul de articulare nu s-a putut schimba ca la *-n-* şi, neschimbîndu-se modul de articulare, nu s-a pierdut nici nazalitatea lui *-nn-*. Cu alte cuvinte, caracterul forte al lui *-n-* < *-nn-* se manifestă

[20] Vezi, de exemplu, Densusianu, *op.cit.*, II, p. 30; Puşcariu, DR III, p. 378 şi urm. ; Rosetti, *ILR* I³, p. 101 ; Petrovici, CL II, p. 99—100.
[21] Cf. E. Petrovici, DR VIII, p. 154.
[22] *Mélanges linguistiques*, p. 112.
[23] Vezi E. Petrovici, *De la nasalité en roumain*, Cluj, 1930, p. 100—101.
[24] *Op. cit.*, p. 276, nota 45.

şi în ce priveşte nazalitatea lui. Aceasta înseamnă însă că între *n* tare, provenit din lat. *-nn-*, şi vocala precedentă există un contrast mai mare decît între *n* slab şi aceeaşi vocală. Fiind mai mare contrastul dintre cele două sunete, influenţa asimilatoare a consoanei este mai mică în cazul lui *-n-* < *-nn-* şi, de aceea, *á* + *nn* nu trece la *î*, după cum nici *e*, *o* nu trec la *i*, *u*, cînd sînt urmate de aceeaşi geminată.

Situaţii similare cu cele prezentate de noi mai sus se găsesc în unele idiomuri romanice occidentale. În lucrarea citată a lui Martinet (p. 276) se aminteşte cazul dialectelor franco-provensale în care *-n-* (deci *n* slab) s-a transformat în [*r*], în timp ce *-nn-* s-a păstrat ca [*n*]; în alte dialecte, *-n-* a fost schimbat în [ŋ], iar *-nn-* a fost simplificat la [*n*]. Cf. şi situaţia din portugheză şi gasconă unde *-n-*, membrul slab al corelaţiei, se reduce la zero, în timp ce *-nn-* devine *n*[25]. Toate exemplele date sînt mijloace folosite de dialecte pentru a salva vechile opoziţii compromise prin simplificarea geminatelor.

Fenomenele discutate se referă numai la *n* din elementele latineşti. Despre tratamentul lui *n* din împrumuturile făcute de limba romînă, va fi vorba mai tîrziu.

Am scos din discuţie o situaţie specială în care lat. *á* trece de asemenea la *î* (*á* + *m* + consoană sau *á* + *n* + consoană) pentru că avem a face cu un alt fenomen : lat. *campus* > rom. *cîmp* are *î* pentru *á* deoarece în urma tăieturii silabice *cam/pus*, *m* se găsea în poziţie implozivă, deci în poziţie slabă, la fel cu orice *-n-*. Fiind slab, a putut să nazalizeze vocala precedentă[26].

6. Şi opoziţia dintre */l/* ~ */ll/* s-a păstrat tot sub o altă formă. Lucrurile sînt mai complicate decît în cazul celorlalte două sonante, pentru că la schimbarea într-un fel sau altul a vechii opoziţii au intervenit şi sunetele următoare. Condiţiile diferite care trebuie luate în considerare la discutarea tratamentului sonantelor *l*, *ll* au fost sistematizate de acad. Al. Graur şi Al. Rosetti[27]:

a) cînd cele două consoane sînt urmate de *i̯* sau *i* se transformă în *i̯*, după ce trec prin faza *l'*, păstrată şi azi în aromînă şi meglenoromînă (lat. *mulierem* > rom. *muiere*, lat. *palliola* > rom. *păioară*). Prin urmare, în acest caz, opoziţia */l/* ~ */ll/* se neutralizează;

b) cînd *-l-* şi *-ll-* sînt urmate de *e*, vechea opoziţie dintre *l* simplu şi cel geminat se realizează sub forma unei opoziţii */r/* ~ */l/* : lat. *solem* > rom. *soare*, iar lat. *calle* > rom. *cale*;

c) cînd *-l-* şi *-ll-* sînt urmate de *a*, vechea opoziţie de cantitate consonantică se realizează în două feluri, în funcţie de accent :

α) cînd *-ll-* face parte din silabă accentuată se păstrează ca *l*, în timp ce *-l-* > *-r-* (lat. *macellarius* > rom. *măcelar*). Cf. mai sus b). În acest caz forţa accentului dinamic din silaba accentuată este distribuită pe toţi membrii silabei[28];

---

[25] Vezi Martinet, *op. cit.*, p. 282–283.

[26] Vezi Rosetti, *Mélanges linguistiques*, p. 152.

[27] „Bulletin linguistique" IV, p. 46–52.

[28] Cf. B. Malmberg, „Studia linguistica" XVI, p. 38–44.

β) cînd avem a face cu o silabă posttonică, opoziţia /l/ ~ /ll/ se realizează sub forma opoziţiei /r/ ~ /u̯/ : lat. *mola* > rom. *moară*, dar lat. *catella* > rom. *căţeauă*, lat. *medulla* > rom. *măduvă*. Pentru apariţia lui /u̯/ ca membru al unei opoziţii, cf. *-l-* > [*u*] în Auvergne[29]. Acad. Al. Rosetti[30], presupunînd că fonetismul *stea* este primar şi că *steauă* este secundar, consideră că opoziţia /l/ ~ /ll/ s-a realizat sub forma unei opoziţii /r/ ~ /zero/.

Şi de această dată am discutat numai situaţia lui *l* din elementele latine.

7. Sonantele din diferitele cuvinte împrumutate de romînă din slavă şi maghiară au fost tratate ca fostele geminate latineşti, adică au fost substituite prin fonemele tari. Foarte probabil că *r*, *n*, *l* din aceste limbi erau mai apropiate de urmaşii lui *rr*, *nn*, *ll*. Vom arăta cum stau lucrurile cu fiecare dintre cele trei sonante în împrumuturile străine.

r

Am văzut că în textele rotacizate *r̄* apare, la fel ca în elementele latine, la începutul cuvîntului (*r̄ana*, *r̄ăstignirâ* etc.) sau în poziţie intervocalică (*dăr̄ui*, *hotar̄u*, *omor̄î* etc.), ca în cazul cuvintelor latineşti care au o geminată. Acest *r* a fost pronunţat la fel ca fosta geminată latină[31]. Dovada este faptul că, după *r* din elementele vechi slave şi primele elemente maghiare pătrunse în romînă, *e* şi *i* se velarizează, la fel ca după orice *r-* sau *rr* latineşti : v. sl. *rendŭ* > rom. *rînd*, v. sl. *rensa* > rom. *rînsă*, v. sl. *umoriti* > rom. *omorî*; magh. *rét* > rom. *rît*. Apariţia lui *î*, în aceste cazuri, nu este în funcţie de sunetul corespunzător din slavă sau maghiară, ci este determinată de natura forte a lui *r* (v. sl. *umoriti* > > rom. *omorî*, la fel ca lat. *horrire* > rom. *urîre*. În sprijinul acestei păreri poate fi invocat faptul că *i* neprecedat de *r* nu a devenit *î*. Cuvintele slave care au un *î* (*y*) în vechea slavă şi care în romînă au un *i* (v. sl. *byvolŭ* > rom. *bivol*, v. sl. *bykŭ* > rom. *bic*, v. sl. *buky* > rom. *buche*, v. sl. *vydra* > rom. *vidră*) prezintă acest tratament pentru că în bulgară, de unde au fost împrumutate cuvintele respective, v. sl. *y* > *i*. Luînd în consideraţie cele două transformări (velarizarea lui *e* şi *i* şi trecerea v. sl. *y* în *i* în romînă în cuvinte care nu au un *r-* sau *-r-*), putem presupune că în cuvinte de felul rom. *rîs* < v. sl. *rysŭ*, rom. *hîrleţ* < v. sl. *rylĭcĭ* transformarea lui *i* în *î* se va fi petrecut pe teren romînesc datorită naturii forte a lui *r* şi că deci aceste cuvinte n-au fost împrumutate din vechea slavă, ci, ulterior, din bulgară unde *y* > *i*[32].

n

N din elementele slave şi maghiare a fost tratat de asemenea ca o consoană tare, adică la fel ca fosta geminată latinească. Din cauza caracterului forte al acestui *-n-*, el nu apare niciodată notat ʎ în textele rotacizante[33]. Datorită caracterului tare, *-n-* din elementele slave şi maghiare se comporta la fel cu lat. *-nn-*, adică :

---

[29] Martinet, *op. cit.*, p. 277.

[30] *Mélanges linguistiques*, p. 261.

[31] Cf. E. Petrovici, CL II, p. 102–110.

[32] Cf. Rosetti, *Mélanges linguistiques*, p. 155–156.

[33] Vezi Rosetti, *Mélanges linguistiques*, p. 116.

a) nu se rotacizează (v. sl. *slatina* > rom. *slatină* ca și lat. *annum* > > rom. *an*);

b) -*n*- nu influențează vocala precedentă (v. sl. *rana* > rom. *rană*, v. sl. *xrana* > rom. *hrană*, ca și lat. *pĭnna* > rom. *peană*).

Identitatea de tratament dintre -*n*- slav și lat. -*nn*- în romînă a fost observată mai de mult de acad. Al. Rosetti[34] și a fost explicată prin o diferență de silabație : lat. -*n*- era un *n* imploziv, deci slab, pentru că era grupat cu silaba precedentă (*can-is*), în timp ce lat. -*nn*- și sl. -*n*- era exploziv, deci tare, fiind grupat cu silaba următoare (*pe-nna*). Această precizare a acad. Al. Rosetti poate fi extinsă și la *r* și *l* și starea de fapt să fie explicată, în toate cele trei cazuri, prin existența unei opoziții de forță.

Pornind de la aceste constatări, putem presupune că mult discutatele cuvinte *stăpîn*, *jupîn*, *smîntînă*, *stînă* sînt foarte vechi, au intrat în latina balcanică și au fost tratate după aceea ca orice cuvînt latinesc, adică *á* a suferit transformarea obișnuită cînd era urmat de un -*n*- (*á* > *î*), iar -*n*- s-a rotacizat (fonetisme ca *stăpîru*, *ğupîru*, *smîntîră* au fost înregistrate[35]. Este greu de precizat limba din care aceste cuvinte au intrat în latina balcanică : ea poate să fie chiar slava (cf. lat. *sclavus* > > rom. *șchiau*)[36]. Am eliminat din discuție rom. *mîngîi* < gr. μαγγανεύω, rom. *bîntui* < magh. *bánt*- pentru că trecerea lui *á* la *î* în acest caz se explică ușor prin existența unui *n* imploziv, care era slab[37]. În lista celor patru cuvinte de mai sus, poate trebuie adăugat rom. *spîn* < gr. σπανός, care, așa cum arată Pușcariu[38], a pătruns devreme în latină și s-a transmis albanezei și dialectului sicilian[39].

De asemenea, dacă acceptăm că -*n*- din împrumuturile slave a fost tratat ca fostul *n* geminat latinesc și că de aceea *á* + sl. -*n*- nu a trecut la *î*, nu putem lua transformarea lui *á* + *n* ca argument pentru a dovedi că limba romînă era formată în secolul al VII-lea, în momentul contactului cu slavii, așa cum crede D. Macrea[40]. Indiferent de perioada în care a dispărut opoziția de forță din romînă, datorită faptului că slava nu avea o astfel de opoziție de forță, -*n*- din elementele slave nu putea fi tratat decît într-un singur fel, ca un *n* forte.

l

Și *l* din cuvintele slave și maghiare a fost tratat ca fosta geminată latinească (*ll*), adică se păstrează și nu se rotacizează : v. sl. *tocilo* > > rom. *tocilă*, v. sl. *olej* > rom. *ulei*, v. sl. *pila* > rom. *pilă*. Spre deosebire de situația elementelor latinești, în cuvintele împrumutate, *l* + + *a* > *l*, indiferent de locul accentului. Atunci cînd v. sl *l* era urmat de iot, se palatalizează și se transformă în *i*, la fel cu lat. *ll* (v. sl. *nevolja* >

[34] *Mélanges linguistiques*, p. 151.

[35] Cf. Giuglea, DR II, p. 358 și urm. ; Pușcariu, DR III, p. 378 și urm.

[36] Cf. Rosetti, *ILR*, III[4], p. 98—99 care emite o părere asemănătoare.

[37] Vezi Rosetti, *Mélanges linguistiques*, p. 152 ; cf. Malmberg, în *Mélanges de philologie romane offerts à M. Karl Michaëlsson par ses amis et ses élèves*, Göteborg, p. 356—365.

[38] DR III, p. 387.

[39] Vezi *REW*[3], 8118 b.

[40] *Limba romînă*, III, 4, p. 21.

> rom. *nevoie* după cum lat. *palliola* > rom. *păioară*). Trecerea lui *l* + *i̯* la *i* poate fi deci un fenomen romînesc, nefiind necesar ca rom. *nevoie* să fie explicat printr-o formă dialectală bulgară cu *i̯*[41].

În aceeaşi situaţie este *l* din alte cuvinte de origine diferită, înregistrate pentru secolul al XVI-lea : gr. χαρτουλάριος > rom. *cărtulariu*, gr. θεμέλιον > rom. *temeli*.

8. Cum a evoluat opoziţia de forţă din romînă?

Am văzut mai sus că între *r* simplu şi cel geminat sau tare deosebirea consta numai în numărul de vibraţii, mai multe în cazul lui *rr*. Între *n* simplu şi *-nn-* distincţia era tot mică; unul dintre cele două *(-n-)* se transformase într-un fricativ *(ṅ)*, în timp ce *-nn-* se putuse reduce la *n*, pentru că, prin slăbirea lui *-n-*, nu mai exista un *n* simplu. Distincţiile dintre /*r*/ ~ /*rr*/ şi /*ṅ*/ ~ /*n*/ au început să devină slabe şi de aceea nu s-au putut menţine multă vreme. Pentru debilitatea opoziţiei /*r*/ ~ /*rr*/ poate fi adus ca exemplu tot limba spaniolă, în care, aşa cum a observat Malmberg[42], există tendinţa de a înlocui opoziţia bazată pe o trăsătură fonetică mai puţin distinctă /*r*/ ~ /*rr*/ printr-o opoziţie calitativă (*r* devine un *r* fricativ sau un *r* posterior). Cît priveşte mica deosebire dintre /*ṅ*/ şi /*n*/ arătăm că şi astăzi, în regiunile în care a mai fost înregistrat rotacismul[43], /*ṅ*/ este un sunet care se distinge greu de un *r* obişnuit[44]. Tot în acest sens poate fi interpretată şi oscilaţia de grafie din textele secolului al XVI-lea, unde pentru a nota rotacismul, după noi de fapt pe *n* fricativ, apar mai multe grafii : *ꞃr*, *nr*, *r*[45]. De aceea credem că uneori chiar *n* notează un astfel de *n* fricativ. Scribii nu ştiau cum să noteze acest *n* fricativ.

Datorită faptului că a slăbit baza fonetică solidă a opoziţiei de forţă, opoziţiile consonantice /*r*/ ~ /*rr*/ şi /*ṅ*/ ~ /*n*/ s-au defonologizat, cei doi *r*, respectiv *n*, confundîndu-se într-un singur fonem *r*, *n*. Defonologizarea opoziţiei respective nu a dus la confuzii pentru că deosebirile dintre cuvinte începuseră să se realizeze şi cu ajutorul vocalelor *i-î*, *e-ă* (în cazul lui *r-rr*) sau al vocalelor *î-a* (în cazul lui *ṅ* şi *n*). Este interesant de comparat situaţia de mai sus cu cea din franceză, prezentată de Martinet[46], unde *pena* devenind *peine*, geminata din *penna* a putut slăbi fără nici un pericol de confuzie. Se ajunge astfel la [pɛnə] > [pɛ̃nə] > > [pãnə], scrise ca *penne*, *panne*.

Din motivele arătate, opoziţia de forţă dispare la un moment dat. Ea nu a dispărut pe tot teritoriul romînesc în aceeaşi perioadă şi în acelaşi fel. Astfel opoziţia /*r*/ ~ /*rr*/ a funcţionat numai în primele secole ale limbii romîne şi se poate arăta, datorită cronologiei relative, perioada în care nu mai exista cu siguranţă. Am văzut că în unele cuvinte de origine slavă şi maghiară după *r-* şi *-r-*, *e* şi *i* se velarizează (vezi § 7).

---

[41] Vezi Rosetti, *ILR*, III[4], p. 105–106.

[42] „Studia linguistica”, XV, p. 100–101.

[43] Prin rotacism nu înţelegem numai faza *r* pur (oral), ci şi pe aceea în care exista un *n* fricativ.

[44] Vezi E. Petrovici, DR VIII, p. 153–154.

[45] Vezi Rosetti, *Limba romînă sec. XIII–XVI*, p. 108–112.

[46] *Op. cit.*, p. 279–280.

Fenomenul nu apare în cuvinte de origine turcă, neogreacă și nici în neologisme (rom. *renghi* < tc. *renk*, rom. *rif* < tc. *rif*; rom. *rigă* < ngr. *rigas*; *ridicol*, *rigid*, *regres*). La fel stau lucrurile și în aromînă, așa cum rezultă din dicționarul etimologic al lui T. Papahagi (arom. *rendă* „rindea" < tc. *rende*; arom. *rengă* „culoare; farsă" < tc. *renk* „culoare", arom. *ridif* „recrut" < tc. *redif*, arom. *ripă* „rîpă" < alb. *rripë*, cf. și arom. *rîpă*, *arîpă* < lat. *ripa* !). Prin urmare într-o perioadă înainte de împrumutarea primelor cuvinte turcești, opoziția dintre *r* și *rr* a dispărut. În Țara Oașului se mai păstrează urme. I.-A. Candrea [47] arată că în această regiune orice *-r-* < *-rr-* și *r-* se pronunță cu mai multe vibrații decît celălalt *r*.

Opoziția /*ṅ*/ ~ /*n*/ a dispărut mai repede decît cea dintre /*r*/ ~ /*rr*/, din cauză că diferența dintre /*ṅ*/ și /*n*/ era mult mai mică decît cea dintre /*r*/ și /*rr*/. În treacăt spus, așa se explică și de ce în spaniolă ultima opoziție de cantitate consonantică păstrată este cea dintre *-r-* și *-rr-*. Opoziția /*ṅ*/ ~ /*n*/ a dispărut mai repede în aromînă și meglenoromînă decît în dacoromînă, cele două foneme confundîndu-se în unul care a fost, bineînțeles, cel forte. Tratamentul forte, tare, al lui *n* din aromînă și meglenoromînă ar putea explica următoarele fenomene din fonetica aromînă :

a) lipsa rotacismului. Numai pentru că *n* era forte nu s-a produs rotacismul. Nu putem arăta cînd a dispărut opoziția de forță în aromînă, adică nu putem arăta dacă a existat o perioadă mai îndelungată sau dacă a fost numai o perioadă mai scurtă în care *á* + *n* > *î*. Este probabil ca aromîna să nu fi avut niciodată rotacismul propriu-zis (faza *r* pur) și astfel opoziția de forță să fi dispărut mai repede, din motivele arătate, în timp ce în dacoromînă să se fi păstrat mai mult și să se fi ajuns la *r*;

b) lipsa unor fonetisme cu *n* propagat de felul lui *cărunt*, *mărunt* din dacoromînă (cf. arom. *cănut*, *minut*), pentru că numai un *-n-* slab s-ar fi putut propaga;

c) păstrarea lui *n* în cuvinte ca *frînu*, *grînu* se explică tot prin existența unui *n* tare, forte. Acad. Al. Rosetti [48] explică păstrarea lui *-n-* prin lipsa nazalizării în acest dialect. Pentru noi însă lipsa nazalizării înseamnă existența unei consoane forte, deci considerăm justă explicația dată.

Situația din dacoromînă este mai interesantă pentru că în acest dialect există două regiuni : una în care, la fel ca în aromînă și meglenoromînă, corelația de forță a dispărut foarte repede și unde, din această cauză, *-n-* nu se rotacizează. A doua regiune, formată din nordul Transilvaniei și nordul Moldovei, a păstrat o perioadă mai îndelungată opoziția de forță și de aceea în textele din secolul al XVI-lea, provenind din aceste regiuni, în loc de *-n-* slab apare *-ꙟr-*, *-nr-*, *-r-*. Din această regiune au plecat și istroromînii. Notarea inconstantă a lui *n* fricativ

---

[47] *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907, p. 14. P. Neiescu îmi semnalează că recent a notat și în Maramureș un r̄.

[48] *ILR* IV, p. 47.

(apare de multe ori *n*) în vechile texte dovedeşte că şi în cea de-a doua regiune opoziţia de forţă era pe cale de dispariţie. Resturi ale vechii opoziţii /*ń*/ ~ /*n*/ se mai găsesc si azi la moţi [49]. La distrugerea opoziţiei de forţă din cea de-a doua regiune a contribuit fără îndoială şi norma din regiunea care a stat la baza limbii literare (tipăriturile lui Coresi).

În concluzie, rotacismul este o inovaţie, aşa cum susţine şi acad. Al. Rosetti [50], dar trebuie înţeleasă în felul arătat mai sus, ca o dezvoltare a unei opoziţii de forţă.

Am văzut că în cazul lui *ń* şi *n*, cele două foneme se confundă, dar din această confuzie nu se păstrează *ń*, ci sunetul forte. La fel s-au petrecut lucrurile şi cu dispariţia oclusivelor geminate din Romania orientală. Vom încerca să arătăm, cu alt prilej, cum consoanele simple din Romania orientală au fost tratate ca geminatele corespunzătoare lor. Cît priveşte situaţia lui *-r-* şi *-rr-*, este de observat că în unele părţi ale dacoromînei s-a exercitat influenţa lui *r* forte asupra vocalei următoare (graiurile în care *r* este dur), în timp ce în alte graiuri, mai puţin numeroase, această influenţă nu s-a manifestat (cf. băn. *rid*, *urit* etc.) [51]. În limba literară există un amestec de forme.

9. Din cele prezentate, rezultă că limbile ibero-romanice şi romîna se găsesc, în ceea ce priveşte tratamentul sonantelor, între franceză (în care s-au neutralizat opoziţiile dintre simplă şi geminată) şi italiană (limbă în care vechile opoziţii s-au păstrat pînă astăzi). Atît romîna cît şi limbile ibero-romanice, arii laterale în cadrul Romaniei, au păstrat opoziţii consonantice, dar sub altă formă.

---

[49] Vezi E. Petrovici, DR VIII, p. 149–163.

[50] *ILR* II[3], p. 87.

[51] Cf. E. Petrovici, CL II, p. 111, care crede că acest fenomen s-a petrecut încă în romîna comună.

ASUPRA CLASELOR PRONOMINALE DIN LIMBA ROMÎNĂ CONTEMPORANĂ*

DE

MARIA MANOLIU

1. De obicei pronumele este definit ca partea de vorbire care ține locul unui nume [1]. Conform acestei definiții, pronumele, deși se substituie numelui, constituie o categorie diferită de acesta.

De cele mai multe ori, diferența dintre nume și pronume este privită ca un fapt de la sine înțeles, axiomatic, care nu trebuie dovedit. Într-adevăr, dacă se compară fiecare categorie de pronume cu numele, deosebirile se pot descoperi ușor. Este destul de greu însă să se găsească o caracteristică generală, comună, în baza căreia diversele categorii de pronume să poată fi grupate în aceeași clasă, opusă celei nominale. În unele gramatici, diferențele dintre nume și pronume sînt căutate în sfera raporturilor cu noțiunea evocată : pronumele sînt mai abstracte decît numele. Această afirmație, ca și altele de același gen, se dovedește în mare parte adevărată, dar, practic, granița dintre nume (individuale), concrete, și pronume, abstracte — este greu dacă nu chiar imposibil de precizat. Chiar în categoria pronumelor există trepte diferite de abstractizare : unele sînt mai abstracte, ca de pildă cele personale, care indică raportul de identitate sau nonidentitate față de vorbitori ; altele mai puțin abstracte, ca de pildă demonstrativele, care indică un raport de distanță față de actul vorbirii. Din compararea unor enunțuri ca : *Omul este muritor*, *Fiecare este muritor*, reiese că substantivul poate avea o valoare tot atît de generală ca și pronumele.

În alte lucrări se încearcă o delimitare a pronumelor prin argumente de natură paradigmatică. De pildă, A. Ernout susține că în limba latină flexiunea pronominală trebuie considerată ca fiind diferită de cea

* Versiunea franceză a acestui articol a apărut în „Revue roumaine de linguistique", nr. 1/1964.

[1] Vezi și definiția din *Gramatica limbii romîne*, Academia R.P.R., I, [1963], p. 135.

nominală, întrucît include formanți de gen, număr și caz proprii (*e* pentru masculin nominativ singular : *ille*, *ipse*, *iste*, *-ius* la genitiv singular; *-ī* la dativ singular) și prezintă sincretisme caracteristice (sincretismul genurilor la genitiv-dativ) [2]. Aceste trăsături paradigmatice nu sînt însă suficiente pentru a defini pronumele — în genere — așa cum apar ele delimitate în gramaticile tradiționale, deoarece nu se regăsesc la toate pronumele (de pildă la cele personale).

În unele lucrări din ultimul deceniu se vorbește adesea de două caracteristici ale clasei pronominale. Prima aparține domeniului cantitativ : pronumele — ca și morfemele gramaticale — intră într-o clasă cu un număr relativ redus de termeni, dar care apar cu frecvență mare. În spaniolă, franceză, engleză, de pildă, pronumele încep să apară în listele de frecvența din rîndul 7 [3].

Cea de a doua caracteristică este de natură funcțională : pronumele presupune un antecedent, de care este legat printr-un anumit tip de relații obligatorii (de pildă acordul în gen și număr, uneori și în caz). Pentru Zellig S. Harris [4], B. Pottier [5], Ch. Fries [6], proprietatea de a avea un antecedent constituie o trăsătură esențială a *pronumelor*, a pro-morfemelor. Dar ea este proprie numai unei mari majorități și nu tuturor pronumelor (vezi pronumele personale, cele interogative, nedefinite care nu implică prezența unui antecedent). Z. S. Harris deplasează diferența dintre nume și pronume din planul cuvintelor în cel al morfemelor : pro-morfemele sînt definite ca morfemele ale căror serii de contexte egalează suma contextelor unei clase S de morfeme stabilită anterior. Această definiție se întemeiază pe ideea că nu orice S (substantiv) se poate uni cu orice V (verb) pentru a produce un lanț reperat dar că orice *pro S* poate selecta orice verb. Din cuprinsul lucrării este greu să se întrevadă modul în care înțelege Zellig S. Harris limita dintre lanțuri reperate și nereperate. Gramatical vorbind, un lanț ca *Pomul sforăie* este reperat (el poate fi reperat și într-un limbaj figurat). Limitarea subclaselor nominale în funcție de verbele cu care se pot combina este o problemă de semantică, cu atît mai greu de rezolvat cu cît în limbajul expresiv — teoretic vorbind — orice combinație este posibilă în limitele gramaticalului și cîteodată chiar dincolo de ele [7]. Așadar, în principiu, orice verb care admite un

---

[2] *Morphologie historique du latin*, Paris, 1935, p. 127—128.

[3] Bernard Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962, p. 94—96. Van der Beke, *French Word Book*, New York, 1929. V. Garcia Hoz, *Vocabulario usuál, vocabulario comûn y vocabulario fundamental. Determinación y análisis de sus factores*, Madrid, 1953.

[4] *Co-occurrence and transformation in linguistic structure*, în „Language", 33, 1957 (vezi în special discuția în legătură cu pronumele personale care pierd proprietatea pro-morfemelor de a avea un antecedent § 2.6.1).

[5] Această proprietate îi permite lui B. Pottier să considere pronumele ca variante sintactice ale numelui, *op. cit.*, p. 75—80.

[6] Ch. C. Fries (*The structure of english, An Introduction to the construction of english sentences*, New York [1952] p. 120) delimitează clasele de nume prin corelația cu pronumele : *he* sau *it*.

[7] Un lanț ca *Ileana tuna și fulgera toată ziua*. . . apare ca perfect inteligibil pentru un romîn deși este rezultatul îmbinării unui nume propriu — *Ileana* — cu verbe impersonale ca *a tuna* și *a fulgera*.

subiect se poate însoți cu orice fel de substantiv, ca și cu orice fel de pronume. În afară de aceasta, sfera contextelor pronumelor nu se include ci se întretaie cu sfera contextelor numelui. Pronume ca *eu*, *tu*, *noi*, *voi* cer forme verbale care nu se pot combina cu substantive (comp. *Tu cîntai* — **Maria cîntai*). Pronumele interogativ-relative apar în contexte din care sînt excluse numele (comp. *Cine se scoală de dimineață ajunge departe* cu **Irina se scoală de dimineață ajunge departe*).

S-a relevat de asemenea faptul că pronumele exclud vecinătatea articolului [8]. Forme romînești ca *dînsul*, *altul*, *unul* nu sînt decît în aparență articulate. Din punctul de vedere al limbii romîne contemporane $/\text{-ul}/_1$[9], din *dînsul* nu poate fi considerat articol, deoarece nu are aceeași distribuție cu $/\text{-ul}/_2$ din combinațiile substantivale (*copilul*, *pomul* etc.). Aceeași observație se poate face și despre a_1 (din *dînsa*), $(e)le_1$ (din *dînsele*), i_1 (din *dînșii*) în comparație cu a_2 (din *casa*, *mama*), i_2 (din *pomii*) etc. Morfemele finale din *dînsul*, *dînsa*, *dînsele* nu pot fi înlocuite prin zero (comp. *Vorbește cu copilul* — *Vorbește cu un copil* — *Vorbește cu dînsul* dar nu **Vorbește cu* **un dîns**; comp. și *Îl vede pe copil din casă* — *Îl vede pe copilul din casă* cu *Îl vede pe dînsul din casă* dar nu **Îl vede pe* **dîns** *din casă*). Într-o situație asemănătoare se află și *-ul* din *altul* și *unul*. (Pentru *-ul* din *altul* comp. și lanțurile *Caută un altul*, **Caută un copilul*, **Caută un alt* — *Caută un copil*).

Se constată, așadar, că toate pronumele delimitate tradițional nu se combină cu articole hotărîte. Dar această trăsătură sintagmatică nu este suficientă pentru definirea pronumelor întrucît ea se regăsește și la alte părți de vorbire (verb, conjuncție, adverb, nume proprii).

1.1. În cele ce urmează ne propunem să deducem o definiție a pronumelui din comportarea în lanț a cuvintelor; altfel spus, să urmărim în ce măsură pronumele se comportă ca o c l a s ă c u p r o p r i e t ă ț i d i s t r i b u t i v e c o m u n e.

În consecință, se vor lua în considerare numai segmentele care pot fi considerate cuvinte, așadar cele care pot să apară între pauze, care pot forma singure un enunț. Formele conjuncte se vor clasa în rîndul formelor cuvîntului, în speță a pronumelor, numai dacă se dovedesc a fi variante ale formelor libere. Vom considera ca forme ale aceluiași cuvînt variantele care au în comun cel puțin baza (morfemul lexical).

Din cercetarea diverselor combinații sintagmatice posibile rezultă că există o serie de contexte în care pot să apară numai două din părțile de vorbire tradiționale și anume : substantive și pronume. Aceste contexte sînt formate dintr-o întrebare și un răspuns. Ele pot fi simbolizate și astfel (I) $\# \text{ In } + \text{ V}\uparrow\# \ldots \downarrow(\uparrow)\#$ [10]. Întrebarea conține un element interogativ (In), ca de pildă *cine*, *ce*, *cui*, *care*, *căror* (*a*). Elementul interogativ se definește ca acel cuvînt care nu poate să apară în context zero cu

---

[8] L. Hjelmslev, *La nature du pronom*, în TCLC, XII (1959), p. 193—195.

[9] Vezi astfel demonstrat faptul că morfemul final din *dînsul* nu este articol la V. Guțu-Romalo, *Unele valori ale articolului în limba romînă actuală*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, 1958, p. 367—368.

[10] In = element interogativ ; V = verb ; $\#$ = pauză ; $\uparrow$ = intonație interogativă ; $\downarrow$ = intonație enunțiativă ; | = pauză neutră (simbolizată grafic prin virgulă).

intonație enunțiativă-neemfatică (se poate spune *cine?* *ce?* sau *ce!?...* dar nu **cine*, **ce*). În contextele alese nu intră toate elementele interogative din limba romînă. Au fost lăsate la o parte formele *cît*, *cum*, *unde*, *cînd* deoarece în răspunsurile la întrebările care le conțin nu pot să apară substantive decît cel mult în cazul cînd sînt introduse printr-o prepoziție (*Unde pleci? — Acolo, În casă*; *Cîți pleacă? — Trei* dar nu *Cîți pleacă? — *Oameni*).

Răspunsul poate fi enunțiativ sau interogativ. De exemplu: *Cine spune? — El.* sau *Cine spune? — Cine? Eu.*

Pentru ilustrarea tipului de context I au fost considerate suficiente următoarele contexte:

a) *Cine (poate) spune?...(?)*
b) *Ce vezi?...(?)*
c) *Al (a, ai, ale) cui sînt? — Al...(?)*
d) *Cui dă?... (?)*
e) *Pe cine vede? — Pe...(?)*
f) *Care?...(?)*

Deoarece în limba romînă numele are flexiune cazuală a fost necesar să se utilizeze elemente interogative în diverse cazuri și nu numai la nominativ.

În contextul (a): *Cine (poate) spune?...(?)* pot să apară următoarele forme: *Maria*, *Ion* (diverse nume proprii), *copilul*, *mama* (diverse substantive), *eu*, *tu*, *noi*, *voi*, *el*, *ea*, *ei*, *ele*, *dînsul*, *dînsa*, *dînșii*, *dînsele*, *dumneaei*, *dumnealor*, *dumneavoastră*, *cutare*, *acela*, *aceea*, *aceia*, *acelea*, *acesta*, *aceștia*, *aceasta*, *acestea*, *celălalt*, *cealaltă*, *ceilalți*, *celelalte*, *toți*, *toate*, *mulți*, *multe*, *atîția*, *atîtea*, *cîțiva*, *cîteva*, *nimeni*, *altcineva*, *careva*, *cineva*, *fiecare*, *oricine*, *oricare*, *unul*, *unele*, *una*, *unii*, *altul*, *alta*, *alții*, *altele*, *același*, *vreunul* și *cine* (numai în răspunsuri neenunțiative).

În contextul (b): *Ce vezi?...(?)* pot să apară: *case*, *cerul*, (substantive comune articulate sau nu), *nimic*, *ceva*, *altceva*, și *ce* (numai în răspuns nonenunțiativ).

În contextul (c) *Al (a, ai, ale) cui sînt? — Al (a, ai, ale)...*(?) apar: *Ioanei*, *Mariei*, *femeii*, etc... *meu (mea, mei, mele) tău (ta, tale)*, *său (sa, săi, sale)*, *lui*, *ei*, *lor*, *nostru (noastră, noștri, noastre)*, *tăi*, *vostru (voastră, voștri, voastre)*, *cutăruia*, *aceluiași*, *vreunuia*, *dumnealui*, *dumnealor*, *dumitale*, *dumneavoastră*, *oricui*, *oricăruia*, *-ora*, *fiecăruia*, *-eia*, *fiecărora*, *fieștecui*, *cuiva*, *nimănui*, *aceluia (aceleia, acelora)*, *acestuia (acesteia, acestora)*, *celuilalt (celeilalte, celorlalți, celorlalte)*, *altuia*, *(alteia, altora)*, *unuia (uneia) unora*, *tuturor(a)*, *cîtorva*, *multora*, *puținora*, *atîtora*, *căruia*, *cui?* (în răspunsuri nonenunțiative).

În contextul (d): *Cui dă?...(?)* apar formele: *Mariei*, *Ioanei*, *copilei*, *fetiței* (nume comune și proprii), *mie*, *ție*, *lui*, *ei*, *sie(și)*, *nouă*, *vouă*, *lor*, *dînsului*, *dînsei*, *dumnealui*, *dumneaei*, *dumnealor*, *dumneavoastră*, *oricui*, *oricăruia*, *-eia*, *-ora*, *cuiva*, *fiecăruia*, *fiecăreia*, *fiecărora (fieștecui)*, *nimănui*, *aceluia*, *aceleia*, *acelora*, *acestuia*, *acesteia*, *acestora*, *celuilalt (celeilalte, celorlalți, celorlalte)*, *altuia*, *alteia*, *altora*, *unuia*, *uneia*, *unora*, *tuturor(a)*, *cîtorva*, *multora*, *puținora*, *cutărui(a)*, *aceluiași*, *vreunuia*, *atîtora* și *cui?* (în răspunsuri neenunțiative).

În contextul (e): *Pe cine vede? Pe*...(?) apar forme ca: *Maria, Ion, mama* (substantive), *mine, tine, sine, el, ea, ei, ele, noi, voi, dînsul, dînsa, dînșii, dînsele, dumneata, dumnealui, dumneaei, dumnealor, dumneavoastră, altul, alta, alții, altele, unul, una, unii, unele, oricine, fiecine, cutare, același, vreunul, fiecare, oricare, cineva, altcineva, nimeni, acela, aceea, aceia, acesta, aceasta, aceștia, acestea, celălalt, cealaltă, ceilalți, celelalte, acela, aceea, aceia, acelea, cîțiva, toți, toate, mulți, mult, -e, atîția (atîtea)* și *cine* (?).

În contextul (f): *Care vede?*...(?) pot să apară toate formele din contextul (a), în plus *care?* (numai în răspuns nonenunțiativ).

În baza contextului (I) # In + V↑#...↓(↑) #, putem delimita clasa de cuvinte *N*, pe care o numim *clasa numelor*. În această clasă intră o parte din pronumele tradiționale, substantive nearticulate și articulate, proprii și comune. După unele subiecte vorbitoare în aceste contexte ar intra și unele numerale, ca de pildă, *amîndoi*.

1.2. *Clasa numelor* poate fi împărțită în două mari categorii: una, formată din cuvintele care apar în contextul II # Da + ... # (unde Da = *acest, acești, această, aceste, acestui, acesteia, acestor*) sau în contextul III # ... + Db # (unde Db = *meu, mea, mei, mele, copilului, femeii*), este clasa substantivelor (S)[11]. Cealaltă, formată din cuvintele care pot să apară în contextul I dar nu pot să apară nici în contextul II, nici în contextul III, va fi considerată ca fiind clasa pronumelor (P_n).

1.2.1. Clasa P_n nu cuprinde o serie de cuvinte care sînt considerate pronume în gramatica tradițională, deoarece nu pot să apară în contextul I și anume: așa-zisele pronume de întărire, *însumi, însuși, însuți* etc. —, care nu apar decît împreună cu substantive sau pronume *oarecare, mult, puțin, cîtva*. *Oarecare* apare în contexte în care poate fi înlocuit numai printr-un adjectiv (*un om oarecare — un om înțelept — un om obișnuit*). În cazul unui context ca # *Cine vine*↑#...↓#, *oarecare* poate ocupa spațiul liber numai precedat de *un*, la fel cu adjectivele: *Cine vine? — Un oarecare*; *Cine vine? — Un deștept*.

Mult, puțin, cîtv(a), atît(a) nu apar în contextul I ci în contexte din care sînt excluse substantivele și admise numeralele:

Cît vrei? — *Mult*	*Cît timp?*	— *Mult timp*
„ „ — *Puțin*	„ „	— *Cîtva timp*
„ „ — *Atît(a)*	„ „	— *Puțin timp*
„ „ — *Tot*		

Formele *mulți, puțini, atîția, cîțiva*, pot să apară și în contextul I (cu valoare pronominală).

1.2.2. Formele legate (conjuncte) ale pronumelor personale se dovedesc variante ale formelor libere de la același caz [12]. Apar în distribuție complementară (Comp. *Dă*-**mi**, cu **Dă*-**mie**, **Mă** *vede*, cu **Pe mine vede*: *Îmi spune* **mie** cu **Îmi spune îmi*). Formele legate au morfeme comune cu formele libere și anume morfemele de persoană și caz. Această identi-

[11] Delimitarea clasei substantivului cu ajutorul contextelor II, III a fost făcută de Paula Diaconescu într-un articol pe care l-am consultat în manuscris.

[12] Reducerea formelor conjuncte ale pronumelui personal la invariante constituie obiectul unui alt studiu.

tate poate fi dovedită prin comportamentul distributiv, ca de altfel şi prin raporturile lor extralingvistice. De pildă, într-un enunţ ca *Eu mă bucur*, *mă* nu poate fi înlocuit cu *te*, *se* şi nici prin alt morfem personal, iar *eu* nu poate fi înlocuit nici prin *tu* nici prin *el*. După cum afirmă Zellig S. Harris, două clase de morfeme care pot să apară împreună într-un context din care sînt excluse altele conţin un component morfematic comun [13]. Rezultă că *mă* şi *eu* au un element morfematic identic. Acest element morfematic este dirijat de desinenţa verbului (cf. *Eu mă gîndesc* şi *Tu te gîndeşti* dar nu **Eu mă gîndeşti*), poate fi aşadar considerat ca morfem de persoană.

Din enunţul *Pe mine mă cheamă*, *pe mine...mă* pot fi înlocuite prin *tine...te*, *el...îl*, dar nu prin *mie...îmi*, *ţie...îţi*, *lui...îi* din pricină că *pe mine* şi *mă* au un component morfematic comun K_a, variabil în funcţie de caracterul tranzitiv sau intranzitiv al verbului vecin (cf. *Pe el îl văd*; *Lui îi* m e r g e *bine* dar nu **Pe el îl merge*), morfem de caz. *Mine* are acelaşi morfem de persoană M cu *mie*, formă independentă în sensul arătat mai sus (§ 1.1.), şi pot fi considerate ca forme ale aceluiaşi cuvînt în cazul în care socotim bază a pronumelui personal morfemul de persoană.

1.2.3. Reflexivul are forme diferite de cele ale personalului numai la persoana a treia. Prin procedeul folosit în § 1.2.2 se poate arăta că deşi diferite fonematic *el* şi *se* (*îşi*, *sieşi*, *sine*) au un component morfematic de persoană comun, în baza relaţiei obligatorii pe care o contractează în contexte de tipul *El îşi bate joc* (dar nu* *Eu îşi bat joc*,* *Tu îşi baţi joc)* sau *El se spală* (dar nu **Eu se spăl*, **Tu se speli* etc.).

Aceasta înseamnă că diferenţa dintre personale şi reflexive trebuie căutată în primul rînd în raportul dintre seria *se*, *sie* (şi), *sine*, *îşi* pe care o simbolizăm prin S şi seria *îl*, *îi*, *lui* (L).

În anumite contexte S şi L intră în variaţie liberă *(El se spală — El îl spală) El îşi spală — El îi spală*; *El spune — Se spune*.

În altele însă este admis numai L, de pildă după un verb imperativ *(Daţi-i(o)* ! dar nu **Daţi-şi(se)* !. În altele este admis numai S *(El îşi bate joc* dar nu *El îi bate joc*; *El se gîndeşte* dar nu **El îl gîndeşte)*.

Spre deosebire de L, S poate exprima emfaza cu ajutorul formei *sine* precedate şi de alte prepoziţii decît *pe (El îl laudă pe el — El se laudă pe sine*; *El se gîndeşte la sine*, *El îşi bate joc de sine*).

Aceasta înseamnă că L şi S sînt două unităţi distincte şi nu variante.

În toate contextele reflexivul se caracterizează prin faptul că cere aceeaşi persoană la grupul subiect-predicat *(El se spală* dar nu **Eu se spăl)*. Personalele pot să apară în schimb şi în contexte în care morfemul lor de persoană este diferit de cel al grupului N + V *(Eu îl spăl)*.

Simbolizăm aceste contexte prin (j) $N_1 + \ldots +_3 + V_1$.

Ocurenţele formelor personalului de persoana I, II, IV, V care apar în contexte unde se respectă condiţia identităţii morfemului de persoană ($N_1 + \ldots + 1 + V_1$) pot fi clasate ca elemente ale *grupului reflexiv*,

[13] *Methods in structural linguistics*, Chicago, 1960, ed. IV, § 17.3 : „if classes A and B occur together in certain utterances while A and C do not, we may say that A and B each contain or represent a morphemic component which is not represented by C".

dat fiind că ele apar și în contexte din care este exclus L dar admis S (*A mă gîndi* — *A se gîndi* — **A-l gîndi*).

1.2.4. Forme ca *meu, mea, mei, mele* etc... încadrate în gramatici ca pronume posesive se comportă ca genitive ale pronumelor personale. La persoana a treia, posesivele intră în variație liberă cu genitivul pronumelor personale, la celelalte persoane, pronumele posesive intră în distribuție complementară cu formele de genitiv ale pronumelor personale[14].

2. Din procedeul care a servit la stabilirea unităților care intră în clasa Pn se poate deduce o definiție a pronumelor ca o *clasă de cuvinte*. *Pronumele sînt acele cuvinte care apar cel puțin într-un context în care pot fi înlocuite numai și numai prin substantive și care exclud vecinătatea imediată a determinatelor noncalificative* (substantive în genitiv, adjective determinative).

Clasa pronumelor poate fi împărțită la rîndul ei în mai multe subclase în baza proprietăților distributive comune.

În clasificarea pronumelor nu se va opera cu formele cuvîntului ci cu invariante cuvinte. Reducerea formelor cuvîntului la cuvinte se va prezenta în lucrarea de față numai în cazurile (de omonimie) în care secvențe identice fonematic au distribuție diferită și trebuie considerate ca două cuvinte distincte și în cazul în care formele legate se dovedesc a fi variante ale formelor libere.

2.1. Unele dintre formele pronominale incluse în inventarul de mai sus pot să apară și în contexte din care sînt excluse substantivele dar admise alte clase de cuvinte.

Astfel *fiecare, oricare, orice, ceva, unii, tot, toți, mulți, puțini, cîțiva,* în cazul în care însoțesc substantive, pot să apară în contexte în care nu pot fi substituite decît prin adjective sau numerale.

De ex. (1) *Fiecare copil învață* ~ *Harnicul copil învață.*
Mi-a dat ceva bani ~ *Mi-a dat zece bani.*
Mi-a dat mulți bani ~ *Mi-a dat zece bani.*
— *Cîți bani ți-a dat?* — *Mulți. Puțini.*

Formele *acesta, acela, celălalt* apar de asemenea și în contexte din care sînt excluse substantivele :

De ex. (2) *Copilul acesta al Ioanei*
Copilul harnic al Ioanei
dar nu **Copilul mamei al Ioanei*

Forma *ce* apare în fața unui substantiv în contur intonațional exclamativ, întocmai ca adjectivele : *Ce băiat! Bun băiat!*

2.2. În analiza distributivă, ocurențele identice fonematic se grupează în două (mai multe) unități, dacă suma contéxtelor lor este egală cu suma contextelor în care intră două (mai multe) unități stabilite anterior [15].

În baza acestei reguli, ocurențele tuturor pronumelor care apar și în contexte caracteristice adjectivelor se împart în două unități :

[14] Vezi lucrarea noastră *Există pronume posesive în limba romînă contemporană?* (sub tipar), în *SCL* XV (1964), fasc. 3.

[15] Vezi Zellig S. Harris, *Methods in structural linguistics*, Chicago, 1960, § 13.4.

(1) cele care se pot substitui prin nume, *pronume propriu-zise* (vezi enunțurile a, b, c, d, e, f de mai sus) și (2) cele care se pot substitui prin adjective (*adjectivele determinative*) [16].

Ca pronume, *tot* și *toți* nu pot fi considerate ca forme ale aceluiași cuvînt pentru că nu conțin nici măcar un segment morfematic identic : segmentul tot_1 din *tot* este parțial identic din punct de vedere fonematic cu tot_2 din *toți*, dar nu are distribuție similară. Tot_2 poate să apară în contextul Ia *(Cine aleargă? — Toți)* în timp ce tot_1 nu (compară și enunțurile *Vede tot* cu **Vede toți* și cu **Vede tot*). În consecință, segmentele tot_1 și tot_2 nu pot fi grupate ca variante ale aceluiași morfem. *Tot* și *toți (toate)* sînt două cuvinte diferite deoarece nu au nici măcar un morfem identic. În planul semantic, *tot* diferă de *toți* prin valoarea sa neutrală.

2.3. Ocurențele *cine, care, ce* nu pot fi împărțite în două serii : una a relativelor și una a interogativelor, pentru că o asemenea scindare are la bază două criterii diferite : unul semantic („interogația"), altul sintactic.

S-ar putea vorbi de o serie relativă, formată din *care, ce* cu valoare de conjuncție — cu rol de a introduce o propoziție — (de fapt un Vi), și de o serie nerelativă *(Care-i acolo? Ce ai? Cine vine? Cine vrea)*. Diferența dintre cele două serii este dată de poziția elementului în lanțul vorbirii și de aceea nu credem că putem vorbi de două categorii de pronume — unele relative, altele nerelative ci numai de capacitatea formelor *care, ce* de a introduce propoziții (și nu numai subordonate ci și subiective).

Din punct de vedere semantic se poate vorbi de *cine, ce, care* cu valoare interogativă *(Cine vine? Spune-mi ce vrei)* și de *cine, ce, care,* fără valoare interogativă *(Cine dorește? —* **Cine** *poate.)*.

În contextele $\#\ldots\#, \#\ldots + S(P_n)\#$, *care, ce* selectează totdeauna contur intonațional neenunțiativ *(care,* numai contur interogativ : *Care? Care carte?* ; *ce,* fie contur interogativ, fie exclamativ : *Ce !... Ce carte ! ... Ce?*). În contextele $\#\ldots + \text{Vi} + \text{Vi}\#$ (în care V_i = verb la indicativ) sau $S + \ldots + \text{Vi}$, *care, ce,* exclud interogația : *Ce trebuie să se întîmple se va întîmpla... Care dorește poate merge... Cartea (pe) care (ți-)am dat(-o) stă (pe masă)* ; *Vorba ce (mi-)ai spus (aseară) (m)-a durut.*

În contextul : $\#\ldots + \text{V}\#$, *care* și *ce* pot să apară fie cu intonație enunțiativă fie cu intonație interogativă (comp. *Ce face? — Ce vrea*; *Care vine? — Care vrea)*.

Acest comportament distribuțional relevă faptul că segmentele *(ce), (care)* și intonația interogativă nu sînt elemente interdependente. Interogația poate să apară și cu *cine,* și cu *ce,* și cu *care,* și cu alte cuvinte *(El?... Noi?...)* iar *ce, care* pot să apară în cel puțin un context fie fără intonație interogativă, fie cu intonație interogativă. Diferența semantică dintre „interogație" și „noninterogație" se manifestă în planul expresiei prin distribuția contrastivă a celor două intonații. Combinațiile intonaționale cu segmentele *ce, care* constituie tocmai contextele specifice, diferențiative pentru fiecare dintre cele două categorii de intonații ;

[16] Considerăm că în această fază a analizei a fost delimitată nu numai mulțimea substantivelor ci și cea a adjectivelor (calificative).

ce, *care* (ca și *cine* de altfel) oferă contexte în care fie **interogația**, fie noninterogația este selectată. Așadar diferența dintre *ce*, *care* **interogative** și *care*, *ce* noninterogative este dată de conturul intonațional. După *verba dicendi*, opoziția „interogație" ~ „noninterogație" se suspendă : semantic, apare totdeauna „interogația", indiferent de intonație (comp. *Spune cine vine* cu *Spune : — Cine vine?*).

2.4. În cadrul împărțirii pronumelor în clase s-au evitat contextele caracteristice adjectivelor determinative (# ... + S# ; #S+ ... + *al* + *S*#) și cele ambigui, adică cele în care pot să apară atît adjective cît și pronume (comp. *omul acesta*, *omul acestuia*; *i-am dat femeii aceleia*). De altfel, contextul # S+ ... # este comun tuturor pronumelor (formele de genitiv) așa încît el nu poate constitui o trăsătură relevantă definitorie pentru o anumită clasă.

3. Clasele au fost stabilite mai întîi în baza contextelor în care apar simboluri pentru clase de cuvinte și apoi a celor în care apar și forme ale unui singur cuvînt (co-ocurențele individuale) și anume :

(a) $\# \ldots + V_i + V_i \#$, în care V_i = verb la indicativ.
(b) $\# \ldots \downarrow \#$
(c) $\# \ldots + V \#$
(d) $\# \ldots + P + S\#$, în care P = prepoziție.
(e) $\# \ldots + A \#$, în care A = adjectiv.
(f) $\# A_i + S + V\uparrow \# \ldots \downarrow (\uparrow) \#$, în care A_i = adjectiv interogativ (*care*, *ce*).
(k) $\# \ldots + V$sg și pl.$\#$; (j) $\# N_1 + \ldots +_3 + V_1 \#$.

Mulțimile : substantiv (S), adjectiv (A), verb (V), prepoziție (P) s-au luat ca date deoarece s-a considerat că, în momentul subgrupării membrilor unei clase reprezentînd o parte de vorbire, este normal ca toate părțile de vorbire să fie delimitate.

În alegerea ordinii în care contextele de mai sus au fost luate drept criteriu de clasificare s-a ținut seama de gradul de independență al părții de vorbire respective. De aceea s-au luat în considerare mai întîi legăturile cu verbul și apoi cu prepoziția și substantivul, cu adjectivul ș.a.m.d.

3.1. În contextul (a) ... + V_i + V_i pot să apară următoarele pronume : *oricine, orice, oricare, cine, ce, care*.

Ex. (1) *Oricine dorește merge (cu mine)* sau *Merge (cu mine) oricine dorește.*

(2) *Orice spui merge* sau *Merge orice spui.*

(3) *Oricare dorește merge (cu mine)* sau *Merge (cu mine) oricare dorește.*

(4) *Cine se scoală (de dimineață) ajunge (departe).*

(5) *Ce trebuie (să se întîmple) se întîmplă.*
Vei avea **ce** *dorești.*

(6) *Care dorește merge, care nu dorește nu merge.*

Dat fiind că pronumele enumerate mai sus pot introduce o propoziție le vom numi *propoziționale*. Celelalte, care nu pot introduce o propoziție intră în categoria *nepropoziționalelor*.

3.2. Propoziționalele se împart în două categorii după cum pot sau nu să apară în contextul (b) $\#\ldots\downarrow\#$, adică fără verb, în contur intonațional enunțiativ.

Propoziționalele *oricare, oricine, orice* pot fi numite *enunțiative* deoarece pot intra în contextul (b).

De ex. *Cine vrea? Oricine. Cine spune? Oricare. Ce dorești? — Orice*).

Cine, care, ce formează grupul neenunțiativ deoarece nu pot să apară fără verb în contur intonațional neenunțiativ. *(Ce? Cine? Care?* sau *Ce?!...)*.

Toate nepropoziționalele sînt enunțiative.

3.3. *Nimic, nici unul* și *nimeni* se disting de celelalte pronume prin faptul că cer totdeauna forma negativă a verbului. Nu pot să apară în context fără negație (vezi contextul (c) $\#\ldots+V\#$).

3.4. Pronumele care intră în contextul (d)$\ldots+P+S$ pot fi numite *determinabile*. Acestea sînt pro-substantivele nepropoziționale *acesta, acela, celălalt, același, unul, vreunul, altul, cineva, fiecare, ceva,* tot_1, $toți_2$, *puțini, mulți, atîția, cîțiva* și toate propoziționalele.

Ex. *Cineva dintre noi... Cineva de gheață... Oricine dintre ei, Orice pe lume, Cine dintre voi? Care dintre voi? Ceva de aur... Unul dintre noi... Tot din casă... Aceea din raft, Aceea de aur (Care carte vrei? —); Acesta din casă...; Fiecare dintre noi ...* (E) *același cu tine* etc. ...

Pronumele *eu, tu, noi, voi, el, ea, ei, ele, dumneata, dumnealui, dînsul, dumneavoastră, cutare (amîndoi)*, sînt nedeterminabile, nu pot fi legate la dreapta de o prepoziție urmată de un substantiv.

Din punctul de vedere al distribuției diferența dintre pronumele personale și cele de politețe se poate stabili numai la nivelul morfemelor, în baza raporturilor cu morfemele de număr ale predicatului. Astfel, *dumneavoastră* intră în raport de c o m b i n a r e cu morfemul de număr al numelui predicativ (comp. *Dumneavoastră sînteți bun, Dumneavoastră sînteți buni*), în timp ce toate celelalte pronume intră în raport de determinare (de selecție) cu morfemul de număr al numelui predicativ *(El este bun, dumnealui este bun,* dar *Ei sînt buni*).

Cutare se izolează din grupa nedeterminabilelor prin posibilitatea de a se construi la dativ-genitiv prin *lui* (în vorbirea familiară : *cartea lui cutare, i-am spus lui cutare*). Se apropie în acest fel de numele proprii.

Amîndoi (eventual și alte numerale) se izolează ca pronume cantitativ prin posibilitatea de a fi introdus la dativ prin *la (le-am spus la amîndoi — amîndurora)*.

3.5. Pronumele nepropoziționale determinabile se pot împărți în două grupe după cum pot sau nu pot fi legate la dreapta de un adjectiv (vezi contextul (e)$\#\ldots+A\#$).

Pot fi legate de un adjectiv următoarele : *unul (Cine ți-a spus asta?) — Unul deștept, unul cuminte), cineva (cine vine? — Cineva cuminte, Cineva deștept)*; *nimic (Ce se aude? Nimic nou, bun)*; *ceva (Ce-mi dai? — Ceva bun)*; *acela (Ce carte vrei — Aceea roșie)*; *acesta (Care creion vrei? — Acesta roșu), vreunul (deștept)*. Ele formează grupa pronumelor *adjectivabile*.

Tot, *fiecare*, *puțini*, *toți*, *cîțiva*, *atîția*, *altul*, *același*, *celălalt*, *altcineva*, *altceva*, nu pot să apară în contextul (e).

3.6. Adjectivabilele se împart în (a) *definite*, care pot să apară în contextul (f) #Ai + ... + S + V ↑ #... ↓ # : *acesta*, *acela* (*Ce carte vrei?* — *Aceasta*; *Ce carte vrei?* — *Aceea*), și *nedefinite*, care nu pot să apară în contextul (f) : *ceva*, *cineva*, *careva*, *unul*, *vreunul*.

3.7. Grupa adjectivabilelor nedefinite se poate împărți în baza contextului K... + Vsg. sau pl. în : *unul*, *vreunul*, pe de o parte (care pot intra în contextul K) și *ceva*, *cineva*, *careva* (care sînt excluse din combinațiile cu verbe la plural). În același mod grupa neadjectivabilelor nedefinite se poate subdivide în : *altul*, *celălalt*, *cestălalt*, *același* (care se pot combina fie cu singularul, fie cu pluralul verbelor predicate sau al numelor predicative) — *necantitative* — și *cantitative* : *fiecare*, *tot*, *toți*, *mulți*, *puțini*, *atîția*, *cîțiva*, *altceva*, *altcineva*, care selectează fie morfeme de plural, fie de singular la predicat (verb și nume predicativ).

De aici înainte diviziunea grupului pronominal poate continua numai în baza co-ocurențelor individuale.

3.8. Unele dintre pronumele nedefinite se pot combina cu adjectivabilele într-un context de tipul (g) : #Pd + Vi/#... *nu* #(în care Pd = Pronume adjectivabil).

De exemplu : *Unul cîntă, altul nu*
Acesta cîntă, celălat nu
Acela cîntă, celălalt nu.

Ele formează grupa *alternativelor*.

Nealternativele sînt : *fiecare*, *același*, *tot*, *altceva*, *altcineva*, *toți*, *atîția*, *puțini*, *mulți*, *cîțiva*.

3.9. Grupa nedefinitelor se poate împărți în *adversative* (cele care se pot lega la dreapta cu *decît* + V, în contextul (h) # V + ... + *decît* + V#) : *altul* (*Vine alta decît cea pe care o așteptam*), *altceva* (*Este altceva decît crezi*), *altcineva* (*Pleacă altcineva decît crezi*), și *nonadversative* : *fiecare*, tot_1, $toți_2$, *puțini*, *mulți*, *cîțiva* etc. care nu pot să intre în contextul (h).

3.10. Propoziționalele enunțiative și neenunțiative, nepropoziționalele negative și nedefinite se pot scinda în două după cum pot sau nu să apară în contextul (l)#*Pe cine* + V_t↑# Pe + ...#.

Cele care nu pot intra în contextul (l) formează grupul *inanimatelor* : *orice*, *ce*, *ceva*, *nimic*, *tot*, *altceva*.

Celelalte care pot intra în contextul (l) formează grupul *animatelor* (din punct de vedere semantic acestea pot fi și personale și impersonale).

Clasificarea de mai sus poate fi reprezentată prin schema din tabloul de mai jos (vezi p. 192).

3.11. Diviziunea grupului pronominal poate fi oprită aici dat fiind că vecinătățile luate în considerare scot în evidență trăsăturile cele mai interesante ale sistemului pronominal romînesc.

Clasele a, b, c, d, e, i, k, j sînt obținute cu ajutorul unor contexte formate din clase de cuvinte și clase de morfeme. Începînd cu contextul g, analiza se plasează la nivelul cuvintelor concrete, al co-ocurențelor individuale. Faptul este semnificativ.

La nivelul claselor de cuvinte nu apare relația dintre *acesta*, *acela* pe de o parte, și *altul*, *celălalt*, pe de altă parte. *Celălalt* se grupează în orice caz împreună cu *altul* și nu cu *acesta*, *acela*. Distincția dintre im-

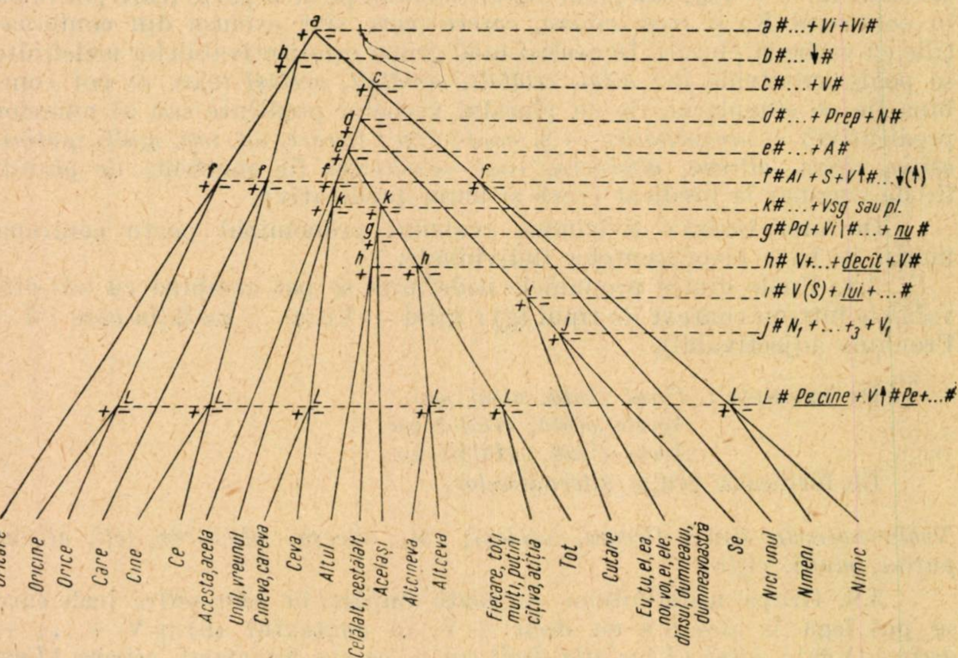

Fig. 1

personale și neimpersonale se remarcă de asemenea numai la nivelul co-ocurențelor individuale.

3.12. La nivelul co-ocurențelor individuale analiza trăsăturilor distributive poate continua pînă cînd se ajunge la unități — invariante.

Astfel, *acesta* se distinge de *acela* prin faptul că se poate combina în contextul (g) și cu *celălalt* și *cestălalt* (*Acesta merge*, *cestălalt nu*, *Acesta merge*, *celălalt nu*) și prin faptul că poate preceda secvența *de aici* (*acesta de aici*), în timp ce *acela* nu se poate combina decît cu *celălalt* (*Acela merge*, *celălalt nu*, **Acela merge*, *cestălalt nu*) și nici cu secvența *de aici* (**Acela de aici*).

Unul se deosebește de *vreunul* prin faptul că poate intra în contextul (g) în combinație cu *altul* (*Unul merge*, *altul nu*).

Cineva și *careva* se deosebesc prin poziția față de verb (se poate spune neemfatic *Vine careva* dar nu **Careva vine*; comp. *Vine cineva* și *Cineva vine astăzi*, *altcineva vine mîine*).

Din grupul {*fiecare, toţi, mulţi, puţini, cîţiva*}, *fiecare* se izolează datorită posibilităţilor de a se lega de *în parte*. (*Fiecare în parte* dar nu **Toţi în parte*, **Mulţi în parte* etc. . . .) *Mulţi, puţini, cîţiva* pot fi legaţi de prepoziţia *dintre* ca partitive (*Mulţi dintre ei, puţini dintre ei, cîţiva dintre ei*) în timp ce *toţi* nu poate să apară în vecinătatea prepoziţiei *dintre*.

Mulţi şi *puţini* se pot lega la stînga de adverbul *mai* şi la dreapta de propoziţia *decît* (*Au venit mai mulţi decît ne aşteptam*) în timp ce *cîţiva* exclude vecinătatea *mai*... *decît*.

Diferenţa dintre *care* şi *cine*, *oricare* şi *oricine* poate fi relevată cu ajutorul contextului (f) : *Care carte vrei*? —*Oricare*. *Care copil doarme*? — *Care*? *Niciunul* (Vezi lanţurile nemarcate : **Care copil doarme*? —*Cine*?, **Care copil doarme*? — *Oricine*).

Concluzii. Din punct de vedere contextual, diferenţa dintre pronume şi substantive nu apare decît la nivelul formelor cuvîntului (nume în genitiv) şi nu al claselor de cuvinte.

Clasele de pronume stabilite mai sus cu ajutorul vecinătăţilor corespunde în mare măsură categoriilor de pronume delimitate cu ajutorul raporturilor extralingvistice.

Cele mai bine constituite în clase de cuvinte reunite prin trăsături distributive sînt pronumele personale şi pronumele interogative.

Diferenţa dintre pronumele personale şi cele de politeţe se relevă numai în planul co-ocurenţelor morfematice şi nu al claselor de cuvinte.

Trăsătura distribuţională „animat" (vezi contextul 1) nu are caracter pertinent pentru pronumele personale în totalitatea lor. Faptul este explicabil : prin încadrarea lui *ille* ca pronume *personal*, acestea pot fi atît personale cît şi nepersonale, pot relua atît nume de fiinţe cît şi de lucruri.

Ca pronume, *celălalt* se grupează alături de *altul*, ca alternant cu *acesta* şi *acela*. Relaţia paradigmatică faţă de *altul* şi cea sintagmatică faţă de *acela* explică procedeul de formare al cuvîntului din *cel (acela)* şi (*ăl*) *alt*.

Oricine, oricare, orice se grupează ca propoziţionale împreună cu *cine, care, ce*. *Ori* — apare ca un element care transpune în plan enunţiativ interogativele *cine, care, ce*. Contextul minimal în care *ce, cine, care* pot să apară cu intonaţie enunţiativă este # . . . + V # (*Cine vine*? — *Cine vrea*). *Ori*, la origine verb, devine cu timpul indice enunţiativ şi se contopeşte cu interogativul.

Aceeaşi observaţie se poate face şi în legătură cu *cineva, careva, cîtva*, cu singura deosebire că *va* exclude funcţia propoziţională.

1 noiembrie 1963

DESCRIERE STRUCTURALĂ A FLEXIUNII VERBALE ROMÎNEȘTI

DE

VALERIA GUȚU-ROMALO

I

0. *Introducere*. În morfologia limbii romîne, un loc deosebit de important ocupă, datorită bogăției și complexității paradigmei sale, *verbul*. Flexiunea verbală, considerată în ansamblu sau sub diverse aspecte particulare, a constituit obiectul a numeroase studii. Dintre cele mai recente, se impune în primul rînd monumentala monografie în două volume a cunoscutului romanist și romînist Alf Lombard „*Le verbe roumain*" (Lund, 1954). În această bogată și foarte cuprinzătoare cercetare punctul de vedere istoric se împletește cu cel descriptiv : autorul descrie flexiunea și explică totodată prin numeroase și aprofundate incursiuni în diacronie variatele particularități ale flexiunii romînești. Diacronia este introdusă în descrierea din *Le verbe roumain* nu numai prin partea explicativă, ci și prin elementele incluse în cercetare, care are în vedere un număr foarte mare de verbe aparținînd la diverse epoci și la diverse stiluri ale limbii romîne.

Perspectiva diacronică se întrepătrunde cu cea sincronică (deși în mai mică măsură) și în capitolele consacrate verbului din *Gramatica limbii romîne* a Academiei R.P.R. (1954) și din *Limba romînă contemporană* (1956) a acad. Iorgu Iordan. Implicațiile istorice apar în aceste lucrări fie în explicațiile situației actuale, fie în interpretarea lingvistică a faptelor : modul de analiză și diversele clasificări sînt adeseori preluate fără o prealabilă examinare critică din lucrările gramaticale mai vechi. În *Limba romînă contemporană* sînt semnalate unele inadvertențe ale descrierilor tradiționale [1], fără a se trece însă la o reconsiderare critică de ansamblu.

---

[1] Cf. de ex., discuția clasificării în conjugări a verbelor, p. 435—436.

Se deosebește net de toate lucrările anterioare studiul acad. Gr. Moisil *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba romînă*, publicat în SCL XI, 1960, nr. 1, p. 7–25, în care descrierea paradigmei verbale romînești, avînd în vedere scopul precis căruia îi este destinată, se face pe cu totul alte baze și ajunge, cum este și firesc, la rezultate diferite, din multe puncte de vedere, de cele ale cercetărilor anterioare. Studiul acad. Gr. Moisil se bazează pe examinarea sistematică și amănunțită, în coordonatele impuse de exigențele traducerii mecanice, a unui număr foarte mare (6000) de verbe, ceea ce duce la stabilirea unor clase care se deosebesc — și ca număr și sub aspectul caracteristicilor pe baza cărora se delimitează — de clasele menționate de obicei. Rezultatele la care ajunge această cercetare reflectă mai fidel flexiunea verbului romînesc decît lucrările anterioare și sînt foarte interesante și utile nu numai pentru traducerea mecanică, ci și pentru lingvistică.

Lista de 6000 de verbe utilizată de Gr. Moisil cuprinde, urmînd *Dicționarul limbii romîne moderne*, pe lîngă verbele din limba literară actuală și destul de multe elemente arhaice sau regionale menționate de acest dicționar. Ca atare și în această cercetare, ca și în cele anterioare, nu se are în vedere un anumit sistem clar delimitat : materialul aparține unor sisteme lingvistice diferite, ceea ce poate duce eventual la o descriere deformată a sistemului.

0.1. Cercetarea de față își propune, ca obiectiv final, *descrierea structurală* a flexiunii verbale romînești, urmărește deci să pună în evidență structura acestui subsistem pe baza relațiilor și a corelațiilor care se stabilesc între elementele lui. Ca orice studiu structural vizînd sistemul, cercetarea își limitează foarte strict domeniul : are în vedere *faptele limbii literare actuale*, este deci o descriere sincronică a unui aspect al limbii romîne, cel literar, normat. Dezideratul sincroniei se manifestă în selectarea materialului și în modul de prezentare. Inventarul de verbe și de forme avut în vedere n u cuprinde elemente neliterare : arhaice, dialectale, chiar populare, iar prezentarea este d e s c r i p t i v ă, evitînd explicațiile care introduc întotdeauna, în mod inevitabil, considerente diacronice în discuție.

Diacronia este prezentă numai în cazurile în care sistemul actual ca atare o impune : raportul de variație liberă, care nu poate fi decît arbitrar exclus dintr-un studiu descriptiv sincronic, reprezintă diacronia în sincronie și ca urmare considerațiile referitoare la elementele între care se stabilește un asemenea raport au inevitabil, adeseori, implicații diacronice.

0.1.1. *Lista de verbe.* Cercetarea are în vedere faptele furnizate de un *inventar finit* și *nu prea larg* de verbe. Inventarul a fost alcătuit avînd în vedere lista de cuvinte stabilită de acad. Al. Graur în *Încercare asupra fondului principal de cuvinte* și listele de frecvență stabilite de V. Șuteu în *Observații asupra frecvenței în operele unor scriitori romîni* (SCL X, 1959, nr. 3, p. 426 urm.) și de Gh. Bolocan în *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii romîne literare* (SCL XII, 1961, nr. 1, p. 44–56).

S-au inclus în inventar aproape toate verbele din fondul principal (au fost eliminate cîteva considerate neliterare) și verbele care apar

în plus în celelalte două liste. S-au adăugat în acest mod mai ales neologisme.

Deoarece a fost stabilit pe baza unor liste care au în vedere frecvența cuvintelor (criteriul frecvenței este implicat indirect și în lucrarea acad. Al. Graur), inventarul cuprinde verbele cele mai mult folosite din limba literară actuală.

Frecvența ca atare nu este pertinentă din punctul de vedere al cercetării de față. Am considerat însă că descrierea bazată pe un asemenea inventar are cele mai multe șanse să cuprindă flexiunea verbală în toată diversitatea ei, deoarece : pe de o parte, dintre verbele cu mare frecvență și importanță foarte multe aparțin fondului vechi al limbii, iar verbele vechi prezintă de obicei (și constatarea aceasta se verifică și în lucrarea de față) cele mai multe variații în paradigmă, iar pe de altă parte, printre verbele frecvente se numără și destul de multe neologisme, care datorită istoriei lor recente în limbă pot prezenta particularități paradigmatice care să le deosebească măcar în oarecare măsură de verbele vechi.

Aceste considerente îndreptățesc presupunerea că, pornind de la o listă care cuprinde verbele cu frecvență mare, cercetarea are posibilitatea de a înregistra un *maximum de tipuri* și că deci eventuala adăugare de alte verbe decît cele din lista stabilită nu ar duce decît la o îmbogățire a unora din clasele de verbe caracterizate prin tipurile de paradigmă stabilite deja și nu la mărirea numărului claselor, sau, în ipoteza în care totuși s-ar adăuga un tip sau mai multe, acestea ar fi proprii unui număr foarte restrîns de verbe sau ar fi reprezentate prin verbe proprii unui domeniu restrîns.

S-a utilizat un inventar finit din dorința de a evita observațiile *întîmplătoare*. Limitarea inventarului a permis examinarea paradigmei fiecărui verb în parte avînd în vedere numeroasele aspecte ale morfologiei verbului romînesc. S-a asigurat astfel caracterul complet și sistematic al faptelor pe care se bazează descrierea.

Compararea cu descrierile existente [12], [5], [9], [13] a arătat că inventarul pe care l-am avut în vedere oferea material ilustrativ pentru toate situațiile distincte privind limba literară actuală, înregistrate în aceste lucrări, și deci că presupunerea inițială în privința avantajelor de a pleca de la o asemenea listă era justificată.

O verificare mai aprofundată a acestei ipoteze de lucru necesită examinarea, pe baza tipurilor stabilite, a tuturor verbelor limbii literare actuale, verificare dificil de efectuat din pricina lipsei unei baze preliminare. O listă cuprinzînd toate verbele limbii literare actuale este foarte greu de făcut, deoarece DLRM înregistrează mai ales cuvintele din textele beletristice ale sec. al XIX-lea și al XX-lea, incluzînd multe elemente arhaice sau dialectale din punctul de vedere al limbii literare, dar nu cuprinde mulți termeni tehnici foarte uzuali azi în stilul științific. Aceste neajunsuri apar cu evidență din examinarea listelor de verbe menționate în lucrarea acad. Moisil. Așa, de ex., din cele 22 de verbe în -*î* menționate la pag. 13, 10 au un caracter clar neliterar sau neactual (cf. *a borî*, *a cotărî*, *a dîrî*, *a ponorî* etc.). Selectarea elementelor aparținînd limbii literare actuale nu este facilitată nici de *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*

(1960), care menționează de asemenea, fiind alcătuit pe baza DLRM, cuvinte care depășesc limitele acestui sistem.

0.1.2. *Formele* diferitelor verbe cuprinse în descriere ca aparținînd limbii literare sînt cele proprii idiolectului autoarei și cele indicate în lucrările cu caracter normativ: *Gramatica limbii romîne* a Academiei R.P.R. (1954), DLRM și *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* (1960).

0.1.3. Descrierea are în vedere flexiunea verbală indicată de obicei prin termenul de d i a t e z ă a c t i v ă, care are un caracter morfologic clar și pe care se bazează d i a t e z a r e f l e x i v ă și d i a t e z a p a s i v ă, ușor deductibile din diateza activă.

0.1.3.1. Paradigma astfel circumscrisă cuprinde forme sintetice și forme „analitice", reprezentate prin grupuri de elemente în care este inclusă, în mod obligatoriu, o formă verbală sintetică. Aceste forme „analitice" se caracterizează față de cele sintetice — reprezentate printr-un lanț de morfeme care se succed într-o ordine fixă și care nu permit nici un fel de intercalare în cadrul acestui lanț — printr-o mai mare libertate a elementelor componente: „forme analitice" sînt grupări disociabile de elemente caracterizate fie printr-o mai mare sau mai mică capacitate de permutare a elementelor în cadrul grupului, fie prin faptul că admit intercalarea unei serii mai largi sau mai restrînse de elemente străine între componentele grupului.

Dintre numeroasele grupări de elemente în care apare o formă verbală sintetică am considerat ca aparținînd paradigmei verbale numai pe acelea care cuprind pe lîngă forma verbală sintetică un element auxiliar strict caracterizat prin particularități de expresie sau de distribuție, sau grupurile care manifestă o reducere a posibilităților de disociere prin permutare sau intercalare a elementelor componente. Aceste grupări le-am numit, pentru a le distinge de celelalte grupări f o r m e c u a f i x m o b i l [2].

0.1.3.2. Dintre formele sintetice, o poziție ambiguă sub aspectul calității lor verbale, au așa-numitele moduri nepersonale [3]. Am considerat ca aparținînd paradigmei verbale *infinitivul*, *gerunziul*, *participiul* și *supinul*, deoarece aceste forme prezintă toate sau măcar o parte din posibilitățile de combinare sintagmatică pe care le cunosc formele personale [4]. De altfel formele de *participiu* și *infinitiv* apar în diverse forme analitice incluse în paradigma verbală, *supinul* nu pune din punct de vedere morfologic nici o problemă în plus (dacă facem abstracție de distribuție) față de participiu, iar *gerunziul* reprezintă dintre aceste „moduri nepersonale" forma în care caracterul verbal se manifestă mai net și deci forma a cărei apartenență la paradigma verbală a fost cel mai puțin discutată.

În virtutea criteriului sintagmatic menționat mai înainte, am considerat exterioare paradigmei verbale forme în care apar radicale comune cu cele înregistrate în diversele paradigme verbale, dar care au alte carac-

---

[2] Cf. V. Guțu-Romalo, *Forme verbale compuse*, în SCL XI, 1960, nr. 1, p. 195.

[3] Cf. [5, vol. I, p. 315 urm.], [9, p. 416] și M. Caragiu-Marioțeanu, *Moduri nepersonale*, SCL XIII, 1962, nr. 1, p. 29–45.

[4] Cf. V. Guțu-Romalo, *Un procedeu distribuțional de delimitare a paradigmelor*, SCL XV, 1964, nr. 1, p. 66 și urm.

teristici sintagmatice, cum sînt : aşa-numitul infinitiv lung, supinul substantivat şi formaţiile în *-tor* rataşate uneori paradigmei verbale.

0.2. Orice cercetare a flexiunii unei părţi de vorbire presupune ca premisă necesară axioma că formele cuprinse în paradigmă sînt reprezentate prin lanţuri de unităţi fonemice a căror extensiune variază de la un verb la altul şi de la o formă la alta şi în care unităţile fonemice se organizează în structuri morfemice. În virtutea acestei structurări orice formă aparţinînd unei paradigme poate fi supusă unei analize în constituenţi imediaţi şi ca atare orice formă poate fi divizată în cel puţin două părţi : flexiunea este incompatibilă cu formaţiile indivizibile, reprezentate în plan morfologic printr-un singur element.

0.2.1. Orice lanţ fonematic reprezentînd o formă care aparţine unei paradigme verbale poate fi analizat în plan morfematic, analiza realizîndu-se în una sau mai multe etape în funcţie de numărul unităţilor morfematice înglobate în structura formei respective. Orice secvenţă fonematică reprezentînd o formă verbală se separă de la bun început în două unităţi, care pot fi la rîndul lor divizibile sau indivizibile. În primul caz, analiza poate fi efectuată în continuare asupra fiecărei din cele două unităţi pînă se ajunge la unităţi indivizibile în plan morfematic. În al doilea caz, analiza se reduce la o singură etapă.

Cele două unităţi rezultate din prima analiză, posibilă (şi ca atare generală) în cazul oricărei forme aparţinînd unei paradigme, le indicăm generic prin termenii *radical* şi *flectiv*.

0.2.2. Radicalul reprezintă acea parte a secvenţei fonice a cărei ocurenţă concretă este obligatorie pentru orice formă verbală. *Radicalul nu poate fi niciodată reprezentat printr-un şir fonemic vid, ceea ce înseamnă în termeni morfematici că nu admite o realizare zero.*

Această caracteristică apropie radicalul de morfemele independente care, nici ca unităţi individuale şi nici dacă le considerăm ca clasă, nu admit comutarea cu zero.

Radicalul nu poate fi însă identificat cu morfemul independent, pentru că radicalul poate fi reprezentat printr-o unitate *divizibilă*, printr-un grup de elemente morfematice (indivizibile), pe cînd morfemul independent este, prin calitatea lui de morfem [5] o unitate minimă, deci indivizibilă.

Orice radical presupune însă în mod necesar un morfem independent : cînd radicalul este reprezentat printr-o unitate morfematică indivizibilă, radicalul coincide cu morfemul independent, iar cînd radicalul este reprezentat printr-un grup de elemente morfematice, unul din aceste elemente este morfem independent. Analiza unei forme ca *aram (ar-am)* duce la un radical /ar/ care coincide cu morfemul independent, pe cînd în structura formei *împărţeam* radicalul este reprezentat printr-o unitate divizibilă în /îm-/ şi /-părţ-/, dintre care ultimul element morfematic este un morfem independent.

[5] Avem în vedere definiţia curentă a morfemului în cercetările descriptiviste : unitate minimă de expresie asociată unei unităţi de conţinut — cf. de ex., [4, Cap. 4, par. 9].

În orice caz, morfemul independent ocurent într-o formă verbală este inclus în radical. Putem defini deci *radicalul* ca fiind acea *unitate* rezultată din prima analiză efectuată asupra unei forme aparţinînd unei paradigme, care cuprinde morfemul independent. Proprietatea radicalului menţionată la început, aceea de a nu putea fi niciodată reprezentat printr-un şir fonemic vid, este o consecinţă a faptului că presupune în mod necesar un morfem independent, a cărui principală caracteristică este aceea că nu admite niciodată o realizare zero.

Notă. Acordînd această accepţiune termenului radical îl diferenţiem net de termenul *rădăcină* cu care este sinonim în multe lucrări de specialitate. Rădăcina devine sinonim cu morfem independent.

0.2.3. Cealaltă unitate morfematică rezultată în urma efectuării primei analize în constituenţi imediaţi reprezintă flectivul. Ca şi radicalul, flectivul poate fi divizibil sau indivizibil. Dar spre deosebire de radical, flectivul *poate fi reprezentat printr-un şir vid, poate fi realizat ca zero*. Această caracteristică este proprie morfemelor dependente, considerate uneori individual, alteori ca clasă. Ca şi în cazul radicalului, flectivul se aseamănă, dar nu se identifică cu morfemul dependent : flectivul poate fi reprezentat prin unul sau mai multe elemente morfematice dependente, poate fi deci divizibil în plan morfematic, pe cînd morfemul dependent este indivizibil. ***Flectivul*** poate fi definit negativ ca fiind unitatea rezultată din prima analiză efectuată asupra unei forme aparţinînd unei paradigme, unitate care **nu** cuprinde morfemul independent.

Flectivul se caracterizează de cele mai multe ori prin aşezarea după radical a elementelor morfematice din care este constituit. Această poziţie este generală în cazul aşa-numitelor forme sintetice — putem numi în asemenea situaţii flectivul şi t e r m i n a ţ i e. Aşezarea în urma radicalului *nu este însă obligatorie*. Elementele flectivului pot preceda radicalul, aşa cum se întîmplă uneori în cazul formelor „analitice".

Dacă avem în vedere clasificarea morfemelor în morfeme lexicale şi gramaticale putem spune că în radical se includ morfemele lexicale — atît cele independente cît şi cele dependente, pe cînd morfemele gramaticale, toate dependente, privesc flectivul.

0.2.4. Acceptarea ca premisă a ideii că o formă verbală are întotdeauna o structură binară impune recunoaşterea unei *unităţi morfematice zero* de cîte ori secvenţa fonică care reprezintă forma respectivă coincide cu secvenţa fonică care realizează în alte forme ale aceleiaşi paradigme radicalul : avem deci *cînt*-ø, deoarece această formă se încadrează în aceeaşi paradigmă cu formele *cînt-ă*, *cînt-ăm* etc. În virtutea aceluiaşi principiu, analiza flectivului poate duce de asemenea la stabilirea unor unităţi morfematice zero ; comparaţia unor forme ca :*aram*, *arai*, *ara*, impune segmentarea *ar*//*a*/*m*, *ar*//*a*/*i*, *ar*//*a*/ ø.

0.3. Elementele fonemice suprasegmentale, accentul şi intonaţia, participă şi ele în realizarea în planul expresiei a flexiunii. Intonaţia nu este relevantă decît în anumite zone ale paradigmei, de aceea n-o vom discuta separat.

În ce priveşte accentul, poziţia sa variază între radical şi flectiv de la o formă la alta în cursul paradigmei, dar locul său este *fix* în cadrul unei anumite forme verbale. Deoarece radicalul este ocurent în toate formele paradigmei (de cele mai multe ori ca element măcar parţial constant), iar flectivele variază de la o formă la alta, putem spune că în limba romînă radicalul poate fi accentuat şi neaccentuat, pe cînd diversele flective sînt sau accentuate sau neaccentuate. Accentul este deci relevant din punctul de vedere al flectivelor. Caracteristica accentuală a flectivului determină structura tonală a radicalului.

1. PRELIMINARIILE DESCRIERII

1. 0. Descrierea unui sistem flexionar într-o limbă dată presupune (a) stabilirea inventarului de morfeme, (b) precizarea relaţiilor care se stabilesc între diferitele morfeme şi (c) clasificarea morfemelor. Ca atare, descrierea unui sistem flexionar reprezintă o succesiune de etape caracterizate prin anumite operaţii şi vizînd anumite rezultate. Fiecare din aceste etape depinde de cele anterioare în măsura în care are în vedere fapte care reprezintă rezultatele obţinute de prelucrarea anterioară a materialului. Aşa, de exemplu, clasificarea depinde de inventarul stabilit şi de relaţiile descoperite etc.

1. 1. Această dependenţă a etapelor întregului proces face necesar ca prelucrarea materialului într-o etapă dată să aibă în vedere etapele următoare şi rezultatul final. Acest imperativ trebuie avut în vedere mai ales în cazurile în care cercetătorul se găseşte în situaţia de a a l e g e între mai multe soluţii posibile.

În asemenea împrejurări diferitele soluţii trebuie apreciate nu numai din punctul de vedere al etapei respective, ci şi în lumina etapelor următoare şi a rezultatului final, urmînd să se aleagă soluţia cea mai avantajoasă pentru descriere în ansamblul său, descriere care trebuie să corespundă cerinţelor de a fi exhaustivă, noncontradictorie şi simplă.

Orice descriere presupune, ca fază preliminară, implicită, *analiza*, care furnizează inventarul de morfeme. Analiza nu este de obicei inclusă ca atare în descriere, dar de modul în care s-a făcut analiza depinde întreaga descriere.

Am socotit necesar să discutăm procedeul de analiză folosit, oprindu-ne mai îndelung asupra situaţiilor dificile care ofereau mai multe soluţii posibile, pentru a explica în virtutea căror considerente am optat pentru o anumită soluţie apreciind-o ca mai avantajoasă.

1.2. *Analiza.* Orice analiză care are în vedere un subsistem flexionar, o paradigmă, porneşte de la premisa că unităţile supuse analizei sînt alcătuite din cel puţin doi termeni (cf. 0.2), pe care îi numim generic *radical* şi *flectiv* şi care pot fi uneori, la rîndul lor, analizaţi, degajîndu-se astfel elementele minimale, indivizibile, din a căror combinare rezultă forma supusă analizei.

Deoarece înglobează morfemul independent (cf. 0.2.2), morfemul lexical, *radicalul* trebuie să reprezinte în principiu componenta constantă

a paradigmelor concrete, pe cînd *flectivul*, realizînd diferitele valori ale categoriilor gramaticale care caracterizează şi determină flexiunea respectivei părţi de vorbire, reprezintă termenul variabil, în principiu totdeauna diferit de la o formă la alta. Aprecierea ca variabil şi constant a celor doi constituenţi este justificată dacă nu depăşim limitele unei sintagme interne şi avem în vedere paradigma unui singur cuvînt : radicalul */ar-/* apare constant[6], în forme ca : *ar-ă*, *ar-am*, *ar-înd*, *ar-at* etc., pe cînd cel de-al doilea termen, flectivul, variază de la o formă la alta.

Dacă însă avem în vedere un context mai larg (fie, de ex., *În vremea aceea noi. . .mereu*), constatăm că pe aceeaşi poziţie (notată prin. . .) pot apărea forme ca *aram*, *săpam*, *cîntam*, *veneam*, *urcam* etc. a căror comparaţie pune în evidenţă faptul că radicalul variază, iar cealaltă parte rămîne mai mult sau mai puţin constantă. Această modificare a raportului dintre termenul variabil şi cel constant se datoreşte trecerii din planul paradigmatic, care are în vedere în primul rînd sintagmele interne, în planul sintagmatic care se bazează pe combinaţiile de morfeme care depăşesc limitele sintagmei interne.

Deoarece însă descrierea unui sistem flexionar are în vedere planul paradigmatic putem caracteriza radicalul ca reprezentînd *termenul constant* din diferitele combinaţii care constituie formele paradigmei unui cuvînt.

1.3. Operaţia de analiză vizează deci în primul rînd delimitarea de-a lungul paradigmei, în cadrul diferitelor forme, a celor doi termeni : radicalul şi elementul variabil. Acesta din urmă poate fi reprezentat în limba romînă fie numai printr-o parte sufixală — de cele mai multe ori în cadrul formelor sintetice —, fie printr-o parte sufixală asociată unui element prefixal, în cadrul formelor analitice.

1.3.1. Elementul prefixal se detaşează net de restul sintagmei interne, aşa încît din acest punct de vedere nu apar dificultăţi de delimitare.

1.3.2. Mai dificilă este delimitarea dintre radical şi terminaţie, sau partea sufixală a combinaţiei interne de morfeme, deoarece sudura este în aceste combinaţii mult mai strînsă : elementele se succed într-o ordine fixă şi orice intercalare de elemente străine între ele este exclusă.

1.4. Punctul de plecare al operaţiei de analiză îl constituie compararea formelor care realizează flexiunea unui cuvînt, recurgîndu-se de preferinţă la paradigmele cele mai simple şi mai clare, adică la paradigmele în tot cursul cărora se constată prezenţa unui element constant, perfect identic.

Aşa, de ex., comparînd formele unor verbe ca : *a ara*, *a aduna*, *a afla*, *a umple*, *a oferi* etc., şi îndepărtînd termenul constant, comun tuturor sintagmelor interne avute în vedere, obţinem un inventar de elemente variabile, de terminaţii (pentru că, cum spuneam, avem în vedere în primul rînd formele sintetice, care sînt mai dificil de analizat).

Acest inventar de terminaţii sau de flective odată stabilit, ca o primă aproximaţie, ne ajută să analizăm elementele paradigmelor mai puţin clare, mai puţin simple, cum sînt, de ex., formele paradigmelor în care

[6] Facem abstracţie de variaţia de accent (cf. 0.3.).

radicalul nu rămîne absolut identic în toate combinaţiile. Aşa, de ex., faptul că analizînd o porţiune de paradigmă de tipul :

ar	sau	pricep	sau	ofer
ar-i		pricep-i		ofer-i
ar-ă		pricep-e		ofer-ă
ar-ăm		pricep-em		ofer-im
ar-aţi		pricep-eţi		ofer-iţi
ar-ă		pricep		ofer-ă

am ajuns, îndepărtînd radicalul comun, să stabilim lista de flective ø, *-i*, *-ă*, *-ăm*, *-aţi*, *-ă* (-ø, *-i*, *-e*, *-em*, *-eţi*, -ø etc.), care ne ajută să analizăm, formele aparţinînd aceleiaşi zone a paradigmei, în cazul unor verbe ca *a purta*, *a mişca* etc. Cunoscînd flectivele, putem delimita radicalul fiecărei forme chiar dacă acesta nu este invariabil :

port	mişc
porţ-i	mişt-i
poart-ă	mişc-ă
purt-ăm	mişc-ăm
purt-aţi	mişc-aţi
poart-ă	mişc-ă

Dacă, în cazul celor mai multe verbe, comparaţia formelor în cadrul paradigmei şi raportarea la un anumit inventar de flective permite decuparea netă a radicalului şi a flectivelor, există întotdeauna şi verbe în analiza paradigmei cărora aplicarea celor două procedee mai sus amintite nu duce la rezultate clare şi neechivoce.

1.4.1. În ce priveşte sistemul verbal romînesc, aşa cum se conturează el în verbele pe care le are în vedere cercetarea de faţă, dificultăţile de analiză privesc anumite situaţii şi anumite categorii de verbe care se pretează la mai multe modalităţi de analiză.

Un exemplu de acest fel oferă verbele al căror radical se termină în vocală , ca de ex., *a încheia*, *a mîngîia*, *a tăia*, *a speria* etc. Verbele din această categorie admit două analize rezonabile. Aşa, de ex., examinînd paradigma verbului *a tăia* sau *a mîngîia* — fie :

Prezent indicativ :	1. tai	1. mîngîi	1. despoi
	2. tai	2. mîngîi	2. despoi
	3. taie	3. mîngîie	3. despoaie
	4. tăiem	4. mîngîiem	4. despuiem
	5. tăiaţi	5. mîngîiaţi	5. despuiaţi
	6. taie	6. mîngîie	6. despoaie
Imperfect	tăiam	mîngîiam	despuiam
Perf. simplu :	tăiai	mîngîiai	despuiai
Participiu :	tăiat	mîngîiat	despuiat

constatăm că tăietura între radical şi terminaţie se poate face fie înainte, fie după /i̯/. Putem deci analiza :

(a)	1. ta-i	sau	(b)	1. tai-ø
	2. ta-i			2. tai-ø

3. ta-ie	3. tai-e
4. tă-iem	4. tăi-em
5. tă-iaţi	5. tăi-aţi
6. ta-ie	6. tai-e
etc.	etc.

Modalitatea de analiză (b) pare la prima vedere mai avantajoasă pentru că :

(1) *i̯* apare în cursul întregei paradigme, deci pare normal să fie atribuit termenului constant, adică radicalului ;

(2) unele din flectivele obţinute prin acest mod de analiză le regăsim ca atare în inventarul de flective stabilit pe baza paradigmelor clare ;

(3) flectivele neaşteptate omonime din formele 1 şi 2 ale prezentului indicativ rămîn la fel de curioase dacă considerăm că forma 2 este marcată prin ø şi nu prin *-i*, sau dacă dimpotrivă atribuim formei 1 flectivul *-i* (în loc de ø sau de *-u*).

Dacă însă atragem în discuţie şi verbe ca *a speria*, *a apropia* etc., ies în evidenţă avantajele segmentării (a).

Formele paradigmelor acestor verbe impun un mod de analiză perfect similar :

Prezent indicativ :	1. speri-i	strict fonetic	1. /speri/sau/sperii̯/
	2. speri-i		2. /speri/sau/sperii̯/
	3. speri-e		3. /speri-i̯e/
	4. speri-em		4. /speri-i̯em/
	5. speri-aţi		5. /speri-i̯aţi/
	6. speri-e		6. /speri-i̯e/

Comparaţia acestor forme impune recunoaşterea unui flectiv *-i* în 1 şi 2.

Deci dacă pentru verbele de tipul *a tăia* etc. admitem segmentarea (b), vom fi obligaţi să includem în descriere două serii de flective : (1) *-ø, -ø, -e, -em, -aţi, -e* şi (2) *-i, -i, -(i̯)e* [7], *-(i̯)em, -(i̯)aţi, -(i̯)e* şi ca atare să repartizăm aceste verbe în două clase distincte. Seria (1) de flective, chiar dacă facem abstracţie de flectivele 1 = 2 = ø, nu coincide cu nici o altă serie de flective, căci dacă e adevărat că *-e* şi *-em* apar în inventarul de flective stabilit pe baza unei paradigme ca a verbului *a umple*, de ex., în acest caz ele se asociază cu flectivul *-eţi* şi nu cu *-aţi* ca în seria (1). Flectivul *-aţi* la rîndul său se întîlneşte în paradigme ca a verbului *a ara*, dar este asociată în acest caz cu *-ă, -ăm* şi nu cu *-e, -em*.

Ajungem deci avînd în vedere numai verbele discutate în acest paragraf la următoarele serii de flective :

(1) -ø (a tăia)	(2)-i (a speria)	(3)-u (a umple)	(4)-ø (a ara)
-ø	-i	-i	-i
-e	-(i̯)e	-e	-ă
-em	-(i̯)em	-em	-ăm
-aţi	-(i̯)aţi	-eţi	-aţi
-e	-(i̯)e	-u	-ă

[7] (*i̯*) notează semivocala care se distinge clar în pronunţare, dar nu se notează, conform regulilor ortografice, în scris.

Dacă însă optăm pentru modul (a) de segmentare în cazul verbelor de tip *a tăia*, seria (1) de flective dispare, iar seria (2) poate fi ușor redusă la seria (4), raportul dintre flectivele diferite din cele două serii putînd fi explicat în termenii variantelor fonetice : flectivele -ø, *-ă* și *-ăm* se realizează ca *-i*, respectiv *-e* și *-em* cînd urmează după /i/, fie că e un /i/ vocalic făcînd parte din radical, fie că e un /i/ semivocalic care face parte din flectiv. Acest /i̯/ apare între finala vocalică a radicalului și flectivele cu inițială vocalică.

Dezvoltarea lui /i̯/ se produce cînd radicalul se termină în *a* (taie), în *ă* (tăia), în *e* (încheia), în *î* (mîngîia), în *o* (despoi), în *-u* (despuiem). După *u*, i̯ apare numai în cazul verbelor de tipul lui *a despuia*, la care vocala finală a radicalului prezintă fenomenul de alternanță. Acest /i̯/ nu apare atunci cînd verbul nu-și modifică radicalul : *a oua*, *a ploua*, *ou-ă*, *plou-ă*, *ou-at*, *plou-at*, *plou-înd*, *ou-înd* și *a continu-a*, *continu-u*, *continu-ă*, *continuăm*, *continu-at*, *continu-înd* etc.

Din cele expuse reiese că dacă avem în vedere sistemul flexionar în general și nu un grup izolat de verbe, modul (b) de analiză este mai economic și ca atare preferabil.

1.4.1.1. Această concluzie se confirmă dacă avem în vedere că verbele de tipul *a sublinia* dezvoltă de asemenea un i̯ între radical și terminații : *a sublini-i̯a*, *sublini-i̯ez* etc.

1.4.2. Fenomenul constatat al apariției unui /i̯/ între radicalul terminat în vocală și anumite flective se produce și în cazul verbelor cu *-i* ca terminație de infinitiv : *a sui*, *birui*, *trebui* etc. : *suie*, *biruie* sau *biru-iește* etc. Și în cazul acestor verbe vom adopta o segmentare asemănătoare celei pentru care am optat analizînd verbele cu radical terminat în vocală și cu *-a* ca terminație de infinitiv.

Vom analiza deci :

Infinitiv :			
Prezent	a chiu-i	a șovă-i	a sfi-i
indicativ :	chiu-i	șovă-i	sfi-(i)esc
	chiu-i	șovă-i	sfi-(i)ești
	chiu-ie	șovă-ie	sfi-(i)ește
	chiu-im	șovă-im	sfi-im
	chiu-iți	șovă-iți	sfi-iți
	chiu-ie	șovă-ie	sfi-(i)esc
Imperfect :	chiu-iam	șovă-iam	sfi-(i)am
		etc.	

1.5. O altă situație susceptibilă de două soluții prezintă analiza formelor de perfect simplu și participiu. Segmentarea acestor forme pentru cele mai multe din verbele luate în discuție este foarte simplă, permițînd degajarea terminațiilor *-ai*, *-ași* etc., *-ii*, *-iși* etc., *-îi*, *-își* etc., *-ui*, *-uși* etc., pentru perfectul simplu și *-at*, *-it*, *-ît*, *-ut* pentru participiu.

În cazul unui grup restrîns de verbe însă, perfectul simplu și participiul au o structură diferită : e vorba de o parte din verbele cu *-e* ca terminație de infinitiv care prezintă forme de perfect și participiu ca : *dusei* etc., *dus*, *arsei* etc., *ars*, *prinsei* etc., *prins*.

Compararea formelor de perfect şi de participiu a acestor verbe permite analiza lor în două feluri :

Perfect simplu :	(a) dus-ei	sau	(b) du-sei
	dus-eşi		du-seşi
	etc.		etc.
Participiu :	dus-ø		du-s

Din aceste două soluţii posibile mai avantajoasă este segmentarea de tip (b), deşi dintr-un anumit punct de vedere, al lungimii secvenţei fonice care reprezintă radicalul, mai potrivită ar fi analiza (a) : *duc* şi *duč* care apar în formele de prezent, imperfect etc., au structura fonetică CVC ca şi *dus*. Segmentarea (b), deşi are dezavantajul de a avea ca rezultat diferenţierea structurii fonetice a radicalului în cursul paradigmei (CVC : *duc*, *duč*/CV : *du*), permite însă o descriere mai economică.

Acest lucru devine evident dacă atragem în discuţie verbe cu perfectul simplu în *-se*, care au însă participiul terminat în *-t* : *frînge*, *frînt*, *fierbe*, *fiert*. Analiza de tip (a) aplicată acestor verbe (deci *frîns-ei* etc., *frînt-ø*) ar duce la mărirea numărului de radicale : *frîng-*, *frînğ-*, *frîns-*, *frînt-* ; *fierb-*, *fiarb-*, *fiers-*, *fiert*. Din celălalt mod de segmentare rezultă numai *frîng-*, *frînğ-*, *frîn* ; *fierb-*, *fiarb-*, *fier-*.

Acest mod de analiză este de altfel confirmat şi de singurul verb din această categorie care are o paradigmă clară, păstrînd tot timpul un radical constant, verbul *a rupe*. Formele de perfect simplu şi participiu ale acestui verb impun analiza : *rup-sei* etc., *rup-t*, care corespunde modalităţii de segmentare (b). Generalizarea acestui mod de analiză la toate verbele din această categorie are următoarele avantaje : (1) Uniformizează inventarul de flective extinzînd pentru toate verbele din limba romînă flective de participiu pozitive (evită sufixul participial ø la care duce analiza de tip (a). (2). Reduce variaţiile radicalului prin delimitarea unui radical comun în formele de perfect simplu şi participiu în cazul unor verbe : *frîn-sei*, *frîn-t*, *ar-sei*, *ar-s*, *cop-sei*, *cop-t*, a unui radical comun perfectului simplu, participiului şi imperativului în altele : *du-sei*, *du-s*, *du* ! ; *zi-sei*, *zi-s*, *zi* !. (3) Permite pentru multe verbe din această categorie o mai simplă descriere a raporturilor dintre radicalul de perfect simplu şi participiu pe de o parte şi celelalte radicale pe de alta. Radicalul participiului şi al perfectului simplu se caracterizează faţă de radicalul celorlalte forme pentru majoritatea verbelor din această categorie prin *omiterea* elementului consonantic final : *duc-*, *duč-*/*du-*, *ard-*, *arz-*/*ar-*, *frîng*, *frînğ*/ *frîn-* etc. (Radicalele rezultate din analiza (a) ar trebui descrise indicîndu-se diferitele modificări consonantice cum ar fi de ex., -ng(ğ)/$<\genfrac{}{}{0pt}{}{\text{ns}}{\text{nt}}$: *frîng-*, *frînğ-*, *frîns-*, *frînt*, -rb/$<\genfrac{}{}{0pt}{}{\text{rs}}{\text{rt}}$: *fierb-*, *fiers-*, *fiert* etc.)[8].

Notă. Segmentarea de tip (b) a formelor de perfect simplu permite detaşarea în cadrul terminaţiei a unui sufix -se — ceea ce corespunde situaţiei moştenite din latină.

[8] Pe o segmentare de acest fel se bazează de altfel, fără a justifica alegerea ei, şi studiile [3] şi [13].

2. DESCRIEREA STRUCTURII ACCENTUALE A FORMELOR PARADIGMEI VERBALE

2.0. Accentul caracterizează *global* forma verbală fiind plasat fie pe radical, fie pe flectiv şi are o poziţie fixă în cadrul unei forme verbale date. Poziţia accentului şi ca atare structura tonală a unei forme verbale rămîne constantă — în anumite limite — indiferent de realizarea morfematică concretă. Astfel, pentru un mare număr de verbe, persoana a III-a sing. a indicativului prezent se caracterizează printr-un flectiv neaccentuat, indiferent de faptul că acest flectiv este *-ă* sau *-e* (*cínt-ă*, *plóu-ă*, *mérg-e*, *véd-e* etc.).

Ca atare descrierea paradigmei verbale sub aspectul accentuării poate şi trebuie să preceadă descrierea structurii morfematice segmentale a flexiunii verbale.

2.1. Flexiunea verbelor romîneşti se caracterizează sub aspectul accentuării prin *mobilitatea* accentului. Accentul oscilează în cursul paradigmei între radical şi flectiv. Deplasarea se produce în raport cu diferitele categorii gramaticale realizate în flexiune, deci în raport cu numărul, persoana, timpul şi modul, fără însă ca *orice* modificare de categorie gramaticală să antreneze schimbarea locului accentului. Astfel trecerea de la o anumită persoană la alta, în cadrul prezentului (sau a perfectului simplu), antrenează schimbarea locului accentului : (noi) *cîntăm*, dar (ei) *cíntă*, pe cînd aceeaşi modificare de persoană asociată altui timp, imperfectului, de ex., nu produce deplasarea locului accentului : (noi) *cîntám*, (ei) *cîntáu*.

Poziţia accentului variază în limba noastră şi de la un grup de verbe la altul, aşa încît aceeaşi zonă a paradigmei poate prezenta, cum vom vedea din descriere, mai multe tipuri de structuri tonice, fiecare caracterizînd o anumită clasă de verbe.

2.2. Paradigma verbală cuprinde în limba romînă forme sintetice, asociind radicalului anumite afixe fixe şi forme cu afix mobil (cf. 0.1.3.). Deoarece în structura formelor cu afix mobil apare obligatoriu una din formele sintetice şi deoarece aceasta formă sintetică este purtătoarea accentului în forma cu afix mobil, în descrierea care urmează avem în vedere numai formele sintetice (formele simple).

2.3. Distingînd în cadrul oricărei forme verbale sintetice două părţi : radicalul (R), care e întotdeauna pozitiv, şi terminaţia (T) care poate fi pozitivă sau negativă (zero), constatăm, urmărind diferitele zone ale paradigmei, următoarele tipuri accentuale :

2.3.1. *Prezentul* are o structură accentuală comună pentru indicativ, conjunctiv şi imperativ (pers. a II-a sg. şi pl.) realizată în trei modalităţi diferite :

(A)	(B)	(C)
Ŕ T	Ŕ T	R T́
Ŕ T		
Ŕ T		
R T́		
R T́		
Ŕ T		

În cazul grupului de verbe caracterizat prin modalitatea (A), se produce o deplasare a accentului determinată de schimbarea numărului și a persoanei, patru (1, 2, 3 și 6) din cele șase forme fiind accentuate pe radical, iar celelalte pe terminație.

Grupele caracterizate prin modalitățile (B) și (C) prezintă un status accentual constant în cadrul prezentului, păstrînd tot timpul accentul pe radical sau pe terminație.

Grupul (A) cuprinde verbele terminate la infinitiv în *-a*, în *-ea*, în *-i* și în *-î*. Grupul (B) este reprezentat de verbele în *-e*, iar în grupul (C) intră verbele în *-a*(*ez*), *-i*(*esc*) și *-î*(*ăsc*).

Notă. În vorbirea multor romîni modalitatea (B) de accentuare tinde să dispară în urma extinderii modalității (A) — verbe ca (*fác*, *fáci*, *fáce*), *fácem*, *fáceți* (*fác*) se accentuează curent (*fác*, *fáci*, *fáce*) *făcém*, *făcéți* (*fác*) ca și *cínt*, *cínți*, *cíntă*, *cîntám*, *cîntáți cíntă*. Fenomenul e rezultatul unei analogii explicabile prin numărul ridicat și frecvența mare a verbelor cu prezent de structură accentuală (A).

2.3.2. *Imperfectul* cunoaște un singur tip accentual și anume R T́, pentru toate formele și toate verbele fără excepție.

2.3.3. O situație perfect identică prezintă *mai mult ca perfectul*, caracterizat ca și imperfectul prin structura accentuală R T́.

2.3.4. *Perfectul simplu* prezintă în schimb două tipuri accentuale : Un tip cu status accentual constant și un al doilea cu accent variabil. Deci [9] :

(A′) R T́

(B′)
R T́
R T́
Ŕ T
———
R T́
R T́
Ŕ T

Deplasarea acentului poate fi pusă în legătură cu categoria persoanei, persoana a III-a singular și plural fiind accentuată pe radical, spre deosebire de celelalte forme, de pers. I și a II-a, accentuate pe terminație.

Grupul (B′), mult mai puțin numeros, cuprinde verbele cu sufix de perfect *-se*, deci o parte din verbele în *-e*. Toate celelalte verbe reprezintă grupul (A′).

Notă. Vorbitorii de limbă literară în vorbirea cărora perfectul simplu este foarte puțin frecvent extind accentuarea ŔT la toate formele de plural, așa încît se produce transformarea :

(B′)		devine	
	R T́		R T́
	R T́		R T́
	Ŕ T		Ŕ T
	R		Ŕ T
	R T́		Ŕ T
	Ŕ T		Ŕ T

[9] Notăm cu (A′), respectiv (B′), și nu cu (A) și (B), cele două grupe de verbe, pentru că nu coincid cu grupele (A) și (B) de la prezent.

în urma căreia numărul formelor accentuate pe radical crește de la 2 la 4. Astfel (B′) se diferențiază și mai mult de (A′).

Deoarece la unii vorbitori această schimbare de accentuare nu cuprinde *toate* verbele caracterizate prin (B′), în vorbirea unor romîni perfectul simplu se realizează în trei structuri accentuale (A′) (B′) și, fie, (C′) derivat din (B′).

2.3.5. Dintre modurile nepersonale, *gerunziul* cunoaște o structură accentuală unică R T́, comună tuturor verbelor (*cîntî́nd*, *văzî́nd*, *mergî́nd*, *venî́nd*, *coborî́nd* etc.).

2.3.6. La *infinitiv* distingem din punctul de vedere al locului accentului două tipuri de structuri și anume :

(A″) R T́ (B″) Ŕ T

(B″) caracterizează verbele în *-e* (*a prî́nde*, *a țése*), iar (A″) toate celelalte verbe (*a cîntá*, *a vedeá*, *a fugí*, *a coborî́* etc.).

2.3.7. *Participiul* prezintă două modalități accentuale :

(A‴) R T́ (B‴) Ŕ T

(B‴) se realizează în cazul verbelor în *-e* cu sufix participial nesilabic *-s* și *-t* (*prî́ns*, *frî́pt* etc.), pe cînd structura accentuală (A‴) este comună participiilor tuturor celorlalte verbe : *cîntát*, *văzút*, *începút*, *venít*, *coborî́t* etc. Verbele din grupul (B‴) coincid cu cele din (B′), după cum participiul de tip accentual (A‴) aparține verbelor care la perfect simplu au structura tonică reprezentată prin (A′) ; cele două clasificări se suprapun deci, și putem să reunim rezultatele lor :

(A′) și (B′) se caracterizează prin anumite structuri accentuale ale perfectului și participiului.

2.4. Deoarece structura accentuală nu este comună pentru toate verbele, în unele zone ale paradigmei fiind posibile două și chiar trei modalități accentuale, caracterizînd diferite grupe de verbe, verbele din limba romînă se pot clasifica pe baza acestor particularități de accentuare.

Cum părțile de paradigmă caracterizate printr-o structură accentuală comună sînt nerelevante, o asemenea clasificare le poate neglija luînd în considerare *numai zonele diferențiate* din punctul de vedere al accentuării.

Dacă avem deci în vedere prezentul, infinitivul, perfectul simplu și participiul obținem, ținînd seama de variațiile de accentuare ale paradigmei, următorul tabel :

Prezent	A	B	C
Infinitiv	A″	B″	
Perfect simplu Participiu	A′	B′	

Dacă raportăm aceste tipuri la grupele de verbe pe care le caracterizează constatăm că (B) și (B″) privesc același grup de verbe și anume verbele în *-e*, iar (B′) caracterizează o parte din același grup. Situația lui

(B') obligă la distingerea în cadrul verbelor în *-e* a două grupuri : fie, provizoriu, $-e_1$ și $-e_2$.

În ce privește ceilalți termeni ai tabelului constatăm următoarele raporturi :

(A') caracterizează grupul cel mai larg : toate verbele exceptînd grupul simbolizat mai sus prin $-e_2$ (caracterizat prin (B')).

(A'') privește un grup mai restrîns, deoarece (B'') include atît grupul $-e_2$ cît și $-e_1$. Pe de altă parte (A'') include atît grupul caracterizat prin (A), cît și grupul de verbe caracterizat prin (C). Aceste raporturi de incluziune pot fi reprezentate în felul următor :

Prezent A C B
Infinitiv A'' B''
Perfect/Participiu A' B'

Raporturile stabilite ne obligă să distingem în limbă pe baza caracteristicilor accentuale ale paradigmei patru clase de verbe și anume :

clasa I cuprinzînd verbele în *-a*, *-î*, *-i*, *-ea*
clasa II cuprinzînd verbele în *-a* (*ez*), *-i* (*esc*) și *-î* (*ăsc*)
clasa III cuprinzînd verbele în $-e_1$.
clasa IV cuprinzînd verbele în $-e_2$.

Clasa I este caracterizată accentual prin (A), (A'') și (A').
Clasa a II-a este caracterizată prin (C), (A'') și (A')
Clasa a III-a este caracterizată prin (B), (B'') și (A')
Clasa a IV-a este caracterizată prin (B), (B'') și (B').

2.5. În expunerea anterioară radicalul și terminația au fost considerate global, nediferențiat, ca și cînd ar reprezenta unități monosilabice. În realitate ele variază ca lungime fonetică de la o formă la alta : radicalul, avînd în vedere verbele pe care se bazează cercetarea de față, între 1 și 3 silabe, iar terminația între 0 — în cazul formelor cu afix ø (cf. pers. I prez., de ex.) — și 3 silabe.

2.5.1. În cazul în care cele două componente morfologice, radicalul sau terminația sînt reprezentate prin mai mult decît o silabă, teoretic oricare din aceste silabe poate fi accentuată. Ca atare, în formele cu radical accentuat, atunci cînd radicalul este format din trei silabe, fie : 3—2—1 #[10], oricare din aceste silabe ar putea fi accentuată. Deci putem avea în principiu radicale cu structuri accentuale de tipul $\acute{3}-2-1\ \#$, $3-\acute{2}-1\ \#$ sau $3-2-\acute{1}\ \#$.

Din aceste trei posibilități nu se realizează, în cazul verbelor examinate, decît structurile $3-2-\acute{1}\ \#$ și $3-\acute{2}-1\ \#$.

2.5.2. În schimb în cazul verbelor cu radical bisilabic sînt reprezentate ambele structuri accentuale posibile : atît $2-\acute{1}\ \#$, cît și $\acute{2}-1\ \#$. Verbele cu radical de tipul $2-\acute{1}\ \#$ sînt mult mai numeroase.

[10] Semnul # marchează limita dintre radical și terminație.

2.5.3. *În formele în care este accentuat radicalul, accentul marchează întotdeauna aceeaşi silabă a radicalului.* Accentul nu se deplasează deci de pe o silabă pe alta a radicalului.

2.6. Terminaţiile formelor verbale au în limba romînă următoarea structură silabică :

La *prezent* toate terminaţiile realizate pozitiv (deci cele care nu sînt reprezentate prin zero) sînt monosilabice, exceptînd terminaţiile cu augment care la pers. a III-a sînt bisilabice : *-ează, -eze* ; *-eşte, -ească* şi terminaţia *-i*, adeseori nesilabică. Terminaţiile bisilabice au structura accentuală $\# \acute{1} - 2$, iar cele monosilabice pot fi accentuate sau neaccentuate (cf. 2.3.1).

Terminaţiile de imperfect sînt toate monosilabice şi cum am văzut accentuate.

Terminaţiile de perfect simplu variază ca lungime silabică între 1 şi 2 silabe. Terminaţiile bisilabice, în cazul în care fac parte din formele accentuate pe terminaţie, sînt accentuate pe prima silabă, au deci structura accentuală $\# \acute{1} - 2$. Terminaţiile monosilabice pot fi accentuate sau atone (cf. 2.3.4).

Terminaţiile de *mai mult ca perfect* variază ca lungime între maximum 3 şi minimum 2 silabe, fiind întotdeauna accentuate pe prima silabă. Au deci următoarele structuri accentuale : $\# \acute{1} - 2$ sau $\# \acute{1} - 2 - 3$.

Terminaţiile de *gerunziu* sînt întotdeauna monosilabice şi accentuate, pe cînd cele de *infinitiv*, deşi tot monosilabice în toate cazurile, pot fi fie accentuate, fie neaccentuate (cf. 2.3.6).

O structură specifică au terminaţiile de *participiu* care sînt fie monosilabice şi în acest caz accentuate, fie nesilabice şi ca atare neaccentuate (cf. 2.3.7).

2.6.1. Terminaţiile formelor verbului romînesc variază deci din punctul de vedere al componenţei fiind reprezentate prin structuri silabice între ø şi 3 silabe.

Zero silabic poate reprezenta un zero absolut, deci absenţa oricărui sunet (ca la pers. I a prezentului indicativ, *cînt*, de ex.) sau o terminaţie consonantică, fără suport vocalic (cf. participiul *prins*, *fript* etc.).

Terminaţiile cele mai scurte silabic apar la participiu, la prezent, la gerunziu şi infinitiv, cele mai lungi la mai mult ca perfect. Imperfectul şi perfectul simplu ocupă din acest punct de vedere o poziţie intermediară.

Terminaţiile mono-, bi- şi trisilabice pot fi accentuate sau atone. Cînd sînt accentuate, terminaţiile bi- şi trisilabice sînt întotdeauna accentuate pe silaba cea mai apropiată de radical, au deci structura $\# \acute{1} - 2\ (-3)$.

2.6.2. Se poate face deci observaţia generală că în limba romînă orice terminaţie verbală accentuată, indiferent de lungimea ei, poartă întotdeauna accentul pe prima silabă, pe silaba care urmează imediat şi nemijlocit radicalului.

2.6.3. Deoarece lungimea radicalului verbal (avem în vedere cele 450 de verbe discutate, cf. Anexa 1) variază între 1 şi 3 silabe, iar lungimea

terminațiilor între 0 și 3 silabe, rezultă că formele verbale pot fi reprezentate prin minimum 1 silabă și maximum 6.

Formele realizate fonetic printr-o singură silabă presupun obligatoriu un radical monosilabic și o terminație ø sau o terminație nesilabică — așa sînt de ex., formele *ar*, *ard*, *pus*, *ars* etc., forme de prezent sau participii. Foime de șase silabe nu cuprind decît paradigmele verbelor cu radical trisilabic. Asemenea forme se realizează la mai mult ca perfect plural unde apar terminațiile trisilabice — cf. de ex., *amenințáserăm*, *contribuiserăți*, *organizáseră*, *subliniáseră* etc., care au, toate, structura silabică :

$$\underbrace{3-2-1}_{R} \;\#\; \underbrace{\acute{1}-2-3}_{T}$$

Asemenea forme verbale de lungime maximă, destul de puțin numeroase și destul de puțin frecvente, reprezintă unul din tipurile de cuvinte cu cea mai mare lungime în limba romînă : cuvintele romînești nu depășesc decît rar 6 silabe. Astfel *Constantinopolului* are 7 silabe, ca și *interraionalelor* etc. Un derivat verbal de tipul *naționalizaseră* e alcătuit din 8 silabe.

2.6.4. Limitele de lungime ale formelor verbale sînt reprezentate de prezent (uneori participiu) ca minimă și mai mult ca perfect ca maximă. Această repartizare confirmă legea minimului efort, a economiei în limbă : prezentul reprezintă în limba romînă timpul cel mai frecvent folosit, pe cînd mai mult ca perfectul este timpul la care vorbitorii de limbă romînă recurg cel mai rar [11]. E evident deci că e mai economic ca formele cele mai des folosite să fie cele mai scurte.

Faptul că printre verbele cele mai frecvente predomină net verbele cu radical mono- și bisilabic, cele trisilabice fiind foarte puțin numeroase (27) — vezi Anexa 2 — vorbește în același sens.

Structura fonetică foarte variată a verbelor mono- și bisilabice poate fi interpretată ca rezultat al efortului de utilizare în măsură maximă a posibilităților combinative ale elementelor existente în limbă, în limitele unor unități cît mai puțin extinse. Dimpotrivă, posibilitățile de combinare mult mai numeroase în cadrul grupărilor mai lungi, neeconomice, nu sînt decît în mică parte realizate.

25 ianuarie 1964

[11] Poate la fel de rar ca viitorul anterior și perfectul condițional și conjunctiv.

ANEXA 1

LISTA VERBELOR UTILIZATE ÎN DESCRIERE

acorda
adăuga
adormi
aduce
5 *afirma*[1]
afla
agăţa
ajunge
ajuta
10 *alcătui*
alege
alerga
alinta
alunga
15 *ameninţa*
ameţi
amîna
anunţa
apăra
20 apăsa
aplica
aprinde
apropia
apuca
25 *ara*
arăta
arde
arunca
asculta
30 ascunde
ascuţi
asigura
astîmpăra
astupa
35 aşeza
aştepta
aşterne
atinge
atîrna
40 atrage
aţîţa
auzi
avea
bate
45 băga
bănui
bea
birui
blestema
50 *boci*
boteza
bucura
cădea
călca
55 căpăta
căsca
căuta
cere
cerne
60 *cerşi*
certa
chema
cheltui
chibzui
65 *chiui*
ciopli
citi
ciupi
cînta
70 cîştiga
clădi
clăti
clipi
cloci
75 coace
coase
coborî
conduce
considera
80 *constitui*
construi
continua
contribui
convinge
85 crăpa
crea
crede
creşte
croi
90 cugeta
culca
culege
cumpăra
cunoaşte
95 cuprinde
curge
curma
cuveni
da
100 *dărîma*
declara
deprinde
deschide
desfăşura
105 despica
despuia
destrăma
deştepta
deveni
110 dezmierda
dicta
disputa
dogorî
dormi
115 dovedi
drege
duce
durea
executa
120 explica
exploata
exprima
face
făgădui
125 *feri*
fi
fierbe
folosi
frămînta
130 freca
frige
frînge
fugi
fulgera
135 *fura*
găsi
găti
goni
grăbi
140 *greşi*
hotărî

hrăni
ierta
ieși
145 *inspecta*
instrui
intra
îmbrăca
împărți
150 împinge
împresura
împunge
încălța
încăpea
155 încărca
începe
încheia
închide
închina
160 încinge
înconjura
încrede
încurca
îndemna
165 *îndrăzni*
înduplecа
îndura
îneca
înfige
170 *îngădui*
înghiți
îngîna
îngrădi
înota
175 însemna
însura
înșela
întinde
întîlni
180 *întîmpina*
întoarce
întîmpla
întreba
întuneca
185 înțelege
învăța
înveli
învinge
învîrti
190 judeca
jura
lăsa
lăuda
lega
195 lepăda
linge
lipi
lipsi
logodi
200 *lovi*
lua
luci
lucra
lumina
205 luneca
lupta
manifesta
măcina
mărita
210 merge
mesteca
miji
minți
mira
215 mirosi
mistui
mișca
mîna
mînca
220 *mîngîia*
mîntui
monta
mulge
mulțumi
225 *munci*
muri
mustra
mușca
muta
230 naște
năvăli
nimeri
ninge
obține
235 *obosi*
ocupa
odihni
oferi
omorî
240 *opera*
opri
organiza
osteni
otrăvi
245 oua
participa
paște
părăsi
părea
250 păstra
pătrunde
păți
păzi
pedepsi
255 petrece
peți
pierde
pieri
pipăi
260 pișca
pîndi
pîrî
pîrli
plăcea
265 *plăti*
pleca
plimba
plînge
pluti
270 ploua
porni
porunci
prăji
prăpădi
275 prăvăli
preceda
prezenta
pricepe
primi
280 prinde
privi
pripi
pregăti
proba
285 *procopsi*
propti
publica
pune
pupa
290 purta
putea
puți
rade
raporta

295 răbda
rămîne
răpi
răsări
răspunde
300 *rătăci*
realiza
reprezenta
rezema
rezerva
305 ridica
risipi
rîde
rîma
roade
310 ruga
rugini
rumega
rupe
ruşina
315 *sădi*
sălta
sări
săruta
săvîrşi
320 scădea
scălda
scăpa
scăpăra
scăpăta
325 scărmăna
scoate
scula
schimba
scobi
330 *scrie*
scuipa
scutura
semăna
servi
335 *sfii*
sfîrşi
simţi
slobozi
sminti
340 *smuci*
smulge
socoti
sorbi
sosi
345 sparge
spăla
spera
speria
spinteca
350 spînzura
spoi
spori
sprijini
spune
355 spurca
sta
stărui
stinge
stoarce
360 *strădui*
strecura
strica
striga
strînge
365 *sublinia*
suci
suferi
sufla
suge
370 *sui*
suna
supăra
surpa
suspina
375 şedea
şopti
şovăi
şterge
şti
380 *şuiera*
tăbăci
tăcea
385 *tăgădui*
tăia
tălmăci
tăvăli
teme
tîrî
toarce
390 toca
toci
tocmi
topi
trage
395 transmite
trăi
trăsni
trebui
trece
400 *treiera*
tremura
trimite
trînti
trudi
405 *tuna*
tunde
turba
turna
ţese
410 ţine
ţipa
ucide
uimi
uita
415 *umbla*
umfla
umple
urca
urî
420 *urla*
urma
urmări
ursi
urzi
425 usca
ustura
vărsa
vătăma
vedea
430 *veghea*
veni
vinde
vizita
vîna
435 voi
vopsi
vrea
zăcea
zbîrci
440 *zbuciuma*
zbura

zburda
zdruncina
zdrobi
445 *zgîrci*
zgîria
zice
zîmbi
zori
450 *zvîrli*

Explicație

Verbele tipărite cu cursive apar în listele de frecvență stabilite de Valeriu Șuteu, *lucr. cit.*, și de Gheorghe Bolocan, *op. cit.* și nu sînt menționate în *Încercare asupra fondului principal de cuvinte*, din care au fost excerptate celelalte (tipărite cu drepte de rînd).

ANEXA 2

I. VERBE CU RADICAL SUSCEPTIBIL DE A FI ACCENTUAT

A. *Verbe cu radical monosilabic*

afla
ara
arde
avea
bate
băga
bea
cădea
călca
căsca
cere
cerne
certa
chema
cînta
coace
coase
crăpa
crede
crește
culca
curge
curma
da
dormi
drege
duce
durea
face
fi
fierbe
freca
frige
frînge
fugi
fura
ierta
ieși
intra
jura
lăsa
lega
linge
lua
lupta
merge
minți
mira
mișca
mîna
mulge
muri
mustra
mușca
muta
naște
ninge
oua
paște
părea
păsa
pierde
pieri
pișca
plăcea
pleca
plimba
plînge
ploua
prinde
pune
pupa
purta
putea
puți
rade
răbda
rîde
rîma
roade
ruga
rupe
sălta
sări
scădea
scălda
schimba
scăpa
scoate
scrie
scuipa
scula
simți
smulge
sorbi
sparge
spăla
spera
spune
spurca
sta
stinge

stoarce
strica
striga
strînge
sufla
suge
sui
suna
surpa
şedea
şterge
şti
tăcea
tăia
teme
toarce
toca
trage
trece
tuna
tunde
turba
turna
ţese
ţine
ţipa
uita
umbla
umfla
umple
urca
urla
vărsa
vedea
veni
vinde
vrea
zăcea
zbura
zburda
zice
zvîrli

B. 1. *Verbe cu radical bisilabic, tip 2 — 1́* #

*acorda
adormi
aduce
aduna
afirma
agăţa
ajunge
ajuta
alege
alerga
alinta
alunga
amîna
anunţa
apăra
apăsa
aplica
aprinde
apuca
arăta
arunca
asculta
ascunde
ascuţi
astupa
aşeza
aştepta
aşterne
atinge
atîrna
atrage
aţîţa
auzi
boteza
căuta
*cheltui
chiui
cîştiga
coborî
conduce
convinge
culege
cunoaşte
cuprinde
cuveni
dărîma
declara
deprinde
deschide
despica
despuia
destrăma
deştepta
deveni
dezmierda
disputa
exista
explica
exprima
frămînta
îmbrăca
împărţi
împinge
împunge
încălţa
încăpea
încărca
începe
încheia
închide
închina
încinge
încrede
încurca
îndemna
îndura
îneca
înfige
îngîna
înghiţi
înota
*însemna
însura
înşela
întinde
întîmpla
întoarce
întreba
învăţa
învinge
*învîrti
mărita
mirosi

mînca*
obține
ocupa
oferi
omorî
pătrunde
petrece
*prăvăli
preceda
prezenta
pricepe
rămîne
răsări
răspunde
rezerva
ridica
săruta
strecura
suspina
transmite
trimite
ucide
usca*
vătăma

B. 2. *Verbe cu radical bisilabic, tip 2́—1 #*

apăra
*birui
blestema+
bucura
căpăta
cugeta
cumpăra
fulgera
judeca
lăuda
lepăda
luneca
măcina
mesteca
mistui
mîngîia
*mîntui
pipăi
publica
rezema
rumega
scăpăra
scăpăta
scărmăna
scutura
semăna
slobozi
speria
spinteca
spînzura
sprijini
stărui
suferi
supăra
șovăi
șuiera
*trebui
treiera
tremura
ustura
zbuciuma
zdruncina
zgîria

C. 1. *Verbe cu radical trisilabic, tip 3—2́—1 #*

adăuga
amenința
apropia
asigura
astîmpăra
considera
*constitui
continua
contribui
desfășura+
împresura+
înconjura+
îndupleca
*îngădui
întîmpina
întuneca
participa

C. 2. *Verbe cu radical trisilabic, tip 3—2—1́ #*

executa
înțelege
*manifesta
reprezenta

II. VERBE CU RADICAL NEACCENTUAT ÎN TOT CURSUL PARADIGMEI

A. *Verbe cu radical monosilabic*

boci
cerși
ciopli
citi
ciupi
clădi
clăti
clipi
cloci
crea
croi
dicta
feri
găsi
găti

goni
grăbi
greşi
hrăni
lipi
lipsi
lovi
luci
lucra
miji
monta
munci
opri
păstra
păţi
păzi
peţi
pîndi
pîrî
pîrli
plăti

pluti
porni
prăji
primi
pripi
privi
proba
propti
răpi
sădi
scobi
servi
sfii
sfîrşi
sminti
smuci
sosi
spoi
spori
suci
şopti

tîrî
toci
tocmi
topi
trăi
trăsni
trînti
trudi
uimi
urî
urma
ursi
urzi
veghea
vîna
voi
vopsi
zbîrci
zdrobi
zgîrci
zîmbi
zori

B. *Verbe cu radical bisilabic*

ameţi
amuţi
bănui
chibzui
construi
dogorî
dovedi
exploata
folosi
hotărî
inspecta
instrui
îndrăzni
îngrădi
întîlni
înveli

logodi
lumina
mulţumi
năvăli
nimeri
obosi
odihni
opera
osteni
otrăvi
părăsi
pedepsi
porunci
prăpădi
*prăvăli
pregăti

primeni
procopsi
raporta
rătăci
risipi
rugini
ruşina
săvîrşi
socoti
strădui
tăbăci
tălmăci
tăvăli
urmări
vizita

C. *Verbe cu radical trisilabic*

făgădui
organiza

realiza
sublinia

tăgădui

Explicaţie

Verbele precedate de * prezintă paradigme paralele: cu radical accentuat şi neaccentuat şi cu radical *totdeauna* neaccentuat; în unele cazuri cele două tipuri de paradigmă se asociază cu sensuri diferite şi pot fi considerate verbe diferite.

7 — c. 1063

Verbele urmate de * au radical variabil ca lungime silabică : bisilabic cînd e accentuat, monosilabic în formele în care este aton.

Verbele urmate de + înregistrează în limba actuală mai multe posibilități de accentuare în formele cu radical accentuat.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. B. BLOCH, *English Verb Inflection*, în „Language", 23, 1947, p. 399 –418.
2. B. BLOCH, G. N. TRAGER, *Outline of Linguistic Analisys*, Baltimore, 1942.
3. P. DIACONESCU, *Contribuții la definirea și clasificarea verbelor regulate în limba romînă*, în SCL XI, 1960, nr. 2, p. 227–234.
4. H. A. GLEASON JR., *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York, 1953.
5. *Gramatica limbii romîne*, Academia Republicii Populare Romîne, București, 1954.
6. AL. GRAUR, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960.
7. Z. S. HARRIS, *Structural Linguistics*, Chicago, 1960, IV-ed.
8. CH. HOCKETT, *Problems of Morphemic Analisys*, în „Language", 23, 1947, p. 321–343.
9. IORGU IORDAN, *Limba romînă contemporană*, București, 1956.
10. R. JAKOBSON, *Zur Struktur der russischen Verbums*, *Charisterio Mathesio*, Praga, 1932.
11. AL. JUILLAND, J. MACRIS, *The English Verb System*, 1962.
12. ALF LOMBARD, *Le verbe roumain*, Lund, 1954.
13. GR. MOISIL, *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba romînă*, în SCL XI, 1960, nr. 1, p. 7–25.
14. E. NIDA, *Morphology. The Descriptive Analisys of Words*, Ann Arbor, 1961, II-ed.
15. S. K. ȘAUMIAN, *Проблемы теоретической фонологии*, Moscova, 1962.
16. R. S. WELLS, *Immediate Constituents*, în „Language", 23, 1947, p. 81–117.

UN CAZ DE OMITERE A ARTICOLULUI ÎN LIMBA ROMÎNĂ ȘI LIMBILE IBERO-ROMANICE[1]

DE

DUMITRU COPCEAG

Deși asupra articolului romanic, a articolului din diverse limbi neromanice precum și a articolului în general s-au scris pînă în prezent destule lucrări, problema e încă departe de a fi rezolvată. „A da o definiție exactă a articolului, valabilă pentru toate limbile, ar fi un lucru extrem de greu, cu prea puține șanse de realizare în faza în care se găsesc actualmente cercetările întreprinse asupra acestei probleme. Aici trebuie să fim în totul de acord cu W. Hodler, după care studierea articolului se găsește abia într-un stadiu incipient"[2]. De altfel, scopul lucrării de față nici nu este acela de a aborda problema tuturor funcțiunilor articolului într-o limbă determinată sau a articolului în genere. Ceea ce mă interesează este — cum o arată și titlul — semnalarea unui singur caz[3] în care situația articolului în romînă și în limbile ibero-romanice prezintă un paralelism perfect[4]. Este vorba despre un anumit tip de contexte, în care o persoană e prezentată ca

[1] Articol publicat în „Revue roumaine de linguistique", nr. 2/1964. Am în vedere mai ales două dintre cele trei limbi romanice vorbite în Peninsula Iberică și anume spaniola și portugheza. Cea de-a treia — catalana — pare să fie, cel puțin parțial, într-o situație deosebită. Fac această afirmație cu anumite rezerve, bazîndu-mă pe faptul că răspunsurile celor trei informatori catalani ai mei nu au coincis întotdeauna.

[2] J. Kramský, *К проблеме артикля*, în „Вопросы языкознания", XII, 1963, nr. 4, p. 18.

[3] Meritul de a-mi fi atras atenția asupra existenței acestui caz în limba romînă îl are lingvistul ceh Jiří Felix, care mi-a cerut unele lămuriri de ordin practic cu privire la folosirea articolului romînesc. La întrebarea: „de ce se spune *are mașină* și nu *are o mașină?*" am dat explicația pe care o dezvolt în paginile următoare. Ulterior mi-am dat seama că și în limbile ibero-romanice există același fenomen.

[4] Întrucît o bună parte dintre lucrările consacrate articolului romanic mi-au fost inaccesibile, fac această afirmație cu toate rezervele pe care le impune o documentare insuficientă. Nu știu dacă cineva va mai fi semnalat existența în idiomele ibero-romanice a cazului la care mă refer. Dar, chiar dacă va fi făcut-o, compararea acestor limbi cu romîna sub aspectul care ne interesează aici, n-a mai constituit pînă în prezent — aș putea susține aproape sigur — obiectul nici unui studiu de specialitate. Pentru romînă, faptul e semnalat, fără nici o ex-

avînd posibilitatea de a face o acțiune oarecare sau de a se găsi într-o situație oarecare, datorită faptului că posedă [5] un anumit obiect (de ex. : *Poate să meargă unde vrea : are mașină. Nu-i pasă de ploaie : are umbrelă. Nu se teme de lupi : are pușcă* etc. etc.). În romînă și în limbile ibero-romanice substantivul desemnînd obiectul posedat se folosește fără articol, pe cînd în franceză și italiană prezența pe lîngă el a articolului (sau, eventual, în franceză, a unui adjectiv posesiv) este obligatorie :

Rom. *Poate să meargă unde vrea : are mașină* [6].
Sp. *Puede ir donde le guste : tiene coche.*
Ptg. *Pode ir onde quer : tem carro.*
It. *Può andare dove vuole : ha* **la** *vettura.*
Fr. *Il peut se rendre où il le désire, car il a* **sa** *voiture.*
Cat. *Pot anar a on li agradi : té cotxe.*

Sau

Rom. *Nu-i pasă de ploaie : are umbrelă.*
Sp. *No se preocupa por la lluvia : tiene paraguas.*
Ptg. *No lhe importa da chuva, pois tem guarda-chuva.*
It. *Non gl'importa della pioggia : ha* **l'***ombrello.*
Fr. *Il ne se soucie pas de la pluie : il a* **son** *parapluie.*
Cat. *No es preocupa de la pluja : té paraigua* [7].

Lista contextelor de acest gen poate fi considerabil lungită, după cum se va vedea mai departe. În primul rînd însă, cred că e nevoie de o explicație a fenomenului, explicație care, în cazul de față, mi se pare relativ ușor de găsit. După cum am mai spus, nu voi intra în discutarea diverselor puncte de vedere existente în problema funcțiunii esențiale a articolului, nici nu voi căuta să dovedesc că vreunul dintre termenii folosiți pentru caracterizarea acestei funcțiuni e mai potrivit decît ceilalți : indiferent de faptul dacă o numim „individualizare", „particularizare", „concretizare" sau „actualizare" [8], esența fenomenului rămîne aceeași, firește cu deosebiri de nuanță, care pentru discuția noastră nu prezintă nici un interes. Ceea ce ne interesează — și ceea ce, într-un fel sau altul, susțin,

plicație, în ediția a doua, (București 1963) a *Gramaticii limbii romîne* (Academia Republicii Populare Romîne), apărută după redactarea articolului de față. În lucrarea menționată (vol. I, p. 112) figurează chiar exemplul *are mașină.*

[5] De aceea în toate exemplele date mai departe apare verbul „a avea", care exprimă ideea de posesiune.

[6] Bineînțeles, pe vremuri substantivele desemnînd obiecte specifice epocii noastre nu existau : existau însă altele, care desemnau obiecte cu funcțiuni asemănătoare (cf. *are caleașcă, are sabie* etc.).

[7] Pentru toate exemplele spaniole, portugheze, italiene, franceze și catalane din prezenta lucrare am recurs la serviciile unor informatori care vorbesc din copilărie limbile respective. Menționez, în ordine alfabetică, numele lor, mulțumindu-le pe această cale pentru amabilitatea cu care au tradus — uneori cu mici variații formale — frazele romînești alcătuite de mine : G. Escudero (spaniolă), A. Fermo (franceză), V. Gat (catalană) ; M. Menéndez (spaniolă și catalană), A. Oliveira-Benedek (portugheză), V. Prats (catalană), R. de Simone (italiană).

[8] Vezi Kramský, *op. cit.*, p. 15.

în ultimă instanță, și toți autorii care s-au ocupat de această problemă — este faptul că articolul (hotărît și nehotărît) are funcțiunea de a transforma substantivul, din denumire a unui concept, în denumire a unui obiect concret [9], sau, altfel spus, din denumire a unei clase, în denumire a unui individ [10]. Or, în exemplele pomenite mai sus nevoia unei astfel de transformări, a unei astfel de „individualizări" sau „actualizări" (cum o numesc cîțiva dintre autori) este, practic vorbind, inexistentă : cînd spun despre cineva că are *mașină*, *radio*, *frigider*, *telefon* etc. — n u i n s i s t î n c o m u n i c ă r i l e r e s p e c t i v e a s u p r a f a p t u l u i p o s e s i u n i i c a a t a r e, ș i n u c a r a c t e r i z e z o b i e c t u l p o s e d a t, c i p e p o s e s o r u l l u i, în sensul că îl prezint ca apt de a face ceva sau de a se găsi într-o anumită situație (de obicei avantajoasă) [11] datorită împrejurării că posedă acel obiect. Din comunicarea : *prietenul meu are mașină* rezultă că persoana respectivă are posibilitatea de a se deplasa rapid unde vrea, sau, eventual, funcția ei de răspundere ori situația ei materială prosperă. Nu importă **ce** mașină are : neagră sau albastră, mare sau mică, nouă sau veche ; nu importă dacă e vorba despre mașina **aceasta** sau **aceea**, după cum nu importă nici faptul că e vorba despre una, două sau zece mașini ; teoretic vorbind persoana în discuție poate poseda toate speciile care alcătuiesc noțiunea „mașină" : esența comunicării rămîne aceeași : posesorul lor are posibilitatea de a se deplasa rapid și comod ; el este — folosind o expresie curentă — „un om cu mașină". De aceea, în asemenea cazuri nevoia de „actualizare" a substantivului cu ajutorul articolului este, după cum am spus, inexistentă : substantivul rămîne în faza lui conceptuală, desemnînd nu un obiect determinat, ci o noțiune.

Situația se schimbă în contextele în care insistăm asupra faptului propriu-zis al posesiunii, și nu asupra rezultatelor ei ; de exemplu : ***Prietenul*** *meu are cîteva lucruri de valoare: un tablou de Grigorescu, un covor persan, o mașină, un televizor și un frigider* [12]. Tot așa, cînd caracterizăm sub un raport oarecare obiectul posedat și, în consecință, substantivul care îl denumește este însoțit de un determinant, folosirea articolului e, principial, obligatorie, căci prezența determinantului înseamnă „actualizare", adică desemnare — cu ajutorul acelui substantiv — a unui a n u m i t o b i e c t și nu a unei noțiuni. În asemenea cazuri în comunică-

---

[9] Vezi, de pildă, Gustave Guillaume, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, 1919, p. 14, 89—94 și Paul Christophersen, *The Articles*, Copenhagen-London, 1939, p. 54—55 ; cf. și Marcel Cressot, *Le style et ses techniques. Précis d'analyse stylistique*, Paris, 1959, p. 83.

[10] Vezi Kramský, *op. cit.*, p. 15.

[11] În lucrarea de față am examinat numai situația substantivelor la singular, în enunțări afirmative. La plural și la forma negativă lucrurile se complică întrucîtva : situația este parțial identică (cf. rom. *are oi*, sp. *tiene ovejas* și, rom. *n-are cîini*, sp. *no tiene perros*) parțial deosebită, fapt care ar trebui cercetat într-un alt studiu aparte.

[12] La enumerarea bunurilor cuiva are importanță, după cum e și firesc, n u m ă r u l obiectelor posedate. De aceea, în exemplele de mai sus articolul nehotărît are mai curînd funcțiunea de numeral (cf. *are două covoare, trei tablouri și un frigider*), fără a înceta, prin aceasta, să fie d e t e r m i n a n t al substantivelor respective.

rile respective se insistă asupra caracteristicilor obiectului şi nu asupra situației posesorului, căci în principiu un obiect determinat, mai exact, individualizat, nu-l poate prezenta pe posesor ca apt de a face o anumită acțiune, sau de a se găsi într-o anumită situație [13]: un context ca *poate să meargă unde vrea: are mașină albastră* este, evident, absurd. (cf. *Are o mașină albastră de toată frumusețea.*)

Fiind vorba despre contexte în care obiectul posesiunii rămîne, pe plan logic, într-o fază oarecum conceptuală și, în consecință, nu trebuie „actualizat", paralelismul romîno-iberic în ce priveşte omiterea articolului se poate explica, cred, fără greutate, prin binecunoscuta teză a „ariilor laterale" [14]. În aceste arii articolul — inovație lingvistică — s-a dezvoltat mai puțin decît în cele „centrale", adică în teritoriile de limbă italiană şi franceză. Fireşte, punctele, aşa zicînd, „slabe" ale acestui proces de dezvoltare trebuie să fi fost, în primul rînd, cazurile în care nu se simțea nevoia logică de a exprima categoria determinării şi deci de a articula substantivele respective. De aici ipoteza — după părerea mea foarte plauzibilă — că ne aflăm în prezența unei stări de lucruri arhaice (latineşti), păstrate numai în zonele mărginaşe ale Romaniei.

Pentru a ilustra mai bine faptul că asemănarea dintre romînă, portugheză, spaniolă şi catalană sub aspectul discutat aici nu se reduce la cîteva cazuri individuale mi se pare utilă o enumerare a categoriilor de substantive care nu se articulează în contexte de genul celor pomenite. Aşa sînt, de pildă, substantivele care denumesc:

1. Locuința

Rom. *Are casă.* În contexte ca: *Pînă ieri secretarul nostru (venit din provincie) era nevoit să doarmă pe la prieteni, dar acum are casă* (adică „i s-a dat o locuință").
Sp. Pentru spaniolă citez un exemplu desprins din realitate: faptul că unui cunoscut al meu, argentinian, regizor de teatru la noi, i s-a repartizat o locuință, mi-a fost comunicat de către o prietenă comună (spaniolă) cu următoarele cuvinte: *¡ Raúl tiene casa!*
Ptg. *Até agora tinha de dormir nos amigos, mas agora tem casa.*
It. *Non è più costretto a dormire dai suoi amici*: *ha l'abitazione.*
Fr. *Jusqu'ici il était obligé de dormir à la bonne fortune, mais maintenent il a* un *appartement.*
Cat. *Fins ahir no tenia a on dormir, però ara té casa.*

În aceeaşi situație sînt și diversele părți componente ale locuinței precum şi diversele instalații din ea: bucătărie, baie, pivniță, pod,

[13] Excepție fac adjectivele desemnînd acele însuşiri ale obiectului posedat care se reflectă asupra stării posesorului, avantajîndu-l sau dezavantajîndu-l. De exemplu: *Nu te teme, nu rămîne el în pană*: *are maşină nouă* sau *Nu-i pasă de frig*: *are palton gros.* Dar nici aici nu e vorba de obiecte individualizate, ci de categorii de obiecte: „maşină nouă" şi „palton gros", sînt tot noțiuni, cu o sferă mai restrînsă decît acelea ale noțiunilor „maşină" şi „palton".

[14] Vezi Matteo Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Geneva, 1925, p. 7 şi passim.

garaj, grajd, magazie, sobă, calorifer, lumină electrică, aer condiționat etc. De exemplu :

Rom. *Poate să facă mîncare acasă : are bucătărie.*
Sp. *Puede guisar en casa : tiene cocina.*
Ptg. *Pode preparer a comida em casa, porque tem cosinha.*
It. *Può farsi le pietanze a casa : ha* **la** *cucina.*
Fr. *Il peut prendre ses repas à la maison : il a une cuisine.*
Cat. *Pot cuinar a casa : té cuina.*

Sau :

Rom. *Poate să facă duș cînd vrea : are baie.*
Sp. *Puede ducharse cuando le guste : tiene cuarto de baño.*
Ptg. *Pode banhar-se quando quiser, pois tem quarto de banho.*
It. *Può farsi la doccia a volontà : ha* **il** *bagno.*
Fr. *Il peut prendre un bain n'importe quand : il a* **une** *salle de bain.*
Cat. *Pot dutxar-se quan li agradi : té bany.*

2. O b i e c t e d e u z c a s n i c : radio, televizor, frigider, telefon, aspirator de praf etc. De exemplu :

Rom. *Poate să vorbească cu cine vrea : are telefon.*
Sp. *Puede hablar con quien desee : tiene teléfono.*
Ptg. *Pode falar com quem quiser, pois tem telefone.*
It. *Può parlare con chiunque : ha* **il** *telefono.*
Fr. *Il peut parler à qui bon lui semble, il a* **un** *téléphone.*
Cat. *Pot parlar amb qui desitji : té telèfon.*

Sau :

Rom. *Poate să asculte muzică toată ziua : are radio.*
Sp. *Puede escuchar música todo el día : tiene radio.*
Ptg. *Pode ouvir música todo o día, pois tem radio.*
It. *Può ascoltare musica tutto il giorno : ha* **la** *radio.*
Fr. *Il peut écouter de la musique toute la journée : il a* **un** *appareil de T.S.F.*
Cat. *Pot escoltar música tot el dia : té ràdio.*

3. V e h i c u l e : mașină, motocicletă, bicicletă, trăsură etc. Un exemplu pentru „mașină" am dat în paginile precedente ; exemple similare se pot da și pentru celelalte vehicule :

Rom. *Nu merge cu tramvaiul : are bicicletă.*
Sp. *No va en tranvía : tiene bicicleta.*
Ptg. *Não utiliza o elétrico, pois tem bicicleta.*
It. *No va in tram : ha* **la** *bicicletta.*
Fr. *Il ne prend pas le tramway, car il a* **une** *bicyclette.*
Cat. *No va en tramvia : té bicicleta.*

4. Animale domestice: cîine, pisică, vacă, porc etc. De exemplu:

Rom. *Nimeni nu intră la el în curte: are cîine.*
Sp. *Nadie entra en su corral: tiene perro.*
Ptg. *Ninguem entra no seu patio, pois tem cão.*
It. *Nessuno entra nel suo cortile: ha* **il** *cane.*
Fr. *Personne n'ose entrer dans sa cour, car il a* **un** *chien.*
Cat. *Ningú entra en el seu corral: té gos.*

Sau:

Rom. *Poate să bea lapte în fiecare zi: are vacă.*
Sp. *Puede beber leche cuando le da la gana: tiene vaca.*
Ptg. *Pode beber leite quando quer, pois tem vaca.*
It. *Può bere latte a volontà: possiede* **la** (sau **una**) *mucca.*
Fr. *Il peut boire tous les jours du lait car il a* **une** *vache.*

5. Arme: pușcă, pistol, pumnal, sabie etc. De exemplu:
Rom. *Nu se teme să treacă noaptea prin pădure: are pistol.*
Sp. *No le da miedo pasar por el bosque: tiene pistola.*
Ptg. *No tem medo pasar através do bosque, pois tem pistola.*
It. *Può passare attraverso il bosco senza timore: ha* **la** *pistola.*
Fr. *Il peut traverser la forêt sans crainte, car il a* **un** *revolver.*
Cat. *No li fa por pasar pel bosc: té pistola.*

Sau:

Rom. *Nu-i e frică de lupi: are pușcă.*
Sp. *No lo espantan los lobos: tiene escopeta.*
Ptg. *Os lôbos não o espantam, pois tem espingarda.*
It. *I lupi non lo spaventano: ha* **il** *fucile.*
Fr. *Les loups ne l'effraient pas, car il a* **un** *fusil.*

6. Obiecte de îmbrăcăminte: pălărie, palton, cojoc, pulover etc. De exemplu:

Rom. *Nu-i pasă de frig: are palton.*
Sp. *No se preocupa por el frío: tiene abrigo.*
Ptg. *Não o importa que esteja frio, pois tem sobretudo.*
It. *Non gl'importa del freddo: ha* **il** *soprabito.*
Fr. *Il ne se soucie pas d'avoir froid, car il a* **un** *manteau.*
Cat. *No es preocupa del fred: ha abric.*

Sau:

Rom. *Soarele n-o să-i facă rău: are pălărie.*
Sp. *El sol no le hace daño: tiene sombrero.*
Ptg. *O sol não lhe fará mal, pois tem chapéu.*
It. *Il sole non gli farà male: porta* **il** *cappello.*
Fr. *Le soleil ne lui fait pas de mal, car il a* **un** *chapeau.*

7. Obiecte pe care un om le poartă de obicei asupra sa: pieptene, briceag, batistă, creion, ceas, umbrelă etc. De exemplu :

Rom. *Poate să-şi taie pîine în tren: are briceag.*
Sp. *Puede cortar el pan en el tren: tiene navaja.*
Ptg. *Pode cortar o pão no comboio, pois tem canivete.*
It. *Può tagliarsi il pane, in treno: ha* **il** *temperino.*
Fr. *Il peut couper son pain en voyage, car il a un canif.*
Cat. *Pot tallar el pa en el tren: té navalla.*

8. Instrumente muzicale: vioară, pian, ghitară, acordeon etc. De exemplu :

Rom. *Prietenul nostru o să ne distreze în excursie: are acordeon.*
Sp. *Nuestro amigo nos divertirá bien en el viaje: tiene acordeón.*
Ptg. *O nosso amigo distrair-nos-ha na excurção, pois tem acordeão.*
It. *Il nostro amico ci divertirà bene nell'escursione: ha* l'*armonica.*
Fr. *Notre ami nous amusera pendant l'excursion, car il a* **un** *acordéon.*
Cat. *El nostre amic ens divertirà en el viatge: té acordió.*

Sau :

Rom. *Te invidiez că ai pian.*
Sp. *Te envidio porque tienes piano.*
Ptg. *Invejo-te porque tens piano.*
It. *T'invidio perché hai* **il** *pianoforte.*
Fr. *Je t'envie d'avoir* **un** *piano.*

Diverse. Spre deosebire de cazurile precedente, unde e vorba de situaţii oarecum generale, obişnuite, în sensul că principial orice persoană poate poseda obiecte sau instrumente de tipul celor enumerate mai sus, în categoria „diverse" încadrez cazurile în care posesiunea unui obiect apare ca firească numai într-un context determinat. În asemenea contexte, substantivele desemnînd, de pildă, orice instrument, în sensul cel mai larg al cuvîntului, se pot folosi fără articol. Astfel, despre un om care locuieşte pe malul unei ape sau despre cineva care — după cum rezultă din contextul respectiv — vrea să facă un drum sau o plimbare pe o apă se poate spune *are barcă*, după cum despre cineva care merge cu avionul se poate spune *are paraşută*, despre un biciclist — *are portbagaj*, despre un invalid — *are proteză*, despre un copil de şcoală sau despre cineva care trebuie să transporte nişte cărţi — *are ghiozdan*, despre un fierar — *are nicovală* etc. etc. Acelaşi lucru se întîmplă, în anumite contexte, cu substantivele desemnînd părţile corpului (*poate vorbi: are gură;* sp. *puede hablar: tiene boca*) precum şi cu alte categorii de substantive. Practic, numărul situaţiilor de acest gen este incalculabil. Mă limitez, în consecinţă, la două exemple :

Rom. *Poate să se plimbe pe lac cît vrea : are barcă.*
Sp. *Puede pasear por el lago cuando quiere: tiene barca.*
Ptg. *Pode passear no lago quando quiser, pois tem barco.*
It. *Può passeggiare quando vuole sul lago: ha* **la** *barca.*
Fr. *Il peut se promener tant qu'il veut sur le lac, car il a* **une** *barque.*
Cat. *Pot passejar pel llac tant com vulgui: té barca.*

Sau :

Rom. *În caz de pericol poate să sară din avion: are parașută.*
Sp. *En caso de peligro puede arrojarse del avión: tiene paracaídas.*
Ptg. *Em caso de perigo podo saltar do avião, pois tem páraquedas.*
It. *In caso di pericolo può saltare dall'aereo: ha* **il** *paracadute.*
Fr. *En cas de danger il peut sauter de l'avion, car il a* **un** *parachute.*
Cat. *En cas de perill pot llençar-se de l'avió: té paracaigudes.*

★

Firește, nu am pretenția de a fi dat mai sus o enumerare exhaustivă a categoriilor de substantive în discuție. Dar, chiar incompletă fiind, această enumerare poate constitui o dovadă de ordin, așa zicînd, cantitativ, în sensul afirmației pe care am făcut-o la începutul lucrării : și anume că în romînă, spaniolă și portugheză[15] avem a face cu același fenomen, relativ ușor de explicat prin teoria „ariilor laterale".

Decembrie 1963

---

[15] Situația din catalană pare să fie, după cum am spus, oarecum deosebită de cea din spaniolă și din portugheză și asemănătoare cu cea din graiurile galo-romanice. Astfel, în contexte de genul celor menționate mai sus, am primit și răspunsurile : *té una radio, té una cuina* („are o bucătărie") *té una pistola, té un cuarto de bany, té una vaca, té un sombrero, té un abric* etc.

FLEXIUNEA SUBSTANTIVELOR ÎN AROMÎNĂ

DE

MATILDA CARAGIU-MARIOȚEANU

1. Aromîna nu reprezintă un singur sistem lingvistic (fonologic, morfologic etc.), ci un grup de sisteme (ale graiurilor), între care există foarte mari asemănări structurale, dar și deosebiri, cele mai multe de ordin fonetic și lexical, mai puțin fonologic, morfologic și sintactic. Deosebirile fonetice au încurcat mult expunerile asupra structurii fonologice și morfologice a aromînei, aceasta fiind concepută ca o sumă de particularități, nu ca un sistem al sistemelor.

Materialul de care dispunem este destul de bogat (atît în ce privește faptele, cît și studiile), mai ales pentru fonetică, morfologie și lexic (sintaxa este un capitol foarte sărac), și prezentat adeseori într-o bună ținută științifică. Cercetătorii nu au reușit însă să rezolve problema variantelor din interiorul sistemului și a variantelor teritoriale. De aceea, sarcina cercetătorilor actuali este de a reorganiza acest material, de a găsi modul de descriere cel mai adecvat și cel mai avantajos pentru structura aromînei, de a extinde metodele moderne de descriere a relațiilor dintre unitățile sistemului fonologic, la descrierea flexiunii substantivale, verbale etc.

O asemenea descriere — sau, mai bine-zis, asemenea descrieri, pentru că ele pot fi diferite — sînt posibile. Ele implică însă criterii sigure, aplicate cu consecvență. În acest fel se poate ajunge la o reducție a variantelor, care să ducă la stabilirea sistemului de invariante al aromînei.

Reducția, în cazul nostru, va opera în două sensuri :

a) o reducție propriu-zisă a variantelor din sistem, avînd drept scop stabilirea invariantelor din sistemul dat.

b) o reducție inter-graiuri, avînd drept scop stabilirea diasistemului, a invariantelor din punct de vedere teritorial.

Numai în felul acesta se poate descurca acest labirint de forme pe care îl prezintă un idiom care nu a ajuns la stadiul de limbă comună, cum este aromîna.

2. Un prim pas în acest sens îl va constitui modul de descriere a f l e x i u n i i s u b s t a n t i v a l e din paginile ce urmează.

Analiza va avea următoarele obiective :

A) o clasificare a substantivelor d u p ă d e s i n e n ț ă (singular și plural) :
a. înainte de reducția variantelor teritoriale și din sistem
b. după reducție.

B) o clasificare a substantivelor d u p ă f l e x i u n e (pe baza grupelor realizate după reducție). Compararea tipurilor de flexiune din aromînă cu cele stabilite pentru dacoromînă de Paula Diaconescu [1].

C) declinarea articulată (cu articol enclitic și proclitic).

3. În aceste clasificări vom aplica cu consecvență principiile și concluziile care au reieșit din analiza sistemului fonologic al u n u i grai aromînesc [2], principii care, la rîndul lor, au fost verificate în morfologie.

În prima parte a lucrării sistemul de notare va fi f o n e t i c, pentru ca aspectul fonetic al desinențelor din graiurile aromînești să fie consemnat și reținut, în vederea unei confruntări din partea cititorului cu expunerile existente.

În partea a doua, cînd vom trece la reducția variantelor, vom nota fonemul invariant (uneori morfem și fonem), teritorial și în sistem, cu majuscule (v. p. 237).

4. Materialul a fost luat din :

a. idiolectul autoarei
b. *Aromînii* de Th. Capidan [3]
c. *D.D.A.G.E.* [4]

A. CLASIFICAREA SUBSTANTIVELOR DUPĂ DESINENȚĂ (SINGULAR ȘI PLURAL)

a) CLASIFICAREA ÎNAINTE DE REDUCȚIE

Pentru ca reducția să fie clară pentru oricine, este necesară o clasificare a substantivelor după desinență, în care variantele fonetice pe graiuri să fie deocamdată reținute ; de asemenea variantele din interiorul sistemului, pe marginea cărora se vor face observații, în cadrul fiecărei grupe de substantive (neutralizări, variante în distribuție complementară, în variație liberă etc.), ceea ce va netezi drumul către reducție.

Pentru o mai bună înțelegere a organizării pe care o propunem, facem următoarele precizări cu privire la notare :

— Pentru că *-ă* și *-e* finali neaccentuați se închid în unele graiuri în *-î*, *-i*, desinențele *-ă* și *-e* (sau partea finală a unei desinențe care con-

---

[1] *Un mod de descriere a flexiunii nominale, cu aplicație la limba romînă contemporană*, SCL XII, 1961, nr. 2, p. 163—192.

[2] V. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Sistemul fonologic al aromînei*, SCL XIV, 1963, p. 313—331 și *Structura silabei în aromînă*, (sub tipar).

[3] București, 1932.

[4] Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromîn general și etimologic*, București, 1963.

ține un *-ă*, *-e*, de ex. *-ate*) sînt notate, deocamdată, în ambele variante, varianta cu gradul de deschidere mediu însă apărînd între paranteze, pentru că aceea cu deschidere minimă este varianta din idiolectul autoarei, adică : *(-ă)*, *-î*, *(-e)*,*-i*, ca în sg. *(cásă)*, *cásî*, pl. *(cáse)*, *cási*.

Insist asupra faptului că observația este valabilă numai pentru finala cuvintelor. În interiorul cuvintelor, *-ă* și *-e* neaccentuați sînt notați întotdeauna *-î*, *-i*, ca în idiolectul autoarei (în care opozițiile *ă* ~ *î*, *e* ~ *i*, *o* ~ *u* se neutralizează în poziție neaccentuată), adică : ***cîni***, ***cîràri***, ***dimîndîcúni*** etc.

— Dat fiind că *-i* se realizează ca *-î* după *ț*, *ḍ*, în unele graiuri și în idiolectul autoarei, dezinența *-áḍi* este notată cu ambele variante, adică *(-áḍi)*, *-áḍî*.

Expunerea grupelor o facem pe genuri :

genul feminin — 12 grupe (I — XII)
„ masculin — 10 „ (I — X)
„ neutru — 6 „ (I — VI)

Feminine

I

sg. (-ă), -î	pl. (-e), -i
cásî	cási
fȩátî	fȩáti
ńîlî	—
ḱátrî	ḱétri[5]
cápri	căpri[6]

Obs. Dacă C[7] este un *ț*, *ḍ*, atunci, la plural, *(-e)*, *-i* se realizează ca *(-ă)*, *-î* :

fáțî	fáțî[8]
búḍî	búḍî
frîndî	frîndî

II

(-ă), -î	(-ắńi), -în'i
múmî	mumîńi

III

(-ă), -î	(-ate), -ati
γrámî	γrámati[9]
θámî	θámati[10]

---

[5] Și *ḱéțîri*, *ḱéțari*

[6] Și *căpîri*.

[7] Prin *C* sau (*C*) *C*, *CC* etc. vom nota întotdeauna consoana sau consoanele care preced desinența.

[8] Și *făți*.

[9] Și *γrámi*.

[10] Și *θàmi*.

IV

(-ă), -î	-^{i}
gúrî	gur^{i}
mínî	mîn'^{i}
hoárî	hor^{i}

Obs. 1. Dacă *C* este un *ț*, *ḍ*, atunci, la plural, (-^{i}) se realizează ca (-^{i}):

vácî	văț^{i}
aráδî	arắḍ^{i}

Obs. 2. Dacă *C* este *CC*, atunci, la plural, -^{i} (-^{i}) se realizează ca -*ĭ* (-*î*, după *ț*, *ḍ*):

bárbî	bắrǵi
poártî	pórțî
coárdî	córḍî

V

(-ă), -î	-ăr^{i}
sórî	surắr^{i}
nórî	nurắr^{i} [11]

VI

(-ă), -î	-ur^{i}
hálî	hắl'ur^{i}
ḍeánî	ḍénur^{i} [12]

VII

(-[u̯]ă), -[u̯]î	(-le), -li [13]
steáu̯î	steáli
mîrḍeáu̯î	mîrḍeáli
cîțáu̯î	cîțáli
ḍíu̯î [14]	ḍíli

VIII

(-[u̯]ă), -[u̯]î	-i̯ [15]
bileáu̯î	biléi̯
curáu̯î	curắi̯

---

[11] Singurele cuvinte care au acest plural.
[12] Și *ḍen'i*. Desinența *-uri* la feminine are o frecvență redusă.
[13] Desinența este detașată, de noi, la singular, prin opoziție cu pluralul : *stea-u̯î/steá-li*.
[14] Si *ḍúu̯î*.
[15] V. observația de sub nota 13.

IX

(-e), -i	-ị
cîrári	cîrắrị
mîcári	mîcắrị
dulțẹámḭ,	dulțéńị
dimîndîĉúni	dimîndîĉúńị
sîrbîtọári	sîrbîtórị
plọái	plóḭ
cîmẹáși [16]	cîméșị
cọáji [17]	cojị
ayíńi [18]	ayín'ị
cîrvẹál'i [19]	cîrvél'ị

Obs. 1. Dacă *C* este un *ț*, *ḑ*, atunci, la plural, -*ị* se realizează ca -*î̦* :

nidriptáti	nidriptắțị
pîláti	pîlắțị
pádi	păḑị

Obs. 2. Dacă *C* este *CC*, atunci la plural, -ị (-î̦) se rẹalizează ca *i*- (-*î*, după ț, ḑ) :

cúlmi	cúlńi
cánĝi	cắnĝi
urẹácl'i	urécl'i
frímti	frímțî
mọárti	mórțî
párti	pắrțî

X

(-e), -i	-urị
cáli	cắl'urị
cárni	cắrnurị
ĝépi	ĝépurị [20]
azvésti	azvésturị [21]

XI

(-e), -i	(-e), -i
lupọáńi	lupọáńi
ĉilnicoáńi	ĉilnicọáńi
fucîrọáni	fucîrọáńi
ĉirẹáși [22]	ĉirẹáși
h'íl'i [23]	h'íl'i
fọámi	—

[16], [17], [18], [19] Sînt substantive care au aparținut la grupul IV [(-*ă*), -*î*/-*ị*] adică au avut terminația (unele din ele se pronunță și azi ca atare în unele graiuri) : -*șă*, -*jă*, -*ńă*, -*l'ă*.

[20] Și *ĝek'ị*.

[21] V. nota 12.

[22], [23] Sînt cuvinte care au aparținut, la grupul I [(-*ă*), -*î*/(-*e*), -*i*], s-au terminat adică în -*șă*, -*l'ă*.

Obs. Substantivele în *-toare*, foarte bine reprezentate în dacoromînă la acest grup, se încadrează în aromînă la grupa IX [(-e), -i/-i̯], adică au la plural desinența -i̯ :

lîlîtoári	lîlîtóri̯
dișcl'idîtoári	dișcl'idîtóri̯

ca și :

sîrbîtoári	sîrbîtóri̯ [24]

La adjectivele feminine în *-toari* însă pluralul este tot în *-toari* : *mul'ári lucrîtoári / mul'eri̯ lucrîtoári* și nu : *mul'éri̯ lucrîtóri̯*.

XII

— θ	— θ
ĝoi̯	ĝoi̯
vínir̥i̯	vínir̥i̯

Masculine

I

(C+) -u̯	(C+) -i̯
fiĉóru̯	fiĉóri̯
hil'u̯	hil'i̯
prunu̯	prun'i̯
lupu̯	luki̯

Obs. Dacă *C* este un *ț*, *ḑ*, atunci, la plural, -i̯ se realizează ca -î̯ :

sacu̯	sațî̯
bîrbatu̯	bîrbáțî̯

II

(CC+) -u	(CC +) -i
córbu	córĝi
púlmu	púlńi
țérbu	țérĝi

Obs. Dacă *C* este un *ț*, *ḑ*, atunci, la plural, *-i* se realizează ca *-î* :

préftu	préfțî
górțu	górțî
léfcu	léfțî

III

(V +) -u̯	(V +) -i̯
bou̯	boi̯
arău̯	arăi̯ [25]

[24] V. Grupa IX.
[25] Considerat ca substantiv.

IV

(-ă), -î	(-ắń^{i}), -íń^{i}
tátî	tîtíń^{i}
lálî	lîlíń^{i}

V

-ắ	(-áḍ^{i}), -áḍ^{î}
fucîrắ′	fucîráḍ^{î}
amirắ	amiráḍ^{î} [26]

Obs. Dacă *C* este o palatală, atunci, la singular, *-ă* se realizează ca *-é*:

bîhĉé   bîhĉáḍ^{î}

VI

-ó	(-áḍ^{i}), -áḍ^{î}
misticó	misticáḍ^{î}

VII

-é	(-áḍ^{i}), -aḍ^{î}
cafiné	cafine̯áḍ^{î}
k̄umbé	k̄umbe̯áḍ^{î}

VIII

-i	(-áḍ^{i}), -áḍ^{î}
cafiĝí	cafiĝáḍ^{î}

IX

(-e), -i	-i̯
so̯ári	sor^{i}
mári	măr^{i} [27]

Obs. 1. Dacă *C* este un *ț*, *ḍ* atunci, la plural, *-i̯* se realizează ca *-î̯*:

fráti   fraț^{î}

Obs. 2. Dacă *C* este *CC*, atunci, la plural, *-i̯ (-î̯)* se realizează ca *-i* (*-î*, după *ț*, *ḍ*);

șárpi	șérk̄i
múnti	múnțî
dínti	dínțî
pîrínti	pîrínțî

[26] Desinența *-aḍ^{î}*, se aude și ca (*-aț^{i}*), *-aț^{î}*.
[27] Considerat ca substantiv.

X

nume proprii [28]

α)

-	-an'^{i}
Bóbe̯a	Bóbe̯ań^{i}
Vréta	Vrétań^{i}
Carági̯u	Carági̯ań^{i}

β)

-	(-áḑ^{i}), -áḑ^{i}
Badraléxi	Badralexáḑ^{i}

Neutre

I

(C +) -u̦	-ur^{i}
loc^{u}	lócur^{i}
trup^{u}	trúpur^{i} [29]
trap^{u}	trápur^{i}
h'er^{u}	—

II

(CC+) -u	-ur^{i}
fúrtu	fúrtur^{i}
vîmtu	vîmtur^{i}
gárdu	gárdur^{i}

III

(V+) -u̯	-ur^{i}
aríu̯	aríur^{i}
arníu̯	arníur^{i}

IV

(C+) -u̦	(-e), -i
ĉiĉor^{u}	ĉiĉo̯ári
gl'em^{u}	gl'ámi
θimél'^{u}	θime̯ál'i̯
os^{u}	o̯ási

Obs. Dacă *C* este un *ț*, *ḑ*, atunci, la plural, *(-e)*, *-i* se realizează ca (*-ă*) *-î* :

maț^{u}	máțî

[28] În descrierea noastră, care se bazează pe opoziția dintre singular și plural, numele proprii n-ar fi trebuit să figureze. În cazul nostru însă, desinențele, *-ań^{i}* și *-aḑ^{i}* exprimă tocmai această opoziție.

[29] (Și *trúpi*, cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Liturghier aromînesc—manuscris anonim inedit*, București, 1962, p. 106).

V

(CC+) -u	(-e), -i
sémnu	sẹámni
lémnu	lẹámni
scámnu	scámni
murmíntu	murminti [30]

Obs. Dacă *-C* din *-CC* este un *ț*, *ḍ*, atunci, la plural, (*-e*), *-i* se realizează ca *(-ă)*, *-î* :

górțu górțî

VI

(-e), -i	-ur'
lápti	lắptur'
sîndi	—

b) CLASIFICAREA DUPĂ REDUCȚIE

Pentru reducția variantelor teritoriale și din sistem avem în vedere numai desinența; restul cuvîntului (rădăcina, eventual tema) are forma din idiolectul autoarei.

1. Vom nota prin Ă cele două realizări ale desinenței *-ă* : *-ă* și *-î*. Înțelegem prin Ă morfonemul (sau numai fonemul, cînd este o parte a desinenței) vocală din seria medială, cu deschidere mai mare decît *a* (de gradul *ă* sau *î*), în poziție finală : *cásĂ* = *cásă* și *cásî*, *mumĂń'* = *mumắń'* și *mumîn'i*.

2. Vom nota prin E cele două realizări ale desinenței *-e* : *-e* și *-i*. Înțelegem prin E morfonemul (sau numai fonemul, cînd este o parte a unei desinențe) vocală, din seria anterioară, cu deschidere mai mare decît *a* (de gradul *e* sau *i*), în poziție finală neaccentuată : *cásE* = *cáse* și *cási*.

γrámatE = *γrámate* și *γrámati*

3. Vom nota prin -I toate variantele lui *-i* flexionar, considerînd că avem a face cu o singură desinență. Așadar :

I = -ị (după orice *C* simplu, în afară de *ț*, *ḍ*) : *gurI*, *lukI*
I = -ⁱ (după *ț*, *ḍ*) : *vățI*, *păḍI*
I = -i (după orice *CC*, în afară de *ț*, *ḍ*) : *bărgI*, *șérkI*
I = î (după *C* + *ț*, *ḍ*) : *pórțI*, *munțI*
I = i̯ (după V) : *curăI*, *boI*

4. Vom nota prin *-U* toate variantele lui *-u*, considerînd că avem a face cu o singură desinență. Așadar :

U = -ụ (după C) : *fiĉórU*, *locU*
U = -u (după *CC*) : *țérbU*, *górțU*
U = -u̯ (după *V*) : *boU*, *arîU*

[30] Și pl. masc. *murmínțî* (cf. bănățeanul *mormínț*).

În graiurile în care, eventual, -*u* nu se aude după consoană, desinența este *θ*. Acolo unde, după *CC*, se aude -*u̯*, desinența este tot -U.

Feminine

I′	-Ă	-E (-Ă)
	cásĂ	cásE
	ńilĂ	—
	búḑĂ	búḑĂ [31]
	frînḑĂ	frînḑĂ [32]

II′	-Ă	-atE
	γrámĂ	γrámatE

III′	-Ă	-I
	gúrĂ	gurI
	vácĂ	vățI
	bárbĂ	bắrǵI
	pọártĂ	pórțI
	sórĂ	surĂrI
	múmĂ	mumĂn′I
	bilẹáu̯Ă	biléI
	curáu̯Ă	curắI

IV′	-(u̯)Ă	-lE
	stẹáu̯Ă	stẹálE
	cîțáu̯Ă	cîțálE

V′	-E	-I
	cîrárE	cîrărI
	cîmẹáșE [33]	cîméșI
	plọáE	ploI
	pádE	păḑI
	cúlmE	cúlńI
	mọártE	mórțI

VI′	-E	-uri̯
	cárnE	cắrnuri
	cálE	cắluri̯

[31], [32] Mergînd mai departe cu reducerea, ar trebui să notăm eventual desinența -*E* prin -Ĕ, în loc de -E (-Ă). În felul acesta am reduce și alomorfa -Ă (după ț, ḑ), am complica însă mult lucrurile și compararea cu dacoromîna ar apărea mai dificilă.

[33] Și aici desinența ar putea fi notată prin Ĕ — care ar reprezenta cele două realizări: *cîmẹáșĂ* și *cîmẹășE*.

VII''	-E	-E
	lupo̯áńE	lupo̯áńE
	cire̯áşE	cire̯áşE

VIII'	-θ	-θ
	ĝoi̯	ĝoi̯
	vínir^{i}	vínir^{i}

Obs. 1. Considerăm că, în grupele II (*múmî~mumîn^{i}*) şi V (*sórî~surắr^{i}*), avem a face cu plurale neregulate, desinenţa fiind tot -I. De aceea, după reducţie, ele se încadrează în grupa III' (-Ă ~ I).

Obs. 2. Grupa VIII (*bile̯áu̯ ~ biléi̯*), cu desinenţele -Ă ~ -I, se încadrează, după reducţie, în grupa III' (-Ă ~-I).

Masculine

I'	-U	-I
	fiĉórU	fiĉórI
	córbU	córĝI
	préftU	préfţI
	boU	boI

II'	-Ă	-Ăn'^{i}
	tátĂ	tîtĂń^{i}

III'	-ă, -é, ó, -í	-ad̦I
	amirắ	amirád̦I
	cafiné	cafine̯ád̦I
	misticó	misticád̦I
	cafiĝí	cafiĝád̦I

IV'	-E	-I
	so̯árE	sorI
	frátE	fraţI
	şárpE	şérkI
	múntE	múnţI

V' (nume proprii)

α)	-	-áń^{i}
	Bobe̯a	Bóbe̯ańi
	Caráĝu	Caráĝań^{i}

β)	-	-ád̦I
	Badralexi	Badralexád̦I

Neutre

I'	-U	-ur^{i}
	locU	lócur^{i}
	fúrtU	fúrtur^{i}
	ariU	ariur^{i}

II'	-U	-E (-Ă) [34]
	osU	ǫásE
	gl'emU	gl'ámE
	mațU	máțĂ
	sémnU	sęámnE
	górțU	górțĂ

III'	-E	(-ur^{i})
	láptE	lắptur^{i}
	síńḍE	—

B. CLASIFICAREA SUBSTANTIVELOR DUPĂ FLEXIUNE (PE BAZA GRUPELOR REALIZATE DUPĂ REDUCȚIE)

Din punctul de vedere al flexiunii, substantivele în aromînă se împart în două : de o parte femininele, de altă parte masculinele și neutrele.

Masculinele și neutrele

Toate grupele de substantive clasificate după desinență (I' -V'masculine, I'-III' neutre) prezintă o formă de singular nearticulat pentru toate cazurile, și o altă formă de plural nearticulat, pentru toate cazurile (tipul 2)[35]. Așadar masculinele și neutrele prezintă același tip de flexiune[36], fiecare avînd 5, respectiv 3 clase[37] :

Masculine

	I'		II'		III'		IV'		V'	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
N.Ac.	-U	-I	-Ă	-Ăn'^{i}	-Voc. acc.	-aḍI	-E	-I	—	-an'^{i} -aḍI
G.D.	-U	-I	-Ă	-Ăn'^{i}	-Voc. acc.	-aḍI	-E	-I	—	-an'^{i} -aḍI

[34] Varianta -*Ă* apare după *ț*, *ḍ*.

[35] Nu avem în vedere aici și V o c a t i v u l , care pune probleme deosebite de cele legate de flexiune, la care intervine în plus elementul intonație etc.

[36] În terminologia Paulei Diaconescu, v. *art. cit.*, p. 182.

[37] *Ib.*

Neutre

	I' sg.	I' pl.	II' sg.	II' pl.	III' sg.	III' pl.
N.Ac.	-U	-ur^{i}	-U	-E(-Ă)	-E	(-ur^{i})
G.D.	-U	-ur^{i}	-U	-E-(Ă)	-E	(-ur^{i})

Feminine

Spre deosebire de masculine și neutre, femininele prezintă trei tipuri de flexiune [38], care, în cele din urmă, după cum se va vedea, se reduc la două :

1. Substantive cu două forme la singular (una de N. Ac., alta de G. D.) și cu o formă de plural (pentru toate cazurile).
De acest tip sînt numai substantivele din grupa I' :

	sg.	pl.
N.Ac.	-Ă	-E
G.D.	-E	-E

La substantivele din această categorie, desinența de G.D. singular -E este însă în variație liberă (în graiul acelorași vorbitori) cu desinența -Ă, ceea ce face ca tipul flexionar să fie și altul decît primul, adică :

	sg.	pl.
N.Ac.	-Ă	-E
G.D.	-Ă	-E

Așadar tipul flexionar al grupei I' este :

	sg.	pl.	sg.	pl.
N.Ac.	-Ă	-E	casĂ	casE
G.D.	-E/-Ă	-E	casE/ casĂ	casE

Formele de G. D. fiind însă în raport de variație liberă (-E/-Ă), ele se exclud din sistem (pentru că nici un substantiv nu face G. D. numai în -E). Aceasta înseamnă că tipul flexionar 1, existent în dacoromînă, este nonocurent, în ultima instanță, în aromînă.

2. O formă de singular nearticulat, pentru toate cazurile, altă formă de plural nearticulat pentru toate cazurile.

[38] V. pentru dacoromînă, Paula Diaconescu, *art. cit.*, p. 183 și urm.

De acest tip sînt substantivele feminine din grupele II', III', IV' V', VI':

	II' sg.	II' pl.	III' sg.	III' pl.	IV' sg.	IV' pl.	V' sg.	V' pl.	VI' sg.	VI' pl.
N.Ac.	-Ă	-atE	-Ă	-I	-(u̯)Ă	-lE	-E	-I	-E	-uri̯
G.D.	-Ă	-atE	-Ă	-I	-(u̯)Ă	-lE	-E	-I	-E	-uri̯

Urmărind, ca şi la masculine şi neutre, desinenţele pe verticală, constatăm identitatea dintre N. Ac. şi G. D., sg. şi pl.

3. Ultimul tip de flexiune la feminine prezintă o singură formă pentru singular şi plural, la toate cazurile.

De acest tip sînt substantivele din grupa VII' (cu desinenţa -E) şi din grupa VIII' (cu desinenţa θ):

	VII' sg.	VII' pl.	VIII' sg.	VIII' pl.
N.Ac.	-E	-E	-θ	-θ
G.D.	-E	-E	-θ	-θ

Obs. Dacă comparăm flexiunea substantivelor în aromînă şi dacoromînă constatăm următoarele:

Masculinele şi neutrele în dacoromînă au şi flexiune de tipul 3, pe care în aromînă n-am întîlnit-o, aici substantivele în discuţie prezentînd numai tipul flexionar 2 (formă de sg. şi formă de pl.).

Cele mai multe substantive feminine din dacoromînă sînt de tipul flexionar I (formă de N. Ac. sg., formă de G. D. sg., formă de pl.). Aceasta înseamnă identitate de formă între G. D., şi N.G.D.Ac. pl. În aromînă, toate grupele dovedesc n o n i d e n t i t a t e î n t r e G. D. s i n g u l a r ş i f o r m a d e p l u r a l (includem aici şi formele cu desinenţa de G. D. sg. în -E (-Ă).

Această structură a flexiunii substantivului este specifică aromînei şi, tocmai de aceea, este necesară sublinierea ei şi a implicaţiilor de ordin istoric şi structural pe care le are (continuitatea G. D. sg. latin în *-ae*, declinarea articulată etc. [39]).

Nonidentitatea dintre G. D. sg. şi N. Ac. pl., la feminine, apare foarte clară dacă examinăm îndeaproape formele articulate enclitic de G. D. singular. Dînd la o parte articolul enclitic, forma rămasă este identică cu N. Ac. sg., nu cu N.G.D.Ac. pl.

Iată o exemplificare pe grupe a acestei nonidentităţi:

I': cásĂ   cása   cásE
a cásEl'ei̯ / cásĂl'ei̯ [40]

[39] Nu ne vom ocupa aici de aspectul istoric al problemei, cercetarea noastră are numai caracter descriptiv.

[40] Aici avem identitate şi nonidentitate, singura grupă care prezintă o situaţie deosebită.

II′ :	γrámĂ		γráma	γrámatE
			a γrámĂl'ei̯	
		nu :	a γrámatEl'ei̯	
III′ :	a) gúrĂ		gúra	gurI
			a gurĂl'ei̯	

forma *a gúrIl'ei̯* este însă de asemenea ocurentă.

	b) vácĂ		váca	văţI
			a vácĂl'ei̯	
		niciodată :	a văţIl'ei̯	
	c) po̯ártĂ		po̯árta	pórţI
			a po̯ártĂl'ei̯	
		nu :	a pórţIl'ei̯	
	d) curáu̯Ă		curáu̯a	curăI
			a curáu̯Ăl'ei̯	
		nu :	a curăIl'ei̯	
IV′ :	ste̯áuĂ		ste̯áu̯a	ste̯álE
			a ste̯áu̯Ăl'ei̯	
		nu :	a ste̯álEl'ei̯	
V′ :	a) cîrárE		cîráre̯a	cîrărI
			a cîrárĔl'ei̯	
		nu :	a cîrărIl'ei̯	
	b) mo̯ártE		mo̯árte̯a	mórţI
			a mo̯ártĔl'ei̯	
		nu :	a mórţIl'ei̯	
VI′ :	cálE		cále̯a	căl'uri
			a cálĔl'ei̯	
		nu :	a căl'ur(i)l'ei̯	

C. DECLINAREA ARTICULATĂ

a) ARTICULAREA ENCLITICĂ

1. *Feminin sg., feminin şi neutru pl.*

Pentru toate tipurile de flexiune şi pentru toate grupele articolul este următorul :

		sg.	pl.
N.Ac.		-a	-lE
G.D.	a	-l'ei̯	-lor[u]

Obs. 1. *A* proclitic invariabil este obligator în declinarea articulată enclitic la G.D., la ambele numere şi la toate genurile.
Obs. 2. În graiul aromînilor moscopoleni articolul enclitic de G. D. sg. *-l'ei̯* a devenit *-l'i*.

2. Masculin și neutru sg., masculin pl.
Articolul acestei categorii de substantive are două forme : *-lU* și *-lE*. Flexiunea lor este următoarea :

-lU

		sg.	pl.
N.Ac.		-lU	-l'I
G.D.	a	-lui̯	-lor^{u}

-lE

		sg.	pl.
N.Ac.		-lE	-l'I
G.D.	a	-lui̯	-lor^{u}

Obs. 1. Cele două forme se deosebesc numai la N.Ac. sg.
Obs. 2. Articolul *-lU* se alipește la substantivele masculine din grupa I′, II′, III′ și la neutrele din grupa I′, II′ și are următoarele realizări (variante) :
— varianta *-l*^{u} pentru substantivele din grupa II′ masculine terminate în vocală neaccentuată și pentru cele din grupa I′ masculine, grupa I′, II′ neutre (terminate în *-u* precedat de *CC*) : *tátĂl*^{u}, *țérbul*^{u}, *górțul*^{u};
— varianta *-lu* pentru toate celelalte grupe (*lúplu*, *bóu̯lu*, *amirắlu*, *lóclu*, *óslu*).
Dat fiind că articularea *țérblu*, *górțlu* este de asemenea ocurentă, considerăm că articolul este unul singur : -lU, cu două realizări : *-l*^{u} și *-lu*.
Obs. 3. Articolul *-lU* are varianta *-U* (cu vocalizarea lui *l*) în graiul fărșeroților : *focU* [41].
Obs. 4. Articolul de genitiv *-lui* apare cu forma *-lu* în *Liturghierul aromînesc* [42] și cu forma *-u* în graiul romînilor din Albania [43].
Ceea ce este comun celor două forme este absența lui *-i̯*.
Obs. 5. Articolul *-li* (N. Ac. pl.) are de asemenea două variante :
— varianta *-l'*^{i} pentru masculinele din grupa I′ terminate în *-u* (precedat de CC) : *țérg'il'*^{i} (deci acolo unde, la singular avem *-l*^{u})
— varianta *-l'i* apare în restul situațiilor *(lúkl'i, bói̯l'i, amirádl'i, tîtĂnl'i)*.
Dat fiind că și articularea *țérgl'i* este ocurentă, în graiul aceluiași vorbitor, considerăm că articolul de N.Ac. pl. este unul singur -l'I, cu două realizări :

-l'^{i} și *-l'i*.

b) ARTICULAREA PROCLITICĂ

De fapt nu se poate vorbi de un s i s t e m de articulare proclitică, aceasta presupunînd forme corespunzătoare pentru ambele nume, toate cazurile și la toate genurile. Or, în aromînă, articularea proclitică este cunoscută n u m a i l a G. D. s i n g u l a r și, mai ales, la nume d e p e r s o a n e (proprii sau apelative).

[41] V. detalii la Th. Capidan, *Fărșeroții*, p. 201 și la Matilda Caragiu-Marioțeanu, *În legătură cu articolul enclitic al masculinelor în aromînă* (cu privire specială la graiul fărșeroților), în „Fonetică și Dialectologie" IV, 1962, p. 95–100.
[42] p. 101–104.
[43] *Th.* V. și Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului romînilor din Albania*, București, 1930, p. 66.

Feminine

G.D. articulat proclitic se formează din articolul *alE*[44] proclitic + forma nearticulată de G.D., așa cum apare ea în grupele de invariante (v. p. 238 — 240).

Așa cum am arătat, forma de G.D.sg. nearticulat este deosebită numai la grupa I', deși și aici desinența -E de G.D. sg. este în variație liberă cu -Ă (G. D. sg. casE/Ă). La toate celelalte grupe G.D. sg. este identic cu N. Ac. sg.

Așadar :

AlE + sg. nearticulat

alE fe̯átE/Ă (I')
alE ste̯áu̯Ă (IV') etc. [45]
alE MaríE
alE MáhĂ

Masculine

G.D. articulat proclitic se formează din articolul *alU* + substantivul propriu sau forma nearticulată de sg. :

alU + sg. nearticulat

alU Cóla
alU Mǐha
alU dumnid̦ắ
alU amirắ
alU aféndE
alU h'il'U
alU préftU

Obs. 1. *alU* se realizează ca *al*ᵘ (+C-) :

alᵘ Costa

sau ca *alu̯* (+V-) :

alu̯ - Andréu̯

Obs. 2. Cel mai des articularea proclitică apare la substantive proprii sau la apelative.

---

[44] Notăm invarianta, mai veche, cu toate că astăzi forma cu -*e* neacc.>-*i* este aproape generală.

[45] V. exemplificarea pentru demonstrarea nonidentității dintre G. D. sg. și N.G.D.Ac. pl. la p. 242—243.

Neutre

Articularea proclitică nu este proprie neutrelor.

CONCLUZII

Clasificarea substantivelor după desinențe permite, pe de o parte, o mai bună înțelegere a variantelor dialectale și din sistem și posibilitatea de reducție a lor ; pe de altă parte, oferă posibilitatea de confruntare cu expunerile existente.

Clasificarea după desinențe prin reducerea variantelor teritoriale și din sistem ne dă o imagine mult mai exactă și mai concentrată a sistemului substantival aromînesc, adică diasistemul acestei clase de cuvinte.

Reducția a operat în felul următor : la feminine, de la 12, la 8 grupe ; la masculine și neutre, grupele s-au redus respectiv de la 10 și 6, la 5 și 3 (adică s-a ajuns la jumătate).

Clasificarea după flexiune a permis stabilirea tipului flexionar preponderent în aromînă și anume tipul 2 : o formă pentru singular, alta pentru plural. Este important de subliniat faptul că tipul este preponderent și la feminine, nu numai la masculine și neutre, spre deosebire de dacoromînă care, la feminine, cunoaște și tipul 1, foarte bine reprezentat.

Reținem de asemenea constatarea, foarte strîns legată de precedenta, că în aromînă, la feminine, nonidentitatea dintre G. D. și forma de plural reprezintă o trăsătură care este (sau tinde să devină?) aproape generală.

Această descriere (făcută din două puncte de vedere) este numai una din modalitățile de descriere a sistemului substantivelor în aromînă. Alte modalități vor duce eventual la o reducere mai mare a variantelor, vor scoate în evidență alte trăsături structurale etc.

Aspectul istoric al problemei, privit din această perspectivă, proiectarea acestei structuri pe fondul general romanic și romînesc (prin compararea cu celelalte dialecte), sînt probleme de rezolvat.

Ianuarie 1964

PE MARGINEA UNOR LUCRĂRI RECENTE DESPRE BILINGVISM

DE

MARIA ILIESCU

În ultimii ani literatura de specialitate în domeniul bi- şi multilingvismului s-a îmbogăţit cu o serie de lucrări importante, printre care se numără şi cele două cărţi pe care le prezentăm aici, şi anume : Veroboj Vildomec, *Multilingualism*, Leyden, 1963, 262 p. şi Theodor Elwert, *Das zweisprachige Individuum. Ein Selbstzeugnis*, Mainz, 1960, în *Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse (der) Akademie der Wissenschaften und der Literatur* (zu Mainz).

Cartea lui V. Vildomec are două părţi bine distincte. Prima, de natură teoretică, cuprinde o privire de ansamblu asupra literaturii de specialitate (Survey of selected literature), iar a doua se ocupă de cîteva aspecte lingvistice şi psihologice ale multilingvismului pe bază de texte şi anchete. În primele 122 pagini, consacrate privirii de ansamblu, autorul reproduce ideile cele mai importante despre diferitele aspecte ale bi- şi multilingvismului exprimate în 360 de lucrări (a căror bibliografie se găseşte de altfel la sfîrşitul cărţii). Munca a fost cu atît mai dificilă cu cît V. Vildomec nu s-a mulţumit cu rezumarea fiecărei cărţi în parte ci a ordonat materialul pe probleme. După ce se redă părerea unui autor în legătură cu o anumită problemă, se face trimiterea exactă la pagina cărţii de unde a fost luată. Deoarece multilingvismul e un fenomen de lingvistică generală, a cărui cunoaştere şi studiere implică o serie întreagă de factori, în lucrare sînt discutate probleme lingvistice de o importanţă majoră ca : împrumutul, substratul, limbile mixte, afazia etc. E regretabil că autorul nu ia decît rareori atitudine faţă de părerile reproduse şi nu ne împărtăşeşte propriul său punct de vedere în diferitele probleme pe care le discută.

O excepţie constituie paragraful privitor la pregătirea profesorilor de limbi străine şi a traducătorilor unde V. Vildomec îşi expune pe larg punctul propriu de vedere, cu care însă nu putem fi întotdeauna de acord. Căci dacă pe bună dreptate autorul preconizează cunoaşterea practică a

limbii străine (care poate fi realizabilă mai ușor printr-o ședere bine organizată în țara limbii respective), el nu are dreptate cînd neagă cu totul importanța învățării gramaticii istorice și comparate pentru viitorii „lingviști practici". Nu trebuie să uităm dictonul *nulla praxis sine theoria* chiar dacă *nulla theoria sine praxi* nu e mai puțin just. Cunoștințele de gramatică istorică și comparată nu pot decît să ajute pe viitorii profesori de limbi străine să înțeleagă mai bine structura limbii pe care o învață și să rețină anumite fenomene fără să se bazeze exclusiv pe memorie. Ideea de a preda gramatica istorică și comparată mai degrabă studenților de la istorie, antropologie, etnografie și arheologie „care au mai multă nevoie de ea decît lingviștii practici" ca și cea de a recruta dintre acești studenți cadrele „lingviștilor teoretici" nu necesită, după părerea noastră, o discuție mai lungă spre a fi respinsă, întrucît reprezintă o concepție pe cît de originală, pe atît de neîntemeiată.

Partea a doua a cărții se împarte la rîndul ei în două mari capitole : primul e consacrat cîtorva aspecte lingvistice, cel de al doilea cîtorva aspecte generale și psihologice ale multilingvismului. Capitolul dedicat aspectelor lingvistice, care în cazul de față prezintă mai mult interes, se bazează pe analiza unor texte scrise și vorbite de o serie de persoane multilingve, cel dedicat aspectelor psihologice se bazează pe 3 chestionare trimise la 470 de persoane din medii multilingve europene ca : International People's College, Elsinore, Danemarca ; Université de Strasbourg] etc. Pentru a studia influența limbilor străine asupra limbii materne autorul s-a bazat mai ales pe subiecte de origine cehă care au stat în lagăre de refugiați și în închisori din diferitele zone ale Republicii Federale Germane după cel de-al doilea război mondial, și au învățat (sau știau deja) franceza, engleza și germana. Pentru a studia influența limbii materne asupra limbii străine, V. Vildomec a folosit material cules de la studenți germani, unii începători, alții avansați în învățarea limbii cehe, de la o germană care posedă bine limba engleză și de la un multilingv cu limba maternă cehă.

În legătură cu metoda folosită pentru strîngerea materialului nu credem că este indicat să se facă studiul influenței limbilor străine asupra limbii materne pe baza datelor obținute de la subiecte care au trăit în condiții cu totul speciale din punct de vedere lingvistic, ca cele dintr-un lagăr internațional. Materialul obținut pe această cale este fără îndoială interesant, dar ar fi trebuit să reprezinte numai o parte specială a capitolului general consacrat influenței limbii străine asupra limbii materne. De asemenea credem că expunerea ar fi cîștigat mult dacă s-ar fi publicat nu numai „greșelile" din textele subiectelor ci textul integral al scrisorilor pe care se bazează ancheta. Ar fi interesant de asemenea un text vorbit, eventual transcris după bandă de magnetofon.

Urmează acum cîteva dintre observațiile mai interesante făcute de V. Vildomec pe baza materialului cercetat.

Atît din punct de vedere fonetic cît și din punct de vedere morfologic cuvintele străine care s-au strecurat în limba maternă (mai ales substantive) au fost în mult mai mare măsură adaptate la limba maternă în vorbire decît în scris. Cel mai bine rezistă la influențe străine sistemul morfologic al limbii materne.

Un individ multilingv, chiar dacă cunoaşte foarte bine limba sau limbile străine pe care le vorbeşte, are tendinţa să introducă deprinderi (mai ales ortoepice şi sintactice) din limba lui maternă în aceste limbi. Influenţa reciprocă a limbilor vorbite de un subiect creşte o dată cu vîrsta lui.

În procesul de învăţare a unei limbi străine se manifestă tendinţa de simplificare a sistemului ei fonetic sub influenţa limbii materne. Astfel, în ceha vorbită de unii studenţi germani se observă dispariţia ambelor sunete [ř], cît şi al lui [ʃ], [c] şi [ɲ].

Materialul strîns nu a permis autorului să rezolve problema gradului de influenţare a două limbi asemănătoare pe de o parte şi a două limbi neasemănătoare pe de altă parte, cu alte cuvinte problema interferenţelor între limbile înrudite şi cele neînrudite. De asemenea nu a putut fi confirmată sau infirmată teoria structuralistă conform căreia diferitele sfere ale limbii sînt mai receptive sau mai puţin receptive faţă de împrumuturi, în funcţie de gradul lor de sistematizare. V. Vildomec afirmă totuşi că această teorie poate fi o bună „ipoteză de lucru".

Importantă mi se pare observaţia autorului că multe fapte de influenţă reciprocă între limbi se datoresc legii „minimului efort".

Deşi din anchetele făcute rezultă avantajele practice pe care le prezintă multilingvismul, mai ales pentru membrii unei naţiuni mai mici, autorul consideră, că nu se poate da un răspuns la întrebarea dacă multilingvismul este sau nu dăunător.

Cartea se încheie cu concluzii generale urmate de un indice de cuvinte, unul de noţiuni şi de o bibliografie bogată. În legătură cu aceasta din urmă ar fi de semnalat cîteva lucrări care lipsesc, ca de exemplu; Tore Österberg, *Bilingualism*, Umea, 1961, R. A. Hall, *Bilingualism and applied linguistics*, în „Zs. für Phonetik", IV, 1952, J. H. S. Bossard, *The bilingual as a person*, în „American-Sociological Review", X, 1945, Otto von Greyerz, *Meine Sprachgeschichte*, în *Das Bodenseebuch*, Konstanz, 1915 şi în sfîrşit cartea cunoscutului romanist Theodor Elwert pe care urmează s-o prezentăm mai jos.

Este una dintre lucrările preconizate de Vildomec în care un lingvist descrie vorbirea unui multilingv adult. *Das zweisprachige Individuum* reprezintă de fapt autobiografia lingvistică a autorului, care s-a străduit să dea o mărturie cît mai completă şi mai fidelă a propriei sale experienţe în materie de bilingvism. Lucrarea se citeşte extrem de uşor şi este aproape pasionantă pentru cine se preocupă de această problemă. Pe baza materialului concret Th. Elwert discută şi aspectele teoretice ale multilingvismului, exprimîndu-şi propriile păreri cu multă claritate şi convingere.

Mama autorului a fost englezoaică, iar tatăl său, originar din Germania, se stabilise în Italia, la Milano. Aici şi-a petrecut Th. Elwert primii ani ai copilăriei, ajungînd să posede deopotrivă de bine engleza (pe care o vorbea cu părinţii) şi italiana (pe care o vorbea în afara casei părinteşti). La vîrsta de 9 ani autorul a ajuns într-un mediu lingvistic german, prin mutarea părinţilor săi din Italia la Würtemberg. În decurs de cîţiva ani au urmat încă două mutări în oraşe germane aparţinînd unor regiuni cu dialecte deosebite. La vîrsta de 16 ani, Th. Elwert s-a întors în Italia împre-

ună cu familia, iar ca adult, după ce a fost profesor la Pisa, s-a stabilit din nou în Germania. Soția autorului este germană. Încă din adolescență prof. Elwert a învățat franceza și spaniola, pe care a avut ocazia să le perfecționeze în Franța și Spania. În afară de aceasta, mai cunoaște alte limbi ca suedeza, daneza și romîna. Deși condițiile în care a învățat diferitele limbi au fost neobișnuite și deși este incontestabil că a contribuit și talentul său excepțional, el a știut să desprindă din experiența sa multilingvă fenomenele general valabile, care cred că ar putea fi confirmate de majoritatea bi- și multilingvilor.

După părerea lui, pronunțarea este trăsătura cea mai frapantă a limbii și din cauza aceasta trebuie să i se dea o atenție deosebită în învățarea activă a limbilor străine. Vorbitorii oricărei limbi recunosc ușor pe străini după modul de pronunțare, ceea ce poate provoca o serie de întrebări uneori neplăcute și pune în orice caz persoana respectivă într-o situație de inferioritate. În această ordine de idei autorul arată, pe bună dreptate, cît de mare este importanța constrîngerii sociale și a factorului psihologic în învățarea unei limbi și mai ales ca stimul pentru învățarea ei corectă.

În legătură cu pronunțarea, Th. Elwert discută și problema bazei de articulație, arătînd că, de fapt, e vorba de deprinderi de pronunțare dobîndite deobicei în primii ani ai copilăriei, deprinderi care pot fi modificate cam pînă la vîrsta de 16 ani.

Autorul ajunge la această concluzie prin propria lui experiență, deoarece a putut să se dezbare, între 9 și 16 ani, de trei moduri diferite de pronunțare dialectală în germană, dar n-a mai reușit, după vîrsta de 16 ani, în aceeași măsură, să-și schimbe unele particularități lombarde (în pronunțarea limbii italiene) pe care și le însușise în copilărie. În orice caz pare indiscutabil că primele deprinderi de pronunțare persistă deosebit de multă vreme, în mod obișnuit toată viața. Puținele greșeli de pronunțare făcute de autor la învățarea limbilor franceză și spaniolă au fost greșeli specifice vorbitorilor de limba italiană și nu celor de limba germană. În pronunțarea limbii germane autorul a păstrat două particularități italienești : *r* rulat alveolar și articularea slabă a oclusivelor laringale.

În ce privește influența reciprocă a două limbi foarte bine cunoscute (ca italiana și germana în cazul lui Elwert), ea se manifestă mai ales în cadrul prepozițiilor și al topicii, domenii în care și vorbirea monolingvilor e în mai mare măsură supusă la fluctuații.

Foarte justă mi se pare concepția autorului despre „limba maternă" și despre vorbirea „discursului interior". Cea dintîi nu este în mod necesar identică cu limba cel mai bine știută sau cu limba „principală" a unui vorbitor. Limba „discursului interior" ca și „limba viselor" nu este mereu aceeași în cazul bi- și multilingvilor și deci nu coincide întotdeauna cu „limba maternă", ci depinde de foarte mulți factori, ca de exemplu : limba vorbită în mod obișnuit cu partenerul imaginar al dialogului, limba unei cărți recent citite, limba unui anumit mediu etc.

O observație prețioasă este aceea privitoare la specializarea folosirii diferitelor limbi știute după interlocutori.

În sfîrşit, spre deosebire de V. Vildomec, Th. Elwert combate în mod hotărît ideea greşită că bilingvismul ar fi dăunător sau chiar periculos pentru copii ca şi pentru adulţi sau că ar produce chiar o dedublare a individualităţii. E regretabil că asemenea păreri conform cărora trebuie să presupunem că limba creează gîndirea şi aceasta realitatea, mai persistă şi azi în lumea ştiinţifică cu destulă forţă pentru ca să se simtă nevoia de a fi combătute.

Deoarece autorii ambelor cărţi prezentate aici adresează un apel călduros tuturor lingviştilor bilingvi de a aduce contribuţii la problema spinoasă a bi- şi multilingvismului, urmează în încheiere cîteva observaţii mărunte din experienţa mea personală care, în mare măsură vin în sprijinul părerilor exprimate de prof. Elwert sau privesc unele dintre problemele puse de V. Vildomec.

Relativitatea conceptului de limbă maternă şi neidentitatea ei obligatorie cu limba ,,principală'' e evidentă şi în cazul meu. Deşi limba mea maternă în sensul strict al cuvîntului este germana, pe care am folosit-o atît în casă cît şi în afara ei pînă la vîrsta de 7 ani şi pe care am continuat s-o vorbesc cu mama pînă în ziua de azi, consider că limba mea ,,principală'' este romîna. Aceasta o vorbesc şi o scriu cu efortul cel mai mic.

Folosirea specializată a limbilor ştiute de o anumită persoană după interlocutor şi mediu este un adevăr care trebuie acceptat de toată lumea. Pentru mine dovada cea mai puternică constă în faptul că trebuie să fac un efort deosebit şi am chiar un real sentiment de jenă ca să vorbesc germana cu soţul meu care şi el vorbeşte bine această limbă, deoarece limba de care ne folosim în mod obişnuit este romîna.

Cum bine remarcă Th. Elwert, în anumite condiţii limba maternă ajunge să îndeplinească numai funcţiile unei limbi secrete. Am observat acest fenomen în mod frecvent la coloniile de friulani din ţara noastră care folosesc friulana mai ales ca limbă secretă.

Am arătat că una dintre cele mai juste idei exprimate în a doua carte prezentată aici este importanţa presiunii mediului exterior pentru învăţarea corectă a unei limbi şi deci implicit a sentimentului de jenă pe care îl are un vorbitor cînd atrage atenţia asupra sa. Astfel, singura întîmplare de care îmi amintesc în legătură cu învăţarea limbii romîne este că la şcoală s-a rîs de mine fiindcă pronunţam pe *r* uvular. Urmarea acestei întîmplări a fost că, prin exerciţii nu prea îndelungate, am reuşit să înlocuiesc în pronunţare pe *r* uvular cu *r* rulat alveolar.

În legătură cu deprinderile de pronunţare aş vrea să adaug că fetiţa mea, care a învăţat mai întîi germana, apoi romîna, iar în momentul de faţă învaţă franceza, o pronunţă şi pe aceasta din urmă ca un copil german.

Pentru deprinderile de pronunţare par a fi importante şi limbile auzite în copilărie, chiar dacă atunci n-au fost înţelese şi vorbite. Singura limbă pe care o persoană din anturajul meu o vorbeşte fără ,,accent'' este o limbă pe care a învăţat-o după vîrsta de 20 de ani, dar a auzit-o vorbindu-se în copilărie.

La întrebarea dacă e mai uşor de învăţat o limbă asemănătoare decît una cu totul diferită, cred că se poate răspunde că pentru o cunoaştere pasivă e mai uşor de învăţat o limbă asemănătoare, pe cînd pentru o cunoaş-

tere activă este mai uşor de învăţat o limbă neasemănătoare. Se pare că există relativ puţini bulgari şi polonezi care vorbesc corect ruseşte, deşi cunoaşterea pasivă a acestei limbi este generală în ţările respective. De asemenea un lingvist italian, cu mult talent pentru învăţarea limbilor străine, mi-a mărturisit că cele mai mari greutăţi le-a avut pentru învăţarea activă corectă a spaniolei, deoarece aceasta seamănă bine cu italiana.

Una dintre observaţiile făcute, în treacăt, în cartea lui V. Vildomec în legătură cu introducerea unor conjuncţii străine în limba maternă este pe deplin confirmată de materialul cules la coloniile de friulani amintite mai sus. În cîteva texte, de altfel lipsite de cuvinte romîneşti, apar în repetate rînduri conjuncţiile *dacă* şi *şi*.

În încheiere nu ne rămîne decît să subliniem importanţa cărţilor prezentate mai sus pentru studierea fenomenului bi- şi multilingvismului. Meritul celei dintîi constă în primul rînd în faptul că pune o serie întreagă de probleme interesante şi puţin studiate şi că trece în revistă o vastă literatură, iar meritul celei de-a doua în valoroasa contribuţie personală a autorului la descrierea faptelor de limbă izvorîte din propria lui experienţă şi în interpretarea lor. Studii asupra bi- şi chiar multilingvismului ar trebui făcute pe baza materialului concret şi în ţara noastră, care oferă pentru aceasta un teren deosebit de prielnic, datorită existenţei mai multor minorităţi naţionale.

MARCEL COHEN, *Nouveaux regards sur la langue française*, Editions Sociales, Paris, 1963. În 8°, 315 pagini.

Numele lui Marcel Cohen, veteran al lingvisticii franceze, este bine cunoscut oricărui lingvist. De aproape 60 de ani el figurează pe coperta a numeroase lucrări de valoare. Specialist în limba amharică, Marcel Cohen a trecut repede la cercetări cu caracter general, a publicat, împreună cu A. Meillet, enciclopedia lingvistică *Les langues du Monde*, iar în ultimele decenii, din ce în ce mai mult, s-a preocupat de franceză, cu atenție tot mai mare pentru situația ei actuală. După cel de-al doilea război publică cu mare regularitate articole în ziare și ține conferințe la radio, contribuind astfel substanțial la dezvoltarea interesului public pentru problemele de limbă. În 1950 a publicat un prim volumaș intitulat *Regards sur la Langue Française*, iar acum ne prezintă un al doilea, mult mai amplu, conținînd articolele publicate în ziarul *l'Humanité* în ultimii ani.

Marcel Cohen este un revoluționar în politică, fiind unul din cei mai vechi membri ai Partidului Comunist Francez. Aceasta nu l-a îndemnat însă să pretindă o revoluție în limbă: el știe bine că criteriile de periodizare a limbii nu sînt identice cu cele ale periodizării societății. Dimpotrivă, autorul nostru ține la tradiția multiseculară a francezei literare și își dă osteneală să o apere. Orientarea sa progresistă îl face să se deosebească totuși de puriști (care în general nu sînt oameni de știință), prin aceea că nu este din principiu adversar al schimbărilor în limbă, ci le admite bucuros pe cele care se dovedesc utile pentru a se ajunge la o exprimare mai clară și mai cuprinzătoare. Așa se face că lingvistul acceptă adesea forme pe care puriștii le taxează de populare, dar care în realitate sînt înnoiri folositoare ale limbii.

Se înțelege că o astfel de lucrare nu poate fi rezumată. Mă mulțumesc deci să prezint aici cîteva dintre ideile care mi se par principale pentru a defini atitudinea autorului și să relev cîteva fapte care ne pot interesa în mod special, pentru că tratează probleme care în ultimul timp se pun și pentru noi.

Studierea ,,participiilor fără verbe'' (de care e vorba la p. 68, n. 1) mi se pare cu atît mai interesantă, cu cît și limba noastră cunoaște această categorie, formată din elemente împrumutate din franțuzește, dar și dintr-unele independente de franceză (vezi Ana Canarache, ,,Limba romînă'', 5/1960, p. 10—20).

În romînește, într-o fază mai veche, se folosea mult pronumele *al său*, înlocuit apoi în mare parte de *al lui*, iar în vremea noastră constatăm că din nou se răspîndește *al său*. Aflăm acum (p. 169) că la fel se întîmplă lucrurile în franțuzește cu *soi* și *lui* și, probabil, cauzele sînt aceleași.

Alt punct în care limba noastră merge pe aceeaşi cale cu franceza : în loc de adjective, se creează atribute cu prepoziţie, pe care Marcel Cohen le numeşte ,,locuţiuni adjectivale'' (*locutions adjectives*, p. 51). În acelaşi timp, tot ca în romîneşte, se folosesc adjective savante, în general de origine latină, şi chiar unele îngrijorătoare, ca *besoins communicatifs* pentru ,,nevoile comunicării'' (p. 232), sau *rencontre washingtonienne* pentru ,,întîlnirea de la Washington''.

În ,,Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă'', vol. III, Bucureşti, 1962, p. 279—283, Ion Coja a arătat că în romîneşte adjectivele cu înţeles defavorabil se pot uşor substantiva, pe cînd opusele lor numai în rare cazuri ajung să fie folosite ca substantive. Aflăm acum că în franţuzeşte situaţia este asemănătoare : pe cînd *un incapable* este o expresie uzuală, *un capable* nu se foloseşte niciodată (p. 68).

Gramatica Academiei R.P.R. a introdus categoria ,,cuvintelor de umplutură'' (ediţia a II-a, 1963, p. 425—427). Această categorie există şi în franţuzeşte, unde au fost foarte puţin studiate. Marcel Cohen ezită între mai mulţi termeni pentru a le numi : *remplissage, rembourrage, ponctuation du discours, gestes vocaux* (de tipul lui *n'est-ce pas*, vezi p. 195). El semnalează faptul că cuvintele de umplutură apar şi în alte limbi, de exemplu în chineză : la Şanhai se zice *daga, daga* (la Pekin am auzit adesea *ţigă, ţigă*), de unde se vede că problemele de acest fel trebuie studiate pe scară internaţională.

Preocupările de pedagogie nu strică unitatea lucrării, aş zice chiar dimpotrivă. În articolul *Analysez-moi ça* (p. 33—35) este pe bună dreptate criticat obiceiul de a se da elevilor să analizeze fraze la care adesea îşi rup dinţii şi examinatorii. De acest neajuns ne lovim şi în şcoala noastră şi cred că nu e rău să-l subliniem o dată mai mult. Să fim mulţumiţi cînd copiii ajung să poată analiza corect frazele de greutate mijlocie.

Un ultim amănunt care mă priveşte personal. În cartea mea *Etimologii romîneşti*, Bucureşti, 1963, p. 146—147, am susţinut că *susur* nu vine din franţuzeşte, cum pretind dicţionarele noastre, ci din neogreacă, între altele pentru că verbul franţuzesc nu pare prea vechi, iar substantivul nu figurează în dicţionarele franţuzeşti curente. Găsesc acum sprijin pentru ideea mea în indicaţia lui Marcel Cohen (p. 266) că *susurrer* nu e cunoscut în franţuzeşte înainte de secolul al XIX-lea, iar familia lui nici acum nu-şi ocupă în întregime locul în dicţionare.

Titlurile capitolelor (care au fost titluri ale articolelor din ziar) sînt adesea neaşteptate şi potrivite ca să atragă atenţia cititorului, de exemplu articolul intitulat *J'ai bu un bock à Obock et mangé du riz au carry à Conakry* (p. 25) tratează o serie de complicaţii inutile introduse recent în ortografia franceză. Sub aceste titluri găsim însă numeroase idei generale originale şi fertile pentru cei care se ocupă de problemele limbii vorbite în orice ţară.

Volumul se încheie cu o serie de indici bogaţi (materii, cuvinte, morfeme, nume proprii, cum şi secolele discutate), care sînt un ajutor preţios pentru cititor. Cartea, în ansamblul ei, poate servi ca model.

Al. Graur

FERNANDO GONZÁLLEZ OLLE, *Los sufijos diminutivas en castellano medieval*. C.S.I.S., Revista de Filología Española, Anejo LXXV, Madrid 1962, LIX + 338 p.

Autor al unor cunoscute lucrări de dialectologie, onomaseologie şi istorie literară spaniolă, Fernando Gonzállez Olle se remarcă şi în studiul de faţă prin seriozitatea şi temeinicia cercetării, prin fineţea analizei.

Studiul, conceput în 1950, răspunde unei recomandări adresate de către Amado Alonso lingviştilor spanioli în „Volkstum und Kultur der Romanen" VIII, 1935, de a alcătui o istorie completă a diminutivelor spaniole.

În introducere autorul precizează motivele pentru care s-a oprit asupra epocii medievale. După cum se ştie, cu privire la diminutivele din spaniola modernă şi clasică existau numeroase studii, în timp ce diminutivele din spaniola medievală nu au fost supuse decît unei singure cercetări şi aceea incompletă : capitolul „Le latin vulgaire et l'espagnol" din lucrarea de sinteză a lui Iosif Dvořák, *Les diminutifs dans les langues romanes*. Fernando Gonzállez Olle nu comite eroarea metodologică a lui Dvořák de a folosi ca unică sursă de investigaţie dicţionarele, ci examinează exhaustiv atît textele literare medievale propriu-zise, *Cantar de Mio Cid*, *Primera Crónica General*, *Calila e Dimna*, *Milagros de Nuestra Señora* etc. (partea întîi) cît şi texte ştiinţifice şi administrative ca *Glosario de voces romances registradas por un botánico*, *Documentos de la Iglesia de Valpuesta*, *Inventarios reales de Juana II*, *Juana la Loca* (partea a doua). Gonzállez Olle nu se limitează numai la excerptarea textelor citate, care, fiind literare, înregistrează cu întîrziere apariţia oricăror formaţii noi, ci recurge la antroponimie şi toponimie, fapt care îi permite să stabilească frecvenţa reală a sufixelor. Astfel, sufixele diminutivale *-ico*, *-ito*, considerate ca moderne, întrucît apar tîrziu în textele literare, sînt frecvente în hipocoristice încă din sec. al XV-lea.

Studiul este alcătuit din şapte părţi, dar este suficientă numai lectura titlurilor citate mai sus, din primele două, pentru a ne da seama de bogăţia materialului folosit. Părţile următoare, morfologia, sintaxa, stilistica, lexicologia şi istoria sufixelor diminutivale, cuprind studiul diminutivelor făcut după criterii strict lingvistice : este cercetat sistemul de sufixe diminutivale în latină, se examinează evoluţia lui în spaniolă, se determină tipurile de diminutive spaniole cu „interfix" (brevezilla, aveciella), cu „infix" (Porricas), se studiază genul formaţiilor diminutivale, formele cu sufixe acumulate (poqui*llejo*, pere*zillo*) şi repartizarea diminutivelor la substantive, adjective, adverbe şi verbe. Încadrîndu-le atît în derivarea „omogenă" cît şi în cea „eterogenă", autorul rezolvă problema clasificării sufixelor diminutivale.

O dezvoltare deosebită dă Gonzállez Olle „Stilisticii diminutivelor" în cadrul căreia încearcă o ierarhizare a expresivităţii sufixelor, determină condiţiile stilistice care favorizează o frecvenţă mai mare a lor, analizează concurenţa dintre diminutivele analitice şi cele sintetice, complexitatea expresivă a diminutivelor datorată valorilor semantice ale aceluiaşi sufix. Cercetării lingvistice şi stilistice i se asociază şi cea statistică prin care autorul stabileşte un indice al vitalităţii şi frecvenţei sufixelor diminutivale pentru fiecare epocă, iar în cadrul epocii pentru anumite genuri literare şi pentru anumiţi autori (diminutivul este mai frecvent în operele dramatice decît în cele epice sau didactice, mai frecvent la Alfonso el Sabio, Berceo, Arcipuste de Hita, Juan de Encina decît la Sem Tob, Pero López de Ayala etc.). Gonzállez Olle stabileşte de asemenea un indice al diferenţierilor dialectale, bazat tot pe frecvenţa apariţiei unor sufixe (*-ete* în dialectul aragonez şi *-ino* în cel lionez).

Los sufijos diminutivos en castellano medieval este o lucrare mult mai cuprinzătoare decît îşi propune autorul în introducere, unde afirmă că se ocupă „numai de diminutivele intenţionale cu funcţie de actualizare" ; sînt discutate însă şi cele lexicalizate. Gonzállez Olle aduce puncte noi de vedere în clarificarea diminutivelor, valabile pentru oricare altă limbă : descoperă o nouă categorie de diminutive de tipul „fijuelo", „mancebillo", „pajarillo", care nu s-au lexicalizat, dar care, prin frecventa lor folosire şi-au pierdut capacitatea de intenţionalitate iniţială, care, deci, nu pot fi încadrate nici printre diminutivele lexicalizate, nici printre cele active, ci între ele ; este vorba de diminutivele numite de autor tradiţionale. Este rezolvată şi relaţia genetică atît de discutată dintre „micşorare" şi „afectivitate" ; combătînd opiniile lui

Hofmann şi A. Alonso, care atribuiau prioritate uneia din cele două funcţii, Gonzállez Olle ajunge la concluzia că diminutivele spaniole le-au moştenit din latină pe amîndouă. Ar prezenta interes numai dezvoltarea uneia dintre cele două funcţii în cazul unui anumit sufix (p. 221).

Lucrarea este bogată în sugestii, dintre care, demnă de reţinut mi se pare cea privitoare la cercetarea diminutivelor în strînsă legătură nu numai cu contextul, ci şi cu intonaţia, care are un rol important în determinarea conţinutului semantic şi stilistic al diminutivelor.

Prin analiza detaliată a faptelor, studiul lui Fernando Gonzállez Olle epuizează cercetarea diminutivelor pentru spaniola medievală şi completează lucrările lui Cisneros, Ibañez, Latorre, Náñez, Múñoz etc. cu privire la diminutive în spaniola modernă. Autorul a depăşit dificultăţile puse de bogăţia materialului, a reuşit să precizeze tipurile de funcţii diminutivale, întrebuinţarea lor sintactică şi stilistică.

Pe lîngă aceasta, comparaţia aproape permanentă cu celelalte limbi romanice dă soliditate concluziilor. Este drept că uneori îi exagerează importanţa şi că alteori compară fapte din limbile romanice în faza lor actuală cu fapte care nu există sau care sînt slab reprezentate în spaniola medievală, cum este cazul schimbării de gen a diminutivelor intenţionale (p. 215), fără a ţine seama de planurile diacronic şi sincronic. Altă critică privitoare la metodă este depăşirea epocii descrise, apelul frecvent la spaniola modernă, peninsulară sau americană, pentru a justifica situaţii din spaniola veche în cazul „infixelor" diminutivale (p. 210), al formelor diminutivale verbale (p. 256), al derivaţiei „omogene" şi „eterogene" (p. 271) etc.

De asemenea repetarea faptelor (analiza funcţiilor „minorativă", expresivă şi activă separat la substantiv, adjectiv, verb şi adverb), reluarea explicaţiilor date în primele două părţi în partea a cincea (în paragraful „Prezenţa şi absenţa diminutivelor") dăunează aspectului unitar pe care ar trebui să-l aibă studiul. La aceasta se adaugă şi terminologia folosită, care, provenind din diferite lucrări despre diminutive nu este totdeauna clară şi unitară; se impun precizări pe care Gonzállez Olle le face numai uneori (p. 226, cu privire la diminutivele afective). Unor termeni (de pildă „infixului") autorul le dă altă accepţie decît aceea pe care o au în lucrările altor cercetători.

Observaţiile făcute nu diminuează valoarea studiului care rămîne cea mai completă cercetare a problemei diminutivelor spaniole.

Olga Tudorică

GIULIO HERCZEG, *Lo stile indiretto libero in italiano*, Firenze, G. C. Sansoni-Editore, 1963, 264 p.

Cunoscutul italienist maghiar Giulio Herczeg se prezintă specialiştilor cu o adevărată monografie a stilului indirect liber în limba italiană, închegată, bine documentată şi mai completă decît lucrarea — asemănătoare ca temă — a italianului Nicola Vita, „Generi del discorso rivissuto e suo uso nella narrativa italiana".

Lucrarea este concepută în trei mari părţi: I. Instrumente gramaticale caracteristice stilului indirect liber în italiană; II. Condiţii stilistice ale folosirii lui; III. Critici şi lingvişti în căutarea unei delimitări a stilului indirect liber în italiană. De fapt, primele două sînt întocmite pe baza materialului cules din literatura italiană modernă de către Herczeg cuprinzînd şi unele dintre concluziile sale, iar ultima parte conţine discutarea bibliografiei italieneşti şi străine privitoare la problema stilului indirect liber, pentru a putea stabili cum apare el în limba italiană şi ce tendinţe manifestă în momentul de faţă.

Autorul defineşte stilul indirect liber prin compararea lui cu stilul direct şi cu cel indirect, arătînd că ultimul, fiind simţit ca rigid şi greoi, datorită repetării continue a conjuncţiei ,,che" şi a verbelor ,,dicendi" sau ,,sentiendi", a trebuit să fie înlocuit printr-un stil simplificat. În literatura italiană, exemple de stil indirect liber, de stil care să poată reda afectivitatea, apar încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

Pornind de la introducerea timidă a unor elemente afective (de ex. la Fogazzaro), scriitorii ajung treptat să îmbogăţească pasajele în stil indirect liber, uşor de recunoscut prin : exclamaţii, infinitive interogative, elemente nominale, propoziţii eliptice. Ocupîndu-se de infinitive, Herczeg reia ideea lui Alf Lombard, că acestea pot fi pur descriptive sau pot avea un rol activ în naraţiune (vezi p. 52, exemple citate din Lombard ,,L'infinitif de narration dans les langues romanes", Études de syntaxe historique, Uppsala, 1936). În plus, Herczeg subliniază că una dintre caracteristicile stilului indirect liber este tocmai infinitivul narativ sau descriptiv. Avînd în vedere vorbirea în general, el nu uită să amintească, de altfel ca întotdeauna, că aceste infinitive pot fi folosite şi în stilul obişnuit al scriitorilor, deşi în cazuri mult mai rare.

Altă caracteristică gramatical-stilistică, cum o numeşte autorul (p. 56), este folosirea unei anumite categorii de substantive abstracte, în cadrul stilului indirect liber. Simplificarea este evidentă : locul unei serii de propoziţii subordonate este luat de substantivul abstract care denumeşte o acţiune. Procedeul este folosit mai ales la caracterizarea personajelor sau chiar a unor peisaje.

Folosirea cu precădere a unor timpuri, şi anume imperfectul, mai mult ca perfectul şi condiţionalul trecut, constituie o a treia caracteristică, tot de ordin gramatical. Chiar atunci cînd formal întîlnim alt timp, de obicei perfectul simplu, o analiză atentă dovedeşte că pasajele respective conţin vorbirea autorului, spre deosebire de cele cu imperfect, care conţin vorbirea personajelor.

În stilul indirect liber se foloseşte şi condiţionalul trecut, în locul unui viitor, care nu poate apărea după un verb regent la trecut (în cazul nostru la imperfect). Deci, cum remarcă autorul ,,Il discorso indiretto libero, per quanto vicino al parlar vivo, non è identico ad esso, e non ammette sgrammaticature" (p. 72).

Reluînd, în încheierea primei părţi, caracteristicile stilului indirect liber : propoziţii exclamative şi interogative, infinitive exclamative şi interogative, Herczeg le adaugă şi unele din domeniul semanticii : cuvinte pitoreşti, locuţiuni figurate, comparaţii bazate pe imaginaţia vie a personajelor (p. 81). Stilul indirect liber reprezintă vorbirea cea mai apropiată de vorbirea vie, fără a neglija, însă regulile cunoscute ale stilului indirect.

Partea a doua a lucrării, bine organizată, se ocupă de condiţiile stilistice în care apare stilul indirect liber. Foarte frecvente sînt monoloagele interioare, pe diverse teme : prin ele, autorul pune în gura personajelor părerile sale, fiind în acelaşi timp, cum le defineşte Herczeg, idei, meditaţii ale scriitorului şi ale eroului său (p. 86). Temele lor pot fi variate — în unele, personajul, aflat într-o situaţie grea, indecis, nu ştie încotro să apuce ; în altele, eroii se află în faţa unor probleme de ordin sentimental. Acestea au caracteristic faptul că scriitorul prezintă evenimentele şi acţiunile de la care pornesc reflecţiile personajelor. Alteori se pot întîlni meditaţii pe teme morale sau filozofice, în proporţie mai mică însă, şi de obicei în romanele psihologice. De asemenea, tema poate fi retrăirea unor amintiri dintr-un trecut mai îndepărtat, amintiri aproape uitate.

Foarte interesant este paragraful care studiază folosirea stilului indirect liber la prezentarea locului acţiunii şi la caracterizarea personajelor. Se înlocuieşte, deci, procedeul cunoscut în literatură, prin care scriitorul îşi rezerva dreptul de a descrie cadrul acţiunii. Herczeg subliniază că ,,Le descrizioni topografiche e i ritratti in forma di stile indiretto libero sono collegati anch'essi in ultima analisi, con la messa in primo piano di qualche personaggio principale,

attraverso il quale si esprimono le impressioni, provocate dal luogo o dalla figura che egli vorrebbe presentare" (p. 134). Realizarea stilistică este uşurată de interpenetraţia scriitor-personaj, existentă în stilul indirect liber, astfel încît nu se ştie precis dacă vorbeşte autorul sau eroul său.

Modul acesta de prezentare a peisajului este numit de Herczeg „impressionismo" (p. 145), deoarece cadrul apare reinterpretat de personaj, care nu-l vede în toată complexitatea lui obiectivă, ci remarcă doar ceea ce îl interesează sau se răsfrînge direct asupra sa. Diferenţa faţă de expunerea precisă, echilibrată, plină de amănunte, încetăţenită în literatură (vezi Balzac, Stendhal) este netă : în cazul nostru alegerea elementelor este afectivă, pasajele aparţin tipului impresionistic.

Acelaşi lucru se poate spune şi în legătură cu portretele eroilor realizate în stil indirect liber : ele sînt la fel de subiective, depinzînd de personajul care le prezintă.

În sfîrşit, stilul indirect liber poate exprima uneori chiar vorbirea personajelor şi aceasta în cazul în care forma directă ar fi prea lungă, încărcată cu amănunte şi nuanţe nesemnificative.

Ar fi fost necesară o precizare cu privire la materialul din partea a doua : autorul trebuia să arate întrepătrunderea de domenii, atunci cînd se tratează condiţiile stilistice ale folosirii stilului indirect liber : ele interesează pe lingvist, dar şi pe criticul literar, care cercetează procedeele de realizare a diverselor opere beletristice. Herczeg aminteşte, în titlul părţii a treia, şi de critici alături de lingvişti, dar nu explică de ce face această alăturare. De aceea am socotit necesar s-o subliniem noi aici.

În ultima parte, Herczeg ia în discuţie o bogată bibliografie a problemei, începînd cu studiul lui Leo Spitzer apărut în 1921 în „Germanisch-Romanische Monatsschrift", trecînd prin lucrarea lui Vittorio Lugli, *Lo stile indiretto libero in Flaubert e in Verga*, din care reţine concluzia că în stilul indirect liber, autorul cedează personajului său comunicarea, pentru a ajunge la importantul studiu al lui W. Günther, *Probleme der Rededarstellung*, pe care-l analizează mai pe larg. Günther face diferenţa între stilul indirect liber care exprimă gîndurile unui personaj (vezi Manzoni, *I promessi sposi*) şi cel care exprimă cuvintele cuiva. Delimitarea este binevenită pentru a arăta fazele folosirii stilului indirect liber şi extinderea treptată a sferei sale. La fel de importantă este precizarea lui Günther că în stilul indirect liber (el ia în discuţie romanul *I Malavoglia* al lui G. Verga) cadrul descris nu este în primul rînd o creaţie a autorului ci este simţit, văzut, interpretat de mintea personajelor (p. 244).

Ultimele paragrafe sînt dedicate apariţiei şi evoluţiei stilului indirect liber în italiană. Herczeg explică, pe bună dreptate, apariţia lui prin dorinţa scriitorului de a găsi modalităţi sintactice mai puţin rigide şi complicate decît cele ale limbii italiene aulice, recunoscute ca atare. O dată cu unificarea naţională, apare necesitatea unei literaturi pe înţelesul tuturor, cu teme luate din viaţa obişnuită. Scriitorii sînt obligaţi să găsească o limbă adecvată acestor noi teme care ilustrează viaţa tuturor straturilor sociale. În consecinţă se introduc în limba naţională o serie de cuvinte dialectale şi forme sintactice „contrastante" (p. 251) faţă de regulile tradiţionale.

În ceea ce priveşte viitorul stilului indirect liber, Herczeg reia părerea lui Leo Spitzer (*L'originalità della narrazione nei „Malavoglia"*, Belfagor, 1956) şi anume că folosirea lui scade, mai ales după război. E drept că apar unele forme noi ale stilului indirect liber, exemplificate prin *Un cuore arido* de Carlo Cassola şi *Una vita violenta* de P. P. Pasolini. De aceea, Herczeg ajunge la concluzia că în italiană situaţia diferă întrucîtva (concluzia lui Spitzer era formulată pe baza limbii franceze), deoarece atît timp cît există un filon popular în literatura italiană, stilul indirect liber apare ca necesar (p. 264). E necesară o subliniere : acelaşi autor foloseşte mai frecvent sau mai rar stilul indirect liber, după subiectul operei sale : ca exemplu poate

fi luat scriitorul contemporan Italo Calvino. Ciclul său de romane „fantasie", pe teme plasate în alte epoci (luptele lui Carlomagno, războiul austro-turc, perioada iluministă) folosesc extrem de rar ca modalitate stilul indirect liber. Ultimul său roman, în schimb, *La giornata d'uno scrutatore* (Einaudi, 1963), plasat în contemporaneitate (alegerile din 1953), uzează la tot pasul de procedeul în discuţie.

Volumul lui Herczeg va fi, fără îndoială, extrem de util specialiştilor de limbă, putînd interesa însă, şi pe criticii literari.

Anca Giurescu

NINA FAÇON, *Problemele limbii literare în cultura italiană*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1962, 140 p.

Cartea profesoarei Nina Façon reprezintă o contribuţie interesantă la istoricul discuţiilor despre limbă purtate în legătură cu atitudinea burgheziei faţă de problemele culturii în general şi ale limbii în special. Dacă în legătură cu antichitatea şi cu epoca modernă problemele de limbă au fost cercetate la noi prin raportare la istoria societăţii, pentru Renaştere însă nu s-a făcut aproape nimic. De fapt cea mai mare parte a lucrării prezentate aici se referă la această epocă din istoria Italiei. Lucrarea umple un gol şi din punctul de vedere al istoriei lingvisticii. Chiar dacă în istoria lingvisticii nu intră neapărat consideraţii privitoare la dezvoltarea limbilor în general, totuşi anumite capitole care să redea esenţialul din discuţiile despre limbă în diferite epoci sînt necesare. Dacă se reţin laturile de interes teoretic astfel de probleme trebuie socotite ca un aspect al istoriei lingvisticii generale. Tocmai din acest punct de vedere (al lingvisticii generale) încearcă şi autoarea să înfăţişeze istoria discuţiilor purtate în jurul chestiunii limbii în Italia. La aceasta se adaugă perspectiva istoriei sociale şi politice, cu trăsături specifice pentru fiecare epocă.

★

În introducerea lucrării autoarea arată pe scurt care este semnificaţia problemei : discuţiile în jurul limbii literare reprezintă una din cele mai importante chestiuni ale politicii culturale duse de burghezie ; ele sînt un indiciu al nivelului ideologic atins de această clasă. În ciuda diversităţilor opiniilor emise, se remarcă o idee principală şi anume aceea de progres realizat în gîndire şi, în mod corespunzător în limbă. Punctul de plecare al discuţiilor a fost întotdeauna de natură politică.

Dante a fost acela care a iniţiat discuţiile despre limbă. În *Il Convivio*, înţelegînd natura socială a limbii, Dante susţine folosirea limbii italiene în locul latinei ; italiana, deşi nu are calităţile latinei, este mai utilă, întrucît poate transmite ştiinţa tuturor. În *De vulgari eloqvetnia* Dante exprimă unele păreri care reflectă mai clar o poziţie antifeudală. Astfel este ideea de schimbare a limbii latine, dar mai ales cea a necesităţii unei limbi unice pentru toată Italia. În această privinţă ar fi fost necesar să se dea ceva mai multe lămuriri asupra raportului dintre dialecte în perioada feudală, cînd nu exista o normă supradialectală unică. Dante se apropie de înţelegerea ştiinţifică a acestui raport. Prin ideile expuse, prin aspiraţiile lui, el formulează cîteva teze curente în epoca Renaşterii.

În capitolul următor se discută problema limbii în cultura umanistă. Autoarea analizează caracterul dialectic al poziţiei burgheziei în această perioadă. La început, umaniştii

combat folosirea limbii italiene, lăudînd virtuţile latinei. Dar ei văd în latină o limbă de cultură laică autentică, opusă limbii şi culturii bisericeşti din vremea lor. La Lorenzo Valla apologia limbii latine duce la apologia Italiei, a patriei. Argumentele aduse de generaţia următoare în favoarea limbii vorbite sînt mai multe şi mai solide. Lărgindu-şi baza de clasă, burghezia vorbeşte mult de dreptul maselor la cultură, limba vorbită fiind socotită egală cu latina. Alberti susţine în plus ideea cultivării limbii, o aplică în practică, dar întîmpină opoziţia clerului.

Autoarea aduce o contribuţie personală la explicarea marxistă a evoluţiei ideologiei burgheze. Atitudinea acesteia faţă de limbă ar fi ieşit însă mai bine în evidenţă dacă se făceau unele paralele mai detaliate cu alte forme de expresie ale culturii umaniste.

Un capitol special e consacrat analizei discuţiilor despre limbă de la Lorenzo Magnificul la Machiavelli. În această perioadă prevalează argumentele estetice. lucru explicat atent de autoare prin împrejurările istorice. Lorenzo Magnificul face apologia toscanei şi recomandă îmbogăţirea ei. Machiavelli nu mai vede posibilitatea unificării ţării în noile condiţii politice şi recomandă restrîngerea normei la graiul florentin. O dată cu cucerirea spaniolă apar noi pledoarii pentru latină, iar în ce priveşte italiana se recomandă folosirea normelor din sec. al XIV-lea, ceea ce anunţă purismul burghez. Purismul e expus în capitolul următor consacrat lui Bembo şi Castiglione. Primul a lansat de fapt în Italia purismul arhaizant : neputînd vedea un centru cultural în vremea lui, el îl proiectează înapoi spre secolul celor trei iluştri. Castiglione îl combate în lucrarea lui despre omul de curte. El este partizanul unei limbi cultivate nearhaizante. Purismul totuşi se întăreşte prin constituirea Academiei ,,della Crusca''.

Ideea de progres în chestiunea limbii e prezentată în capitolul care urmează. În secolul al XVI-lea este importantă figura lui Sperone Speroni. În *Dialogul limbilor* el se dovedeşte un apărător al noţiunii de progres în cultură. Autoarea distinge cauzele politice şi economice, care au dus la criza culturală sesizată de învăţaţii vremii. Ar fi fost însă necesar să se dea mai multe informaţii asupra ecoului lucrării lui Sperone Speroni ; se ştie că ea a stat la baza manifestului Pleiadei în Franţa.

Progresul este recunoscut şi cînd se afirmă superioritatea modernilor faţă de cei vechi, de pildă la Alessandro Tossoni. Mai accentuată este ideea de progres la Muratori care anunţă clar iluminismul. În perioada luminilor propriu-zisă ideile sînt şi mai bine conturate la învăţaţi ca Cesarotti, la publiciştii de la organul *Il Caffè*, dar mai ales la Baretti. Acesta se plasează pe poziţii literare şi lingvistice realiste. Este preocupat de răspîndirea normelor naţionale, criticînd particularismul toscan. De fapt aici ar fi trebuit poate explicat mai clar specificul constituirii normelor literare naţionale pe baza unui anumit dialect. Limba naţională literară nu este un amestec nediferenţiat de elemente din toate dialectele, ci ridicarea la un rang superior a unuia din ele, curăţit de unele particularităţi prea specifice lui şi îmbogăţit cu un oarecare număr de fapte din celelalte dialecte.

Ultimul capitol e închinat discutării chestiunii limbii în cadrul naţional modern al Italiei. Cu Foscolo discuţiile devin oficiale şi mai ştiinţifice. Foscolo combate purismul, academismul şi insistă asupra importanţei limbii literare moderne, a rolului social al scriitorului. Romanticii militează pentru o limbă bogată, unificată. Şi aici se puteau face unele aluzii la alte manifestări romantice, de pildă, la cunoscutele luări de poziţii ale lui Victor Hugo în domeniul limbii literaturii.

Dintre lingviştii care s-au interesat de soarta limbii în Italia e amintit Ascoli. Filologul italian arăta că limba naţională nu a devenit încă o realitate, ea era o abstracţie la acea vreme. Această teză trebuia analizată ceva mai atent. Limba comună este o ,,abstracţie'' numai în epoca feudală, cînd nu există o normă unică pentru toate dialectele. În perioada naţională există o astfel de normă spre care tind toate celelalte dialecte. Limba comună se

confundă din ce în ce mai mult cu această normă, ea nu mai este o abstracţie. Dar procesul nu se desăvîrşeşte în orînduirea capitalistă.

Lucrul este observat de Gramsci, ale cărui idei autoarea le redă pe larg. Este remarcată tendinţa de schimbare a bazei dialectale dinspre Florenţa spre Roma. Gramsci dezvăluie obstacolele în răspîndirea limbii literare, inerente regimului imperialist. Sînt expuse şi consideraţiile istorice ale lui Gramsci, care au călăuzit de fapt şi cercetările autoarei.

★

Am prezentat pe scurt principalele etape ale discuţiilor sintetizate de Nina Façon, pentru a sugera însuşi modul de a gîndi al autoarei faţă de complexitatea problemelor discutate. Noutatea studiului prezentat aici constă în sinteza marxistă a unor probleme viu discutate în Italia şi în alte părţi. Critica marxistă a tezelor privitoare la limbă în diferite epoci dă unitate cercetării. Relevarea condiţiilor economice, politice şi ideologice, a climatului cultural în care se dă o soluţie sau alta se face cu spirit de discernămînt.

Cartea reprezintă o contribuţie şi la elucidarea aspectului istoric al unor probleme de lingvistică generală cum sînt: raportul dintre limbă şi societate, dintre limbă şi gîndire, progresul lingvistic. În abordarea acestor aspecte, mai ales a ultimelor două trebuia însă să se dea mai multe explicaţii. De pildă, puteau fi comparate ideile învăţaţilor despre progres cu teoria materialist-dialectică asupra evoluţiei progresive a limbii, pe de o parte şi cu progresul real înregistrat de limba italiană în diferite epoci, pe de altă parte. Pe plan social-istoric erau binevenite unele paralele mai adînci cu situaţia din alte ţări în special din Franţa, unde s-au pus probleme analoge. Aceasta ar fi lămurit mai clar natura purismului, de exemplu. (În Franţa el se explică în primul rînd prin factori interni — alianţa burgheziei cu monarhia absolută, în timp ce în Italia sînt de luat în considerare şi elementele specifice determinate de ocupaţia străină.)

Cartea Ninei Façon este o contribuţie valoroasă la studiul istoriei culturii şi limbii italiene. Apariţia ei a fost deja semnalată în Italia într-o scurtă prezentare apărută în revista „Lingua nostra", vol. XXIV (1963), nr. 2. Ea este indispensabilă pentru specialiştii în filologia italiană şi foarte utilă pentru cercetătorii istoriei altor limbi, precum şi pentru un public mai larg.

P. Miclău

PAUL AEBISCHER, *Basilica, eclesia, ecclesia. Étude de stratigraphie linguistique*, în „Revue de linguistique romane" XXVII, 1963, p. 119–164.

Autorul a studiat cu atenţie textele antice, documentele latineşti medievale, atlasele lingvistice şi toponimia şi a ajuns la următoarele concluzii. Cu înţelesul de „biserică" cuvîntul *basilica* este atestat mai întîi în Africa în anul 314, iar *ecclesia* în anul 330 în Sicilia. Amîndouă cuvintele au circulat un timp împreună cu aceeaşi valoare semantică pe toată întinderea imperiului roman şi au avut ca punct de plecare capitala împărăţiei, dar *basilica* a fost concurat mereu de *eclesia* (popular) şi de *ecclesia* (savant) şi n-a putut persista în limbile romanice ca apelativ decît în zonele laterale (Dacia, Dalmaţia, Raetia şi, ca împrumut din latină, în irlandeză), însă a lăsat urme în toponimie atît în Italia, cît şi în Elveţia, Franţa (fără Provence),

Spania şi Portugalia. *Eclesia* şi *ecclesia* au biruit prin sprijinul autorităţii centrale a bisericii care a adoptat cuvîntul *ecclesia* şi a abandonat treptat pe *basilica*, însă acesta din urmă a stăruit în documente pînă în secolul al VIII-lea în Italia meridională şi centrală, pînă în secolul al X-lea în Italia de nord. În sudul Italiei s-a impus *ecclesia* de origine savantă, iar în nord a învins *eclesia*, împrumutat din greacă pe cale orală. În limba albaneză a pătruns din Italia de sud forma *ecclisia*, din care a rezultat *klishë*, apoi *qishë*. În vest şi nord-vest (Spania, Italia de nord şi Galia) s-a răspîndit varianta populară *eclesia*. Persistenţa lui *basilica* în dialectele retoromane, în dalmată şi romînă este pusă pe seama izolării timpurii a acestor regiuni de influenţa directă a organizaţiei eclesiastice centrale de la Roma.

Rezultatele autorului infirmă părerea lui J. Jud expusă în articolul *Sur l'histoire de la terminologie ecclésiastique de la France et de l'Italie*, din „Revue de linguistique", t. X (1934), care pleda pentru prioritatea lui *ecclesia* faţă de *basilica*. Cercetarea de faţă este un bun exemplu de monografie făcută cu mijloace variate : ea ţine seama de factorii spaţiu şi timp, analizează o mare bogăţie de fapte concrete şi-şi formulează concluziile cu prudenţă.

Persistenţa lui *basilica* în limba dalmată se explică probabil prin întreruperea contactului cu Roma după venirea slavilor, iar *klishë*, *qishsë* din albaneză este un indiciu că organizarea eclesiastică la albanezi a pornit din Italia de sud într-o epocă relativ tîrzie. De altfel studiul lexicului de origine latină din albaneză arată mai multe asemănări cu Italia decît cu lexicul de provenienţă latină din limba romînă.

H. Mihăescu

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

* * * **Gramatica limbii romîne**, ed. a II-a revăzută și adăugită, 2 vol., 44,50 lei.

IORGU IORDAN, **Toponimia romînească**, 528 p. + 1 pl., 34 lei.

AL. ROSETTI, **Istoria limbii romîne**, vol. **II**, **Limbile balcanice**, ediția a treia revăzută și adăugită, 148 p. + 3 pl., 4,55 lei.

AL. ROSETTI, **Istoria limbii romîne**, vol. **III**, **Limbile slave meridionale** (*sec. VI—XII*), ediția a patra revăzută și adăugită, 160 p. + 1 pl., 4,45 lei.

Sub red. acad. IORGU IORDAN, **Crestomație romanică**, vol. **I**, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei.

AL. GRAUR, **Etimologii romînești**, 194 p., 5,15 lei.

* * * **Atlasul lingvistic romîn**, serie nouă, vol. III, hărțile de la 623 la 909 + 4 pl., 99 lei.

TACHE PAPAHAGI, **Dicționarul dialectului aromîn general și etimologic** (**Dictionnaire aroumain** (**Macédo-roumain**) **général et etymologique**), 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiță și 1 hartă, 72,60 lei.

N. A. CONSTANTINESCU, **Dicționar onomastic romînesc**, 470 p., 29 lei.

* * * **Studii clasice** V, 476 p. + 27 pl., 31 lei.

* * * **Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă**, vol. III, 236 p., 11,30 lei.

* * * **Fonetică și dialectologie**, vol. V, 292 p., 12 lei.

* * * **Probleme de lingvistică generală**, vol. IV, 204 p., 8,20 lei.

* * * **Cahiers de linguistique théorique et appliquée**, I, 257 p., 3,70 lei.

* * * **Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea**, vol. III, 309 p., 14,40 lei.

Revista apare de 6 ori pe an.
Preţul unui abonament este de lei 72.
În ţară abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.
Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin:

CARTIMEX

Căsuţa poştală 134—135
Bucureşti
R. P. Romînă

sau prin reprezentanţii săi din străinătate

S.C.L. An XV, nr. 2, p. 123—262, Bucureşti, 1964

I. P. „Informaţia" — c. 1063

43830

Lei 12.—

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

EA RPR

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

3

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Prețul unui abonament este de lei 72.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin: C A R T I M E X, Căsuța poștală 134—135, București, R. P. Romînă sau prin reprezentanții săi din străinătate

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției:
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei nr. 194.
Telefon 15.07.91

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XV, nr. 3 1964

SUMAR

S.C.L. An. XV, Nr. 3, p. 263—396, București, 1964

CONTRIBUȚII LA INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE A PRIMELOR TEXTE ROMÎNEȘTI (III*)

DE

ANDREI AVRAM

Centrul de cercetări fonetice și dialectale, București, Calea Victoriei, 194

V. LITERELE ъ ȘI ѫ

1. INTRODUCERE

Cercetătorii primelor texte scrise în limba romînă sînt, în general, de acord în a atribui fiecăreia dintre literele ъ și ѫ două valori fonetice : [*ă*] și [*î*]. Interpretarea aceasta se bazează, pe de o parte, pe constatarea că pentru a nota sunetele corespunzătoare lui [*ă*] și lui [*î*] din limba literară contemporană se întrebuințează fie numai una dintre cele două litere, fie atît ъ, cît și ѫ, ca echivalente ale aceluiași sunet actual, în același cuvînt. Pe de altă parte, plecîndu-se de la faptul că astăzi, în limba literară, vocalele din cuvinte de tipul *rîu* — *rău* sînt distincte (din punct de vedere fonetic și fonologic) se admite (de obicei, fără a se invoca vreo dovadă) că aceeași distincție a existat și în epoca primelor noastre texte.

Din punctul de vedere al frecvenței celor două litere, textele examinate de noi pot fi împărțite în două categorii :

a) În CV și în PH, vocalele corespunzătoare lui [*ă*] și lui [*î*] din limba literară contemporană sînt notate în marea majoritate a cazurilor cu ajutorul literei ъ : афаръ CV 79/13, пърꙋ = *păr* 92/13, къндꙋ 35/2 ; апъ PH 111ʳ/15, а...върса 68ʳ/1, блъндꙋ 73ʳ/1. Mult mai puțin frecventă este litera ѫ în cele două texte : мъндрїє CV 18/14 ~ мѫндрїє 110/5 ; мърѫ = *mînă* (substantiv) PH 16ʳ/19, прѣмѫндрии 41ʳ/20.Litera ь cu valoare de vocală medială apare în CV în mod cu totul excepțional, de exemplu, în бьсобаци CV 36/2 ; în schimb, în PH, ъ alternează cu ь (și, de asemenea, cu ˋ) : арˋѕъндꙋ PH 89ʳ/22 ~ арѕьнˋдꙋ 109ᵛ/23—24, се бˋнꙋѫскъ PH 58ᵛ/11 (în ultimul exemplu, ѫ apare în locul lui ѧ, datorită confuziei dintre cele două iusuri).

---

*Capitolele precedente ale lucrării au apărut în SCL XV, fasc. 1 și 2.

b) În CT și în PO, litera ѫ are o frecvență mare și ea alternează cu ъ : бъ҆рбаци CT 82^r/ 3—4 ~ бѫ҆рбаци 34^r/2, авъ҆ндь CT 57^v/19 ~ авѫндь 38^r/9; пъмъ҆нть PO 14/15 ~ пъмѫнть 14/9 ~ пѫмѫнть 16/1. Mai rar, atît în CT, cît și în PO apare, în aceleași poziții ca ъ și ѫ, litera ь : кънть- торїи CT 101^r/10—11, ньскȣ PO 29/5 (alături de нъскоу 29/16).

Făcînd abstracție de notațiile mai puțin frecvente, se poate spune că vocalelor actuale [*ă*] și [*î*] le corespunde litera ъ în CV și în PH și literele ъ și ѫ în CT și în PO. În textele examinate, „opoziția grafică" ъ : ѫ nu diferențiază cuvinte sau forme gramaticale. O observație similară se poate face și în ce privește raportul dintre ъ și ѫ, pe de o parte, și ь sau ‶, pe de altă parte — cu rezerva că în poziție finală ь (și ‶ în PH) corespund actualului « zero fonic » (respectiv, lui „*u* final" din anumite graiuri); de exemplu, бȣнь CT 4^v/10—11 corespunde actualului *bun*, în timp ce ъ sau ѫ în aceeași poziție corespund, de regulă, vocalei [*ă*] din limba contemporană (totuși, de exemplu, în апь PH 111^r/13, ь are aceeași valoare ca și ъ). Problema valorii lui ь în cuvinte de tipul *bun* a fost examinată în altă parte [1], unde s-a luat în considerație și valoarea lui ȣ, оу în poziție finală. Valoarea literei ь și a iericului (‶) în cuvinte de tipul *apă, cînd* constituie cu totul altă problemă, legată de interpretarea literelor ъ și ѫ. În cele ce urmează, ne vom referi numai la aceste ultime două litere, cele mai frecvente ca echivalente ale vocalelor [*ă*] și [*î*] din limba actuală; concluziile la care vom ajunge pot fi considerate valabile și pentru ь și ‶, cu care ъ și ѫ alternează, după cum am văzut mai sus.

2. OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA VECHIMEA SUNETULUI [*î*] ÎN LIMBA ROMÎNĂ

Faptul că în primele noastre texte nu se face o distincție grafică între vocala din cuvinte de tipul *păr* și cea din cuvinte ca *vînt* ne dă dreptul, din capul locului, să emitem ipoteza că cele două cuvinte conțineau, în epoca la care ne referim, una și aceeași vocală [2]. Dacă ipoteza aceasta este justă, înseamnă că diferențierea celor două timbre vocalice este posterioară perioadei în care au fost scrise primele texte romînești și că, prin urmare, vocala [*î*] este relativ recentă în limba romînă. În ce privește cuvintele care conțin un [*î*] provenit din [*a*], este, într-adevăr, firesc să admitem că [*î*] a apărut ca urmare a continuării aceluiași proces de închidere care a transformat, într-o primă fază, pe [*a*] în [*ă*].

Referindu-se la evoluția lat. [*a*] sub accent în poziție nazală, Al. Procopovici consideră că vocalismul [*î*] trebuie să fie foarte vechi, dat fiind că, în cazul contrar „am avea de a face cu o stagnare de veacuri îndelungate în evoluția lui *á* în poziția nazală" în stadiul [*ă*], la care trebuie să se fi

[1] Vezi cap. *Literele* ȣ, ю, и *și* ь, § 3 și 4.

[2] După părerea specialiștilor (vezi, de exemplu, Rosetti, ML, p. 151), în multe cazuri, actualul [*î*] a fost precedat de stadiul [*ă*]. Afirmația că [*á*] în poziție nazală, a devenit mai întîi [*ă*] și apoi [*î*] apare deja într-o lucrare a lui Samuil Micu din 1779 (vezi Ursu, *Problema grafiei*, p. 38).

ajuns de timpuriu [3]; în acelaşi loc, autorul citat adaugă, totuşi, că ,,lucrul acesta n-ar fi chiar cu neputinţă'' şi, în altă parte, observă că numai în dacoromînă s-a ajuns la generalizarea lui [*î*] [4].

Tot cu privire la evoluţia lui [*á*] în poziţie nazală, acad. E. Petrovici consideră ,,dovadă a vechimei mari a fazei *în*'' faptul că lui [*an*] din forme de tipul lat. *glandem*, *taliando* îi corespunde azi fonetismul [*in*] în toate dialectele: dr. [*ģindă*], [*tăįind*], ar. [*gl'indă*], [*tăl'inda*]; am avea a face aici cu ,,trecerea « consoană palatală + *î* » la « consoană palatală + *i* »'' [5]. După părerea noastră, argumentul nu poate fi considerat valabil, deoarece: 1) prezenţa unui fonetism în toate dialectele nu exclude posibilitatea ca el să fie rezultatul unei evoluţii paralele recente, ulterioare separării celor patru dialecte; 2) existenţa unor graiuri în care astăzi apare numai [*ă*], nu şi [*î*][6], face foarte puţin probabilă ipoteza că odinioară graiurile respective au cunoscut un [*î*] transformat ulterior în [*i*] după consoană palatală; 3) fonetica istorică a limbii romîne cunoaşte, pe de o parte, transformarea lui [*ă*] în [*e*] după consoane sau semiconsoane palatale (cf. cuvinte de tipul *femeie*, *ureche*), iar, pe de altă parte, transformarea lui [*en*] în [*in*]; prin urmare, evoluţia a putut fi [*ăn*] > [*en*] > [*in*], fără intervenţia unui stadiu cu [*î*].

Stadiul fonetic la care a ajuns [*a*] în poziţie nazală în romîna comună este notat de acad. E. Petrovici *ə* şi descris astfel: ,,timbru vocalic nedefinit, apropiat de acela al lui *ă* sau *î*''[7]. Autorul citat consideră că această vocală era deosebită de vocala notată *ă*, provenită din [*a*] neaccentuat în poziţie nenazală: [*ə*] era mai închis decît [*ă*] [8]. În continuare, acad. E. Petrovici afirmă că, prin secolele VI—VIII, ,,slavii şi romanicii bilingvi au identificat oarecum pe *ə* + nazală cu ierî (ы) slav, iar pe *a* neaccentuat redus cu ier intens (ъ); **lənă*, *kəmp*°, **əngust*°, **kəntă* devin *lînă*, *kîmp*°, *îngust*°, *kîntă*'' [9]. Aşadar, distincţia dintre cele două vocale ale cuvîntului *lînă*, anterioară secolului al VI-lea, s-a accentuat în secolele imediat următoare, în sensul că vocala « nedefinită » [*ə*] a devenit [*î*].

Împotriva teoriei expuse mai sus se pot ridica cîteva obiecţii. Ne vom referi din nou la graiurile care cunosc un singur timbru vocalic « neutru »[10]. Nu se poate admite că, în aceste graiuri, cele două vocale din cuvinte de tipul *lînă* (provenite amîndouă din acelaşi sunet!) s-au diferenţiat într-o primă fază — timbrul [*ə*] în prima silabă, timbrul [*ă*] în cea de-a doua — iar apoi au devenit din nou identice, aşa cum se întîlnesc astăzi; existenţa, în unele graiuri, a lui [*ă*] corespunzător lui [*î*] din limba literară ar trebui să fie explicată ca rezultat al unei evoluţii în sensul d e s c h i d e r i i lui [*î*]

---

[3] Al. Procopovici, DR IV, 1924—1926, partea 1, p. 55.

[4] *Ibidem*, p. 54.

[5] Petrovici, *Sinarmonism*, p. 103. Aceeaşi părere apare la Procopovici, *Istoria*, p. 54: ,,trebuie să fi ajuns în epoca străromînă pînă la *i* şi *á* în poziţie nazală în cazuri ca *christianum* > *creştin* etc.''.

[6] Vezi mai jos, § 3.

[7] Petrovici, *Influenţa slavă*, p. 30.

[8] *Ibidem*, p. 30—31 (vezi, la p. 31, tabloul care reprezintă sistemul vocalelor neaccentuate în romîna comună); cf. şi descrierea vocalei [*ə*], reprodusă mai sus.

[9] *Ibidem*, p. 33.

[10] Vezi mai jos, § 3.

din secolele VI—VIII, ceea ce este în contradicție cu direcția generală, a evoluției vocalelor accentuate în poziție nazală: [*a*] > [*ă*] > [*î*], [*o*] > [*u*], [*e*] > [*i*].

În al doilea rînd, în legătură cu presupusa identificare a lui [*ə*] cu [ы] slav, trebuie să avem în vedere că lui ierî din cuvintele de origine slavă îi corespunde în romînă [*i*], nu [*î*] : v. sl. бꙑволъ, дꙑхоръ, вꙑдра : rom. *bivol*, *dihor*, *vidră*. Acest lucru se explică, după părerea noastră, prin faptul că [ы] era mai închis decît vocala pe care acad. E. Petrovici o notează *ə* și, în consecință, a fost identificat cu o vocală închisă. Pentru cuvîntul *hîtru* unele dicționare trimit la un v. sl. хꙑтръ[11], ceea ce înseamnă că pentru acest cuvînt se admite tratamentul [*î*] al lui ierî. Acad. Al. Rosetti scrie : ,,Romîna prezintă două tratamente ale lui *y* : *î* și *i* ; aceste tratamente pot fi contemporane ; ele se explică prin natura lui *y* slav (căci trecerea lui *y* slav la *i*, și apoi la *î*, este justificată după *r* și *s*, dar nu după *h*''[12]. În continuare, se citează, printre altele, cuvintele *hîrleț* (v. sl. рꙑльць) și *rîs* (v. sl. рꙑсь) ; vocala fiind precedată, la origine, de [*r*] (care, în romînă, a fost identificat cu [*r̄*] [13]), prezența lui [*î*] în cele două cuvinte menționate este normală. S-ar părea deci că *hîtru* reprezintă, într-adevăr, o excepție printre împrumuturile slave vechi. Dar, după indicațiile din dicționare, acest cuvînt este răspîndit în nordul și în nord-estul domeniului dacoromîn, așa încît e mai normal să admitem că este vorba de un împrumut recent din ucraineană [14], decît să presupunem că ierî din împrumuturile slave vechi a fost redat în romînă în două feluri [15]. Este adevărat că s-a propus și o explicație conform căreia cuvintele de tipul *bivol* au fost împrumutate după ce deja, în vechea bulgară, [ы] trecuse la [*i*], dar există argumente care pledează împotriva acestei explicații[16]. În orice caz, nu se poate invoca nici o dovadă în favoarea părerii că, în epoca primelor contacte cu slavii, romînii au identificat cu [ы] slav vocala accentuată dintr-un cuvînt ca *lînă*.

După S. Pușcariu, ,,cronologia relativă ne arată că *án* > *în* e mai vechi decît rotacismul, căci altfel *lana* ar fi dat **lară* iar nu *lîră*''[17] ; fenomenul rotacismului fiind anterior influenței slave, ar însemna că [*î*] este și mai vechi. Părerea aceasta nu poate fi nicidecum acceptată. Teoretic vorbind, rotacismul c u m e n ț i n e r e a n a z a l i t ă ț i i v o c a l e i a putut să apară chiar înainte de a începe închiderea lui [*á*] în poziție nazală, căci *[$la^{n}ra$], *[*lãra*] oferea exact aceleași condiții pentru trecerea vocalei accentuate la [*ă*] (și apoi la [*î*]) ca și *[$ka^{n}ta$], *[*kãta*], care a devenit *cîntă*[18]. În orice caz, ,,alterarea'' lui [*á*] în poziție nazală a dus, mai întîi, la apariția timbrului [*ă*], care a putut deveni [*î*] mult după apariția primei faze a rotacismului (cu menținerea nazalității).

[11] Tiktin, DRG, s.v. ; DA, s.v. ; la fel, la Rosetti, ILR III, p. 70.

[12] Rosetti, ILR III, p. 95.

[13] Petrovici, *Sinarmonism*, p. 102.

[14] Această etimologie este dată în DLRM, s.v.

[15] Cu privire la *hîrleț*, vezi mai jos, § 10.

[16] Vezi întreaga discuție la Rosetti, ML, p. 155—156 ; cf. Gh. Bolocan și G. Mihăilă, SCL X, 1959, 1, p. 129.

[17] Pușcariu, *Contribuțiuni*, p. 389.

[18] Cu privire la raportul cronologic dintre rotacism și fenomenul închiderii vocalelor în poziție nazală vezi și cap. *Litera* ѥ, § 4, și cap. *Litera* ѫ, § 4.

Desigur, dată fiind natura problemei care ne preocupă, nici una dintre părerile discutate — vechimea mare, respectiv caracterul relativ recent al lui [î] — nu se impune cu necesitate numai pe baza celor arătate mai sus. Chiar dacă ţinem seamă însă numai de aceste fapte, ni se pare că ipoteza după care [î] nu este prea vechi în limba romînă are mult mai mari şanse de a corespunde realităţii decît ipoteza contrară. În sprijinul ipotezei cu privire la caracterul recent al lui [î] vin şi alte fapte, pe care le vom examina în cele ce urmează.

3. VOCALELE [*ă*] ŞI [*î*] ÎN LIMBA ROMÎNĂ CONTEMPORANĂ

După cum rezultă din studiile publicate pînă acum, prezenţa a două timbre distincte mai închise decît [*a*] în seria vocalelor mediale nu caracterizează toate graiurile limbii romîne contemporane; mai mult, chiar acolo unde aceste două timbre există, întîlnim numeroase cazuri de fluctuaţie între [*ă*] şi [*î*]. Iată cîteva fapte care arată că distincţia dintre cele două vocale nu este nici generală nici (acolo unde există) prea „netă":

1. În graiul aromînilor din Olimp „sunetul *î*, care în graiul din sud apare şi pentru *ă*, se rosteşte cînd *î* cînd *ă* ca în graiul romînilor din nord şi la fărşeroţi" [19].

2. În majoritatea graiurilor meglenoromîne vocalelor [*ă*] şi [*î*] din dacoromînă le corespunde, în anumite condiţii, un singur sunet, [*ọ*] [20]; la Huma şi la Ţîrnareca, unde această particularitate nu apare, celor două vocale mediale dintr-un cuvînt ca dr. *rîpă* le corespunde, în amîndouă silabele, [*ă*] : [*răpă*] [21].

3. S. Puşcariu declară că în rostirea istroromînului Alois Belulovici nu a putut distinge precis „decît un singur fel de « vocală întunecată » şi anume *ă*" [22].

4. În domeniul dacoromîn — care ne interesează aici într-o măsură mai mare — întîlnim o situaţie asemănătoare, pînă la un punct, cu aceea din celelalte trei dialecte. Menţionăm, mai întîi, fluctuaţia între [*ă*] şi [*î*], care apare, într-o serie de cuvinte, chiar în pronunţarea oamenilor instruiţi : *cărdăşie* ~ *cîrdăşie*, *mănăstire* ~ *mînăstire*, *mănîncă* ~ *mînîncă*, *păcăli* ~ *pîcăli*, *părău* ~ *pîrău* (şi *pîrîu*, sub influenţa lui *rîu*), *tălhar* ~ *tîlhar* etc. [23]. Pronunţarea cu [*ă*] în silaba accentuată a unor cuvinte ca *pînă*, *întîi* etc., considerată caracteristică pentru Moldova [24], apare şi în alte regiuni : [*pănă*] ALRT 77/12 (sudul Ardealului), [*pără*] 82/6 (sudul Ardealului), 51/23 (Munţii Apuseni) etc. Adesea, la acelaşi subiect [*ă*] alternează cu [*ặ*] sau cu [*î*] : [*rău̯*] = *rîu* ALRT 59/4 ~ [*rặu̯*] 59/20, [*brău̯*]

---

[19] Capidan, *Aromînii*, p. 196; cf. p. 207—208.

[20] Capidan, *Meglenoromînii*, I, p. 97.

[21] *Ibidem*, p. 114.

[22] Puşcariu, *Studii* II, p. 70; cf. p. 75. Dacă lucrurile se prezintă astfel, e greu să ne imaginăm că situaţia aceasta poate continua un stadiu fonetic romîn comun în care exista o distincţie între [*ă*] şi [*ə*], respectiv, [*ă*] şi [*î*].

[23] Am reprodus numai cîteva dintre exemplele date de Puşcariu, *Consideraţiuni*, p. 8 şi Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 7.

[24] Rosetti, ML, p. 151.

= *brîu* 59/5 ~ [*bråu*] 59/19 (Munții Apuseni); [*ăl*] ~ [*îl*] (pronume) ALRT 142/16 (Crișana) [25].

Existența fluctuației [*ă*] ~ [*î*] poate fi considerată un prim indiciu al „slăbiciunii" opoziției corespunzătoare în limba romînă. E necesară însă o examinare mai amănunțită a aspectului fonologic al problemei, pentru ca, ulterior, constatările făcute cu privire la limba contemporană să poată fi folosite la stabilirea sistemului fonologic al limbii romîne din perioada primelor texte.

Opoziția /*ă*/ : /*î*/ în dacoromînă se caracterizează printr-un randament funcțional extrem de scăzut. La cele cîteva perechi minimale citate de acad. Al. Graur și acad. Al. Rosetti (*văr* — *vîr*, *a răni* — *a rîni*, *răzînd* — *rîzînd*) [26] s-ar mai putea adăuga — punînd la un loc formele literare și cele regionale [27] — exemplele *bărzoi* „bărbătușul berzei" — *bîrzoi* (numai în expresia *cu coada bîrzoi* „cu coada ridicată în sus"), *căni* — *cîni* (pl. de la *cîne*), *cănți* (pl. de la *cantă* „cană mare") — *cînți*, *cărni* (genitiv-dativ de la *carne*) — *cîrni* (pl. de la *cîrn*), *a hăi* (< interj. *hăi*) — *a hîi* „a dărîma", *hăț* — *hîț* (interj.) *a măna* (< *mană*) — *a mîna*, *măr* — *mîr* (interj.) *păr* — *pîr* (interj.), *păs* — *pîs* (interj.), *rău* — *rîu*, *stănci* (pl. de la *stancă* „stăncuță, ceucă") — *stînci*, *țări* — *țîri*, *urăm* — *urîm*, *văram* (de la *a văra*) — *vîram* (de la *a vîrî*) și, poate, încă vreo cîteva cuvinte [28] plus eventuale derivate și alte forme gramaticale ale cuvintelor deja citate: *văratic* — *vîratic* (derivat glumeț, neînregistrat de dicționare, cu sensul de „înfigăreț"), *rădea* — *rîdea* etc.

Problema pe care, în terminologia modernă, o numim „a randamentului funcțional al opoziției /*ă*/ : /*î*/" a fost adusă în discuție încă acum un secol, în cadrul disputelor asupra scrierii limbii romîne. Căutînd să demonstreze necesitatea existenței a două litere distincte pentru a nota pe [*ă*] și pe [*î*], Aron Pumnul [29] citează o serie de cuvinte care se deosebesc numai prin opoziția /*ă*/ : /*î*/. În lista dată de el, figurează, pe lîngă *văr*, *rău*, *căni* și perechile lor, pe care le-am menționat mai sus, încă opt perechi de cuvinte care ar putea să ne intereseze aici: *a cărni* „das Fleisch von der Haut abnehmen" — *a cîrni*, *lănișoare* (pl. de la *lănișor* < *lan*) — *lînișoare* (de la *lînă*), *mănos* — *mînos* „mit grossen Händen versehen", *rămușoară* — *rîmușoară*, *rănișoară* (de la *rană*) — *rînișoară* „eine kleine Rasenbank", *stănișoară* „kleine Hemdleibchen" — *stînișoară*, *stăncușoară* — *stîncușoară* (< *stîncă*), *stăncuță* — *stîncuță* (pereche paralelă cu precedenta) [30].

---

[25] Cu privire la vocalele [*ă*] și [*î*] în dialectele limbii romîne, vezi observația cu caracter general a lui Al. Philippide: „dialectele macedoromîn și istroromîn au mai puțin *î* și mai mult *ă* decît dialectul dacoromîn, iar subdialectul meglenit și cel din Acarnania n-au *î* de loc" (Philippide, OR II, p. 10).

[26] Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 7.

[27] După cum vom vedea mai jos, multe dintre cuvintele enumerate nu sînt, de fapt, termeni ai unor perechi minimale, căci cuvîntul cu [*ă*] și cel cu [*î*] nu coexistă în același grai.

[28] Cum sînt unele dintre cele citate în alineatul următor.

[29] *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*, Wien, 1864, p. 26—27.

[30] Asupra celor susținute de A. Pumnul ne-a atras atenția, în mod indirect, G. Istrate, « Studii și cercetări științifice. Filologie » (Academia Republicii Populare Romîne, Filiala Iași), VII, 1956, 1, p. 36—38.

Nu toate perechile de cuvinte enumerate în alineatele precedente au aceeași valoare cînd se pune problema stabilirii gradului de utilizare a opoziției /*ă*/ : /*î*/ în epoca modernă a limbii romîne. În acest sens, se pot face următoarele observații :

a) În dicționarele limbii romîne figurează numai *lînișoară, rănișoară, stăncușoară* și *stînișoară*, dar nu și *lănișor, rînișoară, stîncușoară, stănișoară*, ceea ce înseamnă că patru dintre perechile minimale citate de A. Pumnul conțin cîte un membru a cărui existență este îndoielnică sau care, în cel mai bun caz, este rar folosit. Într-o situație asemănătoare se află perechea *văratic — vîratic*.

b) Valoarea probantă a perechilor *hăț — hîț, măr — mîr, păr — pîr* și *păs — pîs* este foarte redusă, dat fiind că interjecțiile au în limbă o situație aparte.

c) Perechile minimale în care intră *bărzoi, cantă* (respectiv, pl. *cărți*), *cîrn* (respectiv, pl. *cîrni*), *a hîi, lănișor, măna, mînos, rămușoară, stancă, stăncușoară, stăncuță, țîr, a vîrî* (poate și altele) nu există nici pe departe în toate graiurile dacoromîne, deoarece cuvintele înșirate mai sus nu au o răspîndire generală (unele, ca, de exemplu, *mînos* par a avea chiar o răspîndire foarte redusă). Asemănătoare este situația perechii *căni — cîni*; nici *cană* nu e un cuvînt cunoscut pretutindeni, nici fonetismul *cîni* (față de *cîini* din limba literară) nu apare în toate graiurile.

d) Unele dintre cuvintele cu [*î*] citate în rîndurile precedente cunosc variante cu [*ă*] ; acesta este, de exemplu, cazul verbelor *a rîni*[31] și *a hîi*[32].

Pe baza celor arătate mai sus, se poate afirma că în dacoromîna actuală opoziția /*ă*/ : /*î*/ are o situație foarte precară : perechile minimale care o ilustrează sînt extrem de puțin numeroase, iar într-o serie de cuvinte apare atît fonetismul [*ă*], cît și fonetismul [*î*].

4. VOCALELE [*ă*] ȘI [*î*] ÎN PERIOADA PRIMELOR TEXTE ROMÎNEȘTI

Plecînd de la situația din limba contemporană și admițînd caracterul relativ recent al lui [*î*] în limba romînă, vom încerca să răspundem la următoarele două întrebări :

a) dacă în epoca primelor noastre texte existau sau nu trei vocale în seria medială ([*î*], [*ă*], [*a*]), cu alte cuvinte, dacă exista un sunet închis, de timbru [*î*], deosebit de [*ă*] ;

b) dacă, în aceeași epocă, exista sau nu opoziția fonologică /*ă*/ : /*î*/ (bineînțeles, această ultimă întrebare se pune numai dacă răspunsul la cea precedentă este afirmativ).

Cu privire la primul aspect al problemei, grafia textelor nu ne poate oferi indicații sigure. Chiar dacă existau cele două timbre vocalice, ele puteau să reprezinte același fonem și, în cazul acesta, nu ne putem aștepta ca o deosebire pur fonetică (între două variante ale aceleiași unități fono-

[31] Varianta *răni* este înregistrată în DLRM, s.v. *rîni*.

[32] Pe de altă parte, *a hăi* cunoaște o variantă cu [*î*] ; în DA, fiecăruia dintre cele două cuvinte le corespunde cîte un articol cu titlul *hăi, hîi*.

logice) să fi fost redată în scris. O serie de alte fapte ne determină însă să afirmăm că, f o a r t e p r o b a b i l, unele dintre primele noastre texte reflectă graiuri în care nu existau trei vocale mediale nici din punct de vedere fonetic.

În sprijinul ipotezei de mai sus vine situația din graiurile actuale, pe care am examinat-o mai sus.

S-ar putea obiecta, în legătură cu faptele din dacoromînă (și acestea trebuie avute în vedere în primul rînd) că e vorba de cazuri izolate; într-adevăr, în graiurile dacoromîne actuale există ambele vocale, chiar dacă [î] din limba literară are ca corespondent dialectal pe [ă] în unele cuvinte — de exemplu, în *p*[*ă*]*nă* — iar între cele două vocale există o fluctuație (*mănăstire* ∼ *mînăstire* etc.). Dispunem însă de o mărturie care arată că pînă într-o epocă relativ apropiată de noi au existat graiuri dacoromîne care nu cunoșteau distincția în discuție.

În cunoscuta sa lucrare consacrată ortografiei limbii romîne, Petru Maior declară următoarele: ,,Quin memini, me adolescentem in mea patria audivisse senes loquentes, in quorum ore nunquam resonabat ѫ, sed pro eo quoque sonum ъ[33] edebant"[34]. Ținînd seamă de faptul că afirmația aceasta provine de la un reprezentant al Școlii ardelene pentru care pronunțarea [ă] în loc de [î] era preferabilă, deoarece reprezenta o fază mai apropiată de limba latină, N. A. Ursu este înclinat să vadă aici doar o încercare de a motiva latinismul și etimologismul lui Petru Maior [35]. Coroborată însă cu faptele discutate mai sus, afirmația învățatului ardelean apare într-o lumină nouă; pînă la proba contrară, nu avem nici un motiv să ne îndoim că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea existau vorbitori ai dialectului dacoromîn care nu cunoșteau distincția dintre [ă] și [î].

Desigur, dacă în perioada la care se referă Petru Maior în unele graiuri exista numai [ă], iar în altele și [ă], și [î], e posibil ca deosebiri dialectale să fi existat și într-o epocă mai veche. Se poate presupune însă că în perioada începuturilor scrisului sistemul fonetic cu numai două vocale mediale era, cel puțin, mult mai răspîndit decît în secolul al XVIII-lea, dacă nu chiar singurul existent [36].

Evident, în absența unei distincții fonetice între [ă] și [î], nu putea să existe opoziția fonologică corespunzătoare. Ne rămîne deci să răspundem numai la întrebarea dacă această opoziție apăruse deja în ipoteza

---

[33] Literele ѫ și ъ notează aici sunetele [î], respectiv, [ă].

[34] Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica*, Buda, 1819, p. 3 (citat după Ursu, *Problema grafiei*, p. 38).

[35] Ursu, *Problema grafiei*, p. 38–39.

[36] Cf. Balotă, *Nasalisation*, p. 95: autorul a transcris pe -ън- din primele texte romînești prin *-ăn-*, dat fiind că ,,les parlers populaires des régions où ont été écrits les premiers textes roumains gardent encore *-ăn-* pour *-a* + *n-*" (?); la p. 89 a aceleiași lucrări se consideră însă că alfabetul chirilic întrebuințat de romîni nu avea ,,des signes pour distinguer les sons élémentaires comme *ă* et *î*". Într-un articol publicat în « Annales Uniuersitatis Sarauiensis », VI, [Saarbrücken], 1957, p. 487–504, Oct. Nandris susține — plecînd de la existența unei categorii de cuvinte care încep cu grupul [*gî*], ceea ce ar reprezenta un ,,phonétisme particulier" (p. 501) — că ,,la voyelle *î* est prélatine" (p. 502). Dar nici unul dintre argumentele invocate de autor în sprijinul acestei teze nu sînt, după părerea noastră, de natură să ne convingă că [î] nu s-a dezvoltat, în decursul istoriei limbii romîne, din alte vocale.

că exista, din punct de vedere fonetic, un timbru vocalic [*î*], distinct de [*ă*].

Am văzut, mai sus, că în limba romînă contemporană numărul perechilor minimale care ilustrează opoziția /*ă*/ : /*î*/ este extrem de redus. Unele dintre primele noastre texte reflectă graiuri în care, aproape sigur, nu exista nici una dintre perechile minimale din limba contemporană, fie din cauză că graiurile respective nu posedau anumite cuvinte sau forme, fie din cauză că nu se produseseră încă anumite fenomene fonetice care au dus la constituirea perechilor minimale actuale. Iată, în acest sens, ce se poate constata cu privire la CV :

a) Perechile *văr* — *vîr*, *bărzoi* — *bîrzoi*, *țări* — *țîri*. Verbul *a vîrî* nu are nici astăzi o răspîndire generală în dacoromînă, iar prezența lui este neprobabilă în graiul reflectat de CV (text în care este atestat, de două ori, *a băga*[37]) ; o observație asemănătoare este valabilă și cu privire la *bărzoi*[38]. Cu totul neprobabilă este existența în acest grai a cuvîntului *țîr*.

b) Perechile *căni* — *cîni*, *măna* — *mîna*, *mănos* — *mînos*. În cuvintele *mînos* (dacă exista), *mîna* și *cîni*[39] consoana intervocalică nu era [*n*] (CV reflectă un grai rotacizant)[40] ; prin urmare, chiar admițînd prezența unei distincții între [*ă*] și [*î*], cele două vocale nu apăreau, în formele citate, în același context.

c) Perechile *cănți* — *cînți*, *cărni* — *cîrni*, *stănci* — *stînci*. Trecînd peste faptul că nu e de loc probabilă existența tuturor acestor cuvinte în graiul care ne interesează, trebuie să menționăm faptul că în CV nu apare alternanța /*a*/ (nominativ-acuzativ singular) ~ /*ă*/ (plural și genitiv-dativ singular) în tema substantivelor feminine (cf. pl. **касцн** CV 80/9, **четацнле** 20/1) ; prin urmare, în *cănți*, *cărni*, *stănci* nu putea să existe [*ă*].

d) Perechile *rău* — *rîu*, *răzînd* — *rîzînd* (*rădea* — *rîdea* etc.), *urăm* — *urîm* (*ură* — *urî*). Se poate observa că în toate formele cu /*î*/ (în poziții în care se opune lui /*ă*/) vocala închisă apare după un [*r*] inițial sau după un [*r*] corespunzător unei geminate latine. Aceste perechi minimale nu existau în graiul vorbit de cel care a tradus CV, deoarece grupului actual [*rî*] din *rîu*, *rîzînd* etc. îi corespundea [*r̄i*] (cf. **σнсоу̑** CV 129/4)[41].

Discutînd posibilitatea ca perechile minimale actuale să fi existat și în graiul reflectat de CV, am lăsat la o parte cuvintele a căror existență este îndoielnică și astăzi precum și pe cele care nu au valoare probantă din alte motive[42]. Dar, deși confruntarea cu limba actuală ne oferă unele indicații prețioase, problema existenței sau inexistenței opoziției /*ă*/ : /*î*/ nu trebuie legată neapărat de prezența în graiul considerat a unui anumit cuvînt sau a unei forme anumite, căci în CV nu apar, desigur, toate cuvintele folosite de cel care a tradus textul sau de copistul acestuia[43].

---

[37] Nu am avut în vedere cea de-a treia atestare, în expresia *a băga seama*.

[38] Cuvîntul figurează în DLRM cu mențiunea „rar".

[39] La perechea *căni*—*cîni* se aplică și cele spuse mai jos, sub *c*.

[40] Cf. cap. *Litera* ѧ, § 4.

[41] Cu privire la [*r̄*], vezi cap. *Literele* σ și ρρ .

[42] Vezi paragraful precedent.

[43] Pe de altă parte, raportîndu-ne la situația din limba de astăzi, nu putem pretinde că lista perechilor minimale pe care am dat-o mai sus este exhaustivă.

Hotărîtoare sînt faptele de grafie : vocalele corespunzătoare lui /*ă*/ și lui /*î*/ din limba actuală sînt notate în CV — ca și în celelalte texte studiate — în același fel. Prin urmare, chiar dacă, într-un grai coexistau, să zicem, substantivul *văr* și forma verbală *vîr*, ele aveau o structură identică din punct de vedere fonologic.

Se cunosc, ce e drept, sisteme de scriere în care două foneme sînt redate în scris cu ajutorul aceleiași litere sau succesiuni de litere[44] ; textele studiate nu reprezintă însă cazuri similare, din următorul motiv :

La dispoziția celor care au scris aceste texte stăteau două litere cu valoare de vocală medială mai închisă decît [*a*]. Ei au și folosit cele două litere, dar nu pentru a nota cu una segmentul fonologic corespunzător lui /*ă*/ actual și cu cealaltă segmentul fonologic corespunzător lui /*î*/ actual, ci ca echivalente grafice ale aceluiași segment. De exemplu, se scrie сънтȣ CV 29/11 și сѫнтоу 29/14 (deci, ъ și ѫ apar, în aceeași formă, pe aceeași pagină) ; cele două vocale mediale din cuvîntul *pămînt* sînt notate, în PO, fie cu ъ, fie cu ѫ, în ambele cazuri : пъмънтъ PO 14/15 ~ пѫмѫнтъ 16/1. Dacă ar fi existat opoziția /*ă*/ : /*î*/, literele ъ și ѫ ar fi fost folosite pentru a nota în scris această opoziție, așa cum s-a procedat într-o epocă ulterioară aceleia pe care o studiem.

Deși valoarea literei ꙟ este discutată amănunțit în altă parte [45], e necesar să facem aici cîteva observații legate direct de problema opoziției /*ă*/ : /*î*/. Literei ꙟ i s-a atribuit, printre altele, valoarea de [*î*] în anumite poziții. Considerînd că ъ și ѫ corespund fonemului /*ă*/, se pune întrebarea dacă nu cumva ꙟ notează fonemul corespunzător închis, /*î*/. Examinînd distribuția celor două litere, constatăm că răspunsul la întrebarea de mai sus este negativ, deoarece ъ și ѫ apar numai după litere consoane, iar ꙟ numai la început de cuvînt sau după litere vocale [46]. Prin urmare, presupunînd că ъ, ѫ = [*ă*], iar ꙟ = [*î*], cele două sunete sînt în distribuție complementară și ca atare nu se opun în nici un context unul altuia.

Din cele arătate mai sus rezultă că opoziția /*ă*/ : /*î*/ nu exista în graiul celui care a tradus CV, chiar în ipoteza că distincția dintre sunetele care constituie, astăzi, „suportul" acestei opoziții apăruse deja.

PH ne înfățișează o situație identică.

În CT apar, două elemente noi : prezența alternanței /*a*/ ~ /*ă*/ la substantivele feminine (четъци CT 51^r/24 ~ четѫци 6^v/10)[47] și grafiile ъ sau ѫ ca echivalente ale fostului [*i*] precedat de [*r̄*] (ръоуре CT 13^v/18 ~ рѫоуреле 13^v/11) [48]. Pentru literele ъ și ѫ în cuvintele de tipul *rîu* sînt, în principiu, posibile două interpretări :

a) ъ, ѫ = /*î*/. În acest caz, trebuie să presupunem că, datorită tradiției grafice, s-a întrebuințat o singură literă (respectiv, două litere

---

[44] Vezi *Introducere*, § 1.

[45] Vezi cap. *Litera* ꙟ, în special, § 6.

[46] Grafia иꙟ (foarte rară) este echivalentă cu ꙟ singur (vezi cap. *Litera* ꙟ, § 5).

[47] Acest fenomen prezintă importanță în sensul că înainte de a fi apărut nu puteau să existe în nici un caz cîteva dintre perechile minimale actuale (de exemplu, *stănci—stînci*).

[48] Din motivele arătate în *Introducere*, § 3, pentru problema studiată aici nu am utilizat și textul PO.

echivalente) pentru notarea atît a vocalei semideschise, cît şi a vocalei închise, deşi se ajunsese la fonologizarea opoziţiei dintre cele două sunete, prin apariţia unor perechi minimale de tipul *rău* — *rîu*, *urăm* — *urîm*.

b) ъ, ѫ = /ă/. Această interpretare are în vedere posibilitatea ca vocala provenită din [i] să fi fost identificată cu fonemul /ă/, preexistent. Dacă lucrurile s-au petrecut în acest fel, înseamnă, că, în CT, grafia corespunde realităţii fonologice, respectiv, unui stadiu în care nu exista încă opoziţia /ă/ : /î/.

Înainte de a ne pronunţa asupra acestei chestiuni, este necesar să examinăm mai pe larg condiţiile în care s-a constituit opoziţia /ă/ : /î/ în dacoromînă şi rolul pe care, eventual, a putut să-l joace în acest proces posteriorizarea lui [i] în cuvinte de tipul *rîu* [49].

5. CONSTITUIREA OPOZIŢIEI /ă/ : /î/ ÎN DACOROMÎNĂ

S-ar părea că apariţia opoziţiei /ă/ : /î/ nu poate fi explicată altfel decît în legătură cu fenomenul posteriorizării lui [i] : vocala medială provenită din [i] s-a menţinut mai închisă decît [ă], ceea ce a făcut posibilă apariţia unor perechi minimale de tipul *urăm*—*urîm*[50]. Aşadar, constituirea opoziţiei /ă/ : /î/ ar fi rezultatul unei evoluţii fonetice pe axa localizării (transformarea în vocală medială a unei vocale anterioare). Ulterior, într-o serie de forme, [ă] a devenit mai închis şi a ajuns în „cîmpul de dispersiune"[51] al fonemului /î/, ceea ce a dus, printre altele, la apariţia unor noi perechi minimale : *v*[ă]*r* (de la *a vîrî*) a devenit *v*[î]*r*, distinct fonologic de *văr* (subst.).

Incontestabil, posteriorizarea lui [i] precedat de [r̄] este un fenomen fără realizarea căruia nu ar exista o parte dintre perechile minimale (şi aşa, destul de puţine) pe care se bazează recunoaşterea unei opoziţii /ă/ : /î/ în limba contemporană. Cu toate acestea, nu se poate afirma că însăşi crearea opoziţiei este un rezultat al trecerii lui [i], în anumite condiţii, în seria vocalelor mediale. Distincţia dintre /ă/ şi /î/ a apărut ca rezultat

[49] Nu am consacrat un capitol special lui ы, deoarece interpretarea acestei litere nu pune probleme deosebite. În general, ы apare ca echivalent al vocalei anterioare închise (кодрын PH 39r/18 ~ кодрин 30r/22, аны, PO 7/10 ~ ани 61/2), alternînd cu и, ca şi în textele slave (Bărbulescu, *Fonetica*, p. 345—351) ; în CT se întîlneşte extrem de rar (кълмжры 36r/8) iar ꙟндрързныѧ din CV 3/6 este singurul exemplu cu ы din acest text. În rarele cazuri cînd apare ca echivalent al actualului [î] (vezi exemplele din Rosetti, LR XIII—XVI, p. 18—19), folosirea lui ы nu probează existenţa unui fonem /î/, întrucît, după cum am văzut, prezenţa unei vocale, mediale închise nu implică existenţa fonemului corespunzător. Dar nici din punct de vedere fonetic valoarea de [î] a lui ы din cazuri ca мынзѹла, întîlnite în texte scrise în Moldova (Bărbulescu, *Fonetica*, p. 358), nu este sigură, deoarece [ă] a putut fi apropiat de [ы] din rusă şi redat cu litera corespunzătoare.

[50] Faptul că posteriorizarea vocalelor anterioare precedate de [r̄] s-a produs în toate dialectele limbii romîne nu poate constitui o dovadă a vechimii mari a fenomenului (cf., pentru principiu, Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*. IV. *Romîna comună*..., Bucureşti, 1941, p. 23). Prin urmare, admitem că în CV avem a face cu p ă s t r a r e a lui [i] şi, în unele cazuri, a lui [e] (cf. Candrea, PS I, p. CXXXII, CXXXVII ; Densusianu, HLR II, p. 70, 82), nu cu t r a n s f o r m a r e a vocalelor mediale în vocale anterioare (Rosetti, LR XIII—XVI, p. 35, 117).

[51] Vezi, pentru această noţiune, André Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berne, [1955], p. 47.

al unei evoluții fonetice pe axa gradului de închidere : [*ă*] s-a menținut pe treapta vocalelor semideschise, în unele cuvinte, în timp ce în altele și-a continuat evoluția pînă la gradul de închidere maximă. Fonologizarea distincției fonetice dintre [*ă*] și [*î*] poate fi explicată pe baza acestei evoluții, fără să fie necesar să avem în vedere posteriorizarea lui [*i*] [52].

Împotriva părerii că acest ultim fenomen explică apariția opoziției /*ă*/ : /*î*/ se poate ridica o obiecție legată de prezența fonetismelor de tipul *r*[*ă*]*u*=*rîu* în unele graiuri actuale[53]. Ni se pare de neconceput ca [*i*] să fi devenit întîi [*î*] și, în felul acesta, să fi provocat apariția opoziției /*ă*/ : /*î*/, iar apoi, în condițiile existenței acestei opoziții (cf. *rău* — *rîu*, *urăm* — *urîm*) să fi evoluat în sensul deschiderii. Dimpotrivă, putem presupune că [*i*] din *r*[*i*]*u* a devenit [*ă*], într-o epocă în care nu exista opoziția /*ă*/ : /*î*/ și acest fonetism s-a menținut pînă astăzi, ca particularitate arhaică. E adevărat că [*ă*] este sensibil mai deschis decît [*i*], dar, trecînd în seria medială, [*i*] nu putea să ajungă decît variantă a fonemului /*ă*/, cea mai închisă vocală existentă în această serie.

Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere faptul că apariția opoziției /*ă*/ : /*î*/ a precedat, în unele graiuri, posteriorizarea lui [*i*] (această vocală s-a menținut pînă astăzi în cazuri ca *(se) r*[*i*]*de* ALR I 1, h. 34, pc. 36, 76 — deci în cuvinte dintre acelea care, prin unele forme, sînt membre ale perechilor minimale din limba literară). Așadar, în unele graiuri, vocala medială apărută în *a rîde*, *a urî*, *rîu* etc. a fost de la început identificată cu fonemul /*î*/, preexistent. Atît fonetismul *r*[*i*]*u*, cît și fonetismul *r*[*ă*]*u*, întîlnite astăzi, constituie o dovadă a faptului că apariția opoziției /*ă*/ : /*î*/ s-a produs în mod independent de fenomenul posteriorizării lui [*i*].

Existența în limba romînă actuală a vocalei [*î*] ca rezultat al evoluției lui [*u*] (în *osînză*, de exemplu), ca echivalent al unor vocale din alte limbi sau ca rezultat al dezvoltării, în anumite condiții, a unei vocale în vecinătatea sonantelor nu pune nici o problemă deosebită. Din moment ce în seria medială /*ă*/ era vocala cea mai închisă, în toate cazurile menționate vocalele mediale mai închise decît [*a*], apărute pe diverse căi, au fost identificate cu acest fonem.

Ipotezele asupra constituirii opoziției /*ă*/ : /*î*/ pot fi înfățișate, în rezumat, astfel :

1. Opoziția a apărut ca rezultat al posteriorizării lui [*i*], în anumite condiții : vocala medială provenită din [*i*] s-a menținut mai închisă decît /*ă*/ preexistent și, în acest fel, distincția fonetică dintre [*ă*] și [*î*] a ajuns să aibă valoare fonologică (*urăm* — *urîm* etc.). Ulterior, în unele cuvinte, [*ă*] s-a închis pînă la stadiul [*î*], ceea ce a dus la o ușoară creștere a randamentului funcțional al opoziției.

2. Opoziția a apărut ca rezultat al unor procese fonetice care interesează numai seria vocalelor mediale. În unele graiuri opoziția e mai veche, în altele e mai nouă decît posteriorizarea lui [*i*].

[52] Pentru amănunte, vezi expunerea care urmează.
[53] Vezi mai sus, § 3.

a) Opoziţia este mai veche decît posteriorizarea lui [*i*]. În acest caz, [*i*] a devenit [*î*], respectiv, fonemul /*î*/, de la început, şi au apărut cîteva noi perechi minimale.

b) Opoziţia este mai nouă decît posteriorizarea lui [*i*]. În acest caz, într-o primă fază, vocala provenită din [*i*] a devenit variantă a fonemului /*ă*/, care, ulterior, s-a dedublat în fonemele /*ă*/ şi /*î*/.

Motivele care ne determină să optăm pentru cea de a doua ipoteză au fost expuse, în parte, mai înainte. Urmează să aducem în discuţie şi alte fapte, care sînt, credem, hotărîtoare.

După părerea noastră, apariţia unei distincţii fonologice între vocala medială semideschisă şi vocala corespunzătoare închisă se datoreşte i n f l u e n ţ e i s i s t e m u l u i d e a l t e r n a n ţ e v o c a l i c e. Fără intervenţia unui factor special, în seria medială ar fi existat un singur fonem mai închis decît /*a*/ — fonemul /*ă*/, realizat ca [*ă*] sau ca [*î*] sau realizat şi ca [*ă*], şi ca [*î*]. Datorită însă „presiunii" exercitate de sistemul de alternanţe, apariţia lui [*î*] (sau şi a lui [*î*]) în anumite forme nu a fost posibilă, aşa încît [*ă*], menţinut ca atare în unele cuvinte, a ajuns să se opună lui [*î*] din alte cuvinte.

Fără referire la problema care ne preocupă (apariţia opoziţiei /*ă*/ : /*î*/), asupra rolului alternanţelor vocalice în evoluţia f o n e t i c ă de la [*ă*] la [*î*] a atras atenţia (oarecum în treacăt şi cu unele rezerve) acad. Al. Rosetti : „Dans *bărbat*, *bărbie*, *cărturar*, *cărţulie*, *căzni*, *hărţui*, etc. la conservation de l'*ă* peut s'expliquer par analogie avec *barbă*, *carte*, *caznă*, *harţă*, etc., *ă* étant plus près de *a* que *î*. Mais tel n'est plus le cas pour *bărbînţă*, *mărgăritar*, *mărgea*, *mărgean*, *răzbi*, *răzbate*, *văzduh*, etc. " [54]. După părerea noastră, important este nu faptul că [*ă*] s-a menţinut în cuvinte ca *mărgea*, care nu se grupează cu nici o formă sau cu un cuvînt din aceeaşi familie în care să apară /*a*/, ci faptul că atunci cînd este prezentă această condiţie, /*a*/ n u a l t e r n e a z ă c u /*î*/, c i c u /*ă*/ [55]. Un termen al alternanţei — fonemul /*a*/, cea mai deschisă vocală — l-a menţinut pe celălalt într-un stadiu fonetic mai puţin avansat în sensul închiderii ; în absenţa acestui factor, [*ă*] şi-a putut continua evoluţia, deşi nu în toate cuvintele şi, în acelaşi cuvînt, nu în toate graiurile a ajuns la [*î*] [56]. De exemplu, în verbul *a rîni* se pronunţă, în prima silabă, fie [*î*], fie, mai rar, [*ă*] [57], dar existenţa lui *rană* a împiedicat evoluţia lui [*ă*] la [*î*] în *a răni*.

---

[54] Rosetti, ML, p. 154, nota 2.

[55] Alternanţa /*a*/ ~ /*ă*/ ~ /*î*/ (în *rămas* — *rămăsei* — *rămîn*, *mas* — *măsei* — *mîn*), asupra căreia a atras atenţia acad. Gr. C. Moisil, SCL XI, 1960, 1, p. 19—20, constituie un fenomen izolat în limba literară (apare într-un singur radical). Spre deosebire de celelalte alternanţe cu trei termeni din sistemul morfonematic al limbii romîne, această alternanţă nu este disociabilă în alternanţe bipartite, întrucît nu există nici /*a*/ ~ /*î*/, nici /*ă*/ ~ /*î*/. (S. Golopenţia, FD IV, 1962, p. 47 şi nota 2. S-ar putea cita, totuşi, cazul lui *mănuşă*, faţă de *mînă*, dar prezenţa lui [*ă*] pare a arăta tocmai că nu se mai simte legătura între cele două cuvinte, căci vorbitorii care fac această legătură pronunţă *m*[*î*]*nuşă* ; vezi şi cele spuse în § 10 cu privire la *fîrtat*, *cîşlegi* etc.) ; în aceeaşi situaţie se află alternanţa tripartită — neînregistrată de S. Golopenţia — din *sterp* ~ *stearpă* ~ *stîrpi*. În ce priveşte cazul special al lui *pîr*[*î*]*u*— *pîr*[*a*]*ie*, e de remarcat că pronunţarea cu [*ă*] la singular e destul de frecventă, iar, pe de altă parte, *pîrîu* cunoaşte şi o formă de plural *pîrîuri*.

[56] Multe dintre cuvintele care în pronunţarea literară conţin un [*î*] cunosc variante cu[*ă*].

[57] Vezi mai sus, § 3.

Acelaşi rol „prohibitiv" în ce priveşte evoluţia lui [*ă*] în sensul închiderii l-a jucat şi alternanţa /*ă*/ ~ /*e*/ : în formele verbului *a vîrî* s-a ajuns la vocala medială cea mai închisă, în timp ce în *văr* (pl. *veri*) s-a menţinut stadiul [*ă*] [58] ; după cum /*î*/ nu alternează cu /*a*/, el nu alternează, în general, nici cu /*e*/ [59]. Închizîndu-se, datorită anumitor cauze, vocala anterioară nu a mai „reţinut" pe [*ă*], cu care alterna, pe treapta vocalelor semideschise ; dimpotrivă, a putut să favorizeze [60] o evoluţie paralelă în seria medială : *cuv*[*e*]*nte* ~ *cuv*[*ă*]*nt* > *cuv*[*i*]*nte* ~ *cuv*[*î*]*nt*.

În concluzie, după părerea noastră, dedublarea lui /*ă*/ în fonemele /*ă*/ şi /*î*/, s-a produs ca urmare, pe de o parte, a tendinţei lui [*ă*] de a-şi continua evoluţia în sensul închiderii, pe de altă parte, a influenţei exercitate de vocalele /*a*/ şi /*e*/, care au menţinut pe /*ă*/ — partenerul lor în alternanţe — la stadiul de vocală semideschisă.

6. RAPORTUL CRONOLOGIC DINTRE TRECEREA LUI [*e*] LA [*i*] ŞI A LUI [*ă*] LA [*î*] ÎN POZIŢIE NAZALĂ

După cum am arătat în alt capitol al prezentei lucrări, CT reflectă stadiul fonetic [*i*] în forme care păstrează încă în graiul reflectat de CV fonetismul [*e*] [61]. Ţinînd seamă de rolul alternanţelor vocalice, pe care am încercat, mai sus, să-l scoatem în evidenţă, se pune întrebarea dacă nu cumva existenţa lui [*i*] în *cuvinte* implică existenţa unei vocale închise şi în singularul *cuvînt*. Ne întoarcem aşadar la problema pe care ne-am mai pus-o : literele ъ şi ѫ notau, în CT, numai pe /*ă*/ sau şi pe /*î*/ [62] ?

Cu toate că apariţia lui [*i*] în forme de tipul *cuvinte* a putut să favorizeze trecerea lui [*ă*] la [*î*] în forme de tipul *cuvînt*, nu sîntem îndreptăţiţi să susţinem că cele două fenomene au trebuit să fie simultane sau foarte apropiate în timp.

Din examinarea graiurilor actuale rezultă că trecerea lui [*ă*] la [*î*] nu se află în raport de dependenţă faţă de închiderea lui [*e*] la [*i*] în poziţie nazală ; chiar în forme în care nu a intervenit presiunea sistemului de alternanţe, [*ă*] s-a menţinut în foarte multe cazuri. Concludentă este, din acest punct de vedere, situaţia întîlnită în aromînă. În timp ce, după cum arată Th. Capidan, în aromînă „soarta lui *e* urmat de *n*, *m* + explos. este aceeaşi ca în dialectul dacoromîn"[63] (autorul nu face nici o restricţie privi-

---

[58] Cf. *rău* (pl.fem. *rele*), dar *rîu*, cu [*î*] provenit, după toate probabilităţile, în unele graiuri, din [*ă*].

[59] Se pare că /*î*/ alternează cu /*e*/ numai în *sterp* (~ *stearpă*) ~ *stîrpi*.

[60] Dar nu să d e t e r m i n e (vezi paragraful următor).

[61] Vezi cap. *Litera* ѧ, § 2, 5. Ne interesează aici numai formele în care [*e*] s-a menţinut pînă într-o epocă relativ recentă (*mine*, *minte*, *împinge*, *cuvinte* etc.).

[62] Bineînţeles, apariţia timbrului [*î*] nu constituie o dovadă că această vocală este alt fonem decît [*ă*] decît dacă se poate stabili că [*ă*] şi [*î*] apar în aceleaşi contexte (adică nu sînt în distribuţie complementară). Dar în CT este atestată şi posteriorizarea lui [*i*], aşa încît, dacă vocala medială închisă exista, eventual, în *cuvînt*, se pune şi problema existenţei ei în cuvinte ca *rîu* (şi deci a opoziţiilor de tipul *rău*—*rîu*).

[63] Capidan, *Aromînii*, p. 245.

toare la răspîndirea geografică a fenomenului închiderii lui [*e*]), tratamentul lui [*a*] în poziția menționată prezintă unele deosebiri regionale : „în graiul aromînilor din sud avem aproape peste tot pronunțarea *î*, iar în graiul celor din Albania și Macedonia mai mult rostirea *ă*" [64].

E foarte probabil că grafia din CT corespunde unui grai în care — întocmai ca în unele graiuri aromîne — evoluția lui [*ă*] la [*î*] în poziție nazală rămăsese în urmă față de fenomenul similar petrecut în seria vocalelor anterioare, în forme de tipul *cuvinte*. În orice caz, nici un fapt de grafie nu poate fi invocat în sprijinul părerii că în acest text ar fi reflectat un stadiu de evoluție fonologică posterior constituirii opoziției /*ă*/ : /*î*/. Dimpotrivă, avem motive să admitem, în lumina celor arătate mai sus, că ръѕль = *răul* CT 225^r/18 și ръѕль = *rîul* 68^r/14 conțineau, în prima silabă, același fonem vocalic, /*ă*/.

7. APARIȚIA FONEMULUI /*î*/ ȘI TEORIA CORELAȚIEI CONSONANTICE DE TIMBRU PALATAL

În conformitate cu teoria acad. E. Petrovici asupra corelațiilor de timbru în consonantismul romînesc, vocalele [*e*] și [*i*] nu sînt, în limba contemporană, decît variante ale fonemelor /*ă*/, respectiv, /*î*/. Apariția acestui raport între vocalele anterioare și cele mediale este pusă în legătură cu „amuțirea lui *u*, *i* finali", care „datează aproximativ din secolul al XI-lea" [65]. Dacă, așa cum am încercat să dovedim, fonologizarea distincției dintre [*ă*] și [*î*] este recentă în dacoromînă, se pune întrebarea cum poate fi descris în termenii teoriei amintite raportul dintre vocalele anterioare și cele mediale [66] în epoca premergătoare creării opoziției /*ă*/ : /*î*/.

Formele *lînă* și *line* din limba contemporană ar trebui să fie transcrise fonologic, după teoria acad. E. Petrovici, în felul următor : /*lînă*/, /*l'în'ă*/ [67]. Întrucît în graiul care stă la baza CV, de exemplu, existau (cel puțin din punct de vedere fonologic) numai două vocale mediale, nu trei, ca în limba literară contemporană, înseamnă că cele două vocale dintr-o formă ca *lînă* [68] reprezentau același fonem, în timp ce în *line* existau două foneme vocalice diferite, și anume fonemul /*î*/, realizat ca [*i*] și fonemul /*ă*/, realizat ca [*e*]. După consoanele „dure", opoziția s e n e u t r a l i z a. Din momentul în care distincția « semideschis » : « închis » a ajuns să aibă valoare fonologică și în seria medială, opoziția /*ă*/ : /*î*/ a început să apară și după consoanele « dure », nu numai după cele « palatalizate ».

[64] Capidan, *Aromînii*, p. 207–208.

[65] Petrovici, *Sinarmonism*, p. 122.

[66] Ne interesează aici numai vocalele [*ă*] și [*î*], nu și vocala [*a*].

[67] Acad. E. Petrovici evită această notație, singura care este în concordanță cu teoria corelațiilor consonantice de timbru, din moment ce [*e*] și [*ă*], [*i*] și [*î*] nu reprezintă decît două foneme, cu variantele fundamentale [*ă*], respectiv, [*î*] (de obicei, fonemele sînt notate cu literele corespunzătoare variantelor fundamentale). În /b'eț'e/, de exemplu (Petrovici, *Sinarmonism*, p. 121), litera *e* corespunde, de fapt, în concepția acad. E. Petrovici, fonemului /*ă*/.

[68] Prezența rotacismului nu interesează discuția de față.

Admițînd teoria corelației consonantice de timbru palatal și totodată, caracterul recent al perechilor minimale de tipul *văr* — *vîr*, *rău* — *rîu*, înseamnă că apariția acestor perechi nu a dus la altceva decît la eliminarea unei neutralizări ; cu alte cuvinte, a crescut numărul contextelor în care se realizează opoziția /ă/ : /î/. După părerea noastră însă, apariția perechilor minimale menționate presupune crearea u n e i n o i u n i t ă ț i în inventarul fonemelor vocalice.

8. GRAFIILE лъ, ръ ÎN CUVINTE DE TIPUL *PÎLC*, *VÎRTOS*

După cum se știe, în primele noastre texte (și în texte mai noi) grupurile de litere лъ, ръ[69] apar nu numai în cuvinte de tipul *plăti*, *plînge*, *grăbi*, *prînz*, unde corespund grupurilor actuale « [*l*], respectiv, [*r*] + vocală medială semideschisă sau închisă », ci și în cuvinte ca *pîlc*, *vîrf*, deci în cuvinte de origine slavă în care succesiunea « vocală medială + lichidă » din limba actuală corespunde consoanelor v. sl. [l̥], [r̥][70]. Grafiile лъ, ръ apar, de asemenea, în cuvinte de alte origini, ca echivalente ale altor sunete originare (de exemplu, în *vîrtos*, *pîrcălab* < magh. *porkoláb* etc.).

Grafiile лъ, ръ ca echivalente ale grupurilor actuale «vocală+lichidă» apar în toate textele examinate ; alternanțele лъ ~ ъл, ръ ~ ър se întîlnesc, de asemenea, în toate textele, cu deosebiri de la unul la altul, în ce privește frecvența alternanțelor și categoriile de cuvinte în care apar acestea.

CV : Alături de плъкоу = *pîlc* 35/2, кръмачїи 85/14, întîlnim grafiile късмелорѹ 94/2—3, късмитоаре 123/5[71] ; alături de вртосѹ 72/11, apare вътос 76/9—10. În cuvinte de tipul *pîlc*, *vîrf* (cu lichide silabice la origine, în slavă) grafiile ъл, ър sînt puțin frecvente. Pe de altă parte, а клъка 77/4, cu лъ corespunzînd actualului [*ăl*] < [*al*], este singurul exemplu de acest fel.

PH : Situația din acest text este asemănătoare cu cea din CV. Alături de съргоу 2ʳ/9, apare сърги 124ʳ/5 (grafiile ъл, ър sînt însă excepționale în cuvintele de origine slavă din categoria *pîlc*, *vîrf*). Pe de altă parte, diversele forme ale lui *a vărsa* sînt scrise de 5 ori cu ъ (de exemplu, а . . . върса 68ʳ/1) și de 5 ori cu ръ (de exemplu, връсаю 35ᵛ/13). Grafiile de tipul врътос 4ʳ/15 (cu diverse variante care nu ne interesează aici) apar, pentru acest cuvînt, în 24 de locuri ; вертоѡрьсѹ [sic !] 78ᵛ/26 este singurul caz cu ър. Grafia върътоутѣ 11ʳ/21 (cuvîntul e scris cu ръ în majoritatea cazurilor) poate servi, credem, ca argument în favoarea părerii că cel care a scris textul ajuns pînă la noi copia de pe un alt text, în care se scria consecvent (sau mai consecvent) ръ în astfel de cuvinte[72]. Mai semnalăm apariția lui ръ în кръполарю 38ʳ/8 și în Хрътїе 34ʳ/10.

[69] Uneori, ca echivalent al lui ъ, apare ь.

[70] Rosetti, ILR III, p. 106—107.

[71] Ultimele două exemple arată că nu este exactă afirmația după care „Codicele Voronețean păstrează peste tot vechea ortografie paleoslavă" (Bărbulescu, *Fonetica*, p. 420).

[72] Copistul a scris ierul înaintea lui р, dar apoi, sub influența textului de pe care copia, l-a scris din nou după р.

CT : În cuvinte din categoria *pîlc*, *vîrf*, se scrie aproape exclusiv лъ, respectiv, ръ (grafiile ъл, ър apar extrem de rar : згъ̀рчитѫ 150ʳ/16) ; de remarcat, în plus, că grafiile лъ, ръ apar, cu consecvenţă, şi în cuvintele de origine neslavă *vîrtos* şi *tîlhar*, atestate în 36, respectiv în 15 locuri : врътось 7ᵛ/17, тлъХарю 60ᵛ/15 (se scrie însă ъ̀р în *pîrcălab* 156ʳ/15, 156ʳ/22). Grafiile лъ, ръ nu apar în cuvintele care conţin astăzi grupurile [*ăl*], [*ăr*] [73].

PO : Menţionăm alternanţa ър ~ ръ în cuvîntul *vîrf* (вървѹль 45/5, dar връХ 36/14) şi grafia сфршаште (fără ier) 116/12 (alături de сфръши 116/15).

Ţinînd seamă de valoarea grupurilor лъ, ръ în textele slave, vom încerca să răspundem la întrebarea dacă nu cumva, şi în textele romîneşti, aceste grupuri corespund, în cuvinte ca *pîlc*, *vîrf* (eventual, şi în alte categorii de cuvinte), unor lichide silabice ; în ipoteza că лъ, ръ notează grupuri alcătuite dintr-o vocală şi o consoană, urmează să stabilim dacă, în aceste grupuri, vocala se găsea înainte sau după [*l*], respectiv, [*r*]. Cît despre timbrul acestei vocale, considerăm, în linii generale, valabile şi pentru cazurile care ne interesează aici afirmaţiile privitoare la valoarea lui ъ în alte poziţii [74].

9. GRUPURILE [*ăl*], [*lă*], [*ăr*], [*ră*], [*îl*], [*îl*], [*îr*], [*rî*] ŞI LICHIDELE SILABICE

Părerea aproape unanim acceptată este că ori de cîte ori grafiile лъ, ръ apar în cuvinte care conţin astăzi succesiunile [*ăl*], [*ăr*] sau [*îl*], [*îr*] avem a face, pur şi simplu, cu imitarea unor deprinderi ortografice slave, segmentele fonetice notate ъл, ър fiind aceleaşi ca în limba contemporană. I. Bărbulescu crede însă că în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea limba romînă poseda lichide silabice [75]. Considerăm că, pentru a ne pronunţa asupra valabilităţii acestei ultime păreri [76], este necesar să examinăm, în ansamblu, o serie de fapte — în aparenţă disparate — care pot să aducă lumină în problema studiată. Înainte de a face acest lucru [77], ţinem să subliniem că deosebirea dintre [*l̥*], [*r̥*], pe de o parte, şi grupurile formate dintr-o vocală de timbru « nedeterminat » urmată de [*l*], [*r*], pe de altă parte, nu este atît de mare cum ar putea să rezulte din transcrierea fonetică. S-a făcut observaţia că [*îr*], care, în limba romînă, corespunde, adesea, slavului [*r̥*] „ca impresie acustică, este foarte apropiat de *r*" [78]. După acad. Al. Graur, „în grupul *îr* putem avea impresia că nu se pronunţă

---

[73] Ne referim la pronunţarea literară şi deci excludem fonetisme de tipul *t*[*ă*]*lhar*.

[74] Vezi mai sus, § 4.

[75] Bărbulescu, *Fonetica*, p. 424—426 (pentru argumente în favoarea lui „*r̥* vocalis sonans"), p. 431 (pentru „*l̥* vocalis sonans"). Argumentele invocate sînt următoarele : 1) grafiile de tipul сфршитѹль (în care apare numai consoana lichidă, fără o literă corespunzătoare unei vocale) ; 2) existenţa lichidelor silabice în diverse idiomuri slave, de unde au putut să pătrundă şi în romînă ; 3) faptul că în limba de azi se pronunţă, uneori, după părerea autorului, lichide silabice în cuvinte ca *sfîrşi*, *vîrf* etc.

[76] De altfel, exprimată cu rezerve : „Dar fireşte că aceasta e deocamdată numai o ipoteză" (Bărbulescu, *Fonetica*, p. 426).

[77] Vezi paragraful următor.

[78] Sextil Puşcariu, DR I, 1920—1921, p. 87 (prin *r* se notează aici o lichidă silabică).

decît un *r* dublu" [79]. Uneori, deși se pronunță și vocala [*î*], se aude și un [*r̄*] (lung), după cum rezultă din notații ca următoarele, întîlnite în ALR : [*ī̆vîr̄stat*] ALR II 1, h.4, pc. 272, [*vr̄îstatâ*] ALR II 1, p. 105, MN (întrebarea 2782), pc. 455, [*potîr̄ńică*] ALR II_2 3, h. 710, pc. 47 [80].

Dar lichidele silabice nu se aseamănă (cel puțin din punctul de vedere al impresiei auditive pe care o produc) numai cu grupurile în care vocala precedă pe [*l*] sau pe [*r*], ci și cu grupurile în care elementul vocalic se află d u p ă consoană. Încercînd să imite pronunțarea cehă a numelui orașului *Brno*, vorbitorii de limbă romînă introduc[81], de obicei, o vocală în vecinătatea vibrantei ; rezultatul este [*bîrno*] (probabil, de cele mai multe ori), dar și [*brîno*].

Un fenomen interesant din punctul de vedere al problemei care ne preocupă aici apare în graiul franco-provensal căruia A. Martinet i-a consacrat o cunoscută monografie fonologică : același segment fonologic se realizează fie ca grup alcătuit dintr-o lichidă precedată sau urmată de o vocală de timbru nedeterminat, fie ca lichidă silabică, în același context (de exemplu, cuvîntul /*tĕr'kiă*/ „maïs" se pronunță cînd [*tər\kja*], cînd [*trə\ kja*], cînd [*tr̥\ kja*])[82].

După părerea noastră, în limba romînă a existat (înainte de perioada apariției primelor texte și — cel puțin în unele graiuri — și în această perioadă) o situație asemănătoare, pînă la un punct, cu cea din graiul franco-provensal studiat de A. Martinet. Mai precis, a existat o oarecare confuzie între elementul vocalic care însoțea lichidele silabice în cuvintele de origine slavă de tipul *pîlc*, *vîrf* și vocala medială propriu-zisă (semideschisă, mai tîrziu și închisă) care se găsea înainte sau după consoanele lichide, în cadrul aceleiași silabe.

După cum se știe, influența slavă asupra foneticii limbii romîne a fost relativ puternică. În aceste condiții, nu este greu să admitem, credem noi, că romînii au putut învăța să rostească lichide silabice, atît de asemănătoare cu grupurile « vocală medială + [*l*] sau [*r*] » și «[*l*] sau [*r*] + vocală medială »[83], apărute ca rezultat al unei evoluții interne. Desigur, nu putem să presupunem că în t o a t e cuvintele de tipul *pîlc*, *călca*, *plăcea* sau *vîrf*, *bărbat*, *grăbi* se pronunța și « vocală + lichidă » și « lichidă silabică », și « lichidă + vocală », fără nici o deosebire. Dimpotrivă, examinarea textelor arată că trebuie făcute unele restricții.

---

[79] SCL X, 1959, 2, p. 206.

[80] Cf. și felul cum este redat în scris [*r̥*] din interjecții : se scriu două (eventual, mai multe) litere *r* (*brr* !, *brrr* !).

[81] De fapt, nu e cu totul exact să spunem că apare o vocală în plus. Ca „vocală implicită" (pentru a întrebuința termenul propus de Al. Philippide, la care trimite și acad. Al. Graur, SCL X, 1959, 2, p. 206), vocala există și în [*r̥*] din cehă (după impresia noastră, este vorba de un timbru mai deschis decît [*î*]) ; vorbitorii de limbă romînă nu fac altceva decît că „separă" oarecum de consoană acest element vocalic și îl fac, prin însuși acest fapt, mai perceptibil, căci el devine suportul silabei. Vezi și interesantele observații din Pușcariu, *Considerațiuni*, p. 13—14, cu privire la rolul de „vocale vicarii" pe care îl au [*ă*] și [*î*] în limba romînă ; cf. E. Petrovici, SCL I, 1950, 2, p. 209.

[82] André Martinet, *La description phonologique avec application au parler franco-provençal d'Hauteville* (*Savoie*), Paris, MCMLVI, p. 77.

[83] Evident, nu avem în vedere și vocala medială deschisă [*a*].

Prima și cea mai importantă restricție privește cuvintele din categoria *plăcea*, *grăbi*. S-ar putea crede, eventual, ca în acest caz grafia nu este concludentă (scrierea лъ, ръ era conformă cu regulile ortografice slave și deci nu ne putem aștepta să găsim ъл, ър); cu toate acestea, din moment ce grupul ъл apare, la sfîrșit de silabă, de exemplu, în кълдȣръ CV 96/4, (deci nu клъ-, nici кълъ-, cu intercalarea unui ъ [84]), înseamnă că, fără a se abate de la regulile aplicate în alte locuri, cel care a scris textul ar fi putut să redea pe [*ăl*], [*ăr*], dacă o asemenea pronunțare ar fi existat în cuvinte ca *plăcea*, *grăbi*. În CV nu găsim însă astfel de cazuri, ceea ce înseamnă că confuzia despre care am vorbit s-a produs mai ales între categoriile *pîlc*, *vîrf* (cu lichide silabice originare) și *călca*, respectiv, *bărbat* — și mai puțin între *pîlc*, *vîrf* și *plăcea*, respectiv, *grăbi*.

Cea de-a doua restricție privește atît cuvintele care astăzi se pronunță cu [*lă*], [*ră*], cît și pe cele în care apar, înainte de consoană, [*ăl*], [*ăr*] (respectiv, [*îl*], [*îr*], cu [*î*] dezvoltat din [*ă*])[85]. În confundarea grupului «lichidă + vocală medială» cu grupul «vocală medială + lichidă» și cu [*l̥*], respectiv, [*r̥*] a intervenit, din nou — ca și în evoluția lui [*ă*] la [*î*] — presiunea exercitată de sistemul de a l t e r n a n ț e v o c a l i c e. Alternanțele /*a*/ ~ /*ă*/ și /*e*/ ~ /*ă*/ au constituit o piedică, în timp ce absența alternanțelor a constituit un factor care a favorizat producerea confuziilor amintite. Fără să putem spune că ne găsim în fața unei reguli, considerăm, totuși, concludente faptele de mai jos:

În CV apare o singură dată grafia лъ în *călca* (cf. *calc*), în timp ce în *vîrtos*, unde vocala medială semideschisă sau închisă nu alternează cu /*a*/, grafia ръ apare de 5 ori (față de un singur caz cu ър)[86], iar în *învîrtoșa* se scrie ръ de 3 ori (grafia ър nu apare). Formele *vărsară* și *vărsînd* (în care vocala [*ă*] este precedată de aceeași consoană, [*v*], și provine dintr-un [*e*], ca și vocala din silaba inițială a lui *vîrtos*) sînt scrise, amîndouă, cu ъσ (cîte o atestare: CV 42/9, respectiv, 43/9—10).

În PS, după o statistică întocmită de Al. Procopovici, ierul precedă pe р în 12 cazuri, față de 2 cazuri cu ръ, în cuvîntul *vărsa* — în timp ce în *vîrtos*, *vîrtute* și *învîrtoșa* apare grafia ръ în marea majoritate a cazurilor (pentru *vîrtos* raportul dintre ръ și ър este 23 : 1)[87].

În PH, după cum am văzut, ne întîmpină o situație asemănătoare cu cea din textele menționate mai sus; singura deosebire importantă față de acestea constă în numărul ceva mai mare de cazuri cu grafia ръ în cuvinte în care /*ă*/ alternează cu /*a*/ și (sau) cu /*e*/.

În CT лъ și ръ nu apar niciodată în cuvinte cu alternanța /*a*/ ~ /*ă*/ sau /*e*/ ~ /*ă*/. Singurele cuvinte de origine neslavă cu [*îl*], [*îr*] în limba actuală și în care se scrie, consecvent, лъ, respectiv, ръ sînt *tîlhar* și *vîrtos*[88].

[84] După cum s-a mai arătat (vezi, de exemplu, Rosetti, LR XIII—XVI, p. 20—21), în astfel de cazuri ierurile nu au valoare fonetică.

[85] Evident, este vorba aici de vocale mediale urmate de lichide în aceeași silabă (nu intră în discuție cuvintele de tipul *părinte*, pentru care nu se pune problema unei pronunțări cu [*ă*] după lichidă).

[86] Am dat exemple în paragraful precedent.

[87] Procopovici, *Istoria*, p. 57. În acelaș loc, autorul observă că grafia ър în *vărsa* a fost preferată sub influența formei *varsă*.

[88] Vezi paragraful precedent.

Se poate observa că, în general, cuvintele de origine neslavă în care apar grafiile лъ, ръ ca echivalente ale lui [*îl*], [*îr*] din limba de astăzi sînt tocmai cele în care vocala medială semideschisă nu alternează nici cu /*a*/, nici cu /*e*/. Altfel spus, existența, în alte forme ale aceluiași cuvînt, a grupurilor [*al*], [*ar*], [*el*], [*er*], care nu puteau fi confundate cu lichidele silabice, a făcut ca și grupurile [*ăl*], [*ăr*] să fie mai stabile. În sfîrșit, o ultimă restricție se aplică la toate categoriile de cuvinte menționate mai sus. Pe de o parte, dacă avem în vedere rezultatul la care s-a ajuns în limba contemporană, trebuie să presupunem că, de exemplu, în *tîrg*, fonetismul « vocală + lichidă » era mai frecvent decît fonetismul « lichidă + vocală » (în ipoteza că exista și acesta din urmă), ceea ce nu înseamnă însă că pronunțarea [*tr̥*]*g* trebuie exclusă. Pe de altă parte, puteau să existe deosebiri de la un grai la altul, iar două sau chiar trei pronunțări puteau să apară la același vorbitor. Dacă suprascrierea lui р într-un cuvînt ca *sfîrșire* constituie o dovadă a faptului că [*r*] închidea silaba[89], înseamnă că prima silabă din сфⷬъширє nu poate fi citită [*sfră*] sau [*sfrî*], în cazul respectiv; pronunțarea aceasta putea să existe însă în altă parte[90].

10. FENOMENE CARE SE EXPLICĂ PRIN CONFUZIA DINTRE LICHIDELE SILABICE ȘI GRUPURILE DE TIPUL [*ră*] SAU [*ăr*]

După părerea noastră, există fapte care dovedesc că asemănarea fonetică dintre grupurile « vocală medială + lichidă » și « lichidă + vocală medială », pe de o parte, și lichidele silabice, pe de altă parte, a dus la o fluctuație în pronunțare; prin intermediul fazei cu consoană silabică (ambele grupuri menționate au fost, în unele cazuri[91], identificate cu [*l̥*], [*r̥*]) s-a putut ajunge de la [*ră*] sau [*rî*] la [*ăr*] sau [*îr*] și invers[92].

Acad. E. Petrovici a arătat că prefixul corespunzător slavului *prě-* a ajuns (prin analogie cu *pri-*) la fonetismul [*pri*], în cuvinte de tipul *prilog*; pentru forme ca *pîrlog* se presupune o fază intermediară *[*prî*][93]. E probabil că în această transformare a intervenit, între fazele

[89] Strungaru, *Contribuții* I, p. 486. Autorul insistă asupra faptului că, atunci cînd interpretează valoarea unei grafii cu litere suprascrise, cercetătorul trebuie să-și îndrepte atenția „spre grafia cuvîntului scris cu toate literele în rînd" (*ibidem*, p. 485); or, în numeroase cazuri, cînd lichida este scrisă în rînd ea apare înainte de vocală: лъ sau ръ.

[90] Și, mai mult, cele două pronunțări (cu vocala înainte sau după lichidă) puteau să fie redate în mod diferit în scris. Această afirmație nu contravine principiului după care scrierea redă foneme, nu variante ale fonemelor, căci (după cum se va vedea în § 11) fluctuația în discuție are un echivalent fonologic, nu este o fluctuație între variante ale aceleiași (sau ale acelorași) unități fonologice.

[91] Vezi restricțiile enumerate în paragraful precedent, precum și observațiile de la sfîrșitul acestui paragraf.

[92] În ce privește fluctuația între [*l̥*] și grupurile formate din [*l*] precedat sau urmat de vocală medială vezi precizările de la sfîrșitul acestui paragraf.

[93] E. Petrovici, SCL XI, 1960, 3, p. 622.

« [*r*] + vocală medială » și « vocală medială + [*r*] », stadiul cu [*r̥*]; dată fiind natura ei fonetică, lichida silabică a putut ușor să joace rolul de ,,verigă de legătură'' între cele două faze menționate.

Cuvîntului v. sl. рыльць ar fi trebuit să-i corespundă în romînește *[*rîleț*][94]. După părerea noastră, silaba inițială, « [*r*] + vocală medială », a fost identificată cu [*r̥*], fază de la care s-a trecut apoi la succesiunea « vocală + [*r*] »; [*h*] inițial (dezvoltat, foarte probabil, dintr-un element de tipul lui [*î̯*][95]) a apărut ca urmare a faptului că în limba romînă nu era posibil grupul [*ăr*] sau [*îr*] la început de cuvînt[96].

De remarcat că în amîndouă cazurile discutate mai sus vocala din grupul [*ră*] sau [*rî*] se găsea între două lichide, ceea ce a putut să favorizeze ,,absorbirea'' ei de către una dintre acestea[97] și anume de către lichida care se grupa în aceeași silabă cu vocala: *[*ră-*]*leț* sau *[*rî-*]*leț* > > *[*r̥-*]*leț* >* [*î̯îr*]*leț* > *hîrleț*; *[*pră-*]*log* sau *[*prî-*]*log* > *[*pr̥*]*log* > *pîrlog*.

Fluctuația de odinioară în ce privește locul elementului vocalic este dovedită de existența unor dublete ca *vîrstă—vrîstă*, *cîrciumă—crîșmă*. După părerea acad. Al. Rosetti, în cuvintele care conțineau în slavă lichide silabice, romîna a dezvoltat, în mod normal, un element vocalic î n a i n t e de lichidă, iar fonetismele de tipul *c*[*rî*]*șmă* reproduc grupul bulg. [*rъ*], în care locul vocalei este guvernat de contextul fonetic[98].

Dacă teoria expusă mai sus este justă, înseamnă că e posibil să explicăm existența dubletelor citate și independent de tratamentul bulgăresc al lichidelor silabice și să admitem că lui [*r̥*] slav îi corespunde fie [*îr*], fie [*rî*][99].

În ce privește deosebirea dintre (*în*)*vîrti* și (*răz*)*vrăti*, pe care S. Pușcariu o citează pentru a ilustra cele două tratamente ale lui [*r̥*][100], ea ar fi concludentă numai dacă s-ar putea proba că amîndouă cuvintele stau în legătură cu v. sl. врътѣти; dicționarele trimit însă la această formă numai pentru *învîrti*, în timp ce pentru *răzvrăti* se trimite la разврати̇ти[101]. Ba chiar, acad. Al. Rosetti citează un cuvînt conținînd același radical ca și развратити și pentru a explica pe *învîrti* (v. sl. вратити)[102]. După părerea noastră, este posibil ca atît [*îr*] din *învîrti*, cît și [*ră*] din *răzvrăti* să provină din aceleași sunete originare: fie din [*r̥*] (ceea ce ar confirma teoria lui S. Pușcariu), fie din [*ra*], dacă etimologia propusă de acad. Al. Rosetti este justă. Dacă trebuie să plecăm de la [*ra*], ne găsim în prezența unui exemplu clar de fluctuație între [*ră*] — cu [*ă*] < [*a*]

---

[94] Este atestată varianta *ruleț* (vezi DA, s.v. *hîrleț*).

[95] Cf. dezvoltarea unui [*h*] din [*u̯*] în *tîlhar* < * [*tîlu̯ai̯*] < v. magh. * [*tulu̯aj*]; Emil Petrovici, « Studii și cercetări științifice », Seria III. Științe sociale (Academia R.P.R. Filiala Cluj), V, 1954, 3—4, p. 451.

[96] Cu foarte puține excepții (*ăsta*, *îți* etc.), vocalele [*ă*] și [*î*] nu apar nici astăzi, în dacoromînă, la inițială decît înaintea unei consoane nazale; vezi, mai pe larg, discuția din cap. *Litera* ѱ, § 6.

[97] Cf. Balotă, *Nasalisation*, p. 79.

[98] Rosetti, ILR III, p. 107.

[99] Pușcariu, LR II, p. 147.

[100] *Ibidem.*

[101] Vezi, de exemplu, Tiktin, DRG și DLRM, s.v. *răzvrăti*.

[102] Rosetti, ILR III, p. 60, 67; *răzvrăti* nu este menționat în această lucrare.

neaccentuat — și [*ăr*], devenit, ulterior, [*îr*], în același context fonetic, ceea ce ar dovedi că nu trebuie să ne referim la bulgară pentru a explica deosebirea dintre *cîrciumă* și *crîșmă*.

Cuvîntul *cîrstei*[103] este raportat de acad. Al. Rosetti la v. sl. крастѣлк[104]; prin urmare, grupul actual [*îr*] provine, și în acest caz, dintr-un mai vechi [*ră*].

Fenomene paralele cu cele citate în rîndurile precedente apar și în elemente de alte origini decît slavă; relativa confuzie produsă între lichidele silabice și grupurile formate din lichide precedate sau urmate de vocale mediale a avut drept consecință fie transformarea grupurilor de tipul [*ăr*] în [*ră*], fie fenomenul contrar. O formă ca *po*[*trî*]*niche* ALR II_2 3, h. 710, pc. 723 este accidentală, dar *strănuta* reprezintă un caz deosebit (varianta, mai apropiată de etimon, *stărnuta*, a fost înregistrată în mai multe localități; vezi ALR II 1, h. 21). Fenomenul contrar poate fi constatat în *fîrtat* (cu varianta *fărtat*), în care vocala apare, astăzi, înainte de lichidă, în ciuda coexistenței acestui cuvînt cu *frăție*, *frățesc* etc.; și în acest caz se poate presupune o fază intermediară *[*fr̥*]*tat*, între faza cu vocala după lichidă și cea cu vocala înainte de ea[105].

Interesante pentru problema care ne preocupă sînt alternanța [*r̥*] ~ [*ră*] și fluctuația între [*r̥*] și [*ăr*] în istroromînă. Lichida silabică din [*r̥vu*] „dracul" alternează cu grupul « consoană + [*ă*] » din [*răv*] = = dr. *rău*[106]. Alături de formele [*r̥de*] = dr. *rîde* și [*r̥pę*] = dr. *rîpă*, apar [*ărde*] și [*ărpę*][107]. Deși pentru istroromînă trebuie să ținem seamă de puternica influență slavă (croată), fonetismele citate pot fi invocate cel puțin în sprijinul afirmației că [*r̥*] este un sunet apt de a servi ca stadiu intermediar în trecerea de la [*ră*] la [*ăr*]. În lumina faptelor din istroromînă[108], considerăm că devine mai plauzibilă și explicația pe care am propus-o pentru cuvinte ca *hîrleț*, *pîrlog*; și în istroromînă, [*ră*] din silaba inițială a continuatorului lat. *ripa*(*m*) a fost simțit identic cu [*r̥*], de la

---

[103] Care apare la Pușcariu, LR II, p. 17, ca exemplu care ar ilustra dublul tratament al lui [*r̥*] slav (*cîrstei*—*cristei*).

[104] Rosetti, ILR III, p. 70. Aceeași etimologie, la G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba romînă. Studiu lexico-semantic*, București, 1960, p. 90. Aici se citează, pe lîngă variantele *cîrstei* și *cristei*, și unele care încep cu [*krî*]; după părerea autorului, „variantele fonetice se datoresc faptului că termenul își păstrează caracterul onomatopeic și în rom[înă]".

[105] După părerea noastră, nu se poate susține fără rezerve că grafia фрътат (într-un text din secolul al XVII-lea) reprezintă o simplă „variantă grafică" (DA, s.v. *fîrtat*); nu este exclus ca fonetismul mai apropiat de *frate* (cu vocala după [*r*]) să se fi menținut pînă în această epocă sau să avem a face cu fonetismul [*fr̥*]*tat*. În ce privește închiderea vocalei, adăugăm că, în urma pierderii legăturii dintre cuvîntul bază și derivat sau compus (la origine sau pe terenul limbii romîne), fenomenul s-a produs și în *cîșlegi*, *cîrneleagă*, *vîlcea* (poate, și în alte cazuri; totuși, după S. Pușcariu, DR VI, 1929—1930, p. 225, „metateza nu împiedică pe *fîrtat* să se simtă ca derivat din *frate*"). De altfel, aceste cuvinte cunosc și variante cu [*ă*]; *vîlcea* a fost înregistrat, în ALR II_2 3, h. 816 numai cu fonetismul [*ă*] (care apare și în *vălcică*, *vălcuță*, *vălcel*).

[106] Pușcariu, *Contribuțiuni*, p. 393 (în transcrierea autorului, consoana silabică este notată *r*, fără semn diacritic dedesubt). Vezi și Pușcariu, *Studii* II, p. 71.

[107] Pușcariu, *Contribuțiuni*, p. 393—394.

[108] Sub influența slavă, care s-a exercitat permanent (și continuă să se exercite în zilele noastre), [*r̥*] a dobîndit o oarecare stabilitate în sistemul fonetic al istroromînei, în timp ce în dacoromînă el s-a „disociat" într-o succesiune de două sunete.

care, apoi, s-a putut ușor ajunge la fonetismele cu elementul vocalic înaintea consoanei [109].

Ar putea fi amintit, în aceeași ordine de idei, cazul verbelor *dărîma*, *întărîta* și *sfărîma*, cu variantele *dărma*, respectiv, *întărta* și *sfărma* (de astă dată este vorba de o fluctuație între [*rî*] și [*r*] nesilabic). Deși sincoparea vocalelor neaccentuate nu este un fenomen rar (indiferent dacă este vorba sau nu de un timbru medial), putem presupune că a intervenit aici și faptul că vocala sincopată este de timbru [*ă*] sau [*î*] și, în același timp, formează silabă cu o lichidă. Presupunerea apare mai justificată dacă ținem seamă de faptul că lichida originară era lungă, [*r̄*] [110], deci putea cu atît mai ușor să „absoarbă" elementul vocalic.

În aceeași categorie de cuvinte intră și verbul *surpa*, pe care dicționarele îl derivă din **subrupare* (< *rupes* „perete de stîncă") [111], dar care provine, de fapt, dintr-un derivat al lui *ripa* : **subripare* > [*sur̄ipa*] > *[*sur̄îpa*] > *surpa*. Faza [*sur̄ipa*] este atestată — соуσипаши PH 47ʳ/10-11 — ceea ce confirmă această etimologie, dată de I.-A. Candrea [112]. Forma *surupa*, existentă în unele graiuri, [113] se explică foarte ușor din *[*surîpa*], unde [*î*] era precedat de o silabă conținînd o vocală labială și urmat de o consoană tot labială [114].

Țărnă, față de *țărînă*, reprezintă un caz aparte numai în sensul că, de data aceasta, s-a produs transformarea în [*r*] a silabei [*r̄î*] accentuate; fenomenul nu este chiar atît de neobișnuit cum ar putea să pară [115].

În sfîrșit, un caz asemănător cu cele discutate mai sus este constituit din perechea de verbe *rîma* (< lat. *rimare*) și *scurma* (< lat. **excorrimare*) [116]; pentru acesta din urmă trebuie să presupunem o formă mai veche *[*scur̄îma*], cu [*r̄î*] < [*r̄i*], fonetism atestat : се ва скоурρима PH 80ʳ/22.

Exemplele din rîndurile precedente ilustrează numai fluctuația [*ră*], [*rî*] ~ [*r̥*] ~ [*ăr*], [*îr*] (sau [*r̄î*], [*rî*] ~ [*r̄*], [*r*]); nu am găsit exemple similare pentru [*lă*], [*lî*] ~ [*l̥*] ~ [*ăl*], [*îl*]. E de presupus că, în ce privește fenomenul care ne preocupă aici, între cele două lichide (respectiv, între grupurile formate din lichide și vocale mediale) au existat unele deosebiri; acestea se explică, după părerea noastră, prin următorii factori :

1. Apariția vocalei mediale după lichidă implică formarea unor grupuri consonantice în care lichida este ultimul element — de exemplu,

---

[109] De sigur, și în istroromînă (ca în dacoromînă) grupul inițial « vocală medială semideschisă + consoană orală » reprezintă un fonetism relativ recent.

[110] Vezi cap. *Literele* σ *și* ρρ.

[111] De exemplu, Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache.* I. *Lateinisches Element...*, Heidelberg, 1905, s.v. *surp.*

[112] Candrea, PS I, p. CLXXIV. În *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea romînească"*, București, [1932], s.v. *surpa*, același autor trimite însă la **subrupare.*

[113] Tiktin, DRG, s.v. *surpa.*

[114] În mod curios, O. Densusianu este de acord cu etimologia **subrupare* (Densusianu, HLR II, p. 34) și, în același timp, admite că forma citată din PH reprezintă un caz în care nu s-a produs sincoparea lui [*i*] (*ibidem*, p. 110).

[115] Vezi A. Graur, « Bulletin de la Société de linguistique de Paris » XXXIX, 1938, 1, p. 49—50.

[116] DLRM, s.v.

grupurile [*tr*], [*skr*], [*tl*], [*stl*], în *tîrg*, respectiv, *scîrbă*, *tîlc*, *stîlp*. Or, posibilitățile lui [*r*] de a apărea în asemenea grupuri erau mult mai mari decît posibilitățile lui [*l*], căci, de exemplu, în timp ce [*tr*] era un grup obișnuit în limba romînă, [*tl*] nu avea o situație identică (cf. bulg. *tlaka* > rom. *clacă*). Prin urmare, coexistența fonetismelor [*tră*]*g*, [*trî*]*g* și [*tăr*]*g*, [*tîr*]*g* sau [*tr̥*]*g* a putut să provoace o fluctuație similară în cazuri de tipul *fîrtat*, în timp ce atunci cînd lichida era [*l*] existau mai mici posibilități de a se produce fenomenul analog; vocala putea, eventual, să apară după [*l*], de exemplu în *pîlc* (în orice caz, putea să existe pronunțarea cu [*l̥*]), dar fonetismele [*tlă*]*c*, [*tlî*]*c*, cu grupul [*tl*] inițial, aveau mai puține șanse de a exista [117].

2. Printre cuvintele de origine slavă, cele cu [*r̥*] originar sînt mult mai numeroase și, în general, mai frecvente și mai importante [118] decît cele cu [*l̥*], așa încît ,,modelul'' fonetic slav a putut să exercite o influență mai mare în cazul lichidei vibrante.

În concluzie, ținînd seamă de o serie de fenomene care s-au produs în evoluția fonetică a unor cuvinte, nu putem să afirmăm, fără nici un fel de rezerve, că grafiile лъ, ръ din textele vechi erau echivalente n u m a i ale succesiunilor de sunete [*ăl*] sau [*îl*], respectiv, [*ăr*] sau [*îr*], în cuvinte ca *pîlc*, *vîrtos* etc; dimpotrivă, avem motive să admitem că лъ și ръ corespundeau și unor lichide silabice și, în unele cuvinte, și grupurilor «lichidă + vocală» [119].

11. GRUPURILE лъ, ръ NOTAU FONEME SAU SUCCESIUNI DE FONEME?

Am avut în vedere, pînă acum, numai aspectul fonetic al problemei. Urmează să ne ocupăm, în continuare, de problema interpretării fonologice a lichidelor silabice și, în legătură cu aceasta, de raportul fonologic dintre [*l̥*], [*r̥*] și [*ăl*], [*lă*], respectiv [*ăr*], [*ră*] [120].

Înainte de toate, se pune întrebarea dacă [*l̥*] și [*r̥*] reprezentau sau nu succesiuni de două foneme. În alți termeni, trebuie să vedem dacă elementul vocalic de timbru «nedeterminat» (= [*ă*] sau [*î*]) care înso-

[117] Și pentru unele dintre cuvintele care conțin astăzi grupul [*îr*] pronunțarea cu [*ră*], [*rî*], la un moment dat, este mai puțin probabilă (de exemplu, în *sîrg*, pronunțarea vocalei după lichidă ar fi implicat apariția grupului inițial [*sr*]); dar în cele mai multe cuvinte apariția vocalei după [*r*] ducea la constituirea unor grupuri consonantice tolerabile și chiar frecvente, în cuvinte de diverse origini.

[118] În absența unei statistici exacte și exhaustive, afirmația aceasta se bazează pe următoarele constatări: în indicele din Rosetti, ILR III, p. 138—147, cuvintele dacoromîne de origine slavă cu [*r̥*] originar sînt aproximativ de patru ori mai numeroase decît cele cu [*l̥*]; după lista din Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, [București], 1954, p. 48—55, raportul numeric dintre cele două categorii de cuvinte în fondul lexical principal al limbii romîne este de 20 : 4 (am inclus în statistică și pe cele cîteva cuvinte care, după unii autori, provin din bulgară sau din sîrbă — de exemplu, *vîlvă* — precum și pe *atîrna*, format în romînește pe baza unui cuvînt de origine slavă, *tîrn*).

[119] În lumina faptelor discutate în acest paragraf, nu putem vedea pur și simplu rezultatul unei metateze nici în *vrîstă*, față de *vîrstă*, nici în *fărtat (fîrtat)*, față de *f*[*ră*]*tat*.

[120] Pentru simplificare, nu am mai înșirat și grupurile cu [*î*], care nu schimbă cu nimic datele problemei.

ţea consoana poate sau nu să fie identificat cu unul dintre fonemele vocalice; în cazul negativ, acest element trebuie considerat ca făcînd parte dintre trăsăturile consoanei — fonem lichidă silabică, opus lichidei nesilabice: *l̥*/ : /*l*/, /*r̥*/ : /*r*/. Pe baza acestui criteriu, N. S. Troubetzkoy consideră că [*r̥*] din sîrbo-croată este un fonem unic, în timp ce segmentul fonetic asemănător din bulgară reprezintă un grup de două foneme, deoarece, în această limbă, elementul vocalic care însoţeşte lichida poate fi identificat cu vocala «nedeterminată» care apare şi în alte poziţii, nu numai în vecinătatea lui [*r*] (de exemplu, în пѫт „drum") [121].

Romîna ne înfăţişează o situaţie asemănătoare cu cea din bulgară. Întrucît în limba romînă din perioada primelor texte exista fonemul /*ă*/, elementul vocalic „conţinut" în [*l̥*], [*r̥*] trebuie considerat variantă a acestui fonem [122]. Aşadar, лъ şi ръ notează s u c c e s i u n i d e f o n e m e; acestea nu se realizau însă în toate cazurile ca s u c c e s i u n i d e s u n e t e.

În ce priveşte ordinea în care se succed cele două elemente ale grupului (/*lă*/, /*ră*/ sau /*ăl*/, /*ăr*/), se pune întrebarea dacă ea are sau nu valoare distinctivă, cu alte cuvinte, dacă schimbînd locul elementului vocalic (de exemplu, înlocuind pe [*lă*] cu [*ăl*]) se obţine sau nu o modificare în planul conţinutului.

Ca şi în alte ocazii, şi de data aceasta vom pleca de la examinarea situaţiei din limba contemporană, urmînd ca, după aceea, să vedem în ce măsură se poate presupune existenţa unei situaţii identice (sau asemănătoare) în dacoromîna din perioada primelor texte.

12. OPOZIŢIILE DE TIPUL /*ăr*/ : /*ră*/ ÎN LIMBA ROMÎNĂ

Pentru a stabili în ce măsură în grupurile constituite dintr-o consoană lichidă şi o vocală medială ordinea celor două elemente este utilizată pentru a distinge sensuri, ne-am limitat la examinarea cuvintelor-titlu din DLRM care încep cu silabe de tipul (1) « *C* + vocală medială + consoană lichidă » sau de tipul (2) « *C* + consoană lichidă + vocală medială »[123]. După cum se va vedea, deşi am avut în vedere numai iniţiala de cuvînt, datele obţinute pot fi considerate concludente pentru problema studiată.

O bună parte dintre succesiunile de foneme care ar corespunde formulelor de mai sus nu există în limba romînă, dat fiind caracterul limitat al posibilităţilor pe care le au fonemele de a se combina între ele (în general şi, mai ales, la început de cuvînt):

1. Elementul notat mai sus *C* nu poate fi reprezentat în nici unul dintre cele două tipuri de grupuri prin consoanele /*k'*/, /*ģ*/, /*č*/, /*ğ*/,

[121] N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*. Traduits par J. Cantineau. Réimpression de la 1-ère édition, 1949, Paris, 1957, p. 62.

[122] După apariţia opoziţiei /*ă*/ : /*î*/, variantă a lui /*ă*/ sau /*î*/.

[123] Prin *C* înţelegem o consoană oarecare.

/y/, */w/*, deoarece acestea nu pot fi urmate niciodată de vocale mediale [124] sau de consoane lichide, la inițială de cuvînt [125].

2. De asemenea, trebuie eliminate din discuție consoanele */j/*, */ṭ/*, */n/*, */l/*, */r/*, deoarece ele nu pot apărea în poziția *C* în grupurile de tipul (2) : nici un cuvînt nu poate începe cu */jl/*, */ṭl/*, */nl/*, */ll/*, */rl/* sau cu */jr/*, */ṭr/* etc.

3. Succesiunile */tăl/*, */tîl/*, */dăl/*, */dîl/* și */săr/*, */sîr/*, */zăr/*, */zîr/* nu se opun niciodată unor succesiuni cu vocala medială situată după lichidă, dat fiind că la inițială nu sînt posibile grupurile consonantice */tl/*, */dl/*, */sr/*, */zr/*.

4. Grupurile */fl/*, */vl/*, */ml/*, */sl/*, */zl/*, */șl/*, */kl/*, */gl/* și */mr/*, */hr/* nu apar înainte de */î/*, iar */hl/* și */șr/* nu apar nici înainte de */î/*, nici înainte de */ă/* ; prin urmare, nu pot exista în silabă inițială opoziții ca */fîl/* : */flî/*, */vîl/* : */vlî/*.

5. O serie întreagă de silabe aparținînd celor două tipuri menționate apar în foarte puține cuvinte ; dăm numai cîteva exemple : */kîl/* apare numai în familia cuvîntului *cîlți*, */vrî/* numai în *vrîstă*, *vrîsnic*, variante ale lui *vîrstă*, respectiv, *vîrstnic*, */șlă/* numai în *șlădun* „gorun".

Din enumerarea restricțiilor privitoare la combinațiile dintre o consoană oarecare, o vocală medială închisă sau semideschisă și o lichidă rezultă, credem, deja, că nu ne putem aștepta să fie prea numeroase perechile minimale bazate pe locul diferit ocupat de vocala medială în silabele în care aceasta se combină cu o lichidă. Într-adevăr, pe baza DLRM, am putut identifica, pentru inițiala de cuvînt, numai 3 perechi minimale în care vocala medială este */ă/* și o pereche în care vocala este */î/* :

bărcuit „căutarea și găsirea stupilor sălbatici" [126] — *brăcuit* (reg.), participiu de la *brăcui* „a alege bracurile" (< *brac* „rămășiță, sfărîmătură") ;

fălcău (reg.) „poreclă dată unui om cu fălcile mari" — *flăcău* ;

gărdinar „unealtă cu care se fac gardini" (< *gardină* „șănțuleț la capetele doagelor") — *grădinar* ;

bîrnă — *brînă* „brîu ; ornament la o clădire ; cărare îngustă".

Întrucît — după cum am încercat să dovedim — în perioada începuturilor scrisului în limba romînă existau cel puțin unele graiuri dacoromîne care nu cunoșteau opoziția */ă/* : */î/*, este necesar să avem în vedere și cuvintele care astăzi ar constitui perechi minimale dacă [*ă*] și [*î*] ar continua să fie variante ale aceluiași fonem. Tot după DLRM, am identificat următoarele 5 perechi de acest fel :

bîrdan (reg.) „stomac de vită" — *brădan* (reg.) „brad stufos" ;

bîrnui (reg.) „a așeza bîrnele pentru a alcătui pereții unei case" — *brănui* „a îmbiba pielea cu seu" ;

---

[124] Bineînțeles, facem abstracție de fonetisme regionale de tipul [*čă*], [*wă*], care, chiar dacă ar fi luate în considerație nu ar aduce nimic nou în problema noastră, căci [*čăl*], de exemplu, nu se opune lui *[*člă*].

[125] Cu puține excepții (de exemplu, */yl/* în *al doilea*), afirmația aceasta se aplică și la alte poziții.

[126] Nu am considerat necesar să reproducem întocmai, în toate cazurile, definițiile din DLRM.

pîrdalnic ,,afurisit, blestemat'' — *prădalnic*;
pîrgar — *prăgar* (reg.) ,,grindă la temelia casei'' ;
vîrfui ,,a face vîrf unei grămezi'' — *vrăfui* ,,a arunca claie peste grămadă'' [127].

Se constată deci că randamentul funcţional al opoziţiilor de tipul « *C* + vocală medială + lichidă » : « *C* + lichidă + vocală medială » [128] este extrem de scăzut; această afirmaţie are în vedere nu numai faptul că perechile minimale sînt foarte puţine, ci şi observaţiile precedente asupra restricţiilor privitoare la combinaţiile care ne interesează. Datele privitoare la limba contemporană ne pot oferi anumite indicaţii cu privire la situaţia de acum cîteva secole, deşi ar fi cu totul nejustificat să presupunem că între timp nu s-a produs nici o schimbare. Nu poate fi exclusă, în principiu, posibilitatea ca perechile minimale de tipul *gărdinar* — *grădinar* sau *bîrnă* — *brînă* să fi fost mai numeroase în trecut, datorită unor cuvinte care ulterior au dispărut. În acelaşi timp este posibil ca unele (sau chiar toate) perechile minimale citate să nu fi existat sau să nu fi existat în acelaşi grai (majoritatea cuvintelor enumerate mai sus nu au nici astăzi un caracter general).

În orice caz, chiar dacă ţinem seamă de faptul că înainte de apariţia distincţiei /*ă*/ :/*î*/ erau minimale şi perechile de tipul *vîrfui*—*vrăfui*, putem afirma că opoziţiile de tipul /*ăr*/ : /*ră*/ erau extrem de puţin utilizate pentru a deosebi sensuri. Confundarea succesiunilor de tipul /*ăr*/, cu cele de tipul /*ră*/ şi cu lichidele silabice ale elementelor slave nu putea să ducă la perturbări cît de cît sensibile ale procesului de comunicare. Aşadar, exista un factor de natură f o n o l o g i c ă care, alături de factorul f o n e t i c (asemănarea dintre lichidele silabice şi grupurile formate din lichide nesilabice + [*ă*] sau [*î*]), a favorizat confuzia amintită.

În ce priveşte ordinea [129] celor două elemente (« vocală medială + lichidă » sau « lichidă + vocală medială ») în cele două feluri de grupuri despre care am vorbit mai sus şi care se realizau, amîndouă [130], fie ca lichide silabice, fie ca lichide întovărăşite de o vocală (înainte sau după consoană), trebuie să avem în vedere două posibilităţi :

1. Dacă existau perechi minimale de tipul *gărdinar*—*grădinar*, locul ocupat de vocală medială în raport cu consoana lichidă avea valoare distinctivă.

2. Dacă nu existau asemenea perechi minimale înseamnă că silabele de tipul « *C* + vocală medială + lichidă » erau f o n o l o g i c i d e n t i c e cu cele de tipul « *C* + lichidă + vocală medială ».

---

[127] În DLRM figurează (ca articole separate, fără trimitere de la unul la altul) şi cuvintele *pîrşcău* (reg.) ,,ninsoare cu fulgi mari'' şi *prăşcău* (în expresia *prăşcău de zăpadă* ,,vifor cu zăpadă''). Evident, este vorba de acelaşi cuvînt; exemplul ilustrează tocmai fluctuaţia dintre [*ră*] şi [*ăr*] (astăzi, [*îr*]).

[128] Opoziţiile de acest fel, bazate pe l o c u l diferit ocupat de foneme identice pot fi numite opoziţii ,,de îmbinare'' sau ,,de aranjament'' (fr. *opposition d'agencement*), pentru a le deosebi de opoziţiile ,,de prezenţă'' (vezi Joseph Tubiana, « Cahiers Ferdinand de Saussure », X, 1952, p. 41—46).

[129] Pe plan fonologic.

[130] În unele cuvinte şi, probabil, cu deosebiri de la un grai la altul.

Mijloacele de care dispunem nu ne permit să stabilim existența sau inexistența în graiurile dacoromîne din perioada apariției scrisului a unor perechi minimale de tipul celor citate mai sus. Considerăm însă că ipoteza cu cele mai mari șanse de a corespunde realității este aceea conform căreia opozițiile de tipul */ăr/* : */ră/* e x i s t a u în graiurile reflectate de textele studiate, dar ele erau utilizate într-o măsură foarte redusă. Pe lîngă faptul că perechile minimale nu puteau nicidecum să fie prea numeroase [131], existau numeroase cazuri de f l u c t u a ț i e l i b e r ă între succesiunile de tipul */ăr/* și cele de tipul */ră/*. Am avea a face deci cu o situație asemănătoare, pînă la un punct, cu cea din limba contemporană—*brînă* este altceva decît *bîrnă*, dar în *vîrstă—vrîstă* există o fluctuație în ce privește locul vocalei — cu deosebirea că numărul cazurilor din această ultimă categorie trebuie să fi fost mult mai mare în trecut.

Ne-am oprit la cea de-a doua dintre interpretările menționate mai sus, din următoarele motive :

1. Dacă e posibil ca unele dintre cuvintele membre ale actualelor perechi minimale să nu fi existat într-un anumit grai din perioada primelor texte, este posibil, în egală măsură, să fi existat alte perechi minimale, alcătuite din cuvinte dispărute ulterior sau, din diverse motive, neatestate în texte.

2. Apariția opoziției */ă/* : */î/* a putut avea drept consecință micșorarea numărului de perechi minimale de tipul *gărdinar—grădinar* (a se vedea situația din limba contemporană : numărul perechilor minimale scade de la 9 la 4 dacă distingem pe */ă/* de */î/*) [132]; înainte de apariția acestei opoziții erau mai mari posibilitățile ca locul vocalei în raport cu consoana lichidă să fie distinctiv.

3. Alternanțele vocalice au putut să împiedice, în unele cazuri, fluctuațiile în ce privește locul lui */ă/* în raport cu consoana lichidă. Astfel, deși grafia лъ apare în cuvîntul *călca* (în CV) [133], e puțin probabil — dată fiind existența cuvîntului *clacă* [134], respectiv, a formei *calcă* — că cuvintele *clăcași* (pl. de la *clăcaș*) și *călcași* (pers. 2 sg. perf. simplu de la *a călca*) erau omofone.

4. Pentru limba contemporană am identificat numai perechile minimale care ilustrează opozițiile de tipul */ăr/* : */ră/* în silabă inițială [135] și numai în cuvintele-titlu din dicționar. Perechile minimale ar fi fost ceva mai numeroase dacă am fi avut în vedere și silabele neinițiale, precum și formele gramaticale ale cuvintelor-titlu (vezi alineatul precedent). Se înțelege că cu cît este mai mare numărul perechilor minimale

---

[131] Judecînd după situația din limba contemporană.

[132] Una dintre pozițiile în care mai vechiul [*ă*] s-a închis pînă la stadiul [*î*] este tocmai aceea în care după vocală urmează [*r*]; vezi Rosetti, ML, p. 153. Același fenomen s-a produs înainte de [*l*] (cf. *vîlcea*, cu [*î*] în pronunțarea literară).

[133] Vezi mai sus, § 8. Este vorba de un caz cu totul izolat, în CV, în categoria cuvintelor care cunosc alternanța */ă/* ~ */a/*.

[134] Nu este sigur că în graiul reflectat în CV exista cuvîntul *clăcaș* (cf. DA, s.v. *clacă*), dar acest cuvînt putea să coexiste cu *a călca* în alte graiuri.

[135] Și nu am ținut seamă de silabele care conțin un grup de două nelichide înaintea vocalei mediale sau înaintea consoanei lichide, ca, de exemplu, */sklîl/*, */sprî/*.

în limba actuală, cu atît este mai probabil ca asemenea perechi să fi existat şi în trecut (bineînţeles, în măsura în care perechile minimale de astăzi nu sînt constituite din cuvinte despre care se ştie cu siguranţă că sînt recente).

În legătură cu cele spuse mai sus, la punctul 4, se cuvine să menţionăm că, deşi am avut în vedere numai iniţiala de cuvînt, datele din statistica noastră sînt, totuşi, mult mai concludente decît ar putea să pară, în ce priveşte factorii de natură fonologică care au contribuit la confundarea grupurilor de tipul [*ăr*] cu cele de tipul [*ră*] şi cu lichidele silabice. După cîte ştim, pînă acum nu a fost observat faptul că în a p r o a p e t o a t e cuvintele romîneşti de origine slavă care conţineau lichide silabice aceste consoane se găseau (sau au ajuns, în limba romînă) în silabe iniţiale de cuvînt (excepţiile de tipul *săvîrşi*, *osîrdie* sînt foarte puţin numeroase). Or, randamentul funcţional al opoziţiilor de tipul /*ăr*/ : /*ră*/ era extrem de scăzut tocmai în poziţia în care, la un moment dat, s-au găsit lichidele silabice din cuvintele de origine slavă (ba, mai mult, cîteva dintre perechile minimale enumerate mai sus s-au putut constitui abia o dată cu sau după împrumutarea cuvintelor care conţineau un [*l̥*] sau un [*r̥*] — de exemplu, *bîrnă* — *brînă*). Această împrejurare a constituit un factor cît se poate de favorabil pentru producerea confuziei despre care am vorbit. În cazurile cînd nu intervenea influenţa alternanţelor cu grupurile conţinînd un /*a*/ sau un /*e*/ (deci în cuvinte ca *vîrf*, *vîrtos*, *hîrtie*, *tîlhar*) fluctuaţiile /*ăr*/ ~ /*ră*/ apar ca un fenomen cu totul normal.

Prin urmare, alternanţele grafice лъ ~ ъл şi ръ ~ ър reflectă realitatea fonologică şi fonetică. În ce priveşte ultimul aspect, considerăm că ipoteza lui I. Bărbulescu, cu privire la existenţa lichidelor silabice[136], corespunde faptelor, căci, dacă, într-o serie de cazuri, vocala putea să apară fie î n a i n t e, fie d u p ă lichidă, ea putea să fie emisă şi î n t i m p u l a r t i c u l ă r i i l i c h i d e i, fără nici un pericol pentru procesul comunicării. Din punct de vedere fonologic însă, aceste lichide silabice reprezentau succesiuni de două foneme (de exemplu, /*ră*/, scris ръ, sau /*ăr*/, scris ър).

Afirmaţiile de mai sus cu privire la valoarea de /*lă*/, /*ră*/ a grafiilor лъ, ръ nu ar putea fi dovedite pe baza unui text în care s-ar respecta cu consecvenţă regula grafică a silabelor deschise. Textele studiate nu sînt însă în această situaţie : din moment ce normele după care se conducea nu-i interziceau scribului să scrie ъл, ър la sfîrşit de silabă, dacă el scrie, totuşi, ръ în *vîrtos* înseamnă că avea alte motive decît cele legate de ortografie care îl determinau să procedeze în acest fel[137] ; este vorba de motive de ordin lingvistic propriu-zis, pe care am încercat să le scoatem în evidenţă în rîndurile precedente.

---

[136] Vezi mai sus, § 9.

[137] Prin urmare, grafiile лъ, ръ în cuvinte de tipul *pîlc*, *vîrtos* nu pot fi explicate — cum admit cei mai mulţi cercetători — numai prin influenţa deprinderilor ortografice slave.

13. CONCLUZII

În perioada apariției primelor texte romînești, cel puțin unele dintre graiurile dacoromîne nu cunoșteau distincția fonetică dintre [*ă*] și [*î*]. Chiar admițînd existența timbrului [*î*] în graiurile reflectate de textele studiate, opoziția /*ă*/ : /*î*/ nu apăruse încă [138] (deși în graiul reflectat de CT se produsese posteriorizarea, în anumite condiții, a lui [*i*] — fenomen care a contribuit la apariția unor perechi minimale de tipul *rău* — *rîu* în dacoromîna actuală).

Prin urmare, literele ъ și ѫ notează, amîndouă, un singur fonem vocalic, /*ă*/ [139].

Opoziția fonologică /*ă*/ : /*î*/, relativ recentă în dacoromînă, s-a constituit ca urmare a închiderii lui [*ă*] în unele cuvinte și a menținerii acestei vocale în altele, sub presiunea exercitată de sistemul alternanțelor vocalice; în acest fel, [*ă*] și [*î*] au ajuns să apară în același context și să diferențieze perechi minimale de tipul *rău*— *rîu*.

Grupurile de litere лъ și ръ, în cuvinte de tipul *pîlc*, *vîrtos* corespundeau unor succesiuni alcătuite dintr-o vocală medială și o lichidă. În ce privește ordinea celor două elemente, ea avea valoare fonologică, deși, ca și în limba contemporană, randamentul funcțional al opozițiilor de tipul /*ăr*/ : /*ră*/ era foarte scăzut; în numeroase cazuri, exista o fluctuație liberă între /*ăr*/ și /*ră*/, care se reflectă și în scris.

Din punct de vedere fonetic, succesiunile de acest fel se realizau nu numai ca [*ăr*], [*ră*], [*îr*], [*rî*], [*ăl*], [*lă*], [*îl*], [*lî*], ci și ca lichide silabice.

---

[138] Așadar, nu se poate susține că „nevoia de a-l deosebi...pe *î* de *ă*" explică grafiile лъ , ръ, în cuvinte de tipul *pîlc, vîrtos* (Procopovici, *Istoria*, p. 57); după autorul citat, „în cele dintîi texte romînești s-a distins cu foarte multă acuratețǎ între *ă* și *î*, deși pentru aceste două vocale nu existau semne grafice deosebite" (*ibidem*, p. 58) — părere pe care o infirmă o serie de fapte examinate în acest capitol al lucrării noastre.

[139] Se înțelege că, neexistînd fonemul /*î*/, conținutul fonologic al lui /*ă*/ din perioada la care ne referim nu era același ca al lui /*ă*/ din limba contemporană. Cu privire la această problemă vezi cap. *Litera* ѡ, § 4 și cap. *Litera* ѫ, § 7.

S.C.L. An XV, nr. 3, p. 265—294, București, 1964

NUMĂRUL ȘI GENUL SUBSTANTIVULUI ROMÎNESC*

(Analiză contextuală)

DE

PAULA DIACONESCU
Facultatea de limbă și literatură romînă, str. Ed. Quinet, 7

1. INTRODUCERE

1.1. În analiza pe care o întreprindem, ne propunem să dăm o descriere a categoriilor de număr și de gen ale substantivului romînesc. La baza acestei descrieri vor sta criterii contextuale, sintagmatice, inspirate din metodele propuse de lingvistica descriptivă și, în primul rînd, de către Zellig S. Harris [1]. Aceasta se va manifesta atît în modul de definire și descompunere în segmente morfematice a substantivului prin folosirea unor noțiuni adecvate de independență, decompozabilitate și minimalitate a unei secvențe în raport cu un anumit context, cît și în modul de trecere de la numărul natural la numărul gramatical, respectiv la genul gramatical, prin selecționarea unor contexte caracteristice.

După ce vor fi obținuți pe baza unei asemenea analize sintagmatice, membrii categoriei de număr și membrii categoriei de gen vor fi așezați într-o organizare ierarhică din punctul de vedere al extensiunii lor contextuale.

Vom conferi unui element *A* o poziție superioară, *marcată*, față de un alt element *B*, cu o poziție inferioară, *nemarcată*, ori de cîte ori mulțimile de contexte caracteristice, asociate celor două elemente, sînt în relație de incluziune sau în opoziție privativă în favoarea lui *B*. Așadar, cele două elemente *A* și *B* se găsesc în distribuție defectivă în favoarea

* Vezi versiunea în limba franceză, în « Revue roumaine de linguistique », 1964, nr. 2.

[1] *Structural linguistics*, 1961, The University of Chicago Press (în special p. 156—184). *Co-occurence and transformation in linguistic structure*, în „Language", vol. 33, nr. 3 (Part. 1), 1957, p. 283—340.

3 – c. 1437

lui *B*, termen nemarcat, deoarece el poate apărea în poziție de neutralizare [2] în contextul comun atît pentru *A* cît și pentru *B* [3].

Deși, în esență, metodele folosite în lucrarea de față se inspiră, așa cum am arătat, mai ales din lucrările clasice ale lui Z. S. Harris și L. Hjelmslev, a fost necesară o elaborare minuțioasă a acestor metode, pentru a le adapta la specificul problemei studiate. Astfel, noțiunea de independență a două secvențe capătă aici unele precizări și modificări, care o apropie întrucîtva de negația noțiunii de dependență definită de Noam Chomsky [4]. Definiția contextuală a substantivului romînesc nu putea urma cu fidelitate tipul de definiții din lingvistica descriptivă [5], deoarece acestea din urmă au fost gîndite în special pentru limba engleză, mult mai săracă în indici morfologici decît limba romînă. O definiție contextuală a substantivului romînesc, astfel încît să cuprindă întreg ansamblul formelor lui flexionare [6], necesită luarea în considerație nu a unui singur context caracteristic, ci a unor *clase* de contexte caracteristice, al căror număr poate fi mărit pentru a înlătura situațiile parazite, în așa fel încît să nu fie nevoie să apelăm la unele criterii străine de analiza pozițională. Aceeași observație este valabilă și pentru definirea contextuală a categoriilor gramaticale de gen, număr și caz ale substantivului romînesc.

2. DEFINIȚIA CONTEXTUALĂ A SUBSTANTIVULUI

2.1. Considerăm o mulțime de elemente *E*. Elementele mulțimii *E* sînt foneme. Se numește secvență din *E* orice șir finit de elemente din *E*. O secvență *S* se scrie : $a_1a_2a_3...a_i...a_n$, în care fiecare a_i aparține lui *E* ; *n* este lungimea secvenței. Considerăm o anumită clasă de secvențe semnificative, numită clasa secvențelor semnificative admise în limba romînă. Fie două secvențe semnificative S_1 și S_2. Cuplul ordonat [S_1 -- S_2] se numește context. Fie *S* o secvență semnificativă oarecare. Vom spune că secvența *S* este admisă de contextul [S_1 --- S_2], dacă secvența S_1SS_2 este admisă în limbă. Exemplu : E = mulțimea fonemelor din limba romînă. Fie S_1 = *aceste*, S_2 = secvența θ *(zero)*. Contextul [S_1 --- S_2] admite secvența *S* = *case înalte* sau secvența *S'* = *case* : [*aceste case înalte*], [*aceste case*].

[2] A. Martinet, *Neutralisation et archiphonème*, în « Travaux du cercle linguistique de Prague », 1936, nr. 6, p. 46—57 ; id., *Eléments de linguistique générale*, 1961, p. 69—71 ; L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, Translated by Francis J. Whitfield. Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics, 1953 (cap. 9—11 ; 18).

[3] Pentru analiza logică a opozițiilor lingvistice și a tipurilor de distribuție, vezi primul capitol din cartea lui S. Marcus, *Lingvistică matematică*, București, 1963.

[4] *Three models for the description of language*, IRE Trans., Vol. I, T — 2, nr. 3 (1956), 113—124 (traducerea în limba rusă a textului în *Кибернетический сборник*, 2, Moskva, 1961, p. 241.

[5] Cf. Z. S. Harris, *From morpheme to utterance*, în „Language”, 22, 161—83—1946 („Readings in linguistics”, New York, 1958, p. 142—153).

[6] În definiția pozițională a substantivului romînesc pe care o dăm mai jos, nu am luat în considerație formele de vocativ.

Fie S o secvenţă semnificativă, admisă de contextul [S_1 --- S_2]. Să considerăm o descompunere a secvenţei S în două secvenţe semnificative diferite de secvenţa zero. Vom spune că cele două secvenţe sînt *independente* în raport cu contextul [S_1 --- S_2], dacă fiecare dintre ele poate fi înlocuită în S cu o altă secvenţă semnificativă, în aşa fel încît noile secvenţe obţinute în felul acesta din S să fie admise de contextul [S_1 --- S_2]. În aceste condiţii spunem că secvenţa S este *decompozabilă* în raport cu [S_1 --- S_2]. De exemplu, fie S = *(casă înaltă)* o secvenţă admisă în contextul [*această* --- θ]. Deoarece, în acelaşi context, *casă* din secvenţa *casă înaltă* poate fi înlocuit cu *masă*, iar *înaltă* prin *frumoasă*, rezultă că secvenţele *casă* şi *înaltă* sînt *independente* în raport cu contextul [*această* --- θ], iar secvenţa *casă înaltă* este *decompozabilă* în raport cu contextul considerat. O secvenţă S indecompozabilă în alte secvenţe semnificative în raport cu [S_1 - S_2], este o secvenţă *minimală*. De exemplu, secvenţa S = *casă înaltă*, admisă de contextul [*această* --- θ], nu este minimală, deoarece secvenţa considerată poate fi descompusă în *casă* + *înaltă*, iar *casă* este admisă de contextul [*această* --- θ]. Secvenţa S_2' = *casă* este minimală în raport cu contextul [*această* --- θ], deoarece S' este admisă de [*această* --- θ], dar *nu* este decompozabilă în alte unităţi semnificative în raport cu [*această* --- θ).

2.1.1. Fie S_1 = *acest*, *această*, *acestui*, *acestei*, *aceşti*, *aceste*, *acestor*, iar S_2 = θ. Fie acum S_1' = θ, iar S_2' = *acesta*, *aceasta*, *acestuia*, *acesteia*, *aceştia*, *acestea*, *acestora*. S_1'' = θ, iar S_2'' = *meu*, *mea*, *mele*, *mei*. S_1''' = θ, S_2''' = *scump*, *scumpă*, *scumpi*, *scumpe* [7]. Obţinem următoarele clase de contexte :

[*acest* --- θ]		[θ --- *acesta*]		[θ --- *meu*]		[θ - *scump*]	
[*această* -- θ]		[θ --- *aceasta*]		[θ --- *mea*]		[θ -- *scumpă*]	
[*acestui* -- θ]		[θ -- *acestuia*]		[θ -- *mele*]		[θ -- *scumpi*]	
[*acestei* -- θ]	(I)	[θ -- *acesteia*]	(I_1')	[θ -- *mei*]	(I_2')	[θ - *scumpe*]	(I_3')
[*aceşti* --- θ]		[θ -- *aceştia*]					
[*aceste* --- θ]		[θ -- *acestea*]					
[*acestor* - θ]		[θ -- *acestora*].					

Se numeşte substantiv orice secvenţă semnificativă minimală care poate fi admisă de cel puţin unul din contextele [S_1 --- S_2] din clasa (I) sau de cel puţin cîte unul din subclasele de contexte (I_1'), (I_2'). De exemplu, deoarece *elev* este o secvenţă semnificativă minimală admisă de contextul [*acest* --- θ], iar *elevul* este o secvenţă semnificativă minimală admisă de fiecare din contextele [θ --- *acesta*], [θ --- *meu*], [θ --- *scump*], rezultă că *elev* şi *elevul* sînt substantive. Secvenţa *împotriva* admisă în contextele [θ --- *acestuia*], [θ --- *mea*], dar neadmisă în nici unul din contextele aparţinînd subclasei (I_3') nu este substantiv. Secvenţa *este* admisă în contextele [θ --- *acesta*], [θ --- *scump*], dar neadmisă în nici unul din contextele subclasei (I_2'), nu este substantiv.

[7] Sau orice adjectiv calificativ nearticulat.

Între S_1 (= *acest*, *această* etc.) și S (= un substantiv oarecare admis în cel puțin unul din contextele [S_1 -- S_2] din (I), există un raport de *selecție* : S_1 presupune pe S dar nu și reciproc. Deci S_1 nu este o unitate independentă în raport cu S [8].

Între S'_2 (= *acesta*, *aceasta* etc.) și S' (= un substantiv oarecare admis în cel puțin unul din contextele [S'_1 -- S'_2] din (I'_1) există un raport de *nedeterminare* reciprocă (*independență* sau *combinare* facultativă) : S'_2 și S' sînt compatibili (în cadrul procesului), dar nici unul dintre ei nu presupune existența celuilalt. De aceea, a fost necesar să mărim numărul subclaselor de contexte din clasa (I′) cu subclasele 2 și 3. În felul acesta, subclasa (I'_1) considerată inițial, paralel cu clasa (I), poate fi de prisos în definirea contextuală a substantivelor articulate, fiind suficiente, pentru aceasta, subclasele (I'_2) și (I'_3). Pentru paralelismul dintre *acest*, *această* și *acesta*, *aceasta* în relațiile lor cu substantivul, am păstrat și subclasa (I'_1) în definirea pozițională a substantivului.

3. REPARTIZAREA SUBSTANTIVELOR ÎN SUBCLASE DE CONTEXTE

3.1. O primă clasificare a substantivelor se poate face după contextele din (I) pentru care ele sînt admise.

Fiind date două substantive B și B', vom spune că ele intră în aceeași *subclasă* dacă orice context (din clasa (I) considerată) care admite pe B admite și pe B' și reciproc. În caz contrar, B și B' aparțin unor subclase diferite.

În tabloul 1 dăm lista subclaselor cu substantive care le aparțin [9].

4. VARIANTE POZIȚIONALE ALE SUBSTANTIVULUI

4.1. În general, în subclasele I, II și III pot apărea substantive parțial identice din punct de vedere fonematic. Astfel, în subclasa I, în contextele 1 și 2 pot apărea *prun*, *zarzăr*, *cîine*, *iepure*, iar în contextele 3 și 4, *pruni*, *zarzări*, *meri*, *cîini*, *iepuri*.

Într-un context [*am văzut* ---] putem compara pe *pruni* cu *prun* sau pe *pruni* cu *zarzări*. Pe baza acestei comparații, putem segmenta pe *pruni* în două șiruri independente de foneme : *prun* + *i*. În același context, din comparația lui *prun* cu *zarzăr* și a lui *prun* cu *pruni* putem segmenta pe *prun* în *prun* + θ. Dacă *prun* - din contextul [*am văzut* --- θ] și *prun* - din contextul [*am văzut* -- *i*] nu sînt în raport de comutare, atunci cele două segmente vor fi considerate același segment morfematic, iar *pom* θ și *pomi* variante poziționale ale aceluiași substantiv.

---

[8] În lucrarea noastră *Un mod de descriere a flexiunii nominale cu aplicație la limba romînă contemporană*, în SCL XII, 1961, nr. 2, p. 164—169, am interpretat pe *acest*, *această* etc. un fel de articol al substantivului pe care-l determină. Natura relației dintre *acest*, *această* etc. și substantivul pe care-l determină este încă un argument în sprijinul acestei interpretări.

[9] În prima etapă a analizei, considerăm numai substantivele de pe coloana *A*.

Consideraţiile privind segmentarea secvenţelor *pruni* şi *prun* nu ne permit segmentarea, de exemplu, a secvenţelor *meri* şi *măr*. Într-adevăr, în contextul [*am văzut* --] putem substitui pe *măr*, *meri*, *prun*, *pruni*. În contextul considerat, putem stabili că *-i* este independent de *mer-*, deoarece *-i* apare, în acelaşi context, şi în vecinătatea lui *prun-* ; nu putem

Tabloul 1

Nr. de ordine al subclaselor	Nr. de ordine al contextelor	Subclasele	Exemple					
			A	B				
			1	1	2	3	4	5
I	1	acest- θ	pui ; ochi	prun	codru	cîine	popă	
	2	acestui- θ	pui ; ochi	prun	codru	cîine	popă	
	3	aceşti- θ	pui ; ochi	pruni	codri	cîini	popi	
	4	acestor- θ	pui ; ochi	pruni	codri	cîini	popi	
II	1	această- θ	învăţătoare	casă	făptură	vulpe	basma	
	2	acestei- θ	învăţătoare	case	făpturi	vulpi	basmale	
	3	aceste- θ	învăţătoare	case	făpturi	vulpi	basmale	
	4	acestor- θ	învăţătoare	case	făpturi	vulpi	basmale	
III	1	acest- θ	nume	bilet	roi	candelabru	lucru	consiliu
	2	acestui- θ	nume	bilet	roi	candelabru	lucru	consiliu
	3	aceste- θ	nume	bilete	roiuri	candelabre	lucruri	consilii
	4	acestor- θ	nume	bilete	roiuri	candelabre	lucruri	consilii
IV	1	aceşti- θ	ochelari					
	2	acestor- θ	ochelari					
V	1	această- θ	cinste	milă				
	2	acestei- θ	cinste	mile				
VI	1	acest- θ	aur ; lapte					
	2	acestui- θ	aur ; lapte					
VII	1	aceste- θ	icre					
	2	acestor- θ	icre					

stabili, însă, că *mer-* este independent, deoarece el apare, în acelaşi context, numai în prezenţa lui *-i*. Totuşi îl putem segmenta pe *meri* prin comparaţie cu substituenţii lui (*pruni*, *zarzări*) în contextul considerat. Deoarece *meri* se substituie lui *pruni* şi reciproc în contextul [*aceşti* --], iar *măr* se substituie lui *prun* şi reciproc în contextul [*acest* --] şi deoarece *pruni* a fost segmentat în *prun* + *i*, iar *prun* a fost segmentat în *prun* + θ, îl putem segmenta pe *meri* în *măr* + *i* şi *ă*→*e* (înlocuirea lui *ă* prin *e*), iar pe *măr* îl putem segmenta în *mer* + θ şi *e* → *ă* (înlocuirea lui *e* prin *ă*).

Așadar, dacă într-o clasă de distribuție intră și secvențe cu „alternanță" și secvențe fără „alternanță", atunci impunem celor cu „alternanță" tipul de segmentare al celor fără „alternanță".

Întrucît identitatea segmentului morfematic nu exclude variația fonematică a aspectelor lui[10], segmentele *măr-* și *mer-* din secvențele *măr* θ și *meri* sînt unul și același segment morfematic în raport cu secvențele respective.

Generalizînd, putem spune că :

a) Două segmente *A* și *B* identice din punct de vedere fonematic și distribuțional, care nu sînt în raport de comutare, aparțin aceluiași segment morfematic. De exemplu, *prun -* din contextul [*am văzut* --- θ] și *prun -* din contextul [*am văzut* --- *i*] sînt același segment morfematic ; *-i* din contextul [*am văzut prun* --- *galbeni*] și *-i* din contextul [*am văzut zarzăr* --- *galbeni*] sînt același segment morfematic.

b) Două segmente *C* și *D* diferite din punct de vedere fonematic și distribuțional, care nu sînt în raport de comutare, aparțin aceluiași segment morfematic. De exemplu, *măr-* din contextul [*am văzut* --- θ] și *mer-* din contextul [*am văzut* --- *i*] sînt același segment morfematic.

Să considerăm un substantiv *S* în unul din contextele din tabloul 1. Fie $S = S_1S_2$ segmentarea lui *S*. Segmentul S_1 din stînga se numește *temă substantivală* ; segmentul S_2 din dreapta se numește *desinență* substantivală. De exemplu, fie *pruni* în contextul [*acești* ---] ; *prun -* $(= S_1)$ este o temă substantivală a lui *pruni* ; *-i* $(= S_2)$ este o desinență substantivală a lui *pruni*.

Două teme substantivale *T* și *T′* identice din punct de vedere fonematic și distribuțional, care nu sînt în raport de comutare, reunite cu desinențele cu care ele apar în subclasa de contexte caracteristice, se numesc *variante poziționale* ale aceluiași substantiv. De exemplu, *prun*θ și *pruni* sînt variante poziționale ale unuia și aceluiași substantiv.

Două teme substantivale T″ și T‴ diferite din punct de vedere fonematic și distribuțional, care nu sînt în raport de comutare, reunite cu desinențele cu care ele apar în subclasa de contexte caracteristice, se numesc *variante poziționale* ale aceluiași substantiv. De exemplu, *măr*θ și *meri* sînt variante poziționale ale unuia și aceluiași substantiv.

4.1.2. În urma celor discutate sub 4.1., putem să detaliem[11] tabloul 1 în felul următor :

În subclasa I intră substantive reprezentate A) printr-o singură variantă : *pui*, *ochi*, *arici* ; B) prin două variante : B_1 : *prun-pruni* ; B_2 : *codru-codri* ; *leu-lei* ; B_3 : *cîine-cîini* ; B_4 : *popă-popi*.

În subclasa II intră substantive reprezentate A) printr-o singură variantă : *învățătoare* ; B) prin două variante : B_1 : *casă-case* ; B_2 : *făptură-făpturi* ; B_3 : *vulpe-vulpi*, *felie-felii* ; *baie-băi* ; B_4 : *basma-basmale* ; *stea--stele* ; *zi-zile*.

---

[10] Cf. și Al. Ionașcu, *Morfemul și structura morfologică a cuvîntului*, în SCL VIII, 1957, nr. 2, p. 136.

[11] În a doua etapă a analizei, considerăm și substantivele de pe coloana *B*.

În subclasa III intră substantive reprezentate A) printr-o singură variantă : *nume* ; B) prin două variante : B_1 : *bilet-bilete* ; *pai-paie* ; B_2 : *adevăr-adevăruri* ; *roi-roiuri* ; B_3 : *candelabru-candelabre* ; *releu-relee* ; B_4 : *lucru-lucruri* ; *tablou-tablouri* ; B_5 : *consiliu-consilii*.

În subclasa IV intră substantive reprezentate printr-o singură variantă : *ochelari*.

În subclasa V intră substantive reprezentate A) printr-o singură variantă : *cinste* ; B) prin două variante : *milă-* (acestei *mile*).

În subclasa VI intră substantive reprezentate printr-o singură variantă : *aur*, *lapte*.

În subclasa VII intră substantive reprezentate printr-o singură variantă : *icre*.

5. DESCRIEREA CONTEXTUALĂ A NUMĂRULUI GRAMATICAL ŞI A GENULUI GRAMATICAL

5.1. Membrii oricărei categorii se găsesc în opoziţie. Un membru al categoriei se manifestă, îşi precizează funcţiile numai în interacţiunea cu ceilalţi membri ai categoriei. Ţinînd seamă de aceasta, vom căuta în cele ce urmează să descriem categoriile de număr şi de gen ale substantivului în limba romînă. Pornind de la un număr restrîns de contexte minimale, pe care le considerăm suficiente pentru caracterizarea membrilor de bază ai categoriilor considerate şi trecînd treptat la clase mai bogate de contexte, care vor permite o descriere mai nuanţată a categoriilor pe care ne propunem să le analizăm, vom urmări : a) determinarea numărului de membri aparţinînd categoriilor de număr şi de gen pe baza unui număr limitat de contexte ; b) ierarhizarea acestor membri în sistem, din punctul de vedere al extensiunii lor contextuale.

6. DETERMINAREA CONTEXTUALĂ A NUMĂRULUI

6.1. Considerînd contextele specifice numărului natural, observăm că, în ansamblul substantivelor romîneşti, opoziţia de număr dezvăluie numai semnificaţia „unu" şi „mai mulţi".

În prima etapă a analizei, vom urmări precizarea membrilor de bază ai categoriei de număr, avînd în vedere un număr restrîns de contexte minimale caracteristice :

[*un* -------- θ]
[*unui* ------ θ]
[*o* --------- θ]
[*unei* ------ θ] (II)
[*mulţi* ----- θ]
[*multe* ----- θ]
[*multor* ---- θ].

În tabloul 2 dăm repartizarea substantivelor în aceste contexte :

Tabloul 2

Număr	Nr. de ordine al contextului	Contexte	Exemple A 1	Exemple A 2	Exemple B 1
	1	un ----- θ	prun ; codru ; cîine ; popă ; bilet ; roi ; candelabru ; lucru ; consiliu	pui ; ochi ; arici ; nume	aur ; optimism ; lapte ; sînge
singular	2	unui --- θ	prun ; codru ; cîine ; popă ; bilet ; roi ; candelabru ; lucru ; consiliu	pui ; ochi ; arici ; nume	aur ; optimism ; lapte ; sînge
	3	o ------ θ	casă ; făptură ; grijă ; vulpe ; basma	învățătoare ; muncitoare	milă ; cinste ; mazăre ; apă ; vată ; liniște
	4	unei --- θ	case ; făpturi, griji ; vulpi ; basmale	învățătoare muncitoare	mile ; cinste ; mazăre ; ape
	5	mulți --- θ	pruni ; codri ; cîini ; pòpi	pui ; ochi ; arici	ochelari ; pantaloni ; cîlți
plural	6	multe --- θ	bilete ; roiuri ; candelabre ; lucruri ; consilii ; case ; făpturi ; griji ; vulpi ; basmale	nume ; învățătoare ; muncitoare	icre
	7	multor -- θ	pruni ; codri ; cîini ; popi ; bilete ; roiuri ; candelabre ; lucruri ; consilii ; case ; făpturi ; griji ; vulpi ; basmale		ochelari ; pantaloni ; cîlți ; icre

Din acest tablou se observă că : există substantive care intră în cel puțin un context de singular și în cel puțin într-un context de plural (categoria *A*) ; există substantive care intră în cel puțin un context de singular, dar care nu intră în nici un context de plural ; există substantive care intră în cel puțin un context de plural, dar care nu intră în nici un context de singular (categoria *B*). În categoria *A* există 1) substantive care realizează cel puțin o variantă de singular distinctă de varianta de plural ; 2) substantive care realizează aceeași variantă pentru singular și pentru plural.

În baza raportului *pom/pomi*, *cîine/cîini*, *scaun/scaune*, *lucru/lucruri*, *casă/case*, *făptură/făpturi* etc. substantivele din categoria A_1 ne permit să considerăm că, în limba romînă, categoria de număr a substantivelor are doi membri : *singular* şi *plural*.

Substantivele din această categorie servesc ca „model" în determinarea numărului şi pentru celelalte substantive, pe baza unor considerente de ordin distribuţional.

6.1.1. Fie *S* un substantiv (din categoria A_1) care realizează opoziţia de număr *A* (sg) /*B* (pl) şi fie S′ un substantiv (din categoria A_2) la care opoziţia de număr este neutralizată : A′ (sg) /A′ (pl). Fie A′ = *învăţătoare*, iar *A* = *casă*, *B* = *case*.

Dacă *A′* se substituie cu *A* în orice context caracteristic lui *A*, fără ca reciproca să fie obligatorie, atunci *A′* = „singular". Deoarece *învăţătoare* se substituie cu *casă* în orice context caracteristic lui *casă*, *învăţătoare* = „singular".

Dacă *A′* se substituie cu *B* în orice context caracteristic lui *B*, fără ca reciproca să fie obligatorie, atunci *A′* = „plural". Deoarece *învăţătoare* se substituie cu *case* în orice context caracteristic lui *case*, *învăţătoare* = „plural".

Deci *învăţătoare* = „singular + plural".

Deoarece sfera de folosire a singularului unui substantiv din categoria A_1 este mai îngustă decît sfera de folosire a singularului unui substantiv din categoria A_2, singularul substantivelor din categoria A_1 trebuie considerat ca o însuşire diferenţială pozitivă. Aceasta înseamnă că acest singular este termenul *marcat* sau *intens* [+], în raport cu singularul substantivelor din categoria A_2, care este termenul *nemarcat* sau *extens* [—]. Deci singularul (nemarcat) din categoria A_2 se determină pe baza singularului (marcat) din categoria A_1, în timp ce determinarea singularului din categoria A_1 nu depinde de singularul din categoria A_2.

Substantive de felul lui *învăţătoare*, *pui*, *nume* au un *număr comun* [12] (singular şi plural), deoarece pot exprima oricare dintre cele două numere, singular şi plural.

Deci pe baza corelaţiilor analizate, singularul şi pluralul reprezintă termenul *marcat* [+], iar numărul comun reprezintă termenul *nemarcat* [—] :

<table>
<tr><td rowspan="2">Număr</td><td>singular
[+]</td><td>plural
[+]</td></tr>
<tr><td colspan="2">comun
[--]</td></tr>
</table>

[12] *Numărul comun* din categoria numărului este analog *genului comun* din categoria genului, cunoscut în unele limbi. De exemplu, în latină, unele denumiri generale de persoane, ca şi unele nume de specii de animale, pot exprima oricare dintre genurile masculin şi feminin, după cum li se ataşează un adjectiv de genul masculin sau de genul feminin. Acestea se numesc *nomina communia* : *ciuis* „cetăţean, cetăţeană" (*ciuis Gaditanus*, *ciuis Gaditana*) ; *adolescens* „tînăr, tînără" ; *coniux* „soţ, soţie" etc.

6.1.2. Fie S un substantiv din categoria A_1, care realizează opoziția de număr A (sg) /B (pl) și fie A'' varianta unui substantiv S' (din categoria B) care nu participă la opoziția de număr. Astfel, fie A'' = *cinste*, iar A = *datorie*, B = *datorii*.

Dacă A'' se substituie cu A în orice context caracteristic lui A, fără ca reciproca să fie obligatorie, atunci A'' = ,,singular". Deoarece *cinste* se substituie cu *datorie* în orice context caracteristic lui *datorie*, *cinste* = ,,singular".

Fie A'' = *ochelari*, iar A = *prun*, B = *pruni*.

Dacă A'' se substituie cu B în orice context caracteristic lui B, fără ca reciproca să fie obligatorie, atunci A'' = ,,plural". Deoarece *ochelari* se substituie cu *pruni* în orice context caracteristic lui *pruni*, *ochelari* = ,,plural".

6.1.2.1. În limba romînă un A'' (= singular al substantivelor din categoria B) se substituie cu A (= singular al substantivelor din categoria A_1) fără ca, în unele situații, reciproca să fie adevărată.

La o altă etapă a analizei, putem face o primă clasificare a tipurilor de singular marcat [+] prin introducerea, pe lîngă contextele de singular considerate, a următoarelor contexte : [*mult* -- θ], [*multă* -- θ], [*niște* -- θ]. Deci pe baza contextelor :

1. [*un* -- θ]
2. [*o* --- θ]
3. [*mult* -- θ] (III)
4. [*multă* - θ]
5. [*niște* - θ]

putem caracteriza următoarele tipuri de singular marcat. Există A) substantive care intră la singular fie numai în contextul [*un* -- θ] *(urs, cîine, scrin)*, fie numai în contextul [*o* -- θ] *(vulpe, pisică, elevă, stea)*. B) substantive care intră la singular fie în contextele [*un* -- θ], [*mult* - θ] *(suflet, optimism)*, fie în contextele [*o* -- θ], [*multă* -- θ] *(grijă, cinste, alergătură, bucurie, înțelepciune, prietenie)*; C) substantive care intră fie în contextele [*un* --- θ], [*mult* --- θ], [*niște* --- θ] *(aur, fier, lapte)*, fie în contextele [*o* --- θ], [*multă* --- θ], [*niște* --- θ] *(apă, făină, mazăre, sare)*.

Deoarece orice context al singularului din categoria A este și un context al singularului din categoria B sau al singularului din categoria C, spunem că singularul din grupa A este *marcat* [+] în raport cu singularul din categoria B și C care este *nemarcat* [—]. Deoarece orice context al unui singular din categoria B e și un context al unui singular din categoria C dar nu și reciproc, spunem că singularul din categoria B este *marcat* [+] în raport cu singularul din categoria C care este *nemarcat* [—], iar singularul din categoria A rămîne tot marcat [+].

Deci, în raport cu contextele considerate, sistemul categoriei de singular *marcat* [+] poate fi caracterizat astfel:

Singular [+]	Exemple
+ +	urs, cîine, scrin, scaun
— +	grijă, înțelepciune, cinste, optimism, suflet, țărănime, popor, oaste
— —	aur, fier, sînge, apă, mazăre, cărbune, păpuriș, rufărie

Pentru a stabili care sînt categoriile semantice care interesează din punctul de vedere al numărului și care pot fi diferențiate în limba romînă pe baza relațiilor sintagmatice, e necesar să mărim numărul de contexte caracteristice. Aici am dat caracterizarea diferitelor tipuri de singular marcat [+] numai pe baza unor contexte minimale (substantive precedate de adjective proclitice). Cu cît vom mări numărul de contexte caracteristice, cu atît vom ajunge la diferențieri mai fine, care corespund unor nivele de gramaticalitate mai înalte.

6.1.3. Stabilirea diferitelor tipuri de plural marcat (în contexte în care substantivul este precedat de adjective proclitice) se poate face pe baza unui context comun tuturor pluralelor. De exemplu, contextul [*multe*--θ] nu poate fi un context comun al pluralelor *tablouri* și *ceruri*, însă se poate stabili o corelație între cele două plurale în contextul lor comun [θ - θ]. În această corelație, pluralul de tipul *tablouri* este termenul *nemarcat* [—], iar pluralul de tipul *ceruri* este termenul *marcat* [+].

Deci, în raport cu contextele : [*mult* -- θ], [*multe* - θ], [θ -- θ], sistemul categoriei de plural *marcat* [+] poate fi caracterizat astfel:

Plural +	Exemple
+	ceruri, traiuri, mînii
—	tablouri, scaune, case, vulpi, bucurii

În cazul pluralului marcat de tipul *ceruri*, corelația din planul expresiei (*cer/ceruri*, *trai/traiuri*) nu are corespondent în planul conținutului semantic, unde semnificația de „singular" nu este înlocuită prin semnificația de „plural". De aceea, putem considera formele *cer* și *ceruri* două variante ale morfemului de singular. Totuși există o diferențiere între cele două forme *cer* și *ceruri* și anume o diferențiere de ordin stilistic.

6.1.4. În raport cu singularul marcat [+ +] şi cu pluralul marcat [+ +] putem defini :

A) *Numărul singular*: totalitatea variantelor substantivale admise de una din perechile de contexte : 1) [*un* -- θ] ; [θ -- θ] ; 2) [*o* -- θ], [θ -- θ], dar neadmise de nici unul din contextele : [*mulţi* -- θ], [*multe* -- θ]. Exemple : 1) *scaun, sînge, elev, pom* ; 2) *elevă, casă, cinste.*

B) *Numărul plural*: totalitatea variantelor substantivale admise de una din perechile de contexte : 1) [*mulţi* -- θ], [θ -- θ] ; 2) [*multe* -- θ], [θ -- θ] ; 3) [θ -- θ], dar neadmise de nici unul din contexte : [*un* -- θ], [*o* -- θ]. Exemple : 1) *elevi, pomi, ochelari* ; 2) *eleve, case, scaune, icre* ; 3) *ceruri.*

C) *Numărul comun*: totalitatea variantelor substantivale admise de una din următoarele trei perechi de contexte : 1) [*un* -- θ], [*mulţi* -- θ], 2) [*o* -- θ], [*multe* -- θ] ; 3) [*un* -- θ] ; [*multe* -- θ]. Exemple : 1) *ochi, arici, pui* ; 2) *învăţătoare* ; 3) *nume.*

6.1.5. Ierarhia dintre singular şi plural se poate stabili pe baza relaţiei de selecţie, existentă între singular şi plural, atunci cînd amîndoi termenii sînt prezenţi într-un context. Contextul, care permite o asemenea relaţie între cei doi membri ai categoriei de număr, este un context caracteristic pluralului. De exemplu, în contextul [θ - *sînt verzi*] pot apărea în corelaţie *pluralul (pruni)* cu *pluralul şi singularul (prunii* şi *zarzărul)* : [*prunii sînt verzi*], [*prunii şi zarzărul sînt verzi*]. Într-un context caracteristic singularului, apariţia simultană a singularului şi a pluralului nu este posibilă. Secvenţa *prunii şi zarzărul* nu este admisă de contextul [θ -- *este verde*], deoarece secvenţa *prunii şi zarzărul este verde* nu este corectă.

Rezultă că sfera de întrebuinţare a singularului [13] este mai largă (pluralul intră în relaţie cu singularul într-un context specific pluralului), pe cînd sfera de întrebuinţare a pluralului este mai restrînsă (pluralul nu intră în relaţie cu singularul într-un context specific singularului). Deci, pe baza acestei relaţii, putem stabili că pluralul este termenul *marcat* [+], iar singularul este termenul *nemarcat* [—].

6.1.6. În ierarhizarea pe care am stabilit-o nu am avut în vedere conţinutul semantic exprimat de elementele membre ale categoriei de număr, ci doar locul pe care ele îl ocupă în sistem, pe baza extensiunii lor contextuale [14]. După cum am mai spus, analiza contextuală a numărului nu se termină aici. Identificarea altor contexte specifice poate face posibilă trecerea de la clasele mai cuprinzătoare analizate aici, la clase mai limitate. Cu cît vom mări numărul de contexte specifice, cu atît o clasă de substantive va fi mai limitată ca număr de termeni. Deci prin analiza distributivă realizată în etape succesive , se poate ajunge la detectarea celor mai fine nuanţe semantice obţinute tocmai printr-o analiză efectuată exclusiv în planul expresiei [15].

[13] Avem în vedere numai categoria numărului la substantiv.

[14] Pentru alte modalităţi de analiză a numărului gramatical vezi A.B. Исаченко, *О грамматическом значении*, în „Вопросы языкознания", 1961, nr 1, p. 28—43 şi bibliografia indicată acolo.

[15] Cf. distincţia lingvistică dintre *popor, oaste, ţărănime* (substantive care desemnează o pluralitate de fiinţe), pe de o parte, şi *rufărie, păpuriş* (substantive care desemnează o plura-

7. DETERMINAREA CONTEXTUALĂ A GENURILOR

7.1. În determinarea genului vom lua ca punct de plecare substantive care denumesc ființe de sex opus : *bărbat/femeie*; *băiat/fată*; *cocoş/găină* etc. Observăm că, în limba romînă, fiecare dintre cele două categorii de substantive poate avea contexte pe care nu le poate avea cealaltă. Astfel, orice substantiv care denumeşte o ființă de sex bărbătesc poate intra în subclasa I de contexte din tabloul 1, dar nu poate intra în nici o altă subclasă de contexte din acelaşi tablou. Orice substantiv care denumeşte o ființă de sex femeiesc poate intra în subclasa II de contexte din tabloul 1, dar nu poate intra în nici o altă subclasă de contexte din acelaşi tablou. Deci subclasa I de contexte selectează un anumit tip de substantive, pe cînd subclasa II de contexte selectează un alt tip de substantive.

În tabloul I observăm că subclasele I şi IV sînt în relație de incluziune sau opoziție privativă în favoarea subclasei I; subclasele II şi V sînt în relație de incluziune sau opoziție privativă în favoarea subclasei II. De aceea, contextul [*aceşti* -- θ], inclus în subclasele I şi IV, dar exclus din toate celelalte subclase cuprinse în tabloul 1, va fi considerat context specific în determinarea genului substantivelor admise de una din subclasele I şi IV. Contextele [*această* -- θ] şi [*acestei* -- θ] (sau numai unul din ele), incluse în subclasele II şi V, dar excluse din toate celelalte subclase cuprinse în tabloul 1, vor fi considerate contexte specifice în determinarea genului substantivelor admise de una din subclasele II şi V.

Vom conisdera de gen *masculin* orice substantiv care are o variantă admisă de contextul [*aceşti* -- θ]. Deoarece între subclasele I şi IV există o opoziție privativă în favoarea subclasei I, vom spune că substantivele care admit numai contextele comune celor două subclase reprezintă genul masculin *marcat* [+], iar substantivele care admit orice context al subclasei I reprezintă genul masculin *nemarcat* [—].

Vom considera de gen *feminin* orice substantiv care are o variantă admisă de contextul [*această* -- θ]. Deoarece între subclasele II şi V există o opoziție privativă în favoarea subclasei II, vom spune că substantivele care admit numai contextele comune celor două subclase reprezintă genul feminin *marcat* [+], iar substantivele care admit orice context al subclasei II reprezintă genul feminin *nemarcat* [—].

În subclasa III intră substantive care, la *singular*, sînt admise de contextele unui substantiv *masculin singular* şi care, la plural, sînt admise de contextele unui substantiv *feminin plural*. Aşadar, substantivele din subclasa III, în poziție de singular, se pot substitui cu substantive masculine (şi niciodată cu substantive feminine), iar, în poziție de plural, se pot substitui cu substantive feminine (şi niciodată cu substantive masculine), dar, niciodată, substantivele din subclasa III nu se pot substitui, *la cele*

litate de obiecte), pe de altă parte, în schema de la p. 307. Categoriile de substantive : concrete individuale, abstracte sau colective (substantive care desemnează, la singular, o pluralitate de ființe) şi nume de materie sau colective (substantive care desemnează, la singular, o pluralitate de obiecte), pot fi diferențiate două cîte două prin criterii contextuale (cf. schema de la p. 307).

două numere, nici cu substantive masculine și nici cu substantive feminine. Rezultă că genul substantivelor din subclasa III trebuie considerat un al treilea gen, distinct de masculin prin contextele de plural, iar de feminin, prin contextele de singular. Deci substantivele din subclasa III nu sînt nici masculine, nici feminine și nici de gen comun (masculine și feminine). În raport cu cele trei posibilități (*masculin*, *feminin*, *masculin* și *feminin*) substantivele din subclasa III sînt de gen *neutru*. În limba romînă, sînt de gen neutru substantive care reprezintă *suma parțială* dintre două genuri diferite (masculin și feminin), în sensul că aceste substantive sînt admise de două perechi de contexte *diferite ca număr și ca gen*.

Vom considera de gen *neutru* (cu sensul de „nici masculin, nici feminin, nici gen comun, adică masculin și feminin") orice substantiv admis la singular de contextul [*acest* -- θ], iar la plural de contextul [*aceste* -- θ].

7.1.1. Disputa cunoscută în problema existenței genului neutru romînesc își are originea în faptul că diferiți autori lucrează cu definiții diferite ale acestui gen.

Cei care admit existența neutrului romînesc consideră că este *suficient*, pentru a spune că un substantiv este de un gen diferit atît de masculin cît și de feminin, ca acest substantiv să se opună, la fiecare dintre cele două numere, *cel puțin unuia* dintre genurile masculin și feminin [16].

În schimb, cei care neagă existența neutrului romînesc consideră că, pentru a spune că un substantiv e de un gen diferit atît de masculin cît și de feminin, este *necesar* ca acest cuvînt să se opună, la fiecare dintre cele două numere sau cel puțin la unul din ele, atît masculinului cît și femininului [17].

Definițiile nu pot fi alese în mod arbitrar. Ele trebuie apreciate după capacitatea lor de a oglindi o anumită realitate, după capacitatea lor de a fi adecvate pentru descrierea obiectului supus analizei. Aceasta ne face să considerăm că cea de-a doua definiție a genului neutru (adică a genului care nu este nici masculin, nici feminin, nici de ambele genuri, masculin și feminin, este o definiție prea îngustă, deoarece nu se raportează la toate posibilitățile de realizare a unor opoziții între termeni diferiți, ci numai la posibilitățile de realizare a celor mai puternice opoziții. Prima definiție este mai cuprinzătoare, consideră ca diferență specifică un număr mai limitat de trăsături caracteristice. Aceasta nu înseamnă că ea consideră ca diferență specifică un număr insuficient de însușiri caracteristice, deoarece cu ajutorul ei putem deosebi un *gen* care nu este nici masculin, nici feminin, deci nici de ambele genuri, masculin și feminin.

---

[16] Vezi acad. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 345 ș.u.; acad. Al. Rosetti, *Contribuții la studiul neutrului în limba romînă*, în SCL XIV (1963), nr. 4, p. 435—436. (Vezi și studiile anterioare ale autorului despre genul neutru în romînă, citate acolo); Roman Jakobson, *On the rumanian neuter*, în CL III, (1958), p. 237—238; Em. Vasiliu, *Observații asupra categoriei genului în limba romînă*, în SCL XI (1960), nr. 3, p. 463—464. Vezi și analiza genului gramatical pe baza noțiunii de „lanț", dată de S. Marcus, *A synchronic analysis of the grammatical gender*, în „Revue de linguistique" VIII, 1963, nr. 1, p. 99—111.

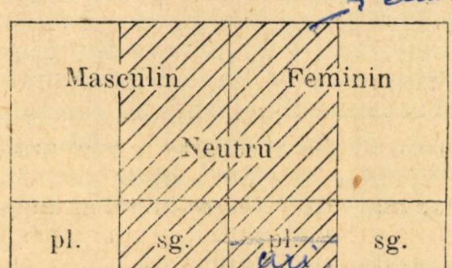
[17] Această idee apare în mod explicit la Vl. Hořejší, *Problema substantivelor așa-zise „neutre" în limba romînă în lumina legăturilor cu alte limbi*, în SCL VIII, 1957, nr. 4, p. 415—429.

Într-adevăr, această definiţie nu se dovedeşte prea largă în determinarea, în limba romînă, a unui gen opus masculinului, femininului sau unui gen comun, masculin şi feminin, atîta vreme cît, în limba romînă, o variantă poziţională a unuia şi aceluiaşi substantiv, admisă în contextul [*acest* --- θ], nu apare şi în contextul [*această* --- θ], iar o variantă a unuia şi aceluiaşi substantiv admisă de contextul [*aceste* ---θ] nu apare şi în contextul [*aceşti* --- θ].

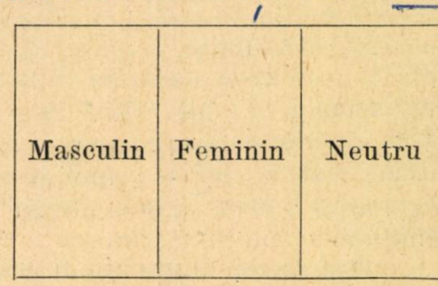
Este necesar să subliniem că nici unul din contextele considerate caracteristice pentru determinarea neutrului romînesc, luate în parte, nu este suficient pentru definirea acestui gen. E de ajuns să lipsească unul dintre cele două contexte, pentru ca genul neutru să nu mai poată fi determinat.

7.1.1.1. Analiza genurilor romîneşti după criterii contextuale demonstrează că neutrul romînesc se deosebeşte de neutrul din limba latină, prin faptul că neutrul romînesc are o entropie mai mare decît neutrul latinesc, poartă o cantitate de informaţie mai mare decît acesta din urmă. Într-adevăr, pentru determinarea fără ambiguitate a neutrului romînesc, sînt necesare două contexte, deoarece neutrul romînesc nu are un context de singular sau de plural specific, în timp ce, pentru determinarea fără ambiguitate a neutrului latinesc, este suficient un singur context, deoarece neutrul latinesc are cel puţin un context specific, care nu aparţine nici masculinului şi nici femininului.

În limba latină, care cunoaşte genul *neutru*, opoziţiile dintre masculin şi feminin, dintre masculin şi neutru, dintre feminin şi neutru sînt absolute, în timp ce, în limba romînă, opoziţia dintre masculin şi feminin este atenuată de existenţa neutrului :

Limba romînă

Limba latină

În limba romînă, neutrul se deosebeşte atît de masculin cît şi de feminin prin aceea că el are o entropie mai mare decît fiecare dintre cele două genuri din urmă. Într-adevăr, pentru determinarea fără ambiguitate a masculinului sau a femininului a fost suficient un singur context, pe cînd pentru determinarea fără ambiguitate a neutrului au fost necesare două contexte. Aceasta se datoreşte asemănării formale desăvîrşite a neutrelor la singular cu masculinele iar la plural cu femininele. Datorită structurii sale morfologice, neutrul romînesc este supus în permanenţă unor schimbări care se produc în două sensuri : asemănarea la singular

cu masculinele determină apariția unui plural nou masculin, iar asemănarea la plural cu femininele determină apariția unui singular nou feminin [18]. Romîna actuală cunoaște numeroase substantive cu forme duble de gen la singular [19]. În același sens, în limba textelor traduse din secolul al XVI-lea, sînt interesante numeroasele substantive derivate din participii trecute : sg. *adîncat* ,,adînc, abis, genune", pl. *adîncatele* ; sg. *înălțat* ,,ridicare", pl. *înălțatele* [20]. Aceste substantive au pluralul în *-e* și sînt deci neutre. Multe dintre ele cunosc și un singular în *-ă* : *făgăduit* și *făgăduită* ,,făgăduială" ; *încins* și *încinsă* ,,ardoare, foc" ; *jurat* și *jurată* ,,jurămînt" ; *lăcuit* și *lăcuită* ,,locuință, adăpost", *născut* și *născută* ,,naștere" etc. [21].

Singularul în *-ă* este o formă ulterioară, apărută sub influența analogică a substantivelor feminine cu singularul în *-ă*, care au, ca și neutrele în discuție, pluralul în *-e*. Așadar, la început, aceste substantive sînt neutre (la singular cu formă de masculin, iar la plural cu formă de feminin) ; ele și-au creat ulterior forma analogică de singular în *-ă*. Ținînd seamă de conținutul semantic al acestor substantive (exprimă ,,inanimatul") și pentru a evita eventualele confuzii de ordin morfologic, substantivele neutre derivate din participii trecute au înlocuit, mai tîrziu, pluralul în *-e* prin pluralul în *-uri*, desinență specifică genului neutru în limba romînă. Chiar în secolul al XVI-lea, pluralul în *-e* apare, la unele substantive derivate din participii, în raport de variație liberă cu pluralul în *-uri* : *așternute* (C Pr., 18/22) ; *așternuturiloru* (CC_2, 45/29) ; *ținutele* (PS, 147) ; *ținuture* (PO, 100/2,5).

7.1.1.2. Tot analiza contextuală a genurilor demonstrează că neutrul romînesc se deosebește, însă, și de genul *comun* de tipul celui din limba latină. În general, în gramaticile latinești, sînt considerate de *gen comun* substantive care reprezintă *suma* dintre două genuri diferite (de exemplu, masculin și feminin), în sensul că aceste substantive sînt admise de oricare dintre contextele fiecăruia dintre genurile a căror sumă o reprezintă. De exemplu, în limba latină au gen comun (masculin și feminin) substantivele numite *nomina communia* : *ciuis* ,,cetățean, cetățeană", *adolescens* ,,tînăr, tînără", *infans* ,,copil, copilă", *coniux* ,,soț, soție", *lepus* ,,iepure, iepuroaică", *anser* ,,gîscă, gîscan", *bos* ,,bou, vacă" *(boves aversi* și *boves actae)* etc.

Deosebirea dintre genul neutru romînesc și genul comun de tipul celui descris din limba latină constă în faptul că, în timp ce genul comun acoperă în întregime zonele de număr a cel puțin două genuri diferite, genul neutru romînesc acoperă zone diferite ca număr a două genuri diferite.

În limba romînă, opoziția dintre substantivele masculine și cele feminine este atenuată de existența neutrului, categoria ,,inanimatului",

---

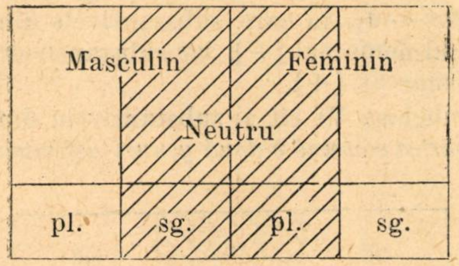
[18] Vezi și acad. Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, 1956, p. 275.

[19] *Ibidem*, p. 275—276.

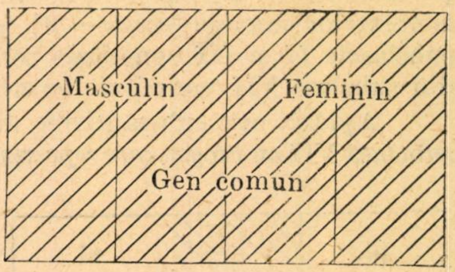
[20] Vezi nenumărate exemple la Ov. Densusianu, *Istoria limbii romîne*, București, 1961, vol. II, p. 188—194.

[21] Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 188—194.

opusă masculinului, dar şi femininului, clase ale categoriei „animatului"; în limba latină, opoziţia dintre substantivele masculine şi cele feminine este atenuată tocmai de existenţa genului comun de tipul lui *ciuis*, care constituie suma dintre masculin şi feminin :

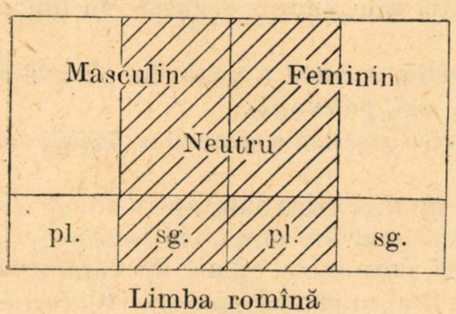
Limba romînă

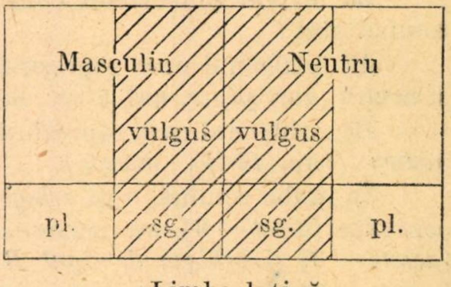
Limba latină

În limba latină există posibilitatea ca un susbstantiv să fie admis în zone identice de număr a cel puţin două genuri diferite. De exemplu, subst. *vulgus* „norod" este de genul neutru (ca şi *virus* „venin", *pelagus* „mare") şi nu are plural. *Vulgus* este considerat, uneori, de genul masculin (din cauza terminaţiei *-us*), creîndu-i-se ulterior, pentru genul neutru, şi forma *vulgum*.

Genul lui *vulgus* (masculin şi neutru) este diferit, ca structură, de genul neutru romînesc. Într-adevăr, genul lui *vulgus* reprezintă *partea comună de număr* a două genuri distincte, pe cînd genul neutru romînesc reprezintă partea diferită de număr a două genuri distincte :

Limba romînă

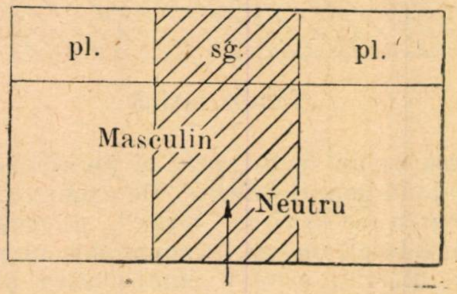
Limba latină

Compararea genurilor din limba romînă cu genurile din limba latină arată necesitatea considerării, în determinarea genului neutru romînesc, atît a contextelor de singular, cît şi a celor de plural, pentru a avea un criteriu exact de evaluare a opoziţiei dintre genuri.

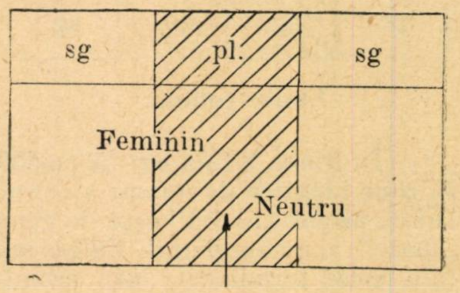
7.1.2. În tabloul 1, între subclasele I şi IV sau între subclasele III şi VI există o relaţie de incluziune sau o opoziţie privativă în favoarea

subclaselor II şi III. Deci între substantivele din subclasa VI şi substantivele din subclasa I sau subclasa III există o corelaţie pe baza contextelor comune [*acest* --- θ], [*acestui* --- θ], în care substantivele din subclasele I şi III constituie termenul nemarcat [—], iar substantivele din subclasa VI constituie termenul marcat [+]. Între substantivele din subclasa VII şi substantivele din subclasa II sau subclasa III există o corelaţie pe baza contextelor comune [*aceste* --- θ], [*acestor* --- θ], în care substantivele din subclasele II şi III constituie termenul nemarcat [—], iar substantivele din subclasa VII constituie termenul marcat [+].

Aşadar, atît substantivele din subclasa VI cît şi substantivele din subclasa VII au un *gen care reprezintă partea comună a două genuri diferite* :

Genul substantivelor din subclasa VI

Genul substantivelor din subclasa VII

Genul care reprezintă partea comună a două genuri diferite va fi numit *arhigen* [22].

La nivelul contextelor considerate, arhigenurile realizate în limba romînă sînt :

A) Arhigenul care reprezintă partea *comună* a genurilor *masculin* şi *neutru* (*aur*, *piper*, *unt*, *sînge*, *mărar*, *mei*, *pătrunjel*).

B) Arhigenul care reprezintă partea *comună* a genurilor *feminin* şi *neutru* (*icre*, *tărîțe*, *moaşte*).

În limba romînă, este *arhigen de tipul A* orice substantiv admis de contextul [*acest* --- θ], dar neadmis de nici unul din contextele [*aceşti* --- θ], [*aceste* --- θ] şi *arhigen de tipul B* orice substantiv admis de contextul [*aceste* --- θ], dar neadmis de nici unul din contextele [*acest* --- θ], [*această* --- θ].

7.1.2.1. În raport cu contextele din tabloul 1, orice substantiv din limba romînă poate fi cuprins în unul din următoarele genuri : *masculin*, *feminin*, *neutru* sau în unul din arhigenurile ***A*** şi *B*.

[22] *Arhigenul* fiind analogul *arhifonemului*. Pentru acesta din urmă, vezi A. Martinet, *La description phonologique avec application au parler franco-provençal d'Hauteville* (Savoie), 1956, p. 42.

Pe baza contextelor după care au fost detectate cele *trei genuri* şi cele *două arhigenuri*, sistemul categoriei genului în limba romînă poate fi caracterizat astfel :

<table>
<tr><th>Plural</th><th>Singular</th><th>Plural</th><th>Singular</th></tr>
<tr><td>Masculin
[+]</td><td>Arhigen A
[+]</td><td>Arhigen B
[+]</td><td>Feminin
[+]</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">Neutru
[−]</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Masculin
[−]</td><td colspan="2">Feminin
[−]</td></tr>
</table>

Un gen sau un arhigen înscris la partea superioară a tabloului este *marcat* [+] faţă de orice gen înscris la partea inferioară sau mijlocie a tabloului şi cu care are cel puţin o coloană comună.

8. IERARHIA GENURILOR MASCULIN, FEMININ ŞI NEUTRU

8.1. Pentru a stabili ierarhia genurilor masculin, feminin şi neutru este necesar să continuăm analiza contextuală a acestor genuri, avînd în vedere şi alte nivele de gramaticalitate. În lucrarea de faţă vom limita analiza genurilor numai la contextele care ne permit organizarea ierarhică a genurilor masculin, feminin şi neutru. Deci nu vom lua în consideraţie contextele relevante pentru categoriile de gen care pot apărea în interiorul masculinului şi femininului.

În scopul propus vom considera contextele relevante pentru substantive de un anumit gen, substantive care, în poziţia dată, pot intra în relaţie cu substantive de genuri diferite. Deci vom analiza genurile masculin, feminin şi neutru în contexte de tipul [*sînt însorite*] şi [*sînt însoriţi*] [23], deoarece aceste contexte satisfac următoarele două condiţii : a) sînt contexte relevante pentru substantive de un anumit gen şi b), în acelaşi timp, ele prezintă o extensiune suficient de largă ca să admită şi substative de genuri diferite.

De exemplu, contextul [*sînt însorite*] este relevant pentru substantive de gen feminin sau de gen neutru [24], deoarece contextul respectiv admite un singur substantiv, numai dacă substantivul respectiv este de gen feminin sau de gen neutru : [*casele sînt însorite*], [*gardurile sînt însorite*]. De aceea, în acelaşi context este posibilă numai apariţia unui grup de

[23] Contexte formate dintr-un verb copulativ la persoana a III-a plural + adjectiv feminin — neutru plural sau adjectiv masculin plural.

[24] În această poziţie, opoziţia dintre feminin şi neutru este neutralizată.

două substantive, dintre care cel puțin unul trebuie să fie un gen pentru care contextul respectiv este caracteristic (feminin sau neutru), astfel încît să putem considera corect noul context obținut.

Însă, trebuie precizat că, în unele situații în care un substantiv feminin se combină cu un substantiv masculin (gen pentru care contextul respectiv este caracteristic), se stabilește și o anumită relație de ordine între cele două substantive, pentru ca grupul să fie admis de contextul considerat. Substantivele masculine, admise într-un context cu adjectiv feminin-neutru plural, sînt totdeauna nume de lucruri. Această situație arată că, în limba romînă, la un anumit nivel de gramaticalitate, genul masculin gramatical al substantivelor inanimate este dominat de genul neutru : substantivele masculine nume de obiecte pot fi clasate printre substantive neutre [25].

Am putea explica acest fenomen prin tendința de a pune în acord forma și conținutul, adică de marcare a distincției dintre „animat" și „inanimat" [26].

8.1.1. Dintre grupurile de două substantive admise de unul din contextele de tipul [*sînt însorite*], [*sînt însoriți*] nu prezintă interes pentru discuția noastră următoarele grupuri :

A. Grupurile alcătuite din două substantive (unul feminin sau neutru, altul masculin), dintre care unul este la singular, altul la plural, deoarece în această situație, în general, pluralul domină singularul : genul substantivului care este la plural impune și genul adjectivului din contextul considerat :

[*peretele și casele sînt însorite*]
[*casele și peretele sînt însorite*]
[*casa și pereții sînt însoriți*] [27]

B. Grupurile alcătuite din două substantive (unul feminin sau neutru, altul masculin), amîndouă la plural, deoarece în această situație, în general, genul substantivului care este mai apropiat de adjectiv impune și genul adjectivului din contextul considerat :

[*pereții și casele sînt însorite*]
[*casele și pereții sînt însoriți*]

C. Pentru contextele de tipul [*sînt însorite*], grupurile alcătuite din două substantive, ambele la genul feminin sau la genul neutru (indiferent de numărul la care apar) ori unul neutru, altul feminin (indiferent de numărul la care apar), deoarece contextele respective sînt contexte specifice ale acestor genuri.

[25] Vezi în acest sens și acad. Al. Graur, *op. cit.*, p. 350—352.

[26] Pentru întreaga discuție privind acțiunea tendinței la motivare în crearea categoriei neutrului în limba romînă și în alte limbi indo-europene, vezi acad. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 434—437.

[27] Atunci cînd grupul este format din substantiv masculin plural + substantiv feminin singular, adjectivul rămîne de gen feminin : *pereții și casa sînt însorite*.

D. Pentru contextele de tipul [*sînt însoriți*], grupurile alcătuite din două substantive, amîndouă la genul masculin (indiferent de numărul la care apar), deoarece contextul respectiv este specific pentru masculin.

8.1.2. Contextele de tipul [*sînt însorite*] sînt caracteristice pentru a stabili ierarhia genurilor gramaticale ale substantivelor inanimate deoarece, așa cum am spus mai sus, substantivele masculine, admise de aceste contexte, sînt totdeauna inanimate.

Grupurile de substantive, admise în contexte de tipul [*sînt însorite*] prin care putem caracteriza genurile din punctul de vedere al extensiunii lor, sînt următoarele [28] :

Sm sg + Sf sg : [*peretele și poarta sînt însorite*]
Sf sg + Sm sg : [*poarta și peretele sînt însorite*]
Sm sg + Sn sg : [*peretele și gardul sînt îmsorite*]
Sn sg + Sm sg : [*gardul și peretele sînt însorite*]
Sm sg + Sf sg : [*pereții și poarta sînt însorite*]

În raport cu contextele de tipul [*sînt însorite*], femininul și neutrul sînt termenii marcați [+], deoarece se combină cu masculinul substantivelor inanimate într-un context caracteristic femininului și neutrului, pe cînd genul masculin al substantivelor inanimate este termenul nemarcat [—], deoarece apare într-un context caracteristic femininului și neutrului.

8.1.3. Contextele de tipul [*sînt veseli*] sînt caracteristice pentru a stabili ierarhia genurilor gramaticale ale substantivelor animate, pentru care există concordanță între gen și sex (adică între genul gramatical și genul natural) :

Sf sg + Sm sg : [*fata și băiatul sînt veseli*]
Sm sg + Sf sg : [*băiatul și fata sînt veseli*]

În raport cu contextele de tipul [*sînt însoriți*], masculinul este termenul marcat [+], deoarece se combină cu femininul într-un context caracteristic masculinului, pe cînd femininul este termenul nemarcat [—], deoarece apare într-un context caracteristic masculinului. Neutrul este termenul indiferent sau termenul *zero* (θ).

8.2. În raport cu contextele din 8.1.2. și cu cele din 8.1.3., sistemul categoriei de gen în limba romînă poate fi reprezentat în următoarea schemă :

Substantive / Gen	*animate* la care există posibilitatea distingerii genului natural și la care există concordanță între gen și sex	*inanimate*
M	+	—
F	—	+
N	θ	+

[28] Sm sg = substantiv masculin singular ; Sf sg = substantiv feminin singular ; Sn sg = substantiv neutru singular ; Sm pl = substantiv masculin plural.

Sistemul reflectă constituirea şi funcţionarea neutrului în limba romînă ca gen „al inanimatului" [29]. Acest gen reintroduce, în sistemul opoziţiilor de gen din limba romînă, distincţia dintre „animat" şi „inanimat". Într-adevăr, în relaţia masculin-feminin (animate şi inanimate) şi neutru (inanimate), acesta din urmă reprezintă seria marcată, în raport cu masculinul şi femininul, care reprezintă categoria nemarcată ; pe coloana care reprezintă animatul şi cu deosebire „sexuatul", neutrul este termenul *zero* (θ). Deci neutrul romînesc exclude „animatul" [30] şi cu deosebire „sexuatul".

Funcţionarea neutrului, în structura limbii, ca gen al inanimatelor, explică şi posibilitatea ca un arhigen de tip *A* să se realizeze, la un anumit nivel de gramaticalitate, ca gen neutru. Se spune [*untul şi laptele sînt proaspete*], dar niciodată nu se spune [*untul şi laptele sînt proaspeţi*].

8.3. Existenţa unor fraze reperate de tipul [*podul şi gardul sînt însorite*], [*scaunul şi tabloul sînt pictate*] arată că neutrul romînesc nu poate fi conceput ca o simplă alăturare a două paradigme, una masculină şi alta feminină. Într-adevăr, dacă ar fi aşa, am putea spune şi [*scaunul şi tabloul sînt pictaţi*], deoarece adjectivul ar primi marca de masculin plural, pentru a se acorda cu o pluralitate de substantive masculine la singular *(scaunul* şi *tabloul)*. Faptul că grupul *scaunul şi tabloul* este admis de un context de tipul [- *sînt pictate*] şi nu de un context de tipul [- *sînt pictaţi*], dovedeşte că neutrul romînesc reprezintă un gen care se opune masculinului, nu se confundă cu el.

Neutrul nu poate fi confundat nici cu femininul, atîta vreme cît un substantiv neutru singular are un context specific, diferit de contextul unui substantiv feminin singular. De exemplu, fiecare dintre cuplurile *gardul şi podul* sau *casa şi strada* este admis în contextul [- *sînt însorite*], însă fiecare substantiv din cuplul *podul şi gardul* este admis de contextul [- *este însorit*], pe cînd fiecare substantiv din cuplul *casa şi strada* este admis de contextul [- *este însorită*].

Aprilie 1963.

---

[29] Numit, pe drept, de către unii cercetători, genul inanimat (sau al lucrurilor). Cf. G. Ivănescu, *Soarta neutrului latin clasic în latina populară şi în limbile romanice*, în SCL VIII, 1957, nr. 3, p. 301.

[30] Vezi şi acad. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 433.

CU PRIVIRE LA REPARTIȚIA GRAIURILOR DACOROMÎNE

Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi

DE

ION GHEȚIE

Institutul de lingvistică al Academiei R. P. R., București, Calea Victoriei, 194

1. După o opinie împărtășită astăzi de numeroși lingviști romîni, dialectul dacoromîn se împarte în cinci subdialecte : muntean sau sudic, moldovean sau estic, bănățean sau sud-vestic, crișean sau nord-vestic și maramureșean sau nordic. Stabilită în liniile sale mari de lingviștii din școala dialectologică de la Cluj, repartiția dacoromînei în cinci subunități dialectale are origini mai îndepărtate. Într-un articol publicat în *Convorbiri literare* din 1908 și apoi în prefața la atlasul lingvistic apărut anul următor, G. Weigand examina structura dialectală a dacoromînei. Pe baza unui material lingvistic destul de bogat, el stabilea existența a trei mari grupări dialectale : subdialectul muntean, subdialectul moldovean și subdialectul bănățean. După lingvistul german, Transilvania nu avea un subdialect propriu ; teritoriul de peste munți se fărîmița într-o serie de graiuri locale, dintre care unele mergeau cu Muntenia, altele cu Moldova, iar altele cu Banatul. Totodată, Weigand observa că graiurile vorbite pe Crișuri și, îndeosebi, cele vorbite în Maramureș prezentau unele particularități care erau în măsură să le confere o anumită individualitate în raport cu graiurile învecinate. Ele nu se delimitau totuși cu suficientă precizie, pentru a fi trecute pe aceeași treaptă ierarhică cu cele trei subdialecte mai sus amintite [1].

Cîteva decenii mai tîrziu, într-un articol publicat în *Transilvania* și apoi într-o importantă contribuție consacrată repartiției graiurilor dacoromîne, acad. E. Petrovici a susținut existența unui al patrulea subdialect, cel nord-vestic sau crișean [2]. Graiurile vorbite în regiunea Crișurilor, a

---

[1] G. Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909, Introducere, coloanele 9—11 ; la aceleași concluzii ajunsese lingvistul german și în articolul *Despre dialectele romînești*, publicat în ,,Convorbiri literare" XLII, 1908, nr. 4 p. 441—448.

[2] E. Petrovici, *Graiul romînesc de pe Crișuri și Someș*, în ,,Transilvania" 72, 1941, nr. 8, p. 551—558 ; idem, *Repartiția graiurilor dacoromîne pe baza Atlasului lingvistic romîn*, în LR III, 1954, nr. 5, p. 5—17.

Bereteului și a Someșului, arăta autorul, se individualizează într-o măsură suficient de mare pe plan fonetic și lexical, pentru ca să se poată vorbi nu de trei, ci de patru subdialecte dacoromîne. În privința graiului din Maramureș, acad. E. Petrovici manifesta unele rezerve : „cred că pe baza materialului „Atlasului ligvistic romîn" putem împărți dialectul dacoromîn în patru (sau cinci) subdialecte : cel muntean, cel moldovean, cel bănățean și cel crișean (și poate și cel maramureșean)" [3]. Nu peste mult timp R. Todoran găsea astfel de rezerve neîntemeiate și ajungea la concluzia că „Maramureșul prezintă o arie dialectală independentă și, ca atare, putem vorbi cu certitudine de un subdialect maramureșean, cel de al cincilea subdialect dacoromîn" [4]. Afirmată pentru întîia oară în termeni categorici de către R. Todoran, repartiția dacoromînei în cinci mari subunități teritoriale a fost acceptată ulterior de către I. Pătruț [5] și, recent, de I. Coteanu, în *Elemente de dialectologie a limbii romîne* [6].

După cum rezultă din cele de mai sus, o notă comună reunește o parte din lucrările consacrate problemei care ne interesează. Acceptînd concluziile emise în lucrările anterioare, cercetătorii au căutat ca prin contribuții personale să ridice un grai sau altul la rangul de subdialect. S-a urmărit, așadar, înainte de toate, să se identifice noi subdialecte dacoromîne și, în mult mai mică măsură, să se examineze critic rezultatele la care ajunseseră cercetătorii precedenți. Trei la Weigand, subdialectele au ajuns astăzi în număr de cinci și e locul să arătăm aici că în ultima vreme s-a pus în discuție, fie și tangențial și cu unele rezerve, existența unui al șaselea subdialect, cel oltean. Elaborată în etape diferite și de cercetători diferiți, lucrînd cu metode, pînă la un punct, deosebite și preocupați, în mică măsură, să privească lucrările anterioare în lumina examenului critic, repartiția dacoromînei în cinci subdialecte prezintă numeroase puncte discutabile, care-i pun sub semnul întrebării justețea și valabilitatea. În stadiul în care se află astăzi problema, o reluare a discuției privitoare la repartiția dialectală a dacoromînei ni se pare nu numai oportună, ci și necesară. Vom examina, de aceea, în rîndurile următoare, o serie de chestiuni cu caracter teoretic legate de problema ce ne interesează, pentru ca în lumina lor să cercetăm critic, în ultima parte a lucrării, cîteva dintre opiniile puse în circulație pînă astăzi.

2. Cel dintîi punct asupra căruia ne vom opri este acela al criteriilor după care urmează să stabilim în cîte subunități teritoriale se împarte o limbă. Indicarea unor criterii unitare și coerente ni se pare cu atît ma necesară, cu cît pînă în prezent această problemă a fost pusă în trecere,

---

[3] *Repartiția graiurilor...*, p. 17.

[4] *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromîne*, în LR V, 1956, nr. 2, p. 50.

[5] *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în „Romanoslavica" I, 1958, p. 31, 34—35.

[6] Cu anumite rezerve în ceea ce privește subdialectul maramureșean, căruia i se spune grai, dar care este descris alături de celelalte subdialecte, dovadă că autorul îl consideră mai individualizat decît toate celelalte graiuri dacoromîne (*Elemente de dialectologie a limbii romîne*, București, 1961, p. 73, 111—113).

iar fixarea structurii dialectale a dacoromînei s-a făcut fără o prealabilă precizare a datelor teoretice și, îndeosebi, metodice ale problemei [7].

Faptul nu este întîmplător și el se datorește, înainte de toate, dificultăților de tot felul care stau în calea unei asemenea încercări.

Sînt cunoscute discuțiile purtate în lingvistica romanică în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea cu privire la limitele dialectale și, implicit, cu privire la delimitarea și clasificarea dialectelor. Opunîndu-se opiniei curente, susținute printre alții de Ascoli, că dialectele ar avea granițe riguros delimitabile, Paul Meyer a arătat cel dintîi, în 1875, că între dialecte granițele sînt fluctuante și că, prin urmare, stabilirea unor limite riguroase este cu neputință de făcut [8]. După părerea lui Meyer (la care au aderat savanți ca G. Paris, Rousselot, Gilliéron, Meyer-Lübke și alții), nu trebuie să vorbim despre dialecte, specii mai degrabă artificiale decît naturale, ci despre fapte lingvistice particulare, avînd fiecare expansiunea sa proprie în spațiu și intrînd în diverse combinații unele cu altele. Nu e greu de observat că, aducînd noi și prețioase date în clarificarea problemei, Paul Meyer exagera caracterul neomogen, instabil al dialectelor. Negînd existența obiectivă a dialectelor, delimitarea și clasificarea lor devenea o operație inutilă. G. Paris afirmă deschis acest lucru : ,,Tout le travail qu'on a dépensé à constituer, dans l'ensemble des parlers de France, des dialectes et ce qu'on appelle des ,,sous-dialectes" est un travail à peu près complètement perdu" [9].

Geografia lingvistică, întemeiată de J. Gilliéron, a dat o soluție definitivă problemei dialectelor și a granițelor dialectale [10]. Atlasul lingvistic francez și apoi celelalte atlase lingvistice alcătuite după modelul acestuia au dovedit pînă la evidență că dialectele nu au granițe precise, dar că în diferite regiuni ale unui teritoriu lingvistic liniile de izoglosă se grupează delimitînd un număr oarecare de subdiviziuni ale limbii respec-

---

[7] Există totuși lucrări în care se discută unele probleme de metodă a cercetării. Vezi R. Todoran, *loc. cit.*, 38—40, I. Coteanu, *op. cit.*, p. 66 și urm. Nici în literatura străină de specialitate, problema criteriilor de repartizare a graiurilor unei limbi nu s-a bucurat de prea multă atenție (vezi F. Brunot, *Histoire de la langue française des origines à nos jours*. Vol. I, ed. III, Paris, 1924, p. 310 : « un essai de classification rigoureuse et complète des parlers modernes en dialectes et sous-dialectes n'a jamais, que je sache, été tenté, du moins pour l'ensemble »). Date sumare se găsesc la L. Lamouche, *Note sur la classification des dialectes de la langue d'oc*, în « Revue de linguistique romane », 1900, p. 351—352, A. Dauzat, *Les patois*, Paris, 1943, p. 136—137 (cap. *Principes de classification*), G. Bertoni, *Profilo linguistico d'Italia*, Modena, 1940, p. 43 (lucrarea lui F. Schürr, *La classificazione dei dialetti italiani*, Leipzig, 1938, unde se fac considerații generale asupra problemei clasificării dialectelor, nu ne-a fost accesibilă în cursul cercetării). Mai pe larg a fost dezbătută problema în lingvistica maghiară ; vezi Deme László, *A magyar nyelvjárások néhány kérdése*, Budapest, 1953, p. 14—22, Gálffy Mózes, *Problema delimitării dialectelor și graiurilor limbii maghiare*, în SCL XIII, 1962, nr. 1, p. 69—72.

[8] Paul Meyer, recenzie la G. I. Ascoli, *Schizzi franco-provenzali*, în ,,Romania" IV, 1875, p. 293—296.

[9] G. Paris, *Les parlers de France* (studiu scris în 1888), în *Mélanges linguistiques* publiés par Mario Rogues, Paris, 1908, p. 435.

[10] Vezi Al. Rosetti, *Jules Gilliéron și geografia lingvistică*, Iași, 1929, p. 9 (extras din ,,Viața romînească").

tive [11]. În felul acesta, problema criteriilor de delimitare și clasificare a dialectelor unei limbi, abandonată pentru un interval de timp, a devenit din nou actuală [12].

Dacă existența dialectelor și a subdiviziunilor acestora (subdialecte, graiuri) este astăzi, în general, admisă, sîntem încă departe de a avea definiții unanim acceptate pentru noțiunile de limbă, dialect, grai, și aceasta mai ales dacă ne referim la situația, pînă la un punct particulară, a limbii romîne. Discuțiile purtate în ultimii ani în lingvistica romînească au subliniat încă o dată faptul acesta. Prin limba romînă se înțelege, de obicei, idiomul romanic vorbit în partea sud-estică a Europei și alcătuit din dialectele dacoromîn, aromîn, meglenoromîn și istroromîn. În exprimarea curentă, termenii „limbă romînă" și „dialect dacoromîn" devin însă sinonimi; limba romînă este în cazul acesta idiomul vorbit în zilele noastre pe teritoriul Romîniei. E cunoscut apoi faptul că aromîna, dacoromîna, meglenoromîna și istroromîna sînt considerate de unii lingviști romîni dialecte ale limbii romîne, iar de alții limbi independente. Pentru a desemna cele mai mari ramificații teritoriale ale dacoromînei se folosesc deopotrivă termenii de dialect, subdialect, grai. Ultimul dintre aceștia a cunoscut în anii din urmă întrebuințări dintre cele mai variate. De exemplu, pentru mulți cercetători, în teritoriul dintre Carpații meridionali și Dunăre se vorbește *graiul muntean*; numind aceeași realitate lingvistică, alți cercetători folosesc termenul de *graiuri muntenești*, ceea ce înseamnă că, de data aceasta, prin grai se înțelege o unitate teritorială mai restrînsă, pentru care unii lingviști au propus termenul de *subgrai*. Tot grai se spune în mod curent vorbirii dintr-un anumit sat. După cum se vede, confuzia terminologică e deplină.

Dintre termenii denumind cele mai mari diviziuni teritoriale ale Dacoromaniei, am preferat pe acela de subdialect, deoarece este acceptat de un număr din ce în ce mai mare de cercetători și are cele mai mari șanse de a se impune (el subliniază de asemenea faptul că dacoromîna este un dialect, și nu o limbă aparte). Ar putea să pară neobișnuit că, examinînd pe plan teoretic problema împărțirii limbilor în dialecte, subdialecte și graiuri, dăm exemple concrete referindu-ne la modul în care se stabilesc subdialectele unui dialect (și nu dialectele unei limbi). Contradicția este însă aparentă. În realitate, din punctul nostru de vedere, terminologia e convențională, întrucît ceea ce ne interesează pe noi este să izolăm cele

[11] Vezi E. Petrovici, *Repartiția graiurilor...*, p. 7—8.

[12] Din bogata literatură privitoare la problema limitelor dialectale, cităm, afară de lucrările amintite mai sus, ale lui P. Meyer și G. Paris, următoarele studii: H. Schuchardt, *Über die Klassifikation der romanischen Mundarten*, Graz, 1900 (lecție din 1870; vezi și *Hugo Schuchardt-Brevier*, Halle, 1922, p. 144—166), G. I. Ascoli, *P. Meyer e il franco-provenzale*, în AGI II, p. 385—395; P. Rousselot (abatele), *Les modifications phonétiques du langage dans le parler d'une famille de Cellefrouin*, Paris, 1892; L. Gauchat, *Gibt es Mundartgrenzen?*, în „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen CXI, 1903, p. 365 și urm.; Ch. Bruneau, *La limite des dialectes wallon, champenois et lorrain en Ardenne*, Paris, 1913; G. Millardet, *Linguistique et dialectologie romanes. Problèmes et méthodes*, Paris — Montpellier, 1923, p. 471—488 (cu referințe bibliografice); F. Brunot, *op. cit.*, p. 296—304 (cap. *Les dialectes de l'ancien français*; expunere succintă a problemei); A. Dauzat, *op. cit.*, p.70—71, 72—80.

mai mari diviziuni ale unui idiom vorbit pe un anumit teritoriu, indiferent de faptul că numim aceste diviziuni dialecte sau subdialecte. Tocmai de aceea, metodele preconizate în lucrarea de față se aplică la fel de bine cînd stabilim structura dialectală a unei limbi sau a unui dialect.

Din toate acestea rezultă, indirect, și modul cum definim dialectul, subdialectul și graiul. Înțelegem prin dialecte cele mai mari ramificații teritoriale ale unei limbi, care se caracterizează printr-un număr de trăsături specifice și se subordonează direct limbii. Schimbînd termenii, definiția este valabilă atît subdialectului, cît și graiului. Subdialectele sînt cele mai mari ramificații teritoriale ale unui dialect, căruia i se subordonează direct, iar graiurile sînt ramificații teritoriale inferioare subdialectelor, subordonate acestora [13].

3. Dacă avem în vedere definițiile date dialectului și subdialectului, înseamnă că, pentru a stabili care sînt subunitățile teritoriale ale unei limbi, avem, în principiu, două căi de urmat:

1) A hotărî care sînt cele mai mari subdiviziuni ale limbii, adică dialectele, și a afla apoi, pe baza unor criterii asemănătoare, ramificațiile teritoriale mai mărunte ale acestora (subdialecte, graiuri). Calea aceasta de cercetare (de la general la particular) are avantajul că se întemeiază, teoretic, pe principii logice. Într-adevăr, a stabili structura dialectală a unei limbi înseamnă a găsi, pe baza unor criterii unitare și constante, numărul noțiunilor speță în care noțiunea gen se divide. *Trebuie stabilite, așadar, un număr de fenomene lingvistice (fonetice, morfologice, lexicale), care să prezinte în mod consecvent tratamente (variante) deosebite în aceleași arii ale unui teritoriu lingvistic.* Cartografiind aceste fenomene de limbă pe hărți sintetice, totalizatoare, am obține o serie constantă de subunități teritoriale, aceleași în cazul fiecărui fenomen în parte, prezentînd trăsături specifice care le-ar opune constant pe una alteia, în limitele unora și acelorași fapte de limbă. O dată stabilită configurația dialectelor limbii, ar urma ca pe baza unor criterii asemănătoare să determinăm numărul subdialectelor în care fiecare dialect se divide (și apoi pe al graiurilor care alcătuiesc fiecare dialect).

Realitatea reflectată de atlasele lingvistice ne arată însă că un asemenea criteriu de stabilire a structurii dialectale a unei limbi este, dacă nu inoperant, în orice caz greu de pus în aplicare (observația privește mai ales limbile profund diversificate teritorial, divizate în multe dialecte). Izoglosele, izofonele și izomorfele străbat teritoriul unei țări în toate direcțiile, se întretaie, se separă și se reîntîlnesc într-un păinjeniș ale cărui fire se deapănă fără o ordine aparentă. Faptul acesta conferă o asemenea diversitate aspectului dialectal al unei limbi, încît pare (și adesea este) cu neputință să găsim mai multe fenomene lingvistice (ne gîndim îndeosebi la cele fonetice și morfologice), pe temeiul cărora un teritoriu să prezinte, *de fiecare dată, același tablou dialectal* [14].

---

[13] Vezi I. Coteanu, *op. cit.*, p. 58—61, Al. Graur, *Probleme de lingvistică generală*. Variantă nouă, București, 1960, p. 306.

[14] În cunoscuta lucrare *Étude sur la limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl*, Paris, 1876, Ch. de Tourtoulon și O. Bringuier au luat drept bază a delimitării un număr de mai multe particularități fonetice și morfologice. Nu trebuie însă să uităm că cei doi cerce-

O altă obiecție se ridică în fața metodei de cercetare preconizate mai sus. După ce criterii anume urmează să acceptăm un număr de fenomene lingvistice, considerate apte a servi drept bază a delimitării, și să respingem altele la fel de importante și, poate, mai numeroase decît cele dintîi? Este evident pentru oricine cunoaște diversitatea aspectului dialectal al unei limbi că, chiar în cazul cînd am găsi patru-cinci fapte de limbă a căror repartiție geografică să concorde, numărul fenomenelor divergente va fi mult mai mare. Ce valoare ar mai avea criteriul în discuție dacă două dialecte, delimitate pe baza lui, ar prezenta patru sau cinci particularități distinctive, iar, alături de ele, alte patru sau cinci (dacă nu mai multe), care le-ar identifica unul cu celălalt?

Adoptînd calea aceasta de investigație, cercetătorul este apoi obligat să justifice pentru ce a ales anumite fenomene și le-a respins pe celelalte (socotind că ambele categorii de fapte sînt la fel de importante). Și, cu siguranță, cercetătorul n-ar putea da altă explicație a atitudinii sale decît aceea că a procedat așa, deoarece primele fenomene confirmă repartiția dialectală propusă de el, pe cînd celelalte o infirmă. Dar o asemenea poziție presupune o idee preconcepută asupra structurii dialectale a limbii în discuție, idee care nu reiese din demonstrație, ci se impune în mod forțat acesteia, ceea ce buna metodă științifică respinge [15].

2) A doua metodă de stabilire a structurii dialectale a unei limbi presupune un sens diametral opus al investigației. În loc de a stabili cele mai mari subunități locale ale unei limbi, trebuie să începem, dimpotrivă, cu cele mai mici, adică cu graiurile. Precizîndu-le configurația, urmează să vedem cum ele se reunesc în subdialecte, subdialectele în dialecte, iar acestea, la rîndul lor, în limbi. Calea aceasta este la fel de motivată pe plan logic ca și cea dintîi, avînd asupra aceleia avantajul de a conduce mai greu la arbitrar. Ceea ce nu înseamnă că în aplicarea ei nu întîmpinăm greutăți la fel de mari.

Într-adevăr, ne putem întreba de la început : pe ce bază vor fi delimitate graiurile? Urmînd sensului cercetării (care este acela de la particular la general), înseamnă, teoretic cel puțin, a porni de la rostirile individuale și a observa felul cum ele se reunesc în grupări din ce în ce mai mari (vorbirea dintr-un sat, dintr-un grup de sate, dintr-o regiune mai întinsă etc.). Simpla enunțare a problemei e în stare să arate că, practic, metoda nu poate duce la rezultate apreciabile. Lăsînd la o parte rostirile individuale (deși de la ele ar trebui să plecăm), am avea nevoie pentru a porni investigația de cîteva mii de monografii consacrate vorbirii din toate așezările omenești de pe un teritoriu lingvistic oarecare [16]. În absența lor, lingvistul este obligat să accepte graiurile „tradiționale" drept punct de plecare (de ex. graiul din Hațeg, din Țara Oltului, din Bihor, din Munții Apuseni, al muntenilor și pădurenilor etc.). Pornită astfel, cercetarea va sfîrși cu

tători încercau să delimiteze nu dialectele unei limbi, ci două limbi deosebite ; cf. și G. Rohlfs, *Estudios sobre geografía lingüística de Italia*, Granada, 1952, p. 38 (și harta nr. VII, anexată la sfîrșitul volumului), unde se stabilește frontiera lingvistică dintre provensală și italiană pe baza a 11 particularități de limbă.

[15] Vezi P. Meyer, *loc. cit.*, p. 294—295.

[16] Cf. G. Paris, *Les parlers de France*, p. 440.

siguranță printr-un eșec. Chiar dacă asemenea ramificări teritoriale există în conștiința vorbitorilor și nu se datoresc interpretărilor, mai mult sau mai puțin subiective, ale unor lingviști, ele nu rezistă examenului critic (ceea ce se cheamă graiul din Bihor poate fi un subdialect, în timp ce ,,dialectul'' muntenilor și pădurenilor se vorbește pe un teritoriu restrîns, avînd un caracter local). Ar fi de pomenit aici și cazul subdialectului ardelean, a cărui existență, de nimeni contestată înaintea lui Weigand, a fost negată de acesta ; astăzi, opinia lingvistului german este împărtășită de unanimitatea cercetătorilor romîni.

Dacă revenim acum la teoria clujeană a subdialectelor dacoromîne, observăm că ea s-a întemeiat, pînă la un punct, pe prima din cele două căi de cercetare amintite mai sus. Repartiția dacoromînei în patru (sau cinci) subdialecte s-a făcut proiectîndu-se pe hartă tratamentele unui singur fonetism important, anume al africatei *ǧ*. Oricare alt fenomen fonetic sau morfologic am lua în considerație, el ne conduce la rezultate diferite. Chiar corespondența surdă a africatei *ǧ* (*č*) ne oferă o altă imagine a subdialectelor dacoromîne. Cinci, cînd avem în vedere pe *ǧ*, subdialectele dacoromîne devin patru, dacă ne referim la izoglosele diverselor variante regionale ale lui *č* din limba literară. Subdialectele muntean și crișean alcătuiesc, în cazul sunetului din urmă, o singură arie dialectală. S-a acceptat, așadar, drept bază a diviziunii aspectele regionale ale unui singur fapt fonetic [17], în timp ce absolut toate celelalte fenomene fonetice sau morfologice pledează împotriva acestei diviziuni. E adevărat că lingviștii clujeni au prezentat o serie de alte fapte pentru a individualiza cît mai bine subunitățile astfel delimitate. E cazul însă să ne întrebăm dacă nu cumva ariile delimitate prin izoglosele altor sunete prezintă și ele un număr de note distinctive, întocmai ca și cele cinci subdialecte ale școlii clujene ?

Așa cum vom vedea în altă parte a cercetării, răspunsul la această întrebare este afirmativ. Nu insistăm mai mult asupra metodei urmate de cercetătorii citați, întrucît vom avea prilejul să ne oprim pe larg asupra acestei probleme într-unul din paragrafele finale ale lucrării. Am vrut numai să arătăm caracterul unilateral al unora dintre cercetările făcute pînă acum. Autorii lor au avut în vedere exclusiv faptele care confirmau opiniile lor și au neglijat complet acele date care puneau sub semnul întrebării concluziile trase. Ajunși la punctul acesta, este necesar să facem o precizare. Oricît de fundamentată ar fi stabilirea structurii dialectale a unei limbi, cercetătorul se va găsi în mod fatal în situația de a nu ține seama de unele fapte de limbă, adesea importante, care contrazic repartiția

---

[17] Are dreptate R. Todoran cînd respinge modul acesta de a cerceta problema : ,,repartiția graiurilor unei limbi, caracterizarea dialectelor limbii respective s-a făcut de către unii cercetători numai pe baza unei singure particularități fonetice (evident din prima categorie). O asemenea operație este, în majoritatea cazurilor, arbitrară'' (*Cu privire la repartiția*. . ., p. 39). Vezi și Al. Rosetti, *op.cit.*, p. 9. În legătură cu numărul particularităților care trebuie luate drept bază a delimitării dialectelor, vezi L. Lamouche, *loc. cit.*, p. 351, Deme László, *op. cit.*, p. 22.

făcută de el. Mai mult decît atît. Numărul izogloselor „negative" sau „divergente" va fi, poate, mai mare decît cel al izogloselor „pozitive" sau „convergente", adică al acelora care concură la precizarea tabloului dialectal al unei limbi [18]. Preponderența numerică a fenomenelor negative sau divergente nu anulează repartiția făcută cu condiția ca, *proiectîndu-le pe hartă, ele să nu pună în evidență o altă repartiție dialectală, diferită de cea rezultată din confruntarea fenomenelor pozitive sau convergente. Soluția la care ajungem la capătul cercetării trebuie să fie, așadar, singura posibilă.*

4. Metoda pe care o propunem în lucrarea de față este, într-un fel, o împletire, făcută după anumite criterii, a celor două căi de cercetare menționate în paragraful precedent. Pentru a stabili cît mai precis care sînt dialectele unei limbi (și, desigur, și subdialectele acestora), credem că e necesar :

a) să proiectăm *concomitent* pe hartă izoglosele *tuturor* fenomenelor de limbă *de primă însemnătate*, care prezintă două sau mai multe tratamente (variante) în cuprinsul teritoriului limbii respective [19];

b) să urmărim felul cum ariile mărunte care rezultă din proiectarea pe hartă a faptelor de limbă se reunesc în unități din ce în ce mai mari, pînă cînd vom ajunge la cele mai întinse subdiviziuni posibile ale teritoriului avut în vedere (dialectele în cazul unei limbi, subdialectele în cazul unui dialect).

Socotim drept indispensabilă pentru bunul mers al cercetării *proiectarea concomitentă pe hartă* a faptelor ce ne interesează, pentru că numai în felul acesta dobîndim o viziune *globală, de ansamblu* asupra configurației dialectale a unei limbi. Hărțile sintetice (fonetică, morfologică și, poate, lexicală) au rostul de a preciza ariile de convergență a diverselor fenomene și de a scoate în evidență gradul de individualizare a fiecăreia din aceste arii [20].

Studiile de pînă acum au ales, în această privință, alte căi de investigație. În lucrarea consacrată repartiției dialectale a dacoromînei, acad. E. Petrovici începe prin a înșira o serie de cuvinte caracteristice unuia sau altuia dintre subdialecte. Așa, de exemplu, pentru a demonstra existența unui subdialect bănățean, d-sa citează drept caracteristice cuvintele : *nea* „zăpadă", *uică* „unchi", *lopățiță* „spată", *golumb* „porumbel", *cozeci* „pojar", *mereu* „încet", *arghelă* „herghelie", *foale* „burtă", *pișcură* „pișcă" și cartografiază pe o hartă separată răspîndirea geografică a tuturor termenilor acestora. La fel procedează (de fiecare dată pe altă hartă) și în privința subdialectelor crișean, moldovean și muntean. În continuare, d-sa citează unele trăsături fonetice caracteristice fiecăruia dintre subdialectele delimitate pe baza materialului lexical. De data aceasta, izoglosele sînt proiectate pe o hartă sintetică, atrăgîndu-ni-se

[18] Asupra caracterului relativ al oricărei delimitări și clasificări, vezi L. Lamouche, *loc. cit.*, p. 351, G. Bertoni, *Profilo linguistico d'Italia*, p. 43.

[19] Vezi A. Avram, *Despre dialectologia structurală*, în LR XI, 1962, nr. 6, p. 625. Hotărînd să cartografiem diversele pronunțări regionale ale unui sunet din limba literară, nu înseamnă că vom nota cele mai mărunte variante ale sunetului în cauză. Scrupulozitatea cu care sînt notate sunetele în ALR face o asemenea operație greu de îndeplinit.

[20] Asupra necesității de a face repartiția graiurilor pe baza unor criterii unitare pe întregul teritoriu lingvistic dat, vezi Deme László, *op. cit.*, p. 22.

atenția că cele patru (sau cinci) mari arii dialectale se confirmă dacă avem în vedere variantele regionale ale africatelor *č* și *ğ* din limba literară [21].

Condusă în felul acesta, demonstrația este, în aparență, convingătoare. Unele obiecții esențiale se ridică însă în fața acestui fel de a privi lucrurile. Luîndu-se șase sau șapte cuvinte specifice unei regiuni, care urmează să fie confirmate printr-un număr redus de trăsături fonetice (particularitățile morfologice nefiind luate în discuție) se poate demonstra, cel puțin în principiu, existența a numeroase „subdialecte" în diverse părți ale Dacoromaniei, ceea ce, evident, nu ar corespunde structurii dialectale reale a acestui teritoriu lingvistic.

Nu este greu de văzut, apoi, că în cursul cercetării se pierde (mai bine zis, se evită) perspectiva globală asupra unor fenomene de limbă. Se ține seama numai de anumite aspecte ale unui fenomen, neglijîndu-se în schimb altele. Semnificația esențială a fenomenului (luat în totalitate) în structurarea teritorială a dacoromînei este astfel pierdută. Să dăm cîteva exemple. Printre particularitățile subdialectului muntean se citează pronunțarea *nepoți, frați, cînți* (adică rostirea moale a africatei *ț*) [22], dar se uită că pe baza ei Dacoromania se divide în *două*, nu în *patru* subdialecte. Pronunțarea dură a consoanei în cauză nu mai este luată în considerație, desigur pentru că ea contrazice împărțirea dialectală prealabil propusă. Aceeași observație se impune a fi făcută în legătură cu pronunțarea *amnar, zidar* etc. considerată drept caracteristică Munteniei și care ne mijlocește același tablou dialectal ca și rostirea consoanei *ț* [23]. În articolul citat, R. Todoran arată că fenomenul palatalizării labialelor nu trebuie luat în discuție cînd stabilim structura dialectală a dacoromînei [24]. Cu toate acestea, d-sa face apel la aspectele specifice ale acestui fenomen din partea de nord a țării [25], atunci cînd încearcă să delimiteze un subdialect maramureșean [26].

Nevoia de a ține seama de *toate* aspectele dialectale importante ale unei limbi abia dacă mai trebuie demonstrată. E de la sine înțeles că numai procedînd în felul acesta avem în fața ochilor atît faptele „pozitive" sau „convergente", cît și pe acelea „negative" sau „divergente", — putem, așadar, aprecia dacă rezultatul la care am ajuns este într-adevăr singurul posibil, adică rezultă obligator din premisele de la care pornim [27].

Este evident că din numărul mare de fenomene specifice uneia sau alteia din regiunile țării trebuie reținute numai o parte. La baza operației de selecție a faptelor trebuie să stea un singur criteriu, anume cel al impor-

---

[21] *Repartiția graiurilor...*, p. 9, 13, 15. În realitate, cum am arătat mai sus, p. 325, pe baza pronunțării lui *č* dialectul dacoromîn se împarte în patru (nu cinci) subdialecte. Cf. E. Petrovici, *loc. cit.*, p. 16.

[22] *Ibidem*, p. 15.

[23] *Ibidem*.

[24] *Cu privire la repartiția...*, p. 39; vezi și același, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromîne*, în CL VI, 1961, nr. 1, p. 71.

[25] Dar numai în ceea ce privește labialele *v* și *f*.

[26] *Cu privire la repartiția...*, p. 48.

[27] Cf. R. Todoran, *Noi particularități...*, p. 71.

tanței fenomenelor. Orice alt criteriu riscă să fie subiectiv și să aducă prejudicii justeței rezultatelor.

Dacă admitem că materialul de limbă trebuie triat exclusiv din punctul de vedere al importanței fenomenelor, se pune întrebarea : care sînt faptele care urmează să fie reținute și în virtutea cărui principiu trebuie să se facă selecția lor? În privința foneticii, răspunsul ni-l dă acad. E. Petrovici, în studiul *Repartiția graiurilor dacoromîne pe baza Atlasului lingvistic romîn*. Fenomenele fonetice izolate, arată d-sa, cum sînt : *vîrvul*, pentru *vîrful*; *spării, sparii*, pentru *sperii*; *dă, dîn*, pentru *de, din*; *dăschide*, pentru *deschide*; *răbd*, pentru *rabd*; *coaste* pentru *coastă*; *hodină*, pentru *odihnă*; *direaptă*, pentru *dreaptă* etc., sînt ,,fără însemnătate pentru stabilirea ariilor dialectale". ,,Cu adevărat hotărîtoare pentru stabilirea ariilor dialectale trebuie considerate hărți pe care sînt reprezentate corespondențe fonetice dintre graiuri, care se repetă în sute de cuvinte" [28]. O obiecție la acest fel de a privi lucrurile ridică R. Todoran. Fonetismele izolate ,,*pot* fi luate în considerare în delimitarea și caracterizarea unităților dialectale, ele nu au însă importanța trăsăturilor fonetice din prima categorie". De aceea, autorul consideră că afirmațiile acad. E. Petrovici, după care ,,fenomenele fonetice izolate sînt « fără însemnătate pentru stabilirea ariilor dialectale » trebuie îndreptate în sensul arătat aici" [29].

Dacă examinăm mai îndeaproape problema, observăm, fără greutate, că dreptatea este de partea punctului de vedere susținut de acad. E. Petrovici. R. Todoran nu a făcut deosebire între *stabilirea* repartiției dialectale a unei limbi și *descrierea* dialectelor limbii respective. I. Coteanu cere, pe bună dreptate, să se separe sferele celor două noțiuni : ,,studiile referitoare la structura dialectală a teritoriului dacoromîn. . . nu reprezintă, cum am văzut, același lucru cu descrierea unui grai sau dialect. De aceea, nu li se pot cere detalii. Scopul lor este de a înfățișa marile unități locale ale unui teritoriu lingvistic pe baza faptelor esențiale" [30]. Faptele izolate, fonetisme sau forme, *pot* fi luate în considerație, *dar numai după ce repartiția dialectală a limbii a fost făcută*, pentru a preciza în detaliu particularitățile cutărei sau cutărei subdiviziuni teritoriale. Dacă respingem criteriul de selecție preconizat mai sus, înseamnează că sîntem obligați să ținem seama de absolut toate faptele fonetice și morfologice izolate, accidentale, care apar în cuprinsul țării noastre și chiar de toți termenii regionali, indiferent de răspîndirea lor, întrucît, așa cum arată R. Todoran [31], fenomenele lexicale, ca și fonetismele izolate, sînt tot fenomene unice, nerepetabile. Procedînd astfel, teritoriul Dacoromaniei s-ar segmenta într-o infinitate de arii de întindere redusă, a căror grupare în unități dialectale mai mari ar fi cu neputință de făcut.

Trebuie menționat, în cele din urmă, că mărturia fonetismelor izolate nu este, de cele mai multe ori, concludentă. Oricît de numeroase ar fi, ele

[28] *Repartiția graiurilor dacoromîne*. . ., p. 13.
[29] *Cu privire la repartiția*. . ., p. 39.
[30] *Elemente de dialectologie*. . ., p. 73. Vezi și Deme László, *op. cit.*, p. 22.
[31] *Cu privire la repartiția*. . ., p. 39.

nu individualizează vorbirea dintr-o regiune în măsura în care o fac numai două sau trei particularități avînd caracter de lege fonetică, repetabile în zeci și sute de cuvinte.

Rămîne stabilit, așadar, că fenomenele de limbă trebuie clasificate în funcție de importanța și de obligativitatea lor [32]. Criteriul de selecție trebuie să fie, în principiu, cel al frecvenței și el trebuie aplicat deopotrivă particularităților fonetice, morfologice și lexicale [33]. Privind lucrurile în această perspectivă, devine evident că accentul principal cade asupra fenomenelor fonetice și morfologice, și, în mai mică măsură, asupra celor lexicale.

Faptele cu caracter de lege fonetică alcătuiesc elementele esențiale pentru stabilirea structurii dialectale a unei limbi [34]. În această categorie intră, de exemplu, printre altele, următoarele corespondențe fonetice dialectale : *ĝ-j-ź-ẑ-ğ (ĝem, jem, źem, ẑem, ğăm)*, *ĉ-ś-ŝ-č (cruĉe-cruśe-cruŝe-cruĉă)*, *z (dz)* dur — *z(dz)* moale *(zăr, zîd, zamă — zer, zid, zeamă)*, *s* dur — *s* moale *(sămăna, sîngur, sară — semăna, singur, seară)*, *ț* dur — *ț* moale *(țăs, țîne, țapă — țes, ține, țeapă)*, *-ař, -oř — -ar, -or (zidař, călătoř — zidar, călător)*, labială palatalizată — labială nealterată *(hier, ŝer, sier* etc. — *fier, fer)*, dentală palatalizată — dentală nealterată *(t'em, ĉem — tem)*, *-eá — ę (vergeá, — vergę)* etc.

Fonetismele izolate, cum ar fi : *pîncete, lăcrămi, vîrv, înant, direaptă, sînțăsc, nour, tiutiun, barost, geget* etc. aduse în discuție în cercetările anterioare trebuie respinse, de la început, din motivele arătate mai sus [35].

Aproximativ la fel stau lucrurile în privința morfologiei. Dacă aici nu putem vorbi de legi, întîlnim în schimb desinențe verbale sau forme ale verbelor auxiliare, de exemplu, care apar foarte des în vorbire, datorită rolului funcțional pe care-l joacă în sistemul morfologic al limbii. Iată cîteva dintre corespondențele morfologice dialectale care trebuie reținute : forma auxiliarului *a avea* la ind. perf. compus, pers. 3 sg. : *a făcut — o făcut*, aspectele diferite ale morfemului conjunctivului : *să — și*, formele verbale iotacizate în opoziție cu formele verbale neiotacizate : *aud — auz, pun — pui*, confundarea pers. 3 sg. și pl. a ind. prez. a verbelor de conjugarea II, III și IV în unele graiuri, menținerea deosebirii între cele două persoane ale prezentului în alte graiuri : *el, ei vede — el vede, ei văd* etc.

Formele accidentale cum sînt : *blestem* (opus lui *blastăm), mă sperii* (opus lui *mă sparii, mă spării), plouă* (față de *ploaie), iestă* (față de *ieste),*

---

[32] I. Coteanu, *op. cit.*, p. 67 ; vezi și F. Brunot, *op. cit.*, p. 302, Gálffy Mózes, *loc. cit.*, p. 71.

[33] Necesitatea de a ține seamă, pe lîngă faptele fonetice, de cele morfologice, lexicale și chiar sintactice a fost susținută, printre alții, de F. Brunot, *op. cit.*, p. 302, G. Bertoni, *Italia dialettale*, Milano, 1916, *Prefazione* ; Gálffi Mózes, *loc. cit.*, p. 71.

[34] Noțiunea de lege fonetică trebuie interpretată într-un sens mai larg, ea aplicîndu-se fenomenelor care, dacă nu se repetă în absolut toate cuvintele, în anumite condiții date, apar în foarte multe dintre ele.

[35] La aceleași concluzii ajungem în privința accentuării. Nu trebuie luate în seamă decît diferențele de accentuare care apar într-un număr mare de cuvinte. O asemenea situație ar exista, de exemplu, dacă graiurile din anumite regiuni ar arăta o preferință vizibilă accentuării pe silaba penultimă, în timp ce altele ar accentua, la aceleași cuvinte, antepenultima.

pl. *vîni* și altele de acest fel, datorate, cele mai multe, unor evoluții fonetice întîmplătoare, nu interesează cercetarea noastră.

Mai complicate sînt lucrurile în privința lexicului. Așa cum a arătat R. Todoran, „cuvintele caracteristice pentru un dialect apar relativ rar. Adesea citim pagini întregi de texte dialectale, fără să întîlnim vreun cuvînt din cele care au fost relevate drept caracteristice pentru un dialect" [36]. Asemenea fonetismelor izolate, cuvintele sînt exemplare unice, „nerepetabile", în timp ce particularitățile fonetice cu caracter de lege se reproduc de zeci și sute de ori în elementele vocabularului [37]. Situația nu este, cu toate acestea, întru totul identică, dacă ținem seama de puterea circulatorie a fiecărui cuvînt în parte. Aplicînd și aici criteriul frecvenței faptelor de limbă, deosebim, pe de o parte, cuvinte desemnînd noțiuni primordiale ale vieții materiale și spirituale, care fac parte din fondul de bază al limbii, și, pe de altă parte, cuvinte aparținînd zonelor periferice ale vocabularului. Este evident că pentru stabilirea structurii dialectale a unei limbi interesează numai elementele care se încadrează în prima categorie. De aceea, putem spune de pe acum că foarte multe cuvinte luate în considerație de cei ce au studiat pînă în prezent repartiția graiurilor dacoromîne ies din discuție : *cori*, *mancă*, *chelbos*, *goz*, *puchi*, *beschie*, *orcic*, *povidlă*, *ragilă* etc.

Ceea ce face dificilă separarea elementelor lexicale de primă însemnătate de cele neesențiale este lipsa unei statistici riguroase a vocabularului *limbii romîne vorbite*, după care să rezulte cu maximum de precizie gradul de frecvență a diferitelor cuvinte. În lipsa unei asemenea cercetări fundamentale, orice delimitare pe baza faptelor lexicale riscă să conțină un procent mai mare sau mai mic de arbitrar (ceea ce nu se întîmplă, de pildă, în privința foneticii, unde fenomenele cu caracter de lege se separă net de cele accidentale sau avînd un grad de reproducere limitat).

Așteptînd o astfel de lucrare, am putea să ne dispensăm de concursul faptelor lexicale pentru a delimita subdialectele dacoromîne. Prin aceasta nu vrem să tăgăduim însemnătatea vocabularului în individualizarea graiurilor (în definitiv, fonetismele și formele nu apar izolate, ci numai în cuvinte). Totuși, trebuie să admitem că faptele lexicale prezintă o importanță mai redusă pentru problema ce ne interesează decît fenomenele fonetice și morfologice. În nici un caz nu se poate preciza în cîte dialecte se împarte o limbă pe baza elementelor de vocabular, rezervîndu-se foneticii și morfologiei graiurilor rolul secundar de a confirma structura dialectală astfel stabilită. Dimpotrivă, precizarea acestei structuri numai pe temeiul faptelor fonetice și morfologice, cu excluderea vocabularului, are toate șansele să fie încununată de succes.

Înainte de a trece mai departe, am vrea să facem o observație importantă, care se referă deopotrivă la fenomenele fonetice, morfologice și lexicale.

Atunci cînd stabilim care sînt dialectele unei limbi (respectiv subdialectele unui dialect), nu trebuie să avem în vedere acele fenomene care,

---

[36] *Cu privire la repartiția*..., p. 39—40.
[37] *Ibidem*, p. 39.

indiferent de însemnătatea lor, sînt variante sau dublete ale tipului fundamental din limba comună. O a doua condiție a acceptării unui fenomen, după criteriul frecvenței, este, așadar, aceea ca el să fie singurul folosit într-o anumită regiune a teritoriului lingvistic. Un exemplu va ilustra mai bine afirmația noastră. Se știe că în Banat prezentul optativului se formează și cu ajutorul verbului *a vrea*. Se spune *(v)reș face* „aș face”, *(v)rei face* „ai face” etc. Este această formă caracteristică graiului vorbit în Banat, cum susține R. Todoran[38], și trebuie să se țină seama de corespondența morfologică dialectală *aș face—(v)reș face* atunci cînd stabilim structura dialectală a Dacoromaniei? La ambele întrebări răspunsul este negativ. Condiționalul de tipul *(v)reș face* nu este caracteristic graiului din Banat, pentru motivul că nu se folosește decît într-o parte redusă a regiunii. Odinioară, răspîndit pe un teritoriu mai întins, acest tip de condițional a împărtășit soarta atîtor fenomene arhaice de limbă, fiind silit să-și restrîngă mereu aria de întrebuințare. Deși nu deținem informații recente în această privință, e posibil ca tipul *(v)reș face* să nu mai fie folosit astăzi decît în valea Almăjului (și, eventual, în regiunea învecinată). Dar, chiar dacă ar fi răspîndit în întreg Banatul, el n-ar trebui luat în seamă atunci cînd facem repartiția graiurilor dacoromîne, pentru motivul că în întreg Banatul, fără excepție, este cunoscut condiționalul prezent din limba literară și din celelalte graiuri, *aș face*, care e forma de bază, consecvent folosită. Poate fi trecut pe același plan *(v)reș face* (dublet morfologic al tipului comun dacoromînesc și răspîndit pe teritorii restrînse) cu păstrarea lui *ń (n + yod* latin : *cuń)* sau cu trecerea africatelor *č* și *ǧ* la fricativele *ś* și *ź*, singurele fonetisme cunoscute în Banat? Este evident că nu și tocmai de aceea fenomenele din această categorie trebuie scoase din discuție.

5. Proiectînd pe hartă un număr relativ mare de fonetisme și forme, observăm că teritoriul lingvistic ne apare fărîmițat într-o serie de arii mai mari sau mai mărunte, pe care însă izoglosele le reunesc adeseori în unități mai întinse. Pentru a ști care anume sînt dialectele limbii în discuție, e necesar să urmărim modul particular în care ariile se grupează în unități din ce în ce mai mari, pînă cînd ajungem să stabilim cele mai întinse grupe teritoriale posibile, care se individualizează în măsură egală și se opun cu consecvență una alteia. *Trebuie să urmărim, așadar, felul cum se repartizează graiurile locale în subdialecte, iar acestea, în dialecte.*

Pentru a ajunge aici, trebuie să precizăm în prealabil ce fel de raporturi pot exista între diferitele unități lingvistice delimitate pe baza hărților sintetice[39]. Examinînd aceste hărți, vom observa că unele arii vor fi foarte bine delimitate în anumite părți, avînd, dimpotrivă, granițe mai puțin conturate în altele. Unele dintre ele se vor caracteriza prin mai multe trăsături distinctive, altele printr-un număr mai restrîns de astfel de trăsături. Cu alte cuvinte, ariile se vor deosebi între ele în ceea ce pri-

[38] *Cu privire la repartiția...*, p. 46.

[39] Spre a permite urmărirea mai lesnicioasă a liniilor de izoglose, s-ar putea, eventual, alcătui două hărți totalizatoare, — fonetică și morfologică.

vește gradul de individualizare. Dacă clasificăm diversele particularități lingvistice în funcție de gradul în care ele contribuie la individualizarea unui anumit grai, obținem două mari categorii de fapte :

a) trăsături care nu se întîlnesc în *nici unul* dintre graiurile învecinate și care individualizează graiul respectiv în raport cu *toate* aceste graiuri, — și pe care le vom numi *tipice* ;

b) trăsături care sînt comune cu *unele* dintre graiurile limitrofe, dar nu se întîlnesc în celelalte. Acestora le vom spune *atipice*.

Trăsăturile tipice se grupează, la rîndul lor, în două categorii :

a) *trăsături tipice absolute*, care nu mai apar nicăieri pe teritoriul unde se vorbește limba respectivă ;

b) *trăsături tipice relative*, care pot fi întîlnite și în alte părți ale teritoriului respectiv, dar nu în graiurile învecinate [40].

Spre a exemplifica, trăsături tipice pentru graiul vorbit în Banat sînt redarea lui *d* + *e*, *i* latin prin *dz* sau trecerea africatei *č* la *ś*, iar atipice pronunțarea dură a lui *s*, *ț*, *z (dz)*, ori forma *o făcut* la ind. perf. compus, pers. 3 sg.

Cele mai importante pentru caracterizarea unui grai sînt trăsăturile tipice. Din motive ușor de înțeles ele sînt destul de puțin numeroase, îndeosebi trăsăturile tipice absolute (afirmația se referă îndeosebi la idiomele puțin diversificate dialectal, cum e dacoromîna). Este, într-adevăr, foarte greu de găsit un fapt de limbă răspîndit într-o regiune a Dacoromaniei care să nu se întîlnească, fie și sporadic, în puncte izolate, în alte regiuni (ne referim la trăsăturile fonetice și morfologice, nu la cele lexicale). De aceea, ținînd seama de ceea ce are intenționat exagerat în ea, afirmația lui Philippide că dialectul moldovean nu are absolut nici o trăsătură specifică nu este o simplă butadă, ci ascunde în sine un adevăr de netăgăduit [41].

Deși sînt foarte importante pentru definirea unui grai, nu înseamnă însă că trebuie să ne limităm exclusiv la trăsăturile tipice. Pentru a-i stabili poziția în ansamblul dialectal al unei limbi, este necesar ca unui grai să i se precizeze individualitatea în raport cu *toate* graiurile învecinate. În felul acesta, vom vedea că un grai se delimitează mai pregnant față de unele dintre graiurile limitrofe și mai puțin pregnant față de altele. Notînd diferențele existente între două arii lingvistice, trebuie să avem în vedere și trăsăturile care le sînt comune. Făcînd un raport între asemănări și deosebiri, vom nota care sînt în majoritate, asemănările sau deosebirile. Iar dacă asemănările vor fi sensibil mai numeroase decît deosebirile, va trebui să admitem că, deși au unele trăsături tipice, ariile în discuție nu delimitează, să zicem, două dialecte, ci două subdiviziuni ale unui dialect mai mare. În general, cercetătorii de pînă acum, separînd subunități teritoriale pe baza trăsăturilor tipice, nu și-au pus întrebarea dacă nu cumva

[40] Vezi R. Todoran, *Cu privire la repartiția...*, p. 40.

[41] Vezi Gr. Scorpan, *Graiul moldovenesc, tendințe fonetice, expresivitate*, în BIFR XI—XII, 1944—1945, p. 424 ; vezi și A. Dauzat, *op. cit.*, p. 71—72.

subunităţile respective prezintă şi afinităţi, care le apropie într-o măsură mai mare decît le separă fenomenele divergente [42].

Pentru a exemplifica mai bine raporturile reciproce dintre ariile dialectale, să luăm un grai (numit convenţional B), care se învecinează într-o parte şi în alta cu două graiuri (numite A şi C) şi să vedem ce fel de relaţii se pot stabili între graiul B, pe de o parte, şi graiurile A şi C pe de alta, pe baza trăsăturilor tipice şi atipice ale graiului B. Pentru comoditate, hotărîm numărul trăsăturilor tipice ale celor trei graiuri la 5, iar pe cel al trăsăturilor atipice la 5, respectiv la 10. Vom deosebi trei situaţii mai importante :

a) B are 5 trăsături tipice şi 5 trăsături atipice, dintre care 2 comune cu A, iar 3 cu C. Rezultă că B este o unitate de sine stătătoare, atît în raport cu A, cît şi cu C.

b) B are 5 trăsături tipice şi 10 atipice, dintre care 8 merg cu A, iar 2 cu C. Înseamnă că B şi A sînt subdiviziuni ale unităţii AB, care se opune unităţii C.

c) B nu are trăsături tipice (sau are numai 1—2) şi are în schimb 10 trăsături atipice, dintre care 5 merg cu A şi 5 cu C. Rezultă că B este un grai de tranziţie, cu unele tendinţe de individualizare, dacă trăsăturile tipice nu lipsesc. În cazul cînd trăsăturile atipice comune cu A sînt mai numeroase decît cele comune cu B, înseamnă că avem a face cu un grai de tranziţie care înclină mai mult spre cel dintîi dintre cele două graiuri învecinate [43].

Evident, schemele de mai sus simplifică la maximum situaţiile posibile asupra cărora se mai pot face destule observaţii. În general, aplicînd criteriile preconizate de noi, nu vom putea stabili cu precizie care sînt măruntele graiuri locale. În schimb, graiurile mai întinse şi subdialectele ni se vor înfăţişa cu suficientă claritate. Cînd două sau mai multe grupări teritoriale nu vor putea fi reunite în unităţi mai mari, întrucît trăsăturile atipice (comune) lipsesc sau sînt în inferioritate vizibilă faţă de trăsăturile tipice, înseamnă că am delimitat cele mai mari subunităţi teritoriale ale unei limbi—dialectele. Ele vor trebui, prin forţa împrejurărilor, să se carac-

---

[42] Confruntări între trăsăturile care apropie un grai de altul şi cele care le separă au făcut R. Todoran, *Cu privire la repartiţia...*, p. 50, Gr. Rusu, *Graiuri de tranziţie. În legătură cu poziţia graiului vrîncean în cadrul dacoromînei*, în CL VI, 1961, nr. 1, p. 82 şi urm. ; vezi şi Gr. Brîncuş, *Graiul din Oltenia*, în LR XI, 1962, nr. 3, p. 248—260 (procedeul este aplicat pe o scară destul de largă şi în forme specifice încă de Philippide, *Originea romînilor*, vol. II). Asemenea confruntări pentru a stabili apartenenţa unui dialect la un grup dialectal sau altul au fost făcute de Ascoli, în lucrările *Del posto che spetta al liguro nel sistema dei dialetti italiani*, în AGI II, p. 111—160, *L'Italia dialettale*, în AGI VIII, p. 98—128; la fel procedează şi Bertoni, *Profilo linguistico d'Italia*, p. 44 şi urm., C. Merlo, *Del posto che spetta al dialetto di Sora nel sistema dei dialetti italiani*, în *Studi glottologici*, Pisa, 1934, p. 27—66 ; vezi şi G. Paris, *Les parlers de France*, p. 442.

[43] Pentru unii lingvişti, absenţa trăsăturilor tipice nu duce în mod obligatoriu la concluzia că o anumită grupare dialectală nu are individualitate în raport cu grupările învecinate. Caracterul de sine stătător al dialectului respectiv ar rezulta din combinarea particulară pe teritoriul unde el e vorbit a unor trăsături lingvistice existente şi în dialectele învecinate, idee enunţată pentru întîia oară de G. I. Ascoli, *P. Meyer e il franco-provenzale*, p. 387 ; vezi şi G. Bertoni, *L'Italia dialettale, Prefazione*. Asupra părerilor lui Schuchardt în această problemă, vezi M. Grammont, în „Revue de langues romanes", 1900, p. 473—475.

terizeze printr-un număr aproximativ egal de trăsături tipice, adică să se situeze la același nivel de individualizare unele în raport cu altele.

Pentru a stabili care sînt dialectele unei limbi (respectiv subdialectele unui dialect, în cazul Dacoromaniei) este necesar, așadar, să ținem seama de faptul că *delimităm cele mai mari ramificații dialectale ale limbii (respectiv, ale dialectului) în discuție*. De aceea, în momentul cînd urmărim felul cum subdialectele se grupează în dialecte, trebuie să avem în vedere, înainte de toate, *liniile mari de evoluție ale fonetismelor și formelor, tendințele esențiale ale limbii în diversele regiuni ale teritoriului lingvistic și nu rezultatele de detaliu la care au dus aceste tendințe* [44]. Pentru a exemplifica, ne vom referi la cîteva fenomene fonetice dialectale.

Un exemplu concludent în această privință ni-l oferă echivalentele dialectale ale africatei *ǧ* (< *g* + *e*, *i* latin și din cuvinte de alte origini). Harta care se obține cartografiind pronunțările africatei *ǧ* ne prezintă următoarea situație : Oltenia, Muntenia și Dobrogea cunosc africata *ǧ* (*ǧem*), Moldova fricativa *ẑ* (*ẑem*), Transilvania nord-vestică și centrală fricativa *j* (*jem*), iar Banatul fricativa *ź* (*źem*), aproape identică cu *ẑ* din Moldova. Lăsînd deocamdată la o parte măruntă arie din Maramureș, unde *ǧ* e dur, observăm că graiurile dacoromîne se grupează, pe baza tratamentului lui *ǧ*, în două mari arii : o arie sudică, unde *ǧ* a fost păstrat, și o arie nordică, în care *ǧ* a evoluat spre o fricativă. Faptul că în diverse părți ale jumătății de nord a țării au rezultat nuanțe diferite ale fricativei (*ź*, *ẑ*, *j*) nu înseamnă că teritoriul dacoromînesc s-a divizat în 4 zone dialectale, ci că marea arie fricativizantă nordică se împarte în 3 arii mai mici, care se opun una alteia, dar se opun totodată, *în bloc*, marii arii africatizante sudice, care a rămas unitară. Dacă ținem seama de faptul că *ź* (din Banat) și *ẑ* (din Moldova) sînt practic același sunet (acad. E. Petrovici le nota, nu demult, cu un singur semn grafic, *ź*) și că *j* din nord-vestul Transilvaniei nu e mai vechi decît secolul al XVIII-lea [45], provenind dintr-un *ẑ*, rezultă că în urmă cu două sute de ani cele două mari arii erau perfect unitare. Evoluția lui *ẑ* spre *j* în unele regiuni ale Transilvaniei a întrerupt omogenitatea ariei nordice, dar nu a schimbat raportul existent între nordul și sudul țării.

Tot în legătură cu evoluția dialectală a lui *ǧ* (< *g* + *e*, *i* latin : *ǧem* și din cuvinte de alte origini : *gingaș*), privit de data aceasta în raport cu *ǧ* (< *j* + *o*, *u* latin : *ǧug*, general romînesc într-o epocă mai veche) se poate face observația următoare. În vreme ce aria sudică (Oltenia, Muntenia și Dobrogea) face distincție între primul sunet (din *ǧem*) și cel de-al doilea (din *jug*), aria nordică a păstrat identitatea acestor sunete din dacoromîna anterioară sec. XIV (indiferent de consoana fricativă spre care au evoluat ulterior) : în Moldova se spune *ẑem*, *ẑug*, în Banat *źem*, *źug*,

[44] Asupra tendințelor din graiuri și a felului în care se realizează ele se oprește pe larg Deme László, *op. cit.*, p. 22, 94—96, 101 și urm., 131 și urm.

[45] Vezi I. Pătruț, *loc. cit.*, p. 39—41.

iar în Transilvania nord-vestică *jem, jug* [46]. În acest caz, esențială ni se pare nu diferența dintre graiurile din Banat și Moldova, în privința stadiilor de evoluție ale lui *ǵ*, și nici identitatea dintre Transilvania nord-vestică și Muntenia în privința lui *ǧ* (< *j* + *o*, *u* latin), care a devenit *j* în ambele regiuni, ci tocmai tendința comună a graiurilor nordice de a nu diferenția cele două feluri de *ǵ*, pe de o parte, și tendința graiurilor din sud de a desființa identitatea dintre ele.

La un rezultat asemănător ajungem și dacă examinăm fenomenul palatalizării labialelor și labiodentalelor, cu observația că cele două mari arii diferă într-o oarecare măsură de ariile obținute pe baza faptelor de limbă discutate mai sus (iar aria nordică nu mai are aceeași structură).

Din cele afirmate de noi ar putea rezulta că nu e necesar să proiectăm pe hartă izoglosele tuturor pronunțărilor regionale ale lui *ǧ* (de exemplu), cum ceream la începutul prezentei lucrări, de vreme ce am ajuns la concluzia că dacoromîna nu prezintă decît două variante regionale fundamentale. În realitate, lucrurile nu stau așa. Fără a nota izoglosele principalelor variante ale sunetelor sau ale formelor (evitînd, bineînțeles, amănuntele nesemnificative) nu am putea obține ariile mărunte din înmănuncherea cărora rezultă care sînt graiurile, subdialectele și dialectele unei limbi. Nu trebuie să uităm că scopul cercetării noastre este de a cunoaște nu numai cele mai întinse ramificații ale unui idiom, ci (în măsura posibilului) și pe cele mai mici [47].

6. În lumina observațiilor de metodă făcute în paragrafele anterioare, vom încerca, în cele ce urmează, să examinăm critic modul în care a fost efectuată pînă în prezent repartiția graiurilor dacoromîne. Întrucît spațiul nu ne permite o discuție de ansamblu, ne vom opri numai asupra subdialectului nord-vestic sau crișean. Concluziile pe care le vom trage cercetînd opiniile emise asupra repartizării dialectale a subdialectului crișean se confirmă, în linii generale, dacă examinăm situația oricăruia dintre celelalte subdialecte.

Cel dintîi care a demonstrat existența unui subdialect crișean în cadrul dacoromînei a fost, așa cum se știe, acad. E. Petrovici. Faptele aduse în discuție de acad. E. Petrovici pentru delimitarea acestui subdialect sînt următoarele [48] :

Fonetică : 1) palatalizarea dentalelor *t* și *d* în stadiile *t'* și *d'* ; 2) epenteza lui *c* în grupul consonantic *sl* : *sclab, sclugă* ; 3) *i* = *î* în cuvîntul *tînerețe* ; 4) *n* = *r*, prin disimilare, în : *gerunchi, irimă (irmă)* ; 5) *u̯o* a trecut la *u̯ă* : *u̯ăchi* ; 6) *l* = *r* în cuvîntul *corindă* și derivatele ; 7) *ă* = *e* în cuvîntul *coaste* ; 8) *ǧ* a trecut la *j* : *jem* ; 9) *r* etimologic păstrat în *fărină* ;

---

[46] I. Pătruț, *loc. cit.*, p. 35, consideră drept caracteristică subdialectului muntean distincția pe care acesta o face între *ǧ* (din *fuǧe*) și *j* (din *joc*), dar nu amintește nimic despre faptul că tot atît de caracteristică pentru subdialectele bănățean, crișean și moldovean este identitatea dintre cele două sunete.

[47] Bineînțeles, nu putem delimita măruntele graiuri locale.

[48] Reproducem fonetismele, formele și cuvintele citate de autor în articolele publicate în „Transilvania" din 1941 și în „Limba romînă" din 1954 (vezi mai sus, p. 319), observînd că în 1954 acad. Petrovici a renunțat la o parte din faptele semnalate în primul articol.

10) metateza *t* — *ĉ* în cuvîntul *pîncete*; 11) fonetismul *subțîr (supțîr)* pentru *subțire*.

Morfologie-sintaxă: 1) semnul conjunctivului este *și*, nu *să* ca în alte graiuri: *mărg și vînd.*

Lexic (termeni, expresii, sensuri caracteristice): 1) *nari* ,,nas"; 2) *abua*, interjecție însemnînd ,,nani-nani"; 3) *a se căuta (cota) în cotătoare* ,,a se privi în oglindă"; 4) *prunc* ,,copil"; 5) *a hori* ,,a cînta"; 6) *goz* ,,gunoi în ochi"; 7) *ic* ,,pană de despicat lemne"; 8) *chefe* ,,perie"; 9) *brîncă* ,,mînă"; 10) *a pițiga* ,,a ciupi"; 11) *ciont* ,,os".

Să luăm pe rînd toate aceste fapte și să vedem în ce măsură corespund ele criteriilor fixate de noi în prima parte a lucrării. Ținînd seama de principiul, enunțat pentru întîia dată de acad. E. Petrovici, că fonetismele izolate nu ne interesează atunci cînd stabilim structura dialectală a unei limbi, faptele trecute la paragraful de fonetică sub numerele 3, 4, 6, 7, 9, 10 și 11 se elimină automat. Rămînem, prin urmare, cu fonetismele de sub numerele 1, 2, 5 și 8. Dintre acestea, așa cum a arătat A. Avram, trecerea lui *u̯o* la *u̯ă* nu este generală pe teritoriul delimitat prin izoglosa cuvîntului *u̯ăchi*. Există numeroase cuvinte în care evoluția lui *u̯o* la *u̯ă* nu se constată, prin urmare nu avem a face cu o lege fonetică[49]. Renunțarea la acest interesant fenomen dialectal se impune. Celelalte trei fonetisme care au mai rămas, trecerea lui *ǵ* la *j*, epenteza lui *c* în grupul *sl* și palatalizarea specifică a dentalelor, sînt trăsături tipice. Le acceptăm, deocamdată, pe toate, așa cum facem și cu *și* ,,semn al conjunctivului".

Numărul faptelor de lexic aduse în discuție este destul de mare, lucru de altfel explicabil, dacă ne amintim că pentru acad. E. Petrovici rolul vocabularului în structurarea dialectală a Dacoromaniei este foarte important. La o primă ochire, observăm că unele dintre cuvintele specifice subdialectului crișean nu pot fi luate în seamă dacă ne orientăm după criteriile enunțate mai sus. Se elimină, astfel, fiind termeni fără însemnătate, situați spre periferia vocabularului, deci lipsiți de o putere circulatorie mai mare, cuvintele: *abua*, *goz*, *ic* (nici unul dintre sinonimele principale ale acestor cuvinte nu figurează printre termenii de bază ai vocabularului, stabiliți de cele două lucrări făcute pînă în prezent asupra structurii lexicale a romînei literare)[50]. Trebuie să renunțăm de asemenea la *a se căuta (cota)* în sensul de ,,a se privi", care, după toate probabilitățile, este răspîndit pe o arie mult mai întinsă, cuprinzînd, printre altele, și nordul Ardealului și al Moldovei[51]. Rămînem în total cu 8 cuvinte care

---

[49] Pentru detalii, vezi A. Avram, *Trecerea lui [u̯o] la [u̯ă] în graiul crișean*, în SCL XIII, 1962, nr. 3, p. 325—326, unde se arată în ce împrejurări se produce trecerea lui *u̯o* la *u̯ă*.

[50] Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, București, 1954 și V. Șuteu, *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori romîni*, în SCL X, 1959, nr. 3, p. 420—443 (V. Șuteu nu include în vocabularul de bază nici pe *oglindă*, *perie*, *ciupi* (*pișca*), corespondentele literare ale lui *cotătoare*, *chefe*, *pițiga*). Raportarea la aceste lucrări nu ne furnizează decît simple indicii, întrucît ele se întemeiază pe limba scrisă, nu pe cea vorbită. Am crezut totuși util să ne verificăm afirmațiile prin consultarea acestor lucrări.

[51] Atestările acestui sens în DA sînt numeroase și provin din Moldova (Varlaam, Dosoftei, Beldiman, Alecsandri, Eminescu), Muntenia (Biblia 1688, Marcovici, Ispirescu, Pann), Ardeal (Noul Testament 1648, Corbea, Reteganul); vezi DA, s.v. Cînd Eminescu spune: *Și de-aceea*

întrunesc toate condiţiile pentru ca, pe baza lor, să se poată preciza limitele subdialectului crişean.

Rezultă din toate acestea că subdialectul delimitat de acad. E. Petrovici, pe lîngă faptul că e mai puţin omogen, fiind fărîmiţat în arii mărunte [52], se individualizează într-o măsură mai mică decît celelalte subdialecte. Nu este nevoie să înşirăm aici principalele particularităţi ale celorlalte subdialecte delimitate de acad. E. Petrovici ca să ne dăm seama de acest lucru. Era nevoie să se aducă noi dovezi lingvistice pentru ca delimitarea făcută de d-sa să se poată impune în ochii dialectologilor. Acest lucru l-au făcut R. Todoran şi, pînă la un punct, I. Pătruţ.

În lucrările „Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromîne" şi „Noi particularităţi ale subdialectelor dacoromîne", R. Todoran citează noi fapte lingvistice, urmărind să confirme opinia acad. E. Petrovici cu privire la structura dialectală a dacoromînei. În afara celor semnalate de acad. E. Petrovici, particulare graiului crişean sînt, după R. Todoran, următoarele fenomene :

Fonetică : 1) *-ea* neaccentuat > *ę* ; 2) palatalizarea velarei *k* în *călk'ii (călk'iu)* ; 3) *m* = *n* prin acomodare (sau păstrarea lui *n* etimologic?) în *sînţăsc* ; 4) *-t* final în *barost* ; 5) *e* etimologic păstrat în *fecior*.

Morfologic : 1) formarea condiţionalului perfect cu *vrea* : *m-o vu lăsa* „m-ar fi lăsat".

Lexic : 1) *cuştul(u)esc (cuştălesc)* „gust" ; 2) *cîtingan* „încet" ; 3) *moimă* „uimă" ; 4) *şogor* „cumnat" ; 5) *temeteu* „cimitir" ; 6) *bolînd (bolund, bolond)* „nebun" ; 7) *măşini (maşini)*, „chibrituri" ; 8) *scopit* „scuipat" ; 9) *s-a ciumurlit* (neglosat, dar însemnînd „şi-a stricat stomacul, i s-a aplecat") ; 10) *iagă* „sticlă" ; 11) *iuhă* „brăcinar (la căruţă)" ; 12) *toc* „dos de pernă" ; *făt (sfăt)* „paracliser".

Dintre faptele de fonetică, sînt accidentale, deci nu ne interesează, cele de sub nr. 3, 4 şi 5 *(sînţăsc, barost* şi *fecior)*. Rămîne să discutăm fonetismele de sub nr. 1 şi 2. Mărturisim că enunţarea prea concisă a fenomenului de sub 2 ne împiedică să înţelegem prea bine motivele pentru care a fost adus în discuţie. Este evident că în *călk'ii̯* *î* nu a trecut la *i* din cauza palatalizării consoanei precedente. E vorba de o acomodare a lui *î* la *i* următor, care apare, în Crişana de nord mai ales, şi în situaţii cînd *î* este precedat de o altă consoană decît de o palatală : *căpătii̯*, *întii̯*, *gutii̯* [53], dar *eu rămîi̯*. Putem vorbi despre o lege fonetică după care *ă* sau *î* din limba comună trec cu regularitate la *e*, respectiv la *i*, cînd sînt precedate de o velară? Cu siguranţă, nu. Se citează ca al doilea exemplu *chemęşe*. Nici aici trecerea lui *ă* la *e* nu se datoreşte elementului palatal

cînd mă caut în păretele de-oglinzi, Singurică-n cămăruţă braţe albe cu întinz (Călin), e neîndoielnic că el a luat această accepţiune a verbului *a căuta* din graiul său moldovenesc şi nu din cel vorbit în Crişana. Cuvîntul poate fi invocat cel mult pentru fonetismul pe care-l conţine *(ău > o : căuta > cota)*, dar, cum uşor se vede, avem a face cu un fonetism izolat sau, în cel mai bun caz, repetabil în cîteva cuvinte, deci nesemnificativ.

[52] Vezi E. Petrovici, *Graiul romînesc de pe Crişuri şi Someş*, p. 555. Ulterior (LR, III, 1954, nr. 5, p. 13), autorul a revenit asupra acestei opinii.

[53] Vezi, de exemplu, V. Vaida, *Studiu asupra abaterilor gramaticale în dialectul ţeranilor din Sălagiu*, în „Tribuna" VII, 1890, nr. 12, p. 46.

anterior, ci unei asimilări vocalice *(ă — ę > e — ę : cămęșe > chemęșe)*, acesta din urmă trecut pe alocuri la *chimęșe*, prin disimilare. Asemenea asimilări sînt numeroase în partea nord-vestică a Dacoromaniei ; ele se petrec foarte adesea la conjunctivul prezent, în situații cînd *ă* sau *a* nu sînt precedați de o velară *(să (și) skępe, să (și) skęlde*, dar *să rębde, să lęse*, acesta din urmă folosit și în Moldova) și e ușor de înțeles că astfel de *accidente* fonetice nu pot fi considerate *legi* (cf. *să bage*, nu *să bęge)* [54]. Din motive asemănătoare, nu poate fi acceptat nici fenomenul analog al palatalizării velarei *g*, enunțat de R. Todoran în termenii următori : „credem că și velara sonoră *g* se palatalizează în *ǵ*. Nu am avut posibilitatea să urmărim fenomenul pe hartă în nici un cuvînt cu *ǵ*" [55].

Lipsa unei hărți probatoare ar fi un motiv suficient ca să respingem, fără a mai discuta, fenomenul fonetic de sub nr. 1 și fenomenul morfologic de sub același număr. Avînd ariile stabilite cu aproximație, după datele răzlețe furnizate de unii informatori ocazionali, aceste fapte au fost cu prea multă ușurință acceptate de cercetătorii ulteriori drept caracteristice pentru subdialectul crișean. Vom spune totuși cîteva cuvinte despre fiecare dintre ele.

Trecerea lui *-ẹa* neaccentuat la *-ę* este o inovație, astăzi în regres, care era probabil răspîndită odinioară în întreg nordul țării, coborînd destul de mult spre sud [56]. Răspîndirea actuală a fenomenului poate fi stabilită, chiar dacă nu în toate privințele riguros, pe baza a trei hărți din ALR II, vol. I (h. 204, h. 207 și h. 210). Pe baza datelor pe care ni le oferă aceste hărți, am observat că *-ẹa* trece la *-ę* cu consecvență numai în trei puncte : 310, 325, 334 ; *-ẹa* circulă paralel cu *-ę* în punctul 279. Harta alăturată stabilește expansiunea actuală a acestui fonetism dialectal și ne îndreptățește să-l reținem, în conformitate cu criteriile pe care le-am fixat, ca pe un fapt avînd caracter de lege și delimitînd o arie într-o regiune a țării (vezi harta nr. 1).

Nu aceeași este însă situația condiționalului perfect construit cu auxiliarul *a vrea (m-o vu lăsa)*. Este adevărat că o asemenea formă circulă în regiunea nord-vestică a țării (astăzi, probabil, numai în vorbirea persoanelor în vîrstă). Ea dublează însă forma din limba comună *(m-ar fi lăsat)* [57], care are o circulație mai mare. ALRM I, vol. I, h. 384 și 385 confirmă această afirmație. Hărțile arată în același timp că folosirea condiționalului cu *a vrea* este fluctuantă, uneori chiar în cadrul aceleiași

---

[54] Vezi și formele de la pers. 2 sg. : *să(și) skepi, să(și) skelzi* etc.

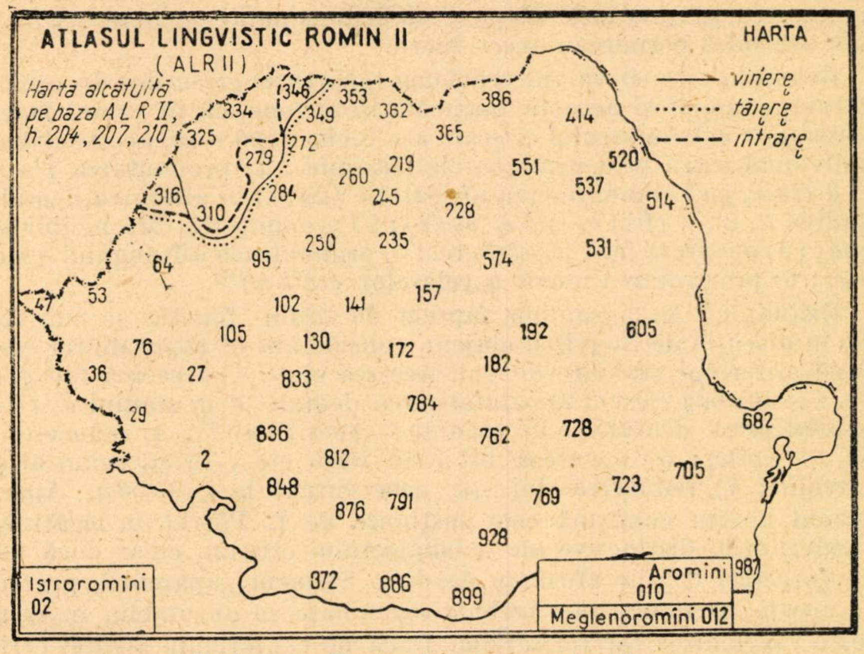
[55] *Cu privire la repartiția...*, p. 46.

[56] Vezi în această privință Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare*, I, București, 1961, p. 192 ; Iorgu Iordan, *Introducere* la Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, 1955, p. 98 ; ALR I, vol. II, h. 177 „văr al doilea" notează pe *-ę* *(< -ẹa : doilę)*, pe lîngă Crișana, în Moldova (punctele 526, 550, 588, 592, 600 etc.) și chiar în Muntenia (punctele 748, 768, 776, 790 etc.).

[57] Vezi și G. Weigand, *Samosch-Theiss*, p. 39. Gh. Hetco, *A berettyómenti román nyelvjárás* (Graiul romînesc din valea Bereteului), Belényes (Beiuș), 1912, p. 35, T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului negru*, [București, 1961], p. 100—101, I. Coteanu, *op. cit.*, p. 110.

localităţi (mai corect spus, la acelaşi vorbitor). În punctul 61, de pildă, au fost notate răspunsurile : *n-ar fi fost* (h. 384) şi *a vu fi* (h. 385) [58].

Situaţia este, aşadar, asemănătoare cu cea a condiţionalului prezent construit cu auxiliarul *a vrea* din graiurile bănăţene, asupra căruia ne-am oprit în prima parte a lucrării. Avem a face cu o particularitate arhaică, în curs de dispariţie accentuată, care e un simplu dublet morfologic al

Harta 1. — Trecerea lui *-ea* neaccentuat la *e*.

formei cunoscute pe întregul teritoriu dacoromîn şi, de aceea, nu poate fi reţinută atunci cînd stabilim care sînt subdialectele dacoromîne.

Dintre faptele de lexic respingem ca neaparţinînd fondului principal lexical pe cele de sub nr. 1, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 12 şi 13. Scoatem din discuţie de asemenea pe *scopit*, pentru că, împreună cu I. Coteanu, considerăm că „*scopit* „scuipat" din dialectul crişean şi *stopit* din Maramureş... nu se pot despărţi semantic de *stupi (stuki)* din Moldova" [59], fiind, toate trei, variante ale aceluiaşi tip lexical (iar dacă-l reţinem pe *scopi* pentru fonetismul său aparte, atunci cuvîntul se elimină de asemenea, modificarea fiind accidentală). Pot fi puse la contribuţie pentru stabilirea structurii dialectale a dacoromînei (în speţă, ţinînd seama de metoda de lucru a

[58] Răspunsurile la întrebarea nr. 4526 (material necartografiat aflat la Institutul de lingvistică de la Cluj) arată o extindere mai mare a fenomenului decît cea care rezultă din hărţile publicate. E încă o dovadă că folosirea condiţionalului perf. construit cu *a vrea* era, în anii 1930—1937, fluctuantă, supusă întîmplării ; cu siguranţă că astăzi forma aceasta este în curs de dispariţie.

[59] I. Coteanu, *op. cit.*, p. 73.

cercetătorilor anteriori, la delimitarea subdialectului crișean) trei cuvinte : *cîtingan, bolînd, iagă* [60]. Reținem, prin urmare, din contribuțiile lui R. Todoran un fapt de fonetică și trei de lexic.

Într-o notă la articolul din 1956 [61], R. Todoran arăta, citîndu-l pe I. Pătruț, că printre particularitățile subdialectului crișean poate fi socotită și reducerea diftongului *oa* la *ǫ*, sub influența limbii maghiare. Autorul nu era însă întru totul convins de acest fapt, deoarece îl amintea în trecere și nu încerca să precizeze răspîndirea fenomenului pe baza ALR, deși hărțile atlasului permiteau acest lucru.

Reluînd peste cîțiva ani problema repartiției graiurilor dacoromîne, I. Pătruț a trecut și această particularitate fonetică în rîndul faptelor caracteristice subdialectului crișean, așa încît, după d-sa, acest subdialect se individualizează prin următoarele trăsături : 1) pronunțarea *j* a africatei *ĝ (fuje, joc)* și menținerea africatei *ĉ (faĉe)* ; 2) alterarea dentalelor în stadiile *t', d', ń (frat'e, ved'e, bin'e)* ; 3) pronunțarea diftongului *oa* ca *ǫ (cǫsă)* ; 4) epenteza lui *c* în *sclab* etc. ; 5) pronunțarea diftongului *-ea* ca *-ę (lumę)* : 6) pronunțarea moale a velarelor *(călk'ii)* [62].

Examinînd în ansamblu faptele de ordin fonetic și morfologic aduse în discuție de lingviștii clujeni, considerăm că șapte dintre ele corespund criteriilor stabilite de noi. Acestea sînt : 1) trecerea lui *ĝ* (din *g + e, i* latin) la *j (jem)* ; 2) palatalizarea dentalei *d* în stadiul *d' (d'es)* ; 3) palatalizarea dentalei *t* în stadiul *t' (mă t'em)* [63]; 4) reducerea lui *oa* la *ǫ* (*mǫrte*); 5) epenteza lui *c* în *sclab* etc. ; 6) *și*, semn al conjunctivului; 7) reducerea lui *-ea* neaccentuat la *-ę* (*lumę*). Aparent, examenul nostru confirmă cele susținute de I. Pătruț în legătură cu particularitățile distinctive ale subdialectului crișean, chiar dacă aduce unele corectări la cele afirmate de d-sa. Spunem „aparent", pentru că toate aceste particularități trebuie examinate în ansamblu, în ceea ce privește răspîndirea lor teritorială. Dacă ne conformăm acestei cerințe, observăm că între teritoriile delimitate de diversele izoglose există diferențe apreciabile. Astfel, de exemplu, izoglosa *ǫ* delimitează o arie foarte întinsă care cuprinde în întregime Crișana, Maramureșul și aproape toată Transilvania propriu-zisă (cu excepția regiunii sudice), în vreme ce izoglosa lui *și*, semn al conjunctivului, circumscrie un teritoriu foarte re-

[60] În statistica lui V. Șuteu nu figurează în vocabularul de bază nici *nebun* (sinonim literar al lui *bolînd*).

[61] *Cu privire la repartiția...*, p. 47.

[62] I. Pătruț, *loc. cit.*, p. 35. După autor, subdialectul crișean se individualizează cel mai puternic dintre toate subdialectele dacoromînești. Într-adevăr, după d-sa, dialectul muntean se caracterizează prin trei particularități, ca și cel bănățean, în vreme ce în privința subdialectului moldovean nu se invocă decît două (la fel ca și pentru cel maramureșean).

[63] Spre deosebire de alți lingviști, credem că în cadrul cercetării de față e bine să ținem seama de transformările fiecărui sunet în parte, și nu de acelea ale categoriei mai largi căreia îi aparține împreună cu alte sunete, datorită unor particularități articulatorii comune. Nu trebuie să uităm că noi urmărim să stabilim individualitatea unui dialect sau a unui grai, arătînd cît de mult a modificat el din inventarul de sunete al limbii comune în raport cu alte dialecte, respectiv graiuri. Or, acest lucru se poate realiza numai avînd în vedere sunetele unei limbi în parte, și nu categoriile în care foneticienii le grupează (labiale, dentale etc.).

strîns, cuprinzînd numai jumătatea nordică a Crișanei[64]. Nu pretindem, evident, ca izoglosele prin care se delimitează un grai să coincidă. Dar căutîndu-se noi și noi particularități ale subdialectului crișean s-a ajuns ca între ariile stabilite pe baza izoglosele să existe diferențe considerabile, am zice chiar inadmisibile. R. Todoran și-a dat seama de rezultatele contradictorii la care duce cumularea *tuturor* trăsăturilor particulare pe baza cărora se pot stabili arii în partea nord-vestică a teritoriului dacoromîn. De aceea, n-a ținut seama de *ǫ*, a pus sub semnul întrebării fenomenul palatalizării dentalelor [65] și a insistat să se prefere denumirii de subdialect crișean, aceea de subdialect nord-vestic [66]. Precauțiile acestea erau justificate. Într-adevăr, dacă ținem seama de răspîndirea lor geografică, observăm că trăsăturile considerate caracteristice subdialectului crișean se grupează în două categorii : 1) pe de o parte *și*, *sclab* și *lumę*, răspîndite pe o arie restrînsă în nord-vestul țării ; 2) pe de altă parte, *ǫ*, palatalizarea dentalelor și, în mai mică măsură, *j*, care cuprind întreaga Crișană, uneori Maramureșul și o mare parte a Transilvaniei propriu-zise (aria „mare" fiind aproximativ de două ori mai întinsă decît aria „mică", așa cum apare din hărțile nr. 2 și 3). Rezultă de aici că pentru a delimita un dialect nord-vestic trebuie să optăm fie pentru o categorie de fapte, fie pentru cealaltă. Dacă ne pronunțăm pentru aria mare, atunci nu putem considera că, de exemplu, *și* sau *lumę* sînt trăsături caracteristice ale acestei arii. Ar fi, fără îndoială, o mare eroare să susținem că *și*, semn al conjunctivului, folosit în vecinătatea frontierei cu Ungaria, este caracteristic pentru graiurile din Hunedoara sau de pe Tîrnave, ori pentru acelea din jurul Turzii sau al Albei Iulii. Dacă așa stau lucrurile, atunci ar trebui să acceptăm existența unei unități dialectale întinse (căreia i s-ar putea spune subdialectul ardelenesc) ; în cadrul acestei arii, s-ar găsi o subunitate destul de puternic individualizată (a cărei denumire potrivită ar fi aceea de grai crișean).

Prin aceasta, existența unui subdialect ardelenesc nu este, desigur, probată. Pentru a avea deplină siguranță în această privință, este necesar să stabilim în chip riguros felul în care aria ardelenească caracterizată prin particularitățile fonetice menționate [67], se delimitează și se individualizează în ansamblul dialectal al Dacoromaniei. Or, acest lucru nu poate fi făcut decît proiectînd pe hartă izoglosele tuturor fenomenelor lingvistice importante, așa cum arătam în considerațiile teoretice preliminare [68].

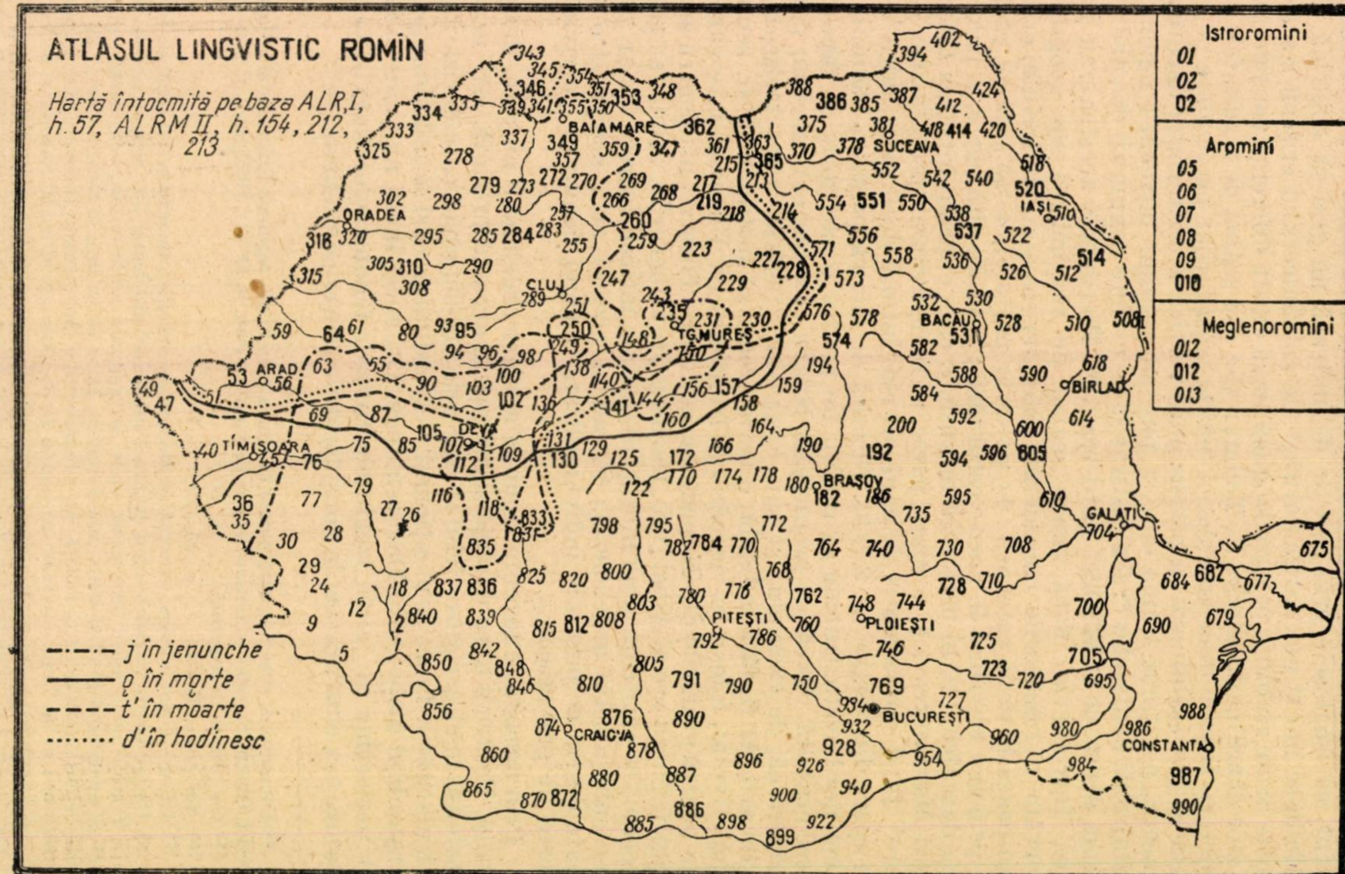
[64] Consecvent, *și* se folosește numai în cîteva puncte din regiunea Crișurilor și a Someșului (vezi I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului în graiul crișean*, în LR XII, 1963, nr. 3, p. 249—252).

[65] *Cu privire la repartiția*..., p. 50.

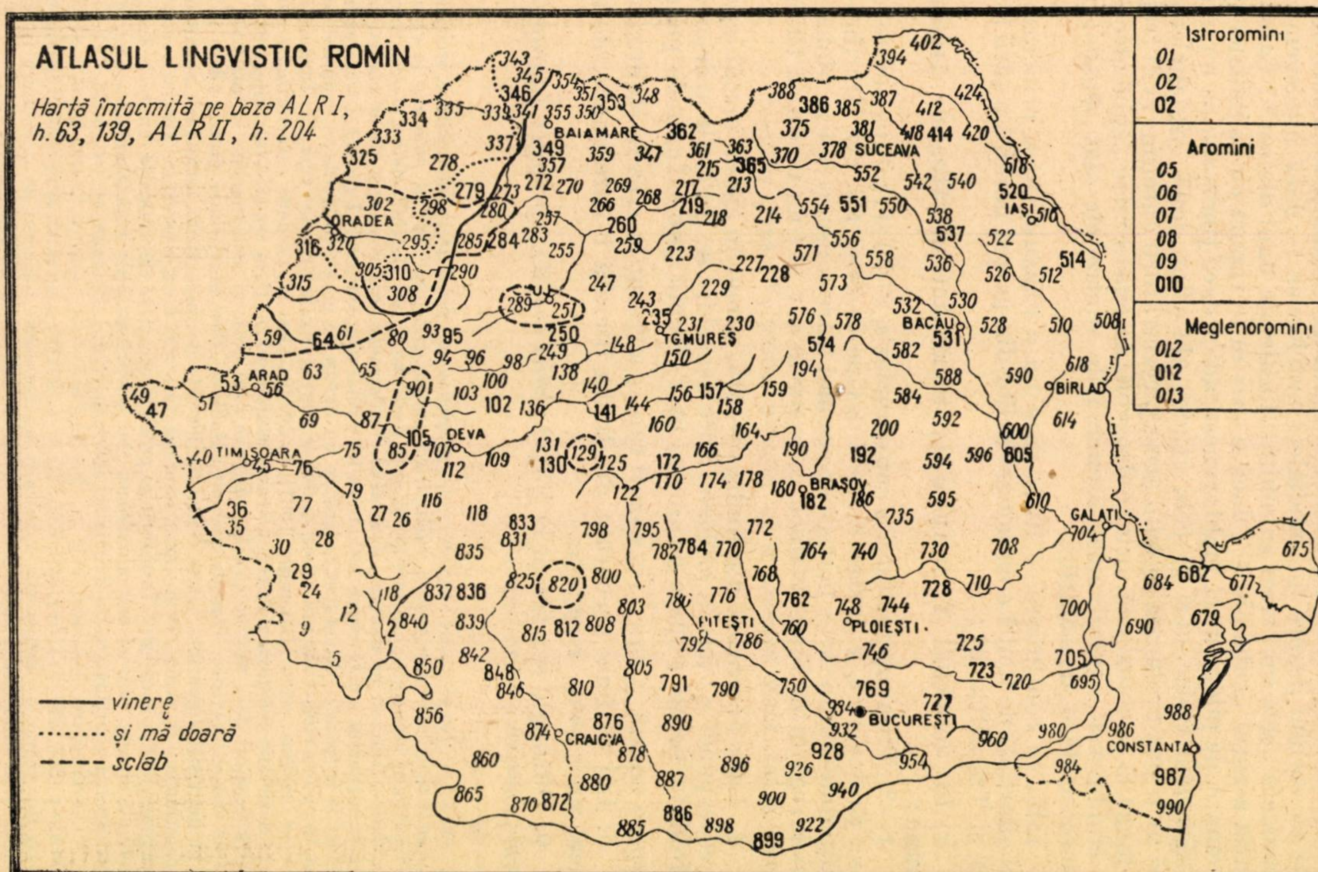
[66] *Noi particularități*..., p. 43—44.

[67] La care se pot adăuga, eventual, tratamentele specifice ale oclusivelor palatale *k'* și *g'*.

[68] Un loc aparte în cadrul unui eventual subdialect ardelenesc l-ar ocupa regiunea nord-estică a Transilvaniei, adică acea parte unde se pronunță *cruše* și *žem*, considerată pînă în prezent ca aparținînd subdialectului moldovenesc. Dacă avem însă în vedere cele 41 de particularități lexicale (sau fonetice izolate) ale subdialectului moldovenesc, relevate pînă în prezent de cercetătorii de la Cluj, observăm că numai 10 se găsesc și în colțul nord-estic al Transilvaniei sau în cea mai mare parte a acestui teritoriu. Se găsesc în aria ardeleană a lui *ś*, *ź* (sau într-o mare parte a ei) cuvintele : *ragilă*, *ciubotă*, *glod*, *sicriu*, *ceară* (din urechi), *țintirim*, *pîntece*,

ATLASUL LINGVISTIC ROMÎN
Hartă întocmită pe baza ALR,I, h.57, ALRM II, h.154, 212, 213
Istroromîni
01
02
02
Aromîni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromîni
012
012
013
j în jenunche
o în morte
t' în moarte
d' în hodinesc
ORADEA
BAIA MARE
SUCEAVA
IAȘI
CLUJ
TG.MUREȘ
BACĂU
BÎRLAD
ARAD
TIMIȘOARA
DEVA
BRAȘOV
GALAȚI
PITEȘTI
PLOIEȘTI
BUCUREȘTI
CONSTANȚA
CRAIOVA

Harta 2.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÎN
Hartă întocmită pe baza ALR I, h. 63, 139, ALR II, h. 204
Istroromîni
01
02
02
Aromîni
05
06
07
08
09
010
Meglenoromîni
012
012
013
BAIA MARE
SUCEAVA
IAȘI
ORADEA
TG. MUREȘ
BACĂU
ARAD
BÎRLAD
DEVA
TIMIȘOARA
BRAȘOV
GALAȚI
PITEȘTI
PLOIEȘTI
BUCUREȘTI
CRAIOVA
CONSTANȚA
vinere
și mă doară
sclab

Harta 3.

Admițînd totuși, în mod ipotetic, că harta sintetică ar confirma existența unei întinse arii ardelenești (înglobînd Crișana), am fi oare îndreptățiți să vorbim despre un subdialect ardelenesc, — dacă înțelegem prin subdialecte „cele mai mari subunități locale ale unui dialect"? Care este situația acestui „subdialect", dacă îl privim în raport cu „subdialectele" învecinate, de pildă cu cel moldovenesc, adică dacă ținem seama nu numai de trăsăturile tipice, ci și de cele atipice ale celor două „subdialecte"? Dacă ar fi pus problema în felul acesta, cercetătorii anteriori ar fi trebuit să ajungă la concluzia că, oricîte deosebiri ar exista între „subdialectele" din Moldova și Transilvania, asemănările dintre ele sînt sensibil mai numeroase decît deosebirile.

Iată, în continuare, o listă, care nu e exhaustivă, a principalelor particularități de limbă comune graiurilor din partea nordică a țării (Moldova și Transilvania):

a) în domeniul f o n e t i c i i, remarcăm următoarele trăsături comune:

1—3. Pronunțarea dură a consoanelor *s*, *z* (*dz*) și *ț*; după aceste consoane, *ę̯a* devine *a*, *e* devine *ă*, iar *i* devine *î*: *sară*, *țăs*, *zîd*. Durificarea acestor două consoane se petrece cu cea mai mare consecvență în Moldova; în unele regiuni ale Transilvaniei, consoanele *s*, *z* și *ț* nu modifică timbrul vocalei *e* (*ę*), cînd aceasta e în poziție „moale": *sęte*, *păzęște*.

4. Lui *e* accentuat din limba literară, urmat în silaba următoare de *e*, îi corespunde *ę*: *lęmne*, *grăbęște*. Spre deosebire de graiurile ardelenești, în Moldova vocala *ę* apare pe alocuri ușor trecută spre *e*. În unele puncte, ea apare notată $\overset{e}{ę}$ sau $\overset{ę}{e}$ (în cazuri rare, *ę* a trecut la *e*, ca în Muntenia)[69].

5. Lui *ę̯a* final accentuat din limba literară îi corespunde, de asemenea, un *ę*: *avę*, *vergę* etc.

6. Diftongul *i̯a* a trecut la *i̯ę* (*i̯e*): *băi̯ę́t* (*băi̯ét*), *apropii̯ę́t* (*apropii̯ét*), *mui̯ę́m*; (*mui̯em*; = muiam).

---

omăt, *cori*, *stupit*. Nu se găsesc: *tiutiun*, *nour*, *prisacă*, *agud*, *prisăcar*, *povidlă*, *harbuz*, *orcic*, *scripcar*, *calup*, *beschie*, *coarbă*, *se gudură*, *buhai*, *leică*, *poamă* „strugure", *splină* „brăcinar la căruță", (umblă cu) *buhaiul*, *oghial*, *alint*, *fa*, *vădană*, *ghib*, *puchi*, *nant*, *moș* „unchi", *ciolan*, *mancă*, *popușoi*, *hulub*, *chelbos*. Afară de pronunțarea *ŝ*, *ẑ*, acad. E. Petrovici mai consideră drept caracteristice pentru subdialectul moldovenesc închiderea lui *e* final neaccentuat la *i* (*frati*) și trecerea lui *ia* accentuat la *ie* (*băiet*). Prima particularitate nu depășește granițele Moldovei (apărînd totuși aiurea, în puncte izolate sau arii uneori destul de mari, de ex. în Crișana; vezi și T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului negru* [București, 1961], p. 50, fig. 11 și 12); a doua caracterizează deopotrivă graiurile din Moldova și întreaga Transilvanie nordică. Dacă așa stau lucrurile, s-ar părea că există temeiuri de a susține că aria ardeleană a lui *cruŝe* și *ẑem* aparține în realitate, din punct de vedere lingvistic, Transilvaniei și nu Moldovei. Cum însă printre faptele aduse în discuție de lingviștii clujeni sînt multe fenomene lexicale de importanță secundară, nesemnificative, chestiunea e de reluat. Prin simplă impresie, fără a fi făcut o cercetare specială, considerăm că graiurile din nord-estul Transilvaniei prezintă caractere de tranziție (cu unele tendințe de individualizare), dar că mai numeroase sînt particularitățile transilvănene (la fel, Maramureșul pare să aparțină acestui subdialect ardelean, cf. și I. Coteanu, *op. cit.*, p. 73, 111—113).

[69] Vezi pentru Moldova ALR II, h. 24, 275, ALR, s.n., vol. III, h. 673 și ALRT, textele din p. 365, 386, 414, 514, 520, 531, 537, 551. Pentru precizarea ariei acestui fenomen nu se poate ține seama de hărțile ALR I, întrucît anchetatorul l-a notat pe *ę*, contrar realității lingvistice, și în Muntenia, acolo unde el nu poate fi constatat în zilele noastre.

7. Sufixele *-ar* şi *-or* din limba literară (şi din unele graiuri munteneşti), care formează un număr foarte mare de cuvinte, se pronunţă în întreaga ţară (cu excepţia Munteniei propriu-zise şi a Dobrogei) *-ar'*, respectiv *-or'* : *apărător'*, *văcar'*.

8. *Ğ* ($<$ *g* + *e*, *i* latin şi din unele cuvinte de alte origini) a evoluat spre o fricativă, în timp ce în sud a rămas neschimbat (vezi pe larg mai sus, p. 332).

9. Graiurile din Moldova şi Transilvania de nord confundă pe *ğ* ($<$ *g* + *e*, *i* latin şi din unele cuvinte de alte origini) cu *j* ($<$ *j* + *o*, *u* latin); în graiurile din sud se face distincţie între cele două sunete (vezi pe larg mai sus, p. 332–333).

10–14. Marea arie nordică palatalizează, în diverse stadii, labialele *p*, *b*, labiodentalele *v*, *f* şi labionazala *m*, în timp ce în sud–sud-vest aceste consoane s-au păstrat intacte (vezi mai sus, p. 333).

15–19. Pronunţarea dură, în anumite împrejurări, a consoanelor labiale. După aceste consoane, *é* din limba literară, urmat în silaba următoare de *a*, *ă*, *î*, *o*, *u*, *zero*, se pronunţă *ă*, iar diftongul *e̯á* se reduce la *a* : *mărg*, *iubăsc*, *albaţă* [70].

20. În sfîrşit, un ultim fapt de ordin fonetic pe baza căruia teritoriul dacoromîn se împarte în două mari arii (una sudică şi alta nordică) este aşa-numita depalatalizare a consoanelor înainte de *e* în sud şi păstrarea palatalizării în restul Dacoromaniei : *bem*, *des*, *fete*, *veche*, faţă de *bi̯em*, *di̯es*, *fi̯ete*, *vi̯eche*. Fenomenul, relevat pentru întîia dată de acad. E. Petrovici [71], este de o însemnătate deosebită pentru structurarea dialectală a dacoromînei, întrucît acest tip de palatalizare afectează, în principiu, toate consoanele urmate de *e*.

b) dintre faptele de m o r f o l o g i e citām :

1. La perfectul compus pers. 3 sg. şi pl., auxiliarul are în Moldova, Transilvania de nord, Crişana, şi Maramureş forma *o*: (el, ei) *o făcut*.

2–3. Verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a cu radicalul terminat în *d* şi *t* au la prez. indicativ şi conjunctiv pers. 1 sg. şi la prez. conjunctiv pers. 3 sg. şi pl. forme neiotacizate : *(să) aud*, *să audă*, *(să) ascut*, *să ascută*, în timp ce sudul iotacizează : *(să) auz*, *să auză*, *(să) ascuţ*, *să ascuţă*.

4. Articolul posesiv *al*, *a* este invariabil, în forma *a* : *cărţile sînt* a *lui Gheorghe*.

5. Persoana a III-a plural a verbelor de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a nu este identică cu persoana a III-a singular : (el) *aude*, (*ei*) *aud* ; în sud, avem o singură formă : (el, ei) *aude*.

6. La viitorul indicativului, pers. 3 sg., auxiliarul *a vrea* are în nord forma *a* : (el) *a face*, iar în sud forma *o* : (el) *o face*.

Tot în cadrul faptelor morfologice de primă însemnătate trebuie trecute formele rezultate din evoluţii fonetice comune. De exemplu, în

[70] *E* trece la *ă*, chiar cînd nu e accentuat şi nu se găseşte în poziţie „tare" : *spărios* (vezi ALR II, h. 103).

[71] „*Depalatalizarea*" *consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-vestul Transilvaniei şi în dialectul istroromîn*, în CL V, 1960, nr. 1–2, p. 10 şi urm.

Moldova şi Transilvania de nord, datorită trecerii lui *-ęá* la *-ę́*, se spune la infinitivul verbelor de conjugarea a II-a *a avę, a vedę*, forme care apar şi la unele timpuri compuse (viitor, condiţional). De asemenea, la indicativul imperfect toate verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a au desinenţele : *-ęm, -ęi, -ę, -ęm, -ęţ, -ę(u)* [72], faţă de *-eam, -eai, -ea* etc. din graiurile sudice : *avęm, auzęm, bătęm* etc.

În privinţa l e x i c u l u i, aşa cum a remarcat acad. E. Petrovici, izoglosele „mergînd de la est spre vest" (şi separînd, adesea, teritoriul dacoromîn în două mari arii) „sînt foarte frecvente" [73]. Cităm spre exemplificare numai cîteva perechi de cuvinte (primul este folosit în nord, al doilea în sud) : *pîntece — burtă, sudoare — năduşeală, rărunchi — rinichi, ficat — mai, mîţă — pisică, curechi — varză, sudui — înjura* etc.

Pe lîngă aceste trăsături fonetice, morfologice şi lexicale, aria nordică se caracterizează printr-o serie de alte particularităţi de mai mică însemnătate, care subliniază apartenenţa la aceeaşi unitate mai mare a graiurilor vorbite în cuprinsul ei. Dintre acestea, amintim pe următoarele :

F o n e t i c ă :

1. Epenteza lui *i* nu s-a produs în : *cîne, mîne, pîne.*
2. Propagarea lui *n* în *genunchi, mănunchi.*
3. Păstrarea lui *ă* etimologic în : *părete, păreche* etc.
4. Fonetisme izolate : *tri(i̯), fereastă, a stînge, tăt* etc.

M o r f o l o g i e :

1. Vorbe ca *a măsura, a înconjura, a înfăşura* au la prez. ind. şi conj. formele *(să) măsur, (să) măsuri, măsură, să măsure, (să) încunjur, (să) încunjuri, încunjură, să încunjure* etc.

2. Verbele *a da, a lua, a vrea, a sta, a bea* au la conj. prez. 3 sg. şi pl. formele *să dęie, să ięie, să vręie, să stęie, să bęie.*

3. Verbul *a ploua* are la prez. ind. şi conj. forma *(să) ploaie.*

4. Verbele *a veni* şi *a duce* au imperativul în *-ă* : *vină, adă.*

5. Verbul *a fi* are forma scurtă a pers. 3 sg. la ind. prez. *îi*, în timp ce graiurile sudice (şi limba literară) cunosc forma *e* [74].

În urma acestei rapide treceri în revistă a concordanţelor dintre „subdialectele" din Moldova şi din Transilvania (pe care putem să-l numim şi cu termenul admis astăzi de subdialect nord-vestic sau crişean), se observă, fără prea mare greutate, că particularităţile comune celor două unităţi dialectale sînt mai numeroase decît deosebirile (evident, nu ţinem seama decît de faptele de primă importanţă, aşa cum am stabilit anterior). Luate împreună, graiurile din Moldova, din Transilvania nordică (şi, adeseori, din Banat) se opun în repetate rînduri, cu consecvenţă, graiurilor din sudul ţării, considerate la rîndul lor ca un grup dialectal unic. Totodată,

[72] Cu *ę* trecut pe alocuri la *ă*, cînd e precedat de consoane dure. Cum am mai arătat, în Moldova acest *ę* are tendinţa de a trece la *e*.

[73] *Repartiţia graiurilor dacoromîne...*, p. 9.

[74] Cea mai mare parte a concordanţelor dintre Moldova şi Transilvania de nord a fost stabilită cu ajutorul ALR. În unele cazuri, în lipsa hărţilor din atlas, ne-am orientat după diferite cercetări monografice şi după atestările din operele unor scriitori.

am putut observa că în anumite împrejurări Moldova şi Transilvania de nord realizează în chip diferit aceeaşi tendinţă generală care le reuneşte.

6. Ţinînd seama de toate aceste constatări, e cazul să ne întrebăm dacă dacoromîna se împarte în patru (cinci) subdialecte, cum susţine şcoala clujeană, sau în două, cum afirmă Al. Philippide şi acad. Iorgu Iordan [75], după care graiurile din nordul ţării se reunesc într-un singur subdialect, opus celui sudic, muntenesc.

Existenţa unui grup dialectal nordic a fost susţinută, pentru secolul al XVI-lea, de acad. Al. Rosetti [76]. Studiind repartiţia dialectală a faptelor de limbă din cele mai vechi texte romîneşti (secolul al XVI-lea), acad. Al. Rosetti a demonstrat în mod convingător existenţa a două mari grupuri dialectale : unul nordic (cuprinzînd Transilvania de nord, Maramureşul şi Moldova) şi altul sudic (cuprinzînd Muntenia, Oltenia şi sudul Transilvaniei). În privinţa Banatului, acad. Al. Rosetti observa că, în secolul al XVI-lea, această provincie mergea, din punct de vedere lingvistic, cînd cu nordul, cînd cu sudul ţării.

Simplul fapt al existenţei unui subdialect nordic în secolul al XVI-lea nu înseamnă însă că el s-a menţinut pînă în zilele noastre. Destul de unitar în secolul al XVI-lea, subdialectul nordic [77] a început nu peste mult să se fărîmiţeze. Evoluţii proprii anumitor regiuni, datorite (unele dintre ele) influenţelor străine, au făcut ca el să se scindeze mai puternic în graiuri locale, în timp ce subdialectul sudic s-a păstrat relativ unitar. Un alt factor care a segmentat în oarecare măsură subdialectul nordic a fost expansiunea fenomenelor lingvistice din sudul ţării înspre nord [78]. Această împrejurare a făcut ca unele particularităţi comune Moldovei şi Transilvaniei să dispară (de exemplu rotacismul) sau a constrîns graiurile ardeleneşti să se „muntenizeze", ceea ce a dezmembrat, în unele privinţe, teritoriul lingvistic nordic, separînd, în arii aparte, Moldova şi Banatul (de exemplu expansiunea spre miazănoapte a lui *z*, care a făcut ca *dz*, general cu trei secole în urmă în întreg nordul şi vestul ţării, să se rostească astăzi numai în Banat şi Moldova). Rămîne însă de văzut dacă această fărîmiţare a fost atît de puternică încît să putem vorbi în zilele noastre despre trei subdialecte pe teritoriul unde cu patru secole în urmă se vorbea unul singur.

7. În cele de mai sus am examinat unele aspecte ale acestei probleme. Dar chestiunea e încă departe de a fi rezolvată. Discutînd situaţia graiurilor nordice în ansamblul dialectal dacoromînesc nu am intenţionat să susţinem existenţa la două subdialecte pe teritoriul ţării noastre. Am vrut numai să arătăm la ce concluzii ar fi trebuit să ajungă unii cercetători, dacă, mergînd pe calea preconizată de ei,

[75] Vezi G. Istrate, *Dialectele limbii romîne în concepţia lui Alexandru Philippide*, în LR VIII, 1959, nr. 3, p. 12—14 ; Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în „Ethnos" I, 1941, fasc. 1, p. 90 şi urm.

[76] Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Bucureşti, 1956, p. 188—189.

[77] Care cuprinde în multe privinţe şi Banatul.

[78] Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 111 ; Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, Iaşi, 1948, p. 127 şi urm.

ar fi aplicat în mod consecvent principii metodice unitare (dintre care unele fuseseră formulate de ei înșiși). Pornind de la unitățile pe care le-au delimitat, dar ținînd seama și de afinitățile dintre graiuri, nu numai de diferențe, acești cercetători ar fi trebuit să admită, în ultimă instanță, că Moldova și Transilvania nordică, poate și Banatul, alcătuiesc o unitate dialectală aparte, opusă graiurilor din sudul țării. Dacă repartiția graiurilor dacoromîne în două subdialecte poate fi susținută prin argumente temeinice, atunci împărțirea dialectului dacoromîn în patru (sau cinci) subdialecte *nu mai e singura posibilă*. Acest fapt dovedește (așa cum am arătat mai sus, p. 324) că drumul pe care s-a mers este nesigur, iar rezultatele obținute — îndoielnice [79].

Pentru a stabili cu certitudine structura dialectală a dacoromînei este necesar ca, făcîndu-se abstracție de opiniile emise anterior, precum și de orice idee preconcepută asupra problemei, pornindu-se, așadar, de la o hartă albă a teritoriului lingvistic dacoromîn, să se demonstreze prin aplicarea unor criterii logice și unitare felul particular în care graiurile locale se reunesc în unități dialectale din ce în ce mai mari, precum și raporturile ierarhice existente între aceste unități.

Expunerea de față a scos în evidență, credem, cît de dificilă este problema și cîte eforturi pretinde rezolvarea ei. Tocmai de aceea, contribuțiile aduse de noi în aceste rînduri nu au nici pe departe pretenția de a fi dat soluții definitive; ele rămîn simple propuneri, susceptibile de a fi acceptate sau de a fi respinse în urma discuțiilor. O dezbatere amplă asupra problemelor pe care le pune studiul structurii dialectale a dacoromînei ar fi cît se poate de binevenită. Abia după ce principiile metodice fundamentale vor fi limpezite în mod satisfăcător, încercarea de a stabili în mod practic care sînt subdialectele dacoromîne va avea toate șansele de a fi încununată de succes.

Februarie 1964

[79] Cf. R. Todoran, *Noi particularități...*, p. 71.

SCHIȚĂ A SISTEMULUI FONOLOGIC AL DACOROMÎNEI COMUNE

DE

GR. RUSU

Institutul de lingvistică al Academiei R. P. R., Filiala Cluj, str. Em. Racoviță, 21

În articolul de față prezentăm o schiță a sistemului fonologic al dacoromînei comune, adică al limbii romîne din perioada secolelor al XI-lea — al XV-lea. Cum din acest interval de timp nu avem texte scrise în limba romînă, toate exemplele pe care ne vom baza în cele ce urmează sînt reconstituite.

În reconstituirea sistemului fonologic al dacoromînei comune am pornit din trei direcții. Am avut în vedere situația sub care se prezintă, din punct de vedere fonetic, dialectele transdunărene [1], pe care le-am considerat ca reprezentînd, din anumite puncte de vedere, o epocă anterioară celei pe care o studiem noi. Am utilizat apoi material din textele din secolul al XVI-lea, cuprins și descris în tratatele de fonetică istorică a limbii romîne [2], deci perioada ulterioară. În sfîrșit, am ținut seama de unele fenomene fonetice care se găsesc în graiurile regionale romînești [3].

---

[1] Descrise în cunoscutele monografii ale lui Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromîn*, București, 1932; id., *Meglenoromînii*, vol. I—III, București, 1925—1935; S. Pușcariu, *Studii istroromîne*, vol. I—III, București, 1906—1929.

[2] Vezi H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, Leipzig, 1884; id., *Rumänisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1905; O. Densusianu, *Istoria limbii romîne*, vol. II, Editura științifică, București, 1961; Al. Philippide, *Originea romînilor*, vol. II, Iași, 1927; Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, [București], Editura Academiei R.P.R., 1956; id., *Istoria limbii romîne*, IV, *Romîna comună*, București, 1941; *Gramatica limbii romîne*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1954, p. 53—101.

[3] Am utilizat în acest scop diversele monografii dialectale, dar mai cu seamă bogatul și prețiosul material al *Atlasului lingvistic romîn*, I, II, atît cel publicat, cît și cel nepublicat, precum și material dialectal cules în anchetele efectuate de noi în Maramureș și în alte regiuni ale țării.

VOCALISMUL

Vocalele dacoromînei comune se caracterizau prin trei grade de plenitudine vocală sau de deschidere, pe care le vom nota cu I, II, III. Vocalele de gradul I de plenitudine vocală, deci cu deschiderea cea mai mare, provin: 1. dintr-un *a* latin, accentuat sau neaccentuat: *ac°* < lat. *acus*, *amar°* < lat. *amarus*; 2. dintr-un *a* latin accentuat, în interiorul cuvîntului: *car°* < lat. *carrus*, *aramă* < lat. *aeramen*; 3. dintr-un *ĭ* (*i* scurt accentuat), *ē* (*e* lung accentuat): *sprînceană* < lat. **supercĭna*, *cămeașe* < lat. *camĭsia*, *fămeal'e* < lat. *familia*, *peară* < lat. *pira*, *seaceră* < lat. *sicĭlis*, *geană* < lat. **genna*, *teacă* < lat. *theca*, *seară* < lat. *sera*; 4. dintr-un *ó* (accentuat) în urma deschiderii acestuia în anumite condiții: *poartă* < lat. *porta*, *soare* < lat. *solem*, *poamă* < lat. *poma*, *afoară* (> mai tîrziu *afară*) < lat. *ad foras* etc.

Vocalele de gradul al II-lea de plenitudine vocală, de deschidere medie, s-au dezvoltat: 1. dintr-un *a* latin neaccentuat în interiorul cuvîntului: *bărbat°* < lat. *barbatum*, *pămînt°* < lat. *pavimentum*; 2. dintr-un *a* latin, neaccentuat, în poziție finală: *casă* < lat. *casam*, *viñe* (> mai tîrziu *vie*) < lat. *vinea*, *foal'e* (> mai tîrziu *foaie*) < lat. *folia*, *cenușe* < lat. **cinusia*, *cămeașe* < lat. *camisia*, *fămeal'e* (> mai tîrziu *fămeaie* > *fămeie* > *femeie*) < lat. *familia*, *văduṷo* (redat în texte *văduo*) < lat. *vidua*, *piṷo* (redat *pio*) < lat. *pilla*; 3. dintr-un *e* romanic precedat de consoanele labiale, cînd consoana imediat următoare sau întreaga silabă următoare nu era palatalizată, sau de un *r* forte care, în limba romînă, a devenit dur, refractar palatalizării: *păr°* [4] (< **per°*) < lat. *pirus*, respectiv *pilus*, *măr°* (< **mer°*) < lat. *melum*, *mătură* < lat. *metula*, *învăț°* (< **înveț°*) < lat. *(in)vitio*, *vădz°* < lat. *video*, *îmbăt°* (< **îmbet°*) < lat. **imbibito*, *rău* < lat. *reus*, *urăsc°* < lat. *horresco* etc.

În ceea ce privește vocalele *a* și *ă* trebuie să subliniem faptul că, deși acestea erau de grade diferite de apertură, în poziție neaccentuată nu se opuneau una alteia. Astfel, ca și în limba romînă actuală, se putea pronunța *bărbat* sau *barbat*, *pădure* sau *padure* fără ca sensul cuvîntului să se schimbe [5]. Opoziția între aceste vocale, atunci cînd nu erau sub accent, exista numai în poziție finală: *casă* (neart.) — *casa* (art.), *viñe* (neart.) — *viña* (art.), *văduṷo* (neart.) — *văduṷa* (art.) etc.

Vocalele de gradul al III-lea de plenitudine vocală au luat naștere: 1. din *a* latin în poziție nazală [6]: *rumîn°* < lat. *romanus*, *călcîñ°* < lat. *calcaneum*, *mîn°* < lat. *manus*, *pîne* < lat. *panis*, *cîne* < lat. *canis*, *săptămînă* < lat. *septimana*, *tătîne* < lat. *tatanem*, *fil'in°* (> mai tîrziu *fin*) < lat. *filianus*, *creștin°* < lat. *Christianus*, *înger°* < lat. *angelus*, *blînd°* < < lat. *blandus*, *gl'inde* < lat. *glandem*, *vegl'ind°* (> mai tîrziu *veghind*) <

---

[4] Prin semnul ° pus sus în dreapta consoanei notăm o consoană labializată sau pe așa-zisul *u* scurt final.

[5] Lipsa acestei opoziții a fost remarcată încă în 1938 de către acad. Al. Graur și Al. Rosetti în schița fonologiei romîne (*Esquisse d'une phonologie du roumaine*, în BL VI, 1938, p. 6).

[6] Înțelegem prin poziție nazală un *a* + *n* sau *a* + *n* + consoană sau *a* + *m* + consoană.

lat. *vigilando*, *luund°* < lat. *levando*, *îmblu* < lat. *ambulo*, *cîmp°* < lat. *campus* ; 2. dintr-un *e* plus *n* : *arină* < lat. *arena*, *cină* < lat. *cēna*, *plin°* < lat. *plēnus*, *venin°* < lat. *venēnum* etc.

După cum vedem, în dacoromîna comună, fiecărui grad de apertură îi corespundeau trei nuanțe vocalice : gradul I *a*, ^{e}a, ^{o}a, gradul al II-lea *ă*, *e*, *o* și gradul al III-lea *î*, *i*, *u*. La acestea trebuie să mai adăugăm încă trei nuanțe vocalice și anume ^{ö}a (de ex. în cuvîntul *picioare*), *ö* (în cuvîntul *șcl'op°*) și *ü* (în *călcîñul°*, forma articulată a lui *călcîñ°*).

Din punct de vedere al localizării, cele 12 nuanțe vocalice se împărțeau în patru clase : nuanțele de tipul *i*, *e*, ^{e}a aveau o articulație anterioară, cele de tipul *î*, *ă*, *a* medială — ambele categorii fiind nerotunjite —, cele de tipul *u*, *o*, ^{o}a erau posterioare-rotunjite, iar cele de tipul *ü*, *ö*, ^{ö}a se caracterizau printr-o articulație anterioară sau medială rotunjită.

Problema care se pune este dacă cele 12 nuanțe vocalice, pe care le-am întîlnit în exemplele citate, constituiau tot atîtea foneme. Să examinăm situația în care se găsea fiecare dintre acestea.

Vocala *a* (gradul I de apertură), vocală medială, neutră, apărea în interiorul cuvintelor, fiind precedată de consoane cu timbru velar (sau neutre), dar se întîlnea și în poziție inițială, unde nu era determinată de nici o consoană.

Nuanțele vocalice, ^{e}a, ^{o}a, ^{ö}a nu apăreau niciodată în poziție inițială, ci numai după consoane și anume : ^{e}a se întîlnea după o consoană cu colorațiune palatală, ^{o}a după o consoană cu timbru labial, iar ^{ö}a după o consoană labio-palatală (palatalizată-rotunjită).

În aceeași situație se aflau și nuanțele vocalice de gradul al II-lea și al III-lea de apertură. Vocalele *ă* și *î* (gradul al II-lea, respectiv al III-lea de plenitudine vocală) puteau să apară în interiorul și la sfîrșitul cuvintelor (*î* și în poziție inițială) după consoane neutre ; *e* (gradul al II-lea) și *i* (gradul al III-lea) se întîlneau numai după consoane palatalizate sau palatale, *o* (gradul al II-lea) și *u* (gradul al III-lea) după consoane cu timbru labial, iar *ö* și *ü* după consoane labio-palatale.

Din cele arătate mai sus rezultă că, în afară de vocalele *a*, *ă*, *î*, care puteau să apară în orice poziție, cu excepția lui *ă* pe care nu am găsit-o la început de cuvînt, celelalte nuanțe vocalice erau condiționate de anturajul fonetic în care se aflau și în primul rînd de consoanele precedente.

În tratatele de fonetică istorică și de gramatică se afirmă că *a* neaccentuat în poziție finală a devenit *ă*. Aceste afirmații sînt conforme cu realitatea atunci cînd înaintea lui *-a* se afla o consoană neutră : lat. *casa* > *casă*, lat. *mensa* > *masă*, lat. *feta* > *fată*. Cînd vocala *-a* era precedată de o consoană palatală a devenit *e* : lat. *vinea* < *viñe*, lat. *folia* > *foal'e* (> *foaie*), lat. **cinusia* > *cenușe* etc., iar după o consoană labială s-a realizat ca *o* : lat. *vidua* > *văduo*, lat. *pilla* > *piuo* etc. Trebuie să facem observația că formele *văduo* și *piuo* reprezentau atît singularul cît și pluralul nearticulat : *(o) văduo — (două) văduo*, *(o) piuo — (două) piuo* [7].

---

[7] Cf. O. Densusianu, *op. cit.*, p. 96.

Tot sub acţiunea consoanei precedente labializate, *w* (vau), s-au născut şi formele *văduuole, văduolor, noao* (pl. fem. de la *nou*) [8], *voao* (dat.), *doao, noao* (num.), *amîndoao, al noaole, luom°, luo, să luom°* etc.[9].

Tratatele de fonetică istorică spun de asemenea că lat. *a* în poziţie nazală a devenit în limba romînă *î* [10]. În realitate vocala care a rezultat din acest *a* are timbrul consoanei precedente : *î* cînd consoana precedentă era neutră : lat. *manus* > *mîn°*, lat. *panis* > *pîne*, lat. *campus* > *cîmp°*, lat. *arando* > *arînd°* ; *i* cînd consoana precedentă era palatalizată sau palatală : lat. *filianus* > *fil'in°*, lat. *Christianus* > *creştin°*, lat. *glandem* > *gl'inde*, lat. *vigilando* > *vegl'ind°* ; *u* cînd consoana precedentă avea timbru labial : lat. *levando* > *luund°* etc.

După cum vom vedea mai jos, consoanele dacoromînei comune posedau patru coloraţiuni fonologice. Aceeaşi marcă de corelaţie apare însă şi la nuanţele vocalice menţionate.

S-a constatat, însă, şi fonologii sînt de acord în această privinţă, că o marcă de corelaţie nu poate fi pertinentă în acelaşi timp şi în acelaşi sistem fonologic atît pentru consoane, cît şi pentru vocale [11]. Trebuie să presupunem că în vocalismul dacoromînei comune numai gradul de plenitudine vocală era pertinent, în timp ce localizarea (anterioară, medială sau posterioară, precum şi rotunjirea buzelor) constituiau o trăsătură „redundantă", fiind condiţionată de timbrul consoanelor, îndeosebi de consoanele precedente.

Dintre vocale am întîlnit la început de cuvînt, deci independente de consoana precedentă, numai pe *a* şi *î* (pentru *ă* în această poziţie nu avem exemple). După părerea noastră, aceste trei vocale trebuie considerate ca variante fundamentale ale celor trei foneme vocalice din dacoromîna comună, în timp ce celelalte nuanţe vocalice constituiau numai variante combinatorii, condiţionate de consoanele precedente.

Prin urmare, sistemul fonemelor vocalice al dacoromînei comune era liniar [12], avînd trei grade de plenitudine vocală (de apertură) :

III î
II ă
I a

În ce priveşte vocala de gradul I de apertură, *a*, trebuie să arătăm că frecvenţa acesteia era mai mare decît în limba actuală, deoarece ea nu

[8] Cu toate că desinenţa obişnuită este *-e* (cf. *bune*).

[9] Toate exemplele citate se găsesc în textele din secolul al XVI-lea. Cu siguranţă că ele reprezentau o realitate fonetică existentă şi într-o perioadă anterioară, anume în perioada care ne interesează pe noi.

[10] Vezi H. Tiktin, *Rum. Elementarbuch*, p. 29, § 45; O. Densusianu, *op. cit.*, p. 16; Al. Philippide, *Originea romînilor*, II, p. 14 şi urm.; Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne, IV, Romîna comună*, p. 38 şi urm.

[11] Vezi André Martinet, *Économie de changements phonétique. Traité de phonologie diachronique*, Berne, 1956, p. 119.

[12] În ce priveşte sistemele vocalice liniare, vezi N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1957, p. 102. Cf. şi S. Puşcariu, *Limba romînă I, Privire generală*, Bucureşti, 1940, p. 73. Sisteme vocalice liniare posedă şi unele graiuri regionale dacoromîne actuale. Un asemenea grai a fost studiat de acad. E. Petrovici şi I. Stan (vezi *Schiţă a sistemului fonologic al graiului tecucean*, în CL, III, 1958, p. 119—134).

trecuse încă la *e* atunci cînd se afla între două elemente palatale. Iată ce ne spune O. Densusianu, pentru secolul al XVI-lea, privitor la această problemă. ,,Pentru *ę*... *e* avem *ia* : *fiare* < **fĕlem* ; *iape* ; *iase* ; *iaste* ; *miare* ; *muiare* ; *nuiale* ; *piadecă* ; *piale* ; *piarde* ; *piare* ; *viarme*. Găsim însă destul de des *ie(e)* în loc de *ia* : *fere* ; *fiere*, pl. lui *fier* ; *ieste* ; *este* ; *miere* ; *muere* ; *pierde* ; *perdeți* ; *vierme* ; aceste exemple arată că trecerea lui *ia* la *e* era cunoscută încă din secolul al XVI-lea ; nu am cuteza însă să afirmăm că era generală ; ea nu se efectuase decît în anumite regiuni'' [13]. Dacă în secolul al XVI-lea trecerea lui *a* la *e*, în poziția arătată, nu era generală şi începuse să se manifeste numai în anumite regiuni, atunci în dacoromîna comună trebuie să presupunem că ea nu era încă cunoscută. Această lege fonetică a început să acționeze, probabil, încă în dacoromîna comună dar numai spre sfîrşitul perioadei pe care o studiem, aproximativ prin secolul al XV-lea.

Textele din secolul al XVI-lea ne oferă exemple cu vocala de gradul I păstrată şi în alte condiții decît cea arătată. Astfel, O. Densusianu citează formele *greșaște* ; *sfîrșeaște (sfîrșaște)* ; *grijaște* ; *slujaște* ; *veștejaște* ; *vrăjaște* ; *ureaște (urașțe)* ; *acastea* ; *calea* ; *îndulcaște* etc.[14]. În toate cuvintele citate, astăzi avem, după cum se ştie, *e* sau *ă*.

,,Ţinînd seama de toate cele semnalate mai sus, conchide O. Densusianu, fonetica lui *e* în condițiile care ne preocupă poate fi prezentată în felul următor. Un fapt care trebuie considerat ca sigur este că într-o epocă veche *e* a fost schimbat în *ea* ori de cîte ori se găsea înaintea unei silabe conținînd aceeaşi vocală... Nu poate exista deci nici o îndoială că *ea*...*e* < *e* ... *e* era un fenomen general într-o epocă veche a evoluției limbii romîne'' [15].

CONSONANTISMUL

Ocupîndu-ne de vocalismul dacoromînei comune am scos în evidență unele trăsături caracteristice ale consonantismului şi anume faptul că, în dacoromîna comună, timbrul consoanelor juca un rol important. Din punct de vedere al timbrului, consoanele se împărțeau în patru clase : neutre, palatalizate, labializate şi labiopalatalizate (palatalizate-rotunjite). Consoanele aparținînd celor patru clase constituiau foneme autonome. Cele patru timbre ale lor nu erau condiționate de vocale, deoarece consoanele puteau să apară în orice poziție, inclusiv în poziție finală unde, în stadiul în care se afla dacoromîna comună în perioada pe care o studiem, nu mai erau urmate de vocale. Emanciparea consoanelor de vocalele următoare şi transformarea lor în foneme autonome a avut loc încă în romîna comună şi anume într-o fază mai nouă de dezvoltare a acesteia. ,,Evoluția aceasta — arată acad. E. Petrovici — a fost provocată de două schimbări fonetice : 1) amuțirea vocalelor finale *i*, *u* ; 2) deschiderea lui *e*, *o* accentuați

[13] Vezi O. Densusianu, *op. cit.*, p. 40.
[14] *Ibidem*, p. 43—44.
[15] *Ibidem*, p. 44.

în anumite poziţii şi identificarea lor cu *a*" [16]. Prin urmare în dacoromîna comună, la fel ca şi în limba romînă actuală, *-i* şi *-u* silabici nu se rosteau decît după grupul de consoane muta cum liquida : *îmblu—îmbli, uocl'u — uocl'i* etc.

Consoanele cu cele patru timbre se încadrau în cele două corelaţii : corelaţia palatală şi labială. Considerăm că nu e cazul să repetăm cele spuse în legătură cu apariţia, în limba romînă, a celor două corelaţii de timbru a consoanelor [17]. Trebuie să arătăm însă că, spre deosebire de limba romînă actuală şi de majoritatea graiurilor populare în care, într-o epocă mai recentă, consoanele rotunjite finale s-au delabializat, dacoromîna comună poseda consoane rotunjite şi consoane palatalizate-rotunjite şi la sfîrşit de cuvînt. Labializarea consoanelor finale juca, ca de altfel şi astăzi în graiurile dacoromîne în care se mai menţine, un important rol morfologic, deosebind diverse forme gramaticale, ca sg. de pl. : *moş'°* — *moş'*, *murar'°* — *murar'* sau pers. I de persoana a II-a : *mor'°* — *mor'*, *ţiń°* — *ţiń* etc.

În articolul de faţă nu vom da întregul inventar al fonemelor consonantice. Aceasta o vom face în altă parte. Vom remarca doar unele fapte privind evoluţia diferitelor consoane, precum şi păstrarea unor elemente existente într-o perioadă anterioară, adică în romîna comună.

Astfel, una dintre tendinţele de evoluţie care s-a manifestat, în dacoromînă, imediat după despărţirea de ea a celorlalte dialecte (aromîn, meglenoromîn şi istroromîn), este durificarea consoanelor labiale *p, b, m, f, v*, atunci cînd nu erau urmate de un element palatal (fie că acel element era numai o consoană fie că întreaga silabă era nepalatală) [18]. Ca urmare a acestui fapt, nuanţele vocalice *i, e, ᵉa* au devenit *î, ă, a* : *păr°* (< **per°*) < lat. *pilum*, *împărat°* (< **împerat°*) < lat. *imperator*, *îmbăt°* (< **îmbet°*) < lat. **imbibito*, *bătrîn°* (< **betrîn°*) < lat. *betranum*, *măr°* (< **mer°*) < lat. *mēlum*, *măsură* < lat. *mensuram*, *făt°* (< **fet°*) < lat. *fētum*, *vădz°* (< **vedz°*) < lat. *vĭdeo*, *învăţa* (< **înveţa*) < lat. **invitiare*, *vînd°* (< **vind°*) < lat. *vendo*, *pară* (< *peară*) < lat. *pĭram*, *fată* (< *feată*) < lat. *fetam*, *vargă* (< *veargă*) < lat. *virgam* etc.

Această tendinţă de durificare a labialelor nu s-a realizat complet nici în dacoromîna comună, nici în limba literară şi nici în graiurile regionale dacoromîne. Astfel, limba literară şi o seamă de graiuri întrebuinţează formele *merg, să meargă* (în unele graiuri, îndeosebi în jumătatea de nord a teritoriului dacoromîn, s-a ajuns la *mărg* şi (să) *margă*). Faţă de formele *bat, bată*, din graiurile din nordul ţării, forme normale din punct de vedere al evoluţiei fonetice, limba literară şi graiurile din sud utilizează formele

---

[16] Vezi acad. E. Petrovici, *Problema moştenirii din romanica comună a corelaţiei palatale în limba romînă*, în SCL VII, 1956, p. 167.

[17] Pentru aceasta vezi acad. E. Petrovici, *loc. cit.*

[18] Tratatele de fonetică istorică vorbesc în acest caz despre trecerea vocalelor anterioare *e, i* şi a diftongului *ea* la *ă, î, a* cînd nu erau urmate în silaba următoare de o altă vocală anterioară. A se vedea, de exemplu, în această privinţă, O. Densusianu, *op. cit.*, p. 19—20. În realitate posteriorizarea sau velarizarea vocalelor anterioare nu se datoreşte lipsei unei asemenea vocale din silaba următoare, ci faptului că labiala precedentă îşi pierduse timbrul palatal.

beat, beată. Formelor *băut, băutură, băutor, bînd*, din limba literară și din majoritatea graiurilor populare, le corespund în alte graiuri formele *beut* (sau *beut°*), *beutură, beutor'* (sau *beutor'°*), *bind (bind°)* (sau *bin, bin°*). Normele limbii literare precizează rostirea și scrierea *galben, galbenă* (< lat. *galbinus*), în timp ce unele graiuri cunosc formele *galbăn, galbănă* sau, în urma închiderii lui *ă* la *î*, *galbîn, galbînă*.

În graiurile din sud-vestul Transilvaniei, cuvintele *masă, pară, pană, pomană, vadră, varză, obadă* sînt rostite *męasă, pęară, pęană, pomęană, vęadră, vęarză, obęadă*, ceea ce denotă că labialele precedente își păstrează încă timbrul palatal. J. Byck și acad. Al. Graur consideră că formele *measă, peană, veadră* etc. sînt refăcute după plural: din forma de sg. *masă*, sub influența pl. *mese*, s-a refăcut un nou sg. *measă* [19]. După părerea noastră cuvintele citate, rostite cu labiala palatalizată și cu vocala *a* realizată prin nuanța vocalică *ᵉa*, reprezintă forma din romîna comună, cunoscută și dacoromînei comune, și păstrată ca atare pînă astăzi în aceste graiuri. Să nu uităm că, în graiurile amintite, se întîlnesc și alte elemente arhaice, printre care amintim vechiul *ń* (de origine romanică sau slavă) netrecut la *i̯*: *cuń* < lat. *cunęus*, *călcîń* < lat. *calcaneum*, *clańe* < sl. *kladnja* etc.

Durificarea labialelor în dacoromîna comună, în măsura în care s-a realizat, n-a rămas o simplă transformare fonetică, ci s-a repercutat asupra întregului sistem fonologic în sensul că a redus în mod simțitor frecvența nuanțelor vocalice *i, e, ᵉa*.

În ce privește consoanele *ș, j*, se pare că situația lor, din punct de vedere al timbrului, era asemănătoare cu cea existentă astăzi în graiurile romînești. În unele regiuni aveau numai timbru palatal, în timp ce în altele manifestau tendința de a pierde acest timbru, devenind dure. În textele din secolul al XVI-lea se întîlnesc pe de o parte forme ca *cenușe, cămeașe* (sau *cămeșe*), *ușe, grije, straje*, cu *ș* și *j* avînd o colorațiune palatală, dovadă nuanța vocalică *e* scrisă după ele, iar pe de altă parte forme ca *ușă, cămașă, pășaște, șase, șapte, strajă, grijaște* etc. [20] cu *ș, j* duri, urmați de nuanțele vocalice *ă și a*.

Privitor la răspîndirea teritorială a celor două varietăți de *ș* și *j* (cu timbru palatal respectiv velar), trebuie să presupunem că situația era diferită față de cea din prezent. După cum s-a mai arătat [21], fricativele *ș* și *j* avînd numai timbru palatal se întîlnesc astăzi în partea de vest a Munteniei, în Oltenia, sudul Transilvaniei, Crișana și Munții Apuseni. Rostirea dură a acestora formează două arii dintre care una acoperă Transilvania, Maramureșul și Moldova, iar a doua se întinde peste tot Banatul. Mai există apoi alte două arii, una în sud-estul Transilvaniei și alta în partea centrală a Munteniei, în care *ș* și *j* prezintă atît varietatea dură, cît și cea palatalizată, încadrîndu-se în corelația de timbru „palatalizat — nepalatalizat". În dacoromîna comună rostirea consoanelor *ș, j* formau două

[19] Vezi J. Byck și A. Graur, *De l'influence de pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL I, 1933, p. 17.

[20] Vezi O. Densusianu, *op. cit.*, p. 99—100.

[21] Vezi E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba romînă*, în SCL I, 1950, fasc. 2, p. 185; Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic romîn*, în CL VIII, 1963, nr. 1, p. 68 și harta 9.

arii însă invers de cum sînt astăzi. În aria în care în prezent *ş* şi *j* nu posedă decît timbrul velar, fiind refractare palatalizării, în dacoromîna comună aveau numai timbru palatal; în ariile în care astăzi întîlnim varietatea palatalizată a acestor consoane, în dacoromîna comună începuseră să se velarizeze.

Pe ce ne bazăm cînd facem aceste presupuneri? În primul rînd pe exemplele date mai sus (*cenuşe*, *cămeaşe*, *uşe*, *grije*, *straje*, *uşă*, *cămaşă*, *strajă*) frecvente în textele din secolul al XVI-lea, iar în al doilea rînd pe materialul *Atlasului lingvistic romîn*. Formele cu *-e* după *ş*, *j* (deci cu *ş*, *j* palatalizaţi) se întîlnesc în toate textele. Cele cu *-ă* (cu *ş*, *j* duri) se află numai în textele lui Coresi, deci aproximativ în regiunea în care întîlnim astăzi varietatea palatalizată a lui *ş* şi *j*.

Rostirea *şase* (sau *şasă*), cu *ş* dur urmat de *a*, formează, după *Atlasul lingvistic romîn*, o arie care acoperă Crişana, Banatul, Oltenia, Muntenia şi sudul Transilvaniei. Pe o altă arie, care cuprinde Maramureşul, cea mai mare parte a Transilvaniei şi Moldova, se întrebuinţează forma *şą̆să* (sau *şę̆să*, notată în multe cazuri *şę̆să*).

De aici rezultă că, în aria în care avem astăzi forma *şase* (sau *şasă*), *ş* îşi pierduse de timpuriu caracterul palatal. Dintr-o formă mai veche *şease*, prin durificarea lui *ş*, s-a ajuns în mod normal la *şase*. În partea de nord a teritoriului dacoromînei comune, *ş* şi-a menţinut mai mult timp coloraţiunea palatală. Vocala *a* aflîndu-se între două elemente palatale (*ş*' precedent şi *s*' următor) a fost transformată în *e* (în urma acţiunii legii fonetice conform căreia orice *a* între două elemente palatale a devenit *e* (cf. *leage* > *lege*, *feate* > *fete*, *obyčai* > *obicei* etc.) şi care s-a manifestat în toate cazurile, cu excepţia unor forme verbale ca *tăceai*, *tăceaţi*, *tăiai*, *tăiaţi*, *vedeai*, *vedeaţi* etc.) [22], rezultînd în felul acesta forma *şese*. Într-o perioadă mai recentă, prin pierderea elementului palatal al lui *ş* şi, determinată de aceasta, prin transformarea lui *e* în *ă*, a rezultat forma *şăsă* (sau în unele graiuri, *şą̆să*).

Dar în aria în care avem forma *şase* (cu excepţia Banatului, a sud-estului Transilvaniei şi a părţii centrale a Munteniei), se întîlnesc astăzi numai *ş* şi *j* cu timbru palatal (*uşe*, *cenuşe*, *grije*, *cocoş*' sg. şi pl.) etc. În aceste regiuni, fricativele *ş* şi *j* într-o perioadă mai recentă, au suferit o nouă palatalizare [23]. După cum vedem, din dacoromîna comună şi pînă astăzi, se poate constata o evoluţie ciclică, în ce priveşte caracterul palatal sau nepalatal, a fricativelor *ş* şi *j* : *ş*' — *ş*, *j*' — *j* în graiurile din Moldova, Transilvania şi Banat, *ş*' — *ş* — *ş*', *j*' — *j* — *j*' în cele din Oltenia, Crişana, în unele graiuri din Muntenia şi sudul Transilvaniei.

Am văzut mai sus tendinţele de evoluţie ale anumitor consoane, care au existat în dacoromîna comună şi care s-au manifestat imediat după despărţirea de celelalte dialecte. Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte, ţinînd seama de anumite fenomene fonetice proprii unor graiuri

[22] Vezi Al. Philippide, *op. cit.*, p. 18.
[23] Vezi H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, Leipzig, 1884, p. 99 urm.; Al. Philippide, *op. cit.*, p. 44—48.

populare romînești, trebuie să presupunem că sistemul fonologic al dacoromînei comune a păstrat și întrebuințat unele elemente din perioada anterioară, din romîna comună. Astfel, dacoromîna comună nu avea oclusivele palatale *k̓*, *ǵ*, ci a menținut grupurile consonantice *cl'*, *gl'*. Formele *încl'eg°*, *încl'ina*, *încl'id°*, *deșcl'id°*, *îngl'iț°*, *sugl'iț°*, *ocl'u* etc. trebuie considerate ca fiind singurele obișnuite în dacoromîna comună, cel puțin în prima perioadă a acesteia. Grupurile *cl'*, *gl'* se păstrează pînă astăzi în dialectele din sudul Dunării. Evoluția lui *cl'*, *gl'* la *k̓*, *ǵ* s-a încheiat, în dacoromînă, aproximativ pe la sfîrșitul secolului al XV-lea, dar nu în toate graiurile romînești. Documentele din secolul al XV-lea atestă numeroase forme cu *cl'* și *gl'* pentru Moldova, Transilvania și Banat [24]. Dacă în Moldova, Transilvania și în alte graiuri romînești grupurile *cl'*, *gl'* deveniseră *k̓*, *ǵ* în perioada amintită (sfîrșitul secolului al XV-lea), în Banat ele s-au menținut timp mai îndelungat. Dovadă sînt formele *okịu* (sg), *oki* (pl.), *źungịu* etc., pe care le discută P. Neiescu în articolul amintit, în care „păstrarea lui *-u* și *-i* silabici se datorește faptului că pînă nu demult acestea erau precedate de muta cum liquida, cuvintele citate mai sus făcînd parte din categoria lui *codru*, *socru*, *aflu*, *umblu* etc." [25].

Sistemul fonologic al dacoromînei comune poseda consoanele palatale *ń* și *l̓*, de origine romanică sau slavă, la care s-au adăugat, într-o epocă mai recentă, și cele de origine maghiară. Astfel, în dacoromîna comună erau obișnuite formele *călcîń°*, *cuń°*, *clańe*, *vińe*, *tal'°*, *tal'e*, *bătal'e*, *vol'e* pentru *călcîi*, *cui*, *claie*, *vie*, *tai*, *taie*, *bătaie*, *voie*.

Palatalele *ń* și *l'* erau foneme autonome, opunîndu-se atît lui *n* și *l* (neutri, cu timbrul velar), cît și lui *n'*, *l'* (*n*, *l* cu colorațiune palatală). Așadar, dacoromîna comună cunoștea trei varietăți de *n* și *l* (fără să luăm în considerare faptul că toate aceste trei varietăți de *n* și *l* puteau să prezinte și timbrul labial) cu funcțiuni fonologice diferite. În exemple ca *vină* (imperativul verbului *a veni*), *vine* (persoana a III-a indic. prez. a aceluiași verb) și *vińe* „vie" lat. *vinea*, /n/, /n'/ și /ń/ se aflau în aceeași poziție, anume înaintea fonemului vocalic de gradul al II-lea de apertură, /ă/, sensul cuvintelor fiind însă diferit. Funcțiunea fonologică diferită a lui /n/, /n'/ și /ń/ reiese și din următoarele sintagme : „vină la vińe", „el vine de la vińe".

Și cele trei varietăți de *l* aveau funcțiuni fonologice distincte. Astfel, în cuvintele *la* „la, spăla", *l'a* „(să) lea, (să) spele", *l'a* „(el) ia", /l/, /l'/ și /l'/ se opuneau unul altuia în aceeași poziție, înaintea fonemului vocalic de gradul I de apertură, /a/, deosebind prin această opoziție forme gramaticale sau cuvinte diferite.

Consoanele palatale *ń* și *l̓* se păstrează și în aromînă și în meglenoromînă. Aceste două dialecte au menținut distincția între /n'/, /l'/ diezați pe de o parte și /ń/, /l'/ pe de altă parte, așa cum arată acad. E. Petrovici,

---

[24] Pentru exemple a se vedea P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean*, în CL VIII, 1963, nr. 1, p. 50.
[25] *Ibidem*, p. 53.

începînd de prin secolul al XI-lea pînă în ziua de astăzi [26]. E foarte probabil, însă, că distincția între /n'/, /l'/ și /ń/, /l'/ a început chiar mai devreme.

În dacoromînă, opozițiile /n'/ — /ń/ și /l'/ — /l'/ au dispărut aproximativ prin secolul al XV-lea, deoarece, la această dată, /ń/ și /l'/ au trecut la /y/. Numai în Banat distincția dintre /n'/, /l'/ și /ń/, /l'/ a durat mai mult timp, întrucît /ń/ se păstrează pînă astăzi, iar /l'/ a devenit /y/ prin secolul al XVII-lea [27].

Cele trei varietăți de *n* (*n* nediezat, *n* diezat și *n* palatal) le întîlnim și astăzi în unele graiuri regionale romînești, și anume în acelea în care /n'/ și-a păstrat caracterul apical, iar /y/, precedat de labiala *m*, întărindu-se, a devenit *ń* (nazală dorsopalatală) și labiala a căzut : *miel* > *mńel* > *ńel*. Hărțile publicate de acad. E. Petrovici [28] ne arată ariile în care fonemul /ń/ se impune fonemului /n'/.

Păstrîndu-se palatalele *ń* și *l'*, în dacoromîna comună nu erau obișnuite anumite alternanțe consonantice existente astăzi în limba literară și în majoritatea graiurilor romînești. Astfel, din dacoromîna comună lipseau alternanțele /n/ — /i̯/, /l/ — /i̯/. Pers. I de la verbul *a veni*, de ex., se deosebea de pers. a II-a prin opoziția între consoana labio-palatală /ń°/ și consoana palatală /ń/ : /vin°/ — viń/. Singularul și pluralul substantivului *cal* sau al adjectivului *gol* se deosebeau prin opoziția consoană labială — consoană palatală : /cal°/ — /cal'/, /gol°/ — /gol'/.

Și în graiurile din Banat, deoarece se păstrează vechiul *ń* lipsește alternanța /n/ — /i̯/ ((eu) /vin/ — (tu) /viń/, nu (eu) /vin/ — (tu) /vii̯/ ca în limba literară și ca în celelalte graiuri).

Dacoromîna comună nu cunoștea consoanele *j* și *z*, ci numai *ĝ* și *dz* : *ĝudeca*, *aĝutor°*, *încunĝură*, *ĝoi*, *ĝug°*, *dzeace*, *audz°*, *vădz°*, *deșcl'idz°* etc. În această situație se găsesc și graiurile din Maramureș care, în elementele de origine latină și autohtonă, au numai *ĝ* și *dz*. Consoana *dz*, în aceleași elemente, se păstrează și în graiurile din Banat și în cele din nordul Moldovei.

Dacă totuși consoanele *j* și *z* existau în dacoromîna comună, ele erau împrumutate din alte limbi, o dată cu cuvintele care conțineau aceste consoane.

În concluzie putem spune că sistemul fonologic al dacoromînei comune nu prezenta deosebiri esențiale față de cel al limbii romîne actuale (ținînd seama, bineînțeles, și de graiurile regionale). După cum am văzut, toate elementele care constituiau sistemul fonologic al dacoromînei comune le regăsim în unul sau în altul din graiurile romînești (multe din ele se întîlnesc chiar în limba literară).

Ianuarie 1964.

---

[26] Vezi acad. E. Petrovici, *Distincția fonologică între trei varietăți de n și l — nediezați, diezați și palatali — în limba romînă și în slavă*, în „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai", Tomus III, Nr. 6, Series IV, Fasciculus 1, p. 122.

[27] Idem, *loc. cit.*

[28] *Op. cit.*, p. 124, 125.

CU PRIVIRE LA SISTEMUL FONOLOGIC AL DACOROMÎNEI COMUNE

DE

ANDREI AVRAM
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei, 194

Observaţiile din rîndurile care urmează au ca punct de plecare articolul lui Gr. Rusu intitulat *Schiţă a sistemului fonologic al dacoromînei comune* şi publicat în această revistă [1]. Socotim că articolul este binevenit, cu atît mai mult cu cît — în ciuda faptului că nu-şi propune să prezinte o descriere fonologică exhaustivă — autorul se opreşte asupra tuturor chestiunilor importante legate de reconstituirea sistemului fonologic din care derivă sistemele graiurilor dacoromîne actuale. Vom lua în discuţie, mai jos, numai cîteva dintre concluziile lui Gr. Rusu, arătînd, acolo unde este cazul, motivele care ne împiedică să fim de acord cu anumite afirmaţii şi propunînd unele interpretări diferite de cele ale autorului menţionat.

Întemeiat pe datele oferite de primele texte romîneşti şi de graiurile actuale (aparţinînd dialectului dacoromîn sau celorlalte dialecte), autorul stabileşte că în dacoromîna comună existau 12 ,,vocale'' (de fapt, vocale propriu-zise şi diftongi) :

[*i* *î* *u* *ü*
e *ă* *o* *ö*
^{e}a *a* ^{o}a ^{ö}a].

În continuare, aceste 12 variante (segmente fonetice vocalice) sînt reduse la un inventar care cuprinde numai trei invariante (foneme) : /*î*/, /*ă*/, /*a*/ [2]. Această descriere a vocalismului dacoromîn comun coincide întru totul cu aceea propusă de acad. E. Petrovici pentru romîna comună (faza mai nouă a acesteia) [3]. Argumentele invocate în favoarea ei (expuse

[1] Vezi mai sus, p. 347—356.
[2] *Loc. cit.*, p. 350. Vezi pasajul reprodus mai jos, în nota 6.
[3] E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii romîne*, în CL, I, 1957, p. 113.

amănunțit de acad. E. Petrovici [4] și reluate, pe scurt, de Gr. Rusu) se reduc, în esență, la constatarea că vocalele mediale apar la inițială de cuvînt (deci neprecedate de consoane), în timp ce celelalte „nuanțe vocalice" nu apar în această poziție.

Distribuția celor 12 segmente vocalice este clar prezentată de Gr. Rusu [5] și ilustrată cu numeroase exemple ; asupra acestei chestiuni nu avem de făcut nici o observație. Nu putem însă nicidecum să fim de acord cu punerea unui semn de egalitate între faptul că un sunet apare în poziție inițială, pe de o parte, și caracterul n e c o n d i ț i o n a t (independent) al sunetului respectiv, pe de altă parte [6]. Altfel spus — pentru a ne limita la vocalele de pe treapta de închidere maximă — faptul î n s i n e că [î] apărea la început de cuvînt nu ne dă dreptul să considerăm că vocala respectivă avea independența necesară pentru a reprezenta, în poziția menționată, un fonem. La nici unul dintre cei doi autori citați nu este studiat raportul dintre [î] și sunetul u r m ă t o r. Or, lucrul acesta este deosebit de important, căci în interpretarea fonologică a unui segment fonetic trebuie să avem în vedere posibilitatea ca segmentul considerat și cel următor să reprezinte împreună o singură unitate fonologică. Care era, sub acest aspect, situația lui [î] inițial? Oare vocala și sunetul de care era urmată reprezentau d o u ă f o n e m e sau numai u n f o n e m ?

Am susținut, cu alt prilej [7], că segmentele fonetice [*în*], [*îm*], [îŋ], etc. din cuvinte ca *întinde, împărți, încuia* etc. sînt monofonematice în dacoromîna contemporană : vocala [*î*] și nazala următoare reprezintă o singură unitate fonologică. Urmează să vedem dacă această interpretare este sau nu valabilă și pentru dacoromîna comună.

Întrucît în succesiunea « [*î*] inițial + consoană » cel de al doilea element era î n t o t d e a u n a o consoană nazală (din punct de vedere fonologic, a c e e a ș i, în *întinde, împărți, încuia* etc., căci locul ei de articulație nu era distinctiv [8]), elementele succesiunii nu satisfăceau una dintre condițiile indispensabile pentru ca ele să reprezinte d o u ă unități fonologice : anume, nu erau amîndouă comutabile. Faptul că nazala apărea la inițială (deci neprecedată de vocală medială : *mare, nou* etc.), în timp ce vocala medială era c o n d i ț i o n a t ă de nazala următoare (căci nu existau cuvinte care să înceapă cu [*îb*], [*îk*], [*îd*] etc.) arată care era sensul

[4] *Op. cit.*, p. 102—115.

[5] *Op. cit.*, p. 348—349.

[6] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 113 : „Căderea vocalelor de diferite timbre la rangul de variante combinatorii a fost cauzată și de faptul că, dintre cele 12 vocale (7 foneme și cinci variante poziționale [în prima fază a romînei comune —*n.n.*]), numai trei, anume *î, ă, a*, puteau apărea la început de cuvînt, căci celelalte erau precedate în această poziție de iod sau de wau. De aceea variantele [î], [ă], [a] trebuie considerate ca fiind variantele fundamentale ale celor trei foneme vocalice : /î/, /ă/, /a/". Gr. Rusu, *op. cit.*, p. 350 : „Dintre vocale am întîlnit la început de cuvînt, deci independente de consoana precedentă, numai pe *a* și *î* (pentru *ă* în această poziție nu avem exemple). După părerea noastră, aceste trei vocale trebuie considerate ca variante fundamentale ale celor trei foneme vocalice din dacoromîna comună, în timp ce celelalte nuanțe vocalice constituiau numai variante combinatorii, condiționate de consoanele precedente".

[7] În articolul *Interpretarea fonologică a lui* [*î*] *inițial în limba romînă*, publicat în „Fonetică și dialectologie" IV, 1962, p. 7—22.

[8] Mai mult, nu erau distinctive nici unele dintre trăsăturile fonetice privitoare la modul de articulație (sonoritate, grad de ocluziune).

raportului de dependență dintre cele două elemente : nazala era elementul independent, iar elementul vocalic nu era decît un apendice fonetic, lipsit de valoare distinctivă.

Plecînd de la constatările de mai sus, trebuie, după părerea noastră, să admitem că fonemul inițial al cuvintelor de tipul *întinde* era o consoană nazală [9]. De remarcat — în sprijinul interpretării monofonematice a grupurilor inițiale [*în*], [*îm*], [îŋ] etc. — că segmentul scris azi *în* în *întinde* era notat, în multe dintre primele texte romînești, în același fel (cu litera ⸸) [10] ca și consoanele nazale din interiorul cuvîntului, în poziție implosivă. După părerea noastră, întocmai ca în dacoromîna comună și în dacoromîna din perioada începuturilor scrisului în limba romînă, segmentele fonetice silabice [*în*] sau [*n̥*], [*î*] din *întinde* și consoana [*n*] din cea de a doua silabă a aceluiași cuvînt constituie, și astăzi, realizări ale aceleiași unități fonologice : /*N*/*ti*/*N*/*de*.

În tabloul sistemului vocalic „liniar" care caracteriza romîna comună (după acad. E. Petrovici) și dacoromîna comună (după Gr. Rusu) figurează două vocale mai închise decît /*a*/. Dat fiind că epoca avută în vedere de ultimul dintre cei doi autori (sec. al XI-lea — al XV-lea) a fost imediat urmată de momentul apariției primelor texte romînești, ar fi fost interesant să fie adus în discuție faptul că în aceste texte se notează în același fel (fie ъ, fie ь, fie ѫ) segmentele fonologice reprezentate astăzi prin două foneme, /*ă*/ și /*î*/ [11].

După părerea noastră, opoziția /*ă*/ : /*î*/ are un caracter recent în dacoromînă. În favoarea acestei afirmații pledează nu numai faptul de grafie amintit mai sus, ci și situația întîlnită în unele graiuri ale dialectelor romîne de sud [12], precum și „slăbiciunea" opoziției /*ă*/ : /*î*/ în dacoromîna contemporană [13]. Părerea conform căreia opoziția exista în dacoromîna comună nu este sprijinită de Gr. Rusu cu nici un argument. E adevărat că vechimea mare a distincției f o n e t i c e dintre [*ă*] și [*î*] este admisă (de obicei, în mod tacit) de marea majoritate a cercetătorilor. Dar, chiar considerînd că această vechime este în afara oricărei discuții (ceea ce,

---

[9] Cu privire la pozițiile în care consoana nazală inițială se realizează, în limba contemporană, ca segment fonetic silabic (inclusiv [*î*] + [*n*], [*î*] + [*m*] etc.), vezi articolul nostru citat în nota 7, în special p. 12—19. În lucrarea la care ne referim mai jos (nota 23), am arătat că e posibil ca această consoană nazală „nedeterminată" (corespunzînd arhifonemului /*N*/ din limba contemporană) să fie interpretată, în cadrul sistemului fonologic al dacoromînei din perioada primelor texte, ca realizare a unui „fonem nedeterminat", deci neaparținînd nici categoriei vocalelor, nici celei a consoanelor. Această interpretare este posibilă (dacă nu chiar obligatorie) și pentru o fază mai veche a dacoromînei. Nu putem să reproducem aici întreaga demonstrație ; prin urmare, ne mulțumim să subliniem faptul esențial că grupurile inițiale de tipul [*în*] reprezintă o singură unitate fonologică, în care elementul vocalic este dependent de context.

[10] Vezi Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, [București], 1956, p. 19.

[11] *Ibidem*, p. 20.

[12] Sextil Pușcariu, *Studii istroromîne*..., II, București, 1926, p. 70 : „În rostirea lui Belulovici eu n-am putut distinge precis decît un singur fel de « vocală întunecată » și anume *ă*" ; cf., pentru situația din aromînă, Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromîn. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 196, 207—208.

[13] Cf. A. Graur et A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL VI, 1938, p. 7.

credem noi, este greu, dacă nu imposibil), existenţa a două timbre vocalice mediale mai închise decît [*a*] nu implică nicidecum existenţa a două foneme corespunzătoare ; ar fi fost necesară o prealabilă analiză fonologică, care să ofere justificarea identificării lui [*ă*] cu /*ă*/ şi a lui [*î*] cu /*î*/.

Indiferent dacă se recunoaşte sau nu existenţa în dacoromîna comună a două foneme de timbru medial corespunzînd vocalelor mai închise decît [*a*], din cele arătate mai sus rezultă că această ultimă vocală era singura din serie care apărea la început de cuvînt în calitate de fonem. Vocala [*ă*] nu apărea în această poziţie, iar [*î*] nu reprezenta decît un element fără valoare distinctivă, lipsit deci de independenţă fonologică [14]. Nu trebuie să se înţeleagă de aici că nu am recunoaşte existenţa, în dacoromîna comună, a unui fonem corespunzător vocalelor actuale /*ă*/ şi /*î*/. Afirmăm doar că apariţia vocalelor de timbru medial în poziţie iniţială nu ne poate determina să recunoaştem, exclusiv pe baza acestui lucru, calitatea lor de foneme în poziţia menţionată, după cum faptul că o vocală nu apare la iniţială, nu ne poate împiedica să-i acordăm statutul de fonem autonom (de altfel, Gr. Rusu [15] admite existenţa unui fonem /*ă*/, deşi declară că nu a găsit nici un exemplu cu [*ă*] iniţial).

Trecem acum la problema interpretării fonologice a vocalelor considerate de Gr. Rusu simple variante poziţionale ale fonemelor /*î*/, /*ă*/, /*a*/. Pentru a nu complica lucrurile, ne vom limita, la început, la examinarea raportului fonologic dintre [*e*] şi [*ă*] ; după cum se va vedea mai jos, în acelaşi fel se pune şi chestiunea raportului dintre [*i*] şi [*î*], [*o*] şi [*ă*], [*u*] şi [*î*].

După Gr. Rusu, vocala [*e*] apărea numai precedată de consoane palatalizate sau palatale. Rezultă de aici că, după părerea acestui autor, într-un cuvînt ca *ied* vocala [*e*] nu era decît o variantă a lui /*ă*/ condiţionată de fonemul precedent, consoană palatală. Se înţelege că, din moment ce avea calitatea de fonem, semiconsoana [*i̯*] trebuia să fie caracterizată prin faptul că nu depindea de context şi, implicit, îndeplinea un rol distinctiv (prin definiţie, elementele fonetice impuse de context nu sînt distinctive). Avea oare sunetul [*i̯*] aceste proprietăţi? Răspunsul este negativ : [*i̯*] era un element dependent de context şi, ca atare, nu îndeplinea nici o funcţiune distinctivă ; apariţia lui înainte de vocale de timbru palatal era impusă de poziţia iniţială de cuvînt sau de silabă.

În dacoromîna contemporană (şi nu în toate graiurile) există un număr foarte redus de perechi de cuvinte, ca *miere* — *mere*, pe baza cărora se poate afirma că [*i̯*] (sau [*y*]) urmat de [*e*] are un rol distinctiv : în *miere* grupul [*i̯e*] apare în interiorul silabei (deci independent de poziţia iniţială de silabă), în acelaşi context în care apare [*e*], iar cele două segmente fonetice reprezintă, evident, segmente fonologice diferite (sînt în distribuţie contrastivă). Opoziţiile de acest fel s-au constituit însă la o dată posterioară apariţiei primelor texte romîneşti. După cum au observat deja

[14] După părerea noastră, e mai probabil că în perioada romînei comune, timbrul vocalic iniţial din cuvinte ca *întinde* era [*ă*], nu [*î*] ; prin urmare, tot ce am spus despre grupul « [*î*] + nazală » la început de cuvînt se aplică, de fapt, la grupul « [*ă*] + nazală », atunci cînd ne referim la o fază premergătoare apariţiei distincţiei fonetice dintre cele două timbre. Faptul acesta nu are însă importanţă pentru discuţia de aici.

[15] *Op. cit.*, p. 350.

unii cercetători[16], în perioada primelor noastre texte, cuvintele de tipul *miere, fier* (care conțin astăzi un [i̯] după consoana labială) aveau cu o silabă mai mult decît formele corespunzătoare din limba literară contemporană, labiala fiind urmată de v o c a l a [*i*], nu de [i̯] sau de [*y*]. În consecință, grupul de sunete [i̯e] apărea n u m a i la început de silabă și era în distribuție complementară cu [*e*], care apărea după consoană (în interiorul silabei). Rezultă de aici că [i̯e] și [*e*] reprezentau segmente f o n o l o g i c i d e n t i c e : ceea ce Gr. Rusu (urmîndu-l pe acad. E. Petrovici) consideră a fi succesiune de două foneme, /*y*/+/*ă*/ (ultimul realizat ca [*e*]) nu era după părerea noastră, decît un singur fonem, /*e*/, realizat la început de cuvînt sau de silabă ca [i̯e][17]. Fonologic identici erau și termenii perechilor [*i*] și [i̯i], [*u*] și [u̯u], [*o*] și [u̯o]. Dat fiind că elementele semiconsonantice inițiale de silabă și urmate de vocale cu același timbru (anterioare nelabiale, respectiv, posterioare labiale) nu aveau nici un rol distinctiv, înseamnă că grupurile «[i̯] + vocală anterioară» și «[u̯] + vocală posterioară» erau m o n o f o n e m a t i c e ; ele nu reprezentau altceva decît realizări ale fonemelor /*i*/ și /*e*/, respectiv /*u*/ și /*o*/ în poziție inițială de cuvînt sau de silabă. Așadar, nu timbrul vocalei era determinat de semiconsoana precedentă (care nu reprezenta un fonem autonom), ci, dimpotrivă, elementul determinat era semiconsoana (semivocala) : apariția acesteia era impusă de poziția inițială de cuvînt sau de silabă a fonemului vocalic.

În ce privește segmentele fonetice notate de Gr. Rusu [^{e}*a*] și [^{o}*a*] (= [e̯*a*], [o̯*a*] sau, mai exact, [e̯*ȧ*], [o̯*å*]), acestea erau în distribuție complementară cu [i̯*ȧ*] sau [*yȧ*], respectiv [u̯*å*] sau [*wå*] (mai exact, [i̯^{e}*ȧ*], [*y*^{e}*ȧ*], respectiv [u̯^{o}*å*], [*w*^{o}*å*]). Și de astă dată constatăm o deosebire între situația din dacoromîna comună (menținută, în ce privește aspectul care ne preocupă aici, pînă în secolul al XVI-lea) și situația din unele graiuri ale dacoromînei contemporane sau din limba literară actuală : astăzi există perechi minimale (ce e drept, puține) de tipul ***biată* — *beată***, dar asemenea perechi nu existau în perioada în care ***biată*, *piatră*** se pronunțau [***bii̯ată***], [***pii̯atră***] (cf. grafii de tipul пїıатрѣ, în textele din secolul al XVI-lea). Întrucît în cuvinte ca ***iarbă*** vocala din silaba inițială era [*ȧ*], iar în cuvinte ca ***oase*** era [*å*], se poate spune că [i̯] și [u̯] apăreau î n m o d a u t o m a t (impuse de context) înaintea vocalelor anterioare, respectiv, posterioare, la început de cuvînt sau de silabă ; grupurile de acest fel erau fonologic identice cu segmentele vocalice corespunzătoare neprecedate de semiconsoane : [i̯i] ≡ [*i*], [i̯e] ≡ [*e*], [i̯^{e}*ȧ*] ≡ [e̯*ȧ*], [u̯u] ≡ [*u*], [u̯o] ≡ [*o*], [u̯^{o}*å*] ≡ [o̯*å*]. Ca și în ***el*** sau în ***om***, semiconsoana și vocala următoare reprezentau segmente

[16] De exemplu, I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*... [I. *Introducerea*], București, 1916, p. CXXVI—CXXVII : „e incontestabil că în prima jumătate a veacului al XVI-lea, și chiar cu mult înainte de această epocă, cuvinte ca *mănia, piale, piatră* se pronunțau *mănila, piĭale, piĭatră*".

[17] Eugenio Coseriu („Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias", Universidad de la Republica, Montevideo, VI, 1952, 9, p. 154) consideră că „en rumano el fonema /*e*/ se realiza obligatoriamente como *je* en determinadas posiciones". Afirmația este valabilă cu privire la dacoromîna comună. Cît despre situația din limba literară contemporană, rămîne de văzut dacă grupul [i̯e] din ***el*** poate fi considerat realizare a lui /*e*/, în ciuda faptului că același grup este fonologic diferit de /*e*/ în *miere* (cf. *mere*).

monofonematice în *iarbă* și în *oase*; fonemele cu care începeau aceste cuvinte pot fi notate /*ä*/, respectiv, /*å*/ [18].

Dacă analiza de mai sus este corectă, înseamnă că, deși segmentele [*i*], [*e*], [*ẹȧ*] sau [^{e}*ȧ*] și [*u*], [*o*], [*ọå*] sau [^{o}*å*] nu apăreau niciodată la început de cuvînt sau de silabă, ele erau precedate de f o n e m e consonantice numai în cuvinte ca *zice*, *seară*, *somnul*, *floare*, dar nu și în *era*, *iarbă*, *un*, *oară* etc. Vocalele [*i*] și [*o*], de exemplu, nu corespundeau celui de al doilea element în structura f o n o l o g i c ă a silabelor realizate ca [*i̯i*] în *su*[*i̯i*]*ră*, respectiv, ca [*u̯o*] în [*u̯o*]*m*, ci, împreună cu semivocalele care le precedau, constituiau variante ale unor foneme inițiale de silabă : *su*/*i*/*ră*, /*o*/*m* (acest ultim cuvînt conținea un număr de foneme mai mic cu o unitate decît numărul fonemelor din *pom*, de exemplu : din punct de vedere fonologic, *om* începea cu fonemul /*o*/, nu cu consoana /*w*/).

Se poate constata că părerile noastre asupra sistemului vocalic al dacoromînei comune diferă radical de cele ale lui Gr. Rusu. După cum era de așteptat, această deosebire de păreri se extinde și asupra consonantismului, ceea ce a reieșit, în parte, din discuția cu privire la interpretarea fonologică a grupurilor « semiconsoană + vocală ». Recunoscînd lui [*i̯*] urmat de vocală anterioară și lui [*u̯*] urmat de vocală posterioară calitatea de echivalente ale unor foneme, autorul citat ajunge, în mod firesc, să susțină (în conformitate cu binecunoscuta teorie a acad. E. Petrovici) că timbrul vocalelor nu avea valoare distinctivă, el fiind determinat de cel al consoanelor precedente (neutre, palatalizate, labializate și labiopalatalizate). Dacă admitem că, de exemplu, [*i̯e*] inițial de cuvînt sau de silabă reprezenta un singur fonem, /*e*/, — întrucît, după cum am văzut, [*i̯*] nu corespundea unei unități fonologice de sine stătătoare — evident, nu putem să acceptăm teza rolului determinant al timbrului consoanelor în grupuri de tipul [*te*], [*to*].

Cît despre segmentele fonetice reprezentate astăzi prin « consoană + [^{i}] » și, regional, « consoană + [^{u}] » în poziție finală, chiar acceptînd părerea — împărtășită de acad. E. Petrovici și Gr. Rusu — că formele de tipul *lup*, *lupi* erau pronunțate [*lup*^{u}], [*lup*^{i}] (fiind deci monosilabice, din punct de vedere fonetic), trebuie să ne punem întrebarea dacă nu cumva elementele vocalice finale pot fi considerate variante poziționale ale fonemelor /*u*/, respectiv /*i*/ [19]. Această posibilitate nu este avută în vedere de Gr. Rusu, ceea ce e cît se poate de normal : din moment ce consideră că [*u*] silabic este o variantă a lui /*î*/, determinată de timbrul consoanei labializate precedente, interpretarea lui [^{u}] ca /*u*/ nu ar fi fost posibilă în limitele concepției pe care se bazează articolul autorului citat. Așadar, observațiile noastre cu privire la valoarea fonologică a ,,pseudovocalelor'' finale nu constituie o obiecție în plus la cele susținute de Gr. Rusu ; aceste

---

[18] Segmentele vocalice notate de Gr. Rusu [*ü*], [*ö*], [^{ö}*a*] (în forme de tipul celor reprezentate astăzi prin *călcîiul*, *șchiop*, *picioare* erau, după părerea noastră, variante ale fonemelor /*u*/, /*o*/, /*å*/, cu o nuanță anterioară determinată de consoanele (pre)palatale precedente (în dacoromîna comună, /*ń*/, respectiv , /*l'*/, /*č*/ ; vezi Gr. Rusu, *op. cit.*, p. 351, 357).

[19] Cf. Em. Vasiliu, *On the Category of ,,Semivowels'' in Roumanian*, în ,,Studia linguistica'' XVI, 1962, 1, p. 29—33 (autorul are în vedere numai limba contemporană, iar interpretarea propusă se bazează pe noțiunea de junctură silabică).

observații nu sînt decît corolarul afirmațiilor pe care le-am făcut mai sus. Interpretarea elementelor vocalice nesilabice finale ca realizări ale fonemelor /*u*/ și /*i*/ apare ca posibilă numai după degajarea fonemelor menționate în interiorul sau la începutul cuvîntului (sau, în alți termeni, după o prealabilă recunoaștere a caracterului distinctiv al timbrului vocalelor).

Problema interpretării fonologice a celor două elemente vocalice se pune într-un fel pentru dacoromîna contemporană și în alt fel pentru dacoromîna din secolele al XI-lea — al XV-lea. Astăzi, [^{u}] și [*u*], [^{i}] și [*i*] apar în aceeași poziție ; de exemplu, pluralul nearticulat [*lup*^{i}] scris *lupi* se opune, în limba literară, pluralului articulat [*lupi*] scris *lupii*, iar în unele graiuri [*lup*^{u}] se opune lui [*lupu*]. În dacoromîna comună însă, formele articulate ale cuvîntului citat nu ajunseseră încă la stadiul [*lupu*], [*lupi*] ; consoana [*l*] a formei articulate *lupul* s-a menținut pînă astăzi în unele regiuni [20], iar alături de [*lupi*] = *lupii* există și pronunțarea [*lupii̯*]. Transcrierea fonologică /*lupu*/, /*lupi*/ pentru formele [*lup*^{u}], [*lup*^{i}] din dacoromîna comună (transcriere care este în conformitate cu interpretarea amintită mai sus) nu implică deci o confuzie cu formele articulate corespunzătoare. În felul acesta, problema caracterului distinctiv sau nedistinctiv al timbrului consoanelor se pune în același fel pentru segmentele fonetice de tipul [*p*^{u}], [*p*^{i}], ca și pentru grupurile formate din consoane urmate de vocale propriu-zise sau de diftongi.

Rîndurile precedente conțin doar cîteva observații sumare cu privire la statutul fonologic al segmentelor fonetice «consoană + [^{u}]» și «consoană + [^{i}]» în dacoromîna comună. Fără a propune o soluție completă — ceea ce ar necesita o analiză multilaterală [21] pe care nu putem să o întreprindem aici — am vrut mai mult să atragem atenția asupra unui alt aspect al deosebirilor dintre dacoromîna contemporană și dacoromîna din epoca care a precedat apariția primelor texte. Totodată, am încercat să arătăm că o consoană în situația labialei din [*lup*^{i}] (neurmată, pe plan fonetic, nici de o altă consoană, nici de o vocală propriu-zisă) nu este în mod obligatoriu finală pe plan f o n o l o g i c [22].

Stabilirea sistemului fonologic al dacoromînei comune pune probleme complexe care pot fi soluționate satisfăcător numai ținînd seamă de faptul că pentru o epocă mai veche nu e nici pe departe exclus să apară ca discutabile sau să se dovedească nevalabile unele dintre părerile emise cu privire la dacoromîna contemporană, chiar dacă acestea sînt unanim acceptate (ceea ce, de altfel, nu e cazul cu teoria corelațiilor consonantice de timbru, pe care se întemeiază *Schița* lui Gr. Rusu). Se știe că unul și același sunet (sau grup de sunete) poate să corespundă, în două faze de evoluție ale unui idiom, unor realități fonologice diferite.

---

[20] Vezi exemplele din articolul nostru *Despre cauzele dispariției lui* l *final — articol hotărît*, în SCL X, 1959, 3, p. 457—463.

[21] Inclusiv examinarea posibilității ca elementele vocalice nesilabice finale să fie interpretate ca variante ale unor foneme consonantice /*y*/ și /*w*/.

[22] Evident, după anumite grupuri de consoane, /*u*/ și /*i*/ se realizau, întocmai ca astăzi, ca vocale propriu-zise și din punct de vedere fonetic.

Am lăsat la o parte, în prezentul articol, o serie de amănunte nelegate sau mai puțin legate de problema fundamentală a fonologiei dacoromînei comune : exista un sistem vocalic liniar cu variante determinate de timbrul consoanelor precedente sau, dimpotrivă, deosebirile fonetice dintre vocalele cu aceeași apertură aveau valoare fonologică, iar timbrul consoanelor nu era distinctiv ? Concluziile la care a ajuns Gr. Rusu cu privire la această problemă ni se par inacceptabile, din motivele arătate, pe scurt, în rîndurile precedente. Cu toate acestea, considerăm că articolul autorului citat este foarte util ca bază pentru o discuție la care, sperăm, vor participa și alți lingviști [23].

Martie 1964.

[23] Cîteva dintre ideile cuprinse în prezentul articol au fost expuse mai pe larg (în legătură cu fonologia dacoromînei din epoca începuturilor scrisului) în lucrarea noastră *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte romînești*, în curs de apariție în SCL XV, 1964, fasc. 1 și urm. O versiune prescurtată a acestei lucrări a apărut, în limba franceză (după ce articolul lui Gr. Rusu a fost predat la tipar), în ,,Revue roumaine de linguistique'' IX, 1964, 1, p. 19-51

S.C.L. An XV, nr. 3, p. ,263—396, București, 1964

STUDII GĂGĂUZE (I)*

ORIGINEA CUVINTELOR PAROXITONE TERMINATE ÎN *-u*, *-ü* ŞI *-i*

DE

VLADIMIR DRIMBA

Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R., Bucureşti, Calea Victoriei, 194

Vocabularul găgăuz pune probleme deosebit de interesante prin structura sa etimologică foarte complexă şi prin numeroasele evoluţii semantice, adesea neaşteptate, ale fondului său turcic, — aspecte care îl deosebesc într-o măsură însemnată de vocabularul limbii turce, conferindu-i o individualitate proprie, bine definită. Cu toate acestea, dintre toate domeniile acestui idiom, vocabularul a fost cel mai puţin studiat pînă acum; într-adevăr, în afară de un studiu de ansamblu despre structura lexicală a găgăuzei, datorat marelui savant sovietic N. K. Dmitriev [1], contribuţiile care s-au adus în acest domeniu sînt cu totul sporadice şi privesc, în general, chestiuni de detaliu.

În acest articol ne propunem să lămurim problema, destul de complicată, a originii cuvintelor găgăuze paroxitone terminate în *-u*, *-ü* şi *-i*, care constituie, prin aspectul lor neobişnuit, o categorie aparte a lexicului găgăuz. Nu este vorba de cuvinte ca ˈ*zavlu* (~ ˈ*zavalï*) ‘biet, sărman’, ˈ*terzi* ‘croitor’ etc., care trebuie studiate în cadrul mai larg al deplasărilor

---

* Vezi versiunea în limba franceză, în ,,Revue roumaine de linguistique”, 1964, nr. 2.

[1] N. K. Dmitriev, *К вопросу о словарном составе гагаузского языка*, publicat postum în culegerea de studii ale sale intitulată *Строй тюркских языков*, Moscova, 1962, p. 271—284. Elementele lexicale neturcice discutate în acest studiu sînt grupate în capitolele : ,,Stratul grecesc al limbii găgăuze”, ,,Stratul romanic al limbii găgăuze” şi ,,Stratul slav (inclusiv rusesc) al lexicului găgăuz”, fără să se precizeze, decît cu rare excepţii, limba din care a fost împrumutat fiecare cuvînt şi fără să se indice, în afară de cîteva cazuri, etimoanele cuvintelor. Însăşi repartizarea unor cuvinte în grupele amintite necesită rectificări. Alte contribuţii importante ale lui Dmitriev se găsesc în următoarele studii publicate în acelaşi volum : *Очерк южнотюркской мимологии. Гагаузский язык* (p. 86—91), *Фонетика гагаузского языка* (p. 202 şi urm. : passim) şi *Гагаузские этюды* (p. 251 şi urm. : passim).

de accent la cuvinte din fondul turcic [2], ci de un număr însemnat de împrumuturi, în special din limba bulgară, dintre care unele au o mare circulaţie în vorbirea de toate zilele. Originea cîtorva dintre aceste cuvinte a fost stabilită încă de V. Moškov, care a publicat primele şi, pînă în prezent, cele mai bogate materiale de limbă găgăuză, precum şi de alţi cîţiva cercetători. Dacă explicaţiile etimologice date pînă acum sînt, în general, incomplete şi nesatisfăcătoare, aceasta se datoreşte în mare măsură faptului că nu s-a acordat destulă atenţie datelor dialectologiei bulgare, — lipsă pe care vom încerca s-o suplinim în paginile care urmează [3].

Cuvintele terminate în *-u*

1. Terminaţia cuvintelor următoare reproduce terminaţia etimoanelor respective :

ˈ*kodru* ‘munte mare (împădurit)’ (*Гаг. дили*, p. 217 şi nota, 239) < rom. *codru* ;

ˈ*kuču* (repetat), strigăt cu care se cheamă cîinii (Moškov, p. 64) < mold. *cuciu* ;

kukuˈrigu ‘cucurigu’ (Moškov, *Наречия*, p. 218 ; *Буджс. сеслäр*, p. 86) ~ *kukuˈregu* (Moškov, p. 63 ; Čakir, p. 36), < bg. *кукуригу*, rom. *cucurigu*.

2. În următoarele împrumuturi din limba bulgară, *-u* reproduce pronunţarea dialectală, foarte răspîndită (inclusiv în graiurile bulgăreşti din R.S.S. Moldovenească şi din R.S.S. Ucraineană), cu *-u*, a lui *-o* neaccentuat [4] :

---

[2] O listă de asemenea exemple dă L. A. Pokrovskaja, *Основные черты фонетики современного гагаузского языка*, în *Вопросы диалектологии тюркских языков*, II, Baku, 1960, p. 189. Numeroase exemple se găsesc şi în dicţionarul găgăuz al lui V. Moškov.

[3] Abrevierile folosite : *Буджс. сеслäр* = *Буджактан сеслäр*. Литература йазылары [Хазырлайан: Дионис Танасоглу], Chişinău, 1959. (Exemplele sînt reproduse în grafia originală.)

Čakir = Mihail Čakir, *Laflïk gagauzča (türkčä) hem romïnǧa (moldovanǧa)*, Chişinău, 1938. (Pentru interpretarea grafiei folosite de acesta, v. Vladimir Drimba, *Исследования по фонетике гагаузского языка (I)*, în „Revue de linguistique”, VI, 1961, p. 241—244.)

Dmitriev = N. K. Dmitriev, *Строй тюркских языков*, Moscova, 1962.

Гаг. дили = D. Tanasoglu — H. Arabadži, *Гагауз дили 5—6-жсы класслар ичин.* Икинжи колверим редактору: Л. А. Покровская, Chişinău, 1962.

Gerov = Najden Gerov, *Речник на български език*, 5 vol., Plovdiv, 1895—1904.

Moškov = V. Moškov, *Словарь языка бессарабских гагаузов*, anexă la :

Moškov, *Наречия* = V. Moškov, *Наречия бессарабских гагаузов*, St. Petersburg, 1904. (Materialele lui Moškov le cităm în transliteraţie.)

Pokrovskaja, *Осн. черты* = L. A. Pokrovskaja, *Основные черты фонетики современного гагаузского языка*, în *Вопросы диалектологии тюркских языков*, II, Baku, 1960, p. 170—90.

Pokrovskaja, *Термины* = L. A. Pokrovskaja, *Термины родства в тюркских языках*, în *Историческое развитие лексики тюркских языков*, Moscova, 1961, p. 11—81.

Статьи и мат. = *Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР*, Moscova, 1950 şi urm.

[4] Vezi Stojko Stojkov, *Увод на българската фонетика*, Sofia, 1955, p. 115, 133, şi *Българска диалектология*, Sofia, 1962, p. 68, 69, 71, 74, 76; *Статьи и мат.*, fasc. 3,

ˈ*čiču* 'unchi (fratele tatălui)' (Moškov, p. 111; Dmitriev, p. 284; Pokrovskaja, *Термины*, p. 75) ~ *čičü* (*Гаг. дили*, p. 84) < *чичо* (Moškov, *loc. cit.*), atestat și sub forma *чичу* (*Статьи и мат.*, fasc. 3, p. 49; fasc. 4, p. 39; fasc. 5, p. 61, 132; fasc. 7, p. 20); Čakir, p. 21, dă forma *čiču*, care, dacă este reală, se datorește unei asimilări regresive (v. Vl. Drimba, *Revue de linguistique*, VII, p. 153);

ˈ*d'ädu* 'bătrîn, moș', 'bunic' și 'unchi, nene (termen de adresare către un om în vîrstă)' (Moškov, p. 27; Dmitriev, p. 209 și 281) < *дядо*, atestat și sub forma *д'аду* (*Статьи и мат.*, fasc. 3, p. 49, 91, 115; fasc. 4. p. 39; fasc. 5, p. 21; fasc. 7, p. 20);

draˈǵinku 'cumnat' (Moškov, p. 31; cf. Dmitriev, p. 281) < *драгинко* (Moškov, *loc. cit.*), atestat și sub forma *драгинку* (*Статьи и мат.*, fasc. 3, p. 49; fasc. 5, p. 20); Čakir, p. 44, dă forma *draginka*, care reproduce forma de acuzativ a lui *драгинко* (v. Vl. Drimba, *Revue de linguistique*, VII, p. 151);

ˈ*χoru* 'horă' (Moškov, p. 106; cf. și Dmitriev, p. 279, care îl consideră de origine greacă) < *хоро* (varianta paroxitonă, atestată de Gerov, V, p. 506; cf. și *γору*, în *Статьи и мат.*, fasc. 5, p. 17);

ˈ*krosnu* 'sulul dinapoi (la războiul de țesut), pe care este înfășurată urzeala' și 'băț gros întrebuințat la storsul strugurilor' (Moškov, p. 62; v. și Dmitriev, p. 241, care simplifică definițiile date de Moškov, și Čakir, p. 36, care dă o definiție vagă numai pentru primul sens) < *кросну* 'parte a războiului de țesut...' (*Статьи и мат.*, fasc. 5, p. 29), variantă dialectală a formei literare (oxitone) *кросно*;

ˈ*litu* 'țesătură subțire de lînă' (Moškov, p. 69) < *лито*, forma neutră a adjectivului *лит* 'rar', detașată din sintagma *лито платно* 'țesătură rară' (cf. și Vl. Drimba, *Revue de linguistique*, VII, p. 151);

ˈ*morku* 'morcov' (la găgăuzii din Bulgaria de nord-est, v. Vl. Drimba, *RO*, XXVI, fasc. 3, p. 88) < *морко*, variantă dialectală a lui *морков* (atestată de Gerov, III, p. 82);

ˈ*plačku* 'plîngăcios' (Moškov, p. 80; Dmitriev, p. 283) < *плачко*; Čakir, p. 79, dă forma *plačka*, care reproduce forma de acuzativ a aceluiași cuvînt bulgăresc (v. Vl. Drimba, *Revue de linguistique*, VII, p. 151).

ˈ*uyču* 'unchi (fratele mamei)' (Moškov, p. 100, care îl compară cu scr. *ujak* și cu pol. *wuj*, *wujaszek*; v. și Dmitriev, p. 284 și Pokrovskaja, *Термины*, p. 50) ~ ᵛ*uču* (Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 176, care îl explică din bg. *уйчо* ~ *вуйчо*); termenul bulgăresc este atestat și sub forma *вуйчу* (*Статьи и мат.*, fasc. 5, p. 72).

Acestui grup de termeni trebuie alăturați și următorii:

kaˈyïnču 'cumnat (fratele mai mic al soției)' (Moškov, p. 50), derivat de la *kayïn* cu sufixul diminutival *-ču* (< bg. *-чо*; v. Pokrovskaja, *Термины*, p. 69), dacă nu reproduce cumva un cuvînt dialectal bulgăresc, neatestat în dicționare;

ˈ*rорču* „*ловящий в игре шестерка*" (Moškov, p. 83) pare a

p. 48—49, 91, 115; fasc. 4, p. 8,39; fasc. 5, p. 21, 61, 72, 132; fasc. 7, p. 20; *Атлас болгарских говоров в СССР* (publicat de Institutul de studii slave al Academiei de Științe a U.R.S.S.), Moscova, 1958, hărțile 9, 11 și 31.

reproduce o variantă dialectală a cuvîntului bulgăresc *робче* (diminutiv al lui *роб* 'rob'), cu schimb de sufix (*-чо* în loc de *-че*) şi avînd un sens legat de jocul de copii *игра на роби* 'jocul robilor', descris sumar de Gerov, V, p. 80 [5].

3. O serie de cuvinte găgăuze au fost împrumutate din forme articulate :

a) Unele dintre ele reproduc cuvinte bulgăreşti monosilabice de tip dur, articulate, dialectal (inclusiv în numeroase graiuri bulgăreşti din R.S.S. Moldovenească şi din R.S.S. Ucraineană), cu articolul hotărît-*u* [6] :

ˈ*buχu* 'bufniţă' (Moškov, p. 19, care-l explică din bg. *бухал*; Čakir, p. 18) < *бух* [7];

ˈ*činku* 'zinc' (la găgăuzii din nord-estul Bulgariei) < *цинк* (Vl. Drimba, *RO*, XXVI, fasc. 3, p. 88) ;

ˈ*daru* 'taina preoţiei' (Moškov, p. 27, care menţionează că cuvîntul este de origine slavă) < *дар* ;

ˈ*patu* 'răţoi' (Moškov, p. 79) < *пат* (variantă a lui *патoк*);

*su*ˈ*vatu* 'cuscru' şi 'fratele şi tatăl soţiei' (Moškov, p. 90 ; Dmitriev p. 283 ; Pokrovskaja, *Термины*, p. 75) < *сват* (Moškov, *loc. cit.*), atestat şi sub forma articulată *свату* (*Статьи и мат.*, fasc. 4, p. 57). Alături de *su*ˈ*vatu*, în găgăuză se întrebuinţează şi corespondentul său feminin *su*ˈ*vat'ä* 'cuscră' şi 'sora soţiei fratelui' (Moškov, *loc. cit.* ; Pokrovskaja, *loc. cit.*), care vine, evident, din bg. *сватя* ;

ˈ*tsäpu* 'vergea care se pune între firele urzelii (la războiul de ţesut), spre a le ţine întinse' (Moškov, p. 107) < *цеп*.

b) Alte cuvinte din această categorie sînt împrumutate din graiurile moldoveneşti înconjurătoare, reproducînd forme articulate cu articolul hotărît *-ul* (pronunţat, în vorbirea curentă, *-u*). În unele cazuri, forma găgăuză în *-u* se întrebuinţează alături de forma fără *-u* (corespunzînd formei nearticulate a etimonului) :

*ba*ˈ*lauru* 'şarpe mare din specia şerpilor boa' (Moškov, p. 11, care trimite la rom. *bălaur* şi la alb. *bollë*; Dmitriev, p. 279) ~ *balaur* (*Балаурлар*, v. *Будэк. сеслäр*, p. 13) < *balaur*, care are în realitate, probabil, şi în găgăuză sensul de 'monstru fantastic imaginat, în mitologia populară, în formă de şarpe uriaş cu unul sau mai multe capete, adesea înaripat' ;

ˈ*gogu* 'gogoriţă (cu care se sperie copiii)' (Moškov, p. 23) < *gog* (variantă a lui *gogă*) ; cf. şi bg. *гого*, care însă nu înseamnă decît 'om prostuţ' ;

ˈ*gruyu* 'prost, imbecil' (Moškov, p. 24) ; după Dmitriev, p. 240, de origine romînească, fără indicarea etimonului, — care pare a fi *grui*, atestat cu sensurile : 'cocor', 'tînăr subţirel şi drept' şi ca nume de cîine ;

[5] Cuvintele de origine bulgară care păstrează pe *-o* sînt foarte puţine: ˈ*pravo* 'într-adevăr, cu adevărat' (< *право*, Moškov, p. 81) ; ˈ*žito* 'secară' (Moškov, p. 34) < *жито* (atestat sub această formă în *Статьи и мат.*, fasc. 2, p. 88, alături de forma *житу*, fasc. 3, p. 91 şi fasc. 5, p. 21).

[6] Vezi Stojko Stojkov, *Българска диалектология*, p. 64 şi 66 ; *Атлас болгарских говоров в СССР*, hărţile 50 şi 51 ; *Статьи и мат.*, fasc. 2, p. 53 ; fasc. 3, p. 94 şi 119 ; fasc. 4, p. 8 şi 57 ; fasc. 7, p. 47, 53—54 şi 119 etc.

[7] Indicăm, peste tot, numai forma de bază a etimonului.

ˈ*korbu* 'corb' (Moškov, p. 60), întrebuințat și ca nume de cîine (*Корбу*, v. D. N. Tanasoglu, *Буквалык*, Chișinău, 1958, p. 66) < *corb*; cuvîntul este atestat și sub forma *korb* (v. Vl. Drimba, *Revue de linguistique*, VII, p. 151);

ˈ*lupu* 'lup' (Moškov, p. 68 Dmitriev, p. 280) < *lup*;

moš 'termen de respect (folosit împreună cu un prenume) cu care te adresezi unui om în vîrstă', de ex. *moš Dimu* (Moškov, p. 73; v. și Dmitriev, p. 280, care îl traduce prin ,,*старик*'', ,,*дядя*'', precum și Čakir, p. 72, care, prin 'unchi', înțelege desigur termenul respectiv de adresare, nu de înrudire) < *moș*; cuvîntul este atestat și sub forma ˈ*mošu*, așezată după prenume : *Митран мошу кöпää синжирдäн колверди* « moș Mitran a slobozit cîinele din lanț » (D. N. Tanasoglu, *Буквалык*, Chișinău, 1958, p. 64)

ˈ*mutu* '(om) tăcut' (Moškov, p. 73; Čakir, p. 73; Dmitriev, p. 280) < *mut*;

ˈ*šerbu* 'vită cu părul galben' (Moškov, p. 113) < *șerbu*, nume de bou;

ˈ*t'asku* 'presă de stors strugurii' (Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 188, care-l explică din rom. *teasc*); la Moškov, p. 94 : ˈ*t'äska*.

4. În sfîrșit, o categorie interesantă o formează împrumuturile din limba bulgară care corespund unor substantive feminine terminate, în bulgara literară, în *-a*. Unele dintre aceste împrumuturi se întrebuințează în ambele forme, cu *-u* și cu *-a* :

ˈ*baba* 'femeie bătrînă, babă', 'bunică' și 'moașă' (Moškov, p. 10; Čakir, p. 12; Dmitriev, p. 281), alături de forma ˈ*babu* (v. Moškov, *Наречия*, passim, de ex. : *Varmïš bir̆* ˈ*d'äduylan bir̆* ˈ*babu* « a fost [odată] un moș și o babă », p. 5; *Gidēr* ˈ*babuya da d'ēr*... « merge la babă și zice... », p. 144; etc.) < *баба*;

ˈ*br'äzu* 'nume dat vacilor care au pete albe pe picioare' (Moškov, p. 17) < *бряза*, femininul (substantivat) al lui *бряз* 'breaz';

ˈ*galbu* 'nume dat vacilor care au coarnele încovoiate' (Moškov, p. 21) : probabil din bg. *галба* 'alintare, răsfăț';

ˈ*kaku* 'soră mai mare' și 'soră mai mare a soției' (Moškov, p. 51; Pokrovskaja, *Термины*, p. 32) < *кака* (Moškov, *loc. cit.*);

ˈ*kumu* 'fină' (Moškov, p. 63) ~ ˈ*kuma* (v. *Будж. сеслäр*, p. 85 : *Гел, мари кума, бизä*! « vino, fină, la noi ! ») < *кума*;

ˈ*mamu* 'mamă' (Moškov, *Наречия*, p. 121 și passim; Čakir, p. 71) < *мама*.

Terminația *-u* a acestor cuvinte nu se poate explica în nici un caz din *-a* al cuvintelor corespunzătoare bulgărești. Ea nu se poate explica nici din desinența *-o* a vocativului, deoarece această desinență își păstrează nealterat timbrul în bulgară, iar trecerea lui *-o* la *-u* în găgăuză nu este posibilă. În toate aceste cazuri avem a face, foarte probabil, cu reproducerea unor forme bulgărești dialectale de acuzativ în *-u* : L. Miletič[8] a

[8] L. Miletič, *Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия*. Extras din *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*, II (1890), p. 14.

înregistrat astfel de forme în graiurile din nord-vestul Bulgariei, şi nu este exclus ca în trecut acuzativul în *-u* al substantivelor feminine să fi avut o răspîndire mai mare, inclusiv în regiunea de nord-est a Bulgariei, de unde sînt originari, în cea mai mare parte, găgăuzii din Uniunea Sovietică. În acest caz, şi mai ales întrucît în graiurile bulgăreşti din Uniunea Sovietică acuzativul în *-u* n-a fost semnalat, se poate presupune că cuvintele enumerate mai sus au fost împrumutate de găgăuzi înainte de emigrarea lor din Bulgaria.

Cuvintele terminate în *-ü*

Cuvintele terminate în *-ü* (dintre care unele sînt atestate şi cu terminaţia *-u*, în ambele cazuri vocala fiind precedată de o consoană muiată) au la bază forme bulgăreşti de vocativ în *-jo* ~ *-ju* ale unor termeni de înrudire.

Totuşi, vocativul bulgăresc a fost împrumutat direct numai în cazul lui *ˈmalü* ~ *ˈmal'u* 'mamă! mămică! măicuţă!' (termen de adresare afectuoasă; cf. Pokrovskaja, *Термины* p. 75) [9], care, la fel ca şi termenul bulgăresc corespunzător, are exclusiv valoare de vocativ: *Малÿ ма, малÿ, сакла бени, Сакла бени сандык ичинä* « Măicuţă, măicuţă, ascunde-mă, Ascunde-mă în ladă » (*Буджс. сесляр*, p. 38); *Не да зор, ма малю* ... « Ce greu e, măicuţă... » (*ibid.*, p. 59).

În toate celelalte cazuri avem împrumuturi din forme dialectale de nominativ dezvoltate din forme de vocativ:

ˈbat'ü 'frate mai mare' (Moškov, p. 12; Dmitriev, p. 241; Pokrovskaja, *Термины*, p. 35 şi 75) ~ *ˈbat'u* (Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 188, care îl explică, la fel ca şi Moškov, *loc. cit.*, din bg. *бате*) < *бат'у* (v. *Статьи и мат.*, fasc. 7, p. 20), dezvoltat din voc. *батьо*;

ˈbulü 'cumnată (soţia fratelui mai mare)' şi 'mătuşă' (Moškov, p. 18—19, care îl explică din bg. *буля*; Dmitriev, p. 281; Pokrovskaja, *Термины*, p. 75) ~ *ˈbul'u* (Pokrovskaja, *Осн. черты*, p. 173, care dă aceeaşi explicaţie ca şi Moškov) < dintr-o formă de nominativ dezvoltată din voc. *бульо*;

ˈlelü 'mătuşă (sora tatălui sau a mamei)' (Moškov, p. 69, care îl explică din bg. *леля*) < dintr-o formă de nominativ dezvoltată din voc. *лельо*;

ˈt'ät'ü 'tată' (Moškov, p. 94; Dmitriev, p. 284; Pokrovskaja, *Термины*, p. 26, care îl compară cu rus. dial. *тятя*) ~ *tetü* (*Гаг. дили*, p. 84) < *т'ат'у* (v. *Статьи и мат.*, fasc. 7, p. 20).

---

[9] Moškov, p. 70, dă numai formele *ˈmale* şi *ˈmaley*, indicînd şi etimonul bg. *мале*. O altă variantă a acestor forme este *ˈmali* (v. *Буджс. сесляр*, p. 41, 51 etc.).

Cuvintele terminate în *-i*

1. În cîteva cazuri, *-i* reproduce aceeași terminație a cuvîntului bulgăresc împrumutat, uneori din forme dialectale cu accentul deplasat de pe finală pe prima silabă :

boda'prosti, formulă de salut folosită la înmormîntări și la parastase (Moškov, p. 15 ; Dmitriev, p. 281 ; ambii transcriu *bo da prósti*) < *бог да прости*;

'mar'i, cuvînt cu care însoțești numele unei femei cînd vrei să i te adresezi politicos (Moškov, p. 71, care îl explică din bg. *мари*, comparîndu-l și cu pol. *pani*), se întrebuințează de obicei înaintea unui nume, dar uneori și înaintea lui *kïz* 'fată' (și chiar înaintea formei de plural a acestuia) : *Oyna, 'mari Tudorka, oyna b'it'k'i oynunu* « joacă, fă Tudorco, joacă-ți ultimul joc » (Moškov, *Наречия*, p. 310) ; *v'er', 'mari kïz, čölmă* « dă[-mi], fată, oala » (*ibid.*, p. 227) ; *'mari kïzlar . . . ǵelm'ämisiniz' biz'ä?* «hei, fetelor . . . nu veniți la noi? » (*ibid.*, p. 115) ; *Хай, мари Илянка, хай, мари кызым* « vino, fă Ileanco, vino, fata mea » (*Буджс. сесляр*, p. 49). Vezi și mai sus, s. v. *kaku* ;

's'v'et'i 'sfînt' (Moškov, p. 86), folosit înaintea unui nume : *'s'v'et'i Iliya* « sfîntul Ilie » (Moškov, *Наречия*, p. 5) ; *s'v'et'i 'P'etr'i* « sfîntul Petru » (*ibid.*, p. 27) < *свети* (oxiton în limba literară), forma lungă a adjectivului *свет*.

2. Cuvinte împrumutate din forme bulgărești de nominativ (neutru) în *-e* (pronunțat, dialectal, *-i*) [10] :

ku'k'iči 'numele unei flori de cîmp' (Moškov, p. 62) < *кокиче* 'ghiocel' ;

'kuli 'mînz sub un an' (Moškov, p. 63) < *куле* (dialectal) ;

'pali 'cățel' (Moškov, p. 78) < *пале* (dialectal).

3. Cuvintele următoare au la bază forme de vocativ :

'kumi 'fin' (Moškov, p. 63) < *куми*, nominativ dialectal dezvoltat din *куме* (vocativul lui *кум*) ;

pa'r'in'ti 'preot' (Mo kov, p. 78 ; Dmitriev, p. 280) : sensul dat de Moškov nu este tocmai exact, căci cuvîntul este împrumutat din rom. *părinte* (pronunțat, în graiurile moldovenești, *părinti*), care este un termen cu care cineva se adresează unui preot sau unui călugăr ; ca și etimonul său, cuvîntul găgăuz se folosește numai cu valoare de vocativ, în toate celelalte situații întrebuințîndu-se cuvîntul *popaz* (cf. Moškov, p. 81). Iată un exemplu : *Da d'ēr popaza* : ,,*Pa'rinti, b'en'im' šk'em'b'äm'd'ä bir' sïčan var*'' « Și-i zice preotului : ,,Părinte, în burta mea este un șoarece'' » (Moškov, *Наречия*, p. 235).

---

[10] Vezi Stojko Stojkov, *Българска диалектология*, p. 69 și 71 ; *Атлас болгарских говоров в СССР*, hărțile 3 și 14 ; *Статьи и мат.*, fasc. 4, p. 9 ; fasc. 7, p. 22—23.

4. Următorii termeni reproduc forme slave (bulgărești, rusești, ucrainene) și moldovenești de plural :

a) Împrumuturi slave (bulgărești, rusești și ucrainene) :

bašˈmek'i 'gheață', cu derivatul *bašmek'iği* 'pantofar' (*Гаг. дили*, p. 15) < rus. *башмаки*, pl. lui *башмак*;

karˈtofli 'cartof' (Moškov, p. 53 ; Dmitriev, p. 282) ~ *kartofi* (pl. *kartofilär*, v. *Гаг. дили*, p. 52 și 297) < bg. *картофли*, variantă dialectală a lui *картофи* (v. *Статьи и мат.*, fasc. 5, p. 88) ;

pom'iˈdor'i 'pătlăgea, roșie' (Moškov, p. 81) ~ *pomidor* (Čakir, p. 69) < ucr. *помідор*, pl. *помідоре*;

ˈ*rubli* 'rublă' (*Гаг. дили*, p. 52, 53, 291 etc.) < rus. *рубли*, pl. lui *рубль*;

ˈ*tabli* 'căpriorii unui pod' (Moškov, p. 93) < bg. *табли*, pl. lui *табла*;

tanˈt'eli 'dantelă' (Moškov, p. 92 ; Čakir, p. 92 ; Dmitriev, p. 280, care îl consideră de origine romanică) < bg. *тантели*, pl. lui *тантела*;

ˈ*tufli* 'pantof' (*Гаг. дили*, p. 15) < rus. *туфли*, pl. lui *туфля*;

ˈ*yasli* 'creșă de copii' (*Колхоз яслиси* « creșa colhozului », v. D. N. Tanasoglu, *Буквалык*, p. 76) < rus. *ясли*.

b) Împrumuturi din forme moldovenești de plural (articulat sau nearticulat) :

ˈ*buŋği* ,,*крючок с петлей* (*у платья*)'' (Moškov, p. 19) < *bunghii*, pluralul articulat, popular, al lui *bumb* 'nasture' ;

karaˈmeli 'bomboană' (Čakir, p. 26) < *caramele* (pronunțat, popular, *carameli*), pluralul lui *caramea* ~ *caramelă*.

5. O categorie aparte o formează cîțiva termeni împrumutați din substantive neutre bulgărești terminate în *-ije*; formele găgăuze au rezultat prin deglutinarea terminației, care a fost identificată cu varianta *-yä* a sufixului dativului din găgăuză :

błaguˈšt'eni 'bunavestire' (Moškov, p. 15 și Dmitriev, p. 240, 281, care îl consideră de origine slavă, neprecizată) < bg. *благовещение*;

miˈtan'i 'mătanie' (Moškov, p. 73 ; Čakir, p. 72) < bg. *метание* (cf. și Vl. Drimba, *Revue de linguistique*, VII, p. 151) ;

pr'iˈm'ežd'i 'primejdie' (Moškov, p. 81) < bg. *премеждие*.

6. În sfîrșit, forma unor cuvinte, pe care le presupunem a fi de origine bulgară, rămîne să fie lămurită :

ǵerˈmoni 'armonică' (Moškov, p. 23 ; Dmitriev, p. 241) ;

osaˈb'it'i 'separat, aparte' (adv.) (Moškov, p. 77, care îl explică din bg. *особит* 'deosebit, separat' ; cf. Dmitriev, p. 283) ; cf. și mold. *osebit* ~ *osăbit*;

ˈ*słuči* 'nenorocire' (Moškov, p. 89 ; Dmitriev, p. 241 și 283, care îl consideră de origine rusă) : probabil dintr-o sintagmă ca, de ex., bg. *несчастен случай* sau rus. *несчастный случай* 'accident', din care a fost reținut numai elementul determinat, *случай*.

Din materialul pe care l-am prezentat mai sus (și care, desigur, nu este complet) se vede cît sînt de numeroase și de variate formele din care provin cele trei grupuri de cuvinte găgăuze analizate. Se poate constata,

de asemenea, că în majoritatea cazurilor avem a face cu reproducerea unor terminații existente în limbile din care au fost împrumutate cuvintele respective. Excepțiile sînt rare și nu totdeauna concludente : formații în mod evident proprii găgăuzei sînt, după cum s-a văzut, numai *blagušt'eni*, *mitan'i* și *pr'im'ežd'i*; în ceea ce privește cuvintele terminate în *-ü*, care aparțin clasei posterioare [11] și pentru unele dintre care sînt atestate și variante cu *-u*, se pare că acest *-ü* este mai degrabă o notație aproximativă a lui *-ù* (precedat de o consoană muiată) decît o adaptare a finalei bulgărești *-u*.

Explicațiile etimologice care s-au dat pînă acum cuvintelor găgăuze paroxitone terminate în *-u*, *-ü* și *-i* sînt puține și incomplete. V. Moškov dă etimologia unora dintre ele, dar etimoanele sînt date în forma lor de bază (la nominativ), care în cele mai multe cazuri nu poate explica forma cuvintelor găgăuze respective. Spre deosebire de Moškov, L. A. Pokrovskaja încearcă să explice nu numai originea, ci și aspectul fonetic al unora dintre aceste cuvinte, anume al seriei formate de termenii de înrudire : după părerea sa, „termenii de înrudire împrumutați de găgăuzi de la bulgari au intrat în limba găgăuză sub forma lor de vocativ" [12]. Or, vocativul bulgar nu poate explica în nici un fel terminația cel puțin a unora dintre cuvintele aduse de autoare în discuție : termenul bulgăresc corespunzător lui *suvatu* formează vocativul în *-e*, iar termenii bulgărești corespunzători lui *čiču* și *kaku* formează vocativul în *-o*, — ambele vocale, deși neaccentuate, păstrîndu-și timbrul, ca desinențe ale vocativului. Cu altă ocazie am arătat că atunci cînd formele bulgărești de vocativ în *-o* și *-e* sînt împrumutate în găgăuză, aceste terminații își păstrează timbrul și în acest idiom, ajungînd chiar să formeze perechi opozitive cu *-u* și (rar) cu *-i* de la cazul absolut [13]; iar în paginile precedente, sperăm că am dovedit care este originea reală a formelor aici în discuție.

5.I.1964.

[11] Vezi D. Tanasoglu — H. Arabadži, *Гагауз дили*..., p. 84 și 87.

[12] L. A. Pokrovskaja, *Термины родства*..., p. 75.

[13] Vladimir Drimba, *Sur le vocatif en gagaouze*, în „Acta Orient. Hung.", XIII, 1961, fasc. 3, p. 253—260.

III. ATLASE LINGVISTICE SPANIOLE*

DE

MARIUS SALA

Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R., Bucureşti, Calea Victoriei, 194

Unul dintre evenimentele cele mai de seamă din lingvistica romanică din ultimii ani este apariţia celor două atlase lingvistice hispanice (*Atlas lingüístico de la Península Ibérica* şi *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*) [1]. Apariţia lor se încadrează perfect în dezvoltarea generală a lingvisticii hispanice, în general, şi a dialectologiei spaniole, în special. Nu este întîmplător că cele două atlase apar într-un moment în care numărul studiilor de ansamblu şi de amănunt consacrate studierii dialectelor spaniole este în continuă creştere. Amintim în această ordine de idei cele două manuale de dialectologie spaniolă al lui V. García Diego şi al lui A. Zamora Vicente, precum şi anchetele pentru atlasele lingvistice al Columbiei şi al Cataloniei.

Apariţia Atlasului lingvistic al Peninsulei Iberice şi a Atlasului lingvistic şi etnografic al Andaluziei nu trebuie privită însă numai din punctul de vedere al lingvisticii hispanice, ci şi din acela al lingvisticii romanice generale. Publicarea acestor atlase face posibilă iniţierea unor studii comparative de geografie lingvistică romanică de felul celor concepute de J. Jud [2], pentru că, aşa cum vom vedea mai jos, metoda folosită de cele două atlase nu se deosebeşte prin nimic în ceea ce are fundamental de metoda atlaselor lingvistice romanice publicate pînă în prezent.

Atlasul lingvistic al Peninsulei Iberice are o istorie foarte lungă. Iniţiativa lui a fost luată cu mulţi ani în urmă, în vremea în care se elaborau şi alte atlase lingvistice romanice. Ea aparţine, la fel ca multe alte iniţiative din lingvistica spaniolă, lui Ramón Menéndez Pidal. Ideile lui Gilliéron, care dominau lingvistica romanică din perioada de dinainte şi

* Vezi versiunea în limba franceză, în „Revue roumaine de linguistique" IX, 1964, nr. 2.

[1] *Atlas lingüístico de la Península Ibérica*, vol. I, Fonética, 1, Madrid, C.S.I.C., 1962 şi Manuel Alvar con la colaboración de A. Llorente y G. Salvador, *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*, vol. I, Granada, C.S.I.C., 1961.

[2] Cf. *Problèmes de géographie linguistique romane*, în RLiR I, 1925, p. 181 urm., II, 1926, p. 163 urm.

de după primul război mondial, nu puteau să nu pătrundă și în Peninsula Iberică [3] și să nu fie receptate și dezvoltate de un savant ca R. Menéndez Pidal [4]. Așa se explică cum, încă în 1923, „Revista de Filología Española" a publicat proiectul definitiv al atlasului, elaborat de T. Navarro Tomás, cunoscutul savant spaniol. Cîțiva ani mai tîrziu (1929) au început și lucrările pregătitoare, fiind instruiți pentru anchete, sub direcția lui T. Navarro Tomás, Aurelio M. Espinosa (hijo), Rodrigo de Sá Nogueira, Lorenzo Rodríguez Castellano, Manuel Sanchis Guarner, Aníbal Otero, Francisco de B. Moll și Armando Nobre de Gusmão. Între 1931 și 1936 au fost terminate anchetele în cea mai mare parte a teritoriului spaniol (dialectele aragonez, andaluzian, castilian și leonez); în domeniul catalan, portughez și galician anchetele erau avansate. Datorită războiului civil, munca de culegere a materialului încetează, iar materialele culese pînă la acea dată, după ce trec prin Valencia și Barcelona, ajung, în 1939, la New York, duse fiind de T. Navarro Tomás. În 1940, Consejo Superior de Investigaciones Científicas a hotărît continuarea lucrărilor; în 1947 s-au terminat anchetele în Catalonia și Asturii. În 1950 T. Navarro Tomás a acceptat să pună la dispoziția C.S.I.C. materialele culese înainte de războiul civil, continuarea lucrării fiind încredințată profesorului Rafael de Balbín, sub îndrumarea lui R. Menéndez Pidal. Datorită activității neobosite depuse de R. de Balbín avem astăzi primul volum publicat. Între 1953 și 1956 L. Cintra a terminat și ancheta în Portugalia. Am dat toate aceste indicații pentru a putea vedea factorii care au contribuit la întîrzierea apariției acestei importante lucrări și pentru a atrage atenția asupra faptului că uneori, între diferitele anchete, au existat mari diferențe de timp (între ancheta dintr-o localitate andaluziană făcută în 1932 și una dintr-o localitate portugheză făcută în 1953 este o diferență de 20 de ani).

Așa cum arată și titlul, atlasul în discuție este un atlas al întregii Peninsule Iberice în care găsim indicații prețioase cu privire la împărțirea dialectală a spaniolei, catalanei și portughezei. Deși este un atlas *peninsular*, au fost anchetate și puncte din afara Peninsulei Iberice. Astfel, pentru completarea imaginii asupra limbii catalane au fost anchetate regiunea Roussillon din Franța și insulele Baleare. Nu au fost anchetate idiomurile vorbite în insulele Canare, Azore și catalana din Sardinia pentru că au fost considerate recente în aceste regiuni.

Metoda de realizare a acestui atlas a fost, în linii mari, identică cu a atlaselor similare în pregătire în perioada de după primul război mondial. Materialul a fost cules cu ajutorul unui chestionar din localitățile cele mai interesante din punct de vedere lingvistic, de la informatori cît mai puțin instruiți. Rețeaua de puncte, formată din 528 localități, este mai puțin simetrică decît în ALF, pentru că s-a dat o mai mare atenție regiunilor conservatoare din nordul Spaniei. Densitatea rețelei este medie în comparație cu a altor atlase romanice (un punct la 1 115 km² și 67 819

[3] Cf. exemplul atlasului Cataloniei publicat de A. Griera.

[4] D. Ramón Menéndez Pidal a aplicat de altfel principiile geografiei lingvistice la studiul poeziei populare (vezi: *Sobre geografía folklórica*, în RFE VII, 1920, p. 229 urm.), dovedind prin aceasta că a fost adînc pătruns de importanța acestei metode de cercetare a limbii.

locuitori). Față de operele similare (ALF, AIS, ALR), Atlasul lingvistic al Peninsulei Iberice aduce unele inovații pe care le subliniem în cele ce urmează. Aceste inovații se referă la tipul de chestionar folosit, la modul de anchetare și la sistemul de transcriere.

Cea mai importantă inovație privește natura chestionarului, pentru că din ea decurge însuși caracterul atlasului în discuție. Spre deosebire de celelalte atlase lingvistice romanice, chestionarul ALPI este împărțit în două secțiuni : prima secțiune cuprinde 411 întrebări de fonetică, morfologie și sintaxă, și a doua secțiune 833 întrebări de lexic și etnografie (a doua secțiune are și o variantă prescurtată cu 417 întrebări, folosită într-un număr redus de localități). Gruparea întrebărilor de fonetică, morfologie și sintaxă este de un real folos pentru observarea trăsăturilor fundamentale ale unui grai, și de aceea inovația nu putea fi neglijată : ea a fost preluată, așa cum vom vedea mai jos, de celelalte atlase spaniole. O analiză mai atentă a modului în care a fost conceput chestionarul scoate la iveală preferința autorilor pentru aspectul fonetic și morfologic al idiomurilor iberoromanice, în comparație cu atenția acordată lexicului. Faptul nu trebuie să surprindă, dacă ne amintim că autorul proiectului atlasului în discuție este prof. T. Navarro Tomás, cel mai cunoscut fonetician spaniol. Prin aceasta, ALPI se deosebește de AIS și de ALR, în care predominarea lexicului asupra foneticii este evidentă. Gruparea întrebărilor din chestionar în felul arătat mai sus are ca urmare și o noutate de ordin tehnic, privitoare la orînduirea hărților din atlas. În locul ordinii alfabetice din ALF sau a grupării materialului după noțiuni, ca în AIS sau ALR, ALPI va avea în primele volume răspunsurile la întrebările fonetice și morfologice, după care vor urma răspunsurile lexicale.

Participarea prof. T. Navarro Tomás la elaborarea proiectului atlasului de care ne ocupăm poate fi observată și în a doua trăsătură caracteristică a acestui atlas, pe care o subliniem. Este vorba de atenția deosebită acordată transcrierii fonetice. Sistemul de notare fonetică, care îl are la bază pe cel folosit în „Revista de Filología Española", se caracterizează printr-o bogăție extraordinară de semne (în nota introductivă a ALPI sînt explicate 250 de semne), fiind poate cel mai bogat sistem din cele folosite pînă acum în diferite atlase lingvistice. Semnalăm și inovația de a obține palatograme, pentru pronunțările mai dificile, ca și inițiativa alcătuirii unei arhive fonogramice care să funcționeze ca o anexă a atlasului. Utilitatea unei transcrieri cît mai fidele nu trebuie dovedită. O probă a ei ne-a dat-o chiar prof. Navarro Tomás care, de curînd, a publicat un interesant articol [5] despre vocalele *a* și *e* în Peninsula Iberică, pornind de la notația foarte fidelă din Atlasul lingvistic al Peninsulei Iberice.

În sfîrșit, ultima caracteristică asupra căreia ne oprim și prin care ALPI se deosebește net de toate celelalte atlase romanice naționale constă în felul cum s-a făcut ancheta. În fiecare localitate au fost anchetate două persoane de către doi anchetatori. Aceștia din urmă au lucrat la început împreună, pînă cînd au fost stabilite trăsăturile principale ale graiului din localitatea respectivă, după care fiecare anchetator a lucrat cu unul

[5] *Muestra del ALPI*, în „Nueva Revista de Filología Hispánica" XVI, 1962, p. 1—15.

dintre cele două subiecte. Pentru verificarea notației fonetice, în cursul anchetei, cei doi anchetatori și-au schimbat informatorii. Nu rezultă prea clar din introducerea atlasului și nici din studiile scrise despre metoda de lucru folosită la ALPI [6] felul în care au colaborat membrii echipelor care au făcut ancheta.

Ultima inovație aduce în discuție problema anchetatorului într-o cercetare dialectală. Nimeni nu poate nega avantajele unei anchete la care participă doi sau chiar mai mulți anchetatori. Dintre acestea, cel mai important este faptul că rezultatele anchetei sînt mai sigure, în sensul că nu înregistrăm în atlas numai vorbirea unei singure persoane dintr-o localitate, care poate fi la un moment dat aleasă greșit. Anchetele făcute de echipe formate din doi anchetatori permit în plus și discutarea pe teren a transcrierilor, în cazul unor pronunțări dubioase. Nu trebuie uitate însă și dezavantajele pe care le are o anchetă cu mai mulți anchetatori într-o localitate, chiar dacă ei sînt foarte bine pregătiți din punct de vedere fonetic. Aceste dezavantaje sînt mai evidente în condițiile existenței unui sistem de transcriere amănunțit, pentru că posibilitățile de a nota diferit același lucru se dublează, o dată din cauză că sînt doi anchetatori, și a doua oară pentru că sistemul amănunțit de transcriere permite înregistrarea a tot felul de nuanțe.

Observațiile în legătură cu materialul cuprins în hărțile ALPI vor fi mai interesante după apariția broșurii anexă în care vom găsi indicații mai ample asupra anchetei și asupra faptelor din fiecare hartă. Între proiectele anunțate în introducerea la primul volum al atlasului, este inițierea unor anchete suplimentare în insulele Azore (portugheze), Canare (spaniole) și Sardinia (catalană), care n-au fost anchetate din motivele arătate mai sus. De un interes deosebit este și proiectul pentru studiul orașelor, ca centre de răspîndire a unor inovații lingvistice [7]. Nu trebuie uitat că realitatea lingvistică este uneori mai complicată decît ne-o imaginăm și că, spre deosebire de ceea ce am crezut înainte de publicarea atlaselor lingvistice, graiurile populare din localitățile din imediata vecinătate a orașelelor pot fi mai puțin evoluate decît cele din regiunile mai îndepărtate. Amintim, în această ordine de idei, observația lui K. Jaberg [8] cu privire la felul în care inovează ariile laterale din dacoromînă, depărtate de marile orașe.

Deși a apărut numai primul volum, cu un număr relativ redus de hărți (75), ALPI poate fi folosit la rezolvarea multor probleme de dialectologie și de istorie a limbii spaniole. Se pot face studii asupra răspîndirii unor fonetisme considerate pînă acum drept caracteristice pentru o regiune sau alta a domeniului spaniol, portughez sau catalan. Un bun exemplu

---

[6] Vezi M. Sanchis Guarner, *La cartografía lingüística en la actualidad y el Atlas de la Península Ibérica*, Madrid, 1953, p. 62; M. Sanchis Guarner, L. Rodríguez Castellano, Aníbal Otero, L. F. Lindley Cintra, *El atlas lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI). *Trabajos, problemas y métodos*, în *IX Congresso internacional de linguística românica*, Actas III, Lisabona, 1962, p. 116—117.

[7] Cf. studiul interesant al lui G. Gougenheim, *Un problème de configuration des aires : les aires dépassantes*, în „Orbis" VI, 1957, 1, p. 181—183.

[8] „Vox Romanica" V, 1940, p. 77 urm.

în această privință este oferit de hărțile 57 *(cuchara)* și 58 *(cuchillo)* în care întîlnim trecerea lui *c-* la *g-*, la fel ca în catalană, într-o regiune mult mai mare decît ne-am aștepta. În primul caz aria lui *c-* > *g-* cuprinde provinciile Valencia, Castellón, Murcia, Almeria și Granada, în timp ce în cazul cuvîntului *cuchillo*, devenit *guchillo*, această arie este și mai mare, ea acoperind și regiunile Guadalajara, Zaragoza, Cuenca. După parcurgerea primului volum din ALPI trebuie să ne schimbăm părerea și în legătură cu răspîndirea altor fonetisme. Astfel, trecerea lui *l* la *r* în grupuri consoană + *l*, la fel ca în portugheză, apare în regiuni destul de întinse din Andaluzia și chiar în localități din provinciile León și Zamora, așa cum rezultă din hărțile 48 *(clavo)* și 25 *(blanco)*.

În alte cazuri hărțile primului volum din ALPI dau indicații asupra felului cum s-au petrecut diferitele fenomene fonetice, prin înregistrarea formelor intermediare. Compararea hărților 8 *(abuelo)* și 12 *(aguja)* ne permite să remarcăm justețea explicației date de B. Malmberg [9] apariției unor fonetisme ca *aguelo* sau *abuja*. Observațiile lui Malmberg, care pornesc de la faptul că atît *bue-*, cît și *gue-* au aceeași variantă slabă [*we*], sînt confirmate de ALPI, cu singura deosebire că fenomenul nu este limitat la Andaluzia, așa cum credea Malmberg, ci este cunoscut și în nord (regiunea Oviedo, Santander, Burgos ș.a.). Interesantă, din același punct de vedere, este urmărirea fenomenului dispariției lui *-d-*, care a început de la formele de participiu. Hărțile ALPI prezintă o arie mult mai întinsă, aproape tot teritoriul spaniol, cînd este vorba de *-d-* din unele participii, și o arie redusă la partea de sud a Spaniei, cînd este vorba de căderea lui *-d-* din *dedo* (vezi harta 63, *dedo*).

Interes deosebit prezintă primul volum din ALPI și pentru studiul idiomurilor spaniole vorbite în afara Spaniei (în primul rînd pentru spaniola americană și pentru iudeospaniolă). Se va putea vedea exact raportul dintre fiecare dintre aceste idiomuri și spaniola peninsulară. Fără îndoială, o serie de explicații noi le vor înlocui pe cele date pînă acum. Un exemplu este explicația propusă pînă acum formei iudeospaniole *gameyo*, corespunzătoare sp. *camello*. Crews [10] a apelat la o eventuală influență din partea ebr. *gamal*. După cele spuse mai sus despre *c-* > *g-*, ne putem gîndi la posibilitatea unui catalanism în iudeospaniolă.

În sfîrșit, lucru foarte important, primul volum din ALPI permite schițarea raporturilor dintre diferitele dialecte spaniole, portugheze sau catalane și limba literară respectivă, arătînd care sînt trăsăturile arhaice sau inovatoare dintr-un dialect. Interesant, din acest punct de vedere, este locul ocupat de dialectul andaluzian în cadrul domeniului spaniol. Prin inovațiile sale (aspirația lui *-s*, căderea lui *r* etc.), el se dovedește a fi dialectul în care se manifestă cu cea mai mare forță tendința spre silabă deschisă, după Malmberg, tendință care și-a pus amprenta pe întreaga evoluție a sistemului limbii spaniole.

---

[9] Vezi Bertil Malmberg, *Phonèmes labio-vélaires en espagnol?*, în „Phonetica" 7, 1961, p. 88.

[10] C. M. Crews, *Recherches sur la judéo-espagnol dans les pays balkaniques*. Paris, 1935, p. 201.

Nu putem încheia observațiile sumare asupra primului volum al ALPI, fără a sublinia condițiile grafice excepționale în care a apărut și care situează acest atlas la loc de frunte între celelalte atlase lingvistice romanice. Trimiterile la celelalte atlase romanice, care însoțesc fiecare hartă din ALPI, va ușura mult inițierea unor studii comparative.

★

Atlasul lingvistic și etnografic al Andaluziei (ALEA) este un atlas regional care se află, față de ALPI, într-un raport asemănător cu cel existent între atlasele regionale franceze și ALF. În timp ce ALPI este un atlas general și sintetic, ALEA este particular și analitic, în sensul că urmărește reliefarea particularităților lingvistice și etnografice ale unui teritoriu limitat, cu mijloace pe care un atlas național nu le poate avea, datorită diferențelor mari și numeroase existente între regiunile cercetate. Atlasul național trebuie să țină seama, în primul rînd, de faptele generale prin care diferitele unități se integrează unității superioare, în timp ce atlasul regional, pe lîngă aceleași părți generale, care permit coordonarea diferitelor atlase, trebuie să sublinieze cît mai mult diferențele dintr-o anumită zonă [11]. Din cele de mai sus rezultă că atlasele regionale pot și trebuie să coexiste cu cele naționale. Apariția în același timp a Atlasului lingvistic al Peninsulei Iberice și a Atlasului lingvistic și etnografic al Andaluziei constituie un ajutor reciproc în interpretarea faptelor din cele două atlase : ALPI dă posibilitatea de a încadra faptele din ALEA în contextul general iberoromanic, în timp ce ALEA permite analiza mai aprofundată a unor fapte din ALPI (precizarea granițelor dintre graiuri, aprofundarea studiului unor fenomene lingvistice sau etnografice).

Apariția atlasului andaluzian, primul atlas regional spaniol, umple un mare gol în seria lucrărilor dialectale spaniole și de aceea trebuie salutată. Pînă acum studiile consacrate descrierii dialectelor spaniole au tratat aproape numai aspecte ale dialectelor aragonez și leonez, și mai puțin situația din dialectul andaluzian. Interesul manifestat față de dialectele aragonez și leonez, justificat în parte prin faptul că aceste dialecte sînt cele mai conservatoare, se explică prin atitudinea generală din dialectologia romanică, unde s-au urmărit pînă acum mai ales aspectele arhaice ale dialectelor [12]. Prin publicarea primului volum din ALEA se pune la locul pe care îl merită studiul dialectului andaluzian, caracterizat prin numeroase inovații. Urmărirea felului cum evoluează dialectele, și prin aceasta a tendințelor de dezvoltare a limbii, poate fi considerată cel puțin la fel de interesantă ca studiul stadiilor vechi păstrate în unele dialecte. Nu trebuie uitat, de asemenea, că ceea ce se înțelege în general prin dialectul andaluzian nu reprezintă o unitate perfectă, ci, din contra, prezintă multe și interesante diferențieri. Cercetarea diferențierilor de acest fel poate duce la concluzii prețioase și pentru lingvistica generală.

Inițiatorul și autorul acestui atlas este prof. Manuel Alvar de la Universitatea din Granada, cunoscut prin lucrările sale dialectologice și

[11] Manuel Alvar, *El Atlas lingüístico-etnográfico de Andalucía*, Granada, 1959, p. 3—4.
[12] Vezi „Revue de linguistique" VIII, 1963, p. 295.

de istoria limbii. La elaborarea ALEA au avut o contribuție prețioasă Gregorio Salvador și A. Llorente, profesori la aceeași universitate. Munca de pregătire a început în urmă cu peste zece ani. Ancheta s-a desfășurat, în linii mari, la fel ca la celelalte atlase romanice (naționale sau regionale), adică materialul a fost cules cu ajutorul unui chestionar, întrebarea fiind pusă indirect. O transcriere fonetică, bazată pe sistemul de transcriere al școlii lingvistice spaniole, asigură redarea exactă a realităților andaluziene.

Pentru a putea sublinia caracteristicile acestui atlas ne oprim la început asupra chestionarului. La fel ca în cazul altor atlase regionale, chestionarul ALEA se deosebește de cel al atlasului național, Atlasul Peninsulei Iberice, prin atenția deosebită acordată faptelor lexicale și etnografice specifice Andaluziei (se aseamănă cu chestionarul ALPI numai prin faptul că este împărțit în două părți : una mai mică pentru fonetică și morfologie, și alta mai mare pentru lexic) [13]. Este interesant de arătat cum în primul volum, din cele 287 de hărți, peste 50 conțin răspunsuri la întrebări care nu mai există în nici un alt atlas național sau regional (cf. h. 8 *(terreno en „posio")*, h. 16 *(secano)*, 57 *(sombrajo de la era)*, 89 *(detener el agua)*, 115 *(cencido)* etc.). Dacă la aceste întrebări adăugăm pe cele care există numai în ALEA și în atlase regionale [14], sau numai în ALEA și AIS [15], atlas lingvistic și e t n o g r a f i c, obținem un număr cu mult peste o sută. Subliniem și amănuntul interesant că în cazul unor hărți, ALEA are corespondent numai în ALR, mai precis în ALR II [16]. Din cele spuse rezultă suficient de clar caracterul regional și etnografic al ALEA.

O altă inovație a chestionarului atlasului de care ne ocupăm, este atenția acordată problemelor fonologice. Autorul ALEA a inclus în chestionar o serie de întrebări pentru a urmări opozițiile de cantitate vocalică, atît de caracteristice pentru dialectul andaluzian.

ALEA se deosebește de alte atlase și prin felul cum s-a făcut ancheta, la care au participat trei persoane : Alvar, Llorente, Salvador. Fiecare anchetator a parcurs întreaga Andaluzie ; împărțirea celor 230 de puncte din ALEA s-a făcut în așa fel încît atît Alvar cît și ceilalți doi anchetatori (Llorente și Salvador) să cunoască toate realitățile lingvistice andaluziene. La început cei trei au anchetat cîteva localități împreună, pentru a-și unifica sistemul de transcriere.

De la primul volum cu 287 hărți pe care îl avem la dispoziție, Atlasul lingvistic și etnografic al Andaluziei se remarcă prin extraordinara bogăție de material lexical și etnografic. Impresionează în mod cu totul deosebit cele peste 20 de planșe mari etnografice, cu diferitele tipuri de instrumente folosite în Andaluzia. Execuția acestor planșe este ireproșabilă, ALEA fiind, din acest punct de vedere, înaintea multor atlase lingvistico-etno-

[13] Vezi Manuel Alvar, *Atlas lingüístico* (!) *de Andalucía. Cuestionario.* Granada, 1952.

[14] Cf. h. 20 (*terciar*) și în ALG, h. 84 (*hijuela*) și în ALMC, ALL, h. 129 (*ranuras*) și în ALG etc.

[15] Cf. h. 85 (*torna*), h. 55 (*clases de aria*), h. 68 (*montón alargado de trigo*), 94 (*almaciga*) etc.

[16] Cf. h. 160 (*varales supletorios para acarrear las mies*) și ALR II_2 v. I. h. 62, 63 (*lăturași, curmezișuri*), h. 195 (*agraz*) și ALR II_2, v. I, h. 231 (*aguridă*).

grafice. Datorită bogăţiei de material lexical[17], ALEA permite iniţierea unor studii amănunţite asupra terminologiei agricole andaluziene, şi chiar asupra răspîndirii diferitelor forme fonetice şi morfologice.

*

Primele volume din ALPI şi ALEA, a căror apariţie am anunţat-o mai sus, conţin fapte cu totul diferite. În timp ce volumul I din ALPI are numai hărţi fonetice (cuvintele de la *abeja* pînă la *eje*), volumul I al ALEA are hărţi lexicale şi etnografice (răspunsuri privind cultivarea cîmpului, viticultura, cultura măslinilor, morăritul, cărbunăritul şi cultura stejarului de plută). Diferenţe între cele două atlase există şi în privinţa formatului : ALPI are un format mai mare, hărţile fiind legate. Spre deosebire de ALPI, în ALEA, titlul hărţilor este tradus în principalele limbi romanice (franceză, portugheză, italiană, romînă) şi în germană şi engleză, ceea ce va uşura mult studiul acestor hărţi. În sfîrşit, notăm faţă de ALPI şi faptul că fiecare hartă din ALEA conţine numeroase precizări ale subiectelor, date în timpul anchetei. Uneori aceste precizări sînt atît de importante, încît fără ele nu am putea da o interpretare justă răspunsurilor înregistrate.

Din cele de mai sus rezultă că între primele volume ale celor două atlase pe care le prezentăm sînt deosebiri destul de mari. În ciuda acestor deosebiri, încercăm să facem o comparaţie între felul cum înregistrează ALPI realitatea lingvistică andaluziană şi felul cum o notează ALEA. Cu această comparaţie arătăm modul fericit în care cele două atlase se completează şi, în acelaşi timp, utilitatea atlasului andaluzian. Pentru discuţie am luat singura hartă comună, harta 22 *(azada)* din ALPI şi harta 95 *(azada)* din ALEA. Precizăm că în ALEA nu există nici un punct care să fi fost anchetat şi pentru ALPI. Alvar a evitat cu intenţie suprapunerea anchetei, fapt care îngreuiază în parte comparaţia pe care o facem.

O primă constatare se referă la problemele fonetice. Datorită numărului mai mare de puncte din atlasul andaluzian, remarcăm că multe dintre notaţiile care apar izolate în ALPI aparţin de fapt unor arii mai întinse. Luăm ca exemplu raportul dintre cele două fricative surde : cea interdentală (θ) şi cea dentointerdentală (θ_ι). În provincia Almería ALPI înregistrează pe θ numai în două puncte (556, 557), în restul de şase puncte fiind notată cealaltă fricativă interdentală, în timp ce ALEA notează de 13 ori θ şi numai de 3 ori pe θ_ι. O situaţie asemănătoare există în provincia Jaén, unde raportul este de 2 : 4 (ALPI), faţă de 15 : 6 (ALEA), sau în provincia Córdoba, unde ALPI nu a notat decît θ în 4 puncte, iar ALEA are raportul 11 : 1. În schimb, pentru provincia Granada, în ALPI raportul este de 4 : 4, iar în ALEA 10 : 19. În unele cazuri deosebirea de notaţie poate să reprezinte o evoluţie lingvistică, în sensul că aria fricativei dentointerdentale să se fi extins. Este interesant de arătat că în alte cazuri ALEA înregistrează pentru anumite regiuni sunete care nu apar în nici

[17] Alvar, *El atlas*..., p. 9, anunţă că în timpul întregii anchete au fost înregistrate 75 000 de cuvinte, nemenţionate în Dicţionarul Academiei Spaniole.

un punct din ALPI. Cf. cazul lui *s̱* din provincia Córdoba, notat în 9 localități din ALEA, și care nu apare niciodată în ALPI; în acesta din urmă a fost notat însă un *s* în patru puncte.

Între cele două hărți ale atlaselor există și deosebiri de ordin lexical. Termenul *azadón* care apare aproape izolat în ALPI (de două ori în provincia Sevilla și cîte o dată în provincia Jaén și Huelva), pare să fie mai răspîndit, așa cum arată ALEA (de 6 ori în provincia Almería, de 4 ori în provincia Huelva, de 3 ori în provincia Cádiz, de cîte 2 ori în provinciile Sevilla, Córdoba, Jaén, Granada și o dată în provincia Málaga). Într-o situație identică este termenul *solete*, înregistrat izolat în ALPI și în foarte multe puncte din ALEA (peste 20 !). Adăugăm amănuntul interesant că ALEA are și o serie de termeni neînregistrați de ALPI (cf. *legón*, *chapuline*, *cabedera*).

★

Am relevat numai cîteva dintre numeroasele probleme ale celor două atlase lingvistice spaniole, subliniind importanța pe care acestea o prezintă. Fără îndoială, publicarea celorlalte volume va aduce posibilitatea aprofundării observațiilor noastre și semnalarea altora. Istoria limbilor iberoromanice și dialectologia iberoromanică vor primi noi impulsuri pe măsură ce publicarea acestor fundamentale lucrări se va apropia de sfîrșit. De aceea, salutăm cu deosebită satisfacție începerea publicării primelor volume și dorim ca cele două lucrări să fie cît mai curînd puse în întregime la dispoziția hispaniștilor din întreaga lume.

Februarie 1964

SESIUNEA DE COMUNICĂRI DE LA CLUJ A SOCIETĂŢII DE STUDII CLASICE

Între 11 şi 13 februarie 1964 a avut loc la Cluj o sesiune de comunicări, organizată de filiala din acest oraş a Societăţii de studii clasice.

Au participat, în afară de membri ai Societăţii de studii clasice din Cluj, Bucureşti, Iaşi şi invitaţi din rîndul studenţilor şi cadrelor didactice din învăţămîntul mediu.

Comunicările au cuprins o tematică largă, abordînd domenii diferite de cercetare (istorie, arheologie, lingvistică).

Aproape jumătate din cele 20 de comunicări prezentate au dezbătut probleme de limbă şi stil.

Acad. C. Daicoviciu, care a rostit şi cuvîntul de deschidere, a adus în sprijinul datelor cunoscute pînă acum, cu privire la dăinuirea elementului dacic şi a convieţuirii lui cu cel roman, şi un argument de ordin lingvistic. Comunicarea arată că prezenţa unor cuvinte de origine latină sau greacă printre numele ,,dacice'' păstrate la Dioscorides poate fi explicată numai presupunînd că şi unele şi altele au fost culese pe teritoriul provinciei Dacia nu în sec. I e.n., cum se credea, ci în cursul secolelor II—III e.n. ; faptul atestă coexistenţa vorbitorilor autohtoni cu coloniştii de limbă latină sau greacă, aduşi din restul imperiului (*O nouă mărturie a dăinuirii elementului dac sub romani*).

Luînd în discuţie o serie de cuvinte romîneşti cu etimologii nesigure sau controversate, C. Poghirc (*Note etimologice*) a demonstrat posibilitatea interpretării lor ca termeni de origine autohtonă. Aşa sînt explicate cuvintele : *scai* (pus în legătură cu σκάλμη din tracă), *dîmb* (dedus dintr-o rădăcină i.-e. **dhmbhos*, care îşi găseşte corespondenţe în greacă şi armeană), *ţarc* (cuvînt autohton, atestat de greacă şi albaneză).

A. Bodor a sugerat o nouă interpretare pentru cuvîntul ,,kapnobatai'' (termen desemnînd o anumită categorie de preoţi daci) ; în loc de ,,călători prin fum'' (considerat etimologie populară grecească din καπνός ,,fum'' şi ~ βάτης ,,cel care merge''), autorul a propus ,,ghicitori din fum'', punînd al doilea element al cuvîntului în legătură cu lat. *vates* — ,,prezicător, ghicitor'' (*Cu privire la* *k a p n o b a t a i* *şi* *p o l i s t a i*).

I. Fischer, în comunicarea intitulată *Notă plautină*, a emis ipoteza că termenul *aleato* (Plaut, *Mostellaria*, vs. 42) trebuie înţeles nu ca un ablativ de la *aleatum* ,,mîncare cu usturoi'', cum susţin interpretările tradiţionale, ci ca ablativ absolut neutru impersonal de la verbul *aleari* ,,a arunca zarurile'', echivalînd ca sens cu *sortito* ,,după cum a fost sortit'' ; traducerea corectă a cuvîntului *aleato* ar fi deci ,,după cum au căzut zarurile sorţii''.

Cîteva comunicări s-au referit la probleme de stilistică şi lexic.

În comunicarea *Observaţii stilistice asupra vocabularului grec*, N. I. Barbu, pe baza unui bogat material faptic, a întreprins o analiză semantică şi stilistică a cîtorva cuvinte din vocabularul grec, pe domenii de activitate (agricol, comercial, religios, juridic, politic), subliniind funcţiile de plasticizare stilistico-estetice pe care le îndeplinesc sensurile figurate ale cuvintelor în opoziţie cu sensul propriu şi stabilind o cronologie relativă a apariţiei derivatelor şi compuselor în limba greacă.

Tot o problemă de lexic constituie subiectul comunicării lui N. Baran, *Vocabularul filozofic la Lucretius*. Autorul a subliniat meritul însemnat ce-i revine lui Lucretius în crearea unei terminologii filozofice în limba latină.

Eforturile poetului în această direcţie au contribuit la îmbogăţirea vocabularului latin, fie prin crearea de termeni noi, fie prin acordarea de noi sensuri cuvintelor existente.

Expunerea lui D. Sluşanschi, student al Institutului de limbi romanice şi clasice din Bucureşti, intitulată *Urbanitas la Cicero*, a urmărit apariţia şi cristalizarea conceptului de *urbanitas*, în legătură cu influenţele elenistice care pătrund la Roma prin cucerirea Orientului; valoarea semantică a termenului este definită de opoziţia cu *rusticitas* şi *peregrinitas*.

Maria Iliescu (*Încă o cauză a dispariţiei verbului* f e r o) a explicat absenţa aproape totală din limbile romanice a uzualului verb latin *fero* prin confuzia care s-a produs în latina tîrzie între formele de perfect şi participiu perfect regularizat ale acestui verb cu cele ale lui *tollo*, apropiat ca sens de *fero*.

Comunicarea Lianei Lupaş *Statutul fonologic al diftongilor dialectului atic clasic* a adus o contribuţie valoroasă la demonstrarea caracterului bifonematic al celor 13 diftongi din dialectul atic de la jumătatea sec. V î.e.n.

Comunicările au fost comentate pe larg de către participanţii la discuţii.

Lucrările sesiunii de comunicări de la Cluj au constituit un nou prilej de activare a legăturilor ştiinţifice şi a colaborării între filologii clasici din întreaga ţară.

Martie 1964

Sebastiana Popescu
Institutul de lingvistică al Academiei R. P. R.,
Bucureşti, Calea Victoriei, 194

Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă, vol. III, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, 214 p.

Al treilea volum de *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă* continuă seria de articole despre studiul elementelor formative și al procedeelor de formare a cuvintelor, apărute în volumele anterioare. Spre deosebire de volumul al II-lea, care cuprindea în mare parte monografii ale diferitelor afixe analizate din toate punctele de vedere, actualul volum se remarcă printr-o mai mare varietate a metodelor abordate în studierea diferitelor elemente sau procedee derivative. Alături de studiul monografic al unor afixe ca : El. Carabulea, *Prefixul inter-, între-*, Zizi Ștefănescu-Goangă, *Sufixul* **-ache**, El. Contraș, *Sufixul* **-et**, El. Slave, *Sufixele* **-ie**, **-ărie**, majoritatea articolelor studiază categorii de afixe privite din diferite puncte de vedere : al productivității, I. Rizescu, *Prefixe noi neproductive și puțin productive*, al repartiției, Fl. Sădeanu, *Sufixele colective din limba romînă cu specială privire asupra repartiției lor*, al categoriilor semantice create, El. Ciobanu, *Categoriile semantice create de sufixul* **-ar** *în limba romînă*, al noutății, Laura Vasiliu, *Sufixele verbale romînești noi* (*-isi*, *-iza*, *-ifica*, *-ona*), al variantelor pe care le prezintă unele sufixe, Georgeta Ciompec, *Variantele sufixelor* **-ant/-ent**, **-anță/ență** *în limba romînă*.

Ultimele două articole din volum se ocupă de probleme ale formării cuvintelor cu alte procedee decît derivarea și anume de schimbarea categoriei gramaticale prin substantivarea adjectivului.

★

Un articol bogat în informație și material ilustrativ este acel care studiază productivitatea prefixelor noi, al lui I. Rizescu. Autorul se ocupă de caracteristicile comune ale acestor prefixe al căror număr este destul de mare (32) dintre care sînt studiate în mod amănunțit 18, menționîndu-se faptele lingvistice cele mai importante legate de valoarea, circulația sau de temele la care ele se atașează. În concluzie, autorul afirmă că sistemul prefixelor noi înregistrează o creștere și o dezvoltare importantă, spre deosebire de situația acestor prefixe în alte limbi.

La fel de bogat și documentat este și studiul Florenței Sădeanu, privind repartiția sufixelor colective.

După precizarea criteriilor avute în vedere la stabilirea repartiției sufixelor colective, autoarea prezintă trăsăturile lingvistice ale celor 25 de sufixe considerate de ea ca avînd valoare colectivă în limba romînă. (Unele dintre aceste sufixe formează obiectul unor studii separate în actualul volum : suf. *-et*, *-ie* și *-ărie*, *-ură* (*-ătură*, *-etură* etc.).)

Împărțirea colectivelor deverbale în derivate care exprimă : a) o colectivitate de acțiuni, b) de elemente rezultate din acțiunea exprimată de verb sau c) de elemente necesare pentru

efectuarea acţiunii exprimate de verb este adesea echivocă şi nesigură, întrucît de multe ori e greu de decis mai ales între sensul de totalitate a elementelor rezultate şi cel de totalitate a elementelor necesare pentru efectuarea acţiunii exprimate de verb. De exemplu : *seceriş, treieriş*, trecute de autoare în grupa b) a derivatelor deverbale care exprimă o totalitate de elemente rezultate din acţiunea exprimată de verb (p. 84), cred că exprimă mai curînd o totalitate de acţiuni exprimate de verbul respectiv. În schimb, derivatele cu sufixul *-ură* de tipul : *secerătură, treierătură* (p. 70) exprimă clar totalitatea de elemente rezultate din acţiunea verbului şi trebuie trecute în grupa a).

Articolul se remarcă prin bogăţia informaţiei, precizia datelor şi analiza temeinică a faptelor lingvistice. El se încheie cu o bogată listă cuprinzînd toate derivatele cu sufixe colective (p. 68—87) clasate după tema la care se ataşează.

În articolul intitulat *False diminutive*, D. Bîrsan studiază formaţiile pseudo-diminutivale care apar în special în domeniul numelor de plante, de insecte, toponime sau hidronime.

Pornind de la ideea că există un raport permanent între conţinutul de diminutiv şi forma în care este exprimat acest conţinut, autoarea consideră false diminutive acele derivate care au fie numai formă, fie numai înţeles diminutival, stabilind astfel două categorii de false diminutive pe care le discută în lucrarea sa.

Întrucît autoarea are în vedere numai *derivatele* pseudodiminutivale, ar fi fost indicat să se urmărească problema sufixelor care, ataşate la tema respectivă, îi conferă acesteia sens diminutival. Nu reiese destul de clar dacă acest procedeu de a denumi obiecte diferite prin formaţii cu sufixe diminutivale e un procedeu viabil, productiv la noi în limbă sau nu, care sînt temele la care se ataşează, care sînt sufixele diminutivale cu care apar mai des aceste derivate.

Din materialul prezentat reiese că falsele diminutive pot fi : substantive : *toporaş, ciuboţică* (nume de plante), adjective : *alburiu*, sau adverbe : *depărtişor*. Cred că şi verbele se pot diminutiviza, iar rezultatul acestui proces este tot o falsă diminutivizare. Am în vedere exemplele pe care le discută prof. B. Cazacu în articolul intitulat : *Despre unele forme verbale cu sufixe diminutivale* [1], exemple de tipul : *mă roguţă (mă rogel), cărel*, care cred că nu sînt diminutive propriu-zise, ci tot false diminutive, întrucît prin adăugarea sufixelor respective sensul noţiunii exprimate de formele primitive (*mă rog, cară-te*, nu apare diminuat, ci capătă doar o valoare stilistică nouă, de desmierdare, de alintare, sugerînd atitudinea psihică a persoanei care vorbeşte.

Pentru studiul formării cuvintelor, prezintă interes şi ultimele două articole din volum, care urmăresc procedeul substantivării adjectivului în limba romînă.

Articolul lui I. Coja, *Substantivarea adjectivelor care denumesc însuşiri negative*, este mai limitat, autorul avînd în vedere o categorie mai restrînsă de adjective — acelea care denumesc însuşiri omeneşti negative, care au o situaţie aparte între adjectivele din limba romînă, datorită calităţii lor de a se substantiva mai uşor decît celelalte. Explicaţia ar consta într-un factor de ordin psihologic : vorbitorii sînt mai uşor frapaţi de aspectele negative ale însuşirilor decît de cele pozitive. Întrucît, în cazul adjectivelor negative care se substantivează, intervine cel mai adesea afectul, prin care se manifestă atitudinea subiectivă a vorbitorului, ar fi fost util ca exemplele date să fi fost culese din literatură şi nu improvizate de autor. De asemenea, consider că ar fi trebuit să se acorde mai multă atenţie categoriei de adjective derivate cu prefixul privativ *ne-* (şi în special acelor adjective formate cu prefixul *ne-* dar care are valoare pozitivă : *necuprinsul, neobositul, neînfrîntul*), căci din materialul prezentat de autor reiese că aceste adjective negative derivate cu prefixul *ne-* au un rol important în procesul substantivării adjectivelor negative.

---

[1] Vezi *SCL I*, 1950, fasc 1.

Celălalt articol, privitor la *Substantivarea adjectivelor în limba romînă*, de Ioana Diaconescu, analizează procedeele lingvistice de substantivare a adjectivelor şi frecvenţa acestui procedeu în limba romînă pe baza unor statistici după materialul din *DLRM*. După stabilirea procedeelor de substantivare, autoarea întreprinde o analiză a adjectivelor substantivate sub raportul cazului, genului şi numărului, ceea ce permite constatarea că adjectivele substantivate se comportă, în privinţa mărcilor gramaticale, întocmai ca substantivele propriu-zise.

Capitolul care analizează comportarea adjectivelor substantivate sub raportul genului ridică unele nedumeriri cu privire la repartizarea unor substantive la un gen sau altul. Cred că se folosesc în mod frecvent masculine de tipul *anonimul*, sau *un anonim*, *eroticul*, pentru care autoarea specifică că se folosesc numai formele de feminin.

Analiza adjectivelor substantivate sub raportul numărului, prilejuieşte constatarea demnă de reţinut că la adjectivele mai vechi, pluralul substantivului corespunzător se formează cu desinenţa *-uri*, iar la cele mai noi, pluralul substantivului corespunzător este în *-e*. În concurenţa dintre cele două desinenţe ale pluralului neutru se verifică afirmaţia acad. Al. Graur, care constată că pentru cuvintele din fondul principal, folosirea lui *-e* sau *-uri* depinde de vechimea cuvîntului respectiv. Este interesant de observat preferinţa substantivelor mai noi pentru desinenţa *-e*, chiar cînd acestea au o structură fonetică care, după părerea prof. I. Coteanu [2], ar necesita folosirea desinenţei *-uri* : *apocrife*, *decimale*, *instantanee*, *laxative*, *orbiculare* (sînt ex. date de autoare la p. 205, la care s-ar mai putea adăuga şi altele).

Discutînd frecvenţa substantivării adjectivelor se ajunge la concluzia că aceasta este un proces care poate să apară în stadii diferite, ceea ce determină apariţia unor tipuri mai puternice sau mai slabe de substantive, proces determinat în primul rînd de sensul şi vechimea în limbă a adjectivului corespunzător.

Ar fi fost necesară, cred, în acest capitol, o analiză mai profundă, care să vădească frecvenţa unui tip de substantive faţă de celelalte. Care substantive sînt mai frecvente — cele provenite din adjective primare, derivatele cu sufixe, sau cele provenite de la verbe? Cu atît mai mult, cu cît autoarea dă în continuare listele de cuvinte cuprinzînd diversele categorii de adjective substantivate din *DLRM*, pe care însă nu le comentează.

În special merită atenţie prima listă (cea mai întinsă) de adjective pe care *DLRM* le atestă numai cu valoarea de adjectiv, deşi la o privire mai atentă se poate observa că foarte multe dintre ele au devenit de fapt substantive şi se întrebuinţează ca atare. Din cele 6183 de adjective pe care *DLRM* le consideră că nu se substantivează se desprind cîteva categorii mai clare de adjective cu certă valoare substantivală :

a) adjective care exprimă însuşiri negative : *brută*, *ipocrit*, *laş*, *chefliu*, *nelegiuit*, *nepoftit*, *nemulţumitor*, *risipitor* etc.

b) unele derivate cu sufixe : *-al*, *cincinal*, *provincial* ; *-ant* : *stupefiant* ; *-ar* : *inelar*, *solar* ; *-ard* : *revanşard* ; *-ist* : *absolutist*, *ateist*, *internist* ; *-bil* : *ireparabil* ; *-tor* : *cutezător*, *inovator*, *şezătoare* etc.

c) verbe la modul supin care sînt de fapt substantive verbale, denumind acţiunea ca şi un infinitiv lung. Fiind substantive abstracte, ele se folosesc numai la singular : *gospodărit*, *flecuit*, *încrustat*, *însilozat*, *înfăşat*, *ondulat*, *pardosit*, *parchetat*, *plisat* etc.

d) cuvinte care aparţin terminologiei gramaticale : *condiţional*, *copulativ*, *ireal*, *prezumtiv* etc.

---

[2] În articolul său, prof. I. Coteanu arată că există o legătură între aspectul fonetic al cuvîntului şi desinenţa *-uri*, care se ataşează de obicei la cuvintele accentuate pe ultima silabă, ex. : *studiu — studii*, dar *studió/studióuri* (v. *Pluralul substantivelor neutre în romîneşte*, în „Limbă şi literatură”, p. 10).

În sfîrşit, se impun unele corectări în ceea ce priveşte atestarea exemplelor din această listă. Unele cuvinte pe care autoarea le trece în categoria ,,adjectivelor la care în dicţionar nu se arată că se substantivează" apar de fapt în dicţionar şi cu accepţie substantivală : *cazuistică, jurnalistică, ziaristică, nuvelistică, clinică, caracteristică, fonetică, logică, marinată, matricolă, menajeră, poetică, tematică, tactică, topică, vocală.*

★

Aceste observaţii mărunte, ca şi sugestiile şi nedumeririle provocate de lectura volumului, nu scad valoarea reală a lucrării, care reprezintă un pas înainte în dezvoltarea cercetărilor consacrate lexicului romînesc. Rezultatele acestor studii de amănunt din actualul volum, alături de celelalte, din volumele precedente, însumate într-o sinteză, vor putea oferi o imagine clară şi cuprinzătoare a procesului de formare a cuvintelor din limba noastră, permiţînd totodată şi precizarea tendinţelor şi elementelor specifice ale acestui important capitol al lexicologiei.

Ianuarie 1964

Elena Berea
Facultatea de limbă şi literatură romînă,
Bucureşti, Ed. Quinet, 7

,,*Computational Linguistics*" *I* (Computing Centre of the Hungarian Academy of Sciences), Budapest, 1963, 268 p.

Centrul de Calcul din Budapesta publică anual publicaţia ,,Computational Linguistics", care cuprinde rezultatele obţinute de un grup de cercetători în lingvistică matematică de la Universitatea de Ştiinţe Tehnice, Catedra de Limbi Străine.

Scopul principal al acestor cercetări este elaborarea unui algoritm complet de traducere automată din limba rusă în limba maghiară, însă planul de cercetări cuprinde şi probleme generale de lingvistică matematică. Primul număr al publicaţiei cuprinde rezultatele acestui grup, expuse sub o formă care poate fi programată la o maşină electronică de calcul, dar fără nici o referinţă la experienţe practice. Articolele sînt scrise în rusă, engleză sau germană.

Studiul lui Hell György, intitulat *Determinarea grupelor nominale în traducerea automată din limba rusă în limba maghiară*, cuprinde un număr considerabil de scheme logice de programe. Pentru a obţine informaţii gramaticale asupra fiecărui cuvînt din grupul nominal, se execută anumite operaţii. Cuvintele sînt căutate în dicţionar, din indicii dicţionarului se extrag informaţiile care stabilesc clasa de cuvinte, precum şi forma paradigmatică a fiecărui cuvînt în parte, cu toate variantele posibile.

Obiectivul următor este de a determina formele paradigmatice exacte ale întregului ansamblu, adică să se recunoască construcţiile nominale acordate. Pentru aceasta dispunem de unele informaţii, obţinute din radical şi terminaţie, extrase din dicţionar. Prepoziţiile construcţiei, precum şi adjectivele grupului pot furniza completări la aceste informaţii. Scopul final este reducerea polisemiei gramaticale a membrilor construcţiei la o singură posibilitate de a traduce în altă limbă. Autorul indică o serie de structuri specifice, dă unele formule şi arată schema logică a programului pentru maşină.

De problema omonimiei formelor nominale se ocupă şi Sipöczy Györö în articolul intitulat *Un algoritm pentru analiza formelor nominale omonime.* Aici însă nu se tratează cuvintele construcţiei luate fiecare în parte, ci se analizează rolul grupului nominal în propoziţiune. Sistemul de codificare din dicţionar are un rol hotărîtor. Sistemul constă din trei numere de cod : primul dă informaţii asupra clasei de cuvinte, al doilea cuprinde date morfologice, al treilea dă indicaţii semantice. Primul şi al treilea număr fiind permanente, se extrag din dicţionar. Al treilea se ela-

borează de maşină, după analiză. Deoarece unele terminaţii corespund la mai multe cazuri, se codifică terminaţiile substantivelor şi adjectivelor, indicîndu-se separat terminaţiile omonime.

Există un program special, pentru stabilirea cazului real al cuvîntului în propoziţiunea dată şi schimbarea indicelui iniţial, care arată mai multe cazuri, într-un indice corespunzător unui singur caz. Se enumeră formele de substantive, adjective şi numerale omonime, care necesită un program special. Se dau o serie de scheme cu construcţiile posibile, cu diverse tipuri de omonimii, care urmează a fi cercetate şi codul unic, care se stabileşte pentru fiecare ambiguitate în parte. Se enumeră condiţiile pe baza cărora maşina decide care este cazul real al întregului grup. Aceste condiţii sînt date şi sub formă de formule, care aplică legile şi semnele logicii formale.

Programul care schimbă indicele constă din două părţi. Prima parte se numeşte program determinant, întrucît el clarifică rolul pe care-l are forma nominală omonimă în grupul de cuvinte. Condiţiile fiind diferite pentru omonimii de tipuri diferite, există tot atîtea programe determinante, cîte feluri de forme nominale omonime există. Partea a doua este programul de preschimbare, care schimbă indicele iniţial de ambiguitate într-un indice real de formă gramaticală. Dacă grupul de cuvinte nu conţine nici o prepoziţie sau un al doilea substantiv, pe baza cărora rolul formei nominale omonime să poată fi determinat, sau analiza grupului de cuvinte nu dă decît un rezultat parţial, este necesară continuarea analizei. Prin rezultate parţiale se înţeleg cazurile cînd rolul formei nominale omonime în grupul de cuvinte nu este stabilit, dar numărul variantelor posibile este redus la doi. În aceste cazuri, decizia nu poate fi luată fără a utiliza informaţiile semantice de care am amintit la sistemul de codificare din dicţionar; codurile semantice încă nu au fost elaborate.

Metoda expusă dă soluţii bune în 87% din cazuri, soluţii parţiale în 11% din cazuri, restul fiind cazuri complet nerezolvate.

Articolul lui Kiefer Ferenc : *Algoritm şi program pentru identificarea unui cuvînt în dicţionarul maşinii* cuprinde o metodă originală de căutare în dicţionar, adecvată în cazurile cînd se impune o foarte mare economie de spaţii în memorie.

Un cuvînt din limba rusă cuprinde patru locaţii de memorie — adică cel mult 18 litere. Cuvintele sînt amplasate în dicţionar la adrese consecutive şi pentru distingerea începutului unui cuvînt nou, prima locaţie va purta semnul ,,+", celelalte trei semnul ,,—". Se introduce un ,,component de distincţie", reprezentat printr-un număr, care dă informaţie despre unitatea de la care un cuvînt începe să fie diferit de cel anterior. Acesta se obţine prin înmulţirea logică a unui cuvînt cu inversul cuvîntului următor. Acestei informaţii i se mai adaugă şi adresa la care se aplică, întrucît cuvîntul ocupă mai multe locaţii. Desigur dicţionarul mai cuprinde şi echivalentul maghiar al fiecărui cuvînt.

Dicţionarul este astfel alcătuit, încît partea invariabilă a cuvintelor nu se repetă; un cuvînt este reprezentat doar prin componentul de distincţie şi indicii respectivi. Acestea precizează locul şi felul în care cuvîntul considerat diferă de cel anterior. În felul acesta nu trebuie înregistrat întregul cuvînt rusesc, dar nici nu poate fi reconstituit.

Astfel se realizează economia de spaţiu.

Cuvintele sînt înregistrate în 18 grupe de cîte 1, 2, 3 ... 18 litere. Prin programul de căutare se numără literele cuvîntului indicat şi căutarea se face la o singură grupă. Dicţionarul se referă numai la rădăcini, terminaţiile urmînd a fi înregistrate separat, integral.

Tot Kiefer Ferenc în articolul *Algoritm pentru analiza terminaţiilor* combină cele două metode de analiză morfologică aplicate pînă în prezent, la limbile flexionare s-au întrebuinţat pînă în prezent dicţionare separate de rădăcini şi terminaţii, care — la o singură parcurgere — identificau cuvîntul şi obţineau informaţiile gramaticale conţinute în terminaţii. La limbile

rigide era destul un singur dicţionar de rădăcini şi o listă de terminaţii tip, care — dacă cuvîntul nu a fost găsit la prima căutare — să fie tăiat, cuvîntul rămas urmînd să fie supus unei noi căutări.

Prin combinarea acestor două metode, autorul reuşeşte să întrebuinţeze un singur dicţionar de rădăcini, la o limbă flexionară, cum este limba rusă şi să obţină — fără dicţionar separat de terminaţie şi chiar fără identificarea terminaţiei — toate informaţiile ce s-ar putea obţine prin alte metode.

Algoritmul se bazează pe lucrarea lui Dömölki Bálint despre identificarea unui şir de simboluri, care a apărut în Comunicările Centrului de Calcul din Budapesta, Nr. 8/1962 şi pe care tot Kiefer F. îl prelucrează în suplimentul volumului ,,Computational Lingvistics".

Pentru analiza terminaţiilor se face un tabel de terminaţii, pe grupe de diferite ,,proprietăţi" (adică informaţii furnizate). De exemplu un grup cuprinde toate terminaţiile din limba rusă, care corespund cazului dativ sau persoanei întîi plural indicativ prezent etc., adică unei valori gramaticale.

Dacă în decursul calculelor se constată că un cuvînt se termină cu una din terminaţiile grupului ,,dativ" (de ex.), fără a se preciza care anume terminaţie este prezentă, atunci se extrage informaţia ,,dativ" şi spunem că cuvîntul nostru are ,,proprietatea" caracteristică grupului respectiv.

În tabelul de terminaţii se indică literele care fie că stau totdeauna în mod obligatoriu în faţa terminaţiilor, fie că nu pot sta în nici un caz în faţa lor. Terminaţiile se clasifică pe grupe determinate de identitatea ultimei litere. Ele se memorizează în ordine inversă, ultima literă devenind prima. Se dă o formulă, prin aplicarea căreia se verifică, dacă terminaţia cuvîntului nostru face parte din tabel, adică se determină ,,proprietatea" şi se obţin informaţiile.

Lucrarea lui Varga Dénes, *Analiză morfologică cu ajutorul metodei delimitărilor succesive*, este adecvată pentru limbi flexionare şi ambiguităţi complexe : prepoziţii, care pot preceda mai multe cazuri, forme flexionare care corespund la mai multe valori flexionare etc., care însă — considerate în ansamblu într-o expresie — pot fi determinate cu toată certitudinea orice posibilitate de omonimie fiind eliminată. Fiecărei prepoziţii sau forme flexionare de acest fel i se ataşează din dicţionar un vector boolean, în care fiecărui bit i se acordă o anumită semnificaţie de caz, persoană, număr etc. Acest vector va conţine ,,0" acolo unde cazul se exclude şi ,,1" acolo unde cuvîntul corespunde cu valoarea gramaticală reprezentată prin bitul respectiv. Printr-o simplă înmulţire logică între vectoarele cuvintelor din expresie rămîne ,,1" numai şi numai în bitul care reprezintă unica formă, satisfăcută de toate cuvintele expresiei, deci invarianta tuturor cuvintelor, reprezentînd forma gramaticală a întregii expresii.

Autorul acestui articol a prezentat cu ocazia Seminarului de lingvistică matematică de la Bucureşti (21—25 octombrie 1963), cîteva file scoase din maşina electronică de calcul M_3, pe care sînt bătute la maşină sub controlul calculatorului informaţiile morfologice asupra mai multor cuvinte ruseşti flexionate.

Avantajul acestei metode constă în faptul că ea tratează toate cuvintele unei expresii dintr-o dată şi nu analizează cuvintele rînd pe rînd.

În sfîrşit, volumul ,,Computational Linguistics" mai conţine şi un supliment. Acesta cuprinde o prezentare a lucrării lui Dömölki B., *Algoritm pentru identificarea şirurilor de simboluri*, prelucrată de Kiefer F. Lucrarea serveşte la recunoaşterea faptului, dacă un anumit şir de simboluri conţine vreunul din şirurile de simboluri enumerate într-un tabel. Aceste tabele pot conţine terminaţii, prefixe sau morfeme, care conţin aceleaşi informaţii, avînd deci aceeaşi ,,proprietate". Metoda permite recunoaşterea lor şi la limbile unde un cuvînt poate conţine mai multe morfeme alăturate, care poartă diferite informaţii, cum este printre altele, limba maghiară.

Din aceste morfeme se constituie o matrice booleană, în care sînt atîtea linii, cîte litere intră în considerație (eventual întregul alfabet) și atîtea coloane, cîte litere are cel mai lung cuvînt din tabel. Liniile vor arăta prezența („1"), sau absența („0") literei respective în locul 1, 2, 3 etc. din morfem, iar coloanele prezența („1") sau absența („0") diferitelor litere din alfabet într-unul din aceste locuri.

Algoritmul constă din indicarea unui șir de înmulțiri logice, prin care se constată dacă cuvîntul respectiv este de tipul dat, adică dacă conține unul din morfemele enumerate. Prin executarea înmulțirilor logice, se identifică rînd pe rînd condiția dacă prima literă din cuvînt poate apare în poziție de litera întîi, a doua în poziție de litera a doua, a treia în poziție de litera a treia etc. Dacă vreuna din condiții nu se verifică se examinează în același timp dacă litera respectivă (de ordinul „i") poate fi litera întîi. În felul acesta se pot detașa prefixe, iar morfemul poate fi identificat și în mijlocul sau la sfîrșitul cuvîntului.

O extindere a metodei ne permite să recunoaștem mai multe proprietăți într-un cuvînt, adică existența a două sau mai multe morfeme, care poartă diferite informații. Aceasta se realizează cu ajutorul unei matrici compuse din mai multe matrici de morfeme de grupuri diferite. Astfel, se pot trata simultan informațiile despre caz, număr, articol etc., atunci cînd morfeme diferite purtînd aceste informații sînt incluse în cuvînt.

Din expunerea făcută de Dömölki B. în vara anului 1963 la București, a reieșit că acest algoritm, pe lîngă întrebuințările sale în traducerea automată, mai poate fi utilizat cu succes și în programarea automată, întrucît orice expresie aritmetică poate fi considerată un șir de simboluri și astfel pot fi identificate operațiile de executat, care urmează a fi programate de către calculator.

Ianuarie 1964

Erica Nistor-Domonkos
Cartimex București

HELEN S. EATON, *An English-French-German-Spanish Word Frequency Dictionary*, New York, Dover Publications, Inc., 1961.

Dicționarul de față, avînd ca subtitlu *A correlation of The First Six Thousand Words in Four Single-Language Frequency Lists*, este reeditarea lucrării apărute la Chicago, în anul 1940, sub titlul *Semantic Frequency List for English, French, German and Spanish.*

Așa cum reiese și din titlu, dicționarul de frecvență în patru limbi se deosebește de listele și dicționarele de frecvență anterioare, atît prin scopul și structura lui, cît și prin metoda de elaborare.

Scopul lucrării este de a stabili, pe baza materialului oferit de cele patru limbi mai sus menționate, frecvența relativă a diferitelor sensuri pe care le au cuvintele cu rangul cel mai mic, sau altfel spus, ce raport există între frecvența unui cuvînt considerat ca o unitate de valori semantice diferite și frecvența relativă a fiecărei componente semantice în parte a cuvîntului dat.

Procedeul prin care autoarea stabilește frecvența relativă a unui concept nu este înregistrarea numărului de apariții ale conceptului respectiv într-o serie de texte din diverse stiluri ale limbilor date, ci alăturarea primelor 6 000 de cuvinte, în ordinea crescîndă a rangului lor, din patru liste de frecvență ale limbilor menționate și anume, pentru engleză folosește lista întocmită de L. Thorndike, care cuprinde un total de 20 000 de cuvinte, pentru franceză, lista lui G. E. Vander Beke cu 6 067 de cuvinte, pentru germană, lista lui F. W. Kaeding cu 79 716 cuvinte și pentru spaniolă, lista lui Milton A. Buchanan, cu 6 702 cuvinte.

Deoarece listele de mai sus stabilesc frecvenţa unui cuvînt ca atare, fără a specifica care este situaţia diferitelor sensuri ale sale în parte, autoarea consideră corelarea cuvintelor cu aceeaşi semnificaţie în cele patru limbi ca fiind un criteriu suficient pentru determinarea rangului aproximativ corect al sensului de bază al cuvîntului respectiv. Criteriul de verificare al acestei metode este faptul că unui cuvînt polisemantic cu o frecvenţă dată, într-o limbă, îi corespund adesea, în altă limbă, mai multe cuvinte prin care se denumesc sensurile respective, fiecare din ele avînd o frecvenţă proprie, deosebită de a celorlalte. Aşa, de exemplu, pentru verbul *to cut* din limba engleză, verb care se numără printre primele 500 de cuvinte foarte frecvente din lista lui Thorndike, frecvenţa fiecăruia dintre cele două sensuri ale lui va fi dată de raportul dintre frecvenţele cuvintelor cu acelaşi sens în fiecare din cele patru limbi considerate. Aşadar, verbul *to cut*, deşi este inclus între primele 500 de cuvinte foarte frecvente în lista lui Thorndike, apare în dicţionarul de faţă cu două frecvenţe diferite, şi anume, sensul ,,a tăia'', avînd o frecvenţă mai mare, apare înregistrat în a doua mie de concepte în ordinea crescîndă a rangului (în secţiunea 1,8 a părţii a II-a), în vreme ce sensul ,,a cosi'' este situat în cadrul celei de-a cincea mii de concepte analizate (deci în secţiunea 4,7 a părţii a V-a).

Dicţionarul nu notează indicele exact de frecvenţă pe care îl are un cuvînt dat în lista de bază, ci marchează doar categoria de frecvenţă la care aparţine cuvîntul respectiv şi anume, dacă face parte din prima mie de cuvinte enumerate în ordinea frecvenţei descrescînde în listele de bază ori din a doua sau a treia mie ş.a.m.d. În interiorul fiecărei mii de cuvinte se menţionează dacă aparţine primelor cinci sute de cuvinte sau ultimelor. Deci, pentru verbul *to cut* vom avea indicaţia *1a* care se citeşte în felul următor : ,,aparţine primelor 500 de cuvinte din cadrul primei mii de cuvinte foarte frecvente''.

Referindu-se la metoda folosită în dicţionarul de faţă, Helen Eaton arată că o confruntare parţială, pentru limba engleză, a datelor obţinute cu cele înregistrate de elaboratorii unei liste de frecvenţă a sensurilor în engleză, listă întocmită după metodele curente, indică o coincidenţă de cca. 85% ceea ce, după părerea autoarei, verifică corectitudinea metodei folosite.

Credem totuşi că metoda aplicată nu poate să dea decît rezultate incerte, deoarece nu se poate stabili cu exactitate şi nici măcar cu aproximaţie, care este frecvenţa unui sens într-o limbă anume făcîndu-se media frecvenţei cuvintelor cu acelaşi sens în patru limbi date. Nu vom putea obţine decît frecvenţa relativă a unui concept în vorbire, considerată ca atare, şi nu într-una din limbile analizate.

Organizarea materialului în dicţionar se face pe grupe sau ,,părţi'' în număr de 7, în interiorul cărora cuvintele sînt date în ordine alfabetică pentru limba engleză, înregistrîndu-se paralel corespondentele pentru fiecare din sensurile lor în limba franceză, germană şi spaniolă Grupele se succed în ordinea frecvenţei descrescînde, primele şase conţinînd fiecare cca. 1 000 de concepte iar grupa a şaptea, cca. 500. La rîndul lor, grupele sînt subdivizate în secţiuni notate zecimal, care indică seria frecvenţei unui concept din interiorul unui grup. Datorită faptului că listele de bază pentru germană şi engleză au fost întocmite de respectivii autori pe baza unui material mai bogat decît cele pentru franceză şi spaniolă, în dicţionarul de faţă s-a respectat o proporţie de patru la unu în calcularea secţiunii în care a fost inclus un concept dat în cele patru limbi.

Pentru a înlesni comparaţia dintre rangul cuvîntului considerat global şi rangul unuia din sensurile sale, se notează şi frecvenţa pe care o are cuvîntul respectiv în listele de bază.

Dicţionarul cuprinde şi un indice pentru fiecare din cele patru limbi analizate în care cuvintele — în total 24 000 — apar în ordine alfabetică, însoţite de marca frecvenţei absolute cît şi de cea a frecvenţei relative a fiecărui sens în parte (adică de numărul secţiunii din dicţionar căreia îi aparţin). Aşa de exemplu, cuvîntul *want* din engleză, cu categoria de frecvenţă *1 a* (adică de rang aproximativ 1—500) se va găsi în secţiunea *1* a dicţionarului, păstrînd acelaşi rang în

cazul că este vorba de sensul de „a dori, a necesita", şi în secţiunea *3,9* (adică aparţine celei de-a patra mii de concepte în ordinea frecvenţei descrescînde) în cazul că este vorba de sensul de „lipsă, sărăcie". Deoarece limba engleză este luată ca unitate de referinţă, organizarea alfabetică în interiorul celor şapte părţi ale dicţionarului se va face numai pentru limba engleză, şi tot prin intermediul ei se ilustrează şi diferitele sensuri ale cuvintelor incluse în indicii pentru celelalte trei limbi.

Meritul lucrării constă în faptul că abordează un subiect dificil şi puţin studiat încă al statisticii lingvistice, şi anume stabilirea frecvenţei conceptelor gîndirii pe baza materialului furnizat de listele de frecvenţă a cuvintelor întocmite pentru limbile engleză, franceză, germană şi spaniolă.

Elementul nou pe care Helen S. Eaton îl aduce în cercetarea statistică îl constituie metoda aplicată în alcătuirea dicţionarului de faţă, şi anume stabilirea frecvenţei unui concept prin *corelarea frecvenţei cuvintelor care denumesc aceeaşi noţiune* în cele patru limbi studiate.

Faptul că autoarea a selecţionat din numeroasele liste de frecvenţă ale cuvintelor elaborate pînă în prezent, datele privitoare la două limbi germanice şi două limbi romanice, deschide noi posibilităţi pentru cercetări statistice comparative ulterioare, privitoare la cele două familii de limbi.

Punînd la îndemîna cititorului un material bogat şi bine sistematizat, lucrarea prezintă avantajul, faţă de încercările de statistică a vocabularului existente pînă în prezent, în primul rînd prin aceea că grupează datele înregistrate de listele de frecvenţă întocmite pentru cele patru limbi menţionate şi, în al doilea rînd, şi cel mai important, că le completează şi îmbogăţeşte prin faptul că reorganizează materialul pe principii noi în baza cărora stabileşte frecvenţa sensurilor componente ale cuvintelor analizate.

Dicţionarul de faţă constituie, aşadar, premisa pentru variate şi interesante studii de lingvistică comparată şi statistică lingvistică, oferind în acelaşi timp un material valoros pentru cercetările de stilistică, semasiologie, onomasiologie şi psihologia limbajului, cît şi pentru lucrări cu caracter practic de tipul manualelor de limbi străine, dicţionare minime etc.

Decembrie 1963

Cristina Micuşan
Institutul de lingvistică al Academiei R. P. R., Bucureşti, Calea Victoriei, 194

E R A T Ă

Pag.	rîndul :	în loc de :	se va citi :
343	3—4 de jos	„tare" *spărios* ; (vezi ALR II, h. 103).	„tare".
344	12 de sus	*ficat* — *mai*,	*mai* — *ficat*,

Studii și cercetări lingvistice 3/1964.

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii romîneşti), precum şi recenzii la lucrări din aceleaşi domenii.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Citarea bibliografiei în text se va face în ordinea numerelor. Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase, gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacţie, Calea Victoriei nr. 194, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

S.C.L. AN XV, NR. 3, p. 263—396, BUCUREȘTI, 1964

I. P. Informaţia" — c. 1437

43830

Lei 12.—

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE * Anul XV, nr. 3/1964

EA RPR

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

4

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Preţul unui abonament este de lei 72.

În ţară abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin: C A R T I M E X, Căsuţa poştală 134—135, Bucureşti, R. P. Romînă, sau prin reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite la comitetul de redacţie al revistei.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacţiei:
BUCUREŞTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei nr. 194.
Telefon 15.07.91

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Tomul 15, nr. 4 1964

SUMAR

Pag.

SCL An. XV, nr. 4, p. 397–560, București, 1964

DOUĂ DECENII DE LINGVISTICĂ ROMÎNEASCĂ (1944—1964)

Activitatea de după 23 August 1944 în domeniul lingvisticii romînești se caracterizează printr-o mare bogăție și varietate. Condițiile de muncă create de conducerea de partid și de stat au permis obținerea unor rezultate remarcabile în această perioadă de timp. Universitățile și Academia R.P.R. au promovat un număr tot mai mare de specialiști, iar crearea Institutelor de lingvistică din București și Cluj, a Centrului de cercetări fonetice și dialectale din București și a Secției de lingvistică din Iași a permis elaborarea și publicarea unui mare număr de lucrări. Astfel, în aceste unități științifice ale Academiei R.P.R. lucrează 118 cercetători, față de 9, cîți erau în 1948. Un număr tot mai mare de cadre universitare publică în revistele de lingvistică lucrări consacrate diverselor aspecte ale limbii romîne sau ale altor limbi.

În acest răstimp s-au înmulțit revistele de specialitate, ai căror colaboratori devin an de an tot mai numeroși. Față de trei reviste, cu apariție anuală, existente înainte de 1944, astăzi apar revistele următoare : *Studii și cercetări lingvistice* (începînd din 1950), *Cercetări de lingvistică* (Cluj, începînd din 1956), *Revista de filologie romanică și germanică* (1957—1963), *Studii și cercetări științifice. Filologie* (Iași, începînd din 1956), *Romanoslavica* (începînd din 1958), *Studii clasice* (începînd din 1959) precum și volume consacrate unor domenii speciale : *Cahiers de linguistique théorique et appliquée* (1 vol.), *Fonetică și dialectologie* (5 volume), *Studii de gramatică* (3 volume), *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă* (3 vol.), *Probleme de lingvistică generală* (4 vol.), *Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea* (3 vol.), *Materiale și cercetări dialectale* (1 vol.), *Limbă și literatură* (7 vol.). Cu ocazia diferitelor congrese au fost publicate volume speciale ca : *Mélanges linguistiques* (1957), *Contributions onomastiques* (1958), *Recueil d'études romanes* (1959).

La fel ca în alte domenii ale științei romînești, în lingvistică s-au putut începe sau continua cu forțe sporite opere de mari proporții, de interes național, ca : *Dicționarul limbii romîne*, *Tratatul de istorie a limbii*

romîne, în mai multe volume, dintre care primul va apărea în cursul acestui an, *Noul atlas lingvistic romîn* (pe regiuni), *Arhiva fonogramică a limbii romîne* şi *Dicționarul limbii poetice a lui Mihai Eminescu.*

Printre lucrările realizate în această perioadă, amintim *Gramatica limbii romîne*, în două volume, publicată de Academia R.P.R., a cărei a doua ediție a apărut de curînd, *Dicționarul limbii romîne moderne*, într-un volum (1958), precum şi continuarea publicării, sub conducerea acad. E. Petrovici, a părții a doua din *Atlasul lingvistic romîn*, din care au apărut pînă acum trei volume (două în 1956, al treilea — în 1961). De asemenea, menționăm apariția vol. I (1962) al *Crestomației romanice*, întocmită de un colectiv, sub conducerea acad. Iorgu Iordan (volumul al doilea se află sub tipar).

Din seria lucrărilor elaborate de lingviştii romîni după 23 August 1944 amintim pe ale : acad. Iorgu Iordan (*Limba romînă contemporană*, în două ediții, 1954, 1956 ; *Lingvistica romanică*, 1962 ; *Toponimia romînească*, 1963) ; acad. Al. Rosetti (*Istoria limbii romîne*, apărută în 4 ediții, 1959, 1960, 1963, 1964 şi *Introducere în fonetică*, în trei ediții 1957, 1961, 1963) ; acad. Al. Graur (*Studii de lingvistică generală*, în două ediții, 1954, 1960) ; Tache Papahagi (*Dicționarul dialectului aromîn general şi etimologic*, 1963). De asemenea, şi alte lucrări de sinteză ca : *Istoria limbii romîne literare* (vol. I, 1961) de acad. Al. Rosetti şi B. Cazacu, *Elemente de dialectologie a limbii romîne* (1961) de I. Coteanu şi altele.

Metodele moderne, structurale, au început să fie tot mai mult folosite la Bucureşti şi Cluj. Afară de articolele publicate în cea mai mare parte în revistele consacrate în acest domeniu, se pregăteşte o *Fonologie a limbii romîne* şi o *Gramatică transformațională a limbii romîne.* Mai multe reuniuni consacrate lingvisticii matematice şi lingvisticii structurale au avut loc în ultimii ani la Bucureşti şi Cluj.

Învățămîntul universitar şi-a lărgit orizontul prin crearea unor catedre de orientalistică (chineză, arabă, turcă, armeană), de maghiară şi de spaniolă. Un sector de orientalistică s-a creat şi la Institutul de lingvistică din Bucureşti.

La Centrul de cercetări fonetice şi dialectale din Bucureşti s-a creat un laborator de fonetică experimentală.

Pe scurt, pentru cercetarea ştiințifică a fost creată în Romînia o viață nouă şi în prezent asistăm la dezvoltarea ei : tinerii cercetători, care constituie majoritatea, se situează în primele rînduri şi activitatea lor creşte din zi în zi în publicațiile romîneşti sau străine, unde nume noi încep să cîştige o bine meritată notorietate.

UNELE ASPECTE ALE FORMĂRII CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÎNĂ ACTUALĂ *

DE

ACAD. IORGU IORDAN

Într-un articol de acum cîțiva ani (v. *Limba romînă* X, 1961, p. 295) afirmam că una dintre caracteristicile cele mai interesante ale limbii noastre actuale este ceea ce s-ar putea numi tendința, foarte marcată, spre independență, folosirea tot mai frecventă a propriilor ei mijloace atunci cînd simte nevoia unui cuvînt, a unei expresii sau construcții pentru a desemna un obiect, o noțiune sau un raport gramatical, necunoscute mai înainte. Din acest punct de vedere, situația, așa cum o putem constata și aprecia în momentul de față, diferă mult de cea anterioară, cînd procedeul curent aplicat pentru satisfacerea nevoii de a exprima conținuturi noi era împrumutul, apelul la limbi străine.

Este, acesta, rezultatul logic al unei evoluții în sens ascendent, care se datorește bogatei și variatei activități desfășurate în toate domeniile vieții noastre publice și, paralel cu asta, îmbogățirii formelor lingvistice de exprimare a realizărilor acestei activități. Pentru satisfacerea necesităților, mereu în creștere, ale tot mai numeroșilor ei mînuitori atît sub forma scrisă, cît și prin viu grai, la un nivel corespunzător progresului științific, tehnic și cultural, limba noastră recurge din ce în ce mai frecvent la propriile ei forțe, care sînt procedeele consacrate printr-o tradiție multiseculară și în conformitate cu sistemul ei lingvistic. Aceasta dovedește un spirit de independență, produs nu al voinței vorbitorilor, ci al unei dezvoltări firești în condițiile actuale de viață ale poporului nostru. El s-a manifestat și în alte perioade ale istoriei limbii romîne, sub aspecte, bineînțeles, diferite de la una la alta, potrivit împrejurărilor social-politice, dar de fiecare dată mai vizibil decît în perioada imediat precedentă. Să ne amintim, între altele, de epoca „Daciei literare" (și, în continuare, a „Romîniei literare"), cînd contactul cu trecutul patriotic și cu folclorul

* Vezi versiunea în limba franceză, în „Revue roumaine de linguistique", 1964, nr. 4.

poporului nostru a dus la o îmbogățire a limbii literaturii artistice cu numeroase cuvinte și expresii necunoscute pînă atunci scriitorilor.

Spiritul de independență de care vorbeam mai înainte trebuie înțeles în mod just. Nici o limbă nu s-a dezvoltat în nici una dintre fazele evoluției ei fără să facă apel, ca să zic așa, la altele. Necesitățile, mai ales de ordin economic, duc, prin simplul fapt al existenței mai multor comunități etnice, fie și nu direct învecinate, la stabilirea de relații între ele, cu toate consecințele inevitabile, printre care un loc important ocupă influențele lingvistice și culturale în general. Prin urmare, nu poate fi vorba în momentul de față de o evoluție absolut independentă a limbii noastre, după cum nici în epocile de puternică influență străină ea nu s-a dezvoltat numai cu ajutor extern. A predominat însă, totdeauna, ori împrumutul ori creația proprie, după împrejurări. Astăzi acest ultim aspect al evoluției limbii romîne constituie caracteristica ei principală.

Nevoia de a-și îmbogăți mijloacele de expresie un idiom o simte de-a lungul întregii lui existențe, cum nu-i posibil altfel : progresul continuu al cunoștințelor de tot felul, care, la rîndul lor, fac să crească posibilitățile de a stabili raporturi între noțiuni, are drept urmare logică un progres lingvistic, adică îmbogățirea limbii sub raportul cantitativ și calitativ. Sînt totuși epoci în care nevoia aceasta este simțită cu o forță mai mare, datorită unor condiții istorice speciale. De obicei, dacă nu chiar totdeauna, aceste epoci coincid cu trecerile de la o orînduire social-politică la alta. În cazul nostru, adînci transformări, atît în viața poporului, cît și în limbă, au început să se producă o dată cu apariția primelor elemente ale economiei capitaliste și se produc astăzi, în epoca de construire a socialismului [1].

Două sînt mai cu seamă domeniile de activitate în care se poate observa tendința puternică a limbii noastre actuale de a-și îmbogăți lexicul. Avem mai întîi domeniul noțiunilor abstracte, a cărui îmbogățire este consecința logică a dezvoltării gîndirii, și pe acela al tehnicii, cu o terminologie mereu în creștere, datorită progresului realizat în numeroase ramuri ale industriei, precum și apariției unor sectoare industriale necunoscute mai înainte. Aceste două domenii se întrepătrund adesea, în sensul că cu unul și același sufix, de pildă, se formează cuvinte aparținînd atît terminologiei abstracte, cît și limbajelor tehnice. Cu toate acestea, ele rămîn, în general, separate, lucru perfect logic, întrucît tehnica este prin definiție concretă, nu numai prin realizările ei, care sînt produse materiale, ci și prin metodele de lucru.

În cele ce urmează mă voi ocupa de cîteva sufixe, care, judecînd după fișierul meu, nu prea bogat și mai ales nu prea variat, dar totuși suficient pentru a trage anumite concluzii valabile, sînt foarte productive în momentul de față. Toate aparțin fondului neologic al limbii noastre, iar unele, pînă nu tare de mult, erau reprezentate prin cîte un număr relativ mic de formații [2]. Nefiind multe, le voi discuta în ordine alfabetică,

---

[1] Iau în considerație, cum se poate, cred, înțelege și fără această precizare, epoca de după construirea poporului romîn și a limbii lui.

[2] E vorba mai cu seamă de *-ic*.

mai ales că unele servesc la formarea atît a substantivelor, cît şi a adjectivelor.

Se impune o observaţie prealabilă. Nu toate exemplele găsite de mine sînt formaţii propriu-zis romîneşti. Multe (însă nici pe departe majoritatea) sînt împrumutate din limbi străine, de obicei din franceză, care, deşi mai puţin bine cunoscută decît înainte [3], continuă să fie izvorul extern principal pus la contribuţie pentru îmbogăţirea limbii noastre, şi aceasta nu numai din cauza unei tradiţii îndelungate, ci şi pentru că sistemul lingvistic francez este înrudit cu al nostru. Intervine adesea (se pare că, pe măsură ce trece vremea, tot mai mult) şi engleza, datorită faptului că numeroase inovaţii în diverse domenii de activitate îşi au originea în ţări de limbă engleză (locul de frunte îl ocupă Statele Unite ale Americii). Interesant din punctul de vedere al lingvisticii generale este amănuntul că împrumuturile englezeşti din limba noastră, chiar cînd sînt directe, aparţin fondului latino-romanic, atît de bogat, cum ştim, al englezei. Acest lucru uşurează şi împrumuturile, dar şi adaptarea lor la sistemul lingvistic romînesc.

Este foarte greu, adesea chiar imposibil, de hotărît, în numeroase cazuri, dacă un cuvînt de felul celor care vor fi discutate aici reprezintă formaţii romîneşti propriu-zise ori sînt împrumuturi. Dificultăţi de interpretare există şi în ipoteza, pentru unele sufixe, frecventă, că limbile franceză şi engleză posedă derivatul respectiv (în sensul că dicţionarele curente, mai bogate sau mai puţin bogate, îl înregistrează). Nu se poate face proba împrumutului totdeauna prin simpla confruntare a situaţiei din limbile în discuţie, deşi, teoretic cel puţin, s-ar cuveni, mai degrabă, ca în astfel de cazuri să ne decidem pentru împrumut. Prezenţa în limba noastră a unui număr de cuvinte derivate (nu pe terenul ei) cu un anumit sufix poate duce, şi cu siguranţă duce, de multe ori, la apariţia unor formaţii perfect identice cu cele franţuzeşti sau englezeşti, total independente de acestea. O dată ce s-a stabilit clar în mintea vorbitorilor raportul dintre termenul de bază (cunoscut, fireşte, limbii romîne) şi format (în franceză sau engleză) cu un sufix oarecare, situaţia nu mai diferă decît cel mult cantitativ de la limba noastră la celelalte două : prima dispune de aceleaşi instrumente şi de acelaşi procedeu pentru a deriva cuvinte noi ori de cîte ori are trebuinţă. Se înţelege că, în cazul de faţă, franceza şi engleza sînt oarecum privilegiate, întrucît procesul de creaţie în ele s-a ivit mai întîi, ceea ce însemnează că posibilităţile (mai bine zis facilităţile) lor de a crea sînt mai mari. Amănuntul interesează însă puţin, fiindcă nu-i esenţial. Exemplele romîneşti le-am cules din publicaţiile noastre periodice actuale (mult mai rar din cărţi sau din alte izvoare). Pentru franceză am utilizat următoarele opere lexicografice mai recente : *Dictionnaire Quillet de la langue française* (în 6 volume, 1935, şi în 3 volume, 1946) ; Paul Robert, *Dictionnaire de la langue française*, 1953—1962 (am consultat numai primele 5 volume, pînă la *R*) ; *Larousse du XXe - siècle*

[3] Sînt mai numeroşi cunoscătorii actuali ai acestei limbi, dar cunoaşterea ei este mai puţin bună.

en six volumes, 1928—1933; *Grand Larousse encyclopédique* (A-Malh), 1960—1962; pentru engleză, *The Concise Oxford Dictionary*, 1959.

Interesant, dar totodată și curios, este faptul că, în ciuda deosebirilor existente între aceste dicționare atît din punctul de vedere al momentului cînd au fost elaborate, cît și în ce privește dimensiunile lor, situația, judecată sub raportul limbii franceze actuale, nu diferă mult de la unul la altul. Sînt convins că realitatea lingvistică este astăzi mai bogată decît reiese din aceste opere lexicografice, că, adică, referindu-ne la problema care constituie tema articolului de față, numărul cuvintelor mai mult ori mai puțin noi formate în franceză cu sufixele discutate mai departe este superior celui înregistrat în dicționare. Îmi întemeiez aprecierea pe un argument logic: nu pot crede că necesitățile limbajului abstract și, mai cu seamă, ale celui tehnic, de care aminteam aici mai sus, sînt în Franța mai puțin mari decît la noi sau că rămîn oarecum nesatisfăcute (în sensul că se recurge la terminologia veche). Și dacă formațiile respective nu apar totuși în dicționare, trebuie să invocăm spiritul ,,conservator'' al lexicografilor francezi, care, chiar atunci cînd își manifestă nemulțumirea împotriva Academiei Franceze, în calitatea ei de autor ,,anonim'' al unui dicționar, acuzînd-o de ,,purism'', de rigiditate sau de atitudine ,,retrogradă'' față de limba franceză autentică, vie, așa cum trăiește ea prin subiectele vorbitoare, se conformează și ei, într-o anumită măsură, tradiției [4].

-aj

Acest sufix are o vechime relativ mare în limba noastră, căci datează din primele decenii ale secolului trecut, dacă nu cumva chiar de mai înainte. A circulat, adesea mai circulă, și sub aspectul de origine italiană *-agiu*. În formațiile de care mă ocup aici, sensul lui diferă mult de cel existent în cuvinte ca *avantaj*, *omagiu*, *peisaj* etc. Deosebirea semantică se datorește limbii franceze, în care derivate de felul celor ce urmează sînt sinonime cu infinitivul verbului corespunzător, în ipoteza că tema apare și la formații verbale ori este aptă de a fi interpretată ca exprimînd o acțiune sau rezultatul unei acțiuni. Astfel *aérage*, de pildă, este explicat prin ,,action d'aérer''. Tot așa numeroase alte cuvinte care aparțin acestei categorii. Altă dată, ceva mai rar, se pare, înțelesul derivatelor în *-age* este colectiv: *assemblage* ,,réunion de choses diverses; [techn.] union de plusieurs pièces jointes de façon à former un tout''.

aeraj: sinonim cu *aerisire* (în limbajul tehnic al mineritului)

aparataj: *Pe bordul satelitului este instalat aparatajul necesar cercetării*

---

[4] Sînt dispus totuși să iau întrucîtva ,,apărarea'' chiar a bătrînei instituții, ca să nu mai vorbesc de autorii dicționarelor citate, în sensul că tradiția îndelungată ș temeinică în materie de limbă impune francezilor, chiar celor mai ,,revoluționari'' ca stare de spirit, dacă nu un respect propriu-zis, cel puțin o anumită rezervă sau prudență, cînd se pune problema ,,creațiilor'' lingvistice. Urmează, deci, că deosebirea dintre limba reală și cea înregistrată în dicționare va fi fiind ceva mai mică decît sîntem înclinați să admitem. Alta este situația la noi.

asamblaj : *asamblajele de manometre*

bobinaj : în limbajul electricienilor

cofraj : *s-au terminat lucrările de cofraj la noile construcții planificate*

coloriaj : *stadiul de coloriaj al conturului desenat* (frecvent în limbajul artelor plastice ; îl folosește și acad. G. Oprescu, om, de obicei, rezervat în materie de inovații lingvistice, fapt care dovedește că termenul este necesar, întrucît *colorit* însemnează altceva)

comperaj : *textul comperajului* (*GL*, 20/IV/1961, p. 7, într-o cronică teatrală [5] ; franțuzism pur)

cromaj : *atelier de cromaj* (la mase plastice)

cuplaj : *partida lipsită de dinamism cu care s-a deschis cuplajul de pe 23 August* (*C*, 7/IV/1961, p. 2) ; *s-au înfruntat... în prima manșă a cuplajului două echipe* ; în terminologia tehnică propriu-zisă se întrebuințează, de obicei, *acuplaj*

decupaj : *decupajul regizoral* (în terminologia cinematografiei)

dozaj : *combinîndu-se în dozaje variate* ; nu e prea recent, ca atîtea dintre cele aici în discuție

dublaj : *dublajul în* [limba] *romînă se face...* (*C*, 28/XII/1962, p. 5 ; într-o cronică cinematografică, cu referire la redarea în romînește a textului vorbit într-o limbă străină)

fiolaj : *fiolajele și unguentele se prezintă banal* (*C*, 5/X/1962, p. 2)

ghidaj și **(autoghidaj)** : în limbajul constructorilor și conducătorilor de vehicule motorizate

gramaj : *gramaj mic, gramaje neconstante, satinaje inegale* (*C*, 28/VII/1961, p. 6 ; e vorba de hîrtie) ; *au cîntărit făina și au constatat lipsă la gramaj*

grupaj : *grupajele de interviuri* (*GL*, 30/III/1961, p. 1) ; *un grupaj de versuri* (*ibidem*, 29/VI/1961, p. 3) ; *un grupaj de reportaje* (*VR*, 5/1961) ; *un grupaj de corespondențe din numeroase țări* ; *un grupaj de poezie romînească* ; *grupajul lui H.Z. intitulat „Sîrmă ghimpată"* ; *grupajul de față a fost întocmit...* (facsimile și fotografii ale unor titluri de articole, reportaje etc.)

instructaj : foarte frecvent în limbajul politic și profesional

marcaj : semn pe copaci, pietre etc. pentru orientarea turiștilor

metraj : *metrajele existente în magazine nu sînt imprimate cu motive decorative*

minutaj : „durata (sau măsura) în minute" (cf. *gramaj*, notat mai sus)

---

[5] Abrevieri : *C* = *Contemporanul* ; *GL* = *Gazeta Literară* ; *LR* = *Limba Romînă* ; *Sc* = *Scînteia* ; *VR* = *Viața Romînească*.

montaj : existent mai de mult în limba noastră (ca termen specific pentru limbajul teatrului și al artei decorative, cf. și *fotomontaj*) ; și-a lărgit sfera de întrebuințare, cum dovedește următorul citat : *a avut loc la teatrul „C. Nottara" un montaj de versuri*

pachetaj : (n-am notat contextul)

perlaj : *perlajul fin* (al unui pianist)

procentaj : *marele procentaj de șomeri*

punctaj : *punctajul unei conferințe, al unei discuții* etc.

reglaj : *elemente de reglaj*

satinaj : v. citatul dat s.v. *gramaj*

stelaj : (în limbajul bibliotecarilor)

utilaj : „totalitatea aparatelor, instrumentelor etc. dintr-o instalație (laborator, fabrică etc.)"

uzinaj : *defecte care se văd la uzinaj*

Numărul cuvintelor în *-aj* din această listă este de 30. Dintre ele, 24 au corespondente perfecte în limba franceză. S-ar putea adăuga încă unul, și anume *aparataj*, pentru care va fi servit, poate, ca model fr. *appareillage*. Dacă ținem seamă de faptul că, așa cum am arătat mai înainte, sîntem îndreptățiți să admitem existența în franceză și a altor cuvinte de acest fel, neînregistrate în dicționare, nu ne îndepărtăm, cred, prea mult de realitate, afirmînd că mai toți termenii romînești menționați aici au echivalenți formați la fel în limba franceză. Aceasta nu înseamnă totuși că avem a face în toate cazurile sau în marea lor majoritate cu împrumuturi. Ipoteza trebuie admisă numai atunci cînd tema derivatului în *-aj* este necunoscută limbii noastre, de pildă *coloriaj* (< *colori-*), *comperaj* și *stelaj*. Cu privire la o parte din celelalte putem, teoretic vorbind, să presupunem, fără a avea totdeauna posibilitatea de a dovedi, că ne găsim în fața unor formații romînești propriu-zise. Pentru unele, foarte puține, e adevărat, se poate invoca o situație specifică nouă, în actualele condiții de viață. Mă gîndesc, de exemplu, la *gramaj* și la *punctaj* [6], primul folosit în limbajul comercial, celălalt legat mai ales de munca ideologică și politică. Un loc aparte ocupă *instructaj*, care-i de origine rusească, cum probează pe de o parte existența lui în limba rusă [7], pe de altă parte conținutul pe care îl exprimă, produs al activității desfășurate într-o etapă dată a construcției socialiste. La aceasta aș adăuga faptul că o formație similară nu mi se pare posibilă în limba franceză, care nu posedă un verb sau un substantiv nume de acțiune cu tema *instruct-*. Întrebarea este cum s-a ajuns în rusește la un cuvînt format cu sufixul franțuzesc *-age*, destul,

[6] În franceză avem *pointage*, cu trei sensuri, toate diferite de ale lui *punctaj*.

[7] Atestat încă din 1934 (v. Dicționarul lui Ușakov, apoi „Dicționarul limbii ruse literare contemporane", ed. Academiei de Științe a U.R.S.S., unde se dă un citat din Kirov). Surprinde absența lui în „Dicționarul cuvintelor străine" (ed. 1949), care înregistrează totuși pe *instruktirovat'*, *instruktor* și *instruktsiia*, mult mai vechi, desigur, decît *instruktaj*. Dal' cunoaște (1881) numai pe ultimul, iar Pawlowsky (1900), și pe penultimul.

dacă nu chiar extrem de rar în limba lui Tolstoi. Din păcate, un răspuns, fie și aproximativ just, la această întrebare nu pot da.

Limba engleză n-a ajutat, cred, cu nimic la apariția unor termeni de felul celor examinați aici. În dicționarul folosit de mine am găsit numai pe *assemblage* „reuniune" (în special de persoane), *dosage* (în terminologia medicală), *groupage* și *montage*. *Lexiconul tehnic romîn* cunoștea deja în prima-i ediție (1949 și urm.) o bună parte din ele: *aeraj*, *aparataj* (electric)[8], *asamblaj* (fotografic), *bobinaj*, *cofraj*, *cuplaj* (mai des *acuplaj*), *decupaj* (în cinematografie), *dozaj*, *dublaj* (în cinematografie), *ghidaj* (termen de mecanică și minier), *marcaj* (în alte domenii afară de alpinism), *montaj*, *reglaj*[9], *stelaj* („piesă de mobilier, formată din rafturi pentru cărți, acte etc."), *utilaj*. Cîteva au sensuri sau nuanțe semantice, uneori, destul de diferite de cele cu care circulă ele în limbajul să-i zicem publicistic, pus la baza studiului de față. Aceste deosebiri se conformează unei vechi teorii a lui A. Meillet, verificată de nenumărate ori în tot felul de limbi, anume că un cuvînt care-și lărgește sfera de întrebuințare își lărgește și înțelesul, sau, spus mai concret, un termen tehnic pierde o parte mai mare ori mai mică din sensul lui de strictă specialitate atunci cînd începe a fi folosit de un cerc mai larg de vorbitori, aceștia nespecialiști. Cu vremea nuanța semantică de natură tehnică poate dispărea în întregime, fiindcă termenul respectiv a devenit element lexical al limbii comune[10].

Discuția de pînă aici arată că *-aj* nu este un sufix cu adevărat productiv, în ciuda numărului relativ mare de termeni, care se trădează, prin toate aspectele lor caracteristice, a fi foarte recenți și, într-un anumit sens, greu de imaginat ca putînd apărea în epoca anterioară transformărilor produse la noi mai cu seamă în domeniul științei și al tehnicii. Pentru acest punct de vedere pledează și faptul că cel puțin majoritatea lor provin din franceză, la care se adaugă mai ales caracterul pur tehnic al cvasiumanității lor.

-al

Spre deosebire de *-aj*, acest sufix este cu adevărat productiv. În primul rînd, cum vom vedea, cele mai multe derivate cu *-al* au teme specific romînești, în sensul că este vorba de cuvinte care nu au un corespondent identic din punct de vedere etimologic în franceză sau în vreo altă limbă romanică, de pildă în italiană, singura care ar putea fi luată în considerație alături de franceză. La aceasta se adaugă faptul că formațiile romînești înregistrate de mine în limba actuală sînt cu mult mai nume-

---

[8] Alături de *apareiaj*, cu alt sens. Existența acestuia în lexiconul citat ar proba că *aparataj* n-a avut, cum am presupus aici mai sus, drept model fr. *appareillage*.

[9] Acesta în „Supl ment", ca sinonim al lui *reglare*. Pentru *satinaj* se dă *satinare*.

[10] Sufixul *-aj* a fost studiat de Georgeta Ciompec, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă" I, București, 1959, p. 51 și urm., sub mai toate aspectele. Despre derivatele de la teme verbale autoarea afirmă că ele se bucură de o largă răspîndire, dar că exemplele sînt (adică erau acum 5–6 ani) foarte puține. Ambele afirmații corespund, în ciuda unei aparente contradicții, realității, mai ales că, în continuare, se prevede o înmulțire a formațiilor de acest fel, ceea ce se confirmă, cred, cu ajutorul faptelor discutate de mine.

roase decît cele franțuzești, chiar și în ipoteza, pe care trebuie s-o admitem (vezi și cele spuse mai sus, p. 404), că autorii dicționarelor limbii franceze au lăsat pe dinafară, intenționat sau nu, o serie, fie și relativ bogată, de cuvinte formate cu ajutorul sufixelor corespunzătoare lui *-al* romînesc.

Productiv a fost acest sufix neologic și în epoca dintre cele două războaie. În cartea mea, *Limba romînă actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943, p. 157—158, paragraful consacrat lui *-al* începe astfel : „Extrem de răspîndit, sub această formă sau cu diverse vocale de legătură între el și temă ; productiv în sens strict", după care urmează exemple, printre ele unele aparent foarte curioase, ca *izvodal* (Lucian Blaga), *maniacal* (G. Călinescu), *meșteșugal*, *scăunal* (*organizație scăunală*, I. Lupaș ; cf. *scaun de judecată*) etc. Aceasta însemnează că situația actuală a sufixului *-al* este continuarea celei de acum 25—30 de ani, cu dezvoltarea firească, impusă de creșterea necesităților limbii.

Originea acestui sufix trebuie căutată în franceză (sprijinită, ca să zic așa, în ce privește adaptarea lui la sistemul limbii noastre, de latină), uneori, extrem de rar, poate, și în italiană [11]. Aspectul sufixului francez corespunzător este multiplu. Mai întîi, din punct de vedere strict fonetic : *-el* (continuator direct al latinescului *-alis*) și *-al* (în elemente împrumutate pe cale savantă). Apoi, sub raportul oarecum formativ : după aspectul părții finale a temei, atît *-el*, cît și *-al* pot fi precedate de *i* sau *u* : *désinentiel* < *désinence*, *résiduel* < *résidu*, *sérial* < *série* [12]. Tot așa se prezintă lucrurile și în romînă, ceea ce dovedește, dacă ar mai fi necesar, că modelul formațiilor noastre trebuie căutat în franceză.

Lat. *-alis* servea la formarea adjectivelor de la substantive și, mai rar, de la teme adjectivale [13]. Continuatorii lui romanici, direcți sau indirecți, merg pe același drum, fapt, de altfel, logic, care nu are nevoie de o justificare teoretică. Situația o descrie sumar, dar complet, W. Meyer-Lübke, *Grammatik der Romanischen Sprachen* II, Leipzig, 1893, p. 477 : „*Alis* formează în toate epocile atît în latină, cît și în limbile romanice, adjective care exprimă apartenența, înrudirea, asemănarea, modalitatea în sensul cel mai larg : *aequalis*, *capitalis*, *mortalis* etc... Cu deosebire limba bisericii este foarte generoasă cu astfel de adjective în *-alis*, și pe ea, așadar, în parte, pe tradiția scrisă, nu pe cea orală, se va fi întemeiat bogăția limbilor romanice, cum se poate conchide din faptul că romîna nu cunoaște acest sufix cu funcțiunea adjectivală [14], iar vechea franceză, pe măsură ce trece timpul, înlocuiește forma populară *-el* prin cea latinizantă (*-al*)... Exemple, care s-ar putea ușor înmulți la infinit, sînt...". Și mai departe, după ce înșiră o serie bogată de exemple (p. 478) : „Precum se vede, este vorba mai ales de cuvinte savante formate cu ajutorul lui

---

[11] Mă gîndesc în special la G. Călinescu, al cărui scris se trădează ca avînd modele italienești și este destul de bogat în cuvinte formate cu *-al*.

[12] Pentru *-ual* n-am găsit exemple (cred că nici nu sînt).

[13] Adjectivele derivate cu ajutorul lui *-alis* de la alte adjective nu diferă de acestea prin nimic ca înțeles.

[14] Autorul are în vedere forma neutră a lui *-alis*, care s-a transmis, cu valoarea substantivală, limbii noastre (cf. *brățară* < *brachiale*).

-al : astfel spaniola nu cunoaşte un *mañanal*, ci numai pe *matinal*, şi nici franceza un *chosel* sau *chosal*, ci numai pe *causal* etc.".

Cu privire la această ultimă limbă, care ne interesează foarte de aproape în discuţia noastră, acelaşi romanist dă, în *Historische Grammatik der französischen Sprache* II, Heidelberg, 1921, p. 100, unele detalii vrednice de a fi menţionate : „Numărul formaţiilor de acest fel a fost totdeauna foarte mare, se pare totuşi că el n-a crescut prea mult în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, pe cînd secolul al XIX-lea a fost şi aici iarăşi foarte productiv. Deoarece mai cu seamă limbajul ştiinţific are trebuinţă de asemenea adjective, forma latinească (*-al*) a apărut încă de la început alături de cea moştenită (*-el*) într-un grad şi mai înalt decît la alte sufixe abstracte, adesea înlăturînd-o cu vremea pe aceasta din urmă".

Unele dintre adjectivele aici în discuţie au devenit substantive, fie total, în sensul că nu se mai folosesc cu valoare adjectivală, fie parţial păstrînd adică pe aceasta din urmă alături de cea nouă, substantivală. Ipoteza a doua se realizează foarte des, graţie faptului că, prin articulare, orice adjectiv poate să devină, teoretic vorbind, substantiv. Pentru primul caz avem, în franceză de pildă, *journal* (din sintagma *livre journal*), care există şi la noi, ca împrumut, avînd din capul locului numai valoare substantivală [15]. Limba romînă actuală este, cum am spus deja, mai bogată decît franceza în formaţii de felul celor care ne preocupă aici. Cel puţin aşa rezultă din listele mele comparate cu faptele corespunzătoare înregistrate în dicţionarele limbii franceze consultate de mine. Eu am notat, pe baza lecturilor personale, destul de limitate atît ca număr, cît şi ca variaţie, 114 cuvinte recente formate cu ajutorul lui *-al*. Dintre acestea numai 37, aşadar abia o treime, au echivalente franţuzeşti, care pot fi, deci, considerate drept etimonuri ale termenilor romîneşti corespunzători. Ţin să repet ceea ce am mai spus, şi anume că dicţionarele limbii franceze, oricît de bogate, nu oglindesc fidel realitatea lingvistică, fapt care ne îndreptăţeşte să presupunem că un număr relativ mare de formaţii în *-al* sau *-el* au fost lăsate la o parte, cu sau fără intenţie, de autorii dicţionarelor consultate de mine [16]. Cu toate acestea, sînt convins că şi aşa situaţia continuă să fie, aş zice, favorabilă limbii noastre. Ea se explică, măcar în parte, prin spiritul conservator al vorbitorilor limbii franceze, produs al unei tradiţii puternice şi îndelungate, care vorbeşte, mai degrabă, în sens pozitiv.

Iată cuvintele romîneşti cu corespondente în franceză : *artizanal*, *ascensional*, *augural*, *axial*, *ceremonial*, *cincinal*, *conceptual*, *concepţional*, *concurenţial*, *convivial*, *demenţial*, *desinenţial*, *dimensional*, *domenial*, *editorial* (la noi, şi adjectiv), *exponenţial*, *focal*, *funcţional*, *intenţional*, *matricial*, *nodal*, *orbital*, *orchestral*, *patronal*, *postural*, *prefectural*, *propoziţional*, *reverenţial*, *rezidual*, *sculptural*, *serial*, *sternal*, *tendenţional*, *terminal*, *textual*, *tonal*, *tranziţional*.

[15] În vechea franceză a existat, alături de *journal*, varianta, mult mai rară, *journel*, de la care s-a format adv. *journellement*, foarte viu şi în momentul de faţă.

[16] Observaţia este valabilă pentru orice dicţionar al nu importă cărei limbi.

În schimb, engleza este, oricît s-ar părea de curios la prima vedere, mai bogată decît franceza în astfel de formații [17]. Dau lista celor 43 de cuvinte existente în *The Concise Oxford Dictionary* : *ascensional*, *augural*, *axial*, *ceremonial* (adj. şi subst.), *colloquial*, *conceptional*, *conceptual*, *contextual*, *convivial*, *decadal*, *dimensional*, *directorial*, *distributional*, *domanial*, *editorial* (adj. şi subst.), *exponential*, *focal*, *functional*, *gravitational*, *informational*, *intentional*, *nodal*, *operational*, *oppositional*, *orbital*, *orchestral*, *patronal* („privitor la ziua numelui cuiva" ; cf. rom. pop. *patron* „ziua numelui"), *peripheral*, *positional*, *postural*, *prefectural*, *propositional*, *referential*, *relational*, *residual*, *sculptural*, *segmental*, *seguential*, *serial*, *sternal*, *textual*, *tonal*, *transitional*. Deosebirea dintre franceză şi engleză, raportate la romînă în legătură cu problema noastră, constă în faptul că pe de o parte ultima posedă mai multe cuvinte de felul celor care ne interesează pe noi, iar pe de alta nu toți cei 37 de termeni francezi se regăsesc în lista termenilor englezeşti. Acest ultim amănunt nu prezintă, cred, nici o importanță, cel puțin pentru limba noastră, fiind pur şi simplu accidental. Am socotit util să enumăr cuvintele englezeşti, pentru ca surprinderea cititorilor, în ipoteza că ea a existat, provocată de bogăția mai mare a unei limbi germanice în formații de origine latino-romanică, să dispară cu totul : nu numai sufixul, ci şi temele tuturor cuvintelor din lista precedentă sînt, de fapt, latineşti, iar dacă ne referim numai la grafie, am putea spune că limba engleză este mai ... romanică decît franceza. Această situație ne obligă să admitem că, în ce priveşte derivatele recente în *-al*, romîna este tributară şi englezei, mai cu seamă, pe cît mi se pare, în domeniul terminologiei lingvistice (*distribuțional*, *funcțional*, *informațional*, *opozițional*, *pozițional*, *relațional* ş.a.). Se ştie că majoritatea studiilor de lingvistică structuralistă şi matematică sînt scrise în englezeşte. Cu siguranță însă, şi un număr de termeni tehnici în sens strict trebuie să-şi aibă originea sau măcar modelul în această limbă.

Urmează acum lista formațiilor recente în *-al*.

artizanal : *preocupări artizanale*
ascensional : *proces* (= dezvoltare) *ascensional*
aspectual : *caracter aspectual* (e vorba de aspectul verbal)
augural : *sub acest semn augural al tinereții* (*GL*, 29/VI/1961, p. 1)
axial : *despărțitor axial ; efort axial* (în tehnica metalurgiei etc.)
baritonal (-dramatic) : *voce baritonală* ; *o voce baritonal-dramatică*
cameral : (compoziție muzicală) *de proporții camerale* (*C*, 26/X/1962, p. 6 ; cf. *muzică de cameră*) ; fr. (şi engl.) *caméral* aparține terminologiei finanțelor
categorial : *gramatică categorială*

[17] Să nu uităm că pentru verificarea situației din engleză am folosit un dicționar care nici pe departe nu se poate compara, ca dimensiuni, cu cele franțuzeşti.

cercual :	*Muzica de dans e cercuală* (G. Călinescu, *C*, 2/III/1962, p. 2); creație strict personală [18]
ceremonial :	*act ceremonial* (*C*, 14/VII/1961, p. 5; așadar adjectiv)
chenzinal :	*sistem chenzinal de plată a salariilor*
cincinal :	*plan cincinal*
cnezial :	*dreptul cnezial* (în terminologia istoriei medievale)
colocvial :	(Tudor Vianu)
competițional :	*tendință competițională*; *activitate competițională*
comportamental :	în terminologia psihologiei
compozițional :	*coperta de carte trebuie gîndită compozițional* (*C*, 15/IX/1961, 6); *structura compozițională a dramei*; *factură compozițională* (*GL*, 29/VI/1961, p. 7; e vorba de un film); *modalitatea compozițională* (*ibidem*, 20/VII/1961, p. 2; într-o cronică literară)
conceptual :	*ideea conceptuală a matematicii*; *propoziție conceptuală*
concepțional :	termen filozofic
concesional :	*firmă* (*comercială*) *concesională*
concurențial :	*sector concurențial* (*C*, 7/VII/ 1961, p. 7; în domeniul economic)
configurațional :	*model configurațional*
conflictual :	(*GL*, 10/VII/1963, p. 6)
contextual :	*coordonare contextuală* (în terminologia lingvistică)
contradicțional :	sinonim cu *contradictoriu*
convivial :	(Tudor Vianu)
corelațional :	*analiza corelațională* (*C*, 22/XII/1961, p. 7; termen matematic)
cromozomial :	*mecanism cromozomial*
decadal :	*apariție decadală* (a unei publicații periodice)
delictual :	*fapte delictuale*
demențial :	(*C*, 3/III/1961 într-un articol de G. Călinescu, care îl folosește de multă vreme)
depresional :	*regiune depresională* (termen geografic și geologic); *centru depresional* (într-un buletin meteorologic)
desinențial :	*morfem desinențial*
diferențial :	*constelație diferențială* (acad. A. Kreindler)
dimensional :	*aspect dimensional*
directorial :	*consiliu directorial*
direcțional :	*gramatică bi- sau unidirecțională*
dirijoral :	*valoare dirijorală*; *activitate dirijorală*
dispersional :	*analiză dispersională* (în statistica matematică)
distribuțional :	în terminologia matematică și lingvistică

[18] În vorbirea ardelenească dinaintea Unirii, acest adjectiv apărea ca determinant al subst. *casă* (= fr. *caisse*): *casă cercuală de economii*.

domenial :	*curte domenială* (în terminologia istoriei medievale)
editorial :	*se va publica un editorial în numărul următor al revistei*; *consiliu editorial*
erozional :	*studiul erozional al bazinului Buzăului*; *agrotehnică antierozională*
exponențial :	*formă exponențială* (într-un articol de lingvistică despre numele de persoană, întocmit cu ajutorul metodelor statistice); *coeficienți preexponențiali*
figural :	*compoziție figurală* (în terminologia artelor plastice); *concepte figurale* (titlul unei lucrări de psihologie)
focal :	*punct focal* (termen tehnic în optică; se folosește și figurat)
funcțional :	*decoruri funcționale* (*C*, 5/I/1962, p. 4; într-o cronică teatrală)
gravitațional :	*raza gravitațională* (în terminologia astronomiei)
grupal :	*analiza grupală a politicii* (*Cercetări filozofice*, an. 1963)
informațional :	*mașini informaționale*; *capacitate informațională* (a unui element lingvistic); *conținut informațional*
infracțional :	*fenomen infracțional* (termen juridic)
instituțional :	*drept instituțional*
intențional :	*aspectul* (sau *caracterul*) *intențional* (al unei acțiuni sau atitudini)
intonațional :	*structură intonațională*; *diversificare intonațională* (în muzică); *bogăție intonațională* (*C*, 12/I/1962, p. 4; despre debitul verbal al unui actor)
justițial :	*soluție justițială*
lacrimal :	*texte literare lacrimale*; *scene tari sau lacrimale* (Perpessicius)
libidinal :	*tendințele libidinale ale copiilor* (*C*, 23/VI/1961, p. 7)
locuțional :	*formații locuționale*; *caracter locuțional* (termen lingvistic)
matricial :	*ecuații matriciale* (în limbajul economiei planificate și al matematicii economice)
mozaical :	*caracterul mozaical al interpretării* (*C*, 7/VII/1961, p. 6; e vorba de interpretarea unei compoziții muzicale la pian)
muzeal :	*instituții muzeale* (*C*, 13/X/1961, p. 7)
neuronal :	*automate neuronale* (în terminologia ciberneticii); *complex neuronal* (în limbajul medical)
nodal :	*există două momente nodale în spectacol* (*C*, 20/I/1961, p. 4); *momente nodale* (*GL*, 22/VI/1961, p. 7; într-o cronică teatrală)
obiectual :	*psihologie obiectuală* („psihicul ca obiect“)

operațional : *cercetare operațională*; *faza operațională* (și *post-operațională*; în limbajul medical); *amplificator operațional*; *forța ONU devine operațională*

opozițional : (termen tehnic în lingvistica structurală)

optimal : *planificare și proiectare optimală*; *varianta optimală a planului* (*C*, 11/I/1963, p. 7; într-un text tradus din rusește)

orbital : *traiectorie orbitală* (în terminologia astronomiei)

orchestral : *formație orchestrală*; *formulă orchestrală*

patronal : *interesele patronale*

periferial : *zonă periferială*

perspectival : *linie perspectivală* (în limbajul artelor plastice)

petițional : *proteste petiționale*

postural : termen tehnic în psihologie

pozițional : *definiție pozițională* (termen lingvistic); *avantaj pozițional* și *joc pozițional* (la șah)

prefectural : *consiliu prefectural* (în Japonia)

premial : *sistem premial*; *sancțiune premială*

procesual : *viziune procesuală* (în biologie); *drept procesual* (= de procedură, adică procedural)

propozițional : *calcul propozițional*; *negație propozițională* (din terminologia logicii)

referențial : *rol referențial*; *funcție referențială* (= de referire)

regizoral : *măiestrie regizorală*; *colectiv regizoral*; *căutări regizorale*

relațional : în terminologia lingvisticii structurale

repertorial : *plan repertorial*

reverențial : *adresare reverențială* (termen lingvistic)

rezidual : *lignină reziduală* (în tehnica metalurgiei)

rimal : *efect rimal* (în limbajul poeticii moderne)

risorgimental : *studii risorgimentale* (= privitoare la „risorgimento" italian)

sanatorial : *casă sanatorială*

sculptural : *cele 24 opere sculpturale* [= de sculptură] *antice descoperite la Constanța* (*Sc*, 10/V/1962; a l t cuvînt decît *sculptural* existent de mai înainte)

secvențial : *analiză secvențială* (în terminologia statisticii matematice)

segmental : *morfem segmental* (în lingvistică); *forme segmentale*

serial : *publicații seriale* (= în serie); *stil serial* (în muzică)

situațional : *indici situaționali* (în lingvistică, despre cuvinte ca *acesta*, *acolo*, *aici* etc.)

solstițial : *cultul solstițial al soarelui*

sternal : *puncție sternală* (termen medical)

stihial : *impersonalizare stihială* (sic !) ; *fenomene stihiale* (Șerban Cioculescu, *GL*, 22/VII/1961, p. 6)
stradal : *rețele stradale* (*C*, 28/XII/1962, p. 2 ; scrie un arhitect)
succesual : *mecanism succesual*
șeptenal : *plan șeptenal* (după modelul lui *șesenal*)
șesenal : *plan șesenal* (după modelul lui *cincinal*)
tendențial : *fizica și chimia merg tendențial* (= ca tendință) *împreună*
tenoral (-filozofic) : *o voce tenoral-filozofică*
terminal : *simbol terminal* ; *secvență terminală* (în terminologia lingvisticii matematice) ; *stație terminală* (de cale ferată)
textual : *toate deosebirile textuale dintre cele două ediții* (alt cuvînt decît vechiul *textual*)
tipiconal : *note tipiconale* (într-un articol despre grafia slavonă)
tonal : *diferență tonală*
toracal : *regiunea toracală* (a corpului)
transformațional : *model transformațional* ; *gramatică transformațională* (în terminologia lingvisticii structurale)
tranzițional : *fază tranzițională* (a unui proces de durată)
tumoral : *celulă tumorală* (termen medical)
uzinal : *procesul uzinal* („care are loc în uzină")
viral : *acid nucleic viral* ; *masă virală* ; *enteropatiile de origine virală* (termen medical)
virusal : variantă a lui *viral* (de la *virus*), mai puțin folosită
voievodal : *puterea voievodală*

Un număr destul de mare dintre formațiile acestea existau și între cele două războaie. În *Limba romînă actuală* cit., p. 157—158 apar următoarele : *axial* (cu sens politic, despre axa Berlin—Roma—Tokio), *compozițional*, *conceptual*, *concepțional*, *dimensional*, *direcțional*, *dirijoral*, *focal*, *instituțional*, *nodal*, *patronal*. Ele erau, desigur, mai numeroase, dar nu le-am înregistrat eu. În orice caz, lecturile care stau la baza cărții menționate întrec cu mult pe cele folosite în articolul de față, și dacă recolta actuală este totuși infinit mai bogată, faptul dovedește că productivitatea lui *-al* a crescut enorm, și aceasta, pentru că necesitățile de a desemna noțiunile noi, necunoscute mai înainte, s-au înmulțit în aceeași proporție. Este evident că unele derivate de felul celor în discuție n-au șanse să se răspîndească, și aceasta, din cauză că nu li se simte în mod obiectiv trebuința. Astfel *optimal* spune exact același lucru ca *optim*, *cercual* [19] este o „creație" strict personală, pe care, foarte probabil, nici autorul ei n-o mai folosește. Altele par a fi sinonimele unor cuvinte existente de mai înainte în limba noastră, de pildă *contradictoriu* (pentru

[19] Vezi mai sus, nota 18 (p. 411).

contradicțional), *libidinos* (pentru *libidinal*), *periferic* (pentru *periferial*), *toracic* (pentru *toracal*). Este drept că eu însumi simt o ușoară deosebire semantică, chiar dacă nu pot s-o precizez, între *libidinos* și *libidinal* (mai ales în citatul dat la locul cuvenit pentru acesta din urmă) sau între *periferic* și *periferial*, ceea ce vorbește în sensul că ambele cuvinte au șanse să se mențină în asemenea cazuri.

Lexiconul tehnic romîn cunoaște cîțiva dintre termenii menționați aici : *ascensional* (*forță ascensională*, în mecanică), *axial* (în matematică, fizică, tehnică), *focal* (*curbă focală*, *distanță focală*, *plane focale*), *neuronal* (subst., numele unui somnifer), *nodal* (*punct nodal*, în optică ; *linii nodale* „curbele loc geometric ale nodurilor . . .”), *rezidual*, *terminal* („pentru curenți purtători”, cu valoare substantivală). Cum vedem, numărul lor este foarte mic. Faptul se explică, cred eu, lingvistic : *-al* este un sufix apt mai ales pentru formarea cuvintelor cu sens abstract, ceea ce rezultă, de altfel, foarte clar din lista precedentă, în care predomină cu mult termenii abstracți. Chiar cuvintele existente în terminologia tehnică, unde caracterul lor concret, aș zice material, este, ca să zic așa, obligatoriu, capătă valoare abstractă, cînd sînt folosite în limbaje netehnice. Să se compare, de pildă, *ascensional*, *axial* (cu accepția politică), *focal*, *nodal*. Cum dezvoltarea limbii, în general, manifestă puternic tendința spre abstractizare în condițiile actuale, șansele sufixului *-al* de a-și spori productivitatea sînt mari.

-ic

În *Limba romînă actuală* cit., p. 175 am înregistrat acest sufix, dînd un număr relativ mare de cuvinte formate cu ajutorul lui, dintre care multe (spuneam atunci „cele mai multe”) sînt creații romînești în sens strict, cum dovedesc, înainte de toate, anumite teme specifice limbii noastre (*curcubeic*, *faptic*, *partidic*, *patratic* ș.a.). Deși din modul cum sînt prezentate lucrurile în cartea amintită se vede, cel puțin indirect, că acest sufix era destul de productiv, situația din momentul de față depășește cu mult eventualele așteptări de acum două decenii. Fără să fi urmărit în mod special prezența lui în limba actuală și avînd la dispoziție izvoare nu numai relativ sărace, ci și puțin variate ca conținut, am adunat peste 70 de exemple, dintre care de-abia trei figurează în lucrarea citată. Faptul dovedește că *-ic* este un sufix productiv, în accepția strictă a termenului și că afirmația, făcută de un confrate într-o discuție (n-am reținut nici numele, nici împrejurările în care a avut loc întîmplarea), că romîna nu cunoaște un sufix *-ic*, este foarte departe de realitate.

Ca și în cazul altor morfeme derivative de origine străină, este deseori greu, ba chiar imposibil, de hotărît dacă un cuvînt romînesc în *-ic* reprezintă o formație proprie a limbii noastre sau un împrumut. Certitudine deplină putem avea numai atunci cînd tema nu există decît în romînește. Aceasta este, de pildă, situația lui *conținutistic*, *curcubeic*, *podgoric*, *sticlic*, *stihinic*. Nu urmează însă că toate celelalte sau măcar o bună parte din ele trebuie considerate drept împrumuturi, și asta, nu numai pentru că nu le găsim corespondente în limbi străine, ceea ce nu spune totuși mare lucru (v. discuția privitoare la cele două sufixe deja studiate), ci și din

altă cauză, asupra căreia urmează să mă opresc. Este vorba de caracterul artificial şi contrariu sistemului formativ romînesc al unora dintre derivatele în *-ic*, ca *descriptic*, pentru care limba noastră nu posedă o temă corespunzătoare, sau *prozastic*, cu un aspect ciudat al sufixului [20].

Afară de franceză, care este, ca de obicei, principalul izvor al formaţiilor în discuţie, şi, poate, de italiană, trebuie — pentru explicarea situaţiei acestui sufix — să luăm în consideraţie şi germana. În *Limba romînă actuală* am socotit drept model al lui *faptic* germ. *tatsächlich*, e adevărat că mai mult din punctul de vedere al conţinutului (un fel de calc lexical), şi tot aşa m-am referit la aceeaşi limbă pentru *romantică* (subst.) [21], sinonim al lui *romantism*. Pot aduce acum exemple mai convingătoare în sprijinul ideii că uneori *-ic* corespunde sufixului german *-isch*. Lingviştii noştri spun, de pildă, *tocaric* şi *ugric* (acesta în sintagma *limbi fino-ugrice*), după germ. *tocharisch* şi *ugrisch*, pentru care francezii au *tokharien* şi *ougrien*. Aceasta, în ce priveşte aş zice trecutul, nu prea îndepărtat. Astăzi, adică după război şi mai cu seamă în ultimii 10—12 ani, nu se cuvine să uităm engleza, cum riscăm adesea, din cauza unei tradiţii adînc înrădăcinate în lingvistica noastră.

Dintre cele 73 de cuvinte romîneşti înregistrate de mine am găsit în dicţionarele limbii franceze pe care le-am consultat 25, deci cam o treime, iar în *The Concise Oxford Dictionary*, 15. Un număr de 11 există în ambele aceste limbi, cu corespondente romîneşti, care sînt următoarele : *catastrofic*, *dilematic*, *diletantic*, *epitetic*, *fosfatic*, *lactic*, *metric*, *nevrotic*, *osmotic*, *panoramic*, *problematic*. Aparţin (după dicţionare !) numai francezei echivalentele lui *caucazic*, *coreic*, *decimetric*, *dedalic*, *edenic*, *esopic*, *iniţiatic*, *nucleic*, *parodic*, *pianistic*, *piric*, *poliomielitic*, *potasic*, *scheletic* şi numai englezei echivalentele lui *fazic*, *proteinic* şi *scenic*.

Dau lista cuvintelor romîneşti formate cu *-ic* [22], pe care le-am „descoperit" în anii din urmă.

accentic :	*structură accentică* (= structura versului bazată pe accente ; într-o comunicare cu conţinut folcloristic)
acordic :	*mersul acordic al melodiei* (într-o cronică muzicală)
agonic :	*civilizaţie agonică*
anomalic :	*fenomen anomalic* (= neregulat ; termen lingvistic)
apoteotic :	*un final apoteotic* (= de apoteoză ; *C*, 28/VII/1961, p. 5) ; *caracter apoteotic* (*ibidem*, 22/VIII/1961, p. 3)
avaric :	*tip avaric* (= de zgîrcit)

[20] Avem o variantă a lui *-ic*, asemănătoare aparent cu aceasta, şi anume *-istic*, care a luat naştere prin alipirea lui *-ic* la teme în *-ist*, de ex. *pianistic*, analizat, pînă la urmă, nu în *pianist* + *-ic*, ci în *pian* + *-istic*. Aşa s-a ajuns la *conţinutistic*, care ar putea fi părăsit pentru „urîţenia" lui formală.

[21] Credeam că a dispărut, pentru totdeauna, dar m-am înşelat : unii critici literari de azi continuă să-l folosească, numai din dorinţa de a nu vorbi ca toată lumea.

[22] Şi diversele lui aspecte.

baladeic : *în direcția lirismului de tip baladeic* (*GL*, 11/VIII/1960 ; p. 2) ; formație necorespunzătoare normelor de derivare cu *-ic* (indiferent despre care limbă e vorba)

bovaric : *cîte-o cucoană bovarică* (*GL*, 26/V/1960, p. 3)

catastrofic : *antinomie catastrofică*

catedratic : *în chip util doctoral și catedratic* (G. Călinescu, *C*, 11/I/1963, p. 1) ; din ital. *cattedratico* „profesoral"

caucazic : *Formula vechii poezii caucazice* (*GL*, 9/V/1963, p.8) ; ar putea fi și un împrumut german (*kaukasisch* tradus în franceză prin *caucasien*)

celulozic : *pastă celulozică*

centimetric : *gamă de unde centimetrică* (v. mai departe, s.v. *metric*)

comatic : *stare comatică* (a unui bolnav, aflat în comă) ; *stare subcomatică*

componistic : *tinerele individualități componistice* ; tema este germ. *Komponist* „compozitor" (cred că există în germană și adj. *komponistisch*)

contrapunctic : *opoziție contrapunctică* (*GL*, 15/VI/1961, p. 6) ; *îmbinare contrapunctică* (*C*, 16/III/1962, p. 4) ; *ca melodia comentată contrapunctic* (G. Călinescu)

conținutistic : *principiu conținutistic* (*GL*, 22/VI/1961, p. 6), creație personală a lui G. Călinescu (v. *Limba romînă actuală* cit., p. 175)

coreic : *forme coreice la teatru* (în aceeași comunicare în care s-a folosit *accentic*, v. aici mai sus ; cf. *coregrafie* și familia lui) [23]

cosmonautic : *activitate cosmonautică*

curcubeic : cf. *Limba romînă actuală* cit., p. 175, unde acest adjectiv apare în construcția *o uniformă curcubeică* (sens ironic)

decimetric : *gamă de unde decimetrică* (v. mai departe, s.v. *metric*)

dedalic : *în cel mai dedalic dintre mituri* (*GL*, 12/I/1961, p. 1) ; diferă ca sens de fr. *dédalique* „se dit de l'art de la Grèce archaïque dans ses manifestations les plus anciennes, rapportées à Dédale..." Alte dicționare franceze explică acest adjectiv prin „ingénieux". Cf. și *dédaléen*, *dédalien* „construit par Dédale ; compliqué, inextricable"

descriptic : *cînd devine descriptic, simbolul își pierde valoarea* (*C*, 5/I/1963, p. 6) ; formație greșită, întrucît o temă *descript-* nu avem decît în *descriptiv*, care n-a putut

---

[23] Fr. *choréique* este dat ca un derivat de la *chorée* „maladie caractérisée par des mouvements musculaires désordonnés, involontaires, partiels ou généraux, qui s'observent principalement dans les membres".

servi ca punct de plecare. Cred că autorul respectiv s-a lăsat condus de paralela *a scrie — scriptic*, deci *a descrie — descriptic*.

dilematic : *situație dilematică* (*GL*, 1/VI/1961, p. 2)

diletantic : *îndeletnicire diletantică*

edenic : *lemn edenic* (= din eden, din rai)

epigonic : *reproducerea epigonică a motivelor* (*C*, 26/X/1962, p. 6 ; într-o cronică muzicală)

epitetic : *asociație epitetică*

epopeic : *romancieri... epopeici prin sute de pagini* (*GL*, 2/VIII/1962, p. 2) ; *calitatea epopeică a romanului* ; *rostogolirea romanului este epopeică* (*ibidem*, 4/VII/1963, p. 3)

esopic : *pildele esopice* (*C*, 16/XI/1962, p. 3)

faptic : *realitate faptică* (*C*, 15/IX/1961, p. 8) ; există și subst. *faptică* : *cucerește mai mult prin atmosferă decît prin faptică* ; cf. mai departe *gestică*

fazic : *evoluție fazică* (= în faze) *a fenomenului*

filmic : *imagine filmică* (*C*, 4/I/1963 ; p. 5), *cultură filmică* (*ibidem*, 19/I/1962, p. 5) ; *creație filmică* ; *povestire filmică* ; *percepe filmic, gîndește filmic* (*C*, 16/III/1962, p. 5)

formatic : *o putere plastică* : *Italia* ; *o putere formatică* : *literatura franceză* (*VR*, mai 1957, p. 232) ; „creație" nereușită, a cărei temă, ca sens, ar trebui să fie *a forma*, dar un derivat în *-atic* de la o temă verbală nu-i posibil

fosfatic : termen în chimie, relativ vechi

fotic : *excitație fotică* (produsă de lumină)

gestică : *actorii trebuie să dea atenție mare gesticii*

ideatic : *patosul ideatic* (*C*, 22/XII/1961, p. 3)

improvizatoric : *caracterul improvizatoric al interpretării muzicale*

inițiatic : din fr. *initiatique* „relatif à l'initiative ; marqué par une initiative"

lactic : *produse lactice* (pentru mai vechiul *produse lactate*) ; în sintagma *acid lactic* există de mult în limba noastră

metric : *gamă de unde metrică* (dintr-un reportaj despre lansarea stației cosmice „Marte 1") ; alt cuvînt decît omonimul din *sistem metric*

motivic : *fragmentare motivică* (într-o cronică muzicală)

motoric : *deranjament motoric*

nevrotic : *microcosm nevrotic* ; cf. și *logonevrotic* (< *logonevroză*)

nomenclatoric : *tablou* (sau *listă*) *nomenclatoric(ă)* ; *sistem nomenclatoric* (acesta, în terminologia lingvistică, de pildă, cînd se vorbește despre numele topice)

nucleic :	*acid nucleic extras dintr-un virus* ; *acid ribonucleic* (în terminologia neurologiei)
operetistic :	pus în ghilimele de autorul însuși (*C*, 30/XII/1960, p. 6)
osmotic :	*caracterul „osmotic"* (= de osmoză, pus în ghilimele de autor)
oxidic :	din terminologia chimiei
panoramic :	*cinematograful panoramic* (*C*, 5/X/1962, p. 5)
parodic :	*versuri parodice* (=care parodiază ; *GL*, 22/III/1962, p. 6)
pianistic :	*factură pianistică*
piric :	*Poetul are o certă vocație pirică, arderile purificatoare... încîntîndu-l* (*C*, 28/IX/1963, p. 3) : tema e grec. πῦρ, πυρός „foc", cum rezultă din ce urmează după *pirică* ; nu pare a fi o „creație" personală, din cauza caracterului ei prea savant. Constat ulterior că *Enzyklopädisches Wörterbuch der französischen und deutschen Sprache* („grosse Ausgabe") de Sachs-Villatte, vol. I înregistrează adj. *pyrique* ca determinant în sintagma „rară" *feux pyriques=feu d'artifices*
podgoric :	*pitorescul podgoric* (*GL*, 1/VI/1961, p. 2)
poematic :	*stilul poematic* (*GL*, 16/II/1961, p. 2)
poliomielitic :	și ca substantiv (= bolnav de poliomielită)
portretistic :	(*C*, 26/X/1962, p. 6 ; într-o cronică plastică)
potasic :	termen curent în terminologia chimiei
problematic :	*adîncime problematică* (= a problemelor ; *GL*, 1/VI/1961, p. 6) ; *reportaje problematice* (= cu probleme) ; alt cuvînt decît *problematic* „îndoielnic, nesigur"
procuristic :	*procedee „procuristice"* (pus în ghilimele de autor ; *GL*, 15/III/1962, p. 6)
proteinic :	*echilibru proteinic*
prozastic :	*modalități prozastice* ; de unde a ieșit tema *prozast-* sau „sufixul" *-astic*? În germană există *Prosaist* = *Prosaiker* „prozator"
scenic :	*versiunea scenică a unei opere muzicale*
scheletic :	*resturi scheletice* (scoase la iveală în urma săpăturilor arheologice)
sculptoric :	*facultate sculptorică*
solistic :	de 4 ori într-un singur articol (*C*, 27/I/1961, p. 6) ; *individualitatea solistică* (*ibidem*, 16/XI/1962, p. 6)
stepic :	„de stepă"
sticlic :	*transformări sticlice* (*Sc*, 20/II/1963, p. 2 ; formație glumeață în legătură cu borcanele de sticlă pentru lapte, iaurt etc.)
stihinic :	*idealuri mărețe chiar în pornirile stihinice* (*GL*, 4/VII/1963, p. 3) ; a servit ca punct de plecare rus. *stihiinîi*

valoric :	*sub raportul valoric* (*GL*, 4/VII/1963, p. 1) ; frecvent cu deosebire în limbajul economiştilor
violonistic :	*talent violonistic*
virtuozic :	*factură pur virtuozică* (*C*, 18/I/1963, p. 6)

Printre cuvintele din această listă figurează un număr mic de termeni tehnici în sens strict, care aparţin adică diverselor ramuri ale tehnicii industriale şi economice în general. Numai patru dintre ei apar în *Lexiconul tehnic romîn* [24] : *lactic*, *metric*, *nucleic* şi *osmotic*. Faptul se explică prin natura lor lingvistică : toţi (cu două excepţii, dintre care una parţială) sînt adjective, şi lexiconul citat înregistrează, pe bună dreptate, aproape numai substantive. Aceasta înseamnează că în limbajul tehnicienilor circulă, de fapt, mai multe adjective de acest fel, care nu şi-au putut găsi locul în lexicon pentru motivul arătat. Chiar aşa însă, majoritatea adjectivelor în *-ic* constituie o particularitate a stilului pe care l-aş numi abstract, folosit în disciplinele umanistice şi, mai cu seamă, în articole şi studii cu caracter publicistic. Citatele şi exemplele [25] din lista precedentă vorbesc elocvent în acest sens, nu numai prin conţinutul lor, ci şi, adesea, prin aspectul lor ,,improvizatoric'' (ca să folosesc şi eu unul dintre termenii înregistraţi !) al formaţiilor în discuţie. Unele sînt glumeţe, ca, de exemplu, *sticlic*, altele sînt prevăzute de înşişi autorii lor cu ghilimele, de pildă *operetistic*, o a treia grupă suferă sub raportul conformării lor la sistemul derivaţiei nu numai romîneşti, ci şi franţuzeşti sau englezeşti, precum sînt *baladeic* sau *prozastic*, în sfîrşit, cîte unul poartă pecetea căutării cu orice preţ a rarităţii, a noutăţii, de exemplu : *catedratic* şi *piric*. Rămîn totuşi foarte multe care vor prinde, destule vor fi şi prins, ceea ce probează că sînt cerute de o necesitate obiectivă, şi vor servi ca punct de plecare pentru noi formaţii similare.

-ism, -ist, -iza

Pun aceste trei sufixe împreună pentru numeroase motive. În primul rînd, toate au o origine, dacă nu perfect identică, în orice caz foarte de aproape înrudită, în sensul că provin din limba greacă, fie direct, fie prin intermediul latinei sau al unor limbi romanice, cîteodată şi neromanice, în frunte cu franceza. Afară de asta, deseori avem de la aceeaşi temă derivate cu fiecare dintre aceste sufixe (v. mai departe). Intrarea lor în limba noastră, prin împrumuturi formate cu ajutorul lor în limbile din care ne-au venit, a avut loc, de multe ori, în acelaşi timp, chiar dacă acest lucru nu se poate proba decît în puţine cazuri şi cu totul întîmplător. Fapt este că apariţia unui cuvînt în *-ism* determină mai devreme ori mai tîrziu, aş zice aproape automat, formarea unuia în *-ist*, eventual şi a unui

[24] E vorba de ediţia I a acestei lucrări (1949—1955). Ediţia a II-a, în curs de tipărire foarte avansată, este mult mai bogată, dar, nefiind terminată, am crezut că trebuie să aştept apariţia ei completă spre a putea face confruntarea pentru întreg materialul lexical adunat de mine.

[25] Şi acestea sînt, în marea majoritate a cazurilor, tot citate, culese, adică, din publicaţiile periodice despuiate de mine, numai că am neglijat ori n-am socotit necesar să indic izvorul.

al treilea, în *-iza*, de la aceeaşi temă. Ele se „cheamă" unul pe altul în mintea noastră, datorită faptului că, la un moment dat, limba s-a găsit în posesia unor „triplete" derivative, dacă le pot spune aşa, avînd o temă comună, destul de numeroase pentru ca analiza lor în temă şi sufix să se poată face cu mare uşurinţă şi să ducă astfel la crearea unui adevărat model lingvistic uşor de imitat şi de realizat în mod concret. Aşa se explică, în largă măsură, larga lor productivitate, care, judecînd după situaţia actuală, pare a nu avea nici o limită. Contribuie la aceasta, cum nu-i posibil altfel, şi necesităţile mereu în creştere ale vorbitorilor, la care se adaugă, în cazul verbelor, avantajul că se evită o perifrază, că, deci, se satisface nevoia de economie a limbii : în loc de *a face roman* (pe cineva) se spune mai scurt şi mai simplu *a(-l) romaniza*, tot aşa e de preferat *a moderniza* sintagmei *a face modern* etc. [26].

Derivatele cu aceste trei sufixe aparţin, prin conţinutul lor, tuturor ramurilor de activitate : tehnică propriu-zisă, ştiinţă, publicistică în sens larg etc. sau, spus altfel, tuturor stilurilor limbii, fiindcă sînt necesare în toate. Punctul de plecare, cel puţin în ce priveşte verbele, trebuie să fi fost limbajul tehnic [27] : realizarea unui produs oarecare înseamnează transformarea materiei prime, desemnată printr-un substantiv, într-un obiect fabricat, prin urmare operaţia respectivă se exprimă printr-un verb format cu ajutorul sufixului *-iza* de la substantivul în chestiune.

Deoarece situaţia se prezintă în general clar, socot de prisos să tratez problema sub toate aspectele ei, mai cu seamă că ea a fost abordată, e adevărat că în linii mari, atît de mine (v. *Limba romînă actuală* cit., p. 178 şi urm., 237 şi urm. ; *Limba romînă contemporană*, ed. II, p. 313 şi urm., 464 şi urm.) [28], cît şi de alţii (Jana Albin, în „Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă", Bucureşti I, 1959, p. 123 şi urm., Laura Vasiliu, ibidem III, 1962, p. 99 şi urm.).

*

După redactarea prezentului articol, am înregistrat şi alte formaţii de felul celor discutate, pe care cred necesar să le adaug aici.

În *-aj*: *cablaj* (*refacerea a sute şi mii de cablaje din centralele şi subteranele oraşului*; e vorba de reţeaua telefoanelor); *litraj* (*uzinele de automobile de mic litraj*, *Sc*, 30/V/1964, p. 6); *mixaj* (*mixaj de genuri* [literare sau artistice], *C*, 8/V/1964, p. 4).

În *-al*: *aluvial* (*soluri aluviale*); *contravenţional* (*amendă contravenţională*): *districtual* (*procuror districtual*); *extensional* (*întemeiere extensională*; în terminologia filozofică, la fel cu *intensional*, din sintagma paralelă *întemeiere intensională*); *fantomal* (Al. Philippide); *ges-*

[26] Vezi Elena Stîngaciu, *Note despre convertirea unităţilor frazeologice în limba actuală*, în *LR* XII, 1963, p. 564 şi urm. (se discută această problemă din punct de vedere teoretic pe baza şi a sufixelor de care mă ocup aici).

[27] De astă dată mă refer nu la limba noastră, care n-a „creat" de la început asemenea formaţii, ci la limbile occidentale, vorbite în ţări unde condiţiile istorice au permis dezvoltarea tehnicii (şi a ştiinţei în general) mai devreme decît la noi. Căci aceste sufixe sînt, într-o măsură cu mult mai mare decît oricare altele, internaţionale şi „savante".

[28] Şi mai înainte, în „Buletinul Philippide" VI, 1939, p. 22 şi urm., 43 şi urm.

tual (*indici gestuali*; în limbajul psihologilor); *nutrițional* (*echilibru nutrițional*); *previzional* (*bilanț previzional*); *stațional* (= privitor la stațiunile agricole); *transpozițional* (*Actorul intervenind cu elemente transpoziționale, pur dramatice*..., *GL*, 30/VII/1964, p. 6).

În *-ic*: *dialogic* (G. Călinescu); *gongoric* (*gongorica declarație de dragoste*, *C*, 2/XI/1962, p. 3); *icteric* (*bolnav icteric*; *perioadă preicterică*); *sisific* (*condiție sisifică*); *sportic* (*medicină sportică*).

mai 1964

Institutul de lingvistică
București, Calea Victoriei 194

DESPRE BAZELE LIMBII ROMÎNE LITERARE

DE

ACAD. AL. ROSETTI

În timpul din urmă s-au ridicat obiecții împotriva tezei după care subdialectul muntean ar forma baza limbii romîne literare, începînd din secolul al XVI-lea. G. Istrate, pornind de la afirmația că diaconul Coresi, venit la Brașov de la Tîrgoviște, nu ar fi participat la traducerea cărților romînești pe care le-a tipărit, elimină subdialectul muntean din discuție și îi substituie graiul din regiunea Brașov-Orăștie [1].

Argumentarea lui Istrate este însă deficientă.

Istrate pleacă de la o presupunere nedemonstrabilă : că anume Coresi nu ar fi participat la traducerea cărților pe care le-a tipărit.

Într-adevăr, știrile privitoare la activitatea diaconului Coresi sînt, după cum se știe, cu totul sumare. În această stare a lucrurilor, afirmația că diaconul Coresi a participat sau nu la revizuirea traducerilor maramureșene, pe care le-a tipărit, sau la traducerea versiunilor din *Cazania* I și a II-a, este gratuită. De aceea, socotim că nu se poate trage nici un argument, pro sau contra, din astfel de considerații.

Istrate nu a văzut, însă, că referința la Coresi este inutilă, întrucît toți cercetătorii sînt de acord că nu există astăzi, și nu a existat în secolul al XVI-lea, un subdialect al sudului Transilvaniei, sudul Transilvaniei fiind grupat, din punct de vedere lingvistic, cu teritoriul Munteniei vecin [2].

---

[1] G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii romîne literare*, în „Analele științifice ale Universității « Al. I. Cuza » din Iași", Serie nouă, t. III, 1957, p. 77—96; Id., *Originea limbii romîne literare; noi contribuții, op. cit.*, t. VI, 1960, p. 67—78: „Am combătut punctul de vedere al celor care plasează primele noastre tipărituri în zona Tîrgoviște-Brașov, din motivul că diaconul Coresi nu era și traducătorul cărților pe care le-a tipărit, ci numai tipograf" (p. 67—68).

[2] Acad. E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromîne pe baza Atlasului lingvistic romîn*, LR III, 1954, 5, p. 5—17: „Ardealul nu are... un « dialect » al său propriu, ci sudul acestei provincii merge — din punct de vedere dialectal — cu Muntenia" (p. 7); Id., *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, LR IX, 1960, 5, p. 60—78. Din hărțile dialectale care întovărășesc expunerea, menționăm pe acele în care aria din Muntenia cuprinde Brașovul și împrejurimile lui: h. 4, *rinichi*; h.6: *ei spune*; h. 7: *bea*; h.8: *văz*; h.9: *mă tunz*; h.12: *ginere*; h.14: *pisică*; h.15: *zăpadă*; h.16: *porumb*. V. și R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromîne*, LR V, 1956, 2, p. 38—50. Pe hărțile dialectale 1, 2 și 3, reproduse de autor, se poate con-

Întrucît sudul Ardealului și, deci, inclusiv regiunea Brașov, aparține grupului de graiuri muntenești, este evident că toate cărțile tipărite de Coresi și de ucenicii săi sînt o mărturie a subdialectului din Muntenia. Această concluzie reiese, de altfel, din chiar hărțile elaborate de Istrate, în care graiurile actuale din sudul Transilvaniei apar grupate cu cele din Muntenia.

Astfel constatăm că au suferit același tratament *b* în *bărbi*, *m* în *mi-a*, *p* nepalatalizat în *piele*, *copil*, *piere*, *v* nepalatalizat în *vin* și *m* nepalatalizat în *miros*, pe un teritoriu care cuprinde Țara Romînească, în întregime, sau în parte (regiunea de nord), precum și sudul Transilvaniei, inclusiv regiunea Brașov [3].

În privința vocabularului cărților tipărite de Coresi, am arătat mai demult că diaconul Coresi, împreună cu colaboratorii săi, au eliminat din textul pe care l-au tipărit termenii care nu aveau circulație în sudul Transilvaniei sau termenii mai puțin cunoscuți. Dar e de presupus, și cercetările au probat-o, că unii termeni din nord au pătruns în tipăriturile lui Coresi [4].

Șt. Pașca a arătat că unii termeni din traducerile maramureșene, înlocuiți de Coresi (astfel *arină*, CV, 93/12, înlocuit la Coresi, Praxiu, prin *năsip*, Fapt. Ap., 27, 39, *mită*, CV, 64/3, la Coresi, Id., *vamă*, Fapt. Ap., 24, 26 sau *oajde*, CV, 44/2, la Coresi, Id., *funile*, Fapt. Ap., 22, 25) figurează, totuși, în vocabularul din nord (*nisip*, CV, 94/6, *vamă*, CV, 162/9 și *fă.↑rea* „funia", CV, 92/1—2, *fu.↑rile*, CV, 94/2) [5].

Această constatare nu infirmă, însă, afirmația noastră de mai sus. Mai întîi, pentru că ar trebui probat inversul, anume că *arină*, *mită* și *oajdă*, ca să luăm exemplele citate de Pașca, sînt termeni curenți în sudul Ardealului, ceea ce nu e cazul. Apoi, pentru că termenii atestați și în nord apar numai o dată, de două sau de trei ori, în sud, după cum dovedește comparația care urmează :

COD. VOR.	CORESI, *PRAXIU*
sămânță	*rudă* I Petr., 2, 9
146/11	*sămânță* Iac. 1,1
prăvi	*căuta* Iac. 2,1
97/4 etc.	*previre* Fapt. Ap. 19, 29
p.↑rătari	*chip* I Petr., 5,9
164/2	*pănătați* Iac. 4,9
felelui	*răspuns* Fapt. Ap. 22, 1
59/12—13	*feleluit* Fapt. Ap. 20, 19

stata că Țara Romînească și sudul Transilvaniei formează o singură arie. Id., *Noi particularități ale subdialectului dacoromîn*, CL VI, 1961, p. 43—73 : dialectul din sud-estul Transilvaniei formează grup cu cel din Muntenia. „Statistic vorbind, particularitățile subdialectului muntean pătrunse în limba literară sînt mult mai numeroase decît cele provenite din subdialectul moldovean... La baza limbii noastre literare naționale se găsește subdialectul de sud (muntean)" (p. 71). V. și I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romîne*, București, 1961, p. 74—75 și harta (fig. 9).

[3] G. Istrate, *Originea limbii romîne literare. Noi contribuții*, loc. cit.

[4] Vezi cartea noastră *Lb. romînă în sec. al XIII-lea—al XVI-lea*, București, 1956, p. 186—187.

[5] Șt. Pașca, *Probleme în legătură cu începutul scrisului romînesc*, CL II, 1957, p. 56—57.

În sfîrşit, constatarea la care ne-am referit nu infirmă afirmaţia noastră pentru că înlocuirea termenilor, chiar dacă termenii sînt cunoscuţi în sud, dovedeşte totuşi o preferinţă.

Aşadar, unii termeni din nord au pătruns în tipăriturile lui Coresi prin traducerile maramureşene pe care Coresi şi colaboratorii săi le-au avut la îndemînă. Neatestarea în tipăriturile lui Coresi a unor termeni ca, de exemplu, *arină*, *mită* sau *oajde* (pl.) dovedeşte că aceşti termeni caracterizau graiurile din nordul teritoriului dacoromîn.

★

În concluzie, vom spune că afirmaţia că dialectul muntean formează baza limbii noastre literare, începînd cu secolul al XVI-lea, se dovedeşte perfect întemeiată.

Martie 1964.

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

CU PRIVIRE LA CARACTERUL SISTEMATIC AL SINTAXEI ȘI AL VOCABULARULUI*

DE

ACAD. AL. GRAUR

Cred că puțini specialiști se mai îndoiesc, în momentul de față, că limba formează un sistem; multe lucrări publicate astăzi pornesc tocmai de la ideea că schimbările suferite de limbă trebuie explicate prin relațiile reciproce între elementele sistemului.

Faptele par totuși mai puțin limpezi cînd e vorba de a descrie caracterul sistematic al fiecărui compartiment al limbii luat în parte. Între elementele unui sistem trebuie să existe pe de o parte deosebiri, care să ne permită să distingem fiecare element de toate celelalte, pe de altă parte asemănări, care să ne dea posibilitatea să grupăm la un loc mai multe elemente. În ce privește fonetica și morfologia, nu încape nici o îndoială, fonemele sînt organizate în serii și ajunge să adăugăm sau să suprimăm o articulație ca să obținem o serie nouă, paralelă cu una care exista dinainte; paradigmele, în morfologie, constituie modele pentru crearea unui număr nelimitat de forme. Dar ce se întîmplă cu sintaxa și cu vocabularul? Aici situația e mult mai puțin clară.

După Meillet, «pronunțarea și gramatica formează sisteme închise; toate părțile fiecăruia dintre aceste sisteme sînt legate unele cu altele. Sistemul fonetic și sistemul morfologic primesc deci cu greutate „împrumuturi"... Dimpotrivă, cuvintele nu constituie un sistem; cel mult formează mici grupuri... fiecare cuvînt există, ca să zicem așa, izolat. De aceea putem împrumuta din limbi străine cîte cuvinte vrem » [1].

Trebuie să înțelegem prin aceasta că fonemele și morfemele sînt împiedicate de a se schimba de caracterul lor sistematic? Și că vocabularul, putînd fi în mare parte împrumutat, dovedește chiar prin aceasta că nu formează un sistem? Mobilitatea sistemului este un fapt recunoscut și ea nu se datorează numai factorilor interni: fonemele și morfemele îm-

---

* Vezi versiunea franceză în „Revue roumaine de linguistique", IX, 1964, nr. 4.

[1] *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1921, p. 84.

prumutate, chiar dacă sînt destul de rare, contribuie la neîncetatele reorganizări ale sistemelor. Faptul că împrumutăm mai multe cuvinte decît foneme nu poate cîtuși de puțin modifica poziția noastră față de caracterul sistematic al diferitelor compartimente ale limbii, după cum nici faptul că morfemele sînt mai puțin numeroase decît cuvintele nu dovedește că acestea din urmă nu sînt organizate sistematic [2].

În prima variantă a *Studiilor* mele *de lingvistică generală* [3], am afirmat că latura semantică a vocabularului și sintaxa nu au un caracter sistematic decît în măsura în care noțiunile și judecățile au la rîndul lor caracter sistematic, ceea ce ar însemna că problema depășește competența lingviștilor. Am revenit asupra acestei chestiuni în varianta a doua a cărții mele [4], încercînd să dovedesc că și sensurile au caracter sistematic, ceea ce se reflectă în vocabular. Folosind lucrările recente ale mai multor lingviști romîni [5], am încercat să desprind cîteva trăsături sistematice ale vocabularului, care privesc modul de exprimare a noțiunilor. Am făcut atunci aluzie la antonime, care sînt în același timp opuse și legate între ele. Dar trebuie oare să renunțăm de a descoperi un sistem în vocabular, considerat ca totalitatea complexelor sonore, și în structura frazei? [6]

Cred că dificultățile cărora avem să le facem față sînt mai mult aparente decît reale și că, dacă nu reușim să demonstrăm caracterul sistematic al sintaxei și al vocabularului, cauza principală este că nu știm cum să procedăm, căci pentru aceste două compartimente avem pretenții mai mari decît pentru celelalte, și aceasta fără justificare.

Cînd e vorba de foneme, ne mulțumim să arătăm că trăsăturile articulatorii cu care sînt formate sînt organizate în mod sistematic, de exemplu consoanele sînt surde sau sonore, adică, alături de *p*, *t*, *k* și paralel cu ele, avem pe *b*, *d*, *g* etc. și că, organizînd în acest chip inventarul fonemelor, realizăm o serioasă economie de material. La fel pentru morfologie, folosind morfeme paralele, scutim de multe sforțări pe cel care vorbește și în același timp pe cel care ascultă : învățînd că în franțuzește *-ons* este desinența persoanei întîi plural a indicativului prezent, iar *-ez* desinența persoanei a doua plural, va fi ușor, la imperfect, după ce am aflat că *-ions* este semnul persoanei întîi, să reținem pe *-iez* ca semn al persoanei a doua. Folosind morfemul *-ons* la prezent, la imperfect, la viitor etc., facem o importantă economie de material.

Dar, din acest punct de vedere, sintaxa și vocabularul nu diferă în mod esențial de fonologie și de morfologie. Asociem între ele morfemele ca să formăm cuvinte. În același fel asociem cuvintele ca să formăm fraze.

---

[2] L. Hjelmslev, în *Actes du huitième Congrès international des linguistes*, Oslo, 1958, p. 638; Georges Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, 1963, p. 91—92.

[3] București, 1955, p. 14.

[4] București, 1960, p. 25—26.

[5] Vezi în special în culegerea *Probleme de lingvistică generală*, I. Coteanu, *Contribuții la o semasiologie sistematică* (I, 1959, p. 11—31) și *În legătură cu sistemul vocabularului* (II, 1960, p. 33—47); I. Rizescu, *Note asupra sistemului limbii* (II, p. 49—62).

[6] Se pot găsi la Georges Mounin, lucr. cit., p. 80—81, principalele teze ale autorilor care tăgăduiesc caracterul sistematic al vocabularului.

Aproape orice adjectiv poate fi asociat cu orice substantiv, aproape orice subiect poate fi asociat cu orice predicat (şi dacă nu putem spune, într-un anumit context, că *elefantul ciripeşte*, aceasta nu e din cauză că ne împiedică sintaxa, ci pentru motive exterioare lingvisticii). Prin combinarea a cîtorva mii de cuvinte între ele reuşim să exprimăm un număr nelimitat de idei [7]. Există un tipar pentru propoziţiile concesive, de exemplu, care ne serveşte să exprimăm o opoziţie fără succes la realizarea regentei, indiferent care este regenta, indiferent de înţelesul ei, de al dependentei, de subiectul ambelor propoziţii etc. În fond, procedăm cu elementele sintactice întocmai cum procedăm cu morfemele : sufixul perfectului poate fi ataşat aproape la orice rădăcină verbală. Ce e drept, combinaţiile între cuvinte sînt mai numeroase decît cele dintre morfeme, dar diferenţa aceasta este de natură pur cantitativă.

După cum sistemul morfologic ne ajută să realizăm o mare economie de material şi sforţări, tot aşa se întîmplă şi cu sistemul sintactic : putem organiza mii de propoziţii concesive introduse prin *cu toate că*. Este adevărat că această locuţiune conjuncţională poate fi înlocuită prin *deşi*, prin *chiar dacă* etc. Dar şi viitorul putem să-l exprimăm în mai multe chipuri, de exemplu *am să cînt*, *o să cînt*, *voi cînta*. Şi de astă dată diferenţa este numai cantitativă [8].

Vocabularul cunoaşte şi el o organizare sistematică. Cuvintele sînt compuse din morfeme lexicale care se combină între ele într-un chip foarte asemănător cu organizarea morfemelor lexicale : un participiu este în acelaşi timp o formă a verbului (deci un fapt morfologic) şi un adjectiv (deci un element de vocabular). Un nume de acţiune poate fi în acelaşi timp o formă verbală şi un substantiv (cum e cazul în romîneşte). Dar chiar atunci cînd cuvîntul nou creat nu poate fi clasat într-o paradigmă, organizarea lui rămîne sistematică, de exemplu adverbul francez *fermement* iese şi el dintr-un tipar precis şi clar (în treacăt fie zis, la origine acest tipar a fost sintactic).

Fiecare cuvînt se asociază cu un înţeles, ceea ce de asemenea formează un fel de sistem. Cînd cuvîntul este analizabil în ce priveşte formarea complexului sonor, totul se petrece ca în morfologie : *purtător* este „cel care poartă", după cum *jucător* este „cel care joacă". Nu există posibilitatea de a înţelege greşit. Orice cuvînt nou format este în mod necesar analizabil. Cuvintele pe care nu le mai putem analiza păstrează un înţeles care le este propriu, iar ansamblul, format din complexul sonor şi sens, intră în combinaţii sistematice cu alte cuvinte, ca să formeze propoziţii.

Ceea ce ne încurcă şi ne împinge să contestăm caracterul sistematic al sintaxei şi al vocabularului este faptul că adesea nu ştim de ce o anumită valoare este atribuită cutărei întorsături, cutărui cuvînt şi nu altora. De ce, de exemplu, fr. *mur* are înţelesul pe care i-l cunoaştem ? De obicei răspundem : pentru că vine din latinescul *murus*, care avea deja acest

[7] Vezi André Martinet, *A Functional View of Language*, Oxford, 1962, p. 24.

[8] Sorin Stati a arătat, în SCL, VIII, 1957, p. 431—450, cum se formează combinaţii sistematice de sintagme, pentru a se exprima cu mijloace reduse o mulţime de relaţii gramaticale.

înțeles. Dar cu aceasta nu facem decît să deplasăm problema, căci putem fi imediat întrebați, cu privire la lat. *murus*, gr. τεῖχος, rom. *zid*, magh. *fal* etc., de ce au același înțeles și nu au și aceeași formă. Același lucru se poate spune despre modul de a forma propoziții concesive. De ce în limba germană verbul se pune la sfîrșitul frazei ? De ce adjectivul se pune înaintea substantivului într-o parte a limbilor și în urma lui într-altă parte ? (Aici alegerea este mai limitată, deoarece nu există în total decît două posibilități.) Știm, sau nu știm să răspundem. Socotim că știm, atunci cînd cunoaștem o etapă anterioară, în care lucrurile se petreceau la fel, sau în care se poate observa o trecere către situația actuală. Evident, aceasta nu constituie o explicație propriu-zisă.

Totuși lucrurile se petrec la fel în fonologie și în morfologie. De ce cutare trăsătură fonetică este folosită în cutare limbă și nesocotită în altă limbă ? De ce, de exemplu, chineza nu face diferență între oclusivele surde și sonore ? De ce romîna nu acordă valoare fonologică nazalității vocalelor ? De ce într-unele limbi se folosesc consoanele aspirate, pe cînd într-altele nu ? Pentru toate acestea există explicații pe care în general nu le cunoaștem, deoarece mijloacele actuale de investigație nu pătrund încă destul de departe, dar la drept vorbind, în materia discutată aici, acest lucru nici nu interesează : ajunge să spunem că trăsăturile discutate sînt grupate în mod sistematic.

Iată și exemple din morfologie : de ce perfectul în englezește se formează cu *-d*, în rusește cu *-l*, pe cînd romîna folosește o vocală (*-a*, *-i*, *-u*) sau consoana *-s* ? Sîntem mai la largul nostru pentru a răspunde la această întrebare, ceea ce înseamnă că putem descrie o situație anterioară, dar iarăși prin aceasta nu obținem decît deplasarea problemei. Dar ceea ce ne interesează este că toate verbele (sau cel puțin aproape toate) își formează perfectul în felul descris.

Prin urmare, pentru a recunoaște caracterul sistematic al fonologiei și al morfologiei, e destul să constatăm că materialul lor este organizat după anumite tipare economice și nu pretindem să putem explica de ce s-a preferat cutare trăsătură cutării alteia. Dacă procedăm în același fel în sintaxă și în vocabular, vom putea constata că și aceste compartimente sînt la fel de sistematice ca fonologia și morfologia. E vorba de felul în care se organizează materialul sonor ca să scoatem din el „îmbrăcămintea" ideilor de exprimat. Aceasta, pentru că ceea ce ne interesează este tocmai forma și nu avem nici un motiv să introducem în discuție probleme de conținut.

Iulie 1964

Facultatea de limbă și literatură romînă, București, Str. Ed. Quinet 7

UNITATEA DIALECTALĂ A LIMBII ROMÎNE *

DE

ACAD. EMIL PETROVICI

Cele patru dialecte ale limbii romîne — dacoromîn, aromîn, meglenoromîn și istroromîn — sînt reunite printr-o seamă de trăsături comune care le deosebesc de toate celelalte limbi romanice. Unele dintre aceste particularități datează încă din epoca latinei vulgare; majoritatea lor s-au constituit în romîna comună.

TRĂSĂTURI COMUNE CELOR PATRU DIALECTE ALE LIMBII ROMÎNE MOȘTENITE DIN ROMÎNA COMUNĂ

PARTICULARITĂȚI FONETICE ROMÎNE COMUNE

Vocalismul

Vocalismul latinei dunărene daco-moesice se deosebea de acela al limbilor romanice apusene — inclusiv de acela al latinității dalmate — prin păstrarea ca foneme deosebite în orice poziție sub accent a lui *ŭ* și *ō* latini: lat. *gŭla* > dr., ar., mr. *gură*, ir. *gurę*; lat. *tōtus* > dr., ar., mr., ir. *tot*. În același timp însă, *ĭ* și *ē* latini s-au confundat într-un *e*: lat. *pĭlus* > dr. *păr* (< **per*), ar., mr., ir. *per*; lat. *trēs* > dr., ar., mr., ir. *trei*.

Trebuie subliniat că în vocalismul celorlalte limbi romanice nu se constată un tratament deosebit în ceea ce privește pe *ĭ* și pe *ŭ*. E adevărat că în Sardinia, Corsica de sud și în Dalmația *ŭ* se menține, ca în limba romînă, diferit de *ō* (în dalmată numai în silabă închisă), dar în aceste provincii și *ĭ* a dat un reflex deosebit de acela al lui *ē* (în dalmată în silabă deschisă).

---

* Vezi versiunea în limba franceză în „Revue roumaine de linguistique" IX, 1964, nr.4.

E interesant că excepţiile la legea fonetică a păstrării timbrului închis al lui *ŭ* sînt aceleaşi în cele patru dialecte romîneşti, de ex. lat. *autŭmnus* > dr., ar., mr. *toamnă*, ir. *tomnę*.

Acelaşi tratament al lui *ŭ* latin se constată şi în elementele latine ale limbii albaneze (cf. alb. *furkë*).

De asemenea, şi în vocalismul fazei următoare de dezvoltare a latinei vulgare, al fazei romanice comune, romanica dunăreană prezintă o asimetrie care lipseşte în romanica apuseană. Pe cînd *ę* (provenit din *ĕ* latin) s-a diftongat ca în apus, *ǫ* (provenit din *ŏ* latin) s-a păstrat nediftongat în spaţiul daco-moesic. Totuşi se poate presupune că în romîna comună a existat diftongul *u̯o* (< lat. *ŏ*), care ulterior, dar încă în romîna comună, s-a confundat cu *o* provenit din *ō* latin [1].

Din această epocă romanică comună datează şi inflexiunea vocalelor accentuate *e* şi *o*, fenomen care se întîlneşte şi în unele idiomuri romanice apusene, ca de exemplu în sardă şi în graiurile italiene de sud [2]. Dar în romîna comună vocalele *e*, *o* accentuate, înaintea unei silabe care nu conţinea un *u* sau un *i*, n-au rămas în faza *ę*, *ǫ* ca de exemplu în sardă, ci au continuat să se deschidă pînă la gradul *a*. Cf. sard. *kęlu*, *kęra*, dr. *cer*, *ceară*, ar. *ţer*, *ţeară*, mr. *ţer*, ir. *čer*, *čåra* [3], sard. *mǫrtu*, *mǫrta*, dr., mr. *mort*, *moartă*, ar. *mortu*, *moartă*, ir. *mort*, *mortę* [4].

Diftongarea lui *é*, *ó* — sau, mai just, deschiderea lor pînă la *a* — este analogă evoluţiei vocalei numite iat (provenită în cele mai multe cazuri dintr-un * *ē* indo-european) în graiurile bulgare răsăritene, care de asemenea s-a deschis pînă la *a*, consoana precedentă păstrîndu-şi însă tonalitatea ridicată. Toponimicele slave din jumătatea sudică a teritoriului Romîniei prezintă acelaşi tratament al lui iat. Fenomenul poate fi prin urmare considerat ca fiind propriu graiurilor slave daco-moesice. Şi în romînă *é* şi *ó* s-au confundat cu *a*, consoana precedentă păstrîndu-şi de obicei coloraţiunea palatală sau labiovelară [5]. Acest paralelism (e adevărat numai parţial) între evoluţia fonetică a romanicei orientale şi cea a bulgarei de răsărit prezintă o importanţă deosebită pentru stabilirea teritoriului de formare a limbii romîne.

---

[1] Părere susţinută de Al. Philippide, *Originea romînilor* II, Iaşi, 1928, p. 73. Cf. E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii romîne*, în CL II, 1957, p. 100.

[2] W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes* I, Paris, 1890, p. 104; M. L. Wagner, *Lautlehre der südsardischen Mundarten*, Halle a.S., 1907, p. 8 („Zeitschrift für romanische Philologie", Beiheft 12).

[3] Forma *čåra* e din istroromîna de nord (satul Jeiăn). În istroromîna de sud (Suşnieviţa şi satele istroromîne învecinate) îi corespunde *čęrę*. În istroromînă *ᵉa* romîn comun a devenit de obicei *ę*, iar uneori *a*. Vezi Sextil Puşcariu, *Studii istroromîne* II, Bucureşti, 1926, p. 88 urm., 318. Îndeosebi în istroromîna de nord apare *å* unde în istroromîna de sud avem *ę*. Cf. ir. de nord *mul'åre* faţă de ir. de sud *muolę're*.

[4] Forma istroromînă *mortę* reprezintă o formă mai veche *moartă*. Vezi Puşcariu, *op. cit.*, p. 95 urm., 318.

[5] Privitor la felul cum a decurs în mod convergent evoluţia lui *é*, *ó* romîneşti şi a lui iat bulgar, a se vedea Al. Rosetti, *Slavo-romanica, Sur la constitution du système vocalique du roumain*, în „Romanoslavica" I, 1958, p. 27 urm.; E. Petrovici, *Patrimoine hérité et affinités acquises dans l'évolution phonétique du roumain* (*A propos de l'inflexion des voyelles é, ó*), în *Recueil d'études romanes publié à l'occasion du IX-e Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959*, Bucureşti, 1959, p. 211 urm.

În cursul dezvoltării în continuare a romanicei daco-moesice pe cale de a deveni romîna comună, apar vocalele mediane *ă*, *î*, atît de caracteristice limbii romîne, reprezentate în tuspatru dialectele romîne (cel puțin într-o fază mai veche de dezvoltare a lor). Amîndouă au luat naștere prin închiderea unui *a* : *ă* în poziție atonă și uneori și sub accent, iar *î* în poziție nazală (*a* urmat de *n* negeminat sau de *m* + consoană), de ex. lat. *barbatus*, *fac*, *da*, *lana*, *canto*, *campus* > dr. *bărbat*, *fă*, *dă*, *lînă*, *cînt*, *cîmp* ; ar. *bărbat*, *fă*, *dă*, *lînă*, *cîntu*, *cîmpu*, *cămbu* ; mr. *bărbat*, *fǫ*, *dǫ*, *lǫnă*, *cǫnt*, *cǫmp* ; ir. *bărbåt*, *fę*, *d*˙, *lăr*˛, *cănt*. Precedate de un sunet palatal, *ă*, *î* din mediane devin anterioare, *e*, *i* : lat. *ung(u)la* > **ungl'ă* > dr. *unghe* (*unghie*), ar. *ungl'e*, mr. *ungl'ă* (dintr-un mai vechi *ungl'e*), ir. *ungl'e* ; lat. *glande(m)* > **gl'înde* > dr. *ghind*ə, *ghindă* ; ar., mr. *gl'indă* ; ir. *gl'indę* (Sușnievița), *gl'inde* (Jeiăn).

Reflexul *i* al lui *a* în poziție nazală după sunet palatal este o dovadă că în romîna comună lat. *an* a atins deja faza *în*.

Vocale mediane asemănătoare celor romînești se întîlnesc în unele limbi balcanice, mai ales în graiuri bulgare răsăritene, dar și în graiuri macedonene, sîrbo-croate și albaneze (dialectul tosc) [6].

Și fenomenul invers, acela al velarizării lui *e*, *i* sub acțiunea unor consoane velarizatoare, îl întîlnim în tuspatru dialectele romînești. O asemenea acțiune a exercitat *r* inițial și *r* geminat (*rr*) : lat. *remaneo*, *rideo* > dr. *rămîn*, *rîd*, ar. *ar(ă)mîn*, *arîd*, mr. *rămǫn*, *rǫd* (< *rîd*), ir. *råmaru* (< **rămăru*), *ărdu* (< *rîdu*) [7]. În felul acesta, încă din epoca romînei comune s-au constituit cele două serii de vocale mobile, anterioare, *i*, *e*, *ea* și mediane *î*, *ă*, *a*, care sub acțiunea consoanelor precedente se înlocuiesc foarte ușor unele pe altele, fără ca trecerea dintr-o serie într-alta să aibă vreo valoare distinctivă [8]. (În ce privește „diftongul" *ea*, constatăm — ca în cazul lui *e*, *i* — aceeași acțiune velarizatoare a unor consoane care îl reduc la *a* : lat. *recens* > dr. **race*, devenit ulterior *rece* ; ar. *arați* ; mr. *rați* ; ir. *råțe* [9]. Cf. și lat. *terra* > *țeară* > dr., ar., mr. *țară* [10].)

Comună celor patru dialecte romînești este și închiderea lui *o* neaccentuat care a devenit *u* (fenomen paralel cu acela al trecerii lui *a* aton — cu excepția celui inițial — la *ă*), precum și tendința spre închidere a lui *e* aton : lat. *sorores* > dr. *surori*, ar. *surări*, mr. *suror*, ir. *surăr* ; lat. *fraxĭnus* > dr. *frasin*, ar. *frapsin*, mr. *frasin*, ir. *fråsir*.

O evoluție identică în tuspatru dialectele romînești prezintă și vocalele finale neaccentuate închise *u* și *i* (după trecerea lui *o* neaccentuat la *u*), care au dispărut, dar nu fără urmă, ca în unele idiomuri romanice, occidentale, ci — după expresia lui Al. Philippide — „lăsînd urmă" de

---

[6] E. Petrovici, *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluss umgestaltet werden. Zum slavischen Einfluss auf das rumänische Lautsystem*, Haga, 1957 (Janua Linguarum III), p. 11 urm., 40.

[7] Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 71, 318.

[8] Vezi CL II, 1957, p. 103 urm.

[9] Vezi Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 87, 318.

[10] Vezi CL II, 1957, p. 120–121.

rotunjire și de palatalizare [11] asupra consoanelor precedente, adică colorîndu-le diferit, coborîndu-le (bemolîndu-le), respectiv ridicîndu-le (diezîndu-le) tonalitatea.

Consonantismul

Una dintre cele mai importante particularități ale evoluției consonantismului latinei daco-moesice, care nu are analogie în celelalte limbi romanice, este muierea (sau, cu un termen mai just, palatalizarea mutativă) a dentalelor (*d*, *t*, *n*, *l*, *s*) înaintea lui *ī* și *ĕ* : lat. *dīcere* > it. *di*(*ce*)*re*, eng. cat. *dir*, prov. fr. *dire*, sp. *decir*, pg. *dizer*, dr. mr. ir. *zic*, ar. *dzîc*; lat. *tĕneo* > it. *tenere*, eng. *téńer*, prov. *tener*, fr. cat. *tenir*, sp. *tener*, pg. *ter*, dr. *țin*, ar. *țîn*, mr. *țọn*, ir. *țir*; lat. *līnum* > dr. *in*, ar., mr. *l'in*; lat. *lĕpus*, *-orem* > dr. *iepure*, ar. *l'epure*, mr. ir. *l'epur*; lat. *anni* > dr. *ai* (forma, apărută prin analogie, *ani* e recentă), ar. mr. *ań*, ir. *åń*; lat. *sic* > ar. dr. mr. ir. *și*; lat. *sĕdeo* > dr. ar. ir. *șed*, mr. *șọd*.

O altă particularitate a romînei comune care lipsește în limbile romanice occidentale este căderea lui *b* și *v* latini în poziție intervocalică și trecerea lui *br* intervocalic la *ur* : lat. *caballus* > dr. ar. mr. *cal*, ir. *cå*; lat. *ovis*, *-em* > dr. ar. *oaie*, mr. *oaịă*, ir. *oịe*; lat. *cībrum* > dr. mr. ir. *ciur*, (*țir* ar. < **țiur*); lat. *faber*, *-brum* > dr. *faur*, ar. *favru*, ir. *fåwru* (< *fauru*). Trebuie subliniat faptul că singura excepție la legea fonetică a căderii lui *b* intervocalic, anume păstrarea lui *b* intervocalic ca *v* în continuatorul romînesc al lui *habere*, se regăsește în tuspatru dialectele romînești : lat. *habui* > dr. ar. *avui* (mr. ir. *vut* < *avut*).

Un loc cu totul aparte între limbile romanice îl ocupă limba romînă datorită apariției, încă înaintea separării celor patru dialecte principale, a corelațiilor de timbru ale consoanelor, urmare a unei evoluții fonetice convergente romano-slave pe teritoriul daco-moesic. Chiar dacă nu admitem valoarea monofonematică a grupurilor formate dintr-o consoană urmată de un *i* sau *u* scurt, șoptit, final sau de „semivocalele” foarte scurte (4—5 sutimi de secundă) *ẹ*, *ọ* (trebuie remarcat că *i*, *u* scurți finali și semivocalele *ẹ*, *ọ* nu au nici un fel de independență, căci consoana precedentă nu poate fi comutată cu zero), cu toate acestea romîna, tocmai datorită existenței acestor „semivocale”, îndeosebi a celor finale, diferă fundamental de celelalte limbi romanice, intrînd într-o vastă arie fonologică est-europeană unde elemente vocalice reduse joacă același rol fonologic ca „semivocalele” romînești.

Cele patru dialecte ale limbii romîne sînt reunite într-un grup aparte și de alte schimbări fonetice care au atins consoanele ca, de exemplu, tratamentul *č*, *ǧ* (trecut ulterior în unele graiuri și în limba romînă literară la *ž*), al lui *t* + iod și *d* + iod urmat de *o* sau *u* accentuat (lat. **fetiolus* > dr., ir. *fečor*, ar., mr. *fičor*), trecerea la *r* a lui *l* intervocalic, prefacerea velarelor *c*, *g* urmate de *t*, *s*, *n* în labialele *p*, *m*, în urma căreia grupurile *ct*, *x*, *gn* au devenit *pt*, *ps*, *mn* : lat. *lacte* > dr. *lapte*,

---

[11] Vezi Al. Philippide, *Originea romînilor* II, p. 66, 87.

ar., mr. *lapti*, ir. *lâpte*; lat. *coxa* > dr., ar. *coapsă*; lat. *lignum* > dr., mr. *lemn*, ar. *lemnu*, ir. *lęmnę*. Schimbarea aceasta fonetică se regăsește și în elementele de origine latină ale limbii albaneze — unde totuși *kt*, *ks* au ajuns numai pînă la stadiul *ft*, *fsh* (cf. lat. *lucta*, *coxa* > rom. *luptă*, *coapsă*, alb. *luftë*, *kofshë*) — precum și în dalmată (fapt contestat în ultimul timp de Henrik Barić) [12].

TRĂSĂTURI MORFOLOGICE COMUNE

Înainte de a trata morfologia propriu-zisă, se cuvine să subliniem postpoziția articolului hotărît în tuspatru dialectele romînești, trăsătură comună romînei, albanezei, bulgarei și macedonenei. Tot ca o trăsătură balcanică trebuie considerată și declinarea articolului și fuziunea genitivului și a dativului. Construcții ca lat. *lupo-(i)llui*, *casae-(i)llaei* > rom. com. *lupu-lui*, *case-l'ei* se regăsesc în albaneză și în unele graiuri bulgaro-macedonene.

O particularitate specifică romînească în sînul limbilor romanice o constituie conservarea vocativului latinesc (lat. *domine* > rom. *doamne*) și împrumutarea vocativului slav al substantivelor cu tema în *a* (*soro*), forme comune celor patru dialecte romînești.

Dialectele limbii romîne formează la fel numeralele de la 11 la 19 ca în limbile slave și în albaneză (*un-spre-zece* etc.). Și numeralele ordinale au aceeași formă în cele patru dialecte, construită ca în limba albaneză (numeralul cardinal precedat și urmat de articol: *al patrule[a]*).

Pronumele personale la acuzativ prezintă în cele patru dialecte forme absolute care corespund formelor latinești **mene*, **tene*, **sene* (rom. *mine*, *tine*, *sine*) formate după analogia lui **quene* (< *quem*).

În tuspatru dialectele pronumele posesiv prezintă forme analogice după *stea-stele* la feminin plural (*mele*).

În ceea ce privește conjugarea, trebuie remarcat că conjunctivul s-a confundat aproape complet cu indicativul. El este în mod obligatoriu precedat de conjuncția *să* (< lat. *si*). Forme asemănătoare se întîlnesc și în celelalte limbi balcanice (albaneză, bulgară, macedoneană, sîrbo-croată, greacă).

TRĂSĂTURI SINTACTICE COMUNE

Ca în albaneză, bulgară și macedoneană articolul hotărît este enclitic în tuspatru dialectele romînești. După prepoziții se întrebuințează forma nearticulată a substantivelor, cu excepția prepoziției *cu*, care cere forma articulată.

Genitivul-dativul se formează adeseori cu forma *lu* a articolului urmată de substantiv.

---

[12] Vezi Henrik Barić, *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*, în *Godišnjak I, Balkanološki institut*, Sarajevo, 1957, p. 1—16. Cf. și E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii romînești*, în LR IX, 1960, 1, p. 79 urm.

E caracteristic pentru romînă articolul *cel* înaintea adjectivelor, construcție care amintește construcția analogă în limba albaneză (*i mirë* „cel bun").

Gradul comparativ se construiește cu adverbul *ma(i)* care la superlativ e precedat de *cel*.

Dativul pronumelor exprimă un raport de posesiune, ceea ce constituie o trăsătură balcanică.

Infinitivul este adeseori înlocuit sau tinde să fie înlocuit de conjunctivul precedat de conjuncția *să*, formînd propoziții secundare. Și acesta este un balcanism în dialectele limbii romîne.

LEXICUL

Și lexicul de origine latină al celor patru dialecte ale limbii romîne prezintă particularități care nu se regăsesc în celelalte limbi romanice. Astfel unele cuvinte latinești au fost înlocuite în apus prin împrumuturi germane, pe cînd în limba romînă termenul latinesc s-a păstrat, ca de ex. *albus*, înlocuit în toate limbile romanice apusene de adjectivul care reprezintă germanicul *blank*. (Totuși *albus* apare în unele graiuri romanice apusene, iar în dalmată el este întrebuințat alături de forma de origine germanică *blank*, sub aspectul *jualb*.)

Mulți termeni de origine latină au suferit în limba romînă schimbări semantice care nu se întîlnesc în Romania occidentală. Astfel *anima* a luat înțelesul lui *cor* (dr., ar., mr. *inimă*, ir. *i̯irimę*), *conventus* sau *conventum* acela al lui *verbum* (dr. *cuvînt*, ir. *cuvint*), *lucro* acela al lui *laborare* (dr. *lucrez*, *lucru*, mr., ir. *lucru*, ar. *lucredz*^{u}). Verbul latinesc *ioco(r)*, sub influența slavului *igrati*, are și sensul de „a dansa" (dr., mr., ir. *joc*, ar. *(a)ǧoc*). Lat. *talis* a luat înțelesul lui *fortis*, care s-a păstrat și el, dar ca adverb. În cele patru dialecte romînești lat. *tener* a suferit aceeași schimbare semantică, pe cînd în celelalte limbi romanice sensul de „gingaș" s-a menținut. Lat. *turbare* cu sensul specific limbii romîne e reprezentat în trei din cele patru dialecte romînești (dr. *turbez*, ar., ir. *turbu*).

Lexicul celor patru dialecte ale limbii romîne a fost modificat în aceeași direcție și datorită unor influențe comune autohtone (vechi albaneze), vechi grecești și slave.

★

Trăsăturile comune celor patru dialecte ale limbii romîne înșirate pînă acum (lista lor nu este nici pe departe completă) indică existența în trecut a unui aspect unitar al romanicii orientale, foarte deosebit de acela al tuturor celorlalte limbi romanice, inclusiv al dalmatei. Aspectul acesta, reconstituit, al romanicei orientale nu poate fi numit mai potrivit decît romîna comună, iar cele patru varietăți principale ale ei nu pot fi considerate altfel decît ca dialecte ale limbii romîne.

Pentru a ilustra locul aparte pe care îl ocupă limba romînă, cu cele patru dialecte ale ei, în sînul limbilor romanice, vom da corespondentele romanice ale construcției latinești *filius vicini*. În romîna comună i-a

corespuns *fil'ulu vecinului*, în dacoromîna literară actuală *fiul vecinului*, construcție atît de deosebită de cea corespunzătoare a celorlalte limbi romanice, ca de exemplu pg. *o filho do vezinho*, sp. *el hijo del vecino*, fr. *le fils du voisin*, it. *il figlio del vicino*, dalm. *el fel' del vičain*.

Trebuie notat că construcții asemănătoare celei romînești, cu articol postpus declinat, cu genitivul avînd aceeași formă ca dativul, întîlnim în limbile balcanice (albaneza, bulgara, macedoneana), iar construcții ca cele romanice apusene, cu articol prepus și cu cazurile de genitiv și dativ formate cu ajutorul unor prepoziții, se regăsesc în idiomuri germanice învecinate, de exemplu în engleză sau în olandeză. De asemenea, trebuie subliniat că limba romanică cea mai apropiată geografic de limba romînă, dalmata, prezintă aceeași construcție ca limbile romanice occidentale. Cele două idiomuri romanice numite balcanice, romîna și dalmata, se află așadar la o mare distanță una de alta nu numai din punct de vedere fonetic și lexical, ci și din acela al structurii gramaticale.

TERITORIUL PE CARE SE VORBEA ROMÎNA COMUNĂ

Constatarea că romîna diferă foarte mult de dalmată ne obligă să plasăm teritoriul romîn comun cît mai departe spre est de Dalmația. Se știe că O. Densusianu, bazîndu-se pe unele asemănări între romînă și dalmată precum și pe elementele comune ale romînei și albanezei, presupunea că teritoriul pe care s-a format limba romînă se întindea pînă în apropierea Dalmației și Albaniei [13]. Dar, precum am spus, asemănările dintre romînă și dalmată se pare că se reduc la acelea care se explică prin evoluția general romanică. În cele două limbi romanice de la est de Marea Adriatică nu există trăsături comune balcanice, precum a demonstrat, după părerea mea cu succes, Henrik Barić [14]. De asemenea, teritoriul albanez se întindea în evul mediu timpuriu mult spre nord-est, pînă în nemijlocita apropiere a teritoriului puternic romanizat de pe cursul inferior al Dunării [15].

Frontierele teritoriului pe care s-a format romîna comună, de pe care s-au deplasat spre sud strămoșii aromînilor și meglenoromînilor și spre vest aceia ai istroromînilor, pot fi indicate în felul următor: spre est Marea Neagră și granița de est a Daciei romane, spre nord frontierele nordice ale Daciei stăpînite și colonizate de romani, spre sud așa-numita linie Jireček, care separa zona nordică, romanizată, de cea sudică, supusă grecizării, a Peninsulei Balcanice. În partea estică a Peninsulei, această linie trecea de-a lungul crestei munților Haemus. În ceea ce privește frontiera de vest, la nord de Dunăre, ea era constituită de asemenea de frontiera vestică a Daciei romane, iar — la sud de marele fluviu — ea poate

---

[13] Vezi O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* I, *Les origines*, Paris, 1901, p. 289. După Al. Rosetti, baza teritorială pe care s-a format limba romînă a fost mai largă spre sud-vest, cuprinzînd Panonia, Dardania și Moesia superioară (pe lîngă cea inferioară): Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne* I, ed. a IV-a, București, 1961, p. 39.

[14] Vezi *Godišnjak* I, 1, p. 16.

[15] *Ibidem*, p. 13.

fi stabilită cu ajutorul liniilor de isoglosă care separă graiurile sud-slave răsăritene și cele apusene. Deoarece cele mai vechi elemente slave ale celor patru dialecte romînești prezintă caractere sud-slave răsăritene (*e̯a* pentru slavul comun **ě*, *în* pentru vocala nazală slavă comună **ǫ* și *șt*, *jd* pentru grupurile slave comune **tj*, **kt'*, **dj*), e de presupus că teritoriul pe care s-a vorbit romîna comună nu s-a întins spre vest de isoglosele reflexelor slave de sud amintite. Cele mai caracteristice isoglose slave meridionale sînt : aceea a lui *št*, *žd* pentru sl. com. **tj*, **kt'*, **dj* și aceea a lui *'a* (*a* precedat de o consoană palatalizată) pentru sl. com. **ě*. Cea a lui *št*, *žd* trece — și cu siguranță trecea și în evul mediu — aproximativ de-a lungul graniței actuale dintre Bulgaria și Iugoslavia. La vest de această linie, reflexele lui sl. com. **tj*, **kt'*, **dj* sînt *k'*, *č*, *ć*, *ǵ*, *ǧ*, *đ*. E de remarcat că în cele patru dialecte ale limbii romîne nu există nici un element slav incontestabil mai vechi care să prezinte vreunul din aceste reflexe sud-slave apusene. Chiar și în istroromînă întîlnim o formă ca *prâșt'e* „praștie" (bulg. *prašta*, sîrbocroat *praća*)[16]. Isoglosa lui *'a* e situată mai la est ; ea pornește de la gurile rîului Vit (afluent al Dunării) și atinge teritoriul de limbă greacă în apropierea Salonicului. Reflexul romînesc *e̯a* al acestui *'a* sud-slav oriental (bulgar de est) se întîlnește și în multe elemente slave mai vechi ale istroromînei, unde *e̯a* a devenit ulterior *a* sau *ę*[17]. În istroromînă întîlnim și *în*, *un* pentru sl. com. **ę*, **ǫ*. Asemenea reflexe ale unor sunete slave comune în dialectul istromîn l-au determinat pe Franz Miklosich să presupună — încă acum aproape o sută de ani — că strămoșii istroromînilor au venit dintr-o regiune unde se vorbea și bulgărește[18], adică de la est de isoglosa *št*, *žd*[19].

SEPARAREA CELOR PATRU DIALECTE ALE LIMBII ROMÎNE

De pe teritoriul de formare a limbii romîne, care se întindea spre sud pînă la Munții Haemus și spre sud-vest pînă la granița actuală dintre Bulgaria și Iugoslavia[20] au plecat — ca păstori practicînd nomadismul de munte, asemănător aceluia care poate fi observat și în zilele noastre la fărșeroți în Albania — spre sud strămoșii aromînilor și ai meglenoromînilor, iar spre vest strămoșii „romînilor apuseni" din Iugoslavia de vest medievală, adică ai istroromînilor[21].

Judecînd după diferențele pe care le prezintă față de celelalte trei dialecte dialectul aromîn, primii care s-au detașat de blocul romîn comun au fost aromînii, iar ultimii care s-au desprins de dacoromîni au fost istro-

[16] Vezi E. Petrovici, *Le problème des Roumains „occidentaux". A propos du toponyme P e š t e r du sud-ouest de la Serbie*, în RL VI, 1961, p. 27.

[17] Vezi Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 88.

[18] Vezi Fr. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879, p. 2 și urm.

[19] Privitor la teritoriul pe care s-a format limba și poporul romîn a se vedea *Istoria Romîniei* I, București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1960, p. 775 urm.

[20] Vezi harta apărută în LR IX, 1960, 1, p. 82—83.

[21] Vezi harta migrațiunilor păstorilor romîni apărută în LR V, 1956, 1 și în cartea lui D. Macrea, *Probleme de lingvistică romînă*, București, 1961, p. 58—59.

romînii [22]. În secolul al zecelea aromînii ajunseseră pînă la granița dintre Epir și Macedonia, căci la sfîrșitul acestui secol ei sînt semnalați ca „vlahi călători" în apropierea lacului Prespa [23]. Pentru greci ei erau o populație nouă venită din părțile Dunării, pe care n-au cunoscut-o mai înainte și pe care au fost nevoiți să o numească cu un nume auzit de la slavii de sud (βλάχοι), care pînă atunci i-au separat pe greci de romîni. (Trebuie semnalat că în neogreacă termenul de βλάχος a luat sensul de „păstor", ca de altfel și în unele graiuri sud-slave.) Să ne amintim cele scrise în secolul al XI-lea despre romînii din sudul Peninsulei de cărturarul bizantin Kekaumenos, care îi cunoaște ca veniți din regiunile Dunării și îi consideră urmași ai dacilor lui Decebal [24].

În ce privește pe „romînii apuseni", numiți așa de Sextil Pușcariu, care îi considera autohtoni în părțile apusene ale Iugoslaviei [25], ei nu sînt semnalați în documentele istorice decît în secolul al XIII-lea. Marele cunoscător al istoriei slavilor de sud, istoricul ceh Constantin Jireček, îi prezintă ca fiind originari din părțile dunărene, de unde vor fi venit nu cu mult înaintea menționării lor în izvoarele istorice [26]. Oronimele *Pĕšter* (adică *Peșteri*) date de acești romîni unor munți carstici bogați în grote din apropierea masivelor muntoase *Durmitor*, *Visitor* (la anul 1330 : *Visator*), *Cipitor* (= *Țipitor*), dovedesc — ca de altfel și forma ir. *prășt'e* (dr. *praștie*) — că graiul „romînilor apuseni" provenea de la est de izoglosa lui *št*, *žd* [27].

INOVAȚII LINGVISTICE CARACTERISTICE CELOR PATRU DIALECTE ALE LIMBII ROMÎNE

În ținuturile sudice și vestice ale Peninsulei Balcanice, unde a fost transportată romîna comună, în urma izolării de masa populației de limbă romînă, au apărut inovații lingvistice și au fost împrumutate elemente de la noii vecini (greci, albanezi, sîrbi, croați, italieni) care au conferit graiurilor romînești sud-dunărene aspectul de azi. De asemenea, și inovațiile apărute ulterior pe teritoriul daco-moesic de formare a limbii romîne și care nu s-au propagat decît parțial în graiurile romînilor deplasați spre sud și spre vest, au contribuit la constituirea structurii dialectale actuale a limbii romîne.

Iată cîteva din inovațiile fonetice caracteristice fiecăruia dintre dialectele limbii romîne :

În *aromînă* și *meglenoromînă* africatele prepalatale romîne comune *č*, *ǧ* nerotunjite au devenit africatele dentale *ț*, *dz* (redusă în meglenoro-

[22] Vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 345.

[23] Vezi *Istoria Romîniei* I, p. 780—781.

[24] Vezi Philippide, *op. cit.*, I, p. 662—663.

[25] Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 352.

[26] C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Viena, 1901—1903, I, p. 13 urm. („Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", Phil.-hist. Klasse, vol. 48—50).

[27] Vezi mai sus nota 16.

mînă, precum și în unele graiuri aromîne, la *z*) [28], care se deosebeau însă prin timbru de vechile africate dentale (care își pierduseră timbrul palatal pe care îl aveau în romîna comună). Noile africate dentale nu pot fi urmate, mai ales sub accent, de *î*, *ă*, *a*, ci numai de *i*, *e*, *ea*. Aceasta le deosebește, de exemplu în aromînă, de vechile africate dentale care pot fi urmate numai de *î*, *ă*, *a*. Cf. *ține* (dr. *cine*), *fațe* (dr. *face*), *țeară* (dr. *ceară*), dar *țîne* (dr. *ține*), *față* (dr. *față*), *țară* (dr. *țară*) [29]. E inexactă prin urmare afirmația că în aromînă (și meglenoromînă) *č*, *ǧ* s-au confundat cu vechile africate dentale *ț*, *dz*. Noile africate dentale, pentru a fi deosebite de cele vechi ar putea fi notate *ț'*, *d'z'* (*z'*). În schimb, *č*, *ǧ* rotunjiți (finali, adică urmați de *u* scurt final, precum și cei urmați de *u*, *o*) s-au păstrat ca africate, respectiv fricativă (*ǧ* > mr. *j*), prepalatale : *arič^u*, *feč^u* (dr. *făcui*) (în textele dacoromîne din secolul al XVI-lea *feču*, care trebuie citit *feč^u*), sufixul *-čune*, *fičor^u*, *freǧ^u* (dr. *frînsei*), *ǧucare* *ǧoc* (mr. : *jucat*, *joc*) etc. [30].

În aromînă s-a dezvoltat, mai ales înaintea unui *r*, dar și înaintea altor consoane, un *a* protetic : *arîd* (dr. *rîd*) [31].

Aromîna a palatalizat toate consoanele labiale (*p*, *b*, *m*, *f*, *v*) înaintea lui *ī* și *ē* latini [32]. (În meglenoromînă, în unele cuvinte labialele s-au menținut nepalatalizate, iar în dacoromînă palatalizarea labialelor se întîlnește numai într-o parte a graiurilor [33].) Trebuie semnalată și sincoparea lui *u* și *i* din silaba penultimă a formelor articulate de felul lui *luplu*, *lupl'i* (< *lupulu*, *lupil'i*) [34].

Inovația cea mai caracteristică pentru *meglenoromînă* este transformarea lui *ă*, *î* în *ǫ* (uneori în *o* sau în *ā*) : *lǫnă* (< *lînă*) *cǫmp* (< *cîmp*), *mānc* (< *mînc* = *mănînc*). Proprii meglenoromînei sînt și căderea lui *a* inițial (*fară*, *duc* < *afară*, *aduc*), căderea lui *h* (*rănes* < *hrănesc*), căderea lui *c* și *d* finali în grupurile *-sc*, *-nd* (*rănes*, *cǫn* < *cînd*), labializarea lui *l* (în realitate *ł*) înaintea unei consoane (*caulu* < *callu* „calul"), asurzirea consoanelor sonore finale (*roc* < *rog*), dispariția lui *i* și *u* scurți, șoptiți, finali (în realitate a timbrului palatal, respectiv labiovelar al consoanelor finale) (cf. ar. *fičor^u* sg. — *fičor^i* pl., mr. *fičor* sg. și pl.) [35]. Meglenoromîna a înlocuit — ca majoritatea graiurilor dacoromîne și ca istroromîna — africatele *ǧ*, *dz* prin fricativele *j*, *z*. (Uneori și *č* devine *ș* [36].) În meglenoromînă se constată confuzia destul de frecventă a lui *e*

---

[28] Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromîn. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 317 urm., 320 urm., 331 ; id., *Meglenoromînii I, Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 128.

[29] Id., *Aromînii*, p. 255, 259 urm., 263 urm., 311, 317 urm., 320 urm. ; id. *Meglenoromînii*, I, p. 128 urm.

[30] Id., *Aromînii*, p. 323 urm., 331 urm., ; id. *Meglenoromînii*, *pilšor* : p. 77, 126, *tšur* ; p. 132, *jur;* p. 133, *juta* : p. 77, 194.

[31] Id. *Aromînii*, p. 224 urm.

[32] *Ibidem*, p. 288 urm., 293 urm., 297.

[33] Id., *Meglenoromînii*, I, 121 urm. ; D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba romînă*, în DR IX, 1938, p. 92 urm., ; id., *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 41 urm.

[34] Th. Capidan, *Aromînii*, p. 365 urm., 383 urm., 387 urm.

[35] Id., *Meglenoromînii* I, p. 97 urm., 113, 120, 130.

[36] *Ibidem*, p. 128, 130 urm.

și *o* accentuați care devin *ă* precedat de o consoană palatalizată respectiv rotunjită, fenomen întîlnit și în graiuri dacoromîne : *fi̯ăș* (< *feč*), *cu̯ărb* (< *corb*) [37].

Particularitatea cea mai caracteristică a *istroromînei* este rotacizarea lui *n* intervocalic (semnalată și în graiuri dacoromîne, precum și în texte din secolul al XVI-lea) [38]. O altă inovație care deosebește istromîna de celelalte trei dialecte este reducerea ,,diftongilor'' ^{e}a, ^{o}a la *ę* sau *å*, respectiv la *o*, și dispariția lui *u*, *i* scurți finali sau înlocuirea lor prin *u*, *i* silabici (în realitate este vorba de pierderea corelațiilor de timbru ale consoanelor) : *fętę* (< *feată*), *luma* (< *lumea*), *nopte* (< *noapte*), *fečor* (< *fečor*^{u} și *fečor*^{i}), *åvdu* (< *aud*^{u}), *åvzi* (*audz*^{i})[39]. Printre schimbările fonetice mai importante suferite de dialectul istroromîn mai pot fi amintite : pronunțarea, în graiul de sud, a lui *ă* final ca *ę* (*virę* ,,vînă''), a lui *a* accentuat ca *o* (*cåsę* ,,casă''), prefacerea bilabialei *u̯* — ca în aromînă, dar numai înainte de consoană — în labiodentala *v* (*dova* < *două*), amuțirea lui *u̯* și *l* finali precum și — destul de frecvent — a lui *l* înaintea unei consoane (*me* < *meu*, *cå* < *cal*, *scåd* < *scald*), pierderea elementului oclusiv al africatelor *ǧ*, *dz* devenite, ca în meglenoromînă și (regional) în dacoromînă, *j*, *z* (*sănje* <*sînge*, rostit de unii istroromîni *sănze*), *åvzi* (< *audz*^{i}) [40].

La rîndul său, *dialectul dacoromîn* a inovat mult, datorită cărui fapt celelalte dialecte romînești, dar mai ales cel aromîn, au — în comparație cu cel dacoromîn — în multe privințe un aspect mai arhaic. Iată cîteva din aceste inovații :

a) *i*, *e*, ^{e}a > *î*, *ă*, *a* după labiale (în realitate avem de a face cu o depalatalizare a labialelor) : *vînt*, *bînd*, *păr*, *făt*, *masă*, *pag*, *sfat* < *vint*, *per*, *fet*, *m*^{e}*asă*, *p*^{e}*ag* < sl. *pěgŭ*, *sf*^{e}*at* < sl. *sŭvětŭ*) [41].

b) ^{e}a, urmat de o silabă conținînd un *e* sau un *i*, devine *e* (în realitate e vorba de un *a* între două elemente cu timbru palatal) (rom. com. *cl'aie* > dr. *k̑aie* > *cheie*, *f*^{e}*ate* > *fete*), dar regional și în limba literară *șapte*, deoarece în unele graiuri *ș*, care a avut un timbru palatal, și l-a pierdut de timpuriu, încă înaintea apariției ,,legii fonetice'' a trecerii lui *a* încadrat de sunete cu caracter palatalizat la *e* (cf. și sl. *obyčajĭ* > rom. *obicei*) [42] ;

c) *u*, *i* finali s-au păstrat ca vocale silabice numai după ,,muta cum liquida'' (în aromînă după orice grup de consoane),

d) *u* scurt final s-a păstrat numai regional (*pui* sg. și pl., regional *pui*^{u} sg. — *pui* pl.) [43] ;

---

[37] Id., *Meglenoromînii*, p. 103, 115.

[38] Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 110 urm.

[39] *Ibidem*, p. 86 urm., 91 urm., 95 urm.

[40] *Ibidem*, p. 78 urm., 99 urm., 117 urm., 123 urm.

[41] Privitor la ^{e}a > *a* după labiale vezi cele spuse de Iorgu Iordan în ,,Buletinul Institutului de filologie romînă «Alexandru Philippide» VII—VIII, 1940—1941, p. 348.

[42] Philippide, *Originea romînilor* II, p. 18.

[43] Philippide, *Originea romînilor* II, p. 87 ; E. Petrovici, *Esquisse du système phonologique du roumain*, în *For Roman Jakobson, Essays on the occasion of his sixtieth birthday*, Haga, 1956, p. 387.

e) *l'*, *ń* > *i̯* (*i̯i̯e* < *l'ińe* < lat. *linea*), cu excepția graiului bănățean, unde *ń* s-a păstrat;

f) *cl'*, *gl'* > *k'*, *g'* (*cheie*, *gheață* < *cl'aie*, *gl'ață*);

g) *n* intervocalic a dispărut în forme ca *o* < *ună*, *grîu* < *grîn"*, ca în istroromînă (*o*, *grăvu*), dar păstrat în aromînă și meglenoromînă (ar. mr. [*u*]*nă*, ar. *grăn*, mr. *gron*);

h) *dz* > *z* în majoritatea graiurilor și în limba literară;

i) *ǧ* + *o*, *u* > *j* în graiul muntean și în limba literară (*jos*, *juca* < *ǧos*, *ǧuca*) [44].

Îndeosebi graiurile regionale dacoromîne prezintă multe inovații fonetice, ca, de exemplu, în partea de răsărit a teritoriului dacoromîn palatalizarea labialelor, iar în partea de apus cea a dentalelor, în urma cărora labialele și dentalele au devenit oclusive dorso-palatale sau chiar africate prepalatale; prefacerea în fricative a africatelor *č*, *ǧ*; închiderea lui *e* neaccentuat pînă la *i* și a lui *ă* neaccentuat final pînă la *î*; depalatalizarea siflantelor și sibilantelor cu timbru palatal *ț*, *z* (*dz*), *s*, *ș*, *j*, care nu pot fi niciodată urmate de *i* scurt final, *i*, *e* și *ᵉa*; de ex. *fraț* (= *frați*), *țîn* (= *țin*), *mătasă* (= *mătase*), *sară* (= *seară*), *zamă* (= *zeamă*) [45]. Depalatalizarea lui *ț'* și a lui *d'z'* (*z'*) se regăsește, ca fenomen general, în aromînă și meglenoromînă [46].

Din exemplele înșirate rezultă că — așa cum se întîmplă întotdeauna în cazul unor idiomuri (graiuri, dialecte sau limbi) înrudite — diferitele isoglose nu grupează împreună totdeauna aceleași dialecte. Astfel, de exemplu, dacoromîna prezintă unele concordanțe cu istroromîna, altele cu meglenoromîna sau cu meglenoromîna și aromîna etc. Totuși se poate afirma că cele mai multe isoglose reunesc dacoromîna cu istroromîna, apoi cu meglenoromîna și mai puține cu aromîna. Aceasta indică ordinea cronologică a separării dialectelor sud-dunărene de dacoromînă. Primul s-a detașat dialectul aromîn, iar ultimul cel istroromîn.

★

Deosebirile numeroase și uneori destul de mari între fonetismele celor patru dialecte principale ale limbii romîne precum și cele — mai puține și de mai mică importanță — constatate în structura gramaticală a lor n-ar împiedica înțelegerea între vorbitorii celor patru varietăți ale romanicei dunărene, dacă lexicul n-ar fi suferit puternice influențe străine, exercitate — după separarea dialectelor — de limbile vecine sau vorbite pe același teritoriu. În felul acesta lexicul dacoromînei a primit multe elemente maghiare, turcești, bulgare, sîrbe și ucrainene, iar în ultimele două secole ruse, italiene și mai ales franceze; aromîna și-a îmbogățit vocabularul cu elemente grecești, albaneze, macedonene și turcești, meglenoromîna cu elemente macedonene, turcești și grecești, iar istroromîna cu elemente sîrbo-croate și italienești. Vocabularul istroromîn este atît de saturat de elemente străine încît istroromîna face impresia unei „limbi

[44] Densusianu, ILR II, p. 81; Philippide, *op. cit.*, p. 204; Rosetti, ILR IV, p. 45, 51.

[45] *Ibidem*, p. 44 urm., 48 urm., 66 urm.

[46] Capidan, *Aromînii*, p. 237 urm., 241, 259 urm., 263 urm.; id., *Meglenoromînii* I, p. 104, 106 urm., 112 urm.

mixte"[47], mai ales dacă se iau în considerare elementele străine în fonetică și în structura gramaticală.

E de presupus că și în viitor îmbogățirea vocabularului se va face pe căi deosebite în cele patru dialecte romînești, ceea ce le va îndepărta și mai mult unele de altele. Componența diferită a vocabularului — cu excepția fondului principal de cuvinte, care diferă puțin de la un dialect la altul — constituie oare un motiv suficient pentru a vorbi de patru limbi romanice, continuatoare ale romanicei daco-moesice, așa cum susțin în ultimul timp o seamă de lingviști romîni?

Privitor la discuția dacă cele patru varietăți ale romanicei orientale trebuie considerate limbi sau dialecte, aș face următoarele observații: noțiunile de grai, subdialect, dialect și limbă sînt relative. Lingviștii încă n-au la dispoziție un criteriu sigur care să le permită să stabilească cît de mult trebuie să se deosebească un grai de altul ca să poată fi numite dialecte sau limbi. Gradul de asemănare dintre idiomuri înrudite diferă de la o familie de limbi la alta. Astfel limbile slave sînt foarte asemănătoare între ele. Apropierea între unele este atît de mare încît vorbitorii lor se pot înțelege între ei fără nici o greutate, fiecare vorbindu-și idiomul natal. În schimb, pe teren germanic și romanic deosebirile dintre diferitele limbi sînt atît de mari, încît înțelegerea între cei care le vorbesc este imposibilă fără un studiu prealabil. Chiar și varietățile regionale ale acestor limbi, considerate de cercetători ca dialecte, sînt foarte diferite unele de altele, încît înțelegerea între vorbitorii acestora este imposibilă fără cunoașterea limbii comune. Așadar, la stabilirea dacă două idiomuri înrudite trebuie considerate limbi sau dialecte nu se va aplica aceeași măsură, indiferent de familia, de grupul de limbi din care fac parte.

În cursul discuției privind raporturile dintre cele patru dialecte principale ale limbii romîne, considerate de unii ca limbi diferite, s-a făcut încercarea de a stabili criteriile care să permită determinarea ca dialect sau limbă a unui idiom dat. După părerea mea, participanții la discuție n-au reușit să arate asemenea criterii universal valabile. În ceea ce privește idiomurile romanice, cercetătorii trebuie să țină seama de faptul că pe teritoriul Romaniei divergența între graiuri este relativ mare. Dacă socotim că deosebirile dintre cele patru dialecte romînești sînt atît de mari, încît ele trebuie considerate limbi deosebite, atunci, pentru a fi consecvenți, va trebui să admitem existența, de exemplu în Italia, a vreo zece limbi romanice. Unele dintre dialectele italiene posedă chiar o literatură destul de bogată, pe cînd dintre dialectele romînești sud-dunărene numai aromîna prezintă cîteva timide încercări literare.

Socot, prin urmare, că e de preferat să rămînem pe lîngă tradiționala împărțire a idiomurilor romanice și să nu adăugăm celor nouă limbi neolatine încă trei: aromîna, meglenoromîna și istroromîna[48].

Iunie 1964 *Institutul de lingvistică, Cluj, str. Em. Racoviță 21*

[47] Ion Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromîna)*, București, 1957, p. 37 urm.

[48] Privitor la discuția asupra problemei dacă aromîna, meglenoromîna și istroromîna sînt limbi deosebite sau numai dialecte ale limbii romîne, vezi B. Cazacu, *Autour d'une controverse linguistique : langue ou dialecte? (Le problème de la classification des idiomes romans parlés au Sud du Danube)*, în *Recueil d'études romanes...*, p. 13 urm.

SCHIȚĂ A DECLINĂRII NUMELUI ÎN ROMÎNA COMUNĂ *

— Declinarea articulată —

DE

I. COTEANU

Perioada în care dacoromîna, aromîna, meglenoromîna și istroromîna formau împreună un singur idiom o vom numi în discuția care urmează perioada romînei comune [1]. Prin „romînă comună" înțelegem în primul rînd totalitatea fenomenelor de structură internă, caracteristice idiomului amintit, și numai în al doilea rînd aspectul lor particular. Formele de limbă reconstruite în cursul discuției de față trebuie luate așadar ca invariante teoretice, a căror realizare concretă nu interesează decît într-o foarte mică măsură.

*

I. NUMĂRUL CAZURILOR ÎN ROMÎNA COMUNĂ

La începuturile ei, romîna comună a avut cinci cazuri, cum rezultă din flexiunea nominală comparată cu cea pronominală [2]. După toate probabilitățile, la nume au existat la un moment dat patru cazuri : nomi-

* Vezi versiunea în limba franceză în „Revue roumaine de linguistique" IX, 1964, 4.

[1] Conceptul de romînă comună și datele istorice între care s-a considerat că se poate vorbi despre ea au variat în mod sensibil la autorii care au atins această problemă. Vezi : G. Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909, col. 8—9 ; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Bucarest, 1929, p. 324 ; A. Philippide, *Originea romînilor* II, Iași, 1927, p. 404 ; I. Șiadbei, *Sur les plus anciennes sources de l'histoire des Roumains*, „Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientale" XX, Bruxelles, 1934, p. 863 și urm. ; S. Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine*, București, 1937, p. 116 și urm. ; Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne* IV, București, 1941, p. 18 ; I. Coteanu, *Epocile de evoluție a limbii romîne*, SCL, IX, 1958, p. 152.

[2] Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în *Studii de gramatică*, II, p. 11 ; Vladimir Hořejši, *Cazul direct și sintaxa lui în limba romînă*, SCL XI, 1960, p. 495 ; Paula Diaconescu, *Un mod de descriere a flexiunii nominale cu aplicație la limba romînă contemporană*, SCL XII, 1961, p. 173 și urm. și *Le système casuel du roumain*, „Cahiers de linguistique théorique et appliquée" I, 1962, p. 36—37.

nativul, acuzativul, vocativul și genitiv-dativul. Către această concluzie duce faptul că unele imparisilabice latinești de tipul lui *serpens* s-au păstrat în forma nominativului (*șarpe*), pe cînd altele ca *frontem* s-au păstrat în forma acuzativului (*frunte*), ceea ce dovedește că unificarea nominativului cu acuzativul nu s-a petrecut nici în mod spontan, nici într-o singură direcție.

Numele nu arată însă suficient de clar în ce măsură romîna comună avea nevoie să distingă acuzativul de nominativ. În schimb, această necesitate se vede ușor în flexiunea pronumelor personale de persoana a III-a, căci, în perioada de care ne ocupăm, s-au creat noi forme de acuzativ pronominal : *l* (masc. sing.), *o* (fem. sing.), *i* (masc. pl.), *le* (fem. pl.). Apariția lor merită să fie luată în considerație nu numai pentru motivul expus mai înainte, ci și pentru alt motiv, tot atît de important. Flexiunea pronominală se leagă strîns de flexiunea articolului, iar aceasta a servit, încă din romîna comună, la „refacerea" declinării numelui.

Cînd nu sînt articulate, substantivele masculine și neutre nu au decît două forme de declinare, una pentru singular și a doua pentru plural. Cînd sînt articulate, ele au însă două și chiar trei forme de singular (*omul*, *omului*, *omule*) și două de plural (*oamenii*, *oamenilor*), în total patru sau cinci, adică dublu față de declinarea nearticulată. Este deci evident că articolul a reconstituit o flexiune care avea tendințe incontestabile de simplificare. Faptul acesta reiese și mai lămurit cînd comparăm în schema de mai jos declinarea articulată cu cea nearticulată : (cifrele indică forme cazuale).

	Masculin				Feminin			
	fără articol		cu articol		fără articol		cu articol	
	sing.	pl.	sing.	pl.	sing.	pl.	sing.	pl.
N.A.	1	2	3	4	1	2	3	4
G.D.	1	2	5	6	2	2	5	6
V.	(3)	—	7	6	3	—	—	6

Existența cazurilor în latina tîrzie nu poate fi pusă la îndoială, pentru că opoziții formale între subiect și obiect, între obiectul direct și obiectul indirect, se găsesc constant în limbile romanice, pînă în secolele XIII—XIV. După W. Meyer-Lübke, într-o anumită perioadă a dezvoltării lingvistice latino-romanice, sistemul cazual luase următoarea înfățișare :

nominativ	(subjectivus) :	dominus
dativ acuzativ vocativ	(oblikus) :	domino dominum domine [3]

[3] W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, Academia Romînă, Memoriile secțiunii literare, seria III, tomul V, mem. 1, București, 1930, p. 6. Vezi pentru această dezvoltare *Grammaire des langues romanes*, III, Paris, 1900, § 35—46, unde problema înglobării genitivului în dativ este tratată pe larg. În discuția noastră nu am luat în considerație acuzativul cu *pre*, fiind o creație ulterioară romînei comune.

Potrivit cu acest sistem, genitivul fusese foarte devreme înglobat de dativ. Faptele din romînă nu se încadrează perfect în această schemă, în sensul că genitivul, redat cum vom vedea prin dativ, forma cu acesta din urmă o unitate căreia am preferat să-i spunem genitiv-dativ, pentru a sublinia sincretismul acestor două cazuri. Vocativul din romîna comună se află, la rîndul lui, într-o poziţie aparte, ceea ce ne determină să nu-l plasăm în categoria generală a cazului oblic.

Confuziile dintre cazuri nu reprezintă un argument pentru a admite existenţa în latina tîrzie sau în perioada latino-romanică a unui caz gramatical general sau unic, „mascat" în permanenţă de variate fluctuaţii grafice şi fonetice [4]. Această ipoteză nu poate explica păstrarea opoziţiei din Romania occidentală între cazul subiect şi cazul regim, iar o reconstruire romanică a flexiunii după pierderea totală a cazurilor din latină se exclude de la sine pe baza principiului că evoluţia lingvistică nu este niciodată o revenire la o fază anterioară.

Acestea sînt motivele generale care ne-au determinat să susţinem că romîna comună a avut la început un număr relativ mare de forme cazuale, deşi flexiunea ei nominală tindea să se simplifice, ceea ce a produs numeroase şi variate contradicţii între expresia prin care se redau cazurile gramaticale şi conţinutul lor. Dacă sincretismul ar fi continuat să se dezvolte, expresia lui ar fi fost în cele din urmă o formă unică a numelui. O asemenea evoluţie a flexiunii ar fi avut consecinţe importante pentru ordinea cuvintelor în frază, care ar fi devenit fixă, spre a se putea distinge mai uşor subiectele de obiectele gramaticale neintroduse prin propoziţii.

II. CONSTITUIREA ÎN ROMÎNA COMUNĂ A CAZULUI UNIC GENITIV-DATIV

Între genitiv şi dativ, romîna nu prezintă nici o deosebire formală de la data de la care putem controla pe teren romînesc evoluţia celor două cazuri. Dativului pronumelor personale de persoana I şi a II-a, nu i-a corespuns nici în latineşte un genitiv, aşa încît pronumele amintit nu aduce nimic nou în discuţie. În schimb, persoana a III-a, al cărei genitiv se confundă cu dativul (*al... lui*, *al... ei*) arată tocmai contopirea despre care vorbeam. Pe de altă parte, faptul că un fost genitiv plural *illorum* > *lor* funcţionează şi ca dativ este un motiv în plus în favoarea unificării timpurii a celor două cazuri. Dacă *illorum*, despre care E. Bourciez spune că apare în funcţie de dativ în secolul al VII-lea [5], se va fi utilizat în acest fel şi înainte, nu putem şti. Rămăşiţele de genitiv din numele zilelor săptămînii : *marţi*, *miercuri*, *joi* şi *vineri* nu ne spun nimic în privinţa

[4] Sorin Stati, *Limba latină în inscripţiile din Dacia şi Scythia minor* [Bucureşti] 1961, p. 95, 105, 109, consideră că latina tîrzie ajunsese la un singur caz gramatical, dar cu formele vechilor cazuri, confundate permanent.

[5] E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, ed. IV, Paris, 1947, p. 93.

genitivului, după cum nu ne spune nimic nici păstrarea flexiunii unor imparisilabice ca *surorii*, *tătîni* și *mămîni*, pentru că toate substantivele amintite nu mai au de mult forme de dativ care să se opună genitivului [6].

Situația aceasta justifică rezerva lui Kr. Sandfeld în legătură cu originea balcanică a contopirii genitivului și dativului în romană, căci, deși fenomenul se întîlnește în greacă, albaneză și bulgară, ,,se poate să avem a face cu două curente omogene [unul fiind cel latinesc, n.n.], care au contribuit, și unul și celălalt, la uniformizarea pe care o prezintă în acest punct și celelalte limbi balcanice" [7]. Greaca nu intră însă în discuție, pentru că în această limbă genitivul a înglobat dativul, pe cînd în romînă, albaneză și vechea bulgară, dativul a devenit și genitiv. Dar și în Romania occidentală, dativul a devenit genitiv. W. Meyer-Lübke atrage atenția asupra valorii de genitiv a lui *deo* (*pro deo amur*) din jurămîntul de la Strasburg [8], iar în inscripțiile din regiunea Dunării ,,o apariție populară răspîndită este construcția așa-zisă *dativus adnominalis*, care face concurență genitivului, atît în inscripții cît și în operele scriitorilor tehnici" [9].

*

Rolul decisiv în procesul de formare a genitiv-dativului unic, l-a avut în limba romînă prepoziția *ad*, după cum rezultă din următoarele date ale problemei :

a) prezența în dacoromînă, din cele mai vechi scrieri pînă astăzi a genitivului cu *a*, frecvent înaintea grupurilor nominale constituite din adjectivul indeclinabil urmat de substantiv, ca : (*adunare*) *a tot satul*, (*mamă*) *a cinci copii* etc. Genitive cu *a* apar în secolul al XVI-lea și în grupuri nominale curente ca (*trestie*) *a cărtulariu* [10], dar atestările sînt rare ;

b) prezența în aromînă a unui *a* specializat în indicarea genitiv-dativului ;

c) prezența în aromînă și dacoromînă a articolelor *al*, *ali* (*ale*) specializate pentru genitiv-dativul numelor proprii ;

d) structura generală a cazului genitiv-dativ în aromînă, dacoromînă, istroromînă și meglenoromînă.

În evoluția pe teren romanic a prepoziției *ad* se pot deosebi trei faze : între secolele IV—VI, între secolele VI—XIII și după secolul al

---

[6] Cu excepția unor genitive de nume proprii ca *Batonis*, *Geldonis*, *Versonis*, atestate în Dacia între anii 139—167, v. CIL III, table cerate : I, II, V, VIII, XVII, XX, despre care H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, p. 183, spune că apar în inscripții din restul Romaniei pînă în secolul al VII-lea.

[7] Kr. Sandfeld, *Linguistique balcanique, Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 187.

[8] W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, III, § 35.

[9] H. Mihăescu, *ib.*, p. 157 ; W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, p. 5.

[10] *Psaltirea scheiană*, p. 42, 2 ap. Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele XIII—XVI*, București, 1956, p. 129. Pentru alte exemple, vezi Paula Diaconescu, LR XV, 1964, 3, p. 224.

XIII-lea. În prima fază, *ad* trece de la exprimarea ideii de dativ și la exprimarea ideii de genitiv. Caracteristica acestui moment constă în faptul că *ad* are încă regimul sintactic vechi, construindu-se în mod curent cu acuzativul numelui, fie cu forma tradițională a acestui caz, fie cu forme noi fără desinențe caracteristice.

Avem astfel : *legem ad filios Ishrael* [11], *hic requiiscunt membra ad duus fratres Gallo et Fidencio, qui fuerint fili Magno* [12].

Pînă în secolul al IV-lea, *ad* fusese numai indicator al dativului. În inscripțiile din Dalmația, Moesia, Panonia și Dacia, el apare curent în această situație, cf. : *ad extructionem aetomae dedit* [13], *ad fumus et titluo contulerunt colleg(ia) fabrum* [14], *ad impetum lippitudinis, ad veteros cicatrices* [15].

Primele semne sigure de utilizare a lui *ad* în construcții cu valoare de genitiv fiind din secolul al IV-lea, rezultă că dativul s-a confundat cu genitivul după secolul al IV-lea și înainte de secolul al VI—VII-lea, printr-un proces intern al limbii latine.

După secolul al VII-lea, prepoziția *ad* începe să preceadă din ce în ce mai des o fo mă cazuală oblică oarecare, cu excepția genitivului, de exemplu *terra ad illo homine* [16], *ancilla ad illo homine* [17], *dixit pater puelle ad abati* [18] etc. În această situație, numele precedat de *ad* poate fi în opoziție cu un dativ marcat : *dixitque abas ad monachum sapientissimo servo Dei* [19]. Numai forma de dativ *illui* și pronumele personale fac excepție. După E. Bourciez, în italiană, ,,vechiul dativ al pronumelor personale se putea întrebuința pînă în secolele XIII—XIV fără prepoziție, cf. *Merzede rendano voi* (Guittone d'Arezzo) ; *risposi lui* (Dante, *Inf.* I,81). Începînd din secolul al XIV-lea, găsim de obicei : *a lui*, *a noi* etc.'' [20].

La o constatare similară ajungem și analizînd prepoziția *ad* în vechea franceză. În secolele XII-XIII, cel puțin în franceza literară scrisă, cazul regim cu prepoziție nu era curent. El se întrebuința numai cînd substantivul denumea ființe de rînd. Altminteri, se recurgea la cazul regim absolut, ceea ce a făcut pe L. Foulet să spună că în utilizarea cazului regim absolut era ceva ,,sentimental și totodată artistocratic''. De obicei — notează el — cazul regim absolut e rezervat pentru substantivele care exprimă ideea de ,,tată, mamă, fiu, soție, iubită, Dumnezeu, rege, conte. În general, mai jos nu se merge'', de exemplu : *le pavellon le roi*, *en la*

[11] *Peregrinatio Aegeriae*, p. 4, ap. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Bucarest, 1929, p. 174.

[12] CIL III 2483, ap. O. Densusianu, *ib.*, H. Mihăescu, *ib.*, p. 157. Inscripția aceasta, adusă adesea ca probă pentru valoarea de genitiv a construcției *ad duus fratres*, conține în partea ei finală un dativ adnominal *fili Magno*, care merită tot atîta atenție ca și construcția genitivală pentru că arată coexistența celor două posibilități de redare a ideii de posesiune.

[13], [14], [15] H. Mihăescu, *ib.*

[16], [17] E. Bourciez, *ib.*, 101.

[18] *Viața Sfintei Eufrosina*, IV, ap. *Crestomația romanică*, I, București, 1962, p. 118. În același text, peste cîteva cuvinte, apare și *dixit pater puelle ad abatem*, încă o probă a alternanței tîrzii dintre *ad* urmat de acuzativ și *ad* urmat de forma marcată a dativului. Pentru exemple similare, vezi F. Brunot, *Histoire de la langue française*, I, ed. III, Paris, 1924, p. 90.

[19] *Viața sfintei Eufrosina*, IV, *id.ib.*

[20] E. Bourciez, *ib.*, § 443 a, 553.

prison le roi Artur, dar *an la prison au notonier*, *le roncin a cel escuier; au los e au consoil lor pere*, dar *la chanbre a la pucelle*, *les aventures aus chevaliers de laienz*, *par la volenté au vaslet*; *Se vos voient elles molt bien... ... les dameiseles les reïnes et les dames*, dar *par dessus la croupe au destrier* [21] etc. Exemple similare dă și W. Meyer-Lübke: *la maisnée Pilat*, *el ventre la baleine* [22] etc.

În contexte ca cele citate, cazul regim cu prepoziție reproduce, eventual în scopuri expresive, o deprindere populară; deosebirea dintre cele două modalități de exprimare fiind cam de aceeași natură ca deosebirea dintre genitivul literar actual construit cu *de* și genitivul popular construit cu *a*, cf. *la femme à Ugène*, *la mère à Jules* [23] sau *la fille au père Mathurin*, *la voiture au notaire* etc [24]. A. Haase citează din franceza secolului al XVII-lea o serie de forme, arhaice la această dată, care amintesc vechea construcție *la fille au roi*, ieșită de mult din uz, de ex.: *C'étoit l'île à dame Circé* (Scarron, Virg. VII), la *fille au noble roi Latin* (id. ib), *Je suis très humble servante au seigneur Anselme* (Molière, Av. I, 4) etc. [25].

Situația lui *ad* în vechea franceză, unde cazul regim cu prepoziție redă și valorile genitivului, cf. *la fille au roi*, a făcut pe W. Meyer-Lübke să afirme că franceza și romîna au avut pînă la o anumită dată (evident anterioară mult secolului al XVII-lea) aceeași evoluție a dativului și genitivului, spre deosebire de celelalte limbi romanice [26]. Într-adevăr, romîna și franceza nu au folosit pe *ad* spre a reda cu ajutorul lui obiectul direct al persoanei, cum s-a întîmplat în spaniolă, portugheză și, dialectal, în italiană și retoromană. Dar chiar în spaniolă, portugheză, italiană și retoromană, întrebuințarea lui *ad* cu numele de persoană se explică tot după W. Meyer-Lübke, prin faptul că dativul, în calitate de caz al obiectului indirect, exprimînd adesea interesul sau posesiunea, poate fi înlocuit printr-un obiect direct în acuzativ dacă este precedat de verbe care înseamnă „a observa, a îndemna" [27].

Prin urmare, atît în romînă cît și în franceza veche, *ad* a servit la menținerea funcțiilor genitivului și dativului, specializîndu-se în franceza modernă pentru dativ, iar în dacoromîna modernă rămînînd numai un mijloc secundar de exprimare a genitivului unor construcții greu declinabile.

---

[21] Lucien Foulet, *Petite syntaxe de l'ancien français*, 3e éd., Paris, 1930, p. 21–22.

[22] W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, III, § 42. Exemplul *el ventre la baleine* pare a contrazice ideea lui L. Foulet în legătură cu valoarea stilistică a regimului absolut.

[23] H. Bauche, *Le langage populaire*, Paris, 1928, p. 88.

[24] Lucien Foulet, *ib.*, p. 23.

[25] A. Haase, *Syntaxe française du XVIIe siècle*, Paris, 1898, p. 338.

[26] W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, p. 10.

[27] W. Meyer(-Lübke), *Die lateinische Sprache in den romanischen Ländern*, *Gröbers Grundriss* I, p. 375. Heinrich Schmidt, *Zur Geschichte des rätoromanischen Deklination*, „Vox Romanica", XII, 1951, p. 76–78, constată nu numai existența în acest idiom a opoziției nominativ-acuzativ/dativ, ci și forme articulate de tipul *li, a li pūr*; *li, a li pura*. Vezi și G. de Poerck, L. Mourin, *Introduction à la morphologie comparée des langues romanes*; L. Mourin, *Sursilvain et engadinois anciens et ladin dolomitique*, Bruges (Belgique), 1964, p. 198.

Aromîna nu face nici ea distincţie formală între genitiv şi dativ. Funcţiile celor două cazuri se redau în regulă generală cu ajutorul prepoziţiei *a*, adică :

1. **a** CONSTRUIT CU SUBSTANTIVE ÎN FUNCŢIE DE GENITIV

şarpile a fičorului, Pericle Papahagi, *Basme aromîne*, 12/8.
perlu a luplui, Tache Papahagi, *Dicţionar Aromîn*, 49.
stealile a nopţîlor, id. ib.
frundzîle a leamnilor, id. ib.

2. **a** CONSTRUIT CU SUBSTANTIVE ÎN FUNCŢIE DE DATIV

l'i si avea îndulţită a picurarlui, Pericle Papahagi, ib., 16/27.
l'i spuse a čelnicului, id. ib., 17/14.
cruşt-cruşt a sk'imilor cu gura, id. ib., 4/23.
şi-l' cădzu a h'il'lui de amiră, id. ib., 8/14.

3. **a** CONSTRUIT CU PRONUME ACCENTUATE ÎN FUNCŢIE DE GENITIV

fičorlu a lui, id. ib., 9/9.
dit gurile a lor, id. ib., 12/17.
fičorlu a iştui avut, id. ib., 18/32.
muntile a l'ei, id. ib., 14/18.
a cui cîntic lo-avdzîm, id. ib., 21/23.

4. **a** CONSTRUIT CU PRONUME ACCENTUATE ÎN FUNCŢIE DE DATIV

îl' vini multu greu a lui, id. ib., 7/19.
nu l'era a lui tră-nsurare, id. ib., 10/16.
nă scot suflitu a nao, id, ib., 22/15.
oile armasiră a noauă, Tache Papahagi, ib., 49.

Pe lîngă aceste patru tipuri care pot fi reduse de fapt la două, căci 1 cu 3 şi 2 cu 4 sînt din punct de vedere funcţional unul şi acelaşi lucru, *a* apare şi înaintea articolului formînd corp comun cu acesta ca *al* şi *ali* :

5. **a** ÎNAINTEA GENITIVULUI NUMELOR MASCULINE ŞI FEMININE

mîńle al Arap, Pericle Papahagi, ib. 6/9.
lucurlu al Dumnidză, id. ib., 7/28.
h'il'a al amiră — Gone, id. ib., 10/12.
feata al Ǧone, id. ib., 10/13.
moaşa al darac, id. ib., 26/28.

nă palate... ma mare c-al Arap, id. ib., 3/35.
fičorlu al pap, id. ib., 5/1.
caplu al gambró, id. ib., 5/6.
ocl'iul al cal, Tache Papahagi, ib., 49.
un oarfăn ficor... ali mastorse, Pericle Papahagi, ib., 13/32.
caplu ali nveaste, id. ib., 6/7.
narea a li iapă, Tache Papahagi, ib., 49.
blăsteamile a li mume, id. ib., 49.
oara a li ncrunare, id. ib., 49.

6. **a** ÎNAINTEA DATIVULUI NUMELOR MASCULINE ŞI FEMININE

îşi al Andreiu în cale, Pericle Papahagi, ib., 2/33.
al amiră... l' vi'ie greu, id. ib., 12/29.
îl' lu toarnă al Cola, id. ib., 25/25.

Se observă că *al*, *ali* (mai vechi *ale* [28]) se întrebuinţează numai cu substantive fără articol enclitic. Formulele *al amiră*, *ali feate* exclud deci în mod automat formulele *a amirălui* şi a *featil'ei* şi invers, *al* şi *ali* sînt în aceeaşi relaţie cu pronumele accentuate în funcţie de genitiv-dativ, înaintea cărora nu pot apărea niciodată. În sfîrşit, *ali* precede femininele, indiferent dacă ele au forma cazului oblic, cf. *ali mumă*, dar *ali mume*.

Simplificînd lucrurile, putem spune deci că *a* este indicele genitiv-dativului marcat la toate genurile, *al* este indicele cazului nemarcat la genul masculin, iar *ali* este indicele genitiv-dativului, marcat sau nemarcat, la genul feminin ; *al* este şi semnul genitiv-dativului pentru substantivele în curs de adaptare la sistemul limbii, care, din diferite motive au fost un timp şi, eventual, au rămas indeclinabile. În aceste condiţii, *al* şi *ali* nu pot fi interpretate decît ca *a* + *l* şi *a* + *li*, deosebirea dintre *a amirălui* şi *al amiră*, de exemplu, fiind numai de poziţie a articolului. Explicarea lui *al* şi *ali* ca rezultat al unirii prepoziţiei *a* (< *ad*) cu *l* şi *li* urmaşii lui *ille* se întemeiază, după cum se vede, pe funcţia lor şi pe faptul că ambele corespund cu articolele enclitice de acelaşi gen, număr şi caz. Dacă *a* nu ar fi obligatoriu la formele marcate, nu am avea certitudinea că el este inclus în *al* şi *ali*, care ar putea fi şi forme ale lui *ille* cu *a* protetic. Sistemul aromînesc de declinare a numelui este însă caracterizat prin sinonimia dintre *al* proclitic şi *a*(+ *nume*+)*lui*, dintre *ali* proclitic şi *a*(+ *nume*+)*l'ei*. De aceea *a* nu poate fi decît prepoziţia *ad*, aşa încît relaţia generală a declinării numelui aromînesc se prezintă mai analitic în formulele următoare :

1. prepoziţia *a* + art. *l* + nume neart. = prepoziţia *a* + nume + articolul *lui*.

2. prepoziţia *a* + art. *li* + nume neart. = prepoziţia *a* + nume + articolul *l'ei*.

[28] Pentru situaţia lui *ale* în aromînă, vezi Th. Capidan, *Arominii*, Bucureşti, 1952, p. 393.

Simetria din cadrul fiecărei formule ar fi perfectă dacă encliticile *lui* și *l'ei* ar avea forme identice cu procliticile corespunzătoare. După toate probabilitățile, la masculine, ea a și fost perfectă în aromîna veche. În acest sens, sînt deosebit de semnificative formele de genitiv-dativ descoperite de Matilda Caragiu-Marioțeanu [29] într-un liturghier aromînesc din secolul al XVIII-lea : *a dărutlu*, *a domnulu*, *a dorrulu*, *a dascalu*, *a ğudeslu*, *a hristolu*, *a lucuru*, *a tatălu*, *a hiilu*, *a ayiusitlu-sufitlu*. Dacă, după cum spune autoarea, explicația absenței lui *-i* din exemplele de mai sus trebuie căutată și în morfologie, atunci ni se pare că, dat fiind sistemul flexiunii aromînești, neapariția lui *-i*, nu este o inovație, destinată să reducă distincția dintre nominativ-acuzativ și genitiv-dativ numai la prepoziția *a*. Absența lui *-i* ar putea fi, dimpotrivă, reflexul unei stări arhaice a sistemului cazual aromînesc, în care prepoziția *a* se construia nu numai după formula *a* + *nume* + *articolul lui* sau *l'ei*, ci și după formula *a* + *nume* + *articolul lu* sau *l'ei*, căci *al* proclitic, la rîndul lui, nu este altceva, din punct de vedere etimologic, decît *ad* + *illo* și nu *ad* + *illui* sau *illuius*, din care nu ar fi putut rezulta prin nici o regulă de fonetică istorică. Includerea dativului *illo* în *al*, și nu a unui *acuzativ illum*, este evidentă și prin referirea la femininul *ali* (*ale*), reprezentînd pe *ad* + dativele feminine *illi* și *illae*, ca forme neaccentuate sau semiaccentuate ale lui *ille* [30]. Avînd în vedere și celelalte argumente care arată că dativul a fost dominant în constituirea cazului genitiv-dativ unic în romîna comună, precum și faptul că *ad* începuse devreme să admită după el forma de dativ a lui *ille*, e logic să deducem pe *al* aromînesc din *ad* + *illo*, și nu din formula *ad* + *illum*, pe care femininele *ali* (*ale*) ne obligă, după cum am văzut, s-o eliminăm din discuție.

Încă un argument în favoarea tezei că *illo* a fost din cele mai vechi timpuri indice al cazului oblic, alături de *illui*, este frecvența foarte mare a articolului proclitic *lu* (< *illo*) în dacoromîna populară și caracterul general al aceluiași *lu* în istroromînă.

În sfîrșit, în dacoromîna scrisă din secolul al XVI-lea, *lu* apare des alături de *lui*, în unele texte numai *lu*, în altele *lu* și *lui*, fără vreo regulă clară [31], căci, la această dată, *lu* și *lui* nu se specializaseră din punct de vedere stilistic și limba scrisă le putea folosi în egală măsură pe amîndouă. O diferențiere geografică de asemenea nu există.

În unele documente slave, din secolul al XV-lea, sînt atestate nume proprii dacoromînești cu genitiv-dativul în *-lu* : [la obîrșia] *Frumosulu* [32], [am dăruit] *Tatulu* [33], *Stanciulu* [34], [lui] *Radulu*, *Miculu* [35], [lui] *Bratulu* [36] ; Al. Rosetti [37] le consideră genitive adaptate la sistemul declinării

[29] Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Liturghier aromînesc*, București, 1962, p. 102.
[30] W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, p. 8.
[31] Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele XIII—XVI*, p. 138,
[32] Suceava, 1411, Costăchel, DM în St. I, p. 81, 12, ap. Al. Rosetti, *ib.*, p. 133.
[33] Tîrgoviște, 1437, Panaitescu, *Doc. Ț. Rom.*, I, 179, 6, 7, *id. ib.*
[34] *Ibidem.*
[35] București, 1475, Panaitescu, *ib.* I. 288, p. 32 ; Tîrgoviște, 1482, *id. ib.*, 328, p. 22 ; ap. Al. Rosetti, *ib.*
[36] Tîrgoviște, 1481, Panaitescu, *ib.*, 300, p. 15 ; ap. Al. Rosetti, *ib.*
[37] *Limba romînă în secolele XIII—XVI*, p. 133.

numelor slave în *-ŭ (synŭ — gen. synu). Tatulu* și *Stanciulu* sînt însă dative, deci cel puțin pentru ele se poate admite articolul de genitiv-dativ *-lu*, pe care l-am întîlnit și în aromîna veche. Aici trebuie menționat și *Sztanciul egumenulu* („Stanciul egumenului") găsit de R. G. Piotrovski [38] într-un document ardelenesc de la 1932. Explicarea formelor de genitiv-dativ ale numelor proprii citate prin asurzirea accidentală a lui *-i* ni se pare mai greu de admis, dată fiind seria de fapte constatate pînă aici, precum și observația că, la feminine, *-i* din articol nu cade niciodată.

Se impune, credem, concluzia care concordă cu întregul sistem de declinare a numelui în romîna comună, că aromîna și dacoromîna au avut în perioada comunității lor lingvistice masculine cu articolul enclitic *-lu*, alături de masculine cu articolul enclitic *-lui*. În aromînă era exclusă posibilitatea confundării formelor de genitiv-dativ terminate în articolul *-lu* cu nominativ-acuzativul pentru că genitiv-dativul era totdeauna precedat de prepoziția *a* și prin urmare *a barbat(u)lu* se opunea clar lui *barbat(u)lu*.

Funcția și locul celor două articole aromînești *al* și *ali* în sistemul flexiunii nominale arată că ele au fost create în vederea redării genitiv-dativului acelor nume care nu se puteau ușor declina ca, de exemplu, numele proprii : *Bacola*, *Barac*, *Bușa*, *Manachea*, *Mitre*, *Nicola*, *Nișca*, *Teja*, *Toja*, toate masculine, și *Ghena*, *Lenca*, *Minca* etc., feminine. Aceasta înseamnă că, la un moment dat, aromîna și-a stabilit două flexiuni nominale, una caracterizată prin relația *a — encliză*, a doua, prin relația *al*, *ali — nume propriu* sau *nume indeclinabil*. După aceea, prin analogii obișnuite, numele comune considerate ca nume proprii, de exemplu : *amiră*, *darac*, *dumnidză*, *mumă* etc. au primit și ele pe *al*, *ali*, care s-au putut extinde rareori și la substantive comune, cf. *al cal*, citat anterior.

În acest moment, în aromînă, formele flexiunii numelui articulat erau :

MASCULINE

	a) comune	b) proprii (nume de persoană)
N.A.	*bărbat(u)lu*	*Barac*
G.D.	*a bărbat(u)lui*	*al Barac*
	a bărbat(u)lu	

FEMININE

	a) comune	b) proprii (nume de persoană)
N.A.	*feata*	*Ghena*
G.D.	*a featil'ei*	*ali Ghena*
		ale Ghena

[38] R. G. Piotrovski, *Вопросы славянского языкознания*, 4, Akademiia Nauk, SSSR, p. 8–20.

Procliticul *ali*, neputînd fi decît urmașul lui *ad* + un dativ al lui *ille* (spre care ne îndreaptă și mai vechiul *ale*), nu s-a constituit decît atunci cînd *ad* permitea să fie urmat de dativ. Data aceasta este în strînsă legătură cu apariția articolului. Dacă admitem împreună cu W. v. Wartburg că, într-un anumit sens, de articol se poate vorbi încă din latina vulgară, în care articolul reprezenta un element cu valoare semantică slăbită, avînd rolul de a prezenta numele, atunci, în secolul al VI-lea sau, eventual, în al VII-lea, și numai cu valoarea amintită, există articol. W. v. Wartburg își exemplifică ideea prin următorul fragment din *Peregrinatio Aegeriae*: *Ananias cursor per* *i p s a m* *portam ingressus est... Tunc ait* *i l l e* *sanctus presbyter*, observînd că „este vorba despre pasaje în care contextul nu permite să dăm lui *ipsam* și *ille* deplina valoare pronominală" [39]. Exemple similare dă și H. Mihăescu: *optimum est non movere* *i l l u m* *iumentum de loco* [40], *fava vero integra cocta... melius congrua est quam* *i l l a* *fava fresca* [41], *mela bene matura... bona sunt, nam* *i l l a* *acida non sunt congrua* [42], *introibant carnifices* *i l l i* [43], *magnumque* *i l l u* *Danuprum* [44].

„Pronumele *ille* — spune autorul — este foarte răspîndit în limba vorbită și se substituie de multe ori lui *hic*, *is* și *idem*. Cu începere din secolul al IV-lea, în provinciile dunărene, *illa*, *ille* înseamnă „el", „ea" sau are funcția asemănătoare articolului, dar atestările sînt prea puține pentru a conchide cu certitudine asupra existenței articolului înainte de anul 600 al erei noastre" [45].

Putem totuși presupune că, datorită slăbirii sale semantice, *ille*, chiar dacă nu devenise articol în toată accepțiunea cuvîntului, se utiliza în jurul secolului al VII-lea într-un mod foarte asemănător cu articolul. Data aceasta apare ca deosebit de semnificativă dacă o punem în legătură cu faptul că, în aceeași vreme se remarcă și utilizarea lui *illorum* pentru dativul plural, semn că sistemul lui *ille* se adapta noilor necesități ale limbii. Procesul de precizare a valorii de articol al lui *ille* a durat însă cîteva secole, căci în textele franceze din secolul al IX-lea articolul este rar, dar este frecvent peste un secol [46]. În textele italiene din secolele VIII—IX, de exemplu în ghicitoarea de la Veneția, articolul nu apare; el nu apare nici în formulele de mărturie din Campania (sec. X), pline de

[39] W. v. Wartburg, *Evolution et structure de la langue française*, ed. III, Berna, 1946, p. 34—35. Vezi și: W. Meyer-Lübke, ZRPh, XIX, 308; G. L. Trager, *The use of the latin demonstratives (especially* *i l l e* *and* *i p s e* *) up to 600 a.d. as the source of the Romance article*, New-York, 1932, p. 186; G. Welterstoff, „Glotta", VIII, p. 197, X, p. 90; E. Gamillscheg, *Zum romanischen Artikel und Possesivpronomen*: „Sitzungsberichten der preuss. Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse", XXVII, 1936, p. 327; E. Lerch, ZRPh, LX, 1940, 113; Einar Löfstedt, *Syntactica* I, ed. II, Lund, 1942, p. 375; E. Seidel, „Bulletin linguistique", VIII_1, p. 170.

[40] *Mulomedicina Chironis*, 470, ap. H. Mihăescu, *ib.*, p. 163.

[41] Anthim, 65, *id. ib.*

[42] Anthim, 84, *id. ib.*

[43] Blatt., 37, 13, *id. ib.*

[44] Iordanis, 5, 30, *id. ib.*

[45] H. Mihăescu, *ib.*

[46] A. Monteverdi, *Introduzione allo studio della filologia romanza*, Roma, 1942—43, p. 159.

demonstrative, dar în secolul următor e curent, de exemplu în formula de spovedanie din Umbria [47].

Limba latină a avut după secolul al IV-lea şase forme de dativ singular pentru *ille*, trei pentru masculin şi trei pentru feminin. Cîte una de la fiecare gen era accentuată, celelalte, semiaccentuate sau neaccentuate [48], adică :

	MASCULIN	FEMININ
accentuat :	*illui*	*illaei*
semiaccentuat sau neaccentuat :	*illo*	*illae*
	illi	*illi*

Forma *illeius*, atestată cu inscripţii [49], nu a lăsat probabil nici o urmă în romîneşte.

W. Meyer-Lübke susţine că, la început, limba romînă a întrebuinţat pe *ille* în acelaşi fel ca gallo-romana. ,,*Lui* — spune el — este o formă accentuată, *lu* o formă semiaccentuată sau chiar mai puţin decît semiaccentuată. Prima era posibilă numai la encliză pentru că forma semiaccentuată se potrivea numai cu nominativ-acuzativul, dar legăturile formale în care apare procliza exclud confuzia, şi aşa exclusă prin locul lui *a*'' [50]. Cînd însă, ,,spre deosebire de galoromînă, genitivul şi dativul s-au contopit, *illui* a devenit exponentul prin excelenţă al dativului romînesc'' [51].

Ipoteza lui W. Meyer-Lübke nu explică însă nici menţinerea lui *al* în aromînă, nici prezenţa exclusivă a procliticului *lu* în istroromînă, nici formele cu *-lu* în encliză. Părerea lui O. Densusianu [52] că *lu* a rezultat prin fonetică sintactică din construcţii ca *lui Ion* nu se susţine, după cum nici propunerea lui S. Puşcariu de a explica pe *lu* proclitic prin *illum* nu mai poate fi luată în consideraţie, mai ales după ce însuşi autorul ei a părăsit-o [53].

După părerea noastră, formele de genitiv-dativ masculin, articulate cu *-lu* enclitic, au avut în romîna comună o realitate la fel de indiscutabilă ca şi aceea a formelor cu *lu* sau *al* proclitic, pentru că a existat o perioadă în care toate cele trei forme de dativ ale lui *ille* s-au întrebuinţat simultan, iar articolul era autonom. Formele de masculin cu articolul enclitic *-lu* (< *illo*) au coexistat alături de cele cu articolul enclitic *-lui* (< *illui*) şi de cele cu articolul proclitic *al*. Formele în *-lu* nu au putut rezista însă presiunii pe care atît flexiunea pronominală cît şi celelalte forme din interiorul declinării numelui au exercitat-o asupra lor. Într-adevăr, asupra encliticului *-lu* presau pronumele demonstrative, pronumele interogative, cele nehotărîte, plus numele cu articolul enclitic *-lui*. Forţa acestei pre-

---

[47] A. Monteverdi, *ib.*, p. 136.
[48] W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, p. 7.
[49] Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, I, ed. II, p. 108.
[50] W. Meyer-Lübke, *ib.*, p. 10.
[51] *Id. ib.*
[52] *Histoire de la langue roumaine* I, p. 144.
[53] Vezi *Zur Nachstellung des rumänischen Artikels*, ZRPh, LVII, 1937, p. 240 şi urm.

siuni se înțelege mai ușor dacă luăm în considerație faptul că, în perioada romînei comune, prin analogie cu interogativul *cui* [54], demonstrativele și-au construit un genitiv-dativ nou : *acestui*, *acelui*, *acestuia*, *aceluia*, *ăstuia*, *ăstui*, *ălui*, *ăluia* etc., nehotărîtele, de asemenea, cf. *unui*, *unuia*, *altui*, *altuia*, *nimănui(a)* etc. Aromîna a extins sistemul și asupra posesivelor, cf. *(a)'ui*, *amilui*, „meu", *tui*, *atăui*, *atălui* „tău", *anostrui* „nostru" etc. [55]. Dacă la seria de fapte expuse mai sus adăugăm și encliticul feminin *-l'ei*, totdeauna cu *-i*, avem imaginea cauzelor care au colaborat la întărirea formelor masculine articulate cu encliticul *-lui*, în dauna celor cu encliticul *-lu* care au fost împinse în marginea sistemului flexionar.

Accentuarea nu ni se pare că a jucat rolul atît de important pe care i-l dă W. Meyer-Lübke pentru simplul motiv că *lui* nu este niciodată accentuat ca articol enclitic, cf. : *ácului*, *cálului*, *ómului*, *pómului*, *bărbátului*, *dómnului* etc.

Procliticele al *și* ali *din dacoromînă*

În poziția de proclitice la nume proprii, *al* și *ali* apar sporadic și dialectal și în dacoromînă. Astfel : *Dumitru al Iancu*, *Vîrvu al Geli*, *Măria al Iuon*, *Paraschiva al Petri*, *Ioan ali Pătru*, *Gheorghe ali Lip*, *Dumitru ali Ana*, *Stefan ali Ion*, *Savina ali Bodă* [56].

Prima observație în legătură cu regimul lui *al* și *ali* în dacoromînă privește faptul că aceste două proclitice preced numai genitivul numelor proprii ; a doua observație, că, spre deosebire de aromînă, *ali* apare și înaintea masculinelor, cf. *Ioan ali Pătru*, *Stefan ali Ion*, *Savină ali Bodă*, alături de *Dumitru ali Ana*.

S. Pușcariu consideră că dacoromîna continuă în exemple ca cele de mai sus situația din latina tîrzie, *Ioan al Petru* reprezentînd pe *Iohannes ad illo Petru*, iar *Ion ali Petru* pe *Iohannes illi Petro* [57]. Fără îndoială că în *al* din *Ion al Petru*, *Dumitru al Iancu* etc. avem un *ad* + *illo*, ca și în arom. *al*, discutat mai înainte. Un dativ cu *ad* avem însă și în *ali*, dacă acceptăm existența, de altminteri greu de contestat, a dativului *illi* pentru masculine și feminine. În acest sens, *al* și *ali* din dacoromînă continuă într-adevăr situația din latină.

Mai dificil se explică *li* din nume ca *Doru li Budilă*, *Măria li Mitrofan* [58], *luna li martii*, *luna li cuptoriu*, *luna li cireșauă*, *luna li prieiu* [59] etc. Ultimele par a fi rezultat prin contopirea dintre *a* al articolului și *a* inițial din *ali*. În *Doru li Budilă* am putea avea un *illi* : o asemenea interpretare rămîne însă în stadiul de simplă ipoteză.

---

[54] O. Densusianu, *ib.*, p. 144. Cf. B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni* II, p. 641.

[55] Th. Capidan, *Aromînii*, p. 413 și urm.

[56] Tache Papahagi, „Grai și suflet" II 1925, p. 52; Al. Procopovici, „Revista filologică" I, 1927, p. 249 și urm., II 1928, p. 387 și urm.; C. Lacea, DR III, p. 798; N. Drăganu, „Revista filologică" II, 1928, p. 308 și urm.; Sextil Pușcariu, ZRPh, LVII, 1937, p. 249.

[57] Sextil Pușcariu, *ib.*

[58] *Id. ib.*

[59] D. Șandru, BL IV, p. 172—173; E. Petrovici, „Anuarul Arhivei de Folclor" V, p. 157, 160.

Importanța construcțiilor dacoromînești în care *al* și *ali* exprimă genitivul rezidă în caracterul lor arhaic, pe baza căruia putem trage concluzia că *al* și *ali* au etiologia arătată și că au funcționat în romîna comună ca formanți ai genitiv-dativului.

Genitiv-dativul în istroromînă

În istroromînă, genitiv-dativul se comportă în unele privințe ca în aromînă, și în altele ca în dacoromînă. Situația lui actuală reprezintă rezultatul unei evoluții semnificative pentru reconstruirea romînei comune. Genitiv-dativul are, în istroromînă, o expresie sintagmatică unică : *lu* + numele. Rămășițele de articulare enclitică, semnalate recent de Matilda Caragiu-Marioțeanu [60] și de A. Kovačeć [61], nu modifică imaginea generală a declinării actuale a numelui istroromîn, dar sînt foarte utile pentru înțelegerea procesului prin care s-a ajuns la fixarea genitiv-dativului în formula *lu* + numele.

Generalizarea articolului *lu* proclitic pentru genitiv-dativ, singular și plural, masculin și feminin, a dus la eliminarea articolului enclitic de plural *-lor*, de care sistemul istroromîn nu a mai avut nevoie, căci s-a creat o opoziție nouă : encliza articolului înseamnă orice caz gramatical, afară de genitiv-dativ, procliza înseamnă genitiv-dativ.

Aceeași relație există și în dacoromînă, dialectal, unde semnul opoziției este tot *lu* proclitic ca și în istroromînă, cf. *lu fetele*. Ea există și în meglenoromînă, cu deosebirea că la plural numele precedat de *lu* apare mai des nearticulat, pe cînd în dacoromînă este totdeauna articulat sau determinat ca și în istroromînă, cf. : (fil'u) *lu un grof, lu țela mladić* [62], *n-a crezut lu listurle țe-i viraveia* [63].

Pentru cercetarea de față, reținem pe lîngă o serie de identități funcționale care apropie istroromîna de dacoromînă, forma generală a articolului proclitic, semn al genitiv-dativului. Această formă duce tot la *illo*, așa cum *al* din aromînă face dovada că dativul lui *ille* a fost dominant în procesul refacerii genitiv-dativului în romîna comună. Pe de altă parte, istroromîna are și ea posibilitatea de a exprima genitivul cu *de* : *per de un pul'*, *ocoli de foc* [64]. În sfîrșit, apariția foarte rară, dar cu atît mai interesantă, a prepoziției *a* în construcții ca *lu a me ca* „calului meu" [65], *va fi teșco a lui* [66] ne permite să conchidem că sistemul cazului oblic istroromîn reproduce în linii generale situația din romîna comună. Modificările mărunte nu au atins identitatea genitivului și dativului, iar extinderea

---

[60] Matilda Caragiu-Marioțeanu, LR IX, 1960, nr. 3, p. 95.

[61] August Kovačeć, *Notes sur des formes de cas en istroroumain*, „Studia Romanica et Anglica Zagrabiensis", 13—14, 1962, p. 78—79.

[62] Sextil Pușcariu, *Studii istroromîne* I, p. 25.

[63] I. Popovici. *Dialectele romîne din Istria*, partea a II-a, Halle a.d. Saale, 1909, p. 12.

[64] Vezi p. 464 a studiului de față.

[65], [66] I. Popovici, *ib.*

proclizei în dauna enclizei la acest caz se explică prin necesitățile interne ale istroromînei de a indica astfel genitiv-dativul multor substantive sîrbo-croate și slovene, greu de adaptat la flexiunea istroromînă [67].

Genitivul și dativul în meglenoromînă

Meglenoromîna face deosebire între genitiv și dativ. Unui genitiv, construit în mod obișnuit cu *lu* proclitic și urmat de substantiv, articulat la singular dar nearticulat la plural *(lu bărbatu* dat *lu bărbat)* și unui genitiv, rar cu articol enclitic *(domnului)*, le corespunde un dativ, prepozițional cu la : *la lup, la țar* etc.

Acest sistem simplu este tulburat de o serie de excepții. În graiul meglenoromîn din Țîrnareca ,,aproape toată flexiunea substantivului se identifică cu aceea din dialectul aromînesc'', afirmă Th. Capidan [68]. Tot aici, genitivul ,,se articulează numai cu articolul pus la sfîrșitul cuvîntului : *țarlui*'' [69]. Pe lîngă dativul cu *la (la frațil')* Th. Capidan a întîlnit și dativul *a fratlor*, ca în aromînă [70]. În sfîrșit, ,,un altfel de genitiv care se întrebuințează destul de des în dialectul meglenit este și acela format cu prepoziția *la*, pus(ă) înaintea substantivului nearticulat : *capu la lamnă*'', traducere, după autorul citat, a genitivului din bulgară care se construiește cu prep. *na* [71].

Exceptînd așadar graiul din Țîrnareca și netținînd seama de influența bulgară, meglenoromîna se prezintă ca un idiom caracterizat pe de o parte prin simplificarea accentuată a flexiunii căci, ca și istroromîna, ea nu mai utilizează articolul enclitic *-lor*, pe de altă parte, ea se prezintă ca un idiom care, ca și dacoromîna, a despărțit expresia sintagmatică a genitivului de cea a dativului.

Simplificarea flexiunii nominale este în strînsă corelație cu flexiunea pronominală. În meglenoromînă, la demonstrative, apar numai o formă de masculin singular, una de masculin plural, una de feminin singular și, în sfîrșit, una de feminin plural, adică :

	MASCULIN		FEMININ	
	singular	plural	singular	plural
N. A.	*țista*	*țișta*	*țeasta*	*țeasti*
G.	*lu țista*	*lu țișt'a*	*lu țeasta*	*lu țeasti*
D.	*la țista*	*la țișt'a*	*la țeasta*	*la țeasti*

[67] I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromîna)*, București, 1957, p. 30.
[68] Th. Capidan, *Meglenoromînii* I, p. 147.
[69] *Ibidem*, p. 145.
[70] *Ibidem*, p. 147.
[71] *Ibidem*, p. 148.

Același fenomen s-a petrecut și cu pronumele personale (între formele de dativ singular ale lui *ie-* nu există un *lui*), cu pronumele nehotărîte, cu interogativul *ți*, care a devenit indeclinabil. Concluzia nu poate fi decît că meglenoromîna a mers mai departe decît aromîna și dacoromîna în direcția simplificării formelor sistemului.

Relația arătată la începutul expunerii de față (v. pag. 446) potrivit căreia flexiunea nominală oglindește în mare măsură starea flexiunii pronominale, depinzînd în fond de aceasta prin intermediul articolului, se confirmă. În aromînă flexiunea pronominală este puternică, flexiunea nominală este dezvoltată, în dacoromînă la fel. Meglenoromîna și istroromîna, avînd flexiune pronominală slabă, prezintă în mod normal și flexiunea nominală simplificată.

Constituirea genitivului dacoromînesc

Dacoromîna și-a format după perioada de comunitate cu istroromîna, deci după secolul al XIII-lea și, incontestabil, înainte de secolul al XVI-lea, un genitiv nou. În limba literară, acest genitiv se exprimă cu ajutorul unei serii de particule, *al, a, ai, ale*. Cum însă pe o arie dialectală întinsă, în loc de seria *al, a, ai, ale* dacoromîna utilizează particula invariabilă *a* s-a pus întrebarea ce legătură este între acest *a* invariabil și seria amintită.

După B. P. Hasdeu [72], după I. A. Candrea — O. Densusianu [73], *a* reprezintă pe *ad* latin.

După D. Găzdaru [74], *a* invariabil este rezultatul reducerii seriei *al, a, ai, ale*, reducere care ar fi început chiar în romîna comună.

După Al. Rosetti, „este o eroare" a crede că *a* „s-a păstrat" în Moldova; „generalizarea lui" trebuie explicată pornindu-se de la starea oglindită în textele din secolul al XV-lea [75].

G. D. Poerck și L. Mourin susțin că particula *a*, provenind din prepoziția *ad*, mai frecventă în textele romînești vechi, s-a confundat cu seria *al, a, ai, ale* care, după autorii citați, reprezintă forme ale articolului. Fenomenul s-ar fi petrecut într-o perioadă în care *ad* pierdea teren. Ar fi vorba deci de o omonimie între prepoziția *a* și seria amintită, începînd cu termenul *a* al seriei [76].

După părerea noastră, pentru explicarea raportului dintre seria *al, a, ai, ale* și particula invariabilă *a*, nu este indicat să se recurgă întîi și aproape exclusiv la etimologie. Calea aceasta rămîne infructuoasă atîta vreme cît nu se face deosebirea necesară între particula invariabilă *a* și *a* corespunzător din seria *al, a, ai, ale*, iar în interiorul limbii romîne sînt puține posibilități în această direcție. Mult mai util ni se pare să clari-

---

[72] *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, s.v.

[73] *Dicționar etimologic al limbii romîne* (*elementele latine*), București, 1914, s.v.

[74] *Descendenții demonstrativului* *i l l e* *în limba romînă*, Iași, 1929, p. 138 și urm.

[75] *Limba romînă în secolele XIII—XVI*, p. 136—137.

[76] G. D. Poerck et L. Mourin, *Réflexions sur les prépositions* *i n* *et* *a d*, „Vox Romanica" XIII, 1954, 2, p. 266 și urm.

ficăm întîi statutul funcţional al seriei *al*, *a*, *ai*, *ale* şi numai după aceea să analizăm raporturile dintre această serie şi *a* invariabil.

Elementele seriei *al*, *a*, *ai*, *ale* sînt încadrate în gramaticile curente ale limbii romîne printre articole, sub denumirea de articole genitivale sau posesivale, pentru că servesc la stabilirea distincţiei dintre expresia sintagmatică a genitivului şi expresia sintagmatică a dativului.

Dacoromîna nu poate reda genitivul marcat al unui nume decît prin două succesiuni tipice:

1 nume + articol — nume + articol: *calul vecinului*

2a nume + articol — adjectiv — *al*, *a*, *ai*, *ale* — nume + articol:
calul roib al vecinului

2b adjectiv (+ articol) + nume — *al*, *a*, *ai*, *ale* — nume + articol:
frumosul cal al vecinului
acest cal al vecinului.

Succesiunile 2a şi 2b conţin un termen (*al*, *a*, *ai*, *ale*) a cărui calitate de articol este discutabilă, căci nu corespunde nici uneia din caracteristicile funcţionale ale acestei părţi de vorbire: nu p r e z i n t ă numele al cărui articol pare a fi, nu-l i n d i v i d u a l i z e a z ă (căci este individualizat dinainte prin articolul enclitic) şi nici nu poate s u b s t a n t i v a (această funcţie o au în dacoromînă articolele *un*, *o*, determinativele curente ca *acesta*, *acela*, *oricare* şi articolul enclitic). Singura asemănare dintre *al*, *a*, *ai*, *ale* şi articol este funcţia a n a f o r i c ă, dar reluarea nu priveşte numele căruia *al*, *a*, *ai*, *ale* îi dă valoare de genitiv, ci numele anterior, iar prin inversiune topică, numele următor.

Faptul acesta, cunoscut şi explicat de gramaticile curente sub denumirea de acord în număr, caz şi gen al termenului *al*, *a*, *ai*, *ale* cu substantivul la care el se referă, poate da impresia că termenul *al*, *a*, *ai*, *ale* este un articol enclitic şi că în *acest cal al vecinului*, *un cal al vecinului*, *aceşti cai ai vecinului*, *acest cal al vecinei* etc. avem a face cu determinarea prin articol a primului nume din sintagma genitivului [77]. La acest punct de vedere s-a oprit, de exemplu, printre primii, B. P. Hasdeu [78].

Dar acordul în gen, număr şi caz al lui *al*, *a*, *ai*, *ale* nu are nici o legătură cu determinarea, căci *cal* din *acest cal al vecinului* sau *calul acesta al vecinului* este complet epuizat în conţinutul său prin determinativul *acest*. Prin urmare, seria *al*, *a*, *ai*, *ale* nu are statut de articol în limba romînă [79]. Ea este o serie pronominală aparte, caracterizată prin specializarea anaforică amintită. O denumire mai indicată ar fi poate aceea de serie a pronumelor de reluare, formanţi ai genitivului. Dar, indiferent de denumire, *al*, *a*, *ai*, *ale* prezintă pentru ceea ce urmărim aici o importanţă deosebită, căci, avînd caracteristicile amintite, *al*, *a*, *ai*, *ale* explică modul

[77] Vezi observaţiile lui N. Drăganu referitoare la „particula de legătură" din DR. IX p. 273 şi urm.

[78] În *Cuvente den bătrîni* II, p. 674 şi urm.

[79] Vezi şi analiza Valeriei Guţu-Romalo, *Unele valori ale articolului în limba romînă actuală*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 368.

de constituire a genitivului în dacoromînă și permit să tragem concluzia asupra soartei genitiv-dativului, caz unic în romîna comună.

Am văzut în alt loc că, în sistemul de exprimare a genitiv-dativului, romîna comună a avut un punct slab. Datorită confundării celor două cazuri, numele care era și genitiv trebuie să stea cît mai aproape de numele pe care îl determină, ceea ce înseamnă că romîna comună avea tendința de a constitui un grup nominal fix de tipul *nume* + *nume în genitiv (-dativ)*. În această privință, romîna comună nu se deosebea de celelalte limbi romanice, unde regula menținerii genitivului pe lîngă numele determinat de el s-a impus în cele din urmă. Regula există și în dacoromînă, dar sub o formă care permite trimiterea foarte departe a termenului în genitiv. Această subtilitate se exprimă lingvistic prin seria pronumelor de reluare *al*, *a*, *ai*, *ale* care, ca substitute ale numelui, refac într-o formă nouă succesiunea obligatorie *nume* + *genitiv*; *al vecinului* nefiind decît *substitutul numelui* + *genitivul*, cu observația, care se impune de la sine, că genitivul din succesiune nu capătă această valoare decît prin seria *al*, *a*, *ai*, *ale*.

Analiza noastră impune mai multe concluzii.

În primul rînd, datorită structurii modului de exprimare a genitivului dacoromîn, rezultă că *al*, *a*, *ai*, *ale* nu pot proveni decît, în ultimă analiză, din *ille*; în nici un caz nu din *ad* + *ille*. Din *ad* + *ille* provin numai articolele *al*, *ali*, utilizate înaintea numelor proprii în construcții ca *Ion al Gheorghe*, *Paraschiva al Petri*, *Ioan ali Petru*, *Dumitru ali Ana*. Aici ele sînt într-adevăr și în mod indiscutabil articole, căci au funcțiile acestuia : prezintă și individualizează. De remarcat în plus că, la feminine, *ali* precede și forma marcată de genitiv, ceea ce arată că el se acordă cu numele determinat ca orice articol. Cele două articole, *al* și *ali* reprezintă dezvoltarea lui *ad* + *illo* și a lui *ad* + *illi* din romîna comună, aflîndu-se în același caz gramatical cu numele determinat, cum se cere oricărui articol, indiferent dacă numele care urmează mai este sau nu marcat.

În al doilea rînd, seria *al*, *a*, *ai*, *ale* nu provine în dacoromînă direct din *ille*. Între el și această serie se interpun demonstrativele populare *al*, *a*, *ai*, *ale* care există și astăzi în aceleași regiuni dialectale din care s-a dezvoltat seria din urmă. Iată de ce nu este necesar să analizăm formanții genitivului dacoromînesc pornind direct de la *ille*.

În sfîrșit, analiza noastră impune și concluzia că particula invariabilă *a* nu poate reprezenta decît prepoziția *ad* care, după secolul al XIII-lea, a fost eliminată treptat de la exprimarea genitiv-dativului dacoromîn de seria *al*, *a*, *ai*, *ale*. Procesul constă în restrîngerea întrebuințării lui *a* invariabil. Ca în toate cazurile de acest fel, un sistem nou, sistemul de indicare a genitivului prin *al*, *a*, *ai*, *ale*, se impune cu oarecare greutate, dînd naștere la contaminări, ezitări și reveniri. Nu este exclus ca, în cursul unui asemenea proces, să se fi produs omonimia de genul celor presupuse de G. D. Poerck și L. Mourin, după cum nu este exclus ca și *al*, *ali* să fi fost una dintre cauzele restrîngerii amintite, dar nu aceste accidente explică esența fenomenului. Ele arată numai că, în dacoromîna veche, constituirea unui nou genitiv a durat multă vreme și a luat forme uneori neașteptate, cum sînt și cazurile de procliză din secolul al XVI-lea.

şi al XVII-lea de tipul *ispitire a ei voastre credință* CV 139, 12 [80], *feciorii ei Șoldăneas* (a, 1652) [81].

Ni se pare semnificativ că tocmai în Moldova unde *a* invariabil este curent, se întîlnesc în secolul al XVII-lea zeci de articole proclitice de genitiv-dativ în care nu apare *al*, *a*, *ai*, *ale* şi tot atît de semnificativ că aceste articole preced genitiv-dativul numelui propriu, de exemplu: *fetele i Mîndroaie* (1636), *ficiori i Șoldănească* (1637), *ginerile i Pureceoae* (1647), *nepot de fiică i Hocingoe* (1673), *ficior Angelii îi Ispăsoae* (1646), *fiind... datoarea îi Năstăsoae* (1688) etc. [82].

Toate aceste accidente nu sînt decît dovada că tendința de simplificare a flexiunii numelui, observată în romîna comună, continuă să acționeze şi astăzi în dacoromînă, avînd caracterul unei reguli cu realizări variate. Toate procliticile înşirate mai sus, explicate la vremea lor de T. Cipariu [83], apoi de I. Tanoviceanu [84] ca modalități prin care dacoromîna a menținut forma cît mai puțin schimbată a numelor proprii sînt subordonate principiului general al simplificării care dusese în romîna comună la constituirea articolelor *al*, *ali*, probabil din aceleaşi cauze, căci nu putem trata ca întîmplătoare distribuirea lui *al*, *ali*, atît în dacoromînă cît şi în aromînă, cu numele proprii, iar cu numele comune numai în măsura înglobării lor semantice printre cele proprii. În fond, şi astăzi regula simplificării creează în dacoromînă situații asemănătoare cu cele de odinioară pentru că extinderea proclizei la nume proprii indeclinabile ca *Ani*, *Bebi*, *Lulu*, *Lili* etc. nu este decît aspectul modern pe care-l îmbracă în condițiile dacoromînei actuale regula amintită.

Dacă eliminăm din discuție varietatea de forme mai mult ori mai puțin accidentale amintite mai sus, ajungem la concluzia că dacoromîna a avut în momentul despărțirii ei de istroromînă acelaşi sistem de redare a genitiv-dativului ca şi aromîna, adică, în fond, sistemul romîn comun, caracterizat prin utilizarea lui *a* ca indice al genitiv-dativului numelor declinabile şi prin utilizarea lui *al*, *ali* ca indice al genitiv-dativului numelor indeclinabile sau în curs de adaptare la flexiune.

Rolul prepoziției de *în constituirea genitiv-dativului*

Regimul actual al prepoziției *de*, utilizată spre a exprima genitivul, are — atît în aromînă cît şi în dacoromînă — următoarele două caracteristici:

1. exprimă genitivul unui substantiv nearticulat;
2. se specializează pentru redarea ideii de genitiv partitiv.

---

[80] Ap. Al. Rosetti, *ib.*, p. 129.

[81] I. Tanoviceanu, *Articolul antepus* **ei, ăi, îi, i** la *numele proprii feminine*, „Arhiva", VIII 1897, p. 329 şi urm.

[82] I. Tanoviceanu, *ib.* Vezi şi Al. Procopovici, *Din istoria pronumelui în limba romînească*, „Revista filologică" I, 1927, p. 250 şi urm.

[83] În „sintaxa" gramaticii sale, § 55.

[84] I. Tanoviceanu, *ib.*

Spre a ilustra situația descrisă la 1, ne putem servi de cîteva cunoscute exemple din dacoromîna veche: *cale de cetate*, *casa de domnul*, *dzi de dzi... și noapte de noapte*, justificat prin corespondentul *dzua dzileei... și noaptea nopției* [85]. În aromînă avem: *(pristo) gura di puț*, *ușa di călivă* [86] etc.

Situația descrisă la 2 se poate ilustra prin aromînă: *(pri ningă) budza di amare*, *mesea di amare* etc., construcții cu sens partitiv ca și în dacoromîna veche: *pren mijloc de băsearecă*, *pre(n) mijloc de casa mĕ* [87] și în dacoromîna actuală: *din mijloc dă casă*, *pră masă* [88], *la mijloc de codru des* etc.

Cu excepția construcției *casa de domnul*, în care determinativul este accidental articulat (a fost considerat nume propriu), prepoziția *de* este urmată numai de substantive nearticulate. Rezultă deci că cele două prepoziții *ad* și *de* care, prin frecvența și înțelesul lor, puteau deveni încă din latină indici ai genitiv-dativului sau numai ai unuia dintre cele două cazuri gramaticale, și-au împărțit domeniile. Prima, *ad*, a fost pusă la contribuție spre a reda genitiv-dativul unic, a doua, *de*, a rămas pentru genitiv-dativul din combinațiile speciale de tipul substantiv-substantiv nedeterminat, căci limba nu se putea ușor dispensa de exprimarea ideii de genitiv nedeterminat, îndeosebi în faza în care conținutul articolului era foarte puternic determinativ. Cele două prepoziții au fost așadar distribuite în mod diferit. Prepoziția *de* a devenit atît de strîns legată de ideea nedeterminării numelui precedat, încît în romînă ea a fost și este exclusă din combinările cu pronumele, personal sau de altă natură, care conțin marca genitiv-dativului. Posibilitățile de redistribuire a lui *de* au constituit o rezervă internă a limbii chiar din faza latină, unde *de* era o rezervă internă pentru genitivul nedeterminat, după cum astăzi, în romînă, prepoziția *la* este o rezervă internă pentru dativul nedeterminat, cf. *a da apă la vite*, *a vorbi la stele*, *a striga la oameni* etc. Dar, ca și *de*, care exprimă numai ideea de partitiv din conținutul genitivului, *la* exprimă numai ideea direcției în spațiu din conținutul dativului. De aceea nici nu putem vorbi despre aceste două prepoziții ca despre două mijloace obișnuite de exprimare a genitivului și a dativului.

Limbile romanice, occidentale au recurs la prepoziția *de* cînd au avut nevoie de un genitiv deosebit de dativ, probabil în jurul secolului al XIII-lea, cînd se observă și alte fenomene de redistribuire a prepozițiilor romanice în vederea refacerii declinării.

III. CONSTITUIREA VOCATIVULUI MASCULIN ARTICULAT

S-a discutat de mai multe ori în lingvistica noastră problema vocativului masculin articulat care a fost considerat de unii „străromîn" și de alții o creație tîrzie a dacoromînei. După părerea lui Th. Capidan [89],

[85] Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele XIII—XVI*, p. 129; Paula Diaconescu, *ib.*
[86] Pericle N. Papahagi, *Basme aromîne*, 8/18, 19/16.
[87] Al. Rosetti, *ib.*
[88] În Banat la Șopotul nou, Emil Petrovici, „Anuarul Arhivei de folclor" III, p. 121.
[89] Th. Capidan, *Originea vocativului în -l e*, în „Dacoromania" I (1920—1921), p. 185 și urm.

adoptată apoi de A. Procopovici, vocativul masculin în *-ule* este un vocativ obișnuit cu desinența *-e*, adăugată la forma de nominativ cu articol. Ea s-a întrebuințat la început numai cu numele de persoană derivate din apelative, iar după amuțirea lui *-l* al articolului, terminația *-ule* a rămas o caracteristică a acestui caz. De aceea, spune Th. Capidan, *-ule* apare numai în dacoromînă și meglenoromînă, unde articolul este reprezentat în vorbire prin *-u* : *omu*. Forma aromînească de vocativ masculin *dumnidzale*, atestată la Ucuta și în basmele culese de P. N. Papahagi, ,,nu este, după Capidan, o creațiune a dialectului aromîn, ci mai degrabă reprezintă unul din acele cuvinte comune ale străromînei, dinainte de despărțire [...] sau un dacoromînism'' [90]. Pe această bază, Al. Procopovici afirmă hotărît : ,,străromîn este și vocativul în *-li* [din meglenoromînă], dacorom. *-le* și cunoscut și dialectului aromîn, precum arată și Th. Capidan în forma *dumnidzale*'' [91]. Înaintea lor, E. Gamillscheg mersese și mai departe, reconstruind spre a explica acest vocativ un *dominus deus ille* [92].

Prima problemă a vocativului masculin articulat este structura lui morfologică. Un vocativ ca *omule*, curent în dacoromînă și meglenoromînă, se analizează în *om + ule* sau în *omu + le*? Cu alte cuvinte, indicele lui este *-le*, cum crede E. Gamillscheg, A. Procopovici și parțial chiar Th. Capidan, care vorbește în titlul studiului său despre vocativul în *-le*, sau indicele în cauză este *-ule*?

I. A. Candrea numește vocativul *dzeule* din Psaltirea Hurmuzaki [93] vocativ în *-ule* și consideră forma *domnele* care apare adesea în același text, alături de *doamne*, drept o curiozitate [94], fără a spune dacă în *domnele* avem a face cu *-le* sau cu *-ule*, adăugat la *doamne*.

De fapt, Psaltirea Hurmuzaki are, pe lîngă *domnele*, citat de Candrea, și *doamnele*, cu aceeași frecvență ca precedentul ; *domnele* se găsește la $119^b/11$, *doamnele* la $116^b/24$. Cu ele ar putea merge și abrevierile de felul lui *dm̃nle* de la $2^a/14$, $3^a/24$, $8^b/15$, $12^b/25$, $15^b/17$, $74^a/7$, $100^a/4$ *passim*, deși nu avem toată certitudinea că *dm̃nle* abreviază aici pe *domnele* sau *doamnele*. Incontestabil însă că în P.H., *domnele* și *doamnele* reprezintă o singură formă, o dată cu *o* deschis și a doua oară cu diftong, ceea ce ne îndreptățește să susținem că analiza acestei forme nu poate fi decît *doamne + le*. Așadar, în secolul al XVI-lea, exista accidental un *-le*, marcă a vocativului, a cărui origine trebuie clarificată.

După părerea noastră, vocativul masculin singular *doamnele* din P.H. trebuie interpretat ca un accident născut din contextele în care *doamne* era urmat de *dzeule*, frecvent ca vocativ masculin. Îl întîlnim în P.H. la $20^b/6$, $36^a/21$, $36^a/25$, $38^a/23$, $38^b/2$, $43^b/1$, $45^a/1$, $45^a/17$, $48^a/12$, $48^b/20$, $50^a/19$ *passim*. O contaminare între *doamne* și *dzeule* era deci foarte posibilă, mai ales că în P.H. se mai găsește și vocativul masculin plural *bărbație*(= ,,bărbaților'') la $48^b/23$, care arată că sistemul de redare a acestui

[90] Th. Capidan, *Originea vocativului în -l e*, în ,,Dacoromania'' I (1920–1921), p. 185 și urm.

[91] Al. Procopovici, *Din istoria raporturilor noastre interdialectale*, DR IV_1, p. 41.

[92] Ap. Th. Capidan, *ib.*

[93] I.-A. Candrea, *Psaltirea scheiană*, București, 1916, II, p. 384.

[94] *Ibidem.*

caz nu era definitiv constituit. Deplasarea lui *-le* de la *dzeule* la *doamne* nu mai pare deci surprinzătoare.

Mult mai complicat stau lucrurile cu ar. *dumnidzale*, pentru că acest vocativ masculin e unic în aromînă și, în plus, prezintă mari dificultăți de ordin fonetic. De la un *dumnidzău* nu s-ar fi putut ajunge la *dumnidzale*, de la *dumnidză*, caracteristic pentru unele graiuri aromîne, ar fi fost de asemenea greu să se treacă la *dumnidzale*, fără ca, în prealabil, să fi existat, la alte cuvinte, un vocativ în *-ule*, căci altfel proveniența lui *-le* nu s-ar putea explica [95]. Existența unui vocativ masculin articulat în romîna comună este întărită de istroromînă. La o mai veche atestare, *feciorule* [96], care ar fi putut fi suspectată de dacoromînism, se adaugă acum *γospodinule*, descoperit de A. Kovačeć în graiul din Jeiăni [97]. Prin urmare, vocativul masculin articulat apare sporadic în aromînă, în istroromînă și în dacoromîna veche pe de o parte, iar, astăzi, el este frecvent în dacoromînă și meglenoromînă. Ni se pare deci necesar să admitem că încă din etapa comună a limbii romîne începuse articularea vocativului masculin, pentru că frecvența și structura formei ar. *dumnidzale* exclud posibilitatea interpretării ei ca dacoromînism, iar vocativele masculine din istroromînă nu sînt nici ele dacoromînisme.

După toate probabilitățile, structura morfologică a vocativului masculin articulat a fost incertă la început. El se forma prin atașarea desinenței *-e* la forma articulată a numelui masculin, dar, uneori, această desinență se putea adăuga și la forma de plural nearticulat, cum rezultă din *bărbație* „bărbaților", citat mai sus din P.H. În concluzie, desinența *-e* trebuie considerată singurul indice ferm al vocativului masculin, articulat și nearticulat.

Vocativul masculin articulat prezintă pînă astăzi o structură morfologică neobișnuită în ansamblul flexiunii numelui, căci desinența lui este plasată *după* articol, pe cînd în toate celelalte cazuri ea se află *înaintea* articolului. În acest sens, vocativul *doamnele* din P.H., apărut în felul arătat, ar putea fi considerat și ca o încercare a limbii de a regulariza situația complicată a acestui caz.

În textele vechi din dacoromînă, întîlnim patru forme de vocativ la un cuvînt ca *zeu*, cuvînt care interesează în mod deosebit discuția de față pentru că vocativul lui era des cerut de contextele vremii. Din aceste patru forme, numai una, *zee*, nu are la bază un nominativ. Celelalte *zeu*, *zeul* și *zeule* sînt nominative în funcție de vocativ. De aici putem deduce că nominativul se confundase parțial cu vocativul, iar masculinul articulat nu făcea nici el excepție. Confuzia nu a fost însă niciodată completă. Așa se explică faptul că desinența *-e* care apare ca indice permanent al vocativului s-a putut așeza *d u p ă* articol la numele masculine, a căror formă de nominativ funcționa, cum am văzut, și ca vocativ. Starea aceasta de lucruri nu s-a încheiat în romîna comună, dar din idiomurile ieșite din

---

[95] Căci, cum arată Th. Capidan, *ib.*, posibilitatea ca *-le* să fie o interjecție slavă, în speță bulgărească, este exclusă.

[96] L. Morariu ap. August Kovačeć, *ib.*, p. 84.

[97] A. Kovačeć, *ib.*, p. 84.

romîna comună numai meglenoromîna și dacoromîna au păstrat și au continuat tendințele inițiale ale formării vocativului articulat [98]. În dacoromînă, sistemul a fost complicat prin introducerea în seria vocativelor articulate și a unor feminine, cum putem constata din ezitările regionale actuale. În unele graiuri, *Maria*, *Leana*, *Viorica* etc. sînt folosite și ca vocative, dar în cele mai multe cazuri s-a stabilit relația : *Maria* = nominativ, *Marie*, *Mărie*, *Mario* = vocativ. Această relație demonstrează că opoziția dintre nominativ și vocativ este în genere slabă, ceea ce dă naștere la înmulțirea formelor pe care le ia acest caz. Se știe, pe de altă parte, că *Traiane*, *Petre* și alte nume de persoană au fost tratate drept nominative [99].

Vom spune deci, în concluzie, că încă din romîna comună formele de vocativ s-au amestecat la masculine și, prin urmare, la acea dată, un vocativ articulat era formal identic cu nominativul articulat, dar exista și un vocativ articulat, întărit prin desinența *-e*. El nu era deci atunci nici un vocativ în *-ule*, nici în *-le*, ci numele masculin articulat urmat de desinența *-e* specifică vocativului.

Pentru fazele ulterioare ale dacoromînei, meglenoromînei și, eventual, istroromînei se poate vorbi de un vocativ în *-ule* pentru că, așa cum s-a arătat [100], el se încarcă după secolul al XVII-lea în dacoromînă cu valori expresive noi, datorită faptului că limba utilizează variațiile morfologice ale acestui caz în vederea nuanțării de exprimare.

CONCLUZII

1. Romîna comună prezintă tabloul unei limbi în care se produc numeroase transformări de declinare, determinate de ciocnirea dintre tendința către simplificarea flexiunii nominale, din ce în ce mai accentuată în a doua fază de evoluții a romînei comune, și tendința de a nu împinge prea departe această simplificare, spre a nu se pierde libertatea de așezare a cuvintelor în frază.

În procesul de reorganizare a flexiunii numelui, în romîna comună s-a constituit foarte devreme un genitiv-dativ unic, sub predominarea indiscutabilă a dativului. Prepoziția *ad* care, în general vorbind, s-a bucurat de o mare extindere în latina tîrzie, a fost foarte frecventă și în romîna comună. Datorită ei pe de o parte, datorită menținerii formelor flexionare, pe de altă parte, romîna comună a ajuns, nu mult după secolul al VII-lea, la o formulă de exprimare a genitiv-dativului în care se păstra adesea regimul formal al lui *ad* și în același timp genitiv-dativul se putea exprima și prin plasarea formei de dativ a lui *ille* în apoziție cu numele precedat de *ad*. O construcție de tipul *ad* + *barbatu* menținea în aspectul său formal

[98] Vezi Al. Graur, *Despre vocativul romînesc*, „Mélanges linguistiques" I, București, 1936, p. 98 și urm. ; Laura Vasiliu, *Observații asupra vocativului romînesc*, SG I, București, 1956, p. 10 ; I. Coteanu, *Ce este -ule de la vocativ*? în „Omagiu lui Iorgu Iordan", București, 1958, p. 213.

[99] Vezi Al. Graur, *ib.*

[100] Vezi Laura Vasiliu, *ib.*, I. Coteanu, *ib.*

acuzativul *barbatu*, dar avea în totalitatea ei un conținut de dativ. Luată în acest fel, construcția *ad* + nume în acuzativ putea să fie urmată de un *illui* sau de un *illo*, pentru că formele marcate *illui* sau *illo* erau congruente și în apoziție cu echivalentul de conținut al lui *ad* + nume în acuzativ, adică :

ad + *barbatu*	+	*illui*	=	*a barbatului*
dativ		dativ		genitiv-dativ
ad + *barbatu*	+	*illo*	=	*a barbatulu*
dativ		dativ		genitiv-dativ

Utilizarea frecventă a prepoziției *ad* la exprimarea acestui caz unic, *de* rămîne izolat și nu joacă un rol prea important în procesul refacerii declinării numelui. În măsura în care a fost angrenat în acest proces, el redă mai ales conținutul unui genitiv partitiv.

2. Romîna comună a avut în mod cert articole proclitice la genitiv-dativ, pe *al* pentru masculine și pe *ali (ale)* pentru feminine, reprezentînd pe *ad* + *ille*. Aceste două articole au apărut ca un mijloc de exprimare a genitiv-dativului numelor care din diverse cauze nu erau ușor declinabile. În comparație cu *al*, *a*, *ai*, *ale* cu ajutorul cărora dacoromîna exprimă astăzi genitivul, *al* și *ali (ale)* sînt articole în adevăratul înțeles al cuvîntului, pe cînd termenii seriei dacoromîne amintite nu au statut de articol, ci reprezintă o serie pronominală de formanți ai genitivului, constituită în dacoromînă după secolul al XIII-lea și înainte de secolul al XVI-lea.

3. Dintre idiomurile care au ieșit direct sau indirect din latina dunăreană (daco-mesică), dacoromîna și meglenoromîna și-au format un genitiv nou, deosebit prin expresia lui sintagmatică de dativ.

4. Ținînd seama de faptul că în jurul secolului al VII-lea *ille* se manifestă din ce în ce mai clar ca articol, ținînd seama totodată că *illorum* începe a fi întrebuințat ca dativ în jurul aceleiași date, ținînd seama, în sfîrșit, că *ad* putea să fie urmat de un *ille* în dativ încă din secolele VIII—IX, considerăm că putem să schițăm declinarea articulată a numelui în romîna comună din această vreme, după cum urmează :

MASCULINE

	singular		plural	
N.-Ac.	*barbatulu,*	*fratele*	*barbațil'i,*	*frațil'i*
G. D.	*a barbatulu,*	*a fratelu*	*a barbaților,*	*a fraților*
	a barbatului,	*a fratelui*	—	—
Voc.	*barbatule,*	*fratele*	—	—

FEMININE

	singular	plural
N.-Ac.	*casa*	*casele*
G. D.	*a casel'ei*	*a caselor*
Voc.	—	—

NUME INDECLINABILE

	masculine	feminine
N.-Ac.	*Vasile*	*Ghena*
G. D.	*al Vasile*	*ali Ghenă, ali Ghene*
Voc.	—	—

Iunie 1964

Institutul de lingvistică,
București, Calea Victoriei 194

CONTRIBUŢII LA INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE A PRIMELOR TEXTE ROMÎNEŞTI (IV*)

DE

ANDREI AVRAM

VI. LITERA ї

1. INTRODUCERE

Una dintre regulile ortografice aplicate în textele (slave şi romîneşti) scrise cu litere chirilice cerea să se scrie ї înainte de vocală (respectiv, literă vocală) şi и în celelalte poziţii [1]. Deşi abaterile de la această regulă sînt destul de numeroase, ї apare de cele mai multe ori în poziţia indicată, singura care pune probleme de interpretare (tot ce vom spune despre ї prevocalic este valabil şi pentru и, care, mai rar, apare şi el în această poziţie).

Segmentelor redate, în primele noastre texte, prin succesiuni de litere de tipul C + ї + V[2] le corespund astăzi, în limba literară, trei tipuri de segmente fonetice :

1. « consoană + [*i*] (+ [*i̯*]) + vocală » : *apropia*, *ştie* ;
2. « consoană palatală + vocală » : *veghea*, *chem* ;
3. « consoană labială + [*i̯*] + vocală » : *piatră*, *fier*.

Întrebarea care se pune este dacă în ultimele două cazuri ї indica doar caracterul palatal al consoanelor [*ḱ*], [*ǵ*], respectiv, corespundea unui sunet palatal nesilabic (iot) — sau avea valoarea de [*i*], vocală silabică, întocmai ca în *apropia*, *ştie* etc. Altfel spus, trebuie să stabilim dacă, de exemplu, cuvintele *veghea* (subst.), *chema*, *piatră*, *miere* erau

* Capitolele precedente ale lucrării au apărut în SCL XV, fasc. 1, 2, şi 3.

[1] Bărbulescu, *Fonetica*, p. 328—330, 339 ; cf. Procopovici, *Nazalizare*, p. 284—285.

[2] C şi V înseamnă ,,literă consoană'', respectiv, ,,literă vocală''.

disilabice (ca în limba literară actuală) sau trisilabice : [*veǵi-a*], [*ḱi-ema*], [*pi-atră*], [*mi-ere*] (sau [*mi-are*], [*mi-ęre*])[3].

Cu excepţiile indicate mai jos, în cuvintele de tipul *cheamă*, *piatră*, grafia ïa alternează, în textele studiate, cu ïѧ şi cu ïꙗ (adică ï + vocală ,,preiotată''). Pentru problema care ne interesează, formele de tipul *piept*, *chem* — cu ï urmat de є— nu ne pot oferi indicii sigure, deoarece, în general, є notează şi pe [*e*] şi pe [*ie*] (de exemplu, în *se*, faţă de *el*), aşa încît grupurile пïє, кïє ar putea fi citite, eventual, şi [*pie*], [*ḱ(i)e*], şi [*pi(i)e*], respectiv, [*ḱi(i)e*]. După cum vom vedea însă mai jos, altfel stau lucrurile cînd ï este urmat de ѧ, ꙗ sau ю.

Iată cum se prezintă situaţia în texte :

CV : Segmentele corespunzătoare grupurilor actuale «[*ḱ*] sau [*ǵ*] + vocală» sînt scrise în două feluri : кємъндꙋ 152/7 ~ кïємъндꙋ 35/6—7 ; гємоноу ,,dregător'' 54/6 ~ гïємонꙋ 56/8. Alternanţa г ~ гï apare şi înainte de ю : оу҆ѓю҆н (= *unghiului*) 146/6, dar оу҆ѓïю 81/4. După labiale, grupului actual [*ia*] îi corespund grafiile ïa sau ïѧ numai în *abia* şi în *viaţă* : абïа 84/11 ~ абïѧ 87/8, вïаца 151/3 (şi вıаць 112/2) ~ вïѧца 74/1 ; se scrie însă numai пïаѕдє 130/2 (ꙗ sau ѧ nu apar nici în *piatră*, *amiazăzi* etc.). Cu totul izolate sînt grafiile кльмъ-сє 72/6—7 şi сє кïєамь 85/2 (dar сє кïамъ 87/7, сє кïѧмє 134/8).

PH : Se scrie şi пïатръ 33ᵛ/17, dar şi пïѧтръ 7ᵛ/25, пïѧрдє-н-вєри 16ᵛ/3 etc. După к, г, apar numai є, ѧ, ѣ (nu ïє, ïѧ, ïꙗ) ; кï(кн) apare însă înainte de ю şi înainte de н, în Окню 83ʳ/4, Окïнлоръ 25ᵛ/2, Окïнн 118ʳ/9. Grafiile de tipul Окнлwръ 80ʳ/13, Окюлъ 79ʳ/16, џоунгю (verb) 100ᵛ/16 sînt incomparabil mai frecvente. Mai semnalăm grafia кєа în *cheamă* (de 3 ori) : кєамъ 73ʳ/3.

CT : Litera ï nu apare în cazuri ca *urechea*, *veghez*. După labială, de cele mai multe ori se scrie ïѧ (rar ïа) în cuvinte de tipul *miere*, *pierde*, (*să*) *piardă* : мïѧрє 4ʳ/19, съ пïардѫ 88ᵛ/11.

PO : Semnalăm grafia кïꙗмѫ 117/8 şi alternanţa кємѫ 13/12 ~ кïємѫ 19/14. În cuvintele de tipul *piatră* apare grafia ïꙗ : пïꙗтра 114/1.

2. GRUPURILE кï, гï + VOCALĂ

Prezenţa lui ï în forme de tipul *chema* nu poate fi socotită întîmplătoare. Faptul că în primele noastre texte apare şi grafia кïє şi grafia кє (în CT numai aceasta din urmă) arată că, acolo unde este scrisă, litera ï nu este impusă de vreo regulă ortografică, ci are rostul de a indica prezenţa unui sunet de timbru [*i*] — vocală propriu-zisă sau semivocală. Pentru a decide dacă succesiunea de litere кïє corespunde segmentului fonetic [*ḱie*] sau segmentului [*kie*], trebuie să vedem, mai întîi, cum sînt scrise formele de tipul *cheamă* (căci din кïємѫ nu rezultă clar dacă ïє corespunde succesiunii [*ie*], sau lui [*i(i)e*][4]). Or, de data aceasta, compararea lui

[3] Între [*i*] şi vocala următoare exista, desigur, ca şi astăzi, un [*i*] mai mult sau mai puţin perceptibil ; pentru simplificare, nu l-am notat în toate cazurile.

[4] Vezi paragraful precedent.

кїꙗмѫ PO 117/8 cu кѣмѫ CT 126ʳ/6 arată clar că, în timp ce segmentul scris ѣ se află în aceeași silabă cu consoana precedentă, ꙗ notează un segment inițial de silabă, ca, de exemplu, după vocala [*i*] din вєцїꙗ PO 41/10, мїꙗшоүлоү CV 45/6. În aceeași poziție (după vocală), în loc de ꙗ se scrie, uneori, ѧ, cu aceeași valoare[5] : мїѧшоүлоү CV 34/8. Nu se poate susține că litera ї din сє кїамъ CV 87/7 ar indica doar caracterul palatal al lui [*k*] (urmat în aceeași silabă de [*a*]), deoarece pentru notarea fonetismului [*ka*] ar fi fost de așteptat să se întrebuințeze grafia кѣ, ca în CT, iar, pe de altă parte, este evident că segmentul scris а este separat prin limita silabică de cel scris ї, în cazuri ca мъніатъ PO 24/7, сє апропїаръ CV 50/4 (în cuvinte de acest fel, se scrie, de altfel, și ї sau и + ꙗ sau ѧ). Așadar, în grupul ,,consoană + ї + ꙗ, ѧ sau а'' litera ї notează o v o c a l ă, indiferent dacă este precedată de к, г sau de o altă literă consoană.

Grafiile їєа și єа în forma *cheamă*, care apar în CV, respectiv, în PH, ar putea, eventual, să fie invocate, și ele, ca dovadă că forma menționată era trisilabică; e posibil însă să avem a face cu simple greșeli: copistul a vrut să scrie întîi *chem* (*chemăm* etc.), dar apoi, dîndu-și seama că este vorba de o formă cu [*a*] în prima silabă, a adăugat pe а, fără să șteargă pe є (în CV), respectiv fără să înlocuiască pe є cu ѣ (în PH)[6].

Afirmația că ї din grupurile кї sau гї + literă vocală corespundea unei vocale impune discutarea evoluției grupurilor [*kl'*], [*gl'*]. După părerea noastră, în evoluția lui [*kl'a*] la [*ka*] s-a ajuns, la un moment dat, cel puțin în unele graiuri dacoromîne, la faza [*kia*] : [*kl'a*] > [*kya*] > [*kia*][7] > [*ki̯a*] > [*kⁱa*] > [*ka*]. Faza [*kl'a*], existentă și astăzi în aromînă, nu pune nici o problemă; în ce privește pe [*kya*], e firesc să admitem că [*l'*] a devenit [*y*] (sau [*i̯*]) și în *cheamă*, ca și, de exemplu, în *paie* < *[*pal'a*]. Ulterior, soarta lui [*y*] în cele două poziții a fost diferită : semivocala (semiconsoana) s-a menținut ca atare la inițială de silabă, dar precedată de [*k*], [*ǵ*] a fost identificată cu primul element al grupurilor [*ie*], [*ia*], care apăreau după alte consoane[8], și a devenit vocală propriu-zisă; mai tîrziu, [*i*] din [*kia*] a devenit din ce în ce mai slab, ajungînd, în cele din urmă, să fie în întregime ,,absorbit'' de consoana palatală precedentă. Ultimele trei fonetisme enumerate mai sus sînt bogat atestate în graiurile actuale[9] (de fapt, deosebirea dintre ele nu este prea mare și ele nu trebuie considerate neapărat faze succesive ale fenomenului care ne interesează; toate trei au însă o caracteristică comună — inexistența unei v o c a l e

---

[5] Vezi cap. *Literele* ѣ, ꙗ și ѧ, § 6.

[6] Vezi exemplele din paragraful precedent. Cu privire la explicația grafiilor discutate, vezi și cele spuse mai jos, în acest paragraf.

[7] La Densusianu, HLR II, p. 98, formele de tipul celor transcrise *chiae*, *chiame* sînt discutate în capitolul ,,Voyelles en hiatus''; lingvistul citat nu face însă o distincție clară între vocale și semivocale; în același loc, se menționează ca exemplu de hiat [*ia*] ,,conservé intact'' forma transcrisă *tăiare*, unde nu e de presupus că elementul de timbru [*i*] era silabic (vezi mai jos).

[8] În faza în care se pronunța [*k'ia*]*mă*, [*k'ie*]*m*, grupurile « [*k'*] sau [*k'i̯*] + vocală » din cuvintele împrumutate au fost identificate cu grupurile « [*k'i*] + vocală »; cf. кїєлтоүнци CV 127/11.

[9] Vezi, de exemplu, pronunțarea lui *îngenunchează*, în ALR II 1, h. 189.

[*i*] — şi prin aceasta reprezintă, cel puţin în unele graiuri, un stadiu mai nou decît cel notat [*kia*]).

Alternanţele кїє ~ кє şi гїє ~ гє din CV se explică, foarte probabil, prin faptul că grafia fără ї a fost introdusă de un copist în al cărui grai se pronunţa [*ke*], singurul fonetism existent în graiul reflectat de CT; două stadii fonetice, [*kie*] şi [*ke*] (sau [*ki̯e*]) sînt reflectate şi în PO. Faptul că în CV se scrie numai кїѧ sau кїа (nu кѣ) ar putea să constituie un indiciu că [*i*] şi-a menţinut mai mult caracterul de vocală atunci cînd era urmat de [*a*][10].

În PH este reflectat, înainte de [*e*] şi [*a*], numai stadiul fonetic întîlnit în CT: кємѕ PH 3r/1, ѹоунгѣцн 3r/6 (este puţin probabil ca în original să fi fost scris кї, гї + vocală, iar copistul să fi eliminat pe ї, cu o consecvenţă care nu mai apare nicăieri în acest text). După cum am văzut însă mai sus [11], în PH apare grafia кї (sau кн) înainte de ю şi de н, în *ochi*, *ochilor*.

Se pare deci că transformarea lui [*ki*] în [*k(i̯)*] nu s-a produs simultan în toate cuvintele; factorii care au jucat un rol în acest proces au fost, pe de o parte, natura vocalei următoare, pe de altă parte, accentul. Faptele menţionate în legătură cu grafiile кї, гї şi к, г înainte de ѧ şi de є, în CV şi în PH arată că, în general, înainte de vocală palatală vocala [*i*] a devenit [*i̯*] şi a dispărut mai repede decît înainte de vocală nepalatală. Se poate presupune că în cuvinte de tipul *chingă* transformarea lui [*kyi*] în [*ki*] a fost foarte timpurie şi, uneori, probabil, fără o fază intermediară [*ki(i̯)i*]. În acelaşi timp, cele cîteva forme scrise cu кї în PH arată că vocala din grupul [*ki*] şi-a menţinut mai mult timp caracterul silabic atunci acest grup se găsea d u p ă vocala accentuată; e probabil însă că în graiul celui care a copiat textul PH vocala [*i*] din [*ki*] nu se mai menţinea ca sunet silabic, căci grafiile кн (cu un singur н) şi кю sînt mult mai frecvente decît кїн, respectiv, кїю [12].

3. VALOAREA LUI ї ÎN GRUPURILE кї, гї + VOCALĂ ŞI PROBLEMA LUI „*u* FINAL"

Constatarea că ї după oclusivă palatală corespundea unei vocale ne oferă o indicaţie preţioasă pentru rezolvarea problemei lui „*u* final".

Dacă кїа nota grupul [*ki(i̯)a*] — spre deosebire de кѣ = [*ka*] — iar кїє nota grupul [*ki(i̯)e*], înseamnă că ї corespundea unei vocale silabice şi în оуѫгїю CV 81/4, вєкїю 28/13, оунгїюлѕн PS 390/5 — vocală care nu exista în formele scrise ѹоунгю PH 100v/16, Ѻкюлъ 79r/16. În PS, adjectivul *vechi* şi pers. 1 sg. a perfectului simplu de la *a vechi* sînt scrise

[10] E posibil, pe de altă parte, ca înainte de [*a*] vocala provenită din [*y*] să fi devenit mai deschisă, pînă la stadiul [*e*], ceea ce ar explica, poate, grafia кєа (кїєа ar fi o contaminare între кїа şi кєа); vezi exemplele date în paragraful precedent.

[11] În § 1.

[12] *Ibidem*.

la fel : вєкїю (adj. 530/6 ; verb 14/12) ; ї corespunde unei vocale neaccentuate în primul caz şi unei vocale accentuate în cel de al doilea. Existenţa unui [*i*] silabic în *vechi*, *unghi* (scrise cu -кїю, -гїю) implică existenţa unui [*u*] s i l a b i c în aceleaşi forme, din următorul motiv :

Vocala [*i*] precedată de oclusive palatale nu putea fi urmată de [*i̯*] + un „pseudo-*u* final", căci din *[*vek̑ii̯ᵘ*], *[*uṅǵii̯ᵘ*] nu s-ar fi putut ajunge la fonetismul fără [*i*] silabic reprezentat de grafia кю, гю decît, cel mult, prin transformarea, mai întîi, a lui [*ii̯ᵘ*] în [*iu̯*][13] : [*k̑ii̯ᵘ*] > [*k̑iu̯*] > [*k̑i̯u*] > [*k̑u*] (> [*k̑ᵘ*]). Or, coexistenţa grafiilor кїю, гїю şi кю, гю în acelaşi text (în CV şi în PH) arată că faza [*iu̯*] (care, de altfel, s-ar fi notat иѕ sau їѕ, ca în щїѕ CV 73/11) nu a existat şi că, prin urmare, fonetismul corespunzător grafiilor кю, гю a fost precedat de cel redat prin кїю, гїю. La [*k̑u*] sau [*ǵu*] din Окюлъ PH 79ʳ/16, оу҆нгюи = *unghiului* CV 146/6 s-a ajuns de la [*k̑i(i̯)u*], [*ǵi(i̯)u*], scrise кїю, гїю ; la fel, în poziţie finală, vocala [*i*] şi-a pierdut caracterul de vocală silabică înaintea unei alte vocale s i l a b i c e, ca şi înainte de [*u*] în interiorul cuvîntului şi înainte de [*a*] sau [*e*]. Grafia вєкїю (adj.), întîlnită în CV şi în PS corespunde nu lui *[*vek̑ii̯ᵘ*], ci lui [*vek̑ii̯u*], căci numai aşa se poate explica transformarea ulterioară a lui [*k̑i*] în [*k̑(i̯)*], ca în [*k̑ii̯amă*] > [*k̑(i̯)amă*] : [*vek̑ii̯u*] > [*vek̑i̯u*] > [*vek̑u*] > [*vek̑ᵘ*]. Transformarea lui [*k̑i*] în [*k̑(i̯)*] nu s-a putut produce d e c î t în faza cu [*u*] silabic ; atîta timp cît exista [*i*] exista şi [*u*]. Întrucît transformarea lui [*u*] în [ᵘ] a fost p o s t e r i o a r ă transformării lui [*k̑i*] în [*k̑(i̯)*], faptul că fonetismul [*k̑i*] în *vechi* (sg.) este atestat în CV dovedeşte că [*u*] final exista, ca vocală silabică — în acelaşi cuvînt şi în altele asemănătoare — cel puţin în graiul traducătorului acestui text.

Dacă lucrurile s-au petrecut în felul arătat mai sus şi existenţa unei vocale silabice după [*ii̯*] din cuvîntul scris вєкїю poate fi dovedită, nu avem nici un motiv să credem că după consoanele propriu-zise (deci nu după semiconsoana [*i̯*]) elementul scris ѕ sau оу nu nota un sunet silabic. În graiurile actuale, acolo unde există [ᵘ] după [*i̯*], acelaşi element apare şi după [*p*], [*b*], [*t*] etc.[14] ; desigur că semiconsoana [*i̯*] nu constituia un caz deosebit de cel al consoanelor propriu-zise nici în faza în care [*u*] era silabic. Menţinerea mai îndelungată a lui ю (în cuvinte ca *vechi, dibaci*), în texte în care nu se mai scrie ѕ după consoanele propriu-zise poate fi explicată prin faptul că folosirea lui ю servea la deosebirea î n s c r i s a anumitor perechi de forme o m o f o n e (cf. grafia *ochiu*, faţă de *ochi*, în epoca modernă)[15] ; nu e nevoie deci să presupunem că după [*i̯*] sunetul [*u*] (respectiv [ᵘ]) a fost mai rezistent [16].

După părerea noastră, cuvintele scrise вєкїю CV 28/13, фїю 47/10, фаκѕ 20/5 se pronunţau, toate, cu o vocală silabică, [*u*], la finală : [*vek̑i-i̯u*], [*fi-i̯u*], [*fa-ku*].

---

[13] Ca în [*perii̯ᵘ*] > [*periu̯*] ; vezi I. Pătruţ, CL IV, 1959, p. 43—47.

[14] Petrovici, *Corelaţia consoanelor rotunjite*, p. 138, 140, 142 (hărţile 2, 3, 4).

[15] *Ibidem*, p. 147.

[16] Cum admit unii specialişti (vezi cap. *Literele* ѕ, ю, и *şi* ь, § 2).

În graiurile în care se pronunța [*vekiịu*] etc. palatala [*k̑*]nu reprezenta un fonem autonom, ci o variantă combinatorie a fonemului /*k*/ : consoanele [*k̑*] și [*k*] aveau o distribuție complementară, prima apărînd numai înainte de vocală palatală — ultima, în celelalte poziții ; consoana [*ǵ*] era, în aceleași graiuri, o variantă a fonemului /*g*/.

4. GRUPURILE пї, бї, фї, вї, мї + VOCALĂ

Ceea ce am spus mai sus în legătură cu valoarea lui ї în grupurile кїꙗ, кїѧ, кїє, гїє etc. se aplică întru totul și la cazurile în care consoana care precedă pe ї este o labială. Așadar, după părerea noastră[17], litera ї (sau и) urmată de vocală avea aceeași valoare atît în сє апропиꙗръ PH 93ʳ/26, вїѧца[18] CV 74/1, сє вїємꙋ CV 150/8, cît și în пїꙗтра PO 114/1, пїѧрдє-и-вєрн PH 16ᵛ/3, пїаиръ PH 33ᵛ/17, фїєсоу CV 34/10, вїєрмїн CT 10ᵛ/17, мїєꙋ CV 20/6 etc. Și de data aceasta, considerăm că nu sînt concludente cazurile cu ї înainte de є, căci în această poziție ї ar fi putut să noteze un sunet nesilabic (deci їє = [*ịe*] sau [*ye*]). Lucrurile se prezintă însă cît se poate de clar în cuvinte de tipul *piatră* : pentru notarea lui [*ịa*] sau [*ya*] ar fi fost suficientă întrebuințarea uneia dintre literele ѧ sau ꙗ (care aveau această valoare în alte cazuri) ; grafiile їѧ, иѧ, їꙗ, иꙗ se explică prin faptul că înainte de segmentul scris ѧ sau ꙗ se afla vocala [*i*] [19].

O dată admisă valoarea de [*i*] a lui ї din *piatră*, același lucru este valabil și pentru ї din *fier*. Nu putem să presupunem că, la fel ca după palatale, [*i*] s-a menținut, ca vocală, mai multă vreme înainte de [*a*] decît înainte de [*e*], deoarece în limba contemporană nu se observă nici o deosebire între *piatră* și *pietre* (în pronunțarea literară, întîlnim un [*y*] în ambele cazuri). De altfel, în afara faptelor discutate pînă aici, în PH există și un alt element de grafie care arată că [*i*] era vocală și, prin urmare, nu făcea parte din aceeași silabă căreia îi aparținea vocala [*e*]. E drept că în acest text є apare, extrem de rar, și în interiorul unei silabe (după consoană ; de exemplu, în арсєлє PH 43ᵛ/24—25) ; totuși, de cele mai multe ori, є apare la inițială de silabă, ca în бънꙋєскꙋ PH 58ᵛ/1, єпꙋрєлоуи 87ʳ/1, așa încît, după părerea noastră, prezența lui є acolo unde nu e justificat este datorită unui copist neobișnuit cu distincția є—є (cf. situația din CV, unde є nu apare), care a înlocuit și pe є cu є la început de cuvînt sau de silabă : єꙋ PH 1ᵛ/20 ~ єꙋ 34ᵛ/17[20]. Dacă în marea majoritate a cazurilor є a fost înlocuit cu є iar fenomenul invers

---

[17] Care coincide cu a altor cercetători (vezi, de exemplu, Bărbulescu, *Fonetica*, p. 81—82, unde este vorba și despre cuvintele de tipul *cheamă* ; Candrea, PS I, p. CXXVI—CXXVII : „e incontestabil că în prima jumătate a veacului al XVI-lea, și chiar cu mult înainte de această epocă, cuvinte ca *mănia*, *piale*, *piatră* se pronunțau *măniĭa*, *piĭale*, *piĭatră*”).

[18] Poate, e interesant de semnalat că, în PH, succesiunea de sunete [*iịa*] este redată, în acest cuvînt, în șase feluri (ceea ce se explică prin echivalența dintre ї și и și, în această poziție, dintre ꙗ, ѧ și а) : їꙗ, їѧ, їа, иꙗ, иѧ, иа.

[19] Chiar dacă s-ar fi scris, peste tot, numai їа în cuvintele de tipul *piatră*, valoarea de [*i(ị)a*] a acestui grup nu ar putea să fie exclusă (cf. Bărbulescu, *Fonetica*, p. 72, 81—83 ; vezi și paragraful următor).

[20] Amîndouă grafiile sînt frecvente.

s-a produs numai extrem de rar, înseamnă că e mult mai probabil ca фїєсȣ PH 93r/21 să reprezinte grafia „corectă" (cu їє corespunzînd lui [*i(i̯)e*]), decît să constituie un caz în care їє a luat locul lui їє (grafie neconcludentă pentru problema care ne interesează).

5. OBSERVAŢII ASUPRA EVOLUŢIEI GRUPURILOR [*ie*] ŞI [*ia*] ÎN LIMBA ROMÎNĂ

Din cele arătate mai sus, rezultă că în cuvinte ca *fier*, *piatră* exista, în perioada primelor noastre texte, v o c a l a [*i*]. În această privinţă, nu apare nici o deosebire între textele studiate. Faptul că în CV se scrie numai їа, nu şi їꙗ, їѧ, nu arată că în cuvintele de tipul *piatră* se pronunţa, după labială, [*i̯*] sau [*y*], deoarece : 1) absenţa grafiilor їꙗ şi їѧ poate fi întîmplătoare (formele de tipul *piatră*, *fier* sînt atestate, la un loc, numai de 13 ori) ; 2) grafia їа apare şi în cuvinte ca *abia* [21], *viaţă*, *apropiară* (сє апропїаръ CV 50/4) [22] ; 3) evoluţia lui [*pi*] la [*pi̯*] în *piatră* este mai nouă decît a lui [*ki*] la [*ḱ(i̯)*] în *cheamă* [23], aşa încît, din moment ce în CV este reprezentat încă stadiul [*ki*], nu era posibil să se fi ajuns la pronunţarea [*pi̯atră*].

Vocala [*i*] după labiale, în cuvinte ca *piatră*, nu provine dintr-un mai vechi [*i̯*] sau [*y*] (transformat în vocală, în perioada începuturilor scrisului sau înainte de această perioadă, şi redevenit semivocală în epoca modernă). Precedat de consoane labiale, elementul de timbru [*i*] a evoluat într-un singur sens, de la vocală la semivocală (semiconsoană) şi, în unele graiuri, la consoană propriu-zisă : *p*[*ḱ*]*atră*.

După acad. E. Petrovici, lat. [*ĕ*], devenit [*ę*] în latina tîrzie, s-a diftongat în [*ie*] [24], într-o epocă pe care o numeşte „romanică comună". De la [*ie*] s-a ajuns apoi, în romîna comună, la [*ye*] [25], atît după consoane labiale, cît şi la iniţială de cuvînt : „În romîna comună, elementul prim al diftongului s-a dezvoltat într-un iod : *fiele*> *fyęre*, *iedu*> *yędu*, *ieda* > *yędă*" [26].

În urma celor arătate în rîndurile precedente, credem că vechimea mare a fonetismului *f*[*y*]*ere*, *p*[*y*]*atră* nu mai poate fi susţinută ; în orice caz, în secolul al XVI-lea existau încă graiuri în care [*i*] nu se transformase în [*y*] atunci cînd era precedat de o labială. Desigur, în poziţie iniţială, primul element al diftongului a ajuns mai repede la stadiul de element

[21] Cu privire la valoarea de [*i*] a lui ї din ѧбїѧ CV 87/8, vezi Densusianu, HLR II, p. 98.

[22] Conform unei reguli ortografice slave, а precedat de ї (uneori, şi precedat de alte vocale sau la început de cuvînt) are aceeaşi valoare ca şi ꙗ (Bărbulescu, *Fonetica*, p. 80–90 ; Densusianu, HLR II, p. 47).

[23] Vezi mai jos.

[24] Pentru a evita o confuzie, e preferabil să nu se pună semnul diacritic sub *i* : [*i̯*] se foloseşte şi pentru a nota pe iot, care are un caracter consonantic, spre deosebire de primul element al diftongilor notaţi [*ie*], [*ia*].

[25] Petrovici, *Sinarmonism*, p. 100–101.

[26] *Ibidem*, p. 101, nota 2. În SCL VII, 1956, 3–4, p. 166, acad. E. Petrovici vorbeşte chiar de păstrarea lui „iod romanic" în cuvinte de tipul *piept* (deci la [*ye*] s-ar fi ajuns încă înainte de faza romînei comune).

semiconsonantic, dar evoluția diferită a lui [*i*] în cele două poziții este cît se poate de firească și ea trebuie pusă în legătură cu o tendință fonetică generală :

Prin evoluția lui [*ie*] inițial la [*ye*] s-a ajuns la tipul ,,ideal'' de silabă (singurul universal) : « consoană + vocală ». În grupurile *pie*, *fie* etc. s-a produs însă disocierea diftongului, în loc să se creeze un grup consonantic : [*pie*] nu a devenit [*pye*], ci [*pi-(i̯)e*]. Un fenomen asemănător s-a produs, în unele cazuri, și după alte consoane : [*ari̯a*] (notat de acad. E. Petrovici [*aŕa*]) a devenit [*ari(i̯)e*] [27]. Și aici, ca și în forme de tipul *cheamă*, avem a face cu transformarea elementului semivocalic (semiconsonantic) în vocala [*i*] [28].

Atît transformarea lui [*kia*] în [*ka*], cît și transformarea lui [*pia*] în [*pi̯a*] și apoi, prin accentuarea caracterului consonantic al elementului palatal, în [*pya*], [*pka*], sînt fenomene relativ recente și ele nu trebuie despărțite de evoluția lui *abia* și *viață*, în care [*ia*] devenit [*ya*] nu provine din diftongarea lat. [*ĕ*]. În ce privește pe *viață* — în care segmentul scris astăzi *ia* era notat, în primele noastre texte, exact la fel ca și în *piatră* — їꙗ, їѧ sau їа — pronunțarea [*vii̯ață*] este răspîndită și în zilele noastre. Ni se pare semnificativ faptul că, nu cu mult timp în urmă, pronunțarea în două silabe a acestui cuvînt (recomandată astăzi ca literară) era considerată de acad. E. Petrovici ,,ciudată'' [29].

În concluzie, după părerea noastră trebuie să distingem următoarele etape în evoluția grupurilor « consoană + [*i*] + vocală » în forme de tipul *chem*, *cheamă*, *piept*, *piatră*, *viață* :

1. « [*i*] (+ [*i̯*]) + vocală », după labiale și, probabil (așa cum presupune acad. E. Petrovici), « [*i̯*] sau [*y*] + vocală » la început de cuvînt sau de silabă — în romîna comună.

2. Aceleași grupuri, în perioada primelor noastre texte (cel puțin în unele graiuri) — la care se adaugă grupul « [*i*](+ [*i̯*]) + vocală » după consoane palatale; [*y*] (< [*l'*]) din [*kya*], [*kye*] etc. ajunsese să fie identificat cu [*i*]. Stadiul corespunzător grafiilor кїꙗмѫ PO 117/8, кїємъндꙋ CV 35/6—7 exista în graiurile reflectate de CV (în textul original) și de PO (probabil că, în unele cazuri, [*ki*] netrecut la [*k*] exista și în graiul celui care a tradus PH) ; în CT este reprezentat numai stadiul [*ka*], [*ke*] etc. Grupurile [*pia*], [*pie*] în cuvinte de tipul *piatră*, *piept* se mențineau ca atare în toate graiurile reflectate de textele studiate [30].

3. Stadiul [*pya*], [*pye*], [*fya*], [*fye*] etc., respectiv, [*ka*], [*ke*], în limba literară contemporană.

---

[27] E. Petrovici, SCL VII, 1956, 3—4, p. 165.

[28] Cf. existența, în limba actuală, a unor dublete ca *așche—așchie*, *muche—muchie*. Pentru întreaga problemă a fluctuației dintre [*k'a*], [*k'e*] etc. și [*k'ia*], [*k'ie*] etc., vezi Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*. Tome I, Lund, 1954, p. 389—405.

[29] DR VIII, 1934—1935, p. 270.

[30] Aceeași situație se întîlnește în PS, după cum rezultă dintr-o grafie ca ꙑпїѧлєкъ PS 42/5—6.

6. INTERPRETAREA FONOLOGICĂ A GRUPURILOR «[i̯] SAU [y] + [i], [e], [a]»

Faptul că, cel puţin în unele graiuri, [i̯] sau [y] nu apăreau niciodată după consoane labiale (în interiorul silabei) este de o importanţă capitală pentru stabilirea sistemului vocalic al graiurilor respective, în primul rînd pentru stabilirea statutului fonologic al diftongilor ascendenţi.

În limba literară actuală [e̯a] şi [i̯a] sau [ya], [e] şi [i̯e] sau [ye] apar în acelaşi context (*beată—biată*, *bete—biete*). În romîna vorbită în perioada primelor texte [e̯a] era în distribuţie complementară cu [i̯a], iar [e] cu [i̯e]; de asemenea, [i] era în distribuţie complementară cu [i̯i]. Segmentele «[i̯] + [i], [e], [a] (mai exact, [ȧ] sau [ᵉȧ])» apăreau numai la iniţială de silabă, iar segmentele vocalice corespunzătoare, neprecedate de [i̯] apăreau numai după consoană. Cu alte cuvinte, lipseau perechile minimale (de altfel, nu prea multe nici astăzi[31]) pe baza cărora se poate afirma că, în limba contemporană, [e̯a] este fonologic distinct de [i̯a], iar [e] este distinct de [i̯e][32].

Întrucît vocala finală deschisă din *tăia*, să zicem, are o nuanţă anterioară, se poate spune că [i̯] apare automat înainte de vocalele anterioare cînd acestea se găsesc la început de silabă; fiind determinat de context, [i̯] nu îndeplineşte o funcţie distinctivă.

Din cele arătate mai sus rezultă că segmentele fonetice [i], [e], [e̯a] (sau [e̯ȧ]) şi [i̯i], [i̯e], [i̯a] (sau [i̯ȧ], [i̯ᵉȧ]) reprezintă, în total, t r e i segmente fonologice, indiferent dacă aceste segmente sînt considerate monofonematice sau difonematice. În principiu, sînt posibile următoarele două interpretări:

1. Grupurile /yi/, /ye/, /ya/ se realizează ca [i], [e], [e̯a] (respectiv, /y/ este „latent") după consoană: /yi/n, /ye/l, /ya/ră; m/yi/c = m[i]c, m/ye/rg = m[e]rg, l/ya/gă = l[e̯a]gă.

2. Fonemele /i/, /e/, /e̯a/ (ultimul ar putea fi notat, mai bine, /ä/[33]) se realizează ca [i̯i], [i̯e], [i̯a] la început de silabă: m/i/c, m/e/rg, l/ä/gă; /i/n = [i̯i]n, /e/l = [i̯e]l, /ä/ră = [i̯a]ră.

Am dat exemple numai pentru iniţiala de cuvînt; la iniţială de silabă (în interiorul cuvîntului) situaţia este aceeaşi şi, în consecinţă, [e] din *bine* şi [i̯e] din *ţie* trebuie transcrise fonologic în acelaşi fel — fie *bin/ye/*, *ţi/ye/*, fie *bin/e/*, *ţi/e/*; în mod analog, *leagă*, *tăia* = *l/ya/gă*, *tă/ya/* sau *l/ä/gă*, *tă/ä/*.

Lăsînd la o parte problema statutului fonologic al lui [i̯] sau [y] după vocală şi înainte de tăietura silabică (*taină*) sau la sfîrşit de cuvînt (*doi*)[34] — în această poziţie, semivocala palatală ar putea fi, eventual,

---

[31] Cf. A. Graur, BL VII, 1939, p. 170.

[32] Lăsăm la o parte neologismele de tipul *est*, în care [e] apare în acelaşi (sau aproximativ acelaşi) context cu [i̯e] (cf. *este*).

[33] Întrebuinţarea acestei notaţii e preferabilă deoarece scoate în evidenţă faptul că este vorba de un singur fonem.

[34] Dacă vrem să facem o distincţie între [y] şi [i̯], folosind pe [y] pentru a nota un sunet cu un caracter consonantic mai pronunţat decît al celui notat [i̯], notaţia mai exactă

considerată variantă a lui */i/* [35] — urmează să răspundem la întrebarea dacă, în cazurile discutate mai sus, ne găsim sau nu în prezența unei succesiuni de foneme. Între a susține că în *mic*, *merg*, *leagă* există un */y/* realizat ca « zero », respectiv, ca [e̯] și a susține că */i/*, */e/*, */ä/* se realizează la început de silabă ca « [i̯] sau [*y*] + vocală » alegem ultima interpretare, pe care o considerăm justă din următoarele motive :

1. Elimină necesitatea de a admite că după t o a t e consoanele, cu excepția lui */y/*, vocalele [*i*] și [*e*] reprezintă grupuri de cîte două foneme : [*i̯i*]*n* = */yi/n*, [*i̯e*]*l* = */ye/l*, dar [*mi*]*c* = */myi/c*, [*me*]*rg* = */mye/rg*. Această interpretare este deci economică, pe plan sintagmatic (iar dacă */y/* nu există nici în alte poziții, este economică și din punctul de vedere al inventarului de foneme).

2. E în concordanță cu constatarea de ordin general că, în multe cazuri și în diverse limbi, același fonem se realizează la inițială de silabă sau de cuvînt sub o formă mai complexă decît în interiorul silabei, în sensul că vocalele sînt precedate de un apendice semivocalic, de o „lovitură de glotă" etc., iar consoanele sînt însoțite de o aspirație sau de un element vocalic [36] etc. ; [i̯] poate fi considerat apendice semivocalic al vocalelor */i/*, */e/*, */ä/* în contextele */#i. . ./*, */-i. . ./* etc. (adică la început de cuvînt sau de silabă).

3. Ține seamă de constatarea că și */a/* inițial se poate realiza ca [ⁱ̯*a*], [ᵃ̯*a*] ; cele două succesiuni de sunete nu sînt interpretate ca fiind realizări ale unei succesiuni de două foneme.

7. CONCLUZII

În perioada primelor noastre texte nu existau încă — cel puțin în unele graiuri — succesiuni de sunete de tipul [*pya*], cu [*y*] în interiorul silabei, după o labială. Cuvintele *piatră*, *pierde* erau trisilabice ; litera ї (sau, mai rar, и) nota fonemul */i/*.

În unele graiuri, în forme de tipul *cheamă*, *chem* se pronunța, după consoana palatală, vocala [*i*], apărută în urma „vocalizării" lui [*y*] din [*ky*] < [*kl'*], [*ǵy*] < [*gl'*], care a fost identificat cu [*i*].

în *taină*, *doi* este [i̯], căci elementul nesilabic palatal din cuvintele de acest fel are un caracter mai degrabă vocalic decît consonantic ; vezi observațiile noastre din *Recherches sur les diphtongues roumaines*, publiées par A. Rosetti, Bucarest-Copenhague, 1959, p. 135—136 și din SCL XIII, 1962, 2, p. 161—166.

[35] Cf. Em. Vasiliu, « Studia linguistica » XVI, 1962, 1, p. 29—33. Nu luăm în discuție nici problema grupurilor [*i̯u*], [*i̯o*] (« semivocală palatală + vocală labială ») : chiar dacă în aceste situații semivocala este o realizare a unui fonem */y/* (este posibil însă ca [*i̯u*], [*i̯o*] să fie interpretate ca succesiuni de vocale ; vezi Em. Vasiliu, *loc. cit.*), nu înseamnă că același sunet reprezintă același segment fonologic în toate pozițiile (cf. cazurile de neutralizare). Semivocala [i̯] are un rol distinctiv în cuvinte ca *iubi*, *duios*, dar nu îndeplinește nici un rol înaintea vocalelor anterioare [*i*], [*e*], [*ä*] ; după cum vom vedea în alt loc (cap. *Litera* ѡ, § 3), semivocala de timbru posterior [u̯] nu îndeplinește nici un rol înaintea vocalelor posterioare (înainte de vocale anterioare nu apare).

[36] Pentru această ultimă situație, vezi cap. *Litera* ѱ, § 6.

Dat fiind că [i̯] (sau [y̆]) nu apărea, înainte de vocală anterioară [37], decît la început de cuvînt sau de silabă, nu existau perechi minimale de tipul *beată—biată*, așa încît [e̯a] și [i̯a] erau segmente fonologic identice; la fel, erau identice segmentele [i] și [i̯i], [e] și [i̯e], prezența lui [i̯] fiind determinată de context. În cuvinte ca *in*, *el*, *iară*, fonemele inițiale erau /i/, /e/, /ă/, căci elementul [i̯] sau [y̆] nu reprezenta un fonem (cel puțin în aceste poziții). Ținînd seamă de acest lucru, nu se poate considera că [i] și [e] erau variante ale fonemelor /î/, respectiv, /ă/, situație la care s-ar fi ajuns, după acad. E. Petrovici, încă în romîna comună [38]. Vocalele anterioare a p ă r e a u î n p o z i ț i e i n i ț i a l ă [39], căci [i̯] care le preceda nu era decît un apendice fără valoare fonologică.

VII. LITERA ѡ

1. INTRODUCERE

Distribuția literelor о și ѡ reflectă aplicarea unei reguli ortografice care cerea să se scrie о după consoană și ѡ în celelalte poziții [1]. Regula aceasta este aplicată însă cu multe inconsecvențe, așa încît textele studiate conțin multe exemple de alternanțe. Pe de o parte, ѡ apare și după consoane (mai ales în formele de genitiv-dativ plural de tipul *oamenilor*, în pronumele *lor*, în sufixul *-tor*), pe de altă parte, о apare și neprecedat de consoană (la inițială de silabă sau de cuvînt) [2]. În ce privește pe ѡ după consoane, de cele mai multe ori prezența lui pare a se datora unei alte reguli ortografice slave, care cerea să se facă deosebire între plural și singular, masculin și feminin [3].

Iată cum se prezintă situația în textele studiate:

CV: ѡбразоу 149/13 ~ образоу 133/6, лѡ͠рȣ 169/5 ~ лорȣ 29/8. În poziție inițială litera о apare rar.

PH: ѡнлѡръ 99ʳ/13 ~ онлоръ 53ᵛ/9; нѡстроу 40ʳ/16 ~ нострȣ 79ʳ/23.

CT: ѡцєть 63ᵛ/23 ~ оцєть 64ᵛ/11, жѡкь 82ᵛ/21 ~ жокь 17ᵛ/5. Amestecul dintre ѡ și о este mai mare decît în cele două texte precedente.

PO: ѡмȣль 18/7 ~ омоу̑ 18/5, тѡͭ 18/18 ~ тоть 18/9.

---

[37] Prin „vocală anterioară" înțelegem și pe [ȧ].

[38] Petrovici, *Sinarmonism*, p. 113.

[39] După cum vom vedea în altă parte (cap. *Litera* ѡ, § 4), singura vocală medială care apărea în poziție inițială era /a/.

[1] Bărbulescu, *Fonetica*, p. 395 — 396, 401.

[2] De la un text la altul există deosebiri în ce privește proporția grafiilor alternante.

[3] De exemplu, să se scrie мнѡго (pl.) și ѡнь (dar она); Bărbulescu, *Fonetica*, p. 396. În felul acesta s-ar explica frecvența mai mare a lui ѡ în forme ca *oamenilor* și în celelalte cazuri menționate mai sus.

2. VALOAREA FONETICĂ A LUI ѡ

Lăsînd la o parte cazurile în care este precedată de o consoană (și unde apare ca substitut al lui ѻ), litera ѡ notează segmente fonetice cărora le corespund astăzi, în limba literară sau în graiurile dacoromîne, următoarele sunete :

1) [(u̯)*o*] (regional, [u̯*ă*]) : ѡилє CV 150/10, ѡрашь CT $19^r/3-4$;

2) [u̯*ă*] (adesea, [(u̯)*o*], în diverse graiuri) : лȣѡмъ PH $57^v/24-25$, доѡ PO 8/9;

3) [u̯] : ѡамєри CV 35/6, ѕоуѡа PH $14^r/24$;

4) [u̯*a*] (sau [u̯*å*], [u̯*ọ*]) : ѡмє CV 120/14, ѡстє PO 10/22.

În marea majoritate a cazurilor, ѡ apare în situațiile de sub 1 și 2. Faptul că astăzi, în limba literară, segmentele fonetice corespunzătoare lui ѡ în pozițiile indicate sînt două (*oile*, *oraș*, dar *luăm*, *două*) a făcut ca să se nască o discuție asupra valorii lui ѡ în textele noastre vechi. Mai exact spus, considerîndu-se că în cazurile în care se pronunță astăzi [(u̯)*o*] (de exemplu, în *om*) același fonetism exista și în perioada primelor texte, s-a pus numai problema dacă în cazuri ca *luăm*, *două*, litera ѡ nota tot pe [(u̯)*o*] sau corespundea lui [(u̯)*ă*], întîlnit în pronunțarea literară actuală.

I. Pătruț crede că prezența lui ѡ în cuvinte de tipul *două* „nu corespunde . . . întru totul situației fonetice" [4], deosebindu-se prin aceasta de alți cercetători, care admit valoarea [u̯*o*] [5].

După părerea noastră, asupra valorii f o n e t i c e a lui ѡ se pot emite numai ipoteze, a căror verificare nu este pe deplin realizabilă în stadiul actual al cunoștințelor noastre privitoare la fonetica istorică a limbii romîne.

Dacă luăm ca punct de plecare dacoromîna contemporană, trebuie să ținem seamă nu numai de pronunțarea literară, ci, firește, și de fonetismele neliterare (indiferent dacă este sau nu vorba de particularități ale unui anumit grai). Or, presupunînd că în perioada primelor texte situația era cam aceeași ca astăzi, înseamnă că nu putem preciza pentru nici o categorie de cuvinte dacă segmentul scris ѡ era [u̯*o*] sau [u̯*ă*] : pe de o parte, pronunțarea *do*[u̯*o*] nu constituie nimic neobișnuit, pe de altă parte, [u̯*ă*] în *ochi*, *oraș*, *oțet* etc. este fonetismul normal pe o arie destul de întinsă în nord-vestul țării. Făcînd abstracție de cazurile mai mult sau mai puțin accidentale, repartizarea celor două fonetisme este alta în subdialectul crișean decît în limba literară : în aceasta din urmă [u̯*ă*] nu apare la început de cuvînt, dar apare în interiorul cuvîntului (la inițială de silabă), în cazuri ca *luăm*, deci înaintea unei consoane labiale ; în subdialectul crișean, [u̯*ă*] apare, tot la inițială de silabă, atît în interiorul, cît și la începutul cuvîntului, dar, de regulă, în amîndouă pozițiile, numai înainte de consoane dentale și palatale : [u̯*ă*] în *oțet*,

[4] *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, [București], 1958, p. 664.

[5] De exemplu, Candrea, PS I, p. CLIV ; Rosetti, ML, p. 148, nota 3 ; Petrovici, *Sinarmonism*, p. 103–104.

ochi, *Ion*, *subsuori*, *fiori*, dar [u̯o] în *om*, *ocărî*, *ocol* [6]. Din exemplele date rezultă că atît [*o*], cît și [*ă*] au la bază și vocale labiale și vocale nelabiale ; deci etimologia cuvintelor nu ne poate oferi un indiciu pentru a stabili valoarea fonetică a lui ѡ în perioada primelor texte romînești.

În lumina acestor constatări, nu se poate trage altă concluzie decît că în situațiile menționate mai sus sub punctele 1 și 2 puteau să existe fie amîndouă fonetismele, [u̯o] și [u̯ă] — fără nici o restricție sau repartizate ca în limba literară ori ca în subdialectul crișean — fie numai unul dintre ele, în ambele cazuri. În plus, nu trebuie să pierdem din vedere posibilitatea existenței unui timbru vocalic intermediar între [*o*] și [*ă*].

Vom lăsa la o parte, pentru moment, situațiile de sub punctul 3 [7].

Cît despre grafiile de tipul ѡстє PO 10/22, nu credem că ele pot fi considerate dovadă a prezenței fonetismului [ǫ] [8]. Probabil că, plecîndu-se de la faptul că о notează numai semivocala, în *toată*, de exemplu, în timp ce ѡ corespunde unei succesiuni « semivocală (semiconsoană) + vocală », în cuvinte ca *nouă*, s-au notat cu ѡ și succesiunile [o̯a] și [u̯a]. Așadar, s-a scris, de exemplu, fie търоасѫ PO 23/16, fie търѡсѫ PO 22/9, iar la inițială ѡ a fost considerat suficient pentru a nota și pe [u̯] și pe [*a*] ; de aici s-a ajuns și la înlocuirea lui ѡ cu о : плоꙗ PO 33/6, față de плоаꙗ PO 34/1. În orice caz, chiar dacă fonetismul [ǫ] exista, el nu reprezenta, din punct de vedere fonologic, altceva decît [o̯a], [o̯å], [o̯ǫ], [u̯å], în timp ce toate aceste segmente fonetice erau fonologic distincte de [u̯o] sau [u̯ă].

3. VALOAREA FONOLOGICĂ A LUI ѡ

Am văzut mai sus că faptele de grafie și situația întîlnită în limba contemporană nu ne dau decît indicii foarte vagi cu privire la segmentul fonetic corespunzător lui ѡ. Problema se pune cu totul altfel cînd avem în vedere valoarea f o n o l o g i c ă a acestei litere.

Întrucît aceeași literă apare și în *om*, *oglindă* etc., cît și în *două*, *luăm* etc., este de presupus că ѡ corespundea, în amîndouă categoriile de cuvinte, aceluiași segment fonologic. Presupunerea aceasta este confirmată de faptul că în limba contemporană deosebirea fonetică dintre [u̯o] și [u̯ă] nu este niciodată utilizată pentru diferențierea a două cuvinte sau a două forme [9] ; așadar, chiar dacă în secolul al XVI-lea

---

[6] Vezi articolul nostru din SCL XIII, 1962, 3, p. 325—335.

[7] Vezi paragraful următor.

[8] Candrea, PS I, CXLI — CXLII (cu referire la textele rotacizante). Valoarea de [ǫ] a lui ѡ inițial este cu totul neprobabilă, deoarece în această poziție se pronunță un diftong chiar în graiurile unde după consoană apare [ǫ] : *c*[ǫ]*să*, dar [u̯a]*meni* sau [u̯ă]*meni*. Cu privire la valoarea de diftong a lui ѡ inițial, vezi și Romulus Todoran, DR XI, 1948, p. 280 — 281.

[9] Putem lăsa la o parte deosebirea dintre [u̯o] articol și [u̯ă] pronume, care se întîlnește, rar, în unele regiuni, dat fiind că cele două forme nu apar în aceleași contexte (de altfel, de

sau mai înainte se pronunța — ca în limba actuală — uneori [uo], alteori [uă], aceste sunete nu reprezentau segmente fonologice diferite.

Întrucît ѡ după consoană avea aceeași valoare ca și о, adică [o] [10], rămîne în discuție numai raportul dintre [o] și segmentul scris ѡ la inițială de silabă.

Segmentul « [u] (sau [w]) + vocală semideschisă (medială sau posterioară) » se găsea în distribuție complementară cu [o]; exact același raport exista între [ua] și [oa] și între [uu] și [u]: grupurile [uu], [uo] (sau [uă]), [ua] (sau [uå], [u°å]) apăreau la inițială de silabă, iar [u], [o], [oa] (sau [oå]) în interiorul silabei (după consoană). Prin urmare, cele două serii de sunete reprezentau numai trei segmente fonologice diferite.

Întocmai ca [i] înainte de vocale anterioare, [u] apărea, în mod automat, la începutul silabei, înainte de vocalele posterioare [u], [o], [å] sau înainte de [ă]. De aceea, după părerea noastră, problema interpretării fonologice a sunetelor înșirate în alineatul precedent se pune în același fel ca și pentru [ii], [ie], [ia] și [i], respectiv, [e], [ea]. Fără a mai repeta argumentele expuse în capitolul consacrat literei ï, considerăm că segmentele fonetice « [u] + vocală » nu reprezintă succesiuni de două foneme, ci variante poziționale ale fonemelor /u/, /o/ și /oa/ (sau, întrebuințînd o notație care pune în evidență faptul că e vorba de un singur fonem, /å/). Prin urmare, fonemele vocalice din seria posterioară care apar în *bun*, *tot*, *toată* apar și la inițiala cuvintelor *ușă*, *om*, *oameni*: *b/u/n*, *t/o/t*, *t/å/tă* = *t[oa]tă*, respectiv, */u/șă*, */o/m*, */å/meni* = *[ua]meni*; de asemenea, aceleași foneme apar în interiorul cuvîntului, la inițială de silabă, în *boul*, *două*, *ziua*: *bo/u/l*, *do/o/*, *zi/å/*.

Dacă, așa cum am susținut mai sus, segmentele [ua] sau [uå], [wa], [wå] și [oa] sau [oå] erau fonologic identice, înseamnă că nu trebuie să-i atribuim lui ѡ valoarea de /w/ în ѡамєрн CV 35/6 [11]. Această literă nu nota o consoană în *oameni* și succesiunea « consoană + vocală » în ѡкразоу CV 149/13: */w/ameni*, respectiv, */wo/braz* sau */wă/braz*. Grupul ѡа avea aceeași valoare ca și grupul оа — adică era echivalent al unui singur fonem; faptul că în *oameni* se scrie ѡа, față de оа din *toată*, se datorește aplicării regulii ortografice pe care am amintit-o la începutul acestui capitol și care explică și deosebirea care se face între notarea lui /o/ din *om* și cea a lui /o/ din *tot*.

4. OBSERVAȚII ASUPRA STATUTULUI FONOLOGIC AL VOCALEI [ă]

Din faptul că [uo] sau [uă] și [uu] (eventual, [uî]) nu sînt decît variante ale fonemelor /o/, respectiv, /u/, rezultă o consecință importantă pentru sistemele fonologice ale graiurilor din perioada primelor

cele mai multe ori, pronumele cunoaște și varianta [uo]); în orice caz, nu avem nici un motiv să credem că această deosebire exista în perioada primelor texte romînești (vezi observațiile noastre din SCL XIII, 1962, 3, p. 333–335).

[10] Cf. Bărbulescu, *Fonetica*, p. 403.

[11] Vezi mai sus, § 2, punctul *3*.

texte. Vom vedea în altă parte [12] că vocalele de timbru [*ă*] sau [*î*] apar la inițială numai în prezența lui /*N*/, ca elemente fără valoare distinctivă. Din cele arătate în rîndurile precedente și în capitolul privitor la litera ї rezultă că în poziție inițială (de cuvînt sau de silabă) apar numai următoarele vocale: /*i*/, /*e*/, /*ä*/, /*a*/, /*å*/, /*o*/, /*u*/.

Se pune întrebarea dacă [*ă*] (inexistent, din punct de vedere fonologic, la început de cuvînt) reprezintă, într-adevăr, un fonem de sine stătător [13].

În aparență, este posibilă o singură interpretare:

Vocalele [*ă*] și [*o*] sînt variante ale aceluiași fonem, facultative la inițială de silabă — *lu*/*o*/*m* = *lu*[(*u̯*)*ă*]*m* sau *lu*[(*u̯*)*o*]*m* — și determinate de caracterul consoanei precedente (labializate sau nelabializate) în celelalte cazuri. Notînd, în mod convențional, cu /*ə*/ acest fonem, cuvintele *vor* (de la *a vrea*) și *văr* ar trebui să fie transcrise /*v°ə*/*r*, respectiv, /*və*/*r* [14].

Vom încerca să arătăm, în continuare, că o serie de fapte pledează împotriva acestei interpretări.

După părerea noastră, pentru a recunoaște autonomia fonematică a vocalei [*ă*] este suficient dacă apare la început de cuvînt (sau de silabă) fonemul corespunzător mai deschis. Pe baza paralelismului cu /*a*/, care apare în poziție inițială și se opune lui /*ä*/ și lui /*å*/ — *ară*, *iară*, *oară* = /*a*/*ră*, /*ä*/*ră*, /*å*/*ră* [15] — considerăm că între [*ă*] din *văr* și [*o*] din *vor* există un raport similar: *v*/*ă*/*r* — *v*/*o*/*r*.

Acceptînd interpretarea conform căreia distinctiv este caracterul consoanei, s-ar ajunge la o mare complicație în descrierea sistemului: ar trebui să admitem că, în timp ce vocalele deschise (medială și posterioară) sînt foneme autonome (cu un timbru independent de cel al consoanei precedente), vocalele corespunzătoare mai închise nu sînt decît variante ale aceluiași fonem, determinate de timbrul consoanei precedente: *sare*—*soare*, *a sări* — *a însori* = /*sa*/*re* — /*så*/*re*, dar /*sə*/*ri* — (*în*)/*s°ə*/*ri*. O complicație de acest gen (cu deosebirea că timbrul consoanei este considerat distinctiv în grupul «consoană + vocală d e s c h i s ă») apare în descrierea dată sistemului fonologic al limbii literare contemporane de acad. E. Petrovici. Autorul citat consideră [16] că în forme ca *toată* labializarea consoanei inițiale este o trăsătură distinctivă (fonologică), dar în forme ca *tot* aceeași trăsătură nu este distinctivă, ci impusă de vocala următoare, /*o*/.

Vom încerca să arătăm, mai jos, că criteriul pe care l-am utilizat pentru a separa, din punct de vedere fonologic, pe [*ă*] de [*o*] este singurul criteriu pe baza căruia se poate stabili independența fonematică a lui [*ă*] ș i în raport cu [*a*], deci cu o vocală din aceeași serie de localizare.

---

[12] Cap. *Litera* ѫ, § 6.

[13] Aşa cum am admis în cap. *Literele* ъ *și* ѫ.

[14] Pentru simplificare, facem abstracție de faptul că [*ă*] nu era fonologic distinct de [*î*], în timp ce după consoanele labializate [*o*] se opunea lui [*u*].

[15] Vezi paragraful precedent și cap. *Litera* ї, § 6.

[16] SCL VII, 1956, 1—2, p. 16—17.

După acad. E. Petrovici, ca urmare a amuțirii vocalelor finale, s-a ajuns de la sinarmonismul de grup [17] (cu șapte foneme vocale) la corelațiile consonantice de timbru și, implicit, la un sistem vocalic liniar[18]; într-o fază mai nouă a romînei comune, dintre toate vocalele „numai trei, anume *î*, *ă*, *a*, puteau apărea la început de cuvînt... [î], [ă], [a] trebuie considerate ca fiind variantele fundamentale ale celor trei foneme vocalice : /î/, /ă/, /a/" [19].

Cu privire la teoria expusă mai sus observăm, mai întîi, că în întreg studiul citat al acad. E. Petrovici nu figurează nici un cuvînt în care /*ă*/ ar fi apărut la început de cuvînt (ceea ce nu este de mirare, căci /*ă*/ în poziție inițială este recent și el apare în numai cîteva cuvinte). În al doilea rînd, timbrele vocalice mediale mai închise decît [*ă*] nu puteau să apară, la inițială, în perioada romînei comune (ca și în perioada primelor texte și, în general, ca și astăzi) decît înaintea unei consoane nazale, ca un apendice pur fonetic, fără valoare distinctivă, al nazalei[20] (în această poziție, în cuvinte ca *întreg*, *îngust*, putea, de altfel, să apară — și chiar e mai probabil că apărea — o vocală mai deschisă decît actualul [*î*] sau, uneori, nu exista nici un element vocalic propriu-zis [21]). Nici una dintre vocalele mediale mai închise decît [*a*] nu existau ca f o n e m e inițiale ; la început de cuvînt apărea un singur fonem vocală medială, /*a*/.

Dar dacă, pe de o parte, așa cum susține acad. E. Petrovici, vocalele [*i*], [*e*], [*u*], [*o*] nu erau foneme independente (această calitate avînd-o numai vocalele mediale), iar, pe de altă parte — lucru pe care credem că am reușit să-l demonstrăm [22] — fonemul /*ă*/ (singura vocală mai închisă decît /*a*/) nu apărea la început de cuvînt, aplicarea consecventă a criteriului poziției inițiale la determinarea numărului de foneme vocalice ne-ar duce la concluzia că sistemul romînei comune nu era „liniar", ci „punctual", adică monovocalic ; ar trebui să considerăm nu numai că locul de articulație al vocalei depindea de unul dintre cele patru timbre fonologice ale consoanei (palatal, labiopalatal, velar, labiovelar), ci și că gradul de deschidere al vocalei postconsonantice era determinat de o anumită trăsătură distinctivă a consoanei care o preceda.

Recunoscînd — în conformitate cu analiza pe care am făcut-o mai sus [23] — existența seriilor vocalice /*i*/, /*e*/, /*ä*/ și /*u*/, /*o*/, /*å*/, unde gradul de deschidere este distinctiv, autonomia lui [*ă*] față de [*a*] rezultă,

---

[17] Cu privire la noțiunea de sinarmonism de grup vezi Roman Jakobson, *Selected Writings*. I. *Phonological Studies*, 's-Gravenhage, 1962, p. 11–12, 37.

[18] Petrovici, *Sinarmonism*, p. 110–113.

[19] *Ibidem*, p. 113.

[20] Vezi justificarea acestei afirmații în cap. *Litera* ѧ, § 6.

[21] Acad. E. Petrovici admite că într-o epocă mai veche a romînei comune se pronunța *[*əngustu*] (unde ə notează o vocală cu un timbru nedefinit), dar *[*mprumutu*] (Petrovici, *Influența slavă*, p. 31) ; după părerea acad. Al. Graur (SCL XI, 1960, 4, p. 846), actualul [*î*] din cuvinte ca *împrumut* nu poate fi considerat vocală protetică. Vezi și discuția din cap. *Litera* ѧ, § 6 și 7.

[22] Vezi argumentele aduse în cap. *Litera* ѧ, § 6. Cele spuse acolo cu privire la statutul fonologic al vocalelor mediale mai închise decît [*a*] la început de cuvînt, în perioada primelor texte romînești, se aplică, în aceeași măsură, și la romîna comună.

[23] Vezi paragraful precedent și cap. *Litera* ı, § 6.

și de astă dată, din aplicarea aceluiași criteriu al paralelismului în sistem, pe baza căruia am afirmat că există un fonem /*ă*/, distinct de /*o*/: întrucît /*e*/ apare în poziție inițială și se opune lui /*ä*/ (cf. /*e*/*d* = *ied*, /*ä*/*d* = *iad*[24]), admitem că și în *păr* — *par* (unde vocalele nu sînt anterioare, ci mediale) este distinctiv gradul de deschidere al vocalei, nu o caracteristică oarecare a consoanei.

În concluzie, în sistemul vocalic există un fonem autonom, /*ă*/. Spre deosebire de t o a t e celelalte vocale, /*ă*/ nu apare niciodată în poziție inițială (de cuvînt sau de silabă), ceea ce-i conferă un loc aparte în sistemul fonemelor vocalice din perioada primelor texte. Această trăsătură a lui /*ă*/, precum și faptul că, în anumite condiții, o r i c a r e dintre vocalele [*i*], [*e*], [*a*], [*o*], [*u*] s-a putut transforma în [*ă*] [25], arată rolul cu totul particular pe care l-a avut fonemul /*ă*/ în evoluția limbii romîne. Această vocală poate fi numită « nedeterminată » și opusă tuturor celorlalte vocale, luate în bloc.

Vom încerca să arătăm, în rîndurile care urmează, că introducerea în discuție a conceptului de neutralizare ne duce la aceeași concluzie.

Întrucît [*u̯o*] este identic, din punct de vedere fonologic, cu [*u̯ă*], se poate considera că la inițială de cuvînt sau de silabă se neutralizează opoziția «labial» : «nelabial», arhifonemul fiind definit numai prin trăsăturile « posterior » și « semideschis ». Dar în poziție inițială nu există nici opoziția /*u*/ (vocală închisă) : /*ă*/, nici opoziția /*å*/ (vocală deschisă) : /*ă*/; mai mult, în această poziție nu există nici opozițiile /*e*/ (vocală anterioară) : /*ă*/, /*i*/ : /*ă*/, /*ä*/ : /*ă*/. În același timp, pentru vocalele care apar la începutul silabei, toate trăsăturile privind gradul de deschidere sau localizarea sînt distinctive, ceea ce înseamnă că opozițiile corespunzătoare acestor trăsături nu se neutralizează. Faptul că toate vocalele, cu excepția lui /*ă*/, apar la inițială de cuvînt nu poate fi interpretat altfel decît, cel mult, ca o neutralizare a opoziției dintre /*ă*/ și t o a t e celelalte vocale. Singura opoziție care se neutralizează aici este cea dintre vocala « nedeterminată » /*ă*/ și vocalele « determinate ».

În legătură cu locul lui /*ă*/ în sistemul fonematic al limbii romîne, e necesar să adăugăm o observație cu privire la rolul jucat de influența slavă în evoluția vocalismului romînesc.

După acad. E. Petrovici, „nu este o întîmplare că tocmai acea limbă romanică posedă seria completă a vocalelor mediale, nerotunjite, care a fost expusă în tot cursul evului mediu influenței adstratului slav[26]... Fără influența slavă, limba romînă ar fi avut cu siguranță o vocală cu o articulație medială a limbii, cu un timbru nedeterminat, asemănătoare lui « *e* mut » francez, lui *a* neaccentuat portughez și catalan, lui *ę* dialectal italian sau lui *ë* albanez, precum și diferite vocale nazalizate sau vocale

[24] Ca și astăzi, vocala [*o*] apărea rar în contexte identice sau asemănătoare cu cele în care apărea [*o̯a*], așa încît e greu să găsim un exemplu similar pentru seria vocalelor posterioare.

[25] Cf. Mircea Zdrenghea, « Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași » (serie nouă). Secțiunea III (Științe sociale), tomul III, 1957, 1—2, p. 153—161.

[26] Petrovici, *Influența slavă*, p. 7.

cu timbrul modificat din cauza acțiunii unei nazale vecine, dar aceasta n-ar fi dus la constituirea triunghiului vocalic romînesc actual" [27].

După părerea noastră, datorită caracterelor specifice ale lui /*ă*/, sistemul vocalic al limbii romîne avea, într-o perioadă mai veche, trăsături care îl apropiau de sistemele vocalice ale unor idiomuri romanice, nu de sistemele vocalice slave. Apariția ulterioară a opoziției /*ă*/ : /*î*/ se explică prin factori din interiorul limbii romîne [28], fără intervenția influenței slave. Atît distincția fonetică dintre timbrele vocalice [*ă*] și [*î*], cît și opoziția fonologică corespunzătoare s-au cristalizat într-o măsură mai mică (sau nu au apărut încă) tocmai în unele graiuri ale dialectelor romînești care au fost mai puternic influențate de idiomuri slave (cf. situația istroromînei). În consecință, credem că nu e cazul să atribuim influenței slave în evoluția vocalismului romînesc rolul important pe care i-l atribuie acad. E. Petrovici.

5. CONCLUZII

Distincția dintre ѡ și о se bazează pe o regulă grafică asemănătoare cu cea care impunea să se scrie uneori ï, alteori и; în timp ce, de obicei, ï era u r m a t, ѡ era, de obicei, p r e c e d a t de o literă vocală (în plus, ѡ apărea și la inițială de cuvînt). Deși segmentul scris ѡ se realiza sub forma unei vocale (mediale sau posterioare) precedate de un element semivocalic, mai mult sau mai puțin perceptibil, iar о nota, după consoană, un singur sunet, [*o*], echivalentul fonologic al celor două litere era același : fonemul /*o*/. Semivocala de timbru labial apărea, în mod automat, înainte de /*o*/ inițial, ca și înainte de fonemele corespunzătoare de pe celelalte trepte de deschidere, /*u*/ și /*å*/.

În capitolul consacrat literei ï am arătat cîteva dintre motivele care ne determină să interpretăm pe [*i̯i*], [*i̯e*], [*i̯a*], nu ca /*yi*/, /*ye*/, /*ya*/, ci ca /*i*/, /*e*/, /*ä*/; ceea ce am spus acolo se aplică, *mutatis mutandis*, și la situația vocalelor posterioare. Adăugăm acum două observații valabile, de asemenea, pentru ambele serii de vocale :

1. Interpretările propuse concordă cu realitatea fonetică mai mult decît ar putea să rezulte din transcrierea fonologică, dat fiind că, exceptînd poziția inițială de cuvînt (unde e de presupus că semivocalele erau articulate mai net și aveau un mai pronunțat caracter consonantic), între [*i*], [*e*], [*e̯a*], [*u*], [*o*], [*o̯a*] postconsonantice și [*i̯i*], respectiv, [*i̯e*], [*i̯a*], [*u̯u*], [*u̯o*], [*u̯a*] inițiale de silabă deosebirea nu era (după cum nu este nici astăzi) prea mare [29].

---

[27] Petrovici, *Influența slavă*, p. 8.

[28] Vezi cap. *Literele* ъ și ѫ, § 5.

[29] Cf. Petrovici, *Sinarmonism*, p. 104, nota 34 : iot și wau în poziție intervocalică se pronunță aproape ca [*ę*], respectiv [*o̦*]. Chiar și la inițială de cuvînt e de presupus că [*i̯*] și [*u̯*] nu aveau un caracter la fel de net înainte de toate vocalele ; de exemplu, [*u̯*] înainte de [*u*] era mai slab și mai puțin consonantic decît înainte de [*å*].

2. Recunoașterea identității fonologice a segmentelor fonetice [*i*] și [*i̯i*], [*e*] și [*i̯e*], [*o*] și [*u̯o*] etc. corespunde și unor fapte de grafie:

Nu se face nici o distincție, în scris, între [*i*] (după consoană) și [*i̯i*] (la început de silabă).

Distincția dintre [*e*] și [*i̯e*], care s-ar fi putut face, cu mijloacele oferite de alfabetul chirilic, nu a fost considerată necesară, de cele mai multe ori (litera є apare rar; ϵ notează și pe [*e*] și pe [*i̯e*]).

Segmentul [*e̯a*] sau [*ę*] în cuvinte de tipul *lege* este notat altfel decît [*i̯a*] inițial de silabă — ѣ în primul caz, ꙗ în cel de al doilea — dar, foarte frecvent, ѧ corespunde fonemului /*ä*/ în amîndouă pozițiile.

Se notează în același fel și vocala [*u*] și grupul [*u̯u*].

Segmentele [*o*] și [*u̯o*] sînt scrise, în general, în mod diferit; totuși abaterile sînt numeroase și, în plus, distincția care se face este dictată de o regulă pur ortografică, așa încît nu poate fi invocată în sprijinul interpretării lui [*o*] și a lui [*u̯o*] ca segmente fonologice diferite.

Succesiunile de sunete [*o̯a*] și [*u̯a*] se scriu diferit (nu în toate cazurile) pe baza aceleiași reguli.

Așadar, prezența unui [*i̯*] sau a unui [*u̯*] nu a fost, în general, marcată în scris, cînd acest lucru nu era necesar din punct de vedere fonologic.

În ce privește locul fonemului /*ă*/ în sistemul vocalic al limbii romîne din perioada apariției scrisului (respectiv, al fonemelor /*ă*/ și /*î*/ în limba contemporană), nu avem nici un motiv să punem pe seama influenței slave constituirea seriei vocalelor mediale.

VIII. LITERELE σ ȘI ρρ

1. INTRODUCERE

Astăzi poate fi considerat definitiv stabilit faptul că întrebuințarea literei σ în unele dintre primele noastre texte nu reprezintă un caz de grafie fără motivare de ordin lingvistic [1]. În sprijinul acestei păreri pot fi invocate două constatări: 1) σ nu apare în orice cuvînt și în orice poziție, ci în condiții determinate; 2) în unele graiuri dacoromîne actuale există o vibrantă mai lungă decît [*r*] obișnuit, care, de obicei, apare tocmai în pozițiile în care se scrie σ (sau ρρ) în textele vechi [2].

În mod normal [3], [*r̄*] apare, în zilele noastre, în cuvinte ca *rîde*, *răspunde*, *arăta*, *urî*, *hotare*, *omorî* — deci ca echivalent al lui [*r*] inițial

[1] Rosetti, LR XIII–XVI, p. 116–117.

[2] Vezi, de exemplu, I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului* (Extras din Buletinul Societății filologice, II), București, 1907, p. 14.

[3] Pentru excepții — [*r̄*] în cuvinte ca *ureche* — vezi exemplele date de Sextil Pușcariu, după ALR I 1, în DR IX, 1936–1938, p. 408–409.

sau [*rr*] latin sau, în elemente de diverse origini, în cuvinte în care [*i*], [*e*], [*ea*] precedate de vibrantă au trecut (în limba literară sau în unele graiuri) la [*î*], [*ă*], [*a*] [4].

În cuvintele din categoriile definite mai sus în CV se scrie aproape numai σ, iar în PH σ (cu varianta grafică ϱ [5]) și, mai des, ρρ; în CV, ρ(simplu) apare rar în aceste cuvinte; în PH alternanțele de tipul ѹσнпъ (fem.) PH 92ʳ/4 ~ ѹρнпъ (masc.) 108ʳ/18 sînt ceva mai numeroase [6].

CV: σнсѹ 129/4, σєѹ 148/10, вѡ ᴧσъта 120/9—10.

PH: ρρнѹ 19ʳ/4, ѳїєσѹ 1ᵛ/24, Хотаρρъ (pl.) 55ᵛ/23, късаρѣ 117ᵛ/1.

Grafiile σ, ρρ nu apar în CT; în PO ρρ apare rar: ρρѣпєдє 206/3, кѹρρа (imperf.) 70/10.

În afara pozițiilor menționate, σ apare, aproape regulat, în CV, înainte de consoană: паσтє CV 9/4 (dar сє ѧпъρцн 48/1); în această poziție, în PH întîlnim extrem de rar grafia σ sau ρρ: саσъчнн'ρъ (= *sarcină*) PH 69ᵛ/1—2, ѹρρъѕн (perf. simplu) 40ᵛ/7.

2. VALOAREA FONOLOGICĂ A LITERELOR σ ŞI ρρ

Considerînd dovedită existența lui [*r̄*] în graiurile care au stat la baza textelor rotacizante, se pune întrebarea dacă [*r̄*] și [*r*] corespundeau sau nu aceluiași segment fonologic.

Prezența a două litere, σ și ρ (respectiv, distincția grafică dintre ρρ și ρ) ne face să presupunem, de la bun început, că σ și ρρ notau, cel puțin în unele poziții, un segment fonologic diferit de cel corespunzător lui ρ. Faptul că [*r̄*] și [*r*] nu erau fonologic identici este dovedit de apariția celor două sunete în același context. Deși nu am găsit în CV și în PH nici o pereche minimală care să ilustreze opoziția fonologică dintre cele două vibrante, putem susține că asemenea perechi existau. Pentru a afirma acest lucru este suficient dacă dintre cei doi termeni ai unei perechi minimale pe care o considerăm posibilă [7] este atestat un termen și dacă, în același timp, existența celuilalt poate fi socotită sigură în graiurile care ne interesează, cu toate că forma respectivă nu apare în texte. Întrucît, deși verbul *a ara* nu este atestat în CV, putem considera că el exista — ca și astăzi — în toate graiurile dacoromîne, formele *arată* și *arate* de la acest verb constituiau împreună cu аσатъ (imper.) CV 120/8, (сє) аσатє 107/13 (de la *a arăta* [8]) două perechi minimale;

[4] În limba literară actuală apar vocale mediale în *rîu*, *rău*, *a hotărî (hotărăsc, hotărască)* etc., dar *amar*[*ă*] (fem. pl.) *hotar*[*ă*] sînt considerate fonetisme regionale.

[5] În exemplele de mai jos (ca și în alte locuri) am înlocuit această literă cu σ.

[6] Ele pot fi explicate prin neglijența unui copist, care, în unele cazuri, a copiat un singur ρ dintre cei doi care vor fi fost în original; cf. discuția de mai jos (§ 2), cu privire la CV.

[7] Pe baza a ceea ce știm despre contextele în care puteau să apară [*r*] și [*r̄*].

[8] Acest verb este atestat și în PH.

putem presupune și că *zbor*, de la *a zbura*, forma o pereche minimală cu зкособ „sobor, adunare" CV 46/1.

Segmentul fonologic realizat ca [r̄] în cuvinte de tipul *arăta* poate fi, în principiu, interpretat fie ca /r̄/, fie ca succesiune de două consoane: /rr/. După părerea noastră, faptul că, alături de grafia σ, apare și grafia ρρ arată că înșiși cei care au redat în scris pe [r̄] „au analizat" acest segment fonetic în două feluri: ca sunet (respectiv, fonem) unic sau ca succesiune de două sunete (foneme).

Pentru interpretarea lui [r̄] ca succesiune de două foneme, /rr/, în graiurile care cunosc rotacismul cu menținerea nazalității [9] ar putea să pledeze faptul că în aceste graiuri mai exista, în interiorul morfemului, un grup consonantic în care /r/ era separat de consoana precedentă prin limita silabică: grupul /Nr/. Așadar este posibil ca *pî[r̄]ă*, de exemplu, să fie considerat paralel cu *pînă*; în cele două cuvinte există grupuri consonantice asemănătoare: /părră/, respectiv, /păNră/. Această interpretare nu este însă obligatorie, deoarece unitatea fonologică notată /N/ are o situație specială din multe puncte de vedere [10] și deci nu e indicat, poate, ca grupul /Nr/ să fie luat ca etalon.

Problema se pune altfel pentru graiurile în care, ca urmare a denazalizării în cuvintele cu rotacism, grupul /Nr/ a ajuns să nu mai existe decît la început de cuvînt [11]. Susținînd interpretarea după care [r̄] = /rr/ în poziție intervocalică, în graiurile în care *pînă* avea structura /păNră/, ne putem întemeia pe principiul paralelismului — atît de des folosit în analiza fonologică —, dar susținînd că [r̄] = /rr/ și în graiurile în care *pînă* avea structura /pără/ înseamnă să admitem o excepție: în cuvintele de tipul *pîră* = /părră/ am avea singurul caz în care, în interiorul unui morfem, apare un /r/ separat prin tăietura silabică de consoana precedentă [12]. Considerăm deci că, cel puțin în graiurile în care nu apare, în interiorul unui morfem [13], nici un alt grup consonantic cu /r/ ca element final de grup și inițial de silabă, sunetul [r̄] reprezintă fonemul /r̄/ [14].

În ce privește „analiza" făcută de cei cărora le datorăm textele rotacizante, după părerea noastră, nu este exclus să existe o legătură între prezența grupului /Nr/ (= grafia ·ѧρ sau нρ), respectiv, absența acestui grup (= grafia ρ) în cuvintele cu rotacism — și interpretarea lui [r̄] ca grup de consoane (= grafia ρρ) sau ca o singură consoană (= grafia σ). După cum a arătat I.-A. Candrea, în PS, unde „intervo-

[9] Cf. cap. *Litera* ε, § 4.

[10] Vezi cap. *Litera* ·ѧ, § 4 (unde este justificată interpretarea пѣ·ѧрѣ PH 2v/19 = /păNră/) și § 7.

[11] *Ibidem*, § 4, 6.

[12] Primul element al grupului /rr/ trebuie considerat — conform unei reguli generale de despărțire în silabe — ca aparținînd silabei precedente.

[13] Precizarea „în interiorul unui morfem" este necesară, căci /Nr/ apare în toate graiurile la întîlnirea lui *în-* cu un radical cu /r/ inițial (*înrădăcina*, *înrăi* etc.); vezi cap. *Litera* ·ѧ, § 6, 8.

[14] În *nostru*, *acru* etc., /r/ este final de grup, dar nu și inițial de silabă (căci nu este separat prin limita silabică de consoana precedentă).

calicul *n* e redat aproape regulat prin *r*" [15], grafia σ „e foarte consecventă" [16]; în *Psaltirea Voronețeană*, unde, de asemenea fenomenul rotacismului „apare aproape regulat sub forma *r*" [17] sunetului [r̄] îi corespunde numai σ, nu și ρρ [18]. În schimb, grafia ρρ este foarte frecventă în PH [19], text în care este reflectat rotacismul cu menținerea nazalității (= grafia ҆ѧρ sau нρ, în marea majoritate a cazurilor) [20].

Așadar, e probabil că grafia ρρ reflectă un stadiu lingvistic mai vechi decît cel reflectat de grafia σ; la origine, ρρ în *fier*, de exemplu, corespundea lui ҆ѧρ (sau нρ) în *bine*, în timp ce lui σ ca echivalent al lui [r̄] îi corespundea ρ în cuvintele cu rotacism. Ulterior, s-a produs un amestec între cele două feluri de a-l nota pe [r̄], ceea ce, pe de o parte, explică grafia (ce e drept, foarte rară) ρρ în PO (unde nu numai că nu apare ҆ѧρ, dar, nu e reflectat nici un stadiu al rotacismului), iar, pe de altă parte, explică prezența lui σ în CV. În ce privește însă acest ultim text trebuie să avem în vedere și posibilitatea unei alte explicații. Dacă este adevărat că, așa cum am susținut în altă parte [21], copistul vorbea — spre deosebire de traducător — un grai în care se produsese denazalizarea în cuvintele cu rotacism, nu este cu totul exclus să fie datorită copistului nu numai grafia ρ (în loc de ҆ѧρ), ci și grafia σ (în locul lui ρρ); e posibil ca apariția lui ρ, în cîteva cazuri, în locul lui σ așteptat (de exemplu, în зѕορѕ „sobor, adunare" CV 60/6) să se explice prin influența grafiei ρρ din textul original (în loc să scrie σ, scribul a copiat pe unul din cei doi ρ).

Din exemplele date mai sus [22] rezultă că σ și ρρ apar și la început de cuvînt. Se pune întrebarea dacă și în această poziție [r̄] reprezenta segmentul fonologic /rr/ sau /r̄/.

Întrucît vibranta inițială din elementele împrumutate a fost identificată cu [r̄] care exista în cuvintele de origine latină [23], opoziția /r/ : /r̄/ sau /r/ : /rr/ nu avea cum să existe, pînă la o anumită epocă, la început de cuvînt: *rîs* < lat. *risus* era omofon cu *rîs* corespunzător v.sl. ρысь. S-ar putea presupune că, la un moment dat, vibranta din cuvintele împrumutate nu a mai fost identificată, în poziție inițială, cu [r̄], ceea ce a dus la apariția opoziției /r/ : /r̄/ la început de cuvînt. E mai probabil însă că împrumuturile au pătruns cu pronunțarea exclusiv [r] numai după ce fostul [r̄] a slăbit și a ajuns la stadiul din limba literară actuală în toate pozițiile (bineînțeles, acest fenomen nu s-a petrecut în același

---

[15] Candrea, PS I, p. CLXI (se face abstracție de cazurile în care copiștii au introdus forme nerotacizate).

[16] *Ibidem*, p. CLXV.

[17] *Ibidem*, p. XLIV.

[18] *Ibidem*, p. CLXV.

[19] Vezi mai sus, § 1.

[20] Vezi cap. *Litera* ҆ѧ, § 2, 4.

[21] *Ibidem*, § 4.

[22] În § 1 al acestui capitol.

[23] Petrovici, *Sinarmonism*, p. 102.

timp în toate graiurile [24]). Prin urmare, credem că opoziţia /r/ : /r̄/ nu a existat niciodată în poziţie iniţială [25].

În poziţie preconsonantică, situaţia se prezintă la fel. Indiferent dacă σ corespundea sau nu, şi aici, lui [r̄], litera aceasta nu putea să noteze, în poziţia menţionată, două unităţi fonologice distincte (ρ apare, rar, în CV, datorită, probabil, neatenţiei copistului); în PH, după cum am văzut, grafia ρρ apare rar înainte de consoană.

După consoană, se scrie numai ρ; nici în această poziţie nu exista o opoziţie între cele două tipuri de vibrante.

În concluzie, opoziţia /r/ : /r̄/ sau /r/ : /rr/ apărea într-un singur context, în poziţie intervocalică (inclusiv în cuvintele în care elementul vocalic de după vibrantă era „*u* final" [26] sau „*i* final" [27]); o situaţie asemănătoare se întîlneşte în spaniolă [28].

Dacă [r] intervocalic = /r/, iar [r̄] intervocalic = /r̄/, înseamnă că în toate celelalte poziţii consoanele [r] şi [r̄] erau variante ale aceluiaşi arhifonem, pe care îl notăm /*R*/.

În ipoteza că [r̄] = /rr/ în poziţie intervocalică, problema unui arhifonem /*R*/ în inventarul unităţilor fonologice nu se mai pune, din motivele următoare:

Considerînd, în mod provizoriu, că opoziţia /r/ : /rr/ se neutralizează în cuvinte ca *rîu*, *parte*, *patru*, înseamnă că în toate aceste cazuri apare arhifonemul /*R*/; fonemul /r/ ar apărea deci numai precedat sau urmat tot de /r/, în cuvinte ca *a/rr/ăta*. Dar de aici rezultă că segmentele notate /*R*/ şi /r/ sînt în distribuţie complementară, aşa încît (ţinînd seamă şi de asemănarea dintre sunetele corespunzătoare) ele nu pot reprezenta două unităţi fonologice distincte. Prin urmare, dacă [r̄] intervocalic = /rr/, în toate cazurile în care distincţia fonetică dintre [r] şi [r̄] nu are valoare fonologică vibranta (indiferent de natura ei) reprezintă o singură unitate, fonemul /r/ (realizat ca [r] în *patru* şi ca [r̄] în *rîu* [29], probabil şi în *parte*); segmentul consonantic iniţial din *rîu* şi cel intervocalic din *arăta* coincid din punct de vedere f o n e t i c, dar reprezintă segmente f o n o l o g i c e diferite: /r/, respectiv, /rr/.

Interpretarea conform căreia [r̄] = /r̄/ este mai neeconomică (ea implică sporirea inventarului de consoane cu două unităţi, /r̄/ şi /*R*/), dar are avantajul că oferă, după părerea noastră, posibilitatea unei

---

[24] Iar în unele graiuri [r̄] iniţial s-a menţinut pînă astăzi (vezi mai sus, § 1).

[25] Este posibil ca opoziţia în discuţie să fi dispărut încă înainte de dispariţia sunetului [r̄], în sensul că s-a ajuns ca cele două vibrante să apară în indiferent ce poziţie, ca variante facultative ale aceluiaşi fonem.

[26] Ca în perechea de cuvinte *zbor* (de la *a zbura*) — *zbor* „sobor, adunare", pe care am citat-o mai sus.

[27] Vezi paragraful următor.

[28] Emilio Alarcos Llorach, *Fonología española* (3.ª edicion aumentada y revisada), Madrid, [1961], p. 177.

[29] Nu credem că e cazul să admitem că în cuvintele de acest tip am avea a face cu un grup consonantic « /r/ + /r/ » (la iniţială nu apar lichide înaintea nici unei alte consoane).

descrieri mai simple (pe baza noțiunii de neutralizare) a cazurilor în care deosebirea fonetică dintre [r̄] și [r] nu are valoare fonologică. În schimb, cealaltă soluție — pe lîngă că e economică — prezintă avantajul că, într-o anumită măsură [30], corespunde cu faptele de grafie.

3. NAZALITATEA, „*r* LUNG" ȘI PROBLEMA LUI „*u* FINAL"

Vom discuta, tot în acest capitol, o problemă în aparență nelegată de cea a interpretării literelor рр (σ) și ꙟр (нр), dar pentru rezolvarea căreia analiza din rîndurile precedente ne poate oferi un punct de plecare. Este vorba de problema lui „*u* final" (sau, mai exact, a „pseudovocalelor" finale, căci lucrurile se prezintă la fel în cazul lui „*i* final").

Am încercat să arătăm, în altă parte [31], că în CV este reflectat stadiul fonetic cu [*u*] silabic (și, foarte probabil, și stadiul cu [*i*] final silabic). Aici ne propunem însă să examinăm statutul fonologic al elementelor [ᵘ] și [ⁱ], deci al unor elemente vocalice nesilabice; ce segment fonologic corespundea sunetelor finale din formele scrise боу·ꙟрȣ CV 40/7, боу·ꙟрн 159/8, фїєррȣ PH 125ʳ/10 în ipoteza că aceste sunete nu erau silabice?

După părerea noastră, în graiurile care cunosc rotacismul în faza cu nazalitate (și grupul de foneme /*rr*/, dacă [r̄] intervocalic = /*rr*/) sunetele finale [ᵘ] și [ⁱ] aparțin categoriei fonemelor v o c a l e. Această interpretare este justificată de faptele arătate în continuare.

În cuvinte ca *bine*, *bună* etc., cel de al doilea element al grupului /*Nr*/ [32] este, în graiurile rotacizante, inițial de silabă. În cuvinte ca *arăta*, *omorî*, cea de a doua consoană a grupului /*rr*/ este, de asemenea, inițială de silabă (dacă [r̄] = /r̄/, acest fonem este intervocalic, deci tot inițial de silabă). Admițînd că, în боу·ꙟрн, фїєррȣ, după /*Nr*/, respectiv, /*rr*/ sau /r̄/ nu urmează, din punct de vedere fonologic, o vocală, ar însemna să considerăm că, în contradicție cu situația tuturor celorlalte grupuri « consoană + /*r*/ », grupurile /*Nr*/ și /*rr*/ pot fi implozive (finale de silabă) — respectiv, că, /r̄/ apare, uneori, și în altă poziție decît la inițială de silabă (și anume numai atunci cînd este urmat de [ᵘ] sau de [ⁱ]). Descrierea structurii fonologice a silabei este mult mai simplă și mai coerentă dacă admitem că /*Nr*/ și /*rr*/ (sau /r̄/) sînt întotdeauna urmate de o vocală; în felul acesta, /*Nr*/ și /*rr*/ nu mai constituie excepții în raport cu /*pr*/, /*tr*/, /*zr*/ etc. [33], iar [ᵘ] și [ⁱ] nu mai reprezintă un „caz special", în raport cu vocalele propriu-zise. Prin

---

[30] Ne referim la poziția intervocalică; la inițială însă, рр = un singur fonem (vezi nota precedentă).

[31] Vezi cap. *Litera* ı, § 3.

[32] Sau /*NR*/, dacă admitem că în grupurile consonantice se neutralizează opoziția /*r*/ : /r̄/; facem abstracție de această neutralizare (care intră în discuție numai dacă [r̄] = /r̄/, nu /*rr*/), întrucît, fie că /*N*/ este urmat de /*r*/, fie că este urmat de /*R*/, problema se pune în același fel.

[33] Nici unul dintre aceste grupuri nu este final de silabă: fie numai ultimul element, /*r*/ (de exemplu, în cuvinte ca *dezrădăcina*), fie amîndouă consoanele aparțin silabei următoare (*asupra*, *patru* etc.).

urmare, după părerea noastră, elementele vocalice finale din фїєррѹ, коу.дри reprezintă fonemele /u/, respectiv, /i/, chiar dacă, din punct de vedere fonetic, aceste elemente nu sînt silabice. O dată admisă interpretarea ca /u/, /i/ a elementelor vocalice nesilabice care urmează după /Nr/ și după /rr/ (sau /r̄/), considerăm că aceeași interpretare este valabilă și pentru [ᵘ] și [ⁱ] după alte consoane sau grupuri de consoane [34].

4. CONCLUZII

Literele σ și ρρ notau, în poziție intervocalică, un segment fonologic distinct de cel scris ρ, anume succesiunea de foneme /rr/ sau fonemul /r̄/ (din punct de vedere fonetic [r̄]). Opoziția /rr/ : /r/ (sau /r̄/ : /r/) nu apărea în grupurile consonantice și nici înainte de vocală la început de cuvînt.

Grafiile σ (singura care apare în CV) și ρρ (cea mai frecventă în PH) reflectă, se pare, două feluri de „a analiza" pe [r̄]; probabil, grafia ρρ e mai veche.

Prezența grupului /rr/ (respectiv, a fonemului /r̄/) în forme de tipul фїєррѹ — ca și prezența grupului /Nr/ sau /NR/ în коу.дрѹ, коу.дри — constituie un argument în favoarea interpretării ca /u/, /i/ a elementelor vocalice finale, chiar dacă ele nu erau silabice din punct de vedere fonetic; în felul acesta devine mai simplă și mai coerentă descrierea structurii silabei.

Centrul de cercetări fonetice și dialectale,
București, Calea Victoriei, 194

Ianuarie 1964

[34] Vezi și cap. *Litera* ꙇ, § 3.

ROMANIA ORIENTALĂ ŞI ROMANIA OCCIDENTALĂ *

II. În legătură cu corelaţia de cantitate consonantică

DE

MARIUS SALA

1. Se ştie că în latina clasică cantitatea consonantică avea rol fonologic: consoanele simple se opuneau consoanelor geminate. Lungimea consonantică nu apărea decît în poziţia intervocalică, cu sincretism la iniţială şi la finală [1].

Într-un studiu consacrat evoluţiei consonantismului latin în limbile romanice [2], B. Malmberg atrage atenţia asupra diferenţei de forţă existente între poziţiile consonantice admise de regulile distribuţionale ale limbii latine. Pornind de la faptul că o consoană finală în cuvinte monosilabice, cu toate că este o consoană implozivă, nu a împiedicat vocala să se dezvolte, ca şi cum ar fi fost în silabă deschisă (lat. *rem* > fr. *rien*), Malmberg observă că, în general, poziţia implozivă a fost slabă în latină. Caracterul slab al implozivelor explică multe fenomene din istoria acestei limbi, ca asimilările din grupurile consonantice (*ad fĕro* > *affĕro*), instabilitatea nazalei în diverse poziţii implozive (*mensa* > *mesa*; *albu*[*m*]). Se poate spune că încă în latina clasică exista o structură silabică care favoriza iniţiala silabei în detrimentul părţii finale a acesteia.

2. În acelaşi articol, Malmberg subliniază faptul că silaba deschisă este un tip primitiv faţă de silaba închisă, care este un tip mai avansat şi mai puţin general. Chiar în limbile care cunosc silabe închise, numărul posibilităţilor distinctive în poziţie finală de silabă este mai redus, numărul cazurilor de sincretism fiind mai mare decît la iniţială. Rezultă că iniţiala este partea silabei cu cea mai b o g a t ă cantitate de i n f o r m a ţ i e.

---

* Vezi versiunea în limba franceză, în „Revue roumaine de linguistique" IX, 1964, 4.

[1] Pentru situaţia geminatelor în latină, vezi A. Graur, *Les consonnes géminées en latin*, Paris, 1929.

[2] Bertil Malmberg, *Gémination, force et structure syllabique en latin et en roman*, în „Etudes romanes dédiées à Andréas Blinkenberg à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire", Copenhaga, 1963, p. 106.

În acest fapt constă „forța” inițialei de silabă; intensitatea acustică și tensiunea articulatorie a consoanelor inițiale, mai mari decît ale altor consoane, invocate adesea în explicațiile date de fonetica tradițională [3], decurg din această caracteristică generală. „Forța” inițialelor astfel înțeleasă explică de ce consoanele inițiale au rezistat cel mai bine la diferitele tendințe evolutive [4].

Malmberg observă de asemenea că o consoană intervocalică se află din punctul de vedere al cantității de informație într-o situație mai puțin bună, pentru că, spre deosebire de consoana inițială, ea se lasă într-un anumit sens prezisă după vocala precedentă a cărei structură acustică semnalează consoana următoare. Chiar faptul că o consoană intervocalică urmează după un complex fonetic deja format, reduce posibilitățile de alegere ale auditoriului [5].

3. Evoluția consonantismului romanic occidental dovedește că încă din faza romanică primitivă, de la un anumit moment, geminatele au fost tratate ca fortele, adică ca inițialele, cu care au evoluat apoi la fel și anume au rămas intacte în cea mai mare parte a cazurilor. Dispariția geminatelor și înlocuirea lor prin consoanele forte reprezintă, după Malmberg, o trăsătură distinctivă a romanicei occidentale (nu apare în italiană, care a păstrat cel mai bine vechea situație din latină).

Malmberg explică reducerea geminatelor din limbile romanice occidentale ca un rezultat al tendinței spre silabă deschisă, care domină întreaga evoluție a consonantismului romanic occidental, de la formarea acestor limbi pînă astăzi. La această tendință rezistă cel mai bine silabele închise terminate în consoane relativ „sonore”, adică vocalice (lichidele și nazalele) [6].

4. Ne propunem să aducem în discuție situația geminatelor din Romania orientală, comparînd-o cu cea din Romania occidentală. Contribuția de față este o continuare a lucrării în care am analizat situația sonantelor în cele două Romanii [7].

Vom analiza felul cum s-a transformat vechea opoziție de cantitate consonantică, folosindu-ne de observațiile cuprinse în articolul citat al lui Malmberg, de cele din cartea lui Martinet precum și de concluziile la care am ajuns în studiul sonantelor, încercînd să arătăm că în romînă s-a petrecut un proces fonologic asemănător cu cel din restul Romaniei.

---

[3] Vezi, de exemplu, M. Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, 1933, p. 97 urm.; P. Fouché, *Etudes de phonétique générale*, Strasburg, 1927, p. 3–14; C. Juret, *Dominance et résistance dans la phonétique latine*, Heidelberg, 1913; Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. III, București, 1963, p. 82–83. Cf. și Pușcariu, DR VII, p. 1–2, unde se vorbește de masarea energiei de rostire la începutul cuvîntului.

[4] Pentru importanța acestei „forțe distribuționale”, vezi B. Malmberg, *La notion de „force” et les changements phonétiques*, în „Studia linguistica” XVI, 1962, 1, p. 42 și, mai ales, Rebecca R. Posner, *Consonantal Dissimilation in the Romance Languages*, Oxford, 1961, p. 26 și urm. Cf. și André Martinet, *Economie des changements phonétiques*, Berna, [1955], p. 283, 330 unde se subliniază de asemenea poziția deosebită a inițialei de cuvînt.

[5] B. Malmberg, *Gémination...*, p. 108; SL XVI, 1962, 1, p. 39–41.

[6] *Ibidem*, p. 108–109.

[7] *Romania orientală și Romania occidentală. În legătură cu tratamentul sonantelor*, în SCL XV, 1964, p. 169–179.

5. În studiile consacrate foneticii istorice a limbii romîne se arată că, în general [8], romîna nu face distincție între urmașele fostelor geminate și cele ale fostelor consoane simple. Consoanele geminate au fost reduse de timpuriu la consoane simple, confundîndu-se cu corespondentele lor simple [9]. Astfel, rom. *apun* < lat. *appono*, la fel ca *rîpă* < lat. *ripa*, rom. *bată* <lat. *vĭttam*, la fel ca *roată* < lat. *rŏta*.

În opoziție cu situația din Romania occidentală, unde s-a explicat d e c e și c u m s-a produs simplificarea geminantelor, fenomenul din Romania orientală nu a fost explicat pînă în prezent. În lucrările de fonologie diacronică romanică, situația din romînă a fost lăsată la o parte (Martinet, Malmberg), unii lingviști [10] declarînd că nu o pot explica. O încercare de explicare a felului cum s-au petrecut lucrurile în Romania orientală găsim la A. Haudricourt și A. Juilland [11]. După acești lingviști, în latina orientală cantitatea consonantică a dispărut foarte repede, și din această cauză nu a mai fost timp suficient pentru dezvoltarea unui proces de refacere a distincțiilor prin sonorizarea simplelor.

În explicația pe care o propunem pentru evoluția geminatelor în romînă, considerăm că simplificarea geminatelor din această limbă nu se deosebește de cea din limbile romanice occidentale (spaniola, portugheza, catalana, franceza), în care vechea distincție de cantitate consonantică a dispărut, fiind înlocuită, de cele mai multe ori, prin alte distincții. Astfel, datorită tendinței spre silaba deschisă, care a caracterizat fără îndoială prima etapă de dezvoltare a limbii romîne, la fel ca și în cazul celorlalte limbi romanice, vechile geminate au fost simplificate în Romania orientală la fel ca în Romania occidentală.

Și în romînă geminatele, cînd au început să fie simplificate, au fost tratate ca fortele, ca și cum ar fi fost consoane inițiale [12]; în schimb, consoanele simple au fost tratate ca orice consoană intervocalică, mai puțin stabilă decît inițiala. Cu alte cuvinte, vechea opoziție de cantitate consonantică s-a transformat într-o opoziție de forță, în care urmașii vechii geminate era o consoană forte, opusă urmașei consoanei simple, devenită consoană slabă [13]. Romîna primitivă a avut deci în cazul tuturor

---

[8] Fac excepție *b* și *v* intervocalici care au dispărut încă din latină. Cf. totuși rom. *gheabă* < **glibba* < **glibbula* care ar fi, după Pușcariu (DR VII, 1931—1933, p. 25) un caz de păstrare a lui *b* geminat în romînă.

[9] Vezi Densusianu, *Istoria limbii romîne*, II, București, 1961, p. 30 și Șiadbei, SCL VIII, 1957, p. 480—487. Cf. Pușcariu, DR VII, 1931—1933, p. 5, 20, 25.

[10] Vezi Harold Weinrich, *Phonologische Studien zur romanischen Sprachgeschichte*. Forschungen zur romanischen Philologie, ed. Heinrich Lausberg, Heft 6, Münster Westfalen [1958], p. 153—154. Cf. și K. Togeby, *Les explications phonologiques historiques sont-elles possibles?* în „Romance Philology" XIII, 1960, 4, p. 412, care declară același lucru.

[11] A. G. Haudricourt et A. G. Juilland, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Paris, 1949, p. 51—52.

[12] Cf. W. Meyer-Lübke, în „Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien" I, Heidelberg, 1914, p. 8 urm. : consoanele intervocalice s-au păstrat în romînă pentru că au fost pronunțate ca inițialele.

[13] Opoziția dintre consoana f o r t e și cea s l a b ă nu trebuie confundată cu opoziția dintre consoanele f o r t e s și l e n i s din limbile germanice. O consoană forte se deosebește de una slabă prin un mai mare grad de audibilitate, de perceptibilitate.

consoanelor (pentru sonante am arătat acest lucru în articolul citat) o opoziţie de forţă la fel cu celelalte limbi romanice.

6. Opoziţia de forţă apărută în locul opoziţiei de cantitate consonantică nu s-a menţinut prea mult timp, din cauză că baza fonetică a acestei opoziţii a fost slabă. A dispărut mai repede în cazul oclusivelor şi al lui *s*, păstrîndu-se mai bine la *n* şi *r*, la care, aşa cum am arătat la articolul amintit, opoziţia de forţă s-a menţinut chiar pînă în secolul al XVI-lea, în dacoromînă, şi la *r* pînă în secolul al XVIII-lea, în aromînă. La celelalte consoane, fonemul forte, urmaş al geminatei latineşti, şi fonemul slab, continuator al consoanei simple din latină, s-au confundat foarte de timpuriu într-un singur fonem care, din punct de vedere f o n e t i c, era o consoană forte. Tot forte din punct de vedere fonetic a fost şi fonemul care s-a păstrat în cazul lui *n* [14] ; din vechea opoziţie /*n*/ ~ /*ṅ*/, existentă în primele texte romîneşti s-a păstrat numai /*n*/.

Între Romania orientală şi Romania occidentală există, din acest punct de vedere, o deosebire destul de mare : în timp ce în Romania occidentală opoziţia de forţă s-a păstrat la sonante şi la oclusive, în Romania orientală avem urme ale păstrării opoziţiei de forţă numai la *n* şi *r*. Pentru explicarea situaţiei din Romania orientală, trebuie să ţinem seama de mai mulţi factori :

a) În Orient, norma latinei a fost mai slabă decît în alte părţi ale Romaniei occidentale, şi de aceea limba a putut da curs liber tendinţelor populare. Una dintre aceste tendinţe este tendinţa spre silaba deschisă. Manifestîndu-se mai puternic tendinţa spre silaba deschisă, opoziţia de cantitate consonantică a dispărut mai repede decît în alte părţi ale Romaniei.

b) În Romania occidentală tendinţa romanică de a transforma opoziţia de cantitate consonantică într-o opoziţie de forţă a găsit un sprijin într-o tendinţă asemănătoare din celtă, datorită căreia vechile geminate, devenite forte, nu s-au confundat cu vechile simple, devenite slabe [15]. Opoziţia de forţă s-a menţinut pînă astăzi. În romînă, unde tendinţa romanică nu a avut nici un sprijin, neexistînd influenţa celtică, opoziţia de forţă nu s-a mai putut menţine şi dezvolta, cele două foneme confundîndu-se în unul singur, care, din punct de vedere fonetic, era forte.

c) Opoziţia de cantitate consonantică s-a păstrat mai mult în cazul consoanelor vocalice (lichide şi nazale), care au fost mai rezistente la tendinţa spre silaba deschisă [16]. La consoanele oclusive opoziţia de forţă a dispărut mai repede. Pentru deosebirea de tratament dintre oclusive şi sonante în Romania orientală, în sensul păstrării mai îndelungate a opoziţiei de forţă la sonante, ne putem gîndi la o diferenţă de grad între opoziţia de forţă existentă la oclusive şi la sonante, mai mare în cazul sonantelor. Cf. situaţia spaniolei, unde opoziţia de forţă la sonante a creat

---

[14] Vezi SCL XV, 1964, p. 178—179. De menţionat că în arii restrînse s-a menţinut pînă astăzi opoziţia /*n*/ ~ /*ṅ*/ şi /*r*/ ~ /*r̄*/.

[15] Martinet, *Economie...*, p. 274 şi Weinrich, *op. cit.*, p. 61. Cf. Togeby, *op. cit.*, p. 412.

[16] Malmberg, *Gémination...*, p. 108—109.

opoziţii de felul lui /n/ ~ /ñ/ sau /l/ ~ /ḷ/ (între o consoană surdă şi una sonoră diferenţa este mai mică decît între o dentală şi o palatală). Mai interesant este faptul că la s o n a n t a *r* opoziţia s-a menţinut pînă astăzi în aceeaşi limbă.

În explicaţia propusă am îmbinat două puncte de vedere : cel exprimat de Malmberg [17], după care dispariţia geminatelor este rezultatul tendinţei spre silaba deschisă, şi cel al lui Martinet [18], care pune simplificarea geminatelor în legătură cu influenţa celtică. Considerăm, la fel ca Malmberg, că dispariţia geminatelor în toată Romania este rezultatul tendinţei romanice spre silabă deschisă.Felul diferit în care a evoluat această tendinţă romanică în diversele idiomuri romanice, am căutat să-l explicăm nu prin diferenţe de structură (pentru că în perioada de început a limbilor romanice sistemul fonologic era aproximativ acelaşi), ci prin contribuţia i n d i r e c t ă a factorilor externi. Rolul factorilor externi în Romania occidentală a fost numai de a întări o anumită tendinţă existentă.

Drumul parcurs de noi pentru explicarea tratamentului geminatelor latineşti în romînă este invers decît cel parcurs de A. Martinet în cunoscuta sa lucrare *Economie des changements phonétiques*. Inovaţia adusă de Martinet în studiul geminatelor latineşti din limbile romanice occidentale este, aşa cum a arătat şi Malmberg în recenzia la cartea amintită mai sus [19], că pentru interpretarea consonantismului romanic Martinet porneşte de la ideea unui tratament în principiu identic al oclusivelor şi al celorlalte consoane (mai ales al lichidelor şi al nazalelor). Martinet consideră că slăbirea (avînd ca rezultat sonorizarea şi spirantizarea) oclusivelor nu este numai o caracteristică a acestora, ci, în aceeaşi măsură, şi o caracteristică a nazalelor şi lichidelor. În lucrarea de faţă pornim de la explicaţiile date tratamentului nazalelor şi lichidelor pentru a arăta care a fost tratamentul oclusivelor geminate.

7. Am arătat mai sus că fonemul rezultat din confuzia dintre geminate şi simple a fost din punct de vedere f o n e t i c forte. Această afirmaţie îşi găseşte sprijinul în tratamentul suferit de consoanele respective sau de sunetele învecinate lor.

Martinet [20] şi Malmberg [21] au arătat că iniţiala este poziţia forte prin excelenţă şi că, de aceea, la iniţială se găsesc foneme consonantice care trebuie grupate în categoria consoanelor tari. Aşa se explică de ce în spaniolă şi portugheză la iniţială de cuvînt apare un *rr*-, deşi ortografia nu îl înregistrează astăzi. La fel s-au petrecut lucrurile şi în romînă, unde, pînă în secolul al XVI-lea, *r*- era un *r* forte [22].

---

[17] Malmberg, *Gémination*..., p. 108–109 ; cf. şi Malmberg, SL XV, 1961, 2, p. 84–85.

[18] Martinet, *Economie*..., p. 257–296.

[19] Vezi „Studia Neophilologica" XXX, 1959, 2, p. 304.

[20] Martinet, *Economie*..., p. 256–296.

[21] Malmberg, *Gémination*..., p. 106–107 ; cf. şi Malmberg, SL XV, 1961, 2, p. 81–84.

[22] Vezi SCL XV, 1964, p. 171, 177–178.

În romînă, inițialele nu au suferit modificări [23] (am lăsat la o parte cazurile în care inițialele erau urmate de vocale palatale, cînd au suferit desigur tot felul de schimbări : lat. *gelum* > rom. *ger*, lat. *caelum* > rom. *cer*). Consoanele intervocalice, indiferent dacă proveneau din consoane geminate sau simple, nu au suferit nici ele modificări de felul celor din celelalte limbi romanice (sonorizare, spirantizare etc.) : rom. *răpun* < lat. *repono*, rom. *măduvă* < lat. *medullum*, rom. *mărita* < lat. *maritare*. Rezultă din cele de mai sus un paralelism între tratamentul inițialei și al consoanelor intervocalice. Tratamentul inițialelor — ele au rămas intacte — am văzut că este datorit caracterului forte al consoanei. Trebuie să presupunem că și tratamentul consoanelor intervocalice — rămase de asemenea intacte — se datorește aceluiași caracter forte.

8. În cazul lui *m*, caracterul forte al consoanei se poate demonstra și altfel, și anume dacă analizăm influența pe care a exercitat-o asupra vocalelor învecinate și, în primul rînd, asupra vocalelor precedente.

Se știe [24] că *á* + *m* se păstrează fără nici o modificare în limba romînă : lat. *aeramen* > rom. *aramă*, *-abamus* > rom. *-am* etc. Nu au suferit modificări sub influența lui *m* următor *ę* (lat. *gĕmo* > rom. *gem*) sau *ẹ* (lat. *tĭmeo* > rom. *tem*, *sĭmus* > rom. *sem*), după cum a rămas intact și *ó* indiferent dacă era deschis (lat. *hŏmo* > rom. *om*) sau închis (lat. *pōmum* > rom. *pom*).

Tratamentul vocalelor urmate de *m* (adică păstrarea lor) nu a fost explicat pînă acum. Dacă considerăm că în aceste cazuri *m* era forte, la fel cu celelalte consoane, tratamentul de mai sus poate fi explicat, pentru că *m* intervocalic forte se comportă la fel ca un *n* forte, care provine dintr-un *n* geminat latinesc. După cum *á* + *n* forte rămîne *a* (lat. *annum* > rom. *an*), tot așa *á* + *m* se păstrează ca *a* (lat. *aeramen* > rom. *aramă*).

Am arătat în articolul citat [25] cum caracterul forte al lui *n* se manifestă printr-o presiune mai mare a limbii și cum fiind mai puternică forța de presiune a limbii, modul de articulare nu s-a putut schimba ca la *n* slab, provenind din *n* simplu latinesc sau dintr-un *n* imploziv, deci slab prin poziție. Neschimbîndu-se modul de articulare, nu s-a pierdut nici nazalitatea lui *n* forte. Aceasta înseamnă însă că între *n* forte provenit din lat. *-nn-* și vocala precedentă există un contrast mai mare decît între *n* slab și aceeași vocală (între o consoană oclusivă și o vocală este o mai mare diferență decît între o fricativă și o vocală). Fiind mai mare contrastul dintre cele două sunete, influența asimilatoare a lui *-n-* < lat. *-nn-* este mai mică și de aceea *á* + *n* forte nu trece la *î*.

La fel stau lucrurile și în cazul lui *m* forte, în opoziție cu *m* slab care apare, la fel ca *n* slab, în poziție implozivă. În cazul lui *á* + *m* + *consoană*, se ajunge la *î* + *m* + *consoană* (lat. *campus* > rom. *cîmp*, lat. *ambulare* > rom. *îmbla*), la fel ca atunci cînd avem *á* + *n* + *consoană* (lat. *canto* > rom. *cînt*).

---

[23] Cf. Pușcariu, DR VII, 1931—1934, p. 1 : atunci cînd nu există cauze speciale care să le modifice consoanele și grupurile consonantice inițiale au rămas neschimbate.

[24] Densusianu, *op. cit.*, II, p. 16, 18, 19, 22.

[25] SCL XV, 1964, 2, p. 173.

Ca un *m* forte a fost tratat *m* din grupul *mn* (lat. *dominum* > rom. *domn*, lat. *somnum* > rom. *somn*), în sensul că nu a avut nici o influenţă asupra vocalei precedente. Tot ca o consoană forte a fost tratat grupul *mn* secundar, provenit din *gn* (lat. *lĭgnum* > rom. *lemn*, lat. *sĭgnum* > rom. *semn*) [26]. Tratamentul forte al grupului *mn*, indiferent dacă era primar sau secundar, nu trebuie să surprindă pentru că nu este un fenomen izolat în cadrul Romaniei [27]. Amintim cazul spaniolei unde *mn* > *ñ*, la fel ca lat. *nn* > *ñ* (lat. *damnum* > sp. *daño*; lat. *signa* > sp. *seña*, lat. *tam magno* > sp. *tamaño*) [28] sau al italienei unde *mn* > *nn* (lat. *domina* > it. *donna*) [29].

9. Caracterul forte al consoanelor româneşti se manifestă şi prin acţiunea de velarizare pe care aceste consoane o au asupra vocalelor următoare.

În articolul consacrat evoluţiei sonantelor din romînă, am arătat că diferenţa de tratament dintre *r* slab şi *r* forte se poate vedea din transformările suferite de vocalele care urmează după aceste consoane. Astfel, după un *r* forte, orice *e*, *i* se transformă în *ă*, respectiv *î* (lat. *reus* > rom. *rău*, lat. *horresco* > rom. *urăsc*; lat. *rivus* > rom. *rîu*, lat. *horrire* > rom. *urî*), în timp ce după *r* slab cele două vocale îşi păstrează timbrul (lat. *perire* > rom. *peri*).

În limba romînă, toate consoanele intervocalice sau iniţiale pe care le luăm în discuţie (deci labialele şi dentalele [30]), devenite consoane forte, au avut acţiune velarizatoare asupra vocalei următoare, la fel ca *r* forte. Iată cîteva exemple: la i n i ţ i a l ă de cuvînt — lat. *betranus* > rom. *bătrîn*, lat. *pecatum* > rom. *păcat*, lat. *fetum* > rom. *făt*, lat. *verum* > rom. *văr*, lat. *mergo* > rom. *mărg*, lat. *tymanea* > rom. *tămîie*, lat. * *derapino* > rom. *dărapăn*, lat. *se* > rom. *să*; lat. *fenum* > rom. *fîn*, lat. *vendo* > rom. *vînd*, lat. *mino* > rom. *mîn*, lat. *teneru* > rom. *tînăr*, lat. *sĭnus* > rom. *sîn*. Aceeaşi este situaţia cînd consoana este în poziţie i n t e r v o c a l i c ă : lat. *superare* > rom. *supăra*, lat. *suffero* > rom. *sufăr*, lat. *fremito* > rom. *freamăt*, lat. *catena* > arom. *cătînă*, lat. *radicina* > rom. *rădăcină*.

Un fenomen asemănător cu velarizarea lui *e*, *i* datorită caracterului forte al consoanei este şi reducerea lui *ea* la *a*: lat. *vĭtta* > rom. com. *beată* (cf. megl. *bętă*) > drom. *bată*, lat. *pĭnna* > rom. com., drom. dial. *peană* > rom. *pană*, lat. *feta* > rom. com., drom. dial. *feată* > drom. *fată*, lat.

[26] Cf. Rosetti, ILR IV, p. 31 şi Şiadbei, SCL VIII, 1957, p. 480, unde se face o justă legătură între tratamentul lui *mn* şi cel al lui *nn*.

[27] Cf. Rosetti, ILR I^3, p. 103—104, unde, pornindu-se de la păstrarea lui *gn*, se consideră că Romania orientală se deosebeşte de cea occidentală.

[28] R. Menéndez Pidal, *Manual de gramática histórica española*, ed. X, Madrid, 1958, p. 138, 144—145. În spaniolă, pentru *mn* secundar avem astăzi *mbr* <*mr*: lat. *hominem* > sp. *hombre*. Cf. situaţia dialectului mirandez unde lat. *mn* > *nh* [ṇ], la fel ca *n* geminat latinesc: lat. *somnu* > mir. *sônho* ca şi la *annum* > mir. *anho* (vezi J. Leite de Vasconcellos, *Estudos de philologia mirandesa*, I, Lisabona, 1900, p. 260, 278). De remarcat şi cazul portughezei unde *mn* > *n*, la fel ca *n* geminat latinesc: lat. *somno* > ptg. *sono*, lat. **capanna* > ptg. *cabana*.

[29] Vezi W. Meyer-Lübke, *Grammatica storica della lingua italiana e dei dialetti toscani*, Torino, f.d., p. 104.

[30] Am lăsat la o parte situaţia consoanelor inexistente în latină ca *z*, *j*, *ţ*, *č*, *ğ*, *dz*, urmînd să ne ocupăm de soarta lor într-un alt articol.

vīrga > rom. com., drom. dial. *veargă* > drom. *vargă*, lat. *mesa* > rom. com., drom. dial. *measă* > drom. *masă*, lat. *depilo* > rom. com., drom. dial. *deapăr* > drom. *dapăr*, lat. *camisia* > rom. com., drom. dial. *cămeașă* > drom. *cămașă*.

Velarizarea lui *e*, *i* și reducerea lui *ea* la *a* sub influența consoanelor precedente, sînt, după părerea noastră, două fenomene care nu pot fi separate unul de altul. O. Densusianu [31] și acad. E. Petrovici [32] au explicat reducerea lui *ea* la *a* ca rezultat al influenței consoanei labiale. Din cele de mai sus observăm că — după părerea noastră — acțiunea consoanei nu se reduce numai la labiale, ci cuprinde toate consoanele limbii romîne care au ajuns să devină forte.

Acțiunea de velarizare și de reducere a lui *ea* la *a* se petrece și în elementele nelatinești [33] ale limbii romîne : *iubesc* > drom. dial. *iubăsc*, v. sl. *nevasta* > rom. com. *nevească* > drom. *nevastă*, gr. χαλόγερος > rom. *călugăr* etc. Cf. și cazul lui *dacă* < v. rom. *deacă* < *de* + *ca*, la care reducerea este identică cu cea care a avut loc în cazul lat. *depilo* > drom. *dapăr*.

Pornind de la *r* forte, unde velarizarea lui *e*, *i*, *ea* avea o bază fonetică [34], acest fenomen a devenit un procedeu pentru a marca o consoană forte [35]. Așa cum se va vedea mai jos, marca de consoană forte nu a apărut la toate consoanele în aceeași măsură pentru că au intervenit de multe ori alte tendințe de evoluție care au împiedicat producerea fenomenului.

10. Acțiunea velarizatoare a consoanelor forte nu se manifestă în toate cazurile, ceea ce explică apariția lui *e* și *i* după anumite consoane. Vom prezenta pe rînd excepțiile :

a) Caracterul forte al consoanelor nu se manifestă decît în cazul lui *e* sau al lui *i* provenit dintr-un *e* în poziție nazală (vezi exemplele de mai sus). Acțiunea velarizatoare a consoanei nu s-a manifestat niciodată asupra lui *i* < lat. *ī* : lat. *bīnati* > arom. *binaț*, lat. *vīnum* > rom. *vin*, lat. *fīlum* > rom. *fir*, lat. *pīnum* > rom. *pin*, lat. *mīccus* > rom. *mic*. (Nu avem exemple pentru *c*, *g*, *t*, *d*, *s* + *ī* pentru că aceste consoane au fost alterate sub influența lui *ī*.)

Deosebirea de tratament dintre *i* < lat. *ī* și *i* < lat. *e* + *n* se explică prin existența unui iot înaintea lui *i* < lat. *ī* încă în romanica primitivă [36]. Deci *vin*, *fir*, *pin*, *mic* se pronunțau $v^{u}in$, $f^{u}ir$, $p^{u}in$, $m^{u}ic$ [37]. Fiind pronunțat un iot între consoana forte și vocala *i*, consoana forte

[31] *Op. cit.*, II, p. 44.

[32] « *Monoftongarea* » *ea* > *a după labiale în elementele slave ale dacoromînei*, în „Romanoslavica" VIII, 1963, p. 92.

[33] Vezi Rosetti, ILR IV, p. 35 pentru n.gr. σῦρμα > dr. *sîrmă*.

[34] Vezi Pușcariu, DR VII, 1931 — 1933, p. 12, 49 unde se explică din punct de vedere fonetic, velarizarea lui *e*, *i* sub influența lui *r* forte. Cf. Rosetti, BL III, 1935, p. 103—104 și Pușcariu, DR V, 1927—1928, p. 764.

[35] Cf. cazul protezei lui *a*-, care a apărut la început la *r*- forte și a devenit ulterior marcă și a altor consoane forte inițiale. Cf. Pușcariu, DR VII, 1931—1933, p. 51.

[36] Cf. André Burger, în „Cahiers Ferdinand de Saussure" 13, 1955, p. 22—33 și W. Meyer-Lübke, DR II, 1921—1922, p. 4, 9.

[37] Vezi Pușcariu, DR VII, 1931—1933, p. 31.

nu a mai putut să acționeze asupra lui *i* și, deci, nu l-a transformat în *î*. Cf. lat. *mĕus* > rom. *mieu*, lat. *fĕrrum* > rom. *fier*, cazuri în care sîntem siguri că a existat un iot. Pronunțarea lui *i* < lat. *ĭ* cu un iot între consoană și vocală explică africatizarea dentalelor urmate de *i* < lat. *ĭ*, ca și cum ar fi fost urmate de un iot. În cazul lui *i* < *e* + *n* fenomenul nu a avut loc din cauză că apariția lui *i* este relativ recentă.

Această constatare ne permite să presupunem că la baza rom. *tăciune* nu stă o formă latinească cu *ĭ*, pentru că ar fi trebuit să avem azi un *ț* (cf. lat. *barbati* > rom. *bărbați*), ci una cu *ĭ* (cf. lat. *tĭmeo* > rom. *tem*) [38].

Remarcăm și faptul că lat. *y* a fost tratat ca un *ĭ*, ceea ce explică tratamentul lui din romînă : lat. *tymanea* > rom. *tămîie*, lat. *tympana* > v. rom. *tîmpănă* [39].

b) Acțiunea velarizatoare a consoanei forte nu se manifestă atunci cînd în silaba următoare există un sunet palatal [40]. Cu alte cuvinte, fenomenul velarizării vocalelor este în funcție de poziția palatală, în sensul că o astfel de poziție împiedică velarizarea vocalelor. Iată cîteva exemple : lat. *berbecem* > rom. *berbece*, lat. *pedester* > rom. *pedestru*, lat. *felice* > rom. *ferice*, lat. *venae* > rom. *vine*, lat. *mergere* > rom. *merge*, lat. *tendicula* > rom. *tindeche*, lat. *digitum* > rom. *deget*, lat. *sicila* > rom. *seceră*. De remarcat că poziția moale a fost în unele graiuri așa de puternică încît a devenit *e* sau *i* și un *ă*, provenit din *a* neaccentuat : rom. *biserică* < rom. dial. *băserică* < lat. *basilica*, rom. *perete* < rom. dial. *părete* < lat. *paretem*, rom. *femeie* < rom. dial. *fămeie* < lat. *familia* [41]. În toate aceste exemple, *ă* a trecut la *e* din același motiv pentru care *e* nu a trecut la *ă* în celelalte exemple de mai sus.

Cunoscînd aceste fapte putem presupune că *bășică* (din graiul muntean și din limba literară) este din vremea cînd în graiul muntean *ș* era dur și cînd, prin urmare, *bă-* nu era urmat în silaba următoare de un sunet palatal [42].

c) O a p a r e n t ă lipsă de velarizare întîlnim la unele forme verbale unde a s t ă z i avem un *e* deși, după cele spuse mai sus, ne-am aștepta la un *ă*. Din această categorie fac parte o serie de forme ca : *merg*

[38] Vezi DLRM, s. v.

[39] I.—A. Candréa-Hecht, *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, Paris, 1902, p. 25.

[40] Cf. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 19—21 ; Philippide, *Originea romînilor* II, Iași, 1928 (= *OR*), p. 40 — 41 ; Rosetti, BL III, 1935, p. 103, 106—107. Pentru Pușcariu, DR VII, 1931—1933, p. 17, 20, 48 rolul mare pe care îl are asupra vocalei accentuate vocala din silaba următoare este una din deosebirile esențiale dintre romînă și celelalte limbi romanice. În timpul din urmă, acad. E. Petrovici (SCL I, 1950, 2, p. 202—205, CL II, 1959, p. 102—123) a insistat foarte mult asupra tendinței spre armonie silabică, caracteristică pentru limba romînă. Vezi și Al. Graur, SCL IX, 1958, p. 310—314.

[41] O listă a acestor forme în limba secolului al XVI-lea găsim la Densusianu, *op. cit.*, II, p. 69—70 și Al. Rosetti, LR sec. XIII—XVI, p. 71.

[42] Cf. Philippide, OR II, p. 46.

(cf. v. rom., rom. dial. *mărg*), *iubesc* (cf. v. rom., rom. dial. *iubăsc*), *acoper* (cf. v. rom., rom. dial. *acopăr*) etc. Apariția acestor forme se explică prin a n a l o g i e , care, se știe, a jucat un mare rol în morfologia și fonetica limbii romîne. Au intervenit de fiecare dată celelalte forme din paradigmă (*mergi*, *merge*, *mergem*, *mergeți*), unde *e* se justifica prin poziția moale [43]. Limba veche și unele dialecte păstrează fonetismul mai vechi, cu *ă* [44].

Analogia a lucrat și în sens contrar, făcînd ca în unele cazuri, acolo unde ne-am aștepta la un fonetism cu *i* să avem *î*; *osînze*, *sîni* etc. sînt forme analogice după singular [45].

d) Caracterul forte al consoanelor nu se manifestă prea frecvent în silabă posttonică (mai ales cînd este la finală de cuvînt) : lat. *ad prope* > rom. *aproape*, lat. *nomen* > rom. *nume*, lat. *bonitatem* > rom. *bunătate*, lat. *judico* > rom. *judec* etc. Cf. însă și cazuri în care caracterul forte al consoanei se manifestă chiar în silabă posttonică : lat. *lepido* > rom. *lapăd*, lat. *supero* > rom. *supăr*, lat. *luciferum* > rom. *luceafăr*, lat. *numerum* > rom. *număr*, lat. *venetum* > rom. *vînăt*, lat. **derapino* > rom. *dărapăn*. Numărul exemplelor din a doua categorie este mai mic decît al celor din prima categorie. De remarcat că niciodată caracterul forte al consoanei nu se manifestă atunci cînd vocala este în finală absolută. A intervenit, în mod sigur, „forța" finalei de cuvînt, mai bogată în informație decît celelalte părți ale cuvîntului [46] (face excepție bineînțeles inițiala de cuvînt al cărei conținut de informație a fost subliniat la începutul acestui articol). Cu ajutorul finalei de cuvînt se fac distincțiile dintre diferitele forme ale paradigmei verbale sau nominale.

Rezultă că păstrarea lui *e* la finală de cuvînt are cauze morfologice : o formă de felul lui *cînte*, persoana a 3-a singular subjonctiv prezent, cu *e* netrecut la *ă*, deși este precedată de o consoană forte, se explică prin faptul că o astfel de formă se opunea celei de persoana a 3-a singular indicativ prezent (*cîntă*), cu *ă* provenit din *a* neaccentuat [47]. În multe cazuri, păstrarea lui *e* netrecut la *ă* a avut urmări asupra întregului aspect fonetic al formelor verbale. Motivele morfologice, care au făcut ca asupra lui *e* dintr-o formă ca *vinde* să nu se manifeste caracterul forte al consoanei au contribuit indirect și la păstrarea lui *i* netrecut la *î*. Avem astăzi *vinde* dar *vîndă* numai din motive morfologice [48].

Un motiv morfologic asemănător a împiedicat și transformarea lui *e* în *ă* în cazul adjectivelor feminine unde opoziția *ă* ~ *e* marca diferența dintre singular și plural (*bună* ~ *bune*). În toate aceste cazuri,

---

[43] Pentru tratamentul vocalei radicale față de vocala sufixului verbal, vezi Al. Graur, SCL IX, 1958, 3, p. 309–314.

[44] Vezi Rosetti, ILR IV, p. 29; idem, LR sec. XIII–XVI, p. 72–73. Cf. Lombard, *Le verbe roumain*, I, Lund, 1954, p. 72.

[45] Numeroase exemple de analogii în flexiunea verbală găsim la Lombard, *op. cit.*, I, p. 165–198.

[46] Cf. Malmberg, SL XVI, 1962, 1, p. 42.

[47] Cf. Philippide, OR II, p. 82 și Pușcariu, DR II, 1921–1922, p. 81.

[48] Vezi Al. Graur, SCL IX, 1958, 1, p. 310–314.

caracterul forte al consoanei nu s-a putut manifesta din motive morfologice [49].

e) Caracterul forte al consoanelor se manifestă mai puțin regulat în cazul dentalelor (*t*, *d*) [50] : alături de exemplele date mai sus în care *e*, *i* trec după aceste consoane la *ă*, *î*, există altele cu *e* și *i* păstrate : lat. *theca* > rom. *teacă*, lat. *tela* > rom. *teară*, lat. *densum* > rom. *des*, lat. *judicium* > rom. *județ*. Este interesant de remarcat că derivatele cu *de-*, *des-* au numai *e* : *dedau*, *descarc*, *deslîna* etc.

Tratamentul deosebit al lui *t*, *d* se poate pune în legătură cu faptul că cele două consoane sînt pronunțate cu vîrful limbii îndreptat înspre partea anterioară a gurii și, din această cauză, velarizarea vocalelor care urmează are loc cu mai multă greutate.

În unele cazuri nu se poate preciza care dintre cauzele amintite mai sus a putut contribui la păstrarea lui *e*, respectiv *i*. Dacă luăm de exemplu cazul rom. *judec* < lat. *judico*, păstrarea lui *e* poate fi pusă în legătură cu analogia (vezi § 10 *c*) sau cu existența unui *d* al cărui caracter forte nu se manifestă din motivele arătate mai sus (vezi § 10 *e*).

11. Am văzut că în unele graiuri caracterul forte al consoanelor se manifestă cu mai multă consecvență decît în limba literară [51], unde există și de această dată un pronunțat amestec de forme. Graiurile mai conservatoare păstrează multe dintre fonetismele vechi [52] înlocuite în limba literară prin forme analogice de felul celor discutate mai sus (vezi § 10 *c*). Astfel, în graiurile moldovenești și ardelenești se păstrează pînă astăzi fonetisme ca *mărg*, *iubăsc* etc. Hărțile Atlasului ligvistic romîn ne oferă multe fonetisme de acest fel.

Există însă graiuri unde, în opoziție cu graiurile de mai sus și chiar cu limba literară, caracterul forte al consoanelor nu se manifestă decît sporadic. În aceste graiuri — cel mai tipic din acest punct de vedere este graiul din Lăpuj, nord-vestul regiunii Hunedoara [53] — după consoanele inițiale sau după consoanele intervocalice, *e* și *i* nu trec la *ă*, *î*, după cum nici *ea* nu se reduce la *a*. Se poate vorbi chiar de o tendință a sistemului consonantic al acestor graiuri de a avea numai *e*, *i* după consoanele forte. Iată cîteva exemple luate din lucrarea lui D. Șandru : *areta*, *uresk*, *fetat*, *mer*, *kăpeta*, *veduv* ; *rid*, *urit*, *vind*, *atita*, *tirg* ; *measă*, *feată*, *veadă* [54]. Este concludent, în legătură cu tendința de mai sus, faptul că în acest grai, din motivul care a făcut să se păstreze *e* și *i* netrecut la *ă*, res-

---

[49] Vezi E. Petrovici, SCL I, 1950, 2, p. 203 : „Africata dură din ultima silabă de la singular [*semință*] a antrenat toate celelalte consoane care au devenit și ele dure, și în felul acesta s-a născut forma de singular *sămînță*". Pentru noi, existența unei silabe finale nepalatale permite manifestarea caracterului forte al consoanelor din celelalte silabe.

[50] Cf. Pușcariu, DR VII, 1931–1933, p. 25, 47 ; Philippide, OR II, p. 53.

[51] Cf. Petrovici, SCL I, 1950, 2, p. 201 unde se vorbește de „o tendință generală a tuturor graiurilor romînești de a da consonantismului romînesc un caracter nepalatal".

[52] Pentru limba veche, vezi Densusianu, *op. cit.*, II, p. 41 și Rosetti, LR sec. XIII–XVI, p. 72.

[53] D. Șandru, BL III, 1935, p. 122–128. Cf. G. Weigand, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache" IV, 1897, p. 277.

[54] Deci fonetisme ca *rid*, *urit* nu sînt forme refăcute (Rosetti, ILR IV, p. 35) sau rezultatul unei tendințe de depalatizare (Petrovici, SCL I, 1950, 2, p. 202), ci arhaisme.

pectiv *î*, vocalele *ă*, respectiv *î*, trec la *e*, *i* : *ţeţi*, *mei* „măi", *skermăna*, *ke* „că", *de-l* „dă-l".

Originea unor astfel de fonetisme a fost mult discutată. Weigand [55] le-a explicat ca rezultat al influenţei pluralului asupra singularului. O explicaţie asemănătoare au propus J. Byck şi acad. Al. Graur [56] pentru unele forme de singular. Aceste explicaţii nu sînt însă valabile pentru t o a t e fonetismele înregistrate. I. Popovici [57] apropiind fonetismele în discuţie de cele din aromînă trage concluzia că avem a face cu o influenţă aromînească, iar Al. Philippide [58] le explică prin analogie.

Apropierea de aromînă [59] trebuie făcută, însă, din cele ce am văzut, în amîndouă idiomurile nevelarizarea lui *e*, *i*, *ea* trebuie explicată altfel.

Cunoscînd situaţia din graiurile actuale putem încerca explicarea unor fonetisme din textele vechi romîneşti. S-a arătat [60] că în unele texte, mai ales în Palia de la Orăştie, întîlnim fonetisme ca *riu*, *ride*. Tot în Palia de la Orăştie şi în Textele măhăcene, scrise amîndouă într-o regiune nu prea îndepărtată de Lăpuj, unde am semnalat existenţa unor consoane forte care nu velarizează vocalele următoare, apar fonetisme hipercorecte de felul lui *singe* (Palia, Texte măhăcene), *strimb* (Palia) [61]. Astfel de fonetisme ne arată care a fost norma în graiul în care s-au scris Palia şi Textele măhăcene [62]. Pornind de la aceeaşi observaţie nu trebuie să surprindă fonetisme ca *sint* pentru *sînt* sau *tinăr* [63] pentru *tînăr*, remarcate de Densusianu în lucrarea sa. După părerea noastră *teneru* a ajuns la *tînăr* prin fazele **tiner* > **tinăr* > *tînăr* [64]. Considerăm însă că *i* > *î* este datorită caracterului forte al lui *t* şi nu unei asimilări a lui *i* la *ă* următor.

O situaţie asemănătoare cu cea din graiul de la Lăpuj prezintă aromîna, meglenoromîna şi istroromîna [65]. În toate aceste idiomuri, caracterul forte al consoanelor iniţiale sau intervocalice nu s-a manifestat decît sporadic : arom. *măduă* < lat. *medulla*, arom. *mădular* < lat. **medullarium*, arom. *vîsc* < lat. *viscus*, arom. *sărbătoare* < lat. *servatoria*, arom. *sămînţă* < lat. *sementia* (cf. megl. *siminţă*), drom., arom. *săptămînă* < lat. *septimana* (cf. megl. *siptămînă*). În cele mai multe cazuri, idiomurile sud-dunărene nu prezintă velarizarea vocalelor *e* şi *i* : *mer*, *per*, *ver* etc.

Tendinţa de velarizare a vocalelor a fost mai slabă în idiomurile din sudul Dunării decît în cele mai multe dintre graiurile dacoromîneşti. Ea

---

[55] „Jahresbericht" IV, 1897, p. 289–290.

[56] BL I, 1933, p. 19.

[57] *Die Dialekte der Munteni und Pădureni*, Halle, 1905, p. 131.

[58] OR II, p. 42.

[59] Cf. Th. Capidan, *Aromînii, Dialectul aromîn*, Bucureşti, 1932, p. 231 şi D. Şandru, BL III, 1935, p. 126.

[60] Densusianu, *op. cit.*, II, p. 49.

[61] Cf. *griu* în nordul Banatului (G. Weigand, „Jahresbericht" III, 1896, p. 211 ; IV, 1897, p. 257).

[62] Cf. cazul unor pronunţări hipercorecte date de B. Malmberg, „Orbis" XI, 1962, 1, p. 138, luate în discuţie pentru a arăta care au fost la un moment dat contururile unui sistem lingvistic.

[63] Fonetismul *tinăr* este răspîndit în tot Banatul şi în o bună parte din sud-vestul Transilvaniei. Vezi ALR I, vol. II, h. 179 [tînăr].

[64] Vezi Rosetti, ILR IV, p. 23.

[65] Cf. I. Popovici, *op. cit.*, p. 131.

poate fi o inovaţie în fiecare dintre aceste idiomuri care s-a realizat în mod diferit de la unul la altul. De aceea are dreptate acad. Al. Rosetti cînd spune : „După cum, potrivit unei tendinţe generale, limba romînă s-a diversificat, în cursul epocii sale de comunitate, tot astfel, potrivit unei tendinţe generale, dialectele derivate dintr-o limbă comună iau cu sine din trunchiul comun tendinţa de a inova în aceeaşi direcţie, şi grupurile o dată separate dezvoltă inovaţii la fel" [66]. Deci o serie de inovaţii asemănătoare ale dacoromînei şi aromînei pot fi posterioare epocii lor de comunitate.

12. Din cele de mai sus rezultă că nu se pot face precizări în legătură cu vechimea velarizării lui *e*, *i*. Au putut exista divergenţe dialectale încă în romîna comună, cum de altfel presupun S. Puşcariu şi acad. Al. Rosetti [67], de felul celor existente astăzi, adică au fost graiuri în care caracterul forte al consoanei s-a manifestat şi altele, în care acelaşi caracter nu s-a manifestat. Nu putem folosi cronologia relativă decît în parte, adică ştim că fenomenul velarizării este posterior diftongării lui *ẹ* în *ea* pentru că ar trebui să avem **pără* nu *pară* [68]. Închiderea lui $e + n > in$ nu poate fi luată în discuţie aşa cum s-a făcut pînă acum [69], pentru că rom. *fîn* < lat. *fenum* a putut proveni din **făn* [70] şi nu este absolut necesar să presupunem faza *fin* (cf. istrorom. *fir*).

13. În Romania orientală, la fel ca în Romania occidentală, datorită tendinţei spre silabă deschisă, subliniată în lucrările lui B. Malmberg, s-a produs simplificarea geminatelor. În locul opoziţiei de cantitate consonantică a apărut o opoziţie de forţă. Spre deosebire de celelalte regiuni ale Romaniei, în care a avut loc acest fenomen, în Romania orientală simplificarea geminatelor nu a fost însoţită de sonorizarea consoanelor surde intervocalice. Nesonorizarea acestor consoane în orientul romanic a fost invocată ca argument împotriva explicaţiei structurale date dispariţiei geminatelor în Romania occidentală [71]. Am văzut însă cum nesonorizarea consoanelor surde intervocalice se datoreşte faptului că în Orient nu a existat o influenţă celtică, care să întărească distincţiile dintre membrii corelaţiei de forţă. Cu alte cuvinte, în Romania orientală nu a acţionat factorul extern, care a dus la apariţia sonorelor în Romania occidentală şi, din această cauză, opoziţia de forţă a dispărut foarte devreme, fără urme. Deci nesonorizarea consoanelor surde intervocalice din Orient trebuie interpretată ca rezultat al dispariţiei opoziţiei de forţă, care, spre deosebire de restul Romaniei, nu s-a putut dezvolta.

În concluzie, romîna a cunoscut în privinţa vechii opoziţii de cantitate consonantică aceeaşi dezvoltare structurală ca limbile romanice occidentale.

Aprilie 1964

Institutul de lingvistică, Bucureşti, Calea Victoriei 194

[66] Rosetti, ILR IV, p. 23.

[67] *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj-Bucureşti, 1937, p. 76, 79, 92—98 ; BL III, 1935, p. 103.

[68] Philippide, OR II, p. 41.

[69] Tiktin, ZRPh XII, p. 65 ; Philippide, OR II, p. 38 ; Rosetti, BL III, 1935, p. 107 şi ILR IV, p. 41.

[70] Cf. Rosetti, BL III, 1935, p. 103.

[71] Cf. Togeby, *op. cit.*, p. 408.

SCL, An. XV, nr. 4, p. 497—509, Bucureşti, 1964.

8 — c. 2471

DESCRIERE STRUCTURALĂ A VERBULUI ROMÎNESC (II)

DE

VALERIA GUŢU-ROMALO

3. RADICALUL VERBAL

3.0. Cele două părţi din care este constituită obligatoriu orice formă verbală, radicalul şi flectivele, ridică probleme diferite, fapt care impune considerarea lor separat. Deoarece stabilirea repartiţiei flectivelor presupune, cum vom vedea, în multe cazuri referirea la radical, succesiunea descrierii şi discutării celor două elemente care realizează paradigma verbală este impusă de obiect : implicaţia semnalată face necesar ca descrierea flexiunii verbale să se oprească întîi asupra *radicalului.*

3.0.1. Radicalul, reprezentînd elementul purtător al unei anumite unităţi de conţinut, care se manifestă constant în tot cursul paradigmei, ar trebui, în condiţiile ideale ale unui izomorfism perfect între planul conţinutului şi planul expresiei, să reprezinte o unitate de expresie de asemenea constantă şi comună întregii paradigme. Situaţia reală, constatată în cele mai diferite limbi, se îndepărtează însă foarte mult de această imagine ideală : radicalul variază ca expresie în cursul flexiunii celor mai multe verbe, iar variaţia poate fi parţială sau totală. Variaţia parţială a radicalului este descrisă de obicei prin fenomenul *alternanţelor fonetice*, iar variaţia totală este înregistrată sub denumirea de *supletivism.*

3.0.2. Verbele romîneşti, considerate sub aspectul variaţiei radicalului, se repartizează, la o cît de superficială cercetare, în trei categorii : (1) verbe cu radical constant în cursul întregii paradigme (de ex., *a ara*, *a rupe* etc.), (2) verbe cu radical parţial variabil (de ex. *a cere*) şi (3) verbe cu radical total variabil *(a fi).*

Această primă clasificare poate fi precizată prin distingerea în cadrul acestor clase a unor subclase.

3.0.3. Din aceste trei categorii, cele mai multe probleme pune categoria (2), a verbelor cu radical variabil. Din această cauză şi pentru că discutarea celorlalte categorii presupune unele referiri la categoria (2), ne vom ocupa întîi de acest grup de verbe.

3.0.4. V a r i a ţ i a p a r ţ i a l ă a radicalului se realizează prin apariţia pe anumite poziţii în succesiunea de sunete care reprezintă radicalul, a unor elemente distincte în diferite forme ale paradigmei, în timp ce alte elemente fonice se menţin constant în tot cursul paradigmei.

Fenomenul variaţiei parţiale a radicalului poate fi abordat în mai multe moduri şi inclus în termeni diferiţi în descrierea sincronică a unei limbi. Problema variaţiei parţiale a radicalului poate fi discutată, teoretic, fie la fonologie, fie la morfologie. Cum de cele mai multe ori această variaţie, realizată în termeni fonologici, nu este de cele mai multe ori condiţionată strict fonologic, cei mai mulţi lingvişti preferă să o trateze în cadrul morfologiei.

Abordată ca fenomen morfologic, variaţia parţială a radicalului este susceptibilă de diverse interpretări şi ca atare de descrieri diferite. O modalitate de descriere, preconizată mai ales de lucrările care au în vedere faptele limbii engleze, o constituie prezentarea variaţiilor radicalului sub forma m o r f e m e l o r d e î n l o c u i r e şi a m o r f e m e l o r d i s c o n t i n u e ; o secvenţă fonică prezentînd o variaţie parţială este analizată în două (sau mai multe) elemente considerate ca reprezentînd morfeme diferite, dintre care măcar unul se realizează ca morfem discontinuu.

Aşa, de exemplu, *foot* şi *feet* sînt adeseori descrise ca reprezentînd două morfeme : un morfem radical discontinuu /*f*. .*t*/ şi un morfem reprezentat în variaţia /u ~ iy/ care corespunde variaţiei de conţinut singular-plural. În virtutea acestei corespondenţe, variaţia /u ~ iy/, considerată un morfem de înlocuire, *replacive morpheme* [1], este înglobată ca alomorf al morfemului de plural alături de /*-es* ~ *-s* ~ *z*/, *-ren* etc.

În cazul unui cavînt ca *child*, *children*, o analiză consecventă de acest fel duce la două morfeme discontinui : /tʃ. . .ld/ pe de o parte, /ai ~ i/ . . /ren/ pe de altă parte.

Tot la două morfeme discontinui se poate ajunge şi în analiza unor cuvinte ca *foot*, *feet*, dacă considerăm, cum procedează unii lingvişti [2], că în *feet* pluralul este marcat nu numai prin variaţia /u ~ iy/, ci şi printr-un afix ø.

3.0.5. Această modalitate de descriere a variaţiilor parţiale ale radicalului, care poate fi adecvată pentru o limbă cu flexiune redusă, devine foarte complicată şi neeconomică în cazul unei limbi cu flexiune destul de bogată cum este limba romînă.

Descrierea variaţiilor radicalului sub forma morfemelor discontinui prezintă, considerată din punctul de vedere al flexiunii verbale romîneşti, următoarele neajunsuri :

(a) În limba romînă sînt frecvente formele în care se înregistrează variaţia mai multor elemente ale secvenţei fonice reprezentînd radicalul : comparaţia unor forme ca *cred*/ *creadă*/ *crezi* duce la analiza : /cr-/ + /-e- ~ -ea-/ + /-d- ~ -z-/ + /-ø/, /-ă/, /-i/ etc. Diferitele forme ar trebui descrise deci prin formule complicate incluzînd adeseori mai multe „mor-

[1] Vezi de ex. E. Nida, *Morphology. The Descriptive Analysis of Words*, Ann Arbor, 1961, II ed., p. 55.

[2] Cf. de ex., H. A. Gleason, Jr., *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York, 1953, Cap. V, §§ 20, 21, 22.

feme de înlocuire". Deoarece de multe ori variația se asociază unor terminații specifice, ea ar trebui reprezentată, atunci cînd privește partea de mijloc a radicalului, sub forma unui morfem discontinuu cu o parte variabilă : / a → ă/ . . .*ăm* (*-ați*, *-am*. . ., *-at*, *-înd* etc.) de ex., dacă avem în vedere forme cum ar fi : *car*, *cari*, *cară*/ *cărăm*, *cărați*, *căram*. . ., *cărat*, *cărînd*, /a ← ă/ . . . Ø (-i, -ă etc.), în cazul unor forme cum sînt *car*, *cari*, *cară* etc.

Alteori, cînd variația afectează partea finală s-ar ajunge la morfeme continue incluzînd elemente variabile : /(d ← z) (Ø, *-ă*, *-ăm*, *-am*, *-at* etc.)/, /(*z* ← d) *i*/ pornind de la forme ca *ud*, *udă*, *udăm*, *udat*, *uzi*.

În cazurile în care variația afectează mai multe elemente fonice din secvența care reprezintă radicalul, s-ar ajunge la analize de tipul : /cr-/ + /e ← ea/ + /z ← d/ + *-i* (*-înd*, *-ut*) ; /cr-/ + /e ← ea/ + /d ← z/ + *-e* (*-em*, *-eam*) ; /cr-/ + /ea ← e/ + /d ← z/ + *-ă*.

Pe baza unei asemenea analize s-ar ajunge la un tablou foarte complex de alomorfi ai diferitelor morfeme.

Avînd în vedere verbul *a crede* am avea un alomorf al morfemului de pers. a II-a sg. prezent /(e ← ea) (z ← d)-i/, un alomorf /(ea ← e) (d← z) -ă/ al pers. a III-a prezent conjunctiv, un alomorf /(e ← ea) (z ← d) -ut/ pentru participiu etc. Pentru paradigma verbului *a cînta*, am avea un alomorf /(ț ← t)-i/ pentru pers. a II-a sg. prezent, /(t ← ț) -e/ pentru pers. a III-a conjunctiv, /(t ← ț) -at/ pentru participiu etc. În acest mod s-ar ajunge adeseori, chiar în cazul afixelor gramaticale, la alomorfe specifice unui singur verb, sau, în orice caz, comune unor grupuri foarte puțin numeroase de verbe, iar descrierea în ansamblu ar fi foarte încărcată și complicată.

(b) Acest mod de analiză e neeconomic și pentru că mărește numărul morfemelor radicale omonime :

Verbe ca *a crede* și *a crește*, clar diferențiate dacă le analizăm în /*cred-* ∼ *crez-* ∼ *cread-*/, respectiv /*crești-* ∼ *cresc-* ∼ *creasc-*/ și -e etc., prezintă omonimia /*cr-*/ dacă le analizăm în felul următor :

a crede : { CR- } + { /e ∼ ea/ + /d ∼ z/ + (-i), (-e), (-ut) etc. }
a crește : { CR- } + { /e ∼ ea/ + /sc ∼ șt/ + (-i), (-e), (-ut) etc. }

(c) Nu există un raport biunivoc între diversele variații ale radicalului și valorile gramaticale.

3.0.6. Lingviștii care au în vedere faptele unor limbi cu o flexiune mai bogată decît engleza, au preferat să descrie variațiile de acest fel fără să distrugă radicalul ca unitate.

Așa, de exemplu, variațiile radicalului pot fi incluse în descrierea unui sistem flexionar, respectînd unitatea morfonematică a radicalului, dacă le prezentăm sub forma așa-numitelor *alternanțe fonetice* sau ca *morfoneme*.

Aceste două modalități de prezentare reprezintă în fond două etape ale aceluiași proces de descriere : prezentarea variațiilor ca alternanțe presupune înregistrarea lor, stabilind tipurile și, eventual, condițiile în care se produc, iar descrierea în termenii morfonemelor, presupune reunirea,

în plan superior, a diferitelor elemente prin care se realizează variațiile într-o unitate : N. S. Troubetzkoy, care a introdus conceptul de morfonem, îl definește în felul următor : „Ces idées complexes de deux ou plusieurs phonèmes susceptibles en fonction des conditions de la structure morphologique du mot de se remplacer l'un l'autre au sein d'un seul et même morphème, peuvent être appellées des 'morphonèmes' " [3].

Acest mod de descriere acceptă ca premisă fundamentală ideea că același morfem radical poate fi reprezentat în cadrul diverselor forme ale unei anumite paradigme verbale prin secvențe fonice mai mult sau mai puțin deosebite. O asemenea premisă este perfect îndreptățită pentru limba romînă, deoarece în cazul a numeroase verbe, radicalul rămîne constant (făcînd abstracție de variațiile de accent) în tot cursul paradigmei, ceea ce permite izolarea clară a unor serii de terminații, care pot fi detașate apoi și din formele cu radical variabil : paradigma cu radical constant a verbului *a ara* permite izolarea unor flective ca -ø, *-i*, *-ă*, *-ăm*, *-ați*, *-ă* etc., serie pe care o regăsim în forme de tipul : *cînt*, *cînți*, *cîntă*, *cîntăm*, *cîntați*, *cîntă* etc., *leg*, *legi*, *leagă*, *legăm*, *legați*, *leagă* etc., prin detașarea cărora ajungem la delimitarea radicalelor variabile *cînt-*, *cînț-* ; *leg-*, *leğ-*, *leag-* etc., rezultat al alternanțelor *t/ț*, *g/ğ*, *e/ea* etc. Ca atare, în virtutea distribuției similare constatate, considerarea acestor secvențe fonice parțial diferite ca realizări ale unei și aceleiași unități morfematice este perfect justificată.

Înglobarea elementelor fonice variabile în radical este îndreptățită și dacă avem în vedere faptul că aceleași variații apar uneori atît în derivare, cît și în flexiune [cf. 17], în flexiunea verbală și în cea nominală și, mai mult decît atît, pot fi asociate chiar în cursul unei anumite paradigme unor valori foarte deosebite (vezi, de ex., 3.1.1.2). Situația semnalată se opune net includerii acestor variații în flective (sub formă de morfeme continue sau discontinue — cf. 3.0.5) sau tratării lor ca unități morfematice independente.

3.0.7. Considerăm alternanțe, deci le inventariem ca fenomen m o r f o l o g i c (nu numai fonetic), diferențele fonice *pertinente* din punctul de vedere al comunicării. Astfel, înregistrăm modificările consonantice produse în urma contactului cu *-i* (vocalic sau consonantic) numai atunci cînd modificarea constă în înlocuirea unui fonem prin altul. Considerăm deci variațiile t/ț(i), k/č(i) alternanțe, dar nu ne interesează din punct de vedere morfologic variațiile r/r' *(mor/mori)*, v/v' *(rezolv/rezolvi)* etc., avînd cauze perfect similare, dar lipsite de semnificație fonologică [4]. În categoria variațiilor non-pertinente sub aspect morfologic încadrăm și variația k/k' (cf. *a bloca/blochează*) [5].

Avînd în vedere aceste precizări ni se pare mai adecvat, pentru a denumi fenomenul discutat, termenul de a l t e r n a n ț e f o n o l o g i c e.

---

[3] N. S. Troubetzkoy, *Sur la morphologie*, în TCLP I, 1929, p. 85—88.

[4] Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia limbii romîne* (sub tipar), Ed. științifică, București.

[5] Această variație nu este nici din punct de vedere fonologic considerată pertinentă — cf. Em. Vasiliu, *op. cit.*

3.1. *Tipuri de alternanțe fonologice*

Variațiile morfemului radical pot consta în înlocuirea unei vocale prin alta sau prin modificarea consoanelor. Alternanțele se grupează deci de la început în două tipuri : alternanțe vocalice și alternanțe consonantice.

3.1.1. *Alternanțe consonantice.* Avînd în vedere lista de verbe utilizată în descriere (vezi Anexa 1) [6], constatăm existența în limba romînă a următoarelor alternanțe consonantice :

(a) c/č
Ex. : *a călc-a / să calc-e*
(b) g/ğ
Ex. : *adăug-înd / adaug-e*
(c) t/ț
Ex. : *a bat-e / baț-i*
(d) d/z
Ex. : *a căd-ea / căz-înd*
(e) s/ș
Ex. : *a coas-e / coș-i*
(f) s(t) / ș(t)
Ex. : *a gust-a / gușt-i*
(g) (s)c / (ș)t
Ex. : *a mușc-a / mușt-i, să mușt-e*
(h) sc/șt
Ex. : *cresc-înd / a creșt-e*
(i) 1. n / ø
2. b / ø
Ex. : *rămîn-e / rămî-i, răma-s*
fierb-e / fier-se [7]
(j) 1. c/č/ø
2. g/ğ/ø
3. t/ț/ø
4. d/z/ø
Ex. : *duc-înd / duc-e / du-se*
spărg-înd / sparg-e / spar-se
scoat-e / scoț-înd / scoa-se
ard-e / arz-înd / ar-se
(k) c/č/p
Ex. : *coc-înd / coac-e / cop-sei*
(l) g/ğ/p
Ex. : *înfig-înd / înfig-e / înfip-sei*

---

[6] Cf. SCL XV, 1964, 2, p. 213 urm.
[7] Pentru analiză, vezi 1.5, în SCL XV, 1964, 2, p. 205–206.

Notă. În afară de alternanțele menționate care caracterizează paradigma verbală în sistemul limbii literare, se discută de obicei în diverse lucrări de specialitate și unele alternanțe care presupun luarea în considerație a unor variante regionale sau arhaice. Așa sînt, de exemplu, alternanțele : r/ø și d/z/g/. Prima se manifestă în paradigma unor verbe ca *a cere*, *a pieri* : *cer*, *cer-e* / *ce-i* (= *cer-i*) ; *pier*, *pier-e* / *pie-i* (= *pier-i*), iar a doua are în vedere verbele *a ucide* și *a purcede* care apar izolat cu forme de gerunziu, ca *ucigînd*, *purcegînd*, situație în care radicalul înregistrează trei finale consonantice : *ucid-e* / *uciz-i* / *ucig-înd* (= *uciz-înd*).

Observație. Comparația cu tabelul de alternanțe consonantice din [18, p. 49] și [19 p. 27—28] arată că în flexiunea verbală se realizează numai o parte din variațiile consonantice posibile în limba romînă. Nu apar alternanțele d/j, t/č, ț/č realizate în derivare, nici variațiile l/y (în interpretarea noastră l/ø), z/j, f/ș, înregistrate în flexiunea nominală.

3.1.1.1. Examinarea alternanțelor consonantice impune următoarele observații :

(1) Alternanțele se realizează în majoritatea covîrșitoare a cazurilor între termeni pozitivi. Numai în două cazuri — (i) și (j) — unul, respectiv doi termeni consonantici pozitivi se opun unui termen ø.

(2) Variațiile de termeni pozitivi se realizează prin substituirea unor elemente fonologice din aceeași serie : numai între consoane. Nu apar alternanțe cuprinzînd un termen consonantic opus unuia vocalic. În majoritatea cazurilor, variația privește un singur element. Singura excepție o reprezintă alternanța (h) care se realizează prin variația unui grup consonantic.

(3) Elementele fonologice cuprinse într-o alternanță se pot deosebi atît sub aspectul locului, cît și sub aspectul modului de articulare. Se păstrează însă constant, cu o singură excepție, caracterul sonorității sau al non-sonorității : în alternanțele c/č, c/č/p, t/ț, s/ș, sc/șt etc., toate consoanele sînt surde, pe cînd în g/ğ, ca și în d/z, ambii termeni ai alternanței se caracterizează prin sonoritate.

Excepția menționată mai sus este reprezentată de alternanța g/ğ/p care nu apare (avînd în vedere lista noastră de verbe) decît în paradigma verbelor *a frige*, *a suge* și *a înfige*.

(4) Alternanțele consonantice pot cuprinde minimum *doi* și maximum *trei* termeni.

Elementele unei alternanțe de doi termeni pot fi : ambele pozitive sau unul pozitiv și celălalt negativ.

Cele mai frecvente sînt variațiile consonantice între doi termeni pozitivi (cf. Anexa 3). Variațiile între un termen pozitiv și unul negativ (n/ø și b/ø) nu apar decît în paradigmele verbelor *a veni* : *vin-e* / *vi-i* (și a derivatelor sale : *a se cuveni* [8], *a deveni* etc.), *a pune*, *a rămîne*, *a spune*,

---

[8] Avem în vedere construcții puțin obișnuite de forma : *Mi te cuvii*, în care *a se cuveni* încetează de a mai fi verb impersonal.

a ține și *a fierbe (fierb / fier-se, fier-t)*, au deci un caracter izolat (mai ales în cazul alternanței *b/ø*).

Alternanțele realizate în trei termeni adaugă alternanțelor (c) și (d) de doi termeni un al treilea termen, negativ t/t/ø, d/z/ø sau, în cazul alternanțelor de doi termeni (a) și (b), un termen negativ ori un termen pozitiv realizat prin *p* : c/č/ø ; c/č/p ; g/ǧ/ø ; g/ǧ/p.

În cele mai multe alternanțe de trei termeni, al treilea termen este Ø.

3.1.1.2. În ce privește ocurența lor, alternanțele consonantice se caracterizează în felul următor :

(1) Alternanțele consonantice afectează în toate cazurile, fără excepție, partea finală a radicalului, se produc deci la junctura dintre radical și diferitele afixe care apar în urma acestuia.

(2) Secvența de elemente fonice care reprezintă radicalul nu este afectată decît de o singură alternanță consonantică.

(3) Ocurența unuia sau altuia dintre membrii alternanțelor nu este în nici un fel condiționată de accent.

(4) Se pot stabili anumite relații între diferiții membri ai alternanțelor și terminațiile diferitelor forme verbale.

La prima vedere apariția unuia sau altuia din termenii alternanțelor este condiționată de calitatea fonetică a terminațiilor. Apariția celui de-al doilea termen [9] al alternanțelor (a), (b), (c), (d), (e), (f), (g), (h), (i), (j), (k) și (l) este determinată de prezența în imediata lui apropiere a unui *i* nesilabic (una din realizările morfemului de persoana a II-a singular a prezentului) : *apuci*, *alergi*, *bați*, *crezi*, *coși*, *existi* etc., iar în cazul alternanțelor (a), (b), (g), (h) și (f), (j_1), (j_2), (k), (l) și de *i* nesilabic și de *e*, desinență de persoana a III-a singular, eventual și plural, prezent indicativ sau conjunctiv : *apuci*, *apuce* ; *calci*, *calce* ; *mergi*, *merge* ; *muști*, *muște* ; *crești*, *crește* etc.

Al doilea termen al alternanțelor (b), (c), (d) și (e) apare și atunci cînd după radical urmează un *i* vocalic [10] :

fug / a fuǧ-i, fuǧ-it, fuǧ-ind, fuǧ-ise
înghit / a înghiț-i, înghiț-it, înghiț-ind, înghiț-ise
aud / a auz-i, auz-it, auz-ind, auz-ise
ies / a ieș-i, ieș-it, ieș-ind, ieș-ise

Cum *i* vocalic caracterizează terminațiile tipului de verbe cu *-i* ca marcă a infinitului, se poate vorbi nu numai de o condiționare fonetică, ci, în același timp, și de condiționare morfologică.

---

[9] Al doilea, în modul nostru de prezentare a alternanțelor. Ordonarea într-un sens sau altul a termenilor alternanțelor este oarecum arbitrară și, în fond, fără consecințe pentru descriere. Alegerea ca prim termen al alternanței a elementului care apare în forma de pers. I sg. a prezentului indicativ se justifică într-un fel de faptul că această formă este caracterizată, în cazul celor mai multe verbe romînești, printr-un flectiv o.

[10] Evident, regula privește numai verbele în paradigma cărora se realizează aceste alternanțe (verbe ca *a pregăti, a prăpădi, a ameți, a putrezi* nu intră în discuție).

Deoarece însă, o serie întreagă de verbe, deși au un radical cu o structură fonetică asemănătoare și se încadrează în același tip morfologic [11], realizează, înainte de *i* vocalic, radicalul cu primul termen al alternanței (cf. *miroș-i̯*, dar (a) *miros-i*, față de *ieș*[-*i̯*] (*a*) *ieș-i*), se poate vorbi chiar de o condiționare lexicală.

Notă. Alternanța (a) nu se manifestă în paradigma nici unui verb din categoria *-i* : toate verbele cu infinitivul terminat în *-či* se încadrează în tipul *-i(esc)* caracterizat prin lipsa alternanțelor (cf. 3. 5) : *a boci*, *a toci* etc. Toate aceste verbe păstrează în cursul întregii paradigme /č/ ca element final al radicalului.

Condiționarea morfologică este și mai clară în cazul alternanței (i_1) : Membrul zero al alternanței, la verbele în paradigma cărora se manifestă această alternanță, apare cînd radicalul e urmat de un *i* nesilabic, dar numai pentru verbele cu infinitivul în *-e* (cînd radicalul nu se termină într-un grup consonantic, cf. *a aștern-e*) și în *-i*, ca în *a rămîn-e* / *rămîi*, *a obține* / *obții*, *a veni* / *vii*. Această alternanță nu se manifestă, în exact aceleași condiții fonetice, la verbele cu infinitivul în *-a*, ca : *adun-a* / *adun-i*, *a suspin-a* / *suspin-i* etc.

Termenul Ø al alternanței în discuție apare și atunci cînd terminația formei verbale începe cu *-s* : *pun-e* / *pu-sei*, *pu-s*, iar terminațiile cu această structură fonetică nu apar decît la o parte din verbele cu infinitivul în *-e*.

În toate celelalte situații apare termenul pozitiv /n/ al alternanței : *pun*, *pun-ă*, *pun-nîd*, *vin*, *veneam*, *vină*, *venind* etc.

Notă. Diacronic se poate constata evoluția de la o condiționare fonetică [12] spre una în care predomină elementul morfologic : forme ca *puind*, *viind* au fost înlocuite prin formele *punînd*, *venind*, generale în limba literară de azi. Tot așa formele *amîni*, *mîni* cunosc variante mai vechi și regionale *amîi*, *mîi* pe care limba literară le-a eliminat.

Termenul al doilea al alternanțelor (a) și (b) se realizează la verbele în *-e*, în *-ea* și în *-i* și înaintea terminațiilor de imperfect a căror parte inițială se realizează ca /a-/, pe cînd la verbele în *-a*, în aceleași condiții fonetice apare primul termen al alternanței : comp. de ex. *făcea*, *mergea*, *tăcea*, *fugea* și *călcam*, *alergam* etc.

De asemenea, termenul al doilea al alternanțelor (c), (d) și (e) se realizează și în formele în care radicalul este urmat de o terminație care începe cu *-e̯(a)*, dar numai în cazul verbelor în *-i* : comp. de ex., *ascuțeau*, *auzeau*, *ieșeau*, dar *băteau*, *cădeau*, *coseau*.

Termenul al doilea al alternanțelor (c) și (d) mai apare și înaintea terminației *-înd*, dar numai în cazul în care alternanța se manifestă în

---

[11] Avem în vedere faptul că prezintă în flexiune aceeași serie de flective.

[12] Vorbim de condiționare fonetică atunci cînd o anumită caracteristică apare totdeauna într-o ambianță fonetică dată. Condiționarea morfologică presupune limitarea unei caracteristici la un anumit tip, la o anumită clasă, la o conjugare etc.

cadrul paradigmei unui verb cu infinitivul în *-e* : *scoț-înd*, *arz-înd*, față de *cînt-înd*, *acord-înd*. În acest caz se poate vorbi de o condiționare strict morfologică.

În cazul alternanței (d) termenul al doilea apare — în cazul cîtorva verbe în *-ea* (*a cădea*, *a ședea*, *a vedea* și derivatele lor) și în *-e* (*a crede* și derivatele sale) — și în formele în care terminația care urmează radicalului începe cu *-u* sau cu *-î* : *văz-u*, *văz-use*, *văz-ut*, *căz-ură*, *căz-ut*, *crez-usem*, *crez-ut*, *șez-u*, *șez-înd* etc. (față de *vînd-ură*, *vînd-ut*, *pierd-u*, *pierd-ut* etc.). Termenul al treilea, al alternanței (j) este ocurent numai înaintea terminațiilor care încep cu *s* : *du-se*, *ale-seră*, *scoa-serăm*, *aprin-seși* etc.

Ocurența termenului al doilea, ø, al alternanței (i_2), ca și ocurența termenului al treilea, *p*, al alternanțelor (k) și (l) sînt determinate de joncțiunea radicalului cu *-t* și cu terminațiile începînd cu *s* : *fier-se*, *fier-t*, *cop-sei*, *cop-t*, *înfip-seră*, *înfip-t* etc., terminații specifice unui grup restrîns de verbe în *-e*.

3.1.1.3. Reluînd observațiile de mai sus le putem regrupa în felul următor :

Termenul al doilea al diverselor alternanțe apare urmat de :

(1) *-i* nesilabic : toate alternanțele exceptînd pe (i_2)

(2) *-i* silabic : alternanțele (b), (c), (d), (e) în paradigma unora din verbele în *-i*

(3) *-e* : alternanțele (a), (b), (g), (h)

(4) *-e̯* semivocalic : alternanțele (c), (d) și (e) în paradigma unor verbe în *-i*

(5) *-a* : alternanțele (a) și (b) în paradigma verbelor în *-e*, în *-ea* și *-i*

(6) *-u* și *-înd* : alternanțele (c) și (d) în paradigma unora din verbele în *-e*

(7) *-s* și *-t* : alternanța (i_2) în paradigma unui singur verb în *-e* : *fierbe*.

Termenul al treilea al diverselor alternanțe, care poate fi ø sau *p*, apare urmat de *-s* (. . .) și de *-t*, terminații specifice unei categorii restrînse de verbe în *-e*.

Primul termen al alternanțelor apare în toate situațiile în care nu apar termenii al doilea și al treilea.

3.1.1.4. Din această descriere rezultă că același termen al alternanțelor poate fi coocurent cu diverse terminații, chiar dacă aceste terminații au structură fonetică diferită : comp. (1), (2), (3), (4), (5), (6). Ocurența cea mai generală a termenului al doilea al alternanțelor o reprezintă persoana a II-a singular a prezentului indicativ, conjunctiv, și, la unele verbe, imperativ, în care radicalul este urmat de un *-i* nesilabic. Datorită generalității acestei ocurențe, putem vorbi de o *condiționare fonetică* (deși calitatea fonetică a ceea ce considerăm desinență de persoana a II-a este foarte discutată și discutabilă).

De asemenea, de condiționare fonetică putem vorbi în cazul (2).

În celelalte situații ocurența unui anumit termen al diverselor alternanțe este condiționată mai puțin fonetic și mai mult morfologic, uneori chiar lexical.

3.1.1.5. Condiționarea morfologică este evidentă, dacă urmărim repartiția diferiților termeni ai alternanțelor consonantice în cadrul paradigmelor diferitelor categorii de verbe.

Pentru a simplifica descrierea, reprezentăm prin A — prezentul indicativului, prin A′ — prezentul conjunctivului, prin B — imperfectul, prin C — perfectul simplu, prin D — participiul, prin E — infinitivul, prin F — gerunziul, prin G — imperativul afirmativ. Persoana și numărul se indică printr-o cifră așezată după majuscula care indică timpul sau modul : A_3 de ex., trebuie citit „persoana a III-a singular a indicativului prezent", iar C_2 — „persoana a II-a singular a perfectului simplu". Cele șase forme care se încadrează în mod obișnuit într-un anumit timp sînt deci indicate prin cifrele 1, 2, 3, 4, 5, 6, primele trei simbolizînd cele trei persoane de la singular, iar ultimele trei — formele de plural. De cîte ori simbolul care indică un anumit timp apare neînsoțit de nici o cifră, înseamnă că timpul respectiv prezintă un alomorf radical comun celor șase forme. Deoarece pentru majoritatea covîrșitoare a verbelor formele de imperativ sînt omonime cu cele de indicativ, nu menționăm imperativul decît în cazurile în care se constată o abatere de la această regulă. Menționăm deci imperativul în cazurile în care prezintă un alomorf diferit, specific numai imperativului.

Repartiția în cazul paradigmei a termenilor alternanțelor consonantice

c/č

Verbe în *-a*
- c : A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, B, C, D, E, F { —ø, -ă( ) / —a( ), -înd
- č : A_2 = $A'c_{3,6}$ { —i̯ / —e

Verbe în *-e* și *-ea*
- c : A_1, A_6, $A'_{3,6}$ C, D, E, F { —ø, -ă / -u( ), -înd
- č : A_2, A_3, A_4, A_5, B, E { —i̯ / —e( ) / —a( )

c / č / ø (p)

Verbe în *-e*
- c : A_1, A_6, $A'_{3,6}$, F { — ø, -ă / —înd
- č : A_2, A_3, A_4, A_5, B, E { —i̯ / —e( ) / —a( )
- ø (p) : C, D { —s( )

g/ğ

Verbe în *-a*
- g : A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, B, C, D, E, F { —ø, -ă( ) / —a( ), -înd
- ğ : A_2, $A'_{3,6}$ { —i̯ / —e

Verbe în -i
- g : A_1, A_6, $A'_{3,6}$ { —ø / —ă
- ğ : A_2, A_3, A_4, A_5, B, C, D, E, F { —i̯, i( ) / —e / —a( )

g/ğø(p)

Verbe în *-e* :
- g : A_1, A_6, $A'_{3,6}$, F { — ø, -ă / — înd
- ğ : A_2, A_3, A_4, A_5, B, E { — i̯ / — e( ) / — a( )
- ø (p) : { — s( ) / — t

t/ț

Verbe în *-a* *-ea*, *-e*
- t : A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, $A'_{3,6}$, B, C, D, E, F { — ø, -ă / — ea( ), -a( ) / — înd
- ț : A_2 { — i̯

Verbe în *-i*
- t : A_1, A_3, A_6, $A'_{3,6}$ { — ø / — e / — ă
- ț : A_2, A_4, A_5, B, C, D, E, F { — i̯, -i( ) / — ea( ) / — înd

t / ț / ø

Verbe în *-e*
- t : A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, $A'_{3,6}$, B, E { -ø, -e ( ) / -ă, -ea ( )
- ț : A_2, F { -i̯ / -înd
- ø : C, D { -s ( )

d / z

Verbe în *-a*
- d : A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, $A'_{3,6}$, B, C, D, E, F { -ø, -ă ( ), / -a ( ), -e / -înd
- z : A_2 { -i̯

Verbe în *-e, -ea* (*-e* : numai *a crede*)

- d : $A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, A'_{3,6}$, B, E { -ø, -e ( ); -ă, -ea ( )
- z : A_2, C, D, F { -i̯; -u ( ); -înd

Verbe în *-e* (numai : *a pierde, a vinde*)

- d : $A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, A'_{3,6}$, B, C, D, E { -ø, -e ( ); -ă, -u ( )
- z : A_2, F { -i̯; -înd

Verbe în *-i*

- d : $A_1, A_3, A_6, A'_{3,6}$ { -ø; -e, -ă
- z : A_2, A_4, A_5, B, C, D, E, F { -i̯, -i ( ); -ea ( )

d / z / ø

Verbe în *-e*

- d : $A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, A'_{3,6}$, B, E { -ø; -e ( )
- z : A_2, F { -i̯; -înd
- ø : C, D { -s ( )

s/ș

Verbe în *-a, -e, -i* (*-i*, numai : *a mirosi*)

- s : $A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, A'_{3,6}$, B, C, D, E, F { -ø, -e; -ă ( ); -i ( ), -a ( ); -ea ( ); -ind; -înd
- ș : A_2 { -i̯

Verbe în *-i*

- s : $A_1, A_3, A_6, A'_{3,6}$ { -ø, -e; -e, -ă
- ș : A_2, A_4, A_5, B, C, D, E, F { -i̯; -i ( ); -ea ( )

st/șt

Verbe în *-a*

- st : $A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, A'_{3,6}$, B, C, D, E, F { -ø, -ă ( ), -e; -a ( ), înd
- șt : A_2 { -i̯

șc/șt

Verbe în *-a*

- șc : A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, B, C, D, E, F { -ø, *-ă* ( ); *-a* ( ), -înd
- șt : A_2, A'_3, A'_6 { -i̯; -e

sc/șt

Verbe în *-a*
- sc : A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, B, C, D, E, F { -ø, -ă ( ) / -a ( ), -înd
- șt : $A_2, A'_{3,6}$ { -i̯ / -e

Verbe în *-e*
- sc : $A_1, A_6, A'_{3,6}$, C, D, F { -ø, -ă / -u ( ), -înd
- șt : A_2, A_3, A_4, A_5, B, E { -i̯ / -e ( ) / -ea ( )

n/ø

Verbe în *-e*
- n : $A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, A'_{3,6}$, B, E, F { -ø, -e ( ) / -ă, -înd / -ea ( )
- ø : A_2, C, D { -i̯ / -s ( )

Verbe în *-i*
- n : $A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, A'_{3,6}$, B, C, D, E, F { -ø, -e / -ă, -i ( ) / -ea ( )
- ø : A_2 { -i̯

b/ø

Verbe în *-e* (*a fierbe*)
- b : A, $A'_{3,6}$, B, E, F { -ø, -e / -ă, -înd / -ea ( )
- ø : C, D { -s ( ) / -t

Explicație. Literele care urmează după acoladă reprezintă terminațiile asociate în formele verbale unuia sau altuia din membrii alternanțelor. Cînd o literă e urmată de o paranteză : *s* ( ), de ex., înseamnă că terminația se reduce la fonemul indicat de literă sau continuă cu alte foneme.

3.1.2. *Alternanțe vocalice.* Al doilea tip de alternanțe privește elementele vocalice ale morfemului radical, deci elementele susceptibile de a fi accentuate sau atone. Deoarece accentul are caracter mobil în cadrul flexiunii verbale romînești, radicalul putînd fi accentuat sau aton, distingem de la început două serii de alternanțe vocalice : (I) Alternanțe vocalice care se produc în condițiile menținerii status-ului accentual al radicalului și (II) alternanțe vocalice care presupun modificarea status-ului accentual al morfemului radical.

I. *Alternanțe vocalice în condițiile menținerii status-ului accentual* :

1. — Sub accent :
(a) *ă* / a [13]
Ex. : *agăț* / *agață*, *să agațe* ; *arăt* / *arată*, *să arate*

[13] Vocala tipărită cu cursive apare și atunci cînd radicalul este aton.

(b) *e* / a
Ex. : *șed, șezi* / *șade, șadă* ;
dezmierd, dezmierzi, să dezmierde / *dezmiardă*
(c) *î* / *i*
Ex. : *vînd, vîndă* / *vinzi, vinde*
(d) *e* / ea
Ex. : *alerg, alergi, să alerge* / *aleargă*
(e) *o* / oa
Ex. : *rod, rozi* / *roade, roadem*
(f) *ă* / *e* / a
Ex. : *văd* / *vezi, vede* / *să vadă*
spăl / *speli, să spele* / *spală*
2. — În silabă neaccentuată :
(a) ă / e
Ex. : *apăr, apără* / *aperi, să apere*
sufăr / *suferi, suferă, să sufere*

II. *Alternanțe vocalice presupunînd schimbarea status-ului accentual*

(a) á / ă
Ex. : *bag, bagi, bagă* / *băgăm*...
adaug, adaugi, adaugă / *adăugăm*
tai, taie / *tăiem*
sparg, sparse, spart / *spărgeam, spărsei*
(b) í / e
Ex. : *vin* / *venim*
prezint / *prezentăm*
(c) ú / ø
Ex. : *usuc, usucă* / *uscăm, uscam*

Notă. Alternanța (c) nu se manifestă decît în paradigma verbului *a usca*.

(d) í / á // ă
Ex. : *rămîn* / *rămase* // *rămăsei*
(e) ó / oá / u
Ex. : *port, porți* / *poartă, să poarte* // *purtăm*
despoi / *despoaie* // *despuiem*
înconjor / *înconjori* / *înconjoară, să înconjoare* // *înconjurăm*

Notă. Unele dintre verbele care realizează alternanța ó/oá/u și anume cele al căror radical cuprinde mai mult de două silabe tind spre uniformizarea radicalului, prin eliminarea alternanțelor. În limba actuală se întîlnesc destul de des variante de tipul : *înconjór, încónjur* ; *înconjóri, încónjuri* ; *înconjoáră, încónjură* / *înconjurăm* etc.

Asemenea variante se întîlnesc la o întreagă serie de verbe care au aceeaşi structură silabică şi o structură fonetică asemănătoare a finalei radicalului : *a împresura*, *a desfăşura*, *a înfăşura* etc.

Paradigma fără variaţie vocalică a radicalului presupune schimbarea structurii radicalului din unele forme prin deplasarea accentului de pe ultima silabă pe antepenultima (comp. *desfăşór* şi *desfáşur*) şi prin înlocuirea în silaba finală, devenită atonă, a lui /ó/, respectiv /oá/ prin /u/. Prin deplasarea amintită a accentului, ultima silabă a radicalului e întotdeauna, atît în formele accentuate pe radical, cît şi în cele cu accentul pe terminaţie, neaccentuată :

încónjur, *încónjură*, *înconjurám*, *înconjuráţi* etc.

Observaţie. Utilizînd datele oferite de [17, p. 52], constatăm următoarele diferenţe între flexiunea nominală şi flexiunea verbală :

— În flexiunea nominală nu apar alternanţe vocalice cu trei termeni.

— Alternanţele vocalice se realizează în cadrul flexiunii nominale numai în condiţiile menţinerii status-ului accentual al radicalului.

3.1.2.1. Deoarece paradigma verbală romînească se caracterizează prin mobilitatea accentului, toate verbele care prezintă o alternanţă în cadrul radicalului accentuat au şi o variantă neaccentuată a radicalului. Deci tipul *port* / *poartă* / *purtam* reprezintă tipul normal. De cele mai multe ori însă radicalul neaccentuat este alcătuit din aceleaşi elemente fonice ca cel accentuat, deosebindu-se de acesta din urmă numai sub aspect accentual — cf. de ex., *şéd* / *şedém*.

În cazul în care radicalul accentuat prezintă fenomenul alternanţei vocalice, radicalul neaccentuat poate avea o formă unică cuprinzînd unul din termenii alternanţei.

Aşa, de exemplu, în cazul alternanţei I 1 (a) : *ă* / a, radicalul neaccentuat cuprinde termenul *ă* : *arắt*, *arắtă*, *agắţ*, *agắţă* / *arătăm*, *arătám*, *arătát* etc., *agăţăm*, *agăţám*, *agăţát* etc.

Tot termenul *ă* apare în radicalul neaccentuat şi atunci cînd paradigma verbului se caracterizează prin alternanţa I 2 (a) : *ă*/e : *ápăr* / *áperi* / *apărăm*, *apărám*, *apărát* etc.

Radicalul neaccentuat al verbelor care realizează alternanţele I 1 (b) : *e* / a şi I 1 (d) : *e* / ea cuprinde întotdeauna termenul *e* :

şéd, *şáde* / *şedém*, *şezúi*, *şezînd* / etc.
alérg, *aleárgă* / *alergăm*, *alergái*, *alergînd* etc.

Cînd paradigma este caracterizată prin alternanţa I 1 (e) *o* / oa, în radicalul neaccentuat apare *o* :

ród, *roáde* / *rodeám*, *roséi*, *rozînd* etc.

Toate tipurile de verbe discutate mai sus prezintă, sub *aspectul alternanţelor vocalice* un radical neaccentuat *unic*.

3.1.2.2. Verbele care realizează în paradigma lor alternanţele I 1 (c) : *î*/*i* şi I 1 (f) : *ă* /*e*/ *a*, prezintă două radicale neaccentuate, aşa încît

în cazul verbului *a vinde* ambii termeni ai alternanței — atît /*î*/, cît și /*i*/ — apar în radicalul aton : *vînd, vinde / vindeám, vîndúi.*

Verbele caracterizate prin alternanța ă /e/ a se grupează în două categorii din punctul de vedere al raportului radicalului neaccentuat față de termenii alternanței :

(1) Verbul *a vedea* prezintă două forme de radical neaccentuat, cuprinzînd primii doi termeni ai alternanței :

vǎ́d, vézi, vádă / văzúi, vedém etc.

(2) Celelalte verbe au o singură formă de radical neaccentuat cuprinzînd primul termen al alternanței :

spǎ́l, spéli, spálă / spălám, spălám, spălát, spălínd etc.

3.1.2.3. În verbele cu radical polisilabic se pot realiza două sau mai multe alternanțe vocalice, deoarece, cum am văzut, alternanțele vocalice se pot produce atît în condițiile menținerii statusului accentual (în silabă tonică, ca și în silabă atonă),cît și în condițiile schimbării status-ului accentual al radicalului.

Din lista de verbe, utilizată în această descriere, nu reies decît două categorii de verbe al căror radical înregistrează două alternanțe paralele :

(1) Verbe în care se realizează paralel alternanțele II (a) : á/ă și I 2 (a) : ă/e, deci :

á...ă / á...e // ă...ă

Ex. : *scápăr / scáperi // scăpărám*
scármăn / scármeni // scărmănám

(2) Verbe în al căror radical se realizează paralel alternanțele I 1 (d) : é/eá și I 2 (a) : ă/e, deci :

é...ă / é./.e / éa ... ă // e...ă

Ex. : *sémăn / sémeni / seámănă // semănám*
lépăd / lépezi / leápădă // lepădám [14]

În cazul (1) forma neaccentuată a radicalului cuprinde vocalele /ă/ — /ă/, realizează deci termenul /ă/ din alternanța *ă/e* caracteristică silabei totdeauna neaccentuate a radicalului și, evident, termenul caracteristic poziției atone, în cazul alternanței *á/ă*, care privește silaba accentuată a radicalului în formele cu accentul pe radical.

În cazul (2) radicalul neaccentuat cuprinde primii termeni din ambele alternanțe.

3.1.2.4. Examinarea alternanțelor vocalice înregistrate duce la următoarele observații :

(1) Alternanțele vocalice se realizează între termeni pozitivi [15], exceptînd alternanța cu totul izolată II (c) cuprinzînd termenii *u* și ø.

---

[14] În [17, p. 54] se menționează și realizarea paralelă a alternanțelor o/oa și ă/e în verbul *a șchiopăta.*

[15] Numim p o z i t i v i termenii diferiți de ø.

(2) Variațiile de termeni pozitivi se realizează între elemente fonologice de același fel : între vocale, *a/ă*, *e/a* etc., sau între vocale și diftongi : *o / oa / u*, *e / ea*.

(3) Vocale care constituie termenii diferitelor alternanțe se deosebesc ca grad de deschidere *ă/a/*, dar și ca loc de articulare *e/a*. În cazurile în care alternanța se realizează între o vocală și un diftong, diftongul, prin vocala pe care o include, poate fi considerat ca reprezentînd elementul mai deschis al alternanței.

(4) Alternanțele vocalice cuprind minimum *doi* (ar*ă*t / ar*a*tă) și maximum *trei* termeni (sp*ă*l / sp*e*li / sp*a*lă), dacă avem în vedere numai alternanțele realizate în condițiile menținerii status-ului accentual. Dacă avem în vedere și alternanțele condiționate de schimbarea poziției accentului, alternanțele vocalice reprezintă variații între minimum doi (*bag / băgăm*) și maximum cinci termeni. Acest maximum reprezintă un caz cu totul izolat : un singur verb — *a vedea* — realizează o alternanță vocalică cuprinzînd cinci termeni : v*ắ*d / v*é*de / v*á*dă / ved*é*m / v*ă*z*ú*i (*a spăla*, și alte verbe care realizează în silabă accentuată alternanța ắ / é / á prezintă în radicalul neaccentuat numai vocala *ă* ; sp*ắ*l / sp*é*li / sp*á*lă // // spălăm).

3.1.2.5. Sub aspectul *ocurenței* lor, alternanțele vocalice se caracterizează în felul următor :

(1) Alternanțele vocalice privesc partea medială a radicalului. În foarte rare cazuri (cf. *ta-i*, *tă-ia*) variația vocalică afectează elementul final al radicalului. Raritatea acestei ocurențe a alternanțelor vocalice se explică prin numărul relativ restrîns al verbelor cu radical terminat în vocală și prin faptul că multe din aceste verbe prezintă un radical invariabil.

(2) Același radical poate fi afectat concomitent de două alternanțe vocalice, privind vocale diferite din secvența fonică care reprezintă radicalul. Verbele care se caracterizează prin coocurența a două alternanțe vocalice sînt puțin numeroase.

(3) Se constată o anumită dependență între diferitele tipuri de alternanțe vocalice și accent : alternanțele care privesc silaba accentuată sînt mai variate decît cele care afectează silaba neaccentuată și sînt, în același timp, diferite de acestea.

În ce privește raportul dintre diferiții termeni ai alternanțelor vocalice și accent, se constată că în poziția atonă apar termenii alternanțelor caracterizați printr-un grad mai mic de deschidere (cu o singură excepție, alternanța II (b) al cărei termen accentuat /i/ se opune termenului aton /e/ : *vín / vením*). Astfel din cei doi termeni *ă / a* (ai alternanței I 1) (a), primul termen reprezentat de vocala semideschisă apare și pe poziție neaccentuată : *arătắm* (față de *arátă*). În alternanța de trei termeni : ó / oá / u termenul cel mai închis, /u/, este ocurent în poziția neaccentuată.

Cînd unul din termenii alternanțelor este /a/ — vezi I 1 (a), I 1 (b), I 1 (f) — termenul /a/ nu apare niciodată pe poziție neaccentuată [16].

[16] Cînd face parte din radicalul unui verb care se caracterizează printr-un radical constant, invariabil, /a/ apare și în silabe neaccentuate (*declar/declarắm*).

(4) Ocurenţa termenilor unora dintre alternanţele vocalice poate fi pusă în legătură cu calitatea fonetică a elementelor de care sînt precedaţi sau urmaţi în secvenţele fonice care reprezintă diferitele forme verbale.

Astfel ocurenţa celor doi membri ai alternanţelor foarte răspîndite, ó/oá şi é/eá depinde, pentru multe verbe, de calitatea fonetică a elementului vocalic imediat următor în succesiunea de sunete : /oa / apare cînd în silaba următoare apare /e/ sau /ă/ : *doarme, să doarmă*[17], în celelalte situaţii apare /o/ : *dorm, dormi* ; iar /ea/ e condiţionat de prezenţa unui /ă/ în silaba următoare : *aleargă*, în alte condiţii fonetice apare /e/ : *alerg, alergi, să alerge.*

În radicalele în care o vocală din seria medială alternează cu o vocală din seria anterioară, urmînd unei consoane labiale, vocala anterioară apare de cîte ori este urmată în cadrul formei verbale de un element prepalatal ; în toate celelalte situaţii apare vocala medială :

vézi, véde, vedém, vedeám / văd / vádă / văzúi

vínzi, vínde, vindeám / vínd, vîndúi, vînzínd, să víndă

áperi, să ápere / ápăr, apărám, apărám, apărát etc.

În cadrul alternanţelor *á/ă* şi *ó (oá)/u* ocurenţa termenilor este strict determinată de accent : primul termen apare sub accent, al doilea termen e caracteristic poziţiilor atone : *cár / carám, sár / sărím* etc., *pórt / purtám, róg / rugám, rugái, rugát, scápăr / scăpărám, scăpărát* etc.

3.1.2.6. *Repartiţia în cadrul paradigmei verbale a termenilor alternanţelor vocalice* :

ắ/á

Verbe în -*a*	ắ :	A_1, A_2, A_3, A_4, A_5, B, C, D, E, F	-ø, -i -ă ( ), -a ( ) -înd *poziţie atonă*
	a :	$A_3, A_6, A'_{3,6}$	-a -e

é/á

Verbe în -*a*	e :	$A_1, A_2, A_4, A_5, A'_{3,6}$, B, C, D, E, F	-ø, -i -ă ( ), -e -înd *poziţie atonă*
	a :	A_3, A_6	-ă
Verbe în -*ea*	e :	A_1, A_2, A_4, A_5, A_6, B, C, D, E, F	-ø, -i -e ( ), -u ( ) -înd *poziţie atonă*
	a :	$A_3, A'_{3,6}$	-ă

[17] Un număr destul de mare de verbe prezintă în exact aceleaşi condiţii fonetice, un radical invariabil ; comp. de ex. ; *port, porţi, poartă* şi *derog, derogi, derogă.*

Verbe în *-e*
- e : A, B, C, D, E, F { -ø, -i, -e ( ), -u, -înd, *poziție atonă*
- a : $A'_{3,6}$ { -ă

Verbe în *-i*
- e : A, B, C, D, E, F { -ø, -i ( ), -e ( ), *poziție atonă*
- a : $A'_{3,6}$ { -ă

í/î́

Verbe în *-e* (numai : *a vinde*)
- î : A_1, A_6, $A'_{3,6}$ C, D, F { -ø, -ă, -u, -înd, *poziție atonă*
- i : A_2, A_3, A_4, A_5, B, E { -i, -e ( ), *poziție atonă*

ắ / é / á

Verbe în *-a*
- ă : A_1, A_4, A_5, B, C, D, E, F { -ø, -ă ( ), -a ( ), *poziție atonă*
- e : A_2, $A'_{3,6}$ { -i, -e
- a : A_3, A_6 { -ă

Verbe în *-ea* (numai : *a vedea*)
- ă : A_1, A_6, C, D, F { -ø, -u ( ), -înd, *poziție atonă*
- e : A_2, A_3, A_4, A_5, B, E { -i, -e ( ), *poziție atonă*
- a : $A'_{3,6}$ { -ă

é / eá

Verbe în *-a*
- e : A_1, A_2, A_4, A_5, $A'_{3,6}$, B, C, D, E, F { -ø, -i, -ă ( ), -a ( ), -înd, *poziție atonă*
- ea : A_3, A_6 { -ă

Verbe în *-e*
- e : B, C, D, E, F — { -ø, -i; *-e*, -s, -înd; *poziție atonă*
- ea : $A'_{3,6}$ { -ă

ó / oá

Verbe în *-a*, *-î*
- o : A_1, A_2, A_4, A_5, C, C, D, E, F — { -ø, -i, -ă ( ); -a ( ), -î ( ); *poziție atonă*
- oa : A_3, A_6, $A'_{3,6}$ — { *-ă*; -e

Verbe în *-e*
- o : A_1, A_2, A_6, B, C, D, F — { -ø, -i, -s ( ); -înd; *poziție atonă*
- oa : A_3, A_4, A_5, $A'_{3,6}$, E — { -e ( ); -ă

Verbe în *-i*
- o : A_1, A_2, A_4, A_5, A_6, B, C, D, E, F — { -ø, -i ( ); -e ( ); *poziție atonă*
- oa : A_3, A_6, $A'_{3,6}$ — { -e; -ă

ă / e

Verbe în *-a*
- ă : A_1, A_3, A_4, A_5, A_6, B, C, D, E, F — { -ø, -ă ( ); -a ( ), -înd; *poziție atonă*
- e : A_2, $A'_{3,6}$ — { -i; -e

Verbe în *-i*
- ă : A_1, A_6 { Ø
- e : A_2, A_3, A_4, A_5, $A'_{3,6}$, B, C, D, E, F — { -i ( ), -e ( ); *poziție atonă*

á / ă

Verbe în *-a*, *-ea*, *-i*
- a : A_1, A_2, A_3, A_6, $A'_{3,6}$ { *poziție accentuată*
- ă : A_4, A_5, B, C, D, E, F { *poziție atonă*

Verbe în *-e*
- á : A_1, $A'_{3,6}$, E { *poziție accentuată*
- ă : B, C, D, F { *poziție atonă*

í / e

Verbe în *-a*, *-i*
- í : A_1, A_2, A_3, A_6, $A'_{3,6}$ { *poziție accentuată*
- e : A_4, A_5, B, C, D, E, F { *poziție atonă*

ú / ø

Verbe în -a (numai : *a usca*)
- ú : A_1, A_2, A_3, A_6, $A'_{3,6}$ { *poziție accentuată*
- ø : A_4, A_5, B, C, D, E, F { *poziție atonă*

î / á / ă

Verbe în *-e* (numai : *a rămîne*)
- î : A, B, E, F { -ø, -i; -e ( ), -înd; *poziție atonă*
- á : $C_{3,6}$, D { -s ( )
- ă : C_1, C_2, C_4, C_5 { *poziție atonă*

ó / oá / u

Verbe în *-a*, *-ea*
- ó : A_1, A_2 { -ø, -i } *poziție accentuată*
- oá : A_3, A_6, $A'_{3,6}$ { -ă, -e } *poziție accentuată*
- u : A_4, A_5, B, C, D, E, F { *poziție atonă*

3.1.3. *Condiționarea fonetică* este mai evidentă în cazul alternanțelor vocalice decît s-a constatat a fi în cazul celor consonantice, iar *condiționarea morfologică* — foarte importantă în repartizarea termenilor alternanțelor consonantice — nu se poate invoca decît indirect în măsura în care apariția unui anumit element fonetic este adeseori condiționată de tipul morfologic al paradigmei : desinența *-ă* de pers. a III-a sg. a indicativului prezent este proprie, de ex., unui anumit tip de paradigmă.

Cum însă în multe cazuri o anumită alternanță caracterizează un grup restrîns de verbe (cf. anexele referitoare la alternanțe) sau chiar un singur verb, iar, pe de altă parte, adeseori, în aceleași condiții fonetice, o alternanță nu se produce, destul de multe verbe păstrînd un radical

invariabil (comp., de ex., paradigmele verbelor *a deroga* şi *a ruga*) putem vorbi de o condiţionare lexicală [18] a alternanţelor.

Avînd în vedere această complexă condiţionare, putem spune că, dacă ştim că un anumit verb dat, cu o structură fonetică dată a radicalului şi aparţinînd unui anumit tip de paradigmă, se caracterizează printr-un anumit tip de alternanţă vocalică, putem prevedea cu o destul de mare probabilitate care va fi repartizarea termenilor alternanţei în diferitele forme ale paradigmei.

3.1.4. Alternanţele vocalice şi consonantice pot afecta acelaşi radical. Interferenţele înregistrate în verbele cercetate sînt reprezentate în următorul tablou:

Alt. vocalice / Alt. consonantice	ǎ / á	é / á	i / î	é / eá	ó / oá	ǎ / é / á	ă / e	á / ă	î / e	ú / Ø	ó / oá / u	î / á / ă
c / č				+	+			+		+		
g / ğ				+				+			+	
t / ţ	+	+		+	+		+	+	+		+	
d / z		+	+	+		+	+	+				
s / ş		+		+	+	+		+				
st / şt												
şc / şt												
sc / şt				+	+			+				
n / Ø												+
b / Ø		+										
c / č / p					+							
g / ğ / p												
c / č / Ø					+							
g / ğ / Ø				+				+				
t / ţ / Ø				+	+							
d / z / Ø					+			+				

[18] În situaţiile în care ocurenţa unei caracteristici nu poate fi circumscrisă nici în termeni fonetici, nici în termeni morfologici, ea poate fi considerată fapt individual, izolat şi, ca atare, l e x i c a l.

ANEXA 3

ALTERNANŢE VOCALICE ŞI CONSONANTICE

A. *Verbe care realizează alternanţa c/č*

aplica	încurca	publica
apuca	îndupleca	ridica
arunca	*îneca*	spinteca
călca	întuneca	spurca
culca	judeca	strica
despica	luneca	*tăcea*
explica	mesteca	*toca*
face	* *mînca*	*trece*
freca	*petrece*	*urca*
îmbrăca	*plăcea*	*usca*
încărca	*pleca*	*zăcea*

Verbe care realizează alternanţa c/č/Ø

aduce	*întoarce*	*toarce*
conduce	*stoarce*	zice
duce		

Verbe care realizează alternanţa c/č/p

coace

Verbe care realizează alternanţa g/ğ

adăuga	*băga*	*lega*
alerga	cîştiga	*ruga*
alunga	fugi	striga

Verbe care realizează alternanţa g/ğ/Ø

ajunge	împinge	plînge
alege	împunge	smulge
atinge	încinge	*sparge*
atrage	*înţelege*	stinge
convinge	învinge	strînge
culege	linge	*şterge*
curge	*merge*	*trage*
drege	mulge	
frînge	ninge	

Verbe care realizează alternanţa g/ğ/p

frige	înfige	suge

Verbe care realizează alternanţa t/ţ

ajuta	disputa	*prezenta*
alinta	executa	*purta*
arăta	frămînta	*putea*
asculta	*ierta*	puţi
ascuţi	*împărţi*	*reprezenta*
aştepta	înghiţi	*sălta*
bate	*înota*	săruta
* *căpăta*	învîrti	* *scăpăta*
căuta	lupta	simţi
cînta	mărita	uita
cugeta	minţi	
deştepta	muta	

Verbe care realizează alternanţa t/ţ/Ø

scoate	transmite	*trimite*

Verbe care realizează alternanţa d/z

acorda	*lăuda*	*scălda*
auzi	* *lepăda*	*slobozi*
cădea	*pierde*	*şedea*
crede	*preceda*	*vedea*
dezmierda	*răbda*	*vinde*
încrede	*scădea*	zburda

Verbe care realizează alternanţa d/z/Ø

aprinde	deschide	*rade*
arde	închide	răspunde
ascunde	întinde	rîde
cuprinde	pătrunde	*roade*
deprinde	prinde	tunde

Verbe care realizează alternanţa s/ş

apăsa	*lăsa*	*ţese*
coase	*mirosi*	*vărsa*
ieşi		

Verbe care realizează alternanța st/șt

exista — gusta — manifesta

Verbe care realizează alternanța sc/șt

căsca — *crește* — *paște*
cunoaște — *naște*

Verbe care realizează alternanța șc/șt

mișca — mușca — pișca

Verbe care realizează alternanța n/Ø

cuveni — pune — ține
deveni — *rămîne* — *veni*
obține — spune

Verbe care prezintă alternanța b/Ø

fierbe

B. *Verbe care realizează alternanța ˊ/á*

agăța — *arăta*

Verbe care realizează alternanța é/á

dezmierda — *ieși* — pieri
fierbe — *pierde* — *ședea*
ierta

Verbe care realizează alternanța ă/é/á

apăsa — spăla — *vedea*
învăța — *vărsa*

Verbe care realizează alternanța í/i

vinde

Verbe care realizează alternanţa ă/e

apăra
astîmpăra
**căpăta*
cumpăra
**lepăda*
*scăpăra
**scăpăta*
*scărmăna
*semăna
suferi
supăra

Verbe care realizează alternanţa é/eá (e)

alege
alerga
aşeza
aştepta
aşterne
bestema
boteza
cere
cerne
certa
chema
crede
creşte
deştepta
drege
freca
începe
încrede
îndemna
îneca
însemna
înşela
întreba
înţelege
lega
**lepăda*
merge
petrece
pleca
preceda
pricepe
rezema
*semăna
şterge
teme
trece
ţese

Verbe care realizează alternanţa ó/oá

adormi
coace
coase
coborî
cunoaşte
dormi
înota
întoarce
mirosi
omorî
roade
scoate
slobozi
sorbi
stoarce
toarce
toca

Verbe care realizează alternanţa ó/oá/u

desfăşura
despuia
durea
împresura
înconjura
însura
muri
purta
putea
ruga
scula
strecura
turna
zbura

Verbe care realizează alternanţa î/á/ă

rămîne

Verbe care realizează alternanța á/ă

adăuga
atrage
bate
băga
cădea
călca
căpăta
căsca
căuta
crăpa
destrăma
face
îmbrăca
împărți
încălța

încărca
încăpea
lăsa
lăuda
măcina
naște
paște
părea
păsa
plăcea
prăvăli
rade
răbda
răsări
sălta

sări
scădea
scălda
scăpa
*scăpăra
**scăpăta*
*scărmăna
sparge
tăcea
tăia
trage
vătăma
zăcea

Verbe care realizează alternanța í/e

cuveni
deveni

prezenta
reprezenta

veni

Verbe care realizează alternanța ú/Ø

usca

Explicație. Verbele tipărite cu cursive realizează în paradigmă atît alternanțe vocalice, cît și alternanțe consonantice, pe cînd cele tipărite cu drepte de rînd prezintă un singur tip de alternanțe. Verbele precedate de semnul * realizează două alternanțe vocalice paralele.

Martie 1964

Facultatea de limbă și literatură romînă,
București, Str. Ed. Quinet, 7

CONTRIBUŢII LA REPARTIZAREA REGIONALĂ A LEXICULUI ROMÎNESC ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

FLORICA DIMITRESCU

Este un fapt îndeobşte ştiut că o limbă răspîndită pe un teritoriu mai întins cunoaşte, în mod obişnuit, un proces de diferenţiere dialectală. Şi în limba romînă trebuie admis, ca o premisă necesară, că încă din cele mai vechi timpuri existau deosebiri regionale [1]. Dacă în intervalul dintre secolul al XIII-lea şi secolul al XV-lea aspectul limbii apare ca unitar, aceasta probabil că, în cea mai mare măsură, se datoreşte lipsei noastre de documentare amănunţită [2] şi nu realităţii lingvistice. Dovada o constituie prezenţa unor grupări dialectale distincte în secolul imediat următor, secolul al XVI-lea[3] în care, uneori trăsăturile regionale deosebitoare sînt chiar mai marcate pe plan fonetic, decît în limba actuală [4]. Din acest punct de vedere nu credem că au dreptate cercetătorii care afirmă că în sec. al XVI-lea dacoromîna poseda o unitate remarcabilă din punct de vedere fonetic, morfologic şi lexical [5], diferenţele lingvistice fiind „neînsemnate". Ov. Densusianu, deşi nu s-a preocupat în mod special de aspectul dialectal al limbii din secolul al XVI-lea[6], a intuit exact situaţia: „Trebuie să recunoaştem, fără îndoială, că limba romînă a suferit mai puţine diferenţieri dialectale decît alte limbi romanice, dar aceasta nu ne îndreptăţeşte de loc să facem abstracţie de numeroasele particularităţi dialectale care apar chiar în domeniul dacoromîn. Procesul unei diferenţieri dialectale tot atît de accentuate ca în alte părţi a fost

[1] S. Puşcariu, Limba romînă (= LbR), I, 1940, p. 249.

[2] Vezi Al. Rosetti, *Limba romînă în sec. al XIII-lea—al XVI-lea* (=LR XIII—XVI), Bucureşti, 1956, p. 48.

[3] *Ibidem*, p. 65—69, 188—189.

[4] *Ibidem*, p. 189.

[5] I. Iordan, în LR III, 1954, 6, p. 76.

[6] Considerăm prea aspră critica adusă lui Ov. Densusianu de către G. Ivănescu în „St. şi cerc. şt.". Iaşi, 1959, 1—2, p. 21, cu tot scepticismul lui Densusianu faţă de geografia lingvistică (v. cursul litografiat despre lexicul secolului al XVI-lea (1929), p. 9).

implicit împiedicat la romîni de schimburile frecvente care au avut loc între diferitele regiuni lingvistice în urma migrațiunilor păstorilor romîni, în timp ce în alte părți, în Franța sau în Italia de exemplu, izolarea provincială, datorită în mare parte organizării feudale, a favorizat într-o măsură mai mare izolarea lingvistică, adică fărîmițarea dialectală ; dar, cu toate aceste împrejurări, romîna n-a putut să ajungă la acea unitate pe care unii savanți vor să i-o atribuie, socotind-o una din caracteristicele sale cele mai izbitoare. Astfel trebuie privită și romîna din secolul al XVI-lea"[7].

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm unele probleme referitoare la repartizarea regională a lexicului limbii din sec. al XVI-lea, avînd în vedere că între textele tipărite sau scrise în diversele regiuni în sec. al XVI-lea, divergențele dialectale se manifestă, în afară de fonetică și de morfologie, în lexic.

În momentul de față, cînd dialectologia istorică romînească este puțin dezvoltată, nu avem date precise despre configurația teritoriilor dialectale (a graiurilor) din trecut. Diferențele dialectale ale dacoromînei au fost remarcate pentru prima dată în sec. al XVII-lea de Simion Ștefan și Ioan Zoba din Vinț. În general, se poate presupune, fără a pierde din vedere că sistemul dialectului este în continuă mișcare [8], că într-o epocă mai veche dialectele aveau o altă înfățișare decît astăzi [9] și deci alte contururi geografice.

Problema ,,regionalismelor" (lexicale și de altă natură) se pune într-un fel de plan diacronic, istoric și în alt fel, pe plan sincronic, descriptiv [10]. Diferența dintre cele două tipuri de cercetări este legată de natura atestărilor ; dacă pe plan diacronic nu dispunem decît de t e x t e (și — referindu-ne concret la secolul al XVI-lea — încă de un număr limitat de texte, cu un anumit specific, cu un conținut în genere lipsit de varietate care, într-o măsură, ascunde adevărata înfățișare a limbii [11]), pe plan sincronic putem apela, pe lîngă texte, la m ă r t u r i i l e o r a l e, deosebit de prețioase prin atestările lor.

Absența mărturiilor orale poate fi suplinită, într-un anumit grad, în diacronie prin utilizarea scrisorilor particulare ale epocii, a actelor oficiale — juridice etc., într-un cuvînt a t e x t e l o r n e t r a d u s e. Pentru secolul al XVI-lea trebuie să pornim deci de la fundamentala distincție dintre textele traduse și textele netraduse [12], cu atît mai mult cu cît vocabularul traducerilor prezintă mari diferențe în raport cu voca-

---

Ov. Densusianu, *Istoria limbii romîne* (= HLR II), București, 1962, p. 14.

Al. Carnoy, *Proceedings of the eighth International Congress of lingvists*, Oslo, 1958, p. 569.

[9] V. E. Petrovici, LR III, 1954, 4, p. 16 ; la o concluzie asemănătoare pentru etapa veche a limbii sîrbe ajunge A. Ringheim, *La dialectologie historique serbe au point de vue d'un texte*, în ,,Orbis" III, 1954, p. 151.

[10] V. K. Baldinger, *L'importance du vocabulaire dialectal dans un thesaurus de la langue française*, extrait du Colloques internationaux du Centre National de la recherche scientifique, Paris, MCMLX, p. 150.

[11] ,,Însăși sărăcia vocabularului scrierilor religioase a făcut ca o mare parte din elementele lexicale dispărute astăzi și care vor fi circulat încă la începutul veacului al XVI-lea, să nu fie înregistrate în nici un text", I. A. Candrea, PS I CCXXVIII.

[12] Al. Rosetti, LR XIII—XVI, 50 ; vezi și în ,,Revue de linguistique romane" XXVII, 1963, p. 84.

bularul textelor netraduse [13]. Textele netraduse prezintă un dublu avantaj pentru cercetarea dialectală : a) reprezintă limba vorbită şi b) în general sînt bine localizate (uneori însă cel care a redactat textul provine din altă localitate, deci reprezintă un alt grai [14]). Totuşi nu trebuie pierdut din vedere că şi în astfel de texte există „un anumit simţ al normei", dictat de necesitatea de a ridica limba deasupra formei ei de toate zilele, de necesitatea de a da limbii un „caracter solemn", avînd în vedere seriozitatea sarcinii pe care este chemată să o rezolve. De aici vine excluderea unor trăsături locale şi apropierea de limba altor regiuni, în special de partea de sud a Transilvaniei, care pe atunci era legată de Muntenia, adică de teritoriul de unde a pornit, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, tipărirea primelor cărţi în limba romînă [15].

Observaţiile de mai jos au, în marea lor majoritate, un caracter relativ, din mai multe motive :

1) Cercetarea noastră se bazează numai pe materialul lexical oferit de principalele manuscrise şi tipărituri din sec. al XVI-lea [16]. Or se ştie că istoria vocabularului, nu poate fi realizată, în condiţii optime, decît pe baza unor serii de relevee exhaustive [17].

2) Studierea răspîndirii geografice a cuvintelor în trecut este extrem de dificilă fără a se cunoaşte, cu ajutorul ALR, ariile actuale ale termenilor [18] ; astfel, chiar dacă detectăm o anumită arie pentru un termen din secolul al XVI-lea, în lipsa datelor actuale (în cazul că un anumit cuvînt nu este reprezentat pe o hartă) nu ne putem pronunţa cu suficientă certitudine asupra „vitalităţii" ei.

3) Cuvintele nu apar, decît în mod cu totul excepţional, în acelaşi context, în Transilvania, Moldova, Muntenia şi Banat.

4) Constatăm pentru o regiune un cuvînt specific, dar nu cunoaştem termenul corespunzător dintr-o altă regiune ; s-ar putea să fie acelaşi cuvînt dar neînregistrat.

5) Nu cunoaştem decît în măsură cu totul insuficientă jocul sinonimelor în sec. al XVI-lea. Or, situaţia sinonimelor, mai ales într-o etapă de început, ar putea lămuri multe probleme de repartizare a termenilor. În general, materialul disponibil nu permite trasarea unor isoglose.

6) În plus, ţinînd seama de numărul mic de texte, trebuie observat că particularităţile lexicale sînt puţin numeroase şi, uneori, nerelevante.

În lucrarea de faţă, ne-am bazat pe cercetarea exhaustivă a următoarelor texte traduse : *Codicele Voroneţean*, *Psaltirea Scheiană* comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI–XVII,

[13] Al. Rosetti, LR XIII–XVI, p. 177.

[14] Ibidem, p. 66.

[15] Ibidem, p. 61.

[16] Observaţia lui Al. Rosetti făcută acum 30 de ani şi reluată în „Mélanges de linguistique et de philologie", Bucureşti, 1947, p. 591 : „pour indiquer avec précision combien le lexique de Coresi est différent de celui du nord-est, il sera nécessaire d'attendre que toutes les éditions du diacre soient publiées à nouveau et que leurs glossaires soient dressés" este perfect valabilă şi astăzi, deoarece în răstimpul amintit s-a făcut totuşi prea puţin pentru cunoaşterea ştiinţifică a limbii din secolul al XVI-lea.

[17] V. Gougenheim, *La statistique linguistique et l'histoire du vocabulaire*, în „Cahiers de lexicologie", 1960, 2, p. 31.

[18] Al. Rosetti, *Mélanges*, p. 591.

Coresi, *Tetraevanghel*, Coresi, *Cartea de învățătură* (1582), *Palia de la Orăștie*. Textele netraduse au fost extrase din :

— B. PETRICEICU-HASDEU, *Limba romînă vorbită între 1550—1600*, București, 1878, p. 23—24; 26; 29; 39; 51—52; 73; 77; 80—81; 212—216.
— Documente privitoare la *Istoria romînilor*, E. Hurmuzachi, vol. XI, p. 197; 218; 219—220; 233; 317—320; 369—370; 490.
— I. MIHALYI DE APȘA, *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, Maramureș-Sziget, Mayer și Berger, 1900.
— IOAN BIANU, *Documente romînești*, București, 1907, p. 1—2, 4—6.
— AL. ROSETTI, *Scrisori romînești din arhivele Bistriței* (1592—1638), București, Casa Școalelor, 1944, p. 27—33.

În plus a fost utilizat întregul material lexical cuprins în Densusianu, HLR II, Al. Rosetti, LR sec. XIII—XVI și Crestomația romanică I, București, 1962 (capitolul consacrat limbii romîne).

I. EXTENSIUNEA GEOGRAFICĂ A CUVINTELOR ÎN SEC. AL XVI-LEA

1. CUVINTE CU ARII FOARTE LARGI

Înainte de a urmări, în linii mari, repartizarea regională a termenilor din sec. al XVI-lea, ne vom opri asupra acelor cuvinte proprii secolului al XVI-lea, cu o circulație foarte largă, poate chiar generală în secolul al XVI-lea, pentru care avem atestări din toate regiunile (uneori cu excepția Moldovei pentru care materialul este mai sărac). Aceste cuvinte pot fi clasificate în trei categorii :

a) cuvinte care s-au mai păstrat, sporadic, pînă astăzi, fie ca regionalisme, fie ca arhaisme, conservate de obicei în producțiile populare ;

b) cuvinte astăzi dispărute, dar care au continuat să fie înregistrate în secolul al XVII-lea sau chiar mai aproape de epoca actuală ;

c) cuvinte cu altă semnificație decît astăzi.

a) Termeni păstrați pînă astăzi :

călariu < lat. *caballarius* „călare". Cești în roate și ceia *călarii* PS 58 ; lăsară *călarii* a merge curusul CV CVI, 2—3 ; intră calul lui Faraon cu carăle și *călarii* întru mare. CPs, 409 ; calul și *călariul* au aruncat în mare PO 227/23.

Astăzi termenul *călariu* se regăsește în Sălaj (DA).

fur < lat. *furus* „hoț" : Se nu neștire de voi chinuiască ... ca *furul* CV 161/2 ; Să vedeai *furul*, curai cu nus CPs 133 ; Toți căți vor veni ainte de mine *furi* sănt și tălhari CT 207 $^{v}_{9}$; Iară să vor prinde *furul*... PO 250/13 ; în toponimie : *a Furului* (v. D. Bogdan, GI 235, un exemplu de la începutul secolului al XV-lea, cf.p. 160, un exemplu de la începutul secolului al XVII-lea).

Termenul *fur* se menține, ca arhaism, în poezia populară sau în anumite scrieri cu caracter istoric la Negruzzi, Sadoveanu (DA).

iuo < lat. *ubi* „unde" : Era lumînări multe întru comarnic *iuo* era aduraţi CV 15/1 ; Altă căzu spre piatră *iuo* nu avu pămînt mult. CT 26^{v}_{7} ; Vineră iară în Elin *iuo* era doasprădzeace izvoară de apă PO 230/21.

Astăzi termenul *iuo* circulă în N-V Transilvaniei (v. Weigand, harta nr. 9) în Valea Crişului Negru [19], în Raionul Oradea [20].

/a/ *înveşti* < lat. *investire* „a (se) îmbrăca" : eu cînd ei dodeia-mi, *înveşti-me* în sac PS 63_1 ; Şi ia îmbrăcămintele şi *înveşti* pre Aron în cel veşmînt strimt PO 275/16 ; Nece Solomon întru toată slava lui *înveşti* ca unul de acelea CT 11^{v}_{6}. Astăzi acest termen circulă prin intermediul poeziei populare, prin N-V teritoriul ţării noastre, în Bihor, Bucovina şi Maramureş (DA).

milcui < sl. *milŭkovati* „a se ruga" : ca se cănt ţie slava mea şi se nu *milcuescu-me* PS 5/1 ; noi... ne *milcuim* fiecărora carei veţi ceti acicea CC^2 10 ; plecă capul acel bărbat şi se *milcui* Domnului PO 78/5 ; Asskulta pre noi *milkuindu-ne* T 122—3.

A /se/ milcui se mai întîlneşte, rar, regional şi în poezia populară (DLRC).

ocină < v.sl. *otĭcina* „moştenire" : Închiră-se într-însu toate *ocinele* limbilor PS 389 ; În vremea aceea şi vine în *ocina* lui CT 29^{v}_{12} ; Nu e noao nice parte, nice *ocină* la casa tâtîni-nostru PO 105/19 ; Nemenele den rudele lui să n-aibă treabă a ţinea partea lui de *ocenă* CBI, (Mold.) 51 ; Să le fie lor *ocină* DŢR 1550 (D. Bogdan, GI 81).

Termenul *ocină* se mai utilizează în limba actuală numai în scrierile literare cu caracter arhaizant, de ex. la Sadoveanu (DLRC).

pesti „a întîrzia" : zeul mieu, nu *pesti* H (v. PS 78^{v}_{21}) ; că *pesti* ginerele, durmitară toate şi adurmiră CT 54^{v}_{24} ; Moisi *pesti* în munte PO 287/11.

Astăzi termenul *pesti* circulă foarte puţin şi numai în limba creaţiilor populare transmise din vechime (DLRC).

b) Termeni dispăruţi astăzi :

a *păsa* < lat. *passare* „a merge, a pleca" (la imperativ) : *Pasă*, că eu întru limbi departe tremitu-te CV 43_1 ; Credinţa ta mîntui-te ; pasă în pace CT 131^{v}_{7} ; *păsaţi* în toată lumea ; TM 106 ; *Pasă* şi te du în gios PO 287/5.

Termenul acesta a mai circulat sporadic pînă la începutul sec. al XX-lea ; sub forma de imperativ ; cu valoare de interjecţie, *pas/ă/* se întîlneşte încă şi în limba vorbită actuală.

săblaznă < v. sl. *săblaznŭ* „rătăcire, ispită" : piatra poticnirei şi piatra *săblaznei* CV 146/7 ; vae lumiei de *săblaznă* CT 30^{r}_{1} ; pre fiiul mumîniei tale puseş *săblaznă* CP XLIX 21 ; Să vei sluji bozilor lor, pre *săblaznă-ţi* va fi PO 258/10.

Termenul *săblaznă* (ca şi verbul *a săblăzni*) a continuat să fie utilizat în sec. al XVII-lea şi apoi a dispărut.

[19] T. Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1961, p. 233.

[20] V. *Lexic regional*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 70.

a vie < lat. *vivere* „a trăi" : nu i se cade *a vie* CV 43_7 ; A Domnului iaşte pămîntul şi plirul lui, toată lumea şi toţi ce *viu* sprinsu PS 403 ; De amu întru nedereptate *vie-veţi* CT 157^r_3 ; Săva dobitoc fie, săva om, nu *viiadze* PC 242/14.

A vie este înregistrat în continuare în secolul al XVII-lea, după care dispare din limba vorbită ; se mai întrebuinţează şi azi *a via* ca o formă pretenţioasă, artificială[21].

c) Tot printre cuvintele proprii secolului al XVI-lea se numără şi o serie de termeni cunoscuţi limbii comune actuale, dar cu alte sensuri în limba mai veche. Dintre aceştia au avut o mare circulaţie, în toate ţinuturile pentru care cunoaştem texte, termenii :

dulce < lat. *dulcis* cu sensul „bun", ca şi *dulceaţă* „bunătate" : Că am gustat că e *dulce* domnul CV 146/4 ; *Ispovediţi-vă* Domnului că *dulce* e PS 240/3 ; *Dulce* om de la *dulce* inimă scoate *dulceaţă* şi hitlean om de la hitleană inimă scoate hicleşug CT 25^r_{11-12}.

greaţă < lat. *gravitia* cu înţelesul „greutate" : Cîrma frînge-se de *greaţa* undelor CV 94_{10} ; Şi vor fi semne în soare şi în lună şi în stele şi la pămînt *greaţă* limbilor CT 169^v_{22} ; „zarvă" : Se împlu cetatea de *greaţă* CPr_{42} ; „sforţare" : grăesc cu *greaţă* şi am limbă grea PO (ap. G C R 60) ; „jignire" : *greaţă* de nimenilea nu vor avea, nece o mîhnire TM 226.

ispiti < v. sl. *ispytati* era un verb polisemantic în limba veche ; însemna „a încerca să..., a cere, a pretinde, a cuteza, a căuta să afli ceva întrebînd, cercetînd" etc. Dintre aceste sensuri, reprezentate în variate texte din sec. al XVI-lea, sensul răspîndit în toate regiunile pare a fi „a cerceta, a se informa" : De cela ce spăşenie cerşiră şi *ispitiră* prorocii cei ce de a voastră bunrătate prorociră, ispitind cum sau în ca[re] vreme *iviia-se* întru ei duhul lui Hristos CV 140_{10-12} ; Atunci Irod furiş chema vlăhvele şi *ispiti* dânşii de ce vreme se ivi steaoa CT 2^v_{24} ; Să *ispitim* cu toată inima scriptura PO (ap. B V I 95/20).

limbă < lat. *lingua* avea sensul „popor", calc după v. sl. *język* „grai" şi „popor" (cu specială referinţă la popoarele păgîne) : *limbilor* spuniu se pocăiască-se CV 79_1 ; Giceţi întru *limbi* că Domnul împărăţi-se PS 200_{13} ; Scula-se-vor *limbi* spre *limbi* şi împăraţi spre împăraţi CT 99^r_{18} ; Întinseră-se ostrovure păgînilor în pămîntul lor după a lor *limbă* PO 38/13.

nărav < v. sl. *nravŭ* nu avea în secolul al XVI-lea sensul pejorativ de astăzi, ci era sinonim cu „obicei, tradiţie" : „Că nu e *năravul* Rimlenilor CV 69_3 ; Cu *năravuri* bune să ne înfrîmseţăm CC² 237 ; ţineţi acel *nărav* ce eu am dat voao CPr 147 ; Cu bun *năravul* său PO 4/21.

pieliţă (derivat din *piele* < lat. *pellis*) în secolul al XVI-lea apărea cu sensul general „corp, carne" : Se giudeţ preemească după om cu *peliţa*, după ce viu după dzeul cu duhul CV 157_{11} ; Întru el să stai cu *peliţa* şi cu sufletul TM 121 ; Cum să-şi acopere *peliţa* PO 274/23.

În TB 320, 364 etc. *pieliţă*, cu acelaşi sens, apare în locuţiunea *a lua / priimi / pieliţă* „a se încarna".

---

[21] O. Densusianu, *Curs de lexic, sec. al XVI-lea*, 1929–1930, p. 196–197.

plod < v. sl. *plod* avea pe lîngă sensul „copil" și sensul „rod": *plodul* dereptății CV 126_{13}; lemnul ce nu face *plod* bun, tăiat va fi și în foc aruncat CT 4^{v}_{10}; Cînd veri lucra pămîntul nu va da ție *plodurile* sale PO 23/3.

a răposa < lat. *repausare* cunoștea pe lîngă înțelesul „a muri" și sensul originar „a(se) odihni, a rămîne": Slăbește-mă se *răpaos* ainte pîră mă duc PS 75_8; Să se ducă împrejurile orașelor și satelor să *răpause* și să-și afle bucate CT 136^{r}_{5}; se *răpausă* cu ai lui cu toți CC$^{2}_{88}$; *Răposați* supt acest lemn PO 56/17.

voinic < v. sl. *vojnikŭ* avea în general, în secolul al XVI-lea, sensul „ostaș": luo *voinici* și sutași și curse spre ei CV 34_{3-5}; În vremea aceea *voinicii* prinseră Isus și-l duseră cătră Caiafa CT 60^{v}_{23}; Au ucis... un *voinic* pre durerea mea PO 24/10.

2. CUVINTE CU ARII LIMITATE

Multe cuvinte apar în secolul al XVI-lea pe o arie teritorială restrînsă, dar nu toate cuvintele care sînt atestate în secolul al XVI-lea într-o singură regiune sînt specifice acelei regiuni. Trebuie deci separate cu grijă „regionalismele" de cuvintele care, din alte cauze, sînt înregistrate într-o singură parte a țării. Din acest punct de vedere pot fi distinse două situații:

I. Cuvinte *savante*, introduse prin traducerea servilă a originalelor slave sau maghiare. Vocabularul textelor traduse în secolul al XVI-lea este încărcat de cuvinte străine, adoptate de cei care efectuau traducerile, parte din comoditate, parte din cauza absenței unor termeni romînești corespunzători [22]. Cuvinte cum sînt de ex. *alalagmon* „strigăt de bucurie" sau *alalagumi* „a striga de bucurie" nu pot fi considerate specifice regiunii în care s-a făcut traducerea Psaltirii Scheiene (singurul text unde sînt înregistrate), ci fac parte dintre cuvintele introduse datorită traducerii; astfel de termeni nu aparțineau limbii romîne și se poate presupune că puțini oameni ai epocii, chiar cu carte, le cunoșteau [23]. În astfel de texte coexistă două straturi lingvistice în același timp: un strat tributar limbii din care se traduce (slavona sau maghiara) și al doilea alcătuit din elementele dialectale, locale [24]. Termenii aparținînd primului strat, trebuie eliminați din discuția asupra „regionalismelor".

II. Cuvintele *populare*. Numai printre acestea trebuie căutați termenii caracterizînd diversele graiuri ale limbii din secolul al XVI-lea, numai printre acestea se pot găsi regionalismele „uzuale" [25] cu o mare răspîndire într-o anumită parte a țării.

Printre cuvintele populare sînt și unele cuvinte *generale* dar care, întîmplător, nu au apărut în texte. Dacă, de exemplu, cuvîntul *albină* nu este înregistrat în secolul al XVI-lea decît în tipăriturile lui Coresi, nu se

---

[22] Vezi Al. Rosetti, LR XVIII—XVI, p. 177, 190.
[23] Ibidem, p. 190.
[24] V. și observațiile lui Alain Ringheim, în „Orbis" III, 1954, p. 152.
[25] V. Baldinger, *op. cit.*, p. 162.

poate deduce de aici că este un „muntenism”, avînd în vedere de ex. larga atestare de mai tîrziu. Trebuie doar să presupunem că specificul religios al textelor din secolul al XVI-lea nu cerea utilizarea acestui cuvînt.

Un criteriu al distingerii între cuvintele populare și cele savante îl constituie confruntarea cu textul de origine : dacă în textul de bază apare un termen, iar în traducerea romînească un alt cuvînt, etimologic deosebit de primul, aceasta înseamnă, în cele mai multe cazuri, că termenul din traducere aparține limbii vii, de ex. dacă în ML. Leg. 171, v. apare *omăt* „zăpadă” (Lasă-voi pre voi *omet*) traducînd termenul slav din original *sněg* (Puštǫ na vas snegŭ)[26] putem deduce că *omăt* este un cuvînt popular și anume un regionalism nord-ardelean. Acest fapt este confirmat și de repartiția dialectală actuală a termenului (vezi S. Pușcariu, LR 215 și harta nr. 18 consacrată special repartizării termenilor *zăpadă*, *nea*, *omăt*). Un alt caz : putem avea siguranța că *alnic* „șiret” este un termen popular răspîndit, deoarece în PO, unde apare, este utilizat independent de versiunea maghiară unde se folosește corespondentul *ravasz*[27].

Nu totdeauna însă criteriul amintit este eficient, pentru că nu totdeauna avem certitudinea originalului după care s-a efectuat traducerea. Astfel *pășenie* „mîndrie, înfumurare” apare în CV corespunzînd sl. *gordyna* (Acum lăudați-vă întru *pășeniile* voastre 131/1 — Nyně že chvalitesă vŭ gordynăchŭ vašichŭ), dar dacă traducătorul a avut sub ochi un text de redacție apuseană în care apărea un derivat din v. sl. *pychati*, *pyšinŭ*, ceh slovac. *pyšný*[28] înseamnă că *pășenie* nu era un cuvînt propriu regiunii din N-E Transilvaniei, ci unul dintre termenii introduși de traducător, așa cum ne-ar arăta de altfel și slaba lui frecvență în textele rotacizante.

a) Cuvintele populare cu arii limitate pot fi grupate, după textele cărora le aparțin, în două arii principale :

I. Aria care cuprinde nordul Ardealului și Maramureșul, cărora li se alătură Moldova.

II. Aria care cuprinde sudul Ardealului și Țara Romînească, cărora li se adaugă Banatul.

Între regiunile amintite este o mare diferență — în ceea ce privește materialul de care dispunem — atît din punct de vedere cantitativ cît și calitativ. Cantitativ, cel mai bine reprezentate sînt ariile principale pentru că nordul Ardealului-Maramureș este regiunea în care s-au efectuat primele traduceri (rămase în manuscris) și sudul Ardealului-Muntenia este regiunea legată de apariția primelor tipărituri în limba romînă. Comparația efectuată între limba primelor traduceri în limba romînă și limba utilizată de Coresi în primele tipărituri în limba romînă arată o serie de divergențe, pe plan fonetic și lexical mai ales, care nu trebuie explicate prin criteriul „timp”, ci prin factorul „spațiu”, fiind vorba de divergențe dialectale contemporane[29]. Calitativ însă, materialul provenit din Moldova este mai autentic, în sensul că aici nu dispunem decît de texte ori-

[26] P. Olteanu, în SCL XI 1960, 3, p. 608.
[27] v. V. Ilea, CL III, 1958, p. 235.
[28] P. Olteanu, *loc. cit.*, p. 615.
[29] v. Al. Rosetti, LR XIII—XVI, p. 54.

ginale, în timp ce în materialul provenit din Transilvania şi Muntenia textele originale sînt mai puţin numeroase. Într-adevăr, în nordul Ardealului şi sudul Ardealului-Muntenia predominant şi în Banat exclusiv, materialul de bază este dat de traduceri. De aici diferenţa c a l i t a t i v ă dintre atestările dintr-o regiune şi alta.

I Termeni specifici regiunii din nordul Ardealului şi Maramureş (dialectul „rotacizant") [30].

În textele rotacizante se întîlnesc o serie de cuvinte caracteristice care nu par a fi circulat pe un teritoriu mai larg decît nordul Ardealului şi Maramureşul. Textele maramureşene au, în vocabularul specific lor, o serie bogată de elemente cu caracter local, maghiare în special. Diferenţele de repartizare etimologică a termenilor sînt considerate ca foarte importante pentru determinarea specificului dialectal. Pe lîngă cuvintele de origine maghiară, în regiunea textelor rotacizante apar ca specifici o serie de termeni de provenienţă latină, dispăruţi apoi din limba comună sau păstraţi pe arii foarte restrînse.

amînat, de origine latină, „tîrziu" (adv., adj., participiul lui *amîna*) se întîlneşte exclusiv în CV (de 3 ori) : să fie tot omul curund a audzi şi *amînat* a grăi şi *amînat* între mînie 113/14.

adămană, „camătă, lăcomie", de origine maghiară / < adomány /, apare exclusiv în H : Argintul său nu va dura întru *adămană* XIV, 5 ; pleacă înema mea în mărturia ta, ce nu într-*adămană* CXVIII, 36.

arină „nisip", de origine latină / < arena /, se întîlneşte frecvent în PS şi o dată în CV : Că ziseşi-lă se umnojeşti semânţa lor ca stelele ceriului, şi ca *arina* pre marginea mariei. PS 328_4 ; şi sănru oarecarele socotia aibînd *arină* CV 93/12.

deşidera „a dori", de origine latină / < lat. *desiderare* /, apare exclusiv în PS : Adecă *deşiderai* porăncitele tale 253/18.

felelui „a răspunde" şi *feleleat* „replică", ambele de origine maghiară / < *feleli* şi *felelet* /, apar exclusiv în CV : De mulţi anii fiind tu giudeţ derept limbili aceştia te ştiu, cu bunru suflet ce de menre *feleluesc* 59/12 ; Ascultaţi acmu al meu cătră voi *feleleat* 37/1.

fuglu „prizonier", de asemenea de origine maghiară (<fogol[y][31]), este înregistrat exclusiv în CV : Pridădiră Pavel şi alţii oarecarii *fugli* sutaşului 83/2.

gilălui „a urî" „a invidia" şi *giloşag* „ură" de origine maghiară (< *gyülöl* şi *gyülölség*) apar frecvent în PH şi sporadic în PS şi CV : Ucideţi şi *gilăluiţi* şi nu puteţi dobîndi CV 127_5 ; Cire *gilălueşte* dereptul greşi PS 61/1 ; de sfîrşit *giloşag gilălui* ei PH CXXXVIII, 22 ; tuturor celor ce vor *gilălui* tinre PH XX, 9.

gint „neam, popor", de origine latină (< *gens*, *-tis*, prin schimbare de declinare), este înregistrat frecvent în scrierile originare din nordul Ardealului şi Maramureş : Împărăţeşte-se domnul în veac, zeul tău, Sione, în *gint* şi *gint*. PS 303/4 ; Tot *gintulu* cade-se a se adura CV 30/7 ; Cîte munci sînt iuo să muncesc *gintu* omenesc TB II 316. *Gint* a fost concurat şi pînă la urmă înlăturat de termenii *popor*, *neam* etc.

[30] G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, Iaşi, 1947, p. 82 ş.u.

[31] V. Gombocz-Melich, *Magyar Etym. Szotar*, s. v.

i „a merge", de origine latină (< *ire*), apare des în PH și o dată în PS: Și acmu după tire *imu* cu toată înrema și tememu-ne de tire PS 328/16; voi *i* întru adevărul tău PH 85/11. Termenul nu mai apare începînd cu sec. al XVII-lea (DA).

izeclean „puternic", de origine maghiară (< *izetlen*) și derivatul său pe teren romînesc, *izecleni* „a se arăta dur", apar în aproape toate textele rotacizante: *Izecleanu-ți* e spre țeapă a călca CV 77/3; e eu feria căile *izecleane* PS 22/15; [ivit-ai] oamenri săi *izecleana* PH 59/5; iară urii, *izeclenea-se* și păria CV 3/9.

mărit „tînăr căsătorit, soț", de origine latină (<*maritus*), cunoaște o singură atestare în PS: În soare puse mutarea sa și el ca *mărit* eși din celariul său 31/3. Acest cuvînt a fost învins, probabil, de omonimul *mărit* (<*marito*[32]) și înlocuit cu alți termeni tot de origine latină, care apar în alte texte din sec. al XVI-lea, *ginere* (Coresi, PS. rom., PS sl.-rom.), *mire* (H).

rutes(e)-uvo adv. „mai, încă, iarăși", cuvînt cu etimologie încă nedefinită[33], deși se pare că ar fi latin, se întîlnește relativ frecvent în textele rotacizante: Nu se va pomeni numele lui Izdrail *rutes* PV LXXXII, 5; *rutes* adauseră fără voroavă CV 37/3—4; slăbește-mă se răpaos ainte pîră nu me duc și *rutes* nu voi fi PS 75/9; *Rutesuvo* aceia ce vor asculta vor priimi ceastă carte de o vor învăța CB II 53.

sur (formă rotacizantă) „sunet", de proveniență latină (< *sonus*), apare în PS și H: Dracului scăzură armele în cumplit și cetățile-i spărseși; peri pamitea lui cu *suru* PS 12/8; Sementiia afundurile mariei, în *sunrul* undelor ei H 64/8.

Tot specifice regiunii textelor rotacizante apar și unele sensuri deosebite ale cuvintelor, nemaiîntîlnite în alte regiuni, de ex.:

deszice are semnificația „a-și lua rămas bun": de frații săi *dezzise-și* și muta întru Siria CV 2/2, iar *încheia* apare cu sensul „a crea": Tu me *încheiași* și puseși pre menre mînrule tale PH CXXXVIII, 5; *încheiat* înseamnă „ființă, ceea ce e inerent cuiva": *încheetul* meu la tinre e PH XXXVIII, 8.

Pe lîngă cuvintele citate, aparținînd nordului țării, mai putem considera ca fiind specifice regiunii textelor rotacizante și altele pe care le întîlnim în tipăriturile lui Coresi. Ar fi însă o greșeală de metodă a considera că totdeauna regăsirea unui cuvînt din nord într-un text coresian poate dovedi influența lexicului din nord asupra lexicului din sud pentru că, în acest caz, se pot distinge situații diferite: 1) unii termeni dovedesc prin frecvența lor că nu provin dintr-o anumită regiune ci, probabil, erau generali în limba secolului al XVI-lea, de ex. *lăsăciune* „iertare" deși apare în texte care au multe elemente comune (CV și CPr) este pe de o parte foarte frecvent și în a l t e texte coresiene decît CPr și, pe de altă parte, este înregistrat o singură dată în CV, încît nu se poate presupune că centrul de iradiație al cuvîntului a fost nordul; 2) unele cuvinte apar în texte de proveniență regională diferită dar a căror interinfluență nu s-a dovedit, de ex. prezența lui *spodobi* „a fi demn de, a merita" în TB (text

---

[32] Vezi Candrea, „Grai și suflet" I 2 192.

[33] Vezi DR I, 250 III 736 IV 671 „Grai Suflet" VII 277.

al cărui original provine din nordul Ardealului-Maramureș [34]) pe de o parte, și în CPr, CC², CT pe de altă parte, nu demonstrează decît că termenul avea o răspîndire largă în secolul al XVI-lea. Criteriul de bază pentru a selecta cuvintele specifice nordului introduse în sud este ca ele să apară în acele texte coresiene despre care se poate afirma cu siguranță că au avut la bază un manuscris nordic. Studiul comparativ al versiunilor romînești ale aceluiași text este cel mai indicat mijloc de cercetare de care dispunem pentru a stabili repartizarea pe teren a cuvintelor [35]. S-a căzut de acord că diaconul Coresi și ucenicii lui au avut la îndemînă textele nordice care au circulat în copii și pe care ei le-au supus unei revizii serioase [36]. Coresi a înlăturat multe elemente dialectale din textele rotacizante, înlocuindu-le cu termeni din Muntenia — sudul Transilvaniei, de ex. față de : *sfăntutoare*, *arină*, *prunc*, *de biu* (înregistrat astăzi în regiunea Turda, v. Mat. cerc. dial. I, p. 56, 207), *pristoim*, *înglodzesc*, întîlniți în textele rotacizante, la Coresi apar termenii : *beseareca*, *năsip*, *fecior*, (pînă la) *destul*, *oprim*, *spăimîntu-se* [37], care, prin prezența lor au dus la o mai largă înțelegere a textelor. Astfel de înlocuiri permit să se presupună că în sec. al XVI-lea o serie de cuvinte din nordul Ardealului-Maramureș erau necunoscute sau cel puțin neobișnuite în graiul din Țara Romînească și Brașov [38]. Cu tot efortul său, Coresi nu a reușit însă să înlăture totdeauna termenii specifici nordului și anume a lăsat neatinse o serie de elemente lexicale mai puțin evidente și mai puțin frecvente. N. Iorga a susținut pe bună dreptate că limba textelor maramureșene și ardelene din sec. al XVI-lea „a înrîurit simțitor" [39] felul de a scrie romînește în epoca aceea. Astfel se explică la Coresi o serie de fapte de limbă despre care se poate presupune că n-au existat în Muntenia și în Transilvania de sud-est [40]. S-a constatat că, tipărind Apostolul, Coresi a folosit în majoritatea cazurilor (70—80% din textul comparabil cu traducerea fragmentară din CV) [41] o versiune romînească asemănătoare cu versiunea din CV. Identitatea versiunilor este confirmată de o serie de cuvinte specifice Nordului, care apar în tipăritura lui Coresi. Este cazul termenilor : *cătușe* „ancoră" (CV XC, 3—5 ; CPr 50) ; *încărești* „încălzește" (CV CXX 1—2 ; CPr 53) ; *mînăștergură* „prosop" CV 4/9, CPr 42 (în Cod. Gaster apare

[34] Al. Rosetti, LR XIII—XVI, p. 69.

[35] Ibidem, p. 186.

[36] Al. Rosetti, LR XIII—XVI, p. 61 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii rom. lit.*, I, București, 1961, p. 43—44 ; nu cre em însă că se poate vorbi despre baza dialectală dublă, munteană și maramureșeană a limbii diaconului Coresi, c m consideră G. Ivănescu, *Elemente maramure șene în limba tipăriturilor lui Coresi*, în St. C. Șt, Iași X, 1—2, 1959, p. 20. Baza dialectală a tipăriturilor lui Coresi este unică, munteană-sud-ardeleană, cu infiltrații nordice.

[37] Al. Rosetti, *Lexicul „Apostolului" lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețian*, în „Grai și suflet" I, 1923—1924, p. 100 ș.u., *Mélanges*, p. 589 ș.u., LR XIII—XVI. p. 204 ș.u.

[38] Al. Rosetti, LR XIII—XIV, p. 186.

[39] N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, ed. a II-a, p. 122.

[40] V. Gh. Ivănescu, în „Iașul nou", nov. 1956, nr. 10, p. 94 și S.C.Șt., Iași, X,1—2, 1959, p. 20.

[41] V. Al. Rosetti, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, p. 750 ; v. și LR XII 1963, 4, p. 352.

năframă)[42], (a se) *pridădi* „a se lăsa" CV, CL, 3—4, CPr 59; *uteși* „mîngîia" (CV CVIII, 7; CPr 51) (în Cod. Gaster apare *mîngîia*)[43].

Tot ca un element de origine dialectală, nordică, transmis în limba textului lui Coresi o dată cu copierea și apoi tipărirea manuscriptelor rotacizante este pronumele *dînsul* care apare, semnificativ, în CV și Apostolul lui Coresi: lăcuim întru o dzi la *dînșii* CV 26; răposăm o zi la *dînșii* Pr 100. Proporția și distribuția lui *dînsul* în textele citate dovedește originea nordică a termenului[44].

Psaltirea lui Coresi (1577) a avut de asemenea un model rotacizant. Aceasta explică prezența unor cuvinte de proveniență nordică, comune cu cele din Psaltirile manuscrise. De ex. *deală* „lucrare, faptă" (PS, CP CLVIII, 27), (termenul a aparținut în sec. al XVI-lea vorbirii de toate zilele[45]). *Învolbi* „a acoperi cu" (PS, CP, CT, 27); *înferica* „a ferici" (PS, CP, CXXIV, 4); *întort* „stricat" (PS, CP LXII, 27), *mojdan* „gras" (PS, CPLXV, 15); *năvedi* „a readuce" (PS, CP CLII, 19); *pleș* „ciucure" (PS, CP XLIV, 14), *plăsa* „aplauda" (PS, CP XLVI, 2; XCVII, 8); *podnojie* „treaptă" (CP, PS, XCVIII, 5); *sicamene* (pl.) „duzi" (PS, CP LXXVII, 47); *steji* „a se grăbi, a izbuti" (PS, CP LXXXVIII, 23); *vlăd(u)i* „conduce" (PS LXXI, 8; CP LII, 19). Alte cuvinte apar în comun atît în CV și Psaltirile nordice, cît și în textele coresiene, Apostolul și Psaltirea: *nuta* „a înota, a naviga" (CV XCIV 12—13, CPr 50; PS CP CIII 26); *oblici* „a dezvălui, a convinge, a fi acuzat" (PS, CP, VI, 2; CPr 52, CV CXIII 9—10).

Din exemplele de mai sus se poate deduce că termenii de proveniență nordică au căpătat o oarecare circulație în limba comună, unii chiar foarte largă, de exemplu *pridădi* (CV CLXI, CPr 74); *nuta* (PS, CP CIII, 26; CV LXXXV, 5—6; CPr. 44, 50), datorită pătrunderii lor în tipăriturile coresiene[46]. Influența modelelor lexicale nordice este cu atît mai evidentă cu cît la Coresi, deseori, cuvintele identice cu cele din nord apar în aceleași pasaje. În plus, unele cuvinte, care la Coresi nu au căpătat o mare circulație se mențin numai în regiunea de origine, deci în Transilvania (*cătușe, mînăștergură* etc.).

Alături de nordul Transilvaniei merge și Moldova. Dovada unității lexicale dintre nordul Ardealului-Maramureș și Bucovina-Moldova este furnizată de o serie de cuvinte comune între ele și neînregistrate în regiunea sudică, de ex. *martor, slobod, uric, istov* etc. Numărul cuvintelor comune nu este totuși prea mare din cauza textelor foarte reduse din Moldova și, mai ales, a faptului că textele din Moldova conțin cuvinte dintr-o altă sferă decît cele cu caracter religios, cuprinse în textele din nordul Transilvaniei; cum însă o serie de termeni caracteristici nordului Transilva-

---

[42] V. Al. Rosetti, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, p. 747.

[43] *Ibidem.*

[44] V. Al. Niculescu și Al. Roceric, *Pronumele* d î n s u l *în limba romînă* în SCL VIII, 1957, 3, p. 318—319.

[45] Ov. Densusianu, *Curs lexic sec. al XVI-lea*, p. 100.

[46] Pentru problema centrului de iradiație a unei inovații lingvistice vezi M. Bartoli, *Introduzione alla neolingvistica*, p. 17, 21; cf. și M. Bartoli, G. Vidossi, *Lineamenti di linguistica spaziale*, Torino, 1945, p. 16.

niei sînt înregistrați în sec. al XVII-lea în Moldova, aceasta poate constitui o probă că și în sec. al XVI-lea erau folosiți în Moldova, dar nu au fost atestați de texte (de ex. *mutare*, *măhăi* etc.).

În textele din Moldova și Bucovina întîlnim și o serie de termeni proprii acestor regiuni :

buor „bour" (< lat. *bubalus*) : La un stejar cu *buor*. D. ML 1479 (D. Bogdan, Gl. 34).

buhai < ucr. *buhai* „taur" (a. 1588) CB I 208.

ciobote „ghete" (< rus *čobot*) : Să aibă a dare acei 12 boi și trei galbeni de *ciobote* lui Necor și lui Ștefan. CB I p. 51.

cergă „pătură" (< tc. *çerge*) : 1 *cergă* vînăt(ă) de la Dragomir. (a. 1588) CD I 193 (ap. DA).

deseatină „impozit" (< bg. srb. *disetină*) : 200 stupi la Cărnul Tudor *deseatină* de la Vaslui însă numai au fost 100 dați de *deseatină*. H 212/478—480.

falce „unitate de măsură" (< lat. *felx-cis*) : 10 *falce* de vie la... H 211/471—473.

pilotă „plapumă de puf" (cf. ngr. *piloton*) : 1 otgheal de la Dragomir, 1 *pilotă* petrița de la Dragomir. H 193/40.

prepus „bănuială" formă a lui *punere* (< lat. *praeponere*) : Să crează acei martori a lui putenciosul Pătru Vodă, de acel *prepus* sau pîră acelui rău om. DH XI, 320.

prisacă „stupărie" (cf. ucr. *pasica*) : Tudor călugărul și-au dat cu *prisaca* și cu stupi și cu tot dobitocul. H 212/486 ; *prisaca* ot moșiniïa. DML (a doua jumătate a sec. al XVI-lea ; D. Bogdan, GL. 92).

trătaj „teanc" (< gr. τετράδιον) : 50 de *trătazi* de petale de aur leșesc. Doc. 1588 H 204/296.

urdiniș „impozit pe stupi" (derivat din *urdinare* < lat. *ordinare*) : Iară de la... au aflat rămășițe de *urdiniș*, 200 tabere au adus la vistiarii. DH XI, 233.

b) Termeni specifici regiunii care cuprinde sudul Transilvaniei și Țara Romînească.

aciua „a pune" (< lat. *accubiliare*) : ce n-au avut unde nici capul să-ș *aciue*. CC^2 313_2 ;

acira „a se strădui să..." (de origine necunoscută) : Vine Savel în Jerusalim și *acira* să se lipească ucenicilor. CPr 22 ;

cebălui „a se tulbura" (< magh. *csàbul*) : nu-i lăsa a-i *cebălui* mintea... și mintea nu se *cebăluiaște*. CC^2 83/18—20 ; nu este exclus ca acest termen, de origine maghiară, să fi fost cunoscut și în nordul Ardealului, dar textele nu îl înregistrează ; în secolul al XVII-lea apare în Noul Testament de la Bălgrad.

filer „ban" (< magh. *fillér*) : O văduo săracă aruncînd acolo doi *fileri*. CT 168^{r}_{24}.

mitar[*nic*] „vameș" (derivat din *mită* < sb. *mito*) : Iară *mitarnicul* sta departe. CT 161^{r}_{6}. Doi oameni duseră-se în beseareca să se roage, unul farisei, iară altul *mitar*. CT 161^{r}_{1}.

otrinde „pentru acest motiv" (< lat. *ultra inde*) : *otrinde*, o ome, deaca îmbogățești, nu grăi c-„am scăpat den grije". CC^2 73_{23}.

pistreală „unitate de măsură" (< sl. *prěstrělva*) : era ducându-se într-acea zi întru oraş de departe, era de şasezeci de *pistreale* den Ierusalim. CT 178^r_{11}.

pricestui „a se împărtăşi de" (<v. sl. *pricenstvovati*) : să se *pricestuiască* ei dentr-a noastră bunătate. CC² 420_{22} ;

tîrgar „zaraf" (< v. sl. *trŭgari*) : Scoase toţi vînzătorii şi cumpărătorii den beseareca şi mesele *tîrgarilor* răsturnară. CT 44^v_5.

În textele sudice se întîlnesc şi unele sensuri specifice regiunii, de ex. :

crescut (< lat. *crescere*) „statură, vîrstă" : însuşi *crescut* are, însuşi-l întrebaţi. CT 206^r_8 ; Şi nu putea de nărod că de *crescut* era mic. CT 163^r_6.

(*rău, iute*) *păţit* (< lat. *patire*) „care suferă mult" : Coconul meu zace în casă, slab, *iute păţit*. CT 14^r_{15}.

slăbit (< v. sl. *slăbiti*) (uneori complinit prin *de vine*) „paralitic" : Şi vineră cătr-însul, purta *slăbitul*, purta-l patr-înşi. CC² 54_{27} ; Şi aduseră lui *slăbitul* de vine în pat zăcînd. CT 16^r_4.

vîlfă (*vîlsvă*) (< v. sl. *vlŭchva*) „mag" : Şi cum pre *vîlsvi* cu steaoa chema-i şi le mergea înainte foarte tare, aşa şi pre ucenicii cu mesterşugu-i trase. CC² 331_{13}.

Unii dintre termenii înregistraţi exclusiv în Muntenia-sudul Transilvaniei, în secolul al XVI-lea, apar răspîndiţi în Moldova în secolul al XVII-lea, aşa că probabil că încă din secolul al XVI-lea cunoşteau arii mai largi, dar atestările nu ne ajută la identificarea lor. În această categorie intră, de ex. :

apestit (derivat din *pesti*, de origine necunoscută) „tîrziu" : că carei sînt întru silă... *apestit* socotesc de unele ca acelea CC² 544/7. În sec. al XVII-lea este înregistrat la Varlaam.

borî (de origine necunoscută) „a vomita" : *boreşte-ţi*... laptele mânii-ta. CB II 289 ; este atestat în sec. al XVII-lea la Dosoftei, Prav. (DA), iar azi are o răspîndire foarte largă (Muntenia, Moldova, Bihor).

sfară (< v. sl. *svara*) „ceartă" : Den cătruo-s războe şi *sfare* întru voi? CPr 55 ; este atestat în sec. al XVII-lea la Dosoftei.

strînsoare (derivat din *strîns*, de origine latină *strînge* < *stringere*) „avere" : Se duse trist. Era amu de avea *strînsoare* multă. CT 91^v_{17}. În sec. al XVII-lea apare la Varlaam.

Ariei alcătuite din sudul Ardealului-Muntenia îi poate fi alăturat şi Banatul [47]. În sec. al XVI-lea sînt comune sudul Ardealului şi Banatului cuvinte ca : *buduşlui*, *custa*, *desmănia*, *jitniţă*, *marhă*, *poroboc*, *murgui* etc. Printre cuvintele specifice Banatului sînt [48] :

adăvăsi „a risipi, a împrăştia" (<magh. *odaveszt*, v. N. Drăganu în DR IV 2, p. 752) : Împărţi-voi pre ei în Iacov şi voi *adăvăsi* în Izdrail. PO gen. 49 (ap. Densusianu HLR II, 538).

[47] Banatul este reprezentat printr-un număr foarte redus de texte traduse: PO şi probabil T (Al. Rosetti LR XIII–XVI, p. 68).

[48] Vezi V. Ilea, în CL III, 1958, p. 227–248 ; termenii *iliş* şi *berc* pe care autoarea îi consideră specifici Paliei din Orăştie, au fost atestaţi fie în Ţara Romînească (*berc*, Bogdan, Gl. 29), fie în Moldova (*iliş*, Bogdan, Gl. p. 66 ; Treml, Ung. Jb IX, p. 293) aşa că nu mai pot fi integraţi aici.

aldovăni (a se) „a se sacrifica" (< magh. *áld* ~ *áldoz*) : mielul Paştilor noastre Hristos, cine derept noi ne-am *aldovănit*. PO Ex. 12 (ap. HLR II 538).

alnic „viclean" (< magh. *álnok*, v. Drăganu DR VI 246) : Şarpele era mai *alnic* de toate jigăriile pămîntului. PO gen. 3 (ap. Densusianu HLR II 503).

atătînd (adv.) „pe atît" (de origine necunoscută) : Oltariu încă fă de lemn de setin de cinci coţi în lung *atătînd* şi de lat. Ex. 16 (ap. Densusianu HLR II 254).

avenit (*ă*) „pîine dospită" (din verbul *aveni*, probabil din lat. *advenire*) : Cine va fi mîncînd *avenit*... sufletul aceluia va peri din adunarea izrailteanilor. PO Ex. 12 (ap. Densusianu HLR II 294).

bărat „prieten" (< magh. *bárat*) : Iuda merse... cu Hera den Odollam, *băratul* (tip : bărbatul) său PO Gen. 38 (ap. Densusianu HLR II 538.

brîncă „mînă" (< lat. *branca*) : înainte-i duseră darurele în casă întru *brînci-ş*. PO Gen. 43 (ap. Densusianu HLR II 424).

bintătui „a pedepsi" (< magh. *büntetni*) : „Cine robul său... fi-l va bătînd cu toiagul... să se *bintătuiască*. PO Ex. 21 (ap. HLR II 538).

căţîn „strachină, vas" (< lat. *catinus*) „Moysi iară luo o parte a sîngelui şi băgă în *căţîn*. PO Ex. 24 (ap. Densusianu HLR II 494).

cutrupi „a acoperi" (probabil de origine germană din cu * *tropul* < germ. *Thorp* — Puşcariu, LbR I 273) : Se înturnară apele şi *cutrupiră* carăle şi călarii. PO Ex. 14 (ap. Densusianu HLR II 431).

im „noroi" (< lat. *limus*) : luară... *im* în locul varului PO Gen. II (ap. Densusianu HLR II 497).

letnic „trîndav, molatic" (< v. sl. * *lětĭnĭkŭ*) : numai ce-s *leatnici* şi derept acea strigă... ; Faraon iară dzise că set *leatnici*. PO Ex. 5 (ap. Densusianu HLR II 513).

naşfă „medalion" (< magh. *násfa*) : fă şi doo *nasfe* şi doo lanţure den curat aur. PO Ex. 28 (ap. Densusianu HLR II 541).

siriu „unealtă, armă" (< magh. *szer*) : a cortului încă toate *siriurele*... den arame să fie făcute. PO Ex. 27 ; ia derept acea şiriul tău, cucura, arcul. PO Gen. 27 (ap. Densusianu HLR II 542).

văndăgi „a arunca" (< magh. *vondogál*) : *Văndăgindu-i* pre ei Dumnedzeu, înnecă-i în mijloc de unde. PO Ex. 14 (ap. Densusianu HLR II 542).

După cum se poate observa, majoritatea cuvintelor specifice este de origine maghiară, ceea ce constituie o dovadă a influenţei versiunii maghiare a Pentateucului lui Heltai Gaspár ; alţi termeni, mai puţin numeroşi, reprezintă păstrarea unor cuvinte de origine latină.

Unii termeni au un alt înţeles decît cel comun :

aşezătură „fel de a fi" : Scris-au sfînt Moysi... omul întru ce *aşezătură* l-au rodit. PO Pref. (ap. Densusianu HLR II 423).

a întoarce „a traduce" : Cinci cărţi ale lui Moisi prorocul carele sînt *întoarse* şi scoase den limba jidovească pre greceşte. PO Pref. (ap. Densusianu HLR II 443).

mereu „curat" : tot acest lucru de-ntreg şi *mereu* aur era. PO Ex. 37 (ap. Densusianu HLR II 455).

rămășiță „urmași" : Învărtoșa-voi legătu(ra) mea... între sămînța ta și între *rămășițele* lor. PO Gen. 17 (ap. Densusianu, HLR II 470).

Deseori și aceste sensuri deosebite se datoresc modelului maghiar al Paliei; traducerea servilă a textului este deci responsabilă pentru unele dintre aceste sensuri, de exemplu în textul lui Heltai, *maradék* înseamnă „rămășiță" și în același timp „urmași" (Densusianu HLR II 470), iar în (aur) *mereu* „curat" avem de-a face probabil cu un calc după magh. *merö arany* „aur curat".

Care este *poziția* ocupată de Banat între aria formată din nordul Ardealului și Maramureș și aria alcătuită din sudul Ardealului și Muntenia? Dacă termenii specifici, cei mai mulți, ne duc către nordul Ardealului, în care abundă elementele maghiare, în schimb o comparație bazată pe cuvintele care circulau în vorbirea curentă utilizate în *Palie* ne conduce către alte rezultate. Într-adevăr, examinarea lexicului *Paliei* în comparație cu lexicul utilizat în sudul Ardealului-Muntenia și cu lexicul atestat în nordul Ardealului-Maramureș, în sec. al XVI-lea ne permite concluzia că *Palia* are un vocabular mai apropiat de vocabularul din sudul Ardealului-Muntenia. Statistic, numărul elementelor lexicale comune între Banat și sudul Ardealului-Muntenia întrece de peste două ori suma termenilor comuni între Banat și nordul Ardealului-Maramureș. Această situație (pe de o parte cuvinte specifice de origine maghiară majoritatea comune cu nordul Ardealului [49] și pe de altă parte termeni ai limbii vorbite comun cu sudul Ardealului și Muntenia) ne demonstrează că în sec. al XVI-lea Banatul era o arie în fluctuație, care nu căpătase încă contururi precise; este firesc ca Banatul să meargă, prin majoritatea lexicului, cu sudul, deoarece, geografic, face parte din zona sudică a țării. Și alte fapte, de ordin gramatical (de ex. utilizarea mai frecventă a conjunctivului decît a infinitivului), vin să demonstreze apartenența Banatului la grupul dialectal sudic [50]. Prin ceea ce are specific însă Banatul are multe trăsături comune cu nordul Ardealului-Maramureșul (de ex. cuvintele *bărău*, *beartă*, *celui*, *ciurdă*, *murgui*, *sucui* etc.) [51].

II. VITALITATEA „GEOGRAFICĂ" A CUVINTELOR SPECIFICE ARIILOR STABILITE

Cercetarea diacronică a lexicului nu trebuie să se limiteze la stabilirea ariilor de răspîndire, la un moment dat, a cuvintelor ci trebuie să se preocupe și de „caracterul" acestor cuvinte, de „vitalitatea" lor [52]. Nu toate regionalismele au aceeași soartă. Se pot distinge aici, operînd o comparație între aspectul regional al limbii din sec. al XVI-lea și repartizarea dialectală actuală a termenilor, trei categorii mari:

a) Cuvinte care se regăsesc și astăzi în interiorul acelorași arii ca în secolul al XVI-lea.

b) Cuvinte care se întîlnesc astăzi pe alte arii decît cele originare.

[49] Din acest punct de vedere G. Ivănescu (*Probl. cap.*, p. 91) are dreptate denumind dialectul bănățean o „varietate" a celui rotacizant.

[50] Vezi „Revue de linguistique romanes", XXVII, 1963, p. 86.

[51] Vezi V. Ilea, *op. cit.*, p. 243.

[52] Vezi Baldinger, *op. cit.*, p. 159.

c) Cuvinte care nu au mai supraviețuit (cuvinte dispărute).

a) Din seria cuvintelor care n-au părăsit, pînă astăzi, teritoriul cunoscut ca fiindu-le propriu încă din sec. al XVI-lea, putem cita în primul rînd termenii care au ajutat la localizarea textelor rotacizante, tocmai pe baza criteriului semnalării lor și în zilele noastre în regiunea stabilită : *adămană*, *gilălui*, *felelui* [53]. Alte exemple : *arină*, termen atestat în sec. al XVI-lea în regiunea textelor rotacizante, se regăsește și astăzi în Maramureș, Crișana, Turda (v. Mat. cerc. dial. I 54), Hunedoara. *A celui* care apărea în secolul al XVI-lea atît în PS cît și în PO a fost menținut pe aceeași arie largă, fiind utilizat pînă astăzi relativ frecvent în graiul din Transilvania și Banat [54]; *alnic*, cunoscut în secolul al XVI-lea numai în Banat se regăsește pînă astăzi în graiul vorbit în jurul Mureșului [55]; *aldui* ,,a binecuvînta'' atestat în secolul al XVI-lea în PO este înregistrat în Banat (v. L. Costin, p. 56) și Hațeg (Ov. Densusianu, ȚH p. 307); *cliciu* atestat în PO, astăzi e cunoscut în Banat, Arad, Bihor și Hunedoara [51]; *acira*, atestat în Coresi, apare astăzi în reg. Pitești cu același sens ca în secolul al XVI-lea ,,a stărui'' [57].

mutare ,,adăpost'' atestat în textele rotacizante, apare azi atît în nordul Transilvaniei cît și în nord-vestul Moldovei cu diverse sensuri : ,,tîrlă, stivă'' BL VI 200; ,,colibă'' Chest. V 35/48; ,,adăpostul sau locuința ciobanilor la munte'' (Chest. II 39/258 cf. 260 IV 118 b/264 a).

vipt ,,hrană'', înregistrat în secolul al XVI-lea în Transilvania și Banat, se întîlnește astăzi regional în Transilvania (Zagra-Năsăud) și Banat (DA).

b) Printre termenii cu arii deosebite astăzi în raport cu situația din secolul al XVI-lea se conturează trei grupuri :

α) *Cuvinte cu aria mai restrînsă decît în sec. al XVI-lea*, de ex. :

a custa ,,a trăi'' avea în secolul al XVI-lea o arie de răspîndire largă, iar astăzi este păstrat prin Munții Apuseni și Bihor. De altfel, încă în secolul al XVI-lea *a custa* era din ce în ce mai mult concurat de sinonimele *a via* și *a trăi* [58]. Astăzi nu este restrîns numai ca arie geografică, dar și ca sferă de întrebuințare; cel mai adesea apare în formula fixă de salut *zo te cuște* [59] sau în imprecații.

hotnog ,,căpitan'' era cunoscut în limba veche pe un teritoriu larg cuprinzînd Transilvania, Banatul și Moldova (în sec. al XIX-lea este înregistrat la Eminescu, Opere VI, 231); astăzi se păstrează în graiul maramureșenilor: *hognogi* ,,sublocotenent'' [60].

nădăi ,,a se încrede în, a spera'', în secolul al XVI-lea apare atît în texte din nord cît și din sud. Astăzi termenul și-a restrîns utilizarea

[53] V. Al. Rosetti, LR, XIII—XVI p. 193; *adămană* este înregistrat de Candrea în Oaș, p. 79; *feleli* apare în reg. Oradea (*Lexic regional*, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 70) și în reg. Mureș-Aut. Magh. (*Mat. cerc. dial* I, 171): *fuglu* nu mai este înregistrat în texte mai noi, așa că nu poate corespunde criteriului adoptat.

[54] Vezi V. Ilea, *lucr. cit.*, p. 238.

[55] *Ibidem*, p. 235.

[56] *Ibidem*, p. 232.

[57] *Lex. reg.*, p. 74.

[58] Vezi V. Ilea, *lucr. cit.*, p. 231.

[59] Drăganu, DR I, 1920—21, p. 308—312; E. Petrovici, DR X 1943, p. 354—355; I. Pătruț, DR X, 1943, p. 361; T. Teaha, *lucr. cit.*, p. 111.

[60] Papahagi, GM, p. 222.

în graiul de pe Valea Crişului Negru unde cunoaşte sensul „a bănui, a presupune" [61] şi în Mehedinţi (v. Boceanu, Gl.).

vărgură, înregistrat în CV, P, se întîlneşte astăzi în Maramureş (ALR, II partea I h 248, punctul 215).

β) *Termeni care sînt întrebuinţaţi pe arii mai largi decît în sec. al XVI-lea.*

Aici trebuie subliniat caracterul *relativ* al acestei afirmaţii : nu este exclus ca unele cuvinte, considerate de noi ca avînd o arie mai largă azi să o fi avut şi în trecut, dar mijloacele de care dispunem pentru a cunoaşte limba din secolul al XVI-lea nu ne permit să facem afirmaţii sigure : pe de o parte nu avem excerptate toate textele, pe de alta, textele existente în secolul al XVI-lea nu cuprind *toate* cuvintele utilizate în aceste epoci.

Din categoria cuvintelor care şi-au lărgit sfera de răspîndire fac parte :

adăvăsi „a risipi", atestat în secolul al XVI-lea în PO, s-a păstrat pînă azi în unele părţi din Transilvania, de ex. în Bihor (cf. Frîncu-Candrea, R. 62 ; Viciu, *Glos.*, Teaha, *Gr. Criş.*, p. 219 — *dăvăseşte* „se pierde, se risipeşte, dispare") şi Oltenia (cf. HEM. 290).

bărat „prieten", atestat în secolul al XVI-lea în Banat, se găseşte în secolul următor în Muntenia (v. D. Bogdan, Gl. 29).

beartă „margine" atestat în PO, este răspîndit în limba populară, în afara Banatului, în întreaga Transilvanie (inclusiv sudul) unde apare sub forma *be(a)rtă* (Mat. cerc. dial., I, 55).

O situaţie asemănătoare o are *berc* „pădure", atestat în secolul al XVI-lea în Banat (PO Gen. 34) ; astăzi este răspîndit în Transilvania şi în Muntenia în afară de Banat, după cum reiese din menţinerea lui „în toponimie şi onomastică" [62] (vezi DVL 106).

bintătui „a pedepsi", înregistrat în PO circulă astăzi, sporadic, în întreaga Transilvanie, în regiunile unde influenţa maghiară este mai mare [63].

ciurdă „cireadă", atestat în secolul al XVI-lea numai în PO este astăzi aproape general : apare în Banat, Transilvania, Bucovina (în Gáldi, Samuelis Clein, „Dictionarium valahico-latinum" = DVL Budapest, 1944, p. 117) şi Muntenia (în Muscel) (DA).

făgădaş „promisiune", atestat în PO, se păstrează şi astăzi regional în graiul vorbit din Transilvania şi Banat (cf. Costin, Gr B. 104 ; Gáldi, DVL 128) [64].

hasnă „folos, rod", atestat în PO este astăzi răspîndit mai larg, în Transilvania şi Moldova, mai ales în literatura populară [65].

pochiolate (pl.) „văl alb imaculat", înregistrat o singură dată în PO, are astăzi o răspîndire mai mare ; în Ţara Haţegului (Densusianu, Ţ. H. 60), în Munţii Apuseni (Frîncu-Candrea, M.A. 169) şi Maramureş (Papahagi, Graiul şi folklorul Maramureşului, Bucureşti, 1925, 229) [66].

---

[61] T. Teaha, *lucr. cit.*, p. 245.
[62] V. Ilea, *op. cit.*, p. 236.
[63] *Ibidem*, p. 237 ; vezi şi *Mat. cerc. dial.*, I, p. 159.
[64] *Ibidem*, p. 238.
[65] *Ibidem*, p. 239.
[66] *Ibidem*, p. 240.

tîrnat „pridvor", înregistrat în PO, se aude în zilele noastre, în afară de Banat, în Transilvania, cu acelaşi înţeles. Cu mici modificări semantice a trecut şi mai departe : în Moldova, în unele graiuri (Şez. XIX 60), în Oltenia (GR. S. VI 123 Gorj), în Argeş (Pamfile, Din viaţa poporului romîn, XX, 94) [67].

După cum se poate observa, în această categorie intră, în marea lor majoritate, cuvinte atestate în secolul al XVI-lea în PO, cuvinte de origine maghiară, care s-au răspîndit (sau erau deja cunoscute, dar nu avem atestări pentru a dovedi aceasta) în Transilvania şi apoi, mai rar, în Moldova şi Muntenia.

γ) *Cuvinte care astăzi se regăsesc pe alte arii decît în secolul al XVI-lea.* Şi aici este valabilă menţiunea făcută la 2 β în legătură cu relativitatea acestei cercetări : nu ar fi exclus ca o serie de termeni pe care astăzi îi găsim într-o altă „dispoziţie geografică" decît în secolul al XVI-lea să fi fost cunoscuţi şi atunci în aceleaşi locuri, dar lipsa documentelor doveditoare ne împiedică să afirmăm cu tărie aceasta.

Termenii care apar azi în alte regiuni decît cele atestate în secolul al XVI-lea au oarecare şanse de a fi consideraţi mai larg răspîndiţi în secolul al XVI-lea, poate chiar generali.

agru este atestat în secolul al XVI-lea în textele maramureşene şi la Coresi ; astăzi apare şi în alte regiuni : Caraş-Severin (DA), în Mehedinţi şi Gorj.

auă „strugure", înregistrat în textele din nord şi la Coresi, se găseşte azi prin Oltenia (fostul judeţ Dolj) şi în Muntenia de apus (fostul judeţ Teleorman) [68] (DA).

beţit „beţiv", cu o largă atestare în secolul al XVI-lea atît în nord cît şi în sud, se regăseşte astăzi în Banat (DA).

brîncă, atestat în secolul al XVI-lea în Banat, azi constituie o particularitate a dialectului crişean (Vezi ALR I partea I h. 49).

căţîn „farfurie", atestat în sec. al XVI-lea exclusiv în Palie, apare astăzi în Sălaj (*căţînă* „covată"), în Brăila (*căţin* „baltă de mică întindere"), în Bucovina, în Baia Mare [69] ; de asemenea se întîlneşte în toponimie [70].

cet „linişte" este atestat în sec. al XVI-lea numai în nordul ţării, dar astăzi se întîlneşte în Oltenia (DA).

măhăi „a face semn", atestat în CV, în secolul al XVII-lea, apare în Moldova la Dosoftei Ps. 117 şi în Prav. 439 ; astăzi este înregistrat de asemenea în Moldova (vezi Gl. reg. 46).

poroboc „copil", înregistrat în secolul al XVI-lea, foarte frecvent în Palie şi sporadic la Coresi, cunoaşte astăzi o arie alcătuită din nordul Transilvaniei, nordul Moldovei şi Bucovina [71].

prisne „curat", atestat în PO, apare în secolul al XVII-lea în Moldova, la Dosoftei. VS 48, Ps. 250, Prav. 282 şi azi în Maramureş.

---

[67] Vezi V. Ilea, *lucr. cit.*, p. 241.

[68] Gh. Ivănescu consideră pe *auă* ca fiind un cuvînt specific nordului introdus în sud, în epoca lui Coresi (v. St. C. Şt. Iaşi, 1—2, 1959, p. 25).

[69] Vezi *Lex. reg.*, p. 16.

[70] Ov. Densusianu, *Curs de lexic*, sec. al XVI-lea, 1932, p. 79.

[71] Vezi V. Ilea, *lucr. cit.*, p. 233.

șumen „zgomotos, beat", apare în secolul al XVI-lea în PV; astăzi se regăsește în graiul horniaților din Regiunea Banat [72].

șucui „a obișnui" este atestat numai de Palie în secolul al XVI-lea. Astăzi se aude în Transilvania, mai ales în reg. Bihorului (ALR II b. 140).

c) Din seria cuvintelor regionale dispărute menționăm : *i* „a merge", *nămești* „a pune", *siriu* „unelte", *varmigie* „district", *avenit* „dospit", *văndăgi* „a arunca", *murgui* „a cîrti", *gint* „popor", *deșidera* „a dori", *lucoare* „strălucire", *fuglu* „prizonier", *izeclean* „puternic, mărit".

Cuvintele din această serie permit clasificarea lor în mai multe categorii :

1) Majoritatea sînt cuvinte cu o slabă circulație în sec. al XVI-lea (fie că erau cuvinte foarte vechi pe cale de dispariție în epoca respectivă (*avenit*), fie că erau împrumuturi recente, din maghiară în special (*izeclean*).

2) Altele, foarte frecvente în secolul al XVI-lea, au dispărut din cauza concurenței sinonimice (de ex. *i*, *deșidera*, *gint*).

3) Altele au dispărut din cauza corpului fonetic foarte redus (*i* ; v. Pușcariu, LbR. I, 200). (De remarcat că, uneori, la dispariția unui termen au concurat mai mulți factori.)

4) Altele au dispărut din cauza omonimiei (*mărit*, *i*).

5) În fine, au dispărut cuvintele pentru care noile realități au creat termeni noi (de ex. *varmigie*, înlocuit prin alți termeni referitori la împărțirea administrativă teritorială).

★

În concluzie, rezultatele cercetării de față asupra lexicului secolului al XVI-lea, întăresc în linii mari observațiile lui Al. Rosetti relative la repartizarea regională a limbii secolului al XVI-lea pe baza particularităților fonetice [73]. Aceasta confirmă teza după care „se observă un anumit raport între ariile fonetice și ariile lexicale", susținută de curînd de Ch. Camproux[74] și, implicit, infirmă observația mai veche a lui A. Dauzat, după care „nu se observă nici un raport între ariile fonetice și ariile lexicologice". Grupînd laolaltă textele din secolul al XVI-lea cu trăsături fonetice comune, s-a constatat că ele se repartizează în cîteva regiuni distincte : se opune astfel unui grup dialectal nordic alcătuit din nordul Ardealului, Maramureș și Moldova, un grup dialectal sudic cuprinzînd sudul Ardealului și Țara Romînească. Banatul are un loc aparte, datorită unor particularități fonetice care îl alătură cînd primului grup, cînd celui de-al doilea [76].

Studierea particularităților regionale lexicale permite să se schițeze cele două mari arii dialectale în sec. al XVI-lea.

Se știe că, în general, pentru stabilirea frontierelor dialectale sînt mai indicate ariile fonetice decît cele lexicale din mai multe motive : a) un fenomen fonetic se repetă într-un număr foarte mare de cuvinte [77] ;

[72] Vezi P. Olteanu, în „Limbă și literatură", VI, 1962, p. 86.
[73] Al. Rosetti, LR XIII—XVI, p. 188.
[74] RLR XXII, 1958, p. 31.
[75] „Essais de géographie linguistique", I, Paris, 1921, IX.
[76] Al. Rosetti, LR XII—XVI p. 188.
[77] E. Petrovici, în LR III, 1954, 5, p. 13.

b) cuvintele caracteristice pentru un dialect (grai) apar relativ rar [78] (mai cu seamă în textele scrise de care dispunem pentru sec. al XVI-lea); c) lexicul are un caracter foarte mobil.

Cu toate acestea, pentru stabilirea contururilor regionale, putem apela şi la datele oferite de lexic; coroborarea datelor fonetice cu cele lexicale oferă posibilitatea cunoaşterii mai amănunţite a înfăţişării dialectale a unei limbi [79]. Încercarea de faţă demonstrează valabilitatea repartizării regionale stabilite, cu menţiunea că Banatul are, şi din punct de vedere lexical, o situaţie specială — alcătuind o arie de tranziţie, — cînd mai apropiată de nordul Ardealului-Maramureş, mai ales prin elementele maghiare împrumutate, cînd mai apropiată de sudul Ardealului-Muntenia de aria cărora ţine, prin cuvintele din limba curentă; specificul Banatului este dat de caracterul bidirecţional al relaţiilor sale cu cele două grupări dialectale principale în sec. al XVI-lea.

Spre deosebire de cele două arii principale, — reprezentate prin nordul Ardealului-Maramureş şi sudul Ardealului-Muntenia, — care sînt arii *staţionare*, Banatul reprezintă în secolul al XVI-lea o arie *intermediară* [80], căreia nu i se poate nega un anumit „bilingvism dialectal" [81], în interiorul aceluiaşi grai fiind posibilă coexistenţa a două sisteme.

În încheiere, subliniem încă o dată caracterul relativ al concluziilor privind repartizarea regională a lexicului în secolul al XVI-lea.

Textele excerptate:

1) nu dau *toate* situaţiile
2) nu dau *aceeaşi* situaţie
3) nu dau posibilitatea studierii relaţiilor dintre cuvinte (sinonimele) şi de aceea nu pot oferi t o a t e datele necesare examinării răspîndirii geografice a termenilor.

martie 1964.

Facultatea de limbă şi literatură romînă,
Bucureşti, str. Ed. Quinet 7

[78] R. Todoran, în LR V, 1956, 2, p. 39.
[79] Al. Rosetti, *Mélanges*, p. 596.
[80] K. Jaberg, *Aspects géographique de language*, Paris, 1936, p. 44.
[81] Andrei Avram, în LR XI, 1962, 2, p. 622.

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii romîneşti), precum şi recenzii la lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Citarea bibliografiei în text se va face în ordinea numerelor. Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase, gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacţie, Calea Victoriei nr. 194, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

* * * **Gramatica limbii romîne**, ed. a II-a revăzută şi adăugită, 2 vol., 1963, 44,50 lei.

IORGU IORDAN, **Toponimia Romînească**, 528 p. + 1 pl., 34 lei.

Sub red. acad. IORGU IORDAN, **Crestomaţie romanică**, vol. I, 1962 884 p. + 25 pl., 35,40 lei.

AL. GRAUR, **Etimologii romîneşti**, 1963, 194 p., 5,15 lei.

TACHE PAPAHAGI, **Dicţionarul dialectului aromîn general şi etimologic** (Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et etymologique), 1963, 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiţă şi 1 hartă, 72,60 lei.

N. A. CONSTANTINESCU, **Dicţionar onomastic romînesc**, 1963, 470 p., 29 lei.

* * * **Fonetică şi dialectologie**, vol. V, 1964 292 p., 12 lei.

* * * **Atlasul lingvistic romîn**, serie nouă, vol. III, 1961 Hărţile de la 623 la 909 + 4 pl., 99 lei.

* * * **Studii clasice**, V, 1963 476 p. + 27 pl., 31 lei.

* * * **Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă**, vol. III, 1963 236 p., 11,30 lei.

* * * **Probleme de lingvistică generală**, vol. IV, 1964 204 p., 8,20 lei.

* * * **Cahiers de linguistique théorique et appliquée**, I, 1963 257 p., 3,70 lei.

* * * **Contribuţii la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea**, vol. III, 309 p., 14,40 lei.

SCL AN XV, NR. 4, P. 397—560, BUCUREŞTI, 1964

I.P. „Informaţia" — c. 2471

43830

Lei 12.—

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

5

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1965.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX. București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei ,,Studii și cercetări lingvistice"

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei nr. 194.
Telefon 15.07.91

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XV, nr. 5 1964

SUMAR

SCL, An XV, nr. 5, p. 561—683 Bucureşti, 1964

STRUCTURA GRAMATICALĂ A LIMBII ROMÎNE*

DE

ACAD. IORGU IORDAN

Din cauza condițiilor istorice în care s-a dezvoltat latina orientală, începînd mai cu seamă din epoca primelor migrații etnice, precum și din cauza așezării geografice a teritoriilor unde s-a vorbit această limbă, continuatoarea ei, care este romîna, a primit și a asimilat, cu timpul, un număr mare de elemente necunoscute idiomelor romanice occidentale. Bogăția, varietatea și „exotismul" acestor elemente au dat și dau încă limbii romîne un aspect care, la prima vedere și pentru neinițiați, pare a-i ascunde originea și caracterul ei nu mai puțin latinești decît ale francezei sau ale spaniolei. Chiar lingviști de profesie, printre ei și romaniști, fără a tăgădui romanitatea limbii romîne, văd totuși în ea un idiom romanic aparte, deosebit mult de ceilalți urmași ai latinei. Așa se explică, cel puțin în bună parte, interesul destul de limitat pe care romaniștii străini l-au arătat, de-a lungul timpului, limbii romîne. Majoritatea celor ce au studiat această limbă au ajuns la ea fie prin intermediul unei sau unor limbi balcanice (în primul rînd albaneza), fie datorită unor împrejurări speciale, ca în cazul lui W. Meyer-Lübke, care, fiind profesor vreme de 25 de ani (1890—1915) la Universitatea din Viena, capitala marelui conglomerat național austro-ungar, s-a văzut pus, prin forța lucrurilor, în situația de a se ocupa și de limba romînă, mai ales că avea, printre elevii săi, și romîni, cetățeni ai statului austriac sau maghiar.

Dacă romaniștii apuseni au manifestat și manifestă încă, deși într-o măsură din ce în ce mai redusă, o anumită rezervă în cercetările lor față de limba romînă — fapt explicabil tocmai prin greutățile pe care le prezintă studiul ei, legate de existența numeroaselor și variatelor elemente greu abordabile pentru un lingvist deprins cu rezolvarea problemelor puse de idiomele romanice occidentale — s-a găsit totuși un

* Vezi versiunea în limba franceză, în „Revue roumaine de linguistique", 1964, nr. 5.

savant, fruntaş printre fruntaşii disciplinei noastre, care să facă afirmaţia, cu totul surprinzătoare şi aproape de neînţeles, că proba definitivă despre latinitatea limbii romîne n-ar fi fost adusă încă. Este vorba de Hugo Schuchardt. Afirmaţia a surprins cu atît mai puternic, cu cît venea de la un fost elev al lui Friedrich Diez, care, cum ştim, a aşezat romîna alături de italiană, franceză, spaniolă etc. deja în volumul I al Gramaticii sale, apărut în 1836, şi a continuat s-o trateze ca o limbă romanică, pe bază de fapte sigure, şi în celelalte două volume, unde se ocupă de structura gramaticală a idiomelor romanice. Cum se explică această ,,ieşire'' a lui Schuchardt, care, în numeroasele lui lucrări, a dovedit multă perspicacitate şi chiar profunzime în rezolvarea problemelor lingvistice? Printre ideile de bază ale concepţiei sale despre limbaj ocupă un loc foarte important aceea a amestecului limbilor : nu există, spunea el mereu, nici o limbă ,,neamestecată''. Romîna îi putea servi ca un argument extrem de convingător în favoarea acestei idei, şi, foarte probabil existenţa în romînă a atîtor elemente nelatineşti neobişnuit de variate în ce priveşte originea lor l-a dus la concluzia, care, exprimată în forma amintită mai sus, trebuie considerată, mai degrabă, ca o butadă. Să nu uităm apoi că acest mare lingvist, nu numai în numeroasele sale lucrări privitoare la ceea ce numim noi astăzi ,,limbi în contact'' (cf. *Slawo-deutsches*, *Slawo-italienisches* etc.), ci şi în unele dintre acelea care nu tratează astfel de probleme, pune lexicul, sectorul cel mai puţin statornic al limbii, pe acelaşi plan cu structura gramaticală, ba adesea îi dă preferinţă, dacă i se pare potrivit pentru susţinerea unei teze. Să se compare, de pildă, părerile lui despre originea bascei. Surprinde, la un învăţat cu un orizont aşa de larg, faptul că el n-a văzut deosebirea, de esenţă, foarte mare dintre lexic (mă refer la partea schimbătoare a acestuia, în care intră majoritatea cuvintelor) şi gramatică. Eu aş găsi şi pentru această atitudine o explicaţie. Se ştie că Schuchardt punea mare preţ pe aşa-zisa înrudire elementară şi neglija înrudirea genealogică a limbilor, în sensul că urmărea, de preferinţă, ceea ce au comun între ele idiomele neînrudite din punct de vedere istoric. Pe el îl interesau mai mult faptele identice sau asemănătoare din limbi îndepărtate una de alta, avînd ca izvor nu originea comună sau împrumutul, ci psihologia general umană, mai precis spus gîndirea logică, aceeaşi oriunde şi oricînd, ca reflectare fidelă a realităţii. În consecinţă, el acorda atenţie mai mică înrudirii genealogice, chiar atunci cînd studia fie mai multe limbi aparţinînd aceleiaşi familii, fie una singură, şi totodată punea pe acelaşi plan faptele de vocabular cu cele de structură gramaticală. Lui Schuchardt i-a răspuns, într-o comunicare ţinută la vechea Academie Romînă (sub titlul *Rumänisch und Romanisch*, 1930), W. Meyer-Lübke, care, bazîndu-se pe fapte culese din toate compartimentele limbii, conchidea că romîna nu este prin nimic mai puţin romanică decît oricare dintre continuatoarele occidentale ale latinei, ba chiar, în unele privinţe, mai romanică decît acestea. Sper că cele ce urmează vor confirma punctul de vedere al lui Meyer-Lübke, care poate părea, în partea lui finală, puţin exagerat.

★

Structura gramaticală a limbii romîne este, în imensa ei majoritate, latinească. Să luăm, mai întîi, construcția frazei, care, după mine, reprezintă în mai mare măsură decît flexiunea sau alte aspecte ale gramaticii unei limbi structura gramaticală a acesteia: „structură" are aceeași etimologie ca „a construi", prin urmare, dacă lingvistica generală și-a însușit definitiv acest termen [1], trebuie să-i dăm sensul lui just, care este cel etimologic. O propoziție dezvoltată (cu atribute și cu complemente de tot felul) nu se poate forma în romînește fără participarea obligatorie a elementului latinesc, care constă, înainte de toate, în prepoziții și locuțiuni prepoziționale. Cele dintîi sînt în întregime de origine latină (*a*, *cu*, *de*, *în*, *la*, *pe*, *pentru*, *prin* etc.), celelalte, creații romînești, în care intră totdeauna cel puțin un element latinesc (*împotriva*, *în jurul*, *de-a lungul*, *din cauza* ș.a.). Dar chiar o propoziție alcătuită numai din subiect (substantival) și predicat, ambele de proveniență aloglotică, nu poate lua ființă fără participarea elementului latinesc, care, în acest caz, este reprezentat prin desinențe și prin sufixe flexionare, eventual (în ipoteza existenței unui predicat nominal) prin copulă, toate transmise din latină. (Se poate adăuga și articolul definit, care, dată fiind poziția lui enclitică, îndeplinește și funcțiunea unei desinențe cazuale.) Aceste elemente sînt absolut indispensabile pentru „structurarea" propoziției, pentru transformarea cuvintelor din elemente pur lexicale în elemente lexico-gramaticale (așa cum cărămizile devin, cu ajutorul mortarului, părți constitutive ale unei clădiri din simplă materie brută cum sînt ele înainte de sudarea lor prin intermediul mortarului).

La fel, ba încă și mai favorabil din punctul de vedere aici în discuție, se prezintă situația frazei, pentru motivul că atunci cînd, cum se întîmplă în majoritatea cazurilor, propozițiile ei sînt legate prin conjuncții sau prin locuțiuni conjuncționale, intervin, alături de elementele amintite mai sus, aceste instrumente gramaticale, care sînt și ele, întocmai ca prepozițiile și, parțial, locuțiunile prepoziționale, tot de origine latină. Ca dovadă oarecum practică în sprijinul celor susținute aici, fraza are o forță de convingere și mai mare, dacă se poate, în special fraza amplă, bogată, la alcătuirea căreia participă atît coordonarea, cît și subordonarea.

Structura gramaticală latinească a limbii romîne iese foarte clar la iveală în flexiunea pronominală, care nu conține absolut nici un element străin, oricît de neînsemnat. Pronumele personal, de pildă, posedă o bogăție de forme mai mare decît în oricare altă limbă romanică, între altele, căci, la dativ și acuzativ, distinge forma accentuată de cea neaccentuată (iar în cazul acuzativului singular a dezvoltat o formație în *-ne*: *mine*, *tine*, *sine*, probabil după modelul lui *cine* $<$ *quem* $+$ *-e*, necunoscută celorlalte limbi romanice). Pot fi amintite de asemenea formele de genitiv-dativ *lui*, *ei*, *lor*, care au corespondente numai în unele limbi romanice, apoi *dînsul*, *dînsa* etc., devenite cu vremea sinonime perfecte

[1] Pentru celelalte sectoare ale limbii, terminologia șovăie: se vorbește de sistem sau structură fonetică (fonologică), cu predominarea tot mai vizibilă a celui de-al doilea, care pînă la urmă se va impune cu siguranță, și de sistem sau structură lexicală, primul fiind mult mai frecvent și, după părerea mea, singurul potrivit cu situația de fapt a vocabularului.

ale lui *el*, *ea* etc., cu flexiune astăzi completă, cel puţin în vorbirea familiar-literară, şi el absent, ca atare, în limbile romanice occidentale.

Şi alte clase de pronume prezintă forme sau aspecte flexionare specifice pentru limba noastră. Astfel desinenţele *-ui*, *-ei*, *-or* ale pronumelor demonstrative şi interogativ-relative, pe care le întîlnim, de exemplu, în italiană sau (parţial) în franceză, şi-au păstrat în romînă valoarea lor de desinenţe propriu-zise, marcă a genitiv-dativului, pe care au pierdut-o în limbile romanice amintite chiar acum.

Marea bogăţie de forme pronominale a limbii romîne, transmise direct din latină, cu puţine şi neînsemnate deosebiri în ce priveşte valoarea şi funcţiunea, a favorizat apariţia, în domeniul pronumelui nedefinit, a unor creaţii noi, de asemenea parţial necunoscute celorlalte continuatoare ale latinei. Mă refer la *oarecine*, *oricine* (mai vechi *vericine*), *oarecare*, *oricare* (mai vechi *vericare*), *oarece*, *orice* (mai vechi *verice*), cărora le corespund formaţii paralele în italiană şi în spaniolă, de pildă, cu deosebirea, mi se pare importantă, că în aceste limbi echivalentul verbului romînesc *a vrea* (ital. *volere*, sp. *querer*) apare sub o singură formă (aceea a pers. III sing. de la conjunctivul prezent), pe cînd în romînă varietatea formală este mult mai mare (*oare* < **volet*, *ori* < **volis*, *veri* < **velis*).

Verbul are o situaţie asemănătoare cu a pronumelui din punctul de vedere al fidelităţii faţă de limba latină, nu atît ca bogăţie de forme transmise direct din aceasta, cît mai ales în ce priveşte păstrarea claselor de verbe şi paradigmele de tot felul. Infinitivul celor patru conjugări latineşti apare în romînă sub acelaşi aspect, cu neînsemnate modificări fonetice, care nu contează : *cantare* > *cîntar(re)*, *vidēre* > *vedea(re)*, *mergĕre* > *merge(re)*, *audire* > *auzi(re)* [2].

Flexiunea verbală cunoaşte o serie de inovaţii faţă de situaţia din latină. Unele se întîlnesc şi în limbile balcanice, de pildă înlocuirea infinitivului prin construcţii personale (în romînă, prin conjunctiv) sau formarea viitorului cu *volo*. De aceea s-a propus o explicaţie comună pentru aceste fapte, destul de vagă în ce priveşte infinitivul şi foarte precisă (influenţă greacă) în cazul viitorului. Problema concordanţelor de tot felul dintre limbile balcanice şi romîna are o veche şi bogată literatură, începînd încă din prima jumătate a secolului trecut (Kopitar) şi continuînd cu deosebire în a doua lui jumătate (Miklosich) şi în secolul nostru (Kr. Sandfeld). O lucrare de ansamblu, bine întocmită mai ales sub raportul prezentării faptelor şi al discuţiilor duse cu privire la ele, a publicat lingvistul danez amintit chiar acum, mai întîi în limba sa maternă (*Balkanfilologien*, Copenhaga 1926), apoi în franceză (*Linguistique balkanique*, Paris 1930). Concordanţele romîno-balcanice sînt numeroase şi adesea foarte izbitoare, mai ales dacă nu neglijăm apartenenţa genealogică atît de felurită a limbilor în discuţie (una romanică : romîna, două

[2] Romîna a pierdut, în epoca ei literară, la infinitivul cu valoare pur verbală, finala *re*. Forma întreagă a devenit substantiv, proces aflat în plină dezvoltare şi astăzi, întrucît orice verb nou, împrumutat din vreo limbă oarecare sau format pe teren romînesc, capătă automat ambele aspecte la infinitiv, întocmai ca verbele vechi.

slave : bulgara și sîrbo-croata, două indo-europene primare, dacă le pot spune așa, întrucît nu reprezintă aspecte derivate ale unor idiome indo-europene mai vechi, ci sînt continuatoarele directe ale unor astfel de idiome : greaca și albaneza). Așa se explică acceptarea, totală sau parțială, a ipotezei unui fond comun balcanic vechi (substrat în unele cazuri, influențe propriu-zise în altele etc.) de către mulți lingviști străini și romîni [3]. Mai puțin numeroși au fost cei care s-au arătat rezervați sau chiar ostili. Printre aceștia a fost, de pildă, Meyer-Lübke, care, în ce privește formarea viitorului cu *volo*, atribuită influenței grecești, afirmă, pe bună dreptate, că această influență, dacă se va fi produs, nu s-a putut exercita decît asupra limbii latine orientale, nu asupra continuatoarei ei, care este romîna, fiindcă n-au existat condițiile necesare spre a se exercita asupra acesteia, de unde urmează că viitorul romînesc cu *volo* trebuie considerat tot de origine latină. De altfel romîna are încă o formă de viitor, cu *habeo* (ca în celelalte limbi romanice) : *am să cînt*, în limba mai veche și în cea populară *am a cînta*, deci cu infinitivul neînlocuit prin conjunctiv [4].

În ce privește situația infinitivului, se trece prea ușor peste faptul, esențial după mine, că ea nu este identică în romînă și în bulgară, de pildă : pe cînd aceasta a pierdut, fără urmă, infinitivul, limba noastră îl folosește încă destul de des, și nu atît aspectul ei literar actual, care s-a modelat, și în acest caz, ca în atîtea altele, după franceză (problemă de sintaxă, în realitate : construcțiile franțuzești cu infinitivul au fost traduse în romînește prin sau și prin infinitiv, nu prin sau numai prin conjunctiv), cît mai cu seamă aspectul ei vechi și cel popular de astăzi (acesta păstrează, ca de obicei, starea de lucruri mai arhaică).

Și alte forme verbale, inexistente în latină și în limbile romanice occidentale, au fost explicate ca produs al unei influențe străine. Este vorba de viitorul perfect (*voi fi cîntat*), condiționalul perfect (*aș fi cîntat*), mai-mult-ca-perfectul perifrastic [5] (*am fost cîntat*). Ceea ce surprinde la aceste forme flexionare ale verbului romînesc este apariția auxiliarului *a fi* în locul lui *a avea*. Să nu uităm că limba romînă, la fel cu spaniola, de pildă, folosește un singur auxiliar pentru formarea perfectului compus al diatezei active, și anume pe „a avea", indiferent dacă verbul de conjugat e tranzitiv sau intranzitiv : *am cîntat, am venit*. Pentru explicarea formelor amintite, cu *a fi* în locul lui *a avea* (toate sînt trecute și active, întocmai ca perfectul compus), s-a invocat influența slavă. Teoretic mi se pare de neconceput intervenția atît de masivă a unui model străin în structura morfologică, indiferent de natura părții de vorbire în discuție. Mă întreb de ce n-a influențat limba slavă (cea veche, desigur, din epoca de bilingvism slavo-romanic) și asupra perfectului compus, singurul timp

[3] Partizani ai așa-zisei uniuni lingvistice (balcanice). Vezi, între altele, articolele lui Al. Rosetti, în *Fonetică și dialectologie* III [1961], p. 63 și urm. și *Beiträge zur romanischen Philologie* II, 1963, p. 125 și urm.

[4] Trebuie arătat că în forma cu infinitivul predomină sensul modal (de necesitate : *am a cînta = trebuie să cînt*), care nu lipsește cu totul nici în forma cu conjunctivul, dar are altă nuanță (*am să cînt = intenționez, am de gînd să cînt*).

[5] Echivalent, ca sens, cu „passé antérieur" din franceză.

trecut al diatezei active format cu *a avea*. Sau, poate, în cazul celor-lalte forme de trecut menționate mai sus avem a face cu inovații în sensul cel mai strict, adică cu creații ale latinei orientale, din epoca ei tîrzie, datorite modelului limbii slave vechi? Această ipoteză mi se pare deopotrivă de neverosimilă, pentru motivul că nu văd cum au putut lua naștere atîtea forme verbale (și cele deja amintite nu sînt toate!) sub impulsul unei limbi străine, fie și într-o perioadă de puternic bilingvism, chiar dacă presupunem că ele n-au apărut toate dintr-o dată. Ne găsim, cred eu, în fața unui caz tipic de explicare mecanică a unor fapte lingvistice, rod al vechii tradiții de la începuturile disciplinei noastre, cînd tot ce există într-o limbă dată era atribuit fie moștenirii, adică transmiterii directe din limba de bază, fie împrumutului, ca și cum un idiom oarecare, o dată constituit, ar sta pe loc, în sensul că trebuie să se mulțumească cu ceea ce a moștenit și cu ceea ce întîmplător îi poate veni de la altele, el însuși fiind incapabil de a se dezvolta, pentru satisfacerea nevoilor noi, produse de progresul firesc material și intelectual al vorbitorilor, pe cont propriu, folosind resursele lui interne, ca să întrebuințez o formulă frecventă astăzi în limbajul economiștilor.

În cazul de față, surprinzător este, cum am mai spus, faptul că apare la timpuri verbale trecute ale diatezei active auxiliarul *a fi* și nu *a avea*. Surpriza nu mi se pare mai mare sau mult mai mare decît aceea pe care ne-o provoacă sau ar trebui să ne-o provoace folosirea aceluiași auxiliar la diateza reflexivă în italiană și în franceză (*ci siamo conosciuti due anni fa*; *nous nous sommes connus il y a deux ans*). Ne-am aștepta să apară „a avea”, mai ales că diateza reflexivă este, aș spune, mai autentic activă decît cea pur activă, dacă considerăm, cum mi se pare just, tranzitivitatea ca un factor care întărește ideea de „activitate”, întrucît implică existența unui obiect asupra căruia se exercită acțiunea săvîrșită de subiect. Indiscutabil este că nu se justifică separarea celor două auxiliare în felul cum o face gramatica tradițională, și limba franceză actuală (aspectul ei cu adevărat viu, adică înainte de toate cel vorbit) cunoaște forme duble de timp trecut, cu *être* și *avoir*, la verbe intranzitive ca *descendre*, *monter* etc., așa-zicînd împotriva regulii, și, ceea ce e mai... grav, cu tendința de a înlătura auxiliarul „consacrat” (*être*) în favoarea „intrusului” (*avoir*).

Recunosc deschis că obiecțiile mele au un caracter mai mult teoretic, ceea ce nu cred însă că le știrbește valoarea, și că ar trebui să vin cu o explicație concretă care să pară, dacă nu să și fie, convingătoare. În condițiile în care mi-am redactat articolul n-am putut medita suficient de adînc asupra acestei serioase și dificile probleme pe baza unui material de fapte analoage din diverse limbi. Sper ca împrejurările să-mi permită, într-un viitor nu prea îndepărtat, reluarea discuției și ducerea ei la bun sfîrșit nu numai pentru mine, ci și, mai ales, pentru alții. Deocamdată repet afirmația, făcută mai sus, că explicația prin mijloace externe a formelor verbale în discuție nu poate fi primită.

Și flexiunea substantivului romînesc prezintă unele particularități necunoscute celorlalte limbi romanice și atribuite, în consecință, tot unei

influenţe străine, aceeaşi ca în cazul timpurilor trecute ale diatezei active formate cu auxiliarul *a fi*. Este vorba, în primul rînd, de vocativul feminin singular în *-o* : *fetiţo*, *Ileano*. Aici situaţia este cît se poate de clară : latina n-a avut o asemenea desinenţă, în schimb limba veche slavă se caracterizează tocmai prin prezenţa regulată a lui *-o* ca marcă a vocativului substantivelor feminine. Pătrunderea acestei desinenţe cazuale străine în sistemul flexionar latinesc moştenit a fost nu numai ajutată, ci şi impusă oarecum de existenţa vocativului masculin în *-e* de origine latină : caracterul sistematic al declinării (şi al limbii în general) cerea ca şi substantivele feminine să aibă o formă specială pentru vocativ. Procesul s-a desfăşurat cu atît mai uşor, cu cît vechea slavă poseda şi ea un vocativ masculin în *-e* : slavii bilingvi, romanizaţi cu vremea, cînd vorbeau „romîneşte" (adică, după mine, latineşte, o latină pe cale de a se transforma în romînă), n-aveau sentimentul că vocativul substantivelor latineşti în *-e* era altul decît al substantivelor slave în *-e*. (De aici părerea cvasi-general răspîndită, acceptabilă din punct de vedere teoretic, deşi neobligatorie, că vocativul romînesc în *-e* moştenit ar fi fost „întărit" de vocativul slav cu aceeaşi desinenţă.)

Alt fapt specific limbii romîne în flexiunea substantivului este existenţa unei forme de genitiv-dativ la femininul singular : (*a unei*) *case*, (*a unei*) *vulpi*, faţă de nominativ-acuzativ (*o*) *casă*, (*o*) *vulpe*. Sînt sigur că aceia dintre cititorii mei, care încă nu ştiu, probabil, cum s-a explicat această formă, îşi închipuie uşor că şi de astă dată s-a invocat o influenţă străină. Aşa şi este. S-a spus şi se mai spune că bilingvismul slavo-romanic a avut, printre alte consecinţe, şi pe aceea a îmbogăţirii flexiunii nominale romîneşti. Eu mă întreb însă de ce vechea slavă, care avea un foarte mare număr de forme cazuale la substantiv, a influenţat, prin slavii bilingvi, numai declinarea feminină, de ce această influenţă s-a limitat la genitiv-dativ, fără să se extindă şi la alte cazuri, şi mai ales de ce ea s-a exercitat în acelaşi fel asupra celor două cazuri, care în slavă au forme total diferite de la unul la altul. Nu ştiu ce ar răspunde la aceste întrebări partizanii influenţei slave. De aceea îmi iau eu sarcina să dau un răspuns, singurul logic şi întemeiat pe fapte, răspuns care înseamnează totodată respingerea explicaţiei prin slavă. Din latină s-au transmis continuatoarei ei din imperiul roman de răsărit o singură formă cazuală pentru substantivele masculine (cu excepţia acelora, puţin numeroase, care aveau şi un vocativ în *-e*) şi două forme cazuale (nominativ-acuzativ, genitiv-dativ) pentru cele feminine. Tonul l-au dat respectiv declinarea a II-a şi declinarea I : *dominu* (rezultat, în urma modificărilor fonetice, din *dominus*, *domino*, *dominum*, *domino*) > rom. *domn*(*u*) ; *casa* (rezultat din *casa*, *casam*, *casa*, *casā*) > rom. *casă* (nominativ-acuzativ), *case* (din *casae*, *casae*) > rom. *case* (genitiv-dativ). După modelul acesta s-au condus şi substantivele de declinarea a III-a, care, altfel, dacă n-ar fi fost influenţate cele masculine de paradigma declinării a II-a, iar cele feminine de a declinării I, ar fi avut aceeaşi formă (una singură) la toate cazurile, fiindcă între flexiunea masc. *civis* şi a femin. *vulpes* nu exista absolut nici o deosebire. Aşadar, formele cazuale ale substantivului

romînesc au luat naştere în cadrul limbii latine şi al continuatoarei ei, romîna, ca produs al modificărilor fonetice (la declinările I şi a II-a) şi al analogiei (la declinarea a III-a), fără nici o intervenţie din afară.

O situaţie aparte are numeralul cardinal, întrucît posedă, de la 11 pînă la 90 inclusiv, formaţii necunoscute latinei şi, bine înţeles, limbilor romanice occidentale. Elementele alcătuitoare sînt latineşti, dar tipul formativ este străin. De la 11 la 19 apare ca cuvînt de legătură între unităţi şi *zece* prepoziţia *spre* (< lat. *super* „peste, deasupra"), care reprezintă traducerea slavului *na* : *unsprezece* → *jedinŭ na desęte* etc. De la 20 la 90, *zece* este tratat ca substantiv şi, în consecinţă, capătă forma de plural, fiind precedat de *două*, *trei* etc., de asemenea după model slav (*douăzeci* → *dŭva desęti*, *cincizeci* → *pęti desętŭ* etc.). Ambele explicaţii par convingătoare. Cu toate acestea nu trebuie pierdut din vedere faptul că numeralul cardinal prezintă în diverse limbi neregularităţi şi trăsături caracteristice (cf. frc. *soixante-dix*, *quatre-vingts*), care se datoresc, măcar în parte, unor anumite sisteme de numărătoare, adesea vechi sau foarte vechi, legate, cu siguranţă, de condiţii economice specifice epocilor şi regiunilor respective. De aceea ne-am putea întreba dacă în cazul de faţă n-avem a face cu elemente de substrat, mai ales că etimologia slavă propusă pentru *sută*, singurul numeral nelatinesc al limbii romîne, şchioapătă puţin din punctul de vedere al legilor fonetice. (Ar putea fi autohton, căci traca este considerată, în general, ca o limbă *satem*.)

Pentru a sfîrşi, mai amintesc situaţia articolului, care, bine înţeles, are la bază, sub toate aspectele lui, demonstrative latineşti (în cazul articolelor definite, trei la număr, deci mai multe decît în celelalte limbi romanice) şi numeralul latinesc *unus*, cu valoare de pronume-adjectiv nedefinit (în cazul articolului nedefinit), oprindu-mă asupra a două fapte importante, de asemenea caracteristice pentru limba romînă. Unul se referă la poziţia enclitică a articolului definit propriu-zis *omul*, *viaţa*, atribuită multă vreme substratului trac (argumentul decisiv părea a fi concordanţa cu limbile bulgară şi albaneză, formate şi dezvoltate pe teren trac, la fel cu romîna). Acad. Al. Graur a dovedit de mult, în mod convingător, că nu poate fi vorba de un izvor comun, ci de fenomene paralele apărute independent în fiecare dintre aceste limbi. Al doilea fapt, consecinţă a enclizei articolului, este transformarea acestei unelte gramaticale într-o adevărată desinenţă : la declinarea articulată deosebirea dintre cazuri este marcată prin articol. În modul acesta se înmulţesc formele nominale sintetice ale limbii romîne, care se deosebeşte de celelalte idiome romanice şi prin această interesantă particularitate.

În concluzie, afirmaţia că structura gramaticală a limbii romîne este aproape în întregime latinească se dovedeşte a fi corespunzătoare realităţii. Totodată se verifică justeţea ideii că gramatica (în primul rînd morfologia) este sectorul cel mai rezistent al limbajului uman, cel mai puţin penetrabil la influenţe străine.

Iunie 1964

Institutul de lingvistică, Bucureşti,
Calea Victoriei 194

ASUPRA DIFTONGĂRII LUI *e* ŞI *o* ACCENTUAŢI ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

Acad. AL. ROSETTI

e şi *o* accentuaţi din limba latină au suferit diftongarea condiţionată în limba romînă.

W. Meyer-Lübke arătase de mult că, dacă în limbile romanice occidentale *e* şi *o* au trecut la *i* şi *u*, atunci cînd silaba următoare conţinea un *i* sau un *u*, în schimb, în romînă, vocalele *e* şi *o*, sub influenţa vocalelor *a*, *ă* sau *e* cuprinse în silaba următoare, au fost diftongate în *e̯a'*, *o̯a'*, diftongi specifici limbii romîne[1].

Felul în care au luat naştere aceşti diftongi din vocalele *e* şi *o* se lămureşte prin comparaţie cu limbile germanice, unde vocalele de timbru *u* sau *a* au provocat „fringerea" vocalelor intense conţinute în silaba precedentă : v. isl. *stiornu* < nord. com. **sternu*, v. sued., isl. *hialpa* < nord. com. **helpa* etc. [2]

Fenomenul a fost deci provocat, în romînă, de o vocală deschisă, (*a*, *ă* sau *e*), aflată în silaba imediat următoare silabei accentuate.

Diftongarea lui *e*, provenit din lat. *e—a* (*ă*), s-a produs oare în etape intermediare : *ee* > *eè* > *e̯a'*? E mai verosimil de presupus că fenomenul s-a produs fără etape intermediare, în elementele latine ale limbii şi în cele de altă origine, pentru cazul *e—a* (*ă*), şi cu trecerea de la *è* (deschis) la *e̯a'*, în cazul *e—e*, în elementele latine, dar nu şi în elementele venite din slavă[3].

---

[1] W. Meyer-Lübke, în *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*, I, Heidelberg, 1914, p. 6—7.

[2] V. A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926, p. 135—136.

[3] *Recherches*..., p. 135 şi urm., *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-Bucureşti, 1947, p. 454 şi 502—503, *Ist. limbii rom.*, IV, Bucureşti, 1941, p. 31—36 şi III⁴, Bucureşti, 1962, p. 91—92, 94. Vezi tabelele privind diftongarea lui *e* şi *o* în romînă, întocmite de L. Romeo, „Structural Pressures and Paradigmatic Diphtongization in East Romance", *Word*, 19, 1963, p. 1—19.

La fel pentru *o* accentuat, provenit din slavă, căruia nu-i mai putem aplica regula *o—e* ca mai sus, în cazul elementelor latine. În ceea ce privește pe *o—a* (*ă*) > *ǫa'*, în elementele provenite din slavă, diftongarea se explică la fel ca pentru *e* în aceeași situație, prin influența lui *a* (*ă*) din silaba următoare.

★

Aceste fapte sînt binecunoscute și clare, dar trebuie spus că nediftongarea lui *e* și *o* urmați de *e*, în elementele provenite din slavă, nu a fost încă relevată și a rămas neexplicată.

Ceea ce am vrea să arătăm aici este că explicarea fenomenului, în romînă, prin bilingvismul slavo-romîn, nu este posibilă, pentru motive pe care ne propunem să le examinăm mai jos[4].

Din punct de vedere cronologic, faptul că diftongarea condiționată există și în aromînă ne obligă să situăm fenomenul înainte de sec. al X-lea, dată limită a contactului dintre dialectele romîne din nordul și din sudul Dunării[5].

Fenomenul este următorul :

în elementele latine

e'—a (*ă*) > *ea'* : dr. *ceară*, ar. *țeară* < lat. *cera*,

e'—e > *ea'* : dr. *lege* (*leage*, secolul al XVI-lea), ar. *leadze* < lat. *legem*,

o'—a (*ă*) > *ǫa'* : dr. ar. *coadă* < lat. *coda*,

o'—e > *ǫa'* : dr. *floare*, ar. *floari* < lat. *florem*,

în elementele sud-slave și neo-grecești :

e'—a (*ă*) > *ea'* : dr. *ceată* : v. sl. *četa*, dr. *mireazmă* < n. gr. μύρισμα,

e'—e : fenomenul nu a avut loc. Într-adevăr, *e* nu a fost supus diftongării în dr. *cremene* : v. sl. *kremy*, gen. *kremene*, dr., ar. *lele* : v. sl. *lelja*, dr. *peșteră* : v. sl. *peštera*[6], dr. *vesel* : v. sl. *veselŭ* dr. *veveriță* : bg. *veverica*, dr. *vecernie* : v. sl. *večerĭnja*[7],

o'—a (*ă*) > *ǫa'* : dr., ar. *coasă* : v. sl. *kosa*, dr. *coală* < n. gr. κόλλα[8],

o'—e : fenomenul nu a avut loc : dr. *cobe*, ar. *cob* : v. sl. *kobĭ*[9] (în pl. *izvoare*, *ogoare* etc., *ǫa'* este deci analogic).

---

[4] V. Al. Rosetti, *Slavo-romanica. Diftongarea condiționată a vocalelor* e *și* o *în limba romînă*, în *Sbornik v čest na Akademik A. Teodorov-Balan*, Sofia, 1955, p. 347.

[5] Meyer-Lübke, *loc. cit.*, p. 6, consideră diftongarea condiționată în romînă mai recentă decît diftongarea spontană (de ex. *e* > *ie*), fără altă precizare. Pentru E. Bourciez (*Élém. de linguistique romane*[4], Paris, 1946, p. 551), fenomenul s-a produs în epoca comunității romînei, înainte de separarea dialectelor.

[6] În dacoromînă, secolul al XVI-lea : *peșteră*, Coresi, *Tetraevanghel*, ed. Fl. Dimitrescu, București, 1963, glosar, s.v. ; *Palia de la Orăștie*, éd. M. Roques, XXIII, 9 și XXV, 9.

[7] G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba romînă*, București, 1960, s.v. și Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromîn*, București, 1925, s.v. Ne referim la fonetismele din limba literară.

[8] În elementele împrumutate mai tîrziu din bulgară, fenomenul nu a avut loc : *botă* < bg. *bota*, dr. *cofă* < bg. *kofa*, dr. *slovă* < bg. *slovo* etc.

[9] Ar. *cob* „orfan", Capidan, *op. cit.*, p. 62, s.v. și T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromîn*, București,1963, p. 301, s.v. În dr. *moaște*, *ǫa* se datorește, fără îndoială, analogiei, căci silaba a doua nu conținea un *e*, ci un *i* : v.sl. *mošti*. Tiktin, în *Rum.-deutsches Wb.*, p. 1102, dă și forma *moștiĭ*, pentru limba veche.

Nici *o* nu a suferit diftongarea în formele pluralului provenit din slavă, cu *o* nediftongat la formele singularului : astfel sg. *cofă* — pl. *cofe*, sg. *poftă* — pl. *pofte* etc., însă pl. *gloate*, *poale* : v. sl. *glota*, *pola*.

În epoca bilingvismului slavo-romîn, începînd din sec. al VI-lea, vocala deschisă *è* (notată în transcrierea latină prin *ě*), pronunţată *ea'* în dialectele bulgare orientale şi în macedoneană, a fost redată în romînă prin diftongul *e̯a'*. Dar *è* (sau *e̯a'*), provenit din slavă, nu era un fonem nou, pentru că avea un reprezentant în sistemul fonologic al romînei, anume pe *e̯a'* al elementelor latine şi străine ale limbii, examinate mai sus.

Am avut deci : dr. *leac* : v. sl. *lěkŭ*, dr. *lene*, ar. *leane* : v. sl. *lěnĭ*, dr. *veac* : v. sl. *věkŭ* etc., cu diftongul *e̯a'*, în romînă, ca şi în cuvintele în care *e̯a'* este produs prin metafonie, după cum am arătat.

Crearea diftongilor *e̯a'* şi *o̯a'* în cuvintele provenite din latină şi în cele provenite din slavă, cu *e* şi *o* accentuaţi, atunci cînd silaba următoare conţinea un *a* (*ă*) se explică suficient prin metafonie. Dar cum am văzut mai sus, *e* şi *o* urmaţi de *e* au fost diftongaţi numai în cuvintele provenite din latină, ceea ce arată că procesul diftongării condiţionate este anterior penetraţiei cuvintelor slave în romînă. Căci dacă în cazul în care *e* şi *o* sînt urmaţi de *a* (*ă*) putem vedea în diftongii *ea'* sau *oa'* efectul trecerii vocalei *a*(*ă*) în silaba precedentă, printr-un proces, am putea spune mecanic, nu este acelaşi lucru cînd *e* sau *o* erau urmaţi de *e* : fenomenul nu s-a produs, pentru că timbrul vocalei nu a fost susceptibil de a genera diftongii *e̯a'* sau *o̯a'*, grupîndu-se cu *e* sau *o* accentuaţi din silaba precedentă.

Iată de ce *e* sau *o* n-au fost diftongaţi în cuvintele provenite din slavă enumerate mai sus, ca *peşteră* sau *cobe*.

★

În baza celor constatate în rîndurile de mai sus, reiese că diftongarea vocalelor accentuate *e* şi *o*, urmate în silaba următoare de *a* (*ă*) sau *e* s-a petrecut în elementul latin al limbii, înainte de exercitarea influenţei slave, deci, aproximativ în sec. VI–VIII. Pe de altă parte, după cum am văzut mai sus, prezenţa fenomenului în aromînă impune datarea lui înainte de sec. al X-lea, astfel încît datarea aproximativă pe care am propus-o poate fi acceptată.

Aprilie 1964

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

SCL, An XV, nr. 5, p. 571—573, Bucureşti, 1964

CONTRIBUȚII LA INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE A PRIMELOR TEXTE ROMÎNEȘTI (V*)

DE

ANDREI AVRAM

IX. LITERA ꙟ

1. INTRODUCERE

Printre literele chirilice folosite în primele noastre texte, litera ꙟ ocupă un loc aparte, nu numai prin faptul că reprezintă, pînă la un punct, o inovație romînească, ci și prin numărul mare de valori care i s-au atribuit în studiile privitoare la fonetica istorică a limbii romîne.

După acad. Al. Rosetti, ꙟ are „o triplă valoare fonetică: la inițială, ꙟ notează pe *î* nazal: *ꙟpărat* (= împărat, CV, 68, 5)... ; în al doilea rînd, ꙟ notează nazalitatea vocalei care precedează pe *n* sau pe *m*: *măꙟndrie* (= mîndrie, CV, 97, 13); în sfîrșit, în unele cazuri, ꙟ mai notează și oclusiva nazală respectivă: *uꙟbra* (= umbra, CV, 113, 7—8)" [1]. În altă parte a lucrării din care am dat citatul de mai sus (în paragraful consacrat rotacismului), se menționează că ꙟ urmat de ρ redă vibrațiile nazale ale lui „*r* nazal" [2]. În sfîrșit, în alt loc, după ce enumeră o serie de alternanțe grafice de tipul споуꙟю CV 79/1 ~ спꙋю 19/5 [3], acad. Al. Rosetti scrie: „Grafiile enumerate redau în mod aproximativ nazalizarea vocalei precedente și muierea lui *n*" [4].

Prin urmare, se consideră că ꙟ notează o vocală nazală — [ĩ], diverse consoane nazale, nazalitatea unei vocale oarecare sau nazalitatea unui fonem consoană.

---

* Capitolele precedente ale lucrării au apărut în SCL XV, fasc., 1, 2, 3 și 4.

[1] Rosetti, LR XIII—XVI, p. 19.

[2] *Ibidem*, p. 110.

[3] *Ibidem*, p. 113.

[4] *Ibidem*, p. 114. Vezi și Densusianu, HLR II, p. 49—50.

Evident, în pasajele citate mai sus este vorba de echivalentele f o n e t i c e ale lui ꙟ şi — după cum se va vedea în cele ce urmează — sub acest aspect, unele dintre valorile enumerate pot fi considerate sigure sau, cel puţin, probabile. Întrucît însă acelaşi semn corespunde (sau pare să corespundă) unor segmente sau trăsături fonetice atît de diferite între ele ([î] şi « palatalitatea » lui [ń], de exemplu), se pune întrebarea care era elementul comun, de natură f o n o l o g i c ă, care a determinat apariţia unei notaţii identice în toate poziţiile menţionate.

După părerea noastră, discuţiile generate de interpretarea literei ꙟ nu au dus la rezultate satisfăcătoare, deoarece nu s-a făcut uz de loc (sau aproape de loc) de principiile analizei fonologice ; numai aplicarea acestora poate să ne ducă la găsirea unei soluţii cu şanse de a întruni aprobarea, dacă nu a tuturor, cel puţin a majorităţii cercetătorilor. Analizînd condiţiile în care apare ꙟ, va trebui să stabilim dacă întrebuinţarea acestei litere reflectă sau nu existenţa unor vocale fonologic nazale, a unui fonem /ń/, a unui fonem /ř/ ; cît despre ꙟ ca echivalent al sunetelor [*m*], [*n*], [ŋ] etc., analiza va trebui să scoată în evidenţă motivele pentru care ele sînt notate, în anumite poziţii, cu ꙟ, nu cu м sau н.

Stabilirea valorii lui ꙟ ridică probleme întrucîtva diferite de la o poziţie la alta ; de aceea, în rîndurile de mai jos, materialul prezentat va fi grupat în funcţie de contextul în care apare ꙟ ; discutarea materialului se va face în aceeaşi ordine.

2. POZIŢIILE ÎN CARE APARE LITERA ꙟ

Litera ꙟ apare de obicei la început de cuvînt sau după vocală şi este, aproape întotdeauna, urmată de o consoană sau de litere care corespund, din punct de vedere fonetic, segmentului « [i̯] (+ vocală) » : и, ѥ, ю etc. Numai rareori apare la iniţială înaintea unei vocale sau în interiorul cuvîntului după o consoană. La sfîrşit de cuvînt, ꙟ apare numai în articolul *un* (mai rar, şi în numeralul *un*) şi în prepoziţii.

Exemplele de mai jos (care ilustrează şi alternanţele ꙟ~ꙟн, ꙟ~м etc.) sînt grupate pe categorii, într-o succesiune corespunzătoare ordinii în care se va discuta valoarea lui ꙟ în diverse poziţii [5].

Î n i n t e r i o r u l c u v î n t u l u i, î n a i n t e d e c o n s o a n ă (c u e x c e p ţ i a l u i р [6]).

CV : чїꙟсте 140/1 ~ чинстѧ 161/6, прїꙟсоу 54/8 ~ приꙟнсꙋ 55/1, пъмъꙟнтꙋ 95/7 ~ пъмънтоу 38/14, лꙋꙟгъ 156/5 ~ лоугъ 73/14. Notaţia ,,zero'' este puţin frecventă [7].

---

[5] Necesităţile argumentării impun ca valoarea lui ꙟ iniţial să fie discutată la urmă.

[6] Grupul ꙟр este examinat separat, pentru motive care vor rezulta din expunerea de mai jos. Se poate considera că ꙟ final de cuvînt (care nu e niciodată final de frază, în textele studiate) este urmat de consoana iniţială a cuvîntului următor, respectiv, de « consoana zero », cînd cuvîntul următor începe cu o vocală.

[7] În funcţie de caracterul consoanei care urmează, în anumite poziţii predomină ꙟ, în altele н sau ꙟн ; la Procopovici, *Nazalizare*, p. 279 se găsesc formulate aceste ,,legi ortografice''.

PH : стрѣꙟбꙋ 3^{v}/11 ~ стрѣм'боу 109^{v}/19, се делоунгѣ (perf. simplu) 96^{r}/25, dar делоугарѣ 112^{v}/12. Notația „zero" apare mai des decît în CV. Spre deosebire de CV, înainte de consoană (cu excepția grupului ꙟр şi a grupurilor care apar în compuse de tipul деꙟтрꙋ 11^{r}/10) litera ꙟ apare extrem de rar ; în marea majoritate a cazurilor, în această poziție se scrie н, respectiv, м (însoțite, uneori, de ieruri sau de ieric).

CT : ꙟ apare la finală, în *un*, articol şi numeral (în alternanță cu н şi cu „zero" : ꙋꙟ 88^{v}/23 ~ оун̇ 26^{r}/10 ~ ꙋ 5^{r}/7) şi la inițială. În interiorul cuvîntului (dacă lăsăm la o parte cazurile de tipul преꙟтрꙋ 7^{r}/2, unde ꙟ este, la origine, inițial de morfem), apariția acestei litere este cu totul excepțională : гонꙟдь 89^{v}/8 ~ гонин̇дь 138^{v}/11.

PO : Înainte de consoană (cu excepția unor forme ca деꙟтрꙋ 20/1) se scrie, de regulă, н ; în unele cazuri apare ꙟ sau grafia „zero" : сѣ фрѣнгѫ 70/10, dar лѣꙟгѫ 74/3—4 ; тинсерѫ 70/10, dar атись 75/2.

În interiorul cuvîntului, înainte de р. În această poziție ꙟ apare numai în textele rotacizante [8].

CV : ꙟ alternează cu „zero" : мѣꙟра (subst.) 11/6 ~ мѣра 36/10. Prima notație este de două ori mai frecventă decît cealaltă [9], iar grafia н nu apare în această poziție.

PH : нр (grafia cea mai frecventă) alternează cu ꙟр (apare mai rar) şi cu р (apare foarte rar) : пѣꙟрь 2^{v}/19 ~ пѣнрѣ 87^{r}/13 ~ пѣрѣ 64^{r}/18—19. Aşadar — ca şi înainte de alte consoane — şi înainte de р, litera ꙟ este mai puțin frecventă decît н ; totuşi, în interiorul cuvîntului, ꙟ este, proporțional, mult mai frecvent înainte de р decît înainte de alte consoane. Grafiile de tipul сoуцꙟнрини 66^{v}/1, cu ꙟнр, reprezintă cazuri cu totul excepționale.

În interiorul cuvîntului, înainte de vocală (în cuvinte de tipul *vie*).

CV : се вїꙟе 75/2 ~ се вїе 45/12 ; ꙟнтѣнїи 100/11, dar дїꙟнтѣю 74/6 ; цїꙟетоаре 80/11 ~ цїꙟнїетоаре 57/12—13. Prin urmare, în această poziție apar patru grafii : ꙟ, н, ꙟн şi „zero".

PH : Întîlnim o altă situație decît în CV, în sensul că apare notația cu doi н, iar în cazurile cînd se întrebuințează şi ꙟ şi н litera ꙟ apare, uneori, d u p ă н. Cea mai frecventă grafie este н (însoțit, în majoritatea cazurilor, de ь, ъ sau ҆). Iată, de exemplu, cum sînt scrise cuvintele din familia substantivului *pustie* : поустиннѣе 66^{r}/13 (grafiile н, нь, нѣ, н҆, н҆ь apar, în total, de 13 ori), поустыннье 90^{v}/15—16 (ннь sau нн҆ь — în total de 3 ori), пꙋстие 45^{v}/9 (grafia „zero" — o dată [10]), пꙋстыꙟе 65^{v}/25 (singurul caz), пꙋстин҆ꙟю 51^{v}/13 (singurul caz).

PO : диꙟтѣꙟи 36/20 ~ деꙟтѣни 36/20, пꙋстине 7/3 ~ пꙋстїе 6/11. Aşadar, ꙟ alternează cu н şi cu „zero".

[8] Ar fi mai exact să vorbim de „interiorul morfemului", întrucît formații de tipul *ne(î)nrăit* pot să apară şi în graiurile nerotacizante. Dar, după cum se va vedea, o dată stabilită valoarea lui ꙟ în cuvintele cu rotacism nu mai prezintă dificultăți nici stabilirea valorii lui ꙟ urmat de р în alte poziții.

[9] Mai precis, în 342 de cazuri se scrie ꙟр, iar în 168 de cazuri р (Procopovici, *Năzalizare*, p. 280).

[10] Nu am inclus în statistică formele *pustiire* şi *pustiiră* (PH 63^{r}/13—14, respectiv, 67^{v}/11) scrise, evident, greşit şi neconcludente pentru problema care ne interesează.

În CT litera ꙟ nu apare în această poziție [11].

L a î n c e p u t d e c u v î n t.

În această poziție ꙟ apare în toate textele. Sînt frecvente alternanțele ꙟ ~ ꙟн, ꙟ ~ ꙟм : ꙟтрꙋ CV 2/5 ~ ꙟнтроу 76/5 ; ꙟблꙋ PH 36ʳ/11, dar ꙟмблъ 8ᵛ/3. Cazurile cu ꙟ urmat de o vocală, ca în ꙟарꙟмѣзѫ CT 143ᵛ/15, sînt rare.

3. VALOAREA LUI ꙟ ÎN CUVINTE DE TIPUL *CÎNTĂ*

Ca definitiv stabilit de cercetările de pînă acum poate fi considerat faptul că apariția lui ꙟ într-un cuvînt este legată de prezența n a z a l i t ă ț i i în segmentul lingvistic corespunzător acestei litere sau în vecinătatea lui. Deocamdată, atribuim un înțeles cu totul vag acestui termen; urmează ca, în rîndurile de mai jos, să stabilim, pentru fiecare caz în parte, dacă ꙟ notează : un fonem consoană nazală, un fonem vocală nazală, o succesiune « vocală + consoană nazală », nazalitatea ca trăsătură distinctivă a unei vocale sau, în sfîrșit, nazalitatea ca trăsătură distinctivă a unei consoane.

Cazurile cu ꙟ în interiorul cuvîntului înainte de consoană (în cuvinte de tipul *cîntă*) pun probleme numai în măsura în care ne propunem să stabilim ce segment f o n e t i c corespundea succesiunii de litere vocală + ꙟ. Din punct de vedere f o n o l o g i c, lucrurile se prezintă oarecum mai simplu, în sensul că interpretarea cazurilor în discuție nu implică alte dificultăți decît cele care apar în fața cercetătorului limbii contemporane.

Așadar, e necesar ca mai întîi să ne pronunțăm asupra interpretării fonologice a segmentului fonetic scris *în* în *cîntă* din limba de astăzi. Avem a face aici cu o vocală fonologic nazală, opusă vocalei orale din *cîtă* — sau cu succesiunea « vocală (din punct de vedere fonologic, nici orală nici nazală) + consoană nazală » ?

Cea de a doua interpretare este unanim admisă (nimeni nu a susținut că romîna contemporană posedă vocale fonologic nazale) și, în momentul de față, nu vedem nici un motiv care să ne determine să o respingem. Ceea ce vrem să subliniem este faptul că inexistența f o n o l o g i c ă a vocalelor nazale în limba romînă contemporană [12] poate fi demonstrată cu argumente independente de gradul de nazalizare a vocalei sau de prezența, respectiv, absența unui element consonantic nazal după vocala nazalizată. Cu alte cuvinte, esențial este ca între [*k*] și [*t*] din *cîntă* să fie prezente elementele fonetice « vocală » și « nazalitate » și ca nazalitatea să nu preceadă vocala [13]; în rest, locul pe care îl ocupă această trăsătură în raport cu vocala (simultaneitate sau succesiune vocală+nazalitate), precum și caracterul mai mult sau mai puțin pronunțat al nazalității vocalei sau percepti-

---

[11] Cu rare excepții (ca, de exemplu, съ вїꙟе CA 55/16), ꙟ nu apare în această poziție nici în alte texte coresiene (Rosetti, LR XIII—XVI, p. 114).

[12] Avem în vedere numai limba literară, dar e puțin probabil ca situația din unele graiuri să impună o interpretare diferită.

[13] Cf. cuvinte (de altfel, foarte rare) de tipul *cnut*.

bilitatea mai mare sau mai mică a consoanei nazale — sînt factori care nu pot influenţa interpretarea fonologică. În consecinţă, indiferent dacă e constituit dintr-un sunet sau din două sunete, segmentul fonetic « vocală + nazalitate » din [*kî̃tă*], [*kî̃^{n}tă*], [*kî̃̑^{n}tă*][14], [*kîntă*] etc.[15] corespunde unui segment fonologic « vocală + consoană nazală ». Renunţînd la enumerarea tuturor argumentelor care pledează pentru această interpretare[16], menţionăm doar faptul că, spre deosebire de portugheză şi de franceză (limbi date, adesea, ca exemple pentru opoziţia de nazalitate la vocale), romîna nu posedă vocale nazale în contextul « consoană orală... # » (cf. port. [*bõ*], scris *bom*; fr. [*bõ*], scris *bon*). De altfel, după părerea unor specialişti, chiar şi în cele două limbi citate vocalele nazale (din punct de vedere fonetic) reprezintă s u c c e s i u n i de două unităţi fonologice (vocală + consoană nazală)[17].

Din moment ce în *cîntă* din limba contemporană admitem existenţa unei succesiuni « vocală + consoană nazală », sîntem îndreptăţiţi să admitem o interpretare identică pentru forma corespunzătoare (precum şi pentru toate cazurile analoge) din indiferent care epocă a limbii romîne. Într-adevăr, în evoluţia de la lat. *cantat* la actualul *cîntă*, elementul «nazalitate » a fost întotdeauna prezent sub o formă oarecare (ca consoană nazală sau ca atribut al vocalei) şi el nu s-a aflat niciodată înainte de vocala reprezentată astăzi prin [*î*]; prin urmare, nici un moment nu au încetat să existe condiţiile necesare şi suficiente pentru ca, în conformitate cu cele arătate mai sus, segmentul fonetic dintre [*k*] şi [*t*] să poată fi considerat realizare a succesiunii de unităţi fonologice « vocală + consoană nazală ». Pentru perioada primelor texte romîneşti, interpretarea aceasta este s i n g u r a p o s i b i l ă, printre altele, din motive care se leagă de interpretarea lui ꙟ iniţial[18]. Aşadar, în interiorul cuvîntului, în cuvinte de tipul *cîntă*, litera ꙟ nota o consoană nazală, nu nazalitatea vocalei precedente.

Pentru a stabili mai exact natura fonologică a acestei nazale, trebuie să plecăm de la constatarea că ꙟ apare în poziţii în care locul de articulaţie al consoanei pe care o nota nu este distinctiv, el fiind determinat de locul de articulaţie al consoanei următoare. Prin urmare, ꙟ nu nota nici pe /*m*/, nici pe /*n*/, ci o consoană nazală din al cărei conţinut fonologic nu făcea parte localizarea. Acceptînd, în mod provizoriu, interpretarea şi

---

[14] Semnul pus deasupra lui *î* indică un grad redus de nazalizare.

[15] Nu interesează pentru discuţia noastră în ce măsură este obişnuită sau „normală" fiecare dintre pronunţările enumerate.

[16] Valabilitatea căreia, după cum am arătat, nu a fost pusă de nimeni la îndoială.

[17] Vezi, pentru dialectul mirandez al portughezei, José G.C. Herculano de Carvalho, *Fonologia mirandesa* (Separata de « Biblos », XXXVI), Coimbra, 1958, p. 108 (vocala nazală este „a realização fónica de uma combinação vogal + consoante nasal final — consoante latente que em muitos casos se manifesta apenas na ressonância nasal da vogal anterior") şi, pentru portugheza vorbită la Lisabona, Jorge Morais-Barbosa, în *Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences*..., The Hague, 1962, p. 691—708 (în special, p. 705—708). Cu privire la interpretarea ca succesiuni de foneme a vocalelor nazale din franceză, vezi, de exemplu, Knud Togeby, « Bulletin de la Société de linguistique de Paris » XLVIII, 1952, 1, p. 34—35.

[18] Care, tocmai pentru că este iniţial, nu poate fi interpretat ca indicator al nazalităţii unei vocale (vezi mai jos, § 6).

terminologia cu care ne-au obişnuit studiile privitoare la natura fonologică a nazalelor din grupurile [*mp*], [*nt*], [*ŋk*] etc. în limba romînă contemporană (şi în multe alte limbi), vom numi consoana scrisă ꙟ „arhifonemul /*N*/". Vom vedea însă, mai departe [19], că această consoană, care nu este nici labială, nici dentală, poate — şi, în concordanţă cu faptele de grafie, chiar trebuie — să fie considerată fonem propriu-zis.

După cum am mai spus, ꙟ apare şi la sfîrşit de cuvînt, în *un* sau în prepoziţii. Înainte de un cuvînt cu iniţială consonantică (ca în оуꙟ сатъ CT 62ᵛ/7), este uşor de văzut că nazala finală de cuvînt se afla în aceeaşi situaţie ca şi în interiorul cuvîntului ; din punct de vedere fonetic, ea era labială, dentală etc., în funcţie de natura consoanei cu care începea cuvîntul următor (deci cazurile de tipul *un glas* erau, ca şi în limba actuală, analoge cu cele de tipul *lungă*). O situaţie asemănătoare avea ꙟ şi în cazuri de tipul оуꙟ арџинтъ CT 42ʳ/24, deci cu ꙟ înaintea unui cuvînt cu iniţială vocalică. Grupul citat nu trebuie citit [*u-nar*]*gint*, cu tăietura silabică înainte de consoana nazală, căci nazala explozivă (element iniţial de silabă) nu este notată niciodată ꙟ, ci numai н (respectiv, м) [20]. Faptul că în astfel de cazuri se scrie ꙟ arată că nazala era implosivă (ca şi în *limbă*, *cîntă*, *lungă* etc.) şi că deci nu făcea parte din aceeaşi silabă cu vocala următoare ; pe plan fonetic, segmentul corespunzător lui /*uN*/+/*a*/ se realiza ca [*ũ-a*] sau, mai exact, ca [*ũ*⁽ᵘ⁾-ᵘ*a*], cu un element semivocalic între cele două vocale [21].

4. VALOAREA LUI ꙟ ÎN CUVINTE DE TIPUL *BINE*, ÎN TEXTELE ROTACIZANTE

Afirmaţia conform căreia apariţia literei ꙟ indică prezenţa nazalităţii este valabilă şi pentru cuvinte de tipul celui scris бїꙟре CV 67/7. În timp însă ce în cuvintele din categoria lui *cîntă* nazalitatea nu a încetat niciodată să existe, în cuvintele cu rotacism ea a putut să dispară la un moment dat (şi a şi dispărut în unele graiuri). De aceea, se pune întrebarea dacă ꙟ indica prezenţa nazalităţii n u m a i la o epocă anterioară sau şi în momentul în care au fost scrise sau au fost copiate textele : CV şi PH reflectă graiuri în care fostul [*n*], în condiţii determinate, devenise [*r*] sau graiuri cu un fonetism mai arhaic [22], în care nazalitatea mai era prezentă în cuvinte ca *bine*, *lînă*, *bună* etc. ? Luînd în consideraţie prezenţa alternanţelor ꙟр ~ р (în CV) şi ꙟр ~ нр ~ р (în PH), pot fi emise, credem, patru ipoteze cu privire la chestiunea care ne preocupă :

1. Grafia р corespunde fonetismului real ([*r*], fără nazalitate), iar ꙟр şi нр se explică numai prin menţinerea unor deprinderi ortografice justificate lingvistic la o epocă anterioară traducerii textelor [23].

---

[19] Vezi mai jos, § 7.

[20] Vezi mai jos, § 5.

[21] Cu privire la elementul semivocalic, vezi explicaţiile amănunţite din Petrovici, *Nasalité*, p. 66—67. Cazuri analoge am citat în § 6 al acestui capitol.

[22] Mai arhaic, nu în raport cu fonetismul din graiurile nerotacizante (rotacismul este o inovaţie ; vezi Rosetti, LR XIII—XVI, p. 109), ci în raport cu stadiul cu [*r*] „pur" (nenazal şi neînvecinat cu un sunet nazal).

[23] Cf. Procopovici, *Nazalizare*, p. 280.

2. Denazalizarea nu se produsese încă, iar grafia ρ reprezintă notația „zero", ca în лоүгъ = *lungă* CV 73/14, атисъ = *atins* PO 75/2 etc.

3. Cele două stadii fonetice (și fonologice), cu și fără nazalitate, coexistau la același vorbitor, procesul de denazalizare fiind în curs de desfășurare în graiurile reflectate de CV și de PH.

4. În textele menționate sînt reflectate două stadii fonetice aparținînd la două graiuri (unul al traducătorului și altul al copistului); copistul a introdus grafia fără ѧ (sau н), conformă cu graiul vorbit de el (în care se ajunsese la [*r*]) numai în unele cazuri, în timp ce în altele a menținut grafia ѧρ a originalului sau s-a mulțumit să înlocuiască pe ѧ cu н[24].

Părerea că nazalitatea nu era prezentă nici în graiul traducătorilor trebuie respinsă de la bun început, nu numai pentru că ѧρ în CV și нρ în PH sînt grafiile cele mai frecvente[25] — și ar fi greu de admis că acest lucru se datorește pur și simplu unei deprinderi ortografice[26] — ci și pentru un alt motiv, care ni se pare decisiv.

După cum am încercat să arătăm în altă parte[27], în cele două texte menționate mai sus este reflectat stadiul [*e*] sub accent, în poziție nazală, în cuvîntul *mine* (pron.). Or, prezența lui [*e*] (corespunzător actualului [*i*]) într-un cuvînt cu rotacism i m p l i c ă prezența nazalității, căci, în cazul contrar, [*mere*] = *mine*, cu [*r*] „pur" nu ar fi putut să evolueze spre fonetismul cu [*i*] în silaba accentuată. Prin urmare, în graiurile rotacizante denazalizarea este p o s t e r i o a r ă trecerii lui [*e*] la [*i*] în cuvinte de tipul *mine*.

În legătură cu interpretarea de sub *2*, conform căreia în CV și în PH este reflectat stadiul fonetic cu menținerea nazalității, trebuie să observăm că între cele două texte există o deosebire importantă. În timp ce în CV într-un caz din trei se scrie ρ, nu ѧρ[28], în PH grafia ρ este infinit mai rară decît grafiile нρ și ѧρ; de exemplu (pentru a cita un cuvînt cu atestări numeroase), pronumele *cine* este scris de 70 de ori cu нρ, de 20 de ori cu ѧρ și numai o dată cu ρ. După părerea noastră, aceste constatări ne îndreptățesc să presupunem că, în ce privește nazalitatea în cuvintele cu rotacism, CV reprezintă d o u ă stadii fonetice[29] (cu și fără nazalitate[30]), iar în PH u n s i n g u r stadiu fonetic (cu nazalitate). Grafiile de tipul пъρъ = *pînă* PH 64ʳ/18—19 pot fi încadrate în fenomenul general al „notației

[24] Vezi paragraful următor.

[25] Vezi mai sus, § 2.

[26] Cu totul inacceptabilă este părerea că „se putea ca, pe calea combinațiunilor pur ortografice, să se nască ѧρ pentru sunetul *r*" (Bărbulescu, *Fonetica*, p. 263), deoarece ea se întemeiază pe premisa greșită că ѧ a putut să noteze și pe *n* intervocalic exploziv (*ibidem*, p. 263—264).

[27] În cap. *Litera* є, § 3 și 5.

[28] Vezi statistica întocmită de Al. Procopovici și citată mai sus, în § 2.

[29] Cf. Philippide, OR II, p. 130. Mai exact vorbind — din motive care vor fi arătate mai jos, în § 6, — în graiul celui care a copiat textul CV se pronunța [*bire*], dar faza cu nazalitate exista încă la început de cuvînt, în *inimă*, *înainte* etc. Cf. situația din PS, unde, față de grafia ѧρ la inițială, se scrie, aproape regulat, ρ în interiorul cuvîntului (Candrea PS I, p. CLXI).

[30] Forma ѡѧρєкаρєлє CV 134/2, „unde ѧ n-are nici o îndreptățire" (Procopovici, *Nazalizare*, p. 280) poate constitui, cel mult, un argument în favoarea părerii că nazalitatea dispăruse în graiul copistului; e mai probabil însă că avem a face cu o simplă greșeală.

zero"[31] sau pot fi datorite, pur și simplu, neglijenței copistului, factor ale cărui efecte se constată în multe alte împrejurări.

O. Densusianu crede că PH este o copie de pe un text în care era reflectat stadiul fără nazalitate al rotacismului; copistul a înlocuit pe ρ cu нρ sau cu ·ꙧρ. Numai în felul acesta pot fi explicate, după savantul citat, grafiile de tipul воρъ чѣ"ρε = *vor cere* PH 59ᵛ/16, unde prezența nazalei nu este justificată[32]. Cele cîteva cazuri de acest fel reprezintă însă simple erori (care au putut fi comise și de traducătorul textului); uneori, ele se explică prin prezența unei nazale într-o silabă apropiată[33] (după *cere*, menționat mai sus, urmează în text pronumele тинρε). Cîteodată nazala este notată înainte de ρ și este omisă din locul unde ne-am aștepta să apară: понρъчитъ (subst. fem.) PH 70ᵛ/16, по·ꙧρъчи (perf. simplu) 12ʳ/8 (grafiile нρ sau ·ꙧρ apar de 8 ori în cuvinte din familia lui *a porunci*)[34]. După cum vom vedea mai jos[35], copistul nu a înlocuit pe ρ cu ·ꙧρ sau cu нρ, ci pe ·ꙧ (indiferent de litera care urma) cu н[36].

Ne-a mai rămas să stabilim dacă în CV cele două stadii fonetice notate provin de la același vorbitor sau dacă unul (cel cu nazalitate) aparținea traducătorului, iar celălalt, mai nou (fără nazalitate) caracteriza graiul vorbit de copist.

Coexistența în graiul unui vorbitor a celor două fonetisme amintite[37] poate fi constatată în zilele noastre; de exemplu, formele [*mîȓă*] ALRT 50/29 și [*yir*] „(ei) vin" 51/2 au fost înregistrate în vorbirea aceluiași subiect. Ținînd seamă de acest lucru, nu poate fi exclusă din capul locului posibilitatea ca în CV să fie reflectat un fenomen similar[38]. Cu toate acestea, dat fiind că textul este o copie, este cel puțin la fel de probabilă și cealaltă ipoteză. În favoarea ei pledează, în plus, următoarele argumente:

Din moment ce prezența lui [*e*] în poziții în care, ulterior, această vocală a devenit [*i*] implică prezența nazalității, nu e de presupus că nazalitatea se menținuse cu consecvență numai în cuvinte de tipul *mine*, iar în celelalte cuvinte existau stadiile cu și fără nazalitate. După părerea noastră, în graiul vorbit de traducătorul textului CV nazalitatea era prezentă în toate cuvintele cu rotacism, în timp ce în graiul copistului fostul [*n*] devenise un sunet nenazal[39], după ce, în prealabil, provocase trecerea lui [*e*] la [*i*] în cuvinte de tipul *mine*. Grafiile de tipul вερερъ (perf. simplu, pers. a 6-a de la *a veni*) CV 29/4, față de вε·ꙧρερъ 86/12 și мї·ꙧρε 39/10, față de мε·ꙧρε 20/3 (grafie care apare în majoritatea cazurilor) — deci alternanțele ρ ~ ·ꙧρ și ї ~ ε — comportă, în esență, o explicație

[31] Pentru care vezi cele arătate în paragraful următor.
[32] Densusianu, HLR II, p. 115.
[33] Candrea, PS I, p. CLXI.
[34] Cf. Rosetti, ML, p. 198.
[35] Vezi paragraful următor.
[36] Faptul acesta explică și apariția, în cîteva cazuri, a grafiei ꙧнρ în cuvintele cu rotacism (σογψиꙧнρиεи PH 66ᵛ/1, мѧ асъмъꙧнρаю 120ᵛ/12): sub influența textului pe care îl avea în față, copistul a scris întîi pe ꙧ, dar apoi, fără a-l șterge, a scris litera pe care era obișnuit să o folosească în situații de acest fel.
[37] Ceea ce are ca urmare coexistența a două tipuri fonologice.
[38] Cf. Rosetti, ML, p. 13.
[39] Rotacismul în stadiul fără nazalitate este atestat, de exemplu, în SB 2.

unică : copiind un text în care, în cuvinte de acest fel, se scria єꙟр (în conformitate cu pronunţarea din graiul traducătorului : vocalism [*e*] şi nazalitate), copistul, care pronunţa [*i*] şi o consoană vibrantă neînsoţită şi neprecedată de nazalitate, a înlocuit, în unele cazuri, pe є cu ї (sau cu и), dar a menţinut pe ꙟ, în timp ce în alte cazuri l-a eliminat pe ꙟ, dar l-a menţinut pe є (ceea ce a dus la apariţia lui вєрєрь, care, evident, nu poate fi citit [*vereră*], căci această pronunţare nu a existat niciodată [40]).

Indiferent dacă alternanţa ꙟр ~ р se explică prin coexistenţa a două fonetisme (şi, implicit, a două tipuri fonologice) în acelaşi grai sau prin amestecul de graiuri, se pune problema valorii fonologice a lui ꙟ în cuvintele cu rotacism în care era prezentă nazalitatea, de exemplu, în вїꙟрє CV 67/7. Nazalităţii în cuvinte de acest fel putea să-i corespundă prezenţa unei consoane nazale de tipul lui [*n*], prezenţa nazalităţii ca trăsătură a consoanei vibrante ori a vocalei precedente sau, în sfîrşit prezenţa, sub diferite forme, a nazalităţii în mai multe locuri ale segmentului fonetic scris vocală + ꙟ + р ; avem deci în vedere fonetisme ca [*binre*], [*bĩre*], [*bir̃e*], [*bĩ^{n}re*], [*bĩr̃e*] etc. Din punct de vedere fonologic, pentru segmentul delimitat prin [*b*] şi [*e*] sînt posibile următoarele trei interpretări :

a) vocală nazală + /*r*/ ;
b) vocală orală + /*r̃*/ ;
c) vocală orală + consoană nazală + /*r*/.

Prima dintre aceste interpretări nu este acceptabilă, din motivele arătate în paragraful precedent, unde am respins existenţa unor vocale fonologic nazale în cuvinte de tipul *cîntă* (în care nazala este urmată de /*t*/). Nimic nu ne îndreptăţeşte să considerăm că /*r*/ ar fi constituit o excepţie în raport cu alte consoane ; dacă în orice altă succesiune de tipul vocală + ꙟ + consoană nazalitatea notată ꙟ nu aparţinea, pe plan fonologic, unei unităţi « vocală nazală », nu avem nici un motiv să considerăm că astfel de vocale existau înainte de /*r*/.

Interpretarea de sub *b* necesită o discuţie ceva mai amănunţită. În primul rînd, nu poate fi exclusă, din capul locului, posibilitatea ca nazalitatea să fi fost o trăsătură a segmentului consonantic provenit din [*n*][41], dar nu şi a vocalei precedente, în sensul că [*i*] din [*bir̃e*] nu era mai nazal decît, să zicem, [*u*] din *lume* ; cf., în graiurile rotacizante actuale, fonetisme de tipul [*radačir̃ă*] ALR II_2 1, h. 191, pc. 95. Dar din cele spuse mai înainte, în legătură cu evoluţia lui [*e*] la [*i*], în cuvinte de tipul *mine*, rezultă că, indiferent dacă vibranta era sau nu nazală, nazalitatea era prezentă în segmentul care preceda această consoană, căci altfel din * [*me-r̃e*] nu s-ar fi putut ajunge la [*mire*], după cum nu s-a ajuns la [*i*] nici în prima silabă a lui [*ğe-me*]. Afirmaţia aceasta se sprijină pe ceea ce ştim despre condiţiile în care s-a produs rotacismul ; după cum a arătat acad. Al. Rosetti, a trecut la [*r*] numai nazala „articulată în aşa fel încît să nazalizeze vocala precedentă" [42]. Or, o dată vocala nazalizată, ea nu şi-a putut pierde această calitate decît d u p ă trecerea la [*i*] a lui [*e*] din prima silabă a lui *mine*.

---

[40] Cf. cap. *Litera* є, § 4.
[41] Cf. Rosetti, ML, p. 205, 208.
[42] Rosetti, LR XIII–XVI, p. 110–111.

Întrucît nazalitatea era prezentă în segmentul care preceda consoana vibrantă (sau și în acest segment), urmează ca ꙟ din grupul ꙟр să fie interpretat în același fel ca și ꙟ din ꙟт (în *cîntă*), ꙟг (în *lungă*) etc., iar eventuala nazalitate a vibrantei să fie considerată trăsătură pur fonetică, impusă de context. Dar chiar dacă nazalitatea era, din punct de vedere fonetic, o trăsătură numai a lichidei provenite din [*n*], acest „*r* nazal"[43] poate (pe baza aceluiași principiu care ne-a făcut să interpretăm pe [r̥] ca succesiune de foneme[44]) să fie interpretat ca succesiune de două unități, « consoană nazală + /*r*/ », căci nazalitatea din acest segment poate fi identificată cu consoana pe care am degajat-o în grupurile scrise ꙟт, ꙟг etc.[45]. Așadar, considerăm valabilă interpretarea menționată, mai sus, sub *c* : ꙟ notează și în grupul ꙟр o consoană nazală, anume arhifonemul /*N*/[46].

Interpretarea la care ne-am oprit[47] are și avantajul că nu duce la atribuirea unor valori diferite aceleiași litere : dacă ꙟр ar corespunde lui /*r̄*/, ar trebui să admitem că aceeași literă nota într-un loc o consoană nazală (în *cîntă*), iar în alt loc trăsătura distinctivă « nazalitate » a fonemului u r m ă t o r (în cuvintele cu rotacism), ceea ce ar fi greu de explicat din punctul de vedere al principiilor care au stat la baza întrebuințării lui ꙟ în textele noastre vechi. În același timp, interpretarea segmentului fonetic scris ꙟр ca /*Nr*/[48], nu ca /*r̄*/, are avantajul că nu presupune introducerea unei noi unități în inventarul fonemelor consonantice.

Pe plan fonetic, grupul scris vocală + ꙟ + р se realiza, poate, ca « vocală + nazală implosivă (mai mult sau mai puțin perceptibilă) + [*r*] (eventual, nazalizat) » ; e mai probabil însă că arhifonemului /*N*/ nu îi corespundea altceva decît nazalitatea vocalei precedente[49].

5. VALOAREA LUI ꙟ ÎN CUVINTE DE TIPUL *VIE*

Valoarea literei ꙟ în cuvinte de tipul celui scris (сѣ) вїꙟѣ CV 75/2 pune probleme asemănătoare, pînă la un punct, cu cele discutate în paragraful precedent. Avînd ca „puncte de reper", pe de o parte, stadiul *v*[*iń*]*a* (la care au ajuns, la un moment dat, lat. clas. *uinea*(*m*) și *ueniat*),

---

[43] Cf. Rosetti, ML, p. 208.

[44] Vezi cap. *Literele* ъ *și* ж, § 11.

[45] O interpretare deosebită propune M. Sala, într-un articol care urmează să apară în « Studia linguistica » XVIII, 1964 : grupul de litere ꙟр notează fonemul /*ṅ*/ („*n* fricativ").

[46] Consoana nazală (respectiv, nazalitatea vocalei) aparținea, într-un cuvînt ca *bine* (cu rotacism), primei silabe ; la sfîrșit de silabă, înainte de /*r*/, locul de articulație al nazalei nu are valoare distinctivă — deci бїꙟрѣ = /*biNre*/.

[47] Această interpretare apare (fără a fi formulată în termeni fonologici) și la alți autori ; vezi Balotă, *Nasalisation*, p. 63 ; Petrovici, *Nasalité*, p. 92 : „La graphie-ꙟр-des textes rhotacisants... représente le même complexe de phonèmes que le groupe -*nr*- de l'orthographe moderne" (aici *phonème* = „sunet").

[48] Dacă [*r̄*] intervocalic, scris σ sau рр, este interpretat ca /*r̄*/, înseamnă că în toate celelalte poziții — inclusiv după /*N*/ — opoziția /*r̄*/ : /*r*/ se neutralizează și că, prin urmare, vibranta din grupul scris ꙟр este o realizare a arhifonemului /*R*/. Pentru simplificare, am făcut abstracție de acest fapt, neimportant pentru problema discutată aici ; de altfel, [*r̄*] poate fi interpretat și ca /*rr*/, așa încît ꙟр = /*Nr*/, nu /*NR*/, căci în absența unei opoziții /*r̄*/ : /*r*/, nu apare nici arhifonemul /*R*/. Vezi, mai pe larg, cap. *Literele* σ *și* рр, § 2.

[49] Cf. Petrovici, *Nasalité*, p. 100.

pe de altă parte, stadiul din limba literară actuală, [vii̯e] (unde nazalitatea nu mai este prezentă), se pune întrebarea dacă în primele noastre texte este reflectat fonetismul cu sau fără nazalitate. Specialiștii sînt de acord asupra faptului că apariția literelor ѧ sau и într-un cuvînt ca *vie* corespunde prezenței în contextul [*v*...*e*] a elementului «nazalitate»; părerile sînt împărțite însă cînd e vorba de a stabili mai exact natura acestui element.

Într-un cuvînt ca *vie*, nazalitatea putea să fie prezentă sub diverse forme (ca nazală propriu-zisă sau ca trăsătură a altui sunet) și în diverse locuri ale segmentului fonetic delimitat prin [*v*] și [*e*]; în plus, se mai pune problema caracterului oclusiv sau fricativ (semiconsonantic) al sunetului care preceda pe [*e*]. Așadar, teoretic, pot fi avute în vedere fonetisme ca: [*vińe*], [*vĩńe*], [*vini̯e*], [*vĩĩ̯e*], [*viĩ̯e*], [*vi^{n}i̯e*], [*vĩ̯̃e*], [*vińi̯e*] etc.

Din punct de vedere fonologic, fonetismele cu [*ń*] înainte de [*e*] pun probleme doar în măsura în care consoana aceasta ar putea fi considerată, eventual, nu numai realizare a unui fonem /*ń*/, ci și succesiune de două foneme, /*n*/ + /*i*/ sau /*n*/ + /*y*/. Nu ne vom opri aici asupra acestei chestiuni [50], deoarece, după cum a arătat, în mod convingător, acad. E. Petrovici, ѧ nu putea să noteze o oclusivă nazală explozivă (element prevocalic al silabei), cum era [*ń*] în [*vi-ńe*] (și cum este și astăzi în forma corespunzătoare din graiul bănățean); întrebuințarea lui ѧ în cuvinte de tipul *vie* corespunde unui stadiu fonetic în care fostul [*ń*] din [*viña*] devenise semivocală (semiconsoană)[51]. Dacă așa stau lucrurile, înseamnă că trebuie să luăm în considerație fonetisme de tipul [*ĩi̯*], [*iĩ̯*] etc.

Admițînd provizoriu, pentru comoditatea expunerii [52], că [*i̯*] înainte de vocale corespunde unui fonem consonantic /*y*/, sînt, în principiu, posibile (ca în cazul cuvintelor cu rotacism) trei interpretări; grupurile «vocală nazală + [*i̯*]» sau «vocală orală + [*ĩ̯*]» etc. erau echivalentele fonetice ale uneia dintre următoarele succesiuni de unități fonologice:

a) vocală nazală + /*y*/;
b) vocală orală + /*ỹ*/;
c) vocală orală + consoană nazală + /*y*/.

Eliminăm din discuție, de la început, interpretarea de sub *a*, din motivele arătate deja[53]. Pentru respingerea interpretării de sub *b* nu dispunem însă de un argument similar cu cel pe care l-am invocat în legătură cu cuvinte de tipul *mine*[54], cînd am susținut că nazalitatea era prezentă în segmentul care, în graiurile rotacizante, preceda pe [*r*] (sau și în acest segment) și, pe această bază, am interpretat pe ѧр ca /*Nr*/. Dacă ne adresăm graiurilor actuale, constatăm că cercetătorii au notat, în țara Oașului, în cuvinte de tipul *vie*, fie o vocală orală urmată de [*ĩ̯*], fie o vocală nazală urmată de [*i̯*], fie o succesiune de două sunete nazale, de tipul [*ĩĩ̯*][55]. Pre-

[50] Problema statutului fonologic al lui [*ń*] este examinată mai jos, în acest paragraf.
[51] Petrovici, *Nasalité*, p. 93–94; cf. Balotă, *Nasalisation*, p. 47–48.
[52] În felul acesta reiese mai bine, în ce privește valoarea lui ѧ, paralelismul dintre cuvintele de tipul *vie* și cele de tipul *bine* (în graiurile rotacizante) sau *cîntă*.
[53] Vezi mai sus, § 3 și 4.
[54] Vezi paragraful precedent.
[55] Vezi I. Stan, CL IV, 1959, p. 55.

supunînd că prima notație este cea exactă și că în unele dintre textele studiate este reflectat fonetismul corespunzător, n-ar fi imposibilă interpretarea lui [ii̯] ca realizare a grupului /iỹ/. Se pare însă că, în ciuda divergențelor de notare, în graiul din regiunea menționată nazalitatea este și un atribut (în sens fonetic) al vocalei[56]; aceasta înseamnă că, foarte probabil, același fonetism corespunde și grafiei ·ʌ + vocală „preiotată". Este evident că pentru grupul [ĩĩ̯] poate fi avută în vedere nu numai soluția după care acest grup corespunde succesiunii de foneme /iỹ/ (interpretare menționată mai sus sub *b*, ci și o soluție conform căreia elementul « nazalitate » se află, din punct de vedere fonologic, în segmentul de dinaintea semiconsoanei.

Făcînd abstracție de cele arătate în rîndurile precedente, există, totuși, motive care ne fac să respingem interpretarea menționată sub *b*. Atribuind lui ·ʌ valoarea de indicator al nazalității lui /ỹ/, ar trebui să admitem că în formele de tipul *vie* ·ʌ are o valoare diferită față de cea pe care am întîlnit-o înainte de consoanele propriu-zise (inclusiv [r], în cuvintele cu rotacism); ar fi cu totul de neînțeles notarea cu ·ʌ a unui element « nazalitate » situat d u p ă limita silabică (în sens fonologic), din moment ce ·ʌ corespunde, în cazuri similare, unei consoane nazale care face parte din aceeași silabă ca și vocala precedentă (în *cîntă, bine* etc.)[57]. Dimpotrivă, dacă admitem că nazalitatea consta, din punct de vedere fonologic, dintr-o consoană nazală care preceda semivocala (interpretarea de sub *c*), înseamnă că, și în acest caz, ca în cele discutate mai sus, ·ʌ este echivalentul lui /N/: segmentele scrise ·ʌ, respectiv, ѥ sînt separate prin limita silabică, deci nazala este implosivă, iar locul ei de articulație, în această poziție, nu este distinctiv.

În ce privește segmentul care urmează după /N/, am văzut în altă parte[58] că grupul de sunete [i̯e] inițial de silabă corespunde unui singur fonem, /e/ (prin urmare [i̯] nu este o realizare a lui /y/, cum am admis, provizoriu, mai sus); [i̯e] este inițial de silabă și în cazuri de tipul celui reprezentat prin grafia (cѥ) кї·ʌѥ CV 75/2, așa încît cuvîntul citat trebuie transcris fonologic /viNe/. Așadar, succesiunile fonetice de tipul [ĩi̯e] corespund, pe plan fonologic, grupului « vocală (orală[59]) + consoană nazală + vocală »; ca și în *știe, ție*, de exemplu, [i̯] nu reprezintă decît un element fără valoare distinctivă, care apare oridecîteori /e/ este inițial de silabă, așa cum este în /viNe/.

Vom încerca acum să stabilim care este realitatea fonologică corespunzătoare unor grafii ca ·ʌнтѣнїи CV 100/11, поустинѣе PH 66r/13, дѥнтѣню PO 13/14. Putem să obținem unele indicații în acest sens urmărind împrejurările în care apare н[60] (alternînd cu ·ʌ) în poziții similare, adică în cuvinte de tipul *cîntă* și, în textele rotacizante, în cuvinte de tipul *bine*.

---

[56] Vezi I. Stan, CL IV, 1959, p. 55.

[57] Vezi și cele arătate mai jos, în § 6 și 7.

[58] În cap. *Litera* ї, § 6.

[59] Neexistînd vocale fonologic nazale, precizarea « orală » nu este necesară.

[60] Deși aici este vorba de н, problema interpretării acestei litere se leagă, după cum se va vedea, de problema valorii lui ·ʌ și, în general, face parte din problema mai mare a nazalității, căreia îi este consacrat, în fond, acest capitol.

În CV, după cum am văzut, ꙟ alternează cu н (și, rar, cu ꙟн) cînd este urmat de consoană, cu excepția lui р, înainte de care nu apare decît ꙟ (nu ne interesează aici cazurile cu р neprecedat de literă consoană nazală). Se pune întrebarea dacă alternanța ꙟ ~ н în cuvinte de tipul *vie* și în cuvinte de tipul *cîntă* reflectă echivalența dintre cele două litere. în amîndouă pozițiile menționate, și dacă, prin urmare, н din ꙟнтѣнїи CV 100/11 și ꙟ din се кїꙟе 75/2 redau un singur stadiu fonetic, întocmai ca н din σѣспоунсе CV 5/8 și ꙟ din аскоуꙟсѣ 151/13. S-ar putea crede că în ambele cazuri н (reprezentînd grafia mai nouă[61]) aparține copistului și că această literă are aceeași valoare ca și ꙟ. Totuși, întrucît înaintea unei litere vocale н are, de obicei, valoare de consoană explozivă, nu pare probabil să fi fost notate la fel succesiuni de sunete (și de unități fonologice) atît de diferite cum ar fi cele din еленїи CV 6/3, поменѧще 9/7–8 (cu /n/ inițial de silabă), față de ꙟнтѣнїи = *în*[*tă-i̯i*]*i* CV 100/11, дїꙟнтѣнѧ = *din*[*tă-i̯a*] 18/10 (cu nazalitatea înainte — sau și înainte — de tăietura silabică) — în transcriere fonologică, *înt*/*ăNi*/*i*, *dint*/*ăNă*/.

După părerea noastră, e mai probabil că litera н, în cuvinte de tipul *vie*, corespunde în CV fonetismului [*ń*]. Dacă nazalitatea (respectiv, consoana nazală) s-ar fi aflat înainte de tăietura silabică, ea ar fi putut — în ortografia folosită de CV — să fie notată cu litera ꙟ, distingîndu-se, în felul acesta, succesiunile de tipul [*ã-i̯a*], [*a*ⁿ-*i̯a*] de cele de tipul [*a-ni̯a*], [*a-ne̯a*] ; nazala palatală nu putea însă să fie notată altfel decît н + literă vocală „preiotată”. Întrucît н (ї), de exemplu, corespundea nu numai lui [*i*], ci și lui [*i̯i*], au fost redate cu ajutorul acelorași litere și succesiuni de tipul [*ni*] din *elenii*, și succesiuni de tipul [*ńi*] din *întîii*, în acest ultim caz grupul « [*ń*] + vocală » avînd ca echivalent literele н + vocală „preiotată”.

Cu rezervele impuse de materialul redus pe care îl avem la dispoziție[62], credem deci că e posibil ca în CV să fie reflectat nu numai stadiul fonetic [*vĩi̯e*], ci și stadiul [*vińe*].

În ce privește interpretarea fonologică a lui [*ń*], considerăm că el reprezenta fonemul /*ń*/, nu succesiunea de foneme /*ny*/, plecînd de la faptul că nu exista un fonem /*y*/ după alte consoane [63]. Așadar, această interpretare se bazează pe criteriul paralelismului în sistem. Cuvintele de tipul *cheamă* (unde, de altfel, prezența unei semivocale palatale după [*ḱ*] nu este decît probabilă și nu poate fi presupusă decît cu privire la unele graiuri[64]) nu pot fi luate ca punct de plecare, deoarece în acest caz este posibilă și interpretarea lui [*ḱi̯*] ca fonem unic : /*ḱ*/ sau /*k*/ [65]. Întrucît după nici o altă consoană prezența unui fonem /*y*/ nu este evidentă, admitem că nici elementul palatal nesilabic conținut în [*ń*] nu constituie o realizare a lui /*y*/ ; acest element este o trăsătură distinctivă a lui /*ń*/.

---

[61] Cf. Petrovici, *Nasalité*, p. 91–92.

[62] După tabloul din Procopovici, *Nazalizare*, p. 278, grafia ꙟ apare în 4 cazuri, ꙟн o dată, н în 5 cazuri și „zero” în 20 de cazuri (deci, în total, cuvintele de tipul *vie* apar în 30 de locuri în CV).

[63] Vezi cap. *Litera* ɪ, § 4.

[64] *Ibidem*, § 3 și 5.

[65] *Ibidem*, § 3.

S-ar părea că pentru н din PH, în cazuri ca пѹстинѧ PH 23ʳ/17 sînt valabile cele spuse mai înainte cu privire la CV. Grafia din PH se caracterizează însă prin două particularități care nu apar în CV și care ne dau dreptul să considerăm că, de data aceasta, н corespunde, în mod sigur, unei nazale implosive (arhifonemul /*N*/) și că, prin urmare, nu se pune problema fonetismului [*ń*] (exploziv) în cuvintele de tipul *vie*.

Prima particularitate constă în faptul că se întrebuințează foarte frecvent ierurile (sau iericul, care este un echivalent al lor[66]) pentru a separa elementele unui grup consonantic heterosilabic[67]. E adevărat că în acest text ierurile apar în tot felul de poziții, cu diverse valori (sau fără nici o valoare); ca regulă generală însă, ierurile marchează sfîrșitul silabei (bine înțeles, fără consecvență: de exemplu, alături de пилъдѣ PH 65ʳ/15—16, apare пилдѣ 58ʳ/8). Nu ne vom opri asupra problemei despărțirii în silabe a cuvintelor de tipul *ascuți*, *astupa*, *așternut*, în care, de cele mai multe ori, ierurile nu apar[68]. Ceea ce ne interesează este faptul că ierurile nu sînt folosite pentru a separa o consoană inițială de silabă de vocala cu care se grupează. Singura excepție față de această ultimă regulă ar fi reprezentată tocmai de cazul cuvintelor de tipul *vie*, dacă am admite că нь, нъ etc.[69] în cuvintele de acest fel ar corespunde lui /*n*/ inițial de silabă. Plecînd de la condițiile în care apar ierurile și iericul în alte cuvinte, avem dreptul să conchidem că și într-un caz ca винья PH 69ʳ/1 litera ь indică limita silabică și că, în consecință, nazalitatea aparține primei silabe: [*viⁿ-i̯a*] sau [*vĩ-i̯a*], nu [*vi-ńa*].

O a doua particularitate a grafiei din PH în raport cu cea din CV constă în marea frecvență a lui н (sau м) în primul text, în poziții în care în cel de al doilea apare mai ales sau exclusiv ·ↇ·. În cuvinte de tipul *cîntă*, *limbă*, în amîndouă textele apar atît ·ↇ·, cît și н (м), dar prima literă este foarte rară în PH; ·ↇ· este mai frecvent, în același text, înainte de ρ, dar în această poziție CV cunoaște exclusiv pe ·ↇ·; în sfîrșit, în cuvinte de tipul *vie* grafia н apare în 5 cazuri din totalul celor 30 existente în CV (·ↇ· apare de 4 ori, deci cu o frecvență aproape egală), în timp ce în PH litera н (нь, нъ etc.) reprezintă o grafie mult mai frecventă decît grafia ·ↇ·. Frecvența mare a lui н în PH se datorește faptului că, la copierea textului, ·ↇ· a fost înlocuit cu н (respectiv, м, înainte de labiale[70]), în majoritatea cazurilor; vom vedea mai jos care este importanța acestui fapt pentru stabilirea valorii lui н în cuvinte de tipul *vie*.

Prezentăm, în continuare, cîteva fapte care, alături de amănuntele relevate cu alte ocazii[71], dovedesc că PH este o copie; aceleași fapte dovedesc că copistul transcria un text în care ·ↇ· era mult mai frecvent ca echivalent al lui /*N*/ (sau, poate, chiar singura literă întrebuințată pen-

[66] Cf. Emil Vîrtosu, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere.* Vol. I, [București], 1956, p. 291.
[67] Cf. Candrea, PS I, p. XLVIII, CXXI.
[68] Se observă că este vorba de grupuri consonantice care pot apărea la început de cuvînt.
[69] Vezi mai sus, § 1, cum sînt scrise cuvintele din familia lui *pustie*.
[70] După cum vom vedea mai jos, înainte de labiale apare și н.
[71] Vezi, de exemplu, cap. *Litera* ѥ, § 3; cap. *Literele* ъ *și* ѫ, § 8.

tru a nota nazala implosivă din cuvinte de tipul *cîntă*, *bine*, *vie*) — şi că н din manuscrisul ajuns pînă la noi a fost introdus de copist în locul lui ꙟ :

1. Forma *luminezi* este scrisă astfel : лоумїꙟминреꙁи PH 12ᵛ/24. Copistul a scris întîi, ca în original, ꙟ, dar apoi, corectîndu-se, nu a mai şters literele їꙟ[72], ci a scris în continuare pe мн, urmat, de data aceasta, de н. Într-un mod asemănător se explică, probabil, grafiile de tipul мїннпе PH 107ᵛ/11.

2. Cuvîntul *cîmp* este scris în 4 locuri cu н (de exemplu, кънпоулꙋи PH 86ᵛ/20) ; н mai apare înainte de п (de 3 ori) în cuvinte din familia lui *a (în)tîmpina* şi înainte de б, în стръмби PH 21ʳ/5. Prezenţa lui н înaintea unei labiale se explică uşor dacă admitem că s-a copiat de pe un original cu ꙟ, literă înlocuită de copist, în mod mecanic, fără să se ţină seamă de caracterul consoanei următoare şi, deci, în contradicţie cu pronunţarea[73] ; de remarcat că în CV grafiile нб, нп nu apar niciodată, iar labialele sînt — alături de velare — tocmai consoanele înaintea cărora se scrie de regulă ꙟ, nu м, respectiv, н[74].

3. Ierurile şi iericul, frecvente, în PH, în cele mai multe grupuri consonantice heterosilabice[75], apar rar în grupurile н + consoană şi м + consoană (de exemplu, numai de 18 ori în formele cuvîntului *pămînt*, faţă de 145 de cazuri în care se scrie нт, нп). După părerea noastră, faptul acesta nu poate fi explicat altfel decît admiţînd că textul este o copie : de sigur, în original ь, ъ şi ҆ erau mai consecvent folosite (şi copistul le-a păstrat, de cele mai multe ori) în cazuri ca *pildă*, *arde* etc., dar ierurile şi iericul nu aveau cum să apară după ꙟ, care este o literă vocală[76]. Înlocuind pe ꙟ cu н (sau cu м), copistul a omis, în majoritatea cazurilor, să adauge pe ь, ъ sau ҆, contravenind, în felul acesta, unei reguli căreia i se supunea de obicei[77].

Dacă, aşa cum credem că am reuşit să dovedim, textul PH se datoreşte unui copist[78] care a înlocuit, în mod mecanic, pe ꙟ al originalului cu н, nu mai încape nici o îndoială că această ultimă literă nu este, în

---

[72] Nu ar fi fost suficient să şteargă pe ꙟ, căci, conform unei reguli ortografice, ї (justificat înainte de ꙟ) nu putea să apară înainte de н (regula nu este respectată cu stricteţe, dar ін ar fi fost mai puţin „corect" decît нн) ; vezi mai jos, § 7.

[73] Nu este exclusă ipoteza ca grupul ън, în întregime (deci nu numai н), să corespundă lui ꙟ sau lui ѫ din original, în cuvintele *cîmp*, *strîmb*, *întîmpina* ; în unele texte apar grafii de tipul кꙋꙟтꙋль, пъмѫть, (vezi Petrovici, *Nasalité*, p. 88), deci cu grupul /ăN/ redat cu o singură literă.

[74] Procopovici, *Nazalizare*, p. 278—279.

[75] Din punctul de vedere al grafiei chirilice, пъмънтꙋ PH 40ʳ/24, de exemplu, era trisilabic (deci literele нт notau un grup consonantic heterosilabic), chiar dacă ꙋ final nu corespundea unei vocale propriu-zise.

[76] Vezi mai jos, § 7.

[77] Ierurile sînt relativ mai frecvente în cuvinte de tipul *vie*, pentru motive care vor fi arătate mai jos.

[78] În Candrea, PS I, p. L—LIV, se citează o serie de particularităţi ale textului care „se pot explica numai prin faptul că scriitorul, avînd dinaintea ochilor textul slav, copia în traducerea ce făcea cuvîntul aşa cum îl găsea în original, fără a-l mai traduce" (*ibidem*, p. LIV). Valoarea acestor particularităţi nu poate fi contestată, dar, după părerea noastră, tot atît de incontestabil este şi faptul că PH este o copie. În consecinţă, nu putem decît să admitem că este vorba fie de o copie după o psaltire slavo-romînă, fie de un text romînesc revizuit prin confruntarea cu textul slav (cf. Al. Procopovici, DR IV, 1924—1926, partea a 2-a, p. 1166).

cuvinte de tipul киньѧ PH 69ʳ/1 decît un echivalent al lui ꙟ şi, în consecință, are aceeași valoare de nazală finală de silabă ca și ꙟ. Varietatea grafiei în cuvintele de tipul *vie* reflectă greutatea pe care a întîmpinat-o copistul încercînd să redea în scris realitatea lingvistică. Dar greutatea nu provenea, cum crede I.-A. Candrea, din faptul că scribul trebuia să noteze pe [*ń*][79], ci din faptul că, înlocuind pe ꙟ cu н se putea ajunge la o confuzie între succesiunile de tipul [*a*ⁿ-*i̯a*], [*ã*-*i̯a*] și cele de tipul [*a*-*ni̯a*], [*a*-*ne̯a*][80]. De aceea, copistul a introdus, în cuvintele de tipul *vie*, un ier sau un ieric înaintea vocalei (dar nu în toate cazurile)[81] : поустынниьє PH 90ᵛ/15—16 (ꙟн, cu aceeași valoare ca ꙟ singur[82], apare în toate textele studiate, așa încît e foarte probabil că grafia нн din PH reprezintă rezultatul înlocuirii cu н a primei litere din grupul ꙟн ; cf. цинꙟиєтоарє CV 57/12—13[83]).

Spre deosebire de situația întîlnită în PH — unde o serie de fapte pledează pentru valoarea de /*N*/ a lui н — în PO nu apare nici un indiciu care să ne facă să atribuim acestei litere o valoare identică. De altfel, specialiștii sînt de acord că н din forme ca пѹстинє PO 7/3, дєнтъню 13/14[84] redă o nazală explozivă (inițială de silabă), anume [*ń*], respectiv, /*ń*/. Existența, în zilele noastre, a fonetismului [*ń*] în regiunea al cărei grai a stat, în secolul al XVI-lea, la baza textului PO constituie un argument în favoarea acestei interpretări. Dar dacă nazala palatală a putut fi notată în PO cu aceeași literă care nota nazala dentală, înseamnă că același lucru s-a putut întîmpla și în CV, așa încît e justificată ipoteza noastră de mai sus cu privire la valoarea de /*ń*/ a lui н în CV (în forme ca ꙟнтънїи CV 100/11)[85].

Alături de grafia н, în PO apare, în cuvinte de tipul *vie*, și grafia ꙟ : цїꙟи PO 132/3, диꙟтъꙟи 36/20 (cf. дєꙟтъни 36/20, în aceeași frază). Întrucît, după cum am văzut, ꙟ nu poate fi echivalentul lui /*ń*/, se poate trage concluzia că în PO, alături de fonetismul [*ń*] este reprezentat și un fonetism de tipul aceluia întîlnit în textele rotacizante.

Grafia „zero'' în cuvinte ca *vie* — despre care nu am spus nimic pînă acum — ar putea fi considerată indiciu al unui stadiu fără nazalitate, ceea ce ar însemna că în CV sînt reprezentate trei, nu două, etape ale evoluției fonetice a cuvintelor din categoria care ne interesează aici. Totuși,

---

[79] Candrea, PS I, p. L.

[80] Respingînd interpretarea propusă mai sus cu privire la CV şi admiţînd că н are, şi în acest text, aceeaşi valoare ca şi ꙟ, înseamnă că în CV confuzia menţionată s-a produs (ea nu a fost evitată prin întrebuinţarea ierurilor în cuvinte de tipul *vie*).

[81] În partea etimologică a articolului *smochină* din DLRM se indică o formă veche slavă şi una bulgărească : „v. sl. *smokvina*, bg. *smokinja*''; pluralul scris смѡкинньєлє PH 89ʳ/24 se explică prin cea de a doua formă (deşi acelaşi cuvînt este scris şi смѡкинєлє PH 66ᵛ/4—5, cu neglijarea distincţiei dintre ɛ şi є şi cu omiterea ierului — fenomene frecvente, amîndouă).

[82] Grafia ꙟн se explică prin amestecul unor deprinderi ortografice (I. Pătruţ, LR IV, 1955, 4, p. 82).

[83] Într-un mod asemănător se explică şi grafiile de tipul пѹстинн'ꙟю PH 51ᵛ/13, în care succesiunea н'ꙟ redă fie pe ꙟн din original (cu ordinea celor două litere inversată, din neatenţie), fie pe ꙟ, înlocuit cu н, dar apoi copiat, totuşi, alături.

[84] Evident, avem în vedere pe cel de al doilea н din această formă.

[85] Unele rezerve ne sînt însă impuse de faptul că numărul total al cuvintelor din această categorie nu este prea mare (vezi mai jos).

prezenţa grafiilor de tipul сє вїє CV 45/12 (alături de сє вїꙟє 75/2) poate fi explicată şi altfel. După cum a arătat acad. Al. Rosetti, omiterea literelor care ar fi trebuit să noteze o consoană nazală este un fenomen „general în textele din secolul al XVI-lea"[86]. Din exemplele pe care le-am dat[87], rezultă că nazala nu este, adesea, notată nici în cuvinte de tipul *cîntă*, unde nazalitatea nu a încetat niciodată să existe. Grafia „zero" în cuvintele de tipul *vie* nu poate fi privită separat de fenomenul similar care apare în alte categorii de cuvinte, căci şi în [*vĩie*], [*vi*^{n}*ie*], ca şi în *lungă*, de exemplu, nazala implosivă se găsea, în esenţă, în aceeaşi situaţie, cu singura deosebire că în primul caz era urmată de o semiconsoană, pe cînd în cel de al doilea era urmată de o consoană propriu-zisă.

Am admis că grafia р corespunde în CV unui stadiu fonetic (şi fonologic) fără nazalitate, în cuvintele cu rotacism (acest fonetism caracteriza graiul vorbit de copist), pe baza faptului că grafia menţionată este foarte frecventă (apare în o treime din numărul total al cazurilor, care este destul de mare : 510[88]). O afirmaţie asemănătoare nu putem să facem cu privire la PH, deoarece aici grafia р este infinit mai puţin frecventă decît grafiile нр şi ꙟр (şi de data aceasta, numărul total al cazurilor este mare), aşa încît pentru forme ca пъръ = *pînă* PH $64^r/18$—19 este satisfăcătoare o explicaţie cu caracter general[89], aceea care se aplică şi în cazuri de tipul кȣрȣдȣ = *curund (curînd)* PH $58^v/1$.

Se pune întrebarea dacă nenotarea nazalităţii în cuvinte de tipul *vie* în CV şi în PH[90] reprezintă un caz analog cu cel de care am vorbit în legătură cu notarea cuvintelor cu rotacism în CV — sau se încadrează (ca şi grafia р din PH) în fenomenul general al „notaţiei zero", care interesează toate grupurile de consoane avînd ca prim element o nazală implosivă. Pe baza frecvenţei notaţiilor ꙟ şi н (нь etc.), în comparaţie cu grafia „zero" (rară), se poate presupune că în PH nu este reprezentat stadiul fonetic fără nazalitate în cuvintele de tipul *vie* (grafia „zero" este cam de 5 ori mai puţin frecventă decît cea cu notarea nazalităţii[91]). Sub acest aspect, CV ne înfăţişează o situaţie deosebită : grafiile ꙟ, ꙟн, н apar, la un loc, de 10 ori, iar cea de tipul сє вїє CV 45/12 de 20 de ori[92]. S-ar părea deci că această ultimă grafie nu este accidentală (şi explicabilă în acelaşi fel ca şi cea care apare, de exemplu, în лоугъ CV 73/14), ci echivalentul stadiului fonetic [*viie*]. Avînd însă în vedere numărul total al cazurilor, care este foarte mic, concluzia

---

[86] Rosetti, LR XIII—XVI, p. 81.

[87] Vezi mai sus, § 2.

[88] Procopovici, *Nazalizare*, p. 280.

[89] Pentru discuţia noastră nu interesează dacă trebuie să plecăm de la cazurile în care nazala este urmată de fricativă şi în care grafia „zero" este, după acad. Al. Rosetti, justificată de fonetică (Rosetti, LR XIII—XVI, p. 81) sau de la influenţa anumitor deprinderi ortografice slave (Petrovici, *Nasalité*, p. 90).

[90] Nedispunînd de o listă completă a exemplelor, nu putem să luăm în discuţie şi situaţia din PO ; pentru CT problema nu se pune.

[91] În acelaşi timp, este relativ frecventă omiterea consoanei nazale în cuvinte de tipul *cîntă*.

[92] Lista completă a exemplelor se găseşte la Procopovici, *Nazalizare*, p. 278.

aceasta nu se impune cu necesitate (nici faptele întîlnite în PH nu pot fi considerate întru totul concludente; totuşi, numărul total al cazurilor întîlnite în acest text este aproximativ de două ori mai mare decît cel din CV).

6. VALOAREA LUI ꙟ ÎN POZIŢIE INIŢIALĂ

În urma analizei din paragrafele precedente, am ajuns la concluzia că, în trei dintre poziţiile în care apare, ꙟ are o singură valoare din punct de vedere fonologic. În ce priveşte valoarea fonetică a lui ꙟ în cuvinte de tipul *cîntă*, *bine* (în textele rotacizante), *vie* — cu toate divergenţele existente, majoritatea părerilor emise au ca trăsătură comună faptul că ꙟ este considerat, în interiorul cuvîntului, echivalentul unui element n e s i l a b i c (consoană nazală sau trăsătură fonetică a vocalei precedente)[93]. Părerile emise pînă acum asupra valorii lui ꙟ iniţial au o altă trăsătură comună, anume aceea că lui ꙟ i se atribuie valoarea de echivalent al unei s i l a b e, constituite dintr-o vocală nazală, o consoană silabică sau un grup « vocală + consoană ». Chiar după ce am arătat că în interiorul cuvîntului ꙟ are o singură valoare, din punct de vedere fonologic — în ciuda varietăţii segmentelor fonetice corespunzătoare acestei litere — nu pare posibil ca segmentul fonetic scris astăzi *în-*, *îm-* (în cuvinte ca *întreg*, *împărat*) să fi fost un caz particular (variantă) a aceleiaşi unităţi fonologice, /*N*/, ca şi elementul nazal notat ꙟ în cuvinte de tipul *cîntă*, *bine*, *vie*. Indiferent dacă segmentul scris ꙟ la iniţială reprezenta un [*î̃*] (nazal sau nu) sau un [*î*] urmat de o consoană nazală, la prima vedere nu există altă interpretare acceptabilă decît aceea conform căreia ꙟ iniţial şi ꙟ medial corespund unor segmente fonologice diferite. Şi totuşi, după cum vom încerca să arătăm, lucrurile se prezintă cu totul altfel.

În primul rînd, nu poate fi considerat dovedit faptul că în cuvinte de tipul *întreg*, *împărţi*, se pronunţa în prima silabă o vocală nazală — [*ã*] sau [*î̃*] — sau o succesiune de sunete alcătuită dintr-o vocală medială urmată de consoană nazală, aşa cum se pronunţă astăzi (cel puţin în unele cazuri).

În al doilea rînd, o succesiune de două s u n e t e nu corespunde în mod obligatoriu unei succesiuni de două u n i t ă ţ i f o n o l o g i c e[94]. De aceea, a fost necesar să se formuleze reguli care să permită interpretarea fonologică a grupurilor de sunete cu privire la care poate exista presupunerea că reprezintă un singur fonem (sau un singur arhifonem). Una dintre aceste reguli, fundamentală, este următoarea: ,,Două sunete succesive nu reprezintă cu siguranţă două foneme distincte decît dacă sînt amîndouă comutabile, adică dacă este posibil ca înlocuindu-le printr-un alt sunet să se obţină un cuvînt diferit"[95].

---

[93] Totuşi, după părerea unor cercetători, cuvîntul scris мѫꙟкѫ s-ar fi pronunţat [*mîŋkă*] (Bărbulescu, *Fonetica*, p. 258; cf. p. 231).

[94] Nu spunem două f o n e m e, deoarece o unitate fonologică poate fi şi un arhifonem.

[95] André Martinet, « Acta linguistica », I, 1939, 2, p. 96.

Înainte de a trece la examinarea, pe baza acestei reguli, a situației din perioada primelor noastre texte, este indicat să vedem cum se prezintă lucrurile în limba literară contemporană, unde avem a face cu o realitate fonetică bine cunoscută. Trecem peste faptul că nici în limba contemporană succesiunile de litere *în-*, *îm-* nu notează în toate cazurile succesiuni de două sunete (după cum a arătat acad. E. Petrovici, „la vraie prononciation du mot *împărat* est [mpărát]"[96]) și ne oprim numai asupra interpretării fonologice a grupurilor « [*î*] + [*n*] », «[*î*] + [*m*] » etc. În aceste grupuri, numai unul dintre cele două elemente este comutabil (cf. *în*—*an*[97]), pe cînd celălalt element (consoana) nu are această calitate. E adevărat că după [*î*] pot să apară mai multe feluri de consoane nazale, dar între acestea nu există un raport de comutare, întrucît caracterele prin care se deosebesc unele de altele (« labial », « dental » etc., « oclusiv » sau « fricativ ») sînt determinate de context și, ca atare, nu au valoare distinctivă : niciodată nu se obține un alt cuvînt prin înlocuirea lui [*m*] cu [*n*] sau cu [ŋ] etc. Singurele cuvinte care ar putea fi invocate împotriva afirmației că nazala din succesiuni de tipul [*în*] este necomutabilă sînt formele pronominale și verbale conjuncte (*îmi*, *îți*, *îi*, *îs* etc.). Dar, și de astă dată, succesiunea « [*î*] + consoană » reprezintă o singură unitate fonologică, deoarece, ca și înaintea nazalelor, [*î*] nu este decît un apendice pur fonetic („vocală de sprijin") care apare, în unele cazuri, fie impus de context (cf. *om întreg*, față de *casă-ntreagă* și *îl duc*, față de *l-aduc*), fie în mod facultativ (*casă-ntreagă* = *casă întreagă*, *l-aduc* = *îl aduc*)[98]. De altfel, și în cazul formelor din această categorie este foarte frecventă pronunțarea de tipul [*l̥*][99], cu consoane silabice, ca și în cuvinte de tipul *întreg*. Pe baza faptelor menționate mai sus (la care se adaugă o serie de alte fapte), am susținut că [*î*] inițial nu are niciodată, în limba romînă contemporană, independență fonologică și că, în consecință, fonemul /*î*/ nu apare niciodată la început de cuvînt. (Situația lui [*î*] neinițial este, evident, alta ; aici ambele elemente ale succesiunii «[*î*] + consoană » sînt comutabile : *vînă* — *vană*, *vînă* — *vîră*. Dar aceeași realitate fonetică poate reprezenta, în contexte diferite, unități fonologice diferite[100], ceea ce apare cu claritate, de exemplu, în cazurile de neutralizare.) Cuvintele scrise *întreg*, *împărți* etc. încep, din punct de vedere fonologic — de multe ori, și fonetic — cu o consoană nazală[101].

După părerea noastră, interpretarea de mai sus este nu numai posibilă, ci și singura valabilă pentru segmentul notat ·ѧ, la inițială, în primele noastre texte.

---

[96] Petrovici, *Nasalité*, p. 71. Cf. Alf Lombard, *La prononciation du roumain* (Extrait de Uppsala Universitets Årsskrift 1936), Uppsala, [1935], p. 113 ; Graur — Rosetti, *Esquisse*, p. 8.

[97] Cu privire la *îl*, vezi mai jos.

[98] Cf. S. Pușcariu, DR I, 1920—1921, p. 86 și VII, 1931—1933, p. 14.

[99] Exemple numeroase se găsesc în ALR I 2, h. 213, 228.

[100] Cf. situația aspirației care întovărășește oclusivele inițiale surde prevocalice în limba engleză : această trăsătură nu reprezintă o unitate fonologică, deși în alte contexte există un fonem /*h*/ (Bernard Bloch and George L. Trager, *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore, 1942, p. 41).

[101] Vezi discuția amănunțită din articolul nostru publicat în FD IV, 1962, p. 7—22.

Dacă ꙟ corespundea sunetelor [*ă*] + [*n*], [*î*] + [*n*] sau [*î*] + [*m*] etc., problema se pune în același fel ca și pentru limba contemporană : vocala medială semideschisă sau închisă apare numai înainte de consoane nazale, iar între diversele specii de consoane nazale nu există un raport de comutare (nazala se realizează în mai multe feluri în funcție de context ; trăsăturile « labial », « dental » etc., nefiind distinctive, toate varietățile de consoane nazale reprezintă o singură unitate fonologică). Prezența vocalei mediale implică prezența nazalei, ceea ce arată caracterul dependent al celei dintîi [102].

Dacă ꙟ corespunde sunetului [ĩ], situația este numai în aparență alta. Întrucît, după ce am stabilit că în interiorul cuvîntului nu există nici o vocală fonologic nazală și, pe baza acelorași motive [103], nu putem să admitem existența unei singure vocale de acest fel și într-o singură poziție — s-ar părea că ꙟ inițial notează succesiunea « vocală + consoană nazală », deși înaintea lui ꙟ nu apare o literă vocală, ca în cuvinte de tipul *cîntă*. Dar, din moment ce în această eventuală succesiune cel de al doilea element nu este comutabil (căci, conform premisei de la care am pornit, ꙟ are numai valoarea de [ĩ], deci vocalismul [*î*] nu apare în absența nazalității), nu ne rămîne decît să admitem că vocala și « nazalitatea » constituie, împreună, o singură unitate fonologică. Nefiind nici vocală fonologic nazală, nici succesiune « vocală + consoană nazală », [ĩ] nu poate fi interpretat decît ca variantă a unei consoane nazale [104] : elementul « nazalitate » din [ĩ] reprezintă un fonem sau arhifonem consoană nazală, iar elementul vocală nu are valoare fonologică, întocmai ca în [*ăn*], [*în*] etc.

Plecînd de la constatarea că în poziția discutată apar, astăzi, și consoane silabice, este normal să avem în vedere posibilitatea ca acest fonetism să fi existat și în perioada primelor texte. Împreună cu alți cercetători [105], admitem că [*î*] din formele actuale *întreg*, *începe* etc., nu continuă direct vocala inițială din latină ; faza din limba literară actuală a fost precedată de fazele [*n*], [*n̥*] (care, de fapt, nu au dispărut cu totul) [106]. Fenomene ca acela reflectat de grafia оунтѹнѣрєкь CA 58/22 [107] se explică mai bine dacă admitem că punctul de plecare a fost succesiunea [*unn̥*-] [108] : nazala silabică și cea nesilabică s-au „contopit” într-o singură consoană ; înainte de [*ăn*]*tunerec* sau [*în*]*tunerec*, nazala din *un* s-ar fi putut menține mai ușor.

[102] Cf. Bertil Malmberg, « Phonetica », VII, 1961, 2—3, p. 85 : „Un segment phonétique qui est conditionné par son entourage et qui, par conséquent, suppose celui-ci, ne peut être un phonème, tout au plus le trait distinctif d'un autre phonème”.

[103] Vezi mai sus, § 3, 4 și 5.

[104] Vom prezenta, mai jos, și alte fapte care vin în sprijinul acestei interpretări.

[105] Vezi, de exemplu, Densusianu, HLR II, p. 32 ; S. Pușcariu, DR III, 1922 — 1923, p. 391—392 și X, partea a 2-a, 1943, p. 402 ; Petrovici, *Influența slavă*, p. 31.

[106] Evoluția « vocală + consoană » > « consoană » > « vocală + consoană » nu constituie nimic surprinzător atunci cînd consoana este o sonantă ; fenomenele de acest fel sînt frecvente în limbile indo-europene (vezi Ludwik Zabrocki, « Biuletyn fonograficzny. Bulletin phonographique », Poznań, IV, 1961, p. 10—11). Cf. și situația — discutată în cap. *Literele* ъ *și* ѫ, § 9 și 10 — a lichidelor silabice în raport cu grupurile « vocală + lichidă » sau « lichidă + vocală ».

[107] Vezi alte exemple la Rosetti, LR XIII—XVI, p. 79.

[108] Cf. Balotă, *Nasalisation*, p. 61—62, 66.

Se pune deci întrebarea dacă nu cumva în cuvinte de tipul *întreg* segmentul scris ꙟ era un fonem (sau un arhifonem) nazală silabică. Se poate arăta însă, cu ușurință, că nazalele silabice nu pot fi unități independente, căci ele nu se opun niciodată nazalelor nesilabice: fie că membrii celor două serii de consoane, [*m̥*], [*n̥*] etc., respectiv, [*m*], [*n*] etc., sînt în distribuție complementară, fie că nazalele silabice sînt variante facultative ale unei (sau unor) unități realizate și ca [*m*], [*n*] etc [109]. Așadar, chiar dacă segmentele inițiale scrise ꙟ se realizau ca [*m̥*], [*n̥*] etc., ele nu puteau fi, din punct de vedere fonologic, diferite de segmentele realizate ca [*m*], [*n*] etc. Consoanele silabice nu erau decît variante ale unei (sau ale unor)[110] nazale nesilabice, ceea ce înseamnă că ele erau fonologic identice cu [*î̃*] și cu [*îm*], [*în*] etc.; în ce privește raportul dintre [*îm*], [*în*] etc., nazalele silabice și [*î̃*], în poziție inițială, e de remarcat că nici deosebirea fonetică dintre ele nu era (după cum nu este nici astăzi) prea mare [111].

Lăsînd la o parte posibilitatea ca ꙟ inițial să fi corespuns unor nazale nesilabice (care nu pune nici o problemă), ne vom opri asupra părerii după care ꙟ ar fi corespuns unui [*î*] (oral). Din mai multe motive, părerea aceasta nu poate fi acceptată [112]:

1. Din capul locului, trebuie eliminate din discuție cazurile în care ꙟ apare înaintea unei consoane diferite de м sau de н: este exclus ca, în evoluția de la grupurile « vocală + consoană nazală » din lat. *incipere*, *ambulare* etc. la faza din limba actuală, nazalitatea să fi lipsit vreodată din segmentul inițial al cuvintelor scrise, în primele noastre texte, cu ꙟ înainte de o consoană orală: ꙟчепꙋмꙋ CV 26/2, ꙟщерь CT 111r/10, ꙟблꙋ PH 36r/11, ꙟкѫ PO 48/7. În ce privește prezența nazalității, grafiile de tipul ꙟнчепоуръ CV 4/13, ꙟмблъ PH 8v/3 nu corespund altei realități decît grafiile cu ꙟ neurmat de literă consoană nazală. Echivalența grafiilor ꙟ și ꙟн, ꙟм este dovedită, pe de o parte, de însăși prezența în același text și a grafiei ꙟ (fără н sau м), și a grafiilor ꙟн, ꙟм — pe de altă parte, de faptul că notația ꙟн, ꙟм apare și în interiorul cuvîntului, unde corespunde unei consoane nazale, dar nu și unei vocale (aceasta este redată de litera precedentă); de exemplu, în плъꙟгъꙟндꙋ CV 28/1, în același cuvînt arhifonemul /*N*/ este redat în două feluri.

2. Apariția lui ꙟ înainte de р nu constituie o dovadă a existenței fonetismului [*ăr*] sau [*îr*] în cuvinte de tipul celui scris ꙟрълцъ CV 121/4. Grupurile inițiale « [*ă*] sau [*î*] + consoană orală » sînt neobiș-

---

[109] Vezi observațiile noastre din FD IV, 1962, p. 12–13.

[110] Se va vedea, mai jos, că, din punct de vedere fonologic, este vorba de o singură consoană.

[111] Petrovici, *Nasalité*, p. 71: „ce qu'on désigne par [î] initial nasal n'est le plus souvent qu'une consonne nasale syllabique"; cf. observațiile lui Iosif Popovici (*Fiziologia vocalelor romînești ă și î*, Cluj, 1921, p. 36), după care [î̃] inițial „concrește" cu nazala următoare.

[112] Ea este respinsă și de acad. Al. Rosetti (vezi Rosetti, LR XIII–XVI, p. 19; cf. p. 80).

nuite în dacoromîna actuală ([*ăr*] și [*îr*] nu există, la inițială, în limba literară [113]), iar într-o perioadă mai veche nu erau posibile [114].

3. Față de valoarea de echivalent al nazalității — respectiv, al arhifonemului /*N*/ — pe care o are ѫ în toate celelalte poziții, ar fi inexplicabilă valoarea de vocală orală a aceleiași litere în poziție inițială.

Pe baza celor arătate mai sus, putem spune că, indiferent de varietatea segmentelor fonetice cărora le corespundea — [*în*], [*îm*], [*n̩*], [*î*] etc. — litera ѫ nota, în poziție inițială, o unitate fonologică consoană nazală. Întrucît și în cuvinte ca *împărți*, *întreg*, *îngrămădi* etc. locul de articulație al acestei consoane era (și este și astăzi) determinat de context, ca în *limbă*, *cîntă*, *lungă* etc., consoana nazală inițială era același arhifonem care apărea, în anumite condiții, și în interiorul cuvîntului.

În graiurile rotacizante, arhifonemul /*N*/, scris ѫ, apare, la inițială, numai înaintea unei consoane, de care este separat prin tăietura silabică; deci ѫрємъ CV 107/11 = [*ănremă*], [*îremă*] etc. are o structură fonologică analogă cu cea a lui ѫпротивѧ CV 75/7—8, ѫнтроу 76/5: /*Nr*/*emă*, /*Np*/*otriva*, /*Nt*/*ru*.

Spre deosebire de situația întîlnită în textele rotacizante, litera ѫ apare, în celelalte texte — ce e drept, rar — și înaintea unei litere vocale: сє ѫармѣзѫ CT 143ᵛ/15 (cf. ѫрьмаци-къ CV 157/5-6). S-ar părea că nu avem altă posibilitate de interpretare decît să admitem că ѫ corespunde, în cuvinte de tipul *înarma*, fonemului /*n*/ (inițial de silabă) sau succesiunii /*ă-n*/: [*narma*] sau [*ă-narma*], [*î-narma*].

După părerea noastră, cazurile de tipul celui menționat mai sus trebuie interpretate altfel, și anume în sensul că, și de astădată, ѫ notează pe /*N*/, înainte de tăietura silabică (deci tot o nazală implosivă, ca și în *cîntă*).

Din punct de vedere fonologic, s-ar putea să avem a face cu grupul /*Na*/, deci să ne găsim în prezența unui caz analog cu cele din forme ca *viile*, *vie*, *via* în graiurile în care exista fonetismul de tipul [*îį*] (formele citate conțineau succesiunile /*Ni*/, /*Ne*/, /*Nă*/, cu nazala la sfîrșit de silabă). Succesiunea /*Na*/ apare, de altfel, în grupurile *din*, *prin*, *un* + cuvînt cu /*a*/ inițial, ca în ѫ аскоунсь CT 9ᵛ/19 [115]. Din punct de vedere fonetic, lui /*Na*/ îi corespundea, probabil, o succesiune de sunete de tipul celei notate [*îa*] în graiurile actuale: [*î‿apă*] ALRT 77/15 (poate ar fi mai exact să se adauge, înaintea lui *a* un *į* — pentru a nota elementul semivocalic analog cu [*į*], datorită căruia nazala își pierde ocluziunea și se reduce la nazalitatea vocalei precedente [116]).

---

[113] Dicționarele înregistrează doar interjecțiile *îra* (cu variantă *ăra*) și *îracan* (cu variantele *îraca*, *aracan*), regionale.

[114] Vezi discuția de mai jos în legătură cu cuvintele *inimă* și *inel*. Dacă este justă explicația dată în cap. *Literele* ъ *și* ѫ, § 10, pentru forma *hîrleț*, dispunem de un exemplu clar de evitare a grupurilor inițiale [*ăr*], [*îr*]. Vocalele [*ă*] și [*î*] sînt recente în *ăsta*, *ăla*, *își*, *îți*, reg. [*îrșor*] „urcior la ochi" (ALR I 1, h. 16, pc. 77), reg. [*ă*]*ripi*, reg. [*îșăș*] = *ziseși* ALRT 52/36 etc. — deci în toate formele în care după vocala medială apare o consoană orală.

[115] Vezi și cele spuse mai sus, în § 3, în legătură cu *un*, scris ѹѫ sau оуѫ.

[116] Cf. Petrovici, *Nasalité*, p. 67.

E mai probabil însă că (spre deosebire de cazuri ca *în apă*, *un ac* etc.) prefixul *în-* era, din punct de vedere fonetic, mai „sudat" cu radicalul înaintea căruia se afla. Din această cauză, a apărut o contradicție între tendința de a grupa în aceeași silabă nazala și vocala [*a*] care urma și tendința opusă a consoanei de a se menține ca nazală implosivă — eventual, separată de [*a*] printr-un element semivocalic de tipul [*ĭ*] — ca în formațiile cu *în-* atașat unui radical cu inițială consonantică. Tendința de a se pronunța [*-na*], cu nazală explozivă, era în conformitate cu o lege universală a silabației (o consoană prevocalică aparține aceleiași silabe din care face parte vocala respectivă[117]), împotriva căreia prezența unui element semivocalic de timbru medial (capabil de a separa nazala de vocală, menținînd-o pe cea dintîi ca implosivă) nu a acționat în derivate în aceeași măsură ca în *în apă*, *din apă* etc. [118]. Individualitatea prefixului (respectiv, caracterul implosiv al nazalei din acest prefix) s-a putut menține, totuși, și înainte de /*a*/ (ca și în *împărți*, *întări*, *încălzi* etc.), fără a contraveni tendinței spre silabația [*-na*], prin a p a r i ț i a unei consoane nazale d u p ă tăietura silabică [119].

În lumina acestor fapte, se poate presupune că .ⷩа din forma citată mai sus corespunde (ca și .ⷩна din .ⷩнаинтє CT 44r/1, de exemplu) succesiunii fonologice /*Nna*/, respectiv, succesiunilor fonetice [*ăn-na*], [*î*ⁿ*-na*], [*ĩ-na*], [*n̥-na*] etc. Presupunerea aceasta este sprijinită de următoarele constatări :

1. În toate celelalte cuvinte de același tip — formații cu *în-* atașat unei rădăcini cu inițială vocalică (*înainte*, *înalt*, *înălța* etc.) [120] — în CT se scrie .ⷩн (respectiv, н, în *nainte*, *nalt* etc.) Față de formele de tipul наинтє CT 111r/14, formele de tipul .ⷩнаинтє CT 44r/1 nu se deosebesc, din punct de vedere fonologic, prin faptul că ar conține în plus un fonem /*ă*/, realizat ca vocală orală, [*ă*] sau [*î*], ci prin prezența unei consoane[121] înainte de /*n*/ : /*Nna*/*inte* — /*na*/*inte* (cf. *îngrămădi*, *întîmpla* etc., față de *grămădi*, *tîmpla* etc.). Faptul că *[*narma*] nu este atestat în calitate de cuvînt independent nu poate constitui o dovadă că partea inițială a lui *înarma* conține altă succesiune de unități fonologice decît *înainte*, *înalt* etc. ; [*narma*] față de *armă* se găsește în aceeași situație în care s-a găsit, la un moment dat -[*na*]*inte* față de *ainte* (forma cu nazală inițială exista numai în compusul cu *în-*, nu și în calitate de cuvînt independent).

2. Din punct de vedere morfologic, se poate considera că /*narm*/ este un alomorf al morfemului {*arm*} în care prezența consoanei inițiale este determinată de contextul « *în-* . . . », așa cum /*purt*/ este un alomorf al morfemului {*port*} în contextul « . . . *înd* ».

---

[117] Cuvintele de tipul *vie* = /*viNe*/, cu limita silabică între nazală și /*e*/, nu constituie o excepție, întrucît vocala /*e*/ se realizează ca succesiune de sunete avînd ca prim element o semivocală (semiconsoană) : [*vĭ - ḭe*].

[118] Rolul de a separa nazala implosivă de vocala [*a*] l-a jucat, în grupuri de cuvinte ca *un an*, semivocala [*u̯*] ; vezi mai sus, § 3.

[119] Cf. Balotă, *Nasalisation*, p. 40—41.

[120] Pentru problema discutată aici, nu este necesar să distingem formațiile moștenite din latină și cele create pe teren romînesc.

[121] Cu privire la valoarea distinctivă a trăsăturilor « vocalic » și « consonantic » în cazul segmentelor transcrise fonologic /*ă*/, respectiv, /*N*/, vezi discuția din § 7 al acestui capitol.

3. Pronunțarea [*ṇ-n*], [*î-n*], [*în-n*] este, astăzi, destul de frecventă în cuvintele în care se scrie, ortografic, *în* + vocală (de exemplu, [*înnapoi*] ALRT 64/21). În ce privește pronunțarea părții inițiale, nu se face o distincție netă între cuvintele de tipul *înainte*, *înălbi*, cuvintele *îneca* și *înota* (unde nu se mai scrie *nn*, deoarece nu se mai simte prezența unui prefix) și cuvintele de tipul *înnegri*, *înnopta*[122]. Faptul că în *înota*, de exemplu, nazalitatea este prezentă (în contradicție cu scrierea) și în silaba inițială, nu numai la începutul silabei următoare apare cu claritate dacă comparăm pronunțarea unor grupuri de cuvinte ca *ea nota* și *ea-nota* : [*ya-nota*] „ea nota", dar [*ya*^{n}*-nota*] sau [*yă-nota*] „ea înota" [123].

În legătură cu grafiile de tipul .ꙟнаинте, acad. E. Petrovici arată că, la un moment dat, .ꙟ a ajuns să noteze pe [*î*], dar adaugă că „toutefois .ꙟнаинте peut être interprété aussi comme [înnainte], forme assez fréquente" [124].

Pe baza faptului că prezența unei vocale mediale semideschise sau închise la început de cuvînt era, în trecut, indisolubil legată de prezența nazalității în silaba inițială [125], considerăm că în perioada primelor noastre texte nu existau decît fonetismele cu [*ăn*], [*în*], [*ṇ*], [*î*] etc., urmate de tăietura silabică, atît în *înainte*, cît și în *înarma* : [*ăn-narma*], [*î-narma*] etc. (eventual, și [*ă-*^{i}*arma*], [*î-*^{i}*arma*] — fonetism care, în orice caz, nu este probabil pentru forma citată din CT, unde avem a face, pur și simplu, cu omiterea lui н, care ar fi fost de așteptat să apară după .ꙟ [126]). Tocmai acest fapt explică de ce din *î*[*n-na*]*inte* s-a putut reface o formă *nainte* [127], înlăturîndu-se morfemul *în-* (adică consoana /*N*/) și ajungîndu-se la două forme între care există, din punct de vedere morfologic, același raport ca, de exemplu, între *îngrămădi* și *grămădi*.

E interesant de remarcat că fenomenul „dublării" nazalei nu apare numai în compuse de tipul *înainte*, *înapoi*, ci, uneori, și în grupurile formate din prepozițiile *în*, *din*, *prin* și un cuvînt cu inițială vocalică: [*ṇn-acolo*] ALRT 155/4 (semnul „-" nu are aici valoare fonetică; evident, silabația nu poate fi decît [*ṇ-na*]). Un fenomen similar se reflectă în grafia ДннА (н, л suprascrise) = *din al (unsprezecelea ceas)*, fonetic [*din-nal*], într-un fragment de text cu privire la care N. Iorga spune că „scrisoarea nu e mai nouă decît a *Psaltirii Scheiene*" [128].

[122] Cf. Pușcariu, *Contribuțiuni*, p. 393, nota.

[123] Vezi FD IV, 1962, p. 14–18.

[124] Petrovici, *Nasalité*, p. 92, nota 2. După A. Graur, BL XVI, 1948, p. 141, pronunțarea cu doi [*n*] ar fi, în cuvinte de acest fel, datorită influenței formei scrise și intenției de a părea mai „distins". Dar cazurile numeroase de tipul [*înnalt*], [*ṇnalt*] pe care le-am citat, după ALR, în FD IV, 1962, p. 15 nu pot fi explicate prin factorii menționați.

[125] Vezi discuția de mai jos.

[126] Așa cum apare în forma *înainte*, citată mai sus.

[127] Cf. Balotă, *Nasalisation*, p. 73, 99.

[128] N. Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă romînească* (*sec. al XV-lea și al XVI-lea*). Extras din Analele Academiei Romîne. Seria II.-Tom. XXVIII. Memoriile Secțiunii literare, București, 1906, p. 7. Exemplul pe care l-am dat se găsește la p. 8 (tot acolo se află facsimilul). În același fragment, cazul citat se repetă (p. 9), iar la p. 11 întîlnim grafia ꙟ на (н, л suprascrise) = *în al* (*unsprezecelea ceas*); cf. și ꙟнан (н, н suprascrise) ... = *înain<te>*, la p. 9. Alături de acest fragment, la Balotă, *Nasalisation*, p. 41 sînt citate și alte texte unde se întîlnește același fenomen.

Afirmațiile făcute mai sus cu privire la cuvintele de tipul *înainte* se aplică și la cuvintele în care [*ăn*], [*în*], [*n̥*] etc., provenite din alte grupuri de sunete decît lat. [*în*], se află, aparent, înaintea unei vocale. Segmentul fonetic rezultat din evoluția lui [*în*] s-a confundat, la inițială, nu numai cu [*ăn*], [*în*] etc. < [*an*], [*am*], [*uŋ*] înaintea unei consoane (în *îngust*, *îmbla*, *încă*) [129], ci și cu succesiunea « vocală medială + [*n*] » urmată, la origine, de vocală, în *inimă*, *inel*. În aceste ultime cuvinte, vocala [*a*], în poziție nazală, a devenit, la un moment dat, [*ă*]. Întrucît vocalele mediale mai închise decît [*a*] puteau să apară la început de cuvînt numai însoțite de nazalitate (în aceeași silabă), iar, pe de altă parte, silabația *[*ăn-emă*], *[*îⁿ-emă*] etc. nu era posibilă, s-a ajuns, uneori, la „dublarea" consoanei nazale, exact ca în *î*[*nn*]*ainte* [130]. După părerea noastră, forma transcrisă de acad. Al. Rosetti ꙟ*nimiei* (din Cazania I a lui Coresi) [131] reprezintă stadiul /*Nn*/*imiei*, fonetic [*ăn-ni*]*miei*, [*î-ni*]*miei*, [*n̥-ni*]*miei*. Fonetismele de acest tip nu au fost prea răspîndite în perioada care ne preocupă, deoarece, pe de o parte, ele nu puteau să existe în graiurile rotacizante (ꙟрема CV 104/7—8 = /*Nrema*/, respectiv, [*ăn-rema*], [*n̥-rema*] etc.), iar, pe de altă parte, vocala inițială trecînd în seria anterioară, putea să apară la început de cuvînt independent de nazalitate, ceea ce a făcut să se ajungă la dispariția elementului nazal din prima silabă : [*i-nimă*] ; același lucru s-a întîmplat în *inel*. De menționat, în sprijinul interpretării propuse, că (cu rare excepții, de tipul celei citate de acad. Al. Rosetti) numai în graiurile rotacizante apare o vocală medială (respectiv, o nazală silabică) la începutul cuvintelor *inimă* și *inel* [132] (în forme transcrise, de obicei, *îremă*, *îrimă*, respectiv, *îrel*, unde *î* corespunde lui ꙟ [133]). Faptul acesta constituie o dovadă a legăturii dintre prezența (sau absența) nazalității, locul tăieturii silabice și timbrul vocalei din silaba inițială : [*ăn-remă*], dar [*e-nimă*]. Silabația [*V-nV*] nu a putut lua locul silabației [*(V)n-nV*] [134] decît în momentul în care (sau după ce) elementul inițial [*V*] s-a transformat din [*ă*], [*î*] în [*e*] sau [*i*] (sau, ceea ce este același lucru, elementul vocalic din [*n̥*] a devenit vocală propriu-zisă de timbru palatal). În mod analog, în graiurile rotacizante, în locul succesiunii [*(V)n-rV*] a putut să apară succesiunea [*V-rV*] (prin denazalizare) numai o dată cu (sau după) transformarea

---

[129] Cf. Pușcariu, *Contribuțiuni*, p. 393.

[130] Teoretic, ar fi fost posibil să se introducă un element semivocalic, [*i̯*], înaintea lui [*e*] : *[*ăn-i̯emă*], *[*î-i̯emă*] etc. (cf. observațiile de mai sus în legătură cu prezența unui [*î̯*] între [*î*] și [*a*], în cazuri ca *în apă*, precum și cele arătate în Petrovici, *Nasalité*, p. 66—67, cu privire la apariția unui [*u̯*] între [*ũ*] și [*a*], în cazuri de tipul *un an*). Acest lucru nu s-a întîmplat însă, deoarece nazala nu s-a detașat niciodată complet de vocala [*e*] cu care forma silabă, conform aceleiași legi generale a silabației de care am vorbit în legătură cu cuvinte de tipul *înarma*. Singura deosebire între cele două categorii de cuvinte constă în faptul că în *înarma* nazalitatea exista, la origine, numai î n a i n t e de limita silabică, în timp ce în *inimă* ea exista numai d u p ă limita silabică.

[131] Rosetti, LR XIII—XVI, p. 80, 110.

[132] Timbrul medial era normal aici, căci vocala era însoțită de nazalitate, în aceeași silabă.

[133] Vezi DA, s.v. *inimă*, *inel*.

[134] Prin *V* am notat o vocală medială sau anterioară, semideschisă sau închisă ; parantezele arată că vocala putea fi absentă ca element de sine stătător (adică ea exista numai ca vocală „implicită", în nazală).

vocalei mediale în vocală anterioară. Așadar, transformarea în vocală orală neurmată de nazală în aceeași silabă) a segmentelor [ẵ] sau [î̃], [ă^n], [n̥] etc. a fost posibilă, în ambele cazuri, numai cu condiția apariției unui timbru vocalic diferit de [ă], [î].

O altă dovadă a legăturii dintre prezența unei vocale de timbru [ă] sau [î] la început de cuvînt și prezența nazalității în silaba inițială ne este oferită de faptul că vocala medială s-a menținut în forme ca *înger* [135], *începe*, *închide*, *înghiți (începeam*, *închisei* etc.*)*, indiferent de locul accentului, în timp ce în *inimă*, *inel* aceeași vocală a trecut în seria anterioară. Dacă în aceste din urmă cuvinte am avea a face pur și simplu cu o asimilare vocalică [136], ar rămîne de neînțeles de ce nu s-a întîmplat același lucru și în *începe*, *închide* etc., unde nu numai că există o vocală anterioară (prepalatală) în cea de a doua silabă, dar și consoana care precedă această vocală este (pre)palatală. După părerea noastră, [ă] sau [î] nu s-au menținut la inițiala cuvintelor *inimă* și *inel* din motivele arătate mai sus, motive care nu existau în *începe*, *închide* etc., unde nazalitatea era prezentă în prima silabă: fonetismul [ă] nu s-a putut menține în *inimă* și în *inel* decît cu condiția ca grupul [*ă-ne*] să devină [*ăn-ne*] (ceea ce, după cum am arătat în alineatul precedent, s-a întîmplat rar) sau [*ăn-re*], transformare produsă în graiurile rotacizante. Prin natura vocalei din cea de a doua silabă a lui *inimă*, *inel* nu se poate explica faptul că [ă], [î] nu s-au menținut la inițială, ci numai faptul că, transformîndu-se, vocala medială semideschisă sau închisă a devenit [*e*] sau [*i*], nu [*a*], ca în alte cazuri [137].

Probabil, un fenomen asemănător stă la baza formelor [*arăint''e*] ALRT 50/19 și [*arăpoi̯e̯*] ibidem; de astă dată elementul vocalic de timbru [ă] sau [î], care nu putea să apară la inițială înaintea unui [*r*], a devenit, ca urmare a denazalizării, vocala [*a*] (nu exista nici un motiv pentru trecerea vocalei în seria anterioară). Vocala [*a*] s-a menținut, uneori, și după înlocuirea lui [*r*] cu [*n*] (sau — în ipoteza că nu trebuie să plecăm de la o formă cu rotacism — a apărut, în locul lui [ă] sau [î] și înainte de nazală), într-o formă ca [*ană*]*inte* ALRT 147/12, înregistrată în Țara Oașului. Este posibil însă ca formele cu [*a*] inițial urmat de [*r*] să se explice și altfel: prin metateză s-a ajuns de la [*ẵra*]*inte* la [*ară*]*inte* (în urma metatezei, nazalitatea a putut să dispară, căci succesiunea [*a*] + [*r*] la inițială este obișnuită). Rareori vocala medială semideschisă s-a menținut la inițială și după denazalizare, ca în formele notate [*ărapoy*], [*ărainte*], în care acad. Al. Rosetti a auzit un „*r* oral" [138]; ne întrebăm însă dacă nu cumva, în formele citate, a fost nazalizată vocala care precedă pe [*r*].

Legătura dintre nazalitate și prezența timbrului [ă] sau [î] la inițială — sau, mai exact, imposibilitatea ca [ă], [î] să apară la inițială

---

[135] În acest cuvînt apare, totuși, în unele graiuri, vocala [*i*] în silaba inițială.

[136] După acad. Al. Rosetti, punctul de plecare l-au constituit formele cu vocala inițială neaccentuată: „*înemos*>*enemos* prin asimilare (*î*—*e*>*e*—*e*); această formă a servit de model lui *enemă* etc." (Rosetti, LR XIII—XVI, p. 80).

[137] Vezi alineatul următor.

[138] Rosetti, ML, p. 205.

(adică neprecedaţi de consoană) în absenţa nazalităţii — este demonstrată şi de următorul fapt, semnalat de O. Densusianu : în unele texte, în cuvîntul *inimă*, forma cu vocală medială ,,se rencontre surtout dans les liaisons syntaxiques *într' înema*, *într' înima*, ce qui montre que même à l'époque où l'on disait *inemă*, *inimă*, le phonétisme plus ancien, avec *î*-, s'était conservé dans les cas où ce mot était précédé de *întru*'' [139]; prin urmare [*i*] oral iniţial era posibil, dar [*ă*] oral sau [*î*] oral — în succesiunile [*ă-n*] sau [*î-n*] — puteau să apară numai după consoană. Cu privire la PS, lingvistul citat scrie : ,,les formes *înrainte*, *înraltu*, *înrapoi*, *înremă*, introduites par Bianu dans la transcription en lettres latines sont fausses, puisque ѫраинте, ѫралтѹ, etc. doivent être rendus par *îrainte*, *îraltu*, comme le montrent *raintea* V, 5, 6 ; *îrema* XXVII, 3 ; XLV, 3'' [140]. Dreptatea este însă de partea lui I. Bianu, căci în forma transcrisă de el *înrainte* conţine în plus faţă de *rainte* morfemul *în*- (fonologic, /*N*/) [141], iar cuvîntul transcris de O. Densusianu *îrema* apare, în cele două locuri la care trimite autorul, precedat de *într(u)* (ѫнтрърема), aşadar cu vocala medială precedată de [*r*] din *într(u)* : în grupuri de acest fel, nazalitatea a putut să dispară, fără a afecta timbrul vocalei — /*N*/ s-a comportat ca şi cum ar fi fost în interiorul cuvîntului — dar ѫ iniţial nu a notat niciodată, în forme de tipul ѫремъ, pe [*î*] neînsoţit de nazalitate. Realitatea este falsificată tocmai în transcrierea propusă de O. Densusianu.

Ne vom opri, în sfîrşit, asupra cuvîntului pe care dicţionarele îl înregistrează, de obicei, sub forma *îmă* [142]. În lumina celor arătate mai sus, trebuie să admitem că ѫ corespundea, în acest cuvînt, unui segment fonetic asemănător cu cel scris, astăzi, *în* în cuvinte ca *înmănunchea*; prin urmare, ѫма PS 79/13 trebuie citit nu [*î-ma*], ci [*ã-ma*], [*ĩ-ma*], [*m̥-ma*], [*î^m-ma*] etc. Din punct de vedere fonologic, ѫ nota, şi aici, ca şi în *înainte*, *întreg*, *cîntă* etc., o consoană nazală al cărei loc de articulaţie nu era distinctiv.

În concluzie, litera ѫ corespundea, şi în poziţie iniţială, ca şi în celelalte poziţii, arhifonemului /*N*/.

Împotriva părerii că în cuvinte ca *împărat*, *întreba* ,,la lettre ѫ est égale . . . à [m, n] appuyés syllabiques'' (susţinută de acad. E. Petrovici [143]), acad. Al. Rosetti consideră că ,,dans ѫ*părat* le signe ѫ note l'*î* nasalisé et non l'occlusive nasale appuyée'' [144]. Trecînd peste faptul că între [*ĩ*] şi [*m̥*], [*n̥*] etc. deosebirea nu este prea mare nici din punct de vedere fonetic, contradicţia dintre cele două interpretări dispare cu

[139] Densusianu, HLR II, p. 53.

[140] *Ibidem*, p. 114.

[141] Vezi mai sus discuţia cu privire la formele de tipul *înainte*, *înarma* în CT.

[142] Vezi, de exemplu, DA, s.v. *îmă*; Tiktin, DRG, s.v. *mumă* (în acest din urmă dicţionar apar însă şi transcrierile *înmă* şi *îmmă* ; ultima — cea corectă, după părerea noastră — apare şi la Ivănescu, *Problemele*, p. 103). În *Glosar romîno-slav* din Candrea, PS II, cuvîntul este notat *î^n mă* (s.v.).

[143] Petrovici, *Nasalité*, p. 90.

[144] Rosetti, ML, p. 196.

totul îndată ce avem în vedere echivalentul f o n o l o g i c al lui ꙟ: după cum am văzut, atît [î] inițial, cît și nazalele silabice sînt variante ale aceleiași unități, /*N*/ [145].

7. LOCUL LUI ꙟ ÎN SISTEMUL DE SCRIERE ȘI AL LUI /*N*/ ÎN SISTEMELE FONOLOGICE ALE GRAIURILOR DIN PERIOADA PRIMELOR TEXTE ROMÎNEȘTI

În inventarul literelor chirilice întrebuințate de cei cărora le datorăm primele texte romînești ꙟ ocupă o poziție specifică, nu atît prin faptul că are foarte multe valori (căci acest lucru este adevărat numai dacă uităm că în scris sînt notate unități fonologice, nu fonetice), cît prin faptul că ꙟ corespunde unei c o n s o a n e nazale și, în același timp, este o literă v o c a l ă în cadrul alfabetului chirilic [146].

Calitatea de vocală a lui ꙟ, din punctul de vedere al grafiei, se poate deduce, după cum s-a mai arătat [147], din felul cum sînt întrebuințate literele и și ї. În timp ce, de regulă, înaintea consoanelor se scrie и, înainte de ꙟ se întrebuințează de obicei, litera ї [148], ca și înainte de а, є, ѧ etc.

Întrebuințarea paiericului în CT sau a ierurilor și a iericului în PH, cu funcția de a indica limita silabică în grupurile consonantice, arată, de asemenea, că ꙟ era considerat vocală (semnele despărțitoare nu apar, în regulă generală, după ꙟ; în PH, după cum am văzut, faptul că, de cele mai multe ori, nici după м și н nu apar ъ, ь sau ̏ se explică prin absența — normală — a acestor semne după ꙟ, care apărea în textul original [149]).

Chiar dacă facem abstracție de originea lui ꙟ, la început o variantă grafică a vocalei ѫ [150], întrebuințarea unei vocale (din punct de vedere grafic) pentru notarea unei unități fonologice consonantice nu este, totuși, inexplicabilă, așa cum ar putea să se creadă. Spunînd acest lucru, avem în vedere faptul că însăși unitatea fonologică în cauză ocupa un loc aparte printre celelalte unități ale sistemului : nu numai că /*N*/ nu era, din punct de

---

[145] S-ar putea presupune că elementul vocalic din silaba inițială a unor cuvinte ca *întări, împărți* poate fi identificat cu fonemul /*ă*/, pe baza aceluiași principiu care ne-a determinat să interpretăm lichidele silabice ca succesiuni de foneme (vezi cap. *Literele* ъ *și* ѫ, § 11); deci [*ăn*], [*n̥*], [*ăm*], [*îm*] etc. = /*ăN*/. Lichidele silabice au însă o situație diferită de cea a segmentelor [*ăn*], [*n̥*] etc. în poziție inițială : în primul caz, atît elementul vocalic, cît și cel consonantic este comutabil (*cîrmă—curmă, cîrne—carne, gîlcă—gîscă, tîlcui—tîrgui—tîngui* etc.), în timp ce, la inițială, după cum am văzut, elementul vocalic de timbru « nedeterminat » apare numai în prezența nazalității (deci elementul consonantic « nazalitate » din [*ăn*], [*n̥*] etc. nu este comutabil). Bineînțeles, altfel se pune problema segmentelor de tipul [*ăn*] cînd acestea sînt precedate de consoană ; în acest caz avem a face cu două foneme, întrucît elementele « vocală nedeterminată » și « nazalitate » sînt ambele comutabile (*lîngă—lungă—lingă, cîntă—cîtă* etc.).

[146] Vom vedea mai jos că, de fapt, contradicția literă vocală—unitate fonologică consonantică este numai aparentă.

[147] Vezi, de exemplu, Petrovici, *Nasalité*, p. 94.

[148] În CV grafia їꙟ apare de 249 de ori, iar grafia иꙟ numai de 63 de ori (Procopovici, *Nazalizare*, p. 284).

[149] Vezi mai sus, § 5.

[150] Bărbulescu, *Fonetica*, p. 268. Vezi și discuția de la sfîrșitul acestui paragraf.

vedere fonologic, nici labial, nici dental, palatal sau postpalatal, dar el nu avea nici o trăsătură distinctivă referitoare la gradul de ocluziune (căci realizarea ca oclusivă sau ca fricativă era impusă de context; cf. *dinte* și *dînsul*); ceea ce ar putea să pară și mai curios, într-un anumit sens, nici trăsăturile «vocalic» sau «consonantic» nu făceau parte din conținutul acestei unități.

Am afirmat, în repetate rînduri, că ѧ nota o ,,unitate fonologică consonantică'', o ,,consoană nazală'', ,,consoana /*N*/'' etc., iar în transcrierea fonologică am utilizat o literă consoană, /*N*/. Toate acestea se justifică oarecum numai prin necesitatea de a denumi într-un fel oarecare echivalentul fonologic al lui ѧ; în principiu, denumirea de ,,vocală nazală'', fără adăugarea vreunei specificări cu privire la locul de articulație sau la gradul de deschidere, ar fi fost tot atît de îndreptățită. Din punct de vedere fonologic, ceea ce am numit arhifonemul /*N*/ nu era nici vocală, nici consoană în sensul pe care îl au acești termeni cînd ne referim la /*a*/, /*e*/ etc. sau la /*b*/, /*m*/ etc.; /*N*/ era, pur și simplu, «nazalitate».

Afirmațiile de aici nu trebuie nicidecum înțelese în sensul că am atribui lui ѧ valoarea unui semn diacritic care, pus după o vocală, indică nazalitatea ei, în același fel în care, să zicem, accentul pus deasupra unei vocale, în ortografiile limbilor cehă și maghiară, arată că vocala respectivă este lungă. Considerînd că, la origine, ѧ a avut o singură valoare fonetică, Al. Procopovici scrie: ,,dintru început ѧ n-a însemnat nici un fel de sunet și nici «un sunet modificat într-un mod oarecare», ci *modificarea* unui sunet... ѧ dintru întîi nu însemna decît că vocala căreia îi urma era nazalizată''[151]. E adevărat că, în unele poziții, ѧ arată ,,modificarea unui sunet'' dar, din punct de vedere fonologic, însăși această modificare constituia o u n i t a t e a sistemului, un f o n e m pe același plan cu vocalele și cu consoanele obișnuite[152].

Datorită faptului că, în afara trăsăturii «nazalitate», în conținutul fonologic al lui /*N*/ nu mai intra nici o altă trăsătură, această unitate nu aparținea, în sens strict, nici subsistemului consonantic, nici subsistemului vocalic[153]. Al. Procopovici nu are dreptate cînd combate[154] părerea lui B. P. Hasdeu, după care ,,ѧ este o varietate vocalo-consonantică de sunet nazal''[155].

Interpretarea propusă concordă întru totul cu ,,analiza fonologică'' care stă la baza întrebuințării literei ѧ și care, la rîndul ei, este foarte exactă; s-a notat cu o singură literă, în toate pozițiile, aceeași realitate fonologică, indiferent de realizările fonetice foarte diferite ale unității fonologice scrise ѧ.

Recunoașterea locului specific pe care îl ocupa /*N*/ în sistemele fonologice ale graiurilor din perioada primelor texte romînești este în

---

[151] Procopovici, *Nazalizare*, p. 269–270.

[152] După alți cercetători (vezi, de exemplu, Petrovici, *Nasalité*, p. 89), la început, ѧ a notat succesiunea (fonetică) «vocală + consoană nazală».

[153] Vezi precizările de mai jos.

[154] Procopovici, *Nazalizare*, p. 267–268.

[155] B. Petriceicu-Hasdeu, *Limba romînă vorbită între 1550–1600* (= *Cuvente den bătrâni. Suplement la tomul I*), Leipzig-București, 1880, p. LXXV.

concordanță și cu realitatea fonetică corespunzătoare lui ꙟ. În timp ce variantele fonemelor consonantice sînt consoane, iar cele ale fonemelor vocalice sînt vocale (eventual, semivocale sau vocale însoțite de semivocale), se poate presupune — pe baza faptelor de grafie, a situației din graiurile actuale și a unor fapte stabilite de fonetica istorică a limbii romîne — că variantele (poziționale sau facultative) ale arhifonemului /*N*/ erau [156]:

a) în poziție inițială: [*îm*], [*în*], [*îŋ*] ..., [*ĭ*], [*ᶦm*], [*ᶦn*], [*ᶦŋ*] ..., [*m̥*], [*n̥*], [*ŋ̊*] ..., poate și [*m*], [*n*], [*ŋ*] ....;

b) în poziție medială (după vocală): [*m*], [*n*], [*ŋ*] ..., [*ᵐ*], [*ⁿ*], [*ᵑ*] ... sau nazalitatea vocalei precedente.

Rezumînd: lui ꙟ îi corespundeau, pe plan fonetic, o consoană nazală (silabică sau nesilabică), o vocală nazală, o succesiune «vocală + consoană nazală» sau, în sfîrșit, nazalitatea unei vocale. Singurul element constant (și singurul distinctiv) era «nazalitatea»[157]. În aceste condiții, e ușor de văzut că a-l include pe /*N*/ în categoria vocalelor[158] pare a fi tot atît de justificat ca și a-l grupa cu consoanele — sau, poate, ar fi mai corect să nu-l includem pe /*N*/ în nici una dintre cele două categorii de unități fonologice. S-ar putea invoca, totuși, un criteriu pe baza căruia /*N*/ să fie inclus în subsistemul consonantic. Prin conținutul său fonologic, care se reduce la o singură trăsătură, «nazalitate», /*N*/ se dovedește a fi mai apropiat de categoria consoanelor, căci nazalitatea este o trăsătură distinctivă care apare la consoane (/*m*/ : /*b*/, /*n*/ : /*d*/), dar nu și la vocale, întrucît nu există vocale fonologic nazale. Fiind indiferent față de trăsăturile referitoare la locul de articulație și la gradul de ocluziune, /*N*/ poate fi numit consoană n e d e t e r m i n a t ă și opus ca f o n e m propriu-zis tuturor celorlalte consoane, în primul rînd nazalelor «determinate», labiala /*m*/ și dentala /*n*/[159]. Nazalitatea ocupă în subsistemul consonantic un loc asemănător cu cel ocupat de /*ă*/ în sistemul vocalic[160].

Afirmația după care /*N*/ ocupă, din punctul de vedere al ierarhiei unităților fonologice, un loc egal cu cel ocupat de consoanele /*m*/, /*n*/, /*b*/ etc. nu implică o confuzie între două planuri, cel fonematic propriu-zis și cel al unităților fonologice de rang superior. Întrucît, prin definiție, arhifonemul se află în distribuție complementară cu fonemele corespunzătoare — /*N*/ apare în pozițiile în care se neutralizează opoziția /*m*/ : /*n*/ — pare curios să punem pe același plan pe /*N*/ cu /*m*/ și cu /*n*/. Totuși, acest procedeu este justificat și el corespunde perfect cu faptul

---

[156] Pentru simplificare, am întrebuințat numai litera *ĭ* pentru a nota vocala medială care apărea în poziție inițială; ea putea fi însă și mai deschisă, [*ă̆*] sau [*ă*]. Foarte probabil, timbrul cel mai închis era mai puțin frecvent sau chiar nu apăruse încă în unele graiuri (vezi cap. *Literele* ъ *și* ѫ, § 4; cf. Petrovici, *Influența slavă*, p. 30—31).

[157] După cum vom vedea la sfîrșitul acestui paragraf, chiar și caracterul distinctiv al acestei trăsături poate fi pus sub semnul întrebării.

[158] Pentru această ultimă clasificare pledează faptul că, în poziție inițială, /*N*/ putea fi accentuat, ca orice vocală.

[159] Și palatala /*ń*/, în unele graiuri; vezi mai sus, § 5.

[160] Vezi cap. *Litera* ѡ, § 4 și discuția de la sfîrșitul acestui paragraf.

că, alături de м şi н, în primele noastre texte s-a întrebuinţat o literă specială pentru a nota pe /*N*/. Această consoană a fost considerată ca o a treia nazală, cu aceleaşi „drepturi" ca şi /*m*/ şi /*n*/.

Soluţia pe care am propus-o nu este în contradicţie cu regulile analizei fonologice, deoarece însăşi interpretarea lui /*N*/ ca arhifonem nu este obligatorie. Sînt cunoscute în fonologie numeroase cazuri în care o opoziţie între două cuvinte sau, în general, între două segmente fonetice poate fi pusă în legătură fie cu numărul unităţilor fonologice, fie cu natura acestor unităţi (numărul lor fiind acelaşi în ambele cazuri). De exemplu, presupunînd că într-o limbă oarecare semivocala [*i̯*] apare numai după vocale şi că succesiunile de sunete de tipul [*ai̯*] sînt fonologic distincte de cele de tipul [*ai*] (adică legate de deosebiri semantice), sînt posibile două interpretări :

1. [*ai̯*] = /*ai*/ ; [*ai*] = /*a-i*/. În acest caz, se consideră că [*i̯*] şi [*i*] sînt variante ale aceluiaşi fonem, deosebirea fonetică dintre ele fiind datorită contextului : [*i̯*] apare după vocală, iar [*i*] după tăietura silabică, notată „-", unitate fonologică care nu apare decît în [*ai*] [161].

2. [*ai̯*] = /*ay*/ ; [*ai*] = /*ai*/. De astă dată, în ambele cazuri avem acelaşi număr de foneme, dar natura fonemului final este diferită (consoană într-un caz, vocală în celălalt).

Aşadar, în interpretarea de sub *1* sunetele [*i̯*] şi [*i*] sînt considerate variante ale unui fonem unic, ceea ce face necesară introducerea unităţii /-/ şi definirea contextelor care determină deosebirea fonetică dintre cele două variante, în timp ce în interpretarea de sub *2* aceleaşi sunete sînt considerate foneme diferite.

Raportul fonologic dintre consoanele nazale notate м, н [162] şi ꙟ ne pune în faţa unei probleme asemănătoare. Iată interpretările posibile :

1. /*N*/ nu apare în aceleaşi contexte în care apare /*m*/ sau /*n*/ sau şi /*m*/, şi /*n*/. Consoanele /*m*/ şi /*n*/ se subsumează unui arhifonem /*N*/, după cum variantele se subsumează unui fonem (şi variantele, şi /*N*/ faţă de /*m*/ şi /*n*/ se află în distribuţie complementară). Pentru a explica deosebirea dintre segmentul scris ꙟ în *inimă* (în textele care reprezintă graiuri rotacizante) sau în cuvinte de tipul *înrăi* — şi segmentul scris м în *mreajă*, de exemplu, trebuie să admitem că cele două nazale nu apar în acelaşi context : /*N-r*/*imă*, dar /*mr*/*eajă* ; arhifonemul apare deci înainte de /-/, în timp ce înainte de /*r*/ apare fonemul /*m*/. În mod analog, /*N*/ este urmat de limita silabică în *înlăuntru*, iar /*m*/ este urmat de consoana /*l*/ în *mlădiţă*.

2. Consoanele /*N*/, pe de o parte, şi /*m*/ şi /*n*/, pe de altă parte, au unele contexte comune, adică se află în distribuţie contrastivă. În conformitate cu această interpretare, /*N*/ este un fonem diferit de /*m*/ şi de /*n*/. Prin urmare, nu prezenţa, respectiv, absenţa unităţii /-/ (sau a juncturii silabice) determină deosebirea dintre segmentul fonetic

---

[161] Se poate proceda şi altfel : în [*ai̯*] apare junctura silabică (pe care o notăm „+"), iar în [*ai*] nu apare această unitate : [*ai̯*] = /*a* + *i*/ ; [*ai*] = /*ai*/.

[162] Bineînţeles, avem în vedere numai pe м şi н care apar în poziţiile de unde ꙟ este exclus, nu şi pe м şi н care sînt echivalente ale lui ꙟ.

silabic din *înlăuntru* și cel nesilabic din *mlădiță*; în ambele cuvinte, consoana inițială este urmată de /*l*/, iar silabația diferită este impusă de deosebirea dintre /*N*/ și /*m*/. Segmentele [*înlă*], [*n̥lă*] etc. și [*mlă*] conțin un număr egal de unități fonologice, opoziția dintre ele întemeindu-se pe natura fonologică diferită a nazalelor inițiale.

Cea de a doua interpretare, conform căreia nazala implosivă constituie un f o n e m pe același plan cu fonemele /*m*/ și /*n*/ reflectă felul în care erau percepute segmentele fonetice corespunzătoare lui ꙟ de conștiința lingvistică a celor care au folosit acest semn pentru a nota consoanele implosive din *limbă*, *cîntă*, *lungă* etc. sau segmentele [*ăm*], [*ăn*], [*ĩ*], [*n̥*] etc. la început de cuvînt. Toate aceste segmente reprezentau o a treia consoană nazală [163] — nazala « nedeterminată » — și, în consecință, pentru notarea ei s-a folosit o literă alta decît м sau н.

Pentru a reda în scris deosebirea dintre cuvinte de tipul *lene* = [*le-ne*] și cuvinte de tipul *vie*, în graiurile în care nazalitatea era încă prezentă în acest ultim cuvînt, dar nu sub forma unei consoane oclusive inițiale de silabă, [*vińe*], ci sub forma care poate fi notată, aproximativ, [*viⁿ-i̯e*] sau [*vĩ-i̯e*] — s-au putut folosi și următoarele două procedee: 1) grafia н în primul caz și нь în cel de al doilea (ca în PH); 2) grafia нѥ în *lene* și grafia нє în [*viⁿ-i̯e*] (prezența unui ier sau a unei litere vocale ,,preiotate'' arăta că nazala aparținea silabei precedente) [164]. De cele mai multe ori însă această distincție s-a făcut prin întrebuințarea a două litere deosebite pentru notarea nazalei: нѥ = /*ne*/, cu nazală explozivă, grupată în aceeași silabă cu vocala, în *lene*; ꙟѥ = /*Ne*/, cu nazală implosivă, separată de vocală prin limita silabică, în [*viⁿ-i̯e*]. Această constatare vine nu numai în sprijinul afirmației că nazala implosivă /*N*/ a fost simțită ca fiind a l t ă consoană decît /*m*/ sau /*n*/, ci, credem, și în sprijinul părerii că, în general, [*i*] a fost simțit identic cu [*i̯i*], [*e*] cu [*i̯e*], [*e̯a*] cu [*i̯a*] — ceea ce concordă cu interpretarea perechilor de segmente fonetice citate ca variante ale fonemelor /*i*/, respectiv, /*e*/, /*ä*/[165]. O formă ca /*viNele*/ sau /*viNile*/ — cu /*N*/ notat ꙟ (în PH, mai des н: кинˀєлѥ PH 94ʳ/22—23, кинˀꙟи < *le* >[166] 66ᵛ/4) — constituia împreună cu /*vinele*/ sau /*vinile*/ (pl. de la *vină*) o pereche minimală ai cărei termeni se deosebeau prin opoziția /*N*/ : /*n*/; deosebirea dintre сѥ вїꙟѥ (de la *a veni*) PH 83ʳ/22 și сѥ вїѥ (de la *a vie*) PH 59ʳ/1 era marcată de opoziția /*N*/ : « zero »: /*viNe*/ — /*vie*/.

Trebuie să menționăm că ,,analiza fonologică'' pe care se bazează folosirea unei litere speciale pentru notarea nazalității nu reprezintă un fenomen unic. Pe de altă parte, nu trebuie să se creadă că interpretarea propusă de noi [167] pentru limba romînă, cu recunoașterea unui fonem care nu este nici vocală propriu-zisă, nici consoană propriu-zisă, ar repre-

[163] Respectiv, o a patra consoană nazală, în graiurile în care exista și /*ń*/. Pentru simplificare, discutînd statutul fonologic al segmentului scris ꙟ și problemele conexe, nu am menționat și fonemul /*ń*/, ceea ce nu afectează cu nimic concluziile la care am ajuns.

[164] Litera є nu se întrebuințează însă în toate textele, iar н din PH a luat locul lui ꙟ (vezi mai sus, § 5).

[165] Vezi cap. *Litera* ı, § 6.

[166] Cu privire la ,,dubla'' notare a nazalei în acest exemplu, vezi mai sus, § 5.

[167] Și care, după cum am văzut, reflectă principiile care au stat la baza folosirii lui ꙟ.

zenta un caz cu totul „special" sau „ciudat", inexistent în descrierile fonologice privitoare la alte limbi.

Întrucît, discutînd metoda de analiză, nu are importanţă domeniul lingvistic în care apar fenomene susceptibile de a fi invocate în sprijinul unei anumite interpretări, considerăm că nu comitem ceva neobişnuit dacă ne referim la o limbă atît de îndepărtată (din toate punctele de vedere) de romînă cum este japoneza.

Ca şi în romînă, în dialectul japonez vorbit la Tokio opoziţia de localizare dintre consoanele nazale „propriu-zise" — în japoneză, trei la număr — se neutralizează în anumite poziţii ([*m*] apare numai înainte de /*p*/, /*b*/, /*m*/; [*n*] numai înainte de dentale şi aşa mai departe), iar uneori nazala se realizează numai ca nazalitate a vocalei precedente. După părerea unor specialişti, toate aceste variante corespund unei unităţi fonologice /*N*/, d i s t i n c t e de /*m*/, /*n*/, /ŋ/, deci unei a patra consoane nazale [168]. Ceea ce este deosebit de interesant e că această consoană nazală — spre deosebire de /*m*/, /*n*/, /ŋ/ — contează, în poezie, ca o unitate de durată [169], iar vorbitorii nu o identifică cu nici una dintre cele trei nazale explozive [170].

Pentru a cita un caz similar cu cel al limbii romîne (în ce priveşte atît sistemul de scriere, cît şi analiza făcută cu mijloacele moderne ale fonologiei), putem să ne adresăm şi vechii slave. N. S. Trubetzkoy transcrie pe ѫ şi pe ѧ /*oN*/, respectiv, /*eN*/[171], iar în clasificarea consoanelor /*N*/ figurează, alături de /*m*/, /*n*/ şi /*n̠*/, ca o a patra unitate fonologică consoană nazală[172], care era, după autorul citat, un „ganz isoliertes Phonem"[173] şi care „zu keiner bestimmten Lokalisierungsklasse gehörte" [174]. Dat fiind că în scrierea chirilică folosită în textele slave segmentelor considerate de N. S. Trubetzkoy difonematice le corespunde cîte o singură literă, faptul că segmentele fonologice analoge au fost redate, în textele romîneşti, de obicei, cu ajutorul a două litere (vocală + ⱶ) pune în evidenţă caracterul de inovaţie pe care l-a avut introducerea literei ⱶ [175].

---

[168] Shirô Hattori, « Travaux de l'Institut de linguistique » (Faculté des lettres de l'Université de Paris) II, 1957, p. 41–42.

[169] Cf. situaţia din limba romînă: /*N*/ poate fi accentuat.

[170] Shirô Hattori, *loc. cit.*, p. 42: „Speakers of Japanese also identify it with neither of the explosive nasals and count it as one mora in poems". Cf. Daniel Jones, *The Phoneme: its Nature and Use*, Cambridge, f.a. (reproducere a ediţiei din 1950), p. 88–89.

[171] Nikolaus S. Trubetzkoy, *Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-, Laut- und Formensystem.* Im Auftrage der Akademie herausgegeben von Rudolf Jagoditsch, Wien, 1954, p. 40.

[172] *Ibidem*, p. 80.

[173] *Ibidem*, p. 81.

[174] *Ibidem.* Interpretarea propusă de N. S. Trubetzkoy (care pleacă de la felul cum sînt redate succesiunile de tipul /*oN*/ în scrierea glagolitică) a fost combătută — după părerea noastră, în mod neconvingător — de E. Koschmieder, « Die Welt der Slaven » III, 1958, 3, p. 236–247.

[175] În ce priveşte aspectul discutat aici, fapte similare cu cele din sistemul de scriere utilizat de romîni, în perioada primelor texte, apar în scrierea glagolitică (vezi nota precedentă). Obiecţia ridicată de E. Koschmieder, la p. 241 a revistei citate, cu privire la datele pe care analiza fonologică le poate extrage din sistemul de scriere — anume, faptul că în franceză două litere redau un singur fonem vocală nazală — nu poate fi luată în consideraţie: pentru franceza actuală, problema se pune cu totul altfel decît pentru limbile aflate în faza iniţială a existenţei lor sub forma scrisă. Valoarea lui ⱶ în textele romîneşti ar putea, eventual, să constituie un argument în favoarea analizei propuse de N. S. Trubetzkoy.

Am arătat mai sus că locul ocupat de */N/* în subsistemul consonantic este comparabil cu cel al lui */ă/* în subsistemul vocalic. Paralelismul nu se reduce însă la faptul că cele două foneme sînt, amîndouă, « nedeterminate »; */N/* și */ă/* au și alte trăsături care le aseamănă și, ceea ce este mai interesant, între aceste unități există relații de un tip cu totul special, care nu mai apar între nici o altă consoană oarecare și o vocală oarecare.

După cum am mai spus, faptul că */N/* se realizează, uneori, ca segment fonetic silabic (neaccentuat sau accentuat) face ca nazalitatea să poată fi considerată, într-un anumit sens, fonem vocală. De aici rezultă, în primul rînd, că */N/* nu poate fi opus vocalelor, ca element aparținînd a l t e i clase de foneme, în același fel în care să zicem, */p/* este opus fonemelor */a/*, */e/*, */o/* etc.; în al doilea rînd rezultă că este justificată studierea relațiilor dintre */N/* și fonemele vocale, mai ales dintre */N/* și celălalt fonem « nedeterminat », vocala */ă/*, din același punct de vedere din care se studiază relațiile dintre două vocale propriu-zise sau două consoane propriu-zise.

Am văzut că */ă/* nu apare la început de silabă [176]; prin urmare, v o c a l a */ă/* n u p o a t e f i p r e c e d a t ă d e a l t ă v o c a l ă. Pe de altă parte, este ușor de observat că c o n s o a n a */N/* n u p o a t e f i p r e c e d a t ă d e a l t ă c o n s o a n ă. În timp ce */ă/* apare n u m a i după consoană, */N/* apare n u m a i la început de cuvînt sau după vocală. Așadar, fonemele */ă/* și */N/* sînt în distribuție complementară. Ținînd seamă de faptul că, în anumite poziții (la început de cuvînt), */N/* se realizează ca segment fonetic silabic în care elementul vocalic este tocmai cel care apare și în realizările lui */ă/* (adică o vocală de timbru « neutru » sau « nedeterminat »), se poate spune că există condițiile necesare și suficiente pentru a reduce segmentele pe care le-am transcris */ă/* și */N/* la o singură unitate: pe baza distribuției complementare și a asemănării fonetice, se poate considera, în ultimă instanță, că vocala */ă/* și consoana */N/* nu reprezintă, în realitate, decît variante ale aceluiași fonem. În transcrierea fonologică ar fi deci suficientă o singură literă pentru a nota atît vocala « nedeterminată », cît și consoana « nedeterminată »; *cît*, *cînt* = *c/N/t*, *c/NN/t* sau *c/ă/t*, *c/ăă/t*. În funcție de context, « fonemul nedeterminat » [177] se realizează ca vocală (după consoană — în cazurile de față, */k/*) sau ca «nazalitate », în celelalte poziții; pe de altă parte, segmentele fonetice corespunzătoare acestui fonem sînt, tot în funcție de context, silabice (la început de cuvînt și după consoană) sau nesilabice (în celelalte poziții). Mai exact, « fonemul nedeterminat » se realizează ca vocală după consoane și ca « nazalitate » (= consoană nazală sau nazalizarea vocalei precedente) după vocale, iar la început de cuvînt cele două elemente apar combinate, sub forma de [*ăn*], [*ĩ*], [*n̥*] etc.

Dacă scrierea reflectă, în general, structura fonologică a cuvintelor, ar fi de așteptat ca analiza din rîndurile precedente să corespundă unor

---

[176] Vezi cap. *Litera* ɯ, § 4.

[177] Fiind « nedeterminat », înseamnă că din conținutul acestui fonem nu face parte nici trăsătura « nazalitate ».

fapte de grafie. « Fonemul nedeterminat » (neaparţinînd nici categoriei vocalelor, nici categoriei consoanelor) ar fi putut să fie notat cu o singură literă : кѫтѕ (кѫтъ) = *cît*, кѫѫтѕ (кѫѫтъ) = *cînt*, ѫчѣпє = *începe*, ѕѫдє = *unde*. Într-adevăr, situaţia întîlnită în primele texte romîneşti corespunde, într-o anumită măsură, cu interpretarea de mai sus. În textele studiate de noi se face, ce e drept, o distincţie între ѫ = /*ă*/ şi ⸙ = /*N*/, dar, după cum se ştie, litera ⸙ nu este, la origine, decît o variantă a lui ѫ. În alte texte se întîlnesc exemple de tipul лъѫгѫ [178], în care a c e e a ş i l i t e r ă, ѫ, notează şi pe /*N*/ (în prima silabă), şi pe /*ă*/ (în cea de a doua) ; pe de altă parte, ⸙ apare şi cu valoarea de /*ă*/ : слтѕр⸙ [179]. Ţinînd seamă de originea lui ⸙ şi de grafii cum sînt cele citate aici, afirmaţia după care /*ă*/ şi /*N*/ sînt reductibili la o singură unitate, precum şi transcrierile *c*/*NN*/*t* sau *c*/*ăă*/*t* apar mai puţin ,,ciudate" [180].

În lumina celor arătate mai sus, e posibil să considerăm că în graiurile reflectate de primele texte romîneşti existau nu două foneme « nedeterminate » — o vocală şi o consoană — ci un singur « fonem nedeterminat », în afara subsistemului vocalic şi a celui consonantic.

Interpretarea după care /*ă*/ aparţine subsistemului vocalic, iar /*N*/ subsistemului consonantic, poate fi justificată doar de faptul că, î n t e x t e l e s t u d i a t e, segmentelor pe care le-am transcris /*ă* / şi /*N*/ le corespund litere diferite (ѫ sau ъ, pe de o parte — ⸙, pe de altă parte) şi, în consecinţă, e probabil că interpretarea noastră coincide cu ,,interpretarea" celor care au scris aceste texte. În felul acesta, categoriile fundamentale ale sistemului de foneme sînt « vocalele » şi « consoanele », fiecare categorie subdivizîndu-se, apoi, după opoziţia « determinat » : « nedeterminat ».

În conformitate cu cealaltă interpretare, fonemele urmează să fie clasificate mai întîi în « determinate » şi « nedeterminate » ; prima categorie se subdivide în « vocale » şi « consoane », iar cea de a doua conţine o singură unitate, opusă tuturor vocalelor şi consoanelor, luate la un loc.

8. CONCLUZII

Împotriva aparenţelor, folosirea literei ⸙ în primele texte romîneşti este cu totul raţională şi justificată de realitatea fonologică. După cum am văzut, din punct de vedere fonologic, ⸙ avea o s i n g u r ă v a l o a r e, una şi aceeaşi în toate poziţiile. Subliniem din nou că această afirmaţie nu implică respingerea, în bloc, a concluziilor la care au ajuns alţi cercetători, după cum, afirmînd că, de exemplu, и corespundea lui /*i*/, nu înseamnă că n-am fi de acord cu cineva care ar susţine că и nota şi pe [*i*] şi pe [*i̯*]. Atribuind lui ⸙ o singură valoare f o n o l o g i c ă, nu putem să negăm varietatea segmentelor f o n e t i c e corespunză-

[178] Exemplul e citat în Petrovici, *Nasalité*, p. 90.

[179] Bărbulescu, *Fonetica*, p. 250. După părerea acestui autor, ,,⸙ ... în conştiinţa scriitorilor noştri din veacul XVI şi XVII era acelaşi lucru ce ѫ" (*ibidem*, p. 249).

[180] Fonemul nedeterminat ar putea fi notat ə : *k*/*ə*/*t* = *cît*, *k*/*əə*/*t* = *cînt*.

toare ; analiza arată însă că această varietate poate fi redusă la unitate [181], operație pe care au făcut-o și cei care au scris întîi romînește.

Deși, în principiu, scrierea nu poate fi luată ca punct de plecare pentru stabilirea naturii fonetice a variantelor lui /*N*/, faptul că litera care apare, în cuvinte de tipul *cîntă*, fără a nota un sunet silabic, a putut să fie întrebuințată și ca echivalent al segmentului scris astăzi *în*, *îm*, la început de cuvînt pare să constituie un indiciu că elementul vocalic de timbru nedeterminat care apărea la inițială era mai puțin perceptibil decît este astăzi, de exemplu, în *întreg*, *înainte* (la început de frază, într-o pronunțare lentă). Totuși, apariția lui ꙟ în cele două poziții se explică suficient prin identitatea fonologică a segmentelor fonetice corespunzătoare, chiar dacă acestea erau, fonetic, foarte diferite între ele [182].

Faptul că, de obicei, prefixul *în-*/*îm-* și prepoziția *în* se pronunță astăzi fără vocala „de sprijin" [*î*] în grupuri de cuvinte ca *e-ntreg nu-nvață*, *a-mpărțit*, respectiv, *e-n casă* etc. ne face să credem că, în cazuri similare, elementul vocalic lipsea și în epoca primelor noastre texte. Întrucît [*ă*] sau [*î*] nu aveau decît rolul de a da un „suport" fonetic silabei, aceste elemente nu aveau nici un motiv să apară atunci cînd /*N*/ putea să fie legat de vocala finală a cuvîntului precedent (întocmai cum aceleași elemente nu erau necesare cînd /*N*/ urma după o vocală, în interiorul cuvîntului). De aceea, după părerea noastră, cuvintele (la origine, compuse) de tipul celor scrise дєꙟ CT1^{r}/5, дєнсь PH 11^{v}/24—25 nu au fost pronunțate niciodată [*deîn*], *d*[*eîn̦*]*s*, ci numai [*den*], [*dem*], [*dẽ*] etc. (în funcție de sunetul cu care începea cuvîntul următor), respectiv, d[*en̦*]*s*, d[*ẽ*]*s* etc. Pronunțarea unui [*î*] în cuvintele de acest tip ar fi fost la fel de nejustificată, ca, de exemplu, în *cuvinte*, *umbră* etc. Remarcăm, în plus, că [*e*] nu ar fi avut nici un motiv să devină [*i*], dacă ar fi fost separat de nazală prin limita silabică și prin vocala [*î*] [183]. Atît în graiul traducătorului, cît și în cel al copistului care a înlocuit, în PH, pe ꙟ cu н, cuvîntul scris дєнсь (în original, cu ꙟ) era monosilabic. O vocală medială propriu-zisă apărea înaintea nazalei numai în cazuri de tipul диꙟтрънши CV 4/13, кътрѫнсь CT 45^{r}/5, dar atunci ea se și nota, cu ajutorul literelor ъ sau ѫ, ca în cuvinte de tipul *cîntă* [184].

E posibil ca gradul de nazalizare a vocalelor urmate, în scris, de ꙟ să nu fi fost același în toate regiunile. Toate graiurile reflectate în textele studiate aveau însă ca trăsătură comună prezența lui /*N*/ în inventarele lor fonologice, indiferent dacă el era notat ꙟ numai în anumite cazuri, iar în altele se scria м, н, ꙟм sau ꙟн.

---

[181] Identificarea unui „numitor comun" care justifică întrebuințarea lui în ꙟ diverse poziții apare, în linii mari, la Balotă, *Nasalisation*, p. 57—69 și la Petrovici, *Nasalité*, p. 86—94 (fără referire la aspectul fonologic al problemei).

[182] De aceea nu putem fi de acord cu A. Balotă, care scrie, cu privire la valoarea lui ꙟ inițial : „les graphies *-ъꙟn-*, *-oꙟn-*, *-eꙟn-* font impossible une valeur *în* du ꙟ, parce que des groupes soniques, *-ăn-*, *-on-*, *-un-*, *-en-* n'on[t] pu jamais exister" (Balotă, *Nasalisation*, p. 62). Atribuind lui ꙟ inițial valoarea fonetică de [*în*], nu înseamnă că trebuie să admitem prezența unei vocale și în segmentul scris ꙟ în interiorul cuvîntului.

[183] Cf. Densusianu, HLR II, p. 102 (unde se admite însă că [*din*] < [*den*] < [*dein*]).

[184] Vezi mai sus, nota de la sfîrșitul § 6.

Din punctul de vedere al distribuției lui /*N*/, graiurile rotacizante se deosebesc de cele nerotacizante prin faptul că în primele fonemul scris .ѧ în CV (în PH, mai des, н) apărea înaintea lui /*r*/ și în cuvinte de tipul *bine*, deci în interiorul unui morfem — în timp ce în graiurile reflectate de CT și de PO succesiunea /*Nr*/ nu era posibilă decît în cuvinte de tipul *înrădăcina*; așadar, în aceste ultime graiuri, grupul /*Nr*/ îndeplinea o funcție demarcativă, aceea de a indica limita dintre două morfeme [185].

În ce privește apariția lui /*N*/ înainte de vocale, CT se deosebește de CV, PH și PO prin faptul că reflectă un grai în care /*N*/ nu apărea niciodată în această poziție, în interiorul cuvîntului. Dacă în graiul reflectat de CT nu existau forme de tipul *iniepta*, *înierba*, înseamnă că grupul « /*N*/ + vocală » nu apărea nici la inițială de cuvînt; el apărea numai în cazuri de tipul *un an*, cu grupul /*Na*/ la întîlnirea dintre articol (sau prepoziție) și un cuvînt cu inițială vocalică.

X. ÎNCHEIERE

1. PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA VALORILOR LITERELOR STUDIATE

Întrucît valorile unor litere au fost discutate în mai multe capitole ale lucrării, considerăm util să prezentăm la un loc concluziile la care am ajuns (fără a mai reproduce și argumentele corespunzătoare).

ѣ, ꙗ și ѧ (în silaba accentuată a cuvintelor de tipul *lege* sau *este*) = /*ä*/, în toate textele studiate (probabil, alături de acest stadiu fonologic, în PO este reflectat și stadiul /*e*/). Din punct de vedere fonetic, în cuvinte de tipul *lege*, pentru CV valoarea [*ęa*] a lui ѣ este mai probabilă decît valoarea [*ę*].

є = /*e*/ în silaba accentuată a cuvintelor de tipul *minte*, în CV și în PH; є = /*e*/ în *din*, *dinainte* etc., în PH și în CT. Din punct de vedere fonetic, vocala corespunzătoare putea fi mai închisă decît [*e*] din *merg*, de exemplu; ceea ce e sigur este faptul că ea nu era o realizare a fonemului /*i*/.

ȣ final nu era lipsit de valoare fonologică; în CV, această literă (ca și ю și, foarte probabil, н) nota, în poziție finală postconsonantică, o vocală silabică.

ь și ъ în cuvinte de tipul *lup* nu corespundeau, foarte probabil, unei realități fonologice.

ъ, ь și ѫ (cînd notează segmente fonetice care corespund vocalelor /*ă*/ și /*î*/ din limba contemporană) = /*ă*/. Din punct de vedere fonetic, fonemul /*ă*/ se realiza, probabil, și ca [*ă*] și ca [*î*], dar nu este exclus ca

[185] Dacă segmentele pe care le-am transcris /*ă*/ și /*N*/ reprezintă realizări ale aceluiași fonem, succesiunea « fonem nedeterminat + /*r*/ » apare, în toate graiurile, și în interiorul morfemului (de exemplu, în *țărie*), așa încît nu se pune problema funcției demarcative a acestei succesiuni.

în unele graiuri să nu fi existat nici distincţia fonetică corespunzătoare, astăzi, opoziţiei */ă/* : */î/*.

лъ şi ръ, în cuvinte de tipul *pîlc*, *vîrtos*, corespundeau unei succesiuni de două foneme. Din punct de vedere fonetic, aceste succesiuni se realizau ca grupuri de două sunete (cu vocala înainte sau după consoană) şi ca lichide silabice.

ї şi и (în cuvinte de tipul *cheamă*, *piatră*) = */i/*, fonetic, [*i*] (deci nu « palatalitatea » lui [*k̇*] şi nici [*i̯*]).

ѡ = */o/*, realizat ca [*u̯o*] sau [*u̯ă*] în *ochi*, *om*, *ziuă*, *luăm* etc.

σ şi ρρ = [*r̄*], din punct de vedere fonologic */r/* sau */rr/*.

ꙟ = */N/*, în toate poziţiile, inclusiv poziţia iniţială. Pe plan fonetic, această consoană se realiza ca nazală implosivă sau ca « nazalitate » a vocalei precedente, în interiorul cuvîntului — şi ca nazală (silabică sau nesilabică), succesiune de două sunete (de exemplu, [*în*]) sau vocală nazală — [*ẵ*] sau [*î̃*] — la început de cuvînt.

Este posibil ca segmentele fonologice pe care le-am transcris */ă/* şi */N/* să fie considerate realizări ale aceluiaşi fonem; în acest caz, ъ, ѫ şi ꙟ au aceeaşi valoare — notează fonemul « nedeterminat » */ə/*.

2. PARTICULARITĂŢI FONOLOGIGE ŞI FONETICE EXISTENTE ÎN LIMBA ROMÎNĂ DIN PERIOADA PRIMELOR TEXTE ŞI INEXISTENTE ÎN LIMBA ROMÎNĂ LITERARĂ CONTEMPORANĂ

Analiza din capitolele precedente ne-a dus la determinarea unui număr de particularităţi fonologice şi fonetice care existau în perioada începuturilor scrisului (în toate graiurile sau numai în unele) şi care nu există în limba literară contemporană [1] (cîteva dintre ele apar în anumite graiuri). Aceste particularităţi pot fi împărţite în două categorii, după cum este vorba de inventarul unităţilor fonologice (al sunetelor) sau de distribuţia fonemelor şi arhifonemelor (respectiv, de combinaţiile de sunete).

În ce priveşte inventarul de foneme, cel puţin unele dintre graiurile dacoromîne posedau, în perioada studiată, un sistem vocalic triunghiular, cuprinzînd 7 foneme :

/i/   */u/*
  /e/   */o/*
    /ä/   */å/*
      /a/

În afara sistemului, mai exista un al optulea fonem vocalic — vocala « nedeterminată » */ă/*; cel puţin în unele graiuri, nu exista opoziţia */ă/* : */î/* şi, foarte probabil, nici distincţia fonetică corespunzătoare. Există fapte care pledează în favoarea interpretării după care segmentele transcrise */ă/* nu erau decît realizări ale « fonemului nedeterminat » */ə/*, care nu aparţinea nici sistemului vocalic nici sistemului consonantic.

---

[1] Sau, cel puţin, a căror existenţă în limba literară contemporană nu a fost demonstrată.

În domeniul consonantismului, unele graiuri posedau fonemul /ȓ/ (menţinut, astăzi, regional); această particularitate se reduce la un fapt de distribuţie dacă interpretăm pe [ȓ] ca succesiune de două foneme : /rr/.

Consoana notată fonologic /N/ şi redată în scris cu ajutorul literei ꙟ (uneori, şi cu м, н, ꙟм, ꙟн) constituia un f o n e m cu unele caractere specifice, nazala « nedeterminată ».

Este posibil ca segmentele transcrise /N/ să fie considerate variante ale fonemului « nedeterminat » /ə/, ca şi segmentele fonetice notate, în transcriere fonologică, /ă/.

Fonemul /ń/, inexistent în limba literară contemporană, constituia, şi în perioada studiată, o trăsătură numai a unor graiuri.

În unele graiuri nu existau fonemele /k̗/ şi /ǵ/; consoanele [k̗] şi [ǵ] erau variante ale fonemelor /k/, respectiv, /g/.

În ce priveşte distribuţia fonemelor, menţionăm, mai întîi, că în unele graiuri, exista opoziţia /e/ : /ä/ în silabă accentuată, înaintea unei silabe conţinînd un /e/ (în cuvinte de tipul *meşter*, cu /e/ — *peşte*, cu /ä/); lui /ä/ — scris ѣ, ѧ, ꙗ — îi corespunde astăzi, în poziţia amintită, un fonem vocalic anterior mai deschis decît /e/ numai în unele graiuri.

Considerînd că succesiunile « [i̯] + [a] sau vocală anterioară » şi « [u̯] + [a] sau vocală posterioară » reprezintă astăzi grupuri difonematice, cu /y/, respectiv, /w/ ca prim element (interpretare care poate avea ca punct de plecare existenţa unor perechi minimale de tipul *beată* — *biată*, *bete* — *biete*), înseamnă că o particularitate a graiurilor din perioada primelor texte constă în inexistenţa succesiunilor de foneme /yi/, /ye/, /ya/, /wu/, /wo/, /wa/ [2].

Vocala /u/ apărea, în unele graiuri, în poziţie finală, în forme de tipul *lup* : /lupu/ corespunde, din punctul de vedere al structurii fonologice, formei articulate din limba actuală (pronunţarea [*lupu*] nu există însă în stilul ,,înalt'' al limbii literare).

Fonemul /ă/ nu apărea decît după consoană. Vocala /ă/ apare astăzi la iniţială numai în cuvinte ca *ăsta*, *ăla*, care pot fi considerate, cel mult, ca aflîndu-se la ,,periferia'' limbii literare. De remarcat însă că /ă/ din limba actuală are un conţinut fonologic diferit de cel al vocalei « nedeterminate » din perioada primelor texte; deosebirea este şi mai mare dacă admitem că actualului /ă/ îi corespunde, în unele poziţii, « fonemul nedeterminat », în al cărui conţinut fonologic nu intra nici trăsătura distinctivă « vocalic ».

E de presupus că grupurilor constituite astăzi din nazale sau lichide precedate sau urmate de [ă] sau [î] le corespundeau, în unele cazuri, nazale silabice, respectiv, lichide silabice (sunete existente, de fapt, şi în limba contemporană, dar mai puţin frecvente). Din punct de vedere fonologic, lichidele silabice reprezentau succesiuni de foneme, ca şi astăzi; nazalele silabice iniţiale erau însă realizări ale unei singure unităţi fonologice, /N/.

---

[2] Dacă [i̯] şi [u̯] nu corespundeau nici în alte poziţii fonemelor /y/, /w/ (este posibilă interpretarea celor două semivocale ca realizări ale vocalelor corespunzătoare), înseamnă că /y/ şi /w/ nu făceau parte din inventarul fonemelor consonantice.

Cuvintele de tipul *cheamă* (în unele graiuri) și cele de tipul *piatră* (probabil, în toate graiurile) erau trisilabice; vocalei [*i*] îi corespunde astăzi doar « palatalitatea » lui [*ḱ*], [*ǵ*] (eventual, un element nesilabic de timbru [*i*]), respectiv, iot, în cea de a doua categorie de cuvinte: [*pyatră*].

Grupurile /*Nr*/ și « /*N*/ + vocală » (sau « /*N*/ + /*y*/ + vocală ») există în limba literară actuală numai la junctura prefixelor (*înrădăcina, înierba, conrupe* — variantă a lui *corupe*). /*Nr*/ apare însă și în interiorul morfemului (ca în graiurile reflectate de CV și de PH) în graiurile rotacizante actuale; în graiul din Țara Oașului (și în alte graiuri) apar fonetisme de tipul [*vĩi̯e*], conținînd succesiunea « /*N*/ + /*y*/ + vocală » (eventual, « /*N*/ + vocală », dacă [*i̯e*] = /*e*/, ca în graiurile reflectate de textele studiate)[3].

După cum se poate observa, între limba reflectată de primele texte romînești și limba romînă contemporană (mai ales sub aspectul ei literar) există o serie de deosebiri în ce privește atît inventarul, cît și distribuția unităților de expresie. După O. Densusianu, „comparée... au roumain actuel, et spécialement au roumain parlé, la langue du XVIe siècle ne présente pas, à plus d'un égard, de différences bien frappantes... Ce sont surtout la phonétique et, jusqu'à un certain degré, la morphologie qui ont subi le moins de transformations depuis trois siècles"[4]. Credem că părerea aceasta — împărtășită și de alți cercetători — trebuie să fie revizuită, cel puțin în măsura în care fenomenele fonetice sînt considerate din punctul de vedere al funcției lor lingvistice (adică din punct de vedere fonologic).

Urmează ca cercetări viitoare, consacrate textelor posterioare secolului al XVI-lea, să stabilească data cînd s-au petrecut transformările fonologice care au dus la situația din limba literară actuală.

Ianuarie 1964

Centrul de cercetări fonetice și dialectale
București, Calea Victoriei 194.

---

[3] În legătură cu cele spuse în acest alineat, vezi și cap. *Litera* ꙟ, § 7 și 8: dacă segmentul pe care l-am transcris /*N*/ era o variantă a « fonemului nedeterminat » /ə/, comparația cu limba actuală ridică probleme diferite.

[4] Densusianu, HLR II, p. 12—13.

DESCRIERE STRUCTURALĂ A VERBULUI ROMÎNESC (III)

DE

VALERIA GUŢU-ROMALO

3.2.1. Examinarea flexiunii verbale romîneşti sub aspectul variaţiilor parţiale ale radicalului duce la concluzia că aceste variaţii-rezultate din alternanţa elementelor vocalice sau consonantice din secvenţa fonică care reprezintă radicalul — sînt foarte numeroase, iar ocurenţa lor depinde de condiţii *fonetice* şi *morfologice* foarte diferite de la un caz la altul.

Cum radicalul unui verb poate fi afectat de mai multe alternanţe coocurente, descrierea diverselor paradigme şi a sistemului verbal în termenii alternanţelor ar fi extrem de stufoasă şi de complicată. Pe de altă parte, o asemenea descriere nu şi-ar putea justifica caracterul neeconomic prin eficienţă, deoarece un mare număr de verbe păstrează un radical unic, invariabil în tot cursul paradigmei, deşi prezintă toate condiţiile fonetice şi morfologice presupuse de realizarea anumitor alternanţe. Existenţa verbelor de acest tip obligă la recunoaşterea unei *condiţionări lexicale* a variaţiilor fonetice ale radicalului.

Toate aceste observaţii duc la concluzia că, pentru a face descrierea mai economică şi mai simplă, este mai judicios ca alternanţele să nu fie incluse în descriere ca atare, ci să fie înglobate în structura radicalului, iar variaţiile acestuia — rezultat al alternanţelor — să fie prezentate ca alomorfe ale morfemului radical.

Considerăm deci diversele secvenţe fonice în care apar membrele diferitelor alternanţe ca *alomorfe* ale morfemului radical.

Aceste *alomorfe* reprezintă secvenţe fonice caracterizate prin faptul că prezintă o parte comună tuturor alomorfelor şi o parte variabilă, realizată în diferitele forme ale paradigmei de diferitele membre ale alternanţelor. Deoarece alternanţele afectează elementele părţii finale a radicalului, elementele din apropierea juncturii radicalului cu terminaţia, partea comună invariabilă este reprezentată de elementul sau elementele de la începutul

secvenţei fonice care constituie radicalul. Avînd în vedere această structură a alomorfelor morf mului radical, nu putem include în categoria verbelor cu variaţia parţială a radicalului verbe care, ca *a lua*, prezintă în paradigmă variaţii ale radicalului care afectează partea lui iniţială : forme ca *luam*, *iei*, conţin radicale total diferite fonetic şi se încadrează în categoria verbelor cu radical total variabil, deci a verbelor cu paradigmă supletivă.

Observaţie. Verbe ca *a fi*, *a lua*, a căror paradigmă include forme cu radicale care nu păstrează constant nici măcar elementul iniţial (comp. : *lua* / *iei*, *este* / *fuse* etc.), aşa încît se poate vorbi de radicale complet diferite, le considerăm o categorie aparte : a verbelor cu radical total variabil.

Considerarea acestor forme ca reprezentînd o paradigmă unică, un anumit verb poate fi justificată distribuţional sau semantic. Această problemă nu interesează însă în prezenta cercetare în care am considerat date unităţile lexicale şi paradigmele lor.

Notă. Particularitatea de a păstra invariabilă partea iniţială a radicalului este, într-un fel, explicabilă dacă avem în vedere condiţiile în care se manifestă diferitele alternanţe : alternanţele consonantice afectează numai elementele fonice care precedă imediat terminaţia, deci consoanele din partea iniţială a radicalului nu variază, iar cele mai multe verbe romîneşti (fapt evident, dacă avem în vedere lista stabilită) [19] au ca prim element fonic o consoană. Vocalele, a căror variaţie nu este aşa de strict dependentă de poziţia faţă de terminaţie, au un comportament special atunci cînd constituie iniţiala absolută a radicalului. În această poziţie, vocalele care pe alte poziţii se încadrează în diferite alternanţe rămîn invariabile în toate formele paradigmei. Aşa, de ex., /a/ se conservă în toate formele verbelor în care reprezintă iniţiala radicalului : comp. *ar*, *arăm*, *arat* şi *car*, *cărăm*, *cărat*. În poziţiile iniţială orice alternanţă vocalică este abolită, asigurîndu-se astfel un pivot comun întregii paradigme a unui verb.

3.2.2. În cursul paradigmei unui verb se pot manifesta 1, 2 sau chiar 3 alternanţe, de obicei de tip diferit. Se manifestă deci, concomitent şi paralel, în cursul aceleiaşi paradigme alternanţe vocalice şi consonantice, aşa încît diferitele alomorfe ale morfemului radical se pot diferenţia unul de celălalt sub aspectul elementelor vocalice componente, sub aspectul elementelor consonantice sau, în unele cazuri destul de numeroase, atît în ce priveşte vocalismul cît şi în ce priveşte consonantismul.

3.2.3. În funcţie de alternanţele realizate în cadrul paradigmei, verbele cu variaţie parţială a radicalului pot avea, făcînd abstracţie de variaţiile de accent, între 2 şi 6 alomorfe.

---

[19] Vezi Anexa 1 (în SCL XV, 1964, 2, p. 18 şi urm.).

Verbe cu două alomorfe radicale

Alomorfe diferite din punctul de vedere al vocalismului :

(a) botez/boteaz(ă)
chem/cheam(ă)
aştern/aştearn(ă)
(b) adorm/adoarm(e) (ă)
cobor/coboar(ă) (e)
(c) agăţ/agaţ(ă) (e)
(d) astîmpăr/astîmper(i) (e)
sufăr/sufer(i) (ă, e)
(e) destram/destrăm(ăm)
par/păr(em)
răsar/răsăr(im)
sar/săr(im)

Alomorfe diferite din punctul de vedere al consonantismului :

(a) aplic /aplič(i)
arunc/arunč(i)
judec/judeč(i)
(b) alung/alunǧ(i)
cîştig/cîştiǧ(i)
strig/striǧ(i)
(c) ajut/ajuţ(i)
alint/alinţ(i)
simt/simţ(i)
(d) acord/acorz(i)
zburd/zburz(i)
(e) exist/exişt(i)
gust/guşt(i)
manifest/manifeşt(i)
(f) mişc/mişt(i)
muşc/muşt(i)
(g) casc/caşt(i)
(h) obţin/obţi(i)
ţin/ţi(i)

Verbe cu trei alomorfe radicale

Alomorfe realizate prin alternanţe vocalice :

(a) dor/doar(e) (ă)/dur(ea)
desfăşor/desfăşoar(ă) (e)/desfăşur(ăm)
despoi/despoai(e)/despui(em)
torn/toarn(ă)/turn(ăm)
(b) semăn/seamăn(ă)/semen(e)
(c) scapăr/scaper(i)/scăpăr(ăm)
scarmăn/scarmen(i)/scărmăn(înd)

(d) învăţ (învăţăm)/înveţi/învaţă
spăl (spălăm)/speli/spală

Alomorfe realizate prin alternanţe consonantice :

(a) ajung/ajunğ(i)/ajun(se)
ard/arz(i)/ar(se)
duc/duč(i)/du(se)
transmit/transmiţ(i)/transmi(se)

(b) frig/friğ(i)/frip(se)

Alomorfe realizate prin alternanţe vocalice şi consonantice :

(a) adaug/adăug(ăm)//adauğ(i)
bag/băg(ă)m//bağ(i)
calc/călc(ăm)//calč(i)
casc/căsc(ăm)//caşt(i)
caut/căut(ăm)//cauţ(i)
las/lăs(ăm)//laş(i)
scald/scăld(ăm)//scalz(i)

(b) dezmierd/dezmiard(ă)//dezmierz(i)
fierb/fiarb(ă)//fier(t)
ies/ias(ă)//ieş(i)

(c) alerg/alearg(ă)//alerğ(i)
aştept/aşteapt(ă)//aştepţ(i)
cert/ceart(ă)//cerţ(i)
cresc/creasc(ă)//creşt(e)
frec/freac(ă)//freč(i)
iert/iart(ă)//ierţ(i)
leg/leag(ă)//leğ(i)
ţes/ţeas(ă)//ţeş(i)

(d) înot/înoat(ă)//înoţ(i)
miros/miroas(e)//miroş(i)
slobod/sloboad(e)//sloboz(i)

(e) prezint/prezent(ăm)//prezinţ(i)

(f) arăt/arătăm)/arată//arăţ(i)

(g) şed/şade//şez(i)

(h) vin/ven(im)//vi(i)

(i) usuc/usc(ăm)//usuč(i)

Verbe cu patru alomorfe radicale

(a) apăs(apăsăm)/apes(e)/apas(ă)//apeş(i)
capăt/capet(e)/căpătăm//capeţ(i)
vărs/vărsăm)/vers(e)/vars(ă)//verş(i)

(b) cos (coseam) /coas(e)/cus(ut)//coş(i)
lepăd (lepădăm)/leapăd(ă)/leped(e)//lepez(i)
port/poart(ă)/purtăm//porţ(i)

(c) cad/căd(em)//caz(i)/căz(ut)
cunosc (cunoscînd)/ conoasc(ă)//cunoşt(eam)/cunoaşt(e)

pasc/păsc(ut)//paşt(e)/păşt(ea)
plac/plăc(ut)//plač(e)/plăč(eam)
tac/tăc(ut)//tač(e)/tăč(eam)
toc/toac(ă)//toč(i)/toač(e)
vînd (vîndut)/vind(e)//vinz(i)/vînzînd
(d) aleg (alegînd)/aleag(ă)//aleğ(e)/ale-se
merg (mergînd)/mearg(ă)//merğ(e)/mer-se
(e) rămîn (rămînînd)/rămî(i)/răma(se)/rămă(sei)
În toate cazurile, cele patru alomorfe rezultă din combinarea alternanţelor vocalice şi consonantice.

Verbe cu cinci alomorfe radicale

(a) rog/roag(ă)/rug(ăm)//rog(i)/roağ(e)
văd/ved(e) (vedem)/vad(ă)//vez(i), văz(înd)
(b) fac/făc(ut)//fac(e)/făc(eam)/fă!
rod (rodeam)/road(e)/roz(i) (rozînd)/ro(s)/roa(se)
scot (scoteam)/scoat(e)//scoţ(i) (scoţînd)/sco(s)/scoa(se)

Verbe cu şase alomorfe radicale

(a) coc (cocînd)/coac(ă)//coč(i)/coač(e)/cop(sei)/coap(se)
torc (torcînd)/toarcă//torč(i)/toarč(e)/tor(sei)/toar(se)
(b) trag/trăg(înd)//trağ(e)/trăğ(eam)/tra(se)/tră(sei)
rad/răd(eam)//raz(i)/răz(înd)/ra(se)/ră(sei)
Verbele cu cinci şi şase alomorfe ale radicalului sînt puţin numeroase şi presupun, de cele mai multe ori, o alternanţă consonantică de trei termeni (dintre care unul este în majoritatea cazurilor ø).

3.2.4 *Repartizarea alomorfelor morfemului radical în cadrul paradigmei verbale.* Diferitele alomorfe prin care se realizează morfemul radical se repartizează diferit în cadrul paradigmei de la un verb la altul. Variaţia radicalului poate fi asociată :

— substituirii unei persoane prin alta : *plec/pleci/pleacă*

— înlocuirii unei valori temporale prin alta : *prind/prin-sei, cad/căd-eam/căz-usem* etc.

— înlocuirii unui mod prin altul : *a căd-ea/căzînd, calc-ă/(să) calc-e.*

Avînd în vedere repartizarea diferitelor alomorfe ale radicalului în cadrul paradigmei, putem distinge mai multe categorii de verbe.

Aceste categorii se caracterizează prin ocurenţa aceluiaşi alomorf într-un anumit grup de forme verbale. Clasificarea trebuie să aibă deci în vedere *numărul de alomorfe* şi *formele care prezintă acelaşi alomorf al morfemului radical* : fac parte din aceeaşi categorie verbele a căror paradigmă se caracterizează prin acelaşi număr de alomorfe şi prin aceeaşi repartizare a alomorfelor morfemului radical.

3.2.5. Distingem sub aspectul repartizării alomorfelor radicalului următoarele categorii de verbe cu radical parțial variabil :

1. VERBE CU DOUĂ ALOMORFE ALE MORFEMULUI RADICAL

I. $A_1=A_3=A_4=A_5=A_6=A'_3=A'_6=B=C=$ $=D=E=F$	acorda	lupta	învîrti
A_2	ajuta	manifesta	
	alinta	mărita	
	*amîna	*mîna	
	asculta	muta	obține
	cînta	săruta	ține
	cugeta	uita	
	disputa	zburda	
	executa		
	exista		
	frămînta		23
	gusta		

Observație. Verbele *a mîna* și *a amîna* se încadrează în această categorie numai dacă avem în vedere formele învechite *mîi*, *amîi* ($=A_2$) cf. nota de la 3.1.1.2.

II. $A_1=A_3=A_4=A_5=A_6=B=C=D=E=F$	alunga	încurca	ridica
$A_2=A'_3=A'_6$	apăra	îndupleca	rumega
	aplica	întuneca	spăla
	apuca	judeca	spinteca
	arunca	luneca	spumega
	astîmpăra	mesteca	strica
	cîștiga	mișca	striga
	cumpăra	mușca	supăra
	culca	pișca	spurca
	despica	publica	urca
	explica		31

III. $A_1=A_2=A_4=A_5=A'_3=A'_6=B=C=$ $=D=E=F$	așeza	îndemna	
	blestema	însemna	
$A_3=A_6$	boteza	înșela	
	chema	întreba	8

IV. $A_1=A_2=A_3=A_6=A'_3=A'_6$	crăpa	scăpa	prăvăli
$A_4=A_5=B=C=D=E=F$	destrăma	tăia	răsări
	încălța	vătăma	sări
	măcina		
	*rezema	încăpea	
		părea	13

V.	$A=B=C=D=E=F$	aşterne	pieri	
	$A'_3=A'_6$	cere		
		cerne		
		începe		
		teme		6
VI.	$A_1=A_3=A_4=A_5=A_6=A'_3=A'_6=B=E=F$	pune		
	$A_2=C=D$	spune		2
VII.	$A_1=A_2=A_4=A_5=A_6=B=C=D=E=F$	adormi		
	$A_3=A'_3=A'_6$	dormi		
		sorbi		3
VIII.	$A_1=A_2=A_4=A_5=B=C=D=E=F$	coborî	agăţa	
	$A_3=A_6=A'_3=A'_6$	omorî		3
IX.	$A_1=A_6=A'_3=A'_6$	fugi		
	$A_2=A_3=A_4=A_5=B=C=D=E=F$			1
X.	$A_1=A_3=A_6=A'_3=A'_6$	ascuţi	minţi	
	$A_2=A_4=A_5=B=C=D=E=F$	auzi	puţi	
		înghiţi	simţi	6
XI.	A_1	suferi		
	$A_2=A_3=A_4=A_5=A_6=B=C=D=E=F$			1

2. VERBE CU TREI ALOMORFE ALE MORFEMULUI RADICAL

I.	$A_1=A_4=A_5=A'_3=A'_6=B=C=D=E=F$	aştepta		
	A_2	certa		
	$A_3=A_6$	deştepta		
		dezmierda		
		ierta		5
II.	$A_1=A_4=A_5=B=C=D=E=F$	arăta		
	A_2	înota		
	$A_3=A_6=A'_3=A'_6$			2
III.	$A_1=A_3=A_4=A_5=A_6=B=C=D=E=F$			
	A_2	preceda		
	$A'_3=A'_6$			1
IV.	$A_1=A_4=A_5=B=C=D=E=F$	alerga	îneca	
	$A_2=A'_3=A'_6$	freca	lega	
	$A_3=A_6$	învăţa	pleca	
			semăna	
			spăla	8

V. $A_1=A_3=A_6=A'_3=A'_6$	căuta	cuveni	
A_2	lăsa	deveni	
$A_4=A_5=B=C=D=E=F$	lăuda	împărţi	
	prezenta	păţi	
	răbda	veni	
	reprezenta		
	sălta		
	scălda		13
VI. $A_1=A_3=A_6$	adăuga	încărca	
$A_2=A'_3=A'_6$	băga	scăpăra	
$A_4=A_5=B=C=D=E=F$	călca	scărmăna	
	căsca	usca	
	îmbrăca		9
VII. $A_1=A_2$	*desfăşura	scula	
$A_3=A_6=A'_3=A'_6$	despuia	strecura	
$A_4=A_5=B=C=D=E=F$	*împresura	turna	
	*înconjura	zbura	
	însura		9

Observaţie. Verbele notate cu * se încadrează în această categorie numai dacă realizează alternanţa o/oa/u, (vezi nota de la 3.1.2).

VIII. $A_1=A_2=A_6$	durea	muri	
$A_3=A'_3=A'_6$			
$A_4=A_5=B=C=D=E=F$			2
IX. $A_1=A_4=A_5=A_6=B=E$	şedea		
$A_2=C=D=F$			
$A_3=A'_3=A'_6$			1
X. $A_1=A_3=A_4=A_5=A_6=B=C=D=E$	pierde		
$A_2=F$			
$A'_3=A'_6$			1
XI. $A_1=A_3=A_4=A_5=A_6=A'_3=A'_6=B=E$			
$A_2=F$	aprinde	pătrunde	
$C=D$	arde	prinde	
	ascunde	răspunde	
	cuprinde	rîde	
	deschide	transmite	
	deprinde	trimite	
	închide	tunde	
	întinde	ucide	16
XII. $A=B=E=F$	fierbe		
$A'_3=A'_6$			
$C=D$			1

XIII. $A_1=A_3=A_4=A_5=A_6=B=C=D=E=F$ țese
A_2
$A'_3=A'_6$ 1

XIV. $A_1=A_3=A_4=A_5=A_6=B=E$ crede
$A_2=C=D=F$ încrede
$A'_3=A'_6$ 2

XV. $A_1=A_3=A_4=A_5=A_6=A'_3=A'_6=E$ bate
A_2
$B=C=D=F$ 1

XVI. $A_1=A_6=C=D=F$ crește
$A_2=A_3=A_4=A_5=B=E$ petrece
$A'_3=A'_6$ trece 3

XVII. $A_1=A_6=A'_3=A'_6=F$
$A_2=A_3=A_4=A_5=B=E$
$C=D=G$

aduce* încinge
ajunge înfige
atinge învinge
conduce* linge
convinge mulge
curge ninge
duce* plînge
frige smulge
frînge stinge
împinge strînge
împunge suge
zice* 23

Observație. Numai verbele notate cu * prezintă un radical de imperativ (G) comun cu cel de perfect simplu (C) și participiu (D). În cazul celorlalte, radicalul de imperativ coincide cu cel de persoana a II-a sau a III-a a prezentului indicativ sau conjunctiv, iar *a curge* nu are imperativ.

XVIII. $A_1=A_4=A_5=A_6=B=C=D=E=F$
A_2 mirosi
$A_3=A'_3=A'_6$ socoti 2

XIX. $A_1=A_6$ slobozi
$A_2=A_4=A_5=B=C=D=E=F$
$A_3=A'_3=A'_6$ 1

XX. $A_1=A_3=A_6$ ieși
$A_2=A_4=A_5=B=C=D=E=F$
$A'_3=A'_6$ 1

3. VERBE CU PATRU ALOMORFE ALE MORFEMULUI RADICAL

I. $A_1=A_4=A_5=B=C=D=E=F$ apăsa
A_2 lepăda
$A_3=A_6$ toca
$A'_3=A'_6$ vărsa
4

II. $A_1=A_3=A_6$	căpăta	
A_2	scăpăta	
$A_4=A_5=B=C=D=E=F$		
$A'_3=A'_6$		2
III. A_1	purta	
A_2		
$A_3=A_6=A'_3=A'_6$		
$A_4=A_5=B=C=D=E=F$		1
IV. $A_1=A_6$	putea	
A_2		
$A_3=A'_3=A'_6$		
$A_4=A_5=B=C=D=E=F$		1
V. $A_1=A_6=A'_3=A'_6$	plăcea	
$A_2=A_3=(A_4)=(A_5)=(E)$	tăcea	
$(A_4)=(A_5)=B=(E)$	zăcea	
$C=D=F$		3

Observaţie. Parantezele: (A_4), (A_5), (E) au în vedere ezitările de tipul *plăcem, placem* ; *a plăcea, a place.*

VI. $A_1=A_3=A_6=A'_3=A'_6$	cădea	
A_2	scădea	
$A_4=A_5=B=E$		
$C=D=F$		2
VII. $A_1=A_6=B=F$	coase	
A_2		
$A_3=A_4=A_5=A'_3=A'_6=E$		
$C=D$		1
VIII. $A_1=A_6=C=D=F$	cunoaşte	
$A_2=B$		
$A_3=A_4=A_5=E$		
$A'_3=A'_6$		1
IX. $A_1=A_6=F$	alege	
$A_2=A_3=A_4=A_5=B=E$	culege	
$A'_3=A'_6$	drege	
$C=D$	înţelege	
	merge	
	şterge	6
X. $A_1=A_6=A'_3=A'_6$	naşte	
$A_2=A_3=A_4=A_5=E$	paşte	
B		
$C=D=F$		2

XI. $A_1 = A_6 = A'_3 = A'_6 = C = D$ vinde
A_2
$A_3 = A_4 = A_5 = B = E$
F 1

XII. $A_1 = A_3 = A_4 = A_5 = A_6 = A'_3 = A'_6 = B = E = F$ rămîne
A_2
$C_1 = C_2 = C_4 = C_5$
$C_3 = C_6 = D$ 1

4. VERBE CU CINCI ALOMORFE ALE MORFEMULUI RADICAL

I. A_1 ruga
A_2
$A_3 = A_6$
$A_4 = A_5 = B = C = D = E = F$
$A'_3 = A'_6$ 1

II. $A_1 = A_6$ vedea
A_2
$A_3 = A_4 = A_5 = B = E$
$A'_3 = A'_6$
$C = D = F$ 1

III. $A_1 = A_6 = A'_3 = A'_6$ face
$A_2 = A_3 = A_4 = A_5 = E$
B
$C = D = F$
G 1

IV. $A_1 = A_6 = B$ roade
$A_2 = F$ scoate
$A_3 = A_4 = A_5 = A'_3 = A'_6 = E$
$C_1 = C_2 = C_4 = C_5 = D$
$C_3 = C_6$ 2

5. VERBE CU ŞASE ALOMORFE ALE MORFEMULUI RADICAL

I. $A_1 = A_6 = F$ coace
$A_2 = B$ întoarce
$A_3 = A_4 = A_5 = E$ stoarce
$A'_3 = A'_6$ toarce
$C_1 = C_2 = C_4 = C_5 = D$
$C_3 = C_6$ 4

II. $A_1 = A_6 = A'_3 = A'_6$ atrage
$A_2 = A_3 = A_4 = A_5 = E$ sparge
B trage
$C_1 = C_2 = C_4 = C_5$
$C_3 = C_6 = D$
F 3

III. $A_1 = A_3 = A_4 = A_5 = A_6 = A'_3 = A'_6 = E$ rade
A_2
B
$C_1 = C_2 = C_4 = C_5$
$C_3 = C_6 = D$
F 1

3.2.6. Examinarea verbelor care prezintă mai multe alomorfe ale radicalului sub aspectul repartizării lor în cadrul paradigmei impune anumite observații :

A. (1) Verbele romînești (avem în vedere numai verbele cu radical variabil din Anexa 1) se repartizează pe baza numărului de alomorfe ale radicalului, în c i n c i c a t e g o r i i, fiecare categorie înglobînd un număr mai mare sau mai mic de t i p u r i caracterizate printr-o anumită repartizare a alomorfelor în cadrul paradigmei.

(2) Numărul verbelor cuprinse în cele cinci categorii stabilite este invers proporțional cu numărul de alomorfe. Categoriile 1 și 2, deci cele care cuprind verbe cu două și trei alomorfe ale radicalului cuprind 199 de verbe, pe cînd în celelalte trei (categoriile cu patru, cinci și șase alomorfe) nu intră decît 38 de verbe.

(3) Categoria 1 cuprinde ceva mai puține verbe (97) decît cea cu trei alomorfe (102), dar este mai o m o g e n ă decît aceasta din urmă : categoria 1 se subdivide în 11 tipuri, pe cînd cele 102 verbe din categoria 2 se repartizează în 20 de tipuri ; tipurile reprezentate prin 1 și 2 verbe sînt în categoria 1 mai puțin numeroase (3) decît cele (12) din categoria 2.

(4) În categoriile 3, 4 și 5 predomină tipurile reprezentate printr-un număr redus de verbe, adeseori printr-un singur verb : numai trei tipuri (din 12) din categoria 3 sînt reprezentate prin mai mult de două verbe ; trei din cele patru tipuri ale categoriei 4 sînt reprezentate printr-un singur verb (al patrulea cuprinde 2 verbe), iar cele trei tipuri ale categoriei 5 cuprind între 1, 3 și 4 verbe.

(5) Tipurile reprezentate printr-un singur verb sînt foarte numeroase : în total 20 (din 50).

B. În ceea ce privește verbele cuprinse în diferite categorii și tipuri constatăm :

1) Varietatea verbelor merge descrescînd de la categoria 1 la categoria 5 : din categoria 1 fac parte verbe în *-a*, *-ea*, *-e*, *-i*, *-î* ; în categoria 2 se încadrează verbe în *-a*, *-ea*, *-e* și *-i*, în categoriile 3 și 4 intră verbe în *-a*, *-ea*, și *-e* iar categoria 5 cuprinde numai verbe în *-e*.

2) Din această constatare rezultă că cele mai puține variații ale morfemului radical înregistrează verbele în *-î* : nu apar decît în cat goria verbelor cu două alomorfe ale radicalului (trebuie avut însă

în vedere faptul că sînt foarte puţine comparativ cu celelalte) şi cele în *-i* : apar numai în categoria 1 şi 2. Cele mai multe şi mai diferite variaţii prezintă verbele în *-e*, care apar în toate cele cinci categorii (deşi sînt mai puţin numeroase decît verbele în *-i* sau în *-a*), iar categoria 5, a verbelor cu cele mai multe alomorfe ale morfemului radical, este reprezentată exclusiv de verbe în *-e*.

(6) În ce priveşte repartizarea diferitelor alomorfe în cursul paradigmei, constatăm :

1) În cele mai multe cazuri, un anumit alomorf este ocurent în mai multe forme ale paradigmei.

2) Situaţia în care un anumit alomorf este caracteristic unei singure forme este destul de rară.

De cele mai multe ori acest alomorf specific este ocurent în A_2 — cf. 1 I; 2 I, II, III, V, XIII, XV, XVII; 3 I, II, III, IV, VI, VII, XI; 4 I, II; 5 III.

Se mai înregistrează alomorfe specifice şi în forma A_1 (în unele cazuri[20] omonimă cu A_6), — cf. 1 XI; 2 IX* ; 3 III, IV* ; 4 I, II* şi în forma A_3 (omonimă[21] uneori cu A_6) — cf. 1 III* ; 2 I, IV* ; 3 I; 4 I. Alomorfe specifice apar şi în formele A'_3, A'_6 (întotdeauna omonime) — cf. 1 IV; 2 III, XIV, XVI, XX; 3 I, II, VIII, IX; 4 I, II.

În cazul a trei tipuri : 3 XI, 5 II şi 5 III, apare un alomorf specific formei F.

În paradigma unui singur verb, *a face* (4 III) apare un alomorf specific în forma G (imperativ pers. a II-a sing.)

Un alomorf specific imperfectului (B), celor şase forme, înregistrează tipurile : 3 X ; 4 III şi 5 II, III.

3) Tipurile caracterizate prin mai mult de *un* alomorf specific sînt destul de puţin numeroase. Înregistrăm două alomorfe specifice la tipurile 2 I (A_2, A_3), 2 III (A_2, $A'_{3,6}$), 3 II (A_2, $A'_{3,6}$), 3 III, IV (A_2, A_1), 3 XI (A , F), 4 III (B, G), 5 II (B, F). Verbele cu trei alomorfe specifice aparţin tipurilor 3 I (A_2, A_3, $A'_{3,6}$), 4 II (A^*_1, A_2, $A'_{3,6}$) şi 5 III (A_2, B, F). Un singur tip : 4 I, se caracterizează prin prezenţa a patru forme specifice (A_2, A'_1, A_3, $A'_{3,6}$).

4) În afară de situaţiile în care $A'_3 = A'_6$ prezintă un alomorf radical specific, se înregistrează destul de numeroase situaţii în care alomorful radical din $A'_{3,6}$ este comun lui A_3, uneori şi lui A_6.

5) În cazul multor verbe în *-e* alomorful radicalului din C coincide cu cel din D ; uneori numai radicalul din C_3 şi C_6 este comun cu radicalul din D.

În unele cazuri B=C=D sub aspectul radicalului.

Repartiţia extrem de variată a alomorfelor în cadrul paradigmei este una din cauzele pentru care diferitele variaţii ale radicalului nu pot fi asociate flectivelor. În consecinţă, modul cel mai economic de descriere îl constituie prezentarea lor i n c l u s e în secvenţa fonică care reprezintă radicalul, deci sub forma a l o m o r f e l o r radicalului.

[20] Asemenea cazuri le notăm cu *.
[21] Cf. nota precedentă.

3.3. VERBE CU VARIAȚII ABERANTE ALE RADICALULUI

Cele mai multe dintre verbele considerate și calificate ca „neregulate" de diversele gramatici ale limbii romîne prezintă în paradigmă variații parțiale ale radicalului, variații care nu depășesc ca extindere pe cele pe care le-am constatat discutînd alternanțele : analiza formelor verbale duce la stabilirea, pentru cele mai multe din verbele din această categorie, a patru alomorfe ale morfemului radical, număr pe care îl întîlnim la o serie destul de largă de verbe (cf. 3.2.5). Caracterul „neregulat" nu se datorește deci n u m ă r u l u i de alomorfe ale morfemului radical, ci, cum vom vedea, caracterului neobișnuit al variațiilor radicalului. Sub aspectul variațiilor radicalului distingem :

(a) Verbul *a mînca*, cu trei alomorfe ale morfemului radical :

mănînc : $A_1 = A_3 = A_6$
mănînč : $A_2 = A'_3 = A'_6$
mînc : $A_4 = A_5 = B = C = D = E = F$

Alomorfele se datoresc alternanței consonantice foarte răspîndite, înregistrate sub (a), c/č și unei schimbări rezultate din omisiunea (sau introducerea) grupului fonic /-ăn/între prima consoană și restul secvenței fonice care reprezintă radicalul.

Notă. Putem vorbi în egală măsură de omisiune sau de adăugare, deoarece oricare din alomorfe poate servi ca punct de plecare în descriere. Ni se pare mai potrivit (avînd în vedere descrierea anterioară) să pornim de la *mănînc*, pentru că :
— am plecat de obicei de la radicalul cuprins în A_1,
— am calificat și în alte situații ca *omisiune* diferența de lungime a diverselor secvențe care reprezintă radicalul (cf., de ex., *rămîn-/răma-se, rămî-i* etc.).

(*b.*) Verbele *a da* și *a sta* cu patru alomorfe ale morfemului radical :

da-, sta- : $A_1 = A_2 = A_6 = (B)$
d-, st- : $A_3 = A_4 = A_5 = D = F$
dăd-, stăt- : $C = (B)$
dea, stea : $A'_3 = A'_6$

Notă. Verbele *a da* și *a sta* prezintă la imperfect două serii de forme paralele, în raport de variație liberă pentru cei mai mulți vorbitori : seria etimologică — *dam, stam* etc. — și seria rezultată din extinderea la imperfect a radicalului de perfect, net preferată de limba literară de azi : *dădeam, stăteam* etc. În urma creării acestei a doua serii s-a ajuns, în paradigma acestor două verbe, la un radical comun tuturor formelor de trecut.

(c) Verbul *a bea* cu patru alomorfe ale morfemului radical :

bea- : $A_1 = A_3 = A_6 = A'_3 = A'_6$

be- : $A_2(=B)$[22]
b- : $A_4=A_5=(B)$[22]$=F=E$
bă- : $C=D$

(d) Verbul *a vrea* cu patru, eventual cinci alomorfe ale morfemului radical :

vrea- : $A_1=A_3=A_3'=A_6'$
vre- : $A_2=(B)$[23]
vr- : $A_4=A_5=(B)$[23]$=C=D=E=F$
vor : A_6
vro : (B)[24]

Notă. Verbul *a vrea* prezintă două serii paralele de imperfect, serii care se situează în raport de variație liberă pentru cei mai mulți vorbitori ai limbii romîne actuale — seria etimologică, altădată generală și unică : *vream*, *vreai* etc. și cea rezultată din suprapunerea imperfectului verbului *a voi* peste această serie etimologică : *vroiam*, *vroiai* etc. Aceste forme de imperfect, cunoscute pînă nu de mult numai în aspectul familiar al limbii vorbite, se răspîndesc în perioada actuală tot mai mult, întîlnindu-se frecvent în limba literară, atît în aspectul oral cît și în cel scris [25].

Verbele *a da*, *a sta*, *a bea* și *a vrea* prezintă unele analogii — mai accentuate în cazul ultimelor două verbe — în variația radicalului. Aceste analogii nu sînt însă de natură să permită cuprinderea într-o regulă unică a diferitelor variații.

Variațiile prezentate de radicalul acestor verbe constau în : omisiunea sub accent a unor elemente vocalice, mai multe și diferite de la un alomorf la altul, omisiunea unui grup vocală + consoană (*a mînca*) și repetarea elementelor consonantice care constituie partea inițială a secvenței fonice reprezentînd radicalul (reduplicare) *a da*, *a sta*. Ele au un caracter insolit, deoarece nici una din aceste modalități de variație a radicalului nu se înregistrează în paradigma celorlalte verbe : reduplicarea este complet necunoscută, omisiunea unui element vocalic privește formele cu radical neaccentuat (cf. 3.1.2), iar omisiunea consonantică nu afectează decît o singură consoană și nu un grup vocală + consoană (cf. 3.1.1). În aceste condiții, includerea lor în sistemul obișnuit de variație ar îngreuia descrierea. De altfel unele din aceste verbe reprezintă, cum vom vedea, o categorie aparte și sub aspectul flectivelor, ceea ce justifică încă o dată plasarea lor într-o zonă periferică a sistemului verbal.

(e) Verbul *a avea* realizează morfemul radical în patru alomorfe, prezentînd variații și mai deosebite :

---

[22] Forma de imperfect admite două analize *be-am* și *b-eam*. O preferăm pe a doua, deoarece terminația care rezultă corespunde mai bine flectivelor proprii verbelor în *-ea*.

[23] Ca și în cazul imperfectului lui *a bea* sînt posibile două analize : *vre-am* și *vr-eam*.

[24] Cf. *vro-iam*.

[25] În ed. a II-a a *Gramaticii limbii romîne* a Academiei R.P.R. se specifică în observația din vol I, p. 267, că formele de imperfect de tipul *vroiam* sînt *literare* (deși la pagina 285, unde se dă imperfectul acestui verb nu se menționează decît formele *voiam*, *vream*).

a- (*am*) : $A_1=A_2=A_6$
ar- : A_3
av- : $A_4=A_5=B=C=D=E=F$
aib- : $A'_3=A'_6$

Variațiile radicalului afectează lungimea secvențelor fonice care reprezintă radicalul și ar putea fi deci prezentate ca omisiuni ale unor elemente vocalice și consonantice. Această soluție ar avea însă un caracter neașteptat, deoarece : omisiunea privește elemente foarte diferite *-r-*, *-v-*, *-ib-*, iar termenul ø al variației se re lizează în A_1, ceea ce vine în contradicție cu toate celelalte alternanțe care cuprind un termen negativ (cf. 3.1.1 și 3.1.2). Dacă considerăm că în forma A_1 desinența este ø și admitem un radical *am*, variația radicalului se reduce la alternanța unor elemente fonice foarte diferite de cele înregistrate la alternanțe[26].

3.4. VERBE CU RADICAL TOTAL VARIABIL

Categoria verbelor care prezintă o paradigmă supletivă este în limba romînă foarte puțin numeroasă : în lista de la care am pornit nu apar decît două verbe de acest fel : *a fi* și *a lua* și e de presupus că oricît am îmbogăți lista de verbe examinate nu am putea mări numărul verbelor cu forme supletive.

(a) Verbul *a fi* prezintă în cursul paradigmei următoarele aspecte ale radicalului :

(1) *sînt-* : $A_1=A_4=A_5=A_6$
(2) *ești-* : A_2
(3) *est-* : A_3
(4) *er-* : B
(5) *f(u)*[27] : C=E
(6) *fost* : D
(7) *fi* : $A'_3=A'_6=F$
(8) *fu* : C[28].

Notă. Formele de perfect simplu cuprinzînd radicalul *f-* și cele în care apare *fu-* sînt în raport de variație liberă. Cele din prima serie reprezintă formele originare, etimologice și par a fi folosite de preferință în graiul oltenesc, pe cînd cele din seria a doua sînt preferate în aspectul scris al limbii literare[29]. Acestea din urmă : *fu-sei*, *fu-seși* etc. se explică prin tendința de a evita un radical prea scurt, tendință realizată în urma unor influențe analogice.

[26] *Gramatica limbii romîne* și *Limba romînă contemporană* [9] menționează printre verbele neregulate și pe *a la*, care însă nu apare în lista pe care o avem în vedere.

[27] Formele de perfect simplu permit fie analiza *fu-i*, *fu-și* etc. (deci *fu-e-i* etc.), fie *f-u-i*, *f-u-și* etc. Ultima modalitate de analiză are avantajul de a degaja un sufix *-u-* care poate fi degajat și din formele de perfect ale altor verbe : *pierdui, pierduși*. . ., *crezui, crezuși*. . ., *făcui, făcuși* . . . etc.

[28] Cf. *fusei, fuseși* ; *fusesem, fuseseși* etc., care obligă la degajarea unui radical /fu/.

[29] Pentru aspectul oral al limbii literare, ca și pentru limba vorbită familiară din cele mai multe regiuni ale țării, perfectul simplu face parte din *fondul gramatical pasiv*.

Dintre aceste radicale apar unele cu inițială comună : (2), (3) și (4), (5), (6), (7) și (8), ceea ce permite stabilirea unui raport de variație parțială între ele. Ca atare, formele supletive în sens strict se reduc la trei din opt :

(I) /sînt/
(II) {/est-/, /eșt-/, /er-/}
(III) {/f-/, /fu-/, /fi-/, /fos-/}

Variațiile în cazul radicalelor reprezentate prin secvențe cu o parte inițială comună au un caracter cu totul particular : singura variație care poate fi raportată la tipurile de alternanțe înregistrate în cadrul celorlalte verbe cu variație parțială a radicalului este cea care se manifestă între /est-/ și /eșt-/ — cf. (3.1.1).

(b) Verbul *a lua* se încadrează în categoria verbelor cu radical total variabil, deoarece diversele secvențe care reprezintă radicalul nu păstrează o parte inițială comună, caracteristică a verbelor cu radical parțial variabil (cf. 3.2.1).

Spre deosebire de *a fi*, *a lua* prezintă mult mai puțin numeroase aspecte ale radicalului :

(1) *ia-* : $A_1=A_3=A_6=A_3'=A_6'$
(2) *ie-* : A_2
(3) *lu-* : $B=C=D=E=F$

Secvențele (1) și (2) prezintă un element inițial comun *i-*, coocurent cu un element variabil *a*/*e*. Variația *a*/*e* apare și în paradigma altor verbe — e drept, în condiții fonetice și morfologice diferite — și a fost menționată sub I 1 (b).

Putem considera deci secvențele (1) și (2) ca rezultînd dintr-o variație parțială a radicalului, numărul radicalelor supletive reducîndu-se astfel la două :

(I) {/ia-/, /ie-/}
(II) /lu-/

A lua se deosebește de *a fi* nu numai prin numărul mai mic al secvențelor fonice în care se realizează radicalul, dar și prin caracterul mai obișnuit, mai puțin insolit al variației care se manifestă între radicalele în raport de variație parțială.

3.5. VERBE CU RADICAL INVARIABIL

Examinarea listei de verbe supuse cercetării arată că pentru o bună parte din aceste verbe analiza diferitelor forme ale paradigmei duce la descoperirea unui radical invariabil, asociat diferitelor flective variabile.

Verbele caracterizate printr-un radical constant prezintă unele particularități morfologice sau fonetice care permit gruparea lor în mai multe categorii.

(A) Un grup care poate fi determinat morfologic reprezintă verbele cu augment flexionar : *a raporta*, *a proba*, *a opera* etc., *a folosi*, *a spori*, *a porni*, *a păzi* etc. Verbele în *-ez* sau *-esc* au o paradigmă unitară sub

aspectul structurii accentuale a formelor verbale, care toate au structura RŤ (vezi 2.4). Radicalul avînd în toate formele verbale acelaşi regim accentual, sînt excluse de la început toate variaţiile care sînt asociate cu o deplasare a accentului (cf. 3.1.2). Pe de altă parte, prezenţa augmentului între radical şi desinenţa propriu-zisă are ca urmare omogeneizarea ambianţei fonetice din directa apropiere a radicalului, ambianţă care poate interveni în variaţiile radicalului (cf. 3.1.1 şi 3.1.2). Aşa, de ex., *-esc*, *-eşti*, *-eşte* reprezintă o ambianţă fonetică mai omogenă, dacă avem în vedere elementul vocalic din imediata apropiere a finalului radicalului, decît seria desinenţelor : *-ø*, *i*, *-e* sau *-u*, *-i*, *-e*.

În categoria destul de numeroasă a verbelor de acest tip predomină net cele cu augmentul *-esc* (v. anexa 4 A).

Notă. E de presupus că lărgirea listei de verbe ar duce la o schimbare a acestui raport.

Considerarea, de exemplu, a tuturor verbelor înregistrate de un dicţionar ar arăta că verbele în *-ez* sînt tot atît de numeroase, dacă nu chiar mai numeroase, decît cele în *-esc* [30].

Această modificare a raportului dintre cele două categorii de verbe cu augment se explică uşor dacă luăm în consideraţie deosebirile dintre cele două liste şi, de asemenea, unele fapte de diacronie. Lista pe care o are în vedere cercetarea de faţă cuprinde numai *verbele cele mai frecvente*, pe cînd dicţionarele înregistrează *un număr cît mai mare* de verbe atestate, indiferent de frecvenţa lor.

Verbele cu frecvenţă mare sînt de cele mai multe ori, cum este de aşteptat şi cum s-a subliniat în repetate rînduri, şi elemente *vechi* în limbă. Or, în istoria limbii romîne se pot distinge, avînd în vedere productivitatea diferitelor tipuri de flexiune verbală, două perioade :

I. Perioada anterioară secolului al XIX-lea, cînd predomină ca productivitate tipul de flexiune *-i* (*-esc*) : cele mai multe verbe de origine slavă, maghiară, greacă prezintă acest tip de flexiune.

II. Perioada care începe cu secolul al XIX-lea şi care se caracterizează prin creşterea netă a productivităţii tipului *-a* (*-ez*) : cele mai multe împrumuturi (mai ales romanice) din această epocă s-au încadrat în acest tip de flexiune.

(B). În afară de verbele cu augment, prezintă radical invariabil şi un număr destul de mare de verbe caracterizate printr-o anumită structură fonetică a radicalului :

(a) Radicalul acestor verbe se termină într-o consoană din seria celor care nu realizează alternanţe în limba romînă (*a ara*, *a urla*) sau se termină într-un element vocalic (*a încheia*, *a chiui*, *a speria*).

[30] Cf. acad. Gr. C. Moisil, *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba romînă*, în SCL XI, 1960, p. 8.

(b) Radicalul acestor verbe conţine în formele în care terminaţia este atonă, în care deci radicalul poartă accentul, vocale închise, mai ales vocale care apar de obicei, în cadrul alternanţelor, pe poziţia neaccentuată : /u/, /i/. /î/ (cf. 3.1.2), iar din seria celor semideschise apar, rar /ă/ : *a stărui*, *a îngădui*, *a bănui* etc., /e/ : *a tremura*, *a exprima*, *a spera* etc., şi cu totul izolat, /o/ : *a ocupa*, *a oferi*.

Vocala /a/ apare în asemenea radicale invariabile fie ca iniţială absolută, de cele mai multe ori, *a aduna*, *a afla*, *a anunţa*, *a ara*, *a asigura* etc., fie in silaba iniţială : *a participa*. Într-un singur verb (avem în vedere cele 450 de verbe de la care am plecat) : *a declara*, /a/ apare pe o altă poziţie.

Verbele al căror radical conţine vocale deschise şi semideschise sînt puţin numeroase. În categoria verbelor cu radical invariabil predomină net verbele al căror radical conţine vocale închise, fie că radicalul este monosilabic : *a mîna* [31], *a mira*, *a fura*, *a rupe* etc., fie că este bisilabic : *a îngîna*, *a bucura*, *a sprijini* etc. (Vezi Anexa 4B).

În multe din verbele din această categorie se îmbină ambele trăsături fonetice menţionate. Verbe ca *a încheia*, *a mîntui*, *a mîngîia* etc. au radicale terminate în vocală şi, în acelaşi timp, conţinînd numai vocale închise.

ANEXA 4

VERBE CU RADICAL INVARIABIL

A

alcătui
ameţi
amuţi
bănui
boci
cerşi
ciopli
citi
ciupi
chibzui
clădi
clăti
clipi
cloci
construi
crea
croi
dicta
dogorî
dovedi
exploata
făgădui
feri
folosi
găsi
găti
goni
grăbi
greşi
hotărî
hrăni
inspecta
instrui
îndrăzni
îngrădi
întîlni
înveli
lipi
lipsi
logodi
lovi
luci
lucra
lumina
miji
monta
mulţumi
munci
năvăli
nimeri
obosi
odihni
opera
opri
organiza
osteni
părăsi
păstra
păţi
păzi
pedepsi
peţi
pîndi
pîrî
pîrli
plăti
pluti
porni
porunci
prăji
prăpădi
prăvăli
pregăti
primeni
primi
pripi
privi
proba
procopsi
propti
raporta
răpi
rătăci
realiza
risipi

[31] Cf. nota de la 3.1.1.2.

rugini
ruşina
sădi
săvîrşi
scobi
servi
sfii
sfîrşi
sminti
smuci
socoti
sosi
spoi
spori
strădui
sublinia
suci
şopti
tăbăci
tăgădui
tălmăci
tăvăli
tîrî
toci
tocmi
topi
trăi
trăsni
trînti
trudi
uimi
urî
urma
urmări
ursi
urzi
veghea
vizita
vîna
voi
vopsi
zbîrci
zdrobi
zgîrci
zîmbi
zori

B

aduna
afirma
afla
ameninţa
ameţi
amîna
anunţa
apropia
ara
asigura
astupa
atîrna
aţiţa
*birui [32]
*bănui
bucura
*cheltui
chiui
considera
constitui
continua
contribui
curma
dărîma
declara
exprima
fulgera
fura
intra
încheia
închina
îndura
îngădui
îngîna
întîmpina
întîmpla
jura
mira
mistui
mîna
mîngîia
mîntui
ocupa
oferi
oua
participa
pipăi
plimba
ploua
pupa
rezerva
rîma
rupe
schimba
scrie
scuipa
scutura
spera
speria
sprijini
spînzura
stărui
sufla
sui
suna
surpa
suspina
şovăi
şti
şuiera
*trebui
treiera
tremura
tuna
turba
ţipa
umbla
umfla
umple
urla
ustura
zbuciuma
zdruncina
zgîria

BIBLIOGRAFIE

17. S. GOLOPENŢIA, *Alternanţe vocalice în limba romînă actuală*, în *Fonetică şi dialectologie* IV, p. 43–61.
18. *Gramatica limbii romîne*, Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, Bucureşti, 1963, ed. II, vol. I.
19. AL. GRAUR, AL. ROSETTI, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL VI, 1938, p. 5–30.
20. ACAD. E. PETROVICI, *Echivalenţa morfologică a variantelor fonemelor vocalice romîneşti*, în CL I 1956, nr. 1–4, p. 11–29.

[32] *Explicaţie*: Verbele notate cu asterisc cunosc şi forme cu *-esc*: *bănuiesc* alături de *bănui*, de ex.

21. S. PUŞCARIU, *Le morphonème et l'économie de la langue*, în *Études de linguistique roumaine*, Cluj-Bucureşti, 1937, p. 260 urm.
22. AL. ROSETTI, *Sur la morphonologie*, în BL I, 1939, p. I urm.
23. * * * *Thèse*, în TCLP I (1929), p. 7–29.
24. N. S. TROUBETSKOY, *Sur la morphonologie*, în TCLP I 1929, p. 85–88.
25. A. UŁASZYN, *Laut, phonema, morphonema*, în TCLP IV 1933, p. 53 urm.
26. EM. VASILIU, *Fonologia limbii romîne* (sub tipar).

Martie 1964

Facultatea de limbă şi literatură romînă,
Bucureşti, str. Ed. Quinet 7

EXISTĂ ÎN FRIULANĂ UN PRONUME „PLEONASTIC" ? *

DE

MARIA ILIESCU

Una dintre sarcinile importante pentru lingviştii care se ocupă de studiul friulanei este, fără îndoială, întocmirea unor gramatici ştiinţifice, descriptive şi istorice.

Este indiscutabil că faţă de gramatica cu totul elementară a lui Della Porta [1], cea a lui Giuseppe Marchetti [2] reprezintă un progres simţitor, nu este însă mai puţin adevărat că şi aceasta din urmă mai are o serie de lipsuri, după cum a arătat cu multă competenţă şi Giuseppe Francescato [3].

În aşteptarea unei noi gramatici ştiinţifice, am vrea să punem aici în discuţie categoria pronumelui „pleonastic", tratat de Marchetti ca o categorie specială de pronume sub titlul C) *Il pronome personale pleonastico* [4], după A) *Pronomi personali* şi B) *La particella pronominale „indi"*. Urmează D) *Pronomi riflessivi*, E) *Pronome determinativo*, F) *Pronomi dimostrativi* etc.

În legătură cu pronumele personal pleonastic, Marchetti spune următoarele : „Una notevole caratteristica del friulano è quella di raddoppiare il pronome-soggetto in unione con le voci verbali flesse [5]". Într-adevăr în friulana modernă formele verbale flexionare sînt toate însoţite de cîte un asemenea pronume, „pleonastic". Urmează să examinăm dacă această formă verbală are într-adevăr un caracter pleonastic, adică superflu sau „de repetiţie" [6].

---

* Vezi versiunea în limba franceză, în „Revue roumaine de linguistique", 1964, nr. 3.

[1] *Gramatica friulana*, Udine, 1922.

[2] *Lineamenti di Grammatica Friulana*, Udine [1952].

[3] *Il friulano oggi*, în *Orbis*, VII, 1958, 1, p. 199.

[4] *Op. cit.*, p. 142. Aceeaşi terminologie apare şi în dicţionarul *Il nuovo Pirona*, Udine, 1935, semnat de Pirona-Carletti şi Corgnali.

[5] *Ibidem.*

[6] Vezi definiţia pleonasmului în DLRM, *Petit Larousse Illustré* etc.

Examinînd cu atenţie paradigma flexiunii verbale friulane se observă că sincretismul este un fenomen destul de răspîndit. Una, două sau chiar trei perechi de forme verbale pot fi identice în cadrul aceluiași timp. Ele se deosebesc exclusiv prin pronumele ,,pleonastic".

Iată formele verbale care se disting numai prin pronume la conj. I activă şi pasivă :

1) Pronumele distinge o singură pereche de forme în cadrul unui timp :

Forma activă :

ind. imperf. {pers. 2 *tu fevelàvis*
pers. 5 *'o fevelàvis*}

Forma pasivă :

ind. prez. {pers. 1 : *'o vén clamât*
pers. 3 : *al vín clamât*}

ind. perf. s.
{pers. 4 : *'o fórin clamâz*
pers. 6 : *a' fórin clamâz*}

ind. m. m. ca perf.
{pers. 4 : *'o jèrin stâz clamâz*
pers. 6 : *a' jèrin stâz clamâz*}

ind. trapassato remoto
{pers. 4 : *'o fórin stâz clamâz*
pers. 6 : *a' fórin stâz clamâz*}

conj. prez.
{pers. 1 : *ch' o végni clamât*
pers. 3 : *ch' al végni clamât*}

2) Pronumele distinge 2 perechi de forme în cadrul unui timp :

Forma activă :
ind. perf. s.

{pers. 2 : *tu fevelàris*
pers. 5 : *'o fevelàris*}

{pers. 4 : *'o fevelàrin*
pers. 6 : *a' fevelàrin*}

ind.m.m. ca perf.

{pers. 2 : *tu vèvis fevelât*
pers. 5 : *'o vèvis fevelât*}

{pers. 4 : *'o vèvin fevelât*
pers. 6 : *a' vèvin fevelât*}

ind. trapassato remoto

pers. 2 : *tu vèris* (*vût*) *fevelât*

pers. 5 : *'o vèris* (*vût*) *fevelât*

Forma pasivă :
conj. imperf.

{pers. 1 : *s'o vignìs clamât*
pers. 3 : *s'al vignìs clamât*}

{pers. 4 : *s'o vignìssin clamâz*
pers. 6 : *s'a vignìssin clamâz*}

conj. perf.

{pers. 1 : *ch' o sèi stât clamât*
pers. 3 : *ch'al sèi stât clamât*}

{pers. 4 : *ch'o sèin stâz clamâz*
pers. 6 : *ch' a sèin stâz clamâz*}

conj. m.m. ca perf.

{pers. 1 : *s'o fós stât clamât*
pers. 3 : *s'al fós stât clamât*}

{pers. 4 : *s'o fóssin stâz clamâz*
pers. 6 : *s'a fóssin stâz clamâz*}

şi
ind. trapassato secondo
pers. 4 : *o vevin vût fevelât*
pers. 6 : *a' vèvin vût fevelât*

prez. conj.
pers. 1 : *ch'o fevèli*
pers. 3 : *ch' al fevèli*
pers. 4 : *ch' o fevèlin*
pers. 5 : *ch' a fevèlin*

cond. prez.
pers. 1 : *'o vignarés clamât*
pers. 3 : *al vignarés clamât*
pers. 4 : *'o vignaréssin clamâz*
pers. 6 : *a' vignaréssin clamâz*

3) Pronumele distinge 3 perechi de forme în cadrul unui timp :

Forma activă

conj. imperf.
pers. 1 : *s'o favelàs*
pers. 3 : *s'al fevelàs*
pers. 2 : *se tu fevelàssis*
pers. 5 : *s'o fevelàssis*
pers. 4 : *s'o fevelàssin*
pers. 6 : *s'a fevelàssin*

conj. perf. şi trapassato primo :
pers. 1 : *ch' o vébi (vût) fevelât*
pers. 3 : *ch' al vébi (vût) fevelât*
pers. 2 *che tu vébis (vût) fevelât*
pers. 5 *ch' o vébis (vût) fevelât*
pers. 4 : *ch'o vébin (vût) fevelât*
pers. 6 : *ch'a vebin (vût) fevelât*

conj.m.m. ca perf. şi trapassato secondo :
pers. 1 : *s'o vés (vût) fevelât*
pers. 3 : *s'al vés (vût) fevelât*
pers. 2 : *se tu véssis (vût) fevelât*
pers. 5 : *s'o véssis (vût) fevelât*
pers. 4 : *s'o véssin (vût) fevelât*
pers. 6 : *s'a véssin (vût) fevelât*

cond. prez.
pers. 1 : *'o fevelarés*
pers. 3 : *al fevelarés*
pers. 2 : *tu fevelaréssis*
pers. 5 : *'o fevelaréssis*
pers. 4 : *'o fevelaréssin*
pers. 6 : *a' fevelaréssin*

cond. perf. şi trapassato
pers. 1. *'o varés (vût) fevelât*
pers. 3 : *al varés (vût) fevelât*
pers. 2 : *tu varéssis (vût) fevelât*
pers. 5 : *'o varéssis (vût) fevelât*
pers. 4 : *'o varéssin (vût) fevelât*
pers. 6 : *a'varéssin (vût) fevelât*

Cu mici deosebiri, situaţia conjugării a II-a şi a III-a este asemănătoare cu a conjugării I.

Din tabloul de mai sus reiese clar importanţa pronumelui pentru menţinerea clarităţii în flexiunea verbală friulană. Departe de a fi „pleonastic" el este purtătorul unor informaţii foarte importante, indicînd persoana care face acţiunea. S-ar putea aduce, la prima vedere, obiecţia că e curios ca un pronume, care foloseşte la marcarea opoziţiei între persoa-

nele verbului, să aibă el însuşi trei forme identice. Într-adevăr, persoana 1, 4 şi 5 este *'o* (formă redusă respectiv de la *jo*, *no* şi *vo*). Tot din tabloul de mai sus reiese însă că acest fapt este irelevant întrucît perechile de persoane care pot fi identice sînt numai pers. 1/pers. 3, pers. 2/pers. 5, pers. 4/pers. 6, deci *'o/al* sau *'e*; *tu/'o*; *'o/a'*.

Faptele friulane examinate pînă aici ne fac să ne gîndim la situaţia cu totul similară din franceză. Şi Marchetti observă acest lucru [7] fără să tragă însă concluziile necesare pentru înţelegerea istorică şi funcţională a acestui pronume.

E vorba, de fapt, de un pronume personal aton subiect.

Din punct de vedere al originei *'o*, *tu*, *al*, *'e*, *'o*, *'o*, *a'*, *a'* sînt forme reduse ale lui *jo*, *tu*, *al*, *la*, *no*, *vo*, *ai*, *as*, care sînt descendenţi ai pronumelor personale latine populare ca şi formele corespunzătoare franceze.

Şi din punct de vedere istoric apariţia şi evoluţia pronumelui de care ne ocupăm aici pare să fi fost aceeaşi ca cea a pronumelui subiect aton din franceză.

În limba veche, pronumele personal subiect purta întotdeauna accentul în frază, fapt pentru care era independent de verb şi putea sta şi mai departe de acesta [8]. Pronumele acesta era folosit numai în anumite cazuri ca de exemplu : pentru a scoate în relief pronumele sau pentru a marca o opoziţie :

Al par al Mont chu cui chu scrif in rime

Al *sei tignut a falu par Toscan...*

Ió *l'hai par un abùs, parcè ch'un stime...*

(Girolamo Sini, *In laude de lenghe furlane*, sec. XVI)

Atunci cînd verbul era precedat de o formă pronominală atonă oblică care nu putea începe fraza :

Vo *mi domandas cun grande instantie...*

(Scrisoare din sec. XVI, Joppi, în AGI, IV, 1878. p. 220).

În textele din sec. XIV, XV şi XVI pe care le-am parcurs nu am găsit exemple de pronume personal aton subiect.

În textele din sec. XVII pronumele subiect în forma lui accentuată începe să însoţească verbul peste tot, simţindu-se tot mai mult nevoia de a se distinge bine formele verbale. Probabil că în limba vorbită acest fenomen e mai vechi.

Atunci cînd prezenţa pronumelui subiect a devenit obligatorie, cînd pronumele a devenit morfem al verbului, el a pierdut din forţă şi a devenit aton reducîndu-şi şi forma ca urmare a acestui fapt.

Dar, deoarece a fost necesară şi o formă accentuată de pronume, s-a recurs, ca în franceză, la unele forme oblice pentru refacerea seriei

---

[7] „Qualche cosa di simile avviene in francese, dove pure la flessione verbale richiede sempre il pronome espresso e bisogna ripeterlo quando ha particolare rilievo (*Op. cit.*, p. 143).

[8] Pentru situaţia similară din franceză vezi Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, Copenhague-Leipzig-Paris, vol. V, 1925, p. 212.

accentuate : pers. 3 m. *lui*, pers. 3 f. *jê*, pers. 6 *lôr*. La pers. 4 şi 5 se foloseşte forma întărită *noaltris*, *vualtris*.

Ermes de Colloredo (1622—1692), unul din cei mai mari poeţi friulani, foloseşte deja forma redusă de pronume personal subiect.

Polimie, pense pur, che a chel concent
Ancie i flôrs dal te volt e' spariran
(*L'Orloi*)

Şi Marchetti, fără să observe valoarea de morfem al pronumelui, fapt care l-a făcut să accepte termenul de „pleonastic", explică apariţia celei de-a doua serii de pronume prin nevoia de a scoate uneori în relief pronumele : „Si deve pensare che l'uso di esprimere constantamente, prima o dopo il verbo, il pronome personale, abbia fatto sì che esso apparisse quasi una parte integrante ed inseparabile della voce verbale, al punto che non se sentì più l'originario valore di soggetto : per conseguenza, ogniqualvolta diviene necessario formare l'attenzione sul pronome-soggetto, occorre insistervi esprimendolo un'altra volte" [9].

Iată acum cîteva cazuri în care pronumele personal accentuat apare alături de pronumele aton subiect.

Cînd accentul în propoziţie se pune pe pronume, acesta, în forma lui accentuată, precede grupul verbal (= pronume neaccentuat + verb) ca în franceză.

Lui, *se* **al** *mûr*, **al** *rinas in t'un balen*
(Ermes de Colloredo, *Fin d'an*).
„*Lui* s'*il* meurt, *il* renaît dans un instant".

Dacă subiectul este exprimat la începutul propoziţiei el e reluat (tot ca în franceză) de pronumele neaccentuat :

Il Re *non savea ce rispuindi e* **al** *savea che*...
(Predică din 1750 din *Ce fastu ?* III, 1927, 3—4).
Fr. „*Le Roi* ne savait que répondre et *il* savait que...".

Acelaşi text, scris într-un stil foarte popular furnizează exemple în care fuziunea pronumelui neaccentuat merge atît de departe încît apare şi imediat după sau înaintea subiectului exprimat, fără ca acesta să poarte în mod deosebit accentul în propoziţie. Aici friulana merge chiar mai departe decît franceza.

Chist maledetton **al** *feva chist boccon di mal*...
(*ibidem*)

Fr. „Ce maudit (*il*) faisait ce mal..."
Iò sai... ce solef ch'al ricev il miò spirt de so assistenze...
(Ermes de Colloredo, *Dialogo d'une chitine cul confessor*)
Fr. „Je sais... quelle consolation (*il*) reçoit mon esprit par son assistance".

★

[9] Marchetti, *op. cit.*, p. 142.

În altă ordine de idei, apare, cu totul nejustificat în cadrul capitolului consacrat pronumelui pleonastic din gramatica lui Marchetti un paragraf cu privire la o altă funcţiune a pronumelui personal. Este vorba de pronumele de pers. 3 m. sg. care, ca în franceză, are şi funcţiune de pronume impersonal.

*Nus fo dit ch'***al** *è un paîs...*

(Cingaresca r. 41)

Fr. „On nous a dit qu'*il* y a un pays"...

Această funcţiune a pronumelui personal este veche în friulană, fiind frecventă deja în sec. XVI.

Al *non e dipentoor ciart in chest iestri...*

(Tommaso Sabbatini)

„*Il* n'y a surement pas de peintre ci bas...

★

În concluzie, viitoarea gramatică a limbii friulane, va trebui să renunţe, pentru categoria de pronume de care ne-am ocupat aici, la numele inexact de „pleonastic" şi va trebui s-o încadreze, cum e normal, în capitolul consacrat pronumelui personal. În cadrul acestuia va trebui să se facă însă o distincţie între formele accentuate şi cele neaccentuate ale pronumelui subiect, atrăgîndu-se atenţia asupra rolului de morfem al acestuia din urmă.

Încheind, atragem atenţia că pronumele neaccentuat subiect, morfem al verbului, care apare în unele idiomuri romanice, ca retoromana (orientală şi centrală), franceza, franco-provensala, provensala [10], în unele graiuri din Italia de Nord şi în limba populară toscană [11] este un fenomen interesant, puţin studiat de specialişti.

Ianuarie 1964

Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

[10] După Ronjat, *Grammaire istorique des parlers provenceaux modernes*, Montpellier, 1937, p. 533 ... pare să fie vorba de influenţa franceză.

[11] Marchetti, *op. cit.*, p. 143.

ELEMENTE RETOROMANE ÎN TERMINOLOGIA FORESTIERĂ ROMÎNEASCĂ *

DE

VASILE ARVINTE

Oricît de neobişnuit s-ar părea, lexicul profesional al unor graiuri populare romîneşti posedă cuvinte dintr-o limbă romanică cu care romîna nu a avut niciodată contingenţe în decursul evoluţiei ei, abstracţie făcînd de originea comună, din latină, a celor două idiomuri. Vorbită de o populaţie puţin numeroasă, în comparaţie cu celelalte limbi romanice, în cantonul elveţian Graubünden, în Tirolul italian şi în Friul, cu o literatură dezvoltată destul de tîrziu, retoromana nu a putut fi niciodată în stare să exercite asupra limbii romîne influenţa pe care au avut-o, din motive şi împrejurări bine cunoscute, limbile franceză şi italiană.

Posibilitatea unui contact direct între vorbitorii celor două limbi, retoromana şi romîna, s-a ivit către sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru, o dată cu dezvoltarea producţiei forestiere în Carpaţi. În provinciile romîneşti din interiorul arcului carpatic, precum şi în Bucovina, procesul a avut loc în cadrul Imperiului austro-ungar, ale cărui granițe înglobau şi regiuni cu graiuri retoromane. De pe versantul transilvănean al Carpaţilor şi din Bucovina, întreprinderile forestiere, conduse de diferiţi antreprenori originari din Tirol sau de prin părţile Veneţiei, s-au extins şi în părţile muntoase, bogate în păduri, ale Munteniei şi Moldovei. Aceste întreprinderi foloseau, alături de braţele de muncă băştinaşe, şi numeroşi lucrători specializaţi în munca la pădure originari din Tirolul italian, Friul, Carintia şi Craina. Venirea acestora a marcat un progres incontestabil în perfecţionarea tehnicii forestiere în Carpaţi. Exploatarea intensă a acestei bogăţii naţionale impunea introducerea unor mijloace tehnice noi, cu mult superioare celor cunoscute, de pildă, în Moldova şi Muntenia în epoca dominaţiei otomane. Rezultatul a fost defrişarea nemiloasă a unor importante masive păduroase din Carpaţi.

* Vezi versiunea în limba italiană, în „Revue roumaine de linguistique", 1964, 4.

Ştiri referitoare la această chestiune am prezentat pe larg în lucrarea *Terminologia exploatării lemnului şi a plutăritului* [1], precum şi în articolul *Din terminologia exploatării forestiere şi a plutăritului* (**grainer, german, neamţ, ştronţ** etc. [2]). Se poate vedea din aceste lucrări că în Carpaţii Moldovei, pe Valea Bistriţei cu afluenţii ei, *talienii*, cum le spuneau localnicii, au construit pentru prima dată funiculare, scocuri sau jilipuri de transportat buştenii de pe munte în vale şi au introdus, în locul parilor, unealta caracteristică lucrătorului forestier, *ţapina* (al cărui nume, cum se va vedea mai jos, este retoroman). În publicaţiile forestiere de specialitate din acel timp, în primul rînd în ,,Revista pădurilor'', sînt menţionaţi numeroşi antreprenori forestieri italieni. Astfel, la modernizarea exploatărilor forestiere din bazinul mijlociu al Bistriţei, un rol important l-au avut fraţii Giacomuzzi, originari din Tirol. Pe domeniul pădurii Tarcău, un oarecare Gridov construieşte ferăstraie ,,după sistemul veneţian sau italian''. Amintirea *talienilor*, care, cum spunea un subiect anchetat în satul Geamăna, erau *cei mai tacticieni lucrători la pădure*, este şi astăzi vie la oamenii mai în vîrstă din satele de pe Valea Bistriţei.

În afară de Carpaţii Răsăriteni, lucrătorii forestieri italieni,precum şi antreprenori de aceeaşi origine, au mai fost semnalaţi pe Valea Lotrului, unde Stagni Giovani, originar din Triest, conducea, pe la 1886, o întreprindere de exploatare a lemnului. În Argeş şi Muscel au lucrat de asemenea oameni ,,veniţi din Tirol'' cam prin jurul anului 1880, iar celor din Valea Sebeşului, romînizaţi între timp, M. Sadoveanu le dedică numeroase pagini în cartea lui *Valea Frumoasei.* De asemenea, în satul Clopotiva lucrătorii italieni sînt semnalaţi de M. Gregorian în lucrarea *Graiul din Clopotiva* (în ,,Grai şi suflet'' VII, p. 184).

Se pune acum întrebarea dacă aceşti muncitori şi tehnicieni erau, într-adevăr, cu toţii italieni, cum rezultă din informaţiile de mai sus, sau dacă nu cumva cei mai mulţi dintre ei aparţineau, din punct de vedere lingvistic, idiomului retoroman. Dificultatea în rezolvarea acestei chestiuni constă, printre altele, în marea asemănare dintre limba italiană şi unele graiuri retoromane, îndeosebi cele din grupul central (Tirolul italian) şi cele din grupul estic (provincia italiană Friul). Asupra acestor graiuri retoromane s-a exercitat o puternică influenţă din partea limbii şi dialectelor italiene vecine. Trebuie pomenit aici faptul că unii lingvişti, îndeosebi italieni, începînd cu Carlo Salvioni, în *Ladinia e Italia*, lucrare apărută în anul 1917, au susţinut chiar că ,,graiurile retoromane centrale şi răsăritene au fost, de la început, graiuri italieneşti, dar cu vremea, din pricina influenţei germane, s-au îndepărtat mereu de limba italiană...'' [3]. Deşi această părere nu corespunde adevărului, şi nici nu a fost acceptată de romaniştii străini, este cert însă că graiurile retoromane amintite,

---

[1] În S. C. ST., Filologie, Iaşi, VIII, 1957, 1, p. 1–185; amănuntele despre lucrătorii forestieri străini se găsesc la p. 27–41, 86–88.

[2] În ,,Analele ştiinţifice ale Universităţii « Al. I. Cuza » din Iaşi'' (Serie nouă) (Ştiinţe sociale), Secţiunea III, t. 1, 1–2, Iaşi, 1955, p. 111–126.

[3] Vezi acad. prof. Iorgu Iordan, *Introducere în lingvistica romanică* (curs universitar), Bucureşti, 1957, p. 61–62. Ideea aceasta a fost apoi susţinută cu aprindere şi de alţi lingvişti italieni, în frunte cu Carlo Battisti.

prin poziția lor geografică, „prezintă un aspect foarte pestriț" [4] și au simțit o puternică influență din partea limbii italiene.

Din informațiile date mai sus, se vede că antreprenorii și lucrătorii forestieri numiți „italieni" erau originari din Tirol (unii puteau fi și din Friul și din regiunea învecinată de la nord de Veneția), așadar chiar din locurile unde se vorbesc graiuri retoromane. Aici ocupația cu munca la pădure este foarte răspîndită. Ca dovadă, în acest sens, am putea să ne mulțumim chiar numai cu datele oferite de *Atlasul lingvistic al Italiei și Elveției de sud* [5]. Pe hărțile dedicate acestei îndeletniciri populare, se poate vedea cum termenii forestieri speciali apar numai în partea de nord a Italiei, în zona Alpilor, inclusiv regiunile Tirol, Friul și ținutul cu graiuri retoromane din sud-estul Elveției. Rezultă că numai de aici puteau veni la noi așa-numiții *talieni*, oameni cu o pregătire specială în acest domeniu.

Dar pentru localizarea mai precisă a acestor muncitori forestieri ne putem servi, cu mai mult folos, de datele pe care ni le oferă analiza mai îndeaproape a elementelor lexicale transmise de aceștia muncitorilor forestieri romîni din văile Carpaților. Aceste elemente se păstrează pînă astăzi. Prin aspectul lor, multe din ele nu se deosebesc de corespondentele din italiană. Tocmai de aici provine dificultatea de a face o separare netă între ceea ce este italian și ceea ce este retoroman. Din acest motiv, în lucrările menționate despre terminologia forestieră, am considerat toate aceste cuvinte de origine italiană. Cu siguranță că pentru unele dintre ele această explicație trebuie menținută. În alte cazuri însă, considerente de natură fonetică, uneori și semantică, la care se adaugă și repartiția teritorială a acestor cuvinte, urmărită cu ajutorul AIS duc la concluzia că ele provin din graiuri retoromane, și nu italiene. Bineînțeles, nu trebuie trecute cu vederea nici dialectele italiene de nord-est, din vecinătatea graiurilor retoromane, în primul rînd dialectul venețian. În acest fel, în lucrarea de față va trebui să completez, și uneori să corectez, unele din explicațiile etimologice date anterior, sau să propun etimologii pentru o serie de termeni rămași încă neexplicați.

Cuvintele și expresiile care urmează au un caracter strict profesional. Unele denumesc diferite instrumente sau unelte folosite în munca la pădure, apoi acțiuni, metode de lucru etc. Altele și-au pierdut calitatea de cuvinte normale, cum erau în limba de origine, devenind în graiul lucrătorilor romîni un fel de interjecții-semnale, folosite în anumite momente ale procesului muncii la pădure. Ele au cunoscut, prin urmare, o degradare, prin trecerea din sistemul de semne lingvistice, care se caracterizează prin prezența unui conținut semantic și a mai multor planuri (fonologic, morfologic, sintactic, stilistic), în sistemul de semnale extralingvistice, convenționale, care cunosc numai un singur plan [6]. Este cazul unor ele-

[4] Vezi acad. Iorgu Iordan, *Introducere în lingvistica romanică* (curs universitar), București, 1957, p. 64, nota.

[5] K. Jaberg și J. Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Bd. III, II Teil; voi folosi prescurtarea AIS.

[6] Vezi B. Trnka, în *Zeichen und System der Sprache*, I. Band, Veröffentlichung des 1. Internationalen Symposions „Zeichen und System der Sprache" vom 28.9. bis 2.10.1959 in Erfurt, Berlin, 1961, p. 143.

mente ca *garga* !, *varda* !, *mena-mena* ! şi altele, pătrunse la noi din graiul lucrătorilor forestieri străini, unde ele erau cuvinte obişnuite, normale. Despre aceste „comenzi" şi „semnale" am vorbit pe larg în lucrarea amintită mai sus (*Term. expl. lemn.*, p. 86—101) [7].

În cele ce urmează, vor fi aduse mai întîi în discuţie acele elemente-semnale pentru care am putut găsi indicaţii noi cu privire la provenienţa lor din regiunile unde se vorbesc graiuri retoromane. În partea a doua, vor fi prezentate o serie de cuvinte care denumesc obiecte, unelte sau procese din munca la pădure, a căror origine retoromană poate fi de asemenea demonstrată.

I

1. După cum rezultă din AIS III_2, harta 535, în punctul 323 (Alpii Dolomitici) din regiunea „ladină", adică retoromană, lucrătorii la pădure, cînd vor să anunţe că vor să întrerupă trimiterea de buşteni pe uluc, folosesc semnalul *abáwf*. Pe aceeaşi hartă este consemnat şi strigătul *kắrẹga*, prin care se anunţă din vale că se pot da iarăşi buşteni pe uluc : „Man ruft « abáwf », wenn oben an der Riese das Absenden der Stämme unterbrochen werden soll; « kắrẹga » wenn der Stamm losgelassen werden darf".

Exact aceleaşi semnale, cu aceeaşi semnificaţie, le folosesc şi lucrătorii forestieri din Carpaţii Moldovei (dar şi cei din Carpaţii Meridionali). Pentru diferite variante la noi, cf. *Term. expl. lemn.*, p. 97; 98—99; 149 sub *garga* !; 151 sub *habauf* !. *garga* !, cu varianta *carga* !, a fost explicat (*loc. cit.*) din ital. *caricare* „a încărca", cu sonorizarea lui *c*-, specifică dialectelor italiene de nord-est, şi cu sincoparea lui *-i-*. Dacă luăm ca punct de plecare forma dată de AIS, *kắrẹga*, care, deşi italiană la origine, circulă şi în retoromană, explicaţia prin acest idiom este mai aproape de adevăr, pentru considerentul, deja menţionat, că lucrătorii forestieri străini, numiţi *talieni*, veneau, unii dintre ei, şi din regiunea Alpilor Dolomitici (Tirolul de sud). Termenul există şi în graiul din Friul, *cargâ*, italienism, alături de *ciamâ*, vechi şi popular, *càrghe*, *incàrghe*, *càriche* s.f. (vezi Giulio Andrea Pirona, Ercole, Giov. Batt. Corgnali, *Il Nuovo Pirona. Vocabolario friulano*, Udine, 1935, p. 104), în graiul retoroman sursilvan, *cargar* „laden", „aufladen" etc., *cargar lenna* „Holz laden" (vezi Ramun Vieli şi Alexi Decurtins, *Vocabulari romontsch sursilvan-tudestg*, Munster, 1962, p. 97).

Existenţa în aceeaşi regiune şi a semnalului *abáwf*, pentru care am propus explicaţia prin germ. *aufheben*, imper. *heb(e) auf* ! > *habauf* ! > *abauf* !, confirmă presupunerea făcută în *Term. expl. lemn.*, p. 86—87, că sistemul de „semnale" şi „comenzi" în munca la pădure, cunoscut la noi, s-a constituit în regiunea unde se întrepătrund limbile germană, slovenă, retoromană şi unele dialecte italiene [8].

---

[7] Asupra acestei chestiuni, vezi şi Tatiana Slama-Cazacu, *Aspecte lingvistice ale comunicării în procesul muncii*, în SCL XIII, 1962, 2, p. 227—244.

[8] În acest „sistem" există şi elemente slave sudice, de factură slovenă. Lucrătorilor străini li se mai spunea la noi şi *graineri* (< germ. *Krainer* < *Krain* „Craina", ţinut din Slo-

2. Cînd e nevoie să se dea mai multe lemne pe uluc, lucrătorii de la capătul de jos al ulucului strigă către cei de sus *mena-mena!* Acest semnal a fost explicat prin ital. *menare* „a face să meargă", „a duce", „a căra", ca şi rom. *mînare*, ambele din lat. *minare*. Dar mai degrabă trebuie invocate formele din graiurile retoromane, *mǫne*, *-a*[i] „treiben", „führen", „fahren" (vezi Th. Gartner, *Ladinische Wörter aus den Dolomitentälern*, Halle (Saale), 1923, p. 53), *menar* „führen", „leiten", „lenken" (vezi Dr. Ramun Vieli, *Vocabulari scursaniu romontsch-tudestg*, Munster, 1938, p. 118), friul. *mená* (vezi W. Meyer-Lübke, REW, 5585), *menâ* (*Il Nuovo Pirona*, p. 588), dar mai ales pentru motivul că întregul sistem de semnale, din care el face parte, a fost transplantat în Carpaţi de oameni originari din teritoriul cu graiuri retoromane.

3. O altă „comandă", rămasă fără etimologie în lucrarea citată, anume *pais!*, este în mod sigur de origine retoromană. *pais!* strigă conducătorul echipei de lucrători forestieri (ţapinari) cînd este nevoie ca un buştean greu să fie mişcat în direcţia axei longitudinale. Oamenii se aşază de o parte şi de alta a trunchiului, înfig vîrful *ţapinei* în părţile lui laterale, iar *călcîiul* ţapinei (adică partea de la îndoitura acestei unelte) îl sprijină pe pămînt şi, la comanda *pais!*, apăsînd pe coada ţapinei şi mişcînd-o fie spre dreapta, fie spre stînga, saltă puţin trunchiul de la pămînt, făcîndu-l să înainteze în direcţia dorită. Apăsînd şi mişcînd coada ţapinei spre dreapta, de pildă, trunchiul se deplasează spre stînga, şi invers. Există şi expresiile, create în limba romînă, *a da pais*, *pais înainte!*, *pais înapoi!*, *a prinde pais*, *a trage pais* şi chiar substantivul *pais-paisuri* „capăt de lemn, căpătîi care se pune sub *călcîiul* ţapinei, cînd se ridică buşteanul în sus" (vezi *Term. expl. lemn.*, p. 90—91; 158).

Etimonul este retorom. *pais*, *pa*[i]*s* „Gewicht", „Last" (vezi Dr. Ant. Velleman, *Dicziunari scurzinieu da la lingua ladina*, Samaden, 1929, p. 460; Th. Gartner, *Ladinische Wörter*..., p. 64; W. Meyer-Lübke, REW, 6394, engad. *pais*). Cf. şi *paisa* „Wägung", „pesage, pesée" (Dr. Ant. Velleman, *Dicz.*, p. 460). Forma *paès*, cu sensul „colpo di leva collo *zapìn*", ca şi în terminologia forestieră romînească, este dată de Angelo Majoni, *Cortina d'Ampezzo nella sua parlata*, Forli, 1929, p. 78. Cuvîntul există şi în celelalte limbi romanice, fiind înrudit cu rom. *păs* „Kummer", ital. *peso*, fr. *poids*, prov., catal. *pes*, span., port. *peso*, din lat. *pensum*.

La „comanda" *pais*!, muncitorii forestieri sînt făcuţi atenţi să *apese* simultan, în jos, cu coada ţapinei. Analizînd formele romanice de mai sus, se vede că el nu putea veni la noi decît din graiul retoroman al lucrătorilor forestieri de care ne ocupăm [9].

---

venia). În Carpaţi au lucrat şi croaţi. Expresia *un orvát dă ųom*, cu sensul „un om puternic, tare" este însoţită de informatorul ALR din pct. 76 (Banat) de explicaţia: „au lucrat croaţi la pădure: erau oameni tari" (ALR II, vol. 1, MN 2277).

[9] În graiul retoroman din văile Dolomiţilor (Tirol) există şi cuvîntul *paisa* cu sensul „Köder" (= momeală, nadă), cf. Th. Gartner, *Ladinische Wörter*..., p. 64, W. Theodor Elwert, *Die Mundart des Fassa-Tals*, Heidelberg, 1943, p. 108, apoi verbul *paissar*, „ködern"; cf. E. Gamillscheg, *Romania Germanica*, II, p. 130; apoi *páits* „Beize", la W. Theodor Elwert, *ibid.* Aceste cuvinte, datorită semnificaţiei lor, nu pot fi luate în consideraţie în cazul de faţă.

4. În aceeaşi situaţie se află şi „semnalul" *teára-teára!*, prin care se anunţă îngrijitorul ulucului că trebuie să arunce pămînt ars pe uluc, în timpul iernii, cînd buştenii alunecă cu prea mare viteză şi e nevoie să li se încetinească mersul. În *Term. expl. lemn.*, p. 101 şi 172, cuvîntul a fost apropiat de ital. *terra* „pămînt". Rămînea însă neexplicat diftongul *-eá-*, care nu există în forma italiană. Forma cu diftong există însă în graiurile retoromane, cf. Th. Gartner, *Die Gredner Mundart*, Linz, 1879, p. 155, unde e consemnat *tiára* „Erde", la fel şi în *Ladinische Wörter...*, p. 94; apoi Dr. Ant. Velleman, *Dicz.*, p. 784 : *tearra* (şi *terra*) „Erde", „Land" (ultimul precizează că forma *tearra* e învechită), *Il Nuovo Pirona. Vocabolario friulano*, p. 1 186 : friul. *tiàre.*

5. Deja în *Term. expl. lemn.*, p. 93—96, am arătat că „semnalul" *varda!*, prin care se anunţă de sus, de pe munte, că vin buşteni pe uluc (este sinonim cu *păzeşte!*, *fereşte!* sau *păzea!*, *ferea!*), nu se poate explica prin ital. *guardare*, ci, probabil, prin dialectele italiene de nord (în dialectul veneţian există forma *varda!*). Acum pot preciza că aceste termen, care în ultimă analiză este de origine germanică (v. germ. *wardar*) şi a pătruns în franceză, provensală, italiană, spaniolă şi portugheză, are şi în graiurile retoromane forma cu *v-* iniţial: *vardę̈* „hüten" (Vieh), „behüten" (= a păzi vitele, a feri), la Th. Gartner, *Ladinische Wörter...*, p. 108, *Die Gredner Mundart*, p. 162; apoi *vardę́* „Vieh hüten", „behüten", *mëter a verda* „achtgeben" în Val Gardena [10], iar în Friul *wardâ* „ansehen", „behüten", „vermeiden", la E. Gamillscheg, *Romania Germanica*, II, p. 283; *vardar*, alături de *uardar*, *urdar* „schauen", la P. Basilius Carigiet, *Raetoromanisches Wörterbuch*, 1882, p. 382, *uardâ*, în *Il Nuovo Pirona. Vocabolario friulano*, p. 1229, *vardà*, în expresia *varda ben ve!*, „*sta bene attento sai! guai a te!*", vezi Angelo Majoni, *Cortina d'Ampezzo nella sua parlata*, p. 133. În dialectul istroromîn există termenul *wardii̯án* „pădurar" (vezi ALR II, s.n., h. 583, pct. 02), care nu poate fi despărţit de formele înşirate mai sus.

Prin urmare, alături de celelalte cuvinte de care ne ocupăm, şi „semnalul" *varda!* din terminologia forestieră romînească trebuie considerat tot de origine retoromană, adică provenit din regiunea Tirol şi Friul. Cu toate acestea, nu se poate exclude nici dialectul veneţian vecin [11].

Aceeaşi origine o putem susţine, în principiu, pentru toate cuvintele-semnale din terminologia forestieră romînească care au un corespondent mai mult sau mai puţin asemănător în limba italiană. Pentru cele cîteva elemente care urmează (cu excepţia lui *granda* şi *ohi!*), originea retoromană nu poate fi probată în mod convingător.

Astfel, de pildă, despre *tira-tira!* „comandă prin care se anunţă tragerea butucului cu ţapinele în mod continuu, îndelungat" se poate spune la fel de bine că vine din ital. *tirare*, ca şi din friul. *tirà* engad. *tirer* (W. Meyer-Lübke, REW, 8755), ga d. *trę* „ziehen", expr. *l'arⁱa tira*

---

[10] Pentru exemplele din această regiune, voi folosi prescurtarea „gard".

[11] În părţile de sud-est ale ţării, *varda!* a putut veni prin intermediul limbilor turcă, bulgară, neogreacă, din italiană, ca termen marinăresc. (Cf. ngr. *várda*, veneţ. *varda*, turc., bg., sîrb. *varda*; vezi A. Scriban, *Dicţionaru limbii romîneşti*, Iaşi, 1939, s.v.)

„es zieht" (Th. Gartner, *Ladinische Wörter...*, p. 97). Dimpotrivă, în cazul expresiei de la noi *tira-granda!*, forma ultimului cuvînt ne trimite neapărat spre dialectele italiene de nord-est, în primul rînd cel venețian, unde se spune *granda* (față de ital. *grande*), dar mai ales spre graiurile retoromane : engad., friul. *grand* (W. Meyer-Lübke, REW, 3842), gard. *grant*, *granda* „gross" (Th. Gartner, *Ladinische Wörter...*, p. 35 și Archangelus Lardschneider-Ciampac, *Wörterbuch der grödner Mundart*, Innsbruck, 1933, p. 134), friul. *grand*, dar mai ales *grant* (*Il Nuovo Pirona. Vocabolario friulano*, p. 400).

Tot din graiurile retoromane și, eventual, din dialectele italiene de nord, trebuie explicată expresia *baina-baina!* (cu varianta *bainia!*), prin care se anunță că trebuie să se toarne apă pe uluc. Alături de ital. *bagnare* (*Term. expl. lemn.*, p. 101, 138), trebuie amintite și engad. *baner*, friul. *baná* (W. Meyer-Lübke, REW, 913), friul. *bagnâ* (*Il Nuovo Pirona. Vocabolario friulano*, p. 31), ampezz. *báign* (Angelo Majoni, *op. cit.*, p. 6).

Pentru *bizuna (bizuni, vizuna)*, din expresia *habău bizuna!*, explicația prin ital. *bisogno* trebuie completată cu expresia *en cass de basegns* „în caz de nevoie", dată de Ramun Vieli în *Deutsch-romanisches Wörterbuch, Surselvisch*, Chur, 1944, p. 498, sub *Not*, dar mai ales friul. *bisugnâ* (vb.) și *bisùgn* (s.m.), *bisùgne* (s.f.), în *Il Nuovo Pirona. Vocabolario friulano*, p. 57. *habău bizuna* ! este semnalul prin care se anunță lucrătorii de la uluc să nu mai dea lemne la vale, să nu mai facă nici o mișcare, pentru că altfel s-ar pune în primejdie viața cuiva.

De asemenea, comenzi și semnale ca *volta!*, *marina!*, *ohi!* au fost aduse cu siguranță în Carpați de aceiași lucrători originari din Tirol, Friul, Carintia și Craina. La comanda *volta!*, lucrătorii dintr-o echipă trebuie să rostogolească bușteanul cu țapinele. Există și verbul *a volta* „a rostogoli un buștean". Pentru etimologie, cf. ital. *voltare*, veneț. *voltar*, friul. *voltâ* „voltare, volgere, rivolgere" (*Il Nuovo Pirona...*, p. 1291). Același lucru îl putem spune și despre *marina!*, prin care se anunță învîrtirea pe loc a trunchiului cu ajutorul țapinelor. Etimologia lui nu este clară. Cf. ital. *marina* „costa piana del mare", *marinaggio* „l'operazione dello scarico" (vezi Carlo Battisti, Giovanni Alessio *Diz. etim. it.*, Firenze, 1957, s.v.), friul. *marinare* s.f. „nuoto sott'acqua" (*Il Nuovo Pirona. Vocabulario friulano*, p. 571).

În sfîrșit *ohi!*, apropiat de ital. *ohe,!* există și în graiurile retoromane (friul. *òhe*, *óhi*, vezi *Il Nuovo Pirona...*, p. 664). Prin această interjecție, lucrătorii de la uluc confirmă că au înțeles „semnalul" transmis anterior. Există variantele *ahi!*, *hohi!* și expresiile *ohi drecea!*, *ohi chira! (tira!)*. (vezi *Term. expl. lemn.*, p. 157).

Considerate în bloc, toate elementele sistemului de semnalizare al lucrătorilor forestieri din Carpați, prezentate mai sus, trebuie să-și aibă originea în graiurile vorbite în Tirolul italian și Friul, eventual și în regiunea venețiană, așadar în locuri unde munca la pădure constituie una din ocupațiile de căpetenie ale locuitorilor.

II

De la așa-numiții *talieni* au pătruns în terminologia forestieră romînească mai mulți termeni tehnici, apelative, care denumesc unelte, acțiuni, în genere realități specifice acestei munci. Cele mai multe din aceste apelative pot fi explicate prin graiurile retoromane.

1. În *Term. expl. lemn.*, p. 117, 140, este consemnat cuvîntul *brigă*, întîlnit prin Maramureș și în bazinul superior al Bistriței. Informatorul din Vișeul-de-Sus (Maramureș) a precizat că termenul există și pe Valea Sebeșului, în Carpații Meridionali. Sensul este „închisoare de plute, formată prin spargerea plutelor, bușteni în neorînduială, unii peste alții, pe parcursul unui rîu". Pe Valea Sebeșului el înseamnă „grămadă de bușteni în dezordine, în apropiere de locul unde s-a produs o defecțiune la ulucul de transportat bușteni". La Gura Haitei (bazinul superior al Bistriței), *brigă* denumește tot „o grămadă de trunchiuri în dezordine, la așa-numitul *plutărit sălbatic*" (expresia se referă la procedeul de a transporta buștenii pe apă liberi, nelegați sub formă de plute).

În dicționarele noastre termenul nu-i înregistrat, iar în lucrarea citată el a rămas fără etimologie. Etimonul poate fi veneț. *(z)brega* „Scheit" (= buștean despicat, spărtură de butuc), gard. *breya*, friul. *brée* „Brett" (= scîndură). Înrudite cu acestea sînt veneț., trient., mant. *zbregar* „zerreissen", prov. *(z)bregar* „zerreiben", „zerstossen" (= a sfărîma, a pisa), montal. (Pistoja) *sbreccare* „zerbrechen" (= a sparge), ital., port. *briga* „Streit" și altele, la W. Meyer-Lübke, REW, 1299.

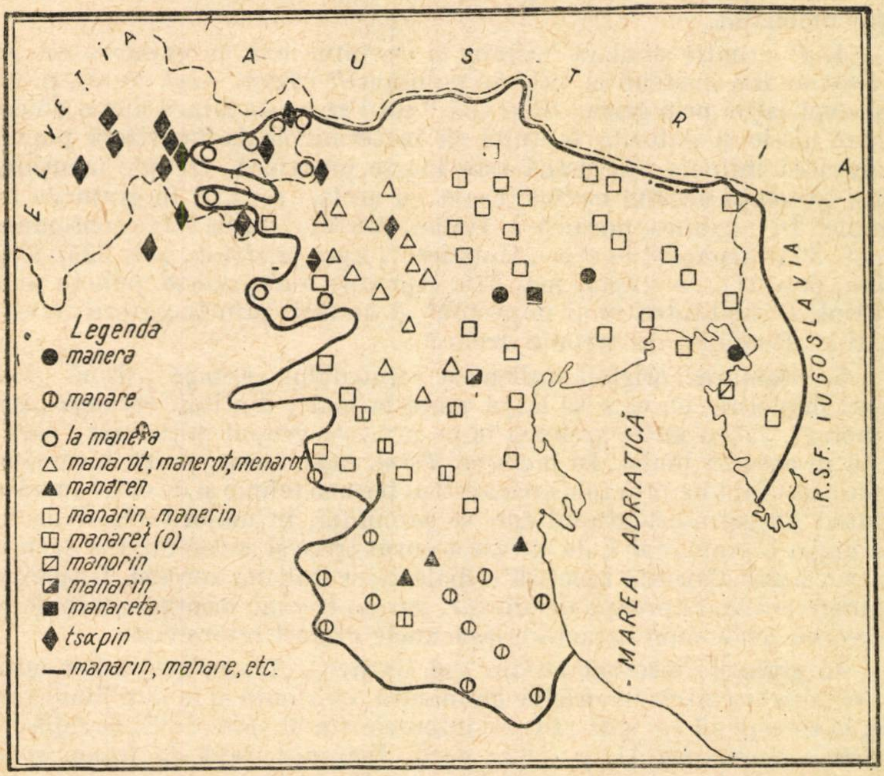
2. Prin nordul Carpaților Răsăriteni a fost înregistrat termenul *malarină*, cu variantele *mălărină*, *marolină*, *maralină*, *manolină* (vezi *Term. expl. lemn.*, p. 33, 154–155). Sensul este „topor cu gura lată, folosit la cioplit sau la tăiatul crengilor de pe trunchiuri", „bardă mare". La Moisei (Maramureș) i se spune și *morocut*, cuvînt pus în legătură de informator cu numele unei firme din Italia, care producea unelte pentru pădurărit.

Față de etimologia propusă, anume ital. *mannaia* „secure", „satîr", *manolina* „toporaș", „bărdiță", pe baza datelor furnizate de *Atlasul lingvistic al Italiei și Elveției de sud*, și de alte surse, se pot aduce noi precizări în sensul provenienței cuvîntului din dialectele italiene de nord-est și în special din graiurile retoromane vorbite în Tirol și Friul, care cunosc, cum s-a mai spus, o puternică influență din partea limbii italiene.

După cum rezultă din harta alăturată, alcătuită pe baza AIS III_2, h. 547 (cf. și harta 548, pentru *manera*), graiurile italiene de nord-est, și cele retoromane vecine, cunosc numeroase forme ale acestui cuvînt, și anume *manarin*, *manerin*, *menarin*, atestate mai ales în regiunea dialectului venețian și a graiurilor retoromane din Tirol și Friul, apoi *manarot*, *manerot*, *menarot*, *manareta*, *manaret(o)*, *manaren*, *manera*, *manare* și altele, toate însemnînd „topor". În orice caz, radicalul din toate aceste forme apare numai în această parte a Italiei și în graiurile retoromane vecine, inclusiv unele din Elveția de sud.

La informațiile AIS se poate adăuga, pentru dialectul venețian, și *manarèta* s.f., *manarìn* s.m. „Piccola scure", *manarìn da marangòn* „Scure

Accetta, Specie di Mannaia cum manico corto usata da Falegnami i da' Caradori", *manaròna* s.f. „Accettone, Accetta grande, cum'è quella de Macellai per tagliare la carne" (vezi Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziane*, ediția a III-a, Venedig, 1867, s.v.). Apoi, pentru graiurile retoromane, vezi Th. Gartner, *Ladinische Wörter*..., p. 50, *manarìn* „Holzhacke", „Beil" (mit einer Hand zu führen) și W. Theodor Elwert,

Die Mundart des Fassa-Tals, p. 180, care precizează că sufixul *-arıŋ*, din graiurile retoromane, este de origine italiană : «Aus dem Italienischen ist die Erweiterung *-arıŋ* entlehnt in *manarin* „Handbeil" < venet. *manarin* „piccola scure" », apoi friul. *manarin* „scure, con ferro stretto, a cuneo, per fender legna" (*Il Nuovo Pirona*..., p. 559), ampezz. *manarìn* „accetta, piccola scure" (Angelo Majoni, *op. cit.*, p. 65), gard. *manarìn* „Beil", „Holzhacke" (Archangelus Lardschneider-Ciampac, *op. cit.*, p. 200).

3. *plancă* „uluc simplu, din scînduri așezate direct pe pămînt, de-a lungul unui torent, pe care se transportă buștenii" (*Term. expl. lemn.*, p. 82, 160), a fost explicat din germ. *Planke* „scîndură", vb. *planken* „a îmblăni cu scînduri", ucr. *planka* „scîndură". Termenul există însă, chiar cu sensul „uluc de transportat buștenii", și în graiurile retoromane. În AIS III_2, harta 535 *Holzriese* (= uluc pentru transportat buștenii), este

consemnat răspunsul *plánča*, în pct. 318. W. Meyer-Lübke, REW, 6455, dă surs. *plaunka* „Abhang" (= pantă, versant, povîrniș) și friul. *planke* „Steg" (= cărare, potecă), apoi și friul. *plàncie* (*Il Nuovo Pirona...*, p. 774). Deoarece *plăncile* se construiesc, de cele mai multe ori, de-a lungul torentelor, nu trebuie exclusă posibilitatea ca termenul să fi fost adus în Carpați de lucrătorii din regiunea cu graiuri retoromane, care cunosc un sens foarte apropiat. Uneori *planca* este chiar un asemenea torent foarte puțin amenajat.

4. O situație similară întîlnim la cuvîntul *riză*, cu varianta *riz* „uluc pe care se dau buștenii la vale de pe munte" (*Term. expl. lemn.*, p. 164). Deși explicației prin germ. *Riese* „id." nu i se poate aduce nici o obiecție, printre altele și datorită faptului că în terminologia forestieră populară romînească influența germană este foarte puternică, trebuie menționată totuși prezența acestui cuvînt, exact cu același sens, și în graiurile retoromane. În regiunea nordică a Italiei, AIS III, harta 535, consemnează în pct. 305 răspunsul *la riza* „Holzriese", apoi *la rizina*, pct. 325, 333, *la rižina*, pct. 317, *la rižęna*, pct. 316. Aproape toate aceste puncte se află în Friul. Posibilitatea unui împrumut și de aici, prin lucrătorii forestieri veniți în Romînia, nu trebuie exclusă.

5. Stabilirea originii italiene a termenului *șprangă* „sîrmă groasă, uneori împletită, cu care se leagă pluta la mal", din ital. *spranga* „sîrmă de metal", ridica unele greutăți în ce privește grupul inițial *șpr-*, care nu există în această limbă. În lucrarea *Term. expl. lemn.*, p. 33, încercam să explic acest fapt fie prin folosirea acestui termen tehnic și de către lucrătorii germani (în germană grupul *spr-* se pronunță, în majoritatea dialectelor și în limba literară, *špr-*), de la care a putut trece și la romîni, fie, eventual, printr-o particularitate fonetică a dialectelor italiene nordice. Ultima presupunere era mai aproape de adevăr, dar ea trebuie însoțită acum de precizarea că fenomenul caracterizează unele graiuri retoromane.

În graiurile retoromane din Val Gardena (Tirol), grupurilor inițiale *sp-*, *st-*, din cuvintele de origine germanică, existente și în alte limbi romanice, le corespund *šp-* și *št-*. Cf. următoarele forme date de E. Gamillscheg, *Romania Germanica* II, p. 282 : gard. *šparanyę*, față de franc. *sparôr*, gallo-rom. *sparaniare*, surs. *spargnar*, engad. *spargner* ; apoi, gard. *šparon*, față de franc. *sporo* „Sporn", surs. *sparun*, engad. *sprun*, friul. *spiron*, ital. *sperone*, *sprone* ; gard. *špurvęl* „Hühnergeier", față de franc. *sparwari* „Sperber", surs. *sprè*. Dar cele mai multe exemple pentru grupurile inițiale *šf-*, *šk-*, *škr-*, *šp-*, *špr-*, *št-*, *štr-* etc., retoromane, pot fi văzute în lucrarea lui Th. Gartner, *Ladinische Wörter aus den Dolomitentälern*, p. 83–92.

În aceleași graiuri retoromane din Grödner, grupul *šp-* apare și în cuvîntul *špandža* „Spange an der Tür- und Fensterangeln". E. Gamillscheg, *op. cit.*, II, p. 303, precizează că „Die italienisch-langobardisch Entsprechung ist *spranga*, das das alpenrom. *spanga* im Süden begleitet, z.B. piem., trient., venez. *spranga*". În retoromană există și forma *špraunga* „die Türangel", vezi P. Basilius Carigiet, *Raetorom. Wört.*, p. 327. Cf. și formele engad. *spaungia* „Spange", „Riegel" (Dr. Ant.

Velleman, *Dicz.*, p. 707), surs. *spaunga*, *spunga* „hölzerner Riegel an einer Tür", engad. j. *spangeas* „Bänder am Fensterbeschlag" (W. Meyer-Lübke, REW, 8116). Termenul este în limbile romanice, ca și cele precedente, de origine germanică : adh. *spanga* „Querriegel, mit denen man die starken Stämme der Eck- oder Winkelsäulen verband".

Forma romînească cu *špr-* inițial (*șprangă*), atestată în majoritatea localităților anchetate din nordul Carpaților Răsăriteni, indică proveniența termenului din graiul lucrătorilor veniți din Alpii Dolomitici (Tirolul de sud), unde apar toate formele de mai sus cu *špr-*, *šp-* etc. În mod sporadic, la noi a fost înregistrată totuși și forma cu *spr-* (*sprangă*), ca în italiană.

6. Același fenomen fonetic îl întîlnim și în cuvîntul *ștronț*. În terminologia forestieră romînească el denumește : **1.** „partea mai groasă a unui buștean", **2.** „placă de fier cu mai mulți colți, fixată pe fundul uluciului, spre a micșora viteza lemnelor care vin la vale", iar verbul *a ștronța* înseamnă : **1.** „a tăia cu toporul marginile unui butuc, a rotunji capetele lemnului", **2.** „a se ciocni, a se lovi cap în cap (despre bușteni)", vezi *Term. expl. lemn.*, p. 170 [12].

Acest termen a fost și el adus de lucrătorii forestieri din Tirol. În graiul retoroman de acolo el are chiar forma *štronts* (vezi Th. Gartner, *Die Gredner Mundart*, p. 152, *Ladininische Wörter*..., p. 91, W. Theodor Elwert, *op. cit.*, p. 118, 190, 247, care dă forma *štront*). Față de acesta, în italiană există *stronzo*, *stronzolo*, în surs. *štrięn*, iar în friul. *strunt*, *strint* (W. Meyer-Lübke, REW, 8322). Dr. Ant. Velleman, *Dicz.*, p. 741, înregistrează forma *stronzla*. Comparînd celelalte forme romanice cu grad. *štrontz*, E. Gamillscheg, *op. cit.*, p. 282, este de părere că partea finală *-nz* (= *nț*) poate să fie secundară, „wenn es nicht Beeinflussung durch ital. *stronzo* zeigt, das langobardischer Herkunft ist".

Cuvîntul este de origine germanică în limbile romanice apusene : *strŭntus*, *strundius* < *strunzen* „bucată tăiată", *strunzan* „détacher en coupant ; proprement, ce qui est rejeté" (vezi É. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, t. II, sub *étron* ; W. Meyer-Lübke, REW, 8322. Din explicația dată de Littré, se pot înțelege sensurile căpătate de cuvînt în limbile romanice, anume „Kot", „Pferdemist", „Schweinedreck". Sensul „a tăia", care pare a fi mai vechi, îl are ital. *stronzare*, dar el există și în graiurile retoromane : *struncar* (pronunțat cu *štr-*) „abschneiden, den Lauf unterbrechen, hindern" (vezi P. Basilius Carigiet, *Raetorom. Wört.*, p. 337 [13]). De aici se poate explica, probabil, și sensul **1** al verbului romînesc.

Ca termen injurios, el s-a răspîndit la noi, probabil, tot prin intermediul lucrătorilor din Tirol și Friul. Sensul **2** îl au și cuvintele *german*,

[12] *ștronț* mai înseamnă : (**3**) „poreclă batjocoritoare", (**4**) „copil neastîmpărat", (**5**) „vagabond, om flenduros", (**6**) „funcționar, cel care nu umblă în portul național (deci cel care poartă „haine nemțești"). Ultimele două sensuri există, după o indicație dată de tov. Ilie Dan, în Pîrteștii-de-Jos, Suceava.

[13] Consemnez și pe *štruŋkwári* „den Stamm in verschiedene Teile schneiden", din AIS, III_2, harta 532, pct. 845, din Sicilia, care nu poate fi însă invocat pentru termenul din graiurile romînești.

neamț, grainer, care denumesc și alte dispozitive, unelte sau procedee tehnice forestiere, introduse de lucrătorii străini (vezi lucrarea citată mai sus, *Din term. expl. forest.*). Celelalte sensuri, date în notă, s-au dezvoltat în limba romînă.

Nu este exclus să existe o legătură între *ștronț, a ștronța* cu sensurile din terminologia forestieră, și * șpronț* „butuc cu capetele rotunjite cu toporul", respectiv vb. *a șpronța* „a rotunji cu toporul capetele unui butuc", cu variantele *a spronța, a șpronțui, a șprănțui*, apoi expresia verbală *a face șpranț (Term. expl. lemn.*, p. 169, ALR II, s.n., harta 615, pct. 386 : *ăl șprănțuieşti, ăi fași șpranț).*

7. Printre elementele considerate vechi germane ale limbii romîne, în jurul cărora s-au purtat discuții aprinse în perioada dintre cele două războaie mondiale, a fost trecut și *tapă*. Etimologia germanică a fost propusă mai întîi de S. Pușcariu, în „Dacoromania" III, p. 680—681, trecută de W. Meyer-Lübke în REW, ediția din 1935, sub nr. 8 565 (aici în loc de Pușcariu este citat Giuglea). Cu toate acestea, etimologia veche germană nu poate fi susținută.

Cuvîntul *tapă*, după S. Pușcariu, înseamnă : „1. tăietură care rămîne în trunchiul copacului, cînd tăietorul, care vrea să-l doboare, îi dă cu toporul o lovitură piezișă (de sus în jos) și una orizontală ; în alte părți i se zice și *creastă* sau *așchie*. 2. dăltuitură (cam de 10—15 cm de lungă și 2—4 cm de adîncă și lată) care se face la capătul lemnelor de construcție (subtoaie, tălpoaie) spre a le putea îmbina unele cu altele...". În ambele cazuri, observă Pușcariu, « avem a face cu același înțeles fundamental de „scobitură în lemn" ». El continuă astfel : « Precum însă la „așchie" forma oarecum „negativă" — scobitura — a primit sensul de la cea „pozitivă" — bucata de lemn scoasă din trunchi — tot astfel cred că la origine *tapă* avea înțelesul „pozitiv" de „tenon" sau pe romînește „pîj, cep" ». Etimonul, după Pușcariu, ar fi v. germ. *tappa* (din care vine și germ. *Zapfen* „cep"), răspîndit în mai multe limbi romanice : „...în Peninsula Iberică (ca la noi) în forma gotică *tappa*, în Italia, Spania și Franța în forma francă *tappo*, iar în Italia, și sub forma langobardă *zapfo*" (p. 681). S. Pușcariu precizează, pe baza unei informații primite de la Th. Capidan, că termenul *tapă*, cu sensul „cep, dop de lemn", există și pe la București, precum și în limba bulgară.

În dicționarele lui Tiktin, Candrea, Scriban, *tapă* nu este înregistrat. DM îl are, cu sensurile amintite, dar nu-i dă etimologia.

Termenul este cunoscut de lucrătorii forestieri din Carpații Răsăriteni : *tapă* „crestătură făcută cu toporul în trunchiul unui copac, înainte de a-l tăia cu beschia". I se mai spune și *(h)așchie*. Există și verbul *a tapa*, care denumește această operație (cu varianta *a talpa*, probabil prin apropiere cu rom. *talpă*), apoi expresiile *a tăia tapă, a face tapă*, alături de *a tăia hașchie, a face așchie* (vezi *Term. expl. lemn.*, 75, p. 171). În limba romînă cuvîntul are, prin urmare, un evident caracter tehnic și cunoaște o circulație restrînsă.

Față de etimologia propusă în lucrarea citată, p. 171 (din ital. *tappo* „lovitură", fr. *tape* „id.", *taper* „a lovi", „a bate", și nu din ital. *tappo* „dop", „cep"), trebuie să fac acum precizarea că în unele graiuri retoro-

mane există cuvîntul *tappa* chiar cu sensul din terminologia forestieră romînească. Într-adevăr, Dr. Ant. Velleman, *Dicziunari scurzinieu de la lingua ladina*, p. 776, înregistrează în Engadina de Jos, din cantonul elvețian Graubünden, termenul *tappa* cu sensul „Einschnitt (in runde Hölzer, damit sie besser aufliegen)", „entaille (dans les billots, pour pouvoir les empiler plus facilement)". De asemenea, *tappa* „Einschnitt", „Kerbeinschnitt (beim Fällen eines Baumes)"; *dar la tappa* „einen Einschnitt machen", este dat de Ramun Vieli și Alexi Decurtins, *Vocabulari romontsch sursilvan-tudestg*, Munster, 1962, p. 727 și de Oscar Peer, *Dicziunari rumantsch ladin-tudais-ch*, Samedan, 1962, p. 510, cu același sens; la fel și Archangelus Lardschneider-Ciampac, *op. cit.*, p. 408. Modificarea semantică despre care vorbea Pușcariu în legătură cu *tapă*, adică trecerea de la înțelesul „pozitiv" de „cep", „dop", la cel „negativ" de „scobitură în lemn", trebuie să se fi petrecut în graiurile retoromane, și nu în limba romînă, așa cum la noi *așchie* a căpătat în terminologia forestieră și sensul de „scobitură făcută cu toporul în tulpina bradului, în partea în care acesta trebuie să cadă" (*Term. expl. lemn.*, p. 138). În sprijinul acestei explicații vine și faptul că termenul *tapa* este cunoscut în unele graiuri retoromane din sudul Elveției, și prin graiurile italiene de nord-vest, cu sensul „Holzspan" (= așchie), vezi AIS III_2, harta 539, precum și harta 538, *il ciocco* „Scheit" (= buturugă despicată).

Cît privește pe *tapă* cu sensul „dop", „cep", auzit de Th. Capidan în vorbirea bucureșteană, nici el nu poate fi de origine germană veche. În ultimă analiză, el provine din ital. *tappo* „cep", „dop de lemn". La noi el a ajuns pe căi ocolite, prin intermediul unor limbi balcanice. Cuvîntul există în neogreacă, τάπα „bondon (= cep), albaneză, *tápë* „tappo, turacciolo" (= dop), apoi în dialectul aromîn, *tapă*, *tăpi* „capac", „couvercle rond d'un vase" (vezi T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromîn general și etimologic*, București, 1963, p. 1020). El există și în bulgară, *tapa* „Kork", „Pfropfen" (= dop) (vezi Dr. A. Dorič, G. Minkova, St. Iv. Stančev, *Bălgarsko-nemski rečnik*, Sofia, 1958, p. 491), și este greu de admis, cum face Pușcariu, că în această limbă el ar fi împrumutat din romînește.

În limba romînă mai există și alte exemple de cuvinte de origine italiană pătrunse prin intermediul unor limbi balcanice. Din terminologia forestieră pot fi amintite *varda* ! (vezi mai sus), *catarg*, *galion*, *trinchet*, la origine termeni marinărești (vezi *Term. expl. lemn.*, glosarul). Din aceeași sferă semantică cu *tapă* „cep", „dop de lemn", face parte, apoi, și *caneacanele* „cep cu un robinet de scurgere, cu care se scoate lichidul dintr-un vas". Avînd ca punct de plecare ital. *cannella* „id.", el a ajuns la noi prin intermediul neogrecesc, κανέλλα, sau bulgăresc, *kanéla* „id" (vezi *Dicț. Acad. Rom.*, s.v.). Termenul există și în dialectul aromîn, *canélă* (vezi T. Papahagi, *op. cit.*, p. 243). Alți termeni italieni, mai vechi, pătrunși în romînă prin intermediul grecesc (ex. *stradă*, *bătălie*, *venetic*, *veneție*)sînt discutați de I. Șiadbei, *Asupra raporturilor lingvistice medievale între estul și vestul romanic*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani", București, 1958, p. 840—841.

În concluzie, etimologia veche germană a rom. *țapă*, deși a fost susținută (sau acceptată) de lingviști ca S. Pușcariu, E. Gamillscheg, W. Meyer-Lübke, trebuie definitiv părăsită. Termenul a pătruns la noi pe două căi (prin lucrătorii forestieri vorbind graiuri retoromane și prin intermediul unor limbi balcanice) și într-un timp apropiat de noi.

8. În terminologia forestieră populară de pe Valea Bistriței există cuvîntul *tres* (cu variantele *tresă*, *trez*), care denumește o parte a ulucului de transportat buștenii, și anume „lemnul așezat transversal pe construcția din butuci înfipți în pămînt numită *cășiță*; peste acest lemn se aștern trunchiurile cioplite care alcătuiesc fundul ulucului". În *Term. expl. lemn.*, p. 172, era invocat greșit drept etimon fr. *tresse*, al cărui sens nu se potrivește, cu toate că în terminologia forestieră populară romînească există și elemente de origine franceză, răspîndite de tehnicienii și inginerii silvici. *tres* este însă de origine retoromană sau vențiană, în orice caz un element adus de lucrătorii forestieri din Tirol, Friul sau din regiunea vențiană învecinată. Astfel, W. Meyer-Lübke, REW, 8860, dă sub lat. *transvĕrsus*, formele : veneț. *treso*, care a pătruns și în graiul retoroman din Friul, *tres*, cu sensul „oblic", „pieziș", apoi veneț. *treso* „Querholz" (= lemn transversal), din care se explică perfect termenul tehnic special din graiurile romînești. Friul. *tres* „traversa" apare și în *Il Nuovo Pirona*..., p. 1214. Am arătat mai sus că ulucurile de transportat bușteni au fost construite pe Valea Bistriței de către lucrătorii forestieri străini.

9. O mare răspîndire în graiurile romînești vorbite în zona muntoasă și împădurită a țării o cunoaște cuvîntul *țapin*, cum se poate vedea în ALR II, s.n., h. 617, *țapin*. Există mai multe variante fonetice și anume : *țapin*, *țapină*, *țabină*, *țăpin*, *țăpină*, *țipină*, *sapin*, *saphin*. Dintre acestea, mai răspîndite sînt formele *țapină* și *țapin*. Sensul este „unealtă formată dintr-o cange de oțel, fixată într-o coadă de lemn, care se întrebuințează la manevrarea buștenilor".

Termenul a ajuns la noi, o dată cu obiectul, prin lucrătorii forestieri din Tirol, Friul, Carintia și Craina. În *Term. expl. lemn.*, p. 173, explicam acest cuvînt, plecînd de la dicționarul lui A. Scriban, prin ital. *zappa*, carint. *Zappin*, slov. *capin*. Înainte de Scriban, apropierea de slov.*capin* fusese făcută și de H. Tiktin, DRG, de I.-A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea romînească"*, de unde a trecut și în DM.

Pentru originea retoromană a termenului pledează mai multe fapte. Mai întîi, radicalul *zapp-* este romanic, în sensul că apare în italiană, retoromană, franceză, dalmată și romînă. W. Meyer-Lübke, REW, ediția a III-a din 1935, nr. 9 599, consideră ital. *zappa* (> friul., fr. *sape*) „Hacke", ca și rom. *sapă*, continuatoare ale cuvîntului ilir *zapp-* „Ziegenbock", din care se explică și rom. *țap*, dalm. *tsap*, abruzz. *tsapę* etc. Numele uneltei a apărut datorită asemănării ei cu coarnele unui țap. Sensul acesta figurat e atestat în Italia din secolul al VIII-lea. De aceea, în dialectul german din Carintia și în limba slovenă, derivatul *Zappin*, respectiv *capin*, trebuie să-și aibă originea în graiurile romanice vecine. Mai greu poate fi admis că avem a face în aceste limbi cu un împrumut străvechi din fondul iliric.

În al doilea rînd, forma *tsapin*, pe care W. Meyer-Lübke nu o înregistrează, caracterizează graiurile retoromane și este bogat atestată. O

notează mai întîi Th. Gartner, *Die Gredner Mundart*, p. 157, *tsapin*, cu sensul, identic cu cel de la noi, de „eine lange Stange mit einem kurzen, rechtwinklig aufsitzenden eisernen Hacken (um Flosshölzer aufzuspiessen)", apoi în *Ladinische Wörter*..., p. 98, cu sensul, altfel formulat, de „Hakenstock, — stange mit einem rechtwinklig aufsitzenden Hacken (Flosshölzer aufzuspiessen)". Termenul *zappin* „Spitzhacke, Holzpickel (zum Wenden von Holzstämmen)", fr. „pioche de bûcheron", apare și la Dr. Ant. Velleman, *Dicz.*, p. 855, apoi ampezz. *zapìn* cu același sens (vezi Angelo Majoni, *op. cit.*, p. 139), *zappin* „Wald-, Spitzhacke", la Ramun Vieli și Alexi Decurtins, *op. cit.*, p. 815, Oscar Peer, *op. cit.*, p. 567, Archangelus Lardschneider-Ciampac, *op. cit.*, p. 455.

În afară de dicționarele și glosarele graiurilor retoromane, date deosebit de prețioase ne oferă AIS VII_2, harta 1429, de unde rezultă că termenul este cunoscut numai în regiunile cu graiuri retoromane din Elveția și Tirol (vezi harta de la p. 651). În pct. 9^1, situat în locul unde se întretaie granițele Elveției, Austriei și Italiei, este consemnată forma *tsαpin*, cu sensul „Holzhauerhacke" (dient zur Bewegung des Langholzes). Cît privește forma obiectului, informatorul a făcut precizarea că există o țapină italienească *(tsαpín talán)*, al cărei vîrf metalic formează cu coada de lemn un unghi drept, și o țapină germană *(tsαpin tudäsč)*, la care partea metalică formează cu coada un unghi obtuz. Distincția este cunoscută și de lucrătorii forestieri din Carpați (*țapină talenească marca două chei*, a precizat un subiect de la Izvorul Alb, vezi *Term. expl. lemn.*, p. 31). Cu același sens ca la noi, termenul mai apare în pct. 1 *(tsapin)*, 5 *(tsapen)*, 11, 13, 15 (în toate *tsapin*), 16 *(sapen)*, 17 (*tsαpén*, cu precizarea că are formă germană), 19 (*tsapín*, cu precizarea că are formă italienească), 22 *(sapin)*, 29 (*αl tsapín*, formă germană), 45 *(αl tsapín)*, 58 (*tsapín*, formă italiană). Toate aceste localități se află în Elveția, iar graiul lor este retoroman.

Același termen apare apoi și în pct. 224, 322 (*el sapín*, formă germană), 330 *(sampin)*, situate în apropierea graniței dintre Italia și Elveția, precum și în Tirol, unde sînt tot graiuri retoromane. În restul Italiei, *tsapin*, care este un derivat de la *zappa*, nu-i atestat. În plus, africata *ts- (= ț)*, în locul spirantei *s-*, apare în nordul Italiei, îndeosebi în graiurile retoromane. Răspîndirea formelor cu *ts-* inițial, din cuvîntul italian *zappa*, și a celor cu *s-* inițial, poate fi urmărită cu ajutorul hărții nr. 1428 a AIS VII_2. Între aria nordică cu *ts-*, în care intră în primul rînd graiurile retoromane, și dialectele italiene centrale și de sud, în care apare de asemenea forma cu *ts-*, se întinde aria formelor cu *s-* inițial. Originea rom. *țapin(ă)* nu poate fi căutată în nici un caz în dialectele italiene centrale și meridionale. De altfel, derivatul cu *-in (tsapin)* există numai în graiurile retoromane. Prezența în graiurile romînești și a variantei cu *s- (sapin)*, care e, totuși, foarte rară, s-ar putea explica prin graiurile italiene de la sudul teritoriului retoroman. Dar această variantă există chiar și în unele graiuri retoromane, cum am arătat mai sus.

Termenul *țapin* „Holzhauerhacke", comun graiurilor retoromane, celor germane din Carintia și celor slovene din Craina, a fost adus în Carpați, o dată cu unealta respectivă, pe la sfîrșitul secolului trecut. El a fost

preluat nu numai de romîni, ci şi de maghiari (cf. răspunsul *ţopinǫ*, din pct. 192 de limbă maghiară) sau de ucraineni (*ţapína*, în pct. ucrainean 366 din Bucovina), cum se poate vedea în ALR II, s.n., h. 617. La istroromîni (*ţapín)*, el a pătruns, probabil, din slovenă [14].

Mai puţin sigură este originea retoromană a termenilor *bailon*, *balance*, *balarină*, *palintar*, pentru care nu am putut găsi încă informaţii întru totul concludente. Din această cauză, discutarea lor am lăsat-o la urmă. Ultimii trei au corespondenţi foarte apropiaţi în italiană şi, datorită strînselor legături dintre graiurile retoromane şi cele italiene vecine, la care se adaugă şi influenţa limbii italiene asupra celei retoromane,este greu de spus căreia din aceste limbi aparţin. În Carpaţi, ei nu au putut ajunge însă decît numai prin intermediul lucrătorilor forestieri străini, de care ne ocupăm aici.

bailon „stîlp puternic, înfipt în pămînt, care sprijină marginea ulucului", sau „stîlp pe malul apei, de care se ancorează plutele", a fost apropiat de fr. *bâillon* „proţap", *bâilloner* „a înţepeni cu un drug" (*Term. expl. lemn.*, p. 138), introdus, poate, de inginerii şi tehnicienii silvici, cu pronunţarea literală a termenului francez. Cu toate acestea, pot fi amintite aici şi surs. *baila* „Tragband" (= chingă), vezi W. Meyer-Lübke, REW, 886, apoi ital. *baglio* „ciascuno di quei pezzi di travi squadrati e ricurvi, con la convessità in alto, che servono a collegare i fianchi della nave e a sostenere i ponti", vezi Fernando Palazzi, *Novissimo dizionario della lingua italiana*, Milano, 1940, p. 133.

balance „lemn de grosime potrivită, cu ajutorul căruia se încarcă vagoanele, camioanele, căruţele, rostogolindu-se pe el buştenii cu ajutorul ţapinelor", a fost comparat (*ibid.)* cu fr. *balance* „cumpănă", ital. *bilancia*, germ. *Balancier* „cumpăna unei maşini". El poate fi pus însă în legătură şi cu ital. nord. *balants*, friul. *belantse* „Waage", engad. *balauntscha*, friul. *balànce*, variantă a lui *belànze* „bilancia" (vezi *Il Nuovo Pirona*..., p. 32, 50), mai apropiat de rom. *balance* (vezi şi W. Meyer-Lübke, REW, 1103). Cf. şi gard. *palantľa* „5 oder mehr cm dickes Brett", „Bohle" (= grindă), la Th. Gartner, *Ladinische Wörter*..., p. 64.

balarină (sau *balerină*) denumeşte un „dispozitiv introdus la noi de lucrătorii din Tirol, servind la micşorarea vitezei buştenilor transportaţi pe uluc". Pentru amănunte, vezi *Term. expl. lemn.*, p. 34, 138. Alături de ital. *ballare*, *ballerina*, se pot invoca şi surs. *balar* „schaukeln" (= a se legăna, a se balansa), vezi W. Meyer-Lübke, REW, 909, apoi gard. *bale*,

---

[14] Pe aceeaşi hartă intitulată *ţapin* a ALR II, s.n. apare, în pct. 172, răspunsul *rangă-răngi* „pîrghie de lemn cu care se urnesc trunchiurile din loc". Cuvîntul, cu sens apropiat, este înregistrat de dicţionarele lui Candrea, Scriban, precum şi în DM, dar peste tot lipseşte etimologia. Numai Scriban se întreabă dacă nu cumva avem a face cu un cuvînt german. Într-adevăr, este un cuvînt german dialectal, şi anume unul cunoscut tocmai în dialectele germane din Tirol, Carintia (şi Bavaria), de unde au venit la noi (e vorba de primele două provincii), la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru, lucrători forestieri de limbă germană, alături de *talieni* şi de *graineri*. Etimonul rom. *rangă* (care înseamnă şi „ştangă de fier") este tirol. *rangk* „Latte", *rangge* „Holzstange", carint. *rangge* „Stange", bavar. *hag-*, *zaunranken*, faţă de germ. literar *Ranke* „cîrcel de viţă" (vezi Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ediţia a 17-a, Berlin, 1957, p. 581, sub *Ranke*). Ca şi *ţapin*, şi ca şi mulţi alţi termeni, el a fost adus la noi de lucrătorii forestieri străini.

-á- „tanzen", la Th. Gartner, *Ladinische Wörter*..., p. 15, dar mai ales friul. *balâ* vb., *balarin* s.m., cu același sens (vezi *Il Nuovo Pirona*..., p. 32). La fel, pentru *palintar* „masă în baraca muncitorilor forestieri, pe care se răstoarnă mămăliga" (*Term. expl. lemn.*, p. 158), alături de ital. *polentaro* < *polenta* „mămăligă", pot fi amintite și engad. *polenta*, friul. *polente* „Mais", la W. Meyer-Lübke, REW, 6634.

★

În încheiere, se impun cîteva precizări în legătură cu denumirea *talian* (pl. *talieni*), folosită în graiurile anchetate din nordul Carpaților Răsăriteni pentru lucrătorii forestieri originari de prin Tirolul italian și părțile învecinate. Forma populară romînească poate fi mai veche decît sfîrșitul secolului al XIX-lea. Într-adevăr, adj. *tălienesc* apare la Șincai, Văcărescul, Beldiman, iar substantivul *tălienie*, la Șincai și Bărceanu (vezi *Dicț. Acad. Rom.*, sub *italian*). A. Scriban, *Dicționaru limbii romînești*, s.v., compară forma în discuție cu sîrb. *talijan*, turc. *talian*, alb. *talian*, magh. *talián*, care provin din veneț. *taliano*, sicil. *talianu*. Forma romînească *talian*, alături de *italian*, este bogat atestată în graiurile populare de ALR III, s.n., harta 880, *italieni*.

Cu toate acestea, în Tirolul de sud (Alpii Dolomitici), Th. Gartner, *Ladinische Wörter*..., p. 92, consemnează și el forma fără *i-* inițial: *tal'áŋ, -na, -ny, -nəs* „italienisch", „Italiener, -in", ca și în dialectul venețian și în cel friulan: *taliàn (Il Nuovo Pirona...)*. Putem presupune, de aceea, că lucrătorii aduși la noi de către firmele forestiere italiene din regiunea vențiană și din cea cu graiuri retoromane din Friul și Tirolul de sud își spuneau ei înșiși *taliany*, fără *i-* inițial, denumire pe care au preluat-o și lucrătorii forestieri autohtoni, o dată cu toate cuvintele și expresiile analizate în lucrarea de față.*

Ianuarie 1964

Universitatea „Al. I. Cuza" Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August nr. 11

* Lucrarea a profitat de unele sugestii și indicații bibliografice din partea tov. Maria Iliescu de la Institutul de lingvistică din București. Îi exprim și aici mulțumirile mele.

AL. ROSETTI, *Istoria limbii romîne*, vol. II, *Limbile balcanice*, ed. a III-a, 148 p. ; vol. III, *Limbile slave meridionale (sec. VI—XII)*, ed. a IV-a, 160 p., București, Editura Academiei R.P.R., 1962.

Apariția ultimei ediții a lucrării lui Al. Rosetti are loc la 25 de ani de la publicarea primei ediții a celui dintîi volum al operei. Pînă în anul 1937, istoria limbii romîne formase numai obiectul lucrării monumentale a lui Ovid Densusianu [1] care fusese, cu drept cuvînt, la începutul sec. al XX-lea, cea mai însemnată realizare a școlii noastre filologice.

Confruntarea operei lui Ov. Densusianu cu aceea pe care Al. Rosetti a inițiat-o în 1937, sugerează cîteva constatări de perspectivă, pe care le luăm ca punct de plecare în această recenzie.

Filonul central al lucrării lui Ov. Densusianu l-a format istoria fondului latin al limbii romîne. Cartea atinge valoarea sa deosebită mai ales în paginile în care acesta este cercetat și în paginile celui de-al doilea volum (1916), unde este expus stadiul de dezvoltare istorică atins de limba romînă în sec. al XVI-lea.

Sub această constatare nu se ascunde o încercare de semnalare a deficiențelor lui Ov. Densusianu în redactarea celorlalte capitole (cele consacrate problemelor elementului autohton și influenței slave). În legătură cu aceste ultime capitole, savantului filolog, care și-a lucrat opera înainte de începutul secolului, nu i s-a pus cu acuitate, nici cu claritate problema fondului lexical balcanic și slav în procesul de formare al limbii noastre. Munca sa științifică nu putea fi la acea vreme călăuzită de numeroasele studii de amănunt, de lingvistică balcanică, pe care le-au produs abia cercetări ulterioare, deschizînd istoriei limbii noastre perspective și drumuri noi.

Constatarea noastră are rostul de a semnala principala deosebire dintre prima istorie a limbii romîne, publicată la anul 1900, și lucrarea lui Al. Rosetti. Aceasta din urmă a fost redactată în momentul în care problemele istoriei limbii noastre se lărgiseră, cuprinzînd o arie de preocupări și informații mult mai largi și creau, deci, o nouă perspectivă asupra trecutului. Al. Rosetti a avut în vremurile noastre, datorită condițiilor noi create muncii științifice, posibilitatea de a publica opera sa în ediții succesive [2], de fiecare dată revăzute și adăugite, situație de care Ov. Densusianu nu s-a bucurat, în vremea sa.

---

[1] *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1900 ; ed. fotomecanică București, 1929 ; traducere romînească, București, 1962.

[2] Vol. I, București, 1938, 1940, 1960 ; vol. II, București, 1938, 1943, 1962 ; vol. III, București, 1940, 1950, 1954, 1962.

Volumele acestei ultime lucrări apărute acum în ediţii noi, cele din a căror perspectivă vom încerca să privim opera la împlinirea a 25 ani de la începerea publicării ei, sînt tocmai cele care marchează clar importanţa pentru ştiinţa romînească a contribuţiei lui Al. Rosetti la procesul de descifrare şi elucidare a trecutului limbii noastre, dincoace de vremurile latinităţii şi înainte de cele ale sec. al XVI-lea şi deci implicit, şi cele în care a avut loc formarea poporului nostru.

După ce am încercat să fixăm poziţia operei lui Al. Rosetti în istoriografia limbii romîne, vom trece la analiza expunerilor şi materialelor utilizate în cel de-al doilea volum al lucrării sale, cel care se referă la limbile balcanice. Vom nota locul diferit ocupat de expunerea problemei în economia celor două istorii ale limbii romîne. În cartea lui Ovid Densusianu problema este cercetată sub titulatura „Elementul autohton", pe o întindere de 32 pagini situate înaintea expunerii consacrate analizei fondului latin al limbii noastre. În acest caz cele 32 de pagini au ca obiect numai identificarea şi precizarea elementelor trace şi ilire conservate în limba romînă. În cartea lui Al. Rosetti cercetarea este cuprinsă după examinarea fondului latin al limbii noastre, în paginile celui de-al II-lea volum (p. 31—128). Aceste pagini cuprind studierea „elementelor nelatine ale limbii romîne moştenite de la popoarele stabilite în Peninsula Balcanică înainte şi după cucerirea romană a provinciilor dunărene, pînă la venirea slavilor" (*ibidem*, p. 10).

Titulaturile şi dezvoltările deosebite date de cei doi autori acestor capitole se explică prin poziţiile ştiinţifice diferenţiate, profesate de cei doi lingvişti în raport cu natura limbii romîne.

Ovid Densusianu a considerat limba romînă, rezultată din „latina care a fost vorbită de la Carpaţi la frontierele Greciei" ca o limbă romanică (*op. cit.*, p. 6), ale cărei trăsături categoric latine au rezultat din cele ale romanităţii orientale. Toate elementele pe care ea le-a încorporat, datorită contactelor cu limbile vorbite de popoarele sud-estului european în momentul cuceririi lor, sau aşezate aici mai tîrziu au fost considerate ca „influenţe" (*op. cit.*, p. 8), asupra fondului latin iniţial. Pentru Al. Rosetti limba noastră, a cărei latinitate îi este tot atît de evidentă şi incontestabilă se situează între limbile balcanice (ed. recenzată, p. 31), ea fiind formată ca individualitate lingvistică pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzînd provincia Dacia nord-dunăreană propriu-zisă, adică în primul rînd: Oltenia, Banatul şi Transilvania, şi, în al doilea rînd, Muntenia şi sudul Moldovei, precum şi zona sud-dunăreană învecinată de-a lungul fluviului, Dobrogea, iar la vest şi sud-vest provinciile romanizate ce au stat întodeauna în strîns contact, atît administrativ cît şi comercial, cu Dacia: Pannonia, Dardania şi cele două Moesii (vol. I, Bucureşti, 1960, p. 39).

În această ultimă operă elementele lingvistice rezultînd din contactele populaţiei romanizate din teritoriile de mai sus, cu tracii, ilirii şi urmaşii acestora (albanezii), precum şi cu iranienii, grecii ori populaţiile germanice, sînt considerate ca elemente constitutive ale limbii noastre. De aceea cercetarea lor este cuprinsă în acelaşi capitol, situat după studiul fondului latin, cel care a dat romînei caracterul ei romanic. Elementele balcanice din limba romînă cu coloritul lor specific sînt din punct de vedere istoric mărturii ale teritoriului ei de formaţie şi din punct de vedere cronologic indicativele evoluţiei sale.

Lucrarea lui Al. Rosetti, remarcabil compusă (bibliografie, cadru istoric, materialele moştenirii lingvistice şi discuţia elementelor unităţii lingvistice balcanice), severă prin rigoarea metodei, clară ca o ecuaţie şi precisă prin categorica înlăturare a oricăror date şi detalii superflue, reînnoieşte şi aşază într-un cadru conceput şi dirijat istoric cercetarea evolutivă a proceselor de formare a limbii romîne.

Expunerile sale, în acest volum, ca şi în toate celelalte, se deschid, după paragrafele consacrate bibliografiei, printr-o largă introducere (p. 31—50) în care, în afara preocupării istoric

teritoriale şi cronologice, se găseşte o privire asupra civilizaţiei populare balcanice. Subiectul acestei introduceri — a cărei linie de gîndire a fost întărită progresiv prin precizări adăugate în fiecare din ediţiile succesive ale lucrării — este „uniunea lingvistică" balcanică. În acest cadru, care înlătură vechea formulă lingvistică a „substratului" introdusă în cercetările istoriei limbii noastre de B. P. Hasdeu şi considerată critic mai tîrziu de Ov. Densusianu, Al. Rosetti studiază cu ajutorul unei metode noi istoria evoluţiei prin care latina orientală a dat naştere limbii noastre, procesele şi contactele pe care această evoluţie le-a comportat, precum şi elementele străine pe care limba noastră le-a conservat ca mărturie a acelor vremuri.

Pe această nouă bază metodică, pentru dovedirea existenţei şi explicarea istorică a amintitei „uniuni", — care reprezintă o realitate certă confirmată de fapte lingvistice alese cu rigurozitate, şi de altele, proprii vieţii spirituale şi materiale a maselor populare balcanice, — autorul substituie teoriei „substratului" , în ale cărei demonstraţii faptele sînt „anevoioase de probat" şi principial „insuficiente", teza prin care „elementele comune ale limbilor balcanice" — ca şi celelalte trăsături ale civilizaţiei spirituale şi materiale comune balcanice, — se explică prin traiul comun al popoarelor Peninsulei Balcanice. De aceea pentru a explica elementele constitutive ale acestei comunităţi, autorul consideră pe rînd următorii factori : acţiunea substratului, a cărui importanţă, am subliniat deja, Al. Rosetti o reduce cu tenacitate ; zonele de mari civilizaţii populare din sud-estul Europei şi întrepătrunderea lor ; mobilitatea caracteristică a populaţiilor peninsulei, trăind în mare majoritate din păstorit, ocupaţie care a favorizat contactele şi traiul în comun. Rezultatul lingvistic al acestor fapte luate de autor în considerare a fost bilingvismul caracteristic al balcanicilor, fenomen care explică existenţa faptelor lingvistice comune şi constituirea „uniunii".

Existenţa „uniunii", argumentată cu rigoare şi studiată sistematic în limitele unor situaţii istorice indiscutabile, deşi justifică formarea complexului lingvistic balcanic, dîndu-i singura explicaţie logică, nu înlătură totuşi una din cele mai dificile probleme ale lingvisticii balcanice, anume problema patriei primitive a albanezilor, cea a teritoriului pe care s-au produs în evul mediu contactele lingvistice dintre romîni şi albanezi.

Spre deosebire de discuţia în legătură cu teritoriul de formare a limbii romîne, cînd s-a impus luarea în considerare şi a unor teritorii sud-dunărene unde se poate dovedi prezenţa unei populaţii romîneşti în evul mediu timpuriu, pentru problema teritoriului de formaţie al limbii albaneze, în afara unei serii de considerente generale ducînd la concluzia că nu există „probe hotărîtoare că strămoşii albanezilor au locuit în vechime pe teritoriul lor de astăzi", întreaga discuţie a problemei s-a purtat numai pe baza unor fapte şi deducţii lingvistice (origine tracă sau iliră, şi raporturile dintre limbile vorbite de aceştia), ignorîndu-se indicaţiile şi documentările de natură istorică, deşi se discuta o problemă istorică, şi cu toate că asemenea indicaţii şi chiar documentări există.

Autorul adoptă în această problemă o poziţie pe care — în ciuda calităţii lor şi a metodei rigide, dar clară, ce îi sînt proprii lui Al. Rosetti — o socotim nesatisfăcătoare, deoarece într-o problemă de natură istorică autorul se bizuie numai pe interpretarea unor fapte lingvistice.

Într-adevăr Al. Rosetti, lingvist legat de metoda sa, care poate lua în considerare numai fapte suţinute şi dovedite de aceasta, deşi cunoaşte atît teza lui Henric Barič — bizuită pe fapte istorice şi pe fapte lingvistice interpretate însă mai mult intuitiv, cît şi aceea a lui Carlo Tagliavini, — care şi-a bazat concluziile mai cu seamă pe interpretări formal lingvistice, — că patria albanezilor s-ar fi întins, în afara teritoriului pe care locuiesc astăzi, fie în Pannonia şi Dardania, fie în ţinuturile centrale ale Peninsulei Balcanice, acolo unde limba albaneză a putut intra în contact cu romînii, — le trece totuşi în revistă, fără să ia atitudine, evident din cauza nesiguranţei argumentării lingvistice a acestor doi savanţi în raport cu rigoarea cercetărilor

sale; d-sa insistă în schimb asupra unui şir de date istorice, exacte şi concludente, dar numai pentru istoria albanezilor, fără nici un raport cu aceea a limbii noastre.

În secolele al XIII-lea şi al XIV-lea şi chiar mai de timpuriu este evident că mase populare albaneze se aflau aşezate în regiunea Mati, pe ţărmurile Adriaticei şi chiar mult mai către sud, de vreme ce o parte dintre acestea au trecut, după vremurile marei lor rezistenţe împotriva turcilor, în sec. al XV-lea, în Italia, dar aceste mase coborîseră acolo venind dinspre nord-est, aşa cum indică documentări de natură istorică cu totul lămurite care nu au fost încă luate în considerare.

Socotim că informaţiile despre persistenţa pînă tîrziu în evul mediu a unor aşezări albaneze în ţinuturile terasei bulgare dunărene, ca şi cercetarea istorică a etnografiei medievale bulgare, pot contribui masiv la îmbunătăţirea capitolului despre albanezi al operei lui Al. Rosetti şi la lămurirea problemei relaţiilor lexicale medievale dintre romîni şi albanezi, relaţii cărora autorul le-a acordat o largă dezbatere (p. 106—125) şi implicit importanţă.

În paginile care urmează Al. Rosetti studiază pe baza metodei sale obişnuite, care ia în considerare numai fapte sigure, selecţionate în limitele metodei şi tezelor sale [3]; elementele lingvistice rămase de la traci, iliri, grecii antici şi germanici, care trebuie şi pot fi luate în considerare în cursul studierii evolutive a proceselor lingvistice prin care din latina orientală s-a format limba noastră.

Subliniem importanţa listelor de termeni lingvistici şi nume topice cuprinse în aceste pagini, deoarece acestea, împreună cu cele consacrate vocabularului romînesc de origine albaneză (p. 106—121) constituie baza lingvistică pe care se vor întemeia studiile ulterioare ale raporturilor medievale dintre romîni şi albanezi în diversitatea lor cronologică, şi, în general, studiul formării poporului şi limbii romîne.

Observaţiile noastre nu se vor opri, în cele ce urmează, la probleme de amănunt, etimologii, ori fenomene lingvistice izolate, deoarece importanţa lucrării recenzate, rigurozitatea şi prestigiul metodei lui Al. Rosetti, precum şi claritatea şi siguranţa soluţiilor pe care d-sa le dă problemelor istoriei limbii romîne ar face superflue orice asemenea intervenţie [4]. Ne vom mărgini deci la sublinierea rezultatelor la care autorul a ajuns, notînd punctele de întrebare care se nasc, şi sugerînd, acolo unde este cazul, deschiderea unor perspective noi.

De aceea semnalînd conţinutul primului paragraf al părţii a doua a volumului recenzat, ne mulţumim să enumerăm fenomenele pe care autorul le-a reţinut: vocală; nazalizarea vocalei în poziţie nazală; postpunerea articolului; dispariţia infinitivului. Reamintim caracteristica generală a acestui grup de fenomene lingvistice, faptul că ele sînt în general proprii limbilor albaneză, bulgară şi romînă, unul singur dintre aceste fenomene fiind cunoscut şi limbii greceşti, — dispariţia infinitivului. Doar acesta, dintre cele citate de Al. Rosetti poate impune înlocuirea noţiunii de comunitate de dezvoltare teritorială prin aceea mai largă de „uniune lingvistică balcanică". Totuşi observăm că bogăţia şi importanţa fenomenelor fonetice şi morfologice comune numai limbilor albaneză, bulgară şi romînească, duce la concluzia că una din cauzele locale care au favorizat naşterea şi dezvoltarea „uniunii" a fost existenţa unei cohabitări medievale cel puţin parţiale, albano-bulgare, în preajma teritoriilor dunărene romîneşti, în condiţii şi din cauze istoric politice şi social-economice ce pot fi istoric determinate cu uşurinţă şi pre-

[3] Pentru autor albaneza este „o limbă centum prin elementele ei ilire, şi o limbă satem prin elementele care se explică prin tracă", ceea ce ne reaminteşte teza lingvistului N. Jokl, care a conchis că „limba albaneză poate descinde tot atît de bine din tracă, cît şi din iliră", şi opinia lui Nicolae Iorga pentru care limba dacilor ar fi fost o sinteză traco-iliră.

[4] Notăm în această privinţă că studiul lui Gr. Brîncuş, *Observaţii asupra etimonurilor albaneze din DLRM*, în SCL XII, 1961, nr. 2, p. 193—203, aduce puţine completări listelor autorului, mai ales din lexicul local oltean.

ciziune. Sugerăm, cu alte cuvinte cercetarea etnografică a acestei situaţii istorice pusă în evidenţă de documente scrise din sec. XIV—XV şi referitoare la evul mediu şi de existenţa unor alte forme de comunitate albano-bulgaro-romînă. Atragem atenţia asupra existenţei unor fapte etnografice (de pildă cula olteană şi cea albaneză), a unei comunităţi epice albano-bulgaro-romîne anterioare sec. XVI, care caracterizează epica romînească dinaintea circulaţiei guslarilor sîrbi (sec. XVI), în fine asupra existenţei unui vocabular local oltean de origine albaneză, alături de care s-au notat trăsături lingvistice bulgare coincizînd amîndouă cu identificarea unor aşezări medievale de populaţii venite din sudul Dunării.

După aceste sugestii trecem la lista vocabularului romînesc de origine albaneză (p. 106—121), unde sînt incluse şi o serie de expresii comune ori paralele (p. 122—125) care nu pot fi decît rezultatele dezvoltărilor comune produse în cadrele unei cohabitări ceea ce depăşeşte evident teza „uniunii". Această listă considerabil îmbogăţită, faţă de cea similară întocmită la 1900 de Ov. Densusianu (*op. cit.*, p. 353), — 87 de termeni în loc de 40 — ne reţine sub un dublu aspect.

În primul rînd, semnalăm împreună cu Ov. Densusianu (*loc. cit.*) că multe dintre etimonurile albaneze identificate în romîneşte se regăsesc şi la slavii de sud, în general, şi în limba bulgară în special. Totuşi Al. Rosetti nu întreprinde o cercetare specială a problemei pe care predecesorul său o observase, dar nu o putuse interpreta just. Observăm totodată că în graiurile romîneşti vorbite în Oltenia se conservă un număr de termeni locali, necunoscuţi celorlalte regiuni, care se explică etimologic prin etimonuri albaneze, precum şi fenomene fonetice ce trimit pe cercetători pentru lămurirea lor la tratamente obişnuite în special limbii bulgare.

Al. Rosetti a constatat, în al doilea rînd, că în termenii comuni limbilor albaneză şi romînească, unul şi acelaşi sunet albanez are, în romîneşte, în aceleaşi situaţii fonologice, rezultate diferite (de ex. : alb. *th* (*thumbullë, tharc, thump*) : rom. *s, ţ, č* (*sîmbure, ţarc, ciump*); alb. *dh* (*bardhză, bradh*) : rom. *z, d* (*barză, brad*) etc.

Se pot recunoaşte în rezultatele romîneşti diferite ale unuia şi aceluiaşi sunet albanez produsele unui izvor lingvistic iniţial identic, dar care a evoluat apoi diferit, şi nicidecum nu trebuie să se creadă că toţi termenii cuprinşi în lista întocmită de Al. Rosetti ar fi de provenienţă albaneză modernă, sau ar rezulta cu toţii din străvechea acţiune a substratului autohton.

În formele incluse de Al. Rosetti în lista de elemente albaneze din romînă se pot observa, aşa cum au remarcat Kr. Sandfeld şi Gustav Weigand, urmele unui proces lingvistic evolutiv. Unii dintre aceşti termeni lingvistici romîneşti au rezultat dintr-o fază lingvistică mai veche, din moştenirea autohtonă, dar ceilalţi, mult mai numeroşi, provin din contactele dintre populaţiile moderne albaneze şi romîneşti, sunetele ce apar în aceste ultime forme, fiind rezultatul pronunţiei albaneze moderne. Tratamentul fonetic diferit al unuia şi aceluiaşi sunet albanez în romîneşte este deci rezultatul a două, sau poate chiar a mai multor faze din istoria limbii albaneze şi a relaţiilor lingvistice albano-romîne.

Este evident în acest caz că, — luînd ca punct de sprijin al interpretării şi lămuririi comunităţii lexicale albano-romîne „uniunea", formă de viaţă care s-a continuat pînă în vremurile moderne (p. 38) şi care a însemnat în fond „bilingvism" (loc. cit.), istoricul, — care chiar atunci cînd are ca obiect de studiu limba, cercetează tot istoria maselor populare, — trebuie să ia în considerare aşezările albaneze medievale din Bulgaria, cît şi mişcările metanastatice care i-a dus pe aceşti albanezi acolo şi în nordul Dunării, uneori în Oltenia. Istoricul, fie el al limbii, ori folclorului, nu trebuie să uite că aceste fenomene nu sînt statice, ci evolutive, ca atare ele trebuie considerate istoric şi în conformitate cu metodele acestei ştiinţe.

★

Cele mai importante probleme care s-au pus în faţa celui de-al III-lea volum al operei lui Al. Rosetti, consacrat locului deţinut de „limbile slave meridionale (sec. VI—XII)" în procesul de formare a limbii noastre, nu sînt, în concepţia noastră, cele tratate în capitolele centrale ale lucrării („Elementele bilingvismului slavo-romîn" (p. 51—88), care înlocuieşte, încadrînd fenomenul în perspectiva istorică, expunerile lui Ov. Densusianu; şi „Istoria sunetelor slave din limba romînă" (p. 89—110), care constituie, aşa cum s-a remarcat deja [5] un preţios îndreptar pentru viitoare cercetări — ci cele de natură generală examinate în paginile introducerii (p. 27—49). Aceasta a fost supusă în ediţia de faţă unei importante remanieri care a transformat-o într-o expunere istorică a problemelor raporturilor slavo-romîne. Cele mai importante contribuţii ale lucrării lui Al. Rosetti sînt pe de o parte examinarea cadrului istoric al influenţei slave, pe de alta diferenţierea cronologică a primelor contacte ale populaţiei locale cu slavii, pe un teritoriu a cărui situare trebuie încă discutată şi precizată, în sfîrşit, explicarea faptului că, faţă de limba greacă în care se disting elemente slave cu trăsături arhaice, în limba noastră ele au, dimpotrivă, trăsături relativ noi.

Ridicarea şi dezbaterea critică a acestor trei probleme este contribuţia pozitivă a lui Al. Rosetti. D-sa situează istoria raporturilor slavo-romîne pe o bază necunoscută lui Ov. Densusianu (*op. cit.*, p. 159—188, 232—236), care reducea problema la identificarea formelor de origine slavă din limba noastră. Raporturile dintre slavi şi strămoşii noştri în epoca de formare a poporului şi limbii noastre aşa cum apar în discuţia lui Al. Rosetti ne vor reţine în întregime atenţia în continuare.

Al. Rosetti evaluează locul contribuţiei slave la formarea limbii noastre astfel: „elementul slav din limba romînă... contribuie la crearea caracterului particular al limbii romîne, faţă de celelalte limbi romanice" (p. 28). Totuşi, tot d-sa observă că elementele gramaticale romîneşti sînt doar de origine latină. Această dublă constatare a savantului lingvist, este exactă în ambele sale părţi. Autorul a sesizat just natura limbii noastre, atît comparativ, în cadrul limbilor romanice cît şi din punctul de vedere al caracterelor sale balcanice. D-sa ridica problema modului în care s-a exercitat influenţa slavilor asupra romînei, precum şi cea à determinării conţinutului acestei influenţe.

Teza prin care Al. Rosetti explică istoric natura acestui proces lingvistic ni se pare justă.

În urma contactelor lor cu populaţia romanizată din Dacia şi din valea Dunării slavii au învăţat limba acestora, ceea ce explică în afara caracterelor influenţei slave asupra romînei şi trăsăturile traco-romane ale limbii bulgare. Limba vorbită de slavi, avînd funcţiune de superstrat a lăsat populaţiei romanizate un grup de trăsături lingvistice specifice (p. 35—37).

La realizarea acestui proces lingvistic au contribuit în concepţia lui Al. Rosetti rolul economic precumpănitor pe care îl avea în acea vreme populaţia romanică (p. 35). Deci pentru a se putea explica şi înţelege natura şi intensitatea raporturilor limbii noastre cu slava trebuie să se ia în considerare un teritoriu pe care populaţia romanizată balcanică putuse atinge o dezvoltare economică superioară celei a populaţiilor slave migratoare. Pentru a se înţelege just fenomenul trebuie să se ia în considerare numărul populaţiei locale, număr care reprezintă un indiciu economic, creşterea populaţiei corespunzînd unei prosperităţi economice. În perspectivă istoric-politică fenomenul nu este izolat, ci dimpotrivă susţinut de situaţii similare. El corespunde, pe de o parte efectelor procesului de romanizare din Peninsula Balcanică, care s-a produs cu intensitate numai în Dalmaţia şi Dacia [6]. Bogăţiile Daciei explică romanizarea inten-

---

[5] G. Mihăilă, în SCL IX, 1958, p. 571—576.

[6] Nu luăm în considerare aci cazul limbii şi poporului albanez, deoarece atît teritoriul său de formaţie, cît şi gradul şi natura romanităţii sale sînt încă în discuţie.

sivă a acestei provincii, ca şi a regiunilor limitrofe dunărene, precum şi caracterele latine ale limbii noastre. Pe teritoriul pe care s-a format limba bulgară, care poartă numai urmele unei alterări formale a sistemului gramatical slav, traco-romanii s-au aflat în schimb în inferioritate numerică ceea ce sugerează o stare economică inferioară, cu totul deosebită de cea a teritoriilor dunărene.

Luînd în considerare realităţile economice şi gîndind materialist istoric, Al. Rosetti a deschis o perspectivă nouă cercetării vieţii poporului şi limbii noastre în epoca bilingvismului slavo-romîn. În această perspectivă se poate preciza teritoriul pe care descind romînii. Acest teritoriu nu poate fi, în această situaţie, decît acela al ţinuturilor dunărene, singurele regiuni ale romanităţii balcanice care aveau o viaţă economică dezvoltată. În această direcţie teza autorului trebuie completată prin cercetări de natură istoric-politică, etnografică şi arheologică.

A doua idee a fost semnalată încă din prefaţa primei ediţii a volumului (p. 10). Ideea că vechile elemente slave din limba noastră, anterioare celor care îşi au originea în limbile slave moderne, provin din epoci diferite, din dialecte deosebite, diferenţiază concepţiile lui Al. Rosetti de cele ale lui Ov. Densusianu. Ea provine din justa acceptare a unei teze formulate iniţial de Ilie Bărbulescu. Meritul lui Al. Rosetti stă în faptul că, dîndu-şi seama de valoarea ei, a disociat-o din argumentarea originară care nu putea duce la concluzii sigure lingvistic şi a încadrat-o în concepţiile sale, reuşind astfel explicarea şi cronologizarea fondului vechi slav din limba noastră.

Trecînd peste analiza faptelor lingvistice ne oprim numai la problema datei primelor contacte dintre slavi şi populaţiile romanizate din care descind romînii. Data acestor prime contacte rămîne fixată şi pentru Al. Rosetti tot în sec. VI, ca şi pentru Ov. Densusianu, care situa însă formarea limbii romîne în sudul Dunării, acolo unde slavii s-au aşezat într-adevăr numai în acest veac. Socotim că autorul ar fi trebuit să procedeze la o revizuire a acestei teze, deoarece slavii stăpîneau încă din primii ani ai domniei lui Justinian (527—565) cetatea de la Ulmetum. Acest fapt împinge aşezarea lor pe cîmpia nord-dunăreană cel puţin cu cîteva decenii în urmă, spre ultimul sfert al secolului al V-lea. În favoarea situării în timpuri anterioare veacului VI a contactelor iniţiale dintre slavi şi populaţiile romanizate nord dunărene vorbesc nu numai tezele lui Niederle şi Derzavin, ci şi o constatare de natură lingvistică a autorului, menţionată pentru prima dată în ultima ediţie a volumului (p. 98), dar din care el nu a tras încă ultimele concluzii. Într-adevăr se întîlnesc în limba noastră un grup de termeni lexicali de origine slavă — *jupîn*, *smîntînă*, *stăpîn*, *stînă* şi *stîncă* — care se disting printr-un fonetism special, anume modificarea timbrului vocalei *a* accentuate (care trece la *î*) în poziţie nazală, ca în formele similare de origine latină, în contrazicere cu tratamentul obişnuit aplicat aceleiaşi vocale în celelalte cuvinte de origine slavă. Al. Rosetti, admiţînd, în ultima ediţie a cărţii sale, originea slavă a celor cinci termeni lexicali de care se îndoia înainte, trebuie deci să conchidă că introducerea acestor termeni în limba romînă s-a făcut într-o perioadă anterioară celei în care cuvintele de origine slavă avînd grupul fonic *a* + *n* conservau vocala nealterată. Autorul trebuie deci să mai facă un nou pas pe linia reconsiderării poziţiei sale, ceea ce îl va duce probabil la admiterea supoziţiei că aceşti termeni, care aparţin lumii păstoreşti, au intrat în graiul strămoşilor noştri într-o epocă anterioară celei în care grupul fonetic *a* + *n* rămînea nealterat; deci anterioară vremurilor în care contactele populaţiei romanizate dunărene cu slavii s-a generalizat în sec. VI, cărora le corespunde tratamentul *a* + *n* = *an* (*hrana* > *hrană*).

Deosebit de importantă este şi cea de-a treia constatare teoretică a autorului în privinţa naturii şi istoriei elementelor slave din romînă. Al. Rosetti subliniază faptul că elementele

slave ale limbii greceşti se disting prin arhaicitatea lor, care contrastează cu caracterul mai recent al celor romîneşti. Explicaţia dată de autor este clară şi categorică, neavînd nevoie de comentarii : „în provinciile dunărene, pătura de elemente slave, pătrunsă în primele timpuri a fost în permanenţă reînnoită. . . ; în Grecia dimpotrivă, neprimenindu-se fondul primitiv de elemente slave, cuvintele slave au păstrat forma pe care au avut-o în primele timpuri" (p. 31). Teza autorului corespunde firesc aşezării geografice a poporului romîn între mase slave cu care a fost întotdeauna în contact cultural.

Constatarea caracterelor bulgare ale principalelor elemente vechi slave din limba noastră (p. 45), precum şi precizarea de natură metodică că în cazurile în care se alătură lingvistic „un termen romînesc de unul vechi slav sau vechi bulgar, aceasta nu înseamnă că termenul romînesc are în mod neapărat la bază termenul vechi slav, ci numai că termenul citat este cel mai vechi corespondent slav cunoscut al termenului romînesc" (p. 49), sînt ultimele trăsături ale cadrului în care Al. Rosetti a situat, pentru prima dată în istoriografia limbii noastre, istoria raporturilor lingvistice slavo-romîne, cărora le-a dat astfel o bază de cercetare precisă.

Recenzia de faţă a căutat să sublinieze aceste valoroase contribuţii ale autorului la cercetarea raporturilor lingvistice vechi (sec. VI—XII) dintre strămoşii romînilor şi slavii meridionali.

Noiembrie 1963

Anton Balotă

Bucureşti, Bd. Gh. Dimitrov 166

Style in Language ed. by Th. A. Sebeok, The Massachusetts Institute of Technology and John Wiley & Sons, 1960, XVII + 470 p.

Volumul este o culegere de articole de stilistică reprezentînd comunicările la o conferinţă dedicată studiului stilului, din punctul de vedere al lingvisticii, al criticii literare şi al psihologiei. Deosebit de atrăgător la prima vedere, el decepţionează. Defectele lui principale au fost observate chiar în cadrul conferinţei de R. Wellek şi ulterior de recenzenţi.

Domeniul stilisticii, recent descoperit de lingvistica structurală americană (abia în 1944 avea loc polemica între Bloomfield şi Spitzer în legătură cu apartenenţa stilisticii la lingvistică), este în realitate cu mult mai vechi şi mai „constituit" decît descriptivismul. Ceea ce, pe bună dreptate, îl miră pe R. Wellek şi pe cititorul avizat este absenţa oricărei referiri la altă stilistică decît cea descriptivistă. Textele fundamentale ale stilisticii nu sînt cele ale lui Bloomfield, Harris şi Chomsky, ci ale lui Walzel, Spitzer, Dámaso Alonso. Wellek observă că nu se face nici o referire la E. Auerbach şi D. Alonso. Dar este încă şi mai regretabil că nu se pomeneşte de fundatori ca O. Walzel sau ca T. S. Eliot [1] a cărui operă critică şi eseistică a determinat, prin filiera neo-critică, apariţia studiilor şi culegerilor de tip „Style in Language". În felul acesta este compromisă însăşi ideea de *translatio studiorum*, fără de care nu pare posibilă colaborarea între ştiinţe.

După definiţia lui R. Jakobson (p. 350), obiectul poeticii este diferenţa specifică a artei verbale faţă de alte tipuri de comportament verbal. Ca atare poetica este în întregime

[1] Ca să nu mai vorbim de W. Kayser, H. Pongs, Gunther Müller etc.

parte a lingvisticii. Nu este singura definiţie a poeticii. După W. de Groot, poetica studiază doar un anumit tip de manifestări lingvistice cu scop estetic, anume cele în versuri. De altfel, aşa cum recunoaşte, în altă parte a volumului Sol Saporta, o serie de probleme ale literaturii nu pot fi rezolvate de lingvistică : problema valorii, de pildă, sau la nivelul pur analitic, problema motivelor literare sau a tipurilor de subiecte de roman.

Dintre toate secţiunile volumului, cea mai interesantă este secţiunea de metrică. Tipologia metrică a prof. J. Lotz dă definiţii riguros formalizate ale tipurilor de metri din diverse limbi, cu fundamentele lor lingvistice. De reţinut, din articolul *Comparing Metrical Styles* de Seymour Chatman, în afara analizelor subtile, o listă foarte folositoare a figurilor sonore (p. 152). Teoria lui B. Krushovschi despre ritmurile libere în poezia modernă este numai anunţată. O pătrunzătoare critică a conceptului de metru la diferite şcoli moderne se găseşte în comunicarea lui W. K. Wimsatt şi M. C. Beardsley.

Aspectele fonologice ale stilului sînt studiate de Dell Hymes pe baza unei serii de sonete de Wordworth şi Keats. Articolul este serios criticat, pe bună dreptate, chiar în volum, de Fred Householder : a stabili o conexiune automată între sunet şi sens este o utopie.

Consistent, mai ales sub aspectul normativ, articolul lui Rullon Wells, *Nominal and Verbal Style*, formulează modern preocupări caracteristice manualelor de retorică. Mai pretenţios este studiul formalizat al unui sonet ceremîş, de Th. A. Sebeok. O judicioasă critică a interpretării semantice date de Sebeok sonetului se găseşte la Köngäs şi Maranda, în *Midwest Folklore* nr. 3, din 1962.

Secţiunea de semantică a stilului conţine cel mai reuşit studiu al volumului : *The Pronouns of Power and Solidarity* de R. Brown şi A. Gilman. Autorii fac o semantică a pronumelor de adresare în unele limbi europene şi stabilesc o conexiune a evoluţiei uzajului lingvistic cu structura socială şi ideologia grupurilor sociale. I. A. Richards atrage atenţia în *Variant Readings and Misreadings* asupra pericolului lecturii greşite a textelor şi de aici a interpretărilor greşite.

După cum era de aşteptat, sectorul de psihologie este cel mai puţin interesant. Criticile împotriva lui sînt unanime (Hauseholder, Hollander, Wellek). După nereuşita psihanalizei de a explica „esenţial" literatura, psihologia behaviouristă eşuează în explicaţia ei „formalizată" a literaturii.

Un articol interesant pentru îmbinarea originală a experienţei pe viu cu observaţia ştiinţifică este *Oral Styles of American Narrators* de Richard M. Dorson.

Din sectorul teoretic reţin atenţia serioasa contribuţie a lui C. F. Voegelin *Casual and Non-Casual Utterances within Unified Structures* şi unele observaţii ale lui Sol Saporta în legătură cu aplicarea „gradelor de gramaticalitate" ale lui Chomsky la studiul poeziei.

În comunicarea lui Roman Jakobson, al cărei elan farmecă, se găseşte o foarte interesantă teorie a opoziţiei metru-ritm şi unele consideraţii utile despre gramatica figurilor de stil.

Plină de umanist bun simţ, comunicarea lui René Wellek încheie volumul pe o notă pozitivă : *Stylistics will form an important part of this inquiry* (studiul operei poetice, n.n.), *but only a part.* (p. 419).

Aprilie 1964

Toma Pavel
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale
Bucureşti, Calea Victoriei 194

JAN ŠABRŠULA, JIŘINA SMRČKOVÁ, VL. UHLÍŘ, ZD. HAMPEJS *Úvod do srovnávacího studia románských jazyků* (Introducere în studiul comparat al limbilor romanice), Editura pedagogică de stat, Praga, 1962, 237 p.

Autorul principal al lucrării pe care o prezentăm este profesorul Jan Šabršula [1], care a propus planul general al manualului şi a redactat primele trei părţi („Latina clasică, latina populară", „Fonetica, morfologia şi sintaxa limbilor romanice", „Teoriile cu privire la originea limbilor romanice", „Metode şi curente în lingvistica romanică") şi capitolul referitor la limbile franceză, provensală şi sardă din partea a IV-a. Jiřina Smrčková a pregătit capitolul despre istoria limbii romîne şi despre romanistica din R.P.R., iar Vl. Uhlíř a elaborat privirea de ansamblu asupra limbilor italiană, retoromană şi dalmată. La definitivarea materialului a contribuit şi Zdeněk Hampejs cu capitolele despre limbile portugheză, spaniolă şi catalană. Coautorii nu s-au mărginit la redactările care le reveneau, se precizează în prefaţă (p. 5), ci fiecare a studiat întregul text şi a ajutat celorlalţi cu completări şi propuneri, astfel încît forma finală este unitară. Colaborarea autorilor a permis fiecăruia să vină cu contribuţii originale, din domeniul în care lucrează.

Volumul este o prezentare concisă a problemelor ridicate de studiul apariţiei şi evoluţiei limbilor romanice, o introducere în cunoaşterea ştiinţifică a limbilor romanice, cu ajutorul metodei comparative, şi în discuţiile despre latina populară, evoluţia ei şi apariţia limbilor romanice.

Manualul foloseşte clasificarea limbilor romanice după Fr. Diez, fără să pomenească celelalte împărţiri propuse de către romanişti. În acelaşi timp, pentru înlesnirea studiului, în manual apare o grupare a limbilor romanice apropiată de cea a lui W. D. Elcock [2], care, bazîndu-se pe considerente geografice, stabilea cinci grupe: galoromanic, hispanoromanic, italoromanic (italiana, sarda), retoromanic şi balcanoromanic. Prof. Jan Šabršula, plecînd de la premisa că sarda este mult depărtată de italiană şi prezintă o situaţie intermediară între italiană şi grupul iberoromanic, o consideră ca ocupînd un loc aparte. În manual, limbile romanice sînt clasificate în: galoromanice, iberoromanice, retoromanice, sardă şi romanice de răsărit (italiana, dalmata, romîna). Problema relaţiilor diferite ale sardei cu limbile romanice, cărora de obicei li s-a acordat mai puţină atenţie, în lucrarea de faţă este amănunţit prezentată.

De asemenea, evoluţia şi poziţia actuală a limbilor provensală şi catalană s-a bucurat de o tratare extinsă. Evoluţia provensalei (care tinde să dispară ca limbă vorbită) a fost precipitată de cele două războaie mondiale, care au amestecat provensalii şi francezii, impunînd celor dintîi uzul exclusiv al francezei. Prof. Jan Šabršula, care s-a ocupat de acest fenomen, aduce fapte noi în discuţie. Astfel, d-sa arată că în unele aşezări vecine centrelor industriale provensale populaţia sporeşte, pentru că muncitorii care lucrează în uzine se instalează în satele din împrejurimi: aceşti muncitori sînt sau francezi din alte provincii, sau spanioli, italieni şi chiar nord-africani. Acum 150 de ani provensala servea drept limbă comună pentru francezii din sud; astăzi franceza joacă acest rol. Fragmentarea dialectală favorizează, de asemenea, declinul provensalei. Influenţa operelor lui Mistral şi a grupului de scriitori contemporani de limbă d'oc nu a reuşit să îmbunătăţească această situaţie.

---

[1] Specialist în limba franceză, prof. Jan Šabršula este membrul catedrei de romanistică de la Universitatea Carolină din Praga. Informaţii despre activitatea şi lucrările tuturor autorilor, pînă în 1960, se găsesc în broşura *Les études romanes en Tchécoslovaquie*, de J. Bukáček, Zd. Hampejs, V. Hořejšý, M. Kavková, J. Minář, Praga, 1960, 24 p.

[2] W. D. Elcock, *The romance language*, Londra, 1960.

O problemă care continuă să fie dezbătută în romanistică este evoluţia latinei populare şi apariţia limbilor romanice. Opinia general admisă (de exemplu şi de G. Rohlfs, în *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen*), potrivit căreia lexicul provinciilor fusese uniform la început în toată Romania şi diferenţierile n-au început decît în epoca declinului puterii romane, în timpul descentralizării, nu este socotită plauzibilă de către autorul acestui capitol. Se susţine că o perioadă romanică cu desăvîrşire comună nu a existat, chiar dacă pînă în secolul al V-lea — al VI-lea limba care se vorbea în diferitele provincii ale imperiului roman, după „calitatea" structurii gramaticale ca şi prin fondul lexical principal, încă mai indica limba latină populară (p. 163).

Teoria „fazei romanice primitive comune" reprezintă o simplificare nejustificată a problemei. Din acest punct de vedere sînt pe larg împărtăşite opiniile profesorului ceh M. Křepinský, pentru că el neagă, de asemenea, existenţa unei perioade „romanice comune", dar se arată că Křepinský comite aceeaşi eroare ca şi Gröber. Limbile romanice nu s-au născut la „data romanizării". Această „dată" nu este un „punct" istoric, ci este un proces îndelungat, rămînînd adevărat faptul că contactul cu altă limbă poate duce la modificarea unora dintre caracteristicile limbii victorioase, de exemplu a unor deprinderi fonetice şi chiar de structură fonologică (după cum se exprimă M. Křepinský), acolo unde era vorba de modificarea unor sisteme. Jan Šabršula admite interferenţa sistemelor datorită contactului între limbi diferite. Slăbirea tradiţiei şi a normei lingvistice proprii unui cerc bilingv (dată fiind coexistenţa celor două sisteme, de exemplu latina şi celtica) a creat premisa evoluţiei respective.

Morfologia şi sintaxa comparată a limbilor romanice, ca şi vocabularul, cuprind un mare număr de fapte de limbă care ilustrează problemele teoretice. Capitolele despre sintaxă sînt tratate mult mai pe larg decît în celelalte manuale, care nu s-au putut elibera de sub influenţa neogramaticilor, preocupaţi cu preponderenţă de fonetică. Cîteva tablouri sinoptice comparative ale faptelor fonetice ale limbilor romanice întregesc modul expozitiv de prezentare a materialului. Numeroasele indicaţii bibliografice selecţionate, studii mai puţin utilizate pînă acum sau lucrări contingente, interesante metodologic, consultate de autori în călătoriile de studii întreprinse în alte ţări, dau o notă de sobră ţinută ştiinţifică lucrării şi o fac să corespundă oricăror exigenţe pedagogice.

Asupra capitolului rezervat limbii romîne se impun în mod special cîteva observaţii. După o scurtă trecere în revistă a istoriei limbii romîne (cu indicarea timpului, nu şi a locului de formare), sînt enumerate influenţele care s-au exercitat asupra acestei limbi şi care i-au conferit trăsături speciale.

La influenţa slavă sînt date exemple de vocabular şi sufixele şi prefixele de această origine care sînt folosite în sistemul de formare a cuvintelor în limba romînă. Nu ne explicăm de ce autoarea, cu toate că citează *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă* — I, II, dă cîteva exemple greşite, inexistente în această culegere. Astfel, printre prefixele romîneşti de origine slavă, este citat un inexistent *po-*, care ar fi format cuvintele *potoli, poticni, potrivi* (cf. p. 238). Or, aceste cuvinte sînt de origine v.sl. *potŭknonti, protivŭ* (bg. *protiva*) şi respectiv bg. *potulja*, sb. *potuliti*.

Alte cîteva etimologii incorecte (p. 239) : printre cuvintele de origine neogreacă sînt trecute *drum*, de fapt din bg. *drum*, şi *hîrtie*, care la noi e din v.sl. *chartija*, la rîndul său provenit din greceşte. Printre cuvintele de origine turcă (p. 240) este socotit *bumbac*. În DLRM s.v. se dă etimologia : comp. sb. *bumbac*. bg. *bubak*, iar DA s.v. consideră că acest cuvînt e foarte vechi la noi în limbă şi a pătruns din apus, sub o formă medio-latină, cf. *bombacium, bambucium, bombax* (it. *bambagio, bombagio*, calabrez *vómbaka*).

Influenţa franceză asupra limbii romîne, despre care se afirmă că s-a exercitat din secolul al XVII-lea şi că a reînflorit la sfîrşitul secolului al XVIII-lea (je ojedinělé doloženo

již od 17. a hojněji potom od konce stol. 18.), se rezumă la această simplă enunţare. În realitate ea a avut şi are încă un rol deosebit în îmbogăţirea cu neologisme a limbii romîne. Se ştie apoi că nu se poate vorbi efectiv de începuturile influenţei franceze în ţara noastră decît din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Pe de altă parte, influenţa rusă este datată prea tîrziu, din prima jumătate a secolului al XIX-lea (vliv tohoto jazyka počíná v l. pol. 19. stol.). Cercetările romîneşti şi ruseşti în această direcţie au subliniat importanţa relaţiilor romîno-ruse pentru dezvoltarea culturală a ţării noastre, evidenţiind faptul că influenţa rusă, diferită calitativ de influenţa slavonă, s-a exercitat încă din secolul al XVIII-lea. Deşi, în economia lucrării, paginile rezervate limbii romîne sînt proporţionale cu cele destinate altor limbi, regretăm totuşi extrema condensare a problemelor legate de istoria limbii noastre.

La o viitoare reeditare a volumului se impun următoarele corecturi : (p. 240) — Ediţia a II-a a *Limbii romîne contemporane* de acad. I. Iordan a apărut în 1956, nu în 1960, iar lucrarea sa *Influenţe ruseşti asupra limbii romîne* a fost editată în 1949, nu în 1950. La pagina 96 a manualului apare textul fără nici un înţeles : *ale casele mele* ; la pagina 98 *Parisul* este ortografiat cu *z* în loc de *s*.

Adăugăm că ilustrarea prin hărţi a informaţiilor asupra romanizării, precum şi a Romaniei de altă dată şi de acum ar fi sporit în mod special utilitatea manualului.

August 1963

Zamfira Mihail
Centrul de lingvistică, istorie literară şi folclor, Iaşi, str. Karl Marx 15

GUNNAR TILANDER, *Nouveaux Mélanges d'étymologie cynégétique*, Lund, 1961, 360 pag. («Cynegetica» VIII)*

Cunoscutul lingvist suedez este autorul a numeroase lucrări despre terminologia vînătorească franceză şi a unor remarcabile ediţii de texte vechi spaniole. Amintim dintre primele : *Essais d'étymologie cynégétique* (1953), *Nouveaux Essais d'étymologie cynégétique* (1957), *Mélanges d'étymologie cynégétique* (1958), bine cunoscute celor care se ocupă de lexicul limbii franceze, şi *Los Fueros de Aragón* (1937), *Los Fueros de Novenera* (1951), *Vidal Mayor* (1956, 3 volume !), dintre ediţiile de texte vechi spaniole.

Volumul pe care îl prezentăm cuprinde o culegere de aproape 30 de articole consacrate explicării a numeroase cuvinte şi expresii vînătoreşti din franceză. Cartea impresionează printr-o erudiţie deosebită, vizibilă atît în articolele de o mai mare amploare (*Hallali, curée*), cît şi în articole mai puţin întinse (*Pas du lièvre*, moyen haut allemand *pas*, *os corbin*, *menus droits*). Informaţia excepţională îl prezintă pe autor ca pe un profund cercetător al tuturor izvoarelor (dicţionare vechi franceze, tratate de vînătoare etc.) şi, în acelaşi timp, ca pe un excelent cunoscător al problemelor istoriei limbii franceze.

Interesul unei astfel de cărţi este mai mare decît s-ar putea crede la prima vedere. Ea este citită cu atenţie nu numai de cel care se ocupă de terminologia vînătorească franceză, ci şi de cel care urmăreşte în general evoluţia lexicului limbii franceze. Găsim aici numeroase

* Vezi versiunea în limba franceză, în „Revue roumaine de linguistique", 1964, nr. 5.

atestări pentru cuvinte ca *fouée*, *coailler* etc., alături de o serie de etimologii noi (vezi *mouée*, *luites*, *autoursier* ş.a.). Remarcăm între etimologiile noi pe cea propusă pentru fr. *chercher*, model demn de urmat prin felul de a rezolva originea unuia dintre cuvintele frecvente ale limbii franceze.

Prin referirea repetată la situaţia din alte limbi, cartea de faţă depăşeşte cadrul francezei. Numeroase cuvinte şi expresii din terminologia vînătorească franceză au trecut în engleză (*stifle*, *A Talbot!* *ostricer* etc.), germană (*pas*, *za*, *Stiefel*) sau italiană (*stivale*, *strozziere*, *struciero* etc.). Interesul general al cărţii este evident pentru cine încearcă să vadă cum a luat naştere şi cum s-a dezvoltat o terminologie tehnică oarecare. Din acest punct de vedere, lucrarea prof. Tilander impresionează prin extraordinara bogăţie a terminologiei vînătoreşti franceze (cf. cuvinte ca *follilaisse*, *frisonner*, *mouée*, *forhu*, *pas*, care denumesc detalii surprinzătoare).

Nouveaux Mélanges d'études cynégétiques conţine multe idei originale, ceea ce ne îndeamnă să ne exprimăm dorinţa de a citi şi alte volume scrise de mîna acestui savant.

Iunie 1964

Marius Sala
Institutul de lingvistică, Bucureşti,
Calea Victoriei 194

JIŘÍ LÍPA, *Příručka cikánštiny*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1963, 156 p.

Întrucît nu există o limbă ţigănească comună (cu norme „supradialectale"), un manual de limbă ţigănească nu poate avea în vedere decît una (eventual, cîteva) dintre numeroasele variante teritoriale ale acestui idiom. Cartea lui J. Lípa se bazează pe material înregistrat în cîteva localităţi din Slovacia răsăriteană, de la vorbitori care reprezintă graiul ţigănesc cel mai răspîndit în Republica Socialistă Cehoslovacă (vezi *Introducerea*, p. 3—4).

Lucrarea constă din trei părţi. În partea I, cu caracter de manual practic (p. 5—42), după o expunere asupra pronunţării şi ortografiei (p. 5—8) urmează 24 de lecţii; fiecare dintre acestea cuprinde un text ţigănesc însoţit de traducerea în limba cehă şi de sumare indicaţii gramaticale (sau, la cele mai multe lecţii, de simple trimiteri la paragrafele din partea a II-a a cărţii în care sînt tratate problemele de gramatică legate de textul respectiv). La p. 43—140 se găseşte o expunere consacrată morfologiei, sintaxei şi formării cuvintelor şi precedată de cîteva observaţii asupra foneticii. În sfîrşit, partea a III-a a lucrării (p. 141—153) cuprinde un glosar ţigănesc-ceh (circa 700 de cuvinte).

Una dintre problemele importante care au stat în faţa autorului (şi asupra căreia ne vom opri mai pe larg) a fost aceea a ortografiei. Luînd ca punct de plecare inventarul de litere şi semne diacritice întrebuinţate în scrierea limbii cehe, J. Lípa a adăugat cîteva elemente (semne diacritice şi grupuri de litere) şi a avut fericita idee de a se îndepărta, în cîteva cazuri, de ortografia limbii cehe, în sensul unei mai mari consecvenţe: oclusivele prepalatale sînt notate *ť*, *ď*, *ň* şi înainte de [*e*] şi [*i*], nu numai în celelalte poziţii, aşa încît nu a mai fost necesar să se recurgă la literele *ě* şi *y* (de exemplu, grupurile de sunete [*ta*], [*ťa*], [*di*], [*ďi*], [*ne*], [*ňe*] sînt scrise, respectiv, *ta ťa*, *di*, *ďi*, *ne*, *ňe*; cf. redarea aceloraşi grupuri în ortografia cehă : *ta*, *ťa*, *dy*, *di*, *ne*, *ně*). Considerăm că, tot pentru consecvenţă, ar fi fost mai

bine ca africatele sonore să fie notate nu *dz*, *dž*, ci cu cîte o singură literă (de exemplu, *ḑ*, *ǧ*), ca și surdele corespunzătoare (*c*, respectiv *č*) ; poate că și *x* ar fi fost mai potrivit în locul lui *ch* (= fricativă velară surdă).

În ce privește notarea consoanelor aparținînd corelației de sonoritate, credem că aplicarea principiului morfologic (ca în cehă și rusă) ar fi fost mai avantajoasă decît respectarea criteriului fonetic. Apariția unei litere corespunzătoare consoanei sonore înaintea unei litere care notează o surdă, nu ar fi dus neapărat la o pronunțare greșită ; acomodarea de sonoritate în sens regresiv poate fi indicată sub forma unei reguli generale, iar pronunțarea lui *b* ca [*p*], a lui *d* ca [*t*] etc. în poziție finală este, de asemenea, o regulă ușor de învățat (mai ales de către cehi, cărora li se adresează, în primul rînd, cartea). În ortografia adoptată de autor, se scrie *čhip* „limbă", *íč* „ieri" — dar *čhiba* „limbi (pl.)", *ídžestar* „de ieri" ; scrierea cu consoană sonoră la finală l-ar fi scutit pe cititor de a-și pune, în numeroase cazuri, întrebarea dacă surdei finale îi corespunde sau nu o sonoră înainte de altă sonoră sau de vocală (de exemplu, *khoč* „genunchi" are pluralul *khoča*, nu **khodža*).

O ultimă observație în legătură cu ortografia : dat fiind că există fluctuații în ce privește cantitatea vocalelor, iar distincția dintre vocalele lungi și cele scurte nu are valoare fonologică (p. 43), nu credem că avea rost să se noteze în mod diferit cele două categorii de sunete (semnul ', întrebuințat pentru a arăta că vocala deasupra căreia stă este lungă ar fi fost mai util ca indicator al locului accentului, cel puțin la formele care se abat de la regula generală a accentuării pe penultima silabă).

Partea destinată gramaticii, sistematică și bogată în exemple, cuprinde, printre altele, expuneri clare consacrate cîtorva dintre problemele care apar în unele cărți sub o formă oarecum denaturată, din cauza aplicării la limba țigănească a unor „scheme gramaticale" valabile pentru cîteva limbi europene mai răspîndite. Ne referim, în primul rînd, la declinare : după J. Lípa, limba țigănească posedă, în esență, numai trei cazuri (direct, oblic și vocativ) ; cazul direct corespunde nominativului și acuzativului din alte limbi, iar cazul oblic se subîmparte într-o serie întreagă de forme — cazul oblic simplu, genitivul, dativul, localul, instrumentalul și ablativul — numite modificări ale cazului oblic („modifikace nepřímého pádu", p. 47).

La cuvintele din glosar se indică numărul lecției și al pasajului în care cuvîntul respectiv apare pentru întîia oară (fiecare text, atît cel țigănesc cît și traducerea lui, este împărțit în pasaje numerotate).

Deși cartea nu este scrisă în una dintre limbile de mare circulație, o bună parte a conținutului ei (textele, glosarul, paradigmele din partea consacrată morfologiei) poate fi utilizată nu numai de cunoscătorii cehei, ci de toți cei care se interesează de limba țigănească. Numărul lucrărilor în acest domeniu nu este prea mare, mai ales dacă ne referim numai la cele elaborate de specialiști cu o bună pregătire, atît lingvistică în general, cît și în ce privește idiomul studiat. De aceea, semnalăm cu satisfacție apariția cărții lui J. Lípa, din care rezultă că autorul posedă cele două calități amintite, și ne exprimăm dorința de a vedea publicate și *dicționarul* și *culegerea de texte*, elaborate deja, după cum aflăm din cele spuse la p. 4 a lucrării recenzate.

Iunie 1964

Andrei Avram
Centrul de cercetări fonetice și dialectale, București, Calea Victoriei 194

NOTE BIBLIOGRAFICE

J. F. NIERMEYER, ***Mediae latinitatis Lexicon minus. Lexique latin médiéval — français/anglais.*** **Fasc. 1—10,** ***ab-sequipeda.*** **Brill, Leiden, 1954—1963. XI, 960 p.**

Marele dicţionar Du Cange e învechit şi incomod de consultat din cauza dimensiunii. Pentru trebuinţele istoricilor şi lingviştilor e în curs de apariţie lucrarea de faţă, care acordă o atenţie deosebită terminologiei juridice şi înregistrează toate inovaţiile lingvistice, dînd şi traducerea termenilor în franceză şi engleză. Autorul foloseşte ediţiile cele mai bune şi ţine seama de studiile speciale, încît contribuţia sa marchează un progres ştiinţific şi uşurează munca cercetătorilor. Sînt luate în considerare textele latineşti de pretutindeni, dintre anii 600—1600 aproximativ. Înţelesurile fundamentale se sprijină pe citate. Dicţionarul e bine întocmit şi răspunde în mod competent nevoilor actuale. Cîteva cuvinte rare interesează direct studiul limbii romîne : *apprope, annotinus* „de un an", *aratura, arsura, caballaricius* (*via caballaricia*, anul 812), *capraritia* „staul pentru capre", secolul VIII, arom. *căpărleadză*), *carralis* „drum de care" (anul 1129), *collocare se* „a se culca", *credentia* „credinţă, creanţă" (secolul IX), *custura* „cusătură" (anul 893), *discarricare, incarricatura, ingeniculare, noctare* „a petrece noaptea, a înnopta" (secolul XI), *impacare, mentio* „minciună", *pariculus* (*pareculus, pareclus*) „asemenea, la fel " (anul 1072, *duo pariculi de boves*), *pastio* „păşune", *pastionare* „a păşuna", *plata* „bani, plată" (secolul X, împrumut de origine slavă), *runcus* „loc curăţit de buruieni sau copaci" (secolul VIII, Italia), *ruptura*, cu acelaşi înţeles, *sappare* „a săpa", *sclavus* (secolul X), *sementia, seminatura* (anul 875).

H. Mihăescu

Institul de studii sud-est europene, Bucureşti, str. I. C. Frimu, 9

Aprilie 1964

Glossarium mediae latinitatis Cataloniae **voces latinas i romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100 compilado y redactado por M. Bassols de Climent, J. Bastardas Parera, E. Rodón Binué, D. Condom Guatacós, R. Quevedo Gensat, M. C. Català Poch. Fasc. 1 :** ***a-aragalius*****, fasc. 2 :** ***aragalius-bene.*** **Barcelona, 1960—1962, 256 col. (Universidad de Barcelona, Escuela de Filologia de Barcelona del C.S.I.C.)**

Glosarul de faţă cuprinde numai neologismele şi inovaţiile semantice dintre anii 800—1100 atestate în documentele din Catalonia. Textele sînt relativ numeroase şi au păstrat un tezaur lexical preţios, cum nu s-a întîmplat totdeauna în Europa centrală. Izolată într-o oarecare măsură şi formînd o arie lingvistică laterală, Catalonia a conservat mai bine unele fapte care

au supravieţuit şi în limba romînă. *Accaptare* „a căpăta", notat de W. Meyer-Lübke cu asterisc, apare în 15 exemple din secolul al XI-lea; *achesta*, catalan *aquesta*, rom. *aceasta*, provenit din *eccum ista*, se întîlneşte între anii 1098—1113, într-un document publicat în *Revue linguistique*, XIX, 1908, p. 7: *dachesta hora enant*; *aci*, catalan *aci*, rom. *aci*, între anii 1029—1047; *acsi* „aşa"; *ad* + infinitiv cu sens final; *adiüngere* „a ajunge": *et afrontat ipsa casa... de una parte in ipsa strada, et de alia parte adiungit in ipsa alia strada*, anul 902; *ad prope* „aproape"; *ad vallem* „la vale"; *atunc* „atunci"; *averare*, catalan *averar*, cf. romîn *adevărat*; *avere*, catalan *haver*, romîn *avere*; *bannus* „amendă în bani", atestat pentru prima oară la GREG. TUR., *Hist. Franc.* V, 26: *Chilpericus rex de pauperibus et iunioribus ecclesiae vel basilicae bannos iussit exigi, pro eo quod in exercitu non ambulassent*, cuvînt de origine francică, nu-i tot una cu *banus* „guvernator de provincie", care apare în documente abia din secolul al XII-lea înainte, în Europa centrală; *basilica* persistă încă în secolul al XI-lea; *batalia*, o specie de scrimă, cu numeroase exemple.

Aprilie 1964

H. Mihăescu
Institutul de studii sud-est europene, Bucureşti, str. I. C. Frimu, 9

JOÃO RIBEIRO, *Rudimentos de Filologia Românica para uso das Faculdades de Filosofia. Notas suplementares de Joaquim Ribeiro*. J. Ozon, editor, Rio-São Paulo.

João Ribeiro are meritul de a fi răspîndit pentru prima dată în Brazilia cunoştinţe de lingvistică romanică, pe care le-a adunat apoi în *Dicionário Gramatical*, lucrare apărută la Rio de Janeiro în 1889. Romanistul Joaquim Ribeiro a strîns tot ceea ce tatăl său a scris în acest domeniu (afară de datele furnizate de dicţionar a folosit şi elementele de lingvistică romanică cuprinse în alte lucrări ale lui João Ribeiro) cu intenţia de a da un manual pentru uzul studenţilor. A căutat, prin note suplimentare, să completeze unele goluri sau să corecteze unele afirmaţii astăzi depăşite.

Dau în continuare împărţirea cărţii, ţinînd seama numai de capitolele cuprinzînd materialul strîns de João Ribeiro. În introducere sînt cuprinse următoarele subcapitole: I — Linguística; II — Gramática historica-comparativa; III — Origens e transformações da linguagem; IV — Processo de dialectação; V — Método comparativo; VI — O fator étnico; VII — O fator mesológico; VIII — O movimento dos neo-gramáticos; IX — Reação contra os neo-gramáticos. Introducerea este urmată de următoarele capitole: I — As Linguas Indo-européias, II — O latim, III — As Conquistas Romanas (Escôrço histórico), V — As Línguas Romanas. Unele dintre notele suplimentare se încadrează în capitolele mai sus enunţate. Altele alcătuiesc capitole aparte: IV — A România, VI — Discriminação das Línguas Românicas, VII — As Transformações Fonéticas, VIII — As Transformações Lexéologicas. Capitolul al IX-lea: Idéia Geral da Sintaxe Românica, a fost redactat pentru acest manual de către profesorul Raul José Côrtes Marques. Capitolul al X-lea cuprinde bibliografie minimă alcătuită de către Joaquim Ribeiro. Apendicele privitor la „România Americana" aparţine de asemenea acestuia din urmă.

Ceea ce a ratat lucrarea și trebuie criticat înainte de toate, este ideea de a alcătui un manual folosind izvoare pe care trecerea timpului le face azi de neutilizat. *Dicionário Gramatical* trebuie prezentat publicului ca atare, el avînd în primul rînd o valoare documentară : este prima încercare de tratare științifică a unor probleme de lingvistică romanică în Brazilia și informează asupra gradului în care lingviștii brazilieni cunoșteau, în secolul trecut, aceste probleme. Un manual de romanistică, fie el destinat și unei simple inițieri în acest domeniu, trebuie elaborat la nivelul cunoștințelor de azi. Nu am de gînd să fac o critică mai amplă a cărții în discuție : aceasta ar însemna de fapt să scriu un nou manual. Mă mărginesc să remarc că partea de lingvistică generală este astăzi depășită. (De altfel ar fi putut lipsi măcar unele capitole de lingvistică generală, ca *Origens e transformaçoes da linguagem*, *O fator étnico* etc., tratîndu-se, în schimb, mai pe larg partea de lingvistică romanică.) Trebuie de asemenea observat că lucrarea are unele scăderi scuzabile, datorate vremii în care au apărut cărțile din care se inspiră (aici s-ar înscrie, de pildă, capitolul cu privire la catalană) dar că, în general, capitolele referitoare la latină și limbile romanice sînt lipsite de substanță; lipsește de multe ori explicarea faptelor care se prezintă, iar la unele capitole prezentarea faptelor, foarte sumară, prezintă greșeli de interpretare (cf. capitolul de romînă). Diversele părți ale lucrării sînt inegal tratate : portughezei peninsulare i se consacră doar cîteva rînduri, în timp ce părțile referitoare la portugheza importată în alte regiuni sînt mai dezvoltate. În interiorul aceluiași capitol lipsește adeseori prezentarea faptelor în înlănțuirea lor logică. Lipsa de legătură între diversele fapte prezentate se face simțită atît în interiorul unui capitol cît și între diversele capitole, întreaga lucrare făcîndu-mi impresia unui obiect stîngaci făcut din cioburi. În sfîrșit, o ultimă observație referitoare la titlul cărții în discuție : cred că ar fi fost mai nimerit să se vorbească în cazul de față de lingvistică și nu de filologie, cele două noțiuni fiind astăzi bine precizate.

Decembrie 1964

Daniela Rădulescu
Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R.,
București, Calea Victoriei 194

TUDOR VIANU

Despărțirea de Tudor Vianu, decedat la 21 mai 1964, constituie o dureroasă pierdere pentru cultura romînească. Ca om de știință, ca universitar, ca reprezentant al culturii romînești în foruri internaționale, el aducea pretutindeni mesajul unei inteligențe generoase, al unei minți capabile de mari sinteze umaniste. A condus la fel de activ catedra de literatură universală (în facultatea unde a predat timp de patruzeci de ani), comisia națională UNESCO, Biblioteca Academiei R.P.R., sectorul de limbă literară al Institutului de lingvistică. Lipsa prezenței sale în atîtea sectoare de activitate ne dă sentimentul unei sărăciri. Influența lui Tudor Vianu, ideile și îndemnurile sale vor dăinui prin opera pe care ne-a lăsat-o.

★

Născut la Giurgiu, la 27 decembrie 1897, în familia unui medic, viitorul profesor de estetică a terminat în țară studii secundare și universitare temeinice — licențiat în filozofie, în 1920, și în drept, în 1919. Perioada perfecționării în Germania se încheie prin susținerea tezei de doctorat, în 1924. Lucrarea *Das Wertungsproblem in Schillers Poetik*, e tipărită la București în același an. Se poate afirma că nucleul concepțiilor care vor călăuzi ulterior gîndirea estetică a lui Vianu s-a închegat în această dizertație. Sînt cercetate, din punct de vedere istorico-filozofic, ideile fecunde expuse de marele romantic în memoriul „Despre poezia naivă și poezia sentimentală". Se dă o prețuire înaltă „nevoii de aprofundare a lucrării poetice". Concluziile lucrării capătă un înțeles programatic : „actul estetic se desăvîrșește numai printr-un act de conștiință, de percepere a lumii". În celelalte studii de estetică din tinerețe se fixează jaloanele pentru o formulare mai suplă și mai nuanțată a teoriei valorilor — ulterior se conturează metodologia studiilor de stilistică.

Înainte de a trece în revistă principalele contribuții în domeniul cercetărilor de stil și de limbă literară, vom examina împrejurările exterioare : etapele carierei universitare.

La întoarcerea din Germania, în 1924, Vianu a fost numit suplinitorul cursului de estetică la Facultatea de litere şi filozofie a Universităţii din Bucureşti, obţinînd titularizarea de conferenţiar în 1930. Specialităţii sale i se dă o denumire mai largă : *estetică şi critică literară*. Năzuinţa spre aplicarea concretă a doctrinei se afirmă tot mai pronunţat în activitatea didactică şi în lucrările ştiinţifice. Cele mai variate aspecte — sistemul esteticii, istoria doctrinelor, polemica dintre stiluri şi dintre curente, preţuirea unor eforturi noi în arta interpretării teatrale — erau supuse unui examen axiologic, discutate fără părtinire, în cronici, lucrări de iniţiere sau comentarii, publicate de T. Vianu paralel cu monografiile şi studiile sale teoretice (amintim contribuţiile atît de sugestive despre epocile criticii literare, arta actorului, atitudinea stilistică, sculptorul Medrea ş.a.). În notele autobiografice, tendinţa fundamentală a diferitelor sale preocupări va fi definită astfel : ,,mi se pare că în jurul locului pe care-l deţine, din punctul lui de vedere, orice specialist poate să refacă întregul orizont spiritual al omului" [1].

Cursurile predate şi lucrările din primele două decenii de activitate universitară tind să desfăşoare aceste ,,orizonturi culturale". Tratatul de *Estetică* (ed. I, 1934 ; a II-a, 1939 ; a III-a, 1945) reprezintă o sinteză a acestor preocupări. Se precizează acum directive preţioase, elemente de metodă indispensabile pentru cristalizarea unei doctrine stilistice. În primul rînd este combătut estetismul, contrapus atitudinii estetice — dezvoltarea orientării schiţate în *Wertungsproblem*. Bizuindu-se pe aceste premise serioase, Vianu înlătură impresionismul din estetică şi abordează la un moment dat *problema limbajului poetic*. Potrivit concepţiei sale, gîndirea intuitivă, concepţia generală despre lume sînt inerente cercetărilor de stil, fiindcă ,,înseşi expresiile limbii poartă cu ele un fond intuitiv". Definirea limbajului poetic va fi tratată mai pe larg într-un capitol fundamental din *Arta prozatorilor*, unde se vorbeşte despre *dubla intenţie a limbajului şi problema stilului*. De-a lungul anilor Vianu perfecţionase necontenit instrumentul analizelor sale filologice şi stilistice. După cercetarea consacrată *Poeziei lui Eminescu* (1930), în 1935 apărea mica monografie Ion Barbu , exegeza unui poet dificil, întru totul comparabilă analizelor pătrunzătoare de ,,artă verbală" iniţiate de Thibaudet sau de Gustave Cohen în Franţa. Investigaţia expresiei verbale, în spiritul esteticii moderne, va fi prezentă de altfel şi în ediţia critică Macedonski.

Arta prozatorilor romîni (1941) este prima monografie de stilistică literară care înfăţişează dezvoltarea prozei romîneşti de la Heliade Rădulescu pînă la cele mai moderne orientări — estetismul lui Macedonski şi Anghel, meşteşugul sintaxei şi stilizările perfecte realizate de Arghezi. În legătură cu *teoria dublei intenţii* trebuie relevat că se anticipează la Vianu principii de teoria comunicării, care vor fi dezvoltate abia după 1948, în lucrările specialiştilor din diferite domenii (ingineri, matematicieni, lingvişti, psihologi). Potrivit teoriei lui Vianu, *caracterul reflexiv* al faptului lingvistic corespunde intenţiei individului de ,,a se comunica",

[1] *Jurnal*, EPL, 1961, în capitolul intitulat ,,*Specializare*", p. 317—318.

caracterul tranzitiv intenţiei sale *de a comunica cunoştinţe* sau, în general, noţiuni obiective. În terminologia mai nouă am avea pe de o parte *funcţia referenţială a limbajului*, pe de altă parte celelalte funcţii — în special funcţia poetică şi cea emotivă. Se poate subscrie definiţiei date în acelaşi capitol : ,,ceea ce vom numi stilul unui scriitor va fi ansamblul notaţiilor pe care el *le adaugă expresiilor sale tranzitive* şi prin care comunicarea sa dobîndeşte un fel de a fi subiectiv, împreună cu interesul ei propriu-zis artistic''. Mai toate analizele din volumul la care ne referim urmăresc ,,felul în care se organizează expresia literară pe linia de demarcaţie a celor două intenţii''. Pentru prima dată sînt apreciate corect direcţia retorică a efectelor lui Heliade, nobleţea covîrşitoare a tonului din scrierile lui Bălcescu, tendinţele acumulative din fraza lui Iorga, numeroase alte fenomene de stil ,,detectate'' ştiinţific.

Tot din perioada 1940—1950 mai datează şi alte lucrări importante în acelaşi domeniu, unele rămase în manuscris. Menţionăm mai întîi *Cursul de stilistică*, ţinut în 1942—1943 (care a circulat numai sub forma unor note litografiate). Multe concepte sînt elaborate aici cu pătrundere şi originalitate (sînt examinate : *obiectul stilisticii*, *problema stilului*, *problema valorilor stilistice*). În acelaşi curs sînt studiate ,,originea şi funcţiile metaforei'' (cf. monografia publicată ulterior la ESPLA). Studiul a fost continuat în anii următori, celelalte capitole fiind consacrate *simbolului artistic* (revenind mereu asupra problemelor, T. Vianu încheiase cercetarea prin 1950 — partea despre simbol a rămas pînă astăzi în manuscris).

Din 1944 Tudor Vianu desfăşoară o activitate tot mai susţinută ca profesor titular ; după reforma învăţămîntului din 1948 conduce catedra nou înfiinţată de *literatură universală şi comparată*. În 1955 este ales membru titular al Academiei R.P.R. ; ulterior va fi numit secretar general, apoi preşedinte al Comisiei naţionale UNESCO.

Deoarece ne-am propus să evocăm cu precădere lucrările sale cu implicaţii de lingvistică, nu vom insista aici asupra contribuţiilor atît de apreciate din domeniul literaturii universale. Amintim totuşi studiile închinate unor momente semnificative din cultura mondială, prezentarea legendelor şi poemelor despre Faust, viaţa şi opera lui Schiller, monografia Voltaire. Extrem de fecundă se arată preocuparea pentru temele cu circulaţie mondială, analizate istoric din perspectiva marxismului (după lucrarea programatică *Literatura naţională şi literatura universală*, *Studiile de literatură universală şi comparată* au cunoscut două ediţii — ultima din 1963). La fel de apreciate au fost cursurile despre *Liniile de dezvoltare ale liricii universale* (1958—1959) sau despre *Istoria ideii de geniu* (1960—1961 şi 1963—1964). Publicarea postumă a studiului *Arghezi, poet al omului* capătă semnificaţia unui dialog tulburător.

Domeniul cercetărilor de stilistică se lărgise în ultimele sale decenii de viaţă în urma constituirii *sectorului de limbă literară* pe care l-a condus la *Institutul de lingvistică*, începînd din 1954. Ca rod al muncii colective au apărut succesiv cele trei volume de *Contribuţii la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea* (I, 1956 ; II, 1958 ; III, 1962). Seria de contribuţii a scos la iveală o sumedenie de fapte prea puţin studiate

înainte vreme, mărturii neprețuite pentru dinamica romînei literare în secolul al XIX-lea. Citind observațiile lui Vianu asupra limbii și stilului lui Al. I. Odobescu (*Contribuții*, I, p. 113 — 136), admiri metoda impecabilă de selectare a trăsăturilor caracteristice. Aspectele artei lui Odobescu, diferite modalități de întrebuințare a limbajului sînt examinate în paragrafe scurte (*expunerea adresată*, *digresiunile*, *umorul*, *convergența*), dintre care unele reprezintă o sistematizare cu totul personală a observațiilor lingvistice.

Paralel cu realizarea temelor individuale, în sectorul de limbă literară au luat ființă lucrări colective. În volumul III din *Contribuții* apărea prima parte din *Bibliografia limbii literare romînești* (perioada 1780—1848). O lucrare de interes național, îndrumată de Tudor Vianu, este *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*. După ce urmărise atent fiecare fază a elaborării, în ultimele luni izbutise să revizuiască o bună parte din fișele primei părți ale dicționarului.

Participînd la dezbaterile despre limba literară, într-o perioadă în care s-au înfruntat adeseori puncte de vedere sterile sau dogmatice, Vianu a susținut cauza cercetărilor multilaterale, necesitatea de a nu se ignora notele individuale, intervenția creatoare a scriitorilor. Asemenea considerente, susținute și de alți lingviști de seamă, au dat un impuls hotărîtor studiilor de limbă literară din țara noastră. Pentru a încuraja această orientare, T. Vianu luase atitudine în numeroase articole și participase cu o contribuție importantă la volumul colectiv *De la Varlaam la Sadoveanu* (ESPLA, 1958).

Un moment culminant în evoluția studiilor sale de stilistică și limbă literară îl constituie apariția celor două volume : *Probleme de stil și artă literară* (1955) și *Problemele metaforei* (1957). Majoritatea investigațiilor actuale în domeniul metaforei ar avea de profitat luînd cunoștință de *aspectul etnologic*, de relația dintre *metaforă* și *eliberare*, de toate problemele sintetizate de Vianu între o expunere progresivă care pornește de la aspectele lingvistice, pentru a cuprinde în partea finală categoriile formale ale metaforei și relațiile cu diferite specii convenționale, codificate (personificarea, alegoria, fabula, parabola, metafora simbolică). Desigur, predomină o teorie mai generală a metaforei, concepută în sens larg, ca un transfer de semnificație în diferite contexte culturale. Dar tocmai această cale de acces este neglijată adeseori în chip regretabil de studiile recente. Monografia esteticianului romîn va rămîne în literatura de specialitate ca un studiu de bază, în care se clasifică cele mai importante conotații de ordin filozofic și cultural-istoric ale diferitelor tipuri de metafore.

Dintre celelalte studii, publicate după 1944, relevăm aici valoarea deosebită a observațiilor despre scrisul eminescian, despre „scuturarea podoabelor" și aprofundarea funcției de evocare. După lucrarea esențială despre epitetul eminescian, Vianu a mai consemnat numeroase reflecții pe marginea *Dicționarului limbii lui Eminescu*, a publicat articole cu prilejul comemorărilor din 1950 și 1964 (ultimul apărut postum). Cercetarea epitetului reușește să pună în lumină o atitudine specifică : tendința lui Eminescu de a dezvălui dimensiuni intelectuale și sufletești ale cuvin-

telor, de a valorifica sensuri noi. Astfel, la Vianu, stilistica era pusă în slujba exegezei literare, venea să demonstreze principii fundamentale, surprinse în actul de creație : existența condiționează scrisul, dar și raportul invers acționează asupra personalității poetice ; un fel de a scrie devine adeseori un fel de a fi.

★

Dăruirea nobilă a savantului și calitățile rare ale profesorului au contribuit în egală măsură la reușita carierei lui Tudor Vianu. Cercetările în domeniul stilisticii și al poeticii, ca și lucrările sale de literatură comparată au ridicat prestigiul științelor umanistice din țara noastră, au reprezentat pe plan european cele mai bune tradiții ale culturii romînești.

Frecventarea profesorului Vianu ne lasă amintirea omeniei care nu distona cu gravitatea. Se arăta mereu preocupat să nu-și jignească aproapele, să-l încurajeze, să întrețină dialogul sufletesc pentru a desăvîrși schimbul de idei și de cunoștințe.

În paginile *Jurnalului* se găsește o definiție care ar putea să exprime astăzi prețuirea unanim acordată înfăptuirilor, lui Tudor Vianu : „În lucrarea frumoasă lumea dobîndește un exemplu, i se luminează scopul”.

Iulie, 1964

M. Nasta
Institutul de limbi străine Facultatea de romanistică, București, str. Ed. Quinet 7

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii romîneşti), precum şi recenzii la lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Citarea bibliografiei în text se va face în ordinea numerelor. Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase, gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacţie, Calea Victoriei nr. 194, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

SCL, AN XV, NR. 5, P. 561—683, BUCUREȘTI, 1964

I. P. „Informația" — c. 2946

43830

Lei 12.—

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE ★ Anul XV, nr. 5/1964

EA RPR

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

6

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1965.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei *Studii și cercetări lingvistice*.

Apare de 6 ori pe an

Adresa redacției :
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei nr. 194.
Telefon 15.07.91

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XV, nr. 6 1964

SUMAR

SCL, An. XV, nr. 6, p. 685–840, București, 1964

LOCUL LIMBII ROMÎNE ÎN CADRUL ROMANIEI

DE

ACAD. IORGU IORDAN

Problema enunțată în titlul de față a fost atinsă, mai direct sau mai puțin direct, de către numeroși romaniști, atît romîni, cît și, mai ales, străini. Unul dintre ei, și anume Sextil Pușcariu, a tratat-o într-o lucrare specială, intitulată *Locul limbii romîne între limbile romanice*, București, 1920 (discurs de recepție la Academia Romînă).

Cei mai mulți dintre romaniștii care s-au ocupat de această problemă au fost, ca să zic așa, siliți s-o facă : studiind limbile romanice în ansamblul lor sau pe grupuri apropiate din punct de vedere geografic, eventual și istoric în sens strict, au fost puși în situația de a arăta prin ce seamănă și prin ce se deosebește romîna considerată comparativ cu celelalte idiome înrudite sau cu unele dintre ele.

Dar chiar atunci cînd această limbă era cercetată separat ori împreună cu limbi aparținînd altor grupuri sau familii lingvistice, autorii lucrărilor respective se simțeau oarecum obligați să arate, într-un fel ori altul, ce trăsături specifice o caracterizează. Este aceasta o metodă care s-a impus încă de la începuturile lingvisticii, indiferent de natura limbilor studiate, și care a continuat și continuă a fi aplicată, indiferent aproape de concepția teoretică a cercetătorului.

În cazul limbii romîne, relevarea particularităților caracteristice a fost însă mult mai des folosită, din cauza situației ei aparte, care a atras mereu atenția specialiștilor, ba și a unor oameni străini de preocupări lingvistice propriu-zise.

Un prim semn distinctiv, ușor de remarcat, întrucît are aspect material, este de natură spațială, adică geografică : spre deosebire de toate celelalte limbi romanice, care se prezintă, din acest punct de vedere, ca o unitate desăvîrșită, fără soluție de continuitate, romîna stă izolată de ele, alcătuind o insulă înconjurată din toate părțile de idiome neromanice. Acest fapt a deșteptat curiozitatea specialiștilor într-o măsură necunoscută în alte cazuri și i-a determinat să urmărească mult mai de aproape

atît asemănările, cît și deosebirile dintre limba romînă și semenele ei romanice.

Factorul geografic s-a dovedit a fi, ca de atîtea ori, produsul unor condiții istorice. Limba de bază a romînei, aceeași ca a tuturor idiomelor romanice, n-a fost de la început izolată, n-a constituit din capul locului o insulă, ci a devenit astfel cu vremea, datorită unor evenimente bine cunoscute, în fruntea cărora cred că trebuie pusă migrația popoarelor (nu, cum se face de obicei, împărțirea imperiului roman, asociată cu părăsirea Daciei de către Aurelian), pentru motivul că ea a durat cîteva secole de-a rîndul, fără întrerupere, și s-a soldat, pînă la urmă, adică prin secolele VII—VIII, cu așezarea definitivă a slavilor în Peninsula Balcanică și, deci, separarea definitivă a romanității orientale de cea occidentală.

Consecința imediată și de foarte lungă durată a acestei separări a fost dezvoltarea latinei din răsăritul Europei și apoi a continuatoarei ei, care este romîna, în condiții diferite de ale latinei din apusul continentului și ale urmașelor ei de acolo. Deosebirile au fost, pînă într-o epocă apropiată de a noastră (sfîrșitul secolului al XVIII-lea), nu numai de conținut material (dacă pot numi așa elementele nelatinești pătrunse în limba romînă), ci și de ambianță spirituală, vreau să spun culturală în general, datorită contactului multisecular cu popoare formate și dezvoltate în împrejurări istorice deosebite de ale celor apusene. De-abia acum aproape două veacuri romîna a reluat, în parte, firul dezvoltării ei inițiale, întrerupt, cum am arătat mai înainte, în primele veacuri ale evului mediu, prin împrumuturi masive latino-romanice în domeniul lexicului și al sintaxei.

Așa se explică faptul că limba romînă diferă de celelalte limbi romanice, la prima vedere, într-o măsură atît de mare, încît chiar un lingvist de talia lui Hugo Schuchardt s-a putut îndoi de latinitatea ei : „dovada că romîna este o limbă romanică n-a fost încă adusă" (dintr-o scrisoare adresată, în 1893, lui G. Weigand; vezi *Balkan-Archiv* I, 1925, p. V). O părere întrucîtva asemănătoare a exprimat, mult mai tîrziu, G. Weigand, *loc. cit.*, p. VIII : „la origine, [romîna] este, firește, un idiom romanic, și-și păstrează caracterul romanic în esența flexiunii ei, precum și în cele mai importante părți ale vocabularului, dar în toate sectoarele și mai cu seamă în forma-i interioară ea a primit trăsături balcanice, care își au izvorul în limba traco-albaneză, adăugîndu-se mai tîrziu la acestea o puternică influență bulgară... Romîna este limba romanică balcanică, tot așa cum bulgara este limba slavă balcanică, pe cînd albaneza este limba balcanică prin excelență".

Caracterul balcanic al romînei a fost analizat mai de aproape cu ajutorul unui mare număr de fapte aparținînd tuturor compartimentelor limbii și pe bază de comparație cu celelalte idiome ale Peninsulei Balcanice (greaca, bulgara, albaneza, sîrbo-croata), de către lingvistul danez Kr. Sandfeld, în cunoscuta sa lucrare *Linguistique balkanique*, Paris 1930 [1]. Acest autor a studiat unele „concordanțe" existente între limbile amintite, de pildă pierderea infinitivului (mai bine-zis, înlocuirea lui, în foarte nume-

[1] Variantă franceză, cu adaosuri și îmbunătățiri, a lucrării, scrisă în limba daneză *Balkanfilologien*, Copenhaga, 1926.

roase cazuri, prin forme verbale personale). Cu mult mai înainte, dar după publicarea acestei lucrări, el ajunsese la ideea așa-zisei lor interferențe lingvistice[2] care, în fond, reprezintă un aspect al noțiunii de „uniune lingvistică" (germ. *Sprachbund*) : indiferent de originea lor genealogică, mai multe limbi, care prezintă numeroase și importante elemente comune, datorită faptului că s-au format și dezvoltat în condiții istorice mai mult ori mai puțin asemănătoare, alcătuiesc o astfel de uniune și, prin urmare, trebuie studiate împreună, în aspectele lor asemănătoare, întocmai ca limbile aparținînd aceluiași grup sau aceleiași familii[3].

Concordanțe între idiomele în discuție a constatat încă de acum o sută de ani slavistul F. Miklosich[4], care le-a atribuit substratului etnic comun (explicație acceptată de H. Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins* III, Leipzig, 1868, p. 49, dar părăsită ulterior, în parte, de către emițătorul ei). Sandfeld nu invocă substratul, ci se referă la o ambianță spirituală, ca produs al unor condiții de viață asemănătoare, printre care rolul principal, aș zice hotărîtor, l-a jucat influența grecească. Iată ce spune el la p. 4—5 a lucrării citate : „. . . à l'exception des Turcs, les peuples des Balkans, continuateurs des traditions byzantines et réstés depuis plus de mille ans sous la domination de l'église grecque, ont fini par faire un monde dont l'homogénéité se manifeste de beaucoup de manières dans les croyances populaires, dans la littérature populaire, dans les us et coutumes, etc.". Și mai departe (p.7) : „. . . ces langues sont animées d'un seul et même esprit, comme on aurait dit autrefois". „Ce qui est très important, c'est que leur syntaxe est très souvent identique".

Faptele invocate de Sandfeld sînt, în general, juste. Rămîne de discutat dacă explicarea lor și concluziile trase de el trebuie acceptate fără rezerve. Nu socot necesar să mă opresc asupra acestui aspect, de altfel cel mai important al problemei, fiindcă o analiză a lui ar duce prea departe. Pot spune numai că diverșii lingviști care au avut prilejul să-și exprime părerile, fie în recenzii consacrate lucrării lui Sandfeld, fie în diverse studii, unde au atins chestiuni similare, nu și-au însușit în întregime nici explicațiile propuse (mai ales în legătură cu influența grecească), nici interpretările de ordin general întemeiate pe aceste explicații. De asemenea, s-au citat, cînd și cînd, fapte lingvistice asemănătoare (printre ele formarea viitorului cu „a voi") din limbi îndepărtate atît geografic, cît și istoric, de cele balcanice.

Romîna se deosebește de celelalte limbi romanice nu numai prin trăsături așa-zise balcanice. Voi proceda cronologic în enumerarea și în discutarea, firește sumară, a lor. Se pare că ea este singura limbă „balcanică" în care nu există elemente vechi germanice. Spun „se pare", din

---

[2] Vezi *Actes du IV-e Congrès international de linguistique tenu à Copenhague du 27 août au 1 septembre 1936*, Copenhague, 1938, p. 59 și urm. Ideea de „uniune lingvistică" a apărut pentru prima oară la I-ul Congres internațional al lingviștilor (Haga, 1928). Cf. *Fonetică și dialectologie* III (1961), p. 64.

[3] Ideea „balcanismului" limbii romîne o mai susțin astăzi și unii confrați romîni. Astfel Al. Rosetti a ținut în 1960 la Institutul Universitar Oriental din Neapole o conferință (nepublicată încă) cu titlul *Romîna, limbă romanică și limbă balcanică*. Vezi acum *Beiträge zur romanischen Philologie* II, 1963, p. 125 și urm.

[4] Ceva mai tîrziu, și B. P.-Hasdeu în diverse lucrări ale sale.

cauză că situaţia nu se prezintă de loc clar. Într-o vreme, absenţa totală a unor astfel de elemente era proclamată ca un adevăr indiscutabil. În special R. Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, a insistat asupra acestui aspect al lexicului romînesc, pentru că vedea în el un argument puternic în sprijinul ideii, complet greşite, pe care a susţinut-o cu toată pasiunea, că strămoşii romînilor au venit în actuala Republică Populară Romînă din sudul Dunării (şi anume foarte tîrziu, începînd cu secolul al XIII-lea) : dacă patria lor primitivă ar fi fost la nord de acest fluviu, argumenta Roesler, lipsa elementelor vechi germanice în limba romînă ar fi cu totul de neînţeles, dat fiind că, după cum se ştie, în Dacia au trăit, şi încă vreme destul de îndelungată, triburi germanice (mai întîi vizigoţii, de la care ne-a rămas celebrul tezaur de la Pietroasa sau, cu numele lui popular, „Cloşca cu pui", apoi gepizii).

Această idee şi-au însuşit-o mai toţi lingviştii vremii[5], chiar aceia care erau partizanii continuităţii elementului roman la nordul Dunării după părăsirea Daciei de către Aurelian. Dacă, de pildă, W. Meyer-Lübke, *Grammatik der Romanischen Sprachen* I, Leipzig, 1890, p. 22, pare înclinat să admită, teoretic vorbind, posibilitatea existenţei unor cuvinte vechi germanice (se referă la unul singur : *nasture*), şi acelaşi punct de vedere îl reprezintă el, mai tîrziu, în *Einführung in das Studium der romanischem Sprachwissenschaft*, ed. III, Heidelberg, 1920, p. 44, unde spune că elemente germanice sigure nu s-au descoperit în romînă, S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 37, se exprimă hotărît în sensul ideii lui Roesler, afirmînd că „... cuvintele de origine germană [sic !], care pătrund sporadic foarte de timpuriu în limba poporului roman — cuvîntul ***burgus*** e atestat în secolul III — şi se înmulţesc apoi atît de mult, lipsesc cu desăvîrşire la noi, pe cînd ele se întîlnesc la dalmaţi şi chiar la albanezi şi serbocroaţi"[6].

Foarte curînd după ce Puşcariu făcea această afirmaţie categorică apare, în *Zeitschrift für romanische Philologie* XLI (1921), p. 420 şi urm., articolul *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen* de C. C. Diculescu (de fapt, un capitol din volumul *Die Gepiden*, I, Leipzig, 1922), în care se încearcă explicarea cîtorva zeci de cuvinte romîneşti ca produs al unei influenţe vechi germanice. Acest articol a fost mult discutat şi, cu o singură excepţie (a lui E. Gamillscheg, v. ceva mai departe), respins pe de-a întregul. Cf., între alţii, P. Skok, *Gibt es germanische Bestandteile im Rumänischen?*, în *Zeitschrift* cit. XLIII (1923), p. 187 şi urm., J. Brüch, *Revue de linguistique romane* II (1926), p. 92 şi urm., A. Zauner, *Literaturblatt für romanische und germanische Philologie* XLV (1924), col. 338.

---

[5] Hasdeu a fost şi cu privire la această problemă de altă părere.

[6] N-am posibilitatea să verific această ultimă afirmaţie. În ipoteza că ea corespunde realităţii, presupusa absenţă a influenţei vechi germanice asupra limbii romîne nu poate constitui un argument contra formării poporului nostru la (sau şi la) nord de Dunăre, întrucît cele trei popoare menţionate de Puşcariu, despre ale căror limbi el susţine că posedă elemente de felul celor aici în discuţie, s-au format ori au trăit exclusiv în Peninsula Balcanică. Faptul prezintă, cred, importanţă principială, întrucît arată că din prezenţa sau absenţa unei anumite influenţe lingvistice nu se pot scoate argumente valabile cu privire la locul de formare a unei limbi oarecare.

Diculescu le răspunde, apărîndu-şi, fără succes, etimologiile, în *Zeitschrift* cit. XLIX (1929), p. 385 şi urm.

Pe cont propriu, ca să zic aşa, întreprinde o cercetare în acelaşi sens Gh. Giuglea, sub titlul *Cuvinte şi lucruri. Elemente vechi germane în orientul romanic* (*Dacoromania* II, 1929—1933, p. 327 şi urm.), iar după el, Gustav Kisch, *Reflexe romanisch-germanischer Kulturberührungen im Wortschatz des Gotischen und Rumänischen*, în *Festschrift für D. Dr. Friedrich Teutsch zum 31. Oktober 1931*, Hermannstadt, 1931. Pe toţi aceştia i-a întrecut [7], în ce priveşte atît proporţiile influenţei vechi germanice asupra limbii romîne, cît şi siguranţa despre existenţa unei asemenea influenţe, E. Gamillscheg, *Romania Germanica* II, Berlin-Leipzig 1935, p. 233 urm., combătut, între alţii, de către P. Skok, în *Revue internationale des études balkaniques* III (1938), p. 586 şi urm. (care, la fel cu Meyer-Lübke, crede că numai *nasture* „ar putea fi" germanic) şi Friedrich Schürr, în *Romanische Forschungen* LIII (1939), p. 212 şi urm. (şi acesta se arată foarte sceptic, respingînd majoritatea etimologiilor propuse de Gamillscheg şi de predecesorii lui). Cf. şi Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla Filologia romanza*, Bologna 1959, p. 256 (şi el sceptic).

În momentul de faţă, punctul de vedere al lingviştilor romîni, ca şi al celor străini, este mult mai puţin categoric, în sensul că nici unul nu neagă existenţa în limba romînă a unor cuvinte de origine germanică veche, după cum iarăşi nici unul nu mai afirmă că cutare sau cutare cuvînt romînesc ar avea în mod sigur o asemenea origine. De altfel, problema a încetat, încă de acum două decenii, de a mai fi actuală, vreau să spun că, pe cît ştiu, ea n-a mai fost luată în discuţie. Aceasta nu înseamnă de loc că şi-a pierdut actualitatea. Dimpotrivă, se impune o revenire asupra ei, ceea ce se va face, prin forţa împrejurărilor, nu numai în proiectatul *Tratat de istorie a limbii romîne*, la care lucrează lingviştii din toate cele patru centre universitare romîneşti, ci şi în *Dicţionarul general al limbii romîne*, aflat în curs de elaborare, unde se vor da etimologiile tuturor cuvintelor, deci şi a celor de origine eventual veche germanică.

Şovăiri, mult mai mici, fiindcă situaţia se prezintă, în general, destul de clar, au existat, ba chiar continuă să existe, şi cu privire la proporţiile şi, mai ales, la importanţa influenţei slave. Că limba romînă posedă un foarte mare număr de elemente slave (şi nu numai lexicale), au recunoscut pînă şi latiniştii extremişti de pe vremuri, dovadă, între altele, osteneala lor, rămasă fără urmări practice, de a înlocui cuvintele slave prin altele de origine latino-romanică. Valoarea influenţei slave a fost mult exagerată, nu atît din cauza unei concepţii apriorice, cît mai cu seamă datorită neglijării factorului calitativ, de către A. de Cihac, care, în opera sa binecunoscută, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* I, II, Francfort s. M. 1870, 1879, constată 40% cuvinte romîneşti de origine slavă faţă de numai

---

[7] Sub vădita influenţă a atmosferei naţionalist-şovine, care stăpînea minţile multor cercetători germani, mai ales după instalarea la putere a lui Hitler. Şi Diculescu s-a lăsat influenţat, într-o anumită măsură, de această atmosferă, care s-a făcut simţită ceva mai moderat şi înainte de instaurarea regimului hitlerist.

20% provenite din latină. Raportul just, pe bază de circulaţie, adică de frecvenţă, în limba reală, dintre aceste două categorii de cuvinte a fost pus în lumină de către B. P.-Hasdeu, în *Etymologicum Magnum Romaniae* I, Bucureşti, 1886, p. XLVI şi urm., care arată că, în general, elementele latineşti ale vocabularului limbii romîne apar mult mai des decît cele slave nu numai în aspectul ei scris, ci şi în cel vorbit, fapt de asemenea recunoscut de către oricine, întrucît sare în ochi chiar la o examinare superficială a oricărui text, luat la întîmplare.

De la Cihac încoace (şi chiar şi mai înainte, de la F. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien 1862), influenţa slavă asupra limbii romîne a constituit, aproape fără întrerupere, preocuparea lingviştilor atît din ţară, cît şi de peste graniţă, în măsura în care domeniul cercetării lor este, direct sau indirect, limba romînă. În ultimii ani au apărut numeroase studii consacrate acestei probleme, datorită avîntului neobişnuit pe care l-a luat lingvistica romînească în general. Locul de frunte il ocupă lucrările lui Emil Petrovici, care pe de o parte caută să precizeze, înainte de toate cu ajutorul toponimiei, caracterul bulgar al influenţei vechi slave, iar pe de alta încearcă să stabilească contribuţia acestei influenţe la constituirea sistemului fonologic romînesc.

Dintre studiile legate de acest din urmă aspect al problemei noastre amintesc unul singur, care prezintă oarecum rezumatul şi concluziile unor cercetări anterioare şi se adresează, în primul rînd, specialiştilor străini, cum probează, între altele, şi faptul că este scris într-o limbă de largă circulaţie, sub titlul *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremde Einflüse umgestaltet werden? Zum slavischen Einfluss auf das rumänische Lautsystem*, 'S-Gravenhage 1957. La întrebarea pe care şi-o pune, autorul răspunde afirmativ, în partea finală (p. 43), după ce a analizat şi discutat faptele invocate în sprijinul punctului său de vedere : „Din tot ce s-a expus pînă aici rezultă că sistemul fonetic romînesc a fost aşa de puternic influenţat de cel slav, încît s-ar putea afirma că romîna este o limbă romanică cu pronunţare slavă. Această afirmaţie trebuie luată în sensul că sistemul ei fonetic prezintă deprinderi de pronunţare slavă, care trebuie explicate prin contactul de secole dintre romînă şi slavă — în special bulgară —, prin bilingvismul continuu romîno-slav şi prin contopirea în poporul romîn a numeroase grupuri de populaţie slavă bilingvă. Deprinderile fonetice slave au dus în mod necesar la un sistem fonologic asemănător cu cel slav". Poate că B. E. Vidos, *Manuale di linguistica romanza*, Firenze 1959, p. 391, nota 3, are puţină dreptate, cînd găseşte exagerată afirmaţia lui E. Petrovici, că romîna este o limbă romanică cu pronunţarea slavă[8], mai ales dacă ţinem seamă de cerce-

[8] Se înşeală însă profund, atribuind concepţia lui Petrovici unei tendinţe politice. Este regretabil că un lingvist serios, cum este B. E. Vidos, se lasă influenţat de o anumită propagandă, ale cărei izvoare şi scopuri nu-i de loc greu să le cunoască chiar un savant „străin" de politică. Poate că acest lingvist şi-a însuşit, parţial, părerea lui W. Meyer-Lübke, care, în *Grammatik* cit. I, p. 540, afirmă că limbile slave n-au influenţat fonetica romînească (cu excepţia dialectului istroromîn), iar în *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien* I, Heidelberg, 1914, p. 42, declară că nu ştie să spună de ce romîna are, din punct de vedere fonetic, o situaţie specială.

tările experimentale făcute de Al. Rosetti și colaboratorii săi[9] în legătură cu interpretarea dată de lingvistul clujean diftongului grafic dintr-un cuvînt ca *deal*[10].

O lucrare relativ recentă consacrată influenței slave asupra romînei, interesantă prin problema tratată, mai puțin însă prin rezultatele obținute, este *Elemente sintactice slave în limba romînă*, București 1958, de Eugen Seidel. Exagerarea de care vorbește Vidos referindu-se la studiul lui Petrovici nu poate fi de loc negată în cazul de față, mai ales că cercetarea însăși lasă de dorit din punctul de vedere al metodei și al adîncirii analizei. Numărul mare de fapte sintactice romînești atribuite de autor influenței slave vine oarecum în contradicție cu afirmația lui Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique* (vezi mai sus, p. 689), că limbile balcanice au o sintaxă foarte adesea identică, dar nu datorită bulgarei sau sîrbo-croatei, adică unui idiom slav.

Și problema influenței slave va fi, cu siguranță, rezolvată în amintitul *Tratat de istorie a limbii romîne*. Dată fiind importanța ei, cred că trebuie cercetată într-o lucrare specială, anexă oarecum a „Tratatului", sub toate aspectele, dintre care cel mai important, după părerea mea, este următorul : în ce epocă a început să se exercite influența veche slavă asupra populației romanizate din teritoriile unde a luat naștere limba romînă, sau, spus altfel și mai precis, era această limbă deja formată, cînd vorbitorii ei au venit în contact cu vorbitori de limbă slavă ? De răspunsul la această întrebare, care poate fi (de altfel a și fost, ba chiar continuă a fi, de la un specialist la altul) fie afirmativ, fie negativ[11], depinde importanța de ordin calitativ a elementului slav vechi din limba romînă. Pînă atunci, să se vadă cele spuse ceva mai departe, către sfîrșitul prezentului articol.

Continuatoarea orientală, foarte vie încă și în plină dezvoltare, a latinei posedă numeroase elemente, altele decît cele menționate pînă aici, inexistente în celelalte limbi romanice. Este vorba de cuvinte și sufixe maghiare, turcești și grecești (acestea din urmă medii și noi), ca să nu mai amintesc de influențele slave ulterioare celei vechi (bulgară, ucraineană, sîrbă etc.), care s-au exercitat, de obicei, numai asupra unor anumite variante regionale ale limbii romîne, în funcție de așezare geografică, adică, în fond, de relații economice și culturale, eventual și de amestec etnic, cu consecința lui firească, aceea a bilingvismului.

Așadar, un conglomerat de influențe străine cu totul necunoscute, în general, idiomelor romanice occidentale (inclusiv italiana). Pe această situație s-a întemeiat, desigur, H. Schuchardt, cînd a făcut afirmația, surprinzătoare în cel mai înalt grad, că dovada caracterului romanic al limbii romîne n-a fost încă adusă. Tot mulțimea și varietatea elemen-

---

[9] Cf. *Recherches sur les diphtongues roumaines*, București, 1959.

[10] După Petrovici, ceea ce grafic se notează cu *e* reprezintă, în realitate, apendicele palatal al lui *d*, așa că în *deal* avem numai trei foneme : *d'al*. Rosetti susține, dimpotrivă, că este vorba de un fonem propriu-zis (semivocalic), care formează împreună cu *a* un diftong ascendent. Vezi și părerea lui A. Martinet în recenzia consacrată lucrării *Recherches sur les diptongues roumaines* (în „Bulletin de la Société de linguistique de Paris" LVII, 1962, fasc. 2, p. 119 și urm.).

[11] Cf. *Istoria Romîniei* I, București 1960, capitolul final.

telor neromanice l-au determinat pe Matteo Bartoli, *Saggi di linguistica spaziale*, Torino 1945, p. 139 și urm.[12], să susțină că romîna este cea mai puțin latină, dar totodată și cea mai latină dintre limbile romanice, sau, ceea ce însemnează, de fapt, același, lucru, că romîna se îndepărtează cel mai mult, dar se și apropie cel mai mult de latină. Această caracterizare, aparent paradoxală, a romînei se explică, în concepția lui Bartoli, prin faptul că romîna pe de o parte este cea mai conservatoare dintre limbile romanice (și de aceea seamănă mai mult decît altele cu italiana, bineînțeles, și cu latina, căci, după acest lingvist, italiana, în special dialectele ei centrale și meridionale conservă cel mai bine trăsăturile caracteristice ale latinei[13]), iar pe de alta, din cauza elementelor străine amintite, ea se dovedește a fi foarte departe de adevărata latinitate[14]. Ambele aspecte ale afirmației lui Bartoli conțin exagerări, cu care sînt, de altfel, deprinși cunoscătorii operei acestui învățat, înclinat, prin temperamentul său înflăcărat, spre atitudini extremiste chiar în una și aceeași problemă, adesea concomitent, ca în cazul de față.

Punctul de vedere al lui Bartoli și l-a însușit, pe de-a întregul, B. E. Vidos, *op. cit.*, p. 388 și urm., cum rezultă din aprecierile pe care le face cu privire la natura și poziția limbii romîne, în urma unei analize destul de rapide a foneticii și lexicului (cf. cele spuse în nota 2), ca, de pildă, caracterul ei conservator, alături de cel inovator, datorit, acesta din urmă, în special elementului slav etc. Pînă și ideea că romîna nu are [?] cuvinte „savante" de origine latină (despre aceasta, v. mai departe), chiar dacă o întîlnim, ca un fel de loc comun, și la alți lingviști, provine, cred, tot de la Bartoli, care explică acest fapt invocînd afirmația lui Pușcariu, că romînii, după apariția lor ca popor, s-au dezvoltat în condiții speciale „cu fața întorși spre Orient"[15].

★

[12] În capitolul intitulat *La spiccata individualità della lingua romena*, scris, cel puțin în ce privește ideea de bază, cu mult mai înainte de încorporarea lui în volumul citat. Să se remarce epitetul *spiccata*, ca determinant al lui *individualità* : împreună, aceste două cuvinte au rostul, în intenția lui Bartoli, să definească încă din titlu și în mod lapidar poziția cu totul aparte a romînei în cadrul întregii Romanii. Cf. afirmația privitoare la asemănările și deosebirile ei față de latină și față de italiană.

[13] Nu știu cum ar fi putut argumenta Bartoli, dacă i s-ar fi cerut (și ar fi trebuit să i se ceară, mai degrabă ar fi trebuit să-și ceară el însuși), că romîna e mai conservatoare decît sarda, de pildă. Afirmația rămîne de neînțeles, chiar dacă luăm în considerație faptul că ea se întemeiază pe o examinare sumară a vocabularului și pe una, încă mai sumară, a foneticii limbii romîne. De altfel se știe (știa, desigur, și Bartoli) că nici sunetele, nici cuvintele nu determină caracterul unui idiom (v. mai încolo).

[14] Cf. și p. 287, unde citim, de exemplu, că italiana a inovat cel mai puțin, iar romîna cel mai mult dintre toate limbile romanice. (Bartoli se referă la faza „romanică", nu la cea „romană" și nici la cea „preromană" a acestora, fiindcă, spune el, faza romană a fost identică pretutindeni unde s-au format idiome romanice, iar cea preromană, diferită de la o provincie la alta a imperiului roman, a lăsat prea puține urme, deci nu prezintă importanță.) Romîna păstrează cele mai numeroase „relicve latinești", totodată însă ea cunoaște cele mai multe inovații (acestea, „îndrăznețe" !).

[15] Nici lingvistul italian nu-i original, cînd emite părerea amintită. W. Meyer-Lübke, *Grammatik der Romanischen Sprachen* I, p. 22, spune același lucru : pînă la anul 600 — prima perioadă din istoria vocabularului latinesc al limbilor romanice — romîna a mers împreună cu întreaga Romanie, după aceea s-a separat, în sensul că n-a mai primit cuvinte latinești.

Marea bogăție și varietate a elementelor nelatinești din limba romînă n-au împiedicat pe un romanist de valoarea lui Meyer-Lübke, al cărui vast orizont de natură istorică și geografică în materie de lingvistică romanică i l-au recunoscut înșiși adversarii, să vadă în romînă o continuatoare extrem de fidelă a latinei. În studiul său *Rumänisch und Romanisch*, prezentat sub forma unei comunicări academice (vezi ,,Memoriile Academiei Romîne'', Secția literară, Seria III, Tomul V, București, 1930, p. 1 și urm.), marele romanist ajunge (p. 35 — 36), după o analiză destul de amănunțită a numeroase fapte fonetice și morfologice romînești, la următoarea concluzie, pe care o reproduc întocmai : ,,Caracterul romanic al limbii romîne nu trebuie pus la îndoială ; ea prezintă trăsăturile romanice, ba chiar, în multe privințe, le prezintă mai pure decît celelalte limbi. Influențele latino-romanice care frînează dezvoltarea, tot așa influențele limbilor romanice literare și ale gramaticilor îndrumători îi lipsesc, așa că, exagerînd în sens contrar îndoiala exagerată a lui Schuchardt, s-ar putea spune că romîna reprezintă în modul cel mai limpede evoluția latino-romanică. ,,Balcano-romanica'' are trăsăturile ei, care o deosebesc de italo-romanică, galo-romanică și ibero-romanică ; aceasta se datorește populației preromane tot atît de puțin ca și în celelalte țări, influența ei asupra lexicului este mai degrabă chiar inferioară. Mai puternică este, ca și în celelalte teritorii romanice, influența limbilor [popoarelor] înconjurătoare, a acelora cu care romînii au conviețuit în parte și pe care ei apoi le-au asimilat ; această influență dă romînei un colorit special, dar n-o dezromanizează''.

Acest studiu comparativ al lui Meyer-Lübke, care vine după altul, ceva mai vechi, la fel de valoros, grație aceleiași metode de caracterizare a unei limbi în raport cu altele [16], prezintă interes nu numai prin rezultatele rezumate în citatul reprodus aici, ci și prin atitudinea față de unele păreri emise cu privire la diverse aspecte ale problemei în discuție. Astfel, afirmația lui Schuchardt menționată mai sus (p. 688) i se pare ,,surprinzătoare'', iar ideea depre caracterul balcanic al limbii romîne, apărută de mult în lingvistica comparată și acceptată de foarte numeroși învățați,

---

La p. 24 repetă ideea, dînd și explicația faptului, anume că romîna s-a îndreptat din punct de vedere cultural spre răsărit (de astă dată apare alt an : 476, cînd cade imperiul roman de apus), cu precizarea că de-abia de pe la 1800 ea a reluat legăturile cu limbile înrudite din occident. Și în *Einführung* cit., p. 33, deși scrisă mult mai tîrziu, acest romanist se exprimă la fel.

[16] *Rumänisch, Romanisch und Albanesisch*, în *Mitteilungen des Rumänischen Instituts*, citat ceva mai înainte, p. 1 și urm. Comparația, foarte detaliată, o face autorul analizînd faptele fonetice caracteristice ,,latinei orientale'', în domeniul căreia înglobează dalmata, romîna și albaneza, atît rînd pe rînd, de la una la alta, cît și față de limbile romanice occidentale. Rezultatele mi se par extrem de interesante, mai ales pentru lămurirea noțiunii de ,,latină orientală'', ca și a aceleia, de asemenea curentă, cum am arătat la p. 689, de ,,uniune lingvistică balcanică''. Meyer-Lübke constată că, în ce privește sunetele, albaneza și dalmata diferă mult, adăugînd precizarea, vrednică de reținut, că cine explică ,,etnic'', adică prin substrat, particularitățile fonetice caracteristice ale unei limbi trebuie să admită, în mod inevitabil, că strămoșii autohtoni ai viitorilor dalmați n-au fost aceiași ca ai albanezilor. Între romînă și dalmată, continuă autorul, există ,,deosebiri adînci'' (p. 39). Nici cu albaneza nu seamănă romîna în măsura în care ne-am aștepta, judecînd după afirmațiile mai vechi ale atîtor specialiști. Deosebirile sînt mai mari decît asemănările (p. 42). Acestea din urmă se reduc, în fond, la identitatea ritmului vorbirii și la prezența, în ambele limbi, a vocalelor nazale.

este considerată, după mine foarte just, drept o simplă constatare geografică : romîna e o limbă romanică ,,balcanică" (născută și dezvoltată, adică, în orientul Europei, pe un teritoriu parte identic cu al Peninsulei Balcanice, parte foarte apropiat de acesta), așa cum spaniola e o limbă ibero-romanică, franceza o limbă galo-romanică etc.[17]. În sfîrșit, dispariția infinitivului din idiomele balcanice (în realitate, înlocuirea lui prin construcții personale), problemă pe care Kr. Sandfeld a studiat-o acum peste 60 de ani într-o lucrare specială (v. *Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1902, p. 75 și urm.), este, spune Meyer-Lübke (p. 22), tot așa de bine un fenomen latinesc, ca și unul grecesc, și de aceea nu se poate vorbi de o influență a limbii grecești ecleziastice asupra latinei, sau, dacă cineva acceptă această idee, el n-are dreptul să explice existența construcției personale în limba romînă cu ajutorul influenței grecești, ci trebuie s-o considere drept un fapt de limbă latină.

★

Pentru a aprecia just poziția limbii romîne atît față de limbile romanice (implicit latina), cît și față de cele neînrudite cu ea, trebuie să i se analizeze elementele fundamentale, care sînt structura morfologică și fondul lexical principal. Aceste două sectoare ale limbii în general sînt cele mai rezistente, cele mai puțin accesibile la influențe străine. În ce privește morfologia, lingviștii au fost totdeauna de acord, întrucît situația formelor gramaticale se prezintă, de obicei, mai mult ori mai puțin clar, în sensul continuării ei, de-a lungul secolelor și mileniilor, fără schimbări, importante, de la limba de bază la limbile derivate. Așa se explică, între altele, faptul, foarte important pentru istoria lingvisticii, că Bopp a recunoscut înrudirea idiomelor indo-europene bazîndu-se tocmai pe sistemul flexiunii lor verbale.

Morfologia romînească este, se poate spune, aproape în întregime de origine latină. Chiar lingviștii care au urmărit mai ales elementele străine ale limbii romîne au făcut această constatare, fiindcă nu era posibil altfel, fără să tragă însă totdeauna din ea concluzia logică de rigoare în legătură cu caracterul romanic al romînei. Cît despre fondul lexical principal, nu l-a luat nici unul în considerație, pentru motivul că, deși ideea despre existența unei părți foarte rezistente a vocabularului se întîlnește relativ de mult la unii lingviști, cercetările lexicale, indiferent de scopul urmărit, n-au făcut distincția necesară între cuvintele vechi, cu circulație și productivitate în general, mari, dar puține la număr, și masa vocabularului. Așa se explică, între altele, calculul greșit pe care

[17] Meyer-Lübke se referă direct la Weigand (v. p. 688, unde am reprodus părerea acestuia, citată și de către romanistul de la Bonn în comunicarea făcută la Academia Romînă), care, după primul război mondial, a devenit (și din motive de ordin strict politic) un adevărat campion al ,,balcanismului" limbii romîne. Cf. revista sa *Balkan-Archiv* I—IV (1925—1928), continuatoare a fostului *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*. (Deosebirea dintre titlurile acestor periodice este cu atît mai semnificativă, cu cît conținutul lor, vreau să spun temele tratate, nu diferă.) Cf. și polemica Weigand-Pușcariu în legătură cu denumirea *Dacoromania* dată buletinului ,,Muzeului limbii romîne" de la Cluj (vezi *Balkan-Archiv* III (1927), p. 312 și urm., respectiv *Dacoromania* IV (1924—1926), p. 1396 și urm.).

îl găsim la Cihac (20% cuvinte latinești, 40% cuvinte slave etc., v. mai sus, p. 691) și răspunsul convingător al lui Hasdeu (p. 692)[18].

Al. Graur, în lucrarea sa *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*. București 1954, a arătat că raportul dintre aceste două categorii de cuvinte ale romînei, dacă le privim din punctul de vedere al importanței lor, se prezintă extrem de favorabil pentru cele latinești, care sînt, aproximativ, de trei ori mai numeroase decît cele slave (60%, respectiv 20%). O statistică mai veche, făcută pe alte baze, este aceea a lui D. Macrea, în articolul *Circulația cuvintelor în limba romînă* (în *Transilvania* LXXIII [1942], p. 268 și urm.). Din cele peste 43 000 de articole ale *Dicționarului enciclopedic ilustrat „Cartea Romînească"*, București 1931, 20,58% sînt latinești moștenite, 10,45% vechi slave și slave bisericești, 5,96% slave tîrzii (bulgărești, sîrbești, ucrainene, rusești etc.), 4,36% turcești[19], 3,15% grecești medii și moderne, 3,14% maghiare, 0,75% „elemente comune cu albaneza", 2,62% latinești savante, 29,96% franceze, 0,98% italienești și spaniole, 1,67% germane, 1,96% onomatopeice, 3,73% „nesigure" (ca etimologie), 9,79% de origine necunoscută, 1,10% de origine diversă. Această statistică este, desigur, criticabilă din diverse puncte de vedere : al dicționarului folosit, care a înregistrat numeroase cuvinte franțuzești folosite extrem de rar de către o minoritate infimă de vorbitori, al felului cum a fost întocmită etc. Dar în linii foarte mari ea ajută la înțelegerea poziției limbii romîne față de celelalte idiome romanice. Interesează mai cu seamă două constatări : 1) cu excepția neologismelor de origine apuseană, cuvintele transmise direct din latină sînt cele mai numeroase ; 2) cuvintele recente de origine latino-romanică, intrate în romînă începînd din secolul al XVIII-lea (mai ales către sfîrșitul acestuia și începutul celui următor), reprezintă mai mult de 30%[20]. Ultima constatare este foarte importantă, fiindcă dezminte afirmația, reprodusă la p. 694, că romîna nu are cuvinte „savante" de origine latină[21].

---

[18] O socoteală asemănătoare cu a lui Cihac a făcut și Friedrich Diez, *Grammatik der Romanischen Sprachen*, dar în favoarea elementului latinesc, căci el afirmă (p. 113 ; mă refer la ediția a V-a, identică cu a III-a, ultima îngrijită de autor) că 50% din lexicul romînesc este latinesc, iar restul slav, albanez, grecesc, turcesc etc. Este interesantă afirmația de la p. 118 : „În împrejurări favorabile, o limbă poate suferi cel mai puternic amestec, fără prejudicierea caracterului ei ; romîna însă nu-și venise în fire, ca să zic așa, cînd elementele străine au început să pătrundă în ea. Cît de mult îi lipseau încă principiile asimilării dovedește acceptarea prea literală a cuvintelor străine ; sunete slave și grupuri întregi de litere, de pildă *ml* și *mr* inițiali, s-au impus fără împotrivire". Am reprodus acest pasaj, care nu mai este de mult actual, pentru interesul lui istoric : în ciuda epocii, cu toate greutățile ei bine cunoscute, am impresia că creatorul disciplinei noastre a văzut mai clar decît unii urmași ai săi.

[19] Tagliavini, *op. cit.*, p 270, a rămas la statistica lui Cihac : el afirmă că, după elementul slav, vine, numeric vorbind, cel turcesc !

[20] Cîte există în momentul de față, cîte s-au răspîndit în mase mai mari sau mai mici de vorbitori etc., nu pot spune (și, deocamdată, cred că nimeni nu poate spune decît pe baza unei cercetări extrem de minuțioase, care urmează să se facă). Nu mă înșel totuși, dacă afirm că majoritatea lor sînt o realitate lingvistică incontestabilă.

[21] Poate că este vorba numai de o nepotrivire între chipul cum înțeleg eu această afirmație și intenția celor care au făcut-o (printre ei, însuși Meyer-Lübke). Dacă cuvinte latinești savante înseamnează elemente lexicale intrate din latină în limbile romanice curînd după constituirea acestora, de-a lungul evului mediu propriu-zis și în timpul Renașterii, atunci îmi retrag

Dacă s-ar studia fondul lexical principal, al celorlalte limbi romanice după criteriile folosite de Al. Graur în lucrarea citată, s-ar ajunge, cred, la rezultate mai mult ori mai puțin asemănătoare cu cele obținute pentru romînă. O încercare, numai schițată, cum nu este posibil altfel într-un articol de revistă, a făcut R. A. Budagov, *Osnovnoi slovarnîi fond romanskih iazîkov i zadaci evo izuceniia*, în *Voprosî iazîkoznaniia* II (1953), nr. 2, p. 28 și urm. În ciuda caracterului de simplă schiță, acest articol dă cîteva indicații, foarte utile, care pot fi interpretate în sensul prezentat aici de mine. Cuvintele romanice care desemnează relațiile de rudenie, părțile corpului, obiectele din realitatea înconjurătoare imediată și cele de uz zilnic, o bună parte a animalelor domestice și, mai puțin, a celor sălbatice, acțiunile concrete și cele abstracte legate strîns de existența omului ca ființă fizică și spirituală, însușirile privitoare la forme, dimensiunile și culoarea lucrurilor etc., sînt, în linii mari, aceleași pretutindeni și, bineînțeles, de origine latină. La acestea se adaugă numeralele, pronumele, diverse adverbe, prepozițiile și conjuncțiile, în cantități diferite de la o categorie morfologică la alta, care de asemenea sînt, în cea mai mare parte, comune tuturor limbilor romanice și, iarăși, latinești în ce privește proveniența. Aceste cuvinte, care aparțin fondului lexical principal, sînt, în majoritatea lor, foarte vechi. Latina însăși le-a primit, pe cele mai multe, din limba indo-europeană de bază, ceea ce vorbește, dacă ar mai fi nevoie, în sprijinul ideii că avem a face cu un sector extrem de rezistent al vocabularului.

Poziția limbii romîne în cadrul Romaniei se prezintă, cred, cît se poate de limpede după analiza, cam sumară, desigur, făcută pînă aici, mai mult prin critica adusă părerilor altora decît prin invocarea unor fapte noi, rămase eventual necunoscute. Clarificarea s-a făcut în sensul că romîna nu este mai puțin romanică decît celelalte continuatoare ale latinei. Și aceasta, din cauză că, așa cum a afirmat Meyer-Lübke (v. mai sus, p. 694, n. 15), în epoca ei de formație, romîna s-a dezvoltat, ca toate celelalte idiome romanice, din aceeași limbă latină, mai mult ori mai puțin unitară [22]. Afirmația marelui romanist, foarte generală și destul de șovăitoare în ce privește durata contactului dintre latina orientală și cea occidentală, găsește acum o confirmare în lucrarea lui H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București 1960, întocmită pe baza studiului a peste 21 000 de inscripții din Dalmația, Noricum, Pannonia superior, Pannonia inferior, Moesia superior, Moesia inferior, Dacia, Tracia, Macedonia, precum și al textelor istorice și ecleziastice provenite din aceste regiuni. Concluzia la care ajunge Mihăescu este că provinciile dunărene au alcătuit un complex unitar, fiind intens romanizate, și că pînă în anul 395 contactul lor cu latina occidentală a fost activ și direct, iar după aceea el a continuat prin intermediul Bizanțului, care a păstrat latina ca limbă

---

obiecția, deși în discuția problemei noastre interesează, cred, mai puțin faptul, important în sine, că idiomele romanice apusene au primit astfel de cuvinte latinești foarte de timpuriu, iar romîna foarte tîrziu. În momentul de față, această limbă posedă și ea un mare număr de cuvinte „savante" latino-romanice.

[22] Cf. și ceea ce spune Bartoli despre faza romană (= latină) a limbilor romanice, aceeași pretutindeni (v. p. 694, nota 14).

oficială a statului pînă la începutul secolului al VII-lea. Creştinismul s-a răspîndit în aceste părţi ale imperiului roman între secolele al III-lea şi al VI-lea în limba latină, nu greacă. De aceea, provinciile dunărene n-au format un domeniu izolat sau independent, ceea ce explică numărul extrem de redus al faptelor de limbă (poate numai aparent şi, în orice caz, întîmplător), specifice latinei orientale [23].

Constatările lui Mihăescu sînt interesante şi din alt punct de vedere. În general se invocă foarte stăruitor divizarea imperiului roman, spre sfîrşitul secolului al IV-lea, în cele două părţi (de apus şi de răsărit), nu numai pentru a justifica separarea latinei orientale de cea occidentală, ci şi, mai cu seamă, pentru a trage din acest eveniment concluzia, care se dovedeşte acum necorespunzătoare realităţii, că romîna diferă în multe privinţe de celelalte limbi romanice chiar din punctul de vedere al particularităţilor ei latineşti. Dacă s-ar studia la fel de amănunţit şi, mai ales, cu aceleaşi idei preconcepute, oricare dintre limbile romanice, sînt convins că s-ar ajunge la rezultate foarte asemănătoare, în sensul că pentru fiecare dintre ele s-ar înregistra fapte caracteristice (bineînţeles de origine tot latinească), diferite de la una la alta şi care, evident, n-ar mai putea fi explicate în acelaşi mod ca cele existente în romînă, ci ca rezultat al unor tendinţe interne, specifice fiecăreia dintre ele, aşa cum trebuie considerate şi particularităţile acesteia din urmă.

Recurgînd, în cazul romînei, la separarea imperiului răsăritean de cel apusean, rămîn cu totul de neînţeles numeroasele şi importantele concordanţe, îndeosebi morfologice, dintre italiană şi romînă. N-am intenţia să arăt care sînt ele, sper că pot face asta într-un studiu special. Mă limitez să amintesc cvasi-identitatea existentă în domeniul flexiunii substantivului, care se manifestă pînă şi în amănunte : conservarea, cu mare fidelitate, a celor trei declinări din latina tîrzie (cu aceleaşi terminaţii şi desinenţe, care, cînd diferă uneori, au la bază modificări fonetice deosebite de la o limbă la alta : 1. *a-ă* sing., *e* plural ; 2. *o* -v. rom. *u* sing., *i* plural ; 3. *e-e* sing., *i-i* plural), existenţa unor forme de plural latinesc neutru, cu terminaţia *a* în italiană şi *e* dintr-un mai vechi *ă* (< lat. *a*) în romînă, păstrarea lui *-ora* (în italiana arhaică şi în unele dialecte italieneşti actuale sub această formă, în romînă sub forma *-uri* dintr-un mai vechi *-ure* <*-ură*) etc.

Cu aceasta vin la ultimul aspect al problemei tratate în studiul de faţă, aspectul să zicem geografic : ce loc ocupă romîna, din acest punct de vedere, în cadrul Romaniei, sau, altfel spus, cum o plasăm într-o clasificare a limbilor romanice ? Se ştie că, începînd cu Diez, numeroşi romanişti au împărţit idiomele romanice în două grupuri : orientală şi occidentală. Deosebiri apar de la unul la altul, cînd trebuie să arate ce limbi intră în fiecare dintre aceste grupuri, de asemenea, în cazul catalanei şi al dialectelor italieneşti septentrionale, dacă prima merge cu idiomele galo-romanice sau cu cele ibero-romanice şi dacă dialectele italieneşti amintite trebuie separate de celelalte dialecte ale limbii italiene sau nu. (Bartoli le-a se-

---

[23] Ideea că latina populară a fost, aproximativ, unitară predomină astăzi printre specialişti. Cf., de pildă, Veikko Väänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1963, p. 26.

parat, punîndu-le în ramura așa-numită de el pirineo-alpinică, deosebită de ramura apenino-balcanică, în care intră dialectele centro-meridionale, împreună cu dalmata, romîna și albaneza — aceasta din urmă considerată, oarecum simbolic, drept limbă „romanică".)

Chestiunea clasificării limbilor romanice pare a fi mereu actuală, judecînd, cel puțin, după faptul că ultimele lucrări de lingvistică romanică generală continuă s-o abordeze, ceea ce este, de altminteri, perfect logic, și, amănunt important, care dovedește actualitatea ei, din puncte de vedere diferite de la un autor la altul și diferite chiar față de ale predecesorilor.

Astfel, C. Tagliavini, *op. cit.*, 298 propune o clasificare, în multe privințe, nouă și originală : 1. grupul balcano-romanic (romîna) ; 2. grupul italo-romanic (dalmata, italiana, sarda, retoromana) ; 3. grupul galo-romanic (franceza, franco-provensala, provensala, catalana) ; 4. grupul ibero-romanic (spaniola, portugheza), cu precizarea că dalmata e un idiom de tranziție („ponte") între primele două grupuri, iar catalana are aceeași situație față de ultimele două. Nu-i greu de văzut că pe de o parte această clasificare reprezintă un compromis, aparent foarte reușit, între diverse clasificări anterioare, iar pe de alta, ea trădează o atitudine politică bine precizată, pe care o cunoaștem din lucrările multor lingviști italieni, începînd cu C. Salvioni, *Italia e Ladinia* (1917), și care tinde să „anexeze" la Italia, sub raportul lingvistic, teritoriile de limbă dalmată, retoromană și sardă. În ce privește locul limbii romîne, Tagliavini insistă (p. 297) asupra „izolării" geografice (drept consecință a unor condiții specifice de dezvoltare istorică) și a fizionomiei ei, deosebite de a celorlalte idiome romanice. De aceea, adaugă el, s-a încercat, în diverse chipuri, apropierea ei cînd de una, cînd de alta dintre limbile înrudite. Este pomenită, cu acest prilej, lucrarea mea *Dialectele italiene de sud și limba romînă* (în *Arhiva*, Iași, XXX [1923] și urm.), pe care o găsește „excelentă" în partea privitoare la sintaxă și stilistică (pentru faptele invocate și analizate acolo), dar n-o consideră convingătoare pentru teza ei de bază, anume afinitatea mai mare dintre romînă și dialectele italienești meridionale (în comparație cu alte idiome romanice). Eu aș fi dorit să aflu ceva mai precis de ce Tagliavini nu acceptă punctul meu de vedere, și de aceea continuu să cred că romîna seamănă cu italiana într-o măsură mai mare decît cu oricare altă limbă romanică (ceea ce nu văd cum s-ar putea dovedi, cu fapte, că n-ar corespunde realității) și că dintre cele trei grupuri de dialecte italienești mai mult decît toate se apropie de romînă dialectele meridionale. Cele nordice, la care s-a gîndit odinioară O. Densusianu, nu pot intra de loc în discuție, pentru motive ușor de înțeles, iar cele centrale seamănă cu cele meridionale atît de bine, încît adesea sînt puse, cum se știe, împreună cu acestea într-un grup unic („centro-meridional").

B. E. Vidos, *op. cit.*, p. 279 și urm. se arată sceptic, declarînd, teoretic pe bună dreptate, că o clasificare a limbilor romanice nu este posibilă, din cauza situației reale foarte complexe : vechea Galie, provincie romană mai mult ori mai puțin unitară, are trei limbi romanice, tot așa Peninsula Iberică ; la aceasta se adaugă deosebirile mari dintre dialectele italienești de nord și cele centro-meridionale ; în fine, „absurditatea" (din punct de vedere istoric și geografic !) a denumirii (legată, firește, de

conținutul ei) „retoromană" pentru grupurile de dialecte romanice care s-au dezvoltat în cea mai mare măsură în alte teritorii ale imperiului roman, nu în Reția[24]. Cu toate acestea, Vidos acceptă, din motive de ordin metodologic, vechea împărțire a Romaniei, cu numele consacrate pentru diversele idiome romanice, iar în ce privește romîna, el este de perfect acord cu separarea ei de restul Romaniei (cf. în special p. 280–281, unde se ocupă de „romanica orientală" și de „balcano-romanică", apoi p. 281 și urm., 386 și urm., consacrate descrierii aspectului mai mult ori mai puțin specific al limbii romîne).

În sfîrșit, W. D. Elcock, *The Romance Languages*, London 1960 grupează (p. 18) limbile romanice într-un mod destul de asemănător cu al lui Tagliavini : 1. galo-romanică (langue d'oïl, continuată de franceza modernă, și langue d'oc, din care a ieșit provensala literară); 2. hispano-romanică (spaniola, portugheza și catalana); 3. italo-romanică (italiană, în care se include și sarda); 4. retoromanică (retoromana); 5. balcano-romanică (romîna). Despre catalană spune că, deși aparține, geografic vorbind, aproape în întregime Peninsulei Iberice, ea merge, în multe privințe, cu idiomele galo-romanice. Dialectele italienești de nord sînt considerate ca avînd o poziție de mijloc între grupul galo-romanic și cel italo-romanic (ceea ce amintește, întrucîtva, de Bartoli, care le pune în ramura pirineo-alpinică). Tot ca un idiom de tranziție, și anume între italo-romanică și balcano-romanică, este prezentată vechea dalmată, pe care autorul n-o enumeră împreună cu cele cinci grupuri de mai sus, ci o amintește, din fugă, la sfîrșitul paragrafului, unde face unele precizări de detaliu.

Cred, cu toată convingerea, că trebuie să rămînem la clasificarea lui Diez, care pune romîna și italiana în grupul oriental, și pe toate celelalte în grupul occidental[25]. Ceva mai înainte am arătat că între romînă și italiană există numeroase și importante concordanțe de ordin morfologic, care prezintă, de fapt, o continuare în general fidelă, mai fidelă decît în cazul celorlalte idiome romanice, a situației din latină. Deosebirile sînt neînsemnate, chiar calitativ vorbind, și, oricum, mai puțin mari și mai puțin caracteristice decît cele existente între italiană sau romînă de o parte, și restul Romaniei de altă parte. În ce privește fondul lexical principal, care am spus că trebuie luat de asemenea în considerație atunci cînd discutăm problema apartenenței unei limbi la o familie, la un grup sau la un subgrup înrudit, nu pot spune cît de asemănător este el de la romînă la italiană. Atît în *Saggi*... cit., cît și în *Introduzione alla Neolinguistica*, Geneva 1925, Bartoli, stăpînit în mod, aș zice tiranic, de teoria „ariilor', prezintă Italia (adică latina din această provincie) ca inovatoare, la fel cu Galia, fiindcă geografia lingvistică a dovedit, în numeroase cazuri, caracterul inovator al ariilor centrale. Dar această situație este departe de a fi generală, și Bartoli însuși spune că italiana este cea mai conservatoare dintre toate limbile romanice. Greșeala fundamentală a

---

[24] În general, Vidos se referă la substrat și, mai ales, la suprastrat (iarăși sub influența lui Bartoli) în discutarea acestei probleme (p. 284 și urm.).

[25] Cu două ramuri, care au o simplă semnificație geografică (destul de relativă și ea) : ramura nord-vestică (franceza și provensala) și ramura sud-vestică (spaniola și portugheza).

acestui lingvist constă pe de o parte în acceptarea necritică a rezultatelor geografiei lingvistice, iar pe de alta (şi mai ales) în fundamentarea teoriei sale aproape exclusiv pe lexic (numai rar şi întîmplător pe cuvinte din fondul principal), adică pe compartimentul cel mai penetrabil al limbilor.

În rezumat, am dovedit, cred, că limba romînă nu prezintă nici o trăsătură esenţială a structurii gramaticale şi a sistemului lexical care să îndreptăţească nu o îndoială, oricît de slabă, cu privire la caracterul ei romanic, dar nici măcar situarea ei geografică în afara idiomelor înrudite. Aşa cum a arătat Meyer-Lübke, denumirea de latină orientală sau balcanică (deci şi de limbă romanică orientală sau balcanică, pentru romînă) nu poate avea decît o singură semnificaţie, şi anume de natură strict spaţială (la fel cu denumirile asemănătoare ca formaţie : galo-romanică, ibero-romanică), fără nici o legătură cu conţinutul calitativ al limbilor în discuţie. Cît despre gruparea într-un mod sau altul a limbilor romanice, metoda cea mai indicată (aş afirma chiar singura) este analiza faptelor morfologice şi a fondului lexical principal, sectoarele cele mai rezistente şi, în consecinţă, cele mai indicate să servească drept criteriu de clasificare. Din moment ce limbile indo-europene (şi tot aşa diversele familii de limbi ale globului) sînt grupate între ele în primul rînd după structura lor gramaticală şi lexicală, nu văd de ce s-ar renunţa la acest procedeu atunci cînd este vorba de clasificarea limbilor romanice. Maestrul nostru al tuturora, Friedrich Diez, realist prin formaţie într-o epocă totuşi romantică, a văzut just, susţin eu, poziţia romînei în cadrul Romaniei, şi aceasta, fiindcă nu pornea de la teorie ca să ajungă la realitate, ci invers.

Mai 1964

Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

CONSIDERAȚII ASUPRA FONOLOGIEI ISTORICE A LIMBII ROMÎNE *

DE

ACAD. AL. ROSETTI

Sumar. 1. Introducere. 2. Vocalele. Semivocalele. Diftongii. 3. Consoanele. Sonore și surde. Clasificarea consoanelor. Mutații de structură. Palatalizarea. 4. Sfîrșitul cuvîntului. Scurtarea vocalelor finale. 5. Concluzii.

1. *Introducere.* Ne propunem să aruncăm aici o privire asupra cîtorva trăsături ale fonologiei istorice a limbii romîne.

Fonologia istorică constată două genuri de schimbări : acele datorite unei cauze sociale (influența altei limbi, împrumut, amestec de limbi etc.) și schimbările provocate de cauze interne, care au acționat asupra sistemului limbii [1].

În expunerea noastră aceste două genuri de schimbări vor fi luate în considerație. Vom face apel la rezultatele date de analiza fiziologică și acustică a sunetelor.

Fonologia istorică studiază felul în care s-au realizat schimbările fonetice într-o limbă dată și funcția schimbărilor în sistemul limbii date. Astfel sistemul ocluzivelor latine a fost modificat de timbrul prepalatal al vocalelor următoare. Aceasta constituie, deci, un obiect de studiu pentru

---

* Vezi versiunea în limba franceză, în „Revue de linguistique romane", XXVIII, 1964, p. 202—210, sub titlul *Remarques sur la phonologie historique du roumain.* Lucrarea a constituit materia unei comunicări la „Al V-lea Congres internațional al științelor fonetice", Münster (Westfalia), 16—23 august 1964.

[1] Roman Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe,* în „Travaux du Cercle linguistique de Prague" II, Praga, 1929, p. 100—101 ; Yakov Malkiel, *A tentative Tipology of Romance Historical Grammar,* „Lingua" IX, 1960, p. 321—416 ; Knud Togeby, *Les explications phonologiques historiques sont-elles possibles?* „Romance Philology" 13, 1960, p. 401—413 ; Id., *Comment écrire une grammaire historique des langues romanes?* „Studia neophilologica" XXXIV, 1962, p. 315—320.

fonologia istorică. Dar, pe de altă parte, există o serie de schimbări care nu au nici un rol fonologic, cum vom vedea mai jos [2].

Potrivit datelor statistice privitoare la limba romînă în raport cu limbile romanice occidentale, reiese că romîna ar ocupa un loc izolat printre celelalte limbi romanice. Ar fi totuși greșit să se considere, în bloc, doar particularitățile divergente ale limbii romîne. Structura romînei (fonetică, morfologie, sintaxă și lexic) dovedește, fiecare diviziune luată în parte, caracterul particular al limbii romîne în raport cu limbile romanice occidentale [3].

Printre limbile romanice, romîna este grupată cu italiana și sarda. Această clasificare se bazează pe istoria latinei vulgare în provinciile dunărene și pe analiza fiziologică a sunetelor. Dimpotrivă, analiza spectrografică a fonemelor-vocale ale limbii romîne izolează romîna, în raport cu celelalte limbi romanice, în același fel în care această analiză izolează fiecare dintre limbile romanice în raport cu celelalte [4].

2. *Vocalele. Semivocalele. Diftongii.* În vocalismul latinei vulgare din Orient, schimbările au afectat calitatea vocalelor.

Schimbarea vocalismului s-a produs prin contopirea unor timbre vocalice, care a provocat dispariția unor vocale. Astfel *ĭ* și *ē* > *ẹ*, *ọ* și *ǫ* > *o*, *ụ* și *u* > *u*.

Vocalismul limbii latine s-a modificat în romînă în proporție de 23,50 %, în timp ce proporția în franceză este de 44 % și în sardă de 8 % [5].

Vocalele prepalatale au avut un rol activ în evoluția consoanelor, și ocluzivele nazale în evoluția vocalelor. Pe de altă parte, metafonia vocalelor *e* și *o* a creat diftongi specifici romînei.

Sincopa vocalelor, în interiorul cuvîntului fonetic, a avut drept urmare crearea unor grupuri de consoane. Astfel *calidus* > *caldus*, *panicula* > *panucla*, *oculus* > *oclus* (dar, în alte cazuri, sincopa nu a avut loc : *lingula* > dr. *lingură*, *masculus* > dr. *mascur* etc.).

Sistemul vocalic al latinei vulgare orientale, după secolul al IV-lea, se prezenta în felul următor :

i (< *ī*), *ẹ* (< *ẹ*, *ĭ*), *ę* (< *ę*), *a* (< *a*), *o* (< *ọ*, *ǫ*), *u* (< *ụ*, *ū*).

Sistemul vocalic al romînei, care, istoricește, reprezintă dezvoltarea ulterioară a latinei vorbite în provinciile dunărene, cuprinde 5 vocale :

---

[2] Roman Jakobson, *Principes de phonologie historique*, *Selected Writings*, I, s-Gravenhage, p. 202–220 ; *Sur la théorie des affinités phonologiques des langues*, p. 234–246. Prin „structură" înțelegem felul în care elementele dintr-o limbă dată sînt ordonate în această limbă. „Sistemul" unei limbi este format din elementele limbii care se condiționează reciproc.

[3] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, I[3], București, 1960, p. 191 ; Mario A. Pei, *A new Methodology for Romance classification*, „Word", V, 1949, p. 135–146 ; J. E. Grimes and Fr. B. Agard, *Linguistic Divergence in Romance*, „Language", 35, 1959, p. 598–604 ; A. L. Kroeber, *Three quantitative Classification of Romance*, „Romance Philology", XIV, 1961, p. 189–195.

[4] B. Malmberg, *La structure phonétique de quelques langues romanes*, „Orbis", XI, 1962, p. 131–178. Vezi și A. Rosetti, *Remarques sur la structure vocalique du roumain, fondées sur l'analyse spectrographique* (în curs de apariție) și *À propos de la place du roumain parmi les autres langues romanes*, în „Beiträge zur romanischen Philologie", II, Berlin, 1963, p. 125–134. A clasifica limbile doar după analiza acustică, ar fi o greșeală gravă.

[5] Vezi Mario A. Pei, *op. cit.*, p. 138.

i, *e*, *a*, *o*, *u*, cu adăugirea, mai tîrziu, a două vocale noi, specifice: *ă* şi *î*. Vocalele *ö* şi *ü*, de dată foarte recentă, sînt întrebuinţate doar în împrumuturi (fr. *chauffeur*, *liqueur*, *bureau* etc.) şi dovedesc grija de a imita pronunţarea străină, originară; sînt variante ale lui *o* şi *u*. Astfel dr. *lichior* şi *lik'ör* (rar), *şofer* şi *şoför* (rar), *birou* şi *bürou* (rar), *piré* şi *püré* (rar).

ă provine din *a* neaccentuat, afară de iniţială, de ex. în dr. *cămaşă* < lat. *camisia*, din *e* neaccentuat (dr. *păcat* < lat. *peccatum*) şi din *e* accentuat, trecut la *ö* sub acţiunea consoanei labiale precedente (*făt* < lat. *fētus*); în sfîrşit, *ă* redă vocala bulgară de timbru analog, în dr. *văzduh* < bg. *văzduh* etc.

î provine din *a* sau *e* accentuaţi + *n* (*m*), prin intermediul lui *ă*: dr. *cîne* < lat. *canis*, dr. *cîmp* < lat. *campus*, dr. *fîn* < lat. *fēnum*; din *i* accentuat, devenit *î* sub acţiunea consoanei precedente: dr. *rîpă* < lat. *rīpa*, dr. *sîn* < lat. *sĭnus*, şi din *u* neaccentuat urmat de *n*: dr. *încă* < lat. *unquam*. În sfîrşit, din *y* ucrainean sau *ı* turc: dr. *casîncă* < ucr. *kosynka*, dr. *calabalîc* < tc. ot. *kalabalık*.

Vocalele *ă* şi *î* sînt folosite în opoziţii; astfel *casă* — *casa*, *răi* pl. — *rai*, *văr* — *vîr* [6].

î este deci un fonem independent, în opoziţii, după cum am arătat.

Dar la iniţială, de ex. în *împărat*, *î*- nu este decît un apendice, fără funcţie distinctivă: arhifonemul *N* se realizează, la inţială, în *în*, *îm* sau *n̥*, *m̥* [7].

În aromînă, *ă* a fost semnalat în nordul domeniului şi *î* în sud. În Albania şi în Macedonia predomină *ă*; *î* este o varietate a lui *ă* [8].

În dacoromîna veche (secolul al XVI-lea) a fost înregistrat un stadiu asemănător celui din aromînă, şi anume fonemul *ă*, cu două realizări: *ă* şi *î*. În Moldova predomină *ă* [9].

Vocala finală *u* a dispărut: **omu* > dr. *om*.

Sonoritatea lui *u*, în graiurile dacoromîne şi în stadiul lor actual, este redusă.

De asemenea *i*, marca pluralului substantivelor masculine, a fost redus pînă la un simplu gest vocal (*lupi* este monosilabic): lat. *lupi*, dr. *lupĭ* (opus pluralului articulat, *lupii*, foneticeşte *lupi*).

Semivocalele şi diftongii. Diftongarea lui *e* în *ie* (lat. *ferrum* > dr. *fier*, ar. *h'er*), atestată, în latină, în secolul al V-lea al e.n., a creat o variantă a vocalei *e*.

---

[6] Tatiana Fotich, *The Linguistic Physiognomy of Modern Rumanian*, „Orbis", I, 1952, p. 477—488.

[7] Andrei Avram, *Interpretarea fonologică a lui î iniţial în limba romînă*, „Fonetică şi dialectologie", IV, 1962, p. 7—23.

[8] Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului romînilor din Albania*, Bucureşti, 1930, p. 23—24; Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromîn*, Bucureşti, 1932, p. 207—208; I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romîne*, Bucureşti, 1961, p. 157: *ă* în istroromînă.

[9] Vezi Al. Rosetti, *Limba romînă în sec. al XIII-lea — al XVI-lea*, Bucureşti, 1956, p. 18, 34—37.

Romîna și-a creat noi diftongi; diftongii au fost, în general, monoftongați în latina vulgară. Dar în dr. *aur* (< lat. *aurum*), cele două vocale sînt în hiat. Cînd silaba următoare conținea un *u*, *au* inițial și neaccentuat a fost redus la *a* : *auscultare* > *asculta*; *ei* > *ę* > *i*. *oe* se confundă cu *ĭ* și *ę*; *ue* a fost redus la *e*.

În diftongii cu *e* sau cu *o* ca prim element (*e̯a* : *beată*, *o̯a'*, dr. *coadă*) *e* și *o* sînt variante ale consoanelor *y* și *w*, căci, din punct de vedere fonematic, ele joacă, în acești diftongi, rolul consoanelor.

Caracterul fricativ al lui *y* este pertinent; faptul e demonstrat de opozițiile *beată* — *biată*, *mea* — *mia*, *abea* și *abia*, pe cînd *e* este nefricativ și neconsonantic [10].

Semivocalele *y* și *w* sînt întrebuințate ca consoane : dr. *iapă*, dr. *cuarț* etc.

i final în pluralul dr. *lupi*, de exemplu, și *e̯*, sînt realizarea aceluiași fonem [11].

e̯ și *o̯* formează categoria fonologică a semivocalelor. Durata lor este relativ scurtă, în opoziție cu *y* și *w*, a căror durată este mai lungă [12].

Diftongii din romînă sînt bifonematici.

În tabelul de mai jos putem urmări situația fonemelor enumerate mai sus :

vocale		semivocale		consoane
i	*e*	*e̯*	(*-i*)	*y*
(*bine*)	(*lege*)	(*beată*)	(*lupi*)	(*iapă*)
u	*o*	*o̯*	(*-u*)	*w*
(*bun*)	(*om*)	(*coadă*)	(*lupu*)	(*cuarț*)

e și *y* se opun într-o singură poziție, și anume după consoană : *biată* — *beată* etc. În toate celelalte cazuri, se exclud : *iarbă*, *nuia*, *haină*, *cai*, *lupi*. De notat că grupul vocală +*y* este disociabil : *copiii* pl. (= *kopi-yi*), *roiul* (= *ro-yul*) etc [13].

3. *Consoanele. Sonore și surde. Clasificarea consoanelor.* În romînă s-a păstrat corelația sonorității din latină (în limbile romanice occidentale sonorizarea surdelor a schimbat raporturile existente).

---

[10] Andrei Avram, *SCL* VII, 1956, nr. 4 p. 199.

[11] Andrei Avram *Remarques sur les diphtongues du roumain*, în *Recherches sur les diphtongues roumaines*, p.p. A. Rosetti, Bucarest-Copenhague, 1959, p. 139; Em. Vasiliu, *La corrélation de mouillure des consonnes*, p. 99—104, consideră că *y*, *e̯* și *-i* sînt variante ale aceluiași fonem, *y* (*j*), iar Avram consideră că *e̯* și *-i* constituie același fonem, pe cînd *y* este un fonem diferit.

[12] Pentru a stabili identitatea fonologică a lui *e̯* și a lui *-i* vom da ca exemplu faptul că *-i* + articol a dat diftongul *e̯a* : dr. *lunea* (<*luni* + articolul *a*) (v. Andrei Avram, *Recherches sur les diphtongues roumaines*, p. 139).

[13] Andrei Avram, *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII*[e] *Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1959*, Bucarest, 1959, p. 71—79.

Romîna cunoaşte deci o serie de consoane cu sonoritate pertinentă :

b d g g' ǧ v z ž

opusă unei serii de consoane cu sonoritate nepertinentă :

l m n r y w ts h

şi opoziția seriei sonore :

b d g g' ǧ v z ž

seriei surde :

p t k k' č f s š

Corelația sonorității se neutralizează în fața consoanelor care aparțin corelației de sonoritate : *des-/dez-* (dr. *despărți* — *dezbate*).

Opoziția sonorității nu se neutralizează la finală :

dr. *corb* — *corp*, *drag* — *drac*, *roz* — *ros*.

În fața sonantelor şi a lui *h*, opoziția de sonoritate nu se neutralizează, dar este rar întrebuințată ca unic element de diferențiere, şi numai înaintea anumitor sonante : dr. *crai—grai*, *clonț—glonț*, *fier—vier*.

ts (monofonematic) a avut ca partener, în limba veche şi în dialectele actuale din Moldova, pe *dz* (în Muntenia, *z*).

Mutații de structură. Palatalizarea ocluzivelor velare și dentale. Consoanele pot fi dure sau palatalizate, după calitatea vocalei următoare. Înaintea vocalelor prepalatale *e* şi *i*, consoanele velare şi consoanele dentale devin, la un moment dat şi în unele condiții, fricative şi africate. A existat, mai întîi, o epocă în care *k* şi *k'* erau variante ale aceluiaşi fonem, pentru a deveni apoi foneme independente, *k* şi *č* de exemplu : *k* > *č*, *ts* ; *g* > *ǧ*, (*d*)*z* ; *t* > *ts*, *č* ; *d* > *dz*, *ǧ* ; *s* > *š* (*dz* a devenit fricativ în limba literară ; *č* > *š* şi *ǧ* > *ž* se regăsesc în dialecte ; *ǧ* înaintea lui *o*, *u* există de asemenea şi în limba literară : *ǧur* > *jur*). Aceste foneme sînt variante ale fonemelor *k*, *g*, *t* şi *d* păstrate înaintea vocalelor *a*, *o*, *u*, *ă* (*î*) : dr. *car*, *cot*, *cuc*, *cărare*, *cînd* ; *gol*, *gură*, *găină*, *gît* : *tare*, *tot*, *tuturor*, *tăcea*, *tînăr* ; *dacă*, *dar*, *duminică*, *dărăpăna*, *dînsul*.

ž provine din *ǧ*, *š* din *s* şi *č* din *k'* şi din *t'*.

Din punct de vedere cronologic, lucrurile s-au petrecut după cum urmează :

k', *g'* + *i* în hiat > *č*, *ts* ; *ǧ*, (*d*)*z*.

Astfel :

A. *k'* + *ia*, *io* neaccentuați sau accentuați pe al doilea element : 1. *ts* : *brachium* > dr., ar. *braț*, *calceare* > dr. *încălța*, ar. *ncălțare* ; 2. *č* (înaintea lui *ia*, *io* accentuați) : *ericius* > dr. *arici*, ar. *ariču*, *petiolus* > dr. *picior*, ar. *čičior*.

B. *g'* + *i* în hiat > 1. (*d*)*z* : *absungia* > dr. *osînză*, ar. *osîndză* ; 2. *ǧ* : *sanctus Georgius* > dr. *Sîmǧordzu*, ar. *Sămǧorǧu*, *Sămǧorzu*.

Apoi, *k* şi *g* urmați de *e* au trecut la *č*, *ǧ* : *caelum* > dr. *cer*, ar. *țer* ; *gelu* > dr. *ger*, ar. *dzer*.

Pentru dentalele *t* şi *d*, lucrurile s-au petrecut în acelaşi fel.

A. *t*. *t'* + *i* în hiat : 1. *ts* înaintea lui *ia* accentuat sau nu : **inaltiare* > dr. *înălța*, *matia* > dr. *mațe*, ar. *mață* ; 2. > *č*, înaintea lui *io*, *ia* accen-

tuați : *fetiolus* > dr. *fecior*, ar. *fičor*, *titionem* > *tăciune*, ar. *tîčuni* ; 3. *ts*, înaintea lui *iu* neaccentuat : *puteus* > dr., ar. *puț*.

Apoi, *t* + *e*, *i* a fost asibilat : *terra* > dr., ar. *țară*, *teneo* > dr. *țin*, ar. *țîn*.

B. *d*. *d'* + *i* în hiat : 1. (*d*)*z*, înaintea lui *ia* accentuat sau nu și *io*, *iu* neaccentuați : *medius* > dr. *miez*, ar. *nédz*, *hordeum* > dr. *orz*, ar. *ordzu* ; 2. *ǧ* înaintea lui *io*, *iu* accentuați : *deorsum* > dr. *jos*, ar. (*n*)*ǧos*.

Ulterior, *d* + *e*, *i* a fost asibilat : *decem* > dr. *zece*, ar. *dzațe*, *dico* > dr. *zic*, ar. *dzîcu*.

s latin este dental (*sălbatic*, *seară*, *sînt*, *soare*, *sunet*), dacă nu se află înaintea lui *i* sau *e*, *i* în hiat, cînd a trecut la *š* : *sic* > dr., ar. *și*, *camisia* > dr. *cămașă*, ar. *cîmeașă*, *caseus* > dr., ar. *caș*.

Palatalizarea consoanelor urmate de *e*, *i* a modificat sistemul limbii, căci a creat foneme noi (*č*, *ǧ*, *ts*, *š*, *ž*) care, la un moment dat, au încetat de a fi simple variante ale fonemelor existente.

Fenomene dialectale ca palatalizarea oclusivelor labiale și a fricativelor labiodentale (*b* > *g'*, *p* > *k'* etc.) sau rotacismul lui *n* nu modifică, nici ele, sistemul limbii. Aceste variante nu ating norma.

Distribuția fonemelor este însă modificată de aceste procese : astfel *k'*, *g'*, de exemplu (proveniți din *k*, *cl'* și din *g*, *gl'*), sînt des întrebuințați.

h fricativă postpalatală (laringală) surdă, în cuvinte ca dr. *har*, *pohti* (secolul al XVI-lea) etc. provine din slavă : este spiranta velară surdă a vechii slave (*xarĭ*, *poxotěti* etc.).

La finală, se înregistrează schimbări de structură și de distribuție. Astfel, dispariția consoanelor finale și apoi a lui *u* a avut ca urmare o schimbare în structura numelor : *lupus* > dr., ar. *lup*.

Grupurile următoare, provenite din grupuri latine, nu sînt variante ale acestora, căci ele provoacă o modificare a distribuției fonemelor. Unele secvențe consonantice nu mai sînt admise. Astfel : *gl* > *-g'* : *glacies* > dr. *gheață*, *gn* > *mn* : *lignum* > dr., ar. *lemn*, *nt* > *mt* : *sentire* > dr. *simți*, *sk* > *št* : *piscis* > dr. *pește*, ar. *peaști*.

4. *Sfîrșitul cuvîntului. Scurtarea vocalelor finale.* Simplificarea cazurilor continuă, în latina vulgară : încă înaintea secolului al III-lea e.n., ablativul și instrumentalul s-au contopit ; apoi, latina a pierdut locativul și instrumentalul. Celelalte raporturi sînt exprimate prin prepoziții : *venio Roma*, *habito Romae* și *eo Romam* sînt înlocuite cu formații cu prepoziție : *venio ex urbe*, *habito in urbe*. Întrebuințarea prepoziției a crescut prin dispariția lui *-m*[14].

În romînă, vechiul *i* al pluralului numelor a trecut la *ĭ* (scurt), cum am văzut mai sus : *lupī* < *lupĭ*. Această schimbare este o mutație de structură doar din punct de vedere al distribuției, pentru că secvența consoană + *i* final nu mai este tolerată și este înlocuită de o altă secvență, și tot astfel din punct de vedere morfologic, deoarece o desinență este înlocuită prin alta, care face parte din inventarul fonemelor limbii : *-ĭ*

[14] Carlo Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1949, p. 194—198.

s-a redus la *-ĭ*. Opoziţia între forma singularului şi a pluralului este deci tot vocalică : sg. **lupu* (după căderea consoanei finale) — pl. *lupĭ*.

5. *Concluzii.* După cum am văzut, trăsăturile caracteristice ale noului statut fonologic al latinei vorbite în provinciile dunărene romanizate, din momentul cînd s-a născut romîna, sînt următoarele : reducerea diftongilor din latină, crearea de noi diftongi, modificarea vocalismului şi introducerea a două vocale noi (*ă* şi *î*), dispariţia consoanelor finale, apoi a lui *u* final, care au dus la reapariţia consoanelor finale, dispariţia lui *i* final, crearea semivocalei *e̯* (*-i*), modificarea sistemului consonantic : palatalizarea, crearea africatelor, introducerea consoanei *h*.

Centrul de cercetări fonetice
şi dialectale, Bucureşti,
Calea Victoriei 194

PROBLEME ALE CONSONANTISMULUI LATIN DIN SECOLUL AL II-LEA E.N.

DE

SORIN STATI

I

1. „SEMIVOCALELE"

În numeroase limbi, vocalele închise *i* şi *u* au corespondente nesilabice. Denumirea lor oscilează între *consoane*, *semivocale* şi *semiconsoane* : unii autori folosesc numai cîte una din aceste denumiri, alţii le adoptă pe ultimele două, deosebind semivocalele (mai deschise — din punct de vedere articulator — şi mai compacte — din punct de vedere acustic) de semiconsoane [1]. În acest caz, notaţia e şi ea diferită : *i̯* şi *u̯* pentru semivocale, *y* (sau *j*) şi *w* pentru semiconsoane. O serie de cercetători consideră diversele realizări nesilabice ale lui *i*, *u* ca identice sau aproape identice, de aceea le notează fie cu *y*, *w*, fie cu *i̯*, *u̯*[2], şi consideră potrivită oricare din cele trei denumiri [3]. Pentru a nu lungi prea mult această înşirare, vom mai cita numai pe lingviştii care deosebesc *j*, *w* (consoane) de *i̯*, *u̯* (semivocale) [4] şi pe aceia care disting *i*, *u* vocale de *i*, *u* semivocale [5].

a. PUNCTUL DE VEDERE FONETIC

Prima problemă este cum se realizau în latină, din punct de vedere articulator şi acustic, variantele nesilabice ale lui *i* şi *u*.

---

[1] Cf. Avram, *Cercet. experimentale*, p. 164.

[2] Cf. Avram, *Cercet. experimentale*, p. 161. Pentru faptele romîneşti, vezi Avram, *Les diphtongues*.

[3] Dificultatea e uneori evitată prin folosirea termenilor „iot" şi „digamma".

[4] Astfel interpretează faptele spaniole G. L. Trager, *The phonemic treatment of semivowels*, în „Language", 1942, 3, p. 221 ; B. Malmberg, *La structure phonétique de quelques langues romanes*, în „Orbis" XI, 1962, 1, p. 158–159.

[5] Meillet-Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, ed. II, Paris, 1953, p. 33. (Totuşi, aceiaşi autori scriu „*u* consoană" (la p. 70) şi „*i* consoană" (la p. 90).)

i nu are caracter vocalic în secvențele i̯a, i̯e, i̯o și i̯u, pe care unii le denumesc „diftongi ascendenți”. Din motive de comoditate vom folosi și noi această denumire, precizînd însă că nu considerăm astfel de secvențe ca diftongi monofonematici. Frecvența diftongilor ascendenți sporește în secolul al II-lea e.n. (și în cele următoare) prin transformarea vocalelor în hiat în sunete nevocalice. Între acest *i* și *i* vocală, diferența în limba literară de la începutul erei noastre nu era prea mare, dovadă numeroasele exemple de sinizeză și diereză (cf. *Italiam* [cu *i* vocală] *fato profugus Lauiniaque* [cu *i* nevocalic] *uenit*. Verg., *Aen.* I, 2). Caracterul consonantic al lui i̯ e dovedit și de metrică („face poziție”) : *ăb*, dar *ābiungo*.

i̯ intervocalic avea un caracter consonantic mai pronunțat, care se reflectă în grafia *ii* (*eiiu*, *eiius* pentru *eius* în inscripții din Dacia, aparținînd epocii care ne interesează) [6]. Ortografia oficială renunță la grafia *ii*, inutilă deoarece nu prevenea o eventuală confuzie cu i̯ simplu (orice i̯ intervocalic se articula dublu, ca o geminată) [7], în schimb dădea naștere confuziei cu *i* lung [8], notat uneori cu *ii*.

Prin urmare, într-o perioadă care include și secolul al II-lea e.n., în limba literară exista un *i* nesilabic inițial urmat de vocală și un *i* nesilabic geminat dublu, în poziție intervocalică. Nu se poate preciza în ce măsură semăna rostirea lor cu aceea a lui *i* din diftongii ascendenți romanici sau din alte limbi [9]. Ținînd seamă de pronunțarea populară și de evoluție, e de presupus totuși o realizare cu fricțiune destul de puternică și din această pricină preferăm termenul de „*i* consoană” (vom folosi notația i̯).

În latina vulgară apare tendința de a spirantiza orice *i* nesilabic (i și **u** „*transeunt in consonantium potestatem*”. M. Victor., în „Keil” 6, 5) ; i̯ urmat de vocală se pronunță în secolul al II-lea e.n. (probabil și la sfîrșitul secolului I e.n.) ca și *g* înainte de vocală palatală, ca și secvența *di* antevocalică. Faptul e dovedit de grafiile din inscripții : *z*, *s*, *g*, *d* pentru *i* [10], întîlnite tot mai des în secolele următoare. i̯ devine pînă la urmă o semioclusivă (*dz* sau *ǧ*) sau dispare, în funcție de poziția în cuvînt. Nu trebuie uitat, totuși, faptul că *i* nesilabic apare conservat ca i̯ în numeroase poziții, în spaniolă, sardă, dialectele italiene de sud. Se pune întrebarea cît de departe ajunsese spirantizarea lui *i* în vorbirea adusă în secolul al II-lea de cuceritorii și colonizatorii Daciei și Scythiei Minor.

Răspunsul trebuie formulat cu multă prudență, avînd în vedere și sărăcia atestărilor epigrafice din provinciile orientale [11]. Presupunem că

---

[6] Stati, *Lat. inscr.*, p. 44. Fenomenul exista încă din epoca plautină (*eiius* în *Most.* 381). Cf. apoi *Ciceroni placuisse* **aiio Maiiamque** *geminata* **i** *scribere* (Quint., *Inst.*, I, 4, 11). Cf. și Horatius, *Epist.*, I, 15, 45 (pentru *aiio*).

[7] Juret, *Manuel de phonétique latine*, Paris, 1921, p. 28.

[8] Vezi mai departe problema notației V pt. VV (p. 714).

[9] Afirmația lui Kent — e adevărat, prudentă — („*i* era mai puțin consonantic decît *y* englez”) e necontrolabilă. Kent, *The Sounds*, p. 60.

[10] Kent, *The Sounds*, p. 60.

[11] *d* pt. *i* și grafia inversă, *i* pentru *z* (în *Laiarum* pentru *Lazarum*) e atestată numai pentru Dalmația (Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 95). Pentru confuzia cu *g* înainte de vocală palatală, exemplele lipsesc cu desăvîrșire.

pe teritoriul de formare a limbii romîne *i* nesilabic începuse să se pronunțe încă din secolul al II-lea ca și *d* + *i* urmat de vocală, dar nu știm dacă în toate pozițiile și în toate cuvintele. Din punct de vedere fonetic, sunetul nou era o consoană spirantă sau fricativă ; despre statutul ei fonologic va fi vorba mai departe. Nu credem că această realizare fonetică se generalizase la noi, așa cum nu se generalizase în aceeași vreme nici în restul Romaniei ; era deci un fapt de vorbire (*parole*) și nu de limbă (*langue*).

| u | are caracter nesilabic în diftongii descendenți *au̯*, *eu̯* (ca în *neu*) și în diftongii ascendenți *u̯a*, *u̯e*, *u̯i*, *u̯o* și *u̯u* (ambele categorii de „diftongi" au caracter difonematic). În legătură cu aceștia din urmă, trebuie scoase din discuție secvențele *qua*, *que*, *qui*, *quo* și *quu*, unde nu avem a face, după toate probabilitățile, cu *k* + un diftong, ci cu k^u + vocală [12].

Între *u* nesilabic și *u* vocală, în limba literară de la începutul erei noastre, diferența nu era prea mare, dovadă numeroasele exemple de sinizeză și diereză. *u* vocală : *aurarum et* **siluae** *metu* (Horatius, *Ode*, 1, 23, 4) ; *u* nesilabic : *Cedunt de caelo ter* **quattuor** *corpora sancta* (Ennius, *An*. I, 93). Diferența dintre cele două rostiri era aceeași ca între *i* vocală și *i* consoană (**iam** *sicut* **etiam** *scribitur et* **uos** *ut* **tuos**. Quint., *Inst*., I, 4, 10). E vorba numai de diftongii ascendenți, singurii pentru care există posibilitatea comparației.

u nesilabic se realiza diferit, după cum apărea la începutul sau la sfîrșitul diftongilor. Judecînd după pronunțarea din limbile moderne (firește, în primul rînd romanice) care cunosc ambele tipuri de diftongi, e de presupus că și în latina literară din perioada care include secolul al II-lea e.n. *u̯*- era mai consonantic decît -*u̯*. Cel dintîi era pronunțat ca digamma, de aceea unii îi spuneau „uau" [13] ; pentru secolul al II-lea dispunem de mărturia lui Velius Longus : „*sonat cum aliqua aspiratione*" („Keil", 7, 58, 17 sq.). În ceea ce privește rostirea populară, e cert că acest *u* se pronunța ca o spirantă bilabială, întocmai ca *b*, deci își accentuează caracterul consonantic [14].

În secolul al II-lea e.n., *u* ca prim element de diftong devenise o spirantă bilabială, deci o consoană propriu-zisă, pe care o notăm cu *ƀ* [15].

Ca și -*i̯*-, *ƀ* intervocalic avea o rostire deosebită, de astă dată cu o articulare mai slabă. Cînd *ƀ* era precedat sau urmat de vocale labiale (*o* și mai ales *u*), avea tendința să dispară cu totul [16], ceea ce rezultă din numeroase exemple epigrafice (de tipul VIVS = *uiuus*, AVNCVLVS = *auunculus* etc.) [17], multe din ele aparținînd secolului al II-lea.

---

[12] Vezi mai departe, capitolul consacrat labiovelarelor (p. 719).

[13] Priscian, în „Keil", 2, 1, 20.

[14] Cf. M. Victor. („Keil", 6, 5) ; „*transeunt in consonantium potestatem*".

[15] Într-o etapă ulterioară, bilabiala *ƀ* avea să se transforme în labiodentală. Procesul e terminat abia în secolul al V-lea e.n.

[16] V. A. Baehrens, *Sprachlicher Kommentar zur vulgärlateinischen Appendix Probi*, Halle, 1922, p. 82 ; E. Richter, *Beiträge zur Geschichte der Romanismen*, I, Halle, 1934, p. 62–70.

[17] Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 91–92. C. Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1950, p. 142, dă exemple și pentru sec. I e.n.

Valoarea acestor probe a fost contestată, afirmîndu-se că e vorba de grafii neglijente; de altfel, după cum se știe, *-u-* intervocalic n-a dispărut pe întreg teritoriul romanic [18]. Grafia V pentru VV (= *uu̯* sau *u̯u*) era relativ normală pînă în epoca lui August, deoarece VV putea fi interpretat și ca notare a lui *ū* [19]. Obiecția nu ni se pare întemeiată : chiar dacă frecvența mai mare a dovezilor de cădere a lui *ƀ* înainte sau după *u* se poate explica printr-o deprindere grafică, nu trebuie uitat că *-ƀ-* cade și în vecinătatea altor vocale (între *a* și *e*, între *a* și *i*, între *o* și *e*) [20], exemple existînd și pentru secolul al II-lea. Pe de altă parte, căderea lui *-ƀ-* e dovedită din plin de faptele romînești. Faptul că totuși *-ƀ-* apare conservat în unele poziții pe o parte a teritoriului romanic (de altfel, în unele cuvinte *-ƀ-* > *g*; cf. rom. *rug*, *negură*, *fagure*) arată cel mult că articularea foarte slabă sau chiar omiterea consoanei era în secolele al II-lea — al III-lea un fapt de vorbire (*parole*).

În privința lui *-u̯* e de remarcat că singurul diftong descendent care prezintă importanță pentru limba literară este *au*. În latina vulgară, *au* a arătat încă din secolul al III-lea î.e.n. tendința de a disPărea prin monoftongare [21] (*au* > *o*), dar și pe alte căi [22] : pentru secolul al II-lea e.n. e foarte probabilă reducerea lui *au* la *a* în silabele protonice, într-o serie de cuvinte ca *auscultare*, *augustus*. Mai tîrziu, diftongul *au* — cînd nu e final — se disociază, fenomen cunoscut din romînă (*aur*, *laud* etc.). Fenomenul e greu de datat, dar în orice caz diereza e anterioară căderii lui *u* final din romînă [23].

Altă cale (mai recentă?) e transformarea lui *u̯* în consoană labială, ca în aromînă, istroromînă, graiul bănățean; *u̯* se menține numai la sfîrșit de cuvînt [24].

În latina orientală poziția diftongului *au* era deci extrem de șubredă în sec. al II-lea, cu un *-u* mai puțin consonantic decît *u* din diftongii ascendenți. (De altfel, a avut alt tratament decît acesta din urmă : nu s-a transformat în consoana bilabială *ƀ*.)

După cum s-a văzut, *u* nesilabic se realiza în secolul al II-lea e.n. pe teritoriul oriental în trei feluri :

— Ca o consoană fricativă bilabială *ƀ*; de exemplu, *uentus* > *vînt*;

---

[18] A. Burger, *Études de phonétique et de morphologie latines*, Neuchatel, 1928, p. 96.

[19] Juret, *lucr. cit.*, p. 127; cf. și Meillet-Vendryes, *lucr. cit.*, p. 31.

[20] Sommer, *Handbuch*, 1948, p. 163—164, cf. Jeanneret, *Def. tab.*, p. 275.

[21] Schuchardt, *Vok.* I, p. 104; V. Väänänen, *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*, Berlin, 1959, p. 31—32. Cf. și Altheim, *Lat. Spr.*, p. 395 (pentru exemplele cele mai vechi).

[22] *au* n-a devenit *o* în toată Romania (de exemplu în romînă, dalmată, dialectele nordice ale Italiei, sardă, provensală, catalană). În inscripțiile din Dacia și Scythia Minor nu sînt exemple de *au* trecut la *o* în apelative.

[23] Cît timp se pronunța *au-ru*, *tau-ru* etc., *-u* nu putea să dispară. A. Graur, *Notes sur les diphtongues en roumain*, în „Bull. linguistique", III, 1935, p. 26.

[24] Gh. Ivănescu, *Din fonetica evolutivă a limbii romîne*, în „Buletinul... Philippide" II, 1935, p. 132.

— Ca un *ƀ* slab sau foarte slab articulat, a cărui rostire ajunsese facultativă (cel puțin în unele cuvinte); de exemplu, *caballus* > *cal*;

— Ca un sunet de tip *u̯*, mai puțin consonantic decît celelalte două feluri de *u* nesilabic (de pildă în diftongul *au*).

b. PUNCTUL DE VEDERE FONOLOGIC

Corespondentele nesilabice ale vocalelor închise *i* și *u* au fost mult discutate din punct de vedere funcțional, atît în studii de fonologie generală, cît și — mai ales — în descrierile fonologice ale limbilor moderne și clasice.

Majoritatea cercetătorilor consideră că în fonologie nu e nevoie de o a treia serie, opusă vocalelor și consoanelor (foneme „centrale", respectiv „marginale") [25], întrucît ea se comportă identic cu consoanele din interiorul silabelor [26]. Prin urmare, *i* și *u* nesilabici sînt sau variante ale vocalelor respective sau foneme-consoană. De pildă, pentru spaniolă, s-a afirmat că *i̯*, *j*, *u̯*, *w* sînt variante ale fonemelor-vocală *i*, *u* [27], în schimb, în romînă aceste sunete aparțin unor foneme-consoană [28].

| i | Ținînd seamă de funcția vocalelor și de unele însușiri specifice (centru de silabă, susceptibile de a purta accent etc.), cercetătorul slovac J. Horecký atribuie lui *i* ca element de diftong (notat *j*) valoarea de fonem-consoană [29], admițînd posibilitatea ca într-o perioadă anterioară latinei clasice *j* să fi fost o variantă combinatorie a vocalei *i*. Caracterul de fonem-consoană al lui *i̯* este susținut și de alții [30].

Numeroși fonologi cer însă alte condiții pentru a dovedi că *i̯* e un fonem diferit de *i* [31]:

a. Criteriul perechilor minimale. Astfel de perechi cu *i*/*i̯* nu există; în plus, sinizezele și dierezele din poezia latină pledează pentru un raport de variație liberă, și nu de comutare, între *i* și *i̯*. În primele secole ale erei noastre constatăm numeroase treceri de la *i* (în hiat) la *i̯*, ceea ce îngreuiază și mai mult dovedirea unui raport de comutare între *i* și *i̯* pe calea indicată în acest paragraf.

b. Unii cercetători consideră că lipsa perechilor minimale poate fi compensată de așa-numitele „perechi contrastante" [32]: formează o astfel de pereche două sunete care apar în contexte asemănătoare (fără a fi

---

[25] L. Prieto, în „Word" X, 1954, 1, p. 54—56; L. Hjelmslev, *On the principles of phonematics*, în *Proc. of the second Congress of phon. sciences*, Cambridge, 1936, p. 51—52.

[26] Rosetti, *Semi-voyelles*, p. 221.

[27] G. L. Trager, *The phonemic treatment of semivowels*, în „Language", 1942, 3, p. 221; Rosetti, *Semi-voyelles*, p. 223.

[28] Rosetti, *Semi-voyelles*, p. 224; Avram, *Cercet. experimentale*, p. 161. După cum se știe, statutul fonologic al sunetelor *i* și *u* nesilabici a dat însă naștere și altor interpretări.

[29] Horecký, *Fon. lat.*, p. 24 și urm.

[30] Cf., de exemplu, Rosetti, *Semi-voyelles*, p. 222.

[31] Calitatea de „vocală" sau de „consoană" nu e pertinentă. Godel, *Les semi-voyelles en latin*, în „Studia linguistica" VII, 1953, 2, p. 91. După A. Martinet însă, în opoziția fr. *pays-paye* sînt pertinente caracterul vocalic al lui *i* și natura fricativă a lui *y* (*Phonology as functional phonetics*, London, 1949, p. 6).

[32] Ch. F. Hockett, în „Language", XVIII, 1942, 1, p. 7; Eli Fischer-Jörgensen, în *For Roman Jakobson*, p. 147—148; Avram, *Les diphtongues*, p. 141.

identice), alese în aşa fel încît să nu fie plauzibil că diferenţa dintre ele are ca efect diferenţa dintre cele două sunete [33] (de exemplu, în romîneşte, existenţa opoziţiei fonologice */p-b/* ar putea fi dovedită cu ajutorul perechilor contrastante *bancă—panică*, *baltic—paltin*).

i̯ se întîlneşte în poziţie iniţială sau intervocalică [34]. În poziţie iniţială, *i̯* nu se poate opune lui *i* în perechi contrastante, deoarece *i* apare la iniţială urmat de altă vocală numai în *iam* (în latina arhaică) şi altfel în cuvinte de origine greacă, mai ales nume proprii (cf. *ĭambus*, *ĭaspis*, *Io* ş.a.). În poziţie intervocalică, *i̯* nu se poate opune lui *i*, deoarece acesta din urmă, cînd e folosit în interiorul cuvintelor, este fie interconsonantic, fie postconsonantic. Distribuţia lui *i* şi *i̯* ni se pare evident determinată de context, ceea ce exclude posibilitatea găsirii unor perechi contrastante.

Fiind vorba de *i* vocală şi *i* consoană, faptul că nu putem găsi perechi minimale sau contrastante nu e surprinzător. (Unii consideră că nici nu are rost să căutăm astfel de perechi pentru o vocală şi o consoană.) Se impune deci să verificăm şi alte criterii.

c. Să existe secvenţe compuse din cele două sunete despre care nu se ştie dacă aparţin de acelaşi fonem sau de două foneme diferite. (Este una din regulile formulate de Trubetzkoy [35].) Întrucît latina nu cunoaşte grupurile *ii̯* şi *i̯i*, caracterul de fonem independent al lui *i̯* nu poate fi dovedit nici pe calea aceasta „clasică”.

Existenţa unei secvenţe *i̯i* poate fi susţinută numai prin seria de derivate cu *ab-*, *ad-*, *con-*, *ob-*, ale verbului *iacio*; *abicio*, *adicio*, *conicio*, *obicio* se scandau fie cu silaba iniţială lungă (*ābicio* etc.), ceea ce dovedeşte pronunţarea *ābi̯icio* (silabaţia fiind deci *ab-i̯i-ci-o*), fie cu această vocală scurtă (*ăbicio* etc.), deci cu silabaţia *ă-bĭ-ci-o*. Argumentul nu ni se pare hotărîtor pentru dovedirea existenţei unui fonem *i̯*, deoarece grupul invers (*ii̯*) tautosilabic nu există. La aceasta se adaugă faptul că pronunţarea *i̯i* sau *i* era un fenomen de variaţie liberă, speculat de poeţi, şi, în sfîrşit, că e vorba de un număr foarte mic de cuvinte.

d. Criteriul istoric : cele două sunete în discuţie să evolueze diferit. Nu e greu de arătat că *i* a avut altă soartă decît *i̯* (chiar în cursul istoriei limbii latine şi, mult mai evident, în idiomurile romanice). Dintre toate, criteriul istoric e cel mai şubred, dacă nu chiar neconcludent [36].

Bazaţi pe rezultatele discuţiei de mai sus, nu vom introduce în sistemul consonantic al limbii latine un fonem /i̯/ pentru perioada anterioară secolului al II-lea e.n.

Rămîne să vedem dacă evoluţia lui *i̯* ca prim element de diftong (spirantizarea) nu i-a schimbat în acelaşi timp statutul fonologic (variantă a unui fonem-vocală).

---

[33] După K. L. Pike, *Phonemics. A Technique for Reducing Languages to Writing*, Ann Arbor, 1947, p. 75.

[34] Cu totul excepţional, postconsonantic : *etiam*, *nunciam* (cuvinte compuse).

[35] Citat de Horecký, *Fon. lat.*, p. 25 şi de Rosetti, *Semi-voyelles*, p. 223.

[36] /k/ din *caro* nu se rostea la fel cu /k/ din *decem* nici măcar în limba literară a epocii clasice ; cele două tipuri de realizări ale lui /k/ au evoluat, după cum se ştie, diferit. Putem însă susţine că ele aparţineau la două foneme încă din epoca clasică ? Evident că nu ; cele două sunete erau variante ale aceluiaşi fonem, variante care în decursul timpului s-au fonologizat ; or, fonologizarea e certă în momentul în care putem aplica criteriul a sau b de mai sus.

În pozițiile în care se întîlnește (obligatoriu sau facultativ) spiranta nouă, nu poate apărea vocala *i*, deci nu iau naștere perechi minimale [37]. O realizare fonetică a fost înlocuită cu alta, care este tot o variantă (liberă sau nu) a fonemului-vocală /ĭ/. Rezultatul identic (sau asemănător) al evoluției lui *i̯*- și *di̯*- nu înseamnă decît creșterea frecvenței variantei consonantice a lui *i*, ceea ce nu afectează inventarul de foneme.

Fenomenul prezintă totuși o importanță fonologică, dar din alt punct de vedere: apar variante cu caracter de consoane spirante sau fricative, ceea ce anunță (sau creează condițiile, premisele, pentru) o restructurare a consonantismului latin tardiv. În cele din urmă spirantele vor pătrunde în sistem, ca atare sau transformate în semioclusive, dar aceste inovații depășesc cu mult limitele secolului al II-lea.

u̯ Ca și pentru *i*, Horecký atribuie sunetului *u*, ca al doilea element de diftong, din latina clasică, caracter de fonem consonantic (/v/ opus fonemului-vocală *u*) și presupune că într-o perioadă anterioară *v* a fost o variantă combinatorie a fonemului-vocală /u/ [38].

Ca și la *i̯*, caracterul de fonem aparte al lui *u̯* e preferabil să fie dovedit altfel decît prin lipsa funcției de centru silabic și a posibilității de a primi accent.

a-b. Perechi minimale sau contrastante nu există în latina perioadei clasice, nici mai tîrziu. *u* nu apare în contextele caracteristice pentru *u̯*, și invers. Sinizezele și dierezele din poezia latină pledează pentru un raport de variație liberă, și nu de comutare, între *u* și *u̯*. În primele secole ale erei noastre constatăm numeroase treceri de la *u* (în hiat) la *u̯*, ceea ce, ca și la *i*, îngreuiază și mai mult dovedirea unui raport de comutare. S-ar părea deci că *u̯* este o variantă a vocalei /ŭ/.

Nu intră în discuție perechi de tipul *aquas-acuas*, întrucît *u* din *qu* nu e nici vocală, nici consoană, ci indice al caracterului labiovelar al fonemului /k$^{u̯}$/. În notația fonologică, perechea de mai sus se prezintă ca /ak$^{u̯}$as ~ akŭas/, opoziția stabilindu-se între fonemul /k$^{u̯}$/ și secvența difonematică /k^{ŭ}/.

c. Situația se prezintă altfel decît la *i*, pentru că există secvențele *uu̯*, *u̯u* (ca în *uuidus*, *uulgus*) [39]. Trebuie deci să considerăm pe *u̯* ca reprezentînd un fonem aparte.

Considerînd suficientă aplicarea criteriului c [40], vom introduce în sistemul consonantic din latina clasică (cel puțin pînă la începutul erei noastre) fonemul /u̯/.

u ca al doilea element de diftong este o variantă pozițională a lui /u̯/, caracterizată fonetic printr-o fricțiune mai puțin pronunțată. Prin urmare, fonemul-consoană /u̯/ are trei variante combinatorii: în diftongii ascendenți între două vocale, în diftongii ascendenți în celelalte poziții și în diftongii descendenți (*au* în primul rînd).

[37] Și nu se pot aplica nici acum criteriile **b**, **c** de mai sus.

[38] Horecký, *Fon. lat.*, p. 24—26. Desigur e vorba de vocala *ŭ*.

[39] Horecký, *Fon. lat.*, p. 25.

[40] Lipsa perechilor minimale sau contrastante e explicabilă (vezi mai sus, p. 716).

Pentru secolul al II-lea e.n. e de semnalat că primele două variante se rostesc /ƀ/, de aceea înlocuim notaţia fonematică /u̯/ cu /ƀ/. În poziţie intervocalică (cel puţin în unele cuvinte), spiranta alternează în mod liber cu zero fonetic. La inventarul consoanelor nu se adaugă o unitate nouă : (/ƀ/ ia locul lui /u̯/), în schimb are loc altă modificare de sistem : oclusiva /b/ dispare în cele mai multe poziţii, realizările ei fonetice trecînd la fonemul /ƀ/.

c. CONCLUZII

În secolul al II-lea e.n., corespondentele nesilabice ale vocalelor închise *i* şi *u* se comportă diferit din punct de vedere fonologic : *i* cu caracter consonantic (i̯) nu este decît o variantă a fonemului-vocală /ĭ/ ; *u* cu caracter consonantic ţine de fonemul-consoană /ƀ/. Deşi /u/ şi /ƀ/ trebuie considerate foneme deosebite, opoziţia lor nu are randament funcţional nici în lexic, nici în morfologie.

Fonemul nou /ƀ/ nu e bine integrat în sistem, deoarece nu are corespondente în seria dentală şi palatală [41]. În schimb, e susţinut de realizarea consonantică spirantă i̯ a lui /i/, care nu avea statut de fonem, ci de variantă.

2. LABIOVELARELE

Situaţia acestei serii de sunete e foarte bine sintetizată de Janssen : Una din problemele relativ rare ale foneticii latine care n-a primit încă o soluţie satisfăcătoare e cea a naturii exacte a lui *qu* şi *gu* ; sînt foneme (/k^w/, /g^w/) [42] sau combinaţii de foneme (/kw/, /gw/) [43]?

a. PUNCTUL DE VEDERE FONETIC

Avem a face cu nişte sunete relativ rare şi limitate ca distribuţie : nu apar la sfîrşit de cuvînt şi nici înainte de consoană. *gu* e atestat numai în interiorul cuvîntului şi numai după nazală ; *qu* e mai frecvent, la iniţială şi în interior (mai ales intervocalic) [44].

Pentru reconstituirea pronunţării apelăm mai întîi la mărturia gramaticilor antichităţii. Impresia lor că *qu* notează de fapt un singur sunet se traduce în pasaje ca : *Auribus quidem sufficiebat ut* equus *per unum* u *scriberetur, ratio tamen duo exigit* (Vel. Long., în „Keil", I, 59, 3). Gramaticul Pompeius consideră pe *u* din *qu* „*pars litterae praecedentis*" (în

[41] De tipul /δ/, /γ/.

[42] Notaţia e echivalentă cu k^u, g^u, pe care o vom adopta.

[43] Janssen, qu *et* gu, p. 184. După cum se ştie, aceste sunete provin, în unele cuvinte, din labiovelare indo-europene (*sequor*), în alte cuvinte din combinaţiile indo-europene **ku̯*, **gu̯* (*equus*). Rostirea lui *qu* era identică în *sequor* şi *equus* (confuzia începuse înainte de epoca atină).

[44] *qu, gu* înainte de consoană şi la sfîrşit de cuvînt dispăruseră înainte de primele atestări ale limbii latine (cf. *coxi, unxi*, faţă de *coquo, unguo* ; *nec* faţă de *neque*).

„Keil", 104, 16). Donatus subliniază faptul că *u* din *qu* nu e nici consoană nici vocală [45]; comentînd acest text, Beda susține că *u* abia se aude („Keil", 7, 228, 21).

Transcrierea cuvintelor latinești în alfabetul grec nu ne dă, în cazul de față, informații concludente (*qu* e redat prin κο sau κου). Limba greacă neavînd labiovelare și necunoscînd nici secvențele *ku̯*, *gu̯*, ortografia recurge la o transliterare (*q* prin κ și *u* prin ο sau ου), cum era și firesc, deoarece litera *u* era redată în toate celelalte poziții tocmai în acest fel [46].

Rămîn de luat în discuție încă două izvoare : scandarea și evoluția pînă în latina tîrzie și în limbile romanice.

Scandarea. *u* urmat de vocală formează un grup care se pretează în poezia latină la sinizeză și diereză. Secvența *qu* + vocală era în proză totdeauna tautosilabică, iar în poezie procedeul dierezei nu pare să fi fost apreciat.

Din cele de mai sus rezultă că *u* din *qu* nu putea avea valoare de vocală (nu forma centrul silabei, nu primea accent). Pe de altă parte, s-a susținut că *u* nu avea nici valoare de consoană, căci în metrică n u f ă c e a p o z i ț i e. Pentru *gu* faptul nu poate fi probat, deoarece era totdeauna precedat de *n*, așa că silaba dinainte era neapărat lungă prin poziție. Excepțiile demne de luat în seamă sînt extrem de rare [47]. În termeni fonetici, aceasta înseamnă că grupul *qu* nu putea fi despărțit prin cupa silabică. Argumentul a fost respins nu din pricina excepțiilor, ci prin comparație cu comportarea grupelor oclusivă + lichidă, care nici ele nu sînt în mod obligator heterosilabice (nu fac poziție) [48].

Obiecția nu ni se pare întemeiată :

— în primul rînd, există o disproporție numerică uriașă între exemplele de scandare cu vocală anceps înainte de „muta cum liquida" și înainte de *qu* ;

— în al doilea rînd, admițînd obiecția, am fi obligați să acceptăm ideea că *u̯* se comportă ca o consoană care nu face poziție numai după /k/ [49]. Această limitare ni se pare neverosimilă.

Prin urmare, credem că argumentul metric al afirmației că *u* din *qu* nu nota o consoană rămîne în picioare [50].

---

[45] *u littera... nec uocalis nec consonans habetur*. Donatus, în „Keil", 4, 367, 16. Cf. și Priscian, în „Keil", 1, 37.

[46] În silabă finală de regulă prin ο, la inițială și în mijlocul cuvîntului mai ales prin ου.

[47] Lucr. IV, 1259 *līquida*, alături de *līquidis* ; I, 349, II, 452, III, 427 *līquidus* ; I, 453 *līquor*. Abundența lor la poeții creștini (cf. Kent, *The Sounds*, p. 63) ni se pare lipsită de valoare : ele apar într-o vreme cînd *u* nesilabic urmat de vocală trecuse la *ƀ*, iar labiovelara arăta tendința de a-și pierde apendicele labial. În asemenea condiții, o confuzie între *u* din *qu* și consoana spirantă era foarte posibilă.

[48] Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că în aceeași perioadă cantitatea vocalelor își pierdea treptat rolul fonologic. Janssen, qu *et* gu, p. 186—187.

[49] Comportarea lui *u* din *gu* (firește numai atunci cînd notează o labiovelară) este, așa cum am spus mai sus, nerelevantă ; despre *u* din *su-* (v. p. 720).

[50] Din obiecția discutată în alineatele precedente e demnă de reținut numai necesitatea de a renunța la formularea „*u* din *qu* nu are valoare de consoană, deoarece nu face

Evoluția. În poziție postconsonantică orice *u̯* se spirantizează, ajungîndu-se la grupul consoană + *ƀ*, care în limbile romanice e reprezentat prin consoană + *ƀ* sau consoană + *v*. Dacă am admite interpretarea lui *qu* ca /ku̯/, ar reieși că numai după *k* (și *g*) consoana *u* are alt tratament (cade sau se transformă în consoană labială, antrenînd dispariția sunetului precedent). Diferența în evoluție ni se pare prea tranșantă ca să nu trezească suspiciuni, pe care interpretarea monofonematică a lui *qu* le evită.

În discuția asupra labiovelarelor ne-am limitat la /k^u/ ; ne vom referi acum la g^u și s^u.

Studierea rostirii lui *gu* nu e de loc ușoară, întrucît are o distribuție extrem de săracă : numai în poziție medială, în contextul « *n*—vocală ». Așa cum am mai arătat, metrica nu ne ajută să infirmăm caracterul de consoană al lui *u* din acest grup, în schimb dovedește că *u* nu nota o vocală (nu era urmat de cupa silabică). Gramaticii latini n-au văzut aici o problemă, probabil și din cauză că inițiala grupului n-a fost niciodată redată altfel decît prin semnul consoanei /g/ în toate pozițiile. (Indiferent dacă admitem sau nu interpretarea lui *gu* ca un singur sunet, e clar că numărul foarte mic de cuvinte în care grupul apare nu cerea o grafie aparte.)

La raritatea cuvintelor se adăuga și faptul că unele circulau și sub forma fără *u* : *ninguit*, *tinguere*, *unguere*, dar și *ningit*, *tingere*, *ungere*. Tratamentul romanic demonstrează că acestea din urmă erau formele preferate în latina vulgară.

Problema este așadar dacă *gu* nota un singur sunet sau *g* + consoana *u̯*. Cu toată sărăcia de atestări și de informații, chestiunea poate fi totuși abordată bazîndu-ne în special pe criteriul evoluției. Tratamentul lui *gu* e paralel cu acela al lui *qu* : se reduce la guturala simplă sau se transformă într-o labială (*gu* devine *g* sau *b*, așa cum *qu* devine *k* sau *p*). Acest paralelism ne îndeamnă să interpretăm și grafia *gu* ca redînd o labiovelară sonoră, sunet rar și probabil puțin popular. În plus, dacă am admite că *u* din *gu* reprezintă același sunet ca *u* postconsonantic s-ar ivi dificultatea semnalată în legătură cu *qu* : de ce *u* din acest grup a avut o soartă atît de diferită de *u* precedat de alte consoane ?

Există cîteva rădăcini latinești care încep cu grupul *su* urmat de o vocală tautosilabică ; le găsim în *suauis*, *suadeo* [51]. Grafia trebuie interpretată ca o succesiune de sunete (*su̯*) sau ca un singur sunet (s^u), o siflantă cu apendice labial ?

Grupul e tratat în versificația comicilor ca *s* + *u̯* ; începînd de la Lucretius, SV apare și ca *su̯* și ca *sŭ*, tot ca *sŭ* apare la Cicero (*suerunt*, *Arat.* II, 111) și la Horațiu (*Sat.* I, 8,17 ; *sŭetae*), dar în general tratamentul e *su̯*, fără ca acest grup să lungească vocala precedentă. Forma veche

poziție" (nici lichidele nu fac poziție și totuși sînt consoane !) și de a o înlocui cu : „*u* din *qu* nu notează o consoană deoarece *u* neurmat de cupa silabică are valoare consonantică după toate literele-consoană afară de *q*".

[51] Celelalte (*suasum* „murdărie" și *suād* „sic") sînt atestate o singură dată.

e deci *su̯*, iar *sŭ* e mai recent [52], desigur ca rezultat al unei analogii (*u*, cînd nu e silabic, nota *u̯* după orice consoană afară de *q*, *g*) [53]. Inovația a prins, căci it. *soave* < *sŭău̯e*. Faptul că *su̯* nu face poziție credem că trebuie interpretat ca o particularitate metrică (*sua*- e tratat ca și *qua*-). De altfel, e imposibil de spus dacă în limba vorbită era simțit ca secvență de consoane sau ca o singură consoană : *su̯* apărea numai la inițială sau după o consoană, deci grupul *su̯* nu putea fi decît tautosilabic.

Discuția valorii fonetice a grafiilor QV, GV, SV a trebuit să se refere la diverse perioade din istoria limbii latine. Ne vom concentra atenția, în cele ce urmează, la situația din secolul al II-lea e.n.

Grupul SV exista probabil numai în cuvintele din familia lui *suadeo* și *suauis*, pe care latina orientală nu le-a moștenit. Din această pricină, nu ne putem pronunța pentru nici una din rostirile *sŭ* sau *su̯*. Avînd în vedere tratamentul din italiană, *sŭ* e mai probabil, dar recunoaștem că argumentul are o valoare discutabilă.

Grupul GV, folosit în mai multe rădăcini, nu avea importanță nici în secolul al II-lea, cum n-a avut nici mai înainte. După cum se știe, g^u a evoluat identic în romînă și sardă, dar transformarea în *b* e mult posterioară secolului al II-lea e.n. (ca și k^u > *p*). În albaneză, în elementele latine, k^u > *k* (*quattuor* > *katrë*), deci nu e verosimil ca g^u să arate o „alunecare" spre pronunțarea pur labială înainte de diversificarea latinei orientale. Nu rămîne decît să admitem că GV se rostea ca o consoană labiovelară, ca pretutindeni în imperiul roman la acea dată.

Din cauza frecvenței lui k^u, rostirea probabilă a acestei labiovelare în secolul al II-lea e.n. prezintă un interes mult mai mare decît SV și GV.

Labiovelara k^u, sunet cu articulație complexă, s-a dovedit instabilă înainte de vocalele labiale, mai ales *u*. E de la sine înțeles că secvența $k^u u$ era ușor de confundat cu *ku*. *Sequutus* se schimbase de mult în *secutus*, * *sequondos* în *secundus*, iar dacă labiovelara se menținuse în cuvinte ca *equus*, *sequor*, faptul se datorește fără îndoială analogiei cu alte forme morfologice, unde k^u nu se găsea înainte de *u* sau *o* (*equi*, *sequitur*) [54]. În secolul al II-lea, ca și în secolul precedent, limba populară arăta tendința de a-l înlocui pe k^u cu *k* înainte de *u*, *o* și în cuvintele în care limba literară îl conservase. Fenomenul se întîlnește în toată Romania [55]; pierderea apendicelui labial înainte de *u*, *o* e caracteristică și pentru italiană, cel mai conservator idiom romanic în ceea ce privește tratamentul labiovelarelor. Presupunem prin urmare că în secolul al II-lea, în Orient (ca și în celelalte provincii), k^u fusese înlocuit cu *k* înainte de vocalele labiale, deci frecvența labiovelarei surde scăzuse considerabil. Se rostea *ekus*, *lokuntur*, *kod* etc. și nu $ek^u us$, $lok^u untur$, $k^u od$ etc.

Instabilitate a dovedit articulația labiovelarelor și înainte de vocalele palatale. Fenomenul se explică prin acțiunea asimilatorie a vocalei palatale [56] și capătă proporții în latina vulgară (*coquens* non *cocens*, *coqui* non

---

[52] Ernout-Meillet, *Dict. étym.*, 1959, s.u. *suāuis*.
[53] Sommer, *Handbuch*, 1948, p. 161.
[54] Janssen, *qu et gu*, p. 185—186.
[55] Pentru exemple epigrafice, cf. Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 99.
[56] Kurylowicz, *Études indo-européennes*, I, Krakow, 1935, p. 24.

coci, *exequiae* non *execiae*. Appendix Probi 39, 40, 27). Delabializarea în această poziție nu are însă caracter panromanic [57]. Care era pronunțarea lui *qui*, *que* în secolul al II-lea : $k^u i$, $k^u e$, sau *ki*, *ke*[58] ? *cis*, *huiusce* se rosteau încă diferit de *quis*, *huiusque*? Din materialul epigrafic al întregii Romanii se vede că dispunem de mult mai puține atestări ale confuziei grafice *que-ce*, *qui-ci* (în comparație cu atestările confuziei grafice *quu-cu*, *quo-co* discutate mai sus). În privința provinciilor dunărene, lipsa documentării e aproape totală [59]; în fața acestor constatări, e foarte greu de luat o poziție. Rostirea secvențelor *que*, *qui*, în secolul al II-lea e.n. rămîne în continuare o enigmă. Menținerea apendicelui labial putea fi susținută de k^u din grupul *qua* (vezi mai departe), dar tot așa de bine dispariția apendicelui putea fi atrasă de trecerea lui *quu*, *quo* la *cu*, *co*.

Rămîne de examinat articularea labiovelarei înainte de vocala neutră *a*. Tocmai din cauza caracterului neutru al acestei vocale, k^u s-a conservat mai bine în fața ei. Păstrarea labiovelarei ca atare în italiană, ca și transformarea ei în *p* în romînă, în *b* în sardă, dovedesc cu prisosință că în secolul al II-lea e.n. latina de pretutindeni cunoștea încă sunetul k^u.

Tratamentul *qua* > *ca* apare în sardă și romînă în descendenții lui *qualis*, și în rom. *ca*, *cînd*, *cît*[60]. Această abatere de la regula generală se explică, după Lausberg, prin atragerea cuvintelor menționate în sfera pronumelor *quis*, *quid* [61]. Datarea analogiei nu se poate face cu precizie, dar ni se pare firesc să o situăm înainte de asibilarea și chiar de palatalizarea lui *k* urmat de *i* (adică nu mai tîrziu de secolul al V-lea). În schimb, e greu de spus dacă în secolul al II-lea *qualis*, *quam*, *quando*, *quantum* începuseră deja să se rostească cu *k* inițial.

În concluzie, valoarea fonetică a grafiei *qu* în secolul al II-lea e.n. se prezintă astfel:

1. Sigur k^u, sunet labiovelar, înainte de *a* (cu cîteva excepții datorate unei analogii).
2. Probabil *k*, adică velara simplă, înainte de vocalele labiale *u*, *o*.
3. k^u sau *k*, înainte de vocalele palatale *e*, *i*.

b. PUNCTUL DE VEDERE FONOLOGIC

Interpretarea fonologică a grafiei *qu* e legată de binecunoscuta controversă „un fonem sau două foneme"?

Răspunsul „două sunete" l-au dat cei mai mulți învățați care nu s-au preocupat de aspectul fonologic [62]; în schimb, după cît ne-am putut

---

[57] În franceză, de pildă, $k^u i$ e tratat altfel decît *ki* (lat. *quis* > *qui*, dar lat. *cinerem* > fr. *cendre*).

[58] *k* își menținea în această vreme articulația velară înainte de *e*, *i*; pronunțarea avea să se schimbe aproximativ cu două-trei secole mai tîrziu.

[59] Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 99, dă numai două exemple din Pannonia, iar Stati, *Lat. inscr.*, p. 56, un singur exemplu, din Dacia.

[60] Ceea ce presupune rostirile *kalis*, *kam*, *kando*, *kantum*.

[61] H. Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft* I, Berlin, 1956, p. 24—25.

[62] Lindsay-Nohl, *Die lateinische Sprache*, p. 97, 99 ș.u.; Sommer, *Handbuch*, 1948, p. 222; Hirt, *Idg. Gramm.* I, p. 228 și 231; Stolz-Schmalz, *Lat. Gramm.*, p. 126; Kent, *The Sounds*, p. 53 și alții.

da seama, fonologii care au răspuns „două foneme" sînt în minoritate [63]. Fără a recurge la analiza funcțională, latiniști de renume au dat răspunsul „un sunet" [64], la care s-au raliat fonologii partizani ai interpretării monofonematice [65].

Criteriul perechilor minimale este pe deplin satisfăcut (cf. *cantus — quantus*, *cantas—quantas*, *locor—loquor*, *quis—cis*, *huiusce—huiusque* etc.), dar în problema aceasta nu e concludent: *qu* ar putea reprezenta și o succesiune difonematică (în aceste exemple, *c* s-ar opune lui *qu* ca și *c* lui *pr* în *caedo — praedō*).

Dintre regulile formulate de Trubetzkoy, pot fi aduse aici în discuție numai I și VI:

Pe baza regulii I, segmentul sonor analizat are caracter difonematic dacă se repartizează la două silabe [66]. Pentru latină, aceasta înseamnă că *qu*, *gu* reprezintă o secvență de două foneme dacă în metrică lungesc vocala precedentă („fac poziție"). Pentru *gu* faptul e nedemonstrabil, deoarece e totdeauna precedat de *n*, așa că vocala dinainte nu poate fi decît lungă, în schimb *qu* nu face poziție, deci are caracter monofonematic.

Pe baza regulii VI [67], caracterul monofonematic al lui *qu*, *gu* ar putea fi dovedit dacă latina ar cunoaște și *qu̯*, *gu̯*, distincte de k^u, g^u, ceea ce nu corespunde realității (poate *ku̯* în *lacul* „sau lapte"?). Prin urmare, această regulă nu vine în sprijinul interpretării monofonematice.

După cum se știe, regulile lui Trubetzkoy au fost criticate și în locul lor a fost admisă de mulți cercetători proba comutării, formulată de A. Martinet [68]. În cazul de față, aplicarea criteriului comutării pledează pentru interpretarea difonematică, întrucît există secvențele *-quĕ/-cĕ/-uĕ*. Se știe însă că nici acest criteriu nu e considerat hotărîtor de toți fonologii [69].

S-a invocat ca argument pentru interpretarea difonematică rolul fonologic al tăieturii silabice. Pentru o ureche romană din secolul I e.n. — spune Janssen — diferența dintre *cui* și *qui* era de număr de silabe. În cele două cuvinte se foloseau aceleași foneme (*k*, *u* și *i*), dintre care al doilea se realiza ca o vocală, respectiv ca o consoană [70]. Nu ne putem asocia la acest punct de vedere, întrucît: a) nimeni nu poate dovedi care dintre cele două diferențe fonetice (numărul de silabe, calitatea de vocală sau de consoană a lui *u*) era pertinentă pentru vorbitorii limbii latine cînd auzeau cuvintele *cui* și *qui*; b) *u* din *qu* nu era de fapt nici vocală, nici consoană, cum am arătat mai sus.

---

[63] Janssen, qu *et* gu, passim.

[64] Printre alții Niedermann, *Précis de phonétique historique du latin*, Paris, 1931, p. 87.

[65] Brandenstein, *Kurze Phonologie des Lateinischen*, în Fr. Altheim, *Lat. Spr.*, p. 487; Horecký, *Fon. lat.*, în special p. 18—21.

[66] N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, trad. par J. Cantineau, 1957, Paris, p. 57.

[67] *Ibidem*, p. 62—63.

[68] A. Martinet, *Un ou deux phonèmes*, în „Acta linguistica" I, 1939, 2, p. 94—103.

[69] Segmentul de expresie rom. *lupi* a fost interpretat de unii ca fiind alcătuit din trei foneme (cu /p'/ final), deși există seria *lupi — lup — lui* analogă seriei lat. *quĕ — cĕ — uĕ*.

[70] Janssen, qu *et* gu, p. 189.

Dintre argumentele aduse în sprijinul interpretării monofonematice mai cităm unul din lucrarea lui J. Horecký :

În perechile de cuvinte *incola-inquilinus*, *quercus-querquetum* se observă o alternanță *c/qu* (deci morfemul rădăcină apare sub două variante *inc-/inqu* ; *querc-/querqu*). *c/qu* este un morfonem și ca atare nu se poate să constea dintr-un fonem și un grup difonematic [71]. Acest argument este convingător dacă admitem principiul pe care se bazează (ceea ce e foarte discutabil).

În concluzie, argumentele pentru interpretarea difonematică, ca și cele pentru interpretarea monofonematică sînt vulnerabile. Era și de așteptat să fie așa, de vreme ce polemica se bazează pe o teorie fonologică încă neprecisă, care nu ne permite să facem o alegere sigură între cele două soluții posibile.

Avînd în vedere că în prima parte a expunerii noastre despre labiovelare am ajuns la concluzia că *qu* reda un singur sunet, cu o articulație complexă, ni se pare potrivit să optăm pentru interpretarea monofonematică.

Așadar, latina a avut în sistemul ei fonologic un fonem /k^u/ încă de la începuturile ei și l-a păstrat pînă într-o etapă tîrzie. Poziția lui în sistem trăda însă o integrare slabă : era susținut de existența perechii corelative /g^u/ — pe care o vom discuta imediat —, dar seria labiovelarelor în ansamblu avea o poziție șubredă : numai velarele aveau corespondente cu articulație suplimentară labială, iar distribuția labiovelarelor era săracă ; dintre variantele poziționale ale lui /k^u/, varianta cerută de vocalele labiale a avut încă din epoca preistorică o situație precară.

În secolul al II-lea e.n., fonemul /k^u/ exista încă în sistemul latin, dar cu o distribuție redusă față de aceea din latina epocii republicane : cert este doar contextul « — vocala neutră *a* ».

Interpretarea fonologică a lui *gu* nu este cu nimic mai ușoară. Perechi minimale există :

pingue — pinge
ungues — unges
linguam — lingam etc.,

dar se naște aceeași dificultate semnalată pentru *qu* : existența perechilor minimale nu exclude posibilitatea interpretării difonematice.

Discuția criteriilor de analiză monofonematică și difonematică ar putea fi reluată *mutatis mutandis*, dar nu am obține rezultate mai convingătoare. E de semnalat doar că unele dintre argumentele folosite pentru *qu* nu se verifică pentru *gu* (de exemplu comutarea cu zero nu e posibilă, la fel criteriul morfonologic), dar prin aceasta problema nu cîștigă în claritate.

În fața acestei situații vom proceda ca și în cazul lui *qu* : vom adopta soluția fonologică corespunzătoare concluziilor analizei fonetice. Vom spune deci că în sistemul consonantic latin există și labiovelara sonoră /g^u/.

/g^u/ era susținut de perechea surdă /k^u/, cu care ocazional contracta

[71] Horecký, *Fon. lat.*, p. 21.

un raport de comutare (cf. *linquam — linguam*). Poziția labiovelarei sonore era șubredă din motivele arătate la /kᵘ), la care adăugăm :

1. Randamentul opoziției de sonoritate /kᵘ/ ~ /gᵘ/ era numai lexical și foarte scăzut.

2. În unele cuvinte /gᵘ/ intra în variație liberă cu /g/ : *ninguit*, *tinguere — unguere*, *ningit*, *tingere*, *ungere*. Acest fenomen l-a determinat pe Horecký să susțină că gᵘ era o variantă facultativă, relevantă numai din punct de vedere stilistic, a lui /g/ [72]. Variația liberă se întîlnește însă numai înainte de vocalele palatale. E probabil că în această poziție s-a ajuns chiar la neutralizarea opoziției /gᵘ/ ~ /g/. Numai sarda pare să fi păstrat labiovelara și înainte de *i* (cf. log. *imbena* < *inguine*) [73].

/gᵘ/ se menține totuși ca fonem distinct — după părerea noastră — cel puțin în varianta pozițională dinaintea vocalei *a*, așa cum o dovedește tratamentul din romînă și sardă.

În secolul al II-lea e.n., /gᵘ/ există încă în sistemul consonantic, cel puțin în Sardinia și în latina orientală. Context sigur era însă numai «*n — a*», unde /gᵘ/ avea să evolueze mai tîrziu spre oclusiva labială sonoră *b* (cf. descendenții lat. *lingua*, **intreguare* < *interguare*) [74].

Întrucît din punct de vedere fonetic nu e plauzibilă interpretarea lui SV ca un singur sunet [75], vom adopta aici punctul de vedere difonematic. Chiar dacă soluția opusă s-ar dovedi preferabilă, un presupus fonem /sᵘ/ n-ar avea importanță fonologică. Poziția lui în sistem ar fi încă mai precară decît aceea a lui /gᵘ/.

c. CONCLUZII

Consonantismul secolului al II-lea e.n. cunoștea ca labiovelare perechea /kᵘ/ ~ /gᵘ/, slab integrată în sistem. Seria labiovelarelor era deci unul din punctele vulnerabile ale sistemului fonologic latin, atît în Occident, cît și în Orient ; despre o diversificare Est-Vest în tratamentul acestor foneme e prematur să se vorbească pentru primele două secole ale imperiului. Scindarea se va produce mult mai tîrziu. Era firesc ca în acest punct vulnerabil să se producă schimbări ; în cele din urmă în Orient seria labiovelarelor va dispărea din sistemul fonologic.

Mai 1964

Facultatea de limbă și literatură romînă
București, str. Ed. Quinet, 7

[72] Horecký, *Fon. lat.*, p. 23.

[73] Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne, (Limba latină)*, ed. a IV-a, vol. I, București, 1964, p. 98.

[74] Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachen*, ed. a 3-a, Heidelberg, 1920, p. 87—88.

[75] Vezi mai sus, p. 720.

ABREVIERI

ALTHEIM, *Lat. Spr.* = Franz Altheim, *Geschichte der lateinischen Sprache*, Frankfurt am M., 1951.

AVRAM, *Cercet. experimentale* = Andrei Avram, *Cercetări experimentale asupra lui* **i** *semivocalic (semiconsonantic) în limba romînă*, în SCL, XIII, 1962, 2.

AVRAM, *Les diphtongues* = Andrei Avram, *Remarques sur les diphtongues du roumain*, în *Recherches sur les diphtongues roumaines publiées par A. Rosetti*, Bucarest—Copenhague, 1959.

HORECKÝ, *Fon. lat.* = Ján Horecký, *Fonologia latinčiny* Bratislava, 1949.

JANSSEN, qu *et* gu = Janssen, qu *et* gu *en latin*, în *Hommage à Max Niedermann*, Bruxelles, 1956.

KENT, *The Sounds* = Kent, *The Sounds of Latin. A Descriptive and Historical Phonology*, Baltimore, 1932.

MIHĂESCU, *Lat dun.* = H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960.

ROSETTI, *Semi-voyelles* = A. Rosetti, *Remarques sur l'emploi des phonèmes semi-voyelles en roumain et en espagnol*, în *Mélanges ... Lisbonne*, Bucarest, 1959.

STATI, *Lat. inscr.* = S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961.

OBSERVAŢII STATISTICE ASUPRA GRUPURILOR CONSONANTICE ASIMETRICE *

DE

ALEXANDRA ROCERIC-ALEXANDRESCU

Pornind de la observaţia că în caracterizarea unei limbi trebuie să ţinem seama şi de combinările şi relaţiile în care apar formele unele relativ la altele, analizăm distribuţia grupurilor consonantice de două elemente din limba romînă.

Notînd cu $C = (x_1, x_2...x_n)$ mulţimea de consoane şi cu $V = (y_1, y_2,...y_n)$ mulţimea de vocale şi urmărind combinaţiile posibile între consoanele $x_1 x_2...x_n$, grupate cîte două, şi distribuţia lor în cadrul contextelor vocalice $y_1, y_2...y_n$ (la care adăugăm posibilitatea : pauză [#])— obţinem două tipuri de grupuri consonantice.

Am definit ca *grupuri consonantice simetrice* [1] grupurile consonantice în care, permutînd cele două elemente între ele, obţinem grupuri proprii limbii romîne.

Grupurile consonantice asimetrice sînt grupurile consonantice care prezintă o singură orientare posibilă, prin permutarea elementelor lor nemairezultînd grupuri proprii limbii romîne.

În lucrarea de faţă ne referim la acest al doilea tip de grupuri consonantice, descriind distribuţia lor şi adăugînd consideraţii statistice pentru fiecare situaţie.

Pentru obţinerea datelor statistice am excerptat un material variat [2] de texte, pe baza căruia am inventariat peste 6000 de grupuri consonantice cu 2 elemente dintre care circa 4000 sînt grupuri simetrice, iar circa 2000 sînt grupuri asimetrice. Rezultă că 33 % din totalul grupurilor con-

---

* Vezi versiunea în limba engleză, în ,,Revue roumaine de linguistique'' IX, 1964, nr. 3·

[1] Aceste grupuri au fost analizate şi descrise de noi în comunicarea : Alexandra Roceric Alexandrescu, *Observaţii statistice asupra grupurilor consonantice simetrice în limba romînă* (în manuscris).

[2] Materialul utilizat cuprinde texte din stilurile : beletristic, ştiinţific, publicistic.

sonantice cu două elemente, din limba romînă, sînt grupuri asimetrice (indiferent de cele 3 poziţii posibile : iniţială, medială, finală).

Grupurile consonantice asimetrice înregistrate sînt următoarele [3] :

bd, bt, bţ, kč, km, kt, kţ, dm, dv, ft, gd, gl, hn, ʒb, ʒd, ʒl, lč, lğ, lm, ln, mb, mp, mţ, nč, nk′, nf, nğ, ng′, nʒ, nţ, nv, pt, pţ, rč, rk′, rğ, rh, rʒ rl, rs, rʃ , rt, rţ, rţ′, rz, sk′, sf, st, st′, td, ţ′v, zd, zg, zl, zm.

Grupurile de mai sus diferă între ele atît prin probabilitate, cît şi prin posibilitatea de distribuire într-un număr mai mare sau mai mic de contexte diferite.

Această situaţie se reflectă în tabelul [4] următor :

Grup. cons.	Prob. de apariţie	Repartiţie (la nr. contexte)	Grup. cons.	Prob. de apariţie	Repartiţie (la nr. de contexte)
1	2	3	4	5	6
bd	0,1	1,35	nv	1,3	7,80
bt	0,20	2,70	nţ	7,35	25,65
bt	0,58	2,70	pt	4,4	32,40
kč	0,25	2,70	pţ	0,40	2,70
km	0,6	2,70	rč	1,50	10,80
kt	6,10	28,35	ık′	0,15	1,35
kţ	1,65	6,75	rğ	2	10,80
kv	0,05	1,35	rg′	0,05	1,35
dm	0,45	1,35	rh	0,05	1,35
dv	0,05	1,35	rʒ	0,05	1,35
ft	0,60	10,80	rl	0,15	3,45
gd	0,05	1,35	rs	2,3	17,95
gl	1,10	10,80	rʃ	1,15	3,45
gn	0,05	1,35	$rţ_1$	0,90	16,20
hn	2,6	6,75	rţ	0,60	5,40
ʒb	0,05	1,35	rz	0,50	6,75
ʒd	0,25	3,45	sk′	0,80	3,45
ʒl	0,6	2,70	sf	2,55	16,20
lč	0,1	2,70	st	21,6	64,80
lğ	0,1	1,35	ʃk′	0,05	1,35
lm	0,55	7,80	ʃn	0,25	2,70
ln	0,75	9,45	ʃt	7,7	27
mb	2,2	16,20	ʃt′	0,2	1,35
mp	6,05	27	td	0,35	1,35
mt	0,25	3,45	ţ′v	0,1	1,35
nč	5,5	17,95	zd	0,1	2,70
nf	4	14,85	zg	0,05	1,35
nğ	3,2	12,15	zl	0,1	2,70
nk′	1,05	3,45	zm	0,05	1,35
ng′	0,1	2,70	zv	0,75	5,40
nʒ	0,3	5,40			

[3] Am pornit de la următorul inventar consonantic : /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/, /f/, /v/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /h/, /č/, /ğ/, /ţ/, /l/, /n/, /r/, /m/ şi de la următorul sistem vocalic : /a/, /o/, /u/, /î/, /i/, /ă/, /e/, /ę/, /j/, /w/.

[4] În acest tabel am înscris : fiecare grup consonantic, cu probabilitatea de apariţie (raportat la cele 2 000 de grupuri asimetrice posibile) şi cu probabilitatea de distribuţie în diverse contexte (raportat la cele 74 de contexte vocalice diferite înregistrate de noi).

Din acest tabel reiese că : grupurile consonantice asimetrice cele mai frevente sînt *st* (21,06), *ʃt* (7,7), *nţ* (7,35), *kt* (6,10), *mp* (6,05), *nč* (5,5); cele mai puţin frecvente sînt : *kv*, *gd*, *gn*, *zb*, *rz*, *ʃk'*, *zg*, *zm* (0,05); cel mai bine distribuite sînt : *st* (64,80), *pt* (32,40), *kt* (28,35) *ʃt* (27), *nt* (25,65); cel mai puţin distribuite sînt : *bd*, *kv*, *km*, *dv*, *gd*, *gn*, *ht*, *ʒb*, *lǧ*, *rk'*, *rh*, *rʒ*, *rg'*, *sv*, *ʃk'*, *ʃt'*, *td*, *tv*, *zg*, *zm* (1,35).

Lista completă [5] a contextelor vocalice în care se distribuie grupurile consonantice cu două elemente asimetrice este următoarea;

bd : *ă*-a
bt; u (#, -i)
bţ : o—i, u—i
kč : u (e, i)
km : o (a, i)
kt : a (#, e, i, o, u), e (#, a, ă, e, e̯, i, o, u), i (e, i, o, u), o-o, u (-o, -u)
kv : e-e
dm : a-i
dv : a-e
ft : a-u, o (a, ă, e, i, u)
gd : i-a
gl : #(a, e, o, u), a-o, e (a, e,), o-i
gn : i-o
hn : e (i, o), i (ă, i), î-i
ʒb : u (-a, -ă, -e)
ʒd : e-i, u-e
ʒl : i (-o, o̯)
lč : e-#, (u-e,)
lǧ : u-e
lm : a (#, a, ă, i), u (#, e̯),
ln : e (-i, i-i, î (e, i), o (a, ă)
mb : *i* (#, a, ă, e, o), î (ă, e, o, u), o (ă, i)
mp : a (i, y, o), e—e, i (#, a, e, o, u), î (#, a, ă, y, u), o (a, e, o, u), u (#, ă)
mţ : i (#, ă, i)
nč : a (#, e), ă-#, e-i, i (#, e, i), î (#, e, i), o (#, e, i), u (#, e,)
nk' : î (e, i), u-#
nf : i (a, e, i, u), î (ă, i, u), o (e, i, o, u)
nǧ : a-i, i (#, e, i), î-e, o-e, u (#, e, i)
ng' : î-e, u-a
nʒ : i (e, -o̯), î-u, o-u
nţ : a (#, a, ă, e, u), ă-i, e (a, ă, e, y), i (a, ă, e, i), î-e, u (a,i)
nv : a-e, i-e, î (ă, e, i), o (i-o)
pt : a (#, a, ă, e, e, u), ă-ă, e (#, a, ă, e, i, î, u), i-i, o (#, a, ă, e, i), u (#, a, ă, e)

---

[5] În această listă am introdus numai exemplele înregistrate de noi în textele parcurse. Am făcut abstracţie de contexte cunoscute în limbă, care neapărînd în textele exceptate, denotă o mai mică probabilitate de apariţie. De exemplu, pentru *bţ* : a-i (abţine), *kv* : a-a (acvatic), *dm* : a-o (admonesta), *ʒb* : *u-ă* (slujbă), *ʃn* : a-i (paşnic) etc.

pț : e-y, o-i
rč : a (#, e), e-e, î- (#, i,) u-#
rk' : i
rg : a-i, ă-i, e (e, e̯,#), u (#, e, i)
rg' : e-e
rh : o-i
rl : e-(a, -ă, -e)
rʒ : i-ă
rs : a (#, e), e (#, a, ă, e, o , o̯, u), o-#, u (#, i, u)
rʃ : a-i, î-(e, i)
rț' : a (a, y), ă (i, u), e (y, u), o (#, ă, e, i, y)
rț' : a-#, ă-#, o-#, u-#
rz : e-i, î (#, i, y), u-e̯
sk' : #-i, e-i
sf : #(a, ă, e, i, î), a-i, e (a, ă, i, u), i-a, o (-e, -o)
st : #(a, ă, e, e̯, i, î, o, u), a (a, ă, e, e̯, î, o), ă (a, i, u), e (#, a, ă, e, i, y, o, u), i (#, a, ă, e, i, o, u), o (#, a, e, e̯, i, o, u), u (#, a, ă, i, î, o̯, u)
ʃk : #-o, u- #
ʃn : e-i, i-u
ʃt : # (a, e, i, y), a (e, e̯, y), ă -(i, e(a, e, i), i (e, e̯, i) i-i, î-i, o (ă, e, e̯, i)
ʃt' : i-#
td : o-e̯
ț'v : î-a
zd : a-e, u-u
zg : #-o
zl : ă-e, e-e
zm : #-u
zv : #-î, e (ă, o), i-o

Exemple :

ră*bd*a ; dedesu*bt*, su*bt*il ; o*bț*ine, su*bț*ire ; su*cc*es, su*cc*int ; to*cm*ai, to*cm*i ; a*ct*, a*ct*e, a*ct*iv, a*ct*or, pa*ct*ul, sele*ct*, sele*ct*a, core*ct*ă, aspe*ct*e, core*ct*ează, cole*ct*iv, core*ct*or, aspe*ct*ul, o*ct*ombrie, indu*ct*or, fru*ct*ul ; conse*cv*ent ; a*dm*inistra ; a*dv*erb ; ra*ft*uri, o*ft*a, po*ft*ă, po*ft*e, o*ft*icos, mo*ft*uros ; ami*gd*ale ; *gl*as, *gl*eznă, *gl*osar, *gl*umă, a*gl*omerat, re*gl*a, re*gl*ementar, o*gl*indi ; i*gn*ora ; te*hn*ic, te*hn*oredactor, ti*hn*ă, li*hn*it, mî*hn*it ; slu*jb*a, slu*jb*ă, slu*jb*e ; prime*jd*ie, mu*jd*ei ; mi*jl*oc, mi*jl*oace ; u*lc*ele, me*lc*i ; mu*lg*e ; ca*lm*, ca*lm*a, ca*lm*ă, psa*lm*ii, u*lm*, cu*lm*ea, vreme*ln*ic, si*ln*ic, întî*ln*esc, întî*ln*i, bo*ln*av, îmbo*ln*ăvi, pli*mb*, pli*mb*a, li*mb*ă, schi*mb*e, i*mb*old, strî*mb*ă, strî*mb*e, î*mb*ogăți, î*mb*unătăți, plo*mb*ă, co*mb*inat ; șta*mp*ilă, ca*mp*ion, cra*mp*ona, te*mp*eratură, ti*mp*, i*mp*as, li*mp*ede, i*mp*osibil, i*mp*une, cî*mp*, î*mp*arte, î*mp*ărți, î*mp*iedica, cî*mp*ul, co*mp*ara, co*mp*etent, co*mp*onent co*mp*us, scu*mp*, scu*mp*ă, scu*mp*i ; zi*mț*, zi*mț*at, si*mț*i ; boca*nc*i, la*nc*e, lă*nc*i, e*nc*iclopedie, ci*nc*i, i*nc*endiu, i*nc*ita, brî*nc*i, î*nc*etini, îmbrî*nc*i, co*nc*edia,

co*nc*is; atu*nc*i, aju*ng*e, î*nch*eia, î*nch*ina, u*nch*i; i*nf*arct, i*nf*ect, i*nf*init, i*nf*uzie, î*nf*ăţişa, î*nf*ipt, î*nf*umurat, co*nf*ecţie, co*nf*iguraţie, co*nf*ormaţie, co*nf*uz; bora*ng*ic, sti*ng*i, i*ng*enios, i*ng*iner, plî*ng*e, co*ng*elat, u*ng*i, u*ng*e, lu*ng*i; î*ngh*eţa, u*ngh*ia; i*nj*ecta, ogli*nj*oară, î*nj*unghia, înco*nj*ur; la*nţ*, cla*nţ*a, cla*nţ*ă, cla*nţ*e, la*nţ*ul, lă*nţ*işor, cade*nţ*a, cade*nţ*ă, cade*nţ*e, tore*nţ*ial, ştii*nţ*a, credi*nţ*ă, fii*nţ*e, pări*nţ*ii, î*nţ*eles, renu*nţ*a, pu*nţ*ile; a*nv*elopă, i*nv*enta, î*nv*ăţa, î*nv*echit, î*nv*ins, co*nv*ins, co*nv*oca; a*pt*, ada*pt*a, fa*pt*ă, şa*pt*e, şa*pt*ea, fa*pt*ul, să*pt*ămîna, dre*pt*, aşte*pt*a, îndre*pt*ăţi, tre*pt*e, sce*pt*ic, aşte*pt*înd, dre*pt*ul, eli*pt*ic, o*pt*, înno*pt*a, înno*pt*ă, şo*pt*eşte, şo*pt*i, ru*pt*, lu*pt*a, su*pt*ă, lu*pt*e; rece*pţ*ie, no*pţ*ile; înca*rc*e, înca*rc*i, înce*rc*a, ce*rc*etezi, cocostî*rc*i, cocostî*rc*ii, u*rc*i; ma*rch*iz; a*rg*ilă, mă*rg*ini, me*rg*e, me*rg*ea, şte*rg*i, scu*rg*i, cu*rg*e, u*rg*isi; he*rgh*elie; o*rh*idee; pe*rl*at, pe*rl*ă, pe*rl*e; bi*rj*ă; bu*rl*an; a*rs*, a*rs*e, me*rs*, pe*rs*an, şte*rs*ătură, şte*rs*e, pe*rs*onaj, pe*rs*oană, me*rs*ul, înto*rs*, u*rs*, u*rs*ită, cu*rs*ul; a*rş*ice, sfî*rş*eşte, sfî*rş*it; a*rţ*ar, pa*rţ*ial, despă*rţ*i, că*rţ*ulie, te*rţ*iar, come*rţ*ul, şo*rţ*, fo*rţ*ă, fo*rţ*e, po*rţ*ii, po*rţ*ie; despa*rţ*i, că*rţ*i, po*rţ*i, cu*rţ*i; înve*rz*i, dî*rz*, întî*rz*ii, întî*rz*ie, u*rz*eală; *sch*ilod, e*sch*imos, *sf*at, *sf*ătui, *sf*etnic, *sf*inx, *sf*înt, a*sf*inţi, de*sf*ace, de*sf*ăcut, re*sf*ira, de*sf*unda, sati*sf*acţie, atmo*sf*eră, fo*sf*or; *st*a, *st*ă, *st*ele, *st*ea, *st*iclă, *st*îlp, *st*op, *st*up, a*st*a, pa*st*ă, ca*st*el, a*st*ea, a*st*împăr, ba*st*oane, ă*st*a, ră*st*i, ră*st*urna, re*st*, cre*st*a, ve*st*ă, pe*st*e, pa*st*ilă, be*st*ie, e*st*ompa, de*st*ul, turi*st*, li*st*a, li*st*ă, li*st*e, turi*st*ic, i*st*ovit, arti*st*ul, ro*st*, co*st*a, fo*st*e, ro*st*ea, ro*st*i, ro*st*ogoli, ro*st*ul, gu*st*, gu*st*a, fu*st*ă, pu*st*ii, gu*st*înd, gu*st*oase, gu*st*ul; *şch*iop, mu*şch*i; ve*şn*ic, obi*şn*ui; *şt*afetă, *şt*erge, *şt*ire, *şt*ia, po*şt*ă, ca*şt*e, a*şt*eaptă, pra*şt*ie, mă*şt*ii, încle*şt*a, pe*şt*e, pe*şt*ii, lini*şt*e, lini*şt*ea, optimi*şt*ii, cî*şt*ig, po*şt*e, o*şt*ean, pro*şt*ii; fochi*şt*i; to*td*eauna; cî*ţ*iva; bra*zd*e, bu*zd*ugan; *zg*omot; ră*zl*eţ, de*zl*ega; *zm*ulge; *zv*îcni; de*zv*ălui, de*zv*olta, i*zv*orî.

Pe baza grupărilor date de distribuţia grupurilor consonantice asimetrice de 2 elemente, vom stabili tipurile de simetrie specifice limbii romîne în situaţia: Vocală-Consoană-Consoană-Vocală.

Pentru acest tip de grupuri introducem notaţia [$\rightarrow$] (simbolul acesta fiind utilizat în general ca element-ventil-element de unică orientare posibilă), care indică sensul în care este posibilă citirea grupului.

Grupurile consonantice asimetrice sînt de tipul:

$$\begin{cases} V_1C_1 \rightarrow C_2V_2 \\ V_2C_1 \rightarrow C_2V_1 \end{cases}$$

Specific e faptul că în acest caz, se pot face comparaţii doar pe baza contextelor vocalice, întrucît se pot permuta numai vocalele, grupul consonantic rămînînd invariabil.

Ca şi în studiul grupurilor consonantice simetrice, pentru a sistematiza prezentarea materialului analizat, am introdus datele obţinute în matrice C_1C_2 — în care liniile şi coloanele reprezintă pe V_1, respectiv V_2.

Matricele care cuprind (şi procentele de apariţie) sînt de tipul :

	a	ă	e	e̯	i	y	o	o̯	u	w	#
a											
ă											
e											
e̯											
i											
y											
o											
o̯											
u											
w											
#											

Pentru grupurile inventariate de noi, înregistrăm următoarele contexte simetrice[6] :

Matrice *kt* :

a — e (a kt e = 0,3/e kta = 0,85)
e — i (e kt i = 1,05/i kte = 0,05)

Matrice *mb* :

i — o (i mb o = 0,05/o mb i = 0,45)

Matrice *mp* :

a — i (a mp i = 0,35/i mp a = 0,1)
a — o (a mp o = 0,05/o mp a=0,45)

Matrice *nč* :

e — i (e nč i = 0,05/i nč e = 0,1)

Matrice *nţ* :

a — e (a nţ e = 0,15/e nţ a = 0,40
a nţ i = 0,15/i nţ a = 0,25
a nţ u = 0,1/u nţ a = 0,3
e nţ i = 0,50/i nţ e = 0,05)

[6] Observăm că în toate cazurile notate, probabilităţile de apariţie diferă între ele.

Matrice *pt* :

a — e (a pt e = 0,05/e pt a = 1,05)
e — u (e pt u = 0,60/u pt e = 0,1)
a — u (a pt u = 0,15/u pt a = 0,05)

Matrice *rs* :

a — e (a rs e = 0,3/e rs a = 0,1)

Matrice *sf* :

a — i (a sf i = 0,05/i sf a = 0,10)

Matrice *st* :

—e (# ste = 0,35/e st # = 1,65)
— i (# sti = 0,15/i st # = 0,80)
— o (# sto = 0,10/o st # = 2,2)
— u (# stu = 0,80/u st # = 0,05)
a — ă (a stă = 0,40/ăsta = 0,15)
a — e (a ste = 0,15/e sta = 0,60)
ă — i (ă sti = 0,15/i stă = 0,45)
ă — u (ă stu = 0,05/u stă = 0,10)
e — i (e sti = 0,95/i ste = 1,10)
e — o (e sto = 0,40/o ste = 0,25)
i — o (i sto = 0,25/o sti = 0,05)
i — u (i stu = 0,25/u sti = 0,20)

Matrice *ʃt* :

a — e (aʃte = 1,4/eʃta = 0,05)

Un caz particular este cel în care pentru grupul asimetric C_1C_2, contextul vocalic V_1V_2 apare sub forma $V_1 \equiv V_2$.

Am înregistrat această situaţie — pentru cazurile următoare :

kt : e — e (0,20, i — (0,05, 0, — 0(0,15), u — u (0,1 ;
kv : e — e (0,05) ;
gl : e — e (0,05) ;
hn : i —i (0,12) ;
lm : a — a (0,2) ;
ln : i — i (0,05) ;
mp : e — e (0,45), 0 — 0 (0,2) ;
mţ : i — i (0,15) ;
nč : i — i (0,50) ;
nf : i — i (0,2), o—o (0,15) ;
nğ : i — i (0,20)) ;
nv : o—o (0,11) ;
pt : a — a(0,1), e — e (0,2), i — i (0,05) ;
rč : e — e (0,1) ;
rğ : e — ė (0,05)
rğ : e — e (0,45) ;

rs : e — e (0,2), u — u (0,40);
st : a — a (0,90), e — e (2,85), i — i (0,55), o — o (0,05), u — u (0,05);
ʃt : e — e (2,80), i — i (0,45);
zd : u — u (0,05).

Contextele care apar cel mai frecvent în această situaţie sînt *e — e*, *i — i*, ceea ce este explicabil dacă avem în vedere probabilitatea mare a vocalelor respective în limba romînă.

Analiza frecvenţei şi distribuţiei grupurilor consonantice asimetrice cu 2 elemente, contribuie, alături de analiza aceloraşi date — pentru grupurile consonantice simetrice cu 2 elemente, la descrierea unui aspect al organizării şi grupării fonemelor limbii romîne.

Martie 1964

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei 194

FONETICA GRAIULUI DIN VALEA JIULUI *

I. VOCALISMUL **

DE

GR. RUSU

Din punct de vedere fonetic, privit în ansamblu, graiul Văii Jiului se prezintă destul de unitar. Există, e adevărat, şi unele deosebiri între diferitele localităţi luate în grup sau chiar de la o localitate la alta, dar acestea nu sînt fundamentale, nu schimbă sistemul.

În graiul din această regiune se întîlnesc multe particularităţi fonetice caracteristice şi altor regiuni, îndeosebi Banatului, părţii centrale şi de sud a Ardealului şi Crişanei [1]. Aceste asemănări se explică prin faptul că Valea Jiului e află în imediata vecinătate a graiurilor amintite. Izofonele unor fenomene fonetice proprii acestor graiuri acoperă şi Valea Jiului. Nu credem că aceste particularităţi s-ar datora unor influenţe ale altor graiuri sau unor migraţiuni de populaţie din aceste regiuni în Valea Jiului [2].

Orice grai regional este legat de graiurile învecinate printr-un număr mai are sau mai mic de izoglose, izofone şi izomorfe [3].

---

* Prezentarea foneticii graiului din Valea Jiului o facem pe baza unui material adunat de două echipe de dialectologi de la Institutele de lingvistică din Cluj şi Bucureşti, între anii 1954—1957. În afară de datele culese de cele două echipe ne-am servit, într-o mare măsură, şi de material extras de noi din *Atlasul lingvistic romîn* (ALR, indicînd, după o bară oblică, cifrele care reprezintă punctele cartografice respective : ALR I/835 = Cîmpul lui Neag, ALR I/831 = Livezeni, ALR II/833 = Cimpa. Am extras, de asemenea, material din lucrarea lui E. Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu-Leipzig, 1943, p. 266—270.

** Din motive de ordin tehnic am fost nevoiţi să împărţim acest studiu în două. Partea a II-a în care se descrie consonantismul va apărea într-unul din numerele următoare ale revistei. După descrierea consonantismului urmează „observaţiile fonologice" care se referă şi la vocalism.

[1] Vezi L. Onu, *Influenţe interregionale în terminologia mineritului din Valea Jiului*, în „Fonetică şi dialectologie", I, 1958, p. 155.

[2] L. Onu (vezi lucrarea mai sus citată) s-a ocupat de populaţia minieră originară din regiuni diferite. Cele afirmate de dînsul sînt valabile pentru graiul orăşenilor, al minerilor, nu pentru graiul populaţiei băştinaşe a Văii Jiului pe care îl studiem în primul rînd.

[3] Vezi Gr. Rusu, *Graiuri de tranziţie. În legătură cu poziţia graiului vrîncean în cadrul dacoromînei*, în CL VII, 1961, 1, p. 83—95.

Întrucît populaţia ţărănească din Valea Jiului e în marea ei majoritate originară din Ţara Haţegului, e firesc să întîlnim în fonetica graiurilor din aceste două regiuni multe trăsături comune. Se poate chiar afirma că nu există deosebiri fonetice esenţiale între graiurile vorbite la nord, est şi sud de masivul Retezatului. De aceea, descriind fonetica graiului din Valea Jiului, sîntem nevoiţi la tot pasul să comparăm particularităţile din acest ţinut cu acelea ale graiurilor din Ţara Haţegului, studiate acum o jumătate de secol de Ovid Densusianu [4].

Pentru a se putea face această comparaţie cu mai multă exactitate, în cursul anchetelor întreprinse între anii 1954—1957 de către colectivele celor două institute de lingvistică din Cluj şi Bucureşti, s-a cules material şi din cîteva localităţi situate la nord de masivul Retezatului [5]. Ne vom baza mai cu seamă pe acest material atunci cînd vom compara particularităţile fonetice din Valea Jiului cu cele din Ţara Haţegului.

În descrierea particularităţilor fonetice ale graiului din Valea Jiului vom pleca de la sistemul fonetic al limbii literare, prezentat în *Gramatica limbii romîne*, vol. I (Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1954).

A

În multe cazuri, în unele cuvinte vechi precum şi în împrumuturi mai noi, lui *a* neaccentuat din limba literară îi corespunde în graiul din Valea Jiului, *ă* : *cănăpẹá* BI[6], *boi d''inăint''ĕ* LI, *fundămi̯ént* Urn VI, A III DM V, *cásă măi̯ mícă* CN V, *porúmb măi̯ slab* CN V, *măi̯ luáț* B IV, *măi̯ bi̯u̯* I III, *nu măi̯ i̯ẹ́să* I III, *măi̯ dau̯* ALR II/833, *păhár* I III, *dai̯ năpói̯*, P III. Uneori un *a* neaccentuat e redat printr-un sunet intermediar între *a* şi *ă*, transcris $\overset{ă}{a}$: *d''i*$\overset{ă}{a}$*ínt''ĕ* L I, *f*$\overset{ă}{a}$*mil'ii̯ĕ* (*f*$\overset{ă}{a}$*milíi̯e*), *f*$\overset{ă}{a}$*míl'ii̯* CN V, L I, *fund*$\overset{ă}{a}$*mi̯ént* (*fund*$\overset{ă}{a}$*mẹ́nt*) Urn I, LV I, DM V, Bn IV, *l*$\overset{ă}{a}$*vór* CN V, *l*$\overset{a}{ă}$*vór* LV I, *m*$\overset{ă}{a}$*i̯ beț* DB IV, *m*$\overset{ă}{a}$*i̯ máre* ALR II/833.

Rostirea ca *ă* a lui *a* neaccentuat a fost înregistrată şi în Ţara Haţegului : *măşină* R B III, *p*$\overset{ă}{a}$*hár* RB V[7].

Chiar şi sub accent poate să apară *ă* în loc de *a*, datorită analogiei formelor în care alternează *ă* cu *a* : *ắrip*ⁱ, I III, *crắpt''iț* D M III, *s*ⁱ*ắpi̯e* C N V, *acắț* (pers. I şi a II-a sg.) *mă-ŋgrắș* ; *t''ĕ-ŋgrắș*ⁱ, DM IV, *scăp* ; *scăp*ⁱ, forme înregistrate în aproape toate localităţile.

---

[4] Vezi monografia intitulată *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915.

[5] Localităţile anchetate în Ţara Haţegului sînt : Pts = Petros, VL = Valea Lupului, Ld = Livadia, RB = Rîu Bărbat, H = Hobiţa, UC = Uric, Cor = Coroieşti şi PŞ = Paroş.

[6] După exemple se dă sigla localităţilor anchetate, cifra romană indicînd numărul de ordine al informatorilor. Localităţile anchetate sînt : CN = Cîmpul lui Neag, Urn = Uricani, B = Bărbăteni, L = Lupeni, P = Paroşeni, JC = Coroieşti-Jiu, I = Iscroni, LV = Livezeni, A = Aninoasa, DM = Dîlja Mare, Dm = Dîlja Mică, DB = Dealul Babei, Ptr = Petroşeni, Pl = Petrila, Ln = Lonea, C = Cimpa, J = Jieţ, Bn = Băniţa, V = Vulcan. Pentru comparaţie dăm şi material cules din Ţara Haţegului (vezi nota 5). Tot pentru comparaţie s-a anchetat şi un punct în Oltenia, Bumbeşti = Bb.

[7] Vezi şi O. Densuşianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 23.

Închiderea lui *a* neaccentuat poate să meargă pînă la *î*: *hîmbár*[i] LV I A VI, *țîpín* Urn VI, LV I, A IV, D M IV. Ultima formă a fost notată și în Țara Hațegului: *țîpín* Ld III, PȘ III.

Destul de frecventă este în Valea Jiului, rostirea *ea* (*ia*) a lui *á*, din limba literară: *breázdă* CN V, Urn I, VI, B II, P V, *creácă* CN III *creápă* ALR I/835, ALR II/833, P IV, *criápă* ALR I/831, *să d''estreámă* B I, A II, III, Dm I, J IV, *să d''istriámă* LV II, Bn I, V, *fleácără* I III.

Rostirea *ea* pentru *a* în exemplele date mai sus e caracteristică și graiului din Țara Hațegului: *breázdă* RB III, *creápă* Cor III. Fenomenul a fost înregistrat de asemenea și în cursul anchetei efectuate în Bumbeștii din Oltenia: *creácă* Bb II.

Precedat de iod, *a* accentuat, mai ales în poziție finală, primește un timbru anterior, devenind *ę*: *ięu*, *ię* „iau, ia" ALR I/835, L I, P IV, I III, LV II, ALR I/831, A II, DM IV, DB II, ALR II/833, J IV, Bn I, *să ię* LI, P IV, I III, LV II, A II, D M IV, D B II, C IV, Bn I, *m-o jungi*[i]*ęt* ALR I/835, *nuię* Urn VI, LV I, A IV, DM IV, Bn IV, *ię* „ea" P IV, A III, *d''-abię* ALR I/835, 831, *d''-abd''ę* ALR II/833.

Trecerea lui *a* la *ę* e frecventă și după *ș*, *j* (care în Valea Jiului au uneori o colorațiune palatală): *așę* CN IV, Urn IV, ALR II/833, *șę* CN IV, L II, DM IV. După *ș*, *j*, în loc de *ę*, poate să apară, în funcție de timbrul mai puțin palatal al acestor șuierătoare, o vocală intermediară între *ę* și *ă*, notată în transcriere fonetică *ę̆* sau *ą̆*: *așę̆* ALR I/831, *așą̆* ALR II/833.

Pronunțarea ca *ę* a lui *á*, în condițiile arătate mai sus, se întîlnește și în graiul din Țara Hațegului: *nuię* VL IV, Cor III și s-a înregistrat și la Bumbești: *mię* „mia" Bb II, *nuią* Bb II.

Materialul cules din Valea Jiului ne oferă, însă, numeroase exemple cu *a* în loc de *ę* așteptat: *iau*, *ia* Urn IV, B V, *am tăiát* CN IV, Urn, IV, B V, P IV, L I, I III, LV II, ALR I/831, A II, DM IV, C VI, ALR II/833, J IV, Bn I, *s-o spări*[i]*át* ALR I/835, 831, ALR II/833, *am muiát* ALR II/833, *nu-mprășt''iiá*, *nu t''ĕ mîńiiá* ALR II/833, *nuiá* Urn VI, *băiát* ALR I/835, 831, ALR II/833.

În aceste cazuri avem a face, probabil, cu o influență din limba literară.

E

După consoanele *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j* și, în unele cazuri, și după *p*, *n*, *r*, precum și după grupurile *st*, *tr*, se pronunță *ă* în loc de *e* din limba comună: *fúsă* Urn IV, L II, P III, LV II, A II, III, DM III, VI, Dm I, DB III, Bn, I, V, *său* „seu" ALR I/831, *săcáră*, *cosăsc* ALR I/831, *visăz*, *săcúre* ALR I/835, *túsă* CN IV, Urn V, VI, B VIII, P IV, I I, III, LV I, II, A IX, DM V, Dm II, DB III, C IV, J IV, Bn IV, V, V I, *zăr* (în toate localitățile), *urzăsc* L II, DB III, ALR II/833, *tariță* Ptr X, V II, [u]*oțăt*, *m-am înțăpát*, *sîmțăsc* ALR I/831, *cățăl*, *cățăi* ALR I/835, *fînáță* Urn VIII, L I, P V, I III, C IV, Bn IV, *vițăl* Urn VI, P IV, L II, I III, A II, DM IV, C IV, Bn IV, V VI, *țăsălă* B II, L II, I III, LV II, A II, J V, *copîrșău*, *mńelușăi* ALR II/833, *mișăl* ALR I/835, *șăd* C IV, ALR II/833, J V, Bn IV, V, *ș*[i]*ăs* ALR II/833, *șăzăt*[u]*áre* C V, J IV, Bn V, *tușăsc* ALR I/831, LV II, DM V, Dm II, C IV, J IV, Bn IV, V II, *năcázu*(a) ALR I/831, *păstă* ALR I/831, *răstéu* CN IV, *răstău* Urn VI, B II, *ŕăst''éu* A II,

V VI, *s-o spăriiát* ALR I/831, *străcór* ALR I/831, *trắbă* CN IV, Urn I, IV, B V, LX, P IV, I III, LV II, DB II, J IV, Bn I, *trắmur* ALR I/831.

Rostirea aceasta e caracteristică şi graiului din Ţara Haţegului [8].

În multe cazuri a fost notată de către anchetatori vocala *ă* în loc de *e* chiar şi după unele consoane palatalizate sau muiate, precum şi după iod: *iău* „eu" ALR I/835, *agrişă mănúşă, îl sugúşă* „îl zgrumă", *gúşă, şăs* ALR I/835, *muóşă* Ptr X.

Adeseori pentru *e*, precedat de consoane palatalizate sau muiate, s-a notat o vocală intermediară între *e* şi *ă*: *brîglĕ* P III, A II, III, DM III, DB III, C V, J IV, Bn V, *uắrd''ĕ* „urzeşte" A II, *súlu d''inaint''ĕ* CN IV, Urn IV, L II, P III, LV II, A II, III, DM III, Dm I, DB III, J IV, *bît''ĕ* DM III, *cúiĕ* CN IV, *crúĉĕ* DM VI, *şĕzătoáre* A III, DM III, *súĉĕ* „suceşte" L II, I IV, A II, DM III, VI, Dm I, Bn V, *gîşt''ĕ* L II, *să bắt''ĕ* CN IV, *să aşt''ępt''ĕ* I III, Bn I, *şĕdatuắre* DM III, *ujăr* Bn IV.

Vocala aceasta intermediară apare mai ales după consoanele *ş, j, ĉ* care, uneori, au un timbru intermediar, între cel palatal şi cel velar (în transcriere fonetică *ĉ, ş, j*): *cᵘáj̆ĕ* CN VI, *cọắjă* Urn VI, *cój̆ĕ* P V, *cᵘój̆ĕ* DM IV, *cọáj'ă* DB II, *crúĉĕ* A II, DB III, *ĉĕrc* A II, DB III.

Aceeaşi vocală a fost înregistrată de noi şi în graiul din Ţara Haţegului şi a fost sesizată şi de către O. Densusianu în lucrarea citată. „După *t', d', ń, l', ŕ* şi în special la sfîrşitul cuvintelor (*bat'e, vẹd'e, bińe, cál'e, caŕe*), *e* apare în rostirea celor mai mulţi cu o nuanţare specială ce-l apropie întrucîtva de *ẹ*" [9].

Vocala *e* în poziţie accentuată, urmată în silaba următoare de un alt *e* sau de *ă*, se rosteşte *ę*: *să aşt''ępt''ĕ* CN IV, Urn IV, B V, P IV, LV II, DB II, *berbęĉe* CN IV, Urn VII, B VII, P V, LV I, DM IV, A IV, *ĉubęre* V VII, *crę̂męńĕ* Urn VI, B II, I III, A VI, DB II, Bn IV, *culęjem* V VII, *įępe* L II, P III, I III, LV II, A II, *turturęle* DB III, *a męle* P IV, I III, LV II, *pęńę* P III, V V, *rînduńęle* CN III, Urn IV, *suvęică să topęşt''ĕ* V VII, *vęd''ĕ* P IV, *verjęl'ĕ* L II, Dm I, A II, III, J IV, Bn I, II.

Cînd *ę* este precedat de consoanele *s, z, ţ* şi, în unele cazuri, de *ş, j, r*, se transformă în *ą* sau se rosteşte cu o nuanţă intermediară între *ą* şi *ę*: *măsą̆lĕ* CN I, *peţą̆ş'ĕ* ALRT 266, 20[10], *rą̆ĉĕ* CN I, *să są̆pe* „să sape" ALRT 268, 3, *găsą̆şt''ĕ* ALRT. 266,19, *są̆t''ĕ* „sete" CN I etc. Transformarea aceasta nu are loc în toate cazurile. Nu o întîlnim, de obicei, în cuvintele în care silaba următoare conţine sau conţinea vocala *e*: *măsęle, sęĉere* ALR I/835, 831, *sęĉetă* ALR I/835, Urn VI, P V, I III, ALR I/831, A V, DM IV, ALR II/833, Bn II, *m-i sęt''ĕ* CN I, II, ALR I/835, P II, JC I, I I, ALR I/831, DB I, II, Ptr X, C I, II, III, J II, III, V II, *urzęşt''ĕ* ALR I/835, 831, *zęĉĕ* CN IV, ALR I/835, Urn II, IV, L I, I III, ALR I/831, DB

[8] Vezi şi O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 24.

[9] *Op. cit.*, p. 24. Prin *ę*, O. Densuşianu notează o vocală intermediară între *e* şi *ă*, transcrisă de ALR *ĕ*.

[10] ALRT = E. Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu-Leipzig, 1943.

IV, C V, J IV, *cățẹ́le* ALR I/831, Ptr X, V II, *țẹ́să* ALR I/835, 831, J IV, *vițẹ́le* ALR I/835, 831, Ptr X, V II.

Anchetatorii au auzit destul de frecvent un *ę* sau *ẹ̆* în loc de *e*, și în alte poziții: *să bát''ẹ̆* Urn VI, *brăd''ẹ́t* CN VI, DB II, *cáprę* I III, C V, *clẹ́nțurⁱ* V VII, îl *crẹpⁱ* Urn VI, *crẹpăm* DB II, *fáčẹ̆* I III, J V, *făjẹ́t* CN VI, *firẹ́z* CN VI, Urn VI, DB II, *lábę* C IV, *pínt''ẹn* CN III, I III, *púnt''ę* Urn VI, *túnd''ẹ̆* DB III, C V, J IV, *vít''ę* CN IV, Urn VI.

În foarte multe cazuri vocala *e* precedată de o consoană palatalizată, nu are același timbru de la început pînă la sfîrșit, realizîndu-se ca un diftong al cărui început are timbrul *i*: *adăpătuárie* I III, *apl^iecát* A IX, *ár^iĕ* CN IV, ALR I/831, *av^iém* P IV, *aviẹ́re* LV II, J VI, *căldár^iĕ* Urn IV, L I, I III, A VI, DM IV, Bn I, *c^iârțîlie* ALR I/831, ALR II/833, *flămîzár^iĕ* DB III, *frigár^iĕ* CN V, A VI, *fundamiẹ́nt* Urn I, VI, P IV, A III, DM V, *gaziẹ́tă* L X, *goliésc* ALR II/833, *grápiĕ* I III, A V, *gr^iĕș* L I, *să-mvăl^iésc* L II, *lie rîd''ícă* ALR II/833, *l^ieg* DM IV, *l^iemn* L II, ALR II/833, *lip^iésc* CN V, A III, *loitr^iĕ* L I, I III, DB III, *máriĕ* Urn IV, L I, ALR I/831, DB III, *am m^iers* J III, *r^eăb^iĕ șezăt^uáriĕ* CN IV, L II, I IV, *túlbur^iĕ* Urn II, A IX, *v^iĕz* CN I, I II III, DB I, II[11].

Evoluția lui *e* la *ie* a fost semnalată, pentru Țara Hațegului, ca o pronunțare individuală și de către O. Densusianu, dar numai în poziție accentuată și în special după labiale [12].

În silabă neaccentuată, dar mai ales în poziție finală, vocala *e* apare destul de frecvent mai închisă, notată *ę*: *adăpătọárę* Urn VI, *árę* ALR I/835, *avẹ́rę* L I, *balẹgárⁱ* L II, *bárbę* ALR I/835, *čocáńilę* CN I, *dę* CN IV, B II, IV, *fẹčóru večínuluị* CN III, I III, *jẹ́mę* CN I, *háịńilę, să j^uắčę* ALR I/835, *murdárę* Bn I, *^uắmẹń* J VI, *pę la noị* B IV, *pẹ́ntru* Ptr XI, *rúmẹgă* Urn VI, P IV, *o scármẹń* Bn V, *scọ́bę* Ptr XI, *spinárę* CN VII, *tolčẹ́rę* Ptr XI, *vẹ́trę* CN I, *vít''elę* B II.

Marea varietate de nuanțe în notarea lui *e*, care adeseori se contrazic (de ex. *e* final redat *ę*, *e*, *ẹ*) se datorește în primul rînd fluctuației de rostire a informatorilor, iar în al doilea rînd faptului că materialul a fost adunat de numeroși anchetatori, care — poate — au auzit și au notat în diferite feluri.

I

La fel ca și *e*, vocala *i* precedată de consoanele *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j*, de grupurile *st*, *str* se pronunță *î*: *cosît^uórⁱ* „cosaș" CN V, Urn VI, I III, A V, V VI, *^uósîiĕ* P IV, DM IV, DB III, *sîcríń* „un fel de ladă" P IV, I III, *sîmt* CN IV, Urn IV, B V, L I, P IV, I III, LV II, DM IV, DB II, C VI, J VI, Bn I, *să símtă, sítă, a a^uzí, am auzít, slobozîtórⁱ, urzím* (în toate localitățile), *zîd* Urn I, L I, I, III, A VI, *ascuțím* CN V, Urn VI, P IV, V, J III, A III, V, VI, V VI, *bețíu* (*bețív*) B V, P IV, A II, Bn I, *cuțít, țíglă, să țínă* (în toate localitățile), *mașínă* Urn VI, L I, P III, C V, J IV, Bn IV, V, V IV, *prașím* C IV, J VII, Bn IV, V IV, *șîfońẹ́rⁱ* L I, LV I, Ptr XI, *șînd''ílă* Urn I, L I,

[11] Această particularitate fonetică e caracteristică multor graiuri regionale romînești.
[12] Vezi O. Densusianu, *op. cit.*, p. 22.

DM V, J VII, Bn IV, *îl cojîm* L IV, *jînt''iță* DB V, *jîr* B III, *jîrẹbi̯ĕ* P III, A II, DM III, VI, Bn I, V, *sticlă* DM V, *să strîcă* CN V, L II, DB III, *u̯ou̯ strîcát* Urn IV, L II, I I, III, LV II, DM IV, C V etc.

În unele cuvinte apare *î* pentru *i* și după *r* sau alte consoane: *cotărîță* J III, *covîlt''ír* LV I, *drícu* (*carúțî*) L II, P IV, *grînd''ẹi̯* J III.

Din cauza acțiunii asupra lui *i* a consoanelor *č*, *ș*, *j* care, în graiul din Valea Jiului, au uneori o nuanță intermediară între timbrul palatal și cel velar, vocala *i* a fost fost auzită și ca un sunet intermediar între *i* și *î*, notată *î*, *i*: *čîri̯ásă* CN I, *rădăčină* Bn IV, *cóčină* Bn IV, *ou̯ cločít* Bn IV, *cărăușîi̯ĕ* DB V, *mașînă* P III, *mașină* LV, II, Bn IV, *șind''ilă* I III, *tușinám* LV II, *aⁿ tușinát*, *tușinatúrʲ* LV II, *vișînă*, *víș în*CN I, *l-aŋ‿cojit* Bn IV, *jilíp*, *jilípurʲ* IV I, *jir* Bn IV, *jiri̯ẹbe* Urn IV, *jîrẹbii̯ĕ* P II.

În multe cazuri vocala *i* se pronunță mai deschis, fiind notată *ị* (nuanță intermediară între *i* și *e*): *čịn* „cinez" P III, A III, *coviltịr* I III, *famịlii̯ĕ* DM V, *lịd''án* A III, *oglịndă* CN V, *suspịnă* Urn II, *vărát''ịc* I I, III. Uneori lui *i* din limba literară îi corespunde un *e* în Valea Jiului: *coveltír* V IV, *famélie* A VI, Bn IV, *melíți̯a* Bn II, *méríșt''ĕ* Urn VI, *am trămés* LV II, *am trimés* L I, P IV, I III, DM IV, DB II, J VI, *am trîmés* Urn IV etc.

În poziție inițială, mai ales sub accent, dar și în poziție neaccentuată, *i* este precedat adeseori de un iod, uneori mai puțin perceptibil: *ⁱic*, *ⁱicurʲ* Ptr XI, *i̯icu̯ánă* P IV, DM V, *ⁱicᵘánă* ALR I/831, A III, DB IV, *ⁱin* Urn IV, DB III, V III, *i̯in* L II, P III, I IV, LV II, A II, III, DM III, Dm I, *ⁱińimă* P IV, LV I, ALR I/831, DM IV, ALR II/833, Bn IV, *ⁱíntru* Urn IV, P IV, A II, *ⁱíță* Urn IV, L II, ALR I/831, A III, DM III, DB III, C V, V VII, *i̯ińimă* CN IV, L II, P IV, I III, C IV, *i̯íță* CN IV, P III, I IV, A II, *i̯izláz* I III.

Ă

În ceea ce privește vocala *ă*, e caracteristică pentru graiul din Valea Jiului trecerea ei la *a* în poziție protonică. În multe cazuri însă, *ă* protonic nu a ajuns pînă la *a*, ci se realizează ca o vocală intermediară între *ă* și *a*, notată *a* sau *ă*: *bat''ălă* Dm I, *batalău̯* B IV, *calúț* DB III, *cărăúș* L I, I III, *cărăúșʲ* A V, DM IV, *carauședșt''e* A V, *cărau̯ușẹșt''e* I III, *carăușẹșt''e* I III, *carăușîi̯e* L I, *cărăușîi̯a* (a) LV I, *caraușiⁱĕ* DM IV, C IV, J VII, *căruțáș* LV I, *înțarcám* Urn VII, P V, LV I, A IV, C V, *mačúcă* DM VI, Bn I, *papúșĕ* L II, A II, *padúre* LV I, *palarii̯e* Bn IV, *pau̯ún* A II, DM IV, DB III, C IV, *pau̯ún* (*pău̯ún*) P III, I III, LV II, Bn IV, V V, *rast''ẹu̯* DM IV,

C IV, *rast''ȩu̯* Bn IV, *rasúc* (*rasúĉ*) P III, I IV, A II, DM III, VI, *rasúĉ* (*rasúcă*) P III, A II, III, DM VI, Bn I, *razalău̯* „răzătoare” DM V, *slabanóg* L II, *șezatu̯ắřĕ* DM III, VI, *șîzatǫ́re* P III, Dm I, *vătáf* Bn IV, *vătúi̯* CN IV, DM IV, DB VI, C V, Bn I, *vatúi̯ĕ* P V, I III, A IV, DB V, C V, *vatùi̯* (*vatùi̯*) Urn VI, L IV, I III, LV I, A IV, Bn IV, *vatúi̯ĕ* Urn VI, VII, LV I. Fenomenul acesta a fost semnalat și în graiul din Țara Hațegului: *alesatúr*ᶦ Pts IV, PȘ, IV, *bat''álă* Pts IV, VL VII, PȘ IV, *curațím* Pts IV, *capiátă*, *caldáre* UC III, *gaurár*ᶦ VL VII, PȘ IV, *împai̯átă* Pts IV, *îmvalím* (pînza) Pts IV, PȘ IV, *marúnt''* „mănunchi” Pts IV, PȘ IV, *masaríță* VL VII, *línă marúntă* VL VII, Ld IV, *navad''ím* VL VII, *papúșĕ* Pts IV, *paru̯ǫ́să* Pts IV, VL VII, *ramíńe* Pts IV, *rasúc* (*rasúĉ*, *rasúĉe*, *rasúcă*) Pts IV, VL, VII, PȘ IV *rasucatu̯ắřĕ* Pts IV, *razbói̯ d''ĕ țasút* Pts IV, VL VII, PȘ IV, *sacu̯i̯* „traistă” Pts IV, PȘ IV, *scarmanắm* PȘ IV, *spalắm* Pts IV, VL VII, Ld III, PȘ IV, *șezatu̯ǫ́re* Pts IV, *talpắi̯* Pts, IV, VL VII, *tușinatúr*ᶦ Pts IV, VL VII, PȘ IV, *sálcă varát''ică* UC III[13].

Nuanța intermediară între *a* și *ă* a fost notată de unii anchetatori ca un *ą* (*ă* deschis): *al'ęsątúr*ᶦ A II, *bąt''álă* CN IV, B I, P III, A II, III, DM III, C V, J IV, *cąldáre* A III, *cąrąᵘușii̯ĕ* CN V, *înțąrcắm* DM IV, *lątu-rǫáńe* A III, *lăturǫ́i̯* DB III, *năvąd''ím* Urn IV, P III, A II, *pąșắșt''* P III, *rązbǫ́i̯* Urn IV, P III, A II, J IV, *tąlpíj* Urn IV, *tąlpắi̯* „tălpigi” DB III, J IV etc.

Și vocala *ă*, mai ales în poziție accentuată, dar și cînd nu e sub accent, prezintă un timbru neomogen, începutul fiindu-i mai închis, de timbrul *î*: *arᶦắm* CN V, *bᶦắțu*(a) P III, *cᶦắń* A III, *cᶦắnț* CN V, *cᶦắrțîlᶦĕ* ALR II/833, *cᶦắs* „pl. de la casă” P IV, V, A III, DM II, *pódu cᶦắsî* P IV, ALR II/833, *cᶦắsîli̯e*, *șubᶦắr*, *împᶦắtură*, *înçărunțᶦắsc* ALR II/833, *lácᶦăt* Urn II, *mᶦă-sęlᶦĕ* ALR I/831, *mᶦișᶦắl*, *mă năcăjᶦắsc*, *pᶦắlmń* ALR II/833, *pᶦắcură*, *pᶦămínt* CN V, *pᶦắnură*, CN IV, P III, *pᶦắr* Bn II, *sapᶦắm*, *sᶦắmn* ALR II/833, *tăl-pᶦắi̯* A II, III, DM III, *vᶦắd* CN I, II, P I, IV, JC I, II, I I, II, A II, DM I, II, DB I, C I, II, III, J I, II, *zᶦắr* CN VII, B VI, A I, Dm II, Bn V, V III etc.

La început de cuvînt, vocala *ă* apare numai în pronumele demonstrative *acesta*, *acela* care pot prezenta însă și forme cu *h* inițial: *ắi̯a*, *ắșt''a* C VI, *ómu ăl bun* CN IV, Urn IV, B V, *ắla* Urn I, P IV, *ắla*, *ắsta*

[13] Vezi O. Densusianu, *op. cit.* p. 27.

C VI, *ăstor*, *ăstora* I III, LV II, C VI, *ăsta* CN IV, Urn I, IV, B II, L X, *ăsta* I III, LV II, DB II; *hăi̯ barbát* P IV, *hăi̯ hárńić* LV II, Bn I, *ómu hăl bun* L X, I III, LV II, DB II, C VI, J IV, Bn I.

Î

În legătură cu vocala *î* relevăm doar faptul că, în unele cazuri, lui *î* din limba comună îi corespunde, în Valea Jiului, o nuanță puțin mai deschisă, intermediară între *î* și *ă*, pe care anchetatorii au notat- o *î̯*, *â* sau *ă* : *bârnă* CN V, *câlț* P III, *cântă* DB III, *flămânzár*^{i}*ĕ* DB III, *gârgălós* CN VII, *întâi̯* LV I, *lână* DB III, *mână* P III *pâză* P III, DB III, *râd* B I, *rânduńică* DB III, *vână* DB III, *tî̯rzîu̯* CN I, *mătcă* C VI, *măzgă* L III, *rînt''ăză* L II, I III, *tîrnáț* L I.

Uneori *î* din limba literară se realizează ca un *ă* în Valea Jiului : *mătcă* Urn VI, B II, *măzgă* L IV, *părău̯* B I, (sufixul *-ăi̯* — corespunzător lui *-îi̯-* din limba literară, notat *-âi̯-*, *-ăi̯-* sau *-ăi̯-*) *sfîrâi̯ĕ* P III, A II, *sfîrăi̯ĕ* CN IV, Urn IV, B I, L II, I IV lV II, A II, III, DM III, Dm I DB III, CV, *sfârăi̯e* DB III, *zbârnăi̯e* DM VI, J IV, Bn I.

În fonetică sintactică, *î* inițial, precedat de un cuvînt care se termină într-o consoană cu timbru palatal, devine *i* la fel ca în limba literară :

al cui̯ i cálu CN IV, Urn IV, B V, J IV, *o gasít bań impămînt* ALR II/833, *bań im mînă* ALR II/833, *čińe-i̯ inaínt''ĕ* B IV, *îi̯ impútă* ALR II/833, *îi̯ imvălít*, *moi̯ incumetá*, *zăcúi̯ im pat* ALR II/833.

O

Vocala *o*, în poziție inițială și sub accent, precum și în interiorul cuvîntului sub accent, cît și în poziție neaccentuată se rostește ca un diftong, al cărui prim element este un *u̯* mai mult sau mai puțin perceptibil : *u̯oi̯* Urn VIII, L IV, DM IV, C V, J III, ^{u}*om* I III, ALR I/831, ALR II/833, *u̯om* ALR II/833, *le u̯ópăre* „le opărește" Ptr X, ^{u}*órće* CN IV, Urn IV, ^{u}*orb*, *u̯orb* CN CN I, II, ALR I /835, P I, II, JC I, II, I I, II, DM I, II DB I, II, C III, *u̯ot''* I III, ALR I/831, A III, A VI, IX, DM V, Ptr XI, ALR II/833, Bn IV, *cu̯ǫ́da u̯ót''ului̯* CN I, Urn II, ALR I/831, A IX, *cl*^{u}*ópot* L II, P IV, DM IV, *cu̯olț* I III, A III, ALR II/833, *c*^{u}*orn* P IV, I III, A III, *c*^{u}*ort* Ptr XI, V VII, *h*^{u}*orn* P IV, A IX, Ptr XI, Bn I, V, VII, *l*^{u}*ói̯tră* L II, P IV, I III, DM IV, *p*^{u}*od* Urn VI, P IV, A III, VI, DM V, ALR II/833, J VII, *r*^{u}*ost* (la pînză) CN IV, Urn IV, B I, L II, P III, A II, III, DM III, Dm I etc.

Și înaintea unui *o* inițial neaccentuat se rostește un *u̯*, de obicei mai puțin perceptibil : ^{u}*obi̯ęle* Ptr X, ^{u}*obór* I III, ^{u}*ocól* V II, ^{u}*ográdă* L I, ^{u}*oglíndă* P IV, Ptr XI, V VII, ^{u}*omór* P IV, I III, J VI, ^{u}*opíncă* ALR I/831, Ptr X, ^{u}*oráș* CN IV, L I, LV II, DB II, ^{u}*orfán* ALR I/831, *ńĕ* ^{u}*ortașím* C IV, ^{u}*otávă* ALR I/835, V IV, ^{u}*oțăl* ALR I/835, 831 *c*^{u}*ocíș* DM IV, *p*^{u}*orcár*^{i} P IV, DM IV, I. III.

Întocmai cum *e* tinde să-şi piardă articulaţia anterioară devenind *ă*, la fel şi *o* prezintă o tendinţă de delabializare, realizîndu-se ca $\overset{o}{ă}$, $\overset{ă}{o}$ sau chiar *ă*, fenomen semnalat de *Gramatica limbii romîne* vol. I, p. 86 şi în alte graiuri regionale : *u̯$\overset{o}{ă}$i̯* ALR II/833, V II, *u̯$\overset{ă}{o}$ile*, *u̯$\overset{ó}{ă}$ilor* ALR II 833, *u̯$\overset{o}{ă}$rb* CN I, I I, II, J I, *u̯$\overset{ă}{o}$t″* CN I, P I, JC I, P I, JC I, II, ALR II/833, *n̆$\overset{ă}{e}$p^{u}ot* CN I, *sănăt$^u\overset{ă}{o}$s* CN I, *tá$^u\overset{ă}{o}$r* B IV, *u̯ăi̯* ALR II/833, *u̯ăi̯ile* CN IV, *i̯^{u}ăn* CN IV etc.

În cuvinte de felul lui *nouă*, *două*, *plouă* etc., vocala *o* se rosteşte deschis, notată ^{u}ọ sau ọ : *dóu̯ă* L I, I III, ALR II/833, *d^{u}óu̯ă* ALR II/833, *plóu̯ă* CN IV, I III, LV II, C IV, J IV, Bn I. Aria acestei rostiri arhaice acoperă aproape întreg Ardealul, nord-vestul Moldovei cu Bucovina, Maramureşul, Crişana, Banatul şi vestul Olteniei. Forme ca *dóu̯ă*, *nóu̯ă*, *plóu̯ă* se întîlnesc numai în subdialectul muntean şi în Moldova de sud şi est. [14]

Uneori, în poziţie neaccentuată, în locul vocalei *o* s-a rostit o vocală mai închisă, intermediară între *o* şi *u*, notată ọ sau u̯ : *bọdîncă* I III, *ĉopu̯ắră* I I, III, *cọclḗt″ĕ* A III, *cọndúĉĕ* I III, *cọpilḗţ* B II, *cọpítă* B II, DM IV, *cọpîrşĕu̯* AI IX, *cọnştrúcţîĭĕ* I III, *cọtárcă* I III, *cọt″eţ*, *cọvilt″ír* I III, *pọrculḗt″ĕ* „căpiţă" Urn VI, *tọlĉḗr^i* B I, P I, V, DB I V, *instrumḗnturile agrícu̯le* P V, *încu̯njór* I III, *lábu̯ş* „cratiţă" P IV, D M V, *tu̯lĉḗr^i* A III etc.

Nu sînt puţine cazurile cînd pentru vocala *o* neaccentuată s-a notat chiar *u* : *ĉu̯mág* Bn IV, *ham cumplét*, *cutắrĉ* „cotăriţe" I III, *durmím* CN III, Urn IV, B V, LI, P IV, I III, LV II, DB II, C VI, J VI, *încũjór* L I, P IV, I III, *încunjurắm* P IV, I III, LV II, A III, DM IV, *îngrupắm* Urn I, A V, Bn II, *purcáŕ* LV II, A II, *purculḗţ* V IV, *tulĉḗr^i* CN V, Urn IV, L I, I III, LV I, A III, VI, DM V, C V, J III, V, V III, *uspắţ* A IX etc.

U

La început de cuvînt, vocala *u*, mai cu seamă cînd este accentuată, dar, uneori, şi în poziţie neaccentuată este precedată de un element fricativ bilabial, de obicei puţin perceptibil, notat sus la umărul vocalei : *t″ĕ ^{u}uiţ* A III, DM V, *^{u}úmblu* I III, *^{u}úmblă*, *^{u}úmbră* DM IV, *^{u}úrmă* A V, *^{u}usc* I III, *să să ^{u}úşt″ĕ* A II, DM IV, *^{u}úşă* P IV, I III, A III, DM V, Ptr XI, V VIII, *^{u}ulĉícă* A III, DM V, *^{u}usúc*, *^{u}ursúc* „grăsimea de pe lîna oilor" Urn IV, L II, I IV, A II, III, DM III, VI, V VII, *am ^{u}uscát* I III, *^{u}urzálă* L II, I IV, A II, III, DM III, *am ^{u}urzît* I IV, A II, *^{u}urzóń* I IV, A II, III, DM III, IV, *^{u}uşór* (la uşă) P IV, A III, DM V. În unele cazuri, elementul bilabial a fost auzit mai puternic, anchetatorii notîndu-l jos : *u̯úmblu* P IV, *să u̯úmflă* P IV, *u̯únu* V VII, *să să u̯úşt″e* „să se usuce" A II, DM IV, *u̯úrd̯ălă* Dm I, *am u̯urzît* A III, *u̯urzăsc* V VII, *u̯urzóń* A III, DM VI, Dm I, V VII, *u̯úşă* DM V.

[14] În legătură cu această problemă vezi I. Pătruţ, *Rostirea* **nouă, două** etc., în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 661—665.

Destul de frecvent s-a notat pentru *u* o vocală mai deschisă, intermediară între *u* şi *o* : *alĕsătụrʲ* P III *cụrsă* L I, *drụgă*, *fụm* L I, *fụndu sucăli* A II, DB III, *fụs* DB III, *mụst* DM IV, *porụmbʲ* DB III, *pụntĕ* CN V, *mńăụnă* CN I, *vălățục* P III, *bụmbác* DM III, DB III., *bụrdúșʲ* P III, *ĉụhái̯* I III, *ĉụrdárʲ* Bn I *cụnúnă* P III, I III, A II, III, *cụrcán* P III, C IV, *gáᵘụră* P IV, A III, *nụtrʲéț* CN V, *porụmbíță* P III, DB III, *pụzdării̯* P III, *stáụr* B VII, Bn I *táᵘụr* I III, DM IV, B I. În loc de *u* al limbii literare sau al altor graiuri regionale apare în unele cuvinte şi *ǫ* sau *o* : *fǫńiʲĕ* CN V, *gáᵘǫră* I III, *nǫtréț* I III, *ĉórdă* B II, P IV, *notréț* Urn VI, P V, Lv I, A V, DM IV, C IV, J VII, Bn IV, *stáᵘor* I I, III, DM IV, *táᵘor* CN IV, B II, L II, P IV, Lv II, A II, DM IV, DB III, C IV, J V, V VI.

Vocala *u* este rostită de obicei *o*, în articolul nehotărît *un* : *om_pui̯* A III, *u̯om_fir* Dm I, Bn I, *õ ocóc* Bn IV *om_fag* Bn IV, *on dăráb* V I.

VOCALE NAZALIZATE

Vocalele urmate de *m* sau *n*, la fel ca în limba literară, spre sfîrşitul duratei lor se nazalizează. Întrucît nazalizarea nu este mai puternică decît aceea din limba comună cu care sînt obişnuiţi anchetatorii, aceştia de obicei n-au notat-o. Cînd însă consoanele nazale, înaintea unor consoane constrictive (ca de ex. *f*, *v*, *s*, *z*, *ș* etc.), sînt lipsite complet de ocluziune, grupul format dintr-o vocală urmată de o asemenea nazală, mai ales dacă vocala este iniţială, face impresia de a se fi redus la o simplă vocală nazală : *îŋcõjór* Urn IV, P IV, *îŋcõjur* B V, *îŋcũjúr* J IV, *brî̃ză* CN IV, Urn VI, VII, L IV, I I, A IV, DM IV, DB V, C IV, V, Bn I, IV, *frũză* CN VI, Urn VI, I III, Lv I, A IV, DB II, Bn IV, *rî̃ză* Urn VI, VII, B VII, I I, III, Lv I, C V, Bn IV, *rî̃să* CN VI, Urn VI B III, L IV, P V, I III, Lv I, A IV, DM IV, DB V, Bn III, IV, *pî̃ză* Urn V, B III, I III, Lv I, A IV, V VII, *mî̃zát* L II, I III, DM IV, *grũz* I I, III, Bn IV, *vî̃z* DB II, I III, *s-o stî̃s* L I, I III, *î̃i̯_î̃țárc* I III, Bn IV.

Fenomenul nazalizării vocalelor are loc şi atunci cînd, după consoana nazală, urmează *i̯* sau *u̯* : *locui̯ésc î̃_i̯a* (în casă) Ptr XI, *dăm pî̃ ʲiță*, *t''ĕ u̯ițĩ ᵘoglíndă* V VII.

Îndeosebi vocalele *î* şi *i* din prepoziţia, respectiv sufixul *în* şi din prepoziţiile *din*, *prin* apar foarte des nazalizate : *î̃_hîmbárʲ*, CN V, B IV, *î̃_ládă* Bn IV, J VII, *î̃_sátu ásta* Urn IV, I III, C V, Bn IV, *d''î̃ sat* Urn II. Aspectele *î̃*, *dî̃*, *pî̃* ale prepoziţiilor *în*, *din*, *prin*, din cauza marii lor frecvenţe s-au detaşat oarecum de existenţa unei consoane constructive următoare şi apar şi înaintea unei vocale, de ex. *pʲî̃_ápă* CN I.

DIFTONGII

e̯a

În majoritatea cazurilor, primul element al diftongului *ea* nu este *e̯*, ci *i̯*. Deci prima parte a acestui diftong este mai închisă decît în limba comună : *lúni̯a* ALR I/835, *să mi̯árgă* L X, C VI, ALR II/833, J VI, Bn I, *turbi̯áză* ALR I/835, *acéli̯a* ALR II/833, *cáli̯a* L III, I III, Lv II, C VI, *cli̯ánț*,

găliátă, hélia ALR I/835, *liácuri*, ALR I/831, *liágăn* ALR I/835, *oplián*, *pliáznă* DM IV, *pliácă*, *pîrliáz* ALR II/833, *vália* CN I, ALR I/835, *mătriáță* ALR I/835, *miriásă* ALR I/831, *ńegriáță*, *să triácă*, *víńeria* ALR II/833.

În graiul Văii Jiului întîlnim diftongul *ea* (*ia*) și în cazuri în care, în limba comună, se rostește *a*: *peánă* CN III, V, ALR I/835, Urn I, IV, B I, L I, P III, IV, I III, LV I, II, ALR I/831, A III, VI, DM IV, DB III, IV, C VI, ALR II/833, J III, V, Bn IV, V VII, *peáră* ALR I/835, I III, ALR I/831, A IV, DM IV, DB II, Bn IV, *obeádă* CN V, Urn VI, B VII, L I, I III, LV I, ALR I/831, A V, DM IV, DB V, C IV, J VII, Bn II, IV, V IV, *meásă* CN IV, Urn I, IV, P IV, A III, VI, DM V, Dm III, C VI, ALR II/833, J III, V, *pomeánă* ALR II/833, Bn I, *veádră* A III, DM V, *veárgă* CN V, L I, P V, I III, LV I, A V, DM IV, C IV, ALR II/833, Bn IV, *criápă* ALR I/831, *viárză* ALR II/833, *piánă* CN III, ALR I/835, I III, ALR I/831, ALR II/833, C IV, Bn IV, *obiádă* I III, ALR I/831, C IV, J VII, Bn II, *speárgă* CN V, LV I, *nicoveálă* L I, C IV, *breázdă* CN V, Urn I, VI, B II, P V, *să d''estreámă* LV II, Bn I, V.

Aceeași situație o găsim și în graiul din Țara Hațegului: *peánă* Cor III, PȘ III, *peáră* Pts III, *obeádă* RB III, *meásă* Cor III, *veádră* RB V [15].

După consoanele *t''*, *d''*, *ń*, *ĉ*, *ĝ*, *ś*, *ź* anchetatorii au notat *a* nu *ea*:

a

băt''ălă Urn IV, I IV, P III, LV II, A II, III, DM III, IV, Dm I, DB III, J IV, Bn I, V, V VII, *bet''ág* I III, C V, J VI, *bot''ăză* ALR I/835, *cárt''a* CN V, LV I, C IV, J VII, *vácă d''-a fătá* CN IV, L II, P IV, I III, A II, *d''al* ALR I/835, *d''ápăn* Urn IV, L II, I IV, LV II, A II, III, DM III, VI, Dm I, C V, J IV, Bn I, V, V VII, *d''-asúpra* ALR I/835, *cárńa* ALR II/833, *d''imińáța* ALR I/835, I III, ALR II/833, *gălbińálă*, *lúńa*, ALR II/833, *ĉáfă* ALR I/831, *śáfă* ALR II/833, *ĉ-ai zîs* Urn IV, L II, III, *ĉas* LI, I III, LV I, ALR I/831, DB IV, C VI, J III, V, Bn IV. Reducerea diftongului *ea* la *a* după consoanele amintite se explică prin faptul că primul element al diftongului (*e*, *i*) a devenit foarte puțin perceptibil, confundîndu-se cu zgomotul de fricțiune palatală a părții finale a consoanei. Din această cauză, anchetatorii au găsit că nu e nevoie să fie notat. Dialectologii noștri mai vechi uneori notează diftongul *ea* după astfel de consoane, alteori nu-l notează, Astfel, O. Densusianu transcrie, în Țara Hațegului *cart'ea*, *bad'ea*, *bătśea*, *vedźea*, *badźea* dar *ĝană* (*źană*) [16].

După consoanele *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j*, diftongul *ea* se reduce la *a*: *sácă* ALR I/835, ALR II/833, *sámă* ALR I/831, *sáră* ALR I/835, 831, Ptr X, ALR II/833, V II, *sárbăd* ALR II/833, *covăsálă* B II, ALR I/831, ALR II/833, J II, V II, *măsáua* (a) Urn I, V VI, *sámăn* (*sámîn*) CN V, ALR I/835, L I, ALR I/831, A V, DB V, J VII, Bn IV, *urzálă* CN IV, Urn IV, B I, L II, P III, I IV, LV II, A II, III, DM VI, DB III, CV, ALR II/833, J IV, Bn V, *să urzáscă* B I, L II, A III, DM III, DB III, *zámă* ALR I/835, 831, ALR II/833, V II, *să pețáscă* ALR II/833,

---

[15] Cf. și O. Densusianu, *op. cit.*, p. 21.

[16] *Ibidem*, p. 33, 38, ALR notează în cazuri ca acestea *a* după *t'*, *d'*, *tś*, *dź*, *ĝ*. Acad, E. Petrovici, unul dintre anchetatorii ALR ne informează, într-o comunicare orală, că la stabilirea sistemului de transcriere al ALR-ului s-a luat hotărîrea de a nu nota elementul de tranziție, avînd timbrul unui *e*, dintre consoanele palatale și *a* următor, deoarece acest element „semivocalic'' apare automat în această poziție.

viňețálă CN V, Urn I, P IV, C VI, ALR II/833, J III, V, Bn IV, *márța (a)* ALR II/833, *năduṣálă* ALR I/831, *să-l grijáscă* ALR I/831 etc.

În formele de infinitiv, indicativ prezent, imperfect și viitor, conjunctiv prezent, optativ și imperativ ale verbelor de conjugarea a II-a, la imperfectul verbelor de conjugarea a III-a și a IV-a, la conjunctivul prezent al verbelor *a sta* și *a da*, la unele substantive și adjective, la pronumele posesiv pers. I feminin, precum și în cuvintele terminate la nom. sg. nearticulat în *ea* accentuat, diftongului *ea* din limba comună îi corespunde *ę* : *a avę́* CN IV, I III, LV II, C VI, J VI, *a ved''ę́* CN IV, L I, I III, LV II, ALR II/833, J IV, *a vrę* CN IV, P IV, I III, LV II, C VI, J VI *bęu*, *bę* CN IV, ALR I/835, L I, P IV, J III, LV II, ALR I/831, A II, DB II, ALR II/833, Bn I, *vręu*, *vrę* CN IV, ALR I/835, L I, P IV, I III, LV II, ALR I/831, A II, DB II, C VI, J VI, *bęm* L I, I III, LV II, DB II, Bn I, *ved''ę́m* CN IV, ALR I/835, P IV, I III, LV II, ALR I/831, ALR II/833, J IV, *vręm* I III, LV II *oi ved''ę́* CN IV, L I, I III, LV II, DB II, C VI, J VI, *să bⁱę* (*să bę*) CN IV, I III, LV II, A II, DM IV, *aș ved''ę́* CN IV, I III, LV II, DB II, C VI, *bę*! L I, I III, LV II, A II, DM IV, DB II, C VI, J VI, *să dię* (*să dę*) ALR I/835, L I, P IV, I III, LV II, A II, DM IV, C VI, Bn I, *să st''ę* CN IV, Urn IV, L I, I III, LV II, DM IV, DB II, C VII, J IV, Bn I, *perd''ę́* Urn IV, I III, DM IV, *porumbⁱę́* I III, A II, *rînduńę́* C IV, *salt''ę́* Urn IV, I III, LV I, *st''ę* CN IV, ALR I/835, Urn I, L III, P IV, I III, LV II, C VI, ALR II/833, J IV, *turturę́* C IV, *ulčę́* CN V, ALR I/831, *a mę* ALR I/835, B IV, L III, P IV, V, I III, LV II, ALR I/831, DB, IV ALR II/833, *prę* „prea" L I, P V, ALR/I 831, J VII, V IV etc.

După consoanele *s*, *z*, *ț* și *r*, în cazurile amintite mai sus, *ę* se transformă în *ą* : *măsą* P IV, I III, ALR I/831, DM IV, DB V, ALR II/833, *plăsⁱą* CN V, *prăsą* P IV, LV I, A III, *auząm* CN IV, Urn IV, L I, P IV, I III, LV II, C VI, *lopață* (ă) I III, DB V, *viță* „vițea" P IV, I III, LV II, A II, DM IV, DB III, C IV, Bn I, *rą* „rea" LV I, ALR I/831, DM IV ALR II/833, J IV, Bn II, V, *curą* „curea" CN V, Urn VI, LV I, DB V, C IV, ALR II/833 etc.

În unele cazuri informatorii au dat și forme cu *ea* păstrat (alături de cele în care diftongul a trecut la *ę*) : *aviám*, dar *avę́i*, *avię́* ALR I/831 (eu) *beau*, dar (el) *bię* Urn IV, *oi bia*, [K] *oi bę* ALR II/833, (eu) *beam*, dar (el) *bę* C VI, J VI, *să dea*, [K] *să dę* I III, *dădeám*, [K] *dădę́m* J IV, *făčiám*, dar (voi) *făcę́ț* ALR I/835, (eu) *ved''ę́m*, dar (noi) *ved''ám* C VI, (eu) *vręm*, dar (el) *vria*, (noi) *vriam* ALR I/835, (eu) *vreau*, dar (el) *vrę* Urn IV, *vręu*, dar (el) *vrea* P IV.

Destul de frecvent, însă, informatorii au dat numai formele cu *ea* din limba comună : *bea*, *beam* CN IV, Urn IV, P IV, A II, *ved''á*, *ved''ám* Urn IV, B V, DB II, *vream*, *vrea* CN IV, Urn IV, B V, ALR I/831 *a aveá* Urn IV, B II, DB II, *a bea* CN IV, Urn IV, B V, *a ved''á* Urn IV, DB II, *a vrea* Urn IV, B V, *să bea* B II, *să dea* CN IV, *să stea* B V, P IV, *să vrea* CN IV, Urn IV, B V, *oi ved''á* Urn IV, B V, *aș aveá* Urn IV, *bea* ! B V, J VI, *sóra mea* CN IV, Urn I, IV, B IV, I III, DB II, C VI, J IV, Bn I etc.

ǫa

În legătură cu diftongul monofonematic *ǫa* relevăm următoarele: primul element al acestui diftong are timbrul *u* sau *o*, iar partea a doua, cea propriu-zisă vocalică, se labializează mai mult sau mai puțin, devenind *å* sau chiar *ǫ*. Diftongul *ǫa* a fost notat în următoarele feluri: *ºa*, *ǫa*, *ºå*, *ǫå*, *ᵘa*, *u̯a*, *ᵘå*, *u̯å*, *ᵘǫ*, *u̯ǫ*, *å* și *ǫ*: *flºáre* CN V, DB III, *dǫágă* B I, P IV, DM V, C VI, J III, V, *fǫárfeĉ* CN IV, P III, C VI, J III, V, *pǫártă* DB II, C VI, J III, V, *bºåbe* CN V, Urn VI, DB V, *cǫårńĕ* Urn VI, BII, *fǫårfeĉ* CN V, Urn IV, *nǫåpt"ĕ* Urn IV, *omǫåră* B V, DB II, *rǫåtă* CN V, Urn VI, B II, VII, *bᵘábe* Urn VI, *cᵘárńe* CN V, Urn I, P IV, DM IV, V, *cᵘádă* C V, *să mă du̯ără* CN IV, P IV, C VI, *fu̯árfeĉ* L II, P IV, A III, C V, *ru̯átă* CN IV, P IV, I IV, *tᵘárĉ* CN IV, L II, P III, C V, *bᵘåbe* I III, ALR I/831, DM IV, *cu̯ådă* I III, *cᵘårńĕ* LI, P III, IV *dᵘågă* L I, I III, A III, *flu̯åre* Urn IV, L II, P III, A II, III, *fᵘårfeĉ* Urn I, L I, II, I III, IV, A II, III, VI, DM II, V, VI, Dm I, *ru̯åbă* I III, A III, VI, DM V, *ru̯åtă* L II, P IV, I III, IV, A II, DM IV, *bᵘǫ́be* LV I, A V, DM IV, J VII, Bn II, IV, V IV, *cᵘǫ́rńĕ* L II, P III, A V, DM V, J VII, Bn IV, *cu̯ǫ́mă* C IV, Bn IV, *dᵘǫ́gă* LV I, A III, Bn IV, *fu̯ǫ́rfeĉ* L I, LV I, Bn I, IV, V, *pu̯ǫ́rtă* LV I, DM V, Bn IV, *rᵘǫ́tă* LV I, II, A II, V, C IV, J VII, Bn II, IV, V IV, *båbe*, *bǫ́be* Urn VI, P V, Bn II, *båri̯ĕ* ALR I/835, *cǫ́dă* B I, DB III, J IV, *cǫ́mă* P III, LV II, DM IV, DB III, *cǫ́rńĕ* L I, P V, LV II, J IV, *dǫ́gă* L I, A VI, DM V, (să mă) *dǫ́ră* Urn IV, L I, LV II, DB II, Bn I, *fårfeĉ*, *fǫ́rfeĉ* ALR I/835, Urn IV, B I, LV II, DB III, IV, J IV, *rǫ́bă* Urn IV, L I, P IV, DM IV, V, *råtă*, *rǫ́tă* ALR I/835, Urn VI, P V, DB III, V etc.

Explicația acestei mari varietăți în transcrierea diftongului trebuie căutată, așa cum am arătat și mai sus, în fluctuația pronunțării informatorilor, dar poate și în numărul destul de mare al anchetatorilor [17]. Din feluritele transcrieri ale diftongului *ǫa* reiese totuși că primul element al acestuia are timbrul puțin mai deschis decît acela al lui *u̯*, iar vocala *a* prezintă un grad destul de mare de labializare și închidere, intermediar între acela al lui *å* și *ǫ*.

Martie 1964

Institutul de lingvistică,
Cluj, Str. Emil Racoviță 21

[17] Trebuie să admitem că e foarte greu ca doi sau mai mulți anchetatori să perceapă exact la fel aceeași nuanță de rostire.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA PRONUMELUI DIN LIMBA ROMÎNĂ [1]

DE

I. RIZESCU

În studiile de istoria limbii romîne este unanim răspîndită ideea că pronumele atone cu *î* protetic, de felul lui : *îmi*, *îți*, *îi*, *îl*, *își* (ca și formele verbale : *îs*, *îi*), au apărut abia în secolul al XVII-lea.

Ideea a fost formulată de H. Tiktin, care indică prima operă, *Șapte Taine* (1645), în care pot fi întîlnite aceste pronume (*trupul său* îl *dete*) [2].

După mai bine de patru decenii, D. Găzdaru dezvoltînd această teorie susține că „proteza lui *î* ... nu apare în tot cursul secolului al XVI-lea în monumentele literare din această vreme" [3]. Și în alt loc : „Nicăiri în secolul al XVI-lea forma aceasta pronominală (e vorba de *mi*, *ți*, *lŭ*, *și*, *i* R.I.) nu căpătase un *î* sau un *ă* protetic" [4].

Au existat desigur și alte păreri în legătură cu aceste forme pronominale. Astfel, S. Pușcariu, în recenzia asupra cărții lui Găzdaru, spune printre altele : „Faptul că scrierea *îl* apare abia în răstimpul dintre anii 1630—1650 (p. 31) e o constatare foarte interesantă și poate servi drept criteriu pentru datarea textelor noastre vechi. Dar din el nu se poate deduce că proteza lui *î* datează la noi abia din secolul XVII". Pușcariu presupune că „proteza lui *î* s-a petrecut cu mulți ani înainte de mijlocul secolului al XVII-lea" [5]. El nu a reușit însă să aducă date în sprijinul acestei ipoteze, deoarece nu a găsit exemple de pronume de tipul *îmi* în textele din secolul al XVI-lea.

---

[1] Lucrarea de față este o parte dintr-un studiu mai amplu asupra *Pravilei* ritorului și sholasticului Lucaci (1581), ms. sl. 692 (B. A. R.P.R.).

[2] *Zur Stellung der tonlosen Pronominal und Verbalformen im Rumänischen*, în Z.r. Ph. Halle, 1885, vol. IX, p. 590—596.

[3] *Descendenții demonstrativului latin* **ille** *în limba romînă*, Iași, 1929, p. 30.

[4] *Ibidem*, p. 50.

[5] DR VII, 463.

Într-adevăr, o cercetare exhaustivă, fie chiar și a cîtorva scrieri din această epocă și anume : *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Hurmuzaki*, *Carte cu învățătură* a diaconului Coresi (1581) și *Palia de la Orăștie* (1582), confirmă că formele *îmi* , *îți*, *îl* nu se găsesc în aceste lucrări.

Pare de aceea surprinzător că, într-un text din secolul al XVI-lea, mai precis din a doua jumătate a veacului, întîlnim de mai multe ori, și în diferite contexte, forme neaccentuate ale pronumelor personale și reflexive : *îmi*, *îți*, *îl*, *își*.

Este vorba de Pravila scrisă la mănăstirea Putna, în 1581, de către *Lucaci*, care se intitulează *ritor* și *sholastic*.

Fără a face o descriere mai amplă a acestui vechi text juridic, e necesar totuși să dăm cîteva date asupra lui.

La îndemnul călugărului Eremia, fost episcop de Roman, ritorul Lucaci copiază o pravilă slavonă (*Pravila sfinților apostoli și a sfintelor șapte sinoade*) și traduce o parte din textul slav în romînește. Din totalul de 354 foi, cît cuprinde ms. sl. 692, 7 foi cuprind numai text romînesc, iar 72 foi — texte slave cu traducere interliniară romînească. Au fost traduse în special pasajele care privesc activitatea duhovnicilor, a popilor, a mirenilor. În schimb, pasaje care privesc pe episcopi, alegerea și îndatoririle lor, rămîn în slavă.

Textul romînesc și cel slav se caracterizează prin *scriptio continua*. Despre această pravilă ne spune I. Peretz, în urmă cu mai bine de 50 de ani, că „se află în posesiunea d-lui profesor Crețu din București, fiind împrumutată de la mănăstirea Putna. Acum domnia-sa a promis că va publica studiul său și partea slavo-romînească a manuscriptului" [6]. Din păcate, studiul n-a mai apărut.

Manuscrisul a ajuns acum 15 ani în posesia Bibliotecii Academiei R.P.R. [7].

În ce privește conținutul, trebuie să arătăm că o bună parte a pravilei este consacrată gradelor de rudenie, posibilităților de căsătorie, ca și unor chestiuni legate de moștenire.

Pentru cunoașterea evoluției limbii romîne, acest text e deosebit de important. E suficient să amintim, printre altele, că avem de-a face cu un text cu rotacisme. Se admite, în general, că textele moldovenești din secolul al XVI-lea „cunosc sporadic rotacismul, păstrat în cîte un singur cuvînt ; în secolul al XV-lea, însă, rotacismul e atestat în cîteva nume proprii sau toponimice din Moldova" [8].

Pravila lui Lucaci cunoaște numeroase cuvinte cu rotacism. De exemplu : *mîra* (мъра) : *Cela ce va face iubost cu mîra sau cu coapsele* $205^{v}/17$; *împreură* (ѵпреоѵрръ) *Împreură frații un cu alalt* $250^{r}/14-16$; *bură* (боѵръ) *Să-i dea bură învățătură* $210^{r}/3$.

[6] *Pravila de la Govora*. Text comparat cu pravila de la Bistrița și nomocanonul lui Cotelerius. București, 1911, p. 12.

[7] O scurtă descriere a manuscrisului se găsește la Al. Grecu, *Începuturile dreptului scris în limba romînă*, „Studii", 1954, 4, p. 220 ; vezi și P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1959, p. XX.

[8] Acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne* (ILR), vol. VI, București, 1956, p. 109.

Găsim în acest text şi celelalte fonetisme caracteristice textelor moldoveneşti: *ğ* (џок), *dz* (ѕи де пост), alternanţe *h/f* (ва Хн, dar şi съ фїе; Хїекаре, Хїинѫ са); de asemenea, *a* pentru *ă* neaccentuat: барбат, пакателе.

Din studiul acestui text putem căpăta informaţii deosebit de preţioase şi pentru structura gramaticală a limbii romîne.

Ne vom opri la paradigma pronumelor personale şi reflexive, deoarece acesta este cel mai vechi text romînesc—cunoscut pînă azi—în care sînt atestate formele atone cu *î* protetic de tipul: *îmi*, *îţi*, *îl*, *îşi*.

Cîteva exemple pentru pers. I (*îmi*):

Nepoţii de frate a tătîne-miu sau a mîne-mea îmi *iaste unchiu micu şi mătuşe mică* (непоцїи де фрате а тътънемїоу саоу а мѫнемѫ ·ꙟми ѩсте оункю микоу ши мътоуше микъ) 227ᵛ/10—12. În textul slav corespunzător, ultima parte: ест ми малы ноункои малаа лелѣ.

Děči şi fratele maičeei m[?]le îmi *iaste unchiu mare* (дѣчи ши фрателе маичеей мѣле ·ꙟм ѩасте оункю маре) 227ᵛ/1—2. Ultimele cuvinte în slavă: ест ми великы ноунка.

Prentr-aceea îmi *iaste a doa stepenă moşiu-miu* (прентрачѣѫ ·ꙟми ѩсте а доа степенѫ мошю мюоу) 220ʳ/12—13. În slavă: второмоу степени ест ми дѣд мои.

Pentru pers. a III-a (*îl*):

Fratele îl *chemăm şi-l grăim cel sufletescu* (фрателе ·ꙟл кемъм шил гръим чел соуфлетескоу), 230ᵛ/11—12. În textul slav nu apare pronume: брата глемь дХоннаго. *Şi acesta cumătru* îl *va luoa* (ши ачеста коумътроу ·ꙟл ва лоуа) 228ʳ/5.

Îlu *cinstimu şi* îlu *mînrimu în věči cu adevăr* (·ꙟлоу чиньстимоу ши ·ꙟлоу мѫнримоу ·ꙟ вѣчь коу ад[?]връ) 192ᵛ/6—7. În textul slav: и млн и почитаемь и славимь въ вѣкы амин.

Persoana a III-a (*îşi*):

Iară moşiul cu nepotul îş *sîntu a doa stepenă de cumu a fost stepena naşterei* (ѩрры мошюл коу непотоул ·ꙟш сѫнтоу а доа степенѫ де коумоу а фост степена нащереи) 219ʳ/16—18. Text slav: а дѣд къ виноукоу вторїи сѫт степени

Iară bărbatul ei cu vara primare a sa îş *sîntu a doa stepenă* (ѩрръ бърбатоул еи коу вара примаре а са ·ꙟш сътоу а доа степенѫ) 226ᵛ/18—227ʳ/1. Text slav: втора го степени сѫт.

Aşa şi frăţine-său fratele îşi *sîntu a doa stepenă* (аша ши фрѫцине съоу фрателе ·ꙟши сѫнтоу в доа степенѫ) 219ᵛ/1—3. Text slav: такожде и братоу своемоу брат второмоу сѫт степени.

Din confruntarea textului romînesc cu cel slav desprindem următoarele:

În unele cazuri îi corespunde pronumelui slav un pronume în limba romînă, ca de exemplu: ест ми малы ноункои малаа лелѣ îmi *iaste unchiu micu şi mătuşe mică.*

În altele, deşi în textul slav nu apare pronumele, această parte de vorbire poate fi găsită în traducerea romînească:

и млн и почитаемь и славимь въ вѣкы амин
îlu *cinstimu şi îlu mînrimu în veci, cu adevăr.*

★

În *Pravila* ritorului Lucaci găsim și forme pronominale atone fără *î* protetic.

Fečorul a vĕre premare **mi** [9] *iaste nepot de vară primare* (фечорȣл а вѣре примаре ми ѩсте непот де варъ примаре).

Dzii lui că și čeștia **mi** *sîntu a doa stepenă* (ѕїи лоуи къ ши чещѩ ми сѫнтоу а доа степенѫ) 220^{v}/13—14. În slavă : вторaго ми сѫть степене
Sora maičeei mĕle dĕči **mi** *iaste mătușe mare* (сора маичеен мѣле дѣчи ми ꙗсте мѫтоуше маре) 227^{v}/7, text slav : ест ми великаа лелѣ.
*Darră moșu-tău care stepenă-*ți *iaste?* (даррь мошȣ тѫȣ каре степенѫць ѩсте)
Dzii lui a doa ; *moșu-miu iaste tată tătîne-miu* (ѕїи лоуи а доа. мошоу мїȣ ѩсте татъ тътъне мїоу) 220^{r}/1—3.

Uneori apar în același context ambele forme pronominale : cu *î* și fără *î* protetic.
Fratele **îl** *chemăm și-*l *grăim cel sufletescu* (фрателе ꙟл кемъм шил гръим чел соуфлетеекоу) 230^{v}/11—12.

În ce privește formele conjuncte ale verbului *a fi* (*-s*, *-i*), ele apar fără *î* protetic. Aceasta este o dovadă că pronumele atone cu *î* protetic (*îmi*) s-au format înaintea formelor verbale (*îs*) și nu în aceeași perioadă istorică, cum susține H. Tiktin [10].

*Cestor rude deproape și departe carele-*s *de împreunat așa se facă nuntă ne-ndoiți* (честор рȣде дѣпроапе ши департе калелесь де ꙟпреоунат ашѫ се факѫ ноунтѫ нендоици) 245^{v}/1—2.
*Ei-*s *mai de lature* (еись маи де латȣре) 276^{r}/4.
*Că și-*s *cinci spițe* (къ шись чинчы спице) 263^{r}/1.

În textul *Pravilei* ritorului Lucaci se găsesc de asemenea cîteva pronume personale în dativ cu *î* protetic, în situații în care antepunerea acestei vocale pare destul de curioasă.
île : unchiul și nepotul a doale vĕre neapărat **île** *vor luoa* (оункюл ши непотоул а доаѡле вѣре неапърат ꙟле вор лоуѡа) 234^{r}/11—12.
îlui : če pre unul dumnedzău o fiire e, unulu e, fiind în trei fețe **îlui** *spunem* (че пре оуноул доумнеѕоу о фїире е оуноулȣ е фїиндь ꙟ треи феце ꙟлоуи споунемь) 192^{r}/9—10.

Textul slav corespunzător : иже единого ба едино естьство едино сѫщъство къ трех съставѣхь исповѣдоуемь
și într-o fiire îlui spunemu și i ne rrugămu (ши ꙟтро фїире ꙟлоуи споунемȣ щи ние рроугѫмоу) 192^{v}/4—5. În textul slav : и естьство исповѣдаемь и мли и почитаемь.

Explicarea acestor forme este destul de complicată. Textul slav corespunzător nu ne poate ajuta în această chestiune. Este posibil ca ritorul Lucaci să fi scris întîi : лоу спюнемȣ, în care *a spune*, cu sensul de „a mărturisi", se construiește cu acuzativul (*a mărturisi pe cineva*). Copistul și-a dat apoi seama că trebuie să folosească pronumele în cazul

[9] Pronumele personal în dativ cu funcțiune de pronume posesiv apare foarte des : *Nepotolu-mi de frate* (непотоулȣми де фрате) 244^{r}/9 ; *Vărulu*-mi *premare* (въроулȣми премаре) 244^{v}/6.
[10] *Lucr. cit.*, p. 594.

dativ pentru a reda sl. исповѣдати (la forma activă, și nu la cea reflexivă, la care e folosit mai des), adică „a se spovedi cuiva" și de aceea a adăugat la forma ꙟлоу litera и : ꙟлоуи. Mai greu de explicat este însă forma *île*.

★

Existența formelor *îmi*, *îți*, *îl*, *îşi* într-un text din secolul al XVI-lea are o deosebită importanță pentru istoria pronumelor personale și reflexive din limba romînă. O cercetare atentă a acestor tipuri ne arată că proteza lui *î*-[11] s-a petrecut probabil cu mult înainte de secolul al XVI-lea, și nicidecum în secolul al XVII-lea, cum susțin aproape toți cercetătorii istoriei limbii romîne.

Într-adevăr, din studiul *Pravilei* ritorului Lucaci reiese că *îmi*, *îți*, *îl*, *îşi* apar nu numai după cuvinte care se termină în *consoană* :
Iară moșiul cu nepotul îș sîntu a doa stepenă, ci și după cuvinte care se termină în vocală :
Așa și frăține-său fratele **îşi** *sîntu a doa stepenă* ;
Děči și fratele maičeei mele **îmi** *iaste unchiu mare* ;
Pentru aceea **îmi** *iaste a doa stepenă moșiu-miu* adică acolo unde ne-am aștepta să se folosească pronumele aton fără *î* protetic (*fratele-și*, *prentru aceea-mi*).

Aceasta este o dovadă că pronumele personale și reflexive neaccentuate cu *î* protetic pătrunseseră adînc — în secolul XVI — în sistemul morfologic al limbii romîne.

Datele cuprinse în articolul de față pot contribui de asemenea la elucidarea unor chestiuni legate de istoria sistemului fonetic și de interpretarea grafiei romînești.

August 1964

Institutul de lingvistică,
București, Calea Victoriei, 194

[11] În legătură cu valoarea slovei ꙟ, I. Bărbulescu (*Fonetica alfabetului cirilic în textele romîne din veacul XVI și XVII*, București, 1904, p. 249) arată, printre altele : „Astfel, în fragm. de Levitic (sec. XVI) avem pe ꙟ cu însemnare nenazală de ж : ꙟлво(р)ѳаче. Și mai departe : „În nota scrisă la 1571 pe o psaltire se găsește tot astfel : ꙟıвомлъı, unde ꙟ=ж cu sens nenazal...". În ce privește primul document — e vorba de fragmentul *Leviticului* romînesc de la Belgrad, publicat de B. P. Hasdeu în *Cuvente den bătrîni* I, p. 6—12 — e greu de stabilit data la care a fost tradus. De altfel, acad. Al Rosetti, ILR, VI, p. 67, pune în dreptul acestei lucrări : „sfîrșitul sec. al XVI-lea ?". Greu de stabilit este și anul notei de pe psaltirea de la 1571 (în care apare *î* protetic la forma verbală de la *a fi* : *îi*), găsită tot de Hasdeu la Belgrad și publicată în *Cuvente den bătrîni* I, p. 18—19, deoarece însemnarea putea fi făcută cu mult mai tîrziu. O oarecare rezervă manifestă și Hasdeu cînd spune despre această notiță : „Am copiat-o cam iute în călătoria mea din 1871, fără să fi avut timp de a face facsimile. O dăm numai în interes filologic, abstracție făcînd de paleografie" (C.B.I, 18).

[illegible]

[illegible] forma activă, [illegible] reflexiv [illegible] ... și nu [illegible] forma [illegible]. Mai greu de explicat [illegible] forme [illegible].

*

[illegible] textele din secolul al XVI-lea [illegible] pronumelor personale și reflexive [illegible] secolul al XVI-lea, [illegible] secolul al XVII-lea, [illegible] aproape [illegible] cu [illegible] forme [illegible].

[illegible]

[illegible]

[illegible] în secolul XVI [illegible].

[illegible]

Institutul de Lingvistică
București, Calea Victoriei, 125

[illegible]

ÎNCĂ O CAUZĂ A DISPARIŢIEI LUI *FERO* *

DE

MARIA ILIESCU

În repetate rînduri şi în diferite lucrări acad. Al. Graur a arătat pe bază de fapte convingătoare că sistemul morfologic al unei limbi exercită o presiune asupra formelor izolate, aberante, constrîngîndu-le să se încadreze treptat în sistem sau să dispară [1].

Aceleiaşi probleme, privită din alt unghi şi restrînsă numai la categoria conjugării verbelor, îi consacră şi Alfred Ernout un capitol din *Aspects du Vocabulaire latin*, Paris, 1954 şi anume pe cel intitulat *Élimination des formes anormales dans la conjugaison*, p. 151—172. În prima parte a acestui capitol, în care este vorba de verbele atematice, autorul arată că latina nu a păstrat decît puţine resturi ale acestei conjugări indo-europene, în urma extinderii conjugării tematice, devenită „regulată". Aceste resturi au suferit „influenţa analogiei", cu alte cuvinte, cum a arătat acad. Al. Graur, au suferit „constrîngerea sistemului morfologic regulat".

Cel mai bine s-a păstrat conjugarea verbului *esse*, care s-a menţinut după părerea lui Ernout prin „la fréquence exceptionnelle de l'emploi... et le caractère singulier de ses anomalies qui les préservait d'actions analogiques directes" [2]. Păstrarea relativ bună a conjugării lui *esse* confirmă şi teza acad. Al. Graur că „cu cît formele neregulate sînt mai des întrebuinţate, cu cît ele sînt mai prezente în mintea vorbitorilor, cu atît mai mare opunere vor exercita împotriva înnoirilor, a regularizării" [3], că deci „cuvintele din fondul principal lexical opun o mare rezistenţă" [4] la presiunea regularizatoare a sistemului.

Dacă primul motiv invocat de Ernout pentru menţinerea formelor lui *esse*, şi anume frecvenţa folosirii cuvîntului, este justă şi dacă acceptăm

* Vezi versiunea în limba franceză, în „Revue roumaine de linguistique" IX, 1964, p. 555—558.

[1] Vezi, de exemplu, Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal al limbii romîne*, Bucureşti, 1954, p. 168—175 şi *Studii de lingvistică generală* [Bucureşti], 1960, p. 27 ş.u.

[2] *Op. cit.*, p. 151.

[3] *Fondul principal al limbii romîne*, Bucureşti, 1957, p. 53.

[4] *Studii de lingvistică generală* [Bucureşti], 1960, p. 27.

teza cu caracter mai general a acad. Al. Graur, pare curios faptul că un alt verb, într-o situație foarte asemănătoare cu cea a lui *esse*, adică atematic, dar foarte des folosit, făcînd în mod incontestabil parte din fondul stabil al limbii latine, a dispărut fără urmă în limbile romanice. E vorba de *fero* care a fost înlocuit, cum se știe, de *porto*, verb regulat de conj. I.

Ernout [5], care-i consacră concurenței dintre *fero* și *porto* un paragraf special, invocă, pe lîngă „neregularitatea" formelor, „imprecizíunea și multiplicitatea sensurilor" cît și faptul că verbul putea avea complemente abstracte și concrete, completive cu infinitivul și să fie folosit și în mod absolut.

De fapt toate acestea nu făceau decît să mărească foarte mult frecvența în limbă a cuvîntului *ferre*, ceea ce ar fi trebuit să ducă la menținerea, nu la eliminarea lui. Multiplicitatea sensurilor ar fi putut fi evitată prin menținerea cuvîntului numai cu un anumit grup de înțelesuri, atribuindu-se lui *porto*, sau altui concurent, celelalte. Aceeași multitudine de sensuri nu a împiedicat alte cuvinte să se mențină. Să ne gîndim de exemplu la conjuncțiile „universale" din latina tîrzie, cum sînt *quod* și *quia* sau chiar la verbe ca *facere* sau *dicere*.

Citirea atentă a textelor latine tîrzii scoate la iveală un fapt, care, după părerea noastră, a contribuit în mare măsură la dispariția lui *fero*. Iată cîteva exemple :

Lucerna aenea, quae... ad caput ipsius posita fuit, ibidem ardet die noctuque, ex qua benedictionem **tulimus** (*Itinerarium Antonini Placentini*, sec. VI, cap. 18 în *Itinera Hierosolymitana*, Pragae-Vindobonae-Lipsiae, 1897, p. 159—161). „Lanterna de aramă, care fusese pusă la căpătîiul lui, arde acolo zi și noapte, din care am luat binecuvîntarea (adică lumină binecuvîntată)".

Et ille mihi respondit : *Non est mea, sed istius senis est. Et* **tulit** *me dicens* : *Veni, vide obedientiam eius* (*Vitae Patrum*, sec. VI, V, 15, 43 în PL vol. LXXIII.) „Și el mi-a răspuns : Nu este a mea (ascultarea) ci a acestui bătrîn. Și m-a luat zicînd : vino, vezi ascultarea lui".

Tulit ei sex aureos (Gregorius, Turon., sec. VI, patr. 8, 9, p. 699, 16 la Max Bonnet, *Le latin de Grégoire de Tours*, Paris, 1890, p. 434). „I-a luat șase galbeni".

Si quis super tres uvas de vinea alienam tulerit, conponat solidos sex : *nam si usque tres tulerit, nulla sit illi culpa* (*Edictus Rothari*, sec. VII, par. 349 în MGH, Legum Tomus IIII, Hannoverae, 1868.) „Dacă cineva va lua mai mult de trei ciorchini din via străină, va plăti șase solizi ; căci dacă va lua pînă la trei ciorchini, nu va avea nici o vină".

Illo per fortia tulisset (*Formulae Marculfi*, sec. VI—VIII, I, 28). „L-a luat cu forța".

Din exemplele de mai sus reiese clar că deși *tulimus*, *tulit*, *tulerit*, *tulisset* fac parte din punct de vedere formal din paradigma verbului *fero* (perf. *tuli*), ele nu au înțelesul de a „purta" ci pe cel de a „lua".

[5] *Op. cit.*, p. 159.

Ne găsim de fapt în fața unor forme ale verbului *tollo*, care în latina tîrzie are tot mai frecvent sensul de „a lua" [6]. Perfectul și supinul vechi ale acestui verb au fost *tetuli* > *tulī*, *(t)lātum* [7]. Tot *tuli* și *latum* îi serveau și lui *fero* pentru perfect și supin, deoarece „rădăcina [lui] esențialmente durativă n-a putut fi folosită pentru perfect" [8]. După Ernout-Meillet acest fapt este o dovadă că inițial *tollo* a avut sensul de a „purta, a suporta" și că abia ulterior a ajuns să însemne „a ridica", „a lua".

Faptul că inițial *tollo* și *ferro* au fost parțial sinonime o dovedesc și pasaje ca : Pl. Cas. 357 *quid, si propius attollamus signa eamusque obviam* sau Nonius 246 *attollere* : *adferre*.

O dată cu diferențierea sensului celor două verbe s-a simțit și nevoia diferențierii lor formale. *Tollo* a recurs pentru perfect și supin la *sustuli*, *sublatum* de la *sustollō* „a purta ridicînd". Faptul că *tollo* este cel care a fost nevoit să-și schimbe formele se explică prin aceea că *fero* avea o poziție mai puternică în limbă, deoarece, pe lîngă sensuri multiple, avea și o serie întreagă de compuși (*affero*, *aufero*, *antefero*, *circumfero*, *confero*, *defero*, *differo ecfero*, *infero*, *offero*, *perfero*, *praefero*, *profero*, *refero*, *suffero*, *superfero*, *transfero*) și intra într-o serie întreagă de expresii, tema lui fiind folosită și ca element de compunere (*aurifer*, *armifer* etc.). Față de toate acestea, *tollo* avea mai puțini compuși, dintre care unii puțin folosiți : *obstollo*, *contollo*, *extollo*, *protollo*, *sustollo*. În felul acesta omonimia morfologică s-a deplasat de la *tollo/fero* la *tollo/suffero*, unde din cauza deosebirii semantice mult mai mari nu era supărătoare.

Aceleași cauze care în prima fază a limbii latine l-au făcut pe *fero* să iasă învingător, scutindu-l de orice schimbare, l-a făcut însă să fie învins și chiar eliminat la sfîrșitul latinității.

Sub presiunea tendinței de regularizare a sistemului verbal s-a creat un perfect și supin analogice după prezent, pentru *tollo* : în loc de *tollo*, *tollere*, *sustuli*, *sublatum* se ajunge la *tollo*, *tollere*, *tolli* [9], *tollitus* (> *toltus*).

Spre deosebire de *tollo*, care s-a supus presiunii sistemului, *fero*, din cauza frecvenței sale neobișnuite, conform tezei acad. Graur de care a fost vorba mai sus, a rezistat presiunii sistemului și și-a menținut formele supletive.

Noul perfect *tolli* a fost repede confundat cu *tuli*, cum reiese dintr-o serie întreagă de texte tîrzii unde găsim pe lîngă *tolli* pe *tulli* și *tuli*. La participiul perfect apare pe lîngă *toltus* [10] și *tultus*. Din punct de vedere fonetic trecerea lui *tolli* la *tuli* a fost înlesnită de confuzia generală între *o* și *u*, din punct de vedere semantic sferele de sens ale lui *tollo* și *ferro* interferau încă din latina arhaică, cum s-a văzut mai sus [11].

---

[6] Pt. această problemă vezi Löfstedt, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*, Uppsala-Leipzig, 1912, p. 182.

[7] Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1959, p. 694.

[8] *Op. cit.*, p. 227.

[9] Perfectul *tolli* este atestat deja la Ulpian dig. XLVI, 4, 13, 4. (Cf. Sommer, *Lateinische Laut und Formenlehre*, Heidelberg, 1914, p. 485.)

[10] *Addenda lexicis latinis* în ALL, 2, 1885, p. 110.

[11] Pt. confuzia dintre cele două verbe vezi și Svennung, *Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach-und Volkssprache*, Uppsala-Leipzig-Paris, 1935, p. 543.

O glosă păstrată în celebrul manuscris de la Reichenau (sec. VIII–IX) e concludentă în acest sens. *Sublatus*, participiul corect al lui *tollo*, nu mai este înțeles. El trebuie explicat prin *tultus*, noul participiu regularizat. *Sublati* : *ablati*, *tulti* (427).

În acest fel, formele de perfect şi de supin ale lui *fero* intră din nou în coliziune cu cele ale lui *tollo*, verb întărit prin integrarea sa în sistemul conjugării regulate. Noua omonimie a periclitat funcția de instrument de comunicare a limbii şi conflictul a fost rezolvat de data aceasta prin eliminarea „neregulatului" *fero*, ale cărui valori semantice au fost preluate de *porto* cu care era de mult în concurență [12].

Cei doi învingători, *tollo* şi *porto* au supraviețuit aproape în toate limbile romanice în timp ce *fero* nu a lăsat decît urme cu totul izolate. Nu s-au păstrat decît unii compuşi mai puternici ai lui *fero*, care nu au intrat în coliziune cu *tollo*, ca *offero*, *suffero*.

Astfel, confuzia formelor de perfect ale lui *tollo* şi *fero* este fără îndoială o cauză importantă care a contribuit la dispariția celui de-al doilea şi explică de ce acest verb bine înrădăcinat în vocabularul de bază al limbii latine nu a putut supraviețui în limbile romanice.

În acelaşi timp istoria verbelor *fero* şi *tollo* ilustrează faptul că procesele lingvistice sînt mult mai complicate decît reiese din explicațiile sintetice, fatal simplificate.

Februarie 1964

Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

[12] Pt. aceasta vezi Ernout, *op. cit.*, p. 152.

NOTĂ DESPRE FĂ ȘI MĂ ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

VALERIU RUSU

Într-un capitol al lucrării *Etimologii romînești* (p. 57—59; Editura Academiei R.P.R., 1963), acad. Al. Graur discută etimologia și valoarea unor interjecții de adresare către persoana a II-a (*bă, fă, hăi, mă, măi, măre, bre*).

În cele ce urmează, ne propunem să aducem o precizare.

Referindu-se la articolul nostru *Formule de adresare în limba romînă* (*mă, măi*) [1], acad. Al. Graur scrie, la p. 57: „... n-am auzit niciodată *mă* adresat unei femei...".

Din afirmația de mai sus s-ar putea înțelege că autorul contestă datele din articolul nostru citat mai sus, în care arătam că *mă* este termenul cu care o persoană se poate adresa, în unele graiuri, și unei femei, sau că el face numai cunoscută cititorilor propria sa experiență lingvistică.

Graiurile populare ne aduc următoarele date, c o n c l u d e n t e: în *10 localități* anchetate pentru *Atlasul lingvistic romîn*, la întrebarea indirectă „Cum strigi (chemi) pe o femeie, cînd vrei să vorbești cu ea?" s-a răspuns cu *mă* [2]! Acest răspuns nu a fost obținut în localități izolate, ci într-o arie comună, în partea de est a Banatului și de sud-vest a Olteniei, care cuprinde *7 localități* (vezi harta anexă).

Aria *mă* „fă!" este inclusă în aria mai mare, din Oltenia și Muntenia, în care interjecția *mă*, termen de adresare unui bărbat, este folosită mai frecvent decît *măi* [3]; prin aceasta se verifică și se confirmă răspunsurile înregistrate în ALR.

Mă, adresat unei femei, a fost înregistrat și în alte lucrări de dialectologie romînească. O. Densusianu reproduce, în *Graiul din Țara Hațegului* (București, 1915), versurile:

> — *Mă, mîndruțo, mîndra mea*
> i̯ău̯ atunśi pă tśin tśi̯-oi̯ lu̯a
>
> (text CXLIII, p. 151).

Asocierea lui *mă* cu un prenume feminin sau cu un alt termen (*nevastă, femeie*): *mă mări̯o! mă marīi̯ĕ! mă fimẹi̯ĕ!, mă ńĕvastă!* [4], arată clar că această interjecție este folosită, în unele graiuri, pentru a se adresa unei femei.

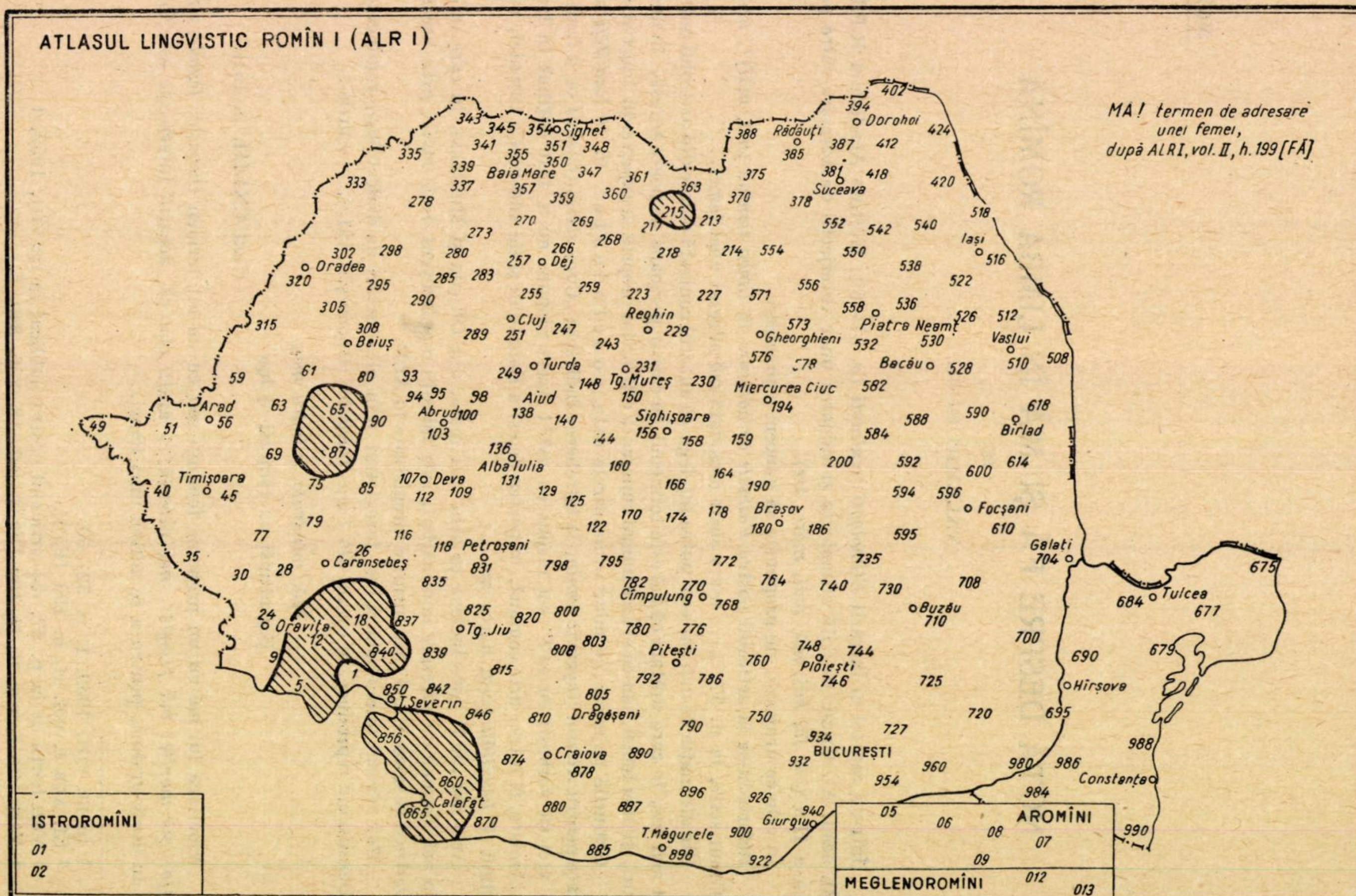
---

[1] În LR VIII, 1959, 1, p. 52—60.

[2] Cf. ALR I, vol. II, h. 199 [Fă !].

[3] Vezi harta de la p. 57, din articolul nostru publicat în LR VIII, 1959, 1.

[4] Vezi ARL I, vol. II, h. 199 [Fă !], pct. 18, 856, 840, 5.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÎN I (ALR I)
MĂ! termen de adresare
unei femei,
după ALR I, vol. II, h. 199 [FĂ]
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
05
06
08
07
09
MEGLENOROMÎNI
012
013
Sighet
Baia Mare
Rădăuți
Dorohoi
Suceava
Iași
Oradea
Dej
Cluj
Reghin
Piatra Neamț
Vaslui
Beiuș
Gheorghieni
Turda
Tg. Mureș
Miercurea Ciuc
Bacău
Arad
Aiud
Abrud
Sighișoara
Bîrlad
Alba Iulia
Timișoara
Deva
Brașov
Focșani
Petroșani
Caransebeș
Galați
Cîmpulung
Tulcea
Buzău
Oravița
Tg. Jiu
Pitești
Ploiești
Hîrșova
T. Severin
Drăgășeni
Craiova
BUCUREȘTI
Constanța
Calafat
Giurgiu
T. Măgurele

În cercetările efectuate în partea de vest a Olteniei, în anii 1963—1964, în vederea întocmirii *Atlasului lingvistic al Olteniei*, am înregistrat de asemenea *mă* ca formulă de adresare unei femei [5].

Din cele de mai sus reiese că afirmaţia acad. Al. Graur nu poate anula datele pe care ni le oferă graiurile populare.

August 1964

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

[5] Cf. *Arhiva fonogramică a limbii romîne*, banda cu înregistrări făcute în com. Fratoştiţa, rn. Filiaşi (punctul cartografic 929 în *Atlasul lingvistic al Olteniei*, subiect VII) : ,,— *De, mă, gágă Mărie!*" şi răspunsurile la întrebarea nr. 1995 din *Chestionarul Noului Atlas lingvistic romîn*".

FILOLOGIA ROMÎNĂ LA UNIVERSITATEA DIN VIENA

În secolul trecut, romaniştii din universităţile de limbă germană s-au preocupat prea puţin de studierea limbii şi literaturii romîne. Viena, capitala imperiului austro-ungar, avea să devină totuşi primul centru european de cercetări în domeniul filologiei romîne. Deşi autodidact, Adolf Mussafia (1835—1905), numit în anul 1860 profesor de limbi romanice la Universitatea din Viena, a fost unul dintre cei dintîi care s-au ocupat în mod serios de studierea limbii romîne, aşa cum o dovedeşte lucrarea sa *Zur rumänischen Vokalisation* („Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften" LVIII, 1868, p. 125—154). În semestrul de iarnă 1869/70, Mussafia a prezentat studenţilor rezultatele cercetărilor sale, într-o serie de prelegeri despre raporturile dintre romînă şi latină (*Das Rumänische in seiner Beziehung zum Lateinischen*). Astfel s-a făcut primul pas către înfiinţarea învăţămîntului limbii romîne la Viena. În anii 1880—1882 Johann Jarnik, pe atunci privat-docent, îşi ţine primele sale lecţii despre lingvistica romînească.

În 1890, se stabileşte la Viena tînărul romanist elveţian Wilhelm Meyer-Lübke (1861—1936), venit de la Jena. El poate fi considerat adevăratul fondator şi îndrumător al şcolii vieneze de lingvistică romanică de la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru. Simplul fapt că dedicaţia pe volumul omagial pe care i-l închină elevii săi în 1910, la aniversarea a 50 de ani de viaţă, poartă semnăturile a 14 colaboratori ai săi, dintre care 9 germani, 3 italieni, un romîn şi un croat, este suficient pentru a ne da seama de prestigiul de care se bucura savantul, precum şi de faptul că Viena putea forma încă de pe atunci cercetători ai limbilor romanice cu temeinică pregătire filologică. Datorită colaborării dintre A. Mussafia şi W. Meyer-Lübke, la Viena, filologia romanică ajunge să fie reprezentată cu drepturi egale, alături de filologia franceză şi de toate limbile romanice, din Portugalia pînă în Romînia. Viena avea pe atunci o situaţie deosebită, fiind singurul centru cultural din Europa în care predarea limbilor romanice putea să intereseze un auditoriu numeros, pentru că aici limba italiană, ca şi romîna şi sîrbo-croata — limbi oficial recunoscute în imperiul austro-ungar — dispuneau, în corpul didactic universitar, de cercetători şi lectori de o deosebită valoare. În necrologul dedicat profesorului său (*Souvenirs de Meyer-Lübke*, în „Le Français Moderne" VI, 1938, p. 213—224), Leo Spitzer înfăţişează cît se poate de convingător climatul spiritual al romanisticii vieneze din această epocă. Astfel, în semestrul de iarnă 1899/1900, W. Meyer-Lübke îşi ţine primele lecţii de limbă romînă (*Erklärung rumänischer Texte*). Din 1903 pînă în 1904, la Universitatea din Viena îl întîlnim ca lector de limba romînă pe *Josef Popovici*. Începînd din semestrul de iarnă 1904/1905, îşi desfăşoară aici activitatea în domeniul cercetării şi predării limbii romîne *Sextil Puşcariu* (1877—1948). Tînărul lingvist romîn îşi dăduse doctoratul la

Leipzig cu Gustav Weigand, trecuse apoi la Paris, unde se alăturase grupului din jurul lui Gaston Paris, pe atunci profesor la Ecole des Hautes-Études și la Collège de France. Gaston Paris îl recomandase pe Sextil Pușcariu lui W. Meyer-Lübke. Viena este hotărîtoare pentru formația tînărului învățat romîn. Susținuta activitate științifică a lui Meyer-Lübke, aflat atunci în plină maturitate, entuziasmează pe S. Pușcariu, antrenîndu-l într-o serie de cercetări în domeniul filologiei romîne și romanice. Își trece examenul de abilitare în 1904 cu lucrarea *Lateinisches* **ti** *und* **ki** *im Rumänischen und Sardischen*, iar în anul următor publică *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache* (Heidelberg).

În toamna anului 1904, cu sprijinul efectiv al lui W. Meyer-Lübke, pe atunci decan al Facultății de filozofie, S. Pușcariu deschide la Viena *Institutul romîn*. Meyer-Lübke reușește datorită prestigiului său să convingă atît colegiul profesoral cît și ministerul învățămîntului de necesitatea înființării acestei instituții didactice și științifice. Institutul romîn devine în scurtă vreme punctul de întîlnire al studenților romîni cu colegii lor din toată lumea, cărora Pușcariu se străduia să le trezească interesul pentru cunoașterea poporului romîn și a culturii sale. Datorită situației politice de atunci din Transilvania existența Institutului romîn din Viena a trezit reacțiunea cercurilor politice maghiare și nu după multă vreme institutul este închis. Într-o scrisoare, datată 25 noiembrie 1905, adresată lui Pușcariu, Meyer-Lübke își exprimă regretul prin aceste cuvinte : „Iată o farsă tristă... care poate avea urmări mai grave decît își închipuie cei care au pus-o la cale". Pușcariu propune atunci ca Institutul romîn să funcționeze sub conducerea lui Meyer-Lübke, ca o secție a seminarului de filologie romanică. În 1906, cînd Sextil Pușcariu este numit la catedra de limbă și literatură romînă a Universității din Cernăuți, Institutul romîn își încetează activitatea, chiar și în această formă din urmă, iar biblioteca lui este încorporată în biblioteca Seminarului de filologie romanică. În total, Pușcariu a predat limba romînă în Viena patru semestre.

În 1911, Titu Maiorescu, pe atunci președinte al consiliului de miniștri, reînființează Institutul romîn, oferindu-i conducerea lui Meyer-Lübke care o acceptă. La 2 februarie 1912, Meyer-Lübke îi scria lui Pușcariu : „Seminarul romîn îmi dă multe satisfacții, dar totodată îmi dă și mult de lucru. Studenți am destui". La 15 octombrie 1913, el comunica lui Pușcariu că a reușit să facă din seminarul romîn un loc de întîlnire al romînilor cu studenți din toată lumea, frecventat de tineri filologi, al căror nume se va face curînd cunoscut : N. Jokl, F. Schürr, E. Gamillscheg, L. Spitzer, St. Wedkiewicz, D. Caracostea, V. Bertoldi, H. Barić. Împreună cu ei, Meyer-Lübke publică în 1914 volumul *Mitteilungen des Rumänischen Instituts zu Wien*. Între 1910—1915, el ține în fiecare semestru lecții de limba romînă, la început în secția romînă a seminarului său, apoi în cadrul Institutului romîn. În semestrul de iarnă 1911/1912, Meyer-Lübke este secundat de docentul E. Bacinski, în semestrul de iarnă 1914/1915 — de tînărul său elev, care își trecuse în 1913 examenul de abilitare, Ernst Gamillscheg. Cînd Meyer-Lübke se mută la Bonn, pentru a prelua catedra marelui romanist Friedrich Diez, întemeietorul filologiei romanice, Institutul romîn din Viena își închide iarăși porțile.

În semestrul de vară 1917, Elise Richter ține o serie de prelegeri în limba romînă. Era la sfîrșitul primului război mondial și, o dată cu aceasta, se produce dezmembrarea vechii monarhii habsburgice. Universitatea din Viena nu mai putea să-și păstreze poziția dominantă în filologia romanică — chiar în cazul rămînerii lui Meyer-Lübke — mai ales că cei mai buni studenți romîni, italieni, sîrbi, croați și polonezi, care înainte frecventau Universitatea imperială, plecau acum în țările lor pentru a studia la universitățile naționale. Se înțelege de la sine că astfel și romîna a încetat mai mult sau mai puțin să joace în Viena rolul unei strict științifice discipline universitare. Învățămîntul limbii romîne este reluat după război. Începînd din semestrul de vară 1919 și pînă în semestrul de iarnă 1953/1954, își desfășoară aici activitatea lectora Alice Scarlate, alături de care, din semestrul de iarnă 1926/1927 pînă în 1928/1929, funcțio-

nează şi P. Schuller. Din semestrul de vară 1943, pînă la sfîrşitul războiului, predă literatura romînă şi ţine lecţii practice de romînă Alexandru Dima, astăzi profesor la Universitatea din Iaşi şi membru corespondent al Academiei Republicii Populare Romîne. Între 1940—1944, profesorul de lingvistică romanică de pe atunci, *Josef Huber* (1884—1960) ţine o serie de cursuri de istorie a limbii romîne (fonetică şi morfologie) şi, împreună cu Al. Dima, seminare despre poezia lirică romînească. Josef Huber contribuie astfel la ridicarea prestigiului acestei discipline în cadrul învăţămîntului filologiei romanice. Sfîrşitul celui de-al doilea război mondial reduse la tăcere însă şi această iniţiativă. Începînd din semestrul de vară 1947 şi pînă astăzi, predă limba romînă Ion Cazan, mai întîi ca gast-docent, iar din 1954 — ca lector. Pe lîngă proseminare de limbă romînă, el ţine şi lecţii de literatură şi istorie a culturii romîne.

Din cele arătate pînă aici se vede clar că, din vremea lui Mussafia şi pînă astăzi, învăţămîntul limbii romîne la Universitatea din Viena nu a încetat niciodată. O perioadă de strălucire, aşa ca în anii 1904—1915, nu a mai existat, desigur, dar aceasta se datoreşte situaţiei Austriei de după 1918, nu Universităţii şi nici organelor ei de conducere.

În încheiere, fie-mi îngăduită o scurtă privire de ansamblu, în care aş încerca să aşez învăţămîntul limbii romîne la Universitatea din Viena în cadrul mai larg al relaţiilor culturale austro-romîne. Legături culturale directe între Romînia şi Viena merg în trecut pînă în secolul al XVII-lea. În veacul următor sînt editate în tipografiile vieneze cărţi romîneşti (dintre acestea amintim *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, — cunoscuta lucrare a lui Samuil Micu, apărută în 1780, în care sînt expuse ideile de bază ale Şcolii Ardelene). De aici înainte, legăturile sînt tot mai strînse. La Viena studiază mulţi romîni, printre care cităm la loc de frunte pe poetul Mihail Eminescu, aflător în capitala austriacă între 1869—1872. În 1864, acum o sută de ani, ia fiinţă la Viena prima societate (*Verein*) studenţească romînă, urmată în 1868 de alta, ambele reunite în 1871, din iniţiativa lui Mihail Eminescu, sub preşedinţia lui Ion Slavici. În sfîrşit, I. L. Caragiale se opreşte în mai multe rînduri în capitala imperiului austro-ungar (la 3 aprilie 1907 publică în ziarul vienez „Die Zeit" articolul *Rumänien wie es ist*). Într-una din opririle sale la Viena, marele dramaturg este însoţit de Barbu St. Delavrancea. Dacă în al şaptelea deceniu al veacului trecut, la Universitatea din Viena abia se conturau preocupările filologice legate de studiul limbii romîne, în 1899 se întemeia la Viena clubul romînesc, care a durat pînă la primul război mondial. Viena va cunoaşte şi arta romînească, prin reprezentanţi străluciţi ai ei ca George Enescu, George Georgescu, actorul Mihai Popescu, aplaudat ani în şir de publicul vienez.

În ultimul timp, legăturile culturale dintre Romînia şi Austria s-au dezvoltat. În repetate rînduri, cercurile universitare de la Viena au primit vizite ale istoricului şi arheologului prof. C. Daicoviciu, care a ţinut prelegeri la Institutul de istorie veche, arheologie şi epigrafie, iar cercurile literare, — vizite ale celui mai însemnat poet romîn de astăzi, Tudor Arghezi. Astfel s-au putut deschide drumuri noi şi în domeniul filologiei romanice. Aceasta, datorită îndeosebi iniţiativei ministrului de atunci al Republicii Populare Romîne la Viena, dr. V. Dimitriu, care, în anul 1960, prin intermediul fostului rector al Universităţii din Viena, prof. Othmar Kühn, mi s-a adresat mie, în calitate de conducător al Institutului de filologie romanică din Viena. Un început bun în această direcţie l-a constituit vizita oficială a rectorului de atunci al Universităţii din Bucureşti, actualul ministru adjunct al învăţămîntului din Republica Populară Romînă, prof. Jean Livescu. Strădaniile noastre comune au reuşit să stabilească strînse relaţii ştiinţifice şi didactice, pe de o parte Institutul de filologie romanică din Viena invitînd romanişti cu renume din Republica Populară Romînă (ianuarie 1962 : prof. Iorgu Iordan ; mai 1963 : prof. Al. Rosetti ; decembrie 1963 : prof. B. Cazacu), iar pe de altă parte, romanişti din Viena participînd la cursurile de vară de la Sinaia ale Universităţii din Bucureşti (1961 : prof. W. Pollak ; 1962 : autorul rîndurilor de faţă ; 1963 : prof. A. Noyer-Weidner).

Dar cel mai mare succes al ostenelilor noastre comune, datorat în mare măsură sprijinului generos al Ministerului Învățămîntului din Republica Populară Romînă, — a fost crearea unei catedre (*Gastprofessur*) de limba romînă, în cadrul Institutului de filologie romanică al Universității din Viena, încredințată — începînd din semestrul de vară 1963 — lui Alexandru Niculescu, conferențiar la Universitatea din Viena.

Desigur, timpurile s-au schimbat. Romîna nu mai este, ca atunci, una dintre limbile vorbite în imperiul austriac, ci o limbă străină, care nu este predată în învățămîntul mediu de astăzi din Austria, spre deosebire de surorile ei, franceza, italiana și spaniola. Ea se găsește deci într-o situație asemănătoare cu portugheza, totuși mai apropiată decît aceasta, de istoria și de inima poporului austriac. Și totuși, în ciuda acestor puțin favorabile condiții, cei mai mulți studenți studiază, natural, limbile cu întrebuințare practică în școală, în comerț, în politică — numărul studenților interesați de limba și cultura Romaniei răsăritene a crescut simțitor în ultimele două semestre, grație activității vii în acest domeniu.

Următorul nostru țel ar trebui să-l constituie schimbul permanent de profesori între Viena și București, ceea ce ar elimina unilateralitatea relațiilor actuale. Astfel s-ar putea da un imbold și altor discipline științifice, din afara domeniului romanisticii. Asemenea strădanii sînt în curs, și ele se bucură de înțelegere din partea forurilor oficiale din Austria precum și de sprijinul Ambasadei Republicii Populare Romîne de la Viena.

Să ne fie permis să sperăm și să întrevedem realizarea țelului nostru într-un viitor nu mult îndepărtat.

August 1964

Prof. Dr. C. Th. Gossen
Viena
Biberstrasse 10/9

PRIMA REUNIUNE LATINO-AMERICANĂ DE LINGVISTICĂ ŞI FILOLOGIE
(Viña del Mar, 20—25 ianuarie, 1964)

Convocată de Asociaţia de lingvistică şi filologie a Americii latine (ALFAL), prima Reuniune latino-americană de lingvistică şi filologie a avut loc la Viña del Mar (Chile), în zilele de 20—25 ianuarie a.c.

Bucurîndu-se de o participare bogată — de peste 60 de membri — Reuniunea a constituit un bun prilej de apropiere şi schimb de experienţă între lingviştii şi filologii din 13 ţări : Argentina, Brazilia, Chile, Columbia, Ecuador, Mexic, Panama, Peru, R.P Romînă, Spania, Statele Unite ale Americii, Uruguay şi Venezuela.

După constituirea Comitetului de conducere alcătuit din : Rodolfo Oroz (Chile), preşedinte ; Gastón Carrillo Herrera (Chile), secretar ; Friz Krüger (Argentina), Florival Seraine (Brazilia), Ambrosio Rabanales (Chile), Iorgu Iordan (R.P.R.), Manuel Alvar (Spania), Robert Lado (SUA) şi Angel Rosenblat (Venezuela), vice-preşedinţi, Reuniunea şi-a început lucrările care s-au desfăşurat concomitent în cadrul a cinci comisii : A. *Problema limbii în America* ; B. *Stadiul actual al studiilor lingvistice şi filologice în America* ; C. *Problema metodei cercetărilor dialectologice din America latină* ; D. *Tendinţe actuale ale studiilor lingvistice şi filologice în America latină* ; E. *Varia.*

În şedinţele plenare şi în cele ale comisiilor s-au făcut comunicări de filologie şi lingvistică, ultimele fiind axate cu precădere pe probleme de dialectologie, geografie lingvistică, fonetică, morfologie, semantică şi structuralism. S-au prezentat şi rapoarte cu caracter general, ca de pildă *Principii şi metode ale Atlasului lingvistic-etnografic columbian* de Luis Flórez, *Sugestii pentru o metodologie a dialectologiei hispano-americane* de Stanley Robe, *Limba spaniolă în prezent şi în viitor* de Manuel Criado de Val, *Dezvoltarea lingvisticii şi a filologiei în America latină* de José Pedro Rona, la care se poate adăuga, datorită conţinutului ei general, comunicarea delegatului ţării noastre, acad. prof. Iorgu Iordan, despre *Cultura latino-americană în Romînia.*

În centrul problemelor dezbătute de participanţii la Reuniune au stat mai cu seamă cele privitoare la studiul limbilor indigene din America latină şi la Atlasul lingvistic-etnografic al Columbiei.

Membrii delegaţiilor şi-au manifestat în mod unanim dorinţa ca legăturile şi colaborarea pe plan internaţional dintre oamenii de ştiinţă interesaţi în studierea problemelor de lingvistică şi filologie referitoare la America latină, al căror început l-a constituit această primă Reuniune, să fie continuate şi intensificate în viitor în interesul şi spre folosul cercetărilor ştiinţifice.

Iunie 1964

Cristina Micuşan
Institutul de lingvistică. Bucureşti, Calea Victoriei 194

Acad. IORGU IORDAN, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode.* Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1962.

Ediţia a doua a *Lingvisticii romanice* de acad. Iorgu Iordan este de fapt o carte nouă, prin perspectiva filozofică şi profunzimea comentariilor.

Dacă în prima ediţie legăturile dintre lingvistică şi filozofie au fost prezentate sumar, într-un subcapitol aparte, în ediţia de faţă autorul comentează nuanţat raporturile fiecărei concepţii despre limbă cu diversele curente filozofice ca, de altfel, şi cu progresele realizate de metodologia generală a ştiinţelor. Prezentarea modului în care Karl Vossler deformează, în teoria sa idealistă asupra limbii, ideile, în esenţă juste, rezultate din observarea atentă a materialului lingvistic, descoperirea raporturilor dintre şcoala neogramaticilor şi materialismul mecanicist, dintre principiile lui Hugo Schuchardt şi pozitivismul subiectivist constituie unele dintre paginile cele mai caracteristice în acest sens.

Uneori însă se simte nevoia unui comentariu mai amplu, mai explicit, ca de pildă în partea consacrată neolingviştilor, în critica oarecum prea aspră adusă urmaşilor lui Ferdinand de Saussure, care s-au străduit să dezvolte aspectul relaţional al metodologiei lingvistice (vezi p. 298—299). În capitolul consacrat discuţiilor purtate în jurul corespondenţelor fonetice se pune la îndoială caracterul lor de lege, pentru motivul că nu exprimă raporturi cauzale. Dar în toate ştiinţele există legi care ies din sfera cauzalităţii. Păcatul cel mai mare al legilor fonetice, cu un grad de generalitate destul de scăzut—ele se refereau numai la un anumit grai, dialect — era faptul că au rămas multă vreme *singurele* legi lingvistice.

Ca orice carte de istorie a metodologiei unei ştiinţe, *Lingvistica romanică* ia în discuţie numai figurile reprezentative care au contribuit la dezvoltarea acestei discipline prin concepţii sau metode noi. În afara primului capitol, în care se schiţează istoria lingvisticii romanice din perioada preştiinţifică pînă în pragul veacului nostru, celelalte trei părţi sînt ample monografii ale curentelor care au dominat în lingvistică — şi nu numai în cea romanică — în prima jumătate a secolului al XX-lea (şcoala idealistă sau estetica lui Karl Vossler; geografia lingvistică, şcoala lingvistică franceză). Multe paragrafe, în special cele care deschid capitolele, expun activitatea iniţiatorului curentului respectiv.

Din confruntarea diverselor opinii, acad. Iorgu Iordan a izbutit să reconstituie linia progresivă a dezvoltării lingvisticii romanice şi în bună măsură şi a celei generale. De fiecare dată sînt surprinse elementele de teoria limbii, cu adevărat noi, în ciuda legăturilor complexe dintre diferitele concepţii şi a divergenţelor dintre ramificaţiile aceluiaşi curent, a limitelor metodologice şi filozofice.

Este mereu prezentă ideea că observaţia atentă şi conştiincioasă sprijinită de intuiţie, de „simţul limbii" — după cum se exprimă însuşi autorul — a dus adesea la descoperiri importante, a apropiat lingvistica de esenţa limbii. Neogramaticii s-au apropiat de concepţiile materialiste — e adevărat, sub forma lor mecanicistă — prin strădania de a găsi factorii, cauzele mişcării în interiorul limbii, prin încercările de a descoperi raporturi, corespondenţe generale. Spre deosebire de predecesori, ei au intuit structura bilaterală, fizică şi psihică, a limbii. „Adversarii neogramaticilor" introduc în teoria limbii — aş spune printr-un singur cuvînt — relativismul, se ocupă de aspectul individual în realizarea concretă a limbajului, atrag atenţia asupra contribuţiei factorilor externi (substrat, suprastrat) în dezvoltarea limbii. R. Meringer şi ceilalţi reprezentanţi ai curentului „Wörter und Sachen" aduc în discuţie raporturile extralingvistice, cu lumea culturii materiale. Karl Vossler atrage atenţia asupra relaţiei dintre limbă şi activităţile spiritului uman. Cu toate exagerările individualiste, reprezentanţii geografiei lingvistice aduc în lingvistica istorică ideea rolului jucat de interacţiunea dintre latura fonică şi cea a semnificaţiilor în dezvoltarea fenomenului lingvistic (evitarea omonimiei, etimologia populară).

În general, critica este nuanţată, comentariul amplu, bogat argumentat se extinde uneori chiar şi asupra recenziilor (a se vedea, de pildă, capitolele *Hugo Schuchardt*, *Estetica lui Karl Vossler*, *Jules Gilliéron*). Uneori, calificarea se face direct printr-o singură remarcă (*Iar despre nevoia ca lingviştii să ia contact cu viaţa reală, Meringer se exprimă* **foarte sever** *cînd spune*..., p. 72).

În analiza doctrinei lui Ferdinand de Saussure sînt pe larg discutate legăturile acestuia cu concepţiile altor savanţi, ca de pildă cu cele ale lui J. Gilliéron, M. Bréal, A. Darmsteter etc., dar noutatea calitativ deosebită a operei lui reiese cu mai puţină pregnanţă. Deşi se afirmă că *mai presus de orice îl interesează* (pe Saussure-N. A.) *metoda, şi asupra acestui punct pare că-şi concentrează toate forţele* (p. 286), în comentariile — de altfel foarte dezvoltate — care urmează nu se arată suficient de explicit în ce constă contribuţia acestuia la constituirea metodologiei ştiinţifice lingvistice. F. de Saussure este de fapt primul care discută necesitatea elaborării unei metode relaţionale de izolare a unităţilor limbii şi de clasificare a lor şi deschide astfel drumul apropierilor între lingvistică şi ştiinţele moderne care se ocupă cu aspectele relaţionale ale lumii. În schimb, prezentarea activităţii elevilor lingvistului genevez şi în special a lui Ch. Bally se distinge prin bogăţia şi diversitatea aspectelor noi relevate.

Lingvistica din ultimii treizeci de ani ocupă un loc destul de redus. Aceasta se explică, poate, obiectiv prin aşa-zisa „criză a lingvisticii romanice", despre care vorbeşte însuşi autorul (a se vedea în special *Încheierea*), prin lipsa de lucrări de romanistică, în care aplicarea uneia sau alteia din metodele structurale să le dovedească eficienţa.

În capitolul final, introdus în ediţia actuală (*Încheiere*), autorul îşi exprimă dorinţa de a lua în discuţie activitatea romaniştilor din ultimele decenii. Activitatea lingviştilor André Martinet, Roman Jakobson este apreciată, în timp ce atitudinea celor care nu au găsit necesar să ia în discuţie lucrările fundamentale ale structuralismului este comentată defavorabil. *Caracteristic pentru rămînerea în urmă a disciplinei noastre*, scrie acad. Iorgu Iordan, *mi se pare faptul că adversarii structuralismului din cadrul ei, în general, nu iau atitudine critică împotriva acestui curent aşa de răspîndit şi de activ în momentul de faţă. Ei se mulţumesc, de obicei, să continue a lucra ca mai înainte, într-un spirit destul de apropiat de al neogramaticilor, acumulînd fapte peste fapte, care, chiar dacă sînt, cum se întîmplă de cele mai multe ori, foarte interesante prin ele înseşi, pierd o bună parte din valoarea lor demonstrativă, fiindcă li se dau explicaţii mai mult ori mai puţin formaliste* (p. 395).

Pe aceeaşi poziţie se situează şi articolul *Starea actuală a lingvisticii romanice*, în care se arată că potrivit filozofiei materialist-dialectice trebuie *să utilizăm tot ceea ce este valoros în*

activitatea de pînă acum a specialiştilor, indiferent de locul şi de timpul în care ei au lucrat sau lucrează [1].

Un merit deosebit al autorului cărţii *Lingvistica romanică*, îl constituie permanenta căutare a coordonatelor individuale ale personalităţii fiecărui savant, dincolo (şi împreună) cu constantele curentului pe care îl creează sau îl reprezintă. Sînt remarcabile portretele savanţilor Hugo Schuchardt, Leo Spitzer, Max Leopold Wagner.

În conturarea personalităţii lui Jules Gilliéron, se realizează în chip strălucit dorinţa autorului de a găsi acele trăsături personale care apropie un savant de un anumit curent, de o anumită concepţie : *Nimeni nu era mai indicat decît Gilliéron pentru asemenea studii* (de geografie lingvistică)... *Cine a avut prilejul şi fericirea să-l audieze vreme mai îndelungată a fost izbit, între altele, tocmai de uşurinţa extraordinară cu care pătrundea în vălmăşagul limbii vii : îţi făcea impresia că a u d e şi v e d e într-adevăr toată frămîntarea din viaţa unui cuvînt, lupta pe care acesta o dă ca să trăiască şi greutăţile ivite în calea existenţei lui. De aceea şi întrebuinţa el un stil curios, plin de imagini şi abrupt, care surprinde la un lingvist obişnuit...* (p. 160).

Aceste portrete-miniaturi surprind într-o anumită măsură prin căldură şi admiraţie, din pricina contrastului cu stilul, în genere reţinut, sobru, care caracterizează expunerea lucrării de faţă, ca de altfel şi toate celelalte lucrări ale lui Iorgu Iordan.

Paginile de pură bibliografie — mult îmbogăţite faţă de ediţia precedentă — transformă această lucrare şi într-un preţios izvor de informaţie.

Cartea academicianului Iorgu Iordan constituie pentru cei ,,neiniţiaţi'', cărora li se adresează în primul rînd — după cum mărturiseşte însuşi autorul ei — o călăuză şi o invitaţie la lectură şi meditaţie, iar specialiştilor ea le oferă adesea bucuria coincidenţelor de opinii.

Iunie 1964

Maria Manoliu
Facultatea de limbă şi literatură romînă
Bucureşti, str. Edgar Quinet 7

HEINZ SCHULTE HERBRÜGGEN, *El lenguage y la visión del mundo*, Ediciones de la Universidad de Chile, Santiago, 1963, 170 p.

Autorul este profesor de filologie romanică şi de lingvistică generală la Universitatea din Chile. Fără îndoială că subiectul lucrării nu este independent de faptul că autorul şi-a făcut studiile în Germania (la Bonn, Marburg, Tübingen şi Würzburg), pe care a părăsit-o în 1949, cînd a fost angajat în Chile. Se porneşte de la vederile lui W. v. Humboldt, modernizate de Weisgerber şi de alţii : limba constituie un tipar în care se toarnă viziunea lumii, limba încătuşează gîndirea, fiecare populaţie vede lumea (şi deci acţionează) cum îi dictează limba pe care a învăţat-o. Se înţelege că nu ne vom putea împăca cu această concepţie idealistă.

Autorul a încercat însă să o tempereze, introducînd elemente materialiste. O comunitate se deosebeşte de alta ,,prin felul în care şi-a organizat munca pentru a-şi satisface nevoile de mîncare, îmbrăcăminte şi locuinţă... Dintr-o viziune de ansamblu şi dintr-o ordonare conştientă a faptelor importante pentru viaţa respectivei comunităţi rezultă deci concepţia ei despre lume... Fiecare generaţie a moştenit-o de la cea anterioară, o modifică şi o corectează ţinînd seama de propriile sale interese şi de noile experienţe cîştigate şi o transmite celei următoare'' (p. 15). Deci relaţiile oamenilor cu lumea înconjurătoare provoacă modificarea viziunii. ,,Realitatea materială şi obiectivă... există independent de conştiinţa omenească

[1] *Revista de filologie romanică şi germanică*, VI, 1962, nr. 2, p. 215—225.

şi este intangibilă pentru gîndire ; totuşi ea provoacă în conştiinţa omenească un exces de senzaţii, care o inundă într-o formă haotică" (p. 15—16). Se admite deci că ceea ce gîndeşte omul vine de la realitatea exterioară.

„Măsura în care o comunitate prinde fenomenele din natură, bogăţia sau sărăcia cu care reprezintă în fondul său principal lexical un sector al realităţii depinde în bună parte de activitatea ei productivă, de lupta ei pentru a transforma mediul natural în folosul intereselor ei vitale" (p. 17). „Lupta pentru viaţă împinge o comunitate la anumite observaţii şi angajează gîndirea ei într-o direcţie predesemnată" (p. 25).

Mergînd pe această linie, ar urma să găsim în paginile următoare exemplificări şi concluzii cu care ne-am putea declara de acord : realitatea exterioară, modul de viaţă determină modul de gîndire, iar acesta se oglindeşte în limbă. Dar autorul deşi vede dreptatea materialismului dialectic, nu s-a putut smulge complet de pe poziţiile idealiste cu care s-a deprins în tinereţe. Trecînd în revistă diferite categorii ale limbii (numele de culori, numele de rudenie, verbele „a fi" şi „a deveni", aspectul şi timpul, numărul şi cantitatea, genurile etc.), uită şi realitatea înconjurătoare, şi lupta pentru existenţă, şi porneşte numai de la influenţa limbii asupra gîndirii : grecii au ajuns la gîndirea lor filozofică numai graţie faptului că limba lor avea verbul copulativ *einai* (p. 141—142). Germana foloseşte mai mult verbul, franceza mai mult substantivul, de aici cunoscuta claritate franceză, în schimb franceza e mai superficială, germana mai profundă (p. 39—41). Am impresia că se porneşte aici de la idealismul mecanic al lui Vossler („esenţa limbii trebuie căutată în esenţa poeziei", p. 123), deşi numele acestuia nu apare nicăieri în carte. Limbile romanice au trecut de la structura sintetică la structura analitică pentru că au avut loc prefaceri politice, care au adus la suprafaţă modul de a gîndi al maselor populare (p. 74). Acesta ar fi un exemplu de influenţă a evoluţiei societăţii asupra evoluţiei limbii. Se ştie însă că analitismul îşi face drum în latineşte cu mult înainte : perfectul compus are rădăcini în limba de la sfîrşitul republicii, iar pasivul cunoaşte forme analitice din primele timpuri asupra cărora avem mărturii scrise.

Iată şi teoria asupra originii graiului : întîi a fost gestul (p. 10), apoi pantomima (p. 11) ; sunetele naturale care însoţeau gesturile au dat naştere graiului (p. 10). Gesturile au fost înţelese de cei care le vedeau, graţie unui „mecanism psiho-fizic elementar şi comun tuturor oamenilor, care permite individului să se transpună în stările de suflet ale altora şi să vibreze la unison cu ei" (p. 12). Unde rămîne însă lupta pentru existenţă, modul de viaţă? Nu numai că gîndirea, după cum se vede, n-ar fi contribuit cu nimic la naşterea limbii, ci, tocmai invers, „cuvîntul e baza gîndirii" (p. 10).

Ce-a fost întîi, verbul sau substantivul? La p. 105 se arată, pe bună dreptate, că problema nu se poate pune aşa, că nu poate exista o categorie izolată, deoarece pentru a face o diviziune trebuie cel puţin doi termeni. Prin urmare, dacă credem că verbul şi substantivul au apărut înaintea altor părţi de vorbire, în orice caz ele nu s-au putut naşte decît ambele de-odată (vezi şi la p. 82 : prima expresie lingvistică a omului a fost cuvîntul-frază fără caracterizare formală nici de verb, nici de substantiv). Prin urmare, zice autorul în continuare (p. 81 şi 105), problema priorităţii nu poate fi rezolvată decît dacă facem abstracţie de latura formală şi ne întrebăm dacă întîi a apărut predicatul sau subiectul (şi răspunsul ar fi că primordial e predicatul). Dar oare nu e vorba şi acum tot de o despărţire în două a modului de exprimare iniţial, nediferenţiat? Ar urma să credem că prin cuvîntul-frază omul exprima, fie şi confuz, vag, o judecată despre ceva, apoi această judecată s-a scindat într-o singură jumătate, predicatul. După cum nu putem avea verb fără substantiv, tot aşa nu putem avea predicat fără subiect. Aceeaşi greşeală apare la p. 77, unde se spune că prima formă a verbului a fost imperativul : ca să existe imperativ, este necesar să mai fie cel puţin încă un mod. În treacăt : oare prin gesturile care se foloseau înainte de a exista limba se arătau acţiuni, nu obiecte?

La p. 103 se arată cu dreptate că rădăcinile pe care le putem izola urcînd pe firul istoriei actuale pînă la o perioadă îndepărtată nu pot fi identificate cu primele cuvinte ale oamenilor în devenire, depărtaţi de noi cu sute de mii de ani. Totuşi în timpul lecturii avem adesea impresia că se tratează indo-europeana de bază ca şi cînd ar fi o limbă primitivă, ca şi cînd n-ar avea în urma ei o îndelungată evoluţie.

Dar putem înlătura carapacea idealistă : nu avem decît să inversăm raportul limbă — gîndire — lume şi să privim lucrurile prin prisma raportului lume — gîndire — limbă. Constatăm că autorul a adunat de pretutindeni (între altele şi din limbile indienilor americani) un material interesant pentru cercetarea legăturilor dintre istoria limbii şi istoria societăţii, subiect care, la drept vorbind, este mereu amintit în alte lucrări, dar destul de puţin studiat pe bază de date concrete. În acest sens, cartea rămîne utilă, paralelismul între cei doi termeni apare clar. Mai adaug că lucrarea conţine destul de multe exemple romîneşti, corect transcrise (cu excepţia unuia singur : *inşura* în loc de *însura*, p. 35) şi corect interpretate.

August 1964 *Al. Graur*

Facultatea de limbă şi literatură romînă, Bucureşti, str. Ed. Quinet 7

BERTIL MALMBERG, *Structural Linguistics and Human Communication. An Introduction into the Mechanism of Language and the Methodology of Linguistics*. With 88 Figures. Berlin, Göttingen, Heidelberg, Springer-Verlag, 1963 (Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen. Herausgegeben von H. Wolter und W. D. Keidel. Band 2), VIII + 210 p.

Multe dintre lucrările recente elaborate cu intenţia de a oferi cititorilor expuneri sintetice asupra problemelor limbii şi ale lingvisticii se caracterizează printr-o oarecare unilateralitate, cauzată de limitarea prea strictă a autorilor la principiile şi metodele unei anumite ,,şcoli''. Spre deosebire de lucrările de acest gen, cartea profesorului B. Malmberg este o s i n t e z ă în adevăratul înţeles al cuvîntului. Nu se poate spune că autorul este (sau încearcă să se dovedească a fi) în afara şi a curentelor ,,structuraliste'' şi a celor ,,antistructuraliste'' (după cum se ştie, B. Malmberg este un reprezentant al lingvisticii structurale, şi încă unul dintre reprezentanţii ei de frunte) ; de asemenea, ar fi eronată afirmaţia că *Structural Linguistics and Human Communication* reprezintă o aglomerare eclectică de idei de diverse provenienţe. Ceea ce vrem să subliniem este faptul că lucrarea reprezintă rezultatul înglobării organice, într-o concepţie, p r o p r i e autorului, a tot ce i s-a părut acestuia valabil într-o serie întreagă de teorii lingvistice mai mult sau mai puţin noi, înglobare care a fost posibilă datorită unei atitudini lipsite de orice exclusivism sau idee preconcepută. Puternica personalitate a autorului determină detaliile, iar ceea ce se desprinde, în primul rînd, din paginile cărţii, este o imagine de ansamblu a l i n g v i s t i c i i m o d e r n e, aşa cum este văzută ea de B. Malmberg, din interiorul ei.

În afara unei i n t r o d u c e r i, cartea cuprinde 12 capitole, inegale ca întindere. După o expunere consacrată noţiunilor de s e m n l i n g v i s t i c şi p r o c e s d e c o m u n i c a r e (p. 8—29), urmează două capitole (III şi IV) care constituie împreună aproape o treime din volumul lucrării (p. 30—96) şi în care cititorul găseşte o prezentare a noţiunilor funda-

mentale ale foneticii şi ale fonologiei. În aceste domenii B. Malmberg a adus numeroase şi importante contribuţii în mai multe studii anterioare, iar pentru cei interesaţi mai îndeaproape de faptele de expresie e de regretat că economia cărţii l-a obligat pe autor să expună doar foarte pe scurt sau chiar să omită unele dintre rezultatele cercetărilor sale. Din cuprinsul capitolelor V, VI şi VII (în care se discută, mai ales, probleme speciale de fonologie) merită, în primul rînd, să fie semnalată teoria celor patru trepte de abstracţie în descrierea expresiei, teorie ilustrată (în capitolul al V-lea) cu fapte privind opoziţia dintre „accentul 1" şi „accentul 2" în limba suedeză ; în legătură cu aceasta, menţionăm că — împotriva părerii, foarte răspîndite, conform căreia fenomenele prozodice au un caracter net „suprasegmental" (vezi, de exemplu, André Martinet, *Éléments de linguistique générale*. Troisième édition, Paris, 1963, p. 25—27) — B. Malmberg consideră că „a phenomenon such as intonation is structured in the same sense as the sequence of segmental phonemes" (p. 110). Ultimele cinci capitole ale cărţii tratează probleme legate de a n a l i z a c o n ţ i n u t u l u i, respectiv, f u n c ţ i i l e l i m b i i, p e r c e p e r e a ş i i n t e r p r e t a r e a l i n g v i s t i c ă, s t r u c t u r i p r i m i t i v e ş i l i m b a j d e f e c t i v, s c h i m b ă r i l e l i n g v i s t i c e.

Nici una dintre tezele importante ale teoriilor lingvistice moderne, nici una dintre antonimiile (reale sau numai aparente) care au provocat atîtea discuţii în ultima jumătate de secol nu au rămas neexaminate în lucrarea savantului suedez.

În ce priveşte raportul dintre formă şi substanţă în domeniul expresiei lingvistice, nu putem decît să fim întru totul de acord cu părerea că punctul de vedere fonologic nu implică neglijarea faptelor fizice, ci, dimpotrivă, presupune utilizarea, în cercetare, a unor criterii care aparţin domeniului substanţei sonore (p. 75) ; importanţa substanţei este subliniată şi în legătură cu analiza conţinutului (p. 154).

Problema relaţiilor dintre aspectele cantitative şi cele calitative ale limbii este adusă în discuţie în mai multe locuri. Autorul arată, pe bună dreptate, că trebuie să ne ferim de a exagera semnificaţia datelor statistice ; e adevărat că aspectele cantitative ale limbii au fost neglijate în trecut, dar nu e cazul să mergem prea departe în direcţia opusă, reducînd fenomenele lingvistice la „probabilităţi de apariţie" (p. 146). Afirmaţia este cu atît mai demnă de reţinut, cu cît ea apare într-o carte în care t e o r i a i n f o r m a ţ i e i ocupă un loc central ; remarcăm, cu acest prilej, caracterul accesibil al expunerilor consacrate unor noţiuni destul de „aride" (trăsătură care, de altfel, poate fi constatată şi în alte părţi ale lucrării, de exemplu, în prezentarea noţiunilor de acustică).

Părerea conform căreia „structural linguistics is directed not against history as such but against an old fashioned atomistic method of linguistic research" (p. 6) a fost deja, în mod strălucit, ilustrată, printre altele, de studiile consacrate de B. Malmberg fonologiei diacronice a limbilor romanice (în special, a spaniolei). Acelaşi punct de vedere apare în capitolul final al cărţii (*Linguistic Change*, p. 178—192), unde aflăm o expunere succintă a principiilor lingvisticii diacronice, cu exemplificări din diverse sectoare ale limbii. Tot acolo este scos în evidenţă caracterul social al limbii, element pe care autorul nu l-a neglijat nici în capitolele anterioare şi a cărui importanţă este subliniată în însuşi titlul cărţii.

Înainte de a încheia, ţinem să ne exprimăm convingerea că lucrarea lui B. Malmberg se va bucura de o bună primire din partea tuturor celor preocupaţi de problemele actuale ale lingvisticii. Avînd în vedere eventualitatea unor noi ediţii, ne permitem să semnalăm două mici erori strecurate în bogata şi utila bibliografie a cărţii (p. 193—205). P. 194 : *Principiile de fonologie* ale lui N. S. Trubetzkoy, au fost traduse în franţuzeşte de J. Cantineau, nu de G. [sic !] Haudricourt ; p. 196 : sînt menţionaţi numai doi dintre cei trei autori ai cărţii *Logique, langage et théorie de l'information* (lipseşte J. Apostel). În sfîrşit, o observaţie cu privire

la afirmaţia de la p. 173 („No language described hitherto has more than 64 phonemes"): în *Psycholinguistics. A Book of Readings*, edited by Sol Saporta, prepared with the assistance of Jarvis R. Bastian, New York, [1961], p. 10, John Lotz citează, drept caz „extrem" în ce priveşte bogăţia de foneme, în limba abhază, cu 2 vocale şi 68 de consoane, iar după descrierea dată de acad. E. Petrovici, în « Studii şi cercetări lingvistice » VII, 1956, 1—2, p. 7—18, romîna ar avea 5 vocale şi 72 de consoane, deci, în total, 77 de foneme.

August 1964

Andrei Avram
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale
Bucureşti, Calea Victoriei 194.

ALPHONSE JUILLAND, *Outline of a General Theory of Structural Relations*, Mouton & Co. 'S-Gravenhage, 1961, 58 p. (Janua Linguarum, XV).

Lucrarea de faţă expune baza metodologică a unei ample sinteze teoretice intitulate *The Structure of Grammar*, al cărei conţinut — prezentat de autor în introducere — este următorul: vol. I *The Concepts of Grammar* (cuprinde prezentul eseu şi monografiile *The Word: Toward a General Theory, The Categories of Grammar: Toward a General Theory,* care urmează să apară în *Janua Linguarum*, series minor, nr. XVIII — respectiv — XXI), vol. II *Descriptive Grammar and Linguistic Typology*, vol. III, *Comparative and Historical Grammar* (toate volumele vor fi publicate în *Janua Linguarum*, series minor).

Scopul lucrării este determinarea şi ierarhizarea tipurilor fundamentale de relaţii care funcţionează în interiorul textelor, în interiorul sistemelor şi între texte şi sisteme. Adept al *multiplicării* (favorizează adecvarea), nu al *reducerii* criteriilor în analiză (favorizează consecvenţa expunerii), autorul nu se limitează la prezentarea unor relaţii „de bază", ci îşi propune integrarea relaţiilor celor mai variate într-un sistem coerent, oferind prin aceasta un instrument suplu, adaptat cercetării fenomenelor morfologice sau sintactice mai complexe, rezolvării ambiguităţilor şi indeterminărilor.

Hotărîtoare pentru elaborarea teoriei sale cu privire la relaţiile structurale — autorul consideră două elemente:

I. interdependenţa dintre cele două etape ale tehnicii analitice de extrapolare a sistemului din text (teză susţinută de Hjelmslev):

1. etapa sintagmatică (include *segmentarea* = determinarea variantelor din lanţ);

2. etapa sistematică (include: a. *identificarea* = reducerea variantelor la invariante şi b. *clasificarea* = gruparea invariantelor în categorii, clase).

II. similaritatea între operaţiile fonologice, morfologice şi sintactice (izomorfismul).

Aceste elemente pledează în favorarea interpretării analizei lingvistice ca un parametru cu trei variabile: 1. tipul procedurii P (segmentare, identificare, clasificare), 2. nivelul L la care se operează (fonologic, morfologic, sintactic) şi 3. tipul T, căruia îi aparţine limba studiată (izolant, flexionar, incorporant). Autorul oferă un tablou al disciplinelor analizei

lingvistice astfel concepute (p. 49), care poate constitui cheia structurii celor trei volume enumerate la începutul recenziei :

- Analiză
  - I. Segmentare
    - A. fonologic
      - 1. izolant
      - 2. flexionar
      - 3. incorporant
    - B. morfologic
      - 1. izolant
      - 2. flexionar
      - 3. incorporant
    - C. sintactic
      - 1. izolant
      - 2. flexionar
      - 3. incorporant
  - II. Identificare
    - A. fonologic
      - 1. izolant
      - 2. flexionar
      - 3. incorporant
    - B. morfologic
      - 1. izolant
      - 2. flexionar
      - 3. incorporant
    - C. sintactic
      - 1. izolant
      - 2. flexionar
      - 3. incorporant
  - III. Clasificare
    - A. fonologic
      - 1. izolant
      - 2. flexionar
      - 3. incorporant
    - B. morfologic
      - 1. izolant
      - 2. flexionar
      - 3. incorporant
    - C. sintactic
      - 1. izolant
      - 2. flexionar
      - 3. incorporant

Într-un astfel de ansamblu, un sistem general de relaţii reperabile indiferent de procedură, nivelul analizei, tipul limbii, apare în mod firesc ca un nucleu unificator indispensabil.

Sistemul prezentat de Juilland include cinci tipuri fundamentale de relaţii prezentate în ordinea descrescîndă a importanţei :

1. relaţii de *ocurenţă* caracteristice oricărei unităţi lineare compuse din părţi discrete. Sînt de două feluri : *funcţionale* (relaţii parte-întreg) şi *distribuţionale* (relaţii parte-parte). Reprezintă nucleul conceptului structural care stă la baza lucrării. În legătură cu obţinerea claselor distribuţionale, autorul discută pe larg tehnica substituţiei şi a inserţiei ;

2. relaţii de *constituenţă*. Sînt de două feluri : *analitice* (de la constituent la constituit) şi *sintetice* (de la constituit la constituent). Spre deosebire de relaţiile funcţionale care se stabilesc între unităţi aparţinînd aceluiaşi nivel („intralevel"), relaţiile de constituenţă se stabilesc între unităţi aparţinînd unor nivele diferite („interlevel"). De exemplu, relaţia fonem/silabă este o relaţie funcţională, relaţia fonem/morfem este o relaţie analitică ;

3. relaţii de *presupunere*. Sînt de două feluri : *sintagmatice* (relaţii între variante ale diferitelor invariante din lanţ) şi *sistematice* — sau *paradigmatice* (relaţii între variante ale aceleiaşi invariante sau între diferite invariante din sistem). În cadrul relaţiilor sintagmatice, autorul discută acordul (*agreement*), recţiunea (*government*) şi concordanţa (*concord*) ;

4. relaţii *fizice*. Sînt de două feluri : relaţii de *lungime* şi relaţii de *proeminenţă*. Autorul are în vedere nu lungimea fizică a unei entităţi lingvistice, ci lungimea ei structurală (funcţională) măsurabilă în numărul de părţi per întreg, de constituenţi per constituit etc. Astfel, cuvîntul dimorfic „*boys*" este mai lung decît monomorficul „*hippopotamus*". Numai la nivelul morfemului, lungimea strict fizică şi lungimea funcţională (numărul de foneme) coincid. Relaţiile de proeminenţă se stabilesc între ocurenţele accentuate şi non-accentuate ale entităţilor gramaticale (în sensul larg : foneme, silabe, morfeme) ;

5. relaţii *statistice* : rangul *rank* (frecvenţa medie a unităţilor gramaticale) şi repartiţia *range* (dispersia medie a unităţilor gramaticale).

Marea inovaţie a autorului o constituie introducerea relaţiilor cantitative (fizice şi statistice) în conceptul de „relaţii structurale', prin aceasta creîndu-se o nouă şi fructuoasă posibilitate de contact între structuralism şi lingvistica matematică. La aceasta se adaugă discutarea amplă şi organizată a relaţiilor de constituenţă şi presupunere mai puţin cunoscute.

Prezentarea relaţiilor nu e numai teoretică. Autorul menţionează de fiecare dată sfera în care relaţia se manifestă mai intens şi operaţiile în care aplicarea ei se vădeşte mai utilă. Aşa, de exemplu, spre deosebire de relaţiile de ocurenţă, fizice şi statistice, care pot fi întîlnite în toate limbile (flexionare, izolante, incorporante), relaţiile de constituenţă şi presupunere se manifestă mai puternic în limbile flexionare a căror gramatică, mai complexă, cunoaşte deopotrivă nivelul morfologic şi sintactic. Relaţiile de ocurenţă, relaţiile sintagmatice, relaţiile de proeminenţă şi de frecvenţă pot fi luate în considerare cu mai mult succes decît celelalte în operaţia de segmentare. Identificarea se realizează în special pe baza relaţiilor funcţionale şi distributive. Clasificarea operează în schimb cu criteriile puse la dispoziţie de toate relaţiile — ierarhizate în ordinea descrescîndă a generalităţii.

Pe planul interpretării relaţiilor în analiză, autorul formulează chiar o serie de tendinţe-legi (similare, cînd e vorba de relaţiile cantitative cu cele care apar în lucrările de statistică lingvistică, la Guiraud de exemplu). Amintim numai cîteva. Operaţia sistematică de stabilire a statusului categorial al entităţilor gramaticale poate fi facilitată dacă se ţine seama de constatări de tipul : cu cît un morfem e mai lung, cu atît e mai mare probabilitatea lui ca lexem şi mai mică probabilitatea lui ca gramem ; toate celelalte elemente fiind egale, între două morfeme va fi considerat ca mai probabil gramem morfemul cu o frecvenţă mai mare şi ca mai probabil lexem morfemul cu o frecvenţă mai mică ; între două morfeme cu aceeaşi frecvenţă va fi interpretat ca mai probabil gramem morfemul cu o repartiţie mai largă şi ca mai probabil lexem morfemul cu o repartiţie mai restrînsă. În legătură cu ultimele două exemple, ne permitem să sugerăm că frecvenţa mai mare sau mai mică şi repartiţia mai largă sau mai restrînsă a unui morfem pot constitui simple dovezi de apartenenţă la fondul principal lexical şi nu de status gramemic.

Subliniind în permanenţă direcţiile insuficient explorate în studierea relaţiilor structurale, autorul deschide ample perspective de cercetare (e prezentată, de exemplu, importanţa pe care ar avea-o studierea relaţiilor funcţionale pentru dezvoltarea studiilor tipologice).

Capitolul final al studiului grupează cîteva indicaţii de metodă bazate pe sistemul de relaţii descris. Autorul recomandă formalizarea analizei în termenii unor dihotomii *polare* (opoziţia cantitativă mai mult/mai puţin) şi nu *binare* (opoziţia calitativă ori/ori), primele fiind mai adecvate descrierii fenomenelor lingvistice complexe în care acţionează simultan mai multe tipuri de relaţii. Între cei doi poli relaţionali ai unei dihotomii polare există, pentru

fiecare nivel, un număr de gradaţii capabile să sugereze cît de definit sau indefinit este statusul lingvistic al unităţilor analizate.

Pentru evitarea confuziilor, autorul introduce frecvent termeni noi. Menţionăm în acest sens termenii *log*, *allolog*, *logeme*, denumind constituentul sintactic minimal — *cuvîntul gramatical* (definit prin criterii formale : comutare, permutare şi nu prin criterii fizice : intonaţie, pauză) a căror utilizare evidenţiază şi pe plan terminologic paralelismul dintre cele trei nivele lingvistice (vezi *phone*, *allophone*, *phoneme* şi *morph*, *allomorph*, *morpheme*). Ca o observaţie de detaliu, semnalăm însă că omonimia dintre numele celor două tipuri de proceduri *analitice* (*sintagmatice* şi *sistematice*) enunţate la p. 16 şi numele celor două feluri de relaţii de *presupunere* (*sintagmatice* şi *sistematice* sau *paradigmatice*) enunţate la p. 33—34 ale lucrării, poate provoca confuzii.

În sfîrşit, o rezervă. Autorul consideră imposibilă analiza lingvistică în termenii unor criterii formale şi expresionale şi discută utilitatea includerii criteriilor de conţinut şi substanţă, deci a sensului. Nu atacăm aici o problemă atît de vastă, dar credem că afirmaţia ulterioară a autorului, aceea că sensul e singurul criteriu ireductibil în cazul opoziţiilor rădăcină/nonrădăcină, afix flexionar/ derivativ este, în orice caz, discutabilă. Poziţia exclusiv medială a rădăcinii (luăm în consideraţie existenţa sufixelor şi prefixelor zero), preferinţa acordată unor structuri fonologice determinate atît în cazul rădăcinii, cît şi în cazul afixelor, sînt numai cîteva dintre elementele care permit întrezărirea unor posibilităţi de definire pur formală a acestora.

Îmbogăţind şi clasificînd un concept fundamental pentru teoria lingvistică, păstrînd în permanenţă contactul cu rezultatele obţinute de diferitele curente ale lingvisticii moderne, deschizînd noi perspective de cercetare teoretică şi aplicată, studiul lui Juilland se impune atenţiei accentuînd interesul cu care aşteptăm volumele următoare ale seriei *The Structure of Grammar*.

Aprilie 1964

Sanda Golopenţia-Eretescu
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei 194

ALAIN LEROND, *L'habitation en Wallonie malmédienne* (*Ardenne belge*). *Étude dialectologique. Les termes d'usage courant.* Paris, 1963, Société d'Édition „Les Belles Lettres", 504 p., în 8°.

Lucrarea lui Alain Lerond este rezultatul unei cercetări asupra terminologiei locuinţei din cantonul Malmedy, regiune situată în domeniul lingvistic valon al Belgiei.

Rezultatele integrale ale acestei cercetări dialectologice vor fi cunoscute ceva mai tîrziu, deoarece lucrarea de faţă nu reprezintă decît primul volum din seria de cinci, cîte sînt proiectate să apară.

Cercetătorul francez întrebuinţează metoda „cuvinte şi lucruri", folosită destul de frecvent în lucrările de dialectologie [1]. Folosind această modalitate de tratare, e normal ca descrierea etnografică să se îmbine în permanenţă cu analiza lingvistică a vocabularului dialec-

[1] Amintim dintre rezultatele apreciate ale aplicării acestei metode în dialectologie, în decurs de aproximativ o jumătate de secol de la iniţierea ei, atlasul etnografic şi lingvistic întocmit de K. Jaberg şi J. Jud pentru Italia şi Elveţia de sud, atlasul lingvistic romîn, iar, în ultimul timp, seria de atlase lingvistice şi etnografice regionale elaborate în Franţa.

tal. Aşa se explică proporţia monografiei (cinci volume). De altfel, domeniul este destul de vast, autorul dînd noţiunii de locuinţă o accepţiune largă : corpul clădirii, clădirile anexe, dependinţele, îngrădirea care delimitează locuinţa şi toate părţile ei.

Primul volum îşi propune să prezinte casa în general, aşa cum o cunosc subiectele vorbitoare care nu au o experienţă deosebită în domeniul tehnicii construcţiilor. Autorul întreprinde în acest volum descrierea statică a locuinţei din epoca contemporană. Volumele următoare, în curs de apariţie, vor urmări procesul de edificare progresivă a casei şi tehnica diferitelor meserii. În felul acesta, volumul al II-lea va avea ca obiect munca zidarului, al III-lea — pe cea a dulgherului şi a celui care acoperă casa, volumul al IV-lea va urmări operaţiile de tîmplărie, iar ultimul — toate operaţiile care rămîn de făcut pentru ca o casă să poată fi locuită. Această împărţire a lucrării exprimă, aşa cum arată autorul (p. 10), două puncte de vedere diferite : punctul de vedere al locuitorului casei şi acela al diferiţilor meşteri care o construiesc.

Trebuie să arătăm că în atenţia autorului stă, în primul rînd, locuinţa rurală. Cu toate acestea, paragrafe speciale sînt consacrate şi locuinţei urbane şi, în legătură cu aceasta, se fac deseori consideraţii despre influenţa exercitată de oraş asupra satului sau, din punct de vedere lingvistic, despre influenţa limbii franceze (ca limbă de cultură) asupra graiurilor locale.

Cele 500 de pagini ale primului volum cuprind : o *Introducere* (p. 9—88), un capitol preliminar : *Caracterele generale ale locuinţei din Valonia malmediană* (p. 89—101), partea întîi a cărţii : *Principalele elemente constitutive ale locuinţei* (p. 103—153), partea a II-a : *Corpul locuinţei* (p. 155—326), partea a III-a : *Alte părţi ale locuinţei rurale* (p. 327—391) şi partea a IV-a : *Dependinţele* (p. 393—466). Lucrarea se încheie cu un indice de cuvinte valone şi cu trei hărţi reprezentînd : a) cantonul Malmedy cu cele 32 de puncte anchetate, b) teritoriul valonei de est, în care este situat şi cantonul Malmedy şi c) Belgia romană cu principalele ei dialecte.

În *Introducere*, autorul face cîteva precizări care privesc întreaga lucrare, motivează alegerea acestui subiect ca teză de doctorat, prezintă modul de lucru, întocmirea chestionarului şi desfăşurarea anchetelor, situaţia regiunii cercetate în ceea ce priveşte aşezările şi populaţia, localităţile anchetate, situaţia lingvistică a regiunii faţă de graiurile valone de est, modul cum a folosit alte izvoare (texte vechi, documente etc.) în afara materialului înregistrat prin anchete la faţa locului şi dă lămuriri amănunţite în ce priveşte tehnica prezentării materialului cules (transcriere fonetică etc.).

Autorul a început adunarea materialului în urmă cu zece ani. În acest scop şi-a alcătuit un chestionar detaliat, consultînd pentru aceasta şi datele oferite de dicţionare, glosare dialectale, monografii dialectale sau etnografice. Aceste lucrări, ca şi cele de care s-a servit autorul în interpretarea materialului cules, apar într-o listă bibliografică foarte întinsă, numărînd aproximativ 200 de titluri. Autorul nu precizează cît de dezvoltat a fost chestionarul ; ţinînd însă seamă de numărul de termeni denumind noţiunile de bază, putem aprecia că acest chestionar nu depăşea cîteva sute de întrebări. Spre aceeaşi concluzie ne conduce şi mărturia autorului că efectua zilnic patru anchete, în patru localităţi diferite şi distanţate unele de altele, fapt care nu ar fi fost posibil decît cu un chestionar destul de restrîns.

Metoda „cuvinte şi lucruri", care se găseşte la baza lucrării, a fost principala metodă nu numai în modul de prezentare a terminologiei studiate, ci şi în desfăşurarea anchetelor. Lista de cuvinte care alcătuia chestionarul era folosită de autor numai ca mijloc de dirijare a discuţiei cu subiectul vorbitor. Autorul notează, în timpul convorbirii pe o temă dată, termenii care-l interesează şi adesea şi contexte mai largi, care cuprind termenii respectivi. Acest procedeu îi serveşte să demonstreze că, pentru vorbitor, cuvîntul nu este disociabil de context.

Se întîmplă, într-adevăr, de foarte multe ori, ca un informator să afirme că nu ştie ce înseamnă un anumit termen, ca apoi să-l folosească de mai multe ori în conversaţie.

Procedeul nu este întîlnit în mod izolat la Lerond. El a fost folosit, printre alţii, de G. Bottiglioni, în elaborarea Atlasului lingvistico-etnografic italian al Corsicei, al cărui chestionar este de fapt un număr de propoziţii sau fraze, pornind de la ideea că oamenii folosesc în vorbire fraze, nu cuvinte izolate. În felul acesta ancheta se desfăşoară liber, dar în acelaşi timp dirijat. Metoda are avantajul că astfel formele căutate se pot obţine spontan, în conversaţie liberă, valoarea de autenticitate crescînd şi mai mult. Ea are însă dezavantajul că prelungeşte timpul afectat anchetei. Pe de altă parte, datele lingvistice obţinute cu un chestionar de acest tip sînt în mai mică măsură comparabile.

Este important de semnalat de asemenea faptul că ancheta a fost efectuată în graiul local. Se ştie că, de obicei, în domeniile lingvistice în care diferenţierile de grai sînt foarte mari, în desfăşurarea anchetei se foloseşte de regulă limba literară. Lerond a folosit graiul local, deoarece a observat că subiectele cu care lucra (în general oameni în vîrstă) nu aveau cunoştinţe temeinice de limba franceză. Autorul ne informează (p. 36) că cercetarea s-a desfăşurat în zece etape, între 1953—1961, însumînd în total 52 de săptămîni. Localităţile au fost anchetate în zigzag, datorită situaţiei fonetice a graiurilor: diferenţele fonetice net pronunţate deveneau astfel mai uşor perceptibile decît dacă anchetatorul ar fi mers în sate învecinate. Au fost anchetate 32 de localităţi din cele 94 cîte are cantonul Malmedy.

Ca informatori au fost folosiţi oameni în vîrstă (în general bărbaţi), care vorbeau obişnuit graiul local şi în mod excepţional franceza, limba de cultură. Au fost anchetaţi 50 de vorbitori, dintre care 31 născuţi înainte de 1900. Acestora li se adaugă aproximativ 40 de subiecte ocazionale, care nu au răspuns la chestionar în întregime.

Faptul că autorul foloseşte, în majoritatea cazurilor, subiecte în vîrstă îşi are explicaţia în intenţia lui de a înregistra şi de a reda imaginea unui grai pe cale de dispariţie. Arhaismul graiurilor malmediene poate fi urmărit (paralel cu modul de viaţă tradiţional) pînă pe la sfîrşitul primului război mondial. În anii următori, răspîndirea ştiinţei, învăţămîntului în limba franceză etc. au făcut să pătrundă în valonă un mare număr de termeni care au schimbat aspectul dialectului.

Într-o altă parte a *Introducerii* (p. 47—72), Lerond prezintă situaţia lingvistică a cantonului Malmedy, stabilind locul graiurilor malmediene între graiurile valone de est. Pentru aceasta, recurge mai ales la trăsături de natură fonetică, pe care le consideră a fi cele mai potrivite pentru caracterizarea imediată a unui grai. El socoteşte ca fiind îndepărtate de scopul lucrării referinţele la faptele de morfologie şi sintaxă, studiul său avînd un caracter lexicologic şi urmărind domeniul limitat al terminologiei locuinţei, cu implicaţiile respective în domeniul etnografiei.

Pentru caracterizarea lingvistică de ansamblu a Belgiei romane, autorul trimite la cele două volume apărute din *Atlasul lingvistic valon* (ALW) [2].

Se impun cîteva observaţii privitoare la modul de prezentare a materialului în cuprinsul monografiei. Am arătat mai sus că la baza cercetării de faţă a stat metoda „cuvinte şi lucruri", potrivit căreia se îmbină cercetarea obiectelor cu cercetarea lingvistică. A. Lerond nu consideră descrierea obiectelor un scop în sine (p. 76). Fiind conştient că lucrarea trebuie să fie în primul rînd operă lingvistică, el dă imediat după expunerea descriptivă materialul lingvistic sub formă de cuvinte sau fraze valone aşa cum au fost notate în timpul anchetei. Pentru

---

[2] *Atlas linguistique de la Wallonie...*, enquête de Jean Haust..., t. I: *Introduction générale. Aspects phonétiques*, par Louis Remacle, Liège, 1953; idem, t. III: *Les phénomènes atmosphériques et les divisions du temps*, par Elisée Legros, Liège, 1955.

fiecare formă sau cuvînt se dă repartizarea geografică pe localităţile anchetate, fără să se folosească pentru aceasta de hărţi lingvistice. Bineînţeles că din această cauză urmărirea răspîndirii geografice a unui termen se face cu un oarecare efort.

Materialul lexical discutat se repartizează în general în cuprinsul cantonului în două arii lingvistice diferite : o arie de vest şi alta de est, separate între ele printr-o linie nord-sud. La rîndul lor, fiecare dintre aceste arii se subdivide în arii mai mici, malmediana occidentală avînd trei subdiviziuni, iar malmediana orientală două.

Faptele lexicale confirmă împărţirea zonei cercetate în aceste arii distincte, aşa cum o făcuse autorul în *Introducere* (p. 50 şi urm.), mai ales pe baza unor trăsături fonetice şi morfologice.

În afară de descrierea obiectelor, de frazele valone care confirmă această descriere şi de traducerea lor în limba franceză, toate celelalte elemente ale studiului sînt incluse în rubricile de note şi observaţii. Astfel se fac aici referinţe la alte lucrări de etnografie sau de dialectologie, trimiteri la lexicoane şi glosare regionale, citări din arhive sau documente, etimologii. Aceasta este de fapt partea lingvistică a lucrării. De aceea se poate spune că în rubrica de observaţii se ascund adevărate articole independente care discută forme, sensuri, etimologii etc. Tot aici cercetarea din punctul de vedere onomasiologic, care ar constitui baza lucrării, este împletită şi întregită cu cea semasiologică.

Trebuie remarcată marea bogăţie a materialului lexical înregistrat şi discutat în paginile monografiei. Numai pentru primul volum, indicele de la sfîrşit însumează circa 2000 de termeni valoni discutaţi.

Autorul menţionează destul de des forme arhaice şi faptul este explicabil, dacă avem în vedere că graiul studiat este, din motive expuse în partea introductivă a lucrării sale, un grai arhaic. Pe de altă parte, autorul şi-a concentrat atenţia în mod intenţionat tocmai asupra acestor particularităţi arhaice ale lexicului, considerînd că este mai important să urmărească terminologia casei în ceea ce mai are ea arhaic, decît aspectul neologic, modern al acestei terminologii, propriu generaţiilor tinere. Cu toate acestea, nici elementul neologic nu este neglijat şi referirile la infuenţa franceză, principala sursă de împrumut pe cale cultă, sînt frecvente.

O importanţă deosebită în configuraţia graiurilor malmediene o constituie elementul germanic, destul de frecvent în toate domeniile. Faptul se explică prin aceea că regiunea studiată se situează la extremitatea domeniului romanic al Belgiei, în vecinătatea imediată a graiurilor de tip german.

Dacă am ţine seamă numai de aceste cîteva aspecte semnalate, am avea motive suficiente să bănuim că terminologia casei în graiul studiat de A. Lerond este foarte interesantă din punctul de vedere lingvistic. De altfel, aşa se şi explică alegerea acestui domeniu de cercetat într-o lucrare atît de întinsă.

Ar mai trebui semnalat faptul că, datorită caracterului ei, lucrarea este însoţită de numeroase fotografii, desene, schiţe necesare descrierii etnografice. Regretăm lipsa hărţilor ca mijloace specifice geografiei lingvistice, care ar fi uşurat urmărirea răspîndirii teritoriale a formelor.

Parcurgerea bogatului material lexical al volumului sugerează cercetătorului romîn o serie de observaţii şi apropieri de ordin semantic destul de interesante între limba romînă şi domeniul romanic de care se ocupă cercetătorul francez. În cele ce urmează vom încerca să prezentăm cîteva observaţii de acest fel.

Pentru noţiunea de 'vatra casei', pe lîngă termeni ca *amplaç'mint*, *plaç'mint*, *assise* s-a obţinut adesea termenul *tèrin* ($<$ fr. *terrain*) care aminteşte de răspunsul *loc* (*de casă*)

obţinut foarte des (fiind al doilea ca răspîndire după *vatra casei*) pentru aceeaşi noţiune în anchetele pentru *Atlasul lingvistic romîn*[3].

Lat. pop. *curte* (clasic *cohors*, *cohortis*) avea semnificaţia 'curte a gospodăriei' şi cu această valoare îl găsim în toate graiurile belgo-romanice, galo-romanice etc. Accepţiunea secundară de 'domeniu rural, proprietate' este de asemenea întîlnită în franceză (prima atestare este din sec. al XIII-lea), în graiurile vorbite în Normandia, Bourgogne etc. În valona de est această semnificaţie a termenului este întîlnită în cîteva puncte ale cantonului Malmedy şi în cîteva toponimice. Romîna cunoaşte, între altele, ambele sensuri discutate mai sus ale cuvîntului *curte* : pe acela de 'spaţiu împrejmuit în jurul unei clădiri', care este sensul principal şi mai răspîndit, şi pe cel de 'proprietate', regional şi azi învechit.

Pentru noţiunea de 'zid' în graiurile malmediene s-au notat doi termeni : *mour* (în est *moûr*) (fr. *mur*) şi *pareû* (fr. *paroi*). Subiectele au deosebit cei doi termeni după poziţie, *mour* fiind numit zidul privit din exteriorul clădirii, iar *pareu* se spune atunci cînd este privit din interior. Semnalăm că în răspunsurile la ALR deosebirea între *zid* şi *perete* se face într-un mod oarecum asemănător : „cînd se face-i *zid*, cînd e gata-i *părete*" (pt. 47) ; „[*zid*] cînd e făcut pe jumătate ; pe urmă *părete*" (pt. 102) ; „*zid*, *ziduri*, pînă nu l-a tencui" (pt. 130)[4].

Semnalăm, de asemenea, existenţa termenului *mur*, continuatorul lat. *murus*, în dialectul aromîn (mupˈˈ, mupʲ, pt. 09)[5].

Graiurile valone folosesc (ca şi romîna) pentru denumirea 'uşii' termeni proveniţi din lat. *ŏstium* (malm. occid. *ouh*, malm. orient. *uhy*). În franceză există acelaşi tip, *huis*, provenit din latină, folosit în mod curent în graiurile din nord ca şi în domeniul franco-provensal. În franceza literară se foloseşte astăzi *porte* (< lat. *porta*), care în evul mediu însemna numai 'porţile oraşului' (ca şi lat. *porta*). Uşa era denumită în aceeaşi perioadă cu termenul *huis*, care, în afară de faptul că e cunoscut dialectal, în limba literară s-a menţinut numai în limbajul juridic (*à huis clos* „cu uşile închise")[6].

Limba romînă a păstrat, de asemenea, cei doi termeni latini, însă cu sensuri strict specializate.

În graiurile valone de est şi în celelalte graiuri romanice din Belgia, urmaşii lat. *furnus* 'cuptor' au fost înlocuiţi treptat în denumirea noţiunilor 'cuptor, sobă', cu termenul *stoûᵊe* (< lat. pop. din Galia **extūpa*). Numai graiurile malmediene au conservat cuvîntul *fornê* cu valoarea semantică primitivă.

Lucrările noastre de dialectologie sau de lexicologie atestă pentru noţiunea de 'sobă' sau 'cuptor' formele următoare : ar. *fúrnu*, *-uri* şi *furnă*, *-e* 'cuptor'[7] ; *forn*, *-i* 'cuptor'[8] ; *forúnă* 1. coşul casei, 2. gaură prin care răsuflă cuptorul (ambele sensuri întîlnite în Mehedinţi)[9];

[3] În materialul necartografiat din ALR I, aflat la Institutul de lingvistică din Cluj, răspunsurile la întrebarea 648 'vatra casei'.

[4] ALR II, p. 114, MN, întrebarea nr. 3761 'zid, ziduri'.

[5] În materialul necartografiat din ALR I, aflat la Institutul de lingvistică din Cluj, răspunsurile la întrebarea nr. 653 'părete'. Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromîn, general şi etimologic* (Dictionnaire aroumain macédo-roumain, général et étymologique), Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1963, s.v.

În dicţionarele noastre *mur* este atestat ca latinism învechit (DLRM, Puşc., EW., CADE). În DA mss., pe lîngă atestările din scriitorii P. Maior, Gr. Alexandrescu, Eminescu precum şi din S. Fl. Marian, se atestă termenul în Maramureş, deci ca termen popular, cu specificarea că ar putea fi un împrumut din ucraineană (cf. Petrovici, DR, X, 347).

[6] G. Gougenheim, *Les mots français dans l'histoire et dans la vie*, Paris, 1962, p. 175.

[7] T. Papahagi, *op. cit.*, s.v.

[8] Traian Cantemir, *Texte istroromîne*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R. [1959], p. 166 (glosar).

[9] DA, s. v.

forúnă și *fúrnă* 'sobă' în răspunsurile la ALR II din două puncte situate pe teritoriul R.F.S. Iugoslavia [10].

În ceea ce privește etimologia termenului romînesc, în dicționarele amintite există mai multe păreri. Astfel, DA propune ca etimon cuvîntul sîrbesc sau bulgăresc *fúruna* 'cuptor', iar Papahagi dă ca etimon bg. *furna* pentru ar. *fúrnă, -e* și lat. *furnus* pentru ar. *fúrnu, -uri* [11]. Numai Th. Capidan [12] presupune că trebuie să avem a face cu o continuare a cuvîntului latinesc în întreaga Peninsulă Balcanică, fapt care explică existența lui atît la romîni cît și la albanezi, la greci și la slavii de sud.

Lat. *stabulum* însemna 'locul unde se adăpostesc animalele, grajd'. Imprecizia semantică a termenului latinesc explică faptul că fr. *étable*, malm. *stâve* au ajuns să denumească adăpostul pentru animale foarte diferite. În franceza veche termenul denumea și grajdul pentru cai. Totodată cuvîntul începe să denumească ansamblul animalelor care se află în grajd.

Situația este asemănătoare în romînă unde *stavă* [13] înseamnă atît 'herghelie, (mai rar) cireadă de vite mari' cît și 'staul, grajd'.

Pentru sensul colectiv de 'totalitate a vitelor din grajd', Lerond a înregistrat și derivatul *stâvèrlé*. În romînă un astfel de derivat colectiv a fost atestat într-o localitate din Maramureș (Moiseiu, rn. Vișeu) : *stăvărie* 'herghelie de cai' [14].

În prezentarea de față am stăruit mai mult asupra unor probleme legate de metodă și mai puțin asupra materialului lingvistic propriu-zis (extrem de bogat și de important la rîndul lui). Am procedat astfel considerînd că problemele asupra cărora ne-am oprit l-ar interesa în primul rînd pe cititorul romîn. Pe de altă parte, concluziile lingvistice asupra materialului lexical vor putea fi formulate cu mai mult folos abia la apariția în întregime a lucrării. Dar chiar și numai pe baza primului dintre cele cinci volume anunțate, putem sublinia că această cercetare este extrem de interesantă.

Iulie 1964

Ion Ionică
Centrul de cercetări fonetice și dialectale, București, Calea Victoriei 194

---

[10] ALRM II, h. 318, 392.

[11] Tot aici se fac conferiri la gr. φοῦρνος, alb. *fúrë*, turc. *fouroun*.

[12] Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-romîne*, DR III (1923), p. 198—199.

[13] Pentru a cărui etimologie DLRM s.v. conferă la bg. *stava*, alb. *stavë*, DA, mss. numai la alb. *stavɛ*, iar TDLR, s.v. trimite la sl. *stava* „Stand”, dar conferă și v. sl., bg. *stava* „Gelenk”, alb. *stavë* „Haufe”.

[14] V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, [București], Ed. Acad. R.P.R. [1961], p. 64.

LARS ELFVING, *Étude lexicographique sur les séquences limousines*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1962, 282 p. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmiensia, VII).

Prin „séquence" se înţelege un şir de cîntări liturgice în versuri. Cercetările mai noi au dovedit că aşa-zisele „séquences limousines" au apărut de fapt în regiunea Toulouse, nu în Limoges, iar cel mai vechi manuscris al lor datează de la începutul secolului al X-lea. Majoritatea manuscriselor provine din secolul al XI-lea, însă creaţia poetică respectivă pare a fi cu mult mai veche. Ediţia publicată de C. Blume, G. M. Dreves şi H. Bannister, în *Annalecta hymnica medii aevi*, I—LV, Leipzig, 1886—1922, nu a putut folosi toate manuscrisele, de aceea autorul de faţă şi-a completat mai întîi informaţiile în legătură cu tradiţia manuscrisă, apoi a încercat un studiu lexicografic, cu intenţia de a desprinde procedeele tehnice şi de a judeca în ansamblu limba şi stilul acestor creaţiuni poetice. Poeţii anonimi au scris în limba latină, adică într-o limbă învăţată în şcoală, care mai avea în vremea aceea multă afinitate cu limba lor maternă. Atotputernicia tradiţiei şi respectul pentru tehnica impusă de ea frînau într-o anumită măsură avîntul artistului; de aceea nu s-a ajuns la o creaţie poetică autentică decît atunci cînd a triumfat în literatură limba maternă. Totuşi poezia în limba latină reflectă o realitate specifică şi cuprinde valori de expresie remarcabile. Pentru a se individualiza, artistul îşi alegea cuvintele şi căuta sprijin în limba vorbită sau în poezia populară contemporană. De aceea poezia cultă cuprinde elemente preţioase pentru cunoaşterea creaţiei populare din epoca respectivă. Frecvenţa pluralelor neutre în *-a* cu sens de singular feminin răspundea evoluţiei limbii latine în genere şi era un fenomen răspîndit şi popular: *auxilia* „ajutor", *certamina* „luptă", *colla* „gît", *connubia* „căsătorie", *gaudia* „bucurie", *iuramenta* „jurămînt", *lumina* „lumină", *nuntia* „veste" etc. Prezenţa diminutivelor indică de asemenea o influenţă populară: *avicula* „pasăre", *facula* „faclă", *flosculus* „floare", *particula* „parte" etc. Tendinţa spre variaţie şi noutate se vede în refugiul la cuvinte rare şi nefolosite în conversaţia obişnuită; de pildă, pentru *caelum* „cer", apar *aether*, *aetherea*, *axis*, *caelestia*, *caelica*, *olympus*, *polus* şi *urania*; pentru *cantare* întîlnim *canere*, *concanere*, *condecantare*, *decantare*, *hymnire*, *hymnizare* şi *recinere*. Metaforele cuprind uneori termeni din mitologia păgînă: *Bacchus* „vin", *Cocytus* „infern", *Olympus* „cer", *Phoeba* „lună", *Poebus* „soare" etc. Studiul acestor texte arată că limba latină medievală se adapta şi se schimba mereu în raport cu nevoile sociale ale vremii.

Aprilie 1964

H. Mihăescu
Institutul de cercetări sud-est europene, Bucureşti, str. I. C. Frimu 9

JOHANN SOFER, *Zur Problematik des Vulgärlateins. Ergebnisse und Anregungen.* Gerold, Wien, 1963, 43 p.

În curînd se vor împlini o sută de ani de la apariția lucrării fundamentale a lui H. Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins,* I–III, Leipzig, 1866–1868. De atunci cercetările asupra așa-zisei limbi latine vulgare sau populare au progresat neîncetat, fără ca cercetătorii să poată ajunge vreodată la o concepție unitară sau măcar să formuleze o definiție adecvată a noțiunii respective. Ideile au variat de la o epocă la alta în raport cu concepțiile generale despre limbă. Faptele adunate cu grijă din textele și inscripțiile antice au îmbogățit în mod considerabil cunoștințele noastre despre latina tîrzie în ansamblul ei, ușurînd în felul acesta studiile cu privire la originile limbilor romanice. Autorul încercării de față își propune să înfățișeze pe scurt rezultatele obținute : el trece în revistă culegerile de texte și inscripții, introducerile, manualele, cercetările speciale rînduite pe centre și țări, punctele de vedere asupra noțiunii de latină populară, raporturile dintre limba scrisă și cea vorbită, cronologia faptelor și apoi schițează un tablou de ansamblu. Problematica lexicului este expusă pe scurt cu ajutorul contribuțiilor de seamă din acest domeniu, exprimîndu-se dorința ,,să putem cunoaște și sistematiza cîndva întregul lexic al limbii latine vorbite, cu toate condiționările (Bedingtheiten) și diferențierile locale, temporale și sociale, deci inclusiv lexicul neatestat pînă acum în izvoarele latinești, și să desprindem de aici concluziile corespunzătoare'' (p. 32). În domeniul foneticii sînt menționate îndeosebi contribuțiile lui W. Meyer-Lübke, Elise Richter, Georges Straka și M. Křepinsky. Rezultatele lor nu coincid : coordonarea și confruntarea faptelor rămîne încă o sarcină pentru viitor. În morfologie și sintaxă avem mai multă siguranță datorită hărniciei și acribiei școlii suedeze (Einar Löfstedt, Josef Svennung, Dag Norberg etc.). În concluzie se arată că termenul ,,latină populară'' este nepotrivit și că trebuie înlocuit prin ,,latină vorbită''. Limba latină nu era pe deplin unitară în epoca tîrzie : unele fenomene romanice au apărut mai de vreme, altele mai tîrziu, în regiuni disparate ; ele oferă un ansamblu extrem de complex, care impune o colaborare strînsă între latiniști și romaniști pentru o mai bună coordonare a rezultatelor obținute.

Aprilie 1964

H. Mihăescu
Institutul de cercetări sud-est europene, București, str. I. C. Frimu 9

BERNARDI CLUNIACENSIS, *Carmina de Trinitate et fide Catholica, De castitate servanda, In libros, De octo vitiis* recensuit Katerina Halvarson. Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1963, 60 p. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmiensia, XI).

Bernardus din Morlas, zis și Morlanensis, a trăit în prima jumătate a secolului al XII-lea în Cluny din Franța (de aici numele Cluniacensis) și a scris poezii latinești în metru antic, îndeosebi hexametri și pentametri. Tehnica versului este cea antică, adică se bazează pe cantitatea silabelor, nu pe accent, însă poetul o adaptează, fiind personal și în ceea ce privește limba folosită de dînsul. Aceasta cuprinde unele elemente populare specifice, luate din conversația de toate zilele și arată că latina medievală continua o tradiție de secole, evolua și se îmbogățea fără încetare. Poeziile editate în lucrarea de față sînt inedite. Autoarea a folosit

singurul manuscris existent (Vaticanus Reginensis Latinus 134), dar a studiat în prealabil limba altor scriitori medievali, apoi l-a confruntat pe Bernardus cu el însuşi şi a reuşit să dea o ediţie vrednică de încredere. În critica de text a ţinut seama de tehnica versului; de pildă, în *De Trinitate* 9 manuscrisul oferă lectura *unus deus*, iar autoarea scrie *deus unus*, pentru motivul că succesiunea aceasta apare des în restul poeziei şi este cerută de metrul versului dactilic (*Fons simplex, non tres fontes sed tres deus unus*). În versul 185 emendează adjectivul *clemens* în *demens*, din motive de ordin logic : *Arrius hinc demens male garrit et Arria turba*. Atitudinea sufletească a autorului faţă de ereticul Arrius este ostilă, după cum rezultă şi din versul 404 : *est Arrius hinc iugulatus*. Se vede lămurit că lectura *clemens* din manuscris nu se potriveşte, de aceea se poate presupune că lecţia *clemens* a rezultat din *demens* printr-o confuzie grafică. Emendaţia *ferit* (pentru *furit, In libros regum* 256) este îndreptăţită atît de înţeles, cît şi de paralelismul de la versul 767 : *nunc furit atque ferit dominus*. Mai puţin fericită ni se pare emendaţia *cedunt* pentru *cadunt* din manuscris, în *De octo vitiis* 13 : *Lilia marcescunt. Cito cedunt que cito crescunt*. Aici intervenţia editoarei pare a fi fost determinată de necesitatea metrică (*cēdunt — cădunt*), dar aceasta nu mai era atît de stringentă pentru un poet din secolul al XII-lea, ca în antichitate. Bernardus avea o cultură literară aleasă, după cum se vede din numele autorilor pe care îi citează : Ambrosius, Aristotel, Augustinus, Boethius, Caesar, Cato, Cicero, Epicur, Homer, Horaţiu, Lucanus, Seneca, Varro şi Virgiliu. Lexicul este interesant, fie prin stăruinţa unor elemente vechi, fie prin împrumuturi din limba vorbită : *abintus = intus, fore = esse, guerra* ,,război'', *in giro* ,,în jur'', *male sanus* ,,nesănătos'', *mansio* ,,casă'', *marca* ,,regiune'', *subtus* etc. Cuvîntul *gula* are înţelesul de ,,gură'', păstrat şi în limba romînă. *Toti* înlocuieşte pe *omnes* : *toti tres* ,,toţi trei''. *Ille*, uneori cu valoare emfatică, stă atît înainte cît şi după nume : *tuus ille flagrans amor, David ille* şi *ille David, ebrius ille Nabal* ,,Nabal cel beat'', *pulcherrimus ille* ,,cel mai frumos''. Propoziţia *ad* înainte de infinitiv este de asemenea o influenţă populară : *Cui quod et est non est nec ad esse dei valet esse, /Non ad scire dei scit, non ad vivere vivit, De Trinitate* 614—615 ; *Ad dare durescit, finem decondere nescit, De octo vitiis* 389 ; *Ad dare reclusi, fiunt ad sumere fusi./ Ad dare dant mestos vultus, ad sumere festos. Ibid.* 1311—1312.

Decembrie 1963

H. Mihăescu
Institutul de cercetări sud-est europene, Bucureşti, str. I. C. Frimu 9

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1964

INDICE DE MATERII*)

A

*) Trimiterile din indice se fac la paginația în continuare a revistei. Corespondența pe fascicole a acestei paginații este următoarea: p. 1–122 = nr. 1; p. 123–262 = nr. 2; p. 263–395 = nr. 3; p. 396–559 = nr. 4; p. 560–683 = nr. 5; p. 684–788 = nr. 6.

F

G

H

I

L

Ş

T

INDICE DE AUTORI

C

320

S

Ş

INDICE DE CUVINTE

ALBANEZĂ

BULGARĂ

CATALANĂ

DALMATĂ

EBRAICĂ

ENGLEZĂ

FRANCEZĂ

GĂGĂUZĂ

GERMANĂ

MAGHIARĂ

POLONĂ

PORTUGHEZĂ

PROVENSALĂ

RETOROMANĂ

ROMÎNĂ

AROMÎNĂ

DACOROMÎNĂ

ISTROROMÎNĂ

MEGLENOROMÎNĂ

RUSĂ

SARDĂ

SÎRBO-CROATĂ

SLAVĂ VECHE

SLOVENĂ

SPANIOLĂ

TRACĂ

TURCĂ

UCRAINEANĂ